צייטשריפט

אינסטיטוט פאר ווייסרוסלענדישע קולטור—ייִדישע אפטיילונג.
ІНСТЫТУТ БЕЛАРУСКАЕ КУЛЬТУРЫ—ЯЎРЭЙСКІ АДДЗЕЛ.
INSTITUT DER WEISSRUTHENISCHER KULTUR—JIDDISCHE ABTEILUNG.

צייטשריפט

ZEITSCHRIFT — ЧАСОПІСЬ

BUCH I. בוך I. КНІГА I.

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

ארויסגעגעבן פון
אינסטיטוט פאר ווייסרוסלענדישע קולטור
MINSK — מינסק — МЕНСК
1926

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

אינסטיטוט פאר ווייסרוסלענדישע קולטור—ייִדישע אפטיילונג.
ІНСТЫТУТ БЕЛАРУСКАЕ КУЛЬТУРЫ—ЯЎРЭЙСКІ АДДЗЕЛ.
INSTITUT DER WEISSRUTHENISCHER KULTUR—JIDDISCHE ABTEILUNG.

ציטשריפט

ZEITSCHRIFT — ЧАСОПІСЬ

BUCH I. בוך I. КНІГА I.

ארויסגעגעבן פון
אינסטיטוט פאר ווייסרוסלענדישע קולטור
MINSK —— מינסק —— МЕНСК
1926

ארויסגענעבן לויטן באשלוס פֿון דער יידישער אָפּטיילונג פון אינסטיטוט פאַר ווייסרוסלענדישע קולטור (פראטאקאל פֿון 13 מאַי 1925) אין העסלעם מיטן פארלאַג-פלאַן פון אינסטיטוט.

פאראנטוואָרטלעכער רעדאַקטאָר, ווירקלעכער מיטגליד פון אינסטיטוט פאַר ווייסרוסלענדישע קולטור ב. א ר ש א נ ס ק י.

אינהאלט:

זייט:

פֿון רעדאַקציע V

געשיכטע.

י. סאָסיס. צו דער סאָציאַלער געשיכטע פֿון ייִדן אין וווייסרוסלאַנד.
סאָציאַל-עקאָנאָמישע באַציִונגען אין 16—18 יאָרהונדערט (זייט 2—12). דאָס ייִדישע סאָציאַ-
לע לעבן אוּן דער „מוסר" אין 16—18 יאָרהונדערט (זייט 12—24) . . . . . 1.

ש ראמבאַך. דיִ ייִדישע באַלמעלאָכעס אין רוסלאַנד אין דער ערשטער העלפֿט
פֿון 19-טן יאָר הונדערט . . . . . 25.

ד"ר מ. א. לוריע. דיִ סאָציאַלע פֿאַרהעלטנישן אוּן דיִ סאָציאַלע באַוועגונג אין
פֿאָלק ישראל . . . . . 31.

פראפ. נ. מ. ניקאלסקי. נייסטע שטרעמונגען אין דער ביבלישער וויסנשאַפט.
I. קריטיק פון דיִ מעקוירים (זייט 49—51). II. רעליגיעזע געשיכטע (ז. 51—53) III. סאָ-
ציאַלע געשיכטע (ז. 53—54). IV. ייסראָעל אוּן דיִ מיזראכישע ווירקונגען (ז. 54—55).
V. ליטעראטור-געשיכטע אוּן ליטעראטור-פֿאַרמען (ז. 55) VI. אַלגעמיינע היסטאָרישע
אַרבעטן (ז. 55—56). VII. ארכעאָלאָגישע אויספֿארשונגען (56—57) . . . . 47.

ליטעראטור אוּן פּאָלקלאָר.

נ. אויסלענדער. פּערעצעס „שטעט אוּן שטעטלעך" 1. צווישן „כסידיש" אוּן פֿאָלקסטימ-
לעכע געשיכטן. (ז. 62—64). 2. פערעץ אין „יוד" (ז. 65—67) 3. „מיר שווימען צו-
ריקו" (ז. 67—72), ... 61.

א. גורשטיין. דער איצטיקער צושטאַנד פֿון פערעצעס ביאָגראפֿיע. (וועגן דיִ פארעפנט-
לעכטע מאַטעריאלן פֿאַר פערעצעס ביאָגראפֿיע). . . . . 73.

אורי פינקעל. סאָציאַלע פֿיגורן אין א. גאָלדפאַדס ערשטע ווערק. (מאַטעריאַלן צו
דער כאראקטעריסטיק פֿון א. גאָלדפאדנס שאפן) I. דיִ לידער, „דאָס יודעלע" אוּן „די יו-
דענע" (1866—1869) (ז. 87—91) II. „די מומע סאָסיע" (ז. 91—93). III. „דיִ באָבע
מיטן אייניקל", „קאבצנזאן אוּן הונגערמאַן" (ז. 93—94). IV. „שמענדריק" (ז. 94—97).
V. „דיִ ביידע קונין-לעמלעך" (ז. 97—100). VI. „קישעפמאַכערן" (ז. 100—102) . 87.

פּאָלקלאָר.

י. גאָלדבערג. באַמערקונגען וועגן פּאָעטישן שטייגער פֿון ייִדישן פֿאָלקליד. 1. דיִ
עפּיטעטאָלאָגיע אוּן פראזעאָלאָגיע פון ייִדישן פֿאָלקליד (ז. 106—108). 2. דער שטייגער
פֿון דערציילנדיקן ליד (ז. 108—112). 3. דער רעמאָזים-שטייגער אין ליִדישן ליד (ז 112
—114). 4. די איבערכאָזערונגען (ז. 114—115). 5. פאראדיע אוּן קאלאמבור (ז. 115).
6. עטלעכע צוגאָב-ווערטער (ז. 115—116). . . . . 105.

ז. כראַפקאָווסקי. פֿאָלקלאָר-זאַמלונג . . . . . 117.

ד"ר כ. ספיוואַק. „דער קאָפּ" אין ייִדישׁ. רעשימע פֿון ווערטער, אויסדריקן, ווערטלעך אוּן
שפריכווערטער, וואָס ווערן געברויכט אין דער ייִדישער שפראך אין פֿארבינדונג מיט דעם
וואָרט „קאָפּ" . . . . . 133.

אלט-יידיש.

נ שטיף. א געשריבענע יידישע ביבליאָטעק אין א יידיש הויז אין וועגעציע אין מיטן דעם זעכצטן יאָרהונדערט. דערקלערונגען פאַר דיז קירצונגען אין טעקסט (ז. 141). באמערקונגען (ז. 148—150) . . . . . 141.

אליהו הלוי׳ס ליד „המבדיל״ (ז. 150—158) . . . . . 150.

ד״ר מאַקס ווייניריך. א יידיש ליד וועגן שבתי צבי פון יאָר 1666 1. דער טעקסט (ז. 159—160). 2. דער מעכאַבער (ז. 160—161). 3. יאנקעוו טויסק. דער שרייבער און דער מענטש; זיין טעכניק. (ז. 161—162). 4. אויסלייג (ז. 162). 5. אויסשפראך (ז. 163). 6. פּלעקסיע (ז. 163—164) טעקסט פון ליד (ז. 164—172) . . . . . 159.

מאַקס עריק. בלעטלעך צו דער געשיכטע פון דער עלטערער יידישער ליטעראטור

אין קולטור 1. דער „בראנטשפיגל״—די ענציקלאָפּעדיע פון דער יידישער פרוי אין XVII יאָרהונדערט (ז. 173—177) 2. א פאשקווינל פון אליהו בחור—דאָס ליד יוענן דער סרייפּע אין וועגעציע (ז. 177—178) . . . . . 173.

שפראך-פּאָרשונג.

מ ווייגער. וועגן יידישע דיאלעקטן. . . . . 181.

ב. סלוצקי. דער לעקסיקאָן פון מענער-שניידעריי . . . . . 209.

ד״ר מ. ווייניריך. „טרייבן״ א לעקסיקאלאגישער עטיור . . . . . 219.

מיטיילונגען און מאַטעריאלן.

סאָציאָלע קעגנזאַצן אין יידישע קהילעס אין 16 און 17 יאָרהונדערט לויט ראבאנישע רעספּאנסן (שאלות ותשובות). פּאָרוואָרט פון י. ס א ס י ס . . . . . 225.

פון ארכיוו פון מינסקער קאָהאָל. פּאָרוואָרט פון ה. א ל ע ק ס א נ ד ר א ו. . . . . 239.

ברויו פון שאָלעם-אלייכעמען . . . . . 250.

ש. ראבינאָוויטש. וועגן איינעקע שאָלעם-אלייכעמס פערסאָנאָזשען . . . . . 252.

א. וועוויארקא. א בוך פון גרויסן וועזיר . . . . . 253.

א. קאהאן. מאטעריאלן וועגן י. מ. ליפּשיצן . . . . . 255.

נ. אויסלענדער. צו דער פּראָגע וועגן דער „באָפּוצונג״ פון דעם יידישן פּאָלקליד . . . . 256.

ב. סלוצקי. יידישע באדכאנים-שוישפּילער . . . . . 257.

נ. א. צו ב. סלוצקיס „באדכאנים-שוישפּילער״ . . . . . 261.

א. כאַריק. לייזער שיינמאן דער באדכן פון זעמגין . . . . . 264.

נ. א. ארום א געשטאַלט פון א פּאָלק-זינגער . . . . . 265.

ל. דושמאן. פון קאצאוויים-לאָשן . . . . . 266.

מ. ווייגער. אין דער לאבאראטאריע פון יידישן אקאדעמישן וועטערבוך . . . . 268.

אינסטרוקציע פאַרן וועטער-ארויסשרייבער פונם יידישן אַקאדעמישן וועטערבוך . . . . 269.

פון רעדאקציע.

דאָס ערשטע מאָל אין דער געשיכטע פון יידישער קולטור איז מען צוגעטראָטן צו וויסנשאַפטלעך-פאָרשערישער אַרבעט, געשטיצט נית דורך מעצענאטן אוין אַפילע נית דורך קולטור-געזעלשאַפטן. דאָס ערשטע מאָל אין דער געשיכטע פון יידישער קולטור איז אונדזער וויסנשאַפט געוואָרן אַ זאַך, וואָס גייט אַריין אין דיַ דיַרעקטע אופגאַבן פון אַ מעלוכע-אַנשטאַלט.

דעם 4-טן נאָיאַבר 1924-טן יאָר איז לויטן דעקרעט פון וויסרוסלענדישן צענטראלן אויספיר-קאָמיטעט פון דיַ אַרבעטער אוין פויערים-ראַטן געגרינדעט געוואָרן דער אינסטיטוט פאַר וויסרוסלענדישע קולטור, וועלכער שטייט אין שפיץ פון דער גאַנצער וויסנשאַפטלעך-פאָרשערישער אַרבעט פון דער וויס-רוסלענדישער סאָציאַליסטישער ראַטן-רעפובליק. פון דעם ערשטן טאָג פון זיין עקזיסטענץ גייט אַריין אין באַשטאַנד פון אינסטיטוט דיַ יידישע אָפטיילונג.

דיַ יידישע אָפטיילונג פון „אינסטיטוט פאַר וויסרוסלענדישע קולטור" איז צוגעטראָטן צו פלאַנ-מעסיקער אַרבעט אומגעפער מיט אָנדערהאַלבן יאָר צורית. אין דער איצטיקער סטאַדיע פון איר אַנט-וויקלונג וועלן געפירט דיַ אַרבעטן פון דער יידאָפטיילונג אין דריי הויפט-סעקציעס: 1) היסטאָרישע סעק-ציע. 2) סעקציע פאַר ליטעראטור-פאָרשונג און 3) פאַר פילאָלאָגיע. כוץ דעם עקזיסטירט באַ דיַ סעק-ציעס אַ גאַנצע ריי קאָמיסיעס פאַר ספעציעלע צוועקן: באַ דער היסטאָרישער סעקציע: 1) אַ קאָמיסיע פאַר דער געשיכטע פון דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג און 2) פאַר סטאטיסטיק און דעמאָגראַפיע. די לעצטע קאָמיסיע איז ענג פאַרבונדן מיט דער אַרבעט איבער קאַנטקענטעניש. באַ דער ליטעראַרישער סעקציע: 1) אַ קאָמיסיע פאַר פילאָלאָגישער אוין 2) פאַר געשיכטע פון יידישן טעאַטער אוין יידישער דראַמע. באַ דער פילאָלאָגישער סעקציע עקזיסטירט אַ ספעציעלע „קאָמיסיע פאַרן אַקאַדעמישן וועקסל-בוך".

דיַ „צייטשריפט" אנטהאַלט אין זיך מאַטעריאַלן, וואָס זיינען אַ רעזולטאַט פון אַ יאָר אַרבעט פון אַ טייל קאָמיסיעס פון דער יידישער אָפטיילונג פון „אינסטיטוט פאַר וויסרוסלענדישע קולטור". דיַ אַר-בעטן פון איניקע קאָמיסיעס וועלן פובליקירט ווערן אין אַנדערע אויסגאַבן. אזוי וועלן דיַ זיכרוינעס-מאַטעריאַלן צו דער געשיכטע פון דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג פאַראפּנטלעכט ווערן אין אַ ספעציע-לער אויסגאַבע אונטערן נאָמען „רויטע בלעטער". אויך וועלן אין א באַזונדערער סעריע דערשיינען די אַרבעטן פון דער „קאָמיסיע פאַר סטאַטיסטיק און דעמאָגראפיע".

מיר האָבן אין דעם בוך כוץ דיַ אַרבעטן, וואָס זיינען דורכגעפירט לויט דיַ פלענער פון דיַ קאָמי-סיעס פון אינסטיטוט. אויך אַרבעטן, וואָס זיינען אונדז צוגעשיקט געוואָרן פון אויסלאַנד. מיר דרוקן גערן דיַראָזיקע אַרבעטן, האַלטנדיק פאַר וויכטיק אייניצושטעלן אַ פעסטע אוין שטענדיקע פאַרבינדונג מיט אלע די, וואָס ווילן בעעמעס אַרבעטן פאַר דער גרויסער קולטור-בויונג, וואָס קומט פאַר אין ראטן-פאַרבאַנד.

מיר ווילן דאָ אָנווייזן אַף אייניקע שווערקייטן, מיט וועלכע מיר האָבן געהאַט צו טאָן באַם דרוקן אונדזער בוך. דיַ גרעסטע שווערקייט איז געווען פאַרבונדן מיט דעם פאַקט, וואָס דיַ מינסקער דרוקע-רייען זיינען נית געווען צוגעגרייט צו דרוקן אקאדעמישע אויסגאַבן. מיר האָבן נית שטענדיק געהאַט דעם גענוגנדיקן אויסוואָל פון שריפֿט, נעקודעס אוין דרוק-מאַטעריאַלן. נית קיין קליינע מעניע איז אויך געווען דיַ קאָרעקטור אין צוזאמענהאַנג מיט דיַ ענדערונגען פון דער אָרטאָגראפיע.

צולייב אט דיַ סיבעס גייט אונדזער בוך מיט א גרויסער פאַרשפעטיקונג.

דיַ רעדאַקציאָנעלע אַרבעט איז דורכגעפירט געוואָרן לויט דיַ אָפטיילונגען פון בוך דורך דיַ אָנפיר-רער פון דיַ סעקציעס פון דער יידישער אָפטיילונג פון אינסטיטוט. י. סאסיס—געשיכטע, נ. אויס-לענדער—ליטעראַטור, מ. וויינגער—שפראך-פאָרשונג. דיַ אַלגעמיינע רעדאַקציע: ב. אָרשאַנסקי (פאַרוואַלטער פון דער יידישער אָפטיילונג פון אינסטיטוט פאַר וויסרוסלענדישע קולטור), ו. פרישמאַן (שטעלפאַרטרעטער), י. סאָסיס, נ. אויסלענדער, מ. וויינגער און ה. אַלעקסאַנדראָוו (צענטראלע ביורא פאַר קאנטקענטעניש). טעכנישער רעדאקטער—י. בראָנשטיין.

מינסק, 25 יון 1926 יאָר.

I.

פֿון דער פּאַראָדענונג פון דער ארבעטער-פֿויערים־רעגירונג פון דער ווייס־רוסלענדישער סאָציאַליסטישער ראַטן־רעפּובליק.

דער צענטראַלער אויספֿיר-קאָמיטעט פון דער ראַט פֿון פֿאָלק-קאָמיסאָרן פֿ ן ו.ס.ס.ר. באַשטימט צו באַשטעטיקן אין אַריינ-פֿירן אין קראַפֿט פֿאָלגנדיקע טאָקאָנעס וועגן אינסטיטוט פֿאַר ווייסרוסלענדישע קולטור:

1. דער אינסטיטוט פֿאַר ווייסרוסלענדישע קולטור איז דער העכסטער וויסנשאַפֿטלעכער אנשטאַלט אין ווייסרוסלאַנד...

2. דער „אינווייסקולט" שטעלט זיך אן אוי גאַבע פֿלאַנמעסיק אויסצופֿאָרשן ווייסרוסלאַנד אַף דרי געביטן פֿון איר שפּראַך, ליטעראַטור, עטנאָגראַפֿיע, געשיכטע, נאַטור, עקאָנאָמיק, סאָציאַל-געזעלשאַפֿטלעכער באַוועגונג א אנד., ווי אויך צו פֿאַרייניקן די נאָנצע ארבעט, וואָס ווערט געפֿירט אַף דירעקטיוון פון קונסט-אנשטאַלטן, סאי דורך אייגצלנע פערזאָנען..

...5. אַף אויסצופֿאָרשן די יידישע שפּראַך, ליטעראַטור און געשיכטע ווערט געגרינדעט אַ יידישע אָפּטיילונג, וועלכע קאָן פֿון איר זייט אויך שאַפֿן, אַף וויפֿל סיוועט נויטיק זיין, אַנטשפּרעכנדיקע סעקציעס אין קאָמיסיעז.

6. דער „אינווייסקולט" האָט דאָס רעכט צו עפֿענען אָפּטיילונגען פֿון זייע סעקציעס אין אַלע שטעט פֿון ווייסרוסלאַנד.

7. דער „אינווייסקולט" האָט דאָס רעכט צו עפֿענען מוזייען, ביבליאָטעקן, אַרכיוון, דרוקעריין, אויספֿאָרשונג-סטאַנציעס, קאַבינעטן. צונויפֿדרוקן אין דער געזעצלעכער אָרדענונג וויסנשאַפֿטלעכע קאָנפֿערענצן, צוזאַמענפֿאָרן, אָרגאַניזירן אויסגראָבונגען, עק-ספעדיציעס א. א. וו.

...12 אין אַלע פֿראַגן פֿון וויסנשאַפֿט און בילדונג האָט דער „אינווייסקולט" דאָס רעכט צו קומען אין אַ דירעקטע באַציונג מיט אַלע מעלוכישע אנשטאַלטן פֿון ראַטן-פֿאַרבאַנד אוך מיט אויסלענדישע וויסנשאַפֿטלעכע אינסטיטוציעס.

13. דער „אינווייסקולט" האָט דאָס רעכט צו באַקומען פֿון אויסלאַנד, אָן גרענעץ-אָפּצאָל, ליטעראַטור אוך מאַשינעריע אויסצושטאַט זייגע ווייסנשאַפֿטלעכע לאַבאָראַטאָריע-אנשטאַלטן.

15. פאַסט-פעקלעך ביז א פוד, ברוי, באַנדעראָלן מיט ווייסנשאַפֿטלעכן מאַטעריאַל, וואָס דער „אינווייסקולט" אָדער זייגע סעקציעס שיקן, ווי אויך וואָס קומט אָן אַף זיין נאָמען אָדער אַפֿן נאָמען פֿון זייגע סעקציעס אוך קאָמיסיעס — ווערט באַפרייט פֿון פאַסט-אָפּצאָל.

16 דער „אינווייסקולט" ווערט אויסגעהאַלטן אַפֿן מעלוכע-ביודזשעט.

25 יול, 1924 יאָר

II.

פֿון די באַשלוסן פֿון דער III-ער סעסיע פון צענטראלן אויספֿיר־קאָמיטעט פון דער ווייסרוסלענדישער סאָציאַליסטישער ראַטן־רעפּובליק.

די ראַטן-מאַכט האָט פונם סאַמע אָנהויב אָן, זינט זי עקזיסטירט אין ווייסרוסלאַנד, געלייגט זייער פֿיל אופֿמערקזאַמקייט אַף דער אַנטוויקלונג פֿון דער קולטור פֿון די אַרבעטער־קרי מאַסן. די וייסרוסישע און יידישע קולטורן, וואָס ביז אינצט זיינען זיי געווען פֿאַרוואַרלאָזט און צו שפּאָט, האָבן איצט באַקומען רעכט אַף זעלבשטענדיקע עקזיסטענץ און אַף וויטערדיקע אַנטוויקלונג, וויל קולטורן ביז אהער פֿאַרוואַרלאָזטע, האָבן זיי געפֿאַרט און פֿאַרערן נאָך איצט א באַזונדערע און דויערנדיקע אופֿמערקזאַמקייט מיצאַד דער מעלוכע, קעדיי וויטער צו וואַקסן אין אַנטוויקלען זיך...

...אין צוזאַמענהאַנג מיט דער פֿאַרגרעסערונג פֿון ו.ס.ס.ר. און מיט דער פּראַקטישער דורכפֿירונג פֿון דער נאַציאַנאַלער פּאָליטיק, באַקומט דער אינסטיטוט פֿאַר ווייסרוסלענדישע קולטור א באַזונדער וויכטיקע מעלוכישע און פּאָליטישע באַדייטונג.

אָפּן סמאָך פֿון דעם אַלעמען און אין צוזאַמענהאַנג מיט די נייע אופֿגאַבן, וואָס שטייען פֿאַרן אינסטיטוט פֿאַר ווייסרוסלענדישע קולטור, באַשטימט די סעסיע פֿונם צענטראלן אויספֿיר-קאָמיטעט פֿון ו.ס ס ר.:

1. באַווילקן אַלע מאַסמיטלען, וואָס דער פרעזידיום פֿון צענטראַלן אויספֿיר-קאָמיטעט און דער ראַט פֿון פֿאָלק-קאָמיסאַרן פֿון ו.ס.ס.ר. האָבן אָנגענומען אַף צו פֿאַרשטאַרקן דעם אינסטיטוט, פֿאַרבריטערן זיין טעטיקייט און איינשטעלן די ענדגילטיקע, ארגאַניזאַציאָנעלע פֿאָרמען.

צווישן אַנדערע קאָנסטאַטירט די סעסיע, אַז סיאיז רוכטיק דורכגעפֿירט געוואָרן די רעאָרגאַניזאַציע פֿון אינסטיטוט, וואָס איז געווענדעט אף צו באריגען די קולטור-באַדערפֿענישן פֿון אַלע נאַציאָנאַליטעטן אין ווייסרוסלאַנד.

2. אַנערקענען פֿאַר נויטיק צו רעאָרגאַניזירן דעם אינסטיטוט פֿאַר ווייסרוסלענדישע קולטור אין אַ שטענדיקן, מעלוכישן, העכערן וויסנשאַפֿטלעך-אויספֿאָרשעריישן אנשטאַלט לויטן טיפּ פֿון דער וויסנשאַפֿט-אַקאַדעמיע.

...6 די טאָקאָנעס וועגן אינסטיטוט פֿאַר ווייסרוסלענדישע קולטור — באַשטעטיקן.

4 נאָוועמבער, 1924 יאָר

געשיכטע.

אינסטיטוט פאר ווייסרוסלענדישע קולטור — ייִדישע אָפּטיילונג.
Інстытут Беларускае культуры — Яўрэйскі Аддзел.

צו דער סאָציאַלער געשיכטע פון יידן אין ליטע און ווייסרוסלאַנד.

די סאָציאַלע געשיכטע פֿון יידן אין ליטע און ווייסרוסלאַנד, וויַ אויך אין אוקראַינע, האָט ביז אהער זייער ווייניק אינטערעסירט דעם יידישן היסטאָריקער. טייל־ווייז דערקלערט זיך דאָס דערמיט, וואָס די יידישע היסטאָריאָגראַפֿיע ביכלאַל איז לאַנג דורכגעדרונגען געווען מיט דעם גדאַנק, וועלכער שטאַמט נאָך פֿון גרעצן — אז די יידישע געשיכטע שפּיגלט זיך אינאַנצן אויס מיט — „ליידן און דענקען". דערצו איז שפּעטער צוגעקומען דובנאָוס נאַציאָנאַלער ראַמאַנטיזם, וועלכער האָט אים אליין אין זיינע אָנהענגער אָפּגעצוינט פֿון שטודירן די פּראָזאישע היסטאָריש־וויסנשאַפֿטלעכע אַרבעטן פֿון דער אַלטער צייט. אַזוי־ווי דעם, איז אין דעם געהעזענעם צאַרישן רוסלאַנד באַשאַפֿן געוואָרן (דערהויפּט, דורך י. העסען) די טענדענץ צו באַטראַכטן די נאַציע פֿאַרנאַנגענהייט פֿון ליטווישׂ־ווייסרוסישן און אוקראַינישע יידן, וויַ געשיכטע פֿון רוסישער געזעצגעבונג ווען יידן.

נאָך איין מאָמענט האָט געשפּילט א גרויסע ראָל אין דעמדאָזיקן פּראָצעס פֿון אינאַרירן די סאָציאַל־עקאָנאָמישע געשיכטע פֿון „רוסלענדישע" יידן. די רוסיש־יידישע היסטאָריאָגראַפֿיע האָט זיך אַנטוויקלט (בײַזן אָנהויב פֿון 20־טן יאָרהונדערט) אלס א צ ו ג ע ב צו דער רוסיש־יידישער פּובליציסטיק (צום „וואָסכאָד" אין אנד.). דאָס האָט נעבראַכט דערצו, אז דער היסטאָריקער האָט אָפֿט מוירע נעהאַט אָנצוזירן היסטאָרישע סאָציאַל־עקאָנאָמישע פּראָבלעמען (צ. ב. די ראָל פֿון יידישע גרויסע אַרענדאַטאָרן אוּן שטייערן־אָפּקויפֿער, די עקאָנאָמישע סיבעס פֿון פֿיינטשאַפֿט צום יידן מיצאַד די קריסטן א.ד.גל.), וויל דיזעלביקע „פֿאַרשאָלטענע פּראָבן" זיינען נעשטאַנען אין צענטער פֿון קאַמף קעגן אַנטיסעמיטיזם. וועז דער יידישער נעשיכטע־שרייבער פֿלעגט זיך אַמאָל יאָ אָפּשטעלן אף דיזאָזיקע פּראָבן, איז ער אָפֿט אַרויסגעטאָן, אלס יידישער אַדוואָקאַט קעגן אַנטיסעמיטישן פּראָקוראָר.

די אָקטיאַבער־רעוואָלוציע האָט אַ סאָף נעמאַכט צו דעמדאָזיקן יידישן „פּראָצעס", וועלכער האָט אזוי לאַנג געדויערט. זי האָט אַראָפּגעשטופּט פֿון דער סצענע דעם אַנטיסעמיטישן פּראָקוראָר צוזאַמען מיטן יידישן אַדוואָקאַט. זי האָט באַשאַפֿן אַ באָדן פֿאַר אַקאַדעמישער יידישער היסטאָריאָגראַפֿיע, וועלכע דערף זיך אַנטוויקלען צוזאַמען מיט דער אַלגעמיינער היסטאָריאָגראַפֿיע פֿון יעדן קאַנט (פֿון ווייסרוסלאַנד, אוקראַינע א. ד. גל.).

די נויטיקייט צו שטודירן באַזונדער די געשיכטע פֿון יידן אין ליטווישׂ־ווייסרוסישן געגנט—דאָס איז ניט קיין טענדענץ פֿון אונדזער נאַציאָנאַלער פּאָליטיק, נאָר אַ ריין אָביעקטיווע דערשיינונג. די ליטווישׂ־ווייסרוסישע יידן האָבן זיך אַלע מאָל אויסגעטיילט ניט נאָר מיט זייער דיאַלעקט, נאָר אויך מיט געוויסע סאָציאַל־עקאָנאָמישע און קולטורעלע באזונדערקייטן, וועלכע זיינען ענג פֿאַרבונדן מיט דער אַלגעמיינער עקאָנאָמיק און קולטור פֿון דעמדאָזיקן געגנט. צ.ב., דער היסטאָרישער קאָמף צווישן יידן און קריסטן נעמט אָן אין ליטע און ווייסרוסלאַנד נאָר אַן אַנדערע פֿאָרם, וויַ אין אוקראַינע; דער ליטווישׂ־ווייסרוסישער כאַסידיזם און ראַוויניזם טראָגן אף זיך אַ באַזונדערן ספּעציפֿישן שטעמפּל.

די אַלטע יידישע היסטאָריאָגראַפֿיע האָט דאָך צוגופֿנעאמלט אַ גרויסן דאָקומענטן־מאַטעריאַל. אים דאַרף מען אויסנוצן און זאַמלען נייע מאַטעריאַלן: נייע „רעגעסטן" פֿון אלגעמיינע ווייסרוסישע, ליטווישע, אוקראַינישע, רוסישע און פּוילישע היסטאָרישע זאַמלונגען, נייע דאָקומענטן פֿון די געעפֿנטע אַרכיוון, אָרטיקע פּינקאָסים, באזונדער פּינקאָסים פֿון „חברות בעלי מלכה", רעפּפּענסן („שאלות ותשובות"), וועלכע האָבן אַ שאיכעם צום יידישן לעבנשטיינער, אַלטע מיסער־סאָרים, כּסידישע דערציילונגען, פֿאָלקלאָר, ביכלאַל א. ד. גל.

מיין אַרבעט, וואָס איך לייג דאָ פֿאָר, באַשטייט פֿון צוויי פֿאַרשיידענע (לויט זייערע מאַטעריאַלן) טיילן: דער ערשטער טייל שטעצט זיך, דערהויפּט, אַפֿן אַנאַליז פֿון „גראַמאָטעס" און „פּריוויליעגיעס", וועלכע זיינען שוין לאַנג פֿאַרעפֿנטלעכט, נאָר וויניק אויסגענוצט געוואָרן; דער צווייטער טייל באַזירט זיך אף מאַטעריאַל („מוסר"), אף וועלכן די יידישע היסטאָריאָגראַפֿיע האָט ביזהער זייער וויניק אויפֿמערקזאַמקייט געליינט. דערמיט דערקלערט זיך די פֿאַרשיידענע „אַרבַיטער־טור" פֿון ביידע אַרטיקלען: אין ערשטן זיינען אויספֿירלעכע ציטאַטן ניט נויטיק, וויל די קוועלן זיינען צוגענגלעך פֿאַר לעזער. פֿאַרקערט, אין צווייטן אַרטיקל ברענג איך אויספֿירלעכע ציטאַטן, וויל די סאָציאַלע מאַטעריאַלן פֿון „מוסר" זיינען קיימאָל אינאַנאַנצן ניט באַוווסט.

1.

סאָציאַל-עקאָנאָמישע באַציונגען אין 16—18-טן יאָרהונדערט.

די ערשטע גרופּן יידן באַגעגענען מיר אין ליטע אוּן ווייסרוסלאַנד נאָך אין 14-טן יאָרהונדערט (אין פּוילן — נאָך אין 13-טן יאָרהונדערט). אָבער קיין באדייטנדיקע יידישע געמיינדעס האָבן מיר נאָך דאָן ניט. דאָס זיינען נעווען מערסטנטיילס, יידישע סאָכרים, ארענדאַטאָרס פון פאַרשיידענע מעלאָכע-שטיערן („מיטניקעס"), וועלכע האָבן געווּאוּנט אין נייעם לאַנד אוּן געפֿירט סאַמאָנק ספּעציעלע אוּן פּערזענלעכע „גראַמאָטעס" אָדער „פּריוויליגיעס", וועלכע זיי האָבן באַקומען פון דער קייזערלעכער מאַכט. אַזעלכע סאָכרים אוּן „מיטניקעס" טרעפֿט מען נאָך אין אַסאַך פּריוואַטיקע צייטן.

אין 15-טן אוּן, באַזונדער, אין אָנהויב 16-טן יאָרהונדערט, נאָך דעם, ווען יידן זיינען ארויסגעטריבן געוואָרן פון דייטשלאַנד, טשעכיע, אונגארן, שפּאַניע אוּן פּאָרטוגאַליע, — הויבט זיך אָן א שטאַרקע עמיגראַציע פון מאַירעוו-אייראָפּע. פון די דייטשישע לענדער קומען די עמיגראַנטן אָן קיין פוילן, ליטע אוּן ווייסרוסלאַנד (די שפּאַנישע ארויסגעטריבענע יידן האָבן, מערסטנטיילס, עמיגרירט קיין טערקיי).

די פוילישע רעגירונג, וועלכע האָט אַלײַן מער פאַרשטאַרקט איר העגעמאָניע איבער ליטע אוּן ווייסרוסלאַנד, האָט בריוט נעעפֿנט די טויערן פון לאַנד פאַר די נייע עמיגראַנטן. דאָס איז ארויסגערופֿן געוואָרן ניט דורכן הומאַניזם אוּן גוטהאַרציקייט פון די פוילישע קייסאָרים, נאָר צוליב דעם, וואָס פוילן, ליטע אוּן ווייסרוסלאַנד האָבן זיך שטאַרק נעגוטיקט אין א שטאָטישער באַפֿעלקערונג, וועלכע זאָל אַנטוויקלען דעם האנדל, די מעלאָכע, די אינדוסטריע.

פוילן גופֿא איז אָנמעכטיק נעווען ניט נאָר צו שאַפֿן די שטאָטישע קולטור, נאָר אַפֿילו צו אַנטוויקלען די דאָרף-ווירטשאַפֿט. ווי אין שטאָט, אזוי אויך אין דאָרף האָבן (נאָך פאַר די יידן) א גרויסע ראָל נעשפּילט די דייטשן. דיזעלביקע מאָטיוון (די באַדערפֿענישן פון פאָלק-ווירטשאַפֿט), וועלכע האָבן פאַרפֿעסטיקט די דייטשישע קאָלאָניזאַציע אין פוילן, האָבן אויך ארויסגערופֿן די יידישע אימיגראַציע אין די פאַרשיידענע טיילן פון דער פוילישער מעלוכע.

די נייענקומענע יידן, וועלכע זיינען באשטאַנען פון פאַרשיידענע קאַטעגאָריעס סאָכרים, מעקלער, קלייַנע קרעמער, באַלמלאָכעס, „קליי-קוידעש" (ראַבאָנים, כּאַזאָנים, מעלאַמדים, שאָכטים א. אז. ו.), האָבן זיך, נעוויינטלעך, גרופּירט ארום די שטאַרקערע אוּן רייכערע פאַמיליעס, פון וועלכע זיי זיינען נעווען אָפּהענגיק. בלויז די גווירים האָבן געקאָנט באַקומען פון דער קייזערלעכער מאַכט די נויטיקע „גראַמאָטעס" אוּן „פּריוויליגיעס" (אף צו וואָנען אוּן געשעפֿטן פֿירן) פאַר זיך, פאַר זייערע קרויוּים אוּן דינערשאַפֿט. אוּן אויך שפּעטער (אין XVI יאָרהונדערט), ווען צוזאַמען מיט פּערזענלעכע „פּריוויליגיעס", וואָס עס פלעגן באַקומען גרויסע יידישע סאָכרים, ארענדאַטאָרן אוּן „מיטניקעס", האָבן די יידישע געמיינדעס דערשלאָגן זיך צו נעוויסע רעכט, אַפֿילו באַשטימטע קאָלעקטיוון, — בלייבט נאָך אַלץ די גרויסע העגעמאָניע.

דיזדאָזיקע רעכט זיינען אָפּהענגיק נעווען אויסשליסלעך פון דער קייזערלעכער מאַכט אוּן דורך איר האָבן זיי נעקאָנט אַנטוויקלען. אזא פאַקט האָט טאַקע נעטראָפֿן מיט די ליטווישע יידן אין 1493. די ליט-ווישע פֿירשטלעכע מאַכט האָט מיטאַמאָל אָפּגענומען בא זיי אַלע זייערע רעכט, צוגענומן זייער פאַרמעגן אוּן זיי אַלע ארויסגעטריבן. נאָר אינגיכן, אין 1503-טן, האָבן די ארויסגעטריבענע ליטווישע יידן, וועלכע זייער 10-יאָריקן נאָלעם אָפּגעריכט אין פוילן, וויידער באַקומען דאָס רעכט זיך אומצוקערן אף די אַלטע ערטער אוּן צו באַשעפֿטיקן זיך מיט דיזעלביקע פאַרנאָמען. טיילווייז האָט מען זיי אויך אומגעקערט זייער פאַרמעגן, זייערע כּוואָעס, וועלכע זיינען פֿריער אַנווילירט נעוואָרן. מיליטער-פֿלייכט (1000 רייטער האָבן זיי נעדאַרפֿט ארויסשטעלן) אוּן פאַרבינדן נעווּאָרן, לויט זייער קאָלעקטיוועד באַקאָשע („מיר זיינען קיין מאָל אף מיליטאָמע ניט נענאַנגען", האָבן זיי נעטאַזינעט), אף נעווייטלעכע אוּן אויסערארדנטלעכע שטייערן, וואָס עס פלעגן צוליכן די קרימסטלעכע „מעשטשאַנעס".

דאָס ארויסטרייבן די יידן אוּן אומקערן זיי צוריק איז ארויסגערופֿן נעוואָרן דורך איינע אוּן דיזעלביקע מאַטעריעלע מאָטיוון. די קאָזנאַ האָט נעוואָלט רייכער ווערן אַפֿן כּעשבן פון קאָנפֿיסקירטן יידישן פאַרמעגן אוּן די אַנווילירטע כּוואָעס. נאָר אָן יידן איז די קאָזנאַ נעוואָרן ארעמער: דער אַנדל האָט זיך אָפּגעשטעלט, די שטייערן זיינען קלענער נעוואָרן. דער פּרוּוו צו פאַרבייטן די יידן דורך דייטשן אוּן שוועדן האָט זיך ניט איינגענעבן 1).

די ליטווישע-ווייסרוסישע יידן האָבן באַקומען דיזעלביקע רעכט, ווי אין פוילן: פֿירן האַנדל, מאַכן אוּן פאַרקויפֿן בראַנפֿן, ווייַן, ביר, האָניק, באַשעפֿטיקן זיך מיט מעלאָכע, קויפֿן ערד, בויען הייזער, שוּלן אף צו דאַווענען (זיי האָבן זיך בלייַבן נעדאַרפֿט אונטערשיידן פון א קירכע אוּן זיין קלענער, נידעריקער פון איר — ניט העכער פון א נעוויינטלעך הויז), א בייסאַלמען 2). די יידן האָבן אויך באַקומען די רעכט צו האָבן אן איינענעם נעריכט (בית דין), וועלכער זאָל מישפּטן די יידן אין זייערע אינעוויניקסטע קאָנפֿליקטן, — אוּן א זעלבסטפֿאַרוואַלטונג („קהל").

די יידישע רעליגיע האָט באַקומען אָפּיציעלע שטיצע: קיין יחס האָט מען ניט נעטאָרט ארויסרופֿן צום אַלגעמיינעם נעריכט שאַבעס, אָדער יאָנטעוו, א שווּוּע האָט מען בא זיי נעקאָנט פאַדערן נאָר אין שוּל (ווען א יד האָט נעהאַט א קאָנפֿליקט מיט א קריסט) א. ד. גל. דערפאַר האָבן יידן נעדאַרפֿט צאָלן שטייערן, אַלגעמיינע אוּן אָפּט אויך ספּעציעלע, וויייל יידן זיינען נעווען פֿרוי פון מיליטער-פֿלייכט אוּן אַנדערע נאַטורעלע היסכּאַוועסן. ב. אין דער „גראַמאָטע", וואָס איז נענעבן נעוואָרן דיר טראָקער יידן אין 1507-טן יאָר, ווערט אָנגעוויזן, אז זיי זיינען פֿריי פון באַארבעטן ערד אוּן אנדערע נאַטורעלע היסכּאַוועסן לעטווייעם דעם פֿירשטלעכן הויף אין טראָקי 3).

אין אומגליק-צופֿאַלן: נאָך א מיליאָמע, סריפֿע א. ד. גל. פֿלענן זיך די יידן אָפּט דערשלאָגן א באַפֿרייונג פון פאַרשיידענע שטייערן.

---

1) וועגן נאָלעם-ליטע זע בא בערשאַדסקין „ליטווישע יידן" (רוסיש) ז. 250 א. ו. זיינע ארטיקלען אין „וואָסכאָד" 1892 יאָר. „יעווי. סטאַרינע" 1910 ז. 335. „רעגעסטי" ב. I № 233 „רוסיש-יודישער ארכיוו" (רוסיש), ב. III 34, 13 №.

2) „רעגעסטי" I, 984 №.

3) „רעגעסטי אי נאדפּיסי". (רוסיש) 232, 242—246, 472, 577—580, 634 №№ אין 793, 798, 803, 876, 929, 1084—1986, 1106 №.

דערבי ווערט דאָס געווינלעך מאָטיווירט אין די „גראַמאָטעס" מיט דער אָנווייזונג אַז דער שלעכטער לאָגע פֿון דער ייִדישער באַפֿעלקערונג. צ. ב. אין „אוניווערסאַל" פֿון יאָן קאָזימיר אין 1661־טן יאָר ווערט אָנגעוויזן, אז אַזוי ווי די ברעסטער ייִדן זיינען רוינירט געוואָרן דורכן מאָסקווער סוינע, ווערן זיי באַפֿרייט פֿון אַלע מילַיטער־היסבאַוועסן אין דער מילַיטער־מאַכט וועלכע שטרעקט צו פֿאָדערן בא די ברעסטער ייִדן נעלט, שפּייז־פֿראָדוקטן, וואָגונגען, א. ד. גל. אין דעמזעלבן יאָר זיינען זיי באַפֿרייט געוואָרן אַף כּיר יאָר פֿון וועלכע ס׳ניט איז שטייערן און ס׳איז זיי גענעבן געוואָרן דאָס רעכט ניט צו צאָלן די קרעדיטאָרן זייערע כּיוועס אין א מעשׂה פֿון 3 יאָר 1).

אין 1679־טן יאָר, נאָך דער מילַכאָמע צווישן פּוילן און רוסלאַנד, וואָס האָט באַזונדערס רוינירט די ווייסרוסישע ייִדישע באַפֿעלקערונג, וועלכע האָט געליטן פֿון די פּאָגראָמען מיצאד דער רוסישער צרמי, ווערן ווידער געמאַכט אייניקע פּרווון צו פֿאַרלייכטערן די לאַגע פֿון די ייִדן. אין דער „פּריוויליעגיע", וואָס יאָן דער III האָט געגעבן (1679־טן יאָר), ווערט קאָנסטאַטירט, אז וויטעבסק האָט שטאַרק גע־ליטן פֿונם קריג און פֿון דער עפּידעמיע און אז די קאָזנא איז פֿאַרין־טערעסירט ווידער אויפֿצושטעלן די שטאָט און צו שטיצן די ייִדן, וועלכע זיינען פֿעיק צום האַנדל. דערביבער ווערט ווידער אַף „עוויק" פֿעסטגע־שטעלט זייער רעכט פֿריי צו וואָינען אין האַנדלען אין וויטעבסק א. ד. גל. דיזאָוויק פּריוויליעגיע איז, וויזט אוים, געוועגדעט קעגן די וויטעבסקער מעשטשאַנעס, וואָס האָבן באַגרענעצט די ייִדישע רעכט. די קייזערלעכע מאַכט האָט דערינען געזען אַ שאָדן פֿאַר דער קאָזנא, וועלכע האָט געשטרעבט וואָס גיכער ווידער אויפֿצושטעלן דעם מיסבאַר. די וויטעבסקער מעשטשאַנעס, פֿאַרקערט, האָבן געוואָלט אינגאַנצן פּאָ־טער ווערן פֿון דער ייִדישער קאָנקורענץ. ס׳איז דערביבער זייער כּאַראַק־טעריסטיש, אז צו דערדאָוויקער „פּריוויליעגיע", וועלכע געפֿינט זיך אין דער „כּראָניק" פֿון וויטעבסק, האָט עמיצער צוגעגעבן א באַמערקונג, אז אויפֿלעכע „פּריוויליעגיעס", וועלכע זיינען קעגן די רעכט פֿון דער שטאָט (ד. ה. פֿון די קריסטלעכע מעשטשאַנעס), דאַרפֿן פֿאַרניכטעט ווערן און די שטיצער פֿון ייִדן ווילן באַשטעטיקט ווערן מיט „עוויק לייִדן"... 2).

ביכּלאַל באַגענענען מיר אָפֿט אויפֿלעכע פֿאַקטן פֿון ייִדישער פֿאַראָרעמטקייט, וואָס האָט זיך זייער פֿאַרשטאַרקט נאָך די מילַכאָמעס אויפֿשטאַנדן, פּאָגראָמען אין אויקראַינע און די מילַכאָמעס צווישן מאָסקווע און פּוילן 3).

די אויבנדערמאָנטע „פּריוויליעגיע" פֿון די ויטעבסקער ייִדן ווערט אינערגעפֿאַוואָרט אין 80 יאָר אַרום (אין 1759) אין ווידער טאַ־קע צוליב דיזלעביקע מאָטיוון, — ווייל די אָרטיקע מעשטשאַנעס האָבן באַגרענעצט די ייִדן אין זייערע רעכט צו באַשעפֿטיקן זיך מיט האַנדל, מעלאָכע א. אז. ו. ס׳ווערן ווידער אויפֿגעשטעלט דיזאָוויקע רעכט אף

1) „רעגעסטן" I, 988—990 № №) אויך 233, 255, 583 № № אין ב. II, 1131, 1132 № №. ענלעכע פֿאַקטן בענוגיייע די פּוילישע ייִדן ז. „רוסקי יעווי. ארכיוו" (רוסיש) ב. II, 124, 200, 263, 275 № № אין ב. III, 38, 46, 48, 49, 53, 68, 102, 113, 132, 139, 146 № №.

2) „רעגעסטי" II, 1185 №.

3) „רעגעסטי" II 1354, 1420—1421, 1464, 1505, 1514, 1526, 1606, 1801 № №.

זייערע כּיוועס אין א מעשׂה פֿון 3 יאָר 1).

אין 1679־טן יאָר, נאָך דער מילַכאָמע צווישן פּוילן און רוסלאַנד, וואָס האָט באַזונדערס רוינירט די ווייסרוסישע ייִדישע באַפֿעלקערונג, וועלכע האָט געליטן פֿון די פּאָגראָמען מיצאד דער רוסישער צרמי, ווערן ווידער געמאַכט אייניקע פּרווון צו פֿאַרלייכטערן די לאַגע פֿון די ייִדן. אין דער „פּריוויליעגיע", וואָס יאָן דער III האָט געגעבן (1679־טן יאָר), ווערט קאָנסטאַטירט, אז וויטעבסק האָט שטאַרק גע־ליטן פֿונם קריג און פֿון דער עפּידעמיע און אז די קאָזנא איז פֿאַרין־טערעסירט ווידער אויפֿצושטעלן די שטאָט און צו שטיצן די ייִדן, וועלכע זיינען פֿעיק צום האַנדל. דערביבער ווערט ווידער אף „עוויק" פֿעסטגע־שטעלט זייער רעכט פֿריי צו וואָינען אין האַנדלען אין וויטעבסק א. ד. גל. דיזאָוויק פּריוויליעגיע איז, וויזט אוים, געוועגדעט קעגן די וויטעבסקער מעשטשאַנעס, וואָס האָבן באַגרענעצט די ייִדישע רעכט. די קייזערלעכע מאַכט האָט דערינען געזען אַ שאָדן פֿאַר דער קאָזנא, וועלכע האָט געשטרעבט וואָס גיכער ווידער אויפֿצושטעלן דעם מיסבאַר. די וויטעבסקער מעשטשאַנעס, פֿאַרקערט, האָבן געוואָלט אינגאַנצן פּאָ־טער ווערן פֿון דער ייִדישער קאָנקורענץ. ס׳איז דערביבער זייער כּאַראַק־טעריסטיש, אז צו דערדאָוויקער „פּריוויליעגיע", וועלכע געפֿינט זיך אין דער „כּראָניק" פֿון וויטעבסק, האָט עמיצער צוגעגעבן א באַמערקונג, אז אויפֿלעכע „פּריוויליעגיעס", וועלכע זיינען קעגן די רעכט פֿון דער שטאָט (ד. ה. פֿון די קריסטלעכע מעשטשאַנעס), דאַרפֿן פֿאַרניכטעט ווערן און די שטיצער פֿון ייִדן ווילן באַשטראָפֿט ווערן מיט „עוויק לייִדן"... 2).

ביכּלאַל באַגענענען מיר אָפֿט אויפֿלעכע פֿאַקטן פֿון ייִדישער פֿאַראָרעמטקייט, וואָס האָט זיך זייער פֿאַרשטאַרקט נאָך די מילַכאָמעס אויפֿשטאַנדן, פּאָגראָמען אין אויקראַינע און די מילַכאָמעס צווישן מאָסקווע און פּוילן 3).

די אויבנדערמאָנטע „פּריוויליעגיע" פֿון די ויטעבסקער ייִדן ווערט אינערגעפֿאַוואָרט אין 80 יאָר אַרום (אין 1759) אין ווידער טאַ־קע צוליב דיזלעביקע מאָטיוון, — ווייל די אָרטיקע מעשטשאַנעס האָבן באַגרענעצט די ייִדן אין זייערע רעכט צו באַשעפֿטיקן זיך מיט האַנדל, מעלאָכע א. אז. ו. ס׳ווערן ווידער אויפֿגעשטעלט דיזאָוויקע רעכט אף

2.

די ייִדישע באַפֿעלקערונג, וועלכע איז אָנגעקומען פֿון מאַדעוו־אייראָפּע און האָט זיך באַוועצט אין פּוילן און דערנאָך — איז ליטע און ווייסרוסלאַנד, איז באַשטאַנען פֿון עקאָנאָמיש־באַזונדערע טיילן, צווישן וועלכע מיר באַמערקן א באַדייטנדיקע דיפֿערענצירונג שוין אין 15־טן און 16־טן יאָרהונדערט. די ייִדן, וועלכע זיינען אָנגעקומען אין די נייע סלאַווישע לענדער פֿאַרן 15־טן יאָרהונדערט, זיינען, מערסטנטייִלס, באַשטאַנען פֿון רייכע סאָכרים, מיטניקעס, אַרענדאַטאָרס א. ד. גל. זיי האָבן שוין פֿון לאַנגע צייטן געפֿירט האַנדל מיט די אָנגעוויזענע לענ־דער, זיי, אייגנטלעך, האָט די פּוילישע קייזערלעכע מאַכט א י י נ ג ע ל א ד ן אין לאַנד, קעדיי אויסצונוצן זייערע קאַפּיטאַלן אין זייער אוג־מערנעמונג־פֿעיקייטן. אָבער די ברייטע ייִדישע פֿאָלקמאַסע, וועלכע האָט עמיגרירט אין פּוילן אויגטער דעם דירעקטן דרוק פֿון די באַזונדערס שרעקלעכע רעדיפֿעס אין נייראָשים פֿון סאָף 15־טן אין אָנהויב 16־טן יאָרהונדערט, — האָט קיין גרויסע קאַפּיטאַלן מיט זיך ניט געבראַכט. וועגן דעם וועט אונדז אויסקומען צו רייד וויטער. אינצטער דאַרפֿן מיר זיך אָפּשטעלן אף דער לאַגע פֿון די ייִדישע נויִרים.

רייכע ייִדישע אַרענדאַטאָרן פֿלעגן אָפֿט באַקומען פֿון די פּרי־צים אין ארענדע גרויסע מאַיאָנטקעס מיט א סאַך ערד, מילן, וועלדער, אָזיערעס, סעדער, קרעטשמעס א. ד. גל. צוזאַמען דערמיט פֿלעגן זיי באַקומען פֿולקומע הערשאַפֿט אין רעכט צו מאָנען שטייערן בא קריסטן אין ייִדן, וועלכע זיינען נעווען באַשעפֿטיקט אין דיזאָוויקע פֿאַרשיי־דענע צווייגן פֿון דער פּריציישער גרויס־ווירטשאַפֿט. די פּריצישע לייב־אייגענע זיינען אויבערנאַנגען צום יוד — דעם אַרענדאַטאָר אין נע־וואָרן זיינע קנעכט. ער פֿלעגט אויך באַקומען דאָס רעכט זיי צו מישׂ־בעטן אין באַשטראָפֿן זיי אפֿילע מיט טויט־שטראָף 2).

צום יידן פֿלעגן א מאָל אויבערניין גאַנצע דערפֿער מיט זיערע מאַיאָנטקעס, באַפֿעלקערונג, הייזער, שענקען א. א. ו. פֿאַר אזא מין אַרענדע האָט א יוד באַצאָלט אין 1598־טן יאָר 9500 פּוילישע גילדן פֿאַר 5 יאָר, דיזאָוויקע סומע, וועלכע איז אין יענער צייט נעווען א גרויסער קאַפּיטאַל, גיט אונדז א פֿאַרשטענדעניש וועגן דער רייכקייט פֿון די גרויסע ייִדישע אַרענדאַטאָרן. אָבער נאָך א סאַך א גרעסערע אַרענ־דע, וועגן וועלכע מיר האָבן אויפֿגילעכע יעדיעס, באַגענענען מיר אין 1601־טן יאָר: זי האָט באַטראָפֿן 40 טויזנט פּוילישע גילדן בלויז פֿאַר 3 יאָר 3).

1) „רעגעסטי" III 2070 №.

2) „רעגעסטי" ב. I. 701, 702 815 № №.

3) „רעגעסטי" ב. I. 713, 724 № №.

פֿון אַ צצוואָע, וואָס דער באַוויסטער אַוואָס יאָזעפֿאָוויטש האָט אינערגעלאָגן אין 1519־טן יאָר, וויסן מיר, אז נאָנצע ראַיאָנען אין ברעסטער אוֹן מינסקער גובערניעס, מיט דערפֿער, לייבאיינענע פּויע־רים א. א. ו. האָבן אים געהערט. אוֹן אַז אַכּוֹךְ דעם, האָט ער פֿאר־מאַכט גרויסע קאַפּיטאַלן, הייזער, וועלכע ווערן דאָ טאַקע אויספֿירלעך אויסגערעכנט 1). אזעלכע פֿאקטן באַנעמענען מיר אין מעשיה פֿון 16־טן, 17־טן יאָרהונדערט אוֹן אויך שפּעטער.

דיזדאָזוקע יידישע גווירים זיינען געשטאַנען זייער נאָענט, לויט זייער אַרט לעבן אוֹן מאַכט, צו דער שליאַכטע. אייניקע פֿון זיי האָבן אַפֿילע זויכע נעוווען צו באַקומען דעמדאָזיקן טיטל (דערפֿאַר האָבן זיי נעדאַרפֿט באַצאָלן ניט נאָר מאַטעריעל, נאָר אויך גייסטיק — אינערגיין אין קרימסטנטום 2).

יהודים האָבן יידן ניט געטאָרט האָבן קיין לייבאיינענע קרימסטן. דער ערשטער (פֿון 1529־טן יאָר) אוֹן דער צוויטער (פֿון 1566־טן י׳, „ליטווישער סטאַטוט“ פֿאַרבאָטן שטרענג, יידן זאָלן זיך באַנוצן מיט דער פֿאַנשטשינע 3). אזעלכע פֿאַרבאָטן זיינען אַסאַך שפּעטער (סאָף 18־טן אוֹן אָנהויב 19־טן יאָרהונדערט) ארויסגענעבן געוואָרן אויך מיצאַד דער רוסישער רעגירונג. אָבער קאָלזמאַן דער פּויער איז געווען פֿאַר־בונדן מיט דער ערד, דעם פּאָריצ אייגנטום, האָט דער רייכער יוד, וועלכער האָט אַרענדירט דעם פּאָריצ׳ס מאַיאָנטעק, באַקומען אויך די מאַכט אינעווייניק־קנעכט. ס׳פֿלעגן זיך אויסבילדן אויך יידי־שע פּריצים, וועלכע האָבן באַקומען, אַלס איינגטום, מאַיאָנטקעס צו־זאַמען מיט פּויערים פֿאַר די ז׳וויוועס, וועלכע די שליאַכטע האָט ניט איינגעאָלט.

דיזעלבּיקע גרויסע יידישע ארענדאַטאָרס אוֹן פּריצים פֿלעגן אָפֿט ארויסטרעטן, אַלס „מיטניקעס“, וועלכע האָבן געוווּסט קאָנצעסיעס אַף פֿאַרשיידענע שטייערן, פֿאַר אַ געוויסע סומע, וואָס זיי פֿלעגן אַריין־טראָגן אין קאָזנא, באַקומען זיי דאָס רעכט צו זאַמלען שטייערן פֿון נאָנצע שטעט, שטעטלעך אוֹן דערפֿער, פֿון קראָמען, שענקען, קרעטש־מעס, אָפּצאָל פֿון פֿאַרשיידענע סכוירעס אוֹן גרענעץ־אָפּצאָלן.

די מיטניקעס אוֹן זייערע אָרטיקע פֿאַרשטייער, וועלכע זיינען געווען אָפּהענגיק בלויז פֿון קייזערלעכן נערינכט, האָבן נעהאַט א גרויסע מאַכט אינבר דער באַפֿעלקערונג. אין זיערע הענט האָט זיך נעפֿונען אַ שטאַרקער שטייערן־אַפּאַראַט מיט אַנענטן, וועלכע פֿלעגן אופֿמאָנען מיט די שטרענגסטע מיטלען פֿאַרשיידענע אָפּצאָלן אוֹן באַשטראָפֿן יעדן, בא וועמען מען פֿלעגט נעפֿינען קאָנטראַבאַנדע, בראָנפֿן, ווײַן, ביר, האָניק, וואָס איז ניט אָפּגעצאָלט געוואָרן מיט אקציז, אָדער פֿאַר וועלכן ס׳ניט איז אַנדערן אומלענאַלן האַנדל.

דער דרוק פֿון די מיטניקעס אַף דער פּאָלק־מאסע בילאַל איז געווען זייער שטאַרק. דאָס זען מיר פֿון פֿאַרשיידענע אָנקלאָגן (מיצאַד די מעשטשאַנעס) וועלכע מיר באַגענענען, באַזונדער אין מעשיה פֿון 16־טן יאָרהונדערט 4).

1) „רוס. יעור. אַרכיוו״. I, 69 № אויך 128, 144, 322 № № II, 10, 14 № №.

2) „רוס. יעור. ארכיוו״ 205, 206 № №. III 55 №.

3) „רוס. יעור. אַרכיוו״ I 133 № II 236 №.

4) „רעגעסטי״ ב. I 525, 552, 595, 597, 608, 610, 629, 669, 678 № № וועגן דעם גרויסן פֿאַרנעם פֿון דידאָזוקע שטייערן־נעשעפֿטן

מיצאַד דער שליאַכטע האָבן דיִ יידן־מיטניקעס ארויסגערופֿן אַ גרויסע סינע אוֹן קינע: דיִ שליאַכטע נופֿע האָט נעשטרעבט אריינצו־כאַפֿן אוֹן אירע הענט דיִ שטייערן־קאָנצעסיעס. אַפֿן לויבלינער סיום פֿון 1569־טן יאָר האָבן דיִ ליטווויש־ווייסרוסישע דעפּוטאַטן נעפֿאָדערט, אז דאָס זאָמלען שטייערן זאָל איבערנייו צו דער שליאַכטע, וויל ס׳אוֹ אַ גרויסער אומגליק מיט דיִ יידן, וועלכע זאָמלען אומעטום אָפּצאָל אוֹן אנדערע האַנאָסעס 1).

אזעלכע פֿרעטענזיעס מיצאַד דער שליאַכטע האָבן ניט אַלע מאָל נעהאַט אַן ערפֿאָלג, וויל דיִ יידן האָבן אויך אוֹן דעמדאָזיקן נע־בּיט ארויסנעוווּזן גרויסע אונטערנעמעריש אוֹן אָרנאַניזאַטאָרישע פֿעי־קייטן. פֿאַרקערט, די פּויליש פּריצים האָבן פֿאַרמאָנט בלויז גרויסע אַפּעטיטן, נאָר נאָר קלייַנע מענלעכקייטן, דערפֿאַר זענען מיר, אז כּאָטש דיִ מעלוכּע־מאַכט אוֹן פֿאקטיש נעווען אין די הענט פֿון דער שליאַכטע (באַזונדער, פֿון דער צוויטער העלפֿט 16־טן י׳, ה., וועו דיִ קייזערלע־כע מאַכט אוֹן שטאַרק באַגרענעצט נעווען מיצאַד דעם פּויליש סיום),— מוז זיך דאָך דיִ רעגירונג וועגדן צו יידן־קאַפּיטאַליסטן, קעדיי צו פֿאר־גרעסערן די האַנאָסעס פֿונם שטייערן־פּרעס. אַפֿילע דאָס פֿאַבריצירן נעלטע־מאַטעריעס (מערסטנטייל פֿון זילבער) פֿלעגט די פּויליש רעגירונג אויך אָפֿט איבערגעבן יידן (ס׳אוֹ נאָך היינט פֿאַראן אַ סאַך אזעלכע אַלטע יידישע מאַטעריעס, אַף וועלכע ס׳זיינען אויסגעקריצט מיט יידישע בוכשטאַבן יידישע נעמען אוֹן אופֿשריפֿטן 2). אזעלכע באשטעלונגען פֿלעגן דיִ יידישע „מאָנעטשיקעס“ באַקומען אויך פֿאַר ליטע אוֹן וויס־רוסלאַנד 3).

יידישע קאַפּיטאַליסטן האָבן אויך נענומען אַ גרויסן אָנטייל אינם גרויסהאַנדל אין לאַנד נופֿע אוֹן אין דעם מיסבּער מיט אויסלאַנד. אין אינטערנאַציאָנאַלן מיסבּער זיינען דיִ יידן פֿון לאַנג אָן (נאָך פֿון פֿריען מיטלאַלטער) נעווען גרויסע ספּעציאַליסטן אוֹן געשפּילט אַ גרויסע ראָלע אין פֿאַרשיידענע אירופּעישע אוֹן אויך מיזרעך־לענדער (באַזונדער אין טערקיי). דיִ צעשפּריטקייט פֿון יידן אין פֿאַרשיידענע טיילן פֿון דער וועלט, דיִ אלגעמיינע רעליגיעזע אינטערעסן, אָפֿט אויך אַן אלגי־מיינע שפּראַך, וואָס האָט זיי פֿאַרבונדן, האָבן מיטגעווירקט דערצו, אז דער יידישער סויבער זאָל אומעטום באַקומען נויטיקע יעדיעס אוֹן פֿאַר־שטייערשאַפֿט אף צו פֿירן דעם אינטערנאַציאָנאַלן האַנדל. פֿון ליטע אוֹן וויסרוסלאַנד פֿלעגט מען אַרויספֿירן רויע מאַטעריאַלן: ברויט, נע־הילץ, פֿלאַקס, וואַקס א. ד. גל. פֿון מאירעוו־אייראָפּע פֿלעגט מען אריין־פֿירן אין לאַנד מאַנופֿאַקטור, מעטאַליש זאַכן, לוקסוס־סכוירעס; פֿון טערקיי — זייד, פֿאַרשיידענע בסאָמים, פֿאַרבן־מאַטעריאַל אוֹן אַנד. פֿון מאָלדאוויע אוֹן וואַלאַכיע פֿלעגן יידישע סאָכרים טראַנספּאָרטירן גרויסע

זי „רוס. יעור. אַרכיוו״ ב. I, 46, 47, 51 — 54, 64, 70—74, 77, 78, 85, 86, 88, 89, 104, 106, 108, 110, 122, 130, 142, II, 71, 104, 188, 222 230, 237, 247, 273, 283, אוֹן ב. III 3, 26, 30, 31, 56, 140 № №. וועגן צוזאַמענשטויסן אוֹן פֿאַנראַטע, וועלכע זיינען פֿון צייט צו צייט ארויסגע־רופֿן געוואָרן דורכן קאָמף פֿון די יידן קעגן אומלענאַלן האַנדל (מיצאַד די קרימטן) מיט בראָנפֿן, ביר, האניק זאַלץ א. ד. גל. ז. „רעגיסטי״ II, 143 № (אין 1708־טן יאָר, אי מאָלעוו), 1488 № (אין 1713־טן יאָר אין נרעָדנע:

1) „רעגעסטי״ I, 566 №. „רוס. יעור. אַרכיוו״ II 103 № (1559 יאָר) פֿאַרלאַנ „מיר״ 15־טן יאָר.

2) נעשיכטע פֿון יוד. פֿאָלק (רוסיש) ב. XI ז. 248

3) „רוס. יעור. אַרכיוו״. ז. 258.

פֿאַרטיעם אָפּקומען. יעדער סויכער באַזונדער פֿלענט אָפֿט אינערטראַנספֿאַרטירן עטלעכע טויזנט אָפּקומען. (וועגן דעם האָבן מיר איניקע נענויע דאַטעמענטן פֿון 16־טן יאָרהונדערט 1). דערפֿון באַקומען מיר אַ פֿאָרשטעלונג וועגן גרויסן מאַסשטאַב פֿון דעמאָזיקן מיסכּער.

אַ גרויסן אָרט האָבן די יידן־קאַפּיטאַליסטן פֿאַרנומען אויך אין קרעדיט־אָפּעראַציעס, אין וועלכע זיי האָבן אויך נעהאַט זייער אַ גרויסע דערפֿאַרונג. אין 15־טן און 16־טן יאָרהונדערט אַנטוויקלט זיך אין פּוילן, טיילווייז אויך אין ליטע און ווייסרוסלאַנד, די געלט־ווירטשאַפֿט. די קייזערלעכע מאַכט, די פּריצים, די גאַלאָנים נוטיזן זיך אין קאַפּיטאַל, וועלכן זיי באַקומען אָפֿט בא יענע יידן, וועלכע האָבן נעבראַכט גרויסע קאַפּיטאַלן פֿון זייער פֿרייַערדיקער הימ, אָדער זיינען רייך געוואָרן אדאַנק זייער גרויסן האַנדל מיט די סלאַווישע לענדער. אַ ביז גרויסע קרעדיטאָרן, האָבן זיך אַנטוויקלט אויך די קלייַנע פּראָצענטניקעס, וועלכע פֿלענן אָפֿט אויך, צוזאַמען מיט אַרענדע, מיסכּער, לייַען געלט אַף פּראָצענט פֿאַר מאַשקאָנעס א. ד. גל.

דיזאָוויק געלט־אָפּעראַציעס, גרויסע פּראָצענטן, די אָפֿטע באַנקראָטן, וועלכע אינערגעבן אין יידישע הענט פֿאַרמאַשקנטע זאַכן אוּן אויך נאַנצע מאַיאָנטקעס, האָבן באַשאַפֿן אַ שטענדקיַן באָדן פֿאַר קאָנפֿליקטן צווישן יידן, פֿון איין זייט, אוּן פּריצים, מעשטשאַנעס, פּויערים, פֿון דער צווייטער זייט.

מיט דער צייט, באַזונדערס אין 17־טן אוּן 18־טן יאָרהונדערט, טרעטן ערויס, אַלס גרויסע קרעדיטאָרן, ניט נאָר יידן אוּן דייטשן, נאָר אויך די פּויליש נאַלאָנים אַלס פֿאָרשטייער פֿון קלויסטערס, וועלכע האָבן קאָנצענטרירט בא זיך גרויסע קאַפּיטאַלן. פֿאַרקערט, די פֿאַרארמטע יידישע קהילעס ווערן די גרעסטע באַלאַנוועס טאָקע בא די קאַטוילישע נאַלאָנים. צ. ב.,אַרום 1765־טן יאָר זיינען יד הויפּט־עמיינדעס פֿון ליטע אוּן ווייסרוסלאַנד (ווילנע, ברעסט, נראָדנע, פּינסק) שולדיק געווען 2 מיליאָן, 641 טויזנט אוּן 331 פּויליש גילדן, — אוּן דער צייט, ווען די נאַנצע קאָאַלישע האַנאָסעס פֿון דיזאָוויק געמיינדעס האָבן אָנגעוויזענער ביווועס־סומע 2).

3.

די הויפּט־מאַסע פֿון די יידן אין 16־טן, 17־טן אוּן 18־טן יאָרהונדערט האָט נעוואָינט אין די שטעטלעך אוּן די שטעט אוּן אין באַשאַנען פֿון קליינע קרעמער, מעקלער אוּן שענקער. זי האָט פֿאַרמאַנט נאָר קליינע נעלט־מיטלען אוּן האָט נעפֿירט אַ שווערן קאַמף פֿאַר איר עקזיסטענץ.

נאָך א באַדייטנדיקער אופֿלעבונג פֿון דער שטאָט, וואָס מיר באַמערקן אין 15־טן, טיילווייז אויך אין 16־טן יאָרהונדערט, אוּן וואָס האָט נעגעבן אַ מעגלעכקייט די נייַ־אָנגעקומענע יידן אייניצוּאָרדענען זיך אף די נייַע ערטער, — הויבט זיך אָן אַ קריזיס אין שטאָט 3).

1) דאָרטן ב. I 163, 145 № №.

2) די אויבנאָנגעוויזענע נעשיכטע פֿון יידישן פֿאָלק (רוסיש). XI, ז. 315.

3) די אַלגעמיינע סיבעס פֿון דעמאָזיקן קריזיס זיינען נאָך ביז איצט זייער ווייניק אויסגעפֿאָרשט מיצאַד דער פּויישער אוּ ליטוויש־ווייסרוסישער היסטאָריאָגראַפֿיע.

אין סאָף 16־טן אוּן באַזונדערס אין 17־טן יאָרהונדערט ווערט דער דאָרף מיט זיין נאַטורווירטשאַפֿט אין דער פֿאַנשטשינע נאָך מער אָפּגעריסן פֿון דער שטאָט. דער ברויט־עקספּאָרט פֿאַרנעמט זיך, אָבער דערפֿון נעווינט בלויז דער פּאָרעץ, וועלכער שטרעבט צוליב דעם נאָך מער צו עקספּלואַטירן זיינע קנעכט. די אָרעמע באַדערפֿענישן זיינע באַדריקט דער פּויער טאַקע אין דאָרף אוּן קויפֿט זייער וויינק אין שטאָט. אין דער זעלבער צייט וואַקסט איך די שטאָטישע באַפֿעלקערונג, די יידישע אוּן ניט יידישע, די קאָנקורענטן פֿאַרשטאַרקט זיך אוּן צוזאַמען דערמיט פֿאַרשאַפֿט זיך דער קאַמף צווישן די יידן אוּן די מעשטשאַנעס.

אין דער צווייטער העלפֿט פֿון 16־טן יאָרהונדערט ווערן אַלץ אָפֿטער די פֿאַרסטרעטונגען פֿון די מעשטשאַנעס אויך אין ליטע אוּן ווייסרוסלאַנד 1). זיי ניט זיך איין צו באַגרענעצן דאָס וואָנרעכט פֿון די יידן מיט באַשטימטע נאַסן (ניט נאָענט צום צענטער, צום מאַרק), ניט דערלאָזן נייע יידן צו וואָנען אָדער אַפֿילע צייטווייליק צו קומען צולייב האַנדל (אין ווילנע אין 1563־טן יאָר, אין נאָוואָגרודאָק אין 1564־טן יאָר, אין טראָקי, קאָוונע אין 1579־טן אוּן 1589־טן יאָר, אין מאָלעו אין 1585־טן א. אנד. 2),

דער נאַציאָנאַלער קאַמף קומט פֿאָר באַם פֿאַנאַנדערטיילן די האַנאָסעס פֿון דער שטאָט. צ. ב. אין 1580־טן יאָר קלאָגן זיך די בערסטער יידן, אז ניט קוקנדיק דערויף, וואָס זיי, אלם בערסטער בירגער, טראָגן אַף זיך אַלע שטאָטישע היסכּאַוועסן; בויען בריקן, גיבן פֿורן, צאָלן שטייערן, — באַקומען זיי דאָך ניט דעם טייל (¼) פֿון די שטאָטישע האַנאָסעס, וואָס געהערט צו זיי לויט זייער „פּריוויליגיע“ 3).

די שטענדיקע שטרייטן אוּן קאָנפֿליקטן צווישן יידן אוּן מעשטשאַנעס פֿאַרשטאַרקן זיך אַלץ מער אוּן מער אין 17־טן יאָרהונדערט. די מאַטוון זיינען דיזעלבע. פֿון די יידן פֿאַדערט מען, זיי זאָלן נעמען אַף זיך אַלע פֿלעכטן פֿון שטאָט אוּן אויך דעם כּוויוו זי צו פֿאַרטיידיקן מיט געווער אין די הענט (אוּן ניט אַרויסשטעלן צוליב דעם געדונגענע קריסטן), צו נעמען אַן אַנטייל אין די ספּעציעלע שטייערן אף אוים־צוהאַלטן סאָלדאַטן א. ד. גל. די יידן, פֿאַרקערט, פֿלענן טאָינען, אז מ׳נעמט בא זיי צופֿיל שטייערן, אז פֿון מיליטער־פֿלעכט זיינען זיי באַפֿרייט לויט ספּעציעלע קייזערלעכע „פּריוויליגיעס“. די מעשטשאַנעס האָבן נעוויזן אין זייערע הענט די שטאָט־מאַכט, דעם מאַגיסטראַט. די יידישע באַפֿעלקערונג, ניט האָבנדיק קיין רעכט צו נעמען אַן אָנטייל אין מאַגיסטראַט, האָט אים אַנטקעגנגעשטעלט דעם „קאָהאָל“, זיינע „פּריוועלעגיעס אוּן זיין אקשאָנעסדיקן קאַמף פֿאַר די רעכט פֿון יידישן טייל פֿון שטאָט 4).

אין דערזעלבער צייט, אין 17־טן יאָרהונדערט, פֿאַרשאַרפֿט זיך אויך דער קאַמף פֿאַרן וואָנרעכט, פֿאַר דער אָדער יענער נאַס, פֿאַר דעם אָדער יענעם שטיקל ערד. די יידישע באַפֿעלקערונג איז נעוואָרן

1) אין פּוילן באַמערקן מיר אזעלכע אָפּטע אַרויסטרעטונגען נאָך אין דער ערשטער העלפֿט XVI יאָרהונדערט. ז. „רוס. יעזור. ארכיון“ III, 10, 21, 87, 93, 95, 126, 135, 141, 142, 155, 159, 160, 174, 175 № №.

2) דאָרטן. II 202 №. III 162 №. „רעגעסטי“ I 603, 604, 655, 669.

3) „רעגעסטי“ I 613 №.

4) „רעגעסטי“, I 1046, II 1237, 1460, 1498 № №.

נרעסער אוּן האָט זיך שוין ניט געקאָנט באַגענוגענען מיט דער נאַם (געווינלעך, לעבן דער שוּל), וואָס איז אויך אויסגעטיילט געווארן, אַלס „ידישער נעמאָ". די יידן הויבן אָן ביסלעכווייז אַרײַנצידרינגען אין אנדערע גאַסן, נאָענטער צום מארק, אָדער אַף דעם מאַרק־פּלאַץ גופּא, דינגען, בויען אָדער קויפֿן הייזער, קראָמען. אוּן ווען דיזאָזיק ידישע „עקספּאַנסיע" דערגרייכט א באַדײַטנדיקן מאַסשטאַב, הויבט זיך אָן א שומל אין קרימטלעכן לאַגער: ס'טייטש, יידן האָבן אויפֿער נעווען אַפֿן אַרבאָט צו וואָינען אויסער זייער נאַס, אפֿן מארק. דער פֿאַרבאָט ווערט וידער אינעווענדיקאַזוערט: יידן דאַרפֿן וואָינען אין זייער „נעמאָ"; קרימטן טאָן ניט בויען קיין הייזער אַף דער ידישער נאַס 1). דאָס עקאָנאָמישע לעבן איז אָבער אָפּט שטאַרקער נעווען פֿון יורידישע באַגרענעצונגען: דער קאַמף פֿאַר דער עקזיסטענץ נעמט אָן נייע פֿאָרמען אוּן ברענגט צו נייע קאָנפֿליקטן.

די יידן האָבן נעמוזט אויך אויסקעמפֿן זייער רעכט אַף צו בויען א נייע שול, א בעסילעם 2).

די ידישע „עקספּאַנסיע" פֿלעגט זיך אויסדריקן אויך אינם פֿאַרברייטערן דעם געביט פֿון האַנדל, מעלאָכע, אינם פֿאַרגרעסערן די רא־מען, וואָס זיינען פֿאַר זיי אָנגעציינט געווארן. אוּן דאָן שוויבט ווידער ארויף די אומצופֿרידנקייט מיצאַד די מעשטשאַנעס אוּן דער נייער פֿאַרבאָט.

אָט צ. ב. איז א „פּריוויליגיע", וואָס איז געגעבן געווארן אין 1601־טן יאָר דעם גראָדנער מאַגיסטראַט. די גראָדנער שמאָט־פֿאַרוואַל־טונג האָט זיך געקלאָגט פֿאַר דער קייזערלעכער מאַכט, אז די יידן קויפֿן קאָרן אַפֿן גראָדנער מארק, אין די אַרומיקע שטעטלעך אוּן דערפֿער אוּן פֿירן עס איבער מיטן טייך קיין קאָווונע, קראַליעוויץ, פֿון וואַנען זיי ברענגען זאַלץ אוּן הערינג. דערמיט נעמען זיי צו בא די קרימטן זייערע פֿאַרנאָסעם אוּן רויפֿן אַרויס אין שטאָט אוּן אין גראָדנער קאַנט א גרויסן יאַקרעם אוּן הונגער. דערבײַ שטעלט פֿעסט די דערמאָנטע פּריוויליגיע, אז נעמענדיק אין אַכט די פֿאַראָרעמטקייט פֿון דער קרימטלעכער אַנטקעגן אוּן די מינהאָגים פֿון ליטע, וווּ ס'איז פֿאַרבאָטן דער גרויס־האַנדל מיט ברויט אוּן אַנדערע סכוירעס, אַזוי דער שענקעריי אוּן דעם קלײן־האַנדל מיט גאַלאַנטעריי־סכוירעס, — ווערט די גראָדנער יידן שטרענג פֿאַרבאָטן צו פֿירן דעם גרויס־האַנדל מיט ברויט, זאַלץ אוּן הערינג 3).

אין 1633־טן יאָר קלאָגן זיך די ווילנער מעשטשאַנעס אוּן זייערע פֿאָרשטייער, אז די יידן, קומענדיק, אַלס נעסט, קיין ווילנע, אָן דער דערלויבעניש פֿון מאַגיסטראַט, פֿאַרעמען זיך מיט זאַמלען שטייערן, אָפּצאָלן, מיט אַרענדעס, פּראָצענט־נעמען, מיט פּעדלעריי (Разносная торговля) מיט פֿאַרקויפֿן זילבער אוּן פֿאַרשיידענע מאַשקאָעס, אוּן האָבן אָנגעהויבן צו קאָנקורירן מיט די קרימטן אין שענקעריי, כּאָטש דאָס לעצטע איז זיי שטרענג פֿאַרבאָטן לויט די אַלטע אוּן נייע גועזעצן אוּן „סיים־קאָנסטיטוציעס". אַנדערש דעם, האָבן יידן נעקויפֿט היזער אוּן זיך דערשלאָגן אַנדערע „פּריוויליגיעס" פֿונם קייזער, וועלכן זיי האָבן אויסצוי־שטיין מיצאַד די מעשטשאַנעס רעדיפֿעס אוּן סטראַשונקעס. דאָס אַלץ, וויזן אָן די מעשטשאַנעס, איז פֿאַר זיי א שווערע קריזודע, וויל די יידן טראָגן ניט גליידְ מיט די קרימטן פֿאַרשיידענע היסכאַוועסן: זיי גייען ניט אַרויס אף די „פּראָצעסיעס", טראָגן ניט קיין נעווער א. אז. ו.

דערצו ווערט צוגענעבן נאָך א רעליגיעזער מאָטיוו: אַזוי ווי די יידן שטופֿן אַרויס די קרימטן פֿון די הייזער, פֿאַרלירן די קלויסטערס די נעדאָוועס, וואָס זיי פֿלענן באַקומען פֿון דידאָזיק הייזער בעשאַס אין זיי האָבן געוואָינט קרימטן 1).

אין 1667־טן יאָר איז פֿאַרענדיגט געווארן א נייער קאָנפֿליקט צווישן ווילנער יידן אוּן קרימטן. די לעצטע האָבן געטאָינעט, אז יידן האָבן קיין רעכט ניט צו האַנדלען מיט רויע פֿעל, מיט וואַקס אוּן שמאַלץ, די יידן, פֿון זייער זיט, האָבן אָנגעוויזן אף זיערע אַלטע „פּריוויליגיעס" אין דער הינזיכט 2).

בילאַל, אין די גרעסערע שטעט (ווילנע, גראָדנע, מינסק, ווי־טעבסק), איז די קאָנקורענץ צווישן יידן אוּן קרימטן געווען אַסאַך גרע־סער ווי אין די שטעטלעך, וווּ די יידן זיינען אָפּט געווען די איניציאַ־טאָרים, שענקערס אוּן באַלמלאָכעס.

אין סאָף 17־טן אוּן אין 18־טן יאָרהונדערט ווערט דער אַלגע־מיינער שטאָט־קריזיס נאָך שארפֿער אוּן צוזאַמען דערמיט ווערט נאָך פֿאַרביטערטער דער נאַציאָנאַלער קאַמף אַפֿן עקאָנאָמישן באָדן.

מיר ווילן זיך באַגרענעצן בלויז מיט איניקע, מער כּאַראַקטערי־טישע ביישפּילן.

אין 1717־טן יאָר האָבן די פֿינסקער מעשטשאַנעס אָנגעקלאָגט די יידן דערפֿאַר, וואָס זיי האָבן זיך „צופֿיל פֿאַרמערט": זיי האָבן רויִ־נירט די קרימטלעכע באַפֿלקערונג, פֿאַרכאַפּט אלע הייזער, פֿלעצער, די אָרעמע קרימטן זיינען געבליבן אָן פּאַרנאָסע, אָן הייזער; פֿון 1667־טן ביז 1690־טן יאָר האָט זיך די צאָל פֿון די קרימטלעכע הייזער פֿאַרקלע־נערט פֿון 299 ביז 15 א. אַז. ו.

די אָנקלאָגער וויזן ניט אָן, אַף וויפֿל די יידישע הייזער האָבן זיך פֿאַרגרעסערט אַפֿן כּעשבן פֿון די קרימטלעכע. נאָר דעם פֿאַקט, אז די צאָל פֿון די קרימטלעכע שטאָט־מעשטשאַנעס האָט זיך אין יענער צייט פֿאַרקלענערט ביזן קלענסטן מינימום — דאָס קאָן מען קאָנסטא־טירן אַלס אַן אלגעמיינע דערשיינונג.

אין דערזעלביקער אָנקלאָגע ווערט אָנגעוויזן, אז די פֿאַראָרעמטע מעשטשאַנעס האָבן נעמוזט עמיגרירן אין אַנדערע ערטער, נעמוזט זיך בעטן אף אַרבעט צו די פּריצים, גאַלאָכים. דאָס איז אויך געווען א פֿאַר־שפּרייטע דערשיינונג אין יענער צייט: קרימטלעכע קרעמער, באַלמע־לאָכעס, ניט געפֿינענדיק קיין פּאַרנאָסע אין שטאָט, קערן זיך אום אין דאָרף. די אינערגעבליבענע מעשטשאַנעס אָבער נוצן אוים דעמאָזיקן פֿאַקט — די עמיגראַציע פֿון קרימטן פֿון שטאָט אין דאָרף, — קעדיי צו פֿאָדערן, אז מען זאָל פֿאַרבאָטן יידן „אויסצוקויפֿן" שפּייז־פּראָדוקטן אין אנדערע סכוירעס, האלטן בא זיך קרימטלעכע ארבעטער א. ד. גל. 3).

די קייזערלעכע „גראַמאָטע", וואָס גראָדנע האָט באַקומען אין 1718־טן יאָר, פֿאַרווערט, יידן זאָלן בויען נייע הייזער, אָדער פֿאַרבריי־טערן די אַלטע אוּן פֿאָדערט, אז זיי זאָלן צוריק אומקערן דער שטאָט די הייזער אוּן די פּלעצער, וואָס זיי האָבן פֿריער געקויפֿט, — אז זיי

1) דאָרטן, ב. I, 494 №. II, 1160 №, 1251 №, 1656 №.
2) II, 1176.
3) I,723№.

1) I, 796 №, 1637 №.
2) I, 1056 №.
3) II, 1563 №.

זאָלן קיין נייע גיט קויפֿן, גיט ארענדירן, גיט נעמען אלס מאשקן פֿאר א כּוואַ, גיט האלטן קיין קרישטלעכע דינסטן אוּן ארבעטער. ס'וועט אויך פֿאַרבאָטן דיר קריסטלעכע סאָכרים פֿון אַנדערע שטעט צו האַנדלען מיט דיר נראָדנער יידן. זיי די יידן, טאָרן גיט ארויסגיין אינדערפֿרי (פֿאר 9 אַוויגער), אויסער דער שטאָט אוּן אויסקויפֿן פּראָדוקטן בא דיר קריסטן אין אז. וויטער 1).

גיט נעקוקט אָבער אף דערדאָזיקער קייזערלעכער „נראמאָטע", כּא־ זערט זיך דאָסוּעלבע איבער אין 1727 יאָר: די נראָדנער מעשטשאַנעס קלאָגן אָן וויידער זייערע ידישע קאָנקוּרענטן, אז זיי פֿאָלגן גיט דעם געזעץ, די סיס־קאָנסטיטוצי, די דעקרעטן. אז זיי גייען אַרוים פֿאר 9 א זייגער אויסער דער שטאָט אוּן קויפֿן אויס די שפּייז־פּראָדוקטן, אז זיי לאָזן גיט, אז די מעשטשאַנעס זאָלן מאַכן בראָנפֿן אָדער ביר צוליב זייערע איינענע באַדערפֿנישן אוּן אף צו פֿאַרקויפֿן 2). אין 1730־טן יאָר — דיזעלביקע פּראָטעסטן מיצאַד דעם נראָדנער מאַגיסטראַט; דער־ בייַ ווערט נאָך אָננעוויזן, אז די יידן העלפֿערן די פּריזין, בעשאַס זיי „קויפֿן אויס" די פּראָדוקטן אוּן ווארפֿן אַראף די פֿיקסירטע (דורכן מאַגיסטראַט) פּריזין אַפֿן מארק, אַפֿן יאַרידּ, באַנוצנדיק זיך מיט פֿאַלשע ייִאָ אוּן מאָס, — אז זיי „נאַרן אַרייבער" צו זיך די קריסטלעכע דינער־ שאַפֿט דורך א גרעסערן נעהאַלט, צאָלן גיט זייערע כּוויועס דער שטאָט (פֿאר די פֿלעצער), שטערן די קריסטן צו באַשעפֿטיקן זיך מיט שענ־ קעריי א. ד. גל. דאָסמאָל טרעט שוין די קייזערלעכע מאַכט אַרוים לע־ טוויעס די יידן אוּן וויזט אָן, אז אזוי וויַ די נראָדנער מעשטשאַנעס, גיט ווארטנדיק בּיזן ס'וועט דערלויבּיקט ווערן דער קאָנפֿלּיקט צווישן די יידן אוּן דעם מאַגיסטראַט, דערלויבן זיך פֿאַרשיידענע גוואַלדטאַטן בע־ גויגייע צו די יידן: צוישטערן זייערע קראָמען, האַנדלען אומלעגאַל מיט בראָנפֿן א. ד. גל., — נעמט דער קייזער די יידן אונטער זיין שוץ אוּן פֿאַרווערט די מעשטשאַנעס צו מאַכן שאַדן די יידן 3). אַבער אין 2 יאָר אַרום (אוּן 1732־טן יאָר) פּראָטעסטירן נאָך אַמאָל די יידן קעגן דעם, וואָס די דעקרעטן ווערן גיט פֿאַרוויקלעכט: דער מאַגיסטראַט אַנ־ לירט די מאָנאָפּאָל פֿון דיַ נראָדנער ידישע שענקער אַפֿן בראָנפֿן־ האַנדל 4). אין 1741־טן יאָר טרעט ווידער ארוים דער גראָדנער מא־ גיסטראַט קעגן די פֿאַרשטייער פֿון גראָדנער קאָהאָל מיט דיזעלביקע, אויבנאַנעוויזענע באַשולדיקונגען 5).

אוּן 1757־טן יאָר האָט דער ווייטבסקער מאַגיסטראַט אָרגאַניזירט פֿון אַלע שטאָט־פֿאָרשטייער א „בוגד" קעגן די ווייטבסקער יידן אוּן זייער קאָהאָל, יעדער פֿון די מיטגלידער פֿונם „בוגד" האָט גענומען אף זיך די פֿליכט צו קעמפֿן קעגן די יידן, קעגן זייערע שטרעבונגען צוצוגע־ מען בא די קריסטן דעם האַנדל, צו קיפֿן הייזער, פֿלעצער אי ד. גל. 6).

אָבט פֿלענט דערדאָזיקער קאמף אָנעמען א רעליגיעזע פֿארם. אזוי אוּן צ. ב. נעוועז מיט דער פֿרעגע וועגן קריסטלעכע דינערשאַפֿט בא יידן, דער מאָטיוו איז דאָ נעוועז א ריין עקאָנאָמישער: יידן פֿלענן אָבט העלפֿערן דעם לויט פֿאַר ארבעט־קראַפֿט, קעדיי צוציען צו זיך די קריסטלעכע ארבעטער אוּן דינסטן, אוּן וועלכע זיי האָבן זיך געוויטיקט,

1) II, 1575 № 7. אויך 1656 №.
2) II, 1691 №.
3) II, 1725 — 1727.
4) 1743 №, 7. אויך 1817 №.
5) III, 1901 №.
6) III, 2053 №. 7. אויך 2380, 2403. 7. אויך II, 1201 №.

וויַ אוּן דאָרף (אוּן פֿאַרשיידענע ארענדעס), אַזוי אויך אוּן שטאָט (דער־ הויפּט, צוליב הויו־ארבעט) 1). דאָס האָט באַשאַפֿן א נייע קאָנקוּרענץ אי פֿאר די פּריצים, אי פֿאר די פֿארמענלעכע מעשטשאַנעס. אוּן בייַ־ שפּיל פֿון דערדאָזיקער קאָנקוּרענץ אוּן שטאָט האָבן מיר שוין אויבן געבראַכט. נאָר נאָך מער כּאַראַקטעריסטיש אוּן פֿאָלגנדיקער פֿאקט: אוּן 1669־טן יאָר האָט די ברעסטער שלאַכטע, אויסארבעטנדיק אַן אינסטרוקציע פֿאר זייערע דעפּוטאַטן אוּן סיים, געגעבן זיי אויך אזא מין דירעקטיוו: זיי דאַרפֿן זיך דערשלאָגן א נייעם געזעץ, וועלכער זאָל שטרענג באַשטראָפֿן (מיט א גרויסער געלט־סומע) יעדן יידן, וועלכער וועט האַלטן בא זיך א קריסטלעכן אַרבעטער אָדער דינסט. דאָס ווערט מאָטיווירט ניט נאָר דערמיט, וואָס „נאָט" ווערט דערפֿון „באַלייִדיקט", נאָר אויך מיט ריין פּראָזאַישע טעמים. די קריסטלעכע אַרבעטער, וייזט אַן די אינסטרוקציע, גייען גיכער צום יידן, אָנגדיק זיך נאָך „א גרינג שטיקל ברויט", אוּן „דערפֿון באַשאַפֿט זיך א זייער פֿיַיפֿאַכער מאַנגל אין ארבעטער אין דאָרף 2).

אין אנדערע ארויסטרעטונגען פֿון דעמזעלבּיקן סאָרט ווערט פֿאַרמאַסקירט דער עקאָנאָמישער מאָטיוו אוּן ס'ווערן אונטערגעשטרייכט די רעליגיעזע טעמים: די קריסטלעכע דינערשאַפֿט באם יידן פֿאַרגעסט אוּן נאָט, גייט גיט אין קלויסטער, ארבעט וונטיק אוּן כּאָג א. ד. גל. אָבער דער עמעסער מאָטיוו איז דאָ נאָנץ קלאָר 3).

אוּן דעם „אונווערסאַל" פֿון „גרויסן לימוושין קאַנצלער" (1702 יאָר) ווערט דערלויבט יידן צו האַלטן קריסטלעכע ארבעטער — בלויז מאַגסבילן (צו מאַכן ביר, בראָנפֿן א. אַנד.), אָבער גיט קיין פֿרויען, פֿאַ־ פֿאַרהיראַטעט, סאי אַלמאָנעס אוּן קינדער, וויל דערפֿון „קימען ארוים סקאַנדאַלן" 4).

דער קריסטלעכער נעריכט אוּן די אדמיניסטראַציע זיינען, פֿאַר־ שטייט זיך, נעשטאַנען אף דעמזעלבּיקן שטאַנדפֿונקט אוּן האָבן בא־ שטראָפֿט די יידן, וועלכע האָבן אויווער נעווען אַפֿן פֿאַרבאָט, די אַרנו־ מענטן זיינען דיזעלבע: דערפֿון ווערט באַליידיקט די קאַטוילישע רע־ ליגיע אוּן די קריסטלעכע באַלעבאַטים ליידן שאָדן אוּן האָבן שווערי־ קייטן באם דינען דינערשאַפֿט 5).

די גאַלאָכּים האָבן נעהאַט זייערע אייגענע פּראָפֿעסיאָנעלע אינ־ טערעסן אין אזעלכע פֿאַלן: זיי האָבן נעשטרעבט צו „ראַטעווען די קריסטלעכע נעשאָמעס" פֿון ידישע הענט, אָנווייזנדיק דערוף, אז די קריסטלעכע דינערשאַפֿט ווערט באם יידן צוגעוואָגינט צו ידישע רע־ ליגיעזע מינהאָגים אוּן גייט אַראָפּ פֿון גלייכן ווע.

פֿאקטיש זיינען דיזאָזיקע אלע פֿארבאָטן אָבט געבליבן אף פּא־ פּיר, וויל די עקאָנאָמישע נויטיקייט איז געווען שטאַרקער פֿון זיי. פֿון

1) דערצו איז אויך צוגעקומען רעליגיעזער מאָטיוו: א א „שא־ בעס גאָי" האָט זיך א יוד גיט געקאָנט באַגיין.
2) I, 1068 №.
3) 940, 944. אין 1680־טן יאָר האָבן די וואָלינער פּריצים קאָנס־ טאַטירט אף זייער סיים, אז די קריסטלעכע דינערשאַפֿט גייט נערנער צו יידן, וויל זיי צאָלן א גרעסערן נעהאַלט אין דערפֿון קומען ארוים „אומבאַקוועמלעכקייטן" פֿאר די קריסטלעכע באַלעבאַטים. דערוּבער האָבן די פּריצישע דעפּוטאַטן באַשטימט ארויפֿזיינן א קאָפּ־שטייער אף די ארבעטער אוּן דינסטן, וועלכע געפֿינען זיך בא יידן. (II, 1197 №).
4) II, 1358 №, 1751 №.
5) 1527, 1632 № №.

איין דאָקומענט דערוויסן מיר זיך אפֿילע, אז די קאַטוילישע גאַלאָבֿים זענען פֿלעגן פֿאר געלט דערלויבן קריסטן צו דינען בא ייִדן 1).

דִי פּאָרשטייער פֿון דער ייִדישער באַפֿעלקערונג פֿלעגן ניט זעלטן באַקומען פֿון דער קייזערלעכער מאַכט ספּעציעלע „פּריוויליגיעס", וועלכע האָבן אונטערט אַוועקגעפֿאַרבט. צ. ב. אין 1681־טן יאָר איז (לויט דער באַקאַנטער פֿון דִי ייִדישע פּאָרשטייער פֿון נאַנץ ליטע אוּן ווייסרוסלאַנד) אָפּגעשאַפֿן געווארן דִי באַגרענעצונגען פֿאַר ייִדן בעזוגייע צו קריסטלעכע דינערשאַפֿט 2). אָבער אינגיכן זיינען זיי. ווידער באַנייט געווארן.

דִי ייִדן מיט זייער האַנדל אוּן אָפּט מיט דִי ייִרידים אום זונטיק אוּן כּאָגע, פֿלעגן אויך „פֿאַרשוועכן" דִי קריסטלעכע רעליגיע אוּן אָנרירן דִי מאַטעריעלע אינטערעסן פֿון דער קירכע (אירע קליינטן, אָנשטאָט צו גיין אין קלויסטער אוּן געבן נעדאָווע, פֿלעגן גיין אַפֿן ייִרידישן קרעמל, אוּן קריגן). ס׳פֿירט זיך דערבֿיי אַ קאַמף פֿאַר שלימזל דִי ייִדישע קראָמען, ווייניקסטנס, ביז ס׳ענדיקט זיך דִי טעלע אוּן קלויטער, דעם נאַלעכם דראָשע, די רעליגיעזע פּראָצעסיע אוּן גאַס 3). בעשאַס אַוועקע פּראָצעסיעס פֿלעגן דִי ייִדן ניט טאָרן ערויסגיין אַפֿילו מארק, ניט עפֿענען די טירן, די פֿענצטער פֿון זייערע וואָוינונגען 4).

ייִדן אליין פֿלעגן, געווייניקלעך, צייטערן צו וויזן זיך אוּן נאַס אוּן דער צייט פֿון אזא מין רעליגיעזער דעמאָנסטראַציע, וועלכע פֿלעגט טאַקע אָפּט אויסגענוצט ווערן צוליב פּאָגראָם־צילן 5). ס׳איז געווג געווען אָנצוווייזן אַף ייִדן, וואָס נעמען ניט אַראָפּ דִי היטלען א. ד. נ. אַף דעם באָדן זיינען אָפּט פֿאַרנעקומען טראַגישע געשעענישן אוּן ייִדישן לעבן.

אָבער אויך אוּן דער הינזיכט האָבן דִי רעפֿרעסיעס אוּן אַפֿילע דִי פּאָגראָמען ניט פֿאַרענדערט דאָס נעלוויינלעכע ביילד פֿון דער עקאָנאָמישער ווירקלעכקייט מיט דער דאָמינירנדיקער ראָל פֿון ייִדישן קרעמער אוּן הענדלער: דִי ירידים קומען נעווייניקער פֿאָר זונטיק אוּן קיינמאָל ניט שאַבעס.

4.

דער אַלגעמיינער קריזיס אוּן דִי האַנדל־קאָנקורענץ אוּן שטאָט (אוּן 17־טן אוּן 18־טן יאָרהונדערט) ברענגט צו דער פּראָלעטאַריזירונג פֿון דער ייִדישער מאַסע. שוין אוּן 1623־טן יאָר קאָנסטאַטירט דער „ליטווישער וואַאד" (דער צענטראַל־ארגאַן פֿון ליטווייש־ווייסרוסישע קהילעס), אז ס׳פֿאַרשפּרייטן זיך אַלץ מער אוּן ליטע אוּן ווייסרוסלאַנד די קאַבצאַנים, וועלכע וואַנדערן פֿון אייַן אָרט אין צווייטן אוּן פֿאַלן, וויַ אַ שווערע לאַסט („משא"), אף דער אָרטיקער באַלעלקערונג6). נאָך אסאַך פֿאַרשפּרייטער אוּן שווערער איז נעוואָרן דִידאָזיקע דערשיינונג נאָך דעם קאָזאַקן־אוּפֿשטאַנד פֿון 1648 („גזרות ת״ח") אוּן אוּן דִי שפּעטערדיקע יאָרן, ווען דִי רוינירטע ייִדישע מאַסע אוּן אוקראַינע האט זיך אַ לאָז געטאָן קיין ליטע אוּן ווייסרוסלאַנד (דִי רייכע עלעמענטן פֿון דִי פּאָגראָמירטע האָבן עמיגרירט מערסטנטיילס קיין דייטשלאַנד). אוּן

1) III, 2134 №. 2) II, 1202 №.
2) II, 1481 №.
3) II, 1564 №.
4) I, 683 №.
5) „פּנקס המדינה", בויל־אַנג צו „יעזור". כטאַרינאַ״ 1909־טן יאָר 88. אויספֿירלעך זיענען דעם אוּן מיין קומענדיקן ארטיקל זיענען ייִדישן נעמיינדע־לעבן.

דערזעלבער צייט פֿארשטארקן זיך אַלץ מער דִי מילכאָמע־צוזאַמענשטויסן (צווישן רוסלאַנד אוּן פּוילן), וועלכע רויִנירן שוין דירעקט ווייסרוסלאַנד.

דִידאָזיקע מאַסן־פּראָלעטאַריזירונג ברענגט מיט זיך ניט נאָר אָן אַלץ גרעסערע צאָל קאַבצאַנים אוּן לוּפֿט־מענטשן, וואָס האָבן נעלעבט פֿון קאָהאָלישער שטיצע („קצבה"), נאָר אויך דִי פֿארגרעסערונג פֿון דער צאָל ייִדישע באַלמעלאָבֿעס. דערדאָזיקער פּראָצעס — דאָס אויסברענגען צו מעלאָבֿע — אוּן פֿארגעקומען דעם דרוק פֿון שווערער נויט אוּן האָט דערבֿיי שטארק נעווירקט אַף דער קוואַליפֿיקאַציע פֿון ייִדישן באַלמעלאָבֿע, וועלכער איז אף לאַנג נעבליבן א „פּארטאַטש".

וואַרשיינלעך, זיינען שוין צוזיכן דִי ערשטע נרופּן ייִדן, וועלכע האָבן עמיגרירט פֿון דִי דייטשישע לענדער קין פּוילן אוּן ליטע, געווען באַלמעלאָבֿעס. אַפֿילע דער קלענסטער קיבעץ האָט דאָן ניט געקאָנט עקזיסטירן אָן אַ ייִדישן קאַצעוו, שניידער, קירושנער א. ד. נ. — פּאַשעט צוליב רעליגיעזע מאָטיוון: קעדיי אָפּהיטן קאַשרעס, אוים־מיידן „שאַטנעז" א. א. וו. דערפֿאַר זענען מיר, אז שוין אוּן דער פּרי־וויליגיע, וואָס דִי גראָדנער ייִדן באַקומען נאָך אוּן 1389־טן יאָר, וועלט דערמאָנט זייער רעכט צו באַשעפֿטיקן זיך מיט פֿארשיידענע מעלאָכֿעס 1). אָבער קיין וויכטיקן אָרט פֿארנעמט נאָך ניט דִי ייִדישע מעלאָכֿע, זי אוּן באַגרענעצט בלויז מיט דִי באַדערפֿענישן פֿונם ייִדישן גרויסער אוּן טאַקע דערפֿאַר וווייזט אוים, באַגענט זי ניט קיין שטערונגען מיצאַד דִי קריסטלעכע האַנטווערקער אוּן זייערע צעלן: דִי ייִדישע קאָנקורענץ אוּן דער הינזיכט עקזיסטירט נאָך ניט פֿאַר זיי. דִידאָזיקע קאָנקורענץ וווייזט זיך ארוים ערשט דאָן, וועלכע ייִדישער באַלמעלאָבֿע הויבט אָן פֿרויסצוטראָגן זיינע אויסגעארבעטע זאַכן אַפֿן מארק.

אזעלכע פֿאַקטן באַגענענען זיך שוין אוּן 16־טן יאָרהונדערט. צ. ב. אוּן דִי פֿאַקטן פֿון דער „ליטווישער מעטריקע" פֿון 1539־טן יאָר ווערט נעבראַכט דער קייזערלעכער פּסאַקדין וועגן דִי צוזאַמענשטויסן צווישן ייִדישע אוּן קריסטלעכע באַלמעלאָבֿעס. דאָ גייט דִי רייד וועגן לויצק, נאָר דאָס איז כאַראַקטעריסטיש אויך פֿאַר אַנדערע שטעט, וווּ דִי ייִדישע האַנטווערקער הויבן אָן צו שאַפֿן אַ קאָנקורענץ דעם קריסטלעכן צעך. דִי קריסטלעכע האַנטווערקער־צעכן (פֿון שניידער אוּן פּעלצן־מאַכער) האָבן זיך נעקלאָגט דער קייזערלעכער מאַכט אַף דִי ייִדן, וועלכע פֿאַרקויפֿן אַפֿן מארק (אוּן לויצק, אַרומיקע שטעטלעך אוּן דערפֿער) זייערע אַרבעט־פּראָדוקטן: קליידער אוּן פּעלצן אוּן דערמיט באַגייען זיי בענוגייע צו דִי דערמאָנטע צעכן א „קריוודע" אוּן ברענגן זיי שאָדן. דִי ייִדן, פֿון זייער זייט, האָבן נעטאַינעט, אז לויט זייערע אַלטע „פּריווילעגיעס" האָבן זיי רעכט צו באַשעפֿטיקן זיך מיט האַנדל אוּן מעלאָכֿע אָן וועלכע ס׳ניט אוּן באַגרענעצונגען, וועלכע ווערן איצט געשאַפֿן דורך דִי קריסטלעכע צעכן. דער פּסאַקדין האָט פֿעסטגעשטעלט, אז ייִדן האָבן רעכט פֿרייצ צו באַשעפֿטיקן זיך מיט דִי אָנגעווויזענע מעלאָכֿעס אוּן אַן וועלכע ס׳ניט אוּן באַגרענעצונגען, וועלכע ווערן איצט געשאַפֿן דורך דִי קריסטלעכע צעכן. דער פּסאַקדין האָט פֿעסטגעשטעלט, אז ייִדן האָבן רעכט פֿרייצ צו באַשעפֿטיקן זיך מיט דִי אָנגעווויזענע מעלאָכֿעס אוּן אַן וועלכע ס׳ניט אוּן באַגרענעצונגען (אָדער צו בייטן אף בעהיימעס), נאָר דערפֿאַר דאַרפֿן זיי אריינטראָגן אַ געווּיסן אָפּצאָל (יערלעך) פֿאַר די קריסטלעכע צעכן 2).

אוּן 1579־טן יאָר באַקומט דער קריסטלעכער שוסטער־צעך אוּן ווילנע אַ „פּריוויליגיע", לויט וועלכע קיין שום סוכער, פּאָרעץ אוּן

1) „רום יעזור. ארכיון" I, 2 №, ז. 27.
2) דאָרטן, I, 179 №.

נאָך ווייניקער, אַ יוד, האָבן קיין רעכט נית אריינצופֿירן אין שטאָט גרייטע אַרטיקלען, וועגן יידישע באַלעמלאָכעס ווערט דאָ נאָרנית דערמאָנט 1).

אינערהאַפֿט, בעניגייע צום 16־טן יאָרהונדערט פֿאַרמאָגן מיר זייער ווייניק פֿאַקטן וועגן קאָנפֿליקטן צווישן יידישע און קריסטלעכע האַנטווערקער אין ליטע און ווייסרוסלאַנד. ס׳ווייזט אויס, אז דאָס איז דו יידישע קאָנקורענץ אין דער הינזיכט נאָך נית געווען קיין מאַסן־דערשיינונג. דאָס הויבט זיך אָן ערשט אין סאָף פֿון 16־טן אָדער אין אָנהויב פֿון 17־טן יאָרהונדערט.

אין 1596־טן יאָר גרינדעט זיך אין ווילנע א קריסטלעכער קאָצאָווים־צעך. אין אין דער גראַמאָטע, וואָס זיי האָבן דערבי באַקומען, ווערט פֿאַרבאָטן צו קויפֿן פֿלייש (קאָשערע) בא יידישע קאָצאָווים אַף צו פֿאַרקויפֿן אין דו קריסטלעכע קראָמען 2). דאָסזעלבע ווערט אַבער־געזאָגט אין 1621, אין דו טאַקאָנעס פֿון מאָלעווער קריסטלעכן קאָצאָווים־צעך. דערבי ווערט נאָך באַגרענעצט דאָס רעכט פֿון יידישע קאָצאָווים צו קויפֿן בעהיימעס אויסער דער שטאָט (ד. ה. „אינערצוֿבאַפֿן״ דו פֿיהעגדלער איידער זיי ברענגען זייער סכּוירע אַפֿן שטאָטמאַרק). אַפֿילע אין שטאָט נופֿע דאַרפֿן דו יידישע קאָצאָווים באַקומען דערוף אַ דערלויבעניש פֿונם צעכן־סטאַראָסטע 3).

פֿון דידאָזוקע פֿאַקטן זעען מיר, אז אַפֿילע יידישע קאָצאָווים, זייערע האָבן אַלע מאָל נעהאַט צו טאָן בלויז מיט יידישע קוינים, דרינגען אַריין מיט זייער פֿלייש אויך אַפֿן קריסטלעכן מאַרק. אין דער נאָר וואָס אָנגעוויזענער באַשטימונג פֿון דו מאָלעווער קריסטלעכע קאָצאָווים ווערט בעפֿיירעש נעזאָגט, אַז אויב אַ קריסטלעכער קאָצאָוו וויל פֿאַרקויפֿן יידיש פֿלייש, מאָר ער דאָס נית טאָן אַפֿן קריסטלעכן קאָצאָווים־מאַרק, נאָר ער דאַרף שטיין מיט זיין סכּוירע אין ענע ערטער, וווּ ס׳גפֿינען זיך יידישע קאָצאָווים (נעוויינלעך, לעבן דער שול). אין 1652־טן יאָר ווערט נעפֿאָדערט, אז דו יידישע קאָצאָווים אין קאידאן, זאָלן ביידן א קאָצאָווים־צעך אין אנטיל נעמען אין אלע פֿליכטן 4).

דו קריסטלעכע האַנטווערקער זיינען נעווען שטאַרק מיט זייער צעכן־אַרנאַנזאַציע. זייער פֿינטלעכע באַציונג צו יידישע באַלעמלאָכעס איז נעווען, פֿריער פֿאַר אַלעמען, פֿאַרבונדן מיט דער אַלגעמיינער צעכן־אַרדענונג, ווועלכע האָט נית דערלאָזט, אז מענטשן, ווועלכע נעהערן נית צום צעך, זאָלן זיך באַשעפֿטיקן מיט מלאָכע. יידן אָבער האָבן דאָס נית נעקאָנט אריינגין אין דו קריסטלעכע צעכן: דערצו זיינען נעווען מעניעס (עקאָנאָמישע, נאַציאָנאַלע און רעליגיעזע) פֿון ביידע זיטן. יידישע האַנטווערקער זיינען נעווען אָפֿענזופֿנדערט אין זייער עקאָנאָמישער טעטיקייט אוֹן — נאָך מער — אין זייער קולטורעלן לעבן. דער קריסטלעכער צעך, פֿון זיין זייט, פֿלעגט אָנעמען אין זיינע רייען בלויז קריסטן אוֹן אוֹ נעווען פֿאַרבונדן מיט רעליגיעזע צערעמאָניעס אוֹן פֿרעמדע צעסיעס, אוֹן וועלכע דער יוד האָט, פֿאַרשטייט זיך, נית נעקאָנט נעמען קיין אָנטייל.

דער קאַמף פֿון דו קריסטלעכע צעכן קעגן יידישע באַלעמלאָכעס אוֹ אָבער נית אימשטאַנד געווען אָפּצושטעלן די אַנטוויקלונג פֿון דער יידישער מלאָכע, וואָרום דער אַלגעמיינער שטאָט־קריזיס האָט נעשוואַכט אַלץ נייע עלעמענטן פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג אוֹבערצוֹגיין צו מלאָכע. אוֹן אף וויפֿל די צאָל פֿון יידישע האַנטווערקער ווערט אַלץ נרעסער אוֹן דער קאַמף מיט די קריסטלעכע צעכן — אַלץ שאַרפֿער, פֿאַרשפֿרייט זיך אַלץ מער צווישן דער יידישער מאַסע די שטרעבונג צו אָרגאַניזירן אוֹיך אייגענע צעכן „חברות בעלי מלאכה״, וועגן וועלכע מיר וועלן נאָך רעידן שפּעטער. דערדאָזוקער אָרגאַניזיר־פֿראָצעס פֿאַרשטאַרקט זיך גראד אין יענעם מאָמענט, וועו ס׳פֿאַרשאַרפֿן זיך די באציונגען צווישן יידן אוֹן קריסטן אוֹן נעבית פֿון מלאָכע, ד. ה. אוֹן אָנהויב 17־טן יאָרהונדערט.

דידאָזוקע קאָנפֿליקטן פֿלעגן נעווייניקער ברענגען דערצו (וויל מיר האָבן שוין אויבן נעזעגן), אז דער קריסטלעכער צעך פֿלעגט אַרופֿיינן אַ נעווען אָפּצאָל אף יידישע באַלמלאָכעס אוֹן פֿאַרשטאַרקן זיין אפּיטראָפּסעס אף זי. די יידן אָבער, פֿון זייער זיט, האָבן נעשטרעבט זיך צו באַפֿרייען פֿון דערדאָזוקער אָפּהענגיקייט. דערצו האָבן זיי אויסגענוצט זייער איינענע אָרגאַניזירטקייט אוֹן די שטיצע פֿונם קאָהאָל. שוין אין 1629־טן יאָר באַקומען די ליטווישע יידן אַ קייזערלעכע „פֿרי־ווילגיע״, אוֹן ווערט אויך ס׳וועגן אָנגעוויזן (צווישן אַנדערע רעכט), אז יידישע באַלמלאָכעס ווערן באַפֿרייט פֿון זייער פֿליכט צו זיין אונטערטעניק די קריסטלעכע צעכן 1).

פֿאַקטיש אָבער האָט דידאָזוקע „פֿרוויוילעגיע״ נית נעמאַכט קיין סאָף צו די פֿרעטענזיעס מיצאַד די קריסטלעכע צעכן אף העגע מאָניע אוֹן נעבית פֿון מלאָכע. דער קאַמף האָט זיך וויייטער נעפֿירט, אוֹן יעדער צאַד האָט זיך נעשטיצט אף זיינע „פֿרוויוילעגיעס״. צ. ב. אוֹן נראָדנע האָט דער קריסטלעכער שניידער־צעך אוֹן 1652־טן יאָר אָנגענקלאָגט די יידישע שניידער, פּעלצנמאַכער אוֹן קרעמער, וועלכע באַשעפֿטיקן זיך מיט שניידעריי אוֹן זייערע קראָמען, — אַז אוֹן מעשעך „פֿון עטלעכע צענדליקער יאָרן״ וויילן זיי זיך נית אונטער־וואַרפֿן דעם קריסטלעכן צעך אוֹן צאָלן אים די נעהעריקע אָפּצאָלן, דערבי האָבן זיי באַגרינדעט זייערע פֿרעטענזיעס מיט די „פֿרוויוילעגיעס״, וועלכע זיי האָבן באַקומען אוֹן 1579־טן, 1622־טן אוֹן 1649־טן יאָרן. די יידן האָבן דערוף נעענטפֿערט, אז דידאָזוקע קריסטלעכע „פֿרי־ווילעגיעס״ זיינען אויסן נית זיי, יידן, נאָר אנדערע נאַציעס, וויייל דאָרטן ווערט נית דערמאָנט, אז יידן דאַרפֿן נעהערן צו די צעכן: „די יידן האָבן קיינמאָל נית נעהערט אוֹן נעהערן נית צו די שטאָט־צעכן״. וואָם אוֹ שאַיעך צו יענעם קייזערלעכן דאָקומענט, וווּ ס׳ווערן יאָ באַגרענעצט זייער רעכט, האָבן די יידן אָנגעוויזן, אז די פֿאַרשטייער פֿון צעך האָבן זיך עם דערשלאָגן אף אַ פֿאַלשן ווע. די יידישע באַלמלאָכעס האָבן באַווּזן זייער אייגענע „פֿרוויוילעגיעס״ (פֿון 1629־טן, 1633־טן אוֹן 1649־טן יאָרן), וווּ ס׳ווערט בעפֿיירעש נעזאָגט, אז די יידן האָבן פֿול־קאָמע רעכט צו באַשעפֿטיקן זיך מיט זייער מלאָכע, נית אונטער־וואַרפֿנדיק זיך דעם קריסטלעכן צעך.

דערדאָזוקער קאָנפֿליקט האָט זיך נעענדיקט מיט אַ קאָמפּראָמיס,

---

1) „רעגעסטן״, I, 605 №.

2) I, 707 №. אין פּוילן אי נאָך אין מיטן 16־טן יאָרהונדערט פֿאַר־נעקומען אויך אזא מין קאַמף צווישן קריסטלעכע מוזיקאַנטן און יודי־שע קלעזמער, וועלכע פֿלעגן שפּילן אויך בא קרינסטן. ז. ד״ר י. שיפּער „נעשיכטע פֿון יידישע מעאַטער־קונסט אוֹן דראַמע״. I ב. ז. 57. וואַר־שע 1923־טן יאָר.

3) דאָרטן, I, ז. 759 №.

4) I, 1018 №.

1) „רעגעסטן״, I, 1597 №, ז. 239.

דִי קרִיסטן, נעמענדיק אין אַבֿט דִי גרויסע הויצאָעס, וועלכע זיינען פֿאַר־בונדן מיט דער אַפּעלאַציע צום קייזערלעכן נערִיכט (דער אַרטיקער נערִיכט האָט זיך אָפּגעזאָגט צו דערלויבן דִידאָזיקע פֿראָגע, וואָס איז פֿאַרבונדן מיט „פֿרוילעניעס“) אוּן וועלנדיק וווּיטער לעבן מיט דִי יִידן אוּן „גוטער שבֿיעשאַפֿט“, — זיינען איינגענאָמען אַף אַ בוירערִים־נערִיכט. דאָ טרעטן שוין אַרוים ב י י ד צדאָדִים, וווּ אָרגאַניזירטע קאָלעקטיוון, וועלכע קלייבן אויס זייערע פֿאָרשטייער אַף אויסצוּאַרבעטן דִי שאָלעם־באַדינגונגען, דער רעזולטאַט דערפֿון איז געווען פֿאָלגנדִיקער: דִי יִידן־שניידער, פֿעלצנמאַכער אוּן קרעמער־שניידער האָבן געקוּמען אַף זיך דעם כּוויו אַריינצוטראָגן יעדן יאָר אוּן דער קאָסט פֿוּן קרִיסטלעכן שניידער־צעוּג בַּאשטימט סומע (6 פּוילישע גילדן) אוּן צוויי פֿוּנט פּוּלווער. דערפֿאַר וועלן באַשטימטע דאָס רעכט פֿוּן דִי יִידן אָפֿן צו באַשעפֿטיקן זיך מיט דִי אויבנדערמאָנטע מעלאָעם (אוּן אויך מיט היטלען מאַכן), אַרוים־צוישטעלן זיערע אַרטיקלען אוּן דִי קלאָמען אוּן אוּן דרויסן אוּן צו פֿאַרקויפֿן זיי אפֿן מאַרק. אַכטיק דעם, באַקוּמען דִי יִידישע באַלעמעלאָעם דאָס רעכט צו האַלטן אַ קרִיסטלעכן נעהילף, קרִיסטלעכע לערן־יִינגלעך א. א. ו. דִי יִידן וועלן באַפֿרייט פֿוּנם צעכן־נערִיכט, פֿוּן אַלע אַנדערע צעלן־אָפּצאָלן, פֿוּן דעם כּוויו זיך צו שטעלן אוּנטער זייערע פֿאָנען אוּן צו נעמען אַן אנטייל אוּן דִי קרִיסטלעכע פֿוּנקציעס, וואָס דער צעך פֿלעגט אָרגאַניזירן, וועלן איינער פֿוּן זיינע מיטגלידער אוּן דִידאָזיקע אוּן איבערקוּק באַדינגונגען פֿוּנם אָפּמאַך זיינען געווען גינסטיק פֿאַר דִי יִידן, באַפֿרייענדיק זיי קוּמאַט אינגאַנצן פֿוּן דעם קרִיסטלעכן צעך.

מיט אַסאַך יאָרן שפּעטער, אוּן 1704־טן יאָר, באַניט זיך ווידער דערזעלביקער קאָנפֿליקט: די יִידן דערמאָנען וועגן אָפּמאַך פֿוּן 1652־טן יאָר, די קרִיסטן טאָנען, אז וועגן אזא מין אָפּמאַך וויסן זיי קלאָר ניט 1). אָבער סאָפֿקאָלסקִי הערן ווידער באַשטעטיקט דִי יִידישע רעכט אוּן „פֿרוילעניעס“: אוּן מעשׂה פֿוּן 17־טן יאָרהונדערט האָבן שוין דִי יִידישע באַלעמעלאָעם טיילוויז אויסגעקעמפֿט זייערע עקאָנאָמישע פֿאָדערונגען.

נאָר אוּן יענע פֿאַלן, אוּן וועלכע יִידישע באַלעמעלאָעם זיינען נאָך נעווען שוואַך, פֿאַרפֿעסטיקן דִי קרִיסטלעכע צעלן זייער פֿאָלִיטיק פֿוּן באַגרענעצונגען בענויגיע צו יִידן. צ. ב. אוּן ווילנע, אוּן 1663־טן יאָר, האָט דער צעך פֿוּן דִי קרִיסטלעכע גילדע־ברידערשאַפֿט אוּן זיין סטאַטוט אַ פּונקט ווענן דעם, אז יִידן — גילדע־ברידער קיין רעכט ניט נעמען באַרבעט בא קרִיסטן אוּן פֿאַנאַנדערצושטיקן זייערע לערן־יִינגלעך אוּן דִי הייזער אַף צו פֿאַרדינען. אכּוויך דעם, ווערט פֿאַרבאָטן דעם יִידן צו האַלטן קרִיסטלעכע לערן־יִינגלעך, אוּן ענגע פֿוּן זיי, ווילע האָבן שוין דורכגעמאַכט זייער לערן־צייט בא יִידן, ווערן ניט אָנגענומען אוּן צעך: זיי מוזן דורכמאַכן אַ באַשטימטן לערן־טערמין באַם קרִיסטלעכן צעכן־מאַיסטער 1).

אוּן 1664־טן יאָר טראָגט אריין דער קרִיסטלעכער פֿישער־צעך אוּן זיין סטאַטוט אַ באַגרענעצונג, לויט וועלכע יִידן־פֿישער (אויך טאָטערן) האָבן דאָס רעכט צו פֿאַרקויפֿן פֿיש בלויז צוויי טעג אוּן וואָך,

1) „רענעסטי“, II, 1387 №.
2) I, 1014 №.
3) I, 1019 №.

אוּן זייערע נעט פֿאַרקויפֿטע פֿיש זיינען זיי מעכּויעו צו פֿאַרקויפֿן אויס־שליסלעך די קרִיסטלעכע פֿישער 3).

אוּן דעמזעלבּיקן יאָר קוּמען פֿאָר קאָנפֿליקטן צווישן יִידישע אוּן קרִיסטלעכע אוּנטערנדער אויבער דעם, וואָס יִידן בּינדן אוּן קרִיסטלעכע ביכּער 1). אזוי האָט אויך דערדאָזיקער פֿאַך, וועלכער האָט פֿוּן אָנהויב אָן באַהויפּטעט בלויז יִידישע באַדערפֿענישן (אוּנטערנדן יִידישע סאָפֿאָרִים), פֿאַרבריטערט זיין נעבּיט.

אוּן 1666־טן יאָר באַקוּמט די שטאָט קראָכּאָו אַ „פּרִיוילעגיע“, אוּן וועלכער ס׳ווערט דערוויזירט דאָס יִידישע לעבן אוּן האַנדל בּיכלאַל. אוּן דִי מעלאָע בּיפֿרַאָט. יִידישע האַנטווערקער דאַרפֿן, וויל אַלע אינוואָינער, געבן אַ שווּיג, אז זיי וועלן געטריי זיין דעם פּאָרעץ, דעם אייגנטימער פֿוּן דער שטאָט. דִי טאַקאָנעס פֿוּנם קרִיסטלעכן צעך זיינען פֿאַר זיי אָבלִיגאַטאָרִיש, אכּוויך דִי, וועלכע זיינען פֿאַרבוּנדן מיט דער קרִיסטלעכער רעליגיע 2).

דִי קרִיסטלעכע פֿעלצנמאַכער אוּן וויילנע טראָגן אַריין אוּן זייער צעכן־סטאַטוט (אוּן 1669־טן יאָר) אַ פֿוּנקט, אוּן ווילכן ס׳ווערט אָנגענומען פֿאָלגנדִיקע באַשטימונג: אזוי וויל דִי וויילנער יִידן באַגרענעצן זיך ניט מיטן פֿוּטער־האַנדל, נאָר שלאָגן אָפּ אַ דִי קרִיסטלעכע מאַיסטערס זייערע נעהילפֿן („פּאדמאַסטערניעס“), אוּן דערמיט נעמען זיי אָפּ אַ דִי קרִיסטן דִי מעגלעכקייט צו קרִיגן אַרבעטער, — ווערט דערלויבט דִי קרִיסטלעכע פֿעלצנמאַכער צו קאָנפֿיסקירן בּא דִי יִידן זייער פֿוּטער אוּן צוגעמען בּא זיי דִי קרִיסטלעכע אַרבעטער אוּן פֿרעסטירן זיי (דִי אַרבעטער). ס׳ווערט אויך פֿאַרבאָטן דִי קרִיסטלעכע סאָכרִים, וועלכע קוּמען אָן קיין וויילנע פֿוּן אַנדערע שטעט, — צו פֿאַרקויפֿן דעם יִידן אָדער אַפֿילע דעם קרִיסט, וועלכער גיהערט ניט צום צעך אָדער צו דִי „געשוואָרענע סאָכרִים“. פֿאַר אויווער זיין דעמדאָזיקן פֿאַרבאָט קוּמט דיזעלבּיקע שטראָף — קאָנפֿיסקאַציע 3).

דִי יִידן, פֿוּן זייער זיים, פֿלעגן זיך, וויזיט אוים, אַמאָל דערשלאָגן געווּנסע באַגרענעצונגען בענויגיע צו דִי קרִיסטלעכע צעכן. צ. ב. אין 1670־טן יאָר האָט דער וויילנער מאַגיסטראַט באַקוּמען אַ קייזערלעכן באַפֿעל — ניט אַרויפֿלייגן אף דִי צעכן קיין גרעסערע היסכּאַוועסן (בענויגיע צו דער שטאָט־וואַך), וויל אַף דִי סאָכרִים אוּן יִידן. אוּן ניט פֿאַרווערן דִי קרִיסטלעכע באַלעמעלאָעם צו באַשעפֿטיקן זיך מיט האַנדל, וואָס איז דערלויבט דעם יִידן 4).

ניט זעלטן פֿלעגן אוועלכע קאָנפֿליקטן זיך אויסנוצן אין צוזאַמענשטויס, אוּן 1681־טן יאָר איז אין וויילנע פֿאַרגעקוּמען אַ „סמאָטר“ פֿוּן אַלע צעכן מיט זייערע פֿאָנען (צוליב אַ פֿאָלק־ציילונג), צוזאַמען מיט דִי קאָרפּאָראַציעס פֿוּן סאָכרִים אוּן קרעמער מיט זייערע פֿאָנען; נאָך זיי זיינען געאַנגען יִידן מיט זייערע צוויי פֿאָנען, דִי קרִיסטלעכע שניידער האָבן אַרויסגעפֿוּן אומאַרדענונגען אוּן זיך אַ וואָרף נעטאָן אף דִי יִידן, וועלכע האָבן געמוזט פֿאַרלאָזן דעם פּלאַץ, קעדיי אויס־צומיידן גוואַלדטאַטן מיצאַד דִי קרִיסטלעכע שניידער 5).

1) I, 1020 №.
2) I, 1042 №, II, 1481 №.
3) I, 1078 №.
4) I, 1105 №.
5) II, 1204 №.

די צעכן פֿלענן באַשולדיקן אָפּט די יידישע האַנטווערקער, אין־בערהויפּט, די גאָלדשמידן, אז זיי פֿעלשן זייער אויסארבעט, אין אַפֿן סמאַך פֿון דעמדאָזיקן מאָטיוו זיינען אַרויסגערופֿן געוואָרן אין ווילנע נעוויסע רעפֿרעסיעס בעניגיע צו יידישע גאָלדשמידן אין אַפֿילע א סאַרבאָט צו באַשעפֿטיקן זיך מיט זייער מלאָכע (באַשטימונגען פֿון דן 1687־טן אין 1712־טן יאָר 1).

אין 18־טן יאָרהונדערט (צווישן מיט דער פֿאַרשטאַרקונג פֿונם אַלגעמיינעם שמאָט־קריזיס), ווערן דיזאָזיקע סיבסודים אַלץ שארפֿער. פֿון איין זייט דערשלאָגן זיך דעם צעך. דאָם ווערט אויבערגעזאַגט אין א פֿרייווילעגיע פֿון 1713־טן יאָר אין אין א „גראַמאָטע“ פֿון 1722־טן יאָר (בעניגיע צו מינסקער יידן 2).

פֿון דער צווייטער זייט, טרעטן די קרישטלעכע האַנטווערקער אלץ אפֿטער ארויס קעגן די יידישע באַלמלאָכעס, אויסנוצנדיק די מאַכט אַף די ערטער: זייער איינעגע אָרגאַניזאַציע, דעם מאַגיסטראַט, די ירישדיקציע פֿונם פּאָרטיק (אויב די אָדער יענע שטאָט, שטעטל האָבן זיך געפֿונען אף זיין ערד) אין אין ספעציעלע קיזערלעכע „פּריוויליעגיעס“, וועלכע פֿלענן אָפֿט אנולירן די יידישע „פּריוויליעגיעס“. אף אזא אויפֿן (דורך א נייער „פּריוויליעגיע“) האָבן די קריסטליכע נאָלדשמידן זיך דערשלאָגן אין ווילנע (1744־טן יאָר), אז יידן זאָל אינגאנצן פֿאַרבאָטן ווערן צו באַשעפֿטיקן זיך מיט גאָלדשמידערײ, דעם קריסטליכן צעך איז נעגעבן געוואָרן דאָם רעכט בעניגייע צו די אַקשיאָנעס דיקע יידן, וועלכע באַשעפֿטיקן זיך מיט זייער מלאָכע נעהיים אָדער „עלכע האָבן שילדן אף זייערע פֿענצטער, — פֿאַרשיידענע רעפֿרעסיעס: „פֿאַרנישן, ראַבירן זיי“, פֿאַהויערן זייטער ארבעטן (די צוגענומענע זאַכן ווערן אויסגענוצט אף די באַדערפֿענישן פֿון דער קירכע 3). אין שטעטל פֿילייפּאָוואָ (נראָדנער ראיאָן) איז יידן פֿאַרבאָטן נעוואָרן אין 1741־טן יאָר צו באַשעפֿטיקן זיך מיט שניידערײ, שוסטעריי, קאַצאָווע („צום שאָדן פֿון די פּריוויליעגירטע צעכן“) 4).

אין 1763־טן יאָר ווערן די יידישע פֿעלדשערס אוז בעדער („באנטשאקי“) פֿאַרפֿליכטעט צו צאָלן אין דער קאסע פֿון קריסטליכן צעך 5). דאָם אייגענע באַוערט אבער דער מאַגיסטראַט אין 1765־טן יאָר אוז פֿאַרפֿליכטעט די יידן פֿון דן אָנגעוויזענע פֿאַכן, אז זיי זאָלן נעהערן צו דעם קריסטליכן צעך 6). אין 1780־טן יאָר ווערט אין ווילנע פֿאַרבאָטן (לויטן סטאָטוט פֿון קריסטליכן צעך, וואָם איז באַשטעטיקט נעוואָרן דורכן שטאָטישן מאַגיסטראַט) יידן זאָלן זיך באַשעפֿטיקן מיט מאָלן גרויפן אוז פֿאַרקויפֿן זיי 7).

די קריסטליכע באַלמלאָכעס ווי אויך די קרעמער האָבן נעלויבט נים בלויז פֿון דער יידישער קאָנקורענץ, נאָר אויך פֿון דעם אלגעמיינעם שמאָט־קריזיס, פֿון וועלכן מיר האָבן שוין נים אויסמאָל נערעט אוז וועלכער האָט שלעכט נעווירקט אויך אף דער יידישער באַפֿעלקערונג. נאָר די קריסטן, זייענדיק אויבערהויפּט פֿיינטלעך נעשטימט צו יידן, האָבן פֿרייער פֿאַר אַלעמען נעזוכט די יידישע נעפֿאַר אוז די נויטיקייט צו קעמפֿן מיט אויר. מיר האָבן דאָם פֿרייער נעזוכן אינם קאַמף פֿון די מעשטשאַנעס קעגן די יידישע קרעמער. דאָם איינעגע באַ־מערקן מיר אוז דער טעטיקייט פֿון די קריסטלעכע צעכן. אוז דער הינזיכט אוז זייער אינטערעסאַנט די ארויסטרעטונג פֿון די ווילנער צעכן (צווישמען מיט די מעשטשאַנעס) אין 1776־טן יאָר. זייערע פֿאָרשטייער קלאָגן זיך אַפֿן שטאָט־מאַגיסטראַט אוז אַפֿן קאָהאָל, אז זיי רייסן אונטער דעם וואָילשטאַנד פֿון די צעכן אוז דער שטאָט בילאַל דערמיט, וואָם זיי דערלאָזן, אז יידן זאָלן זיך בריט באַשעפֿטיקן מיטן האַנדל אוז מעלאָכע. יידן פֿירן אריין, קלאָגן זיי זיך, אויסלענדישע סכוירעס, וועלכע ס׳פֿלענן בינו אַהער אויסגעארבעט ווערן דורך די ווילנער קריסטלעכע האַנטווערקער, אוז דורכדעם ווערט נעשאַפֿן פֿאַר זיי א שווערע לאַגע. „אינבער דעם (טאַינען זיי זייטער), וואָם די יידן האָבן זיך באַדייטנד פֿאַרשפּרייט אין זיך באַשעפֿטיקט מיט מעלאָכעס אוז מיסכּער, האָבן שוין נעמוזט אופֿהערן צו עקזיסטירן די צעכן: היטלמאַכער, שמוקלער, גלעזער, בלעכער, אייזענדער, נאָלדשמידן, מעסער־מאַכער, נאָדלמאַכער, טשווענקמאַכער, אוז די אינבעריקע, נאָך אינערנע בלייבענע צעכן קאָנען מער נים קאָנקורירן מיט אויסלענדישע סכוירעס אוז זענען אויך פֿאַרוים זייער רוינירונג“. דערבייער זיינען די צעכן זיך מישטאַדל, מ׳זאָל ווידער אופֿשטעלן זייערע פֿריערדיקע רעכט אוז פֿרי־ווילענישן אוז פֿאַדערן אויך (צווישן אנדערע פונקטן), אז יידן זאָל ארויסגעטריבן ווערן אף 5 אָדער 6 מייל פֿון דער שטאָט 1).

אָבער אזא מין רעדיקאַלע לייזונג פֿון דער יידן־פֿראַגע איז שוין צו שווער נעווען צו פֿאַרווירקלעכן: די יידן, בילכּלאַל, אוז די יידישע האַנטווערקער בייפֿאַל, האָבן שוין פֿאַרמאַכט געניג טיפֿע וואָרצלען אין שטאָט אין איר עקאָנאָמישער אַנטוויקלונג.

די יידישע באַלמלאָכעס אין זייער קאַמף מיט די קריסטלעכע צעכן האָבן פֿאַרפֿעסטיקט זייערע איינעגע אָרגאַניזאַציעס — די „חברות בעלי מלאָכה“. זייערע עקאָנאָמישע פֿונקציעס זיינען דיזעלבע, וואָם בא די קריסטלעכע צעכן. רעגולירן די באציונגען צווישן די יידישע באַלמלאָכעס, נים דערלאָזן קיין קאָנקורענץ צווישן זיי, קעמפֿן מיט פֿרעמדע יידישע האַנטווערקער, וועלכע שטייען אויסער דער „חברה“, איינישטעלן באַשטימטע באדינגונגען צווישן מאַיסטער אוז זיינע אַרבע־טער („פּועלים“) אוז לערן־יינגלעך, — דאָם זיינען נעווען די אלגע־מיינע אופֿנאָבן פֿון די יידישע צעכן. דערצו זיינען צונעקומען אויך רעליגיעזע פֿונקציעס. ווערנדיק בא זיך פֿעסטער, זעלבסטשטענדיקער (אדאָנק זיין אָרגאַניזירטקייט), באַפֿרידיקט זיך שוין נים דער יידישער באַלמלאָכע מיט זיין לאָנע אין שוּל, ווו ער האָט פֿאַרנומען דאָם לעצטע אָרט, אָדער דעם שוּל־קאָריזאָר („פּאָליש“), ווו ער פֿלענט זעלטן באַקומען דאָם רעכט אופֿגערופֿן צו ווערן צו דער טוירע („עליה“) א. ד, נ״ל. עקאָנאָמיש דיפֿערענצירט, טיילט ער זיך אף אויך מיט זיין פֿאַכ־שוּל (שניידער־שוּל, שוסטער־שוּל, קאַצאָווים־שוּל א. אז. ו.), ווו ער איז נעווען א באַלעבאָם פֿאַר זיך, ווו ער האָט נעהאַט זיין איינענעם כאָזן, דאַיען, ווו ס׳האָט זיך אָרגאַניזירט א נייער אָרט פֿון קאָלעקטיוון

1) III, 2234 №.

1) II, 1246, 1481 №.
2) 1504 №, 1636 №. דערבי ווערן אויסנערעכנט א רייי מעלאָ־כעס, מיט וועלכע די מינסקער יידן האָבן רעכט צו באַשעפֿטיקן זיך: רי־מעריי, פּעלצמאַכן, שערערייי, פֿאַרקין־מאַכעריי, טאָקעריי, גלעזעריי, גאָלדשמידעריי, שמוקלעריי אוז אנד.
3) III, 1911 №.
4) III, 1880 №. ז. אויך 2084 №.
5) III, 2102 №.
6) III, 2127 №.
7) II, 2267 №.

לערנען מוסער־סאָמים, זאָגן „תהילים“ א. ד. גל. (אין קענזאַץ צום אינדיווידואַליזם, נייסטיקער קאָנקורענץ, קאָוזיסטישן ספּאָרט — „פּיל־פּול“, — וואָס האָט געהערשט אין בעסמעדרעש). ער ווערט אויך שטאַרקער בא זיך בענויגייע צום קאָהאָל, קענן וועלכן ער הויבט אַפילע אָן ארויסצוטרעטן מיט אַ נעוויסן מוט אין זעלבסטשטענדיקייט 1).

אין 17־טן און 18־טן יאָרהונדערט קומט פּאָר נאָך אַ גרויסע אַראָפּנדערונג אין יידישן לעבן. דער שטאָט־קריזיס שטופּט אַרויס אַ גרויסן טייל פון דער יידישער אַראָפּנדאָטאָרן, וועלכע האָבן עקספּלויאַטירט דעם דאָרף, נאָר אליין מערסטנטיילס אין דאָרף ניט געוואָינט, בילדעט זיך אויס אַ גרויסע מאַסע פון יידישע יישוווניקעס, וועלכע האָבן גע־האַלטן קראָמען אין דערפער, שענקן, קרעטשמעס, מילן, מילך־ווירט־שאַפטן, ברויזן צו מאַכן ברענדן א. ד. גל. זייענדיק אינגאַנצן אָפּהענ־גיק פון פּאָרעץ. זיי פּלענן אויך אינקויפן באַם פויער טוויץ און אַנדערע אַנרא־פּראָדוקטן און זיי פּאַרקויפן אין שטאָט. די יידישע פּאָרנאָסעס אין דאָרף זיינען, אזוי ארום, געווען דזשעלביקע, וואָס אין שטאָט. נאָר דאָס לעבן אין דאָרף האָט נעהאַט אַ גרויסע ווירקונג אַפּן קולטור־צושטאַנד און לעבנשטייגער פון די „ישוווניקעס“, וועלן דעם וועט אונדז נאָך אויסקומן צו רייד אין דעם צווייטן (ז. וייטער) און דעם דריטן טייל פון דערדאָזיקער אַרבעט 2).

II.

דאָס יידישע סאָציאַלע לעבן און דער „מוסר“ אין 16—18־טן יאָרהונדערט.

1.

אין 16־טן יאָרהונדערט, ווען ס׳פּאַרפּעסטיקן זיך די יידישע גע־מיינדעס אין פּוילן, ליטע און ווייסרוסלאַנד, ווען די יידישע באַפעלקע־רונג פאַרשטאַרקט אירע עקאָנאָמישע פאָוויציעס, — דערהייבט, אין האַנדל — בלויז אוף אויך דאָס קולטורעלע יידישע לעבן, ס׳ערינדן זיך יעשיוועס, ס׳שרעטן אַרויס אַף דער סצענע אַוטאָריטעטע רבאָנים און לאָמדים.

דער הויפט־לימוד איז געווען טאַלמוד אין זיינע קאָמענטאַריעס; דער מעטאָד פון לערנען — „פּילפּול“, קאָוזיסטיק. די רעפּאָרמאַציע אין אירופּע מיט אירע נייע אידייען האָבן זייער וויניק געווירקט אַף יידן ביכלאַל און אַף דער יידישער רעליגיעזער אינטעליגענץ, ביזקאַט. ווען אַפּילע אייניק פון אירע פאָרשטייער פלענן זיך יאָ באַקאַנען מיט דער רעליגיעזער פילאָסאָפיע (לויטן רמב״ם), איז דאָס געווען בלויז אַ מיטל צו דיסקוטירן מיט די אַפּיקאָרסים („דע מה שתשוב לאפּיקו־רוס“ — וויים, וואָס צו ענטפערן דעם אפּיקוירעס). עמעס, רייכע פויי־לישע יידן פלענן אָפט שיקן זייערע יונגעלייט אין אייניקע אירופּעישע אוניווערזיטעטן, קעדיי צו שטודירן מעדיצין, נאָר ס׳איז ניט קענטיק, אַז זיי זאָלן אריינברענגען וועלכע ס׳עיט איז נייע אידייען אין דער יידישער קולטורעלער סוויווע. אָבער דאָס אליין, וואָס אין יענער צייט

1) וועגן אונטווויקלטסטן לעבן פון יידישע צענטן וועט זיין בא אונדז (אי קומענדיקן נומער פון „צייט־שריפט“) אַ ספּעציעלער ארטיקל מוט אויספֿירלעכע אויסצוגן פון די פראָטאָקאָלן („פּנקסים“) פון אייניקע „חברות בעלי מלאכה“.

2) ז. אויך דעם אָנהויב (זויטן 3 — 7) פון מיין בוכל „די סאָציאַ־עקאָנאָמישע לאַגע פון די רוסלענדישע יהדות“, פעטראָגראַד, 1919 יאָר.

(ערשטע העלפּטע פון 16־טן יאָרהונדערט) רייכן אָפּט די באַבאָנים וועגן קאָמף מיט די אַפּיקאָרסים, מיט אַריסטאָטעלעס פילאָסאָפּיע, וואָס האָט געפּונען אירע אָנהענגער אויך אין די יעשיוועס, — דערוויזט, או דער אייראָפּעישער קולטורעלער רענעסאַנס האָט אַ קליינעם אָפּקלאַנג יאָ געפּונען צווישן יידן.

אין די דיספוטן, וועלכע פלענן דאַן פאָרקומען צווישן יידן אין קריסטן, האָט זיך אָפט אַרויסגעוויזן, או אַפּילע די ביבל (מיט וועלכער די קריסטלעכע באַפּלקערונג האָט זיך שטאַרק פאַרנטערעסירט אין דער צייט פון דער רעפאָרמאַציע) איז וויניק פאָפולער צווישן יידישע לאָמ־דים, וועלכע האָבן זיך באַשעפטיקט בלויז מיט נעמאָרע און אירע מעפאָרישים.

דאָס איז, פאַרשטייט זיך, ניט קיין צופעליקע דערשיינונג. די רעפאָרמאַציע, אירע עקאָנאָמישע פאַקטאָרן, האָבן ארויסגערופן צום עקאָנאָמישן קאָמף און צו קולטורעלער אופּוואַנונג די בריטע פויערשע מאַסן. פאַר זיי איז די ביבל, — וועלכע איז באשאַפן דורך א פויע־פאָלק, — געווען אמבעסטן צוגענפאַסט צו זייער ערט לעבן אין דענקען. די ביבלישע סאָציאַלע פראָטעסטן האָבן אויסגעדריקט זייערע איינענע סאָציאַלע פאָדערונגען (אין דייטשישן פויערים־קריג קענן די פריצים פון אָנהויב 16־טן י. ה. זיינען די רעוואָלוציאָנערע פאָדערונגען פאָרמולירט געוואָרן — דורך טאָמאַס מינצער און זיינע אָנהענגער — מיט ביב־לישע טעקסטן). פאַרקערט, צווישן יידן אין ענער צייט איז שוין ס ו ן ל א נ ג ן פאַרויסגעטראָטן אַ הערשנדיקער האַנדל־קלאַס, פאַר וועלכן די פויערשע ביבל איז שוין געווארן פרעמד און אומפאַרשטענדלעך; קעדיי זי צו פאַרשטיין, האָט מען פון דוירעס־לאַנג אָן געדאַרפט שאַפן צו איר די נעמאָרע מיט אַ גרויסע צאָל פּיירושים, וועלכע האָבן אויס־געטיפטשט די פסוקים פון כּומעש אַפן טאַלמודיסטיש־קאָוזיסטישן שטייגער. אף אזא אויפן זיינען די ביבלישע פאַסטעלער פאַרוואַנדלט געווארן אין נעמאָרע־קעפּ, די ערקטיק פון „שיר השירים“ — אין א ליבע־דערקלערונג צווישן גאָט און „בנסת ישראל“ א. ד. גל. (נאָר אַדאַנק אזא פישאַט פון „שיר השירים“, איז דערדאָזיקער ווינדלעך־ער פאָלקלאָר נעראַטיוועט געווארן פון פאַרנכּטונג).

נאָר אַפּילע אין אזא מין פאָרם האָט די ביבל נעשפּילט נאָר אַ קליינע ראָל אין דער יידישער דערציונג־סיסטעם. לערנען האָט נעהייסן — שטודירן טאַלמוד און זיינע קאָמענטאַריעס. דאָס האָבן מיט זיך מיטגעבראַכט די פוילישע און ליטווישע־ווייסרוסישע יידן נאָך פון דייטש־לאַנד. נאָר בא אונדז האָט זיך דערדאָזיקער לערנען־מעטאָד נאָך מער פאַרשטאַרקט אין 16־טן יאָרהונדערט. דער האַנדל־קאַפּיטאַל און די קרעדיט־אָפּעראַציעס פון יידן, האָבן פאַרשאַפט זייער נייסטיקע פעי־קייט, אָבער דיזעלביקע נעשעפטן האָבן פאַרשטאַרקט די פיינטשאַפט צום יידן מיצאַד די קריסטן און די קולטורעלע איזאָלירטקייט פון די יידן. ניט באַקומענדיק קיין שום ווירקונג מיצאד דער ארומיקער נייסטע־קער קולטור (א ווירקונג, וועלכע אזוי נעווען, צ. ב., אין שפאַניען), האָבן די פויליש־ליטווישע לאָמדים (וועלכע זיינען אָפּט נעווען אויך די אָננעזעענסטע גוזירים), נעשטרעבט נאָך מער צו פאַרשאַרפן דעם טאַלמוד דורכן „פּילפּול“ און „חילוק“. דיזדאָזיקע ביידע מעטאָדן פון געמאָרע לערנען זיינען כאַראַקטעריסטיש דערמיט, וואָס זיי אינגאָרזיך איננאַנצן דעם אינהאַלט, דעם ריכטיקן פשאַט פון געמאָרע אין שאַפן קינסטלעכע קעננזאַצן און פאַרדרייענישן פון פאַרשיידענע דינים. אַף אזא

אויפֿן אינ באשאַפֿן געוואָרן א מין ספּאָרט־קאָנקורענץ צווישן די לאָמדים, וועלכע האָבן געשטרעבט צו פֿאַרפלאָנטערן אייגנער דעם צווייטן אוּן צו קאָנקורירן, ספּעקולירן בענוגייע צו אַלץ נייע קונצן אוּן פֿאַרפלאָנטער־נישן. דאָס אינ די נייסטיקע אָפּשפּיגלונג פֿון דער עקאָנאָמישער ווירק־לעכקייט, ווו ס׳האָט געהערשט די קאָנקורענץ, דער אינדיווידואליזם, די קאַלטלוטיקייט צו מענטשלעכע גפֿילן, די טענדענץ צום פֿארמעלן אַרט דענקען.

דעם יידישן גוויר אינ פֿרעמד דער „מוסר" פֿון דער טוירע, פֿון טאַלמוד. זיין אַרטאָדאָקסאַלער גלויבן אינ אַ ריין פֿארמעלער, א זאַך פֿון ריטואַלן, וועלכע זיינען אויך פֿאַרבונדן מיט קלאַסן־קאָנקורענץ. די יידישע שול מיט איר שטרענגער קלאַסן־פֿאַנאַדעריזירונג בענוגייע צו די פּלעצער („שטעט") פֿאַר גוורים אוּן לאָמדים (מיזרעך־וואַנט), מיטלע באַלעבאַטים אוּן אָרעמע־לייט; די קאָנקורענץ פֿאַר „עליות", „הקפות" א. אַ. וו. — דאָס אלץ אינ אויך אַ קולטורעלער „אויבערבוי" אַפֿן עקאָנאָמישן „באַזוס". מיט דעמוזעלביקן גייסט אינ אויך דורכגעגאַנגן געוואָרן דאָס לערנען טוידע, וועלכע אינ, וויַ שוין געזאָגט, פֿארבינטן געוואָרן מיט ראַבאָנישער קאוויסטיק אוּן סאָפֿיסטיק.

פֿאַר די אָרעמע שיכטן פֿון יידישן פֿאָלק אינ דידאַזיקע קולטור געווען פֿרעמד, אומצוגענגלעך אוּן אומפֿאַרשטענדלעך. זיי האָבן הויך געשעצט דעם לאַמדן, אים שטאַרק אידעאַליזירט, אָבער אים נית פֿאַר־שטאַנען. די פֿאָלקמאַסע, אוּנטער דעם דרוק פֿון מאַטעריעלער נויט אוּן פֿיין, האָט געוואָלט אַ בוך, וואָס זאָל זיין צוגעפּאַסט צו אירע נעפּלען אוּן ארט דענקען, אוּן דאָס האָט זי געפֿונען אין מוסער, אין דעם אָנאַדישן טייל פֿון טאַלמוד אוּן מוסער־ליטעראַטור, אין די דערציִלונגען וועגן ניסים א. ד. גל., וועלכע זיינען דורכגעדרונגען נית מיטן ראַציאָנאַליזם, „שכל הישר", נאָר מיטן אבערגלויבן, מיטן גפֿיל, מיט דער טענדענץ צו טרייסטן דעם מענטשן אוּן זיינע ליידן אוּן צארעס.

שוין די אַלטע טאַלמודיסטן האָבן באַמערקט, אז די אָרעמע מאַסע נאַרט צו דער ביבל אוּן צו „אגדה", אוּן דער פֿארמעגלעכער קלאַס צו „הלכה", ד. ה. צו יורידישער קאוויסטיק 1). נאָך שטאַרקער אינ געווען דערדאָזיקער גייסטיקער קלאַסן־אוּנטערשייד אין מיטלאַלטער אוּן באַזונ־דער, אוּן דער נייער צייט, אָנהויבנדיק פֿון 16־טן יאָרהונדערט, ווען די עקאָנאָמישע נויט, פֿון אוּן זייט, אוּן די רייכקייט פֿון די אויבערשטע שיכטן פֿון פֿאָלק, פֿון דער צווייטער זייט, האָבן פֿאַרגרעסערט די עקאָ־נאָמישע אוּן קולטורעלע דיפֿערענציִרונג צווישן יידן. ס׳הויבן זיך אָן צו דרוקן ספֿארים אף יידיש פֿאַר די פֿרויען אוּן דער מאַסע, וואָס פֿארשטייען נית קוין העברעיש אוּן אַרַמעיש (די שפּראַך פֿון טאַלמוד).

דאָס זיינען די ערשטע ביבל־אויבערזעצונגען אף יידיש, די מוסער־ספֿארים אוּן אַנדערע. שוויר אינ נעווען צו דרוקן אוּן פֿארשפּרייטן אזעלכע ביכער. די לאָמדים האָבן זיך באַצווינגן צו זיי מיט א פֿאַראַכטונג. די יידישע אויבערזעצער אוּן אומאָרן זיינען, מערסטנטיילס, געווען אָרעמע לייט, וועלכע פֿלעגן אָפֿט אַליין ארויסגעבן דידאַזיקע ביכער אוּן זיי אליין פֿארשפּרייטן. די מאַסע, וואָס האָט זיך נעגוטיקט אין אזעלכע ביכער, אינ „געווען אָרעם. פֿאַרקערט, די פֿילפֿולים־שרייבער האָבן אַלע מאָל באַקומען די „הסכמות הגאונים" אף זייערע ווערק אוּן די נויטיקע שטיצע

1) אויספֿירלעכער וועגן דעם — ב. א. שולמאַן אוּן זיין באַווסטע ווערק וועגן דער אַלט־יידישער ליטעראַטור.

אויבערהויפֿט, דארף מען באַמערקן, אז דער בוך אף יידיש האָט דעמאָקראַטיזירט די רעליגיעזע ליטעראַטור, זי נעמאַכט צוגענגלעך אפֿי־לע פֿאר פֿרויען אוּן האָט נעשטעלט אין א געפֿאַר די מאָנאָפּאָל פֿון די רבאָנים אוּן לאָמדים אף טוירע־לערנען. א. שולמאַן גיט איבער, אז אין זיין קונדהייט האָט ער נעהערט דערציילן, אז מיט אסאַך דוירעם צוריק האָט מען אוּן וויַלנע פֿאַרבראַנט די יידישע אויבערזעצונג פֿון „שלחן ערוך", וויַיל פּראָסטע מענטשן, באַזונדער פֿרויען האָבן אָננעהויבן צו פּאַסקענען שאילעם (שפּת הודות־אשכנזית וסלרותה" ז. 74 באט. 2).

2) א. שולמאַן „שפּת יהדות־אשכנזית וסלרותה" ז. IX — V, 4 — 12, 22, 23, 37 — 40, 56 — 61, 68, 88, 89, 93, 99 א. ו.

3) דאַרטן ז. 45 — 46.

מיצאַד די געווירישע מעצענאַטן. די רַאַבאָנים פֿלענן אָפֿט ארויסטרעטן קענן דרוקן ביכער אף יידיש. כַּאַראַקטעריסטיש אינ דאָס, אז די ערשטע אויבערזעצונגען פֿון דער ביבל זיינען געמאַכט נעוואָרן נית דורך יידן, נאָר דורך מעשומאָדים. די רַאַבאָנים האָבן א צייט נית דערלויבט צו דרוקן „תנך" אין איין באַנד, קעדיי ער זאָל זיך נית צו פֿיל פֿארשפּרייטן אוּן נית אָפּצינען פֿון גמאָרע־לערנען 1). די לאָמדים, וועלכע האָבן גע־שריבן יידיש, פֿלענן זיך שעמען דערמיט אוּן דרוקן זייער יידישע ווערק אַנאָנים, פֿארענטפֿערנדיק זיך דערבי, אז זיי זיינען נענויט דאָס צו טאָן, וויַיל די פֿרויען אוּן דער פּאָשעטער אויפֿעם פֿארשטייט נית קיין העב־רעיש. נית קוקנדיק אָבער אף דידאַזיקע שטערונגען, האָט זיך דידאַזיקע פֿאָלק־ליטעראַטור, וועלכע אינ דורכגעדרונגען, מערסטנטיילס, מיט מָא־רַאַל, „מוסר", אַלץ מער אַנטוויקלט אוּן פֿארשפּרייט צווישן דער יידי־שער מאַסע 2).

דער כַּאַראַקטעריסטישער שטריך פֿון דער מוסער־ליטעראַטור אינ אָר נאָענטקייט צו דער ביבל אוּן אַנאָדע. אינם „מוסר" ווערט אָפֿט אויסגעדריקט דער פּראָטעסט קעגן דער הענעמאָניע פֿון טאַלמוד אוּן „פּילפּול" אין דער יידישער דערציִונג. אין איינעם פֿון די ערשטע ביכער, וועלכע זיינען דערשינען אין 16־טן יאָרהונדערט, קלאָגט זיך דער ארויסגעבער, אז קיימאַט אין נאַנץ פּוילן (אוּן אויך אין אַנדערע לענדער) אייליט מען זיך שוין מיט קינדער אָנצוהויבן לערנען נעמאָרע מיט „חריפֿות" אוּן „חילוקים" אוּן דעם „עקר יסוד", די ביבל לאָזט מען שטיין 3).

אַזעלכע פּראָטעסטן הערן מיר אויך מיצאַד אינזקע פּוילישע רַאַבאָנים, וועלכע האָבן געשריבן „מוסר". אינער פֿון זיי, שלוימע עפֿראַים פֿון לוצקשיץ, וועלכער פֿלענט אינהויפּט שאַרף ארויסטרעטן אין זיינע דראָשעס קעגן די רַאַבאָנים פֿון זיין צייט (צווייטע העלפֿט פֿון 16־טן יאָרהונדערט), באַשרייבט אף אַזאַ אויפֿן די דעמאָלטזקע לערן־מעטאָדן: דאָס קינד לערנט פּסוקים פֿון יעדער סעדרע, נית פֿאַר־שטייענדיק דעם אינהאַלט. אין גיכן טרעט ער שוין צו צו לערנען נעמאָרע — אַזעלכע טראַקטאַטן, ווי „ערובין", „חולין", וואָס זיינען אינגאַנצן פֿרעמד דעם קינדערשן פֿארשטאַנד. ער באַקומט אַ יעדיע נאָר וועגן „שיטת התלמוד", אָבער נית וועגן מיצוועס אוּן מוסער. אוּן די סיבע דערפֿון באַשטייט אין דעם, וואָס דער פֿאָטער פֿונם קינד ווייל דערמיט בלויז באַפֿרידיקן זיין נאיווע: לייט זאָלן זאָגן, אזא יונג קינד, אוּן לערנט שוין „הלכה", „תוספות", „פּילפּול", „חילוק"... אוּן וועגן ער וואַקסט אויס, גייט ער שוין וויַיטער אין דעמוזעלביקן וועג, וויַיל אין די

יעשיוועס לערנט מען דאָס זעלבע. דער ראָז זיצט אין דער יעשיוועס אין סאַרדרייס דעם פשאַט פון דער געמאָרע, ווינסדיק, אז ניט אַזוי איז דער פשאַט, נאָר ווילנדיק אַרויסווייזן זיינע „חדושים“ אין זיך מאַכן אַ שעם מיט סאַלשקייט אין נאַרישקייט. דער אַווטאָר גיט צו, אַז ס׳זיינען סאַראַן איינציקע מענטשן, וועלכע ווילטן ווילן אָפּשאַפֿן אַזעלכע לערן־מעטאָדן, נאָר זיי זיינען ניט אימשטאַנד צו קעמפֿן דערמיט. ער אַליין האָט גע־פֿירט דיספוטן מיט די גרויסע „חכמי הדור“, קעדיי זיי איבערצוציינען, אַז מ׳דאַרף סאַרנישט דעם „פילפול“, נאָר ער האָט זיי ניט געקאָנט מענאַצייעך זיין. די סיבע דערפֿון איז דאָס, ווען זיי יאָגן זיך נאָך קאָוועד אין הערשאַפֿט. זיי זאָגן: אויב ניט דער פֿילפול, ווועלכער שאַרפֿט אויס דעם סיכל, טאָ מיט וואָס וועט זיך אויסצייכענען איין למדן פון צווייטן?.. דערפֿון קומט ארוים, אז די יונגעלייט, ווועלכע קאָנען ניט קיין פילפול, ווערן אינגאַנצן אינגאָרירט („נחשבים למאומה“) אין מוזן אופֿהערן צו לערנען, כאָטש זיי וואָלטן געקאָנט האָבן אַן ערפֿאָלג אין „מקרא, משנה ותלמוד ופוסקים“. דער מעכאַבער פֿראָטעסטירט ווייטער קעגן די לאָמדים פון זיין צייט, ווועלכע האַלטן זיך גרויס בא זיך, פֿירן צווישן זיך מאַלויקעסן א. אַז. ו. 1).

2.

אין דער מוסער־לייטעראַטור ווערט, געווייניטלעך, אָנגעוויזן אויך אַף אַנדערע נעגאַטיווע זייטן פון יידישן לעבן.

איך האָב שוין פריער אָנגעוויזן, אז דער יידישער גוויר אין קרע־מער האָבן אריינגעטראָגן אין שול, אין בעסמעדרעש, די וואָכעדיקייט פון מארק מיט דער קרינערי אין צאַנקעריי. דער „מוסר“ טרעט ארוים שארף קעגן דעם אין מאָלט דערבי די ווירקלעכקייט. אין ערשטן מוסער־ווערק אף יידיש „זיטנבוך“ (אין העברעיש — „ספר המדות“, דער־שינען צום ערשטן מאָל אין 1542־טן יאָר). קלאָגט זיך דער מעכאַבער, אז ווען נאָים באַזוכן יידישע שולן אין זעען, ווי דו דאַוונער ריידן אין קרינן זיך, טרייבן רעכילעס, בילבולים א. ד. גל. קומט דערפון ארוים אַ גרויסער „חלול השם“ 2). דערזעלביקער מאַטיוו ווערט אויסגעדריקט איך אין אַנדערע מוסער־סאָכרים, ווועלכע זיינען ארוים אין דייטשלאַנד אין פוילן (באַזונדער אין „לב טוב“ 3); ער כאַוערט זיך איבער אויך אין דער מוסער־לייטעראַטור, וואָס שפּיגלט אין זיך אָף דאָס פוילישע לייטווישע אין וויסרוסישע יידישע לעבן.

בעניניע צום פוילישן יידנטום, ביכלאַכ, איז קעדאי אָנצוווייזן אף דעמועלבן באַל־מוסער, שלוימע עפֿראַים פון לונטשיץ, ווועלכער קריטיקירט שארף די סאַרדאַרבענע מינהאָגים אין שוּל: דאָס שרייען אין קרינן זונ, דאָס אויסרופֿן („ברוזים“), ווענן סאַרשיידענע מאַטעריעלע געשעפֿטן (ווענן סאַרקויפֿן סכוירעס, שפּייז־פּראָדוקטן, בראַנפֿן א. ד. גל.). ער וויזט אָן, אז אויב מ׳קאָן זיך ניט באניין אָן יענע „ברוזים“, ווועלכע זיינען סאַרבונדן מיט די באַערפֿענישן פון דער נאַנצער יידישער נעמיינדע („צרכי הציבור“), איז אַ זינד אין אַ שאנד אויסצורופֿן אין שוּל ווענן די אָנגעווויזענע פריוואַטע מארק־אינאָגים. דער באַל־מוסער שטראָפֿט זיינע בניי־דאָר: די מאַסע סאַרשטייט ניט די טפֿילים, וויל זי קאָן ניט קיין העברעיש אוּן די, וואָס סאַרשטייען יאָ די „הייליקע שפּראַך“, טראַכטן אין דער צייט פון דאַוונען ווענן זייערע געשעפֿטן, אין וועלכע זיי זיינען אַזוי פֿיל סאַרטאָן, אז אַפֿילע „בשעת התפילה“ קאָנען זיי ניט סאַרגעסן ווענן זיי:

„זיי שטייען אין שוּל אוּן זייער הארץ אין אין נאָם. אַ טייל פון זיי שפּאַצירן אין דערוואַכער צייט אין די גאסן... אַפֿילע די כאַוואָנים טראַכטן ניט ווענן אינהאַלט פון דאַוונען, נאָר ווענן דעם, ווי אויסצונעמען באָם אויפֿעם מיט זייער שיינע שטימע, קעדיי מע זאָל זיי לויבן אוּן בעסער באַלוינען מיט נעלט אוּן מאטאָנעם, זיי אינלאַדן אין טרינק־הייזער, ווו זיי ווועלן זינגען נאָטם ליד („שיר ה“) *)... באַזונדער גרויס אין אָבער דער „חילול השם“ איבער די שטענדיקע קאָנפֿליקטן אוּן מאַלויקעסן אָפֿם דאָס דאַוו־נען, דאָס לייענען די טוירע (עיפוב התפילה, עיפוב התורה“) צוליב זייערע פערזענלעכע שטרייטיקייטן. דערפון קומט ארוים אַ שאַנד פאַר די קרינסטן, ווועלכע באַזוכן אָפֿם די שוּלן, קעדיי צו זעען, ווי יידן פֿירן זיך דאָרט: הערנדיק דעם נעשריי אוּן קרינערי אין שוּל, זידלען זיי דעם נאָטם־נלויבן פון די יידן אין אַלע זייערע אינינאָנים. אוּן די יידישע אָנפֿירער טוען נאָרנט קענן דעם, ווייל זיי זיינען די ערשטע, וואָס נעמען דערינען אַן אַנטייל“... 1).

די מאַלויקעסן אין שוּל, דער אַקשאָנעסדיקער קאַמף צווישן סאַרשיידענע צדאָדים, וואָס מיר באַמערקן אין סאַרשיידענע פעריאָדן פון דער יידישער נעשיכטע אין פוילן, ליטע אוּן וויסרוסלאַנד, — קאָן דערקלערט ווערן נאָר מיטן קאַמף, וואָס האָט זיך נעפֿירט אויסער דער שוּל, — אַף דער נאס, אין מארק, ארום דעם מיכבער, ארענדע א. ד. גל. אין בעסמעדרעש האָט די קאָנקורענץ באַקומען א נייסטיקע קאָפֿם. זי איז נעווואָרן „מחלוקת לשם שמים“ — סאַר א כאַוון, אַ ראָוו, סאַר דעם דעם אָדער יענעם „נוסח“ פון דאַוונען א. ד. גל. אָפֿט פלעגט מען אַפֿי־לע אריינמישן אין דידאַזיקע מאַלויקעסן — די אויסערלעכע מאַכט...2). דער „מוסר“ דעקט אָפֿט אוּף דידאַזיקע נעוויינלעכע דערשיינונג פון יידישן לעבן אוּן פריידיקט שאָלעם, אַדאָדעם 3).

די פראָבלעם פון רייכקייט אוּן ארמקייט סאַרנעמט א וויכטיק אָרט אין דער מוסער־לייטעראַטור (אויספֿירלעך ווענן דעם — וויטער, ק. 6 אוּן 7), דער מוסער א׳ו ניט קענן אָדעם אוּן רייד, ביכלאַכ. דידאַזיקע סאָציאַלע צוטיילונג ווערט אָנגענומען, אַלס אַ נאָטזאַך. ס׳שטייט דאָך נאָך אין דער ביבל: „לא יחדל העני מקרב הארץ“ (דער אָרימאַן ווערט שטענדיק זיין). דער באַלמוסער שטראָפֿט דעם קאַרנן גווזר סאַר וואָם ער גיט ניט קיין צדאָקע אוּן וייזט אָן דערוף, אז ער קען גיך סאַרלירן זיין רייכקייט. אין דערזעלבער צייט טרייסט ער דעם אָרעמאַן מיטן קומענדיקן גאַניידן אף יענער וועלט, אַלס סכאַר סאַר זיינע צאָרעס אף דער וועלט.

דער מוסער טרעט אָפֿט שארף ארוים (ווי מיר ווועלן ווייטער

1) „עמודי שש“ (נעשריבן אין שם״ה, 1605־טן יאָר) קאַפּיטל 5 אוּן ז. 61 — 62, לעמבערנער אויסנאָבע פון 1865־טן יאָר.

2) בא שולמאַנען, ז. 88.

3) אויספֿירלעך אַפֿן סאָציאַלן אינהאַלט פון „לב טוב“ ווען איך זיך אָפּשטעלן באַזונדער (אוּן א צוויייטער אַרבעט).

*) „עמודי שש“, ז. 22, 23.

1) דאָרטן ז. 62.

2) אוּן אייניקע ערטער, — שרייבט דערזעלבער מעכאַבער, — צוטיילן די נאָמען, די „שרי האומות“, די טפֿילים אוּן טקועם, ז. 63.

3) ז. 44, 57, 63—64.

זענען) קענן דו פֿאַרשטייער פֿון דו יידישע געמיינדעס, פֿארנאָסים אוו ראַבאָנים, שטראָפֿט זיי פֿאַר זייער גרויסקייט, קאַלטבלוטיקייט צום אָרע־מאַן א. ד. גל. אָבער צוזאַמען דערמיט פֿרייִדיקט ער אונטערטענקייט בעווייניע דעם יידישן קאָהאָל אוו זיינע אָנפֿירער. דערמיט ווערן אָפֿט אופֿגעדעקט דו סאָציאַלע קעגנזאַצן צווישן יידישן פֿאָלק. דאָס זעען מיר אין דו באַווויסטע מיסער־סאָרים: „ספֿר־חסידים", „ספֿר־המדות" („זיטנבוך"), „לב טוב" אוו אַנדערע, אוו אויך בא שלוימע עפֿראָים פֿון לוטשיץ אין זיינע ווערק „עמודי שש", „עולֿלות אפֿרים", „שפתי דעת".

3.

דו סאָציאַלע מאָטיוון אוו טענדענצן טרעטן באַזונדער שארף ארויס אין דער ליטווישי־ווייסרוסישער מיסער־ליטעראַטור: אין „יסוד יוסף" אוו אין דעם באַווסטן מיסער־סייפֿער — „קב הישר" פֿון צווי הויך קאידאַנאָווער, וועלכער האָט אסאך נעדאַנקען געגומען (אָפֿט פֿאָר שעט אויבערגעשריבן) בא זיין רעבן, יוסף פֿון דובנא אין זיין נאָר וואָס דערמאָנטן אינטערעסאַנטן מיסער־ווערק „יסוד יוסף". בייִדע האָבן זיי נעלעבט אין ווייסרוסלאַנד. דער מעלאַבער פֿון „יסוד יוסף" — אין מינסק (דערנאָך — אין דובנא) 1); דער אַוטאָר פֿון „קב הישר" האָט נעשטאַמט פֿון קאידאַנאָוו אוו האָט נעלעבט אין ווילנע. זיי האָבן בייִדע אויבערנעלעבט דעם שוועלסטן מאָמענט פֿון דער יידישער געשיכטע אין פּויילן — נאָך דו קאָזאַקן־אוקֿשטאַנדן אוו פֿאָגראָמען פֿון 1648 — 1658 יאָרן, וואָס זיינען פֿאַרנעקומען אין אוקראינע אוו האָבן שטאַרק אופֿגערודערט אויך דו יידישע באַפֿעלקערונג פֿון ווייסרוסלאַנד אוו ליטע. דיזאָזיקע קאַטאַסטראָפֿע האָט זייער פֿאַרשטאַרקט דו אָרעמקייט, דו פּראָלעטאַריזירונג פֿון דער יידישער מאַסע אוו דו סאָציאַלע אונטערשיידן, קאָנטראַסטן צווישן אירע אוו דו אויבערשטע שיכטן פֿון יידישן פֿאָלק. אָט דערדאָזיקער שרעקלעכער קריזיס שפּיגלט זיך זייער בוילעט אָפֿ אין ביידע אָנגערופֿענע מיסער־סאָרים.

בייִדע מעלאַבים זיינען דורכגעדרונגען מיט דער מאָרעשלוירע פֿון זייער צייט אוו מיט אַ גרויסן אָסקעטיזם, וועלכן זיי שטרעבן אייניצופֿלאַנצן אין די הערצער פֿון דער יידישער מאַסע 2). יידן טאָרן ניט לאַכן, ניט פֿרייען זיך אוו זינגן האָבן דעם כּוּרבן ביים־האַמיקדש אוו די „הילליקע שאָף", וואָס זיינען געהאַרגעט געווארן אף קידוש־השֵׁם. מ'דארף מאַכניע זיין דאָס הארץ, אלע מאָל טראָגן אף זיך די פֿאָרכט פֿון נאָט אוו טאָמיד געדענקען, אז מיט יעדן טאָג דער־נעענטערט זיך דער מענטש צום טויט אוו אף יענער וועלט וועט ער דאַרפֿן אָפּגעבן אַ דינוואָלעשבן פֿאַר יעדן וואָרט, יעדן טאַט אוו געדאַנק א. א. וו. 3). דער מעלאַבער פֿון „קב הישר", וועלכער האָט שפּעטער נעלעבט נאָך אין אַ שוועלרע צייט, אוו אַליין אויבערגעטראָגן גרויסע יסורים אוו רעדיפֿעס (אויבער אַ ביכּל איז ער מיט זיין פֿאַמיליע נעזעסן אין טפֿיסע 4 יאָר), — ער איז נאָך אסאך פּעסימיסטישער פֿון זיין רעבן אוו איז מער אָנגעשטעקט מיט די פֿינצטערסטע אבערגלויבע־נישן פֿון זיין צייט.

1) פֿון יוסף פֿון דובנא שטאַמט די פֿאַמיליע דובנאָוו.

2) אן אַנדערן כּאַראַקטער טראָגט אַ צוויישטער מיסער־בוך „שמחת הנפש", אף וועלכן ס'איז קלאר באַזונדער זיך אָפּצושטעלן.

3) „יסוד יוסף", שקלאָווער אויסגאבע 1785־טן יאָר (תקמ"ה)", גע־שריבן אין די 80־ער יאָרן פֿון 17־טן יאָרהונדערט. זע די האַקדאָמע אין זויטן 1 — 4.

אָבער זיי ביידע מיזן אָפֿט קאָנסטאַטירן, אז דאָס ווירקלעכע לעבן איז אין געווויסע געביטן זייער ווייט געווען פֿון אסקעטיזם. נאָך די שוועריסטע גזירות, וואָס יידן האָבן אויבערגעלעבט, שטעלט זיך געווייניגלעך אין דער אַלטער לעבנשטיינער מיט רייקייט אוו אָרעמ־קייט, סימלעס אוו פֿאַרגעניגן, אַף איין זייט, אוו אַ לעבן פֿון טרויער אוו פּיין, אף דער צווייטער זייט. שוין דער אויבנציטירטער מעלאַבער פֿון „עמודי שש", וועלכער איז צוזאַמען מיט דער גאַנצער יידישער גע־מיינד אריסגעטריבן געוואָרן פֿון לעמבערג (וועגן דעם דערציילט ער אליין אין פֿאַרוואָרט צום אָנגערופֿענעם סיפֿער), וויזט אָן אף דעם פֿאַקט, אז יידן פֿאַרגעסן גיך די אויבערגעלעבטע צאָרעס אוו רעדיפֿעס, — נאָטש זייער לעבן איז שטענדיק אין געפֿאָר. די סיבע דערפֿון זעט ער אין דעם, וואָס יידן קאָנקוריזירן שטענדיק צווישן זיך, האָבן פֿיינט אוו זיינען מעקאָנע איינער דעם צווייטן. אויבער דעמדאָזיקן אינערלעכן קריג פֿאַרגעסן זיי די אויסערלעכע געפֿאָר. וועג זיי לעבן צייטווייליק אין פֿרידן, מיינען זיי, אז שטענדיק וועט דאָס אזוי זיין. דער עמעס איז אָבער ניט אזוי, וואָרום וויפֿל גרויסע יידישע געמיינדעס זיינען פֿאַר־נילטעט געוואָרן אויבער זייער זינד. יעדן טאָג זיינען מיר אָפּהענגיק פֿון נאָטס ווילן אוו געגאָר. נאָר אַ בליִנדער מענטש זעט ניט די פֿאַרגאַנ־גענהייט, די איצטיקע צייט אוו, באַזונדער, די צוקונפֿט, וויל ער האָט אַ באַדערפֿענים ניט אין אלנעמיינעם „תיקון", נאָר אין זיין איינענעם געלט־אינטערעס, אוו יאָגענים נאָך קאָוועד, נאָך אַ זיג אויבער זיינע פֿיינט... 1).

דעמזעלביקן נעדאַנק זאָגן אַרויס אין איין קאָל די מעלאַבים פֿון „יסוד יוסף" (ז. 13) אוו „קב הישר" (פּ׳. ז׳):

.....„אזו וויא מיר האָבן גיזעהען אז פֿיל עשירים זענען גי־הרגט גיוואָרן פֿון וועגן זייער עשירות, דם דיא גזלנים אָבן אויף זייא גילאָקרט אוו האָבין זייא נאָך גיאָגט אוו האָבן זייא גישלאָגין מיט שלעק אוו האָבין זי געשטראָפֿט מיט שוועריסורים, ביז זייער נשמה איז ארוים גיגאַנגען מחמת די שלעק אוו די ווינדן, אוו א טייל פֿון זייא זענין אַפֿילו צו דער קבורה ניט גיקומען, איז דאָס נעלט גיוועזן צוא זייא אַ שלעכט פֿירונג, וואָרום מיר האָבין דאָך גיזעהן בחוש, אז פֿיל מענטשין זענין געגאַנגן אין דעם וועג אוו עם האָט זיך זייא ניט גיטראָפֿין קיין שום שלעכטס, נאָר צוא דעם עושר האָט זיך אועלכעש גיטראָפֿין, דאָם ער איז פֿאַרלאָרן גיוואָרין דורך זיין עשירות. אוו וואָרום זאָל דער מענטש ניט ווידער קערין צוא זיין הארץ, אז פֿיל מענטשין, וואָם האָבין גרויס טרחות אוו יגיעות גיהאַט: בייא טאָג טוט זייא די היץ פֿאַר דרבין אוו די קעלט בייא נאַכט אוו גיין אין דר פֿינסטר, אוו וואַסער אוו אין שנייא, ביז זייא האָבין שוין גי־קרינגין עטלעכע טויזנט גילדין, אוו די צייט וואָם ער דארף זיך שוין פֿרייען מיט זיין חלק אוו זאָל הנאה האָבין פֿון זיין יגיע כפו, קומט פֿלוצלינג אויף אים דער טויט, אוו מוז פֿון אלעמען וועג־רין אָפּ גישייד אוו שטאַרבט אוו לאָזט צו אנדערע נאָר זיין עשירות וואָם ער האָט זיך גימיהט אוו האָט אין גיזאַמילט אייניצ ווייס, ביז ער האָט געקרינגין זייער פֿיל געלט מיט זיין שוויים אוו זיין האָרעוואניע. אצינד פֿאַר לאָזט ער עס צו אנדרן מענטשין. אוו

1) „עמודי שש" פ. 5.

אַ מאָל נעמט זיין ווייב דם געלט פֿאַר איר כתובה, אוּן נאָך זיין טויט האָט זיא חתונה צו אין אנדערין מאַן אוּן ניט אים אַוועק נאָר איר געלט, אוּן זיינע קינדער גייען בארוים אוּן זיערע קלייַדר וענין צו רעסען אוּן דיא קינדר האָבין קיין שום הנאָה ניט פֿוּן זייער פֿאָטערס געלט“....

די פּאָגראָמען פֿוּן 17־טן יאָרהונדערט האָבן באַשאַפֿן נייע „קינות“ אוּן „תפֿילות“. די ראבאָנים אוּן פּאַרנאָסים האָבן געשטרעבט צו פֿאַרגרעסערן די פֿרומקייט אין שוּל אוּן אויסער דער שוּל. די ווירקלעכקייט פֿלעגט זיך אָבער אָפֿט ניט רעכענען מיט די פֿאַרשיידענע רעליגיעזע פֿאַרבאָטן.

יוסף פֿוּן דובנא פּראָטעסטירט קעגן די יידן, וואָס זאמלען זיך צוזוּיף קאָמפּאַניעסווייז אוּן פֿאַרברענגען די צייט מיט נאַרישע וועלט־לעכע דערצייונגען, ביפֿראָט נאָך, וועו דאָס קומט פֿאָר אין שוּל: נאָטס שכֿינע באַליידיקט זיך דאַן אוּן פֿאַרלאָזט דעם בעסמדרעש, וועו מען שמועסט דאָרטן וועגן ניט פּאַסיק זאַכן... 1). דאָס איינענע כּאַ־ווערט זיך אויבער אין „קב הישר“.

.....„איך האָב גיזעהן איין גרוים שטרויכלוגג אין פֿיל מדינות, דאָס מענטשן קומען אין שוּל אַריין אוּן ניט גיכוג וואָס זיי זאָגן קיין קינות מיט געוויין אין איין ביטר קול, נאָר זיי לאַכן נאָך אוּן פֿרייען זיך, גלייך ווי אין שמחת תורה, אוּן גי־דיינקן ניט, אז דער סוף וועט ביטר זיין“...

אין אַ צווייטן אָרט — אַלין וועגן יענע מענטשן, וואָס זוכן נאָר פֿאַרגענגין אַף דער וועלט:

„אוּן אז זייא שטייען אויף אוּן דער פֿריא, גייען זיי אין דיא גאַסין אוּן אין די מאַרקין צו רידן נאַרעשקייט אָדער פֿוּן וועגין זייער שפֿייז אוּן גייען אין שוּל אריין אויף איין קלייַנער צייט אוּן טוען אָן תפֿילין נאָר פֿוּן איין זכרון וועגין... אוּן דאָבענען גיש־וינד אָן כוונה“... 2).

פֿאַרקערט, מ׳טראַכט אָפֿט נאָר וועגן אַנדערע אינטערעסן. דער „קב הישר“ אוּן מאַוהיר וועגן דעם:

„דער מענש זאָל ניט זאָגין: דוקא איין הרהור עבירה איז אסור צו טראַכטן אין מיטן דאַוונען, נאָר אַפֿילו איין הרהור פֿוּן משא ומתן, אָדער אַנדערע הרהורים זענין אויך אסור, וואַרום דער מענש דארף זיין גלייך, וויא דיא מלאָכים, וואָס צווישן זיי אין ניט פֿאַר האַנדין קיין עסקים פֿוּן עולם הזה“ 3).

די לעצטע וועלטער זיינען זייער כּאַראַקטעריסטיש פֿאַרן באַל־מוסער. ער ווייל ניט ווסן פֿוּן וועלטלעכע געשעפֿטן, ער פֿאַרטיפֿט זיך אין הימלישע אינייַנים, נאָר דאָס לעבן וועקט אים אוף פֿוּן זיין שלאָף אוּן ער זעט, אז דאָרט איז אלין ד״ר ה״פֿעך פֿוּן זיין אַסקעטישן אידעאל. באזונדערס איז אין דעם זין אינטערעסאַנט דער „יסוד יוסף“, וועלכער שטרייכט אליין אונטער דעם קאָנטראַסט צווישן הימלישער „הייליקייט“ אוּן דער עדדישער פּראָזע.

ער מאָלט אונדז (ז. 24 — 25) אַ בילד וויען דעם, וואָס ס׳טוט זיך באַנאַכט, פֿאַר „חצות“, אַפֿן הימל. גאָט צוזאַמען מיט די מאַלאָכים קלאָגן אף „חורבן בית המקדש“ אוּן זינגען „על נהרות בבל“. זיי באַקלאָגן די צאַדיקים, וואָס זיינען דעמאָלט אומגעקומען אוּן וועלכע וועלן אין יעדן דאָר נעקוילעט, געהאַרגעט, פֿאַרברענט, דערטרונקען אָדער גענפֿינקט אף קידעשהאשעם אוּן איבער פֿאַרשידענע פֿאַלשע בילבולים, אוּן דער נעשרי אין הימל וועלט אַלין שטאַרקער. נאָט דערמאָנט אַלע גרוי־סע צאָרעם אוּן יעסורים, וואָס די יידן שטייען אוים פֿוּן די נאָגים („אמות העולם“), אוּן ער לאָזט אַראָפּ צווי טרערן, אוּן ס׳צוזאַלאַקערט זיך אַ גרוים פֿאַקער... דאָס נעדויערט ביז „חצות“, וועו ס׳קרייעט דער האָן. דאַן קומט נאָט אין גאַניידן אוּן פֿאַרברענגט די צייט מיט די נעשאָמעס פֿוּן די צאַדיקים, — ביז דער מאָרגנשטערן גייט אוף. דאַן הויבן אָן צו זינגען „שירה“ די שטערן אוּן די „מזלות“ אוּן די מאַלאָכים, וואָס זיינען אף זיי באַשטימט („ממונה“). דערנאָך הויבט אָן די זון צו זינגען „שירה“...

פֿוּן דערדאָזיקער הימלישער אידיליע לאָזט זיך דער מעכאָבער אַראָפּ אַף דער זינדיקער ערד אוּן קאָנסטאַטירט, אז די מענטשן, מיט פֿאַרשטאָפּטע הערצער, טראַכטן נאָרניט וועגן דער הייליקער מיסטעריע, וואָס קומט פֿאָר אַפֿן הימל יעדע נאַכט אוּן פֿאַרטאָג. זיי שטרעבן ניט צו זיין צווישן די הייליקע נעשאָמעס, נאָר יאָגן זיך נאָך פֿאַרגענגין אף דער וועלט. מ׳שטייט אוף אין דער פֿרי אוּן מ׳לויפֿט אין גאַס, נאָך פֿאַרן דאַוונען אין שוּל, מ׳שפּאַנט אַפֿן מאַרק, אינדערהיים — אלין צוליב פֿאַרנאָסע, ערשט נאָך די נעשעפֿטן גייט מען אין שוּל אוּן דערבי איז מען נאָך אַלין פֿאַרטאָן אין וואָכנדיקע געדאַנקען. דערנאָך קערט מען זיך ווידער אום צו דערזעלביקער, וואָכעדיקייט, ביז דער מענטש גייט שלאָפֿן אוּן זיין נעשאָמע קערט זיך אום צו נאָט, קעדיי אָפּצוגעבן אַ דינגאָבעשבן פֿאַר אַלין, וואָס איז אָפּגעטאָן נעווארן באַטאָג...

דאָס איינענע כּאַזערט איבער דער „קב הישר“, ווי געווינלעך, מיט דיזעלביקע ווערטער (פּ. ל״ו).

די ווירקלעכקייט איז נעוויס זייער ווייט פֿוּן דעם אַסקעטישן אי־דעאל. לויטן „מוסר“ האָט דאָס פּראָגאָזישע לעבן נעזאָלט „גהיליקט“ ווערן דורך „מצוות ומעשים טובים“. דער יוד האָט נעדאַרפֿט נעשעפֿט פֿירן, קעדיי צו לערנען טוידע, עסן אוּן טרינקען צוליב אַ בראָכע, סודעם האָבן נעדאַרפֿט זיין בלויז „סעודת של מצוה“, פֿאַרגעניגין האָבן מיט זיין פֿרוי — נאָר מיט אַ פֿרומער קאַוואָנע, ס׳זאָלן געבאָרן ווערן אָרנט־לעכע קינדער („יסוד יוסף“ ז. 16) א. ד. גל. דאָס לעבן האָט אָבער נעגעבן נאָר אַנדערע ביישפּילן. דער „יסוד יוסף“ קלאָגט זיך אַלין, אז דער „המון עם“ פֿירט זיך זייער שלעכט. אַ נאַנצן טאָג האַנדלט מען אוּן אף דער נאַכט קומט מען אַ היים אוּן מען עסט אוּן טרינקט אוּן מען לייגט זיך שלאָפֿן, ווי אַ „בהמה ממש“... וואָס זשע, טאָגט ער, איז דער אונטערשייד צווישן יידן אוּן גאָים? גאָים, אז זיי פֿייערן שבת כּאָגעם, פֿרעסן זיי אוּן שוקערן א. ד. גל. אָבער יידן עסן אוּן טרינקען אוּן פֿרייען זיך צוליב אַ מיצווע, לערנען טוידע אוּן גייען אוּן שוּל... אזוי דארף זיין, אָבער אַזוי איז עס ניט, טאָ צוליב וואָס האָט נאָט אויסדערוויילט דאָס יידישע פֿאָלק פֿוּן אַנדערע פֿעלקער? דאָך ניט צו־ליב דעם, אז אויך דער יוד זאָל פֿרעסן אוּן זויפֿן, זאָל גיין אף אַלין, וואָס זיין האַרץ גלוסט, זאָל זיין נאַכט לעבן אָפּגעבן בלויז צוליב נע־שעפֿט אוּן קערפּערלעכע פֿאַרגענגין... אוּן דער מוסרניק כּאָטערט איבער זיינע טאַגעס: דער יוד דאַוונט, לייגט טפֿילין אָן אַ קאַוואָנע,

1) „יסוד יוסף“. ז. 2, 28, „קב הישר“ פּ. צ״ד.
2) פּ. ל״ו.
3) פּ. ח״.

טראַכט וועגן נאָר אַנדערע זאַכן אוּן קערט זיך וויטער אוּם צו זיינע געשעפֿטן, — אַלץ צוליב דעם גוּף אוּן ניט דער נעשאָמע“... 1).

דער „קב הישר“ מוסערט דעם אויפֿעם אוּן דעמזעלבן גייסט:...

„דער מענטש זאָל עסן אוּן טרינקען, דאָס ער זאָל קענען גאָט דינען, אָבער ניט פֿרעסן אוּן זויפֿן“... נאָר טאַקע דאָ (פּ. ס״א) קאָנסטאַטירט דער מעכאָבער, אז ער האָט נעזען אין דיזאָנ֫קע מעדינעס (ד. ה. אין פּויל֫ן, ליטע אוּן ווייסרוסלאַנד), אז אַסאַך מענטשן (אנשטאָט דאָס וואָרט „יידן“ וועלן מיר נעבראַכט „מענטש“), וווּ זיי שטייען נאָר אוּף פֿון שלאָף, נאָך פֿאַרטאָג, כּאַפּן זיי זיך פֿאַרן טרונק ברענפֿן אוּן מיינען, אז זיי וועלן שטאַרבן, אויב זיי וועלן ניט טרינקען קיין „יין שרף“, אוּן אַמאָל שיקערן זיי זיך אָן אוּן וועלן ס׳קומט דיר צייט צו דאַוונען, אין די טפֿיל֫ע שוין וויט פֿון זיי, אוּן דאָס איז אַ גרויסע זינד, וויאָס פֿיל גרויסע מענטשן וועלן געשטרויכלט אין איר“...

וויטער לייענען מיר דעמזעלבינקן געדאַנק אין אַן אַנדער פֿאָרם:

....„אזוי וווּ איך האָב גיזעהן, דער פּראָסטער עולם וועלט געשטרויכלט מיט דער זינד, דאָס אז זיי האַלטן עפּעס איין עסן וואַרג אָדער עפּעס איין משקה, וואָס דער מענש באַדאַרף פֿרישר אַ ברכה מאַכן דרויף, איידער וועט דאָס עסן, אָדער טרינקן, איז זייער עיקר קאַוואָנע אויף דעם עסן טרינקן אוּן גלויסטן נאָר אריין צו וואַרפֿן דאָס עסן אין מויל אריין אוּן די ברכה זאָגן זיי זייער געשווינד“...2).

אין אַ צווייטן אָרט זאָגט ער זיך אַרויס נאָך שאַרפֿער וועגן דעמזעלבן אינגן:

„אוּן איך האָב גיזעהן פֿיל לייט, וואָס זענען להוט נאָך זייער האַלז אוּן זיי דערפֿילן זייער בויך מיט פֿיל עסן וואַרג, דער נאָך טרינקען זיי פֿיל ביר, ביז זיי וועלן שיכור. אוּן דורך דעם, אז עס גרייכט די צייט פֿון צו באַקומ֫ן מצות מצוה, קומען זיי שיכּירור הייד צו העלפֿן אוּן באַקומ֫ן די מצות, אוּן זייער דיעה איז ניט מיושב אוף זיי צו געבּ֫ן זייער האַרץ אוף דעם הייליקייט פֿון די מצות, אוּן, חוץ דעם, וועלן זיי גישטרויכלט, דאָס זיי פֿאַר קוּפֿן ניט רעכט דעם חמץ. אוּן דאָס קומט אלץ מחמת זייער דיעה איז ניט מיושב מחמת שיכּרות. אָבער ניט אזוי דאַרף זיין. דער מנהג פֿון דיא ערליכע יהודים, דאָס אַלע זייערע ענינים אוּן זייערע מעשים דאַרפֿן זיין מיט גערעכטיקייט אוּן מיט קלוגשאַפֿט אוּן מיט שכל אוּן מיט הייליקייט אוּן ריינקייט אוּן פֿאָרכט צו ריינגן די נשמה אוּן זאָל זיך ניט מכוין זיין פֿון וועגן די הנאה פֿון דעם גוף“... 3).

4.

דידאָזיקע ביישפּילן זיינען זייער כּאַראַקטעריסטיש פֿאַר זייער צייט. שוין אין דער צווייטער העלפֿט פֿון 17־טן יאָרהונדערט פֿאַרשטאַרקט זיך די פֿאַרגרעבטקייט צווישן יידן. דער ראווינזום פֿאַרלירט אַלץ מער זיין פֿריערדיקע מאַכט אף דער יידישער מאַסע. דער עקאָנאָמישער קריזיס ברענגט אויך צו א גייסטיקן קריזיס. די צאָל פֿון די יעשיוועס פֿאַרקלענערן זיך אוּן צוזאַמען דערמיט — אויך די צאָל לערנער. די יידישע דרוקער קלאָנ֫ן זיך, אז זיי זיינען ניט אימשטאַנד צו דרוקן גענוג נאָר אַנדערע זאַכן אוּן קערט זיך וויטער אוּם צו זיינע געשעפֿטן, — אַלץ צוליב דעם גוף אוּן ניט דער נעשאָמע“... 1).

דער „קב הישר“ מוסערט דעם אויפֿעם אוּן דעמזעלבן גייסט:...

„דער מענטש זאָל עסן אוּן טרינקען, דאָס ער זאָל קענען גאָט דינען, אָבער ניט פֿרעסן אוּן זויפֿן“... נאָר טאַקע דאָ (פּ. ס״א) קאָנסטאַטירט דער מעכאָבער, אז ער האָט נעזען אין דיזאָנ֫קע מעדינעס (ד. ה. אין פּויל֫ן, ליטע אוּן ווייסרוסלאַנד), אז אַסאַך מענטשן (אנשטאָט דאָס וואָרט „יידן“ וועלן מיר נעבראַכט „מענטש“), וווּ זיי שטייען נאָר אוּף פֿון שלאָף, נאָך פֿאַרטאָג, כּאַפּן זיי זיך פֿאַרן טרונק ברענפֿן אוּן מיינען, אז זיי וועלן שטאַרבן, אויב זיי וועלן ניט טרינקען קיין „יין שרף“, אוּן אַמאָל שיקערן זיי זיך אָן אוּן וועלן ס׳קומט דיר צייט צו דאַוונען, אין די טפֿיל֫ע שוין וויט פֿון זיי, אוּן דאָס איז אַ גרויסע זינד, וויאָס פֿיל גרויסע מענטשן וועלן געשטרויכלט אין איר“...

וויטער לייענען מיר דעמזעלבינקן געדאַנק אין אַן אַנדער פֿאָרם:

....„אזוי וווּ איך האָב גיזעהן, דער פּראָסטער עולם וועלט געשטרויכלט מיט דער זינד, דאָס אז זיי האַלטן עפּעס איין עסן וואַרג אָדער עפּעס איין משקה, וואָס דער מענש באַדאַרף פֿרישר אַ ברכה מאַכן דרויף, איידער וועט דאָס עסן, אָדער טרינקען, איז זייער עיקר קאַוואָנע אויף דעם עסן טרינקען אוּן גלויסטן נאָר אריין צו וואַרפֿן דאָס עסן אין מויל אריין אוּן די ברכה זאָגן זיי זייער געשווינד“...2).

אין אַ צווייטן אָרט זאָגט ער זיך אַרויס נאָך שאַרפֿער וועגן דעמזעלבן אינגן:

„אוּן איך האָב גיזעהן פֿיל לייט, וואָס זענען להוט נאָך זייער האַלז אוּן זיי דערפֿילן זייער בויך מיט פֿיל עסן וואַרג, דער נאָך טרינקען זיי פֿיל ביר, ביז זיי וועלן שיכור. אוּן דורך דעם, אז עס גרייכט די צייט פֿון צו באַקומ֫ן מצות מצוה, קומען זיי שיכּירור הייד צו העלפֿן אוּן באַקומ֫ן די מצות, אוּן זייער דיעה איז ניט מיושב אוף זיי צו געבּ֫ן זייער האַרץ אוף דעם הייליקייט פֿון די מצות, אוּן, חוץ דעם, וועלן זיי גישטרויכלט, דאָס זיי פֿאַר קוּפֿן ניט רעכט דעם חמץ. אוּן דאָס קומט אלץ מחמת זייער דיעה איז ניט מיושב מחמת שיכּרות. אָבער ניט אזוי דאַרף זיין. דער מנהג פֿון דיא ערליכע יהודים, דאָס אַלע זייערע ענינים אוּן זייערע מעשים דאַרפֿן זיין מיט גערעכטיקייט אוּן מיט קלוגשאַפֿט אוּן מיט שכל אוּן מיט הייליקייט אוּן ריינקייט אוּן פֿאָרכט צו ריינגן די נשמה אוּן זאָל זיך ניט מכוין זיין פֿון וועגן די הנאה פֿון דעם גוף“... 3).

4.

דידאָזיקע ביישפּילן זיינען זייער כּאַראַקטעריסטיש פֿאַר זייער צייט. שוין אין דער צווייטער העלפֿט פֿון 17־טן יאָרהונדערט פֿאַרשטאַרקט זיך די פֿאַרגרעבטקייט צווישן יידן. דער ראווינזום פֿאַרלירט אַלץ מער זיין פֿריערדיקע מאַכט אף דער יידישער מאַסע. דער עקאָנאָמישער קריזיס ברענגט אויך צו א גייסטיקן קריזיס. די צאָל פֿון די יעשיוועס פֿאַרקלענערן זיך אוּן צוזאַמען דערמיט — אויך די צאָל לערנער. די יידישע דרוקער קלאָנ֫ן זיך, אז זיי זיינען ניט אימשטאַנד צו

1) „יסוד יוסף“ ז. 24 — 25, 35, 38, 68.
2) פּ. מ״א.
3) פּ. צ״.

1) ז. דעם ליטווישן פּינקעס („פּינקס המדינה“), סימן 502—504, 528, 589—590, 739—740 (אויסגאבע פֿון יוד. היסטאָרישׁ־עטנאָגראַפֿישער געזעלישאַפֿט).

ניט איינם עם אַנדערע, נאָר אום שבת קומן זייא זיך צום הויף און שמועסן נאָר פֿון משא ומתן און דברים בטלים. עס וואָלט שון בעסער גיווען, זייא זאָלין זיצן אין דייער היים און זיצ שלאָפֿן, איידער זיא מנין גיין פֿון וועגן זיא ריידן דברי חול, דען זייא זאָלן זיין אין דער היים, וואָלטן זייא ניט נעהאַט מיט קיינעם צוא ריידן, וואָלטן זייא נעדאַבינט און גגעסין און געשלאָפֿן און עפּשער עפּעם נעלערינט. אין דער מכשול איז געווייטליך בייא פֿיל דאָרפֿם לייט. אוך האָב אך נזהען אז אין אַ טייל ערטער גייען זייא אפֿשר צוויייא אָדער דרייא שעה צוא מנין פֿון אין דאָרף צום אנדערן און זאָגן עס איז נאָר איין תחום שבת, און איך וויים אליין פֿיל ערטער, וואָם עס איז פֿר האַנדן דרייא אָדער פֿיר תחום שבת, און זייא גייען פֿאָרט אום שבת און זאָגן: עס איז מין ניט פֿר האַנדין, נאָר איין תחום שבת. דאָרום בין איך מזהיר, דאָם אין אַלע ערטער וום זייא האָבן בקבלה פֿון איין ערליכן מורה הוראה, וואָם ער האָט אַליין אום נעמאָכטן, און עם מין ניט פֿאַר האַנדן, נאָר איין תחום שבת, דאָרטן מעגן זייא גיין אום שבת, אָבער זייא זאָלן זיך ניט סומך זיין אוף איין מלמד אדר אנדרר, אם ער וויסט ניט צייא פּסקנין קיין שאלות. בענותינו הרבים, אין דעם היינטיגן דור, האָבן זיך נעמערט פֿיל לייט, וואָם מחמת חניפה אַדער מחמת מען ניט זייא נעלט זענען זייא מתיר פֿיל זאַכן,וואָם זענין אסור מן התורה. דרום זאָל איטלעכער זעהן דעם מכשול אָפּ צוא טאָן פֿון זיך און זאָל ניט גיין אום שבת פֿון איין דאָרף צום אַנדערן, ביז ער וועט האָבין רשות פֿון דעם רב, וואָם איז אין זיין מדינה. דאָם פֿערטע האָב איך נזהען איין גרוסער מכשול אין דיא דערפֿער און אין א טייל שטעטל, דאָם דיא ישראל גרייטן אָן שפּייז לכבוד שבת, וו׳ וויט זייער יכולת גרייכט, אין זייא שוין דורך איין בתולה פֿליייש צוא איין בעקער, איין ניט יוד, דאָרטן עס בראָטן לכבוד שבת. וויאַרום אין דער דאָזיגער מדינה איז בייא דיא יהודים דאָם רוב ניט פֿר האַנדין קיין קוך אויבינם. אוך זיי טוען דער מיט צוויייא עבירות: איין מאָל זיי זענען עובר אוף דעם איסור פֿון יחוד, וואָם דאָם איז אסור צווישן יהודים, דען דוד המלך אוך שמואל הנביא ע״ה האָבן גוזר גיווען, אז קיין שום זכר מיט איין נקבה זאָלין ניט זיין אליין אין איין שטוב. דרום דער שומר, דאָם איז דיא בתולה, וואָם האָט דאָם פֿליייש, מוז אליין האָבין איין שומר, זיא טאָר ניט זיין אליין מיט דעם בעקער... דרום בין איך מזהיר, איטלעכער זאָל דעם מכשול אָפּ טאָן פֿון זיין הויז אוך זאָל ניט שיקן איין בתולה אָדר איין אשה אליין צוא איין בעקער וואָם ער איז איין אינו יהודי, נאָר מיט איין שומר״... (פּ. ע״ה).

די פֿאַרנאָסע־שווערקייטן אוך די קאָנקורענץ האָבן געבראַכט צו פֿאַרשיידענע פֿאַלישקייטן אין געשעפֿט. אין קענן דעם פּראָטעס־טירט געווייטלעך דער „מוסר״ (אָנהויבנדיק פֿון די ערשטע מוסער־סאָריס) 1).

דער מענטש דארף זיך פֿאַרלאָזן אַף נאָט. דער, וואָם האָט קיין „בטחון״ ניט, אייליט נאָר צו זאַמלען געלט אוך טראַכט ניט, צי ס׳איז גוט אזוי, ער מיינט, אז אויב ער וועט נאָר האָבן אַסאַך געלט, וועט אים שוין קיין שום „גזירה מן השמים״ ניט שאַטן אוך קיין אומגליק ניט טרעפֿן, וויייל דאָם געלט וועט אים פֿון אַלין ראַטעווען. דערי־בער האָט ער אַזוי ליב געלט, אז ער שטעלט זיך ניט אף פֿאַר אָפּנארן אוך נאָלענען דעם צוויייטן, פֿאַלש שוערן אַפֿן נערינט, שטעלן פֿאַל־שע אייידעם א. ד. גל. דער באַלמוסער סטראַשעט זיי מיט נאָטם שטראָף אוך זאָגט צו, אז יענע, וואָם פֿאַרלאָזן זיך אַף נאָט, יאָגן זיך ניט נאָך אומארנטלעכע פֿאַרדינסטן, ליידן גרויסע צאָרעם אוך האָפֿן דאָך, אז פּלוצלינג וועט קומען די רעטע צייט אוך זיי וועלן קאָשער געהאַלפֿן ווערן, — זיי וועלן ניצל ווערן פֿון אַלע אומגליקן, וואָם קומען אַף דער וועלט 1).

די האָפֿענונג אפֿן וויטן נאָט איז אָבער שוין געווען צו אַב־סטראַקט פֿאַר דער מאַסע יישוווניקעם, קרעטשמאַרעם א. ד. גל. לעבנדיק נאָענט צו די פּויערים, האָבן אויך די יידישע יעשוווניקעם אָנגענומען אַסאַך פּויערשע אַבערגלויבן. זיי וועגדן זיך צו קריסטלעכע קישעפֿמאַכערס. דער מעכאַבער פֿון „יסוד יוסף״, אין זיין דראָשע וועגן דער נויטיקייט זיך צו פֿאַרלאָזן אַף נאָט, קאָנסטאַטירט ווידער, אז דער „המון עם״ גייט ניט אין אזעלכע וועגן. זיי יאָגן זיך נאָך פּאַרנאָסע אוך ווען זיי זענען, אז ס׳איז נישטא מער, מיט וואָם צו לעבן, טוען זיי שרעק־לעכע זינד מיט קישופֿים אוך ברעננען אריין אין זייערע היזער „זונות״, וועלכע מאַכן פֿאַרשיידענע קונצן. ווייי איז צו זיי, שרייט אוים דער מעכאַבער, זיי פֿאַרלירן די קומענדיקע וועלט פֿאַר „חיי שעה״ אוך נעמען ניט אין אַכט, אז נאָט מאַכט אָרעם אוך רייך, אוך וועך ס׳האָט ניט קיין פּאַרנאָסע, דאַרף דאָם אָנעמען פֿאַר ליב אוך באַמיען זיך צו נעפֿיענען אַ קאָשערן נעשעפֿט 2).

קימאַט דאָסזעלבע כאַווערט איבער דער „קב הישר״, וועך ער שרייבט (פּ. כ״ה):

„וואָם איז שכיח צווישן די בעלי מחיות, דאָם זענען שענ־קערס, קרעמערס, דאָם . אז זיי זעהן, אז זייער מחיה וועלט נ־ויינגט, וויזן זיי ניט אָן נעמן מיט לייבשאַפֿט די גזירה פֿון נאָט ב״ה, כדי ער זאָל זייא גירעכינט ווערן פֿאַר איין כפּרה אוף זייערי זינד, נאָר זיי קלינן זיך קענן נאָט ב״ה אוך טוען זאַכן דורך כישוף, אז די מחיה זאָל זיך ווידער קערין צו זיי, און דאָם איז אַ גרויסע זינד״...

ס׳זיינען נעווען פֿרומע יידן אין נאָטם־זאַכן, אין דאָוונען אוך אין אַנדערע מיצוועס, אָבער ניט אין מענטשלעכע באַציונגען. דער ראַוויניזם האָט נעקוקט דערוף ריין־פֿאַרמעג: בא די נרעסטע לאָמדים אין ראַבאָנים זיינען די מיצוועס אוך דאָם טוירע־לערנען נעווארן בלויז אַ נעוויינלעכער ריטואַל, אַ פֿאַרנלויוערטער שטיק פֿון זייער לעבנ־שטייגער. דער „מוסר״ באַגענוגט זיך ניט דערמיט, ער פֿאָדערט ניט נאָר מיצוועס, נאָר נוטע טאַטן („מעשים טובים״). דער ייד דאַרף, פֿאַרשטייט זיך, זאָגן אַלע „ברכות״ אוך „תפילות אוך הויבן דערבי זיינע הענט צו נאָט.

1) אף דערדאָזיקער טענדענץ בענויגייט צו „ספֿר חסידים״ האָב איך זיך אויספֿירלעך אָפּגעשטעלט אין מיין דערמאָנטן ארטיקל אין „יעוור. סטאַרינא״, 1924־טן יאָר.

1) „יסוד יוסף״, ז. 7, 26, 30, 31.
2) ז. 44. כ.

„נאָר בתנאי זיינע הענט זאָלן ריין זיין פֿון גזל און גנבה. אָבער אז זיינע הענט זענען ניט ריין פֿון דעם שלעמען, ווערט נאָך דערמאָנט זיינע זינד דורך דעם, וואָס ער הויבט אויף זיינע הענט אפֿילו בשעת דאַוונען אין ער פֿאַרקערט דעם מדת הרחמים צו איין מדת הדין ח״ו. דרום זאָל דער מענש זעהן זיין משא ומתן באמונה, דאָס אין זיין געלט זאָל ניט זיין קיין שום אבק איסור, נאָר בהיתור. און אז ער טוט זיין משא ומתן באמונה, דו הענט, וואָס זיינען פֿאַרשפּרייט ארוף בשעת תפילה, דו דערוועקן אוף אים הייליקיט פֿון נאָט און דערבאַרימקייט און גנאָד“.... 1).

אין די עקאָנאָמישע באַציונגען צווישן איין יידן אין צווישן אין צוויטן אין צווישן יידן אוז נאָם האָט אין יענער צייט (וו׳ אויך אַסאַך פֿרייער אין שפּעטער) אַ גרויסע ראָל געשפּילט — דאָס שווערן זיך, דו שווּוּע, וועלכע האָט געדאַרפֿט אנטשיידן פֿארשיידענע קאָנפֿליקטן אוז סיכסוכים, נאָר וועלכע פֿלענט אָפֿט שאָפֿן נייע קאָנפֿליקטן אוז אפֿילו גזיירעם אף יידן, וויל מע פֿלענט זי אָפֿט באַשולדיקן, אז זיי שווערן פֿאַלש, אז יאָמקופּער באַפֿרייען זיי זיך אליין פֿון אלע זייערע שווּוּעם, דורך „פֿל נדרי“, וואָם איז מאַטער אַלע שווּוּעם אין נעדאָרים.

ס׳וויזט אוים, אז אסאַך יידן האָבן טאַקע אזוי געקוקט אף „פֿל נדרי“ אין אים אויסגענומט, אלם אַן „אינדוגענציע“ בעניניין צו דו זינד, וואָם זיי זיינען באַגאַנגען אין שוועדן סאָציאַלן קאָמף דורכן פֿאַלש שווערן (כאָטש אַ טייל רבאָנים פֿלענט אָנווייזן, אז מ׳קאָן זיך „מתיר נדר“ זיין בלויז אין נאָט־זאַכן, אָבער ניט אין איניאָנים צווישן איין מענטשן אוז צוויטן).

דער „מוסר“ קעמפֿט שארף מיטן שווערן בייזלאַל אוז מיט פֿאַלש שווערן בייפֿראַט 2). אף דעמזעלבן וועג גייט אויך דער אוטאָר פֿון „קב הישר“, וועלן ער שרעקט דעם אויגעם אף זיין געווינלעכן אויפֿן מיט:

„לילית הרשעה, דו מוטער פֿון דו שדים, וואָם זו דער־וועקט אין הימל, בעונותינו הרבים, פֿון בייזע גזירות אוף דו ישראל אוז זיא איז תמיד אין דעם הויז, וואָם פֿאַלשע שבועות זענען דאָרטן פֿארהאַנדן אוז זי וואוינט אין דעם הויז אוז איז ממית דו קליינע קינדער, רחמנא לצלן, אוז אין דער שטוב אָדער אין דער שטאָט, וואָם איז געוואוינטלעך פֿאַלשע שבועות, איז דאָרטן געוואוינטלעך ארימקייט“. (פּ. נ״ו).

אין אַ צוויטן אָרט (פּ. ס״א) שטראָפֿט אונדזער באַלמוסער דו מענטשן, וועלכע זאָגן איין זאַך אוז מיינען עפּעס אַנדערש, אָפּ־נאַרנדיק זייערע כאַוויירים:

„...וואָל דעם מענשן, וואָם זיין פֿירונג איז אָן רמאות, אוז דער מענש וועט וועלן טראַכטן: מיר געפֿינען דאָך פֿיל מענשן, וואָם זייערע מעשׂים זענען מיט רמאות אוז זייער מויל אוז זייער האַרץ איז קיין מאָל ניט גלייך אוז זענען מרמה דו לייט מיט זייערע רייד אוז זענען פֿאַרט מרויח מיט זייערע מעשׂים, דעז זאָלסטו ווינסן, אז זייער עונש איז זייער גרויס, אין זייער סוף וועט זיין — זיי וועלן אַוועק גיטרינבן וועלט פֿון עולם הזה. אין עולם אבא“... אוז נאָך ווייטער (פּ׳ ס״ד):

...„ אז דו ישראל זענען מבטל פֿון דער תורה אוז טוען ניט קיין מצות אוז גמילות חסדים, נאָר אינטלייגער פֿאַרגינט ניט זיין חבר, וואָם נאָט גיט אים, אוז זיינע מעשׂים זיינען אייטל שוא ושקר אוז מיט ערמה אוז אין מחלל השם מיט השגת גבול, אוי־וויא צו דעם מענשן“...

6.

דער באַל־מוסער אין געשטאַנען נאָענט צו דער יידישער מאַסע, וויל נאָר זו האָט געפֿונען אַ טרייסט אין זיינע דראָשעס, וועלכע זיינען נאַנץ פֿרעמד געווען פֿאַרמענלעכן טייל פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג. דערמיט דערקלערט זיך, וואָם דער מוסער שטראָפֿט געווינטלעך דעם רייכן יידן אוז פֿאַרטיידיקט דעם אָרעמאַן. דאָס זעהן מיר שוין אין מיטלאַלטער (אין „ספֿר חסידים“), וועז דו אָרעמקייט איז נאָך ניט שטאַרק געווען צווישן יידן (דייטשישע), פֿראַנצויזישע). דיזאָזיקע טענדענץ וועלט אַסאַך דייטלעכער אוז שאַרפֿער אויסגעדריקט אין דער צווייטער העלפֿט פֿון 17־טן יאָרהונדערט, אין ביידע מוסער־ווערק, „יסוד יוסף“ אוז „קב הישר“, וואָם שפּינלען אין זיך אָפּ יענע צייט 1). אָט וו׳ אַזוי זיי שילדערן די לאַגע פֿונם רייכן אוז אָרעמאַן:

...„אז עם קומט די צייט פֿון קעלט, דר עושר אין זיין הוז, גוט גבוט, אוז ער זיצט זיך, וו׳ איין הער, אין דר יינטר שטוב אוז זיין אויבן איז וואַרים אוז בי אים אין שטוב איז נאַנץ וואַרים. אוז דר ארום מאַן, ניט גנוג וום זיין שטוב איז פֿול מיט לעכר, נאָר ער האָט אַפֿילו ניט, פֿר וום זיך האַלץ צו קופֿן, ער זאָל זיין לייב קענען רעכט אן וואַרמן. אוז די קעלט צו ברעכט זיין לייב אוז זיין נוף אוז די ליבער פֿון זיין הוז נעזונד. אוז אז איין רענן גייט, רינט אין זיין שטוב אריין אוז די וואַסער גיסט זיך אוף זיין הלז. אוז אלע טעג פֿון איין ארום מאַן זענן מיט גרום צער אוז ער מיט זיין הויז גזונד זיצן תמיד אוז שרייען. אוז פֿון דעסט וועגן נעמן זיי עס אַלץ אָן מיט ליבשאפֿט. אוז אז שבת אוז יו״ט קומט, וואָם דענמאָלט איז דיא צייט זיך צו זענפֿטיגן מיט עסן אוז טרינקן אוז מיט שיינע קליידער, אוז דר ארום מאַן האָט קיין ברויט ניט, אוז פֿון דעסט וועגן גיט דער ארום מאַן אוף אלמן אָפּ איין שבת והודיה צו נאָט ב״ה. דר עושר איז משדך זיינע קינדר צוא וועמען אים גיפֿעלט, אוז דר ארום מאַן, וויל ער הט נעביך קיין יכולת ניט צו טאָן אַ רעכטיגן שידוך, מוז ער טאָן וואָם פֿאַר איין שידוך אים קומט צו האַנדין, וועז ער, דער חתן, איז אַפֿילו איין בור אוז האָט קיין שום ריח תורה ניט אוז איז ניט נאָטם פֿאַרכטיג, אוז עס איז פּונקט אַזוא, וויא ער בינט זיא פֿאַר איין לייב, אין זיינע אויגין זעהן, וו׳ דר בור שלאָגט אַלע טאָג זיין טאָכטר, אוז זיא לייט יסורים. אוז וער קען עס אום שרייבין נאָר דם ביטערקייט אוז נאָר דעם צער, וואָם דר ארום מאַן לייט. אוז אינלייכער ארום מאַן, וום נעמט דם אָן מיט ליב־

1) „קב הישר“, פּ. ס״נ.

2) ז. מיין דערמאָנטן אַרטיקל אין „יעוור. סטאַרינאַ“ 1924, ז. 224 — 225.

1) דער „קב הישר“ איז צום ערשטן מאָל דערשינען אין 1705־טן יאָר, נאָר נעשריבן איז ער פֿרויער.

שאפֿט, איז דס ס׳ייער פֿון דעם גהינם ניט שוילט אין אים, אוּן זיין שכר איז זייער גרוים, דען דר ארוים מאַן איז אוף דער וועלט גירעכֿנט וויא איין מת. אוּן דרוים בין איך מזהיר: אימטיכֿער, וום ניט נעלט דעם ארוים מאַן בשעת עס איז אים איינג, מוז ער גיוואָרינט זיין, ער זאָל אים געבין מיט אזו איין אופֿן, ער זאָל אים ניט מבייש זיין, נאָר ער זאָל אים געבן אז קיינר זאָל ניט זעהן. אוּן אז ער ניט אים בפרהסיא, מוז ער געבן מיט אַוועלכֿע רייד, וום זייא רוען אוף דאָם האַרץ, פֿלומר, ער זאָל אים אוים רייבן דס האַרץ" (קב הישר פּ. ט; געגומען פֿון יסוד יוסף ז. 8—7).

ביכֿלאַל, ווערט דאָ נערעט וועגן אַרעמע לייט. דאָם זיינען אָבער ניט בלויז קאָבצאָנים, נאָר אייך רויניגרטע יידן, וועלכֿע האָבן נעהאט פּאַרנאָסע „בצימצום" אָדער פֿאַרלאָרן אינגאַנצן דעם עקאָנאָמישן באָדן אונטער זיך אוּן נעמוזט אָנקומען צום גווּר, צו דער שטיצע פֿון דער נעמיינדע 1). ספּעציעל וועגן אַן אַרבעטער, אַ באַלמעלאָכֿע וועלט נערעט בלויז אין איינציקע ערטיר, וועלכֿע ס׳איז נויטיק אויסצוּרלעך צוּ ברענגען.

אינערכֿאַוערנדיק דיְ באַווּסטע ביכֿלישע נעבאָטן בעניוניע צוּ אַ נעדונגענעם אַרבעטער („שכר"), שרייבט דער „קב הישר":

...„דער, וואָם האַלט בייא זיך דאָם פֿר דינסט פֿון דעם, וואָם האָט בייא אים פֿאַרדינט אוּן ניט עס אים ניט אָפּ, דער האָט איין גרוסן עונש, וואָרוּם אימטיכֿער פּועל שטעלט נעביך איין לעבין צוא זיין טירחה אוּן צוא זיין מלאכֿה, פֿון וועגן צוא פֿר דינן זיין פּרנסה, אוּן וויל ער האַלט זיינע שכירות בייא זיך, איז גלייך, וויא ער בצווינגט זיין לעבין אוּן דם לעבין פֿון זיין הויז גיזונד... דרוּם איז דר פֿין איין גרויסע אזהרה צוא דיְ מענטשין וום הערין דם קול פֿון דעם שכיר, וואָם ער וויינט כּמעט פֿון וועגן דיְ שכירות פֿאַר זיין טירחא, סייא איין יהודי, סייא איין אינו יהודי, וויא דער פּועל אוּן דער שכיר נייט אים נאָר נאָך אוּן וויל דעם שכר פֿר דעם, וום ער האָט זיך גימיט אוּן מטריח גיוווען איין נאַנצן טאָג, אוּן דער בעה״ב שטאָפּט זיינע אויערין פֿון צוּ הערין אוּן איז אים מדחה: גייא היינט אַוועק אוּן קום מאָרגין, וועל איך דיר בצאָלין, איז קיין גרעסע רער חלוּל השם ניט פֿאַר האַנדין דערפֿון, אוּן זיין עונש איילט צוּ קומען, אוּן ער וועלט אָרוּם, אוּן חאָטשע ער איז לפּי שעה אין גוטס, וועט ער צום סאָף קיין הצלחה ניט האָבין אוּן ער וועט בוודאי קריגין דעם דלות אוּן קיינר וועט זיך איבר אים ניט בּרחמנות... דרוּם מוז דער מענטש זייער נזהר זיין,ער זאָל ניט גישטרוכֿלט ווערן אין דער עבירה פֿון ניט אָפּ צוא געבין דעם שכיר זיינע שכירות אין דעם זעלבּיגין טאָג וואָם ער האָט פֿר דינט". („קב הישר" פּ. י״ד, געגומען פֿון „יסוד יוסף", זייטל 13).

וועגן אַ באַלמעלאָכֿע, אַ שניידער, גייט וויטער דיְ רייד אין צוזאַמענהאַנג מיט רעליגיעזע אוּן עקאָנאָמישע מאָטיוון. ס׳באַשאַפט זיך אַף אַזאַ אויפֿן פֿאָלגנדער אינטערעסאַנטער בילד פֿון ידישן לעבנ־שטייגער אין יענער צייט.

אָנווייזנדיק אף דער נעפֿערלעכֿקייט צוּ טראָגן קלייד־ער, וועלכֿע זיינען געגייט ניט מיט קאָשערע פּאָדים („שעטנז"), שרייבט דער „קב הישר" (פּ. מ״ו):

...„דרוּם מוזן שניידערס גיוואָרינט זיין צוא געבין השגחה, אז זייערע משרתים זאָלין ח״ו ניט מאַכֿין קיין שעטנז אין ד״א קלייד־ר... אוּן עס איז נאָך פֿר האַנדין איין זאַך, וואָם איז מעכּב דיא תּפלה: חאָטשע זיינע קלייד־ר זענין נאַנץ ריין אוּן זיינע קלייד־ר זענין ניט קיין שעטנז, נאָר זייא זענין ניט ריין פֿון גוּל, וויייל זיין פּרנסה איז מיט פֿאַלשקייט אוּן ער קלייד זיך אין שיינע קלייד־ר אוּן האַלט זיך בעל גאוה מיט זייא... וויא איז צוא אים, וויא איז צו זיין נשמה, אוּן וועט ער אַפֿילוּ ער האָט גיזונדיגט קענין דעם שניידר, דם ער האָט אים ניט געצאָלט קיין שניידר גילט אזוא וויא מען בדאַרף, אוּן אַפֿילוּ וועט ער האט דעם שניידר ניט גיניט ער זאָל בייא אים נעמין וויינג שניידר גילט, נאָר ער וויסט בייא זיך: דער שניידר איז אים נושא פּנים, חאטשע זיין רצון איז ניט אזוא, מוז ער נעמין וום ער ניט אים, אָדר ער צאָלט אים ניט דעם טאָג, וואָם ער ברענגט אים אָפּ דאָם קלייד, אוּן ער האָט אם צוא צאָלין, בייא דעם איז זיין עונש פֿיל... אוּן אזוא וואוֹל, וויא דער בעל הבית איז מוזהר צוא צאָלין אים אין דר צייט אוּן וויא רעכֿט איז, אזוא אוך איז מזהר דר שניידר ,ער זאָל אים ניט קלייע מאַכֿין דאָם קלייד אוּן זאָל קיין יתור ניט האָבין, נאָר וואָם עם בלייבט איבער, זאָל ער אָפּ געבין דעם בעל הבית, אפֿילוּ וועגן איז נאָר גיבליבין איין קליינקייט. אוּן היינט איז בעונותינו הרבים גימערט גיוואָרין דיא זינד פֿון שניידערס, דם זייא גנבנן אוּן האָבין יתור אוּן זייא טוען דער מיט צווייא רעות: איין מאָל, זייא מאַכֿין קאלייע דיְ קלייד־ר, דם אַנדרע מאָל, זענין זייא עובר אוף לא תגנוב. דר איסור איז בייא זייא גיוואָרין גלייך וויא התר, אוּן זייא טוען ניט אוף זייער האַרץ אפֿילוּ חרטה צוא האָבין אוּן מתודה זיין דרויף, וויייל זייא זענין שוין איין גיוואָרצילט אין דר עבירה, אוּן זיי וויסין ניט אַז זייער עונש איז זייער האַרב. דרוּם בין איך מזהיר איטלכֿין שניידר, וואָם איז נכשל גיוואָרן אין דר דאָזיגער עבירה, ער זאָל חוזר בתשובה זיין... אוּן איך האָב גיזעהן איין שניידר, וואָם האָט גיואָגט אין בריסק דליטא, האָט ער פֿר זיין טויט אנגיזאָגט דיְ חברא קדישא, אז פֿון זיין טיש, וואָם שטייט אין זיין הויז, וואָם ער האָט אוף אים געארבעט, זאָל מען אים מאַכֿין איין ארון. אוּן דעם אייל, וום ער פֿלענט מעסטן מיט אים, זאָל מען אים געבין אין זיינע הענט אריין. האָבן דיא חברא קדישא אים גענפֿרעגט, וואָם ער מיינט דערמיט, האָט ער זייא גיענט־פֿערט: דער טיש אוּן דער אייל וועלין פֿאַר אים עדות זאָגין, אזוא וויא צווייא באגלייבטע עדות, אז, וויייל ער האָט געלעבט, האָט ער ניט גיגנבת קיין שום זאַך אוּן האָט קיין שום יתור ניט געהאט פֿון זיין מלאכֿה, נאָר אַלץ איז גיוווען באמת. וואוֹל

1) אויספֿירלעך וועגן דעם אין מיין קוּמענדיקן ארטיקל „חאָם יודי־שע געמיינדע־לעבן אין לימע אוּן וויסרוּסלאַנד אין 17־טן אוּן 18־טן יאָרהונדערט".

אין צו אים, וואָס ער האָט ניט גיוואָלט נהנה זיין נאָר פֿון זיין יגיע כפּו און ניט פֿון קיין גזל"...

7.

דער עקאָנאָמישער קריזיס פֿון דער צוויטער העלפֿט 17־טן יאָרהונדערט האָט שווער געמאַכט די מאַטעריעלע לאַגע פֿון קאָהאָל. די הויצאָעס ווערן נרעסער (אויבער די שטענדיקע גזירעס אין בילבוילים אף יידן) אוּן די האַנאָסעס קלענער. די פֿירער פֿון קאָהאָל, די גוירים אוּן רַאבאָנים ווערפֿן ארוף די שטייערן („מסים") אף דער ארעמער מאַסע, צוויישן וועלכע מ'פֿארשמארקט זיך אליין מער די אומ־צופֿרידנהייט אוּן די אָפּאָזיציע צו די נעמינדע־אָנפֿירער, די „מנהיגים". דער קאָהאָל פֿון זיין זייט אוּן, באַזונדער, די פֿארשטייער פֿונם ליט־וישן צענטראַלן נעמיינדע־ארגאַן („ועד הקהלות") נעמען אָן שטרענ־גע מיטלען קעגן „בונטן" אוּן „בונטאָוושטשיקעס" („קשר, קושרים" 1).

אָט דיזאָזיקע „מנהיגים", זייערע מיסברויכן מיט די אינטערעסן פֿון קאָהאָל צוליב זייערע אייגענע אינטערעסן, דער שווערער יאָך, וואָס זיי לייגן ארוף אַפֿילו אָרעמען טייל פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג אוּן די מיטלע באַלעבאַטים, — דאָס אַלץ ווערט נענוג בוילעט געשילדערט אין אונדזערע ביידע מוסער־קוועלן (מיט איניע אוּן דיזעלבע ווערטער):

...„דר מנהיג קהילה, וואָס אזי זיך ניט נוהג וויא רעכט, אזי דאָס ער זאָל זיך נוהג זיין וויא איין מנהיג פֿון די ישראל בדאַרף, אוּן ער לייד ניט אויף זיך דיא משא פֿון די ישראל אוּן האַלט זיך בעל גאוה קענן זייא, גייט ער פֿליוצלינג אַוועק פֿון דער ועלט, אוּן צו זיינע קינדר אזי קיין גידכנייש ניט. אוּן אין דער נעיז וועריע נעכאַפּט פֿיל מנהיגים, פֿון וועלכן זייער גאוה אוּן הערשאַפֿט אוּן וואַרפֿן איין גרוס פֿאַרכט אוף דעם עולם, ניט פֿון גאָטס וועגן. אוּן זייא טוען זיך אָן גרוסע תענוגים, אוּן העלפֿן ניט דעם עולם מיט די מסים, דס אוף זיך מאַכן זייא גריגע דעם מס אוּן אַנדער מאַכן זייא שווער. אוּן אלערליי כבוד אוּן גדולה נעמן זיי איין חלק צום עהשטן, אוּן זייער פּנים פֿלאַמט תמיד מחמת טרינקן אוּן זוענן שטאַרק אוּן גזונד, מחמת זייא טוען זיך אָן דם גלוסטיקייט פֿון זייער האַרץ, אוּן די עדה, די קינדר פֿון אברהם, יצחק ויעקב, זענען צו שטוסן אוּן נידריג אוּן גייען נעבינ־ט נאַקיט אוּן באָרוועס, מחמת די שמשים, וואָס זענען גוּבה דעם מס אוּן די באדינרס פֿון קהל בנזלנען זיי אוּן קומן מיט אכזריות אוּן זייערי הייזר אוּן חאפּען אוּן רַאבעוועס פֿון וום זיי גיפֿנן, אוּן זעהן, אז די בעלי בתים זאָלן בלייבין בעירום ובחוסר כל, אוּן נעמען אַפֿילו זייערי קלייד איך צו, אוּן אפֿילו זייער טלית אוּן דעם קיטל אוּן פֿר קויפֿן עס פֿיר ווייניג נעלט. אוּן אפֿילו דם בעט נעוואַנט נעמט מען בייא זייא צוא, אוּן בייא דיא בעלי בתים בלייבט מער ניט נאָר דם שטרוי אוּן די בעטן, אוּן אין דער צייט, אז עס אזי קאַלט, אדר רענין גייט, צינטרן זיי נעבד, אוּן ער מיט זיין ווייב אוּן קינדר וויינען, אטלינער אוּן אין באזונדר ווינ־קעלע. אוּן וועז דער מנהיג זאָל אָבער אוך זיין צו הילף אין די מסים, וואָלט ניט אזוי שווער גיווען פֿר די מיטלע לייט אוּן אוף דיְ אָרעמע לייט. אוּן עס אזי פֿר האַנדן אזעלכע מנהיגים, וום טוען נאָך אַ גרעסערע עבירה, דם זייא עסין אוּן טרינקן פֿון קהל׳ס נעלט אוּן ניבן דר פֿון נדן צו זייערי זין אוּן טעכטר אוּן מתנות צו חתן כלה. אוּן דאָס נעלט אזי אַלין דאָס רובונג אוּן יגיע כפּם פֿון דיְ ישראל. אוּן אוף אזי אין מנהיג אוּן אזי אין פּרנס נייט אין כרוז פֿר אים אוּן רופֿט אום: דם אזי דר, וואָס עסט דם בלוט אוּן פֿלייש פֿון דעם פֿאָלק ישראל, ער גזלת אָרימע לייט אוּן יתומים אוּן אלמנות. אוּן דר כרוז שעלט אים מיט פֿיל קללות, אוּן זיין תפלה ווערט ניט צוא גיהערט, נאָט ב"ה זאָל אונדז מצילי זיין פֿון זיין ענוש. דרום, דער מענטש וום אזי אין מנהיג אדר אין פּרנס, מוז זיין אין דר בארמינר אוּן ניט קיין אַכזר, אוּן בפּרט אוף דיְ צו בראָכענע כּלים, דאָס אזי עניים ואביונים, וואָרום נאָט ב"ה וויל אין דעם כבוד פֿון דיְ עניים, וואָרום אז מען טוט אָן ח"ו צרות דיְ אָרמע לייט, ווערן דר ועקט ח"ו בייזי גזירות". (נענומען פֿון „יסוד יוסף" ז. 7 אויך ז. 27, 30, 31, 52; „קב הישר" פּ. ט").

צום סאָף פֿון דעמזעלבן קאַפּיטל פֿון „קב הישר" ווערט אויך אויבערגעאַזערט, אַז דיְ „מנהיגים":

„זאָלין ניט וואַרפֿן אין אויבריגע פֿאַרכט אוף דעם צבור אוּן זאָלין געבין מס, אזוא וויא אלע לייט, אוּן זאָל ניט זיין קיין חניפה מענטש, חס צו האָבן אדר חנפנן דעם עושר, אָדער אוף זיין משפחה. אוּן דעם יאָך צו געבין אוף דיְ אָרומע לייט"...

אין דער שפּיץ פֿון דיְ יידישע נעמיינדעם זיינען נעשטאַנען ניט נאָר די גרעסטע נעווירים, נאָר אויך דיְ באַוווסטע רַאבאָנים, וועלכע פֿלענן אָפֿט סאַנקציאָנירן דיְ פֿאַלשקייטן פֿון די פּאַרנאָסים אוּן דיְ נעמיינדע־אָנפֿירער. דער יידישער נערכט אוּן זייער דאַיאָנים זיינען ניט זעלטן דעמאַראַליזירט נעווארן דורך מאַטעריעלער פֿאַרינטערע־סירטקייט אוּן פּראָטעקציאָנים. דער „יסוד יוסף" (ז. 31) קלאָגט זיך ביטער אף די דַיאָנים אוּן רַאבאָנים, וועלכע באַנייען אַוועק בעניגייע צו דג, וועלכע זיינען שוידיק, אוּן מאכן זיי נערעכט ניט לויט דעם דינ. די שוי־דיקע, נייען ארויס מיט אַ פֿרייד פֿונם נעריכט. פֿאַרקערט, די, וועלכע זיינען נערעכט „על פּי דין" ווערן דערקלערט פֿאַר שוידיק...

דער נעווינר אוּן דער יידישער סוויוע איז נעווען נעאַכט אוּן נעשעצט מיצאַד די לאָמדים, רַאבאָנים אוּן באַלעבאַטים, ביכלאַל. דער „קב הישר" קאָנסטאַטירט פּ. ס"ה, אז:

„דער כבוד וואָס עס איז פֿאַרהאַנדן אוּן היינטיקע צייטן, הענגט אַלץ אן אוּן עשירות, אוּן די נאַראָנים ברענגן זיך אוּן ראיה פֿון רבי, וואָס ער האָט מכבד נעווען די עשירים, אָבער זיי וויסן ניט, אז רבי האָט אָבער די אָרימע לייט, בעלי תורה, אויך מכבד נעווען, וויל זיי טוען מעשים טובים"...

דער „מוסר" איז, ווי ס׳איז שוין אויבן דערמאָנט, איבערהויפּט ניט קענן רייכע אוּן רייכקייט, נאָר קענן קארגע נעווירים, קענן יענע רייכע יידן, וועלכע נאָלענען אָרעמע לייט, לייגן ארוף אף זיי די שוועדקייט פֿון די שטייערן (מסים), קענן די „תקיפים", וועלכע „טרעטן אף די קעפּ פֿון דער יידישער נעמיינדע" א. ד. גל. זיי וועלן באַקומען זייער שטראָף אף יענער וועלט.

„דען פֿיל רשעים שרייען אין נהינם: הלוואי וואָלטן מיר

1) I, דעם ליטווישער „פּנקס" („פּנקס המדינה") סימן 56, 655, 754, 813. אויספֿירלעכער וועגן דעם — אין מיין קומענדיקן ארטיקל וועגן יידישן נעמיינדע־לעבן.

געלטן יסורים אף דער וועלט, וואָלטן אונזערע זינד פֿאַרגעבן גיווען". און אויך זאָגן די רשעים, אז דאָס פֿיל גוטס און דאָס, וואָס מיר האָבן געהאַט געלט, דאָס איז פֿאַר אונז שלעכט גיווען"...

דערפֿון וועלט געמאַכט דער געווינלעכער אויספֿיר: דער ארעמאַן זאָל אָנעמען פֿאַר ליב זיין גורל און דער געוויר זאָל געבן צדאָקע 1). קעדיי צו ווירקן אפֿן קאַרנען געוויר, מאָלט דער „קב הישר" (פּ. ל"ט) די שרעקלעכע יעסורים, וואָס ער וועט אויבערלעבן נאָכן טויט. מ'וועט אים שמייסן, ריסן אין שניידן אין דערבי זיך רייצן מיט אים:

„די האָסט גינעסן אין ניטרונקן אין האָסט ניט גינעבין צו קיין ארימאַן, אין אלע טאָג איז בייא דיר גיווען, וו' א יום טוב, אין די ארעמע לייט זענען הונגריג גיווען"...

אָבער וען דער געוויר טוט צדאָקע, האַלט אונטער ארעמע לייט, וועלט ער נעראַטעוועט אויך אף יענער וועלט. פֿון דעמדאָזיקן שטאַנדפּונקט וועלן די געוויסים צוטיילט אַף פֿאַרשיידענע קאַטעגאָריעס („כתות").

„איין כיתה איז די קמצנים, וואָס האָבן קיין מאַסט ניט צדקה אין גמילות חסד צו טאָן, אַפֿילו צו עסין אין טרונקן אין קליידן זיך האָבן זיי אויך קיין רשות ניט, די מענשין זענין בוודאי אין דעם רשות פֿון די שדים אין האָבן קיין חלק ניט אין דער קדושה, וואָרום די סטרא אחרא גיוועלטיקט איבער זיי. די אנדרי כיתה איז דער, וואָס האָט קיין הארץ ניט צדקה צוא טאָן, נאָר נאָר וועניג גיט ער פֿון גאוה וועגן, אָבער ער עסט אין טרינקט זייער גוט אין איז פֿעט, אזוי וי איין געשטאָפּטע קאַלב... נאָר פֿון דעסט וועגן האָבין זיי פֿאַרט עפּעס זכות, ווייל זיי טוען פֿאַרט אַ ביסל צדקה, האטשי זיי טוען עס פֿון גאוה וועגן. די דריטע כיתה איז זעלכי עשירים, וואָס נאָט האָט זיי גיגעבן עשירות, אין טוען צדקה אין גמילות חסד, נאָר ניט וויפֿיל מען דארף, ווייל זיי האָבן פֿאַרט א ביסל איין רע עין אין קענען ניט נייטן זייער יצר הרע צו טאָן צדקה ביי זייער לעבן, נאָר אז זיי ווערן קרענק, לאָזין זיי אַ צוואה, מען זאָל נאָך זייער טוט טאָן צדקה, צי בויען איין שול, אָדר איין בית המדרש, אָדר מען זאָל צאָלן צו תלמידי חכמים, זיי זאָלן עטלעכע יאָר נאָך זיי לערנען. דאָס איז די מידה פֿון איין בינוני, דאָס ער איז ניט זייער גוט אין אויך ניט זייער שלעכט. די פֿערטע כיתה איז דער, וואָס נאָט האָט אים גיגעבן עשירות אין ער טוט צדקה בייא זיין לעבן, וועדלינ זיין עשירות אין איז עוסק אין גמילות חסדים אין לערנט אין גיט פֿרנסה צו די, וואָס זיצן אין לערנען אין ניט פֿיל נעלט צו מלמדים, זיי זאָלן לערנין מיט אָרימע קינדער"... („קב הישר" פ' ל').

די סאָציאַלע דיפֿערענצירונג האָט געבראַכט דערצו, אז רייכע האָבן פֿון אויבן נעקוקט אַף די מיטעלע באַלעבאָסים, די לעצטע, פֿון זייער זייט, האָבן מיט פֿאַראַכטונג נעקוקט אַף אָרעמע לייט. דערויף קלאָגט זיך אויך דער „קב הישר" (פּ' פ"ד):

„דיזאָזיקע זינד האָב איך גיזעהן, דאָס פֿיל לייט וועלן נכשל אין זיי, דאָס אז אין מיטעלער מענש גיט שלום צו איין עושר, קערט דער עושר אַוועק זיין פּנים פֿון אים, און מכ"ש אז אין אָרימאַן גיט שלום צו עושר, ווייל ער אַפֿילו גיט קוקן אין זיין פּנים אריין און ער מאַכט זיך, גלייך ווי זיינע אויגען זעהן ניט און זיינע אויערן הערן ניט"... דערפֿאַר וועט גאָט שטראָפֿן: „ער וועט מאַכן פֿון אָרימאַן א געווויר און פֿון געווויר — אַן אָרימאַן"....

באזונדערס גרויס האָבן זיך געהאַלטן די רַבאָנים. פֿאַר זיי פֿלעגן געווינלעך אַלע אופֿשטיין. דער בעל־מוסער איז דערמיט אויך ניט צופֿרידן. ער גיט אן אייצע דעם רָאט, אז ער זאָל טראָגן אין די הענט אַ סייפֿער, ווען ער גייט צווישן אוילעם, קעדיי ס'זאָל אויסקומען, אז די יידן, וועלכע שטייען אוף פֿאַר אים, גיבן אָף קאָוועד ניט אים, נאָר דעם סייפֿער, וואָס ער טראָגט...

„און אזו אוך האָב אינ גיזעהן אין מדינת פּוילין, אז כמה רבנים זענין נזהר דריגען, דאָס אז זיי גייען אום שבת אָדער אום יום טוב ארוים פֿון דער שול צוס ערשטין אין קהל שטייען דאָך מן הסתם אוף פֿאַר איין רב, פֿלעגן זיי נעמען איין ספֿר אין זייער האַנט אריין"... (פּ. נ"ד).

כאָטש דער „מוסר" שטראָפֿט אָפֿט זייער שארף די פֿאָר־שטייער פֿון דער יידישער געמיינדע און אַמאָל — אַפֿילע די רַבאָנים, שטיצט ער דאָך זייער אויטאָריטעט אין וויזט אָן אַף דער שטרענגם־טער נויטיקייט זיי צו פֿאָלגן, צו קומען וען מ'רופֿט צוס בעסדין, פֿינקטלעך אָפּהיטן די דינים פֿון „חרם", ניט פֿרויסטרעטן קענן קאָהאָל, וי דאָס טוט דער האַמוין, וועלכע „עפּנט א מויל" קענן קאָהאָל, רעט אף אים שלעכטס. שעלט אים א. או. ו. דערפֿאַר וועט מען שטראָפֿן אין געהענם 1).

ביזלאַל איז דער באַל־מוסיר, פֿריער פֿאַר אַלעמען, געשטימט אַסקעטיש. ער טרעט ארוים קענן רייקייט, קענן געווירישן לעבנ־שטיינער דערפֿאַר, וואָס דערפֿון קומט ארוים א „חילול השם".

די פֿאָלגנדיקע ציטאַטן פֿון „קב הישר גיבן אונדז אַ זייער כּא־רַאקטעריסטישן בילד פֿון דעם גרויסן קאָנטראַסט, וואָס האָט עקזים־טירט צווישן די פֿרומע, אסקעטישע וואנטשן פֿונם „מוסר" אינם ווירק־לעכן לעבן פֿון די רייכע ידישע קרייזן. דער אַסקעט קאָנצענטרירט זיין גאַנצע אופֿמערקזאַמקייט אף די טרויערידיקע דערינערונגען פֿון יִדישן פֿאָלק, אף די שוועדע באַדינגונגען פֿון זיין עקזיסטענץ. רייכקייט האָט אָבער באַשאַפֿן די שטרעבונגען צו לוסטיקייט, צום אויסערלעכן גלאַנץ, צום לוקסוס א. ד. גל. און דער באַל־מוסר קלאָגט זיך:

„פֿון איין קורצי צייט האָב איך גיזעהן אזעלכי ווייבר, וואָש גייאין זייער פֿר שויט אָן גיטאָן און גייאין זעלכי קליידר, ווי די עכו"ם, און עש איז נאָר ניט פֿאַר האַנדין קיין היכר צווישן איין יהודית און צווישן איין שררות און זיי זענין דר מיט גורם פֿיל בייז. זיי מאַכין שטרויכלין פֿיל לייט, זיי זאָלין קוקן אוף זייא, מחמת זייערי שיניי קלייד און ציירונג, וואָש זייא גייאין. דש אנדרי: זייא וואַרפֿין אין קנאה און שנאה צווישן די ישראל און צווישן די אומות, דען די אומות זעהן, אז די יודשי מעלטר און וויבר גייאין שענר פֿון זייערי האַרינטים;

1) „קב הישר", פּ. י, ל"ו, פ"ב, פ"ז.

1) „יסוד יוסף", ז. 28, 29, „קב הישר" ט"ז.

דורך דעם ענין זייא זעך מתקנא און זענין גוזר גזירות רעות, אוף דיא ישראל. און נון אין דעם ביטערן גלות וואָש מיר דאַרפֿן ניין אין שוואַרצין אָן ניטאָן אוין צי קלאָגין אוף דעם חורבן בית המקדש, אוין דרויף, וואָש דער גלות גידאוורט אזו לאַנג, אוין אוף אונדזרי ברודר, דיִ בני ישראל, וואָש זייא זענין וואָרין גינגיבן אין צרות אוין אין גיפֿיינקענישי. אוין ניט גנוג, וואָש מיר טוין דאָש ניט, זענין זייא נאָך מוסיף זינד אוף זינד אוין גייאין וויא דיא פֿריצות אויש גישטערקט טין האַלז אוין נאַקוט ביז זייערי ברוסטין אוין מיט אנדר פֿאַר שייטקייט. וועד קען אויש דר צייליין זייער גרושן עונש, וואָש זייא וועלין האָבין דר פֿאַר, דש אועלכי זענין מעכב דיִ גאולה, בעונותינו הרבים, דם דריטע, זענין זייא גורם בייז צו זייערע מאַנין, דען דר מאַנזביל, וויש פֿר מאָג ניט זיין וויב אַזו צו קליידן מיט אַועלכי מלבושים, וויא דיא אנדרי גייט, שעלט דיִ אשה אויר מאַן אוין קלאָגט אוין וויינט, ביז אויר מאַן מוז בּאָרגין אודר צו טאָן עפּיס איין איסור, דהינו אַוועק צו נעמין דאָש געלט פֿון זיין חבר, אודר איין אָן זעץ אין כדי ער זאָל זיין וויב אויך מאַכין אַועלכי שיני קליידר, וויא דיִ אנדרי אשה גיט. דר נאָך קומט ער צו הרפּית אוין בושות דורך דעם. דאַרום מוז אויטליכי אשה גיין בצניעות אוין ניט פֿר שייט, כדי זיא זאָל זוכּה זיין, אז פֿון איר זאָלן אַרוש קומן נביאים וחסידים" (פּ. פּ."ב) 1).

...„דר אנדרי זכות, וואָש דיִ ישראל זענין דורך דעם אויש גילייזט גיוואָרין פֿון מצרים, איז געווען, וויל זייא האָבין ניט פֿאַר ענדערט זייערי נעמין. אוין אין היינטיקן דור האָב איך גזעהן פֿיל לייט וואָש גייאין אָן געטאָן אזו, וויא דיא אומות, אוין גאָלין זיך דיִ בערד אוין דר מיט זענין זייא עובר אוף פֿינף לאַוון, וואָרום בייא דר באָרד פֿון דעם מענשין איז פֿר האַנדין פֿינף עקין, אזו וויא דיא גמרא רעכנט אויש, אוין אוף אויטליכין עק איז חייב איין בעזונדערין לאַוו. אוך דורך דעם דר קענט מען ניט, צו איז ער איין יהודי אודר איין עכו"ם. אוין אז מען פֿרענט אים, וויא ער הייסט, נענט ער זיך אוף איין נאָמין פֿון דיִ עכו"ם. אוין אוך אַ מאָל, אז ער גייט מיט עטליכי שררות אין אזו איין וועג, וואָש מען וויסט ניט אויב ער איז איין יהודי, וועדט ער אוך נכשל אין טריפות צו עסין אוין טרינקט יין נסך, וואָרום איין עבירה שלעפּט דיִ אַנדרי. אוין ניט נענוג, וואָש ער איז גורם בייז אוף זיך אוין צו זיין נשמה, נאָר נאָך מער: ער איז גורם בייז צו דעם כּלל ישראל ח"ו, דען אזועלכי איז מעכב דיִ גאולה, וויל ער איז משנה זיין נאָמין פֿאַר איין נאָמין פֿין איין עכו"ם, דרום דיא, וואָש טואין אזו, וועלין האָבין איין גרושן עונש. דר דריטר זכות, וואָש דיִ ישראל זענין דורך אים אויש גילייזט גיוואָרן אויש מצרים, איז גיווען, וויל זייא האָבין זייער לישון ניט פֿאַר ענדרט. אוין אצינד האָב איך גיזעהן אויך אין אַלטן שוין גרוסן מכשול, וואָש בעונותינו הרבים, פֿיל לייט טואין ניט רעכט, דען מיר האָבין איין קימא לן, זא דער מענש מוז לערנין מיט זייני קלייני קינדר אלי זאכין אוף לשון הקודש, פֿון וועגין דר זון זאָל זעך גווין אוין הילליקייט צו ריידן לישון הקודש, אוין אצינד זענין פֿר האַנדין פֿיל מענטשין, וואָש זיי לאָזין לערנן זייערי קינדר צו ריידן פֿראַנצוזיש לשון, אודר מיט אנדרי לשונות פֿון דיִ עכו"ם. אוין אז דאָש קינד וועדט גרוש, ניט זיין פֿאָטער נאָר קיין השגחה ניט, אז זיין קינד זאָל גיין אין בית המדרש אריין דאַוונין אוין לערנן, נאָר זיין עיקר השגחה איז, ער זאָל גיין לערנען די לשונות פֿון די אומות, אוין האָטשי דיִ סנהדרין האָבין דאָך גיקענט אלע זיבציג לשונות, האָבין זיי דאָך גימוזט בוהאי זיי ערגיץ לערנן. זייא האָבין אָבר דער עיקר גילרנט דיִ תורה אוין אַ מאָל האָבין זיי גילערנט דיִ אי־בריני לשונות פֿון די אומות. אָבער אצינד טוען זיי פֿאַרקערט, דם דער עיקר לערנן זייא דיא לישונות אוין א מאָל לערנן זייא תורה, דרום וועלן זיי דר פֿאַר האָבין אין גרויסין עונש. דר פֿירטע זכות, וואָש דיִ ישראל זענין דורך דעם אויש גילייזט גיוואָרין אויש מצרים, איז גיווען, וויל זייא האָבין אין בטחון גידאַט אוף נאָט ב"ה, אוין אצינד זעה איך, בעונותינו הרבים, אַז איין מענטש פֿון טויזנט איז פֿר האַנדין, וואָש ער האָט בטחון אוף השו"ת. אבר דאָש רוב העולם היינגין זייער בטחון אָן אַלין אין דעם גלט אוין אוף מענטשין, וואָש דאָש קען נאָר ניט העלפֿין. אוין דש איז גורם, וויש דיִ ארומי לייט זענען בתכלית השפלות אוין דיִ עשירים נעמין זעך דאָש הערשאַפֿט. אוין דער אָרימאַן איז, וויא איין דאָרין אין דיא אוגין פֿון דעם עושר, אוין דרום טוט קיינר ניט זיין בטחון אין גאָט ב"ה. נאָר דיא כיתה וואָש חנפֿנין, דיא זענין זיך מתגבר, דאָש זיי היינגין זייער בטחון אָן אין דיִ עשירים. אוין מכּל שכן זיי דער מאָנין ניט דעם חורבן בית המקדש אוין דעם ביטרן גלות אוין וואָש ער גידאוורט אזו לאַנג אוין קיינר טוט ניט אוף זיין הארץ דרוף מתפּלל צו זיין". (פּרק פּ"ב).

דידאָזיקע כּארַאקטעריסטיק פֿון יענער צייט איז אין דיִ פֿריער־דיקע אויסגאַבן (זולצבאַרער אוין זשאַלקאָווער פֿון 1805־טן, גראָדנער פֿון 1795־טן, ווילנע פֿון 1816־טן יאָר, סודילקאָווער פֿון 1833־טן, יוזעפֿאָווער פֿון 1847־טן) געבראַכט אָן פֿאַרקירצונגען. פֿאַרקערט, אין דער אויסגאַבע פֿון דער צווייטער העלפֿט 19־טן יאָרהונדערט (ווילנער, ווארשעווער, לובלינער) איז דידאָזיקע כּארַאקטעריסטיק שטאַרק פֿארקירצט. ס׳זיינען ארויסגעלאָזן דיִ ווערטער וועגן געגאָלטע בערד, גאָישע קליידער, גאָישע נעמען, טרייפֿע עסן, נעסעכדיקן ווין. ס׳קאָן זיין, אז דיִ פֿאַרלעגער פֿון דער צווייטער העלפֿט פֿון 19־טן יאָרהונדערט, וועו דיִ „השפּלה" איז שוין געווען ברייט פֿאַרשפּרייט, האָבן ניט געוואָלט דערלאָזן דעם נעדאַנק, אז אפֿיל אַמאָליקע יידן זיינען שוין געווען „נעכּאַפּט" אין אזועלכע שוערע אווירעם...

דידאָזיקע פֿראַגע עקזיסטירט אויך פֿאַר דעם היסטאָריקער. בעוניי צום רייכן לעבנשטייגער, וואָם דער „קב הישר" מאָלט, באַגעגענען מיר אויך אין ליטווישן פֿינקעם א נאַנצע רי טאָקאָנעם פֿון 17־טן יאָרהונדערט, וואָם באַשטעטיקן דיִ אויבנגעבראַכטע כּארַאקטע־

1) אין א צווייטן אָרט (פּ. ל") קאָנסטאַטירט דער מעכּאַבער פֿון „קב הישר":

...„איך האָב גזעהן פֿיל לייט זיינען מקיל פֿון ערליך צו האַלטן זייער פּאָטער, וואָם איז גשרטבין, דר זיי מאַכן זיך שוואַרצע קליי־דער פֿון דיִ גוטע מאַטעריעם און נייע און זענין תמיד פֿרייליך"...

רײַסטיק 1). ס׳אוֹן אָבער שווער צו זאָגן, אַף וויפֿל דִי אִיבערִיקע דער־שיינונגען: גאָישע קלײדונג, גאָישע נעמען, גענאָלטע בערד, דאָס לערנען פֿרעמדע שפּראַכן א. ד. גל. זיינען געווען פֿאַרשפּרייט אין לִיטע אוֹן וויסרוסלאַנד אין סאָף פֿון 17־טן יאָרהונדערט. מענלעך, אז דאָס אִיז שאַיעך צו דִי יִידן אין דייטשלאַנד, וווּ דער מעכאַבער פֿון „קב הישר“ האָט געלעבט בעשאס ערהאָט געדרוקט זיין סייפֿער־(כאָטש ער האָט אים אָנגעשריבן פֿאַר זיין אַנטלויפֿן קיין דייטשלאַנד, וויל ער דערקלערט אין זיין האַקדאָמע, נאָר שפּעטערדִיק קאָרעקטיוון זיינען נִיט אויסגעשלאָסן).

8.

ס׳אִיז דאָ אַן אַלט לאַטיינִיש שפּריכווארט: „דִי ביבֿער האָבן זייער גוירל“. ס׳זיינען פֿאַראַן אָריגינעלע אוּן אויסגעצייכנטע ביבֿער, וועלכע בלייבן (אִיבער דִי אָדער יענע סיבעס) אינגאַנצן אומבאַקאַנט דעם ברייטן אויפֿעם. פֿאַרקערט, אנדערע ווערק ווערן גיך פֿאַרשפּרייט צווישן דִי לעזער. דאָס אִיז אויך שאיעך צו דִי צווייִ ספֿאָרים, וועגן וועלכע אִיך האָב בִּיז אַהער געשריבן. „יסוד יוסף“ אִיז איינער פֿון דִי זעלטנסטע אָריגינעלע מוסער־ספֿאָרים, נִיט קוקנדיג דערוף, אִיז ער נִיט אריין אין דער פֿאָפּולערער מוסער־לִיטעראַטור. אַרוּם 100 יאָר אִיז ער אפֿילע געבליבן נִיט געדרוקט, בלויז אִין קסאַווִיאַד. דער „קב הישר“ אָבער, וועלכער האָט זיינע בעסטע זייטן ארויסגענומען פֿון „יסוד יוסף“ אוּן אַנדערע ספֿאָרים, אִיז געוואָרן איינע פֿון דִי פּאָפּו־לערסטע ווערק אִין דער יִידישער רעליגיעזער פֿאָלק־לִיטעראַטור. דִי סיבֿה דערפֿון אִיז אַגאַנץ פּאָשעטע. „יסוד יוסף“ אִיז געבליבן אַף העברעיש אוּן אִיז קיינמאָל נִיט אִיבערגעזעצט געוואָרן אַף יִידיש. פֿאַרקערט, דער מעכאַבער פֿון „קב הישר“, נאָכדעם, אז ער האָט אים אָפּגעדרוקט (אִין 1705־טן יאָר) אַף העברעיש, האָט ער אליין אִינ־גִיכן נעגעבן צו זיין העברעישן טעקסט א יִידישע אִיבערזעצונג, קעדייִ אַלע מענטשן זאָלן קאָנען קריגן אוּן פֿאַרשטיין דעמדאָזיקן סייפֿער, וויל ער דערקלערט אליין אִין זיין האַקדאָמע.

דִידאָזיקע יִידישע אִיבערזעצונג, וועלכע וואָלט נעהאַט פֿאַר אונדז אַ גרויסע באדייטונג באַם פֿאַרגלייכן דִי שפּראַך אוּן דעם אינהאַלט פֿון דִי שפּעטערדיקע אִיבערזעצונגען, אִיז, צום באַדויערן, פֿאַרשוווּנדן גע־וואָרן. אפֿילע אִין לענינגראַדער אַזיאַטישן מוזיי געפֿינען מִיר נִיט קיין „קב הישר“ מִיט אַ יִידישער אִיבערזעצונג פֿון 18־טן יאָרהונדערט. וועגן אזעלכע פֿריע אִיבערזעצונגען וויסט נִיט אַפֿילע דער באַווּסטער יִידישער ביבליאָגראף ש. ווינער. פֿון דִי עלטערע אויסגאַבן אִין 19־טן יאָרהונדערט (מִיט אַ יִידישער אִיבערזעצונג) אִיז מִיר באַקאַנט דִי זוּלצבאַכער אויסגאַבע פֿון 1805־טן אוּן דִי ווילנער אויסגאַבע פֿון 1816־טן יאָר 2).

1) „פּנקס המדינה“, סימ. 182 — 188, 309 — 312, 339, 499, 511, 603 — 604, 669 — 670.

2) דִי יִידישע אִיבערזעצונג אִין דער זוּלצבאַכער אויסגאַבע אִיז (צוזאַמען מִטן העברעישן טעקסט) אִיבערגעדרוקט פֿון איינע פֿון דִי ע ר ש ט ע אויסגאַבן. דער זוּלצבאַכער ארויסגעבער פֿון „קב הישר“, וויויזט אָן (אִין שאַר־בלאַט), אז דאָס אִיז דִי פֿערטע אופּלאַגע: דִי ערשטע, שרייבט ער, אִיז דערשינען אִין אַמסטערדאַם, דִי צוויימע — אִין פֿראַנק־פֿורט אף מאַין, דִי דרִיטע — אִין פֿראַנקפֿורט אף אָדער.

אִין דִי שפּעטערדיקע אויסגאַבן באַגעגענען מִיר שוין צענזור־קאָרעקטיוון.

דער מעכאַבער פֿון „קב הישר“ האָט שטאַרק געלִיטן מיצאַד דִי קאָאַלִיציע רעדלפֿירער. אִיבער זיי, וויִ עס שיינט, אִיז ער ארעס־טירט נעוואָרן, נעוזען אין טפֿיסע צוזאַמען מִיט זיין פֿאַמיליע אוּן נע־מוזט אנטלויפֿן קיין דייטשלאַנד (פֿראַנקפֿורט אַם מיין). וועגן דעם דערציילט ער פֿאַרשטעלטערהייט אין זיין האַקדאָמע (דִי יִידישע אִי־בערזעצונג פֿעלט אין אלע אויסגאַבן, וועלכע זיינען אונדז באַקאַנט): „רוהיקט בין אִיך נעזעסן אין מיין היים, האָבן מִיך דִי שטאַרקע מענטשן ארויסגעשטופּט“. א. א. ו.

אין דער גראָדנער אויסגאַבע פֿון 1795־טן יאָר אוּן אין דשאַל־קאָווער אויסגאַבע פֿון 1805־טן יאָר, וועלכע זיינען ארוים אָן דעם יִידישן טעקסט, אוּן אין דער זוּלצבאַכער אויסגאַבע פֿון 1805־טן יאָר (מִיט דער יִידישער אִיבערזעצונג), באַגעגענען מִיר דִידאָזיקע שטעלע אָן אַ שוּם באַמערקונג. אָבער אין דִי שפּעטערדיקע אויסגאַבן פֿילט זיך שוין דִי האַנט פֿון דער צענזור, אָדער פֿון דִי פֿאַרלענער גופֿא. אין סודילקאָווער אויסגאַבע פֿון 1847־טן יאָר פֿעלט אינגאַנצן די האַק־דאָמע. אין אַנדערע יִידישע אויסגאַבן (לִיבלינער, ווַארשעווער, ווילנער אוּן אנד.) וועלכע געבראַכט דִי האַקדאָמע אף העברעיש אוּן מִיט אַ כאַראַקטעריסטישן קאָרעקטיוון. דאָרט, וווּ דער מעכאַבער קלאָגט זיך אף זיינע רודפֿים, וועלכע צוגעגעבן, אז דאָס מיינט מען „דִי הוּלטאַיעס“, וועלכע פֿאָלגן נִיט דִי רעגירונג אוּן דִי מעלוכע־נעזעצן“. אין אַנדער אָרט, אין קאַפּיטל 7, וווּ דער מעכאַבער טרעט שארף ארוים קעגן גע־וויִרים אוּן דִי פֿאַרנאָסים, וועלכע צוגעגעבן אזא דערקלערונג:

„אין דער צייט פֿון מחבר האָבן זיך דִי פֿרנסים נִיט געפֿירט, ווי מען דאַרף, אבער בזמננו איז די ממשלה הרוממה משגיח אוף זייערע הנהגות עם פֿיהרט זיך אלין מִיט א סדר אוּן מִיט געריכ־טיקייט“. אויך דִידאָזיקע באַמערקונג פֿעלט אין דִי פֿריערדיקע אויסגאַבן פֿון 1795־טן אוּן 1805־טן יאָרן.

אין דער צייט פֿון דער אַלגעמיינער רעאַקציע, וועלכע האָט זיך אָנגעהויבן נאָך דער מיללאָמע פֿון 1812 אוּן האָט זיך באַזונדערס פֿאַרשטאַרקט נאָכן דעקאַבריסטן־אופֿשטאַנד פֿון 1825־טן יאָר, האָט זיך אויך פֿאַרשאַרפֿט די רעאַקציע אוּן דער וויללקיר פֿון יִידישן קאָהאָל“ — ספּעציעל טאַקע אין דער צייט פֿון ניקאָלאַי I. דאַריבער האָבן דִי אָנגעוויזענע ווערטער פֿון „קב הישר“ קענן געווִירים אוּן פֿאַרנאָסים גאָר נעקאָנט קלינגען וויִ אַ פּראָטעסט קענן דִי קאָהאָלישע אָנפֿירער פֿון יענער צייט. (ז. מיין בילל „דִי סאָצ. עקאָנאָמישע לאַגע פֿון דִי רוס. יִידן“, 1919; ז. 58 — 59) 1).

1) פֿון אַנדערע קאָרעקטיוון אִיז נאָך קעדאי אָנצוווייזן אַף פֿאָלגנ־דיקן: נאָך אִין דער אויסגאַבע פֿון 1795־טן אוּן 1805־טן יאָרן געפֿינען מִיר (אִין דער האקדאָמע) די דערקלערונג פֿונם מעכאַבער, אז ער האָט אסאַך זאַכן גענומען פֿון „יסוד יוסף“. דאָס פֿעלט אויך אִין דִי שפּעטערדיקע אויסגאַבן. — קעדייִ, וווייזט אוים, נִיט צו דיסקרעדיטירן דעם אַוטאָר פֿון „קב הישר“, אָדער קעדייִ נִיט צו שאַפֿן אים אַ קאָנקורענץ מיצאַד „יסוד יוסף“...

דעם נרעסטן טייל ציטאַטן, אכּוּן די אויבנדערמאָנטע (אִין טעקסט) ברענג איך פֿון דער מער פֿאַרשפּרייטער לִיבלינער אויסגאַבע פֿון 1887־טן יאָר (אך גיב צו נאָר מיינע אָפּשטעל־צייכנס).

אינסטיטוט פאר ווייסרוסלענדישע קולטור — ידישע אפטיילונג.
Інстытут Беларускае культуры—Яўрэйскі Аддзел.

ש. ראָזנפאַרב.

די יידישע באַלמעלאָכעס אין רוסלאַנד אין דער ערשטער העלפט פון XIX י. ה.

I.

אין די שטעט אין שטעטלעך פון די גובערניעס, וועלכע זיינען ארײַנגערעכנט אין דעם תחום, איז שוין געווען א גרויסע צאָל יידישע באַלמעלאָכעס. „אין די הינטע שטעט, אוּן איבערהויפּט אין די שטעטלעך, איז דער גרעסטער טייל פון די האַנטווערקער — יידן", — האָט געשריבן אין 1802 יאָר דער גובערנאַטאָר פון לִיטע: „די מעלאָכעס, מיט וועלכע זיי פאַרנעמען זיך אַמערסטן, זיינען אַוועלכע, וואָס פאָדערן וויניקער מי אוּן אַרבעט, אזוי ווי שניידערײַ, שוסטערײַ, גאָלדוואַרג-ארבעט, קריצערײַ אַך שטיינער אוּן מעטאַלן אוּן אַנדערע. די מעלאָכעס, וועלכע זיינען שוועכער, אָט ווי שמידערײַ, בויערײַ, טישלערײַ א.אַ.ו. זיינען בא די יידן וויניקער אַנטוויקלט. אַז זיי לערנען זיך אַ וועלכע גוט איז אַרבעט, פאַרענדיקן זיי קיינמאָל נית זייער לערנען ביזן סאָף. באַלד נאָר ווי זיי הויבן אָן עטוואָס אליין צו אַרבעטן, ווערן זיי זעלבשטענדיקע מאַיסטערס, אוּן פאַרפֿירן אין איינגע „ווירטשאַפט"... אַזוי אטעמטירט דער גובערנאַטאָר פֿרײַוועלט די יידישע באַלמעלאָכעס אין אָנהויב פון XIX י. ה. אַן אנדער מיינונג וועגן זיי האָט אַרויסגעזאָגט דער קיעווער גובערנאַטאָר. אין קיעוו — שרייבט ער — זיינען נישט קיין נוטע באַלמעלאָכעס פון די קרימען, אויב ס'זיינען שוין דאָ באַלמעלאָכעס — זיינען עס אין גרעסטן טייל יידן 1)....

האָבן זיך די יידישע באַלמעלאָכעס ווירקלעך פאַרנומען מיט גהיינגע האַנטאַרבעט? וו גרויס איז בײַלאַל געווען די צאָל יידישע באַלמעלאָכעס אין דער צייט? קיין גענויע ציפֿערן, וועלכע זאָלן אינגאַנצן קלאָר מאַכן די פֿראַגע, האָבן מיר נישט. לויט די מאַטעריאַלן, וואָס מיר האָבן, קאָן מען געבן אוּא בילד פון דעם סאָציאַלן צושטאַנד פון די יידן אין אָנהויב פון XIX י. ה. אין מינסק, צ. ב., אין 1802 יאָר איז דער סאָציאַלער צושטאַנד געווען אוא:

סאָכרים (קופּצעס): קריסטן — 56, יידן — 29;

מעשטשאַנעס: קריסטן — 1175, יידן — 2689, פון די מע-שטשאַנעס זיינען געווען: קרעמער: קריסטן (?), יידן — 60;

באַלמעלאָכעס: קריסטן — 259, יידן — 238.

די אינערקע קריסטן — טאָג-אַרבעטער, די יידן — פאַקטאָרן, שענקערס 1).

וועגן דער פראָפעסיאָנעלער צוטיילונג פון די יידן אין די שפּע-טערדיקע יאָרן קאָנען געבן א בילד די „יעדיעס וועגן די יידן אין 16 גובערניעס" פון 1812 אוּן 1818 יאָרן 2).

פון די אַלע מאַטעריאַלן איז צו זען, אז פאַרנעמענדיק אַן אָנגע-זעענעם אָרט אין יידישן לעבן פון דער צייט, זיינען דאָך די יידן באַלמע-לאָכעס געווען קלענער אין צאָל אויפֿער די יידן-קרעמער, שענקערס, הענדלער א. א. ו.

וועלכע מעלאָכעס זיינען געווען פאַרשפּרייט צווישן די יידן? פון די אויבנדערמאָנטע יעדיעס וויזט זיך ארוים, אז ס'איז געווען א היפֿשע צאָל פאַרשיידענע מעלאָכעס, אזוי צ. ב. אין מינסק אין 1802 יאָר זיינען אויסגערעכנט ארום 20 פאַרשיידנארטיקע קאַטעגאָריעס באַל-מעלאָכעס. אין 1807 י. אין די דריי גובערניעס: קיעווער, מינסקער אוּן קאַטערינאָסלאַווער זיינען אויסגערעכנט אַרום 50 קאַטעגאָריעס 3).

אין 1822 י. האָבן פון מאָלעווער אוּן ווימעבסקער גובערניעס אויסגעוואַנדערט אין ניו-רוסלאַנד אין די קאָלָאָניעס 435 מישפּאָכעס, פון זיי — זיינען 183 באַלמעלאָכישע. צווישן די באַלמעלאָכעס זיינען געווען: שניידער (43 מישפּ.), שוסטער (20 מישפּ.), פאַרבער (13 מישפּ.), ברוקירער (5 מישפּ.), גלעזער (3 מישפּ.), בירקאָכער (3 מישפּ.), בראַנפֿן-טרייבער (3 מישפּ.), וועבער, טישלער, קרזשענער, שערער (3 מישפּ.), דרוקער, איינבינדער, שמידן אוּן ד. גל. 4).

1) Ю. Гессен. Ист. евр. нар. стр. 261.

2) Описание дел б. арх. М Н.П. т. I (под ред. С. Г. Лозинского П. 1920) стр. 60, 61.
58, 59. וועגן די 30-ער יאָרן זע אויך דאָרט ז.ז.

3) Ю. Гессен. Ист. евр. нар. стр. 261.

4) Голицын. История русск. законод. о евр. (СПБ. 1886), стр. 863.

1) Ю. Гессен. Истор. евр. нар. в России (СПБ. 1916. стр. 259-260. Его же: Евреи в России (СПБ. 1906), стр. 360 и сл,)

קעדיי צו באַווייזן דעם כּאַראַקטער פֿון דיַ מעלאָכּעס, וועל איך ברענגען דאָ נאָך א ביסל ציפֿערן. אין דיַ 40־קער יאָרן פֿון XIX ׳, ה. האָט זיך גערעכנט אין שטעטל קוזניצאַ דיַ באַפֿעלקערונג: 532 מענער און 613 פֿרויען. באַלמעלאָכּעס: שניידער — מאַיסטערס — 6, פּויאַ־לים — 12. שוסטער: מאַיסטערס — 3, פּויאַלים—6. שמיַדן: מאַיס־טערס — 4, פּויאַלים — 1. וועבער: מאיסטערס — 4, פּויאַלים — 8.

אין שטעטל סווישלאשיץ, דיַ באַפֿעלקערונג 940 מאַן. שניידער — 65 (מאיסטערס — 38, פּויאַלים — 27).

אין שטעטל נאָוואַדוואָר. דיַ באַפֿעלקערונג: 411 מענער און 486 פֿרויען. באַלמעלאָכּעס: שניידער: מאַיסטערס — 3, פּויאַלים — 2; שוסטער — 2, שמיַדן — 4 און 2.

אין שטעטל דאָמבראָווקע. באַפֿעלקערונג: 663 מ. און 667 פֿר. באַלמעלאָכּעס: שניידער: מאַיסטערס — 6 פּויאַלים — 17; שוסטער — 3 און 8; שמיַדן — 4 און 5; בויער — 2 און 3 1).

פֿון די אלע ציפֿערן איז זען, וויַ גרוים ס׳איז די צאָל יעלב־שטענדיקע באַלמעלאָכּעס און וויַ קליין ס׳איז דיַ צאָל פּויאַלים. די באַל־מעלאָכּעס — אָדער זיַי אַרבעטן מיט 1 — 2 פּויאַלים, אָדער זיַי אַר־בעטן אליין — א פֿאַקט, וואָס איז כּאַראַקטעריסטיש ניט נאָר פֿאַר דעם אָנהויב פֿון XIX יאָרהונדערט.

די לאַגע פֿון דיַ יידישע באַלמעלאָכּעס איז געווען א נאָך טרו־עריקע און קלאָנדיקע. דער קריזיס, וואָס דיַ יידישע עקאָנאָמיק האָט איבערגעלעבט אין דער צייט, האָט ניט געקאָנט ניט ווירקן אויך אַף דיַ יידישע באַלמעלאָכּעס. דיַ אלגעמיינע באַדינגונגען פֿון דער צייט, דיַ באַרעגעזונגען אין וואָינרעכט, דיַ גירושים פֿון דאָרף, דיַ גרויסע שטיי־ערן, צינזן און פּאַראַטקעס, און, פֿון סאָף פֿון דיַ 20־קער יאָרן, אויך דיַ שרעקלעכע „רעקרוטשינע" — דאָס אַלץ איניינעם האָט זיך שלעכט אָפּגעוראָפֿן אַף דער יידישער עקאָנאָמיק. דאָס האָט נעבראַכט דערצו, אַז א טייל פֿון דיַ באַלמעלאָכּעס האָט זיך נעמוזט אַרויסרייסן פֿון טכּוס, פֿון דער יידישער „טשערטאַ" און אייַנאַדענען זיך אין די „אינעווייי־ניקסטע" נובערניעס. וואָס פֿאַר א וועדע זיי האָבן דאָרט געהאַט, בא־יייזן דיַ פֿאָלגנדיקע פֿאַקטן.

אין 1830 יאָר איז אויפֿגעהויבן געוואָרן דיַ פֿראַגע וועגן אַרוים־שיקן דיַ יידן פֿון שטאָט ניקאָלאיעוו, האָט דער אָרטיקער נענעראַל־גובערנאַטאָר נעשריבן, אז אויב דער ניידעש וועט דורכגעפֿירט ווערן, וועט ניקאָלאיעוו בלייבן לאַכליטן אינגאַנצן אָן באַלמעלאָכּעס, ווי שניי־דער, שוסטער א. א. ה. „וויל מיט דיזאָזיקע מעלאָכּעס פֿאַרנעמען זיך אויסשליסלעך יידן" 2).

אין 1837 האָט זיך אויפֿגעהויבן דיַ פֿראַגע וועגן דיַ יידן, וואָס האָבן זיך באַזעצט אין גרוזיע אין קאַווקאַזער נענגט. אַזוי ווי דיַ אָרטיקע מאַכט האָט געבעטן, מע זאָל די באַלמעלאָכּעס ניט שרייבן מאַכּמע דעם דויכּעק אין באַלמעלאָכּעס אין נעגנט", — האָט ניקאָלאי דער־לויבט זיי דאָרט בלייבן צייטווייליק. דאָסזעלבע איז נעווען אויך אין 1844 ׳, מיט דיַ באַלמעלאָכּעס, וואָס האָבן זיך באזעצט אין דיַ פֿעס־טונגען אַפֿן מיזרעך־ברעג פֿון שוואַרצן יאָם. אויך דיַ אָרטיקע מיליטער־פֿאַרוואַלטונג האָט געשריבן, אז דיַ יידן „זיינען דיַ ערשטע נעקומען

1) Архив М. Вн. Дел. 1 ст. 2 гор. отд. Хоз Деп. 1847 г. дело № 68.

2) Леванда. Полный хронологический сборник законов о евр. (СПБ. 1874).

אַהער מיט זייער האַנטוועркערייַ, אוּן בין איצט זיינען זיי דיַ איינציקע שניידער, שוסטער א.ד.ג.", וועלכע זיינען נויטיק פֿאַר די באַטאַליאָנען" אוּן אז אָן זיי קאָנען די מיליטער־אָפּטיילונגען ניט אויסקומען. ניקאָלאַי האָט אויך זייַ דערלויבט צייטווייליק אוּן בינטאַי בלייבן 1).

אינטערעסאַנט איז דיַ באַצוּנג פֿון דער רעגירונג צו דיַ יידישע בראַנפֿן־טרייבער, (Винокуры) אין 1819 האָט א גרופּע רוסישע פּריצים נעבעטן מען זאָל זיי דערלויבן אויסנוצן אַף זייערע זאוואָדן יידישע בראַנפֿן־טרייבער, וויַל קיין אָרטיקע זיינען ניט געווען. אַלעק־סאַנדר דער I האָט מאַסקים געווען דערוף, אז דיַ יידישע בראַנפֿן־טרייבער זאָלן זיך באַזעצן אין גרויסרוסישע גובערניעס, בין דער צייט, ווען דיַ אָרטיקע מאַיסטערס וועלן זיך פֿאַרפֿולקאָמען אין זייער אַרבעט. אין 1826 יאָר — אין די צייטן פֿון ניקאָלאי דעם I — איז באַפֿעלן געוואָרן ארויסצושיקן דיַ יידן פֿון דיַ גובערניעס, ווו ס׳האָט זיך פֿאַר־שפּרייט דיַ סעקטע „שאַבעסניקעס" — (Субботники) — ס׳איז אופֿגעהויבן געוואָרן דיַ פֿראַגע וועגן דיַ יידן בראַנפֿן־טרייבער, וואָס האָבן זיך דאָרט באַזעצט לויט דעם באַפֿעל פֿון 1819 ׳. ניקאָלאי האָט געלייזט דיַ פֿראַגע אַפֿן פֿאָלגנדיקן אויפֿן: רעפֿענדיק, אז ס׳איז דאָ א געוונדיקע צאָל בראַנפֿן־טרייבער — קריסטן — האָט ער גע־שריבן אין א רעזאָלוציע — געפֿינט ער ניט פֿאַר נויטיק צו האַלטן וויי־טער דיַ יידן אין דיַ גרויסרוסישע גובערניעס, נאָר קעדיי עס זאָלן ניט לייַדן דיַ פּריצים, בא וועלכע ס׳אַרבעטן דיַ יידן, באַפֿעלט ער, פֿאַרבייטן אין מעשען פֿון 6 כּאַדאָשים 2). אין א יאָר אַרום — אין 1827, האָבן זיך געפֿאַדערט בראַנפֿן־טרייבער אַף דיַ „קאַוואָנע" זאוואָדן אַף אוראַל. אזוי ווי קיין קריסטלעכע האָבן זיך ניט געפֿונען, האָט ניקאָלאַי דער־לויבט איינלאַדן א פּאָר יידישע מאַיסטערס.

אינטערעסאַנט איז, אז זיי האָבן נעמוזט געבן א „כּסימע", אז זיי וועלן זיך ניט פֿאַרנעמען מיט מענאַיער זיין די אַרומיקע קריסטן.

אין 1848 יאָר האָט ווידעראַמאָל א גרופּע גוטבאַזיצער פֿון טאַמבאָווער גובערניע נעבעטן, מען זאָל פֿון זייערע ניטער ניט אַרויס־טרייבן דיַ יידישע בראַנפֿן־טרייבער, כּאָטש בין עגדע פֿון 49 — 1948 יאָר, וויַל זיי האָבן אונטערגעשריבן א קאָנטראַקט מיט זיי. ניקאָלאי האָט אָנגעשריבן אוא מין רעזאָלוציע: „א. נאָר בעשום אויכּן ניט שפּעטער (ד. ה. פֿון 49 — 1848 ׳,) אוּן איך וויל ווייסן, אַף וואָס פֿאַר אַן אויכּן זיינען דערלאָזן געוואָרן יידן אין טאַמבאָווער גובער־ניע?" 3). ביכּלאַל — דאַרף מען באַמערקן — האָט די רעגירונג מיט גרוים כּשאַד געקוקט אף דיַ יידן בראַנפֿן־טרייבער, דיַסטילאַטאָרן, בין־קאָכּער א. ד. גל. אף צו קריגן א דערלויבעניש צו פֿאַרנעמען זיך מיט זייער אַרבעט, האָבן דיַ יידן נעמוזט דורכמאַכן אַפֿילע פֿאָרמאַליטעטן אוּן באַקומען צייטנעניש פֿון דער אָרטיקער אוּן גובערניאַלער מאַכט 4), אַפֿילע וועגן דיַ יידן, וואָס מאַכן עסנג, איז אופֿגעהויבן געוואָרן דיַ פֿראַגע אין צענטער. דער סענאַט האָט דערקלערט, אז יידן האָבן דאָס רעכט אויסצוארבעטן עסנג אף דיַלעבע באַדינגונגען וויַ דיַ קריסטן, נאָר אין דיַ שטעט אוּן שטעטלעך, וווּ דיַ יידן איז דערלויבט שטענדיק צו זיין 5)...

1) Там же №№ 208, 346, 499, 95, 135.
2) Там же №№ 212, 658, 540.
3) Арх. М.В.Д. Деп. Пол Исполн. 1849, д. № 75.
4) Арх. М.В.Д. Д.П.И. 1846 г. д. № 1466.
5) Архив М.В.Д. Деп. Пол. Исп. 1846, д. № 1440.

אין 1830 י'. איז אין מינסקאַרן־קאַבינעט באַהאַנדלט געוואָרן די פֿראַגע: אַף וואָס פֿאַר אַן אויפֿן אויסנוצן יידן אַף דער ארבעט פֿון הורכפֿירן דעם שאָפּיי אין וויסרוסלאַנד. ס'איז באשלאָסן געוואָרן אויך די יידן צוצולאָזן צו דער ארבעט. אין 1851 י'. האָט דער אדל פֿון קור־לעגדער גובערניע געבעטן מען זאָל אים דערלויבן אינלאַדן יידישע ארבעטער — ברוקנערע פֿון קאָוונער גובערניע (אין קורלאַנד האָבן די יידן קיין וואָגרעכט נישט געהאַט). ניקאָלאי האָט געענטפֿערט אז מען דערוף נאָר ביטנאי, אז נאָכדעם, וויַ זיי ווילן ענדיקן די ארבעט, זאָלן זיי נישט בלייבן אין קורלאַנד 1).

אין 1846 י'. האָט זיך אין מינסקאַרן־קאַבינעט באַהאַנדלט די פֿראַגע וועגן דערלויבן די זשיטאָמירער יידן, וואָס האָבן זיך פֿאַרנומען מיט שמידערי אָן א ציינעניש, אַז זיי קאָנען די ארבעט — צו פֿאַרנעמען זיך מיט זייער מעלאָכע אויך אף וויטער. די שמידן—קרימטן פֿון זשיטאָמיר האָבן געפֿאָדערט, אז מען זאָל די יידן פֿאַרבאָטן צו פֿאַרנעמען זיך מיט שמידערי. נאָר וויל די ארטיקע מאַכט האָט געשריבן, אז די יידן באַהערשן די ארבעט נישט אין קונצוק — האָט דער סענאַט סאָפּקאָסאָף דער־לויבט, אז די יידן זאָלן זיך אף וויטער פֿאַרנעמען מיט זייער ארבעט נאָר ביטנאי, אז זיי זאָלן נישט געבויען קיין קריסטלעכע באַדינער 2).

דער לעצטער צופֿאַל באַווייזט אויך די באציונגען צווישן די יידישע און ניטיידישע אַנטוועלקער. די יידן איז אויסגעקומען אויס־צוהאַלטן א שווערן קאַמף מיט זיערע קריסטלעכע קאָנקורענטן, וויַ אזוי ס'האָט זיך געפֿירט דער קאמף באַווייזן פֿאַקטן.

אין 1831 יאָר האָט א פֿאַרשטייער פֿון די יידישע וועבער אין שטעטל מיר זיך געווענדעט אין אינערן־מינסטעריום מיט א ביטע, אין וועלכער ער שרייבט, אז יידישע באַלעבאַטים, אַן ערעך בא 40 מאַן מיט די מישפּאָכעס, וואָס האָבן זיך פֿאַרנומען מיט וועבערי פֿון קינדוויי אָן, האָבן זיך שוין פֿאַרפֿירט באַלעבאַטשקייטן, אופֿגעבויט הייזער א. א. ו. נאָר די ארטיקע וועבער — קרימטן, וועלכע זיינען אונ־טערגעהעצט דורך די קאַטוליישע גייסטלעכע, שטערן זיי מיט אַלע מיטלען אין דער ארבעט אוו וויַל אינגאַנצן אָפּנעמען בא די יידן דאָס רעכט צו פֿאַרנעמען זיך מיט וועבערי. די קרימטלעכע וועבער האָט זיך איינגעגעבן פּויעלן בא דער ארטיקער רעגירונג, אז זי זאָל באַשטעטיקן אַן אלטע פּריווילעגיע נאָך פֿון פּוילישן קיניג אלעקסאַנדער פֿון 1686 יאָר, לויט וועלכער, די יידן איז נעווען פֿאַרבאָטן אריינצוטרעטן אין דעם צעך אוו פֿאַרנעמען זיך מיט וועבערי. די פּראָטעסטן פֿון די יידן האָבן צו נאָרניט געבראַכט. נאָך א לאַנגדויערנדיקער „פּערעפּיסקע" איז מען אין אינערן־מינסטעריום געקומען צום באשלוס, אז די ארטיקע מאַכט האָט געהאַנדלט ריכטיק, וואָס זי האָט באַשטעטיקט אוו באַנייט די פּריווילעגיע אוו די יידן האָבן אזוי ארום נאָרניט געקאָנט מאַכן 3).

נאָך אזא מין צופֿאַל האָט נעטראָפֿן אין מיטאַווע. אין 1838 יאָר האָט זיך א גרופּע יידישע זיינערמאַכער נעווענדעט מיט א ביטע אין אינערן־מינסטעריום, אין וועלכער זיי האָבן זיך אויך נעקלאָגט, וואָס מען שטערט זיי אין זייער ארבעט. צייט 40 יאָר האָבן זיי געהאט דאָסזעלבע רעכט, וואָס די קריסטלעכע מאַיסטערס, נאָר איצט האָבן די קריסטלעכע מאַיסטערס אויסגענוצט אן אלטע פּריווילעגיע נאָך פֿון 1611 יאָר אוו וויַל שאָפֿן אן איינענעם צעך פֿאַר זיינערמאַכער אוו נישט לאָזן די יידן פֿאַרנעמען זיך מיט זייער ארבעט. „מען לאָזט אונדז נישט אפֿילע אויסלערנען אונדזערע איינענע קינדער א מלאָכע" — האָבן די יידן געשריבן. „דער פֿאַרבאָט אוו דאָס, וואָס די קריסטלעכע מאַיסטערס נעמען נישט קיין יידישע קינדער צום לערנען, שטערט אונדז אויסלערנען א וועלכע נישט איז מלאָכע". נאָך לאַנגע אונטערהאַנדלונ־גען צווישן דעם סענאַט אוו מינסטעריום, האָט דער סענאַט אין 1842 יאָר פֿאַרבאָטן די יידן צו האַלטן לערן־יינגלעך אוו פּויאָלים, אַרומצו־העגנען שילדן אף די קראָמען, וויַ נאָר ס'וועט זיך גרינדן אף א נערעכ־לעכן גרונד א באַוונדער צעך פֿון זיינערמאַכער — קרימטן 1). די יידן האָט מען דערלויבט נאָר ארבעטן מיט די געהילפֿן, וועלכע זיי האָבן צוי דער צייט נעהאט. ס'איז אינטערעסאַנט נאָך צו באַמערקן, אז ערשט נאָר אין 1850 יאָר האָט מען דערלויבט די יידישע האַנטווערקער אין קורלאַנד צוגענעמען אַלס לערן־יינגלעך יידישע קינדער. דעם אַלטן פֿאַרבאָט האָבן געפֿונען פֿאַר גוט צוועקמעסיק סאי די ארטיקע, סאי די צענטראַל־רעגירונג, וויל „דאָס נישט דערלויבן יידן לערנען זיך א וועלכע נישט אף מלאָכע בא זייערע אינגלויביקע, ברענגט צו דעם, אז זיי קאָנען וועלן נישטצולכע אוו אפֿילע שעדלעכע מישגלידער פֿון דער געזעלשאפֿט" 2).

צו וואָס פֿאַר א מישלען זיינען דערנאָנגען די ניטיידישע באַלמ־לאָכעס אין זייער קאַמף מיט די יידישע קאָנקורענטן, באַווייזט אזא מין צופֿאַל. אין 1844 יאָר האָט א גרופּע קריסטלעכע באַלמלאָכעס פֿון סטראַיא־רופֿא דערלאַנגט אין מינסטעריום אן אָנקלאָגע, וווּ זיי וויינען אָן, אז אונטער דער שטאָט, אפֿן ייִלעוו־זאַוואָד, האָבן זיך בא־זעצט — שוין באַלד 10 יאָר — 8 יידישע שניידער, וועלכע קומען אין שטאָט, גייען אינבער די הייזער אוו קלייבן ארבעט. מיט דעם ברענגען זיי א גרויסן שאָדן די קריסטלעכע באַלמלאָכעס, נעמען בא זיי צו די פֿאַרדינסטן. דערוום בעטן זיי, אז מען זאָל די יידן ארויסשיקן אין טבֿוים. אף דער אָנפֿראָגע פֿונם אינערן־מינסטעריום, האָט דער קרינ־מינסטער, וואָס אונטער זיין רעשוּם האָט זיך נעפֿינען די שטאָט, דערקלערט, אז אפֿן ייִלעוו־זאַוואָד געפֿינט זיך נאָר איין יוד — א שניידער סטערנין, וועלכער פֿאַרנעמט זיך מיט דעם, וואָס ער נייט מיליטער־קליידער פֿאַר די אפֿיצערן, וויל אין שטאָט זיינען קיין אנדערע מיליטער־שניידער נישט, אוו ביללאַל זיינען אין שטאָט נישט קיין שניידער, נישט קיין צעכן. עטלעכע שטאָטיקע מעשטשאַנעס פֿאַרנעמען זיך מיט נייען „קאַפֿטאַנעס" פֿאַר דער רוסישער באַפֿעלקערונג. דערוום בעט דער מינסטער מע זאָל סטערנינען נישט טרייבן אין אים לאָזן אף זיין ארט. סטערנין איז געבליבן, נאָר די מעשטשאַנעס האָבן וויידער דער־לאַנגט ביטעם, אז סטערנין פֿאַרנעמט זיך מיט נייען קליידער פֿאַר דער ציווילער באַפֿעלקערונג, אוו ברענגט דערמיט א גרויסן שאָדן די קרימטן, די הונג ציווילע אוו מיליטערישע מאַכט האָט נעבעטן מען זאָל סטערנינען לאָזן, אז ער איז דער איינציקער שניידער אין שטאָט, קאָן גוט די ארבעט א. א. ו. נאָר די מעשטשאַנעס האָבן זיך וויידער־

1) Леванда. Полный хронол. сборн. зак. о евр
2) Там же.
3) Архив М.В.Д. Деп. Пол. Исп. 1832 д. № 443.

1) Архив М.В.Д. 2 ст. 2 гор отд. Хоз. Департ. 1838, д. № 72, см. сб. Леванда № 585.
2) Леванда. № 614. Арх. М.В.Д., ст. 2, гор. Отд. Хоз. Деп. д. № 164.

אמאָל גיט באַרוּקט, ווידער געשיקט „פּראָשענעס“ אין דער III אָפּטיילונג פֿון דער קייזערלעכער קאַנצעלאַריע אוּן אַפֿילע ניקאָלאַיעוו אַליין. ס׳האָט נאָך אין דער מאיסע א־יינגעמיטט אַז אַנשטאַלט, ווי די III אָפּטיילונג פֿון דער קייזערלעכער קאַנצעלאַריע. סאַפֿקאָלסאָף האָט מען סטערנינען ארויסגעשיקט אין „טשערטא“ 1).

אין 1845 י׳, האבן די עלטסטע — די סטאַרשינעס — פֿון פֿערעיאסלאַווער (פּאָלט. גוב.) קרײַסטלעכן שנייידער־צעך דערלאַנגט אַן אָנקלאָג אַף דער פּאָלטאַווער גובערניאַלער פֿאַוואַלטונג, וועלכע האָט דערלויבט די יידישע שניידער גרינדן אַן איינגענעם צעך. די עלטסטע האָבן געבעטן, מען זאָל דעם יידישן צעך פֿאַרמאַכן אוּן די יידישע באַלמעלאָבעס צוישרייבן צו די געהערטע אַלגעמיינע צעכן, דערמית וועט זיך פֿאַרבעסערן די לאַגע פֿון די קריסטלעכע צעכן, וויל אויב עס וועלן עקזיסטירן יידישע צעכן, וועלן די קריסטן ניט זיין אימשטאַנד איינצוצאָלן די מעלוּבע־שטייערן, פּאָדאַטקעס א. א. ו. אוּן — צוליב ארעמקייט — אַפֿילע אויסהאַלטן זייערע מישפּאָכעס. די באַקאָשע זייערע איז דערפֿילט געווארן בעניגייע יידישע צעכן אוּן, נאָך מער, — ס׳איז זיי דערלויבט געווארן ניט צוגענעמען די יידן אין זייער צעך 2).

אין 1848 י׳, האָבן די עלטסטע פֿון שוסטער־צעך אין קאָוונע אויך געקלאָגט זיך, אַז די גובערניאַלע „נאַטשאַלסטוווע“ האָט געוואָלט עפֿענען יידישע צעכן, נאָר, וויַ ס׳האָט זיך דערנאָך אַרויסגעוויזן, האָבן די יידן צוויי מאָל נעבעטן גרינדן זיי צעכן — נאָר ביידע מאָל האָט מען זיי אין דער באַקאָשע אָפּגעוואָגט 3).

אין 1852 י׳, האָבן די עלטסטע פֿון ווילנער צעך פֿאַר זאָלטען־אוּן שארן־מאַכער געפֿאָדערט, מען זאָל די יידן ניט דערלויבן פֿאַרנעמען זיך מיט דער אַרבעט, אויב זיי וועלן ניט זיין צוגעשריבן צום צעך. דערויף האָט זי דער אינערן מ.ניסטער דערקלערט, אז קיינעם איז ניט פֿאַרבאָטן, לויטן געזעץ, צו פֿאַרנעמען זיך מיט אַ וועלכער ניט איז מעלאָבע, קעדיי צו פֿאַרדינען אַפֿן לעבן. די אָבער, וואָס זיינען ניט אריין אין צעך, מוזן אַרבעטן אַליין, אָן געהילפֿן, אוּן ניט האָבן קיין שילדן אַף די קראָמען 4).

אין די 40־קער יאָרן באַמערקט זיך בא די יידישע באַלמעלאָבעס א טענדענץ צו אַרנאַנזירן אייגענע האַנטווערקער־צעכן. כּאָטש לויט דער „פּאָלאָשעניע“ פֿון 1804 יאָר איז געווען דערלויבט אויך די יידישע באַלמעלאָבעס אריינטרעטן אין די צעכן, אויב דאָס וועט ניט וויַדערשפּרעכן די פּרינציפּיעס, וועלכע זיינען נענעבן געוואָרן אייניקע שטעט, כּאָטש לויט דער „פּאָלאָשעניע“ פֿון 1835 י׳, האָבן די יידישע האַנטווערקער אויך נעהאַט דאָס רעכט „אין די ערטער, וווּ זיי איז דערלויבט צו זיין, פֿאַרשרייבן זיך אין צעך, אויב דאָס וועט ניט וויַדערשפּרעכן די פּרינציפּיעס“ — נאָר פֿאַקטיש האָבן די קריסטלעכע צעכן די יידן צו ניט אריינגענומען. האָבן די יידן זיך נעפֿרווט גרינדן ספּעציעל יידישע צעכן. אזוי צ. ב. האָבן אין 1847 י׳, יידישע שנייידער פֿון סוויסלאַטש געבעטן גרינדן א צעך. די מאָטיוון צו דעם זיינען געווען אוֹעלכע. ערשטנס — וויל זיי ווילן אינפֿירן א נעהעריקן סיידער אין

1) Арх. М.В.Д. Деп. Пол. Исп. 1884, д. № 311.
2) Арх. М.В.Д. 1 ст. 2 гор. отд. Хоз. Деп. 1845, д. № 29.
3) Там же. 1848, д. № 44.
4) Там же. 1852, д. № 241.

דער מעלאָבע, וועלכע ניט זיי די איינציקע מענלעכקייט צו צאָלן די קאָוואָנע שטייערן — וויַ זיי שרייבן:

נאָך אַ מאָטיוו איז געווען דאָס, וואָס זיי ווילן אָפּהיטן די אינטערעסן פֿון דער באַפֿעלקערונג פֿון שטעטל אוּן גלייכצייטיק אויך באַזייטיקן די קאָנקורענטן, וואָס ברענגען זיי א גרויסן שאָדן.

אוּן נאָך א מאָטיוו: קיינן א ציינגעניש, אז מען איז אן ארבעטער, א גוטלעכער מיטגליד פֿון דער געזעלשאַפֿט אוּן ניט אריינפֿאַלן אין צאָל פֿון די ניטנוצלעכע ליידיקגייער,—„פּראָדנאָשאטאוישטשיעס“1) אויב די פֿירערדיקע מאָטיוון זיינען ניט קיין ספּעציעל יידישע, אויב זיי זיינען אַרויסגעדרונגען פֿון דער צעכן־אָרנאַניזאַציע פֿון יענער ציים — איז שוין דער לעצטער מאָטיוו — גראד א ספּעציעל־יידישער, וועלכער האָט אַ שאיכעס צום פּראָיעקט וועגן „ראַזבאָר“. ד. ה. וועגן צוטיילן די גאַנצע יידישע באַפֿעלקערונג אַף צווייערליי קאַטעגאָריעס: גוצלעכע אוּן ניט גוצלעכע. אזעלכע מאָטיוון טרעפֿן זיך אין די ביטעס פֿון די יידישע באַלמעלאָבעס גאָניץ אָפֿט.

אין 1850 י׳, האָבן די שקלאָווער באַלמעלאָבעס געבעטן דערלויבן זיי צו גרינדן צעכן 2). די מאָטיוון זיינען: וויל די צעכן פֿירן „שנורידעט ביכער“ פֿאַר די מאיסטערס, געהילפֿן, וווּ ס׳ווערן פֿאַרשריבן די אלע אָנקלאָגעס אַף די, וועלכע פֿירן אוים שלעכט די ארבעט. דאָס רופֿט ארויס פֿאַרשיידענע באַשלוסן: די גוטע מאיסטערס ווערן אריינגערעכנט אין צאָל, די ניטפֿאַסיקע ווערן אויסגעשלאָסן.

אין 1852 י׳, האָבן די האַנטווערקער געבעטן גרינדן צעכן — די מאָטיוון אויך ריין עקאָנאָמישע. פֿאַר האָמעל — שרייבן זיי פֿאַדערט זיך א גרויסע צאָל מאיסטערס אין געהילפֿן. צווישן זיי אוּן די לערן־יינגלעך זייערע פֿאַדערט זיך א צוטיילונג, קעדיי אויסצומיידן א קאָנקורענץ אוּן קעדיי צו באַשיצן די אינטערעסן פֿון די, וואָס באַשטעלן די ארבעט 3).

די מינסקער שערער (Цырульники) האָבן געבעטן אויך גרינדן א צעך. די מינסקער מעדיצינישע פֿאַרוואַלטונג (Медицинская Управа) האָט אונטערגעהאַלטן זייער ביטע — נעמענדיק אין אַכט די אייגנארטיקייט פֿון דער מעלאָבע. וויַ ס׳האָט זיך פֿאַרוויזן, פֿאַרנעמען זיך די שערער ניט נאָר מיט שערן אוּן ראזירן — נאָר מיט שטעלן באנקעס, צאַפּן בלוט, מאַכן אַפֿילע קליינע אָפּעראַציעס א. א. ו. גרינדן דעם צעך איז נעווען דערלויבט, קעדיי קלאָר צו מאַכן די צאָל שערער אוּן זייערע נעהילפֿן אוּן קעדיי צו האָבן איבער זיי א שטרענגע האַשגאָבע 4).

אוּן צוגלייך מיט די אַלע אַנגעמיינע מאָטיוון — אויך די ספּעציעל יידישע. אזוי האָט אין 1852 יאָר א גרופּע ווילנער ברויט־בעקער געבעטן גרינדן א צעך — קעדיי צו זיין פֿאַרעכנט אין דער צאָל נוצלעכע עלעמענטן. די באַקאָשע האָט ארויסגערופֿן א לעבהאַפֿטע „פּראָטעסקע“ מיצאַד דער מאַכט. כּאָטש די יידן האָבן באַווּיזן, אז באַקן ברויט איז זייער הויפּט־מעלאָבע, אז זיי באַקן פֿאַרשיידענע סאָרטן

1) Там же. 1847, д. № 68 — פֿון דער „דעלאָ“ איז אויך צו זען, אז אין דער צייט זיינען שוין געווען צעכן אין די שטעטלעך: סוכאווא, יאנאווא, קאריצינא א. א. ו.
2) Там же 1850, д. № 286.
3) Там же. 1852, д. № 127.
4) Там же. 1852, д. № 132.

ברויט א, א, ו. האָט מען דאָך אין זייער ביטע זיי אָפּגעזאָגט — ווייל באַקן ברויט איז קיין מעלאָכע ניט — אַלע ווייבער קאָנען דאָס 1).

אין זשיטאָמיר האָט איינער א ייִד געבעטן גרינדן א צעך פֿאַר ליכט-מאַכער. ווידערמאָל האָט מען אים אין זיין ביטע אָפּגעזאָגט — ווייל דאָס איז קיין מעלאָכע ניט — אַלע קאָנען דאָס מאַכן. אויך אין זשיטאָמיר האָט מען פֿאַרמאַכט דעם צעך פֿון די גרויפֿן-מאַכער, ווייל מען האָט איינגעפֿונען, אז דאָס איז קיין מעלאָכע ניט — ווייל אַלע קאָנען זיך גרינג אויסלערנען די ארבעט 2).

ס׳זיינען געווען אויך אַנדערע סיבעס, אײַבער וועלכע די ייִדישע באַלעמעלאָכעס האָבן געשטרעבט צו אָרגאַניזירן זיך. ווי זיינען שוין ענג פֿאַרבונדן מיט דעם אינעווייניקסטן לעבן פֿון די ייִדישע באַלעמעלאָכעס, מיט זייערע באַצויונגען מיטן קאָהאָל. די ייִדישע באַלעמעלאָכעס איז אויסגעקומען פֿירן א קאַמף ניט נאָר מיט קריסטלעכע קאָנקורענטן, זיי האָבן געלעבט ניט נאָר פֿון דער פּאָליטיק פֿון דער רעגירונג — אַנדערש דעם האָבן זיי נאָך געלעבט פֿון קאָהאָל-לייט, דער מאָטיוו פֿון פֿאַרייניקונג, ארויסצוגיין פֿון דער האשלאָטע פֿון קאהאָל — שפּילט אויך א ראָלע אין דעם לעבן און שטרעבונגען פֿון די ייִדישע באַלעמעלאָכעס.

אין יאָר 1852 האבן די ייִדישע האַנטווערקער פֿון בעלאַיא-צערקאָוו נעבעטן גרינדן צעכן. אַזוי ווי צו דער צייט זיינען שוין אַרויס די טאַקאָנעס וועגן די צעכן פֿון 16-טן אַפּריל 1852 יאָר — וועגן זיי וועט נאָך אונדז אויסקומען צו שרייבן — האָט דער סענאַט זייער באַקאָשע באַפֿריקט, און די צעכן זיינען נעווען אָרגאַניזירט. אין א יאָר צווייַ אַרום האָט א גרופּע באַלעמעלאָכעס זיך נעווענדעט שוין מיט א ביטע אָרגאַניזירן בא זיי ניט נאָר צעכן, נאָר א האַנטווערקער-פֿאַר-וואַלטונג (Ремесленная Управа) מיט צוטיילונגען אף צעכן א. א, ו. און אָפּטיילן די ייִדישע באַלעמעלאָכעס פֿון די איבעריקע ייִדן אין פּראָט פֿון צאָלן שטייערן, געבן רעקרוטן א. א, ו. „קעדיי צו אַראָפּוואַרפֿן פֿון זיך דעם יאָך פֿון דער ייִדישער נעמיינדע, וועלכע — לויט דעם אַלטן ייִדישן שטייגער — קוקט מיט פֿאַראַכטונג אַף די באַלעמעלאָכעס. מען נעמט פֿון זיי אין א גרעסערער מאָס די אַלע נעלט-שטייערן, רעקרוטן. אויב מען וועט זיי אויסטיילן אין א באַזונדער „אָבשטשעסטוואָ“ — נעזעלשאַפֿט—וועלן די האַנטווערקער — אָן קיין שום אָפּהאַלט, באַצייטנס, אַריינטראָגן די אַלע שטייערן, און וועלן ניט זיין אזוי אונטערדריקט 3).

אין 1851 יאָר האָבן די באַלעמעלאָכעס פֿון שטאָט דובנאָ נעבעטן מען זאָל זיי דערלויבן אויסוויילן פֿון זיך אַלטמאַן אין דער שטאָט-פֿאַרוואַלטונג, וויַיל — האָבן זיי געשריבן — דאָס, וואָס די האַנטווערקער האָבן ניט קיין פֿאַרשטייער אין שטאָט-פֿאַרוואַלטונג — נוצן אוים די „קופּצעס“ און „מעשטשאַנעס“ קעדיי צו אונטערדריקן די באַלעמעלאָכעס. דערביבער בעטן זיי אויסקלייבן א פֿאַרשטייער, וועלכער זאָל פֿאַרטיידיקן זייערע אינטערעסן. אין א צווייטע ביטע האָבן זיי אַפּילע נעבעטן מען זאָל פֿון די באַלעמעלאָכעס שאַפֿן א ספּעציעלן רעקרוטן-באַצירק (Рекрутский участок). „לויט דער רע-זידע פֿון 1834 י׳, איז די „סקאָזקע“ — דער צעטל פֿון די צעכן-מיטגלידער צוזאַמענגעשטעלט נעוואָרן באַזונדערס פֿון די איבעריקע „מעשטשאַנעס“, נאָר די „אָבשטשעסטוואָ“, וועלכע פֿאַראַכט די באַלע-מעלאָכעס — ניט נעקוקט אף דעם, וואָס זיי פֿארדינען זייער כּזיונע מיט ארבעטאניע פֿון זייערע הענט און לויט זייער שטאַנד האָבן זיי לויטן נעזעץ פֿריַיילעניעס“.

די „אָבשטשעסטוואָ“ האָט אָבער, נאָך דער 8 רעוויזיע, אַז מען האָט צונויפֿגעשטעלט די צעטלען אַף די רעקרוטן, פֿאַנאַנדערגעוואָרפֿן די באַלעמעלאָכעס אין די אלע באַצירקן. אזוי ארום, אז באַם „נאָבאָר“ זאָלן אריינפֿאַלן מער באַלעמעלאָכעס, זיי קלאָגן זיך, אז אנשטאט די 4 רעקרוטן — נעמט מען פֿון די צעכליט 6 — 8 אזן מערער. דאָס אליין ברענגט דערצו, אז די צעכליט מוזן אַנטלויפֿן פֿון שטאָט — אזן די אָרטיקע מאַיסטערס ליידן זייער דערפֿון. דער גענעראַל-גובערנאַטאָר, אין זייענעם אן ענטפֿער האָט אויך אָנגעווויזן — אַז ביים די וואָלן קומען פֿאָר אַפּילע שוועריקייטן, אז אף דער ייִדישער „אָבשטשעסט-וואָ“ קומען אָן צו אים אַפּילע אָנקלאָגעס 1).

אין 1853 האָבן די באַלעמעלאָכעס פֿון וולאַדימיר-וואָלינסקי אויך נעבעטן דערלויבן זיי אויסקלייבן א ראַטמאַן, אזן אויך צוליב דעם, ער זאָל זיי פֿאַרטיידיקן אין דער צייט פֿון „נאָבאָרן“. אזן נאָך האָבן זיי געבעטן — אז מען זאָל פֿאַרוויסיקן פֿון שטאָט די נימאָרטיקע האַנט-ווערקער, — ווייל זיי שאַפֿן א קאָנקורענץ.

ס׳איז קעדאי נאָך אָנווייזן אף אזא מין פֿאַקט. אין 1851 יאָר האָבן די קאַצאָווים פֿון ווילנע געבעטן גרינדן א קאַצאָווים-צעך.

אין זייער ביטע וויזן זיי אָן, אז אזא צעך איז שוין נע-וואָרן געגרינדעט נאָך אין 1844, נאָר דער היגער ראָוו אזן „אָטקופּשטשיק פֿון קאָראָבקע“ האָבן געפּויעלט, אז מען האָט דעם צעך אָפּגעשאַפֿן.

די נייַע באַקאָשע פֿון די קאַצאָווים איז דערפֿילט געוואָרן אזן זיי האָבן ווידער אָרגאַניזירט א צעך. אין 1853 י׳, האָט דער איינערן-מיניסטער געפֿונען פֿאַר נוטיק די ייִדישע קאַצאָווים-צעכן אָפּצושאַפֿן אזן צוגויפֿגעזן זיי מיט די קריסטלעכע 2).

כאָטש לויט דער „פּאָלאָזשעניע“ פֿון 1804 אזן דער „פּאָלא-זשעניע“ פֿון 1835 י׳, האָבן די ייִדן געהאט דאָס רעכט אריינצוטרעטן אין צעכן — נאָר אויבן איז שוין אָנגעוויזן, וואָס פֿאַר א פּראַקטישע ווערדע די „פּאָלאָזשעניעס“ האָבן געהאט. אכּזיך דעם, האָבן די ייִדישע באַלעמעלאָכעס נעהאט דאָס רעכט אַפּילע ציימווייליק באַזעצן זיך אין אינעווייניקסטע גובערניעס, קעדיי צו פֿאַרפֿולקאָמען זיך אין זייער אר-בעט. נאָר מיר האָבן שוין נעזעגן, וויַ אזוי דאָס האָט זיך פּראַקטיש דורכגעפֿירט אין לעבן. בענוניע די ייִדישע צעכן הויבט זיך אָן א נייַע ערע פֿון 16-טן אַפּריל 1852 3). די רעגירונג האָט דערלויבט די ייִדישע באַלעמעלאָכעס אין טכּום — אריינצוטרעטן אין די אַלגעמיינע צעכן. פֿאַר די ייִדן זיינען נעשאַפֿן נעוואָרן אַפּילע ספּעציעלע ייִדישע צעכן — די אזוי גערופֿענע „ניע רעמעסלייעני“. די נייַע פֿאַראָרדענונג האָט נעהאט א שאיכעס צום „ראַזבאָר“. די מיטגלידער פֿון די צעכן האָבן זיך נערעכנט פֿאַר „נוצלעכע“ ייִדן און זיינען ניט אריינגעפֿאַלן אין צאָל פֿון די „פּראַזדנאשאטאיושטשיעסיא“. נעוועז נאָר א מאָטיוו—

1) Там же. 1852, д. № 36.
2) Там же. 1852, д. № 313; 1853, д. № 12.
3) Там же. 1852, д. № 183.

1) Там же. 1851, д. № 25.
2) Там ше 1852, д. № 107.
3) Леванда. Хронологич. сборн.

אַ געהיימער: לויט דער מיינונג פֿון אינערן־מיניסטער איז דאָס געווען נויטיק, קעדיי צו „צוגוין־פֿאַן די יידן מיט די קריסטן"! 1)...

אָבער די יידן האָט מען נישט געקאָנט אויסקלייבן פֿאַר קיין „עלטסטע" —голова— אין צעך, זיי האָבן נאָר געקאָנט זיין א געהילף פֿון עלטסטן — נאָר אויך נישט אויסדערוויילטע פֿון „סכּאָך" — פֿון צעלפֿאַרשאַלונג — נאָר באַשטימטע פֿון מאַגיסטראַט, ראַטושע, שטאָט־פֿאַרוואַלטונג, אוּן דער געהעריקער אנשטאַלט האָט געדאַרפֿט אָרעוו זיין פֿאַר זיי. די צעך־פֿאַרוואַלטונגען האָבן געקאָנט אָפּשאַפֿן א באַשלוס פֿון צעך־פֿאַרזאַמלונג, — אויב אין באַשלוס האָבן זיי איינגעזעצן עטוואָס שעדלעכעס פֿאַרן צעך.

די פֿאַרוואַלטונגען האָבן אויך געמוזט נוט אַלטונג געבן אַף די יידן, — אויב זיי האָבן נישט געארבעט א געוויסע צייט, האָט מען זיי גלייך געמוזט אויסשליסן פֿון צעך 2).

אין די „ניע־רעמעסליענע" צעכּן זיינען אריינגעפֿאַלן אַזעלכּע קאַטעגאָריעס יידן: ברוקירער, עדרנראָבער, בויער, שטוקאַטורן, באַלע־גאָלעס, פֿורמאַנעס, גערטנער, ארבעטער אף פֿאַבריקן אוּן זאַוואָדן, טאָג־ארבעטער, הויז־בארינער א. א. וו. יעדע קאַטעגאָריע האָט געמוזט האָבן ספּעציעלע ציינענישן, די צעכּן האָבן געמוזט אכטונג געבן אף זיי, אויב זיי האָבן נישט געארבעט א געוויסע צייט — אויסשליסן.

די יידישע מיאסטערס פֿון די אַלגעמיינע צעכּן האָבן געקאָנט האַלטן געהילפֿן אוּן לערן־יינגלעך אַפּילע קריסטלעכע. לערן־יינגלעך, אָבער נאָר אין דעם פֿאַל — וועז באַם מיאסטער איז געווען כּאַטש איין געהילף א קריסט. דער „גאַלאָוע" פֿון צעך האָט געדארפֿט אַכטונג געבן, דער יונג זאָל זיי נישט צווינגען ארבעטן אין א כּאָנע־טאָג, זיי זאָלן באַווכן דער קלויסטער א. ד. גל. אויב אַ יידישער פויעל האָט געארבעט בא א קריסט — האָט דער קריסט אים אויך נישט געקאָנט צווינגען ארבעטן אין די טעג, וועז, לויטן דין, איז זיי ארבעטן פֿאַרבאָטן.

צום סאָף איז קעדאי צו ברענגען נאָך פֿאַלגנדיקן פֿאַקט. אין 1852 י', האָט אַ גרופּע יידישע סאָכרים, וואָס זיינען צופֿעליק זיך צוגעפֿאָרן אין פּעטערבורג, — דערלאַנגט דעם אינערן־מיניסטער א ביטע וועגן פֿאַרגרינגערן די לאַנע פֿון די יידן אין רוסלאַנד: וועגן די יידישע באַלמעלאָכעס ריידן זיי דאָרט אויך — אוּן אָט וואָס זיי שרייבן 1): „דער האַנטוועדקער־קלאַס בא י.דן געפֿינט זיך אין ז יער א שוועדער לאַנע, וויל די צאָל מאיסטערס איז גרעסער, איידער די אָרטיקע באַדערפֿענישׂ אין זיי, וועלכע איז אַדאַנק דער אָרעמקייט פֿון איינוואינער זייער א קלייניע. די רייכע שרייבן אוים פֿאַר זיך אַלע זאכן פֿון אַנדערע ערטער, וו־ די זאכן זיינען אי ביליקער, אי בעסער, אוּן אָט איבער וואָס פֿאַר א סיבע: אין הינטיקע צ יטן זיינען דערפֿונדען גע־וואָרן א פֿולע מענאַנישע געצייג, וועלכע פֿאַרפֿולקאָמען די האַנטוועדקערייַ אוּן מאַנופֿאַקטור־אויסארבעטונגען אוּן מאַכן זיי אף א פֿולע בי־ליקער. די יידישע באַלמעלאָכעס האָבן אָבער נישט די מענלעכקייט — וויל זיי האָבן קיין וואָינרעכט נישט — צו זען די מאַשינען אוּן צו באַ־קאָנען זיך מיט זייער ארבעט. דערום בעטן מיר (די סאָכרים) מען זאָל זיי דערלויבן פֿאַרנעמען זיך מיט האַנטוועדקעריי אָן באַגרענעצ נגען אין ארט". די מענלעכקייט צו פֿאַרנעמען זיך מיט האַנטוועדקעריי אויך לויטן טכּוים איז נענעבן געוואָרן די יידישע האַנטוועדקער ערשט לויטן נעוזין פֿון 28־טן יוני 1865 יאָר, וועלכער איז אינגיכן שטאַרק באַגרענעצט נע־וואָרן דורך נייע צירקולי־ארן.

1) Архив М.В.Д. 1 ст. 2, гор. отд. Хоз. Деп. 1852, д. № 63.

1) Арх. М.В.Д. 1 ст. 2, гор. Отд. Хоз. Деп. 1850 г. д. № 180 ч. I и II.

2) Леванда Хронол. сборн.

אינסטיטוט פאר ווייסרוסלענדישע קולטור — יידישע אפטיילונג.
Інстытут Беларускае культуры – Яўрэйскі Аддзел.

ד״ר מ. א. לוריא.

די סאציאלע פארהעלטענישן און די סאציאלע באוועגונג אין פאלק ישראל*).

1. א ל ג ע מ י י נ ע ר א י נ ב ע ר ב ל י ק. וואָס פאַר א סאָציע־לע סטרוקטור אין סאָציאלע פאַרהעלטענישן האָבן מיר אין פאָלק ישראל?

קעדיי צו ענטפֿערן אַף דערדאָזיקער פֿראַגע, מוזן מיר קוידעמקאָל זען, מיט וואָס פאַר א פֿ א ר מ ע ן פֿון איינגעטום האָבן מיר צו טאָן— מיט קאָלעקטיוון באַזיץ, אָדער מיט פּריוואַטן.

וואַרפֿן מיר א בליק אַביסל אַף דער עלטסטער צייט, אַף דער צייט פֿון די שופֿטים, געפֿינען מיר שוין אויך דאָרטן א נאַנץ קלאָרע רי־פֿערענצירונג פֿון קלאַסן אין דאָם זעצט בעמיילע פֿאָרויס דאָם פּרי־וואַט־איינגעטום. פֿירשטן אין פּויערים, זיינען די וויכטיקסטע שטאַנדן, וואָם טיילן זיך אויס אין דער „שירת־דבורה". אין בא די פֿירשטן גופֿא געפֿינען מיר א נאַנצע צוגליִדערונג; זייער נאָמען איז א פֿינפֿפֿאַלטער: פ ר ע ו ת (פֿירער); ר ו ז י ם (האַרן, פֿירשטן; געמיינט זיינען דאָ די כנענים); ח ו ק ק י ם (נעזעצגעבער); א ד י ר י ם די מעכטיקע אין ש ר י ם (פֿירשטן, אויך באַאַמטע). פֿון די זקנים, די עלטסטע פֿון דער געמיינדע, די בעלי העיר, די באַלעבאַטים פֿון שטאָט, און פֿון די חורים, די גרויסע גרונט־באַזיצער אין דער עטוואָס שפּעטערדיקער צייט — רייכן מיר נישט.

וואָס וויסן מיר פֿון דעם פּריוואַט־איינגעטום אין ישראל?

אז מיר פֿאַרשטייען דאָ הויפּטזאַכלעך פּריוואַט־איינגעטום אַף ע ר ד, אין קלאָר. מיר וויסן, אז דער פֿרעמדער באַזיץ טאָר נישט ווערן אָנגערירט; דאָם פּריוואַט־איינגעטום איז הייליק און דאָם איז נאָר דער־פֿאַר, וויל דיזאָזיקע פֿאָרם פֿון דעם באַזיץ איז אין דער היסטאָרישער צייט שוין די הערשנדיקע. דאָם עקזיסטירנדיקע געואָנהייט־רעכט איז שפּעטער פֿאַרפֿיקסירט געוואָרן אויך שריפֿטלעך. אזוי זעען מיר, אז די עלטסטע געזעצגעבונג, דער „ספֿר־הברית" (שמות 23,12 — 20,22), באַזירט זיך אינגאַנצן אף דעם אינסטיטוט פֿון פּריוואַט־איינגעטום. קענן דעם זיינען צומאָל אַפֿילע די מעכטיקע קינזיגן געוואָרן אָנמעכטיק. אזוי האָט דער אמאָליקער רויב־רייטער פֿון יהודה אין ישראָל, דער וואָס־אַל פֿון דעם קיניג אָבֿיש פֿון די פּלשתים אין דער שפּעטערדיקער קיניג פֿון די יידן — דוד, געמוזט באַצאָלן ארונה׳ן פֿאַרן פּלאַץ 600 שטיק נאָלד, קעדיי צו בויען דאָרטן א מזבח. פּונקט אזוי האָט שפּעטער דער קיניג עמרי געקויפֿט דעם באַרג שומרון באַ שמרן, באַצאָלט אים דערפֿאַר 2 טאַלענט זילבער אין אופֿגעבויט דאָרטן די הויפּט־שטאָט שומרון. אָבער דאָם רעכט פֿון פּריוואַט־איינגעטום קומט צום בוילעטן אויסדרוק ערשט אין דעם פֿאַל מיטן קינזיג אחאָב. עס איז אים געפֿעלן נעוואָרן דער ווייגאָרטן פֿון נבות, וואָם האָט זיך געגרענעצט מיטן קינזיגלעכן פּאַלאַץ, און ער האָט נעוואָלט געבן נבות׳ן א בעסערן ווייגאָרטן אַן אַנדערן, אָדער באַצאָלן פֿאַרן ווייגאָרטן נעלט. אַף דעם האָט אים געענטפֿערט נבות: „באַהיט מיר יהוה, אז איך זאָל דיר אָפּגעבן די ירושת פֿון מיינע עלטערן" — אין אחאב האָט קיין זאַך נישט געקאָנט טאָן. אויב ער איז שפּעטער יָא נעוואָרן דער באַזיצער פֿון דעם נעלדיבטן ווייגאָרטן — איז אַף דעם האָט ער נישט נעדאַרפֿט זיין קיין קינזיג. ס׳איז באַווּוסט, וויַ די קינזיגן איזבל האָט נישט נעקאָנט צוזיצן דעם טרויער פֿון איר קינזיגלעכן מאַן, געמאַכט דעם ווידערשפּעניקן נבות מיט א קאָפּ קירצער — אוין צוגעטראָגן דעם ווייגאָרטן א מאַטאָנע איר קינזיג אַחאב.

דאָם רעכט פֿון פּריוואַט־איינגעטום ווערט שפּעטער אויסגעדריקט אין אַזא געבאָט פֿון דעם אלהים־טיש עשרת־הדברות: „זאָלסט נישט באַ־נערן דאָם הויז פֿון דיין פֿרײַנט, זאָלסט נישט באַנערן די פֿרוי פֿון דיין פֿרײַנט, נישט זיין שקלאַפֿן, נישט זיין קינד, נישט זיין אייזל, קיין שום זאַך, וואָם עס געהערט דיין פֿרײַנט" (שמות 17, 20). אָפּט ווערט פּראָטעס־טירט קענן הסגת גבול. „די האַרן פֿון יהודה זיינען נעוואָרן וויַ די מסיגי גבול, אויבער זיי ווּעל אויך אויסגיסן, וויַ וואַסער, מיין צאָרן" (הושע 10, 5). און אַ צווייטער נביא רופֿט אויס: „וויי צו דיִ... וואָם נאַרן נאָך פֿעלדער אין רויבן עס, נאָך הייזער און נעמען עס, וואָם פֿאַרגוואַלטיקן דעם האַר און זיין שטוב, דעם מאַן און זיין פֿאַרמעגן" (מיכה 2, 2).

פֿון דעם אַלעמען דרינגט אַרויס מיט דער גרעסטער קלאָרקייט דער פֿאַקט פֿון פּריוואַט־איינגעטום אף ערד. עס וואָלט אָבער נעווען א גרויסער טאָעס צו מיינען, אז די ע ל ט ע ר ע פֿאָרם פֿון דעם באַזיץ — דאָס קאָלעקטיוו־ע איינגעטום — איז שוין אינגאַנצן פֿאַרשוווּנדן

*) א קאַפּיטל פֿון מיינער א גרעסערער ארבעט:
„Studien zur Geschichte der wirtschaftlichen und sozialen Verhältnisse im israelitisch-jüdischen Reiche", Gussen 1926 Verlag Alfred Töpelmann.

נעווארן. פֿאַרקערט, עס איז צו באַוווּנדערן, ווי נאָך אין דער שפּעטער־רעקער צייט, נאָך אַ 700 יאָר לעבן אין לאַנד, געפֿינען מיר אידערבלי־בענישן אין שפּורן פֿון דערדאָזיקער פֿאָרם פֿון קאָלעקטיוון באַזיץ, אין דאָם באַווייזט, ווי טיף עס איז געווען אריינגעדרונגען אין דעם לעבן פֿון דער נעזעלשאַפֿט. מיט דעם איז אויך ענג פֿאַרבונדן די טראַדיציע צו דערהאַלטן דעם באַזיץ אין דר גרענעצן פֿון דער אייגענער מישפּאָ־כע. איז איינער נעצווונגען זיין הויז אין שטיקל ערד צו פֿאַרקויפֿן, מוז עס קוידעמקאָל אויסליידן (דאָם הייסט, קויפֿן) דער נואל, וואָם שטאַמט פֿון דער זעלבער מישפּאָכע. דידאָזיקע טראַדיציע פֿלעגט ווערן אָפּגעהיט פֿאַר צו פֿאַרקומען, אז ירמיהו איז נעזעסן אין ירושלים און בא די שוועריסטע באַדינגונגען, אז ירמיהו איז נעזעסן אין ירושלים אין טפֿיסע דערפֿאַר, וואָם ער האָט געהאַלטן פֿאַר אַ מעשוגאַס זיך קענצושטעלן דער שטאַרקער אַרמיי פֿון נבוכדנאצר, איז נעקומען צו אים זיין שוועס־טער־קינד חנמאל און נעזאָגט צו אים: „קויף בא מיר מיין פֿעלד, וואָם נעפֿינט זיך אין ענתות... וואָרום דו מוזט עס קויפֿן על פּי דין פֿון דער גאולה (דיר נעהערט די ירושה)", און ירמיהו האָט אָפּגעקויפֿט דאָס פֿעלד בא חנמאל דעם זון פֿון זיין פֿעטער, וואָם אין ענתות (ירמיהו 8,9 32). דאָס רעכט און די פֿליכט פֿון דער מישפּאָכע אין דער פֿראַנע פֿון דעם נרונט־באַזיץ רעגולירט נאָך שפּעטער ויקרא 47, 25. דאָסדאָ־זיקע רעכט פֿון דער מישפּאָכע איז נעבליבן אָפּגעהיט אין מעשיך פֿון דער נאנצער צייט. „זיי ניט מסיג נבול (דעם באַזיץ) פֿון דער אַלמנה, ריר ניט אָן די פֿעלדער פֿון דר יתומים, ווייל שטאַרק איז זייער גואל, ער וועט זיך אָנעמען זייער אויפֿטע קענן דיר" (משלי 10,12. 23). באַ־וויסט איז אויך דער פֿאַל פֿון רות און נעמי (רות 4 — 4,1).

אזוי זעען מיר, ווי די טראַדיציע איינצוהאַלטן דעם פֿאַרמענן אין דר הענט פֿון דער אייגענער מישפּאָכע האָט נעהערשט אין מעשיך פֿון דער נאַנצער צייט, די מישפּאָכע איז זייער אָפֿט אויך די ג ע מ י נ ד ע, אָבער אויסער די צימטרטע מעקוירים, וואָם וואַרפֿן אַ ליכט אַף דעם קאָלעקטיוון באַזיץ פֿון דער מישפּאָכע, האָבן מיר אויך מעקוירים וועגן דעם קאָלעקטיוון באַזיץ פֿון דער נעמיינדע, אלס אזעלכע, וואָם איז ניט אומבאַדינגט נעבונדן דורך בליט־בענדער. שילדערנדיק די שוואַרצע פּערספּעקטיוו באַרן פֿאָלק און לאַנד, זאָנט מיכה: „קיינער וועט ניט זיין בא דיר, וואָם וועט ציען די שנור און וואַרפֿן דעם גורל אין דער נעמיינדע פֿון יהוה" (2,5). און דאָס קענען מיר פֿאַרשטיין נאָר ווי אַ נייע אינערטיליזונג פֿון דעם קאָלעקטיוון באַזיץ פֿון דער נעמיינדע צווישן די מיטגלידער. וויכטיקער איז נאָך עפּשער די שטעל בא ירמיהו (37,12). דאָרטן לייענען מיר, אז בייס די בשדים האָבן נעמוזט אויסקניין פֿון ירושלים צוליב דער אויבערמאַכט פֿון די עגיפּטער, איז ירמיהו אויפֿ פֿון ירושלים אין דעם לאַנד פֿון דעם שבט בנימין „אף צו נעמען אַ חלק צווישן פֿאָלק" (לחלק משם בתוך העם), ד. ה. אויס־נוצן זיין רעכט און אָנטייל נעמען אין דער כלכּל. און פֿונדעסטוועגן זיינען דאָס אַלץ ניט מער ווי ר ע ש ט ל ע ך פֿון דער אורשפּרינגלעכער פֿאָרם פֿון דעם קאָלעקטיוון באַזיץ; שפּעטער איז דאָס „הייליקע" פֿרי־וואַט־איינטום געווארן די הערשנדיקע באַזיץ־פֿאָרם.

אז דאָס פֿלאַכע לאַנד איז אויך אין ישראל נעווען דער אויס־נאַנג־פּונקט פֿון סאָציאַלער באַוועגונג, איז אינערליך צו באַטאַנען. קעדיי ניט צו ווערן שלעכט פֿאַרשטאַנען: דאָס מיינען מיר אין דעם זין, אַף ווען דאָס פֿלאַכע לאַנד, די פֿאַראַרעמטע פּויערים־מאַסע איז נעווען דער רעזערוואַר פֿאַר סאָציאַלע אויפֿשטאַנדן אין דער אַלטער צייט. ווי אזוי עס איז פֿאַרנעקומען די צוישפֿליטערונג פֿון דעם באַזיץ פֿון איין זייט, און די קאָנצענטרירונג פֿון דער אַנדערער זייט, זעען מיר אַמבעסטן פֿון דער דערציילונג מיט דער אַלמאָנע און דעם נאָוון עליש ('מלכים ב' 4). זי קלאָגט פֿאַרן נאָוון, אז אִיר מאַן איז נעשטאָרבן און דער מאָנער (דער וואָכערניק) איז נעקומען אַוועקנעמען אירע בייד קינדער פֿאַר קנעכט. אויסער דעם, וואָם מיר זעען פֿון דערדאָזיקער דערציילונג, וויל אַזוי עס איז נענאַנגען די אַנטוויקלונג פֿון דער שקלאַפֿערי, זעען מיר אויך, אז וועז דער שולדיקער האָט ניט נעקאָנט דעקן דעם כּוווי מיט זיין פֿאַרמענן, וועלט ער מיט זיין פֿאַמיליע אַליין פֿאַרמאַשקנט. וואָלט אונדזער אַלמאָנע נעהאַט ערד, אָדער אַן אַנדער פֿאַרמענן, וואָלט זי ניט נעווען נעצוווונגען ארויסצוגעבן אירע קינדער פֿאַר קנעכט. זי האָט דאָם דערפֿאַר נעמוזט טאָן, ווייל זי האָט קיין זאַך ניט נעהאַט אויסער אַ קרינגל אייל. אזוי ארום האָט די שולדן־סיסטעם נעשפּילט די ווע־טיקסטע ראָל בא דער דיפֿערענצירונג פֿון די קלאַסן. עס איז באַווּסט, אז אין דער ציט פֿון סאָלאָן זיינען קיומאַט אַלע פֿעלדער פֿון דער פּוי־ערישער מאַסע אין גרינדנאַנד געווען באַדעקט מיט שולד־שטיינער, ד. ה. אויפֿשריפֿטן פֿון די היפּאָטעקן. דאָס, וואָם עס האָבן נעטאָן אין גרינדנאַנד די „בעסטע פֿון פֿאָלק", די טהעסמאָטהעטאי און די דינאַס־טאַי — דאָס האָבן אויך נעטאָן זייערע קלאַסן־ברידער אין פֿאַלעסטינע, די חוקקים און אדירים. די אַלמאָנע פֿון דעם נאָוון עלישע איז ניט דאָס איינציקע ביישפּיל, וואָרום נאָר אזוי קענען מיר פֿאַרשטיין אויך דעם פּראָצעסט פֿון עמוס: יהוה קאָן דערפֿאַר די זינד פֿון ישראָל ניט פֿאַרנעבן, וויל זיי פֿאַרקויפֿן דעם רעכטפֿאַרטיקן פֿאַר נעלט און דעם אָרעמאַן פֿאַר אַ פּאָר שיך (8; 2). און וואָס אַ פֿאַרהעל־טענישן מיר האָבן אין דעם פּראָצעס אויך אין דער שפּעטערדיקער צייט, נאָכּן אופֿריכטן דעם טעמפּל דורך די סאַטראַפּן פֿון דעם פּערסישן קיניג — עזרא און נחמיה — איז באַקאַנט. מיר לייענען (נחמיה 5 — 5,1) אזוי:

— „און עס איז נעווען גרויס דער נעשריי פֿון פֿאָלק און פֿון זייערע וויבער צו זייערע ברידער די יהודים. אַ טייל פֿון זיי זאָגט: אונדזערע זין און אונדזערע טעכטער (מוזן מיר פֿאַרמאַ־קענען) אף צו נעמען קאָרן צום עסן און מיר זאָלן לעבן. און אַ טייל פֿון זיי זאָגט: אונדזערע פֿעלדער און אונדזערע וויי־נערטנער מוזן מיר פֿאַרמאַשקענען אף צו נעמען קאָרן אין דער ציט פֿון הונגער... מיר זיינען אָבער פֿון דעמזעלביקן פֿלייש, וואָם אונדזערע ברידער (ד. ה. די האַרן מ. 5.), אונדזערע זין זיינען אזוינע, ווי זייערע זין; און פֿונדעסטוועגן מוזן מיר דערני־דעריקן אונדזערע זין און טעכטער צו שקלאַפֿן; אונדזערע טע־טער זיינען שוין נעוואָרן שקלאַפֿנס און מיר קאָנען קיין זאַך ניט טאָן, וואָרום אונדזערע פֿעלדער און ווייגנערטנער נעהערן צו די האַרן".

נחמיה האָט פֿאַרשטאַנען, אז וויטער קען שוין אזוי ניט נייך, און ער האָט זיך נעווענדעט צו די פֿירשטן און צו די האַרן און זיי קלאָר נעמאַכט די לאַנג. זיי האָבן אויך פֿאַרשטאַנען, אז ס'איז בעסער פֿאַר זיי אָפּצוזאָגן זיך מיט גוטן פֿון די שולדן און אומקערן צוריק די נערויבטע פֿעלדער און הייזער דער רעוואָליציאָנירטער מאַסע אין זיי האָבן נעטאָן אזוי, ווי נחמיה האָט זיי נערעטן. הידאָזיקע נאָטיץ אין

נחמיה׳ס מעמיאַרן איז דער בעסטער מקור פֿאַר דער פֿרַאגע, וואָס פֿאַר אַ רעכט די שולדן־סיסטעם האָט געשפּילט אין דער סאָציאַלער אַנטוויקלונג אויך אין ישׂראל.

איז די לאַנג פֿון דער ערעמער פּויערים־מאַסע אזא, אז זי קען זייער זעלטן זיך דערנערן פֿון איר אייגענעם פֿעלד, ניט אָנקומענדיק צו דעם רייכן גרונט־באַזיצער נאָך אַ האַלבאָ פֿון טווּוּ אוּן אז. ו. אוּן צאָלן אים דערפֿאַר הויכן צינס, מוז נאָך די ערעמע לאַנד־באַפֿעלקערונג טראָגן די לאַסטן פֿון דער מעלוכּע אין דעם פֿרַאָט פֿון שטייערן אין פֿון אויסהאַלטן דעם קינינלעכן הויף. עס איז באַווּוסט, ווי שלמה האָט איינגעטיילט די מעלוכּה אין צוועלף מדינעס אוּן יעדער סאָטראַפּ אָדער נציב פֿון א פּראָווינץ האָט נעדאַרפֿט אויסהאַלטן דעם קינינלעכן הויף אוּן כּוידעש אוּן יאָר. אז דיזאָזיקע גובערנאַטאָרן האָבן נעזעהן ארויסצאַפֿן פֿון דער באַפֿעלקערונג אזוי פֿיל, אז עס זאָל זיי בלייבן אַ גרעסערער רעשט נאָכדן אָפּלייַערן דעם קינינ׳ס דאָם נויטיקע קוואַנטום — איז קלאָר, אוּן אז נעלימען דערפֿון האָט די ערעמע מאַסע, איז אויך אירע בערוך צו באַטאָנען. אַמבעסטן זעהן מיר דאָס בּא דעם אזוּוּרפֿאַטאָר מנחם, קינינ פֿון ישׂראָל. אז אוּן זיין צייט איז קינינ פּוּל פֿון אשור (דאָס הייסטט תגלת־פֿלאסר IV 727 — 745) אריינגעדרונגען אין לאַנד האָט אים מנחם נעגעבן 1000 טאַלענט זילבער, קעדיי ער זאָל אים העלפֿן איינהאַלטן די מאַכט. דיזאָזיקע 1000 טאַלענט האָט מנחם פֿאָנאַנדערגעלייגט צו 50 שקל אַף יעדן גבור־חיל, ד. ה. יעדן ערד־באַזיצער, אָן אונטערשיידן פֿון דעם נרוים פֿון זיין פֿאָרמעגן, 1000 טאַלענט זילבער זיינען 3 מיליאָן שקל, ד. ה. מנחם האָט באַשטייערט 60 טויזנט פּויערשע הויפֿן, אז די נרעסטע צאָל פֿון זיי זיינען אָבער נעווען מיטגלידער פּויערים איז פֿאַרשטענדלעך. פֿון דאָנען זעען מיר אָבער אויך, ווי ער האָט נעשוויגט דעם נרויסן ערד־באַזיצער, וויל 50 שקל שטייער איז נעווען פֿאַרן מאָנאַרכן אין פֿאַרגלייך מיט דעם ארעמען פּויער — אַ שפּיל־קלעק.

זעען מיר, אז די פֿאַראַרעמטע פּויערים־מאַסע איז נעווען דער קוואַל פֿון אָט די עלעמענטן, וואָס זיינען נרייט נעווען אף אַלץ, קעדיי נאָר אונטערצוהאַלטן דאָס לעבן. „אנשׁים רקים" ווערן אָנגערופֿן דיזאָזיקע פֿראָלעטאַריער, אוּן דאָס היסט לייד־ק־נ־י־ע ר, אַרבעטלאָז, „פּוסט־אוּן־פֿאַסטנעקעס". שוין אין דער צייט פֿון די שופֿטים געפֿינען מיר זיי. אבימלך האָט בלויז פֿאַר 70 שקל נעדונגען אַזא מאַכט, וואָס איז אים נעווען נענוג אַף צו אויפֿרפֿירן די מאַכט, אוּן יפֿתח האָבן דיזאָזיקע לומפּן־פּראָלעטאַריער נעמאַכט צום פֿירער פֿון נלעד. פֿאַרנלייכן מיר, אז דער פּריים פֿון אַ שקלאַף איז לויטן סער־הברית 30 שקל, ווערט פֿאַר אונדז קלאָר, וואָס פֿאַר אַן אָנ־באָט פֿון אזוינע „לייזיק־נייער" אבימלך האָט נעהאַט, אז ער האָט נע־קאָנט אויסקומען נאָר מיט דן 70 שקל, — ווען אַפֿיל־לע דאָס נעלט האָט אין דער צייט פֿון אבימלך נעהאַט אַ נרעסערן ווערט. אוּן ווער זיינען נעווען די אָנהענגער פֿון דודן, דער קערן פֿון זיין מאַכט, צוליב ווער אַנדערס אין ישׂראל אוּן יהודה נעבראַכט אירע פֿרוכט. ווען אַפֿיל־לע דעם אַלטער־טום איז נוט באַקאַנט אזא מין ווילדער נעיעג צו פֿאַרנרעסערן די נישטער, „ארומצוימען" זיי, אזוי, ווי דאָס איז געווען, צום ביישפּיל, אין מאַידוו־איירפּע, איז אָבער די טענדענץ דערצו זעלבער נעווען. אַנטוויקלטע האַנטווערקעריי אוּן אַנטוויקלטער האַנדל פֿאַרנרעסערן די באַדערפֿענישן פֿון דעם פֿעאָדאַל אויך אוּן דער אַלטער צייט, אוּן דיזאָזיקע באַדער־פֿענישן האָט ער נעקאָנט דעקן נאָר דורך אַ פֿאַרנרעסערטן אויסזוינ האַנאָסעם פֿון דער פּויערים־מאַסע, וועלכע ווערט סאָפֿקאָלסאָף זיין אייננטום, לויט די נעזעצן פֿון די שולדן. אויסער דעם האָט שוין אויך דער שטאָטישער קאַפּיטאַל נעגעבן צו שפּירן דעם פֿאַראָרעמטן פּויער, אַז ער עקזיסטירט: דן רייכע הענדלער אוּן באַזיצער פֿון קאַפּיטאַל האָבן נעמוזט באַלד אָנהויבן באַקומען ציישיק צו נעמען אַן אָנטייל אוּן דעם פֿאָליטישן לעבן פֿון לאַנד. קאָלזמאַן די סאָכרים זיינען נאָך נוט אזוי שטאַרק, אז זיי זאָלן קענען אופֿטרעטן קענן דעם פֿעאָדאַל אלם אָרנאַנ־זירטע מאַסע אוּן פֿאָדערן רעכט אוּן פֿרייהייט, זעט דער אוינציקער צו באקומען פֿאָלטישע רעכט דורך דעם, וואָס ער קויפֿט אַ גרונט־שטיק אוּן ווערט דערמיט אַ גליד פֿון דער אַריסטאָקראַטיע, וויל נאָר דער באַזיץ פֿון ערד האָט אוּן דער אַלטער צייט נענבן פֿאָליטישע אוּן מיליטערי־שע רעכט. אזוי זעען מיר, אז דער ווירטשאַפֿטלעך־שוואַכער פּויער האָט נעהאַט אַף זיך אויסער דעם פֿעאָדאַל, דעם פּאָליין, נאָך אויך דעם רייכן סויכער, ווען־כּער איז אויך נעווען נרייט אים צו לייען נעלט, קעדיי ער זאָל שפּעטער ווערן דער אייננטימער פֿון דעם פּויערס ערד. וואָס פֿאַר אַ ראָל די לאַטיפֿונדיעס האָבן נעשפּילט אין נריכנלאַנד אוּן אוּן רוים איז באַווּוסט. פֿליניוס האָט איינמאָל אויסנערופֿן : Latifundia perdidere Italiam — די לאַטיפֿונדיעס מאַכן כּארעס אימאַליע. פֿליניוס אויסנעשריי איז דאָך אָבער נאָר דער העמשעך פֿון מיכה׳ס. די לאַנד־באַפֿעלקערונג, די פֿרייע פּויערים־מאַסע, נייט שפּעטער צום נרעסטן טייל אַריבער אין לייב־אייגענע, נעמט מען בּא דעם פֿעאָדאַל דאָס איי־נענע שטיקל ערד אין פּאַכט אוּן מען צאָלט פֿאַר דערדאָזיקער אַרענדע מיט דעם בעסטן טייל פֿון דן פֿרוכט.

די פּראָלעטאַריזירטע באַפֿעלקערונג פֿון דעם פֿלאַכן לאַנד איז נעווען דערנאַנצט דורך איר קלאַסן־ברודער, דער פּראָלעטאַריזירטער מאַסע פֿון שטאָט. אוּן האָט אַפֿיל־לע די ערשטע נעשפּילט אַ וויכטיקערע ראָל אין דעם קלאַסן־קאמף, דאַרף מען אָבער אויך נוט פֿאַרגעסן די באדייטונג פֿון דעם ליין־אַרבעטער אין שטאָט. מיר וועלן שפּעטער זעען, רוים נוט אַלע זיינען נרייט צולאָזן זיך אַף אזוינע אונטערנעמונגען, ווען־כּע דוד האָט נעפֿאַנט.

אָבער דיזאָזיקע ציטער זיינען נאָך נעווען פֿאַרהעלטנישמעסיק פֿאַטריאַרכאַלע, נוט קוקנדיק אף דער סאָציאַלער נויט, וועלכע האָט שוין נעהערשט. נאָכן אנדערע פֿאַרהעלטענישן זיינען אָבער נעקומען, ווען אָנשטאָט דער הערשנדיקער נאַטורעלער ווירטשאַפֿט איז נעקומען די נעלט־ווירטשאַפֿט. דעם לעצטן שטוים אין דערדאָזיקער אַנטוויקלונג האָט נעגעבן אין די ציטן דוד אוּן שלמה די לעצטע אָקופּאַציע פֿון די שטעט, ווו עס האָט נעהערשט דער האַנדל, וועלכער איז נאָך נעלעגן אין די הענט פֿון דער אַלטער פּנענ׳ישער באַפֿעלקערונג. אזוי איז איצט צוגעקומען א צווייטע באשאפֿטיקונג באַם פֿאָלק — צו דער אורשפּרונגלעכער לאַנדווירטשאַפֿט אוּן פֿי־צוכט איז צוגעקומען דער האַנדל. לאַנג האָט נוט נעדויערט ביז די נעלט־ווירטשאַפֿט האָט אויך אין ישׂראל אוּן יהודה נעבראַכט אירע פֿרוכט. ווען אַפֿיל־לע דעם אַלטער־טום איז נוט באַקאַנט אזא מין ווילדער נעיעג צו פֿאַרנרעסערן די נישטער, „ארומצוימען" זיי, אזוי, ווי דאָס איז געווען, צום ביישפּיל, אין מאַידוו־איירפּע, איז אָבער די טענדענץ דערצו זיכער נעווען. אַנטוויקלטע האַנטווערקעריי אוּן אַנטוויקלטער האַנדל פֿאַרנרעסערן די באַדערפֿענישן פֿון דעם פֿעאָדאַל אויך אוּן דער אַלטער צייט, אוּן דיזאָזיקע באַדער־פֿענישן קאָנען נוט דעקן אָנהאַלטן אַ נרעסערן אויסזוינ האַנאָסעם פֿון דער פּויערים־מאַסע, וועלכע ווערט סאָפֿקאָלסאָף זיין דער שטאָט אוּן דער פֿעאָדאַל אויך אין דער אַלטער צייט, אוּן דיזאָזיקע באַדער־פֿענישן האָבן נעקאָנט דעקן נאָר דורך אַ פֿאַרנרעסערטן אויסזוינ האַנאָסעם פֿון דער פּויערים־מאַסע, וועלכע ווערט סאָפֿקאָלסאָף זיין אייננטום, לויט די נעזעצן פֿון די שולדן. אויסער דעם האָט שוין אויך דער שטאָטישער קאַפּיטאַל נעגעבן צו שפּירן דעם פֿאַראָרעמטן פּויער, אַז ער עקזיסטירט: דן רייכע הענדלער אוּן באַזיצער פֿון קאַפּיטאַל האָבן נעמוזט באַלד אָנהויבן באַקומען ציישיק צו נעמען אַן אָנטייל אוּן דעם פֿאָליטישן לעבן פֿון לאַנד. קאָלזמאַן די סאָכרים זיינען נאָך נוט אזוי שטאַרק, אז זיי זאָלן קענען אופֿטרעטן קענן דעם פֿעאָדאַל אלם אָרנאַנ־זירטע מאַסע אוּן פֿאָדערן רעכט אוּן פֿרייהייט, זעט דער אוינציקער צו באקומען פֿאָלטישע רעכט דורך דעם, וואָס ער קויפֿט אַ גרונט־שטיק אוּן ווערט דערמיט אַ גליד פֿון דער אַריסטאָקראַטיע, וויל נאָר דער באַזיץ פֿון ערד האָט אוּן דער אַלטער צייט נענבן פֿאָליטישע אוּן מיליטערי־שע רעכט. אזוי זעען מיר, אז דער ווירטשאַפֿטלעך־שוואַכער פּויער האָט נעהאַט אַף זיך אויסער דעם פֿעאָדאַל, דעם פּאָליין, נאָך אויך דעם רייכן סויכער, ווען־כּער איז אויך נעווען נרייט אים צו לייען נעלט, קעדיי ער זאָל שפּעטער ווערן דער אייננטימער פֿון דעם פּויערס ערד. וואָס פֿאַר אַ ראָל די לאַטיפֿונדיעס האָבן נעשפּילט אין נריכנלאַנד אוּן אוּן רוים איז באַווּוסט. פֿליניוס האָט איינמאָל אויסנערופֿן : Latifundia perdidere Italiam — די לאַטיפֿונדיעס מאַכן כּארעס אימאַליע. פֿליניוס אויסנעשריי איז דאָך אָבער נאָר דער העמשעך פֿון מיכה׳ס. די לאַנד־באַפֿעלקערונג, די פֿרייע פּויערים־מאַסע, נייט שפּעטער צום נרעסטן טייל אַריבער אין לייב־אייגענע, נעמט מען בּא דעם פֿעאָדאַל דאָס איי־נענע שטיקל ערד אין פּאַכט אוּן מען צאָלט פֿאַר דערדאָזיקער אַרענדע מיט דעם בעסטן טייל פֿון דן פֿרוכט.

די פּראָלעטאַריזירטע באַפֿעלקערונג פֿון דעם פֿלאַכן לאַנד איז נעווען דערנאַנצט דורך איר קלאַסן־ברודער, דער פּראָלעטאַריזירטער מאַסע פֿון שטאָט. אוּן האָט אַפֿיל־לע די ערשטע נעשפּילט אַ וויכטיקערע ראָל אין דעם קלאַסן־קאמף, דאַרף מען אָבער אויך נוט פֿאַרגעסן די באדייטונג פֿון דעם ליין־אַרבעטער אין שטאָט. מיר וועלן שפּעטער זעען,

וון דערדאָזיקער פֿרייער לוין־אַרבעטער האָט נעמוזט פֿירן אַ האַרטן קאַמף פֿאַר זיינע עלעמענטאַרע רעכט — פֿאַר דעם, אז ער זאָל באַקומען זיין לוין אין דעמזעלבּיקן טאָג פֿון דער אַרבעט. ע ד ו א ר ד מ י ע ר (ז. Die Sklaverei im Altertum 15) האָלט, אז אַפֿילע דידאָזיקע לוין־אַרבעטער זיינען געווען פּערזונלעך אָפּהענגיק און נישט פֿריי. דאָס איז אָבער נישט שטענדיק אזוי. דער פּראָלעטאַריאַט איז געווען פּערזונלעך אָפּהענגיק, אָבער נישט אין דעם זינען, אין וועלכן עס ווערט דאָ גענומען. דער פּראָלעטאַריאַט איז נישט נאָר געווען אויסגעשלאָסן פֿון דעם רעכט צו אַרבעטן, נאָר אַפֿילו פֿון דעם רעכט צו לעבן פֿון דער מעלוכּע, נאָר וועגן מענלעך, קרינגעריש, אַריסטאָקראַטיש, לויט דעם געלונגענעם אויסדרוק פֿון ו ע ל ה ו י ז ע ן, צו וואָס פֿאַר אַ רעזולטאַט דאָס האָט נעפֿירט, וואָס פֿאַר אַ האַשפּאָע דאָס האָט נעהאַט אף דער יוסטיץ און דעם לעבן פֿון דער נעמיינדע ביכלאַל איז איבעריק צו באַטאָנען.

דער אינערנאַנג פֿון לייב־אייגנטום אין אַבסאָלוטע שקלאַפֿעריי איז זייער אָפּט נאָר אַ פֿאָרמאַליטעט, ווייסן מיר. אויב פֿאַר אַ ראָב דיַ שקלאַפֿעריי האָט אָבער נעשפּילט אין אַלטערטום, וויסן מיר. אויב אַפֿילו אין ישׂראָל און אין יהודה איז נישט נעווען אזא מין הונגער אין נעיעג אף שקלאַפֿן, וויַ דאָס איז נעווען שפּעטער אין נריכנלאַנד און דערהויפּט אין רוים, וויל אין ישׂראָל און יהודה האָבן מיר נאָך נישט אַזאַ אַנטוויקלטע ווירטשאַפֿט, איז אָבער אויך אין ישׂראָל און יהודה די שקלאַפֿעריי נעווען אַ זייער וויכטיקער ווירטשאַפֿטלעכער פֿאַקטאָר. וון איז נעווען די לאַנג פֿון דעם שקלאַף? היסטאָריקער־טעאָלאָגן שילדערן די לאַנג פֿון דעם העברעישן שקלאַף אזוי, אז עס בלייבט נאָר די פֿראַנע: פֿאַר וואָס זיינען די האָרן אַליין נישט נעווארן קיין שקלאַפֿן, אויב די שקלאַפֿן האָבן נעפֿירט אַזא קינגלעכן לעבן? א ל פֿ ר ע ד ב ע ר ט ה א ל ע ט (ז. Kulturgeschichte Israels 12) שרייבט, אַשטייגער, אזוי: די געזעצגעבער ווערט נישט מיד צו באַטאָנען די רעכט פֿון דעם שקלאַף", מוז מען אזא מין געזעצגעבונג דעם ק ל א ס ק א מ ף אָפּרוימצען. אף וואָס שטיצט זיך אָבער אזא מין טעאָריע? דערקער אף דעם, אז דער שקלאַף איז נעווען אַ גליד פֿון דער פֿאַמיליע, פֿון דעם הויז־עזונד, און אז דער שקלאַף האָט נעהאַט אויך ירושע־רעכט. ערשטנס, אָבער א גליד פֿון דער פֿאַמיליע איז דער שקלאַף נאָך דאָרטן נעווען, וווּ עס זיינען נישט נעווען קיין פֿיל שקלאַפֿן און די באַציונגען צווישן האַר און שקלאַף זיינען נאָך נעווען, אזוי צו זאָגן, פּאַטריאַרכאַלע, אָבער נאָנץ אַנדערש איז נעווען דאָרטן, וווּ די צאָל שקלאַפֿן איז נעווען אַ נרעסערע, — פֿון קיין פּאַטריאַרכאַליזם איז שוין אין אווינע פֿאַלן נישטאָ קיין רייד. צווייטנס, יעדושע־רעכט האָט נעהאַט נאָר דער נ ע ב ע ר ע נ ע ר ה ו י ז י ש ק ל א ף א ל י ע ו ר און נאָר דערפֿאַר, וויל אברהם האָט נישט נעהאַט קיין קינדער, שפּעטער אָבער האָט אים נע־זאָגט יהוה: „ער וועט דיך נישט יאַרשענען; יאַרשענען וועט דיך דער, וואָס וועט זיין דיין לייבלעך קינד" (בראשית 15). אַפֿילע י ש מ ע א ל, ו א ם א י ז נ ע ו ע ן פּ ו נ ק ט א ז א נ ע ז צ ל ע ר ר ו י ר ע ש, ו י י צ ח ק, ה א ט א ב ר ה מ ע ן נ י ט נ ע א ר ש נ ט א ו ן ד א ם א י ז נ ע ו ע ן נ א ר ד ע ר פֿ א ר, ו י י ל ז י י ן מ ו ט ע ר ה ג ר א י ז נ ע ו ע ן א ש ק ל א פֿ ן. „טרייב אַרויס דידאָזיקע שקלאַפֿן מיט איר זון—רופֿט אויס די הארנטע שרה צו אברהמען, ווען זי האָט שוין נעהאַט יצחקן,—וואָרום דער זון פֿון דער ארדאָזיקער שקלאַפֿן וועט נישט זיין קיין יורעש צוזאַמען מיט מיין זון יצחק". נראה דער פֿאַל מיט הגרן און ישמעאלן איז די בעסטע אילוסטראַציע פֿאַר לאָנג פֿון דעם שקלאַף. — נו, און וואָס זעען מיר אין דער נעוצנעבונג, אין ספֿר־הברית? דאָס נעוזיץ, וואָס באַרוט אינגאַנצן אף בלוט פֿאַר בלוט, אויב פֿאַר אויג א. א, ו. ד א ס ד א ז י ק ע נ ע ז ע ץ ז י י ס ט פֿ א ר ט ו י ט ן א ש ק ל א פֿ נ א ר ב א ש ט ר א פֿ נ י נ ג, א ב ע ר ש ו ם א ו י פֿ ן נ י ט ק י י ן נ ל י י ן ט ו י ט. און אויב דער שקלאַף, אָדער די שקלאַפֿן, שטאַרבן נישט פֿון די קלעפ אף אן אָרט, נאָר מאַטערן זיך נאָך אַ טאָג אָדער צוויי „ד א ר ף ע ר (ד ע ר ה א ר) נ י ט ב א־ש ט ר א פֿ ט ו ע ר ן, ו י י ל... ו י י ל ע ס ה א נ ד ל ט ז י ך ד א ך ו ע נ ן ז י י ן א י י נ ע נ ע ם נ ע ל ט " (שמות 20,21 ,21). עמעס, דערדאָזיקער נעוועץ אנטהאלט אויך הומאַנישע פּאַראַנראַפֿן, א שטייגער אזוינע, וויַ, אז מ׳שלאָגט אוים דעם שקלאַף, אָדער די שקלאַפֿן די אויגן און מע מאַכט זיי בלינד, אָדער מ׳זעצט אוים די ציינער פֿון מויל (ד. ה., ווען זיי ווערן אינוואַלידן און קענען מער נישט ארבעטן!), דאַרף זיי דער האַר ארויסלאָזן פֿריי (שמות 26,27 ,21). איז מאַקע קיין ווונדער נישט, אז די שקלאַפֿן האָבן אף זייער לייב נישט נעשפּירט דעמאָזיקן נאַניידן, וועלכן עם שפּירט פּראָפֿ. ב ע ר ט ה א ל ע ט, און פֿלעגן אנטלויפֿן אָפּט הונדערטער קילאָמעטער, קעדיי נאָר אַריסצוראַטעווען זיך פֿון דער אומדערטרעגלעכער לאַגע. דאָס איז נעווען אַ נעווייסטלעכע דערשיינונג: „בא היינטיקן טאָג זיינען דאָ נענוג שקלאַפֿן, וואָס אנטלויפֿן פֿון זייערע האַרן", ענטפֿערט דער רייכער נבל דוד׳ס יונגען, וואָס זיינען נעקומען בעטן בא אים לוין דערפֿאַר, וואָס זיי האָבן נישט באַרויבט זייע שערער (שמואל א׳ 52). נבל האָט זיי קיין זאַך נישט נענעבן, וויל ער האָט נישט נעוואָלט אונטערשטיצן אנטלאָפֿענע שקלאַפֿן. פֿון זיין ענטפֿער אָבער זעען מיר, אז מיר האָבן שוין אַפֿילע אין דער צייט צו טאָן מיט אַ שקלאַפֿן־פֿאַנג אין ישׂראָל.

II. ס א ָ צ י א ל ע ע ל ע ב א ו ו ע נ ו נ נ, ב י ז ר נ ע ר־ק ר י נ א ו ן ר ע ו ו א ָ ל ו צ י ע. אויב מיר האָבן צו טאָן מיט אַ פֿאָלק ישׂראָל מיט אַ שקלאַפֿן־פֿאַנג, איז אָבער נאָך נישט אַן ערעך מער — מיט אַ ס א־צ י א ל ע ר פֿ ר א נ ע אינבערהויפּט. אויב דער קלאַסן־קאַמף איז אף דעם פֿלאַכן לאַנד עפֿשער אַפֿילע נעווען שארפֿער, וויַ אין דער שטאָט, וויל די בני־ישׂראל זיינען נעבליבן אף שטענדיק א פּויערים־פֿאָלק, איז ער אָבער אין שטאָט פֿאַרט נעקומען שטאַרקער צום אויסדריק. דאָס ברענגט שוין מיט זיך דער כּאַראַקטער פֿון דער שטאָט, די נרעסערע צאָל פֿון די איינוואָינער, דער אינטענסיווער פֿאַרקער א. א, ו. (אויסער דעם, מוז מען מאָמד נעמען אין באַמראַכט, אז די באַצווונגענע אלטע באַפֿעלקערונג פֿון די כנענים האָט נעשפּילט א וויכטיקע ראָלע אין דער סאָציאַלער באַוועגונג, דערי־קער אין שטאָט). דער רייכער פּויער אין אַפֿילע דער פּאָרעין פֿון דעם פֿלאַכן לאַנד בויט נישט אזוי אָפּט קיין פּאַלאַצן, באַצירטע מיט העלפֿאַנט־ביין, וויַ דאָס פֿלעגט טאָן אזוי אָפּט דער קאַפּיטאַליסט אין שטאָט. אזוי נראָה אין דעם פּראַט האָבן די נעלט־לייט פֿון ישׂראָל און יהודה פֿאַר־נומען א בעקאָוועדיקן אָרט. אָפֿט ביישפּיל איז נעווען דער קינוג — אזן טאָן אזוי, וויַ ער טוט, איז נעווען דער באַגער פֿון די אַדיקים. אזוי

ארום טרעט ארויס דער קלאַסן־קעגנזאַץ אַפֿילע אין דער קליינער שטאָט —אין דער אַלטער צייט האָבן מיר דאָך מיט אַזוינע צו טאָן — אויך זייער בוילעט. פֿון איין זייט אַ וויכלדער, שניקערער, אויסגעלאַסענער לעבן, אַ לעבן, וווּ פֿון ציונ׳ס טעלטער טראָגט זיך וויין אוּן גוטע רי־כעם, וווּ אַ פֿאָטער מיט אַ זון נייען צו איין מיידל; וווּ מע פֿאַרקויפֿט אַן אָרעמאַן אוּן אַ רעלטפֿאַרטיקן פֿאַר אַ פּאָר שוּך, אוּן פֿון דער אַנדער זייט — נויט, דאַלקעם אוּן הונגער.

די הערשנדיקע סיסטעם פֿון דער מעלוכע־פֿאַרוואַלטונג אוּן פֿון די שטייערן האָט דיזאָזיקע נויט מער ניט ווי פֿאַרגרעסערט. עס איז ניט דאָ דער אָרט אָפּצוישטעלן זיך נענוי אַף די שטייערן אין דעם פֿאָלק ישׂראל, עס וועט זיין נענוג צו זאָגן, אַז דער קלוגער שלמה, וועמענס ווילטיקע אופֿנאַבן ס׳זיינען געווען נאָר בויען הערלעכע פּאַלאַצן אוּן אויסהאַלטן אַ גוואַלטיקן הערעם—איז דער קליגער קיניג האָט אזוי וויט נעבראַכט, אַז טייקוף נאָך זיין טויט איז געשפּאָלטן געוואָרן די יונגע פֿאַרייניקטע מלוכע. די סיבעס דערפֿון זיינען באַקאַנט. וואָם האָט דען פֿאַרלאַנגט דאָם פֿאָלק ישׂראל פֿון רחבעמען, שלמהס זון אוּן נאָכפֿאָלגער? זיי האָבן געזאָגט צו אים: „דיין פֿאָטער האָט שווער גע־מאַכט אונדזער יאָך, טאָ פֿאַרגרינגער אונדז איצט דעם שווערן יאָך אוּן די שווערע ערבעט, וואָם ער האָט אַף אונדז אַרויפֿגעלייגט, וועלן מיר דיר וויטער דינען“ (מלכים א׳ 12). קיין שום וואָרט וועגן דעם אַלטן אָפּגרונט, וואָם איז נעווען צווישן ישׂראל אוּן יהודה! אין ישׂראל האָט מען שוין נעוווּסט פֿאַר לאַנג, וואָם עס הערשט יהודה אוּן מע איז שוין נעווען גרייט צו אָנערקענען זיין מאַכט, מע האָט נאָר נעוואָלט ווערן באַפֿרייט פֿון די בלויז־וויגער — די „נציבים“, שלמהס גזבר־נאַמען. דאָם פֿאָלק ישׂראל האָט בלויז נעוואָלט מע זאָל אים דערלייכטערן די שווערע שטייערן. האָט אָבער רחבעם נענעבן אַ שטאָלצן קיניגלעכן ענטפֿער: מיין פֿאָטער האָט אייך געשטראָפֿט מיט ריטער, איך וועל אייך אָבער שטראָפֿן מיט דערנער, אוּן, אלם באַוויז פֿון זיין מאַכט, נאָך פֿראָוואָציר די באַפֿעלקערונג פֿון ישׂראל מיט דעם, וואָם ער האָט אַוועקגעשיקט קיין ישׂראל אף אינצוומאָנען די שטייערן דעם נעהאַסטן א ד ו ו י נ י ר ם. האָט די באַפֿעלקערונג נעענטפֿערט אַף דערדאָזיקער פֿראָוואָקאַציע אזוי, וויַ זי האָט נעדאַרפֿט ענטפֿערן — אדוניזדם צו נרויסער פֿרייס האָט אים נעקאָסט דאָם לעבן אוּן גלייך נאָך דעם האָט ישׂראל זיך אָפּגעטיילט פֿון יהודה אוּן זיך פֿראָקלאַמירט אלם זעלב־שטענדיקע מעלוכע. דאָם איז נעווען די קוויטונג אַף רחבעמס שטאָלצן קיניגלעכן וואָרט.

אָבער דיזאָזיקע רעוואָלוציע, וואָם האָט זיך פֿאַרענדיקט מיט דער שפּאַלטונג פֿון דער מעלוכע, איז ניט נעווען קיין ניים אין דער נעשיכטע פֿון ישׂראל אוּן יהודה. שוין בימי שאול איז פֿאָרגעקומען אַ שטאַרקע סאָציאַלע באַוועגונג, וועלכע דוד האָט זייער נוט אויסגענוצט; שפּעטער איז אין דער צייט פֿון דוד נוּפֿע פֿאָרגעקומען דער באַווום־טער אופֿשטאַנד פֿון אבשלומען, אוּן דאַן די מעלטיקע רעוואָלוציאָנערע באַוועגונג אונטער שבע בן ביכרי.

וווּ זיינען די סאָציאַלע סיבעס פֿון דיזאָזיקע באַוועגונגען? וויַ אַרעם אַפֿילע עס זיינען אונדזערע מעקוירים, געפֿינען מיר אָבער אין זיי אַן אָנהאַלט פֿאַר דערדאָזיקער פֿרַאגע. מיר האָבן גזעזען, ווער דוד׳ס אָנהענגער זיינען געווען. אוּן וויטער (שמואל א׳ 22,7.8) שטייט

געשריבן: „אוּן שאול האָט זיך אָנגערופֿן צו זיינע דינער, וואָם נעפֿינען זיך אַרום אים, אזוי: הערט צו איר זון פֿון בינימין: וועט אייך דען דער זון פֿון ישי נעבן אַלעמען פֿעלדער אוּן ווייגערטנער, וועט ער אייך דען אַלעמען מאַכן פֿאַר האַרן פֿון טויזנטער אוּן פֿאַר האַרן פֿון הונדערטער, וואָם איר אַלע האָט געמאַכט א פֿאַרשוווערונג קעגן מיר?“... נעבן אַלע־מען פֿעלדער אוּן ווייגערטנער, וואָם היסט דאָם? אויסער דעם, וואָם מיר נעפֿינען אין דעם א בעסטן באַוויז פֿאַר דעם פ ע א ד א ל י ז ם אין אַלטן ישׂראל, וווּ דער קיניג פֿון זיין זייט ש ע נ ק ט ניטער די פֿרישטן אוּן די פֿירשטן פֿון זייער זייט שענקען ניטער די, וואָם ווייגן מיט א שטאַפּל נידעריקער פֿאַר זיי, זיינען מיר פֿון דערדאָזיקער נאָטיץ אויך באַרעלטניקט צו שלוסן, אז שוין אין דער צייט פֿון שאולן איז די א ג ר א ר־פ ר א ג ע אין ישׂראל נעווען איינע פֿון די וויכטיקסטע פֿראַגן פֿון סאָציאַלן לעבן. *) אוּן דאָם וועט אונדז לעגאַמרע ניט וווּנ־דערן, ווען מיר וועלן זיך דערמאָנען, אז די קאָנצענטרירונג פֿון דעם בא־זיץ פֿון איין זייט, אוּן די צוישפּליטערונג פֿון דער אַנדער זייט, איז שוין נעווען אַנטוויקלט, וויַ מיר האָבן נעזעען, אין דער צייט פֿון דבורהן, ד. ה. העלער ווי מיט 200 יאָר צוריק. דאָם איז, וואָם מיר וויסן וועגן דיזאָזיקע מאָמענטן. איינע פֿון די וויכלטיקסטע פֿונקציעס פֿון דעם קיניג איז נעווען די י ו ס ט י ץ: זיין דער העלטפֿאַרטיקער ריכטער פֿון פֿאָלק אוּן פֿון לאַנד — אף דעם פֿלעגט יהוה באַשטימען דעם קיניג. די שפּעטערדיקע יידישע טראַדיציע האָט נעמאַכט פֿון דוד׳ן — דעם נע־וויכטלעכן רויב־ריטער, דעם וואַסאַל פֿון דעם קיניג פֿון די פלשתים; פֿון דעם דוד׳ן, וואָם האָט זיך ניט נעשעמט שטענדיק צו ראַבינדן זיין איינענעם שייועט פֿון ננב, קעדיי נאָר נוסע־כּיין צו זיין בא זיין האָר, דעם קיניג אָבּיש, דעם פֿאַרטיערטסטן פֿיינט פֿון יהודה אוּן ישׂראל; פֿון דוד׳ן, וואָם האָט אדוסנענעבן שאולס זיבן זון פֿאַר די איינוואָינער פֿון נבעון אף אופֿצוהענגן זיי, קעדיי נאָר בלייבן דער אומבאַגרענעצטער האַר פֿון לאַנד, ניט מוירע האָבנדיק פֿאַר קיין שום קאָנקורענץ מיצאד דער אלטער דינאַסטיע אוּן, ענדלעך, פֿון דוד׳ן, דעם מערדער פֿון אוריהן — איינער פֿון די שענדלעכסטע טאַטן פֿון קינגלעכער נעשיכטע — פֿון דעמדאָזיקן דוד׳ן האָט די שפּעטערדיקע יידישע טראַדיציע נעמאַכט א הילקן, דעם נרעסטן צאַדיק פֿון דער וועלט — נאָט־יהוה אוּן דוד המלך זיינען קימאַט געוואָרן סינאָנימען. אזוי, אָדער עפּשער נאָך מער, איז נעווען אויך מיט שלמהן. ער רעכנט זיך פֿאַר דעם לאָלעם אין דער יידישער נעשיכטע. אַז יהוה האָט זיך אים באַווזן אין לאָלעם אוּן נעפֿרעגט, וואָם זאָל ער אים נעבן, האָט ער נעבעטן נאָר אַ פֿאַר־שטאַנדיק הארץ אַף צו מישפּטן דאָם פֿאָלק, „אַף אונטערצושיידן פֿון נוטס אוּן שלעכטס“. אין דער לענגדע מיט דעם באַרימטן מישפּעט וועגן דעם קינד פֿון די צוויי זוניעס האָט שלמה׳ס לאָכמע אוּן נערעכ־טיייט דערנרייכט די העכסטע מאַדריגע. איז אָבער דער ו י ר ק ל ע ־

*) וועגן דעם פּעאָדאליזם אין פֿאָלק ישׂראל. זע דעם אויספֿירלעכן אַרטיקל פון נ. מ. ניקאָלסקי:

Феодальные отношения в древнем Израиле, (Труды Белорусского Госуд. Университета в Минске, 1922 г. № 1).

כ ע ר שלמה אויך געווען אזא? בא דעם ווירקלעכן שלמה׳ן נעפֿינען מיר אפֿילע נית קיין שפּור פֿון דעם אלעמען, אדוניה, דער עלטערער ברודער, איז געווארן דערמארדעט, וויל ער איז געווען נעפֿערלעך פֿאר שלמה׳ס הערשאפֿט, אויך איז געווארן באלד דערמארדעט יואב, ווילע֫כער איז געווען אך אדוניה׳ס צאד. אין פֿונקט דא וויזט זיך ארויס מיט דער נאנצער בוילעטקייט, וויַ דער קינג איז נעשטאנען העלפֿער פֿאר נאט און פֿאר זיין נעזעץ. עס איז א נעזעץ בא אלע אלטע פֿעלקער, אז נאטם נעצעלט, דער מובח איז דער מאקום־מיקדאט פֿאר יעדן איינ־ציקן, — דער אויך. נאר ווען איינער האט דערהארגעט א צוויטן מיט א קיוון אין מיט פֿאלשקייט — נאר פֿאר אזא דארף דער מובח נית זיין קיין אזיל (שמות 21). וואם האט אבער נעטאן דער רעלטפֿארטי־קער קינג שלמה? ער האט נענעבן א באפֿעל דעם בלויט־דארשטיקן בניהו: ניי מאך מיט אים א סאף! אין דיַ בלויט פֿון יואב האט באפֿלעקט דעם הייליקן ארט פֿון נאטם נעצעלט.

אויב אלזא זיין א רעלטפֿארטיקער רילטער פֿון פֿאלק אין פֿון לאנד איז געווען דיַ ווילטיקסטע פֿונקציע פֿון דעם קינג, זענען מיר פֿון דיזדאזיקע קורצע נאטיצן, וואם פֿאר א רילטער דוד אין שלמה זיינען אין דער ווירקלעכקייט געווען אין וואם פֿאר א רילטער זיי האבן נע־קענט זיין. האט טאקע אבשלום, וועלנדיק פֿארפֿאפֿן באצייטנס דיַ מאכט, געוואלט דערקענען, אויסנוצן דעמדאזיקן מאמענט אין ארי־בערציען אך זיין זיט אלע אומצופֿרידענע עלעמענטן. אין ווער האט נאך נעקאנט אזוי גוט ווינסן, אז בא דעם הויף פֿון דעם קינג איז קיינער נישטא, וואם זאל קענען אויסהערן דעם קלאנער אין דעם בעטער, ווַ דער פֿרינץ אבשלום? פֿלעגט ער זיך טאקע אוועקשטעלן יעדן אינדער־פֿרי בא דעם טויער פֿון וועג אין נעבן צו פֿארשטיין יעדן איינציקן, וואם פֿלעגט ניין זוכן נערעכטיקייט בא דעם קינג, אז ס׳איז ארויסנע־וואקסן ניין מויַ: „וואם דו זאגסט, איז שיין און גוט, אבער באם קינג איז קיינער נישט, ווער עס זאל דיך אויסהערן״, פֿלעגט ענטפֿערן אב־שלום, און אזוי ארום האט ער „אוועקגענאנוועט דיַ הערצער בא דיַ מענער פֿון ישראל״ (שמואל ב׳ 15). דאם איז דער סאציאלער הינטערגרונט, פֿאר וואם אבשלומען האט זיך איינגענבן צו שאפֿן אזא מאכט, פֿאר וועלכער דוד זאל מוזן אנטלויפֿן. אבער אויך אין דער מלכות׳קער באוועגונג אונטער דער אנפֿירונג פֿון שבע בן ביכרי, — א באוועגונג, וואם האט ארויסגעריסן אלע שוואכזיכן אויסער יהודה, זיינען נעווען, אויסער דיַ אלטע סיבעם פֿון קאנקורענץ צווישן דעם שייווט בנימין און דעם שייווט יהודה, אויך סאציאלע סיבעם, ווַ שפּעטער בא דער שפּאלטונג פֿון דער מעלוכע נאך שלמה׳ס טויט, אין דאם איז אפֿילע אינבאריק צו דערמאנען.

מיט דער שפּאלטונג פֿון דער מעלוכע איז אבער נאך אויך נית נעווארן פֿאדנענטפֿערט דיַ פֿראגע פֿון דיַ סאציאל־לוידנדיקע, מער נית דיַ שטעלונג פֿון דיַ זקנים פֿון ישראל האט דערפֿון נעווונען. פֿונקט אזוי ווַ אמאל, נאך דעם זיג פֿון דוד׳ן איבער שאולן איז דיַ בריטע מאסע נעוואלן אנטוישט, אזוי איז נעווען אויך איצט — נאך דער רע־וואלוציע פֿון ירבעם. פֿארקערט, אין א נעווינסן פֿראפּ האט דיַ מאסע איצט, נאך דער שפּאלטונג פֿון דער מעלוכע, נעמוזט טראגן נאך א שווערערע לאסט, ווַ אין דער צייט פֿון דוד׳ן און שלמה׳ן — דאם איז דיַ לאסט פֿון אויסהאלטן נאט און דיַ נאטהייט און דעקן דיַ נרויסע סומען, וואם מ׳האט נעדארפֿט אף דעם האבן.

גלייך מיט דעם, ווַ עס זיינען נעווארקסן דיַ באדערפֿענישן פֿון דעם קינג דוד, אזוי זיינען נעווארקסן דיַ באדערפֿענישן פֿון נאט־יהוה. שוין דוד האט נית נעקאנט פֿויאלן בא נאך, אז יהוה זאל בלייבן אויך אף ווייטער וואָיגען אין דעם ארון און שוין נעטראכט אויפֿצובויען פֿאר יהוה א וואָיגונג, וואם זאל נית אפֿשטיין פֿון זיין איינענער. וויל אויב דער שעם פֿון דער נאטהייט איז שטארק, איז אויך דער שעם פֿון דעם קינג אזא. וואם דוד האט אבער נית נעקאנט פֿארווירקלעכן צוליב דיַ קעסיידדזיקע מילכאמעס, האט פֿארווירקלעכט שלמה. אין דעם נייעם היכל פֿון יהוה האט פֿונקט אזוי נעשימערט פֿון נאלד, ווַ אין דיַ פֿאלאצן פֿון דעם קינג. איז אויב עס וואלט נית פֿארנעקומען קיין שפּאלטונג פֿון דער מעלוכע, וואלט דאם פֿאלק, לעלאאפּאפּעס נית נעדארפֿט אויסבארענגן נייע מיטלען אף נייע בתי־מקדשים. נאך דער שפּאלטונג פֿון דער מעלוכע איז אבער דיַ־דאזיקע פֿראגע נעווען פֿאר ירבעמן איינ־פֿון דיַ ווילטיקסטע — און דאם איז נעווען ריכטיק אויך. וואָרום ער וואלט נעווען פֿאליטיש קורצזיכטיק, ווען ער וואלט נית אויסנעזוכן, וואם פֿאר א נעפֿאר עס קען זיין פֿאר דער עקזיסטענץ פֿון זיין מעלוכע, ווען דיַ בני־ישראל זאלן אויך אף ווייטער נית קיין ירושלים צו דעם טעמפּל פֿון יהוה. דא וואלט נעקאנט דער קינג פֿון יהודה פֿירן קעגן דעם קינג פֿון ישראל א פּלאנמעסיקע אגיטאציע. עס איז דערבער נעווען נויטיק אויסבארענגן נייע צענטרען פֿון רעליגיעזן קולט, וואם זאלן אפּציען דיַ בני־ישראל פֿון ירושלים. האט ירבעם פֿארבינדן יהוה דורך צוויי נאלדענע קעלבער אין צוועקגעשטעלט איינע אין בית־אל — אף דארעם פֿון קינגרייך, און דיַ אנדערע אין דן — אף צאפֿן. אף דאם אלין דארף מען אבער האבן נעלט און ווידער נעלט, אזוי, אז עס איז א נרויסע פֿראגע, אויב דאם טאלק ישראל האט איצט דערשפּירט א נרויסע דער־לייכטערונג אין פֿארגלייך מיט דעם פֿריערדיקן יאך פֿון שלמה׳ן. נייע צענטרען פֿון רעליגיעזן קולט פֿלעדערן אבער אויך א נייעם פּערסאנאל פֿון כהנים און לוים מיט ווידעראמאל נייע לאסטן, לעמאשל, קארבא־נעם פֿון רינדער א. א. ו.

צו דעם אלעמען קומט אבער צו נאך א ווילטיקער מאמענט.

אויב פֿריער, פֿאר דער שפּאלטונג פֿון דעם קינגרייך, איז יהודה אין ישראל נעווען אינהייטלעך אין נעפֿירט מילכאמע נאר מיטן פֿרעמדן פֿיינט: מיט עמון, אדום, מואב א. א. ו., איז אבער איצט נאך דער שפּאלטונג פֿון דער מעלוכע, אנטשטאנען א נייע פֿאוע פֿון אויסערלע־כע באציונגען: נית עמון, אדום, מואב א. א. ו. זיינען איצט דיַ הויפּט־סאנים, נאר ישראל דעלנט זיך פֿאר דעם נרעסטן פֿיינט פֿון יהודה אין יהודה פֿון ישראל. פֿון איצט אן ווערט נעפֿירט א שטענדיקע מילכאמע צווישן דיזדאזיקע צוויי מעלוכעס, וואם ווערט נאר אינערנערין דורך קליינע האפּאקעס. זייער אפּט פֿלענט מען אנווענדן נעפֿערלעכע מיט־לען, וואם פֿלענן שטעלן אין סאקאנע דיַ אייגענע עקזיסטענץ, קעדיי נאר צו באזונן דעם סויגע. אזוי, א שטייגער, האט קינג אסא פֿון יהודה, בייס דער מילכאמע קענן בעשא פֿון ישראל אוועקגעשיקט דיַ נאנצע אויצרעס, וואם זיינען נאך נעווען אין דעם טעמפּל פֿון ירושלים צו דעם קינג פֿון ארם, קעדיי ער זאל אים אריסראטעווען פֿון זיין שוו־רער לאגע. פֿון דאנען זעען מיר, וואם פֿאר א וויכטיקע ראל עם האבן נעשפּילט דיַ אויצרעס פֿון יאהוועס טעמפּל אין דעם פּאליטישן נאנ־פֿון דער נעשיכטע פֿון ישראל און יהודה. דעם אנהויב האט נעמאכט אמאל דער פּרעה שאשענק אין דער צייט פֿון רחבעמען — ער האט

אויסגעריינקט דעם נאַנצן טעמפּל, שפּעטער איז דאָס נעווּאָרן אַ פּע־ ריאָדישע דערשיינונג; אָדער פֿאַר די אויצערע פֿון טעמפּל פֿלעגט מען קויפֿן פֿרעמדע הילף ביים אַ מילכאָמע, אָדער דינדאָזוּנקע אויצערעם זיי־ נען געווען דער צוציונג־פּונקט פֿון פֿרעמדע מעלאָכים. קעסיידער אויס־ געלייזקטע אויצרעם פֿון יאהוועס טעמפּל פֿלעגט מען אָבער מוזן אָנ־ פֿילן צורוּק, פּונקט אזוי וויַ די נאָלדענע פֿאַנצערם, וועלכע שאָשענק האָט אַוועקגענומען, האָבן צעמוזט ווערן פֿאַרבינען מיט פֿאַנצערם פֿון קופּער. אָט אין דעם באַשטיט דער עקאָנאָמישע אוּן סאָציאַלע באַדיטונג פֿון דעם טעמפּל פֿון ירושאלאַיִם, וויַ אויך פֿון דינ־יע קולט־ צענטרען פֿון בית־אלאון דן: דער געטלעכער ביזדושעט איז געווען פּונקט אזוי גרוים, וויַ דער קינגלעכער, אוּן ער האָט געקאָנט ווערן געדעקט ניט אַנדערש וויַ דורך שטייערן, וואָרום די צינזן פֿון די אונטערגעוואָרפֿענע פֿעלקער אוּן מלוכּה־פֿלעגט מען נאָכּן זעלטן קע־ נען אַף דעם פֿאַרטאָן.

שוועריקייטן, שטענדיקע מילכאָמעס אוּן איינענעם לאַנד, האָבן געדריקט ווי אַ שטיין אַף דער מאַסע פֿון פֿאָלק אוּן רוינירט איר עקזיסטענץ, געווּיס, ירבעם דער ערשטער איז געווען אַן ענערגישער קינג, ער האָט פֿארשטאַנען, ווי אזוי איינצוהאַלטן די מאַכט, קיין דערליכ־ רוג פֿאַרן פֿאָלק האָט ער אָבער נישט געבראַכט אוּן, דעריקער — האָט נישט געקאָנט ברענגען. אונדזערע קוועלן פֿאַר דערדאָזיקער צייט זיינען זייער אָרעם אוּן זייער אָפּט מוזן מיר פֿון דן שפּעטערדיקע שטעגישן אוּן פֿאַקטן אופֿשטעלן די אנטוויקלונג פֿון דער גע־ שעגיש. אזוי ווייט מיר, אַז נדבי, ירבעמס זון אוּן נאָכפֿאָלגער, האָט רעגירט ניט מער פֿון צוויי יאָר, דערמאַרדעט האָט אים בעשא אוּן דאָס אוּן געוווען דער סינגאַל פֿאַרן בירגער־ קרינג אין ישׂראל.

דאָס זעלביקע מיטל, וועלכן בעשא האָט אָנגעוועגדט קעגן דער דינאַסטיע פֿון ירבעם, האָט אָבער אַן אַנדער פֿאַרטיי געקעגט אָנגוועגדן אויך קעגן דער דינאַסטיע פֿון בעשא. אוּן אזוי איז עס געווען. בעשאס נאַכפֿאָלגער אלאָ ווערט דערמאָרדעט פֿון זימרי, מער זאָגן אונדז קיין זאַך ניט אונדזערע מעקוירים. מיר וויסן נאָר, אַז מיט דעמדאָזיקן זימרי האָט דאָס מילכיטער ניט סימפּאַטיזירט אוּן האָט פֿון זיין זייט פֿראָקלאַמירט דעם פֿעלדמארשאַל עמרי פֿאַרן קינג פֿון ישׂראל. זימרי האָט גלייך איינג־ זען, אַז זיין פּוטש ווערט זיך אים ניט איינגעבן אוּן האָט אַליין אונטער־ געצונדן דעם פֿאַלאַץ, אוּן וועלכן ער האָט זיך געפֿונען. דאָס האָט גע־ דויערט נאָר זיבן טעג. אָבער דער בירגער־קרינג האָט זיך מיט דעם נישט פֿארענדיקט, נאָר פֿאַרקערט, ער האָט זיך ערשט אָנגעהויבן. אזוי זאָגן אונדזו די אַנאַלן: „דאָס פֿאָלק האָט זיך דעמאָלט געשפּאָלטן. איין העלפֿט פֿון פֿאָלק איז געשטאַנען פֿאַר תבני זון פֿון גינת, געוואָלט אים מאַכן פֿאַר א קינג, אוּן די אַנדער העלפֿט איז געשטאַנען פֿאַר עמרי. דאָס פֿאָלק, וואָס איז אָבער געשטאַנען פֿאַר עמרי, איז געווען שטאַרקער פֿאַרן פֿאָלק, וואָס איז געשטאַנען פֿאַר תבני... אוּן תבני איז געפֿאַלן, אוּן עמרי איז געוואָרן קינג“. (מלכים א׳ 16).

וואָס פֿאַר אַ קאַמף דאָס איז געווען, וועלן מיר דערפֿון, וואָס דערדאָזיקער בירגער־קרינג האָט געדויערט ניט ווייניקער פֿון פֿיר יאָר. וואָרום די פֿארשוווירונג פֿון זימרי איז פֿאַרגעקומען אין דעם זיבן אוּן צוואַנציקסטן רעגיר־יאָר פֿון קינג אָסאָ פֿון יהודה, אוּן עמרי איז געוואָרן קינג ערשט אין דעם איין דרייסיקסטן רעגיר־יאָר פֿון אָסאָ. פֿאַר דער פֿראָגע פֿון דער סאָציאַלער באַוועגונג איז אָבער דאָס וויכ־ טיקסטע זען פֿעסטצושטעלן, אַף וויפֿל דאָס איז מעגלעך, וועלכע פּאַר־ טיין אָדער געזעלשאַפֿטלעכע שיכטן האָבן דעמאָזיקן בירגער־ קרינג געמאַכט.

מיר האָבן געזען, וואָס פֿאַר אַ ראָלע אין דערדאָזיקער רעוואָלוציע עם האָט נעשפּילט די ארמיי. מיר וויסן אָבער אויך פֿון וועלכע שיכטן די ארמיי פֿלעגט וועלן רעקרוטירט. דאָס זיינען געווען די גרוּנט־בא־ זיצער, וואָס נאָר זיי זיינען אין דער אַלטער צייט געווען ראָע צו זיין באַוואָפֿנט. דערביבער קענען מיר זאָגן מיט דער גרעסטער זיכערקייט, אַז די פֿארטיי פֿון עמרי איז געווען די פּאַר־ טיי פֿון די אגראַריער (אָדער אין אַ געוויסן פּראָצענט פֿון די גרוים־אַגראַריער). ווער איז אָבער געווען די פּאַרטיי פֿון תבני? דאָ קענען זיין צוויי מעגלעכקייטן: אָדער דאָס איז געווען די פּארטיי פֿון דעם קלאַס פֿון די קאַפּיטאַליסטן פֿון שטאָט, פֿון די אינדוסטריעלע אוּן האַנדל־לייט, אָדער דער אַנדערער טייל פֿון דער באַפֿעלקערונג וועט קיינעל זיין די אָרעמע באַפֿעלקערונג, דאָס היינט, דעם פּראָלעטאַריאַט. אויב אָבער אַפֿילע די פּארטיי פֿון תבני איז די פּארטיי פֿון די קאַפּיטא־ ליסטן, איז אויך אין דעם פֿאַל דער אַקטיוער אָנטייל־נעמען פֿון דעם פּראָלעטאַריאַט אין דעם בירגער־קריג אַבסאָלוט זיכער. וואָרום נאָר דער־ פֿאַר, וואָס אויך די פּארטיי פֿון תבני איז געווען אַ מעכטיקע, האָט גע־ מוזט דער קאַמף דויערן אזוי לאַנג. מענאַצייעך געווען האָט אָבער די פּארטיי פֿון עמרי, ד.ה. די בעסער באַוואָפֿנטע אַגראַריער, די מילי־טער־ לייט.

דערדאָזיקער בירגער־קריג האָט זיך איצט פֿארענדיקט מיט דעם, וואָס עם האָט געניומען רעגירן די שטאַרקע דינאַסטיע פֿון עמרי. „שטאַר־ קע“ דינאַסטיעס פֿארשטארקן אָבער נאָר דעם סאָציאַלן עלענט. אזוי ארום האָט שפּעטער מיט 40 יאָר א נייע רעוואָלוציאָנערע כוואַליע, אונטער דער אָנפֿירונג פֿון יהוא אוּן דער שטאַרקער באַשייַדקונג פֿון דער אנטשטאַנענער יאהוויסטישער באַוועגונג (עלישׁא), באַזייטיקט אויך די שטאַרקע דינאַסטיע. ערשט נאָך ירבעם II־טן ברעכט ווידער אויס דער בירגער־קריג, וואָס דויערט ניט ווייניקער פֿון 20 יאָר. עס איז געווג צו זאָגן, אַז פֿון די לעצטע זעקס מעלאָכים פֿון ישׂראל זיינען נאָר צוויי געשטאַרבן מיטן אייגענעם טויט, דערביי זיינען צוויי, זכריה אוּן שלום דערמאָרדעט געוואָרן אין א קורצער צייט פֿון זיבן כאַראַקטערס. רעגירט האָבן זיי אַלע צוזאַמען ניט מער פֿון צוואַנציק יאָר. אין דעמדאָזיקן קאָנפֿליקט קעגן איז דערנאָך פֿארברענט געוואָרן דאָס קינגרייך פֿון ישׂראל. אָט די טרויקעגע פֿאַקטן אַליין רעדן שוין פֿאַר אונדז מיט א קלארער שפּראַך פֿון דעם סאָציאַלן צושטאַנד אין אָט דעם פּעריאָד, האָבן עס איז זייער שווער צו פֿארפֿאָלגן די סאָציאַלע גרופּירונגען אין דערדאָ־ זיקער צייט. אוּן דער היסטאָריקער מוז זיך היטן פֿאַר ספּעקולאַטיוע קאָנסטרוקציעס.

לויט אונדזערע מעקוירים, איז די עפֿאָכע פֿון ירבעם II־טן גע־ וועז א צייט פֿון בלי־ונג. אָבער אין דער געשיכטע פֿון ישׂראל כאַוערט זיך איצט איבער דיזעלביקע נעשעעניש פֿון פֿאַר 200 יאָר צוריק, פּונקט אזוי, וויַ נאָך דער קלויסטערשטיקער בלי־ונג־צייט פֿון שלמהן איז ג־ שפֿאָלטן געוואָרן די מלוכּה, פּונקט אזוי האָט איצט ירבעם II־טנס טויט, אויסנעבראָכן דער בירגער־קריג. זיין זון אוּן נאָכפֿאָלגער

וכריה אין נעווארן דערמארדעט נאך זעקס כאדאשים פון זיין רעגירן. אבער פונקט אזוי, ווי די שפאלטונג פון דער מעלוכע דארף מען זיכן אין דער סיסטעם נאך פון שלמהס הערשאפט (און עפשער שוין אויך אין דוד), פונקט אזוי איז וכריה נעפאלן אלס קארבן פאר די פריערדיקע הערשער.

די סיבעס, וואס האבן געבראכט צו דער שפאלטונג פון דער מעלוכע, האבן מיר שוין נעזען. צו זיינען דאס אבער אויך נישט די זעלביקע, וואס זיינען נוירעם נעזען דעם אונטערנאנג פון דער דינאסטיע פון יהוא? די רעוואלויציע פון יהוא איז נעזען דער רעזולטאט פון דער יאהוויסטישער באוועגונג, אין וועלכער עלישא דער נביא האט נעשפילט א וויכטיקע ראלע. די נביאים זיינען די קעמפער פאר יהוה, וויל יהוה איז דער נאט פון נערעכטיקייט. דערביבער באטייט דער קאמף פאר יהוה׳ס אלמאכט גלייכצייטיק דער קאמף פאר יוישער, פאר א גערעכטיקן רעזשים. אדער ריכטיקער: דער קאמף פאר יהוה איז דער קאנקרעטער אויסדרוק פון דער סאציאלער *). דערארנדיק אבער די מאכט, האט אויך יהוה, — ריכטיקער: די יהוויסטישע פארטיי—ניט נעקענט מאכן קיין סאך צו דער סאציאלער נויט פון פאלק: די ווארצלען פון דעם עלנט זיינען נים נעווען אין דעם, וואס צוגלייך מיט יהוה האט מען פארערט אויך בעל, אין אויך ניט אין דער שטארקער האשפאע פון צידונים. אין נראר אין דער צייט פון יהוא איז די נויט נעווארסקן אומגעהויער. שוין אין די צייטן פון אחאב איז נעווען א הונגער; דערנאך האט מען קעסיידער נעפירט מיליטאמע קעגן ארם. אך דעם האט מען אבער ווידער נעדארפט האבן מיטלען, ווער רעט נאך, וואס פונקט אחאב האט נעבויט ניי שטעט און פאלאצן. האט נאך אבער אחאב אפנעהאלטן א ניצאכן איבער דמשק, יהוא אבער האט נעמוזט צאלן דעם קיניק פון די ארמייער צינז, וויל נאר מיט זיין העסקעם האט ער נעקענט זיין קיניג. דאס ויכטיקסטע אבער: עס איז נעווען די צייט, ווען אשור האט נענומען פארשפריטן זיין מאכט. בא אט די באדינונגען האט די דינאסטיע יהוא איבערנעומען די מאכט, דערביבער האט זי אפילע באם בעסטן ווילן גישט נעקענט ברענגען פאלק קיין דערלייכטערונג, פארקערט: פון אן אומאפהענגיקער מעלוכע, וויל מע איז פריער נעווען, איז מען נעווארן איצט א וואסאל. שפעטער, אין דער צייט פון ירבעם II, האט מען דעמדאזיקן ארמעישן יאך אראפגעווארפן. דאס האט אבער נעפאדערט א שטארקע עקאנאמישע אנשטרענגונג. צו האט דידאזיקע באפריידיגונג נעבראכט א יעשוע פאר דער מאסע פון פאלק? האבן עפשער די מעכטיקע ניט אזוי אונטערנעדריקט דאס פאלק, וויל ס׳איז נעווען א צייט פון נאציאנאלער פארטיידיקונג? דאס וויסן מיר זייער גוט פון די רעדעם פון עמוס. נעווים, ירבעם II איז נעווען א „שטארקער" קינג און פארטרייבן עמוס פון זיין לאנד אלס א „לעסטיקן אויסלענדער". אבער פון דעם אליין זעהן מיר ניט די שטארקייט, נאר די שוואכקייט פון דעמדאזיקן קינג. וואהרום קעגן וואס האט נעקעמפט עמוס? קעגן שויכאר, קעגן באטרוג, קעגן פארדרייען דאס רעכט, קעגן וואכער, קעגן דעם יאגן זיך נאך דייקויט, קעגן דעם נעווא־לעדיקן און אויסגעלאסענעם לעבן און קעגן דער אומנעהויערער אונטער־דריקונג פון די נוט־ליידנדיקע. „מען לינט אף בעטלעך פון העלפאנט־ביין און מע כראפעט אף די דיוואנען" (6,4); מען האסט דעם ריכטער אין טויער אין מע וויכט אוים דעם, וואס רעט עמעס (5,10). אין וויַ פארבינטערט איז דער נאוון קעגן „די בעהיימעס פון בשן, ויאס אף בארג פון שומרון, וואס בארויבן דעם ארעמאן, וואס צעריבן דעם עווייון, וואס זאגן צו זייערע מענער: דערלאנג אהער צום טרינקען!" (4,1). אט דאס זיינען נעווען די רייד פון עמוס, פאר וועלכע ער האט נעמוזט פארלאזן דאס לאנד. וואלט אבער עמוס נעווען ניט מער וויַ אן אינציקע צערזאן, וואלט די רעגירונג ירבעמס ניט נעליינט אף אים אזא גרויסע אכט. דאס אופטרעטן פון דג נביאים איז דער אוסדרוק פון א טיפער סאציאלער ירידונג אין דערדאזיקער צערצייט. עס איז נאך וויניק צו זיין א שטארקע פערזענלעקייט, זיין גרייט מאכריזו צו זיין דעם איינענעם לעבן פאדן וואלשטאנד פון פאלק, נאר מע מוז נאך האבן אן ענהענגער אויך. נאר אזוי קענען מיר פארשטיין ירבעמס שטראף־מיטלען קענן עמוסן, דעם עקספאנענט פון זיין ציט. פון עמוסעס רייד זעהן מיר אבער אויך, וויַ וויניק דזדאזיקע „בלויגונג־צייט" האט אים פארבלענדט — ער האט נעזען, וואס פאר א מאדרייגע דער קלאסן־קעגנזאץ האט דערנרייכט גראד אין דערדאזיקער ציט, וועו מע האט אפן כעשבן פון די נוט־באדערפטיקע, וואס זיינען נעצווונגען קויפן ברויט פאר ספעקולאציע־פריין אין דערצו נאך באקומען פאלשע וואג, — וועו מע האט אפן כעשבן פון דזדאזיקע נוט באדערפטיקע נעבויט הייזער פון נעהאקטע שטיינער אין טיערע ויינגער־טענער.

אויב אפיליע עמוס, וואס האט נעשטאמט אליין פון יהודה, קען אזוי גוט די לאגע פון ישראל, אין אבער ה ו ש ע דער דירעקטער איידעם פון ישראל פאר דערדאזיקער ציט. אין זיינע אויגן האט אוים נעזען דאס גאנצע פאלק וויַ א פארפירטע פרוי: „אויב די ישראל, פראסטיטוירסט, טא זינדיק כאטש די ניט יהודה". עס איז פאר דעם נביא א פראגע, אויב ס׳איז נאר אפיליע ווען עס איז נעווען בעסער. ער וויכט די סיבע פון דער הערשנדיקער אומגערעכטיקייט און פאלשקייט שוין פארקערט: פון אן אומאפהענגיקער מעלוכע, וויַ מע איז פריער נעווען, איז מען נעווארן איצט א וואסאל. שפעטער, אין דער צייט פון ירבעם II, האט מען דעמדאזיקן ארמעישן יאך אראפגעווארפן. דאס האט אבער נעפאדערט א שטארקע עקאנאמישע אנשטרענגונג. צו האט דידאזיקע באפריידיגונג נעבראכט א יעשוע פאר דער מאסע פון פאלק? האבן עפ־שער די מעכטיקע ניט אזוי אונטערנעדריקט דאס פאלק, וויל ס׳איז נעווען א צייט פון נאציאנאלער פארטיידיקונג? דאס וויסן מיר זייער גוט פון די רעדעם פון עמוס. נעווים, ירבעם II איז נעווען א „שטארקער" קינג און פארטרייבן עמוס פון זיין לאנד אלס א „לעסטיקן אויסלענדער". אבער פון דעם אליין זעהן מיר ניט די שטארקייט, נאר די שוואכקייט פון דעמדאזיקן קינג. וואהרום קעגן וואס האט געקעמפט עמוס? קעגן שויכאר, קעגן באטרוג, קעגן פארדרייען דאס

*) קערי ניס ווערן פאלש אויסגעטייטשט: מיר קענען באטראכטן נאר אם די צייט פון דער יאהאוויסטישער און נביאישער באוועגונג. עס אינטערעסירט אונדז ניט יהוה׳ס קאמף מיט בעל, נאר יהוה׳ס קאמף מיט די מעכטיקע פון ישראל, וואס האבן דאס פאלק באדריקט.

עסן דאָס פֿלייש פֿון מיין פֿאָלק אוּן שׂינדן אָפּ די הויט פֿון דִי ליבער"... (3,3). אוּן בא ישעיהן נעפֿינען מיר דעם אויסרוף: „אייערע הענט זיינען פֿול פֿון בלוט, וואַשט זיך, רייניקט זיך אָפּ, טוט אָפּ די שלעכטע מאַסים פֿאַר מיינע אויגן" (16—1,15).

וועלכע מאַסים אוּן ווי ם ע ס?

אַן ענטפֿער אַף דעם נעפֿינען מיר עטוואָס וויטער: „דיינע הארן זיינען געוואָרן אָפּגעקערטע אוּן א כּעוורע פֿון גנבֿאָווים, אַלע האָבן זיי ליב שויכּאַד אוּן אַלע לויפֿן נאָך געצאָלט, דעם יאָסעם מישפּטען זיי ניט רעכטפֿאַרטיק אוּן פֿאַר דער אַלמאָנע נעמען זיי זיך ניט אָן". אָט דאָס אוּן דאָס בילד פֿון דעם סאָציאַלן צושטאַנד אוּן ישׂראָל אוּן יהודה אוּן 8=טן אוּן 7=טן י"ח, אוּן א צייט, ווען די „אַנשי לצון" (ישעיה 28,14) זיינען געווען די הערשער פֿון פֿאָלק.

זיינען אָבער די נבֿיאים געווען דעמאָקראַטן אוּן דעם איינגעלעבן זין פֿון וואָרט, אָדער עפּשער נאָר נבֿיאים פֿון דעם פּראָלעטאַריאַט? ניין, עפּשער אוּן נאָר עמוּם דער יוצע־מין האַקלאַל. א ו ן ג ר א ָ ד א ִ ן ד ע ם ב א ש ט י ֵ ט ד י א ִ נ נ ו ו ֵ י נ ִ ק ס ט ע ס ט ו ִ ר ע פֿון דער נבֿיאה. לאָמיר זען ניט נאַרן: ד י נ ב י ֵ א ִ ם ה א ָ ב ן נ ִ ט ג ע פּ ֶ א ָ ד ע ר ט ק ִ י ן א ַ נ ד ע ר ר ע ז ש י ִ ם, ק י ִ י ן א ַ נ ד ע ר מ ע ל ו ִ כּ ע ־ א ָ ר ד ע נ ו ג נ ֶ. דאָס קינינטוּם, די מאַגאַרכיע אוּן געוווען די אייגנציקע מעלוּכע־פֿאַרם, פֿאַר וועלכע אויך ווי, די נבֿיאים, זיינען געשטאַנען. אוּן דאָס אוּן געוווען אַווי, נישט קוקנדיק, וואָס דאָס קינינטוּם אוּן שוין מער ניט געוווען לויטן רעכט פֿון יהוה... „אָט דאָס וועט זיין די הערשאַפֿט פֿון דעם קינינ, וואָס וועט רעגירן איבער אייך: אייערע זין וועט ער אַוועקנעמען אוּן צוישפּאַנען פֿאַר זיינע פֿערד אוּן רייטוואָגן... פֿון אייערע פֿעלדער, ווייַנגערטנער אוּן אייַלבערטבוי־מער וועט ער אַוועקנעמען דאָס בעסטע אוּן אַוועקגעבן פֿאַר זיינע דינער, אוּן פֿון אייערע טוווּעם אוּן ווייַנגערטנער וועט ער אַוועקנעמען דעם צענטן טייל אוּן עס אַוועקגעבן פֿאַר זיינע הארן אוּן דינער... אוּר אַליין אָבער וועט ווערן זיינע קנעכט" (שמואל א׳ 8). עס וואָלט נעווען א גרויסער פֿעלער, ווען מע וואָלט די אָפּאָזיציע מיצאַד די נבֿיאים קענען א נעווּסן קינ נ ִ ן באַטראַכט אַלס אָפּאָזיציע קענן דעם אינסטיטוט פֿון קינינטוּם גופֿא. די נבֿיאים זיינען ניט אופֿגעטראָטן קענן די פֿירשטן אַלס אוועלכע, נאָר קענן אָט ד י פֿ ִ י ר ש ט ן, וואָס זיינען נעווען א „כּעוורע גנבֿאָווים". ד י ה ע ר ש א פֿ ט פֿ ו ן ד ע ם פ ר א ָ ל ע ט א ר י א ט א ִ ז א ָ ב ע ר פֿ א ַ ר ד י נ ב י ֵ א ִ ם ד י ג ר ע ס ט ע פ ל א ָ נ פֿ ו ן נ א ָ ט. ר ע נ י ִ ר ן א ו ן נ ע ו ו ע ל ט י ק ן מ ו ז ד ן א ר י ס ט א ק ר א ט י ע. דאָס קומט צום אויסדרוק ניט נאָר בא ישעיהן נאָר אויך בא ירמיהו. צו האָבן אָבער די נבֿיאים, לעכּאָלאַפֿע־כעם, אופֿגעשטעלט א באַפֿרידיקנדיקע סאָציאַלע פֿראָגראַם, וואָס זאָל מאַכן א סאָף מיט דער קאָנפֿיסקאַציע פֿון דעם פֿאַרמעגן פֿון דעם אָרעמען טייל פֿון דער באַפֿעלקערונג דורך דעם קאַפּיטאַל? ניין. פֿאַר זייער סאָ־ציאַלער פֿראָגראַם איז נעווען די והיתר, אויב די „כּעוורע נאַגאָווים" זאָלן אויפֿהערן צו נאַנווענען אוּן ניט באַדריקן אַזוי דעם אָרעמאָן. „די נבֿיאים פֿון עמוּם בין ירמיהו אוּן יחזקאל — זאָגט מ א ק ס ו ו ע ב ע ר *) — באַטראַכט מיט די אוינן פֿון א זייטיקן מענטשן פֿון דער

*) ר׳ Das antike Judentum, Mohr Tübingen. 1921, 281

דעמאָקראַטיקער צייט, זיינען נעווען קוידעמקאָל: פ א ָ ל י ט י ש ע ד ע־מ א ג א ָ ג ן אוּן אַמאָל אויך פּאַמפֿלעטיסטן". אַז מען זאָל פֿאַרשטיין דעמדאָזוקן זאַץ פֿון וועבערן, קען ער ניט ווערן שלעכט אויסגעטייטשט. מען מוז מאַכן א גרויסן כּילעק צווישן די ידישע נבֿיאים אוּן, א שטיי־גער, די גריכישע חכמים (ספּעציעל סאָלאָן). וואָרום אין דער צייט, ווען סאָלאָן איז געווען א מאַן מיט א מעלוּכע־פֿאַרשטאַנד אוּן אופֿגעשטעלט א פּראָגראַם, וואָס האָט פֿרייער פֿאַר אַלץ אַנטשפּראָכן די אינטערעסן פֿון זיין קלאַס, געפֿינען מיר, וויַ שוין געזאָגט, בא די נבֿיאים קיין שום פּראָגראַם ניט. זיי האָבן געפֿרייזיקט דעם אונטערנאַנג פֿון פֿאָלק אַלס נאַנצן, האַנאַם די זינד פֿון פֿאָלק זיינען נאָר געווען די מאַסים פֿון דעם הערשענדיקן קלאַס, — קיין שום כּילעק צווישן שולדיקע אוּן אומשול־דיקע, אוּן אַזוי האָט זיך געענדיקט די יאַהווּסטישע אוּן נבֿיאישע בא־וועגונג ניט מיט קיין פּאָליטישער רעוואָלוציע, נאָר מיט א רעליגיעזער רעפֿאָרמאַציע.

אויב אָבער די נבֿיאים זיינען ניט געווען קיין סאָציאַלע געזעצ־געבער אין איינגעלעבן זין פֿון וואָרט, מוז מען דאָך אָבער שאַרף באַטאָ־נען, וואָס פֿאַר אַן אומגעהויערע האַשפּאָע זיי האָבן געהאַט אַף דער וויטערדיקער סאָציאַלער באַוועגונג. זיי זיינען געווען די ערשטע, וואָס זיינען אופֿגעטראָטן עפֿנטלעך קענן די וויילדע טאַטן פֿון די פֿאָלק־באַדריקער. אַפֿן הויף פֿון יהוועם טעמפּל אוּן אין טויער פֿון שטאָט פֿלענן זיי האַלטן זייערע רעדעם פֿאַר דער מאַסע, אוּן דאָס זיינען די ערשטע פּאָליטישע פֿאַרזאַמלונגען אין ישׂראָל אוּן יהודה. דאָס, וואָס עמוּם אוּן הושע פֿלענן זאָגן אוּן שומרון, פֿלענט מען אוּן א פּאָר טעג פֿרום ווייטן אויך אין ירושלַים אוּן פֿאַרקערט: מיכּה׳ס אוּן ישעיה׳ס רע־דעם אין ירושלַים — אוּן שומרון, וויַיל דער פֿאַרקער איז געווען א לעבעדיקער. שפּעטער האָט מען געטומען אויך פֿאַרשרייבן די אייגענע רעדעם, אָדער אַליין אָדער דורך די סעקרעטאַרן, וויַ ירמיהו פֿלענט טאָן, אוּן מיר קענען דאָס אָנרופֿן די ערשטע פּאָליטישע צייטונג אין ירושלַים.

פֿון דעם געשילדערטן צושטאַנד וועט אָבער אויך פֿאַר אונדז קלאָר, וועלכע סיבעס עס האָבן געבראַכט דערצו, וואָס די דינאַסטיע פֿון יהוא איז געוואָרן אַראָפּגעוואָרפֿן אוּן וווּ מיר דאַרפֿן זוכן די סיבעס פֿונם פּערמאַנענטן בירגער־קריג. א נייע געזעצנעבונג, וואָס זאָל מער אָדער ווייניקער באַפֿרידיקן די באַדערפֿענישׂ פֿון דער צייט, האָט די שטאַרקע באַוועגונג פֿון דער סאָציאַל־לייטדיקער מאָסע נעמוזט ברענגן מיט זיך. נאָר אזוי קענען מיר פֿאַרשטיין דעם סאָציאַלן טייל פֿון „דברים" (דער „משני תורה").

III. סאָציאַלע געזעצגעבונג אין „דברים".

אָט דאָס זיינען די וויכטיקסטע באַשטימונגען פֿון דער „משני־תורה", וואָס שיידן זיך אָפּ פֿון דעם אַלטן „ספֿר־הברית", אוּן וואָס זיינען אַף אַזא אויפֿן די אָפּשפּיגלונג פֿון דעם סאָציאַלן קאַמף, וועמעס אויסדרוק עס איז דַי נייע געזעצנעבונג.

1. ד י ב א צ ו נ ג צ ו ד ע ם ש ק ל א ַ ף. עס שטייט גע־שריבן אין „דברים" (14 — 15,12):

— „ווען איינער דיינער א ברודער, אַן עברי אָדער אַן עבריה, וועט זיך דיר פֿאַרקויפֿן פֿאַר א קנעכט זאָל ער דיר דינען זעקס יאָר, אַפֿן זיבעטן יאָר אָבער זאָלסטו אים לאָזן אַרויסגיין פֿרייַ זאָלסטו אים אָבער ניט אַרויסלאָזן קיין ליידיקן; אָנלאָדן זאָלסטו אים אָבער ניט אַרויסלאָזן קיין לייד ִ ק ן; אָנלאָדן

זאָלסטו אים פֿון דיינע שעפּסן, פֿון דיין שייער אוּן פֿון דיין קעל־
טער, זאָלסט אים נעבן דאָס, מיט וואָס יהוה דיין גאָט האָט דיך
נעבענטשט״.

לאָמיר איצט פֿאַרגלייכן דיזאָזיקע באַשטימונג פֿון „דברים״ ווען
דער באַפֿרייונג פֿון דעם שקלאַף מיט דער באַשטימונג פֿון „ספֿר־הברית״
אוּן לאָמיר זען, וואָס פֿאַר אַן אונטערשייד עס איז פֿאַראַן אין דיזאָזיקע
צוויי געזעצגעבונגען. אוּן „ספֿר־הברית״ ווערט געזאָגט (שמות 6—2):

— „אז דו וועסט קויפֿן אַ קנעכט אַן עברי׳ זאָל ער זעקס
יאָר דינען אוּן אַפֿן זיבעטן יאָר זאָל ער אַרויסגיין אומזיסט פֿריי
פֿון דיר. אויב ער קומט אַליין צו דיר, דאַרף ער אַליין אַוועקגיין,
אויב אָבער ער איז א מאַן פֿון א פֿרוי, דאַרף זיין פֿרוי אויך אַוועק־
גיין מיט אים; גיט אים אָבער זיין האַר א פֿרוי אוּן זי האָט אים
געבאָרן זין אָדער טעכטער, נעהערן די פֿרוי מיט די קינדער דעם
האַר אוּן ער אַליין גייט אַרויס פֿריי. ווען אָבער זאָגן דער קנעכט:
איך האָב ליב מיין האַר, מיין פֿרוי אוּן מיינע קינדער, איך וויל
ניט אַרויסגיין פֿריי... דאַרף אים דער האַר דורכבויערן דעם אויער
מיט אַן אָל אוּן ער בלייבט א קנעכט אַפֿאַיבּיק״.

אַז מיר פֿאַרגלייכן איצט ביידע געזעצגעבונגען זעען מיר, אז די
באַפֿרייונג פֿון „ספֿר־הברית״ האָט נאָך בא זיך אזוי פֿיל הוסאָפֿעס אוּן
העאָרעס, וויּ אַשטיינער, ווען דער האר ווערט געבן דעם קנעכט א פֿרוי
א.א.ו. בלייבט די פֿרוי מיט דן קינדער בא דעם האַר — אַזוינע הוסאָ־
פֿעס, וואָס מאַכן פֿאקטיש די באַשטימונג ווען דער באַפֿרייונג אלס אזעל־
כער צו נישט. אוּן „דברים״ האָבן מיר אַ געזעץ אָן קיין שום אַנדערע
פֿאַראַנדערן אוּן הוסאָפֿעס, וואָס קענען טאָמיד דינען דעם האַר פֿאַר א
גרונט אָפּ ניט אַרויסצולאָזן דעם שקלאַף. אָבער די באַפֿרייונג פֿון דעם
שקלאַף, אויב אַפֿילע דעם האַר זאָל זיך ניט איינגעבן אים צו פֿאַרהאלטן,
איז נאָך א קנאַפּע יעשוע פֿאַרן שקלאַף, ווען מען באַטראַכט, אוּן וואָס
פֿאַר א לאַנג דער שקלאַף געפֿינט זיך, אז ער גייט אַרויס מיט לייזיקע
הענט נאָכן אָפּדינען דן זעקס יאָר, ווער רעט נאָך, אויב ער האָט א
פֿרוי מיט א קינד! וואָס קען ער אַנדערש טאָן, קעדי׳ צו האַטעזוען זיך
אוּן זיין פֿרוי אוּן זיין קינד פֿון הונגער, וויּ ווידער אַמאָל פֿאַרקויפֿן זיך
פֿאַר א שקלאַף צו א נייעם האַר, אוּן ווער ווייס, אויב דער נייער האַר וועט
זיין בעסער פֿאַר דעם אַלטן? דערביבער האָט די אַלטע באַשטימונג פֿון
„ספֿר־הברית״ ווענן דער באַפֿרייונג פֿון די שקלאַפֿן נעמוזט אויך אין
דעם פּראַט ווערן גענעדערט. אוּן אָט געפֿינען מיר אין דעם נייעם נע־
זעץ פֿון „דברים״ א באַשטימונג, וואָס וואַרפֿט א העלן ליכט אַף דער־
דאָזיקער וויכטיקער פֿראַגע: דעם שקלאַף טאָר מען ניט אַרויסלאָזן
קיין לייזיקן, מען מוז אים אָנלאָדן מיט שעפּסן, מיט טווּוע פֿון שייער
א.א.ו. מיט דעם גופּא איז דער שקלאַף פֿאַרזאָרגט לעכּאַלאַפּאָעס אַף
דער ערשטער צייט אוּן ער איז ניט געצוווּנגען דעמזעלביקן טאָג ווידער
פֿאַרקויפֿן זיין לייב אַן אַנדערן. צו אין אָבער דערדאָזיקער נעזעץ אַף
צו באַפֿרייען דעם שקלאַף אַף דעם זיבעטן יאָר געווּאָרן אָפּגעהויט?
ע ד ו א ר ד מ י י ע ר האַלט, אז עס איז ביכּלאַל א גרויסע פֿראַגע,
אויב מען האָט נאָר ווען עס איז דערפֿילט דעמדאָזיקן נעזעץ, אוּן אויב
ער איז ביכּלאַל ניט געבליבן נאָר אַפֿן פּאַפּיר. פֿון א ר ע נ ו ל ע ר ר
באַפֿרייונג פֿון די שקלאַפֿן אין ישראל אוּן יהודה אַפֿן זיבעטן יאָר, וויּ
דאָס באַשטימט דער נעזעץ, קען נעווּיס ניט זיין קיין רייד. אַזוי אויספֿיר
קענען מיר מאַכן אַפֿילע אַפֿן גרונט פֿון אינדוערע אַרעמע קויעלן. וואָלט
די באַפֿרייונג פֿון דעם שקלאַף נעווען א טראַדיציע אוּן שוין אַרײַן, אַזוי
צו זאָגן, אין פֿלייש אוּן בלוט, וואָלטן מיר עפּשער ניט נעהאַט אין
„דברים״ קיין אינערלאַזערונג פֿון דעם אַלטן נעזעץ, האַנאַם די נייע
הוסאָפֿעס שלייסן דאָס ניט אוים. אָבער פּונקט פֿון דברים 15,18, דאָס
הייסט, בא דער רעזומירונג פֿון דעמדאָזיקן נייעם נעזעץ, זאָגט דער נע־
זעצגעבער אזוי: „זאָל דאָס דיר ניט פֿאַלן שווער, ווען דו וועסט אים
אַוועקשיקן פֿריי פֿון דיר: ער האָט דיר אויסגעארבעט דאָפּלט פֿון א
לוינארבעטער פֿאַר די זעקס יאָר, וואָס ער האָט געדינט״.

וואָס זאָגט אונדז דערדאָזיקער קורצער זאַץ? ערשטנס, אַז דער
נעזעצגעבער האָט זייער גוט נעווּוסט אַף וואָס פֿאַר א ווידערשטאַנד דער
נייער נעזעץ וועט זיך אָנשטויסן מיצאַד די שקלאַפֿן־באַזיצער, — א
וונדערשטאַנד, וואָס ווערט אויך פֿאַרדאָפּלט צוליב דער נייער הוסאָפּע
אין נעזעץ; צווייטנס, זעען מיר דערפֿון אויך די פּ ר א ק ט י ו ־
ט ע ט פֿון דעם שקלאַף. פֿון דעם פּאַקט, אַז דער שקלאַף איז וויינינקער
פּראָדוקטיוו אין פֿאַרגלייך מיט דעם פֿרייען לוינארבעטער האָט מען
אופֿנעשטעלט טעזען אוּן האישָרעס, אז די אַרבעט פֿון דעם שקלאַף
אין אינערהויפּט ניט קיין פּראָדוקטיוו, דערביי פֿאַרגעסט מען אָבער צו
שטעלן די פֿראַגע: טא פֿאַר וואָס האָט די אַלטע נעזעלשאַפֿט זיך באַזורט
אַף דער שקלאַפֿערייַ אוּן פֿאַר וואָס אין די דאַמף־מאַשינן נעווּאָרן אַנטדעקט
ערשט אין 18־טן י״ה פֿון דער איצטיקער צייטרעכענונג אוּן ניט אין
6־טן אָדער 5־טן יאָרהונדערט פֿאַר דער איצטיקער צייטרעכענונג, ביים
עם זיינען — אַפֿן ערשטן בליק — אויך נעווען אַלע האַנאַכּעס דערצו?
עס איז אָבער קלאָר, אז דידאָזיקע פֿראַגע איז א דאָפּלטע״: פּראָ־
דוקטיוויטעט פֿון דער שקלאַפֿערייַ־אַרבעט אלס א ז א ל ב ע אוּן פּרא־
דוקטיוויטעט פֿון שקלאַפֿערייַ־אַרבעט אין פֿאַרגלייך מיט דער פּראָדוקטי־
ויטעט פֿון פ ר י י ע ר א ר ב ע ט. שטעלט מען אָבער די פֿראַגע אזוי:
דאַן ווערט פֿאַר אונדז קלאָר, פֿאַר וואָס די אַלטע נעזעלשאַפֿט האָט זיך
באַזורט אַף דער שקלאַפֿערייַ־אַרבעט: ערשטנס, וויל זי אין ב י ל י
ק ע ר פֿאַר דער פֿרייער אַרבעט, צווייטנס, וויל שקלאַפֿן זיינען נעווען
לאָרויו אוּן ס א י ז נ י ט נ ע ו ע ן ק י י ן ב א ד ע ר פֿ ע נ י ש צ ו
ז ו ק ן נ י י ע ט ע כ נ י ש ע א ו י ס ב ע ס ע ר ו נ נ ע ן, דרוּנטנס,
וויל אויך די שקלאַף־אַרבעט אין נעווען פּראָדוקטיוו. „ער האָט דיר
אויסגעארבעט דאָפּלט פֿון א לוינארבעטער״, דאָס הייסט, קיידעמקאָל,
ער האָט דיר נעקאָסט די העלפֿט, וויל אויך דער לוינארבעטער פֿלעגט
אַרבעטן בײַן זון־אונטערגאַנג, אוּן עס איז א פֿראַגע, צי דאָס באַצויט
זיך אַף דעם דויער פֿון דער אַרבעט־צייט, אָדער נאָר אַף דער פּראָדוק־
טיוויטעט, וויל דעמאָלט וואָלט נעהייסן, אז דער שקלאַף איז אויך פּרא־
דוקטיווער פֿונם פֿרייען אַרבעטער.

אָבער ניט נאָר פֿון דעמדאָזיקן מאָקער אַליין (פֿון דברים 15,18)
נעפֿינען מיר אַן אָנהאַלט־פֿונקט סאי פֿאַר דעם, אז קיין רעגולערע באַ־
פֿרייונג פֿון דעם שקלאַף איז ניט נעווען, סאי פֿאַר דער פּראָדוקטיוויטייט
פֿון דער שקלאַפֿערייַ־אַרבעט. אַן אויסנעצייכנטן דאָקומענט האָט אונדז
נאָך אינערנעלאָזן פֿאַר דערדאָזיקער פֿראַגע ירמיהו, א דאָקומענט, וועלכן
מיר וועלן מוזן בערעכנען אוּן נאָכצו אינערגעוועזט. אוּן 589־טן יאָר,
צוויי יאָר פֿאַר דעם, וויּ נבוכדנאצר האָט כּאָרעווּ נעמאַכט ירושלים, איז
שוין די שטאָט נעווען באַלאַנגערט פֿון די כּשדים (כאַלדייער) אוּן זיך
שוין נעהאַלטן בא אונטערגעבן. קעדי׳ אָבער צו פֿאַרטיידיקן ירושלים

ביזן לעצטן מאָל, האָט קיניג צדקיהו געשלאָסן אַן אָפּמאַך מיט די פֿירשטן—די שקלאַפֿן־האלטער אונ׳ לייב־אייגנטימער—מ׳זאָל באַפֿרייען די שקלאַפֿן — די עבֿרים, קעדיי צו פֿאַרשטאַרקן די אָפּווער־קראַפֿט. וואָס פֿאַר אַן אָפּמאַך דאָס איז געווען, אונ׳ וואָס די לייב־אייגנטימער האָבן דערפֿאַר באַקומען, וויסן מיר נישט. מיר וויסן נאָר, אז וויַ נאָך די סאָקאָנע מיצאַצ די פּשדים איז ארײַבער — פֿון מצרים איז געקומען א הילף־ארמי, אונ׳ די פּשדים האָבן געמוזט אײַבערייסן די באַלאַגערונג פֿון ירושלים אונ׳ גיין דערדאָוִיקער ארמי אַנטקעגן — אזוי האָבן די פֿירשטן—די שקלאַפֿן־האלטער—טייקעף פֿאַרשקלאַפֿט צוריק די פֿרײַ־געלאָזענע שקלאַפֿן. מיר לייענען אין דעמדאָזיקן דאָקומענט (ירמיהו 34):

...„נאָכדעם, ווי דער קיניג צדקיהו האָט געשלאָסן אַן אָפּ־מאַך (מיטן גאַנצן פֿאָלק, וואָס אין ירושלים) ווענן אויסרופֿן פֿרײַ, אז יעדערער זאָל פֿרויסלאָזן פֿריַי זיין שקלאַף אונ׳ יעדע־רער זיין שקלאַפֿן, דעם עברי אונ׳ די עבֿריה, אז קיין אײנער זאָל (מער נישט) פֿאַרשקלאַפֿן זיין ברודער דעם יהודי, האָבן געטאָן אזוי אַלע הַרן אונ׳ דאָס גאַנצע פֿאָלק, וואָס האָבן געשלאָסן דעם אָפּמאַך, אז יעדערער זאָל פֿרויסלאָזן פֿריַי זיין שקלאַף אונ׳ יעדערער זיין שקלאַפֿן, קעדיי מער נישט צו פֿאַר־שקלאַפֿן זיי — האָבן געפֿאָלגט אונ׳ פֿרויסגעשיקט. שפּעטער אָבער האָבן זיי זיך מעיאַשעו געווען אונ׳ האָבן אומגעקערט צוריק די שקלאַפֿן אונ׳ שקלאַפֿנס, וואָס זיי האָבן פֿרויסגעלאָזן פֿריַי, אונ׳ געצוואונגען זיַי צו ווערן שקלאַפֿן אונ׳ שקלאַפֿנס".

דאָס איז א דאָקומענט, ווי שוין געזאָגט, פֿון 589־טן יאָר. מיר זעען דערפֿון, אז אויך דער געזעץ פֿון „דברים" (פֿון 621־טן יאָר) איז אין לעבן נישט געווארן דורכגעפֿירט, אז די מאַכט פֿון די פֿירשטן, פֿעל־דאַלן אונ׳ געלט־באַזיצער איז געווען שטאַרקער, ווי דער עקזעקוטיוו־קער געזעץ; אז דער קיניג האָט נישט געהאַט קיין מאַכט אף צו א ש ע ל ן מ׳זאָל באַפֿרייען די שקלאַפֿן אונ׳ באַוואָפֿענען זיי, נאָר ער האָט געמוזט מיט די פֿירשטן שלוסן אַן אָפּמאַך ווענן דער באַפֿרייונג, אַן אָפּמאַך, וואָס זיינע באַדינונגען האָבן געמוזט בלויז אף דער קור־צער צייט פֿון דער נעפֿאַר באַפֿרידיקן, דער ווילטקטער פּונקט אָבער, מיקויעך אָפּשאַפֿן אף שטענדיק די שקלאַפֿערײַ, האָט געמוזט גלייך ווערן אונולירט, ווי נאָר די נעפֿאַר פֿון דער באַלאַגערונג איז אַריבער. פֿון דעמדאָזיקן דאָקומענט זעען מיר, אז פֿון קיין דערנוילערער באַפֿרייונג פֿון די שקלאַפֿן אין ישׂראל אונ׳ יהודה אַפֿן זיבעטן יאָר קען אַלזאָ נישט זיין קיין רייד, אז דאָס פֿלענט געשען נאָר אין א צייט פֿון אויסערגע־ווינטלעכער נעפֿאַר, ווען די מעלוכע פֿלענט האַלטן באַם אונטערגיין.

דידאָזיקע שטעלע איז אָבער אויך ווידַטיק פֿאַר דער פֿראַגע פֿון דער פֿראָדוקטיוויטעט פֿון דער שקלאַפֿן־אַרבעט; וואָלט זי נישט געווען פֿראָדוקטיוו, וואָלט מען זיך אזוי נישט געאיילט אונולירן די באַפֿרייונג, וויַ נאָר ס׳איז ארײַבער די נעפֿאַר פֿון דער באַלאַגערונג. אויך פֿאַר דער עלטערער צייט, פֿאַר דער צייט פֿון דוד׳ן און שלמה׳ן (אַן ערעך 1000 יאָר), האָבן מיר יעדיעס, ווי דער שקלאַפֿן־האַלטער פֿלענט זיך נאָכיאָגן א היפּשן מהאַלעך פֿון קנאַפּע 200 וויאָרסט, קעדיי אומקערן צוריק די אַנטלאָפֿענע שקלאַפֿן (מלכים א׳ 40 — 2,39) און דאָס קען מען נאָר פֿאַרשטיין, ווען דער שקלאַפֿ איז געווען א פּראָדוקטיוע אַרבעט־קראַפֿט.

א צווייטער מאָמענט, מיט וועלכן די געזעצגעבונג ווענן דעם שקלאַפֿ אין „דברים" שיידט זיך אונטער פֿון דעם „ספֿר־הברית", איז פֿאַרבונדן מיט דער פֿראַגע פֿון דער ש ק ל א פֿ ן. אין דעם „ספֿר־הברית", ווי מיר האָבן געזען, ווערט אפֿילע די שקלאַפֿן, די עברי׳ה, נאָר נישט דערמאָנט; עס שטייט נאָר, „אז דו וועסט קויפֿן א קנעכט אן עברי"... אין „דברים" אָבער ווערט שוין דערמאָנט אויך די שקלאַפֿן — די פֿרוי, די ע ב ר י ה. אויך זי מוז אַפֿן זיבעטן יאָר ווערן באַפֿרייט, נישט ווי לויטן געזעץ פֿון „ספֿר־הברית", לויט וועלכן די באַפֿרייונג איז נישט כּלל אף דער שקלאַפֿן, וואָס א באַדייטונג האָט סאָציאַל דידאָזיקע באַשטימונג אין „דברים" לעיאַבע דער בא־שטימונג פֿון „ספֿר־הברית"? וואָס פֿאַר א פֿאַלגן האָט געמוזט האָבן דער אַלטער געזעץ פֿאַר דער לאַנג פֿון דער פֿרוי אין בעמיילע אויך פֿאַר דער גאַנצער סאָציאַלער אַנטוויקלונג?

— „אויב זי (די שקלאַפֿן), איז געווארן מיעס אין די אוינן פֿון איר האַר, וואָס איז געלענט מיט איר, קען ער זי לאָזן אויסלייזן"— (שמות 21).

אָט דאָס איז דער קורצער לאַקאָניש־שער געזעץ. צי איז עס אָבער נישט קיין פּסיכאָלאָגיש נויטוועניקייט, אַז נאָכדעם, ווי די שקלאַפֿן האָט פֿאַרלאָרן די יונגע בא אים, זאָל זי אים „מיעס ווערן אין די אוינן" און ער זאָל זי לאָזן אויסלייזן? ווער רעט נאָך, אז ער קען פֿאַר דרייסיק שקל קויפֿן זיך א נייע (ווידער א פֿרישע און א געזונטע) שקלאַפֿן? וואָס קומט אָבער פֿאָר מיט דער אַלטער שקלאַפֿן, וואָס איז געוואָרן „מיעס"? געווים קאָנען אײַר פֿאָטער אָדער אירע קרוווים אויסלייזן זי. ווען אײַר פֿאָטער וואָלט געווען אימשטאַנד זי אויסצולייזן, וואָלט ער זי פֿריַער נישט פֿאַרקויפֿט פֿאַר קיין שקלאַפֿן; אז זיין לאַנג זאָל זיך אָבער האָבן אין דער צייט אזוי פֿאַרבעסערט, איז שווער אָנצונעמען. די אַנדערע קרוווים ווידער, זיינען נישט שטאַרק פֿאַרינטערעסירט אין דעם, ווען זיי וואָלטן שוין אפֿילע יָ געווען אין דער לאַנג. וואָס מוז, אף אזא אויפֿן, פֿאָרקומען מיט דער שקלאַפֿן? אַן ענטפֿער אף דעם געפֿינען מיר שוין אין דעם עלטסטן היסטאָרישן דאָקומענט, אין דער „שירת דבורה". סיסראָ מוטער קוקט ארויס פֿון פֿענצטערל אין ווונ־דערט זיך פֿאַרוואָס ער קומט נאָך נישט פֿון שלאַכט. אף דעם ענטפֿערן איר די אינערקע פֿירשטנס: „געפֿונען האָבן זיי רויב אין מען טיילט זיך, — א זונה, צווי זונות אף א קאָפּ פֿון א מאַן". „א ז ו נ ה צ ו ו י ז ו נ ו ת" א ף א ק א פּ פ ו ן א ק ר י נ ע ר ה א ב ן ש ו י ן ג ע־ה ע ר ט צ ו ד ע ם ז א ק־ר ו י ב א י ן ד ע ר צ י י ט פ ו ן ד ב ו ר ה ן (אַן ערעך 1250). אויב אָבער פּראָפֿעסטיטוציע איז שוין געווען א סאָציא־לע דערשיינונג אין דערדאָזיקער צייט, ווען דאָס פּריוואָט־איינגטום האָט זיך ערשט אָנגעהויבן אנטוויקלען, טא וואָס פֿאַר א פֿאַרם האָט עס אָננעמען אין דער שפּעטערדיקער צייט? מיר קאָנען זאָגן רונק, אז אין ישׂראל און יהודה איז די פּראָפֿעסטיטוציע געווען זייער שטאַרק אַנט־וויקלט צוליב דער וואַקסנדיקער סאָציאַלער נויט; עס איז באַווּסט, וויַ אָפֿט עס ווערט געדעט אין תנ״ך פֿון זונות. באַווּסט איז, לעמאָשל, דער פֿאַל פֿון יהודה׳ן מיט זיין שנור תמרן. אזוי, אז מיר קאָנען פֿון דערדאָזיקער דערציילונג מאַכן רויק דעם אויפֿזיר, אַז די פֿרוי פֿלענט ארויסגיין אַפֿן גאַס, קעדיי- צו געפֿינען א קונד... בילדער, וואָס זיינען גיט באַקאָנט פֿון דעם איצטיקן מאָדערנעם לעבן. און „הייזלעך" זיינען אויך געווען; נאָנץ ירוחו האָט געווּסט פֿון רחב דער זונה, אַז מ׳קען

צו איר אריין. היינט וואר רעט נאָך דאָם בילד, וואָס צוויי זונות וואָשן זיערע געזיכטער מיטן בלוט פון קינד אחאב! (מלכים א׳ 22; יהושע 6; 2).

מיר האָבן שוין געזאָגט, אז ס׳איז אינערהויפט אַ פּראָגע, צי ס׳איז נאָר וואָס אין אָפּהענגיקומען דו באַפֿרייונג פון דעם שקלאַף, אז יעדנפֿאַלס קען פון אַ פּערזאָנישער אוו רעגלמעסיקער באַפֿרייונג פון דעם שקלאַף אין פּאָלק ישׂראל ניט זיין קיין רייד. דערייבער האָט די פּראָגע פון דעם א ז י ל־רעכט פֿאַר דעם שקלאַף די גרעסטע באַדייטונג. וויל אויב דער שקלאַפֿן־האַלטער פֿלעגט דעם געזעץ אין דעם שקלאַף ניט באַפֿרייען, פֿלעגט דער שקלאַף טאָמיד זוכן אָנצוהענדן דעם אינציקן מיטל, וועלכן ער האָט נעהאַט — אנטלויפֿן. אז דאָס פֿלעגט יאָ פֿאָרקומען, האָבן מיר שוין אויבן קורץ דערמאָנט. די שקלאַפֿן זיינען אנטלאָפֿן פון ירושלים קיין גת דער הויפּט־שטאָט פון די פּלשתים, זייער האַר אָבער שמעי האָט זיי נאָכגעיאָגט און אומגעקערט צוריק, ניט קוקנדיק, וואָס דער קינג שלמה האָט אים פֿאַרווערט אריסצוגיין פון ירושלים און וואָס דערדאָזיקער טרינ האָט אים שפּעטער אויך געקאָסט דאָס לעבן.

אַנטלויפֿן פון דעם שוערן יאָך איז געווען דער אייגנטיקער אויסוועג פֿאַר דעם שקלאַף אף צו באַפֿרייען זיך פון זיין שוערן גורל. דאָס האָבן מיר אויבן געזעען פון נבלס ענטפֿער צו דוד׳ס יונגען. פון דעמאָזיקן ענטפֿער פֿאַרשטייען מיר ערשט די באַשטימונג ווען דער באַפֿרייונג פון דעם שקלאַף אַפֿן זיבעטן יאָר אין דעם עלטערן פֿרעצענט פון דעם „ספֿר־הברית״. דאָס איז אַלזאָ געווען אַ דערלויבונג פון שוין אַ לאַנגצייטיק געוואָרענער פֿראָגע. אָבער די באַפֿרייונג איז דאָך געבליבן נאָר אַפֿן פּאַפּיר, אוו דער שקלאַף האָט נעמוזט אנטלויפֿן. וואָס האָט אים אָבער געהאָלפֿן דאָס אנטלויפֿן, וויבאַלד דער נייער אָרט, ווהין ער איז געקומען, איז פֿאַר אים נט געווען קיין אזיל אוו זיין אלטער האר האָט אים טאָמיד נעקענט באַקומען צוריק. דערייבער איז איינע פון די ווילכסיקסטע פֿאַדערונגען פון דער שקלאַפֿערייי אין דער שפּעטערדיקער צייט, אין דער צייט נאָך דעם פּיקסירטן געזעץ פון „ספֿר־הברית״ — נעבן אזיל־רעכט דעם שקלאַף; דער אָרט, ווהין דער שקלאַף אנטלויפֿט, טאָר אים נט ארויסגעבן צוריק זיין פֿריערדיקן האַר. דאָס איז דער צווייטער ווילכסיקער אונטערשייד אין דער באַשטימונג ווען שקלאַף אין „ספֿר־הברית״ אוו אין „דברים״. אין דער צייט, ווען אין „ספֿר־הברית״ ווערט קיין וואָרט נט נעזאָגט ווען דעם, לייענען מיר אין „דברים״:

— „דו זאָלסט נט ארויסגעבן קיין שקלאַף זיין האַר, פון ווען ער האָט זיך ארויסגעראַטעוועט צו דיר״. מיט דיר (אין דיינע גרענעצן) זאָל ער בלייבן זיצן, אין דעם אָרט, ווען ער האָט אויסגעקליבן (אין איינעם פון דיינע טויערן, וואָס געפֿעלן אים); זאָלסטו אים נט באַלעסטיקן“ (דברים 23, 17 — 16).

2. אַנולירונג פון די כוויוועס (שמיטה). אין דעם פֿריערדיקן פּאַראַגראַף האָבן מיר געזעען, וועלכע דערליכטערונג דער נייער געזעץ האָט געוואָלט ברענגען אין דער פּראָגע פון באַפֿרייען דעם שקלאַף — דעם עברי. דער געזעץ רעט אָבער נאָר פון רעפֿאָרמען אוו זיכט נט צו פֿאַרענטפֿערן די זאַך אין גרונט. פון וואַנען נעמט זיך שקלאַפֿערייי אוו וי אזוי קען מען זי באַ־

קעמפֿן? דאָס איז דער טאָך, דאָס איז דער אינהאַלט פון דעם צווייטן טייל פון דעם נייעם געזעץ.

די וואָרצלען פון דער שקלאַפֿערייי לינן קוידעמקאָל אין דער טראַדיציע אוו שפּעטער אין דעם פּיקסירטן געזעץ, אז וען דער באַ־כוויו קען צום באַשטימטן טערמין נט אומקערן דעם כוויו, דאַן נעהערט זיין פֿאַרמעגן דעם מאַלוועץ; אויב דער פֿאַרמעגן פון דעם באַל־כוויו איז נט גענוג אף צו דעקן דעם נאַנצן כוויו, דאַן ווערט ער אוו זיין פֿרוי אוו זיינע קינדער פֿאַרשקלאַפֿט, מיט אַנדערע ווערטער, דער פּריוו פֿאַר זייער קערפּער ווערט פֿאַרענטפֿערט אַפֿן כעשבן פון דער האַלוואָ. דאָס איז די סיסטעם פון דער פֿאַרשקלאַפֿונג, וואָס לאָזט זיך דערווייזן בא אַלע פֿעלקער פון אַלע צייטן, דערהויפּט אין אלטערטום. צוערשט ווילן די גיטער פון דעם באַל־כוויו פֿאַרמאַשקנט; די היפּאָטעק פון דעם מאַלוועט ווערט דאָקומענטירט אף א ברעטל, וואָס ווערט אריינ־געשלאָגן אף דער ערד פון דעם באַל־כוויו. זייער זעלטן אָבער איז דער אָרעמער פּויער אימשטאַנד אָפּצוגעבן צו דער צייט דעם כוויו. וואָרום צוערשט איז ער געווען גצוונגען לייען בא זיין רייכן שאָכן טוווץ אף צו דערהאַלטן דאָס לעבן בא אַ שלעכטער נערעטענישׂ א. א. ו״. — לייען פֿאַר גרוסע פּראָצענט. אז נוט — איז ער אימשטאַנד דעם קו־מענדיק יאָר דעקן אַלייַן זיינע באַדערפֿענישן, אוו אין בעסטן פֿאַל — צאָלן דעם פּראָצענט. אָפּצאָלן אָבער אויך דעם כוויו ווען ער ניט נאָר ניט קענען צו דער צייט, נאָר ביכלאַל עפּשער ניט זיין בעקויעך. וויל פֿאַר דעם ערשטן פֿאַרשפּעטיקטן טערמין מוז ער שוין צאָלן פּראָצענט אף פּראָצענט — פּראָצענט פֿאַר צוויי יאָר. עס קומט די צייט, וואָס זיינע אויסגעאַרבעטע פּראָדוקטן קלעקן נאָר אף צו באַצאָלן פּראָצענט, אוו שפּעטער — דאָס אויך ניט. ניט אַריבער דאָס גאַנצע שטיקל ערד צו דעם מאַלוועט, אוו מיט דעם שטיקל ערד — דער פֿריערדיקער אייגנ־טימער, וואָס איז געווען אַ פֿרייער בירגער. דאָס איז די שקלאַפֿערייי, וו׳ אזוי אין ישׂראל אוו יהודה איז פֿאַרגעקומען דערדאָזיקער פּראָצעס האָבן מיר געזעען בא אלישעס אלמנה.

אַנוילירונג דער דער ארעמער באַפֿעלקערונג, קעדיי זי זאָל ניט ווערן פֿאַרשקלאַפֿט, איז געווען דאָס ערשטע פון יעדער מער אָדער וויניקער ערנסטער רעפֿאָרם אוו געזונגענער רעוואָלויציע, אוו וו׳ אין דעם נאַנצן אלטערטום, האָט אויך אין ישׂראל אוו יהודה דידאָזיקע זעלבסטפֿאַרשטענדלעכע פֿאָדערונג פון דער פּראָלעטאַריישער מאַסע נעמוזט ווערן דערפֿילט. אוו פונקט אזוי וו׳ די נעזעצגעבונג בעוניייע דעם שקלאַף האָט גענוזט אלס רעזולטאַט פון דעם לאַנג־דויערנדיקן סאָציאַלן קאַמף ווערן דערלייכטערט, אזוי האָט די נעזעצגעבונג נעמוזט זען וויניקסטנס אַפֿן פּאַזיר צו באַקעמפֿן די ס י ב ע ס פון דער שקלא־פֿעריי. נאָר אזוי קענען מיר פֿאַרשטיין די „שמיטה״ פון „דברים״, — א נעזעצלעכע באשטימונג, פון ווועלכער מיר נעפֿינען אוך „ספֿר־הברית״ נאָך קיין שפּור נט. דערדאָזיקער נעזעץ פון אַנולירן די כוויוועס הייסט (דברים 15):

— „באַם סאָף פון אלע זיבן יאָר זאלסטו דערקלערן שמיטה. אוו דאָס איז דער טאָך פון דער שמיטה: אָפּזאָגן זאָל זיך יעדער גלויביקער פון דעם, וואָס ער האָט נעליען זיין פֿרייַנט; ער זאָל נט באַדרינגן דעם פֿרייַנט אוו דעם ברודער, וויל שמיטה איז אויסגערופֿן געוואָרן אין נאָמען פון יהוה״.

דער נעזעצנעבער וויסט אָבער, ווי דער רייכער קלאָם וועט אופֿנעמען אויך דעמדאָזיקן נעזעץ אין זיך פֿאַרוס, אז דער רע־ זולטאַט פֿון דערדאָזיקער רעפֿאָרם וועט זיין דער, וואָס די לעצטע יאָרן פֿאַר דער שמיטה, אַ שטייגער אין פֿינפֿטן, זעקסטן און זיבעטן, וועט דער אָרעמאַן בילכלאַל נית קריגן קיין האַלוואָע, וויל דער וואָלערניק וועט מירע האָבן פֿאַר דער שמיטה, וואָס דאַרף באַלד זיין, און דורך דעם גופֿא וועט דער כּוויו אַנוילירט. פֿרוווט ציערשט דער נעזעצנעבער צו ווירקן אַף דעם רעליגיעזן גליובן פֿון דעם פֿראָצענטניק, פֿונקט ווי בא דער באַפֿרייונג פֿון דעם שקלאַף אף דער מאַרשאַל אין עטיק פֿון דעם שקלאַפֿן־האַלטער. „הית זיך, — זאָגט דער רעפֿאָרמאַטאָר (15,9) — טאָמער וועט אריינקומען אין דיין הארץ א בייזוויליקער געדאַנק: עס דערנענטערט זיך דער זיבעטער יאָר, דער יאָר פֿון שמיטה, און וועסט ווערן פֿאַרביטערט אַף דיין ברודער דעם אָרעמאַן און וועסט אים נית געבן, דאַן וועט ער רופֿן צו יהוה און עס וועט דיר זיין פֿאַרעכנט פֿאַר א זינד". אָבער דער נעזעצנעבער שפּירט, אַפֿאָנים, אז דאָס וועט זיין א קנאַפּע טרופֿע און אז א מיצווע פֿאַר דעם נעליטענעם נעלט, איז נאָך פֿאַר דעם רייכן א קנאַפּע באַפֿרידיקונג. דעריבער גיט ער אים נאָניץ קאָנקרעטעס: פֿאַר דעם, וואָס דו וועסט זיך אָפּזאָגן פֿון דעם כּוויו פֿון דיין אייגענעם ברודער, דעם עברי, — ד ר י ק ד ע ם פֿ ר ע מ ד ן!— „דעם פֿרעמדן אָבער מעגסטו דרינקן" (15).

עס איז די פֿראַגע: שלימט אוים דערדאָזיקער נעזעץ די פֿאַר־ שקלאַפֿונג? ניין.

אויב אַפֿילע אַלע זיבן יאָר איז נעוועז אן אַנוילירונג פֿון די כּוי־ ווע, וואָס זיינען נעווען אין דעם יאָר, איז די פֿאַרשקלאַפֿונג האָט נית נעקענט ווערן אָנגעוואונדעט, האָט אָבער די פֿאַרשקלאַפֿונג נעהאַט איר יורידישע קראַפֿט א י ן מ ע ש ע ך פֿ ו ן ד י נ א נ צ ע ז ע ק ס י א ר, ד. ה. האָט אייגער געלטן אין דעם עדשטן יאָר נאָך דער שמיטה א האַלוואָע אַף א יאָר, אָדער צוויי, אָדער דריי, און נית נעקאָנט באַצאָלן צו דעם אָפּגעמאַכטן טערמין און איב זיין פֿאַרמענן האָט נית נעקלעקט אַף צו באַצאָלן דעם כּוויו, איז דער באַל־כּוויו נעווארן פֿאַרשקלאַפֿט. יעדנפֿאַלס אָבער, איז דערדאָזיקער נעזעץ פֿון „דברים" א נעוויסער טראָט פֿאָרוס: אויב נית איננאַנצן אָפּצוהאקן די וואָרצלען פֿון דער פֿאַרשקלאַפֿונג, איז לעכלאַפֿאָכעם באַגרענעצן די מעגלעכקייט פֿון דער פֿאַרשקלאַפֿונג. אָבער אין אונדזערע מעקוירים נעפֿינען מיר נית קיין איין־איינציקן אָנהאַלט־פֿונקט פֿאַר דעם, אז דידאָזיקע שמיטה זאָל בעעמעס כּאַטש איין מאָל ווערן דורכגעפֿירט אין לעבן.

3. ב א ש ט י מ ו נ ג ו ע ג ן מ א ש ק א נ ע ס א ו ן פ ר א צ ע נ ט. מיט דער פֿראַגע פֿון שמיטה, דער אַנוילירונג פֿון די כּוויועס, איז פֿאַרבונדן ענג די פֿראַגע פֿון מאַשקאָנעס און פֿראָצענט.

מעג מען לויטן „ספֿר־הברית" נעמען פֿראָצענט?

עס הייסט אזוי (שמות 24,22): — „אויב דו וועסט לייען אייי־ נעם נעלט פֿון מיין פֿאָלק, דעם אָרעמאַן, וואָס איז לעבן דיר, זאָלסטו פֿאַר אים נית זיין ווי קיין וואָכערניק (נשה)" — דער וויטערדיקער העמשעך: „לא תשימון עליו נשך" איז א שפּעטערדיקע הויפֿאָפּ, וואָס וועט שוין דערקלערט דורך דעם פלוראל פֿון תשימון" *). מען קען אָבער זיין באַרעכטיקט צו שלוסן, אז נעמען פֿראָצענט פֿאַרוועט נית דער „ספֿר־הברית". אַנדערש אָבער איז אין „דברים" (23,20): „דו זאָלסט נית נעמען קיין פֿראָצענט בא דיין ברודער, נית אַף נעלט, נית אף עסנווארג, נית אף קיין זאַך, וואָס מע קען פֿאַרלייען אַף פֿרא־ צענט" *). וואָס ס׳איז שאיך מאַשקאָנעס, מוז מען לויטן „ספֿר־ הברית" דעם בעגעד און די קלייד, וואָס מע נעמט אלס מאַשקן באַם אונטערנאַנג פֿון דער זון אומקערן צוריק, וויל „דאָס איז זיין איי־ ציקער צודעק, די קלייד פֿון זיין לייב, אין אַף וואָס וועט ער זיך לייגן?" די באַשטימונג אין „דברים" נייט אויך אין דעם פֿראַט וויטער אין דערזעלביקער נעזעץ וועט אָנגעוואונדעט אויך אַף אנדערע כּפֿייצים פֿון שטוב — אַף דער האַנט־מיל און דעם מיל־שטיין. אין לויט „דברים" זאָל ביכלאַל דער וואָכערניק נית אַריין אין שטוב נעמען דעם מאַשקן (וועל וויסט, אויב ס׳איז פֿאַר אים טאָמיך אומגעפֿערלעך?), נאָר דער באַל־כּוויו דארף ארויסטראָגן דעם מאַשקן אַפֿן נאַס — א „הומאַנישער קאָמפּראָמיס". און ווידער באַשטימט דער נעזעץ, אז דער פֿרעמדער, דער „נכרי", זאָל דעקן דעם רייכן פֿאַר דעם פֿאַרלוסט אין פֿראָצענט, וואָס ער קען עפּשער אַמאָל האָבן פֿון דעם איינענעם פֿאָלק־ברודער, דעם עברי. „בא דעם פֿרעמדן מענסטו נעמען פֿראָצענט (תשיך)! בא דיין ברודער זאָלסטו אָבער נית נעמען, קעדיי יהוה דיין נאָט זאָל דיך בענטשן, ווהזן דו וועסט זיך קערן אין וועגדן" — דער פֿרעמדער, דער אויסלענדער, איז נעווען דער פֿרייז פֿאַר דער קאָנצעסיע, וואָס די רעפֿאָרם האָט נעווואָלט נעבן דעם שקלאַף אין דעם רפֿאָלטאַריער — דעם עברי!

4. ב א ש ט י מ ו נ ג ו ע ג ן ל ו י נ א ב ע ט ע ר. די ווירטשאַפֿטלעכע באַדייטונג פֿון דעם פֿרייען און האַלב־פֿרייען פֿראָלע־ טאריאַט איז אין ישראל און יהודה נעווען א גרויסע. אַפֿילע אין צאָל האָט דער פֿראָלעטאַריאַט אויך אינערנעשטייגט די שקלאַפֿן. דעריבער איז די פֿראַגע פֿון דעם ארבעטלויז אין פֿון אויסצאָלן דעם ארבעט־ לוין א זייער וויכטיקע. עס פֿעלן אונדז נענויע קוועלן אף צו שילדערן נענוי דעם קאָמף, וואָס איז פֿאָרגעקומען אויך אַף דעמדאָזיקן נעביט. פֿון דער פֿאַראָדענונג אין „דברים" ווען מיר אָבער זיין באַרעכטיקט צו שלוסן, אז אויך דערדאָזיקער נעזעץ איז נית ארויסגענעבן נעווארן אָן קאָמף. עס ווערט נעזאָגט (24): „באַדריק נית – מיט אנדערע ווערטער: ע ק ס פ ל ו א ט י ר נית (לא תעשק)! —דעם לוינארב־ טער (דעם שכיר), דעם עני און דעם אביון, ס א י ד י י ן ב ר ו ד ע ר, ס׳א י ד ע ם פֿ ר ע מ ד ן, וואָס נעפֿינט זיך אין דיין לאַנד", און וויי־ טער הייסט: „אין דעמזעלבּיקן טאָג זאָלסטו אים אויסצאָלן דעם לוין, אידער עס פֿאַרגייט נאָך די זון איבער אים, וואָרום ער איז אָן אַרעמאַן און דארף דאָס נויטיק האָבן" — א פֿאַרמולירונג פֿון א נעזעץ, וואָס קען אַפֿילע זיין יינגער פֿון 2500 יאָר! צוויי פֿראַגן: א ר ב ע ט ל ו י ן און פֿ י נ ק ט ל ע ר אי ס צ א ל ן פֿ ו ן ד ע ם ל ו י ן, ווערן פֿאַרמולירט מיט דער גרעסטער קלאָרקייט. אָבער נאָך א מאָמענט איז ווילכּמיק אין דעמדאָזיקן נעזעץ: עס ווערט נית נעמאַכט קיין אונטערשייד צווישן דעם לוינארבעטער דעם ע ב ר י און דעם לוינארבעטער פֿ ר ע מ ד ן און עס רייצט דער נעדאַנק אף צו שטעלן די פֿראָגע: שימערט נית דורך אין דעם קיין מאָמענט פֿון קלאַסן־סאָלידאַריטעט? אָבער, ווי נעזאָגט, מען מוז זיך היטן פֿאַר ספּעקולאַטיוו טעאָריע.

*) ז. Holzinger אין: E. Kautzsch, Die heilige Schrift 4-te Aufl.

*) Nowack, Die Sozialen Problemen in Israel S. 27 האַלט, אַז דאָ ווערט וואכער און פֿראָצענט אידענטיפֿיצירט.

5. סאָציאַלע פֿאַרזאָרגונג. מיר האָבן אויבן נעדעט פֿון דער שמיטה אַלס דער פּעריאָדישער אין רעגלמעסיקער אַנווענדונג פֿון די כּוונות. דאָס איז אָבער נאָר אײַן זײַט פֿון דעמדאָזיקן נעזעץ. אונ־טער שמיטה פֿאַרשטייען מיר ניט נאָר די קאָסידונג פֿון די שולדן, נאָר אויך דעם נעזעץ, אז יעדן זיבעטן יאָר מוזן די פֿעלדער פֿריי זיין, ד. ה. ניט ווערן פֿאַרזייט. דער סאָציאַלער כּאַראַקטער פֿון דעמדאָזיקן נעזעץ קומט קלאָר צום אויסדרוק: „זעקס יאָר זאָלסטו זייען לאַנד און אײַנקלייבן אירע טווועס; אָבער דעם זיבעטן יאָר זאָלסטו עס לאָזן לינן פֿריי, אזוי, אז די אָרעמע פֿון דיין פֿאָלק זאָלן עס קאָנען עסן“ (שמות 23). אין אָט אײַנעם, וואָס פֿון דעמדאָזיקן סאָציאַלן נעזעץ גע־פֿינען מיר אין „דברים“ קיין שום שפּור ניט, און אנשטאָט דידאָזיקע באַשטימונגען פֿון „ספֿר־הברית“ טרעפֿן מיר אַנדערע פֿאַראָרדענונגען, קיין שמיטה אָבער אָפּ די פֿעלדער ווערט ניט דערמאָנט. „אַלע דריי יאָר — ווערט נעזאָגט אין דברים — זאָלסטו ארויסבערענען דעם צענטן טייל פֿון אַלע דיינע טווועס באַם סאָף (פֿון דרינען) יאָר אין זאָלסט עס אַוועקלייגן אין דיין טויער; ווען קומען דער לוי, וואָס האָט ניט קיין טייל אין קיין פֿאַרמעגן בא דיר, און דער גר, און דער יאָסעם, און די אַלמאָנע, וואָס נעפֿינען זיך בא דיר, אין וועלן עסן אין ווערן זאַט זיין“. דערצו באַשטימט נאָך דער נעזעץ — ווארום וואָס זאָלן טאָן די הונגעריקע די נאַנצע דריי יאָר? — אז ווען מען נעמט אַראָפּ פֿון די פֿעלדער אין מען פֿאַרנעסט א נאַרב אַפֿן פֿעלד, זאָל מען זיך ניט אומקערן נאָך אים, ער זאָל בלייבן פֿאַר גר, פֿאַר דעם יאָסעם אין דער אַלמאָנע; אויסער דעם זאָל מען עפּעס איבערלאָזן אַפֿן בוים פֿון ווייַנגאָרטן אויך פֿאַרן אָרעמאַן אין ניט זוכן, טאָמער איז נעבליבן העננען א פּיירע אַפֿן בוים (24). אזן, ענדלעך, אז מען מעג אין א פֿרעמדנס ווייַנגאָרטן זיך אָנעסן צו זאט, אָבער בעשום־אויפֿן ניט מיטנעמען עפּעס מיט זיך אין אויסרייסן א פּאָר ווענען פֿון דער שטייענדיקער טוווע, אָדער אָפּשניידן מיטן סערפּ (23).

דערדאָזיקער נעזעץ פֿון „דברים“ פֿאַרוווּנדערט אונדז. אָט די אַלע סאָציאַלע באַשטימונגען פֿון „דברים“ זיינען אין פֿאַרגלייך מיטן אַבסאָלוטן פֿרייַלאָזן די פֿעלדער אַפֿן זיבעטן יאָר אין „ספֿר־הברית“, בעשום אויפֿן ניט קיין פֿאַרבעסערונג פֿון דער לאַגע פֿון דער אָרעמער באַפֿעלקערונג, נאָר גיכער א פֿאַרערגערונג. אזן דאָס איז מאָדנע. מיר האָבן בין איצט נעזען, וויַ יעדער נעזעץ אין „דברים“ איז אין פֿאַרגלייך מיט דעמזעלבּיקן נעזעץ אין „ספֿר־הברית“ סאָציאַל א וויטערדיקער טראָט פֿאָרויס. דאָ אָבער קענען מיר פֿון קיין פֿאַרבעסערונג ניט רידן. דאָס וונדערט אונדז נאָך מער, ווען מיר באַטראַכטן, אז אין דער צייט פֿון „דברים“ האָט די פֿאַרזאָרגונג פֿון דער אָרעמער און הונגעריקער באַ־פֿעלקערונג מיט ברויט נעפֿאַדערט אַסאַך ערנסטערע מאָמענטן, ווי אין דער צייט פֿון דעם פֿאַראָפֿאַן דעם „ספֿר־הברית“. עס זיינען דע־ריבער נאָר דאָ צוויי מעגלעכקייטן אף צו דערקלערן דידאָזיקע סטרענ־אָדער דער נעזעצגעבער פֿון „דברים“ האָט נעווסט, אז די אַלטע פֿאַר־אַרדענונג פֿון „ספֿר־הברית“ וועלן ניט פֿאַרזייען דעם זיבעטן יאָר די פֿעלדער איז קיינמאָל ניט דורכגעפֿירט געוואָרן, דערריבער האָט די נייע נעזעצגעבונג באַשלאָסן בעסער א קלענערע פֿאַדערונג אין דעם פּראָט, זייענדיק מער זיכער, אז דאָס וועט מיצאַ דעם פֿאַרמעגלעכן קלאָס ניט וועלן שמיטה אין „ספֿר־הברית“ איז, וויַ עס האָלט מאָקס וועבער, א שפּעטערדיקע הויפֿאָפּע פֿון נאָכן גאָלעם. דידאָזיקע האַשאָרע פֿון מאָקס וועבער איז אָבער, לעצטאָפּאָכּס, זייער א דרייסטע אין עס בלייבט דערריבער, צוליב גרעסערער זעלבּערקייט דער ערשטער אויספֿיר, אָט דאָס זיינען די וויכטיקסטע רעפֿארמען אין דער סאָציאַלער נעזעצגעבונג פֿון „דברים“ אין פֿאַרגלייך מיטן „ספֿר־הברית“ *). מיר דאַרפֿן זיך נאָך אָבער אָפּ־שטעלן אַפֿן נעזעץ פֿון דער א ר ב ע ט־צ י ט — אַף שאבעם (שבת) — וואָס האָט דאַן אין „דברים“ נעקראָנן א נאַנץ אַנדער כּאַראַקטער, ווי ער האָט נעהאַט פֿריער אין דער ערשטער פֿארמולירונג פֿון דעם נעזעץ.

6. דער נעזעץ פֿון דער א ר ב ע ט־צ י ט — ש ב ע ס. קעדיי צו פֿאַרשטיין דעם כּאַראַקטער פֿון דעמדאָזיקן אַרבעט־נעזעץ, מוזן מיר זעען, וואָס פֿאַר אַן אַנטוויקלונג ער האָט דורכגעמאַכט, ד. ה., וויַ אזוי דער נעזעצגעבער באַשטימט זיין כּאַראַקטער. די עלטסטע באַשטימונג וועגן דעם רו־טאָג איז אין „ספֿר־הברית“. דאָרטן וועט גע־זאָגט (שמות 23): „זעקס טאָג קאָנסטו טאָן דיין אַרבעט, דעם זי־בעטן טאָג אָבער זאָלסטו רוען, קעדיי עס זאָל רוען דיין אָקס און דיין אייזל, און עס זאָל רוען דער זון פֿון דיין שקלאַפֿן און דער גר“. דער כּאַראַקטער פֿון דעמדאָזיקן שאבעס איז אלזאָ קלאָר: דאָס א י ז ד ע ר ר ו־ט אָג פֿון דער א ר ב ע ט ניט נאָר פֿאַרן האַר, נאָר קוידעמקאָל פֿאַר דער פֿ ר ע מ ד ע ר א ר ב ע ט־ק ר א פֿ ט, פֿאַר דעם שקלאַפֿ און פֿאַר דעם גר, ד. ה. פֿאַר דיַ פֿרעמדע, וואָס ויינען אונטערטעניק. דעריבער קענען מיר באַצייכענען דעם שאבעס פֿון „ספֿר־הברית“ אַלס דעם ע ר ש ט ן נ ע ז ע ץ פֿ ו ן ד ע ר א ר ב ע ט־צ י ט. וואָס פֿאַר א גילנוס האָט שפּעטער דורכגעמאַכט דערדאָזיקער שאבעס, דער פּאָשעמער רו־טאָג פֿון דער אַרבעט?

א צוויטן מאָל ווערט נערעט וועגן שאבעס אין דעם „עשרת־הדברות“ פֿון דעם יהוסט. דערדאָזיקער נעזעץ, וואָס אַפֿילע לויט דער מיינונג פֿון דיַ, וואָס זאָגן, אז דער „ספֿר־הברית“ איז אנטשטאַנען אין דער צייט פֿון עמרי אוז אחאב (אז ערעך 870 — 880), אוז ניט אין דער צייט פֿון דוד־ן אוז שלמה־ן (970 — 1000), איז י י נ ג ע ר פֿאַרן „ספֿר־הברית“ מיט א יאָר 30 — 40, — דערדאָזיקער נעזעץ רעט ווענ־ שאבעס אזוי: „זעקס טאָג זאלסטו טאָ דיין אַרבעט, דעם זיבעטן טאָג אבער, זאלסטו רוען — זאלסט רוען (אַפֿילע) אין דער צייט פֿון אמער אוז פֿון שניט“ (שמות 34). אָפּ אזא אויפֿן, ווערט דער כּא־ראקטער פֿון שאבעס אַלס רו־טאָג פֿון דער אַרבעט דורך דעמדאָזיקן נעזעץ נאָך שטרענגער פֿארמולירט. עס ווערט, ציט ביישפּיל, באַטאָנט, אז מען מוז רוען אַפֿילע אין דער צייט פֿון פֿאַראָקערן די פֿעלדער אוז איז דער צייט פֿון אופֿקלייבן די טוווע. דאס קענען מיר אָבער נאָר פֿארשטיין אזוי, אז אין דער הייסער צייט פֿון דער אַרבעט האָט מען אַפֿי נעזעץ פֿון „ספֿר־הברית“ ניט נעקוקט אוז דער שקלאַף אוז דער ג־ פֿלענט מוזן אַרבעטן אויך דעם זיבעטן טאג אין דער וואָך. דער יעזעצגיבער פֿון דעם יהוסטישן „עשרת־הדברות“ ווייל אזוי ארום אף לעהאבע פֿאַרהיטן דאָס.

א גאַנץ אַנדער בילד באַקומען מיר אַבער פֿון דעם „עשרת־הדברות“ פֿון דעם אלהיסט, וואָס אין י י נ ג ע ר פֿאַר דעם „עשרת־

*) אלע אנדערע באשטימונגען פון דעם „ספר הברית“, וועגן שטראף-רעכט א. א. ו. זיינע“ אין „דברים“ קיימאט ווי ניט געענדערט און האבן אויך א קנאפּע באהייטונג פֿאר דער סאָציאַלער אנטוויקלונג.

הדברות" פֿון דעם יהויסט, אַן ערעך מיט אַן 80 — 100 יאָר. דאָס איז געווען די צייט פֿון דעם אופֿשטייג פֿון דער רעליגיעזער־פּראָפֿעטישער באַוועגונג (750 — 840). אין עם איז דערלעבער, נאַטירלעך, אז דידאַזיקע רילאַטיוע איר ארויסדרוק אויך אין דער מאָנומענטאַלער פֿון דעם כּאַראַקטער פֿון שאַבעס. מיר לייענען אין דעם אַלהים־טישן „עשרת־הדברות" (שמות 11 — 20,8) אזוי:

„געדענק דעם טאָג פֿון שאַבעס אַף צו הייליקן אים. זעקס טעג זאָלסטו אַרבעטן און אָפּטאָן דיין נאַנצע אַרבעט. דער זיבעטער טאָג אָבער איז שאבעס פֿאַר יהוה דיין נאָט; זאָלסט נית טאָן קיין שום אַרבעט; נית דו, נית דיין זון, נית דיין טאָכטער, נית דיין שקלאַף, נית דיין שקלאַפֿן, נית דיין פֿי, נית דער גר, וואָס געפֿינט זיך בא דיר, וויל זעקס טעג האָט יהוה געמאַכט דעם הימל און דיִ ערד, דעם יאם און אלצדינג, וואָס עס געפֿינט זיך אין אים, דעם זיבעטן טאָג אָבער, האָט ער גערוט; דעריבער האָט יהוה געבענטשט דעם שאבעס און האָט אים געהיילִיקט".

מיר זעען א נאַנין נייע מאָטיוירונג פֿון דעם פֿריערדיקן קלאָרן און פּאָשעטן געוויזן פֿון דעם רוי־טאָג פֿאַר דעם שקלאַף און דעם גר. צוערשט איז דערדאָזיקר נייער געוויזן פֿאַרוואָרנט מיט א האקדאָמע: „נעדענק דעם טאָג פֿון שאַבעס אַף צו הייליקן אים"; דערנאָך הייסט: „דער זיבעטער טאָג איז פֿאַר יהוה דיין נאָט". יהוה דיין נאָט רוט אין דעם טאָג פֿון יעטוועדער ארבעט. איז זעלבסטפֿאַרשטענדלעך, אז אויך די אין דיין זון און דיין טאָכטער דארפֿן רוען אין דעמדאָזיקן טאָג. עס וועט זיין א דיסהאַרמאָניע ווען אינ, יהוה אין דו וועלן רוען, אין דיין שקלאַף און דיין שקלאַפֿן וועלן ארבעטן, דאָס איז א סתירה פֿאַר מיין — יהוה'ס רו. דערבי מוז אויך רוען דיין שקלאַף און דיין שקלאַפֿן, דיין פֿי און דער גר! אויך זאָלן זיי נעגנסן פֿון דעם רוי־טאָג, וויַ יהוה רוט פֿון זיין ארבעט! א גלענצנדיקע ספעקוליאַציע פֿון דער נייער קאָנסערוואַטיווער געזעצגעבונג: פֿון דעם אורשפּרינגלעכן רוי־טאָג פֿון דער ארבעט, דעם רוי־טאָג פֿאַר דער פֿרעמדער ארבעט איז נעוואָרן א הייליקער טאָג פֿון יהוה, איז נעוואָרן דער רוי־טאָג נית פֿון דעם שקלאַף און דעם גר, נאָר פֿון יהוה און דעם האר, און דער שקלאַף און דער גר — פֿריער שטייען זיי אַפֿן ערשטן פּלאַן, — איצט ווערן זיי אָפּגעשטופּט אַפֿן הינטערגרונט: וויל מיר רוען, זאָלן זיי אויך רוען. אזוי איז דער כאַראַקטער פֿון שאבעס פֿארמולירט נעוואָרן שוין אין דעם אַכטן י"ה. שפּעטער אין דעם זיבעטן י"ה. אין דער צייט פֿון „דברים", און נאָך שפּעטער, אין דער צייט פֿון דעם „כּהנים־קאָדעקס", קומט נאָך שארפֿער צום אויסדרוק דער שאבעס נאָר אלס א הייליקער טאָג פֿון יהוה.

וויַ איז אָבער נעווען אין דער ווירקלעכקייט: איז שאבעס נעווען דער רוי־טאָג, ווידער האָט מען שאַבעס נעארבעט?

אין נחמיה, קאפּ. י"ג, פסוק ט"ו (13,15) לייענען מיר: „אין יענער צייט — אַן ערך 435, נאָכן אופֿשטעלן דיִ וואַנט פֿון ירושלים — האָב איך דערזען, וויַ מען דרעשט אין יהודה דיִ קעלטער אום שאבעס און וויַ מען ברענגט גאַרבן און מען לאָדט אָן אַף דיִ אייזלען, אוין ווייַן, אוין ווייַנטרויבן, אוין פֿיגן אוין יעטוועדע מאַסע און וויַ מען ברענגט דאָס קיין ירושלים אום שאבעס... און וויַ מע ברענגט פֿיש און אַלע אַנדערע סכּוירעס און מען פֿאַרקויפֿט דאָס אום שאבעס אין ירושלים פֿאַר דיִ קינדער פֿון יהודה. האָב איך זיך נעטומען קרינן מיט דיִ פֿירשטן פֿון יהודה (חרי יהודה) אוין געזאָגט צו זיי: „וואָס טוט איר דאָס פֿאַר אַן אומווערדיקע זאַך און איר פֿאַרשוועכט דעם טאָג פֿון שאַבעס?"—

האָבן דיִ פֿירשטן פֿון יהודה געהערט דיזדאָזיקע שטראָף־רייד און נית פֿאַרשוועכט מער דעם טאָג פֿון שאַבעס?

וועגן דעם דערציילט נחמיה וויטער (פסוק 19), וואָס פֿאַר א מיטלען ער האָט געמוזט אָנעמען אַף אייגצוהאַלטן שאבעס:

— „און ווען עס פֿלענט פֿאַר שאַבעס (ערב־שבת) ווערן פֿינצטער אין ירושלים, פֿלעג איך הייסן פֿאַרשליסן דיִ טויערן פֿון שטאָט און נית עפֿענען זיי ביז דער שאַבעס פֿאַרגייט, און איך פֿלעג אַוועקשטעלן אייניקע פֿון מיינע יונגען בא דיִ טויערן, אז מע זאָל נית אַריינפֿירן קיין שום מאַסע אום שאַבעס". האָבן דיִ העגדלער און פֿויערים אַ פּאָר מאָל געפֿרווט נעכטיקן דעם־טערן טויער „האָב איך זיי נעזאָגט, אז אויב איר וועט דאָס טאָן נאָך אַמאָל, וועט איר דערשפּירן מיין פֿויסט, זיינען זיי פֿון דעמאָלט אָן נית געקומען מער אום שאַבעס" (13).

אָט דאָס זיינען דיִ מיטלען, מיט וועלכע נחמיה'ן, דעם סאַטראַפֿ פֿון דעם פּערסישן קיניג אין ירושלים, האָט זיך איינגעגעבן אָפּצוהיטן שאַבעס. אויב אָבער דאָס איז אים נעלונגען דורכצופֿירן אין ירושלים, מיט דער זילף פֿון דער באַוואָגנטער מאַכט (פֿון זיינע „יונגען"), האָט זיך דאָס אים זיכער נית איינגעגעבן דורכצופֿירן אַפֿן פֿלאַכן לאַנד בא דער פּויערישער באַפֿעלקערונג. אין דורכדעם דערשיינט פֿאַר אונדז דער כאַראַקטער פֿון שאַבעס אין א נאַנין אַנדער היסטאָרישן ליכט: פֿון דעם סאָציאַלן ארבעט־עזעיץ איז נעוואָרן א רעליגיעז־קולטלעבער. אָבער אַפֿיליע אין 300 יאָר אַרום נאָך דער פּראָקלאַמירונג פֿון דעמדאָזיקן הייליקן נעזעיץ איז ער אין לעבן נית אַריין. און ערשט שפּעטער, ווען דאָס פֿאָלק פֿון ישראל און יהודה איז פֿאַרוואַנדלט נעוואָרן אין א רעליגיעזע קעהילע, האָט דער שאַבעס באַקומען דיִ טראַדיציע פֿון דעם „הייליקן" טאָג. ארא פּרייסן דיִ הייליקייט פֿון שאַבעס היסט נאָר — אופֿדעקן זיין נעשיכטלעכע אנטוויקלונג, היסט נאָר קעמפֿן פֿאַר דעם היסטאָרישן עמעס.

דיִ סאָציאַלע רעפֿאָרמען פֿון „דברים" אין דעם 7־טן י"ה, וואָס מיר האָבן אויבן נעשילדערט, זיינען נית נעווען אומשטאַנד צו מאַכן א סאָף פֿון דעם קלאַסן־קאַמף, ווען האָט נעהערשט אין ישראל און יהודה. דער מאָקער פֿון דיִ סאָציאַלע קעננזאַצן איז נית נעווען אָנגעריט: דאָס רעקווייזירן דיִ פֿעלדער פֿון דעם באַנקראָטירטן כּוויי, דיִ פֿאַרשקלאַפֿונג־סיסטעם איז נעבליבן, וויַ פֿריער, — דיִ סאָציאַלע רעפֿאָרם־ברעקלעך האָבן נית נעקאָנט פֿאַרענטפֿערן דיִ סאָציאַלע פֿראַגע. און אזוי איז דיִ אָפּוועך־קראַפֿט פֿון ישראל אין יהודה לענגע דעם אויסוויניקסטן פּוינט נעוואָרן אַלץ שוואַכער און שוואַכער. צו־דעשט נייט אונטער דאָס קינגרייך ישראל. דאַן ווערט יהודה פֿון דעם יאָר 701 א שטעגדיקער וואַסאַל פֿון פֿרעמדע מעלוכּעס: אַשור, מצרים, בבל. קאָנטריבוציעס אין צינזן מוזן ווערן נעדעקט דורך וויטערדיקע שטייערן אַף דער באַפֿעלקערונג. „פֿון יעדן איינציקן לויט זיין פֿאַרמעגן האָט ער אַריינגעבראַכט זילבער אין נאָלד אף צו נעבן דעם פּרעה נכה", לייענען מיר אין די אַנאַלן פֿון קיניג יהויקים (מלכים ב' 23).

און אַ ווילדער קאַמף האָט זיך אָפּגעשפּילט אין דערזעלביקער צייט צווישן דער מצרישער און בבל׳שער פּאַרטיי. דער איינציקער, וואָס האָט פּאַרשטאַנען די טריימטלאָזע סיטואַציע איז געווען דער נאָווי ירמיהו. ער איז צום ערשטן מאָל אופּגעטראָטן אין געפּאַדערט מע זאָל זיך אונטערוואַרפן אונטער בבל. אף צו שלימן בירגער־פּרידן, באַפּרייט מען אַף אַ ווילע אויך די שקלאַפֿן; אף וואָס מיר האָבן שוין אויבן אָנגעוויזן, די אַרמיי פּון נבוכדנאצר איז אָבער שטאַרקער. די שטאָט מוז פּאַלן, און די אַריסטאָקראַטיע מוז באַצאָלן פּאַר אירע נאַרישן קאַמף מיט דעם, וואָס זי וועלט פּאַרטרײַבן קיין בבל. קעדיי צוזיצערן זיין ניצאָן אינעם יהודה, זוכט נבוכדנאצר צו געווינען די סימפּאַטיעס פּון דער פּראָלעטאַריזשער מאַסע „דלת האריץ". זי וועלט נישט פּאַרטרײַבן, נאָר, פּאַרקערט, באַקומט צום טייל דין־טער פּון די דעפּאָרטירטע (מלכים ב׳ 25). אַזוי איז אף אַ קורצע צייט דורך דער פּרעמדער אָקופּאַציע אָפּגעשטעלט געוואָרן דער סאָציאַלער קאַמף אין ישׂראל און יהודה.

אינסטיטוט פאר ווייסרוסלענדישער קולטור — יידישע אפטיילונג.
Інстытут Беларускае культуры — Яўрэйскі Аддзел.

פראָפ. נ. מ. ניקאָלסקי.

נייסטע שטרעמונגען אין דער ביבלישער וויסנשאפט*).

אין פֿאַרלויף פֿון צען יאָר, זינט דעם אָנהויב וועלט־מלחמה, האָט די מאָדערנע־אייראָפּעישע וויסנשאַפֿט אַפֿן נעבעט פֿון אויספֿארשן רעלִיגיעזע פראָבלעמען, וואָס זיינען פֿאַרבונדן מיט דער נעשיכטע אין קולטור פֿון דעם אוראַלטן פֿאָלק ייסראָעל, געשאַפֿן א גאַנץ באַדייטנדיקע ליטעראַטור, א באַדייטנדיקע נית נאָר אין קאַמוס, נאָר אויך אין אייכוס. אויב אין פעריאָד פֿון דער מלכּות אין דער ערשטע יאָרן פֿון נאָך דער מלכּות, איז צוליב די באַדינגונגען פֿון ביבער־מאַרק, ארויסגע־גאַנגען פֿאַרהעלטנסמעסיק וויניק נייע ארבעטן אין גאַנץ אפֿט פֿלעגן דיזאָוויקע ארבעטן זיין א נייע אופֿלאַגע פֿון אַלטע וויסנשאַפֿטלעכע אר־בעטן, האָט פֿאַר די לעצטע דריי־פֿיר יאָר דער וויסנשאַפֿטלעכער ע־דאַנק געשטרעבט צו דערויפֿגן דאָס, וואָס ער האָט דורכגעלאָזן אין פֿאַר־לויף פֿון יענער האַפֿאָקע, וואָס איז ארויסגערופֿן געוואָרן דורך דער מלכּות. דער וויסנשאַפֿטלעכער געדאַנק איז ארויסגעשטאָלטן מיט א גאַנצער ריי נייע אויספֿארשונגען, נייע פערספּעקטיוון אין נייע שטאַנד־פונקטן. אָבער גלייך מיט די נייע שטרעמונגען לעבן נאָך, פֿארשטייט זיך, די אַלטע, וואָס זיינען געוואָרן א מין טראַדיציע אין די מעטאָדן פֿון אויסטיושן די בילבלישע פראָבלעמען.

אָבער אָט דיזאָוויקע אַלטע מעטאָדן אין טראַדיציעס באַשיינען שוין אויסטער מער נית די מאָדערנע־אייראָפּעישע טאַנאַך־וויסנשאַפֿט.

אין דעם פֿארלויפֿנדיקן קורצן אויבערבליק וועט נענעבן ווערן א כּאַראַקטעריסטיק נאָר וועגן די נייע שטרעמונגען, וואָרום די אַלע אויבע־רוקע נייע אופֿלאַגן פֿון אַלטע ארבעטן, וועלכע דרייען זיך נאָך אָרום די אַלטע טראַדיציעס, האָבן נית קיין גרויסן אינטערעס פֿאַרן לייענער.

אָט די נייע ריכטונגען באַזויגן זיך דערהויפֿט אין דער דויטשי־שער ליטעראַטור. וויַ פֿריער, בלייבט נאָך אלץ די דויטשישע טאַנאַך־וויסנשאַפֿט אן אָנפֿירנדיקע, נית נעקוקט אף דעם, וואָס זי איז נאָך פֿאָרט פֿאַרבונדן מיט די אַלטע טראַדיציעס און שטאַנדפונקטן. דערי־בער נעהערט דער נרעסטער טייל פֿון די נייע ארבעטן, וועלכע מיר ווילן דאָ פֿאַרציכענען אין דעם פֿאָרלויפֿנדיקן אָרטיקל, די דיסטישישע נעלערנטע. אָבער דאָך זיינען אויניקע הויפּט־פֿראָגן אזוי ווי פֿריער, ארויסגערוקט נעוואָרן פֿון נעלערנטע אין אנדערע לענדער. עס כּא־זערט זיך אויבער יענער מאָמענט, וואָס איז שוין אמאָל פֿאָרגעקומען אין דער הונזוכט: דער גרונט־נעדאַנק פֿון דער בובל־קריטיק, וואָס איז מיט אזא גלאַנץ באַארבעט נעוואָרן פֿון יוליוס וועלהויזען, איז דאָס ערשטע מאָל געווען ארויסגערוקט פֿון דער פֿראַנצויזישן נעלערנטן ריים. א לאַ־נג צייט איז ריים אָבער נעבלִיבן אומבאַמערקט אין דער דויטשישער וויסנשאַפֿט. אזוי זיינען איצט אויך אויניקע גרונט־פֿראַגן פֿון דער בובל־וויסנשאַפֿט, ארויסגערוקט נעוואָרן אין די סקאַנדינאַוישע לענדער אין אין פֿראַנקרייך. אין דויטשלאַנד פֿירט זיך נאָך דערווייל קיין א קאַמף.

די נייע שטרעמונגען האָבן זיך נעלאָזט מערקן נאָך פֿאַר דער מל־כּמא. די דויטשישע טאַנאַך־וויסנשאַפֿט פֿון דער צוויישטער העלפֿט פֿון 19־טן יאָרהונדערט און פֿון אָנהויב 20־טן יאָרהונדערט נרינדעט זיך אַף וועלהויזענס היפּאָטעזע, וואָס איז אונטערנעהאַלטן אין באַפֿעסטיקט נעוואָרן פֿון שטאַדע. דיזאָזיקע היפּאָטעזע איז וועגן דעם באַשטאַנד און צייט פֿון אופֿקום פֿון די אזוינערופֿענע „זעקס ספֿארים" („המשה חמשי תורה" אין „יהושע").

פֿרויער האָט מען נערעכנט, אז די עלטסטע לויט זייער אופֿקום זיינען דערהויפֿט די טיילן פֿון כּומש, וואָס האָבן א דערציילערישן כּאַראַקטער. שפעטער האָט מען נערעכנט פֿאַר דעם עלטסטן טייל פֿון דער טיורע, לויט זיין אופֿקום, דעם סיפֿער „דברים" אין „תורת כהנים", דער סיפֿער, וואָס אנטהאַלט דעם נרעסטן טייל נעזעצנעבערישע מא־טעריאַלן אין וואָס איז פֿאַרענדט נעוואָרן צו דער צייט פֿון נאָלעם־באָוק, אָדער נאָך נאָלעם־באָוק. די ענדגילטיקע רעדאַקציע פֿון די זעקס ספֿא־רים האָט מען פֿארענדט צו דער עפּאָכע פֿון עזרא (אינמיטן 5־טן יאָר־הונדערט). דאָס זיינען די נרונט־אויספֿירן פֿון דער וועלהויזען — שטאַדע־שול. אָט דיזאָזיקע אויספֿירן האָבן זיך נערעכנט פֿאַר באַשטימטע מאָמענטן באַם קריטישן אַנאַליז פֿון אַלע אויבערויקע ספֿארים פֿון דער בובל. עס האָבן זיך נעפֿונען אַפֿילע אזעלכע אויספֿארשער, וואָס האָבן צוישנזטן די ספֿארים „שופֿטים", „שמואל" אין „מלכּים" אויך אַ־יהאַווויסט עלאָסט אין „תורת כהנים" *).

*) די אומנעווינלעכע אף יידיש וועדטער „יהאַווויסט" אין „עלאָסט" נויטזקן זיך אין פֿאָלנענדיקער דערקלערונג: אין בובל וועדט נאָט אָננעדופֿן מיט צוויי פֿארשיידענע וועדטער: „יהאָוע" („יהוה" — דער אויננאָמען פֿון אייך נאָט) אין „עלאָהים" („אלהים" — נעדטער), אף דעם נרונט האָט די בובל־קריטיק אנטדעקט, אז די טעקסטן, וווּ ס'וועדט דערמאָנט יהאָוע („יהוה") אין די ערטער, וווּ ס'וועדט נעבראַכט „עלאָהים" („אלהים") זיינען אינגאַנצן פֿארשיידן, — זיי נעהערן צו פֿאַר־שיידענע עפּאָכן אין זיינען באַארבעט נעוואָרן דורך פֿארשיידענע „רע־דאַקטאָרן", פֿון וועלכע דער ערשטער וועדט דעריבער אָננעדופֿן אין דער וויסנשאַפֿט „יהאַווויסט", דער צוויישטער — „עלאָהיסט".

ד ע ר א ק צ י ע.

וען עס זויגען ארויסגעגאַנגען דיִ אויספֿאָרשונגען פֿון וועלהויזען אין שטאַדע, זויגען זיי לעבאַטכּילע אופֿגענומען געוואָרן פֿאַר אַן אַפּיקאָרסעס, אָבער וויִ נאָר זיי זויגען געוואָרן אנערקענטע גרונטלאַגען פֿון דער טאַנאַך־ווִיסנשאַפֿט, זויגען זיי פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין פֿאַרנלוווערטע סבֿעמעס אין דאָגמעס.

דיִ טאַנאַך־פֿאָרשער, וואָס האָבן זיך נעשטוצט אַף דיִ דאָגמאַטישע גרונטלאַגען פֿון וועלהויזען אין שטאַדע, האָבן זיך ארויסגעלאָזן אין אַ קלייניִ לעבער אנאַליטישער ארבעט פֿון דיִ טאַנאַך־טעקסטן. זיִ האָבן נעשטרעבט צו צוטיילן דיִ קוועלן אין זויגען דערגאַנגען צו דעם, אז אָפּטמאָל פֿלעגן זיי אין פּאָסעק צוטיילן אַף דרייִ־פֿיר טיילן. אויך טיילּ פֿונם פּאָסעק פֿלעגן זיי פֿאַרבענען צו אין קוועלע, אַ צווייטן טיילּ צו אַן אַנדער קוועלע, און אויך טיילּ צושרייבן דעם רעדאַקטאָר. אינם באשטאַנד פֿון דער קוועלע גופֿא פֿלעגן זיי זוכן שטענדיק צוגעקומענע פֿאקטן אין אָפּטמאָל אַ טאָעם פֿון דעם רעדאַקטאָר. אשטויגער, דעם יהאַוויסט האָבן זיי צוטיילט אַף פֿיר יהאַוויסטן, דערביי האָבן זיי אויסגעפֿונען שפֿורן פֿון דריי אויסגאַבן פֿון סיפֿער „דברים". אין „תּורת כהנים" האָבן זיי גענוצט דריי באַזונדערע קאָדעקסן און רעדאַקציעס.

אַף אַזא אויפֿן האָט זיך דאָ באַקומען אַ הופֿערטראָפּיע פֿון ליטע־ראַרישׂ־קריטישן אנאַליז. זיי האָבן זיך אָפּגענעבן מיט קלייניקייטן און פֿאַרלאָרן דיִ פֿערספּעקטיוון פֿון דיִ אינדיוויִדועלע באַזונדערקייטן פֿון יעדן סיפֿער פֿון טאַנאַך. אַפֿן נעבּיט פֿון קאָמענטוירן דיִ בּיבל האָט זיך דיִ מערהייט פֿון דיִ דייטשישע נעלערנטע נעשראָקן פֿאַר אַ זייטיקן מאַטעריאַל. זיִ האָט דעם טאַנאַך נעהאַלטן פֿאַר אַ זעלבשטענדיקע זאַך, וועלכּע מע קען נאָר דערקלערן מיט דער הילף פֿון דער בּיבל גופֿא. אַפֿן נעבּיט פֿון נעשיכטע איז דיִ דייטשישע טאַנאַך־ווִיסנשאַפֿט נעווען אונטער דער מאַכט פֿון דיִ, וואָם האָבן זיך פֿאַרנעשטעלט, אז דיִ רעליגיע פֿון פֿאָלק יסראָעל האָט ניט נעווסט פֿון קיין שום פֿרעמדע ווירקונג און איז נעווען דער באַשטימונג־פֿאַקטאָר פֿון אַלע אנדערע נעבּיטן פֿון דעם היסטאָרישן אָחאָר פֿון אוראַלטן פֿאָלק יסראָעל.

אונטער דיזדאָזיקע שטאַנדפּונקטן האָבן זיך אקשאָנעסדיק אונטערגעראָבן דיִ נייע שטרעמונגען אין דער בּיבל־ווִיסנשאַפֿט: דער ענערגישער דרוק פֿון דיִ אַסיריאָלאָגן, ענגיפּטאָלאָגן, וואָם האָבן ארויסגעוויזן, אינייגעם מיט זייערע ריכטיקע מיינונגען, אויך עקסטרעמע שטאַנדפּונקטן וועלן דעם, אַז דיִ קולטור פֿון דעם אוראַלטן פֿאָלק יסראָעל איז לאַנגזאַם ניט ארויפֿגעגאַנגען אין ניט זעלבשטענדיק.

דיִ עטנאָלאָגישע און עטנאָגראַפֿישע אויספֿאָרשונגען, וואָם האָבן דורכגעפֿירט אַ פֿאַראַלעל צווישן פֿאַרשיידענע זייטן פֿון דעם אלטן־יודישן לעבנשטייגער מיט אַנאַלאָגישע דערשיינונגען אונם לעבנשטייגער פֿון דיִ שכּיינעסדיקע און אנדערע אוראַלטע פֿעלקער, און אויך דיִ ארכעאָלאָגישע אויספֿאָרשונגען פֿון פּאַלעסטינע און אירע שכּיינעסדיקע נעביטן, האָבן אינגאַנצן אונטערגעגראָבן דעם שטאַנדפּונקט וועגן אומאָפּהענגיקייט פֿון דער נעשיכּטע פֿון אוראַלטן פֿאָלק יסראָעל.

אָט דאָם האָט צושטערט יענע אויפֿירטקייט, אין וועלכער עם האָט זיך נעפֿונען דיִ פֿאָרשונג פֿון דער קולטור פֿון אוראַלטן פֿאָלק יסראָעל. פֿון א צוויישער זייט האָט דיִ דערלערנונג פֿון דער ליטעראַטור אונטער דער ווירקונג פֿון דיִ אנטדעקונגען אַפֿ נעבּיט פֿון דער ענגיפּטישער ליטעראַטור און פֿלעקל־שריפֿט נעצוווונגען צוצופֿאַמען זיך צום פֿארגלייך־מעטאָד און צו דיִ אלגעמיינע מעטאָדן פֿון ליטעראַטור־אויספֿאָרשונג.

אַף אזא אויפֿן האָבן זיך נאָך פֿאַר דער מילכּאַמע נעלאָזט הערן אייניקע שטימען, אז עס איז נויטיק צו אינערקוקן דיִ אַלטע מעטאָדן. מיט דעמאָזיקן נייעם וועגפֿונקט אין דער טאַנאַך־ווִיסנשאַפֿט האָבן זיך באַגוצט אויך אייניקע אָרטאָדאָקסן, וועלכּע האָבן אופֿגעהויבן אַ טומל וועגן דעם קראַך פֿון וועלהויזענס שול און וועגן דעם, אז מע קערט זיך קלוימערשט אום צוריק צו דיִ טראַדיציאָנעלע שטאַנדפּונקטן. אָבער זייער טומל האָט, פֿארשטייט זיך, ניט נעקאָנט אָפּהאַלטן און צווינגען, אז עם זאָלן אנטשטוינן וועלן דיִ ערלעכע פֿאָרשער. דיִ נייע שטרעבונגען האָבן בוכלעכווייז באַקומען בירנער־רעכט. עמעס, אין אַ קאַמף אין מען זיך נוט באַגאַנגען. אייניקע צוגיִבּ טראַדיציעס, און אַנדערע נלאַט צוגיִבּ נעדאַנקען־שוואַכקייט האָבן זיך נוט נעקאָנט שיידן מיט דעם נע־דאַנק, אַז וועלהויזען און שטאַדע האָבן אין מאָל פֿאַר אַלע מאָל נעלייזט אַלע נרונטפֿראַגן פֿון דער ביבלישער ווִיסנשאַפֿט. זיי האָבן נאָרנוט באַ־מערקט, אז מיט דעם האָבן זיי נאָר באַלייזדיקט דיִ נרויסקייט און נעניאַ־קייט פֿון שטאַדעם און וועלהויזענס דערנרייכונגען. וואָרום דיִ באַרייטונג פֿון זייערע אַנטדעקונגען איז, ווִי אַנדערע נרויסע אַנטדעקונגען, באישטאַ־נען נוט אין שאַפֿן א „דאָגמאַט", נאָר אין אַרויספֿירן דיִ ווִיסנשאַפֿטלעכּע פֿאָרשונג אַף אָ נייעם וועג פֿאַר וויִיטערדיקער פֿרוכטבּאַרער באַוועגונג פֿאָ־רוים. און דיִ נייע שטרעמונגען האָבן אויבערנעקוקט אַ ריי נרונטפֿאַנן פֿון וועלהויזענס און שטאַדעם שול, האָבן אויסגענוצט דיִ לעצטע אַף אזוי־פֿיל, אַף וויִפֿל דיזדאָזיקע צוויי נעלערנטע זיינען שטענדיק נעשטאַנען אַפֿן באַזוים פֿון רעאַלע היסטאָרישע פֿאַרהעלטענישן און ברייטע פֿאַרנליך־באַראַקטעריסטיקעם. דיִ נאַנצע נעשיכּטע פֿון קולט און פֿון טראַדיציע אין וועלהויזענס „Prolegomena" איז נעבויט אפֿן וויִרטשאַפֿטלעכּן און סאָציאַלן יעסאָד; און שטאַדע האָט דער ערשטער צוגעפּאַסט צו דער דערלערנונג פֿון דעם סאָציאַלן און רעליגיעזען לעבנשטייגער פֿון אוראַלטן פֿאָלק יסראָעל דיִ מעטאָדן פֿון עטנאָלאָגישער פֿארשונג.

באַ היינטיקן טאָג האָט דיִ נייע שטרעמונג אין דער בּיבל־ווִיסנ־שאַפֿט ניט נאָר אויסגעלייגט פֿאַר זיך אַ וועג, נאָר האָט אויך באַקומען אַ פּרינציפּועלע אָנערקענונג. אָט דיזדאָזיקע אָנערקענונג האָט זיך אויס־געדריקט אין דעם, וואָם אין 1924 האָט „Zeitschr. für die alttesta-mentliche Wissenschaft", דער אָנפֿירנדיקער אָרנאַן פֿון דער דייטשי־שער טאַנאַך־ווִיסנשאַפֿט פֿארענדערט דעם באַשטאַנד פֿון דער רעדאַקציע און אָנגענומען אַ נייע רישׂטונג. אָנשטאָט אויגעם פֿון דיִ נרעסטע און עלטסטע פֿאָרשטייער פֿון וועלהויזענס שול, דעם פֿארשטאָרבענעם קאַרל מארטי, וועל־כער איז נעשטאַנען בעראָש פֿון דעם זשורנאַל, האָט זיך נעשטעלט נאָך ניט קיין אַלטער טאַלאַנטפֿולער נעלערנטער הוגא גרעסמאַן (Hugo Gressman), אַ בערלינער פּראָפֿעסאָר, וועלכער פֿאַרויינקט אין זיין ווִיסנשאַפֿטלעכּן וועלט־קוק אויגיקע נרונטלעכּע אַלטע שטאַנדפּונקטן מיט נייע מעטאָדן און אנשויונגען. אין זיין נרויסן ארויסנאַבע־ארטיקל: „Die Aufgaben der alttestamentlichen Forschung" אין אויבנדערמאָנטן זשורנאַל (1924, 1—2) פֿאַלט גרעסמאַן אָן מיט נרויסער ענערגיע אַף דער „אויבערנעזעטיקטקייט און אַף דאָם פֿארכּאַפֿן זיך מיט דער ליטעראַ־רישער קריטיק, וואָם פֿאר אויגיקע אין עם נעווען אַ זעלבסטצוק. ער זאָגט אָן, אז דיִ קריטיק פֿון טעקסט און דיִ ליטעראַרישע קריטיק איז נאָר א הילף־עלעמענט פֿון דער ווִיסנשאַפֿטלעכּער אויספֿאָרשונג, און אז „וועלהויזען האָט דערויבער אופֿגעטאָן אזוויפֿל אין האָט פֿארזיכערט דעם נוצכּן פֿון דער ליטעראַרישׂ־קריטישער אויספֿאָרשונג פֿון דיִ „זעקס ספּארים", וואָם ער האָט קיינמאָל ניט אָנגעוועדעט דיִ ליטעראַרישע קריטיק צוליב איר נוט־פֿן, נאָר האָט שטענדיק נעהאַט אין אַט דאָם נאַנצע און האָט ארויסגעוויזן באַזונדערע אויספֿירן אין דעם אלגעמיינעם נאַנג פֿון דער היסטאָרישער אנטוויקלונג".

ס'איז שוין (פֿון נרעסמאַנס שטאַנדפּונקט) ארויבער דיִ צייט, וען עס האָט נעהערט נאָר דער ליטעראַרישׂ־קריטישער מעטאָד אין דער בּיבל־ווִיסנ־שאַפֿט; אַף זיין אָרט קומט דיִ „פֿאָרער־מיזראָכּישע עפּאָכּע", ד. ה., אז דיִ ווִיסנשאַפֿט דאַרף ארויסרוקן דאָם פֿאָלק יסראָעל מיט זיין קולטור, רעליגיע אין ליטעראַטור אין דעם אלגעמיינעם נאַנג פֿון דער פֿאָרער־מיזראָכּישער ווועלט, צו וועלכער ער נעהערט, אָבער דערבּיי באַשיידנפֿערלעך אַרוים־ווייזן זויגע אינדיוויִדועלע כאַראַקטעריסטישע שטרעמונגען, ניואַנסן, וואָם קומען פֿון ספּעציעלע קלימאַטישע און נעאָנראַפֿישע באַדינונגען און באַזונדערע פֿון עטנאָגראַפֿישע צוגויפֿמישונגען און היסטאָרישע ווירקונגען. אָף אזא אויפֿן דאַרף אין איין ריי מיט דער פֿילאָלאָגיע זיך שטעלן דיִ ארכעאָלאָגיע. עס דאַרף דערלערנט ווערן דער פֿאָלקלאָר, דיִ קולטור פֿון דיִ שכּיינעסדיקע פֿעלקער פֿון פֿאָלק יסראָעל. דער טאַנאַך־פֿארשער דאַרף זיך אָבטרייסלען פֿון דעם אויפֿלויר־מעטאָד באַם דערלערנען דיִ בּיבל. אַפֿן נעבּיט פֿון דער־

לערנען ליטעראטור דארף ער קוידעטקאָ אָוועקשטעלן די פראגע ווען ליטעראריש צוליב, ווען דעם אופקום אין נעשוכטע פון ביבליש-ליטע־ראריש מאטעריאל, ווען זיין פארמעלער אפשאצונג, — אין העסקעם מוט די מעטאָדן פון דער היינטיקער ווינסנשאפט ווען דער ליטעראטור. נאָר אַף אוא אופן ווען דער טאנאך־פארשער קענען צוגיין צו דער דער־לויזונג פון דער גרונט־פראבלעם פון דער אלט־ידישער רעליגיע און אויך פון פראפעטיזם.

נוט נעקוקט דערויף, ווען דיזדאזוקע פארמולירונג פון די ענדגילטיקע אופנאבן פון דער ביבלישער ווינסנשאפט איז א פארלעסערטע (אין מיטל־פונקט שטויט די רעליגיע), האבן מיר פאר זיך דאך א גרויסן שריט פארויס אפן נעבויט פון דער דייטשער, און אף אזא אויפן, אויך פון דער מצירעו־איראפעישער טעאלאגיע אין אלגעמיין. פאר די נעלערנטע הים־טאריקער און מאצי־אלאגן האט דערדאזוקער שריט פארויס זייער א גרוי־סע באדייטונג. ער האט אזא באדייטונג אף אזוי פיל, אף ווייל פאר דער באארבעטונג פון באזונדערע פראבלעמען פון דער יסראעלישער נעשיכטע און קולטור עפנט זיך אוף א גליוכער און נייער ווע, אף ווען עס איז מענלעך פאר די היסטאריקער און מאצי־אלאגן צו ארבעטן איבער א נאנצער ריי פראגן.

איצט ווען מיר איבערגיין צום אנאליז פון יענע ארבעטן, אין ווען עס זיינען קאנקרעט אויסגעדריקט די נייע שטרעמונגען אין דער ביבלי־שער ווינסנשאפט.

I. קריטיק פון די מעקוירים.

נאָך פאר דער מיללאמע האבן זיך נענומען ארויסווייזן די שוואבע ווייט פון ועלהויזען־שטאדע סכעמעס. מע האט אננעווויזן, אז אויב אין סייפער „בראשית" רופט די אננענומענע ועלהויזענס צוטיילונג פון די קוועלן נוט ארוים קיין שווערי־קייטן, קאן זי נוט נרינג אננעווענדעט ווערן צום סייפער „שמות":פארשיידענע קאמענטאטארן ניבן אין דער הינזיכט פארשיידענע ווארינגען. מע האט באמערקט, אז אין „תורת כהנים",ווען האט זיך נע־רעכנט פאר א שפונג פון נאָך נאָלעם־באוך, באנענענען זיך זייער אסאך אוראלטע שטריכן, ווען האבן אפיילע א שאיכעם צו דער פרימיטיוסטער רעליגיע. מע האט דיסקוטירט ווען דעם, אז „דברים", אדער זיין נרונט־קערן, איז נאָך עלטער פון 621, ווארום דער קינוג חזקיהו האט אויך דורכ־נעפירט א רעפארם, ווען דערמאנט איננאנצן אן דער רעפארם פון קינוג יאשיהו.

אבער דאם זיינען אלץ נעווען אויסצולנג באמערקונגען, ווען האבן זיך נאָך נוט ארויסנעווויזן פאר נענוגדיק צו רעזודירן די אננענומענע „טראדיציעס" אינגאנצן נענומען.

בא היינטיקן טאג זיינען שוין ארויסגעטראטן קענן דער איינע־שטעלטער טעאריע אויפקע אנדערע בעזיכטן. מע שטעלט ארוים נייע שטאנדפונקטן בענויגיע צו די צוויי הויפט־פראגן פון דער קריטיק פון די „זעקס ספארים": צו דער פראגע ווען דער צייט פון אופקום פון סייפער „דברים",—אָ דעם ווינקלשטיין, אף ווילכן עם האט נעבויט זיין טעאריע ועלהויזען — און צו דער פראגע ווען צוטיילן אף מעקוירים. די פראגע ווען דער צייט פון אופקום און כאראקטער פון סייפער „דברים" איז אן שום סאָפק אן אנטשיידנדיק. א נייע לייזונג פון דערדאזוקער פראגע, נוט אזא, ווי עם האט זיך איינגעשטעלט נאָך פון די צייטן פון די־ועטרע, ווען אונטערגראבן די נאנצע נעבוידע פון דער ביבלישער קריטיק, און ווען בריננען צום איבערקוקן אלע פראגן. דאָ ווען מען דארף איבער־קוקן נוט נאָר ליטעראריש־קריטישע, נאָר ריין היסטאריש פראגן. פון ליטעראטור־קריטישן שטאנדפונקט דארף מען איבערקוקן, צו איז דער סייפער „דברים" ווירקליך נעווען א פארשריבענער ווירקנדיקער נעזעץ, אדער נוט מער ווי א נעזעצנבערישער פראיעקט, צו איז נוט נעווען דער סייפער „דברים" אן אוטאָפיע פון איינעם א נעלערנטן. פון היסטאָרישן שטאנדפונקט איז נויטיק פעסטצושטעלן, אף ווייל עס אנטשפרעכט דער ווירקלעכקייט די דערציילונג פון סייפער „מלכים" ווענן דעם, אז מען האָט אין ביים־האמיקדעש פון ירושאלאים נעפונען דעם „ספר התורה", אין ווילכן עם איז נעווען אָננעזאָנט זוויען דער צענטראליזירונג פון קולט. מען דארף פעסטשטעלן, צו איז עס נוט אינגאנצן א רעזולטאט פון א שפעטערדיקער איבערארבעטונג.

איינער נאָך דעם אנדערן שטעלן איניקע נעלערנטע דידאזוקע פראגע אוף ליוון זי פארשיידן. זיי זיינען אלע מאסקים נאָר אין איין זאך,— אין דער אָננערקענונג, אז די פרוערדיקע טעאריע איז נוט אויסנעהאלטן, אז זי האָט לויטן שארפן אויסדרוק פון Oestreicher אין מעשיך פון א נאנצן יאָרהונדערט נעפירט די ווינסנשאפט אף א פאלשן ווע („irregeführt").

פון שטאנדפונקט פון די רעוויזיאָניסטן איז דער „ספר התורה", ווען איז נעפונען נעוואָרן אין ביים־האמיקדעש אין דער צייט פון קינוג יאשיהו, נוט קיין „ספר התורה", קיין נעוועבנך, נאָר א סייפער פון פראפעטישן אינהאלט, ווארום מע פארנעט בא „חלדה הנביאה" נוט ווענן דעם, צו דארף מען מעקאיעס זיין דעם נייעם נעזעץ (חק), נאָר ווענן דעם צו לוינט צו פארלאָן זיך אף די נעווינעם ווענן די אומגליקן, ווען דערדאזוקער סייפער אנטהאלט אין זיך. מיטן נאמן „ספר התורה" האט מען דאסדאזוקע בוך אָננערופן נאָר אין די מעקוירים, ווען זיינען פון שפעטערדיקן אופקום, אין אף דעמדאזוקן נרונט איז אויפרנעארבעט נעוואָרן דער אָנהויב פון קא־פיטל כ"ב.

אסאך אנטשיידענער אוך ברייטער באטראכט די פראגע ווענן סייפער „דברים" א מאבוראנער פראפעסאר, Hölscher אף דער פראפעסאר ווען האָט זיך שוין ארויסנעווויזן מיט זיינע ארבעטן ווענן די פראפעטן (נבואים) אוך רעליגיע פון פאלק יסראעל וויַ א דרייסטער נאָוואטאר. די פראגע ווענן כאראקטער אוך ווענן צייט פון אופקום פון „דברים", האָט ער נעווידמעט א גרויסן ארטיקל אין Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft, 1922, 3—4 „Komposition und Ursprung des Deuteronomius".

אוך דעמדאזוקן ארטיקל נוט Hölscher א דעטאלע קריטיק פון דער עקזיסטירנדיקער טיינונג ווענן דעם באשטאנד אוך נעשיכטע פון „דברים". דערהויפט ווענן דער היפאטעזע פון „דריי אופלאנעס". פון זיין שטאנד־פונקט איז דאָ נוט נוט מער וי אין בוך, ווען האָט באקומען אין זיין אָנהויב אוך סאָף הויסאָפעם פון א שפעטערדיקער האנט. דער נרונט־נערענק פון העלשער באשטייט אוך דעם, ווען „דברים" קען נוט זיין א ווירקנדיקער נעזעץ, ווען זאָל זיין אופנעבונדן מיטן רעאלן לעבן, נאָר אז „דברים" איז. לויט זיין נאנצן אינהאלט אוך סטיל א פאנטאסטישע טעאריע אוך אין אי־דעאל־פראגאם, אן אוטאפיע, ווען איז ווייניק צוגעפאסט צום לעבן. וי עם וויין פארשיידענע אנצוהערענישן אוך די ערשטע אוך לעצטע קאפיטלען פון „דברים", איז דאָסדאזוקע בוך אָננעשריבן נעוואָרן אוך דער עפאָכע פון נאָלעם־באוך, אדער אפילע נאָכן נאָלעם, אוך דער צייט פון קאמף, אין די 40־ער יאָרן פון פינפטן יאָרהונדערט („נחמיה"). אירע אוטאָרן האבן אויסגענוצט, עמעס, אן אוראלטן נעזעצנבערישן מאטעריאל, זיי האָבן אָבער דעמדאזוקן מאטעריאל אינגאנצן איבערנעארבעט אוך צוגענעבן צו אים באדייטנדיקע הויסאָפעם. דערויבער האָט א באזונדער ווינטיקע באדייטונג — צוויזשן א נאנצער ריי ארנומענטן פון העלשער — דאָס, ווען ער שטויצט זיך אף די מטורעם צוויזשן די נעזעצן אוך „דברים" אוך די פארערונגען פון דער קונינלעכער מאכט. אוך אסאך פונקטן וויזט זיך ארוים, לויט דער מיינונג פון העלשער, אז דער אוטאָר פון סייפער „דברים" לעבט אוך יענער עפאָכ, ווען קיין קונינלעכע מאכט איז ניטאָ אוך ווען עס נייט די פראגע ווענן דעם, צי עס דארף זיין א קונינלעכע מאכט, — ער לעבט אוך אוא עפאָכ, ווען די ארנאניזירנדיקע אונטאנץ איז די נעמיינדע, אוך אזוי איז נעווען נאָכן נאָלעם־באוך.

דיִ רעזולטאַטן פֿון דערדאָזיקער פֿאָרשונג האָבן נעצוונגען העלפֿערן צו גיין נאָך מיטער אין איבערצוקוקן די אננעמעניע מיינונגען וועגן דעם אונהאַלט פֿון קיניג יאשיהו׳ס רעפֿאָרם. קעדיי צו לייגן דיזדאָזיקע פֿראַגע, האָט העלפֿשער זיך וויטער געמוסן אויסצופֿאָרשן דיִ בפֿאָרים „מלכים א׳״ אין „מלכים ב׳״, קעדיי אויסצוטיילן פֿון זיי דיִ רעדאַקציאָנעלע הויפּטאַפּעס. „Das Buch der Könige, seine Quellen und seine Redaktion״.

אין זאַמלבוך, לעקאָוועד גונקעלן, גייענדיק מיטן נעווייניקסט לעכן מעטאָד פֿון ריין ליטעראַריישן אַנאַליז, רייניקט העלשער אָפ דיִ דערציילונג פֿון מיפּער „מלכים״ אין אויך דיִ דערציילונג פֿון קאַפּיטל כ״ב אין כ״ג פֿון „מלכים״ פֿון רעדאַקציאָנעלע הויפּאַפּעס אין קומט צום אויספֿיר, אז דיִ נאַנצע יעדיע וועג צושטערן דיִ אָרטיקע מקדשים נעהערט דעם רעדאַקטער, וואָס האָט נעארבעט אונטער דער ווירקונג פֿון דיִ אידייען פֿון מיפּער „דברים״, אין אז דער גרונט-טעקסט דערציילט נאָר וועג דעם, אז מע האָט אָפּגערייניקט דעם בייס-האַמיקדש אין ירושאַלאַים פֿון אלע אטריבוטן פֿון קנאַנישן קולט אין קולטן פֿון פֿרעמדן אופֿקום. נאָר אין דעם באַשטייט דיִ רעפֿאָרם פֿון יאשיהו אין אך אזא אויפֿן האָט דער מיפּער „דברים״ מיט זיינע פֿאָדערונגען צו צענטרא־ליזירן דעם קולט נוט נעקענט האָבן צו אירע קיין שום שאיכעם אין האָט נוט נעקענט זיין דאָסזעלבע בוך, וואָס אין נעפֿונען נעווארן אין בייס-האַמיקדש.

אָט אזא, לעערער, שטאַנדפּונקט זאָגט אויך ארויס Cestreicher, וועמען מיר האָבן שוין פֿריער דערמאָנט, אָבער זיין שטאַנדפּונקט איז נוט אויסשפּנדיק, ווי דיִ ארבעט פֿון העלשערן. נאָר אזוי ווי דער מיפּער „דברים״ איז נעווען דער וועגדפּונקט פֿאר דער לויזונג פֿון אלע קריטישע פֿראַגן, וואָס זיינען פֿאַרבונדן מיט דער בוכל, איז, נאַטירלעך, אז דער אי־בערקוק פֿון דער פֿראַגע וועגן „דברים״, צוט מיט זיך אויך דעם איבער־קוק פֿון אייניקע אַנדערע פֿראַגן. פֿון וועלכויזעגנס צייטן אָן איז אָנגענומען געווארן צו מיינען, אז דער מיפּער „יחזקאל״, וואָס איז געשאַפֿן געווארן פֿון א נאָווי, וואָס האָט נעלעבט אין אנהויב פֿון נאָלעם-באָווע, שטיצט זיך אף „דברים״ אוך איז אז איבערנאָגנ-שטופּע צו „תורת כהנים. אָבער דיִ נאָ־צע לייזונג פֿון דער פֿראַגע וועגן „דברים״ האָט לאָגיש נעפֿאָדערט איבער־קוקן די פֿראַגע וועגן מיפּער „יחזקאל״. דאָסדאָזיקע בוך אין זיין היינ־טיקן אויסזען איז שטאַרק פֿאַרענדערט אין איז פֿון פֿיל מיט שפּעטער־דיקע הויפּאַפּעס. אָבער דאָך, האָט זי זיך אין איר הויפּט-טייל נערעכנט פֿאר א שאַפֿונג פֿון „יחזקאל״ דעם נאָווי. העלשער האָט אויך אויסנע־פֿארשט די פֿראַגע וועגן מיפּער „יחזקאל״ (Hesekiel, der Dichter und das Buch״ 1924). ער האָט זיך נעפּרוווט אויסצוטיילן דעם עטאַמ מאָקער, וואָס באַשטייט פֿון יחזקאל׳ס נעווייעם. די אויספֿירן, צו וועלכע ער איז נעקומען, זיינען קוים פֿריערדיקע מיינונגען. לויט העלשערס מיינונג, טיילן זיך אוים יחזקאל׳ס אויגענע רויד מיט זויער רידטערישער פֿארם און כאַראַקטער פֿון דיִ נעווייעם. זיי זיינען וויכציג,—זיי זיינען אריינע־שלאָסן אין דעם נרויסן ווערק, וואָס איז ארויסגענעבן געווארן אונטערן נאָמען „יחזקאל״. אָט דאָסדאָזיקע ווערק איז אריסגענעבן געווארן פֿון דיִ קויהא־נים אין יערושאַלאַים צווישן 440—400 פֿאר קריסטוס נעבורט.

אויניקע מיינונגען אין דעם זין, זיינען שוין ארויסגעזאָגט נעווארן פֿאר אים, אָבער העלשער האָט דער ערשטער נענעבן זיי א דעטאַלע וויכ־שאַפֿטלעכע באַנרינדונג. פֿון דעם אַנאַליז איבערן מיפּער „יחזקאל״ איז פֿאר העלשערן קלאָר, אז „יחזקאל״ אליין וויסט נאָרנט וועגן דער אידע־אָלאָגיע פֿון „דברים״; א באַקאָנטשאַפֿט מיט איר וויזוט ארוים נוט טער, וויִ דער רעדאַקטער, וועמען מע קען אַפֿיקע אָנרופֿן: der Deuteronomiker. אך אזא אויפֿן כאַראַקטער ארטיקל העלשערס א נייע דעטאַלע באַנרינדונג.

עס איז פֿאַרשטענדלעך, אז ארום דערדאָזיקער רעוויזיע פֿון דע־ווערעם נרונטלאָגן צופֿלאָקערט זיך א לעבאַפּטע פּאָלעמיק. אין נרעס־טאָן האָט שוין אין דעם דערמאָנטן קריטישן ארטיקל אָנגעוויזן אך א נאָנצער ריי שוואָכע ערטער אין דער ארנומענטאַציע פֿון דיִ „רעוויזיאָניסטן״. אָבער מען טאָר נוט פֿאַרמאַכן דיִ אויגן אף איינזיקע זייער שטאַרקע ארנומענטן זייערע. אויב דעם אויסטייל פֿון א באַזונדער מאָקער אין דיִ קאַפּיטלען כ״ב אין כ״ג פֿון מיפּער „מלכים ב׳״ קען מען אָפּפֿרענן וויִ א סוביעקטיוויע חיפּאַטעזע, וואָס שטיצט זיך נאָר אף א ריין ליטעראַרישן אנאַליז, קען מען אָבער נוט נוט אנערקענען, אז דער סטיל פֿון מיפּער „דברים״ איז ווירק־לעך נוט קיין סטיל פֿון א נעוועבער, נאָר נוכער פֿון אלין — א סטיל פֿון אן אנוטאַטאָר, פֿון א מופֿער-זאָנער.

דער נעוועבערישער סטיל פֿון פּאָלק יסראָעל, איז אונדז באַ־זופט פֿון מיפּער „שמות״, קאַפּיטלען כ״א, כ״ב, י״ז. און ווי עס איז צו זען פֿון מיפּער „שמות״, איז ער אונאנאנצן ענלעך צו דעם סטיל פֿון דיִ באַוילישע, אסירישע אָדער כעטיטישע נעוועבונגען. דער סטיל פֿון מיפּער „דברים״ שוידט זיך שארף אָפּ פֿון דער קורצסטער נעשפּלע־כער שפּראַך פֿון ווירקלעכער נעוועבונג. דיִ פֿאַרשוידנפֿאַרבוקויט נופּע פֿון דעם אונהאַלט אין „דברים״, און דיִ קלאָרע אוטאָפּישע עלעמענטן נייבן נענוג העבט צו אוועקשטעלן דיִ פֿראָנע, צו איז נוט דער מיפּער „דברים״ נוכער א פּראָגראַם אין דער אנטוויקלונג פֿון יאשיהו נעזוען, אויידער דערדאָזיקער נעוועג נופּע? פֿון דאַנען קען מען, עמעס, נוט מאַכן קיין ענדנילטיקן אויסזיר, אז מען דארף אין „דברים״ נוט זוכן דעם נע־זעץ פֿון קיניג יאשיהו. פֿאַרקערט, אַפֿיליע אנערקענענדיק, אז דער מיפּער „דברים״ איז א פּראָדוקט פֿון נאָלעם-באָווֹ-עפּאָכע אָדער אַפֿילע פֿון נאָלעם-עפּאָכע, זוינען מיר דאָך מעכויעו אויסצוטיילן פֿון אים א באַ־שטימטן טייל — יענעם רעאַלן יעמאָד, יענעם קאָמפּלעקס פֿון רעכט־אונסטוטונ, אף וועלכע דיִ אוטאָרן פֿון „דברים״ האָבן נעבויט זייער פּראָגראַם.

אף אזא אויפֿן האָט דיִ רעוויזיע פֿון דע־וועטרעם שטאַנדפּונקט א סאָלידע באַנרינדונג, נאָר ווי וועלן זיין אירע ענדנילטיקע רעזולטאַטן, — איז דערווייל שווער צו זאָנן.

עס ווערט אויך אויבערנעקוקט א צוויייטע נרונט-פֿראָנע פֿון דער „זעקס-בוכער״-קריטיק, דיִ פֿראָנע וועגן „תורת כהנים״. פֿון וועלכויזעגנס צייטן האָט זיך נעשאַפֿן א מיינונג, אז דערדאָזיקער מאקער איז נוט קיין אָנגערירט ווערק פֿון קויהאַנישן כאַראַקטער, אז דאָסדאָזיקע ווערק איז דאָס כאַמע לעצטע פֿון אלע מעקוירים פֿון דיִ „זעקס בוכער״, און אז זיין נעזעצנעבערישער טייל ווערט כאַראַקטעריזירט מיט א נאַנצער ריי נייע חקים (אין פֿאַרנלייך מיט דיִ פֿריערדיקע נעזעצן פֿון מיפּער „דברים״), וואָס אנטשפּרעכן דער פּראַקטיק פֿון דעם רעליניעזן קולט אין דער נע־מיינדע פֿון צוויייטן בייס-האַמיקדש.

דיזדאָזיקע כאַראַקטעריסטיק הויבט אָן צו באַנענען אַן ערנסטן ווידערשטאַנד. אין זיין ערשטן העפט פֿון זיינע „Untersuchungen zum Hexateuchproblem״ האָט Max Löhr דערווען, אז יענע טיילן פֿון מיפּער „בראשית״, וועלכע מע פֿאַרעכנט נעווייניקסט צו „תורת כהנים״, קענען נוט פֿאַרעכנט ווערן פֿאַר טיילן פֿון א זעלבשטע־דיקן ווערק, נאָר אז זיי זיינען ס׳ראָו טיילן ארויסגעשטעלטע אין הויפּ־פּעם פֿון א שפּעטערדיקער רעדאַקציע, וואָס האָט זיך נעשטעלט פֿאר אן אופֿנאָבע ענדנילטיק פֿאַרבונדן דיִ פֿאַרשוידנארטיקע מאטעריאַלן אין איין ליטעראַרישער נאַנצקייט. דערבי האָט Löhr נעמויינט, אז דיִ רע־דאַקטאָרן זיינען נעווען עזרה און זייע נעהילפֿן. דיִ פֿראָנע וועגן דיִ נעזעצנעבערישע טיילן פֿון „תורת כהנים״ באַטראַכט טייללוויז אין זייער שאיכעם צום מיפּער „ויקרא״ ערדמאַנס אין זיין פֿערטן העפט פֿון זיינע— Alttestamentliche Studien.

ערדמאַנס דערווייזט, אז אין דיִ חוקים פֿון מיפּער „ויקרא״ איז פֿאַראַן א נאַנצע ריי אַראַבישע עלעמענטן, און אז זיי אלע זיינען אופֿנע־קומען פֿאַרן נאָלעם-באָווֹ.

ווי עס איז צו זען, באַשטייט דער ווערט פֿון דער נייער ריכטונג נוט נאָר אין דעם, וואָס זי שטעלט מיט זיך פֿאָר א פּרוּוו צו א רוק טאָן פֿאַרויין ווינטשאַפֿטלעכע אויספֿירן, נאָר אויך אין דעם, וואָס זי ווען זיך באַפֿרייען פֿון דעם פּרינציפּ, וועלכער באַשטייט אין דעם, אז עס איז נאָר ווידטיק דער ליטעראַרישער מעטאָד באַם אנאַליזירן דיִ ווערק פֿון דער

ביבל. אלץ מער אין מער ווערט באשטעטיקט דער ריכטיקער שטאנד־פונקט, אז די רעזולטאטן פון ליטעראריש־קריטישן מעטאד זיינען נוט מער ווי די ערשטע סטאדיע פון דער ארבעט

אט דיזאזיקע סטאדיע דארף איבערגעקוקט אין פארשיעדערט ווערן דורך קריטישע מיטלען. אין אזא ווייסט האט טאקע אננעהויבן צו ארבעטן בעטן העלשער אין נאך אייניקע אנדערע ביבלישטן. אייניקע פון זיי רוקן ארויס אזוינע צוגאנג־מיטלען, ווי אם האבן זיך ביז היינטיקן טאג נוט פראקטיזירט אין דער ביבלישער ווייסנשאפט, אבער זיי פארדינען א באזונדער אופמערקזאמקייט. מיר האבן אין אונ דעם איינשטעל פון סאציאלע מאמענט, ווען פארשיידענע טיילן פון דער ביבלישער ליטעראטור. ווען אין איין אין דעמדעלביקן ווערק האבן מיר אויסצונן, ווען זיינען דורכגעדרונגען מיט א פארשיידענער סאציאלער אידעאלאגיע, האבן מיר אין דערדאזיקער פארשיידנקייט א ריכטיקן מאסשטאב צו צוגיידערן א ווערק אף באשטאנד־טעקויריזם. מיר האבן דא א מאסשטאב, ווען איז נוט אין אן ערשך מער שאצבאר, ווי דאס אופקאפן פון פארשיידענע סטיזן, פון ווערטער־נעבריכן, פון לאגישע סטרוקטור אין אנדערע מאמענט פון ריין ליטעראריש־פראקטער. דערוויבער זיינען באזונדערס שאצבאר די ארבעטן, ווען שטעלן באטש אויף די אנועזיזענע אופגאבע.

צו דער צאל פון אזוינע ארבעטן נעהערט דער ארטיקל פון יוגנן בוביסט מענש "Die Social-politische Analise der Urgeschichte" (Z. A. W., 1—2).

מענש מיינט, אז די לענגערע ווען נאכיידן, ווען אדאם אין כאוס, ווען דעם ערד־ארבעטער קאין, ווען איז נעווען פארמישפעט צו וואנדערן אין דעם מידבר, איז אופגעקומען אין א סוויוט פון פארשיידענע סאציאלע גרופירונגען, באזונדערס, די לענגערע ווען קאינען, ווילכער האט באארבעט די ערד אין ווען איז דערנאך פארשיקט נעווארן צו וואנדערן אין דעם מידבר, האט, לויט מענשעם מיינונג, נעקענט אופקומען נאר אין א סוויוט פון פלייטים, ווען זיינען נעלאפן צוליב קולטורעלע אומרוען פון א קולטורעלן לאנד אין מידבר. אזעלכע פלייטים זיינען געווען אסאך אין יענער עפאכע, ווען עס איז נענאנגען א קאמף צווישן שאפן און דאזיזן, דעמאלט, ווען דאווד איז נעווען נעצווונגען אף א נעווייסער צייט צו פירן א לעבן פון אנטרוענעם. אף אזא אויפן קען די לענגערע ווענן קאינען, לויט מענשעם מיינונג, דאטורט ווערן נאר פון דערדאזיקער עפאכע. נאענט זיינען אויך צו דערדאזיקער עפאכע די לענגערע ווענן נאניידן אין ווענן אדאם אין כאוס. אונטער דיזדאזיקע לענגערע קאטאסטראפע.

צום באדויערן, איז מענשעם קוק נוט נענוג טיף דורכגעארבעט, אין דערזיקער האט ער נוט קיין פוליע דערווייז־קראפט. דאך איז דער מעטאד נוטע א ריכטיקער, אין, צופאסנדיק דעמדאזיקן מעטאד, שטעלט זיך א פראגע ווענן אויברקוקן די אננענומענע לענגערע פון סייפער „בראשית" אין פון אנדערע ספארים פון „חומש" אין די מעקוירים פון יהאוויסט אין עלאהיסט. אויב עם וואלט זיך ארויסגעוויזן, אז אינם באשטאנד פון די אזויערופענע יהאוויסט אדער עלאהיסט זיינען פארן מאיסעם מיט פאר־שיידענע סאציאלע יעסודעם, וואלט אויסגעקומען אפצוזאגן זיך פון דער היפאטעזע פון די צוויי מעקוירים אין זוכן א נייע דערקלערונג פון דער פראגע ווענן דעם באשטאנד פון די טיילן „חמשה חומשי תורה".

עס איז פון זיך פארשטענדליך, אז דערדאזיקער נעדאנק האט נאך א נרעסערע קראפט אין באצוג צום נעוועצנעבריישן טיילי פון „המשה חומשי תורה" (אדער „זעקס ספארים").

אפן געבוט פון קריטישער דערקערונג פון אנדערע ספארים פון טאנאך קען מען נאך נוט קאנסטאטירן אוא מיין שריט פארוים, ווען מיר זעען אפן נעבוט פון קריטיק פון די „זעקס ספארים". אין דער נאנצער נרוים שטעלט זיך דא די פראגע דערווייל נאר ווענן „תהילים", — ווענן דעם, ווילכן מיר רוידן ווייטער. נאר אויבצוקע ארויסטרעטונגען מיט נייע שטאנדפונקטן האבן מיר שוין. וויי מ'איז צו זעען פון די ערשטע נייע פארשונגען, ווערט אפן ערשטן פלאן ארויסנעוואקט די פראגע ווענן באשטאנד און אופקום־צייט פון די „נביאים" („ירמיהו" — פארשונגען פון Volz אין Horst, „יחזקאל" — אויספארשונג פון העלשער). די פרעזע־דיקע אזוי צו זאגן נאטווע באצוגונג צוי דיזדאזיקע ספארים טרעט אף אויר ארט פאר אן אנדערער, א מער פארוזכטזוכערער. מע שטרעבט צו נעפינען א נייעם אביעקטיוון קריטעריי צו אויסטויילן די עמעס נעווייעם פון יענער קאמפוליאטיווער ארבעט, ווען עם שטעלט מיט זיך פאר יעדעם בוך פון די נעווייזם. אין דער הינזיכט זיינען נאך קיין אנטשיידענע ארבעטן, ווען זאלן ווענדן אף זיך די אופמערקזאמקייט, ניטא. דא קאן מען נאר פארוים־זאגן די וויייטערדיקע ריכטונג פון ווינסנשאפטלעכן נעדאנק.

II. רעליגיעזע געשיכטע.

מיר הויבן אן דעם אובערבליק איבער די הויסטארישע ארבעטן מיט רעליגיעזער נעשיכטע, וויייל די פראגן פון דער נעשיכטע פון רעליגיע, שטייען אין צענטער פון אופמערקזאמקייט פון דער מאדערנער־אייראפעישער ביבלי־שער ווינסנשאפט, און דא זעען מיר פאר דער לעצטער צייט א נרויסן פראנרעסיוון טראט אין די אנשויונגען. אננעהויבן האט זיך עם פון דעם, ווען מע האט זיך בוסלעווייז נעגומען באפרייען פון די צוויי עקסטרעמע אין נוט ריכטיקע שטאנדפונקטן: פון אפשאצן די רעליגיע פון אוראלטן פאלק יסראעל ווי א מאנאטעיסטישע פון אנהויב אן אין ווי א באזונדער אייננארטיקע, ווען קען נוט פארנלייכן ווערן מיט אנדערע רעליגיעס, — אין אויך פון דער קענטצלעכער שטרעבונג צו דערווייזן, אז די רעליגיע פון יסראעל איז אינגאנצן נוט ארינינעל אין איז נוט מער ווי א בלייבע אין שלעכטע קאפיע פון דער באוויישער רעליגיע. אויבט שלאנט זיך דורך א וועג אן אנדער ריכטונג אין א גאנצער ריי ספעציעלע ארבעטן. אט דיזדאזיקע ריכטונג באטראכט די רעליגיע פון פאלק יסראעל פון דעם־זעלבוקן שטאנדפונקט אין מיט דער הילף פון דיזזעלבוקע מעטאדן, ווי בעטוויי צו אלע אנדערע רעליגיעס. עס באקומט בוירער־רעכט שטא־דעם קוק (Stade) ווילכער האט נאך מיט פערצוק יאר צוריק נע־האט די דריימטקייט צו באשטעטיקן, אז אין דער רעליגיע פון פאלק יסראעל זיינען דא שפורן אין עלעמענטן פון קולט צו טויטע, צו שווא־טים־נעטער, פון טאטעמיזם, פעטישיזם.

פון די נייע ארבעטן אף דעם נעביט, דארף מען קוידעמקאל בא־מערקן די וויינוק באמערקטע, אבער זויער שאצבארע מאנאנראפיע פון דעם יונגן טאנאך־פארשער Jirku (Die Dömonen und ihre Abweher) „im alten Testament" 1912,—„Materialen zur Volksreligion Israels" (1914).

אט די צוויי מאנאנראפיעם קאמענטירן נאענטע פראנן ווענן דער דעמאנאלאניע פון פאלק יסראעל אין פארשיידענע מאנישע מיטלען אין ריטואלן, וויי פון קולטישן אזוי אויך פון קישופדיקן כאראקטער. Jirku קלייבט צוגוניף זיין מאטעריאל פון בריעקלער, אין דאם באמע אינטערע־סאנטע אין זיין ארבעט איז דאם, ווען ער נעפינט אט דיזדאזיקע בריעקלער דארטן, וווּ קיינער האט זיך נארנוט נעריכט, אז זיי זיינען פארן. וויי א הילפמיטל פאר אים דינט דאם, ווען ער ווענדעט זיך שטענדיק צו אנא־לאנישע באוויישע, מיצריש, פונוקעישע אין אראבישע מאטעריאלן. דאך זיינען אין זיין ארבעט אויך פארן נעווינט בלויזן. ס'איז א סאפאק צו מע דארף זיך באנרענצן נאר מיט אנאלאניעם פון שכיינעסדיק רעלי־גיעם פון אוראלטן מיזרעך. דאך, נוט נעקוקט אף דעם, שטייען יורקום ארבעטן אן שום מאפאק אף א העכערער ווינסנשאפטלעכער דויך, וויי דאם באוווסטע אלטע בוך פון ראבערט סמיט, „Die Religion der Semiten", ווען איז אפנישטאנען פון די דערפאלנן אין נעביט פון פארנלייך־מעטארן אין דערלערנען די רעליגיע.

אויב Jirku האט דער ערשטער דריסט אין אנטשיידן אזוקי־נעשטעלט די פראבלעם פון דעמאנאלאניע אין מאניע אין דער רעליגיע פון פאלק יסראעל, האט העלשער נוט ווינקער דריסטער דער ערשטער זיך נעפרוווט צו נעבן א סכעמע פון דער נעשיכטע פון דער רעליגיע פון יסראעל. נאך אין יאר 1913 איז ער אין זיין בוך „Die Propheten"

ארויסנעטראָטן וויִ א נאוואטאָר אין דער הינזיכט. ער האָט זיך געפרוווט דעמאָלט צו באטראכטן דיִ פֿראגע וועגן דער פסיכאָאנאליזישער־פֿיזיאָלאָגישער זייט פֿון פּראפֿעטיזם („נבואות") אין צוזאמענהאנג מיט דער פֿראגע וועגן „מאנטיק" *) אין פֿארשיידענע רעליגיעס אוּן אויך קלאָר מאכן דיִ אינדיווידועלע שטרוקטור פֿון יעדן נאָמען אין צוזאמענהאנג מיט דיִ באדינונגען פֿון יענער סוּוזע, פֿון וועלכער יעדער נאָמען איז ארויסגעקומען, מיט דיִ באדינונגען פֿון זיין פֿערזונלעכער פּראָפּעסיע.

אין זיין נייעם בוך „Geschichte der israelitischen und jüdischen Religion" 1922 רוקט ער ארום דריי גרונטלאָגן: דיִ רעליגיע פֿון פֿאָלק יסראָעל אנטוויקלט זיך אין פֿארבינדונג מיט די ענדערונגען אין ווירטשאפֿטלעכן, געזעלשאפֿטלעכן, פּאָליטישן לעבן אוּן אין די צושיִשפֿעלקערלעכע פֿארהעלטענישן; דיִ רעליגיע פֿון האמוין אוּן דיִ רעליגיע פֿון דיִ העברעע קלאָסן זיינען פֿארשיידן שוין פֿון אנהויב קונגלעכער עפּאָכע. אוּן דיִדאָזוקע פֿארשיידנקייט האָט נעבראכט צו דעם קאמף פֿון דיִ קולטן; דער מאָנאָטעזים, וויִ א קולט־סימטעם, האָט אין דער פֿאָר־נאָלעם־עפּאָכע נאָרנישט עקזיסטירט, וואָרום יאהוה („יהוה") איז נעווען נישט מער ווי אייִנער פון א נאנצע רייִ פֿארשיידנארטיקע נעטער, וועמען מע פֿלענט דינען אינם לאנד פֿון פֿאָלק יסראָעל, — דער באזונדערער אוּן אויסשליסלעכער קולט פֿון יאהוה („יהוה") איז נעווען אַן אידעאָלאָגיע פֿון אייִנעקע צייטן אָנגאָנגן.

העלשער מערקט אָן אויך א נייע כאראקטעריסטיק אויבער נעווען, האָם שטיצט זיך אַף דעם פּרינציפּ, אז דיִ נעוויאים פֿון פֿאר נאָלעם־באָוול זיינען אינגאנצן פֿרעמד נעווען דיִ עסכאָטאָלאָגיע (דיִ נעוויִעם וועגן אחרית הימים", וועגן קומענדיקן „יום הדין"). אוּן אז דיִ עמעס נעוויִעם איז שטענדיק נעווען צוגעפּאסטגעדן מיט דיִ טאָגטעגלעכע מאָמענטן. פֿון דאָנען, פֿארשטייט זיך, איז נעדרונגען דיִ נוטוויִדיקייט פֿון א נייעם קריטיש אנאָליז פֿון דיִ נעוויִים־בוכער. נאָר אוּן דיִ שמאָלע ראמען פֿון זיין ווערק, האָט העלשער דעמדאָזוקן אנאָליז נישט נעקענט נעבן.

אָבער אין גרונט פֿון אַלע זיינע נייע פּרינציפּן, וויִ אוּן באַצוג צו נע־ווִעם, אזוי אויך אוּן באַצוג צו אנדערע פֿראגן פֿון דער רעליגיע פֿון אור־אַלטן פֿאָלק יסראָעל, לייגט א גרויסע פֿארשונג־ארבעט, וויִ מע קען זעען פֿון דיִ אונהאַלטבריִכע באמערקונגען, וואָם באַגלייטן יעדן קאפּיטל פֿון זיין ארבעט.

פֿאר דער כאראקטעריסטיק פֿון באזונדערע עלעמענטן פֿון דער רע־ליגיע פֿון פֿאָלק יסראָעל, נעמט שטענדיק העלשער אַרבאָאָנישע אוּן עטנאָאָנישע מאטעריאָלן. זיינע אָפּהאנדלונגען גייען שטענדיק אוּן א אופּ־נעפּראכטן סטיל, זיי זיינען אָבער טאָמיד אויבערגעזעטיקט מיט קאָנקרעטן מאטעריאָל.

נוט וויניק אינטערעסאנטעם, עמעס, נוט אוּן אזא מאָם אָרוינגעלעם נעפּוינט זיך אוּן דעם 2־טן טייל פֿון זיין בוך, וואָם איז נעווידמעט דער רעליִ־גיע פֿון דעם נאָך־נאָלעם־באָוולדיקן יודנטום. מע דאַרף צוגעבן, אז אוּן דיִ לעצטע ארבעטן זיינע נוט העלשער אָרוינגעלע שטרוקן יעדן מאָל, וועו ער רירט אָן דיִ רעליגיע פֿון פֿאָלק יסראָעל.

דיִ ארבעטן פֿון העלשערן דאָרפֿן אָפּגעשאצט ווערן וויִ אוּן אנטשוידנער וועדפּונקט אוּן דער דערלערנונג פֿון געשיכטע פֿון פֿאָלק יסראָעל אוּן פֿון זיין רעליגיע. באזונדערס זיינען זיי וויכטיק דערטוּט, וואָם העלשער באגרענעצט זיך נוט מיט דער דערלערנונג פֿון אינצלנע פֿראגן, נאָר האָט אוועקגעשטעלט דיִ פּראָבלעם אונגאנצן נעגומען.

אוּן צוזאמענהאנג מיטן נייעם אוועקשטעל פֿון דער געשיכטע פֿון דער אור־אַלטער יודישער רעליגיע, האָט באקומען א נייע רייכטונג דיִ פֿראָ־גע וועגן כאראקטער אוּן אופּקום פֿון סייפֿער „תהילים", — דאָם איינצייקע בוך, וועמעס פּראָבלעם עם האָט בוי דער לעצטער צייט נוט נעקאָנט נע־לייזט ווערן. סאי דיִ מיינונג פֿון דיִ ארטאָדאָקסן, וואָם האָבן נערעכנט, אז „תהילים" שטאמט פֿון „דוד המלך", אָדער, יערנפאלם, — פֿון פֿאר

*) פֿיִן וואָרט מאניה, Manie

נאָלעם־באָוול, סאי דיִ מיינונגען, אז „תהילים" איז אַף 95% באשאפֿן נע־ווָארן אין דער צייט פֿון צווייטן בייס־האמיקדעש, — זיינען נוט אויסנע־האלטן אוּן שטיצן זיך נוט אַף א פּעסטן באָדן. אַפֿן נעבויט פֿון אויסטייטשן דעם סייפֿער „תהילים" האָט נעהערשט קומאט אַן אייִנהייטלעכע פֿאָר־שטעלונג, אז אַלע קאָמפּוזלען זיינען אַן אויסדרוק פֿון באַנויסטערטער פֿרומקייט, אוּן אז נאָר אייִנקע פֿון זיי שפּיגלען אָפּ אוּן זיך דעם קאָמף פֿון פֿארשיידענע גרופּן אוּן דער געמיינדע, — גרופּן, וועלכע באצוּען זיך פֿארשיידנארטיק צו דער רעליגיע („חסידים" אוּן „רשעים").

א רוכטיקע לייזונג פֿון דער פֿראָגע וועגן סייפֿער „תהילים" קען מען נאָר באקומען דעמאָלט, וועו עס וועט דורכגעפֿירט ווערן דער נייער פֿאר־גלייך־מעטאָד אוּן נעבויט פֿון דער יודישער רעליגיע.

מיר פערזוכלעך האָט זיך נעדוכט, אז דער שאבלאָן־כאראקטער פֿון סייפֿער „תהילים" אוּן זיין היינטיקן אויסזוּן, איז א רעזולטאט פֿון שפּע־טערדיקע אויבעראַרבעטונגען. פֿאר האָט דעם שאבלאָן־כאראקטער דער־פֿאר, ווייל מע האָט זיך נעטראַרעט אים צופּאסן פֿאר דיִ נאָט־דינסטלעכע באדערפֿענישן פֿון דער נעמיינדע. אוּן זיין גרונט אָבער, נעהערט דער גרעסטער טייל פֿון דיִ „מזמורים" אוּן סייפֿער „תהילים" צו פֿארשיידענע קאָטעגאָריעס פֿון דיכטערישן שאפֿן, דערהויפּט דיִ רעליגיעזע אוּן נאָנץ אָפּט אוראַלטע. דיִ אופּגאָבע פֿון „תהילים"־פֿארשער באשטייט אין אוס־פֿארשן דיִ לייטעראטור־נעשיכטע פֿון דיִ „מזמורים", אוּן דאָם דאָרף פֿעסט־שטעלן דעם אורשפרונגלעכן אויסזוּן אָדער דיִ פֿאָרם, וואָם יעדער „מזמור" האָט נעהאַט.

ארויסנויענדיק פֿון דעם, האָב איך נעפרוווט צו דערווייזן, אז צווישן דיִ „מזמורים" אוּן „תהילים" איז פֿאראן א גרופּע, וואָם נעהערט אָן שום מאָפּעק צו ווערק פֿון מאָנישן כאראקטער (פֿארגלייך מיין ארבעט „Сле־ды магической литературы в книге псалмов", „Труды" Бел. Гос. Унив. т. 4—5).

איך האָב נעפרוווט פֿעסטצושטעלן, אז אוינע פֿון דיִ „מזמורים" אוּן דערדאָזוקער גרופּע איז אויבערנעארבעט פֿון פֿאָלק־שפרוכן (заговоры) אז אנדערע נעהערן צו דאָגמאטיש־רעליגיעזע „קלאָלעם" (заклинания) דיִ הויפּט־שטיצע פֿון מיין שטאנדפונקט איז נעווען דער רעאָלער קאָמפּע־טאָר פֿון דעם אונהאָלט פֿון דערדאָזוקער גרופּע „מזמורים" אוּן דער בא־לייכטונג פֿון יענע אויספֿיר, וואָם מיר באקומען, וועו מיר פֿארגלייכן דיִ אויספֿארשונג פֿון מאניע אוּן קישאף באָם אורמאָלטן פֿאָלק יסראָעל אוּן אנדערע פֿעלקער, דערהויפּט דיִ באָוולישע רעליגיאָן פֿון פֿארשידן.

אוּן דער צייט, וועו אויך בוּן נעווען אָפּגעשאנטן פֿון דער מאירע־איראָפּעישער לייטעראטור אוּן האָב נעארבעט דערדאָזוקער פּרא־גע, האָט אָננהויבן צו דערשיינען א פֿארשונג פֿון א נאָוועגישן בייִלוסט מ א ו ו י נ ק ע ל (Mowinkel, Psalmenstudien I VI 1921 — 1924) אָט דיִדאָזוקע אויספֿארשונג מאכט אָן שום מאָפּעק אַן עפּאָכע אוּן דער פֿארשונג פֿון סייפֿער „תהילים". מאָווינקעל שטייט אַפֿן באזוּם פֿון פֿאר־גלייך־דערלערנונג פֿון רעליגיע אוּן פֿרימיטיווער נעזעלשאפֿט, אוּן אָן שום קוועלקלעכנישן פּאָמט ער צו דיִ אויספֿיר פֿון דיִדאָזוקע וויכטיקייט־דיסצי־פֿלינעם צו באַלייכטן אוּן קלאָר מאכן דיִ פֿראָגע וועגן „תהילים". ער פֿירט דורך א דעטאַלע אויספֿארשונג אוּן אויסטייטשונג, נוט נאָר א פּילאָלאָגישע, נאָר א רעאָלע, אַפֿן גרונט פֿון עטנאָלאָגיע, ער פֿארשט אוּן טייטשט אוים טיפּישע פֿארמולן אוּן אויסדרוקן, וואָם באגעגענען זיך אוּן „תהילים", ער פֿארגלייכט אויינקע קאָטעגאָריעס פֿון „מזמורים" מיט דיִ ווערק פֿון דער באָוולישער רעליגיעזער לייטעראטור אוּן ער קומט צום אויספֿיר, אז דיִ „מזמורים" זיינען אוּן זייער אורשפרונגלעכער פֿארם נעווען ווערק פֿון קולטישן כאראקטער, אָדער אז זיי האָבן נעהאַט דיִ אָדער יענע באצוּונג צום קולט, אז אוינקע פֿון זיי זיינען נעווען מאגישע פֿארמולן אוּן טפּלעם, אוּן אז אנדערע זיינען נעווען פֿארמולן פֿון שולטן אָדער פֿון בענטשן, אוּן נאָך אנדערע זיינען אראקולן, ענטפֿערן פֿון קוויאָנים אַף פֿראָגן, וועו זיי פֿלענן זיך וועגדן צו נאָט, אוּן ענדלעך, א טייל פֿון „תהילים" האָט א שאו־כעם צו דעם יאָנטעו, וועו נאָט יאהוה איז ארוף אַפֿן קרוין־שטוּל. דיִ עק־זיסטענץ פֿון אזא יאָנטעו פֿרווט זיך מאוינקעל צו דערווייזן.

דיִ אוטאָרן פון דיִ „מזמורים" זיינען געווען פערוואָנען, וואָס האָבן נעהאט א שאיכעם צום קולט אין בתים-המקדש פון ירושאלאים. דיִ אופקום-צייט פון דיִ „מזמורים" אין זייער אורשפרונגלעכער פארם בעצוט זיך צו דער פאר-נאלעם-עפאכע. אך אזא אויפן שטעלט מאוינקעל אויך דיִ פראבלעם אין איר פולן פארנעם אויך אין דער רעליגיעז-היסטארישער באלויכטונג. דערבייִ וואקסן זיך פאנאנדער איינזיק טיילן פון זיין ארבעט (א שטייגער, דיִ צוויישע און דריטע העפטן) אין נאנצע מאנאגראפיעם פון דער נעשיכטע פון דער רעליגיע פון אוראלטן פאלק יזשראעל.

מאוינקעלס ארבעטן האבן אופגעהויבן א טומל אונם לאנגער פון דיִ דיוטשישע בובליסטן. עמעס, זייערע אפיציעלע רעצענזיעס טראנן א נאנץ איינעהאלטענעם כאראקטער, אבער עם פולט זיך, אז אין אלגעמיין איז זייער באצוינג צו דיִ אויספארשונגען פון מאוינקעל — א נעגאטיוו, וואָרום מיט א באזונדער האכמאדע וויינן זיי אן אך דיִ שוואכע זייטן פון זיין ארבעט.

ס'איז קיין סאפעק נויט, אז מאוינקעלס ארבעטן שטעלן מיט זיך פאר אין א גרויסן טיל בלויז דיִ ערשטע טריט אך א נייעם ווענ. אבער דאך זיינען זיי א וועגדפונקט אין אלע הינזיכטן. דיִ הויפטזאך פון זיינע ארבעטן באשטייט אין דעם, וואס זיי זאנן אן, אז דער פארלייך-מעטאד באם דערלערנען רעליגיע וועט אפהאלטן א נוצאכן, וויל אך דערדאזוקער מעטאד האט דאך פארשפרייט א שיין אך אזא אומדערלויבארע פרעכע לעם, וואס עם איז ביז אוצט נעווען דער סיפק „תהלים".

צוגלייך מיט דיִדאזוקע גרויסע ווערק איז נאך פארהן א נאנצע ריי אנדערע ארבעטן, וואס הויבן אוך איינצלנע גרויסע פראגן און דערווייזן, וואס פאר א דערא'ברוגנען עם מאכט דער פארלויכונג-היסטאריישער אין עטנאלאגיש-כאציאלאגישער מעטאד פון פארשן אזא נעבוט, וויִ דיִ אור-יזשראעליש רעליגיע אוז וואס פאר א פערספעקטיוון עם עפענען זיך פאר אים.

III. סאציאלע געשיכטע.

דיִ דערלערנונג פון דער סאציאלער געשיכטע, פארנעמט בזו דער לעצטער צייט אן אונטערנעוואלפענע לאנג אין דער בובליסטער וויסנ-שאפט. דאס דערקלערט זיך דערמיט, וואס פאר דיִ בובליסטן שטייען אפן ערשטן פלאן פראגן פון רעליגיעזער אין ליטעראטור-נעשיכטע, אוז דער ספעציפישער כאראקטער פון דיִ בובליש בוכער איז אזא, אז דיִ סאציא-לע מאמענט וויינן זיך דארט בויטעט נוט ארוים אוז אומעטום זויינען זיי באפוצט מיט רעליגיעזע מאטיוון.

אך אזא אויפן שטייען דאָ אפן ווע פון פארשן דיִ סאציאלע נע-שיכטע נאנץ נרויסע שווערוקייטן. דאך האט אבער דער אינטערעס צו דיִ פראגן פון דער סאציאלער נעשיכטע נוט נעקענט בליבן אן א ווירקונג אך דער בובליש בוכער וויסנשאפט. אוך ווע זיך דאָ נוט אפשטעלן באזונדער אך טיין ארטיקל „Феодальные отношения в древнем Израиле" מיט ווע'כן דער לעזער קאן זיך באקאנען דיִרעקט.

אוך ווע אויזיין נאר אך דאס נייע, וואס עס איז צו זען אוז דעם טייל פון דער מאירעוו-אויפשישער וויסנשאפט. מער כאראקטעריסטיש פון אלץ איז דאס ארט, וואס סאציאלע פארהעלטענישן פארנעמען אין דעם בוך (Bertholet 1919) „Kulturgeschichte Israels".

אין טאך נענומען איז דער נאנצער בוך נעווידמעט דער כאראקטע-ריסטיק פון דעם ווירטשאפטלעכן אוז נעזעלשאפטלעכן לעבנשטייגער אפן נעאנראפישן יעפאך, וואס באשטימט, לויט דער מיינונג פון אוטאר, אלע קולטור-מענלעכקייטן. דער נייסטיקער קולטור (רעכט, ווירטשאפט, קונסט, ליטעראטור אוז רעליגיע) איז נעווידמעט נוט מער ווי א דרייטל פון בוך. נאר עס פארשטייט זיך, אז רעכט דארף אויסנעטיילט ווערן ווי א ריין סא-ציאלער אינסטיטוט, דעמאלט פאלט שוין אך דעם נוירל פון דער מאטע-ריעלער קולטור נוט ווייניקער ווי דריי פערטל פון בוך.

בערטאלעט באשעפטיקט זיך דערמיט, וואס ער צוטיילט דעם מא-טעריאל אך פארשיידענע קאטעגאריעם אזוי, אז די אפהאנדלונג טראגט דערהויפט א באשריבעריש אוז נוט קיין אנאליטישן כאראקטער. אבער קעדיי צו פארשטיין דיִ באדינגונגען פון ווירטשאפטלעבן אוז סאציאלן לעבנשטייגער, נוצט אוים בערטאלעט שטענדיק א מאטעריאל פון עט-נאלאגיע אוז פון דיִ שכיועדיקע קולטורן, באזולישער, ענוסטישער אוז קלייו-אזוישער. מיט דעם אליין שאפט ער א באזוס פאר א ווירקלעכער סאציאלאגישער דערלערנונג. — עמעס, וויִיט נוט קיין פולן באזוס, אזוי, א שטייגער, פעלן דיִ כאראקטעריסטיקעם פון שוכטן אוז קלאסן-סטרוקטור אין דער נעזעלשאפט אין דער אדער יענער עפאך. עס פעלן דיִ כארא-טעריסטיקעם פון פאליטישן שטייגער, פון נעמיינדע-ארדענונג, וואס זיינען בלויז סכעמאטיש אנגעמערקט אך צוויי-דריי זייטן. גלייך נויט ער אובער צו דער באשרייבונג פון דער קיוזערלעכער רעגירונג פון פאלק יזשראעל אוז לאוט דורך דיִ פראגן וועגן פאדאזוים, וועגן זיין אופקום אוז צופאלונג. ס'פעלט אויך דיִ כאראקטעריסטיק פון שטאט, כאטש אפילע דיִ בובליש טראדיציע אין צוואמענהאנג מיט ארטעלאניש יעדיעם נוט ארטעט וועגן דעם א נאנץ באדויטנדיקן מאטעריאל.

פון באזונדערע מאנאנראפיעם זיינען זייער אינטערעסאנט דיִ פאר-שונגען פון Merz, „Die Blutrache bei den Israelten" (1916).

דער אוטאר האט נעהאט א נאנץ פרומען ווונש — צו דערווייזן, אז דיִ דערשיינונג פון בלוט-נעקאמע, וואס אין א שאנד-פלעק אך דער קול-טור פון פאלק יזשראעל, איז כאראקטעריסטיש פאר יעדן פאלק אך א נעווסער שטופע פון זיין נעזעלשאפטלעבער אנטוויקלונג אוז איז פארבונדן מיט דער פרימיטיווער סאציאלער קולטור פון יזשראעל אין דער ערשטער עפאכע פון זיין הויסטארישער עקזיסטענץ.

דערבייִ מויונט Merz אז דאס פארשווונדן פון בלוט-נעקאמע, איז ארויסנעריפן נעווארן אדאנק דער ווירקונג פון דער רעליגיע, אוז אין דעם זעט ער נאך א דערווייז פון דער אנפירנדיקער ראלע פון רעליגיעז מא-מענט אין דער נעשיכטע פון פאלק יזשראעל. אויב מע קאן מיט דערדא-זיקער האנאכע אן שום סאפעק נוט מאסקים זיין, איז אבער פון ריין פאר-שערישן זען דיִ ארבעט פון Merz זייער שאצבאר אוז אינטערעסאנט. ער האט דער ערשטער אופנעקליבן דעם צושפרייטן מאטעריאל, וואס האט א שאיכעם צום מינהנ פון בלוט-נעקאמע אין איין נאנצעם אוז האט נע-נעבן דעם אנאליז פון דעמדאזוקן מאטעריאל אפן נרונט פון דער היינטי-קער פארנליין-דערלערנונג פון פראגן פון פרימיטיוון רעכט. פון דעם שטאנדפונקט דארף דיִ אויספארשונג פון Merz פארנעמען א נאנץ בא-זונדערן ארט אין דער ריי פון אנדערע פרוון צו כאראקטעריזירן דיִ סא-ציאלע מאמענטן אין לעבן פון פאלק יזשראעל.

אן אנדערע, וויינוק בארויטנדיקע, נאר נאנץ אינטערעסאנטע ארבעט, איז דער ארטיקל פון Holzinger „Ehe und Frau in vor den teronomi-schen Israel". (Stduien zur semitische Phisologie und Religions-geschichte 1914" אין זאמלבוך צום 70 נעבורטאג פון יוליוס ווילהויזען, Holzinger מאכט א אינטערעסאנטן פרוו צו אויסנוצן דיִ מא-טעריאלן פון „בראשית" קאפיטל כ"ד (דיִ דערציילונג וועגן אוראמען, ריווקען אוז עליעזערן) אוז אייניקע שטריכן פון אנדערע דערציילונגען אין סייפער „בראשית" (וועגן יאנקעוון, אוראמען), פאר דער כארא-קטעריסטיק פון כאסענע-רעכט אוז דער לאגע פון דער פרוי אין פאלק יזשראעל בוין 7-טן יארהונדערט פאר „קריסטוס-נעבורט". דערבייִ נוצט ער אוים נאנץ ברויט אנאלאגיעם פון ארבישן רעכט. זיין אויספור באשטייט אוז דעם, אז דיִ פארשריוטטע פארם פון כאסענעם איז נעווען בונאמיע (צוויי וויבער), — דערהויפט צוויי שוועסטער. דיִ פאדערונג פון מאנאנאמיע איז ארויסנעשטעלט נעווארן, אבער זי האט נוט נעקענט דורכנעפירט ווערן אין לעבן.

דער ארטיקל לויידט פון קורצקויט אוז אויסזיטקויט פון צוקלייבן דיִ מאטעריאל. עס איז קומאט אונאנאנצן נוט אויסנענוצט נעווארן דער מאטעריאל פון דיִ „נביאים", וווּ מע האט אויך נעקענט נעפונען נאנץ אינטערעסאנטע שטריכן אין דעם זיין. אויסערדעם וואלט נעווען נאנץ נוי-

טוק אין דערדאָזוקער פּראָגע, אזוי ווי אין אַנדערע פּראָגן, צו וועלכן זיך צו דער „משנה", וווּ עס זיינען באַהאַלטן נאָכצוּ אויצערעם פון אוראַלטע מינהאָגים און אינסטיטוטיון. בא היינטיקן טאָג, ווען עס ווערן אויסגענוצט די אשורישע נעזעצן, וועלכע באַהאַנדלען פאַמיליע-רעכט און כאַסענעס-מינהאָגים, קאָן שוין די פּראָגע, וואָס איז אופּנאהויבן נעוואָרן פון Holz. נוט דערלערנט ווערן אָן א צוזאַמענהאַנג מיט דעמדאָזוקן נייעם מאַטעריאַל. דאָך איז אָבער דער ארטיקל פון Holz. א אינטערעסאַנטער און אָרי-גינעלער עטיוד.

אף אזא אופן זעען מיר, אז נוט נעקוקט אף דער קליינער צאָל ארבעטן אפן נעביט פון סאָציאָלער נעשיכטע, האָט זיך דערדאָזוקער מע-טאָד שוין אויסגעוואָרצלט און שוידט זיך אפ פון פריערדיקן טעטאָד, וואָס איז נעווען נוט מער ווי אן איבערדערציילונג פון בובלישע מאַטעריאַלן (פאַרגלייך א שטיינער דעם באַוווסטן בוך פון „Die sociale Verhältnisse der Israeliten").

IV. יסראָעל און די מיזראָכישע ווירקונג.

אפן נעביט פון מיזראָכישער ווירקונג אף פּאַרשיידענע דערשיינונגען אין דער נעשיכטע פון יסראָעל, זעען מיר אן אויסנוצטערונג צוויפל צו פעסט ענלעך צו באַוולישע אדער ענפּטישע אנאלאָגישע דערשיינונגען, זיינען אויברענטער אדער פון די באַוולים, אדער פון די ענפּטיאַנער, — איז מען אצינד איבערצענגט צו דער פּאַרשונג פון קאָנקרעטן מאַטע-ריאַל לויט דעם איינציקן ריכטיקן טעטאָד. ער באַשטייט אין דעם, אז קעדיי צו קאָנקרעטיזירן א ווירקונג פון איין פאַלק אפן צוויי, איז נאָך נוט נענוג די ענלעכקייט גופּא, אין דער הינזיכט איז אויך נויטיק פעסט-צושטעלן דעם קאַנאַל, דורך וואָס די ווירקונג איז געאַנגען.

אונטער דעמדאָזוקן צייכן זיינען אָנגעשריבן נעוואָרן די אָנגעוויזענע ארבעטן פון נרעסמאַן, שמידט, דאסא. מיט דעמעלבוקן מעטאָד באַנוצן זיך אויך מאָווינקעל, עיסלער און אַנדערע.

פון די ארבעטן, וואָס זיינען ספעציעל נעווידמעט דער פּראָגע וועגן דער מיזראָכישער ווירקונג, דאַרף מען קוידעמקאָל דערמאָנען דעם „Alt-orientalischer Kommentar zum alten Testament", צוזויפגעשטעלט פון דעם שוין אין אונדזער איבערבליק דערמאָנטן Jirku (1925). צו יערן אויסצוג פון דער בובל, וועלכער נויטיקט זיך אין א קאָמענטאַרי מיצאַד דער אורמיזראָכישער קולטור, ווערן דאָ נענעבן אנטשפרעכנדיקע טעקסטן (אין דייטשישער איבערזעצונג) פון באַוולישער, ענפּטישער און כעטיטישער ליטעראַטור. דער קאָמענטאַרי שטעלט זיך ריכטיק די אופּגא-בע, ער לייוט זי אָבער נוט אינגאַנצן, וואָרום ער אנטהאלט אין זיך א נאָ-צע רויי וויכטיקע בלויזן. אזוי, אַשטויגער, פעלט אין אים דער אזוי גע-רופענער טעקסט פון Langdon. די סומעריטישע לענגדע ווען נא-נייד אין נענעם, וואָס איז נעווען פובליקירט אין יאָר 1914, אין וואָס האָט אַרויסגערופן א גרויסע ליטעראַטור. אין דעמדאָזוקן קאָמענטאַרי זיינען אויך וויניק פאַראַלעלן צום „תהלים" פון דער באַוולישער ליטעראַטור. אין דער צייט, ווען דידאָזוקע פּראָגע איז נעווען בארירט פון מאָווינקעלן אין יאָר 1921, אין דעם ערשטן באַנד פון „Psalmesstudien" אין אין יאָר 1922 איז זי אויספֿירלעך באַארבעט נעוואָרן פון Stummeron „Summerisch akkadische Parallelen zum Aufbau Alttestamentlichen Psalmen".

עס זיינען דורכגעלאָזן די מאַמע כאַראַקטעריסטישע פּראַלעלן פון די יסראָעלישע אין כעטישע מינהאָגים. דידאָזוקע בלויזן, ווערן, פאַר-שטויט זיך, קוידעמקאָל דערקלערט דערמיט, וואָס דער מאַטעריאַל איז זיך אזוי צוואַקסן, אז איין געלערנטער איז נוט אימשטאַנד נעווען אים אַרומצוגאַפן.

פון אַנדערע ארבעטן, וואָס האָבן א ספעציעלן כאַראַקטער, ווערן מיר קוידעמקאָל אָנווייזן אף יענע ארבעטן, וואָס האָבן א שאיכעם מיט נוי-אַנטדעקטע מיזראָכישע טעקסטן, ווערן ארוים א קריוועשאפט מיטן בויבלישן מאַטעריאַל.

מער פון אלץ האָט אָנגעמאַכט א נרויסן טומל דער שוין דערמאָנטער טעקסט פון לאַנגדאָן Dilmunepos. מע רופט אים מיט דעם-דאָזוקן נאָמען צוליב דעם, וואָס די האַנדלונג פון דעמדאָזוקן טעקסט קומט פאָר אף די אינדזלען דילמון. לויט לאַנגדאָנס אויסטייטשונג זיינען אף דידאָזוקע אינדזלען נעווען די ערשטע מענטשן אין נאַניידן, פון וואַנען זיי זיינען ארויסגעטריבן נעוואָרן דערפאָר, וואָס זיי האָבן אויוועד נעווען אפן פאַרזאָג פון נאָט צו עסן פרוכט פון באַשטימטע בויטמער.

אף אזא אופן האָט זיך דאָ באַקומען א זייער ענלעכער פּראַלעל צו דער ביבלישער לענגדע ווען נאַניידן אין ווען „אדם וחוה". דערבי האָט די סומעריש לענגדע נעקענט זיין אן ארונונאל פאר דער בובלי-שער, אזוי ווי די באַוולישע לענגדע ווען מאַבל. א נאַנצע ריי אַסיריאָלאָגן אין טאַנאַך-פּאָרשער האָבן זיך נענוטען צו קאָנטראָלירן לאַנגדאָנס אוים-טייטשונג, אין דאָ האָט זיך ארויסגעוויזן, אז לאַנגדאָן האָט נוט ריכטיק רעפּטאַוורירט יענע ערטער פון טעקסט, וואָס זיינען שלעכט פּארהוט ge-ווארן, אין אז ער האָט נוט ריכטיק אויסנעטייטשט אויניקע ערטער.

אין זיין רעצענזיע אויבער לאַנגדאָנס אויסנאַבע (אין Zeitschrift der Ungnad האָט Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, 1917 s. 76) Witzel אין זיין „Angebliche sumerische Parallelen zur biblischen Urgeschichte". (Theologische Quartalschrift, .1919, № 2—3) אופּגעוויזן דיי שוואַכע זייטן פון לאַנגדאָנס אויסטייטשונג פון דערדאָזוקער סומערעישער לענגדע.

די בויידע אַסיריאָלאָגן זיינען נעקומען צו אין אויספֿיר, אז אין לאַנ-דאָס טעקסט רעט זיך נוט ווען די ערשטע מענטשן, נאָר ווען די ערשטע נעטער, וואָס האָבן נעוואָינט אף די אינדזלען דילמון, וואָס האָבן דאָרטן אוועקנעלייגט דעם יעמאָר פון קולטור און זיינען אומנעקומען דורך דער האַנט פון זייער אויגענעם זון.

אין דער וויטערדיקער פאָלעמיק ווען דער אויסטייטשונג פון לאַנ-דאָס טעקסט, האָט זיך ענדגילטיק ארויסגעוויזן, אז ריכטיק איז די אוים-טייטשונג פון אונגנאַד און ווינטצעל. אף אזא אופן איז שוין אָפּגעפאַלן די פּראָגע ווען דעם, אז די בובלישע לענגדע ווען נאַניידן איז נענומען פון א סומערעישער לענגדע.

אן אנדער טעקסט, אן ענפּטישער, וואָס איז אנטדעקט פון דעם ענפּטאָלאָג ערמאַן, האָט זיך ארויסגעוויזן פאר דעם ארונונאל פון „משלי".

דאָ נוט א ריוד ווען דעם ענפּטישן בוך אמען-עם-ארע. דעם טעקסט פון דעמדאָזוקן בוך, האָט ערמאַן פובליקירט אין דער Orientalische Litteraturzeitung 1924 № 5.

די פּראָגע פון אפהענגיקייט פון סיפער „משלי", פון ענפּטישן סיי-פער אמען-עם-ארע, האָט ענדגילטיק קלאָר נעמאַכט נרעסמאַן, ווען ער האָט אָנגעוויזן אף א ריי בוכשטאבלעכע ענלעכקייטן. (Die neugefundene Lehre des Amen-em-ope und die vorexilische Spruchdichtung Israels", Z. A. T. W., 1924, № 3—4 און אין א באַזונדער בראָשור „Israels Spruchwissenschaft im Zusammenhang der Weltliteratur", 1925).

אין דערוועלבוקער צייט איז פאָרנעוועצט נעוואָרן די באַארבעטונג פון ספעציעלע פּראַגן. קוידעמקאָל ווילן מיר אָנווייזן אף דעם ארטיקל פון „Tohu wabohu" Caspari. אין יובילי-זאַמלונג לעקאָוועד האָמעל. אָט דער-דאָזוקער ארטיקל נוט אן אויסטייטשונג פון דעם פאַרנעפּלטן טערמין אין דער באַוולישער מיטאָלאָגיע. צום סאָף איז קעדאי צו דערמאָנען דעם ארטיקל פון „Die weiblichen Gottheiten Kanaans" Pilz, (Zeitschrift des deutschen Palästina-Vereins 1924, s. 47).

אין דעמדאָזוקן ארטיקל שטעלט דער אוטאָר פעסט מיט דער פון-לער באַשוינפערלעכקייט דעם אופּקום פון מסוק, פון פּאַרשיידענע נרופּעם

פֿונדערן פֿון נעטונגס, וואָס זיינען אויסגענראָבן געוואָרן אין פּאַלעסטינע. אין דידאָזוקע נרופּעם נעפֿינט ער דענקמעלער פֿון ענופּטישע, באַווילָאָנישע, קלײן־אזיאטישע נעבונטן. ער דערווייזט אויך דיַ נעהערוקויט זויערע צום אָרטונקן סטיל. אין רעזולטאַט קומט ער צום אויספֿור, צו וועלכן עס נוינט אַלײן מער און מער דיַ פֿאַרגלייך־דערלערנונג — אז דער פּאַלעסטינישער סטיל איז א צונויפֿנעמישטער, אין וועלכן ס׳פֿאַרבינדן זיך פֿאַרשיידענע רעליגיוזע וועלקונגען, וואָס קומען פֿון פֿאַרשיידענע ערטער.

פֿילצם אויספֿירן האָבן אַ נרויסע באַדייטונג פֿאַר דער פֿראַגע וועגן מיזראָכישע וועלקונגען אף דער יסראָעלישער קולטור. ניט נאָר דער סטיל אין דער קונסט, נאָר אויך דיַ לישטעראַרישע סחושעטן און פֿארמען אין אַסאַך מוטן און מינהאָגען אין דער רעליגיע, שפּונלען אין זיך אָפּ דיַ וועלקונג ניט נאָר פֿון דער באַוולישער, נאָר אויך פֿון דער ענופּטישער קולטור.

דידאָזוקע וועלקונגען פֿלעכטן זיך צוגוף אַזוי, אַז אַפֿטמאָל נעמט אייגע דיַ אויבערהאַנט אויבער דער צוויישטער. דערייבער קען מען אָנרופֿן דיַ אוראַלטע יסראָעלישע קולטור סינקרעטישע, ניט פֿאַרנעסנדיק דער־ביי, אז אין אירע זיינען אָבער אויך נעוויסע א נאַנצע רייַ אָריגינעלע עלעמענטן.

V. לישטעראטור־נעשיכטע און לישטעראטור־פארמען.

אין אָנהויב פֿון 20־טן יאָרהונדערט האָט דיַ ווינסנשאַפֿט אַפֿן נעבונט פֿון דערלערנען דיַ בובלישע לישטעראַטור, אָפּנענעבן אויר אופֿמערקזאַמקויט אוסטשלוסלעך דיַ פֿראַנן וועגן באַשאַנד און אופֿקום־צייט פֿון דיַ בובלישע בוכער. מע האָט אינגאַנצן פֿארזון יענעם אומשטאַנד, אז אין דיַ בובלישע בוכער האָבן מיר בלויז א קליינעם, פֿאַרנרייזטן און דורך דער נייסטלעכער צעשוואַכטער אויבערבליק פֿון א ברייטער נאַציאָנאַלער לישטעראַטור, וועלכער עם איז געווען פֿרעמד דער ספּעציפֿישער כאַראַקטער פֿון דער היינטיקער בוכ.

אין פֿאַרשיידענע טיילן פֿון דער בוכ זיינען פֿאַרבליבן אויסצוגן פֿון פֿארשיידענע מינים וועלק פֿון דערדאָזוקער אורלאַטער לישטעראַטור, אָנגעהויבן פֿון וועלק פֿון פֿאַלקשאַפֿונג און ענדזוקנדזק מיט וועלק פֿון קינינלעכע אין בייסאַמיקדעשדזיק דיכטער אין שרייבער.

דער ערשטער, וועלכער האָט אויסגעוואָנט דעמדאָזוקן שטאַנדפֿונקט, איז געווען נוסקע, וועלכער איז נאָך פֿאַר דער מולכאָמע אויסגעטראָכט מיט נוט קיין נרויסער אָפּהאַנדלונג וועגן דער נעשיכטע פֿון דער אור־יסראָעלישער לישטעראַטור. דידאָזוקע אָפּהאַנדלונג האָט נוסקעל נעבויט לויט דעם נעווינטלעכן מעטאָד מעטאָד לישטעראַטור־נעשיכטע. ער האָט אַנדעקט אין אויבערבליק פֿון פֿאָלק־לידער, פֿון קונסטלערישער לישטעראַטור פֿון פֿאַר־שיידענע מינים, און אַפֿן נרונט פֿון דידאָזוקע אויסצוגן, האָט ער זיך נע־פֿרוועט צו שאַפֿן א לישטעראַטור־נעשיכטע אלם אזעלכע.

דערדאָזוקער פֿראַנע האָט נוסקעל אויך אָפּנענעבן אופֿמערקזאַמקויט אין זיין קאָמענטאַר צו „בראשית", וועלכן ער האָט פֿאַרעפֿנטלעכט פֿאַר דער מילכאָמע. דיַ לעצטע צויט האָט ער פֿאַרנעוועצט זויער פֿארשוונגען אין דער־דאָזוקער ריכטונג. זוייער אינטערעסאַנט איז זוין „Das Märchen im A. T." (1921) דאָם איז א קליין בוכל, וווּ נוסקעל נוט אַן אנאַליז און טויטט אוים פֿון דער בובלישער טראַדיציע דעם אויבערבליק פֿון לענע־דאַרן עפֿאם.

אַן אנדער ארבעט — איז וועגן „ישעיה" קאַפּיטל ל״נ, „Eine pro- phetische Liturgie" (Z. A. T. W., 1924, 3-4). דערדאָזוקער קאַפּיטל האָט שטענדיק נעבראַכט אין א פֿאַרלענהייט דיַ קאָמענטאַטאָרן. נוסקעל האַלט, אז דאָם איז נעווען א טפּילע אָדער א קאָנאָן, וואָס פֿלעגט דורכ־נעפֿירט ווערן מיט א סיידער פֿון אינוקע שטימען, מעגלעך, אין בייס־האַמיקדעש. אין דערדאָזוקער ריכטונג האָט נוסקעל נעארבעט אויבער דעם נאָמען „מיכה" און אויבער דער הערציילונג פֿון בייפֿער „מלכים" פֿונדערן פֿון נעטונס, וואָס זיינען אויסגענראָבן געוואָרן אין פּאַלעסטינע. אין דידאָזוקע נרופּעם נעפֿינט ער דענקמעלער פֿון ענופּטישע, באַווילָאָנישע, קלײן־אזיאטישע נעבונטן. ער דערווייזט אויך דיַ נעהערוקויט זויערע צום אָרטונקן סטיל. אין רעזולטאַט קומט ער צום אויספֿור, צו וועלכן עס נוינט אַלײן מער און מער דיַ פֿאַרגלייך־דערלערנונג — אז דער פּאַלעסטינישער סטיל איז א צונויפֿנעמישטער, אין וועלכן ס׳פֿאַרבינדן זיך פֿאַרשיידענע רעליגיוזע וועלקונגען, וואָס קומען פֿון פֿאַרשיידענע ערטער.

פֿילצם אויספֿירן האָבן אַ נרויסע באַדייטונג פֿאַר דער פֿראַנע וועגן מיזראָכישע וועלקונגען אף דער יסראָעלישער קולטור. נוט נאָר דער סטיל אין דער קונסט, נאָר אויך דיַ לישטעראַרישע סחושעטן און פֿארמען אין אַסאַך מוטן און מינהאָגען אין דער רעליגיע, שפּונלען אין זיך אָפּ דיַ וועלקונג נוט נאָר פֿון דער באַוולישער, נאָר אויך פֿון דער ענופּטישער קולטור.

דידאָזוקע וועלקונגען פֿלעכטן זיך צוגוף אַזוי, אַז אַפֿטמאָל נעמט איינע דיַ אויבערהאַנט אויבער דער צוויישטער. דערייבער קען מען אָנרופֿן דיַ אוראַלטע יסראָעלישע קולטור סינקרעטישע, נוט פֿאַרנעסנדיק דער־ביי, אז אין אירע זיינען אָבער אויך נעווען א נאַנצע רייַ אָריגינעלע עלעמענטן.

V. לישטעראטור־נעשיכטע און לישטעראטור־פארמען.

אין אָנהויב פֿון 20־טן יאָרהונדערט האָט דיַ ווינסנשאַפֿט אַפֿן נעבויט פֿון דערלערנען דיַ בובלישע לישטעראַטור, אָפּנענעבן אויר אופֿמערקזאַמ־קויט אוסטשלוסלעך דיַ פֿראַנן וועגן באַשאַנד און אופֿקום־צייט פֿון דיַ בובלישע בוכער. מע האָט אינגאַנצן פֿארזון יענעם אומשטאַנד, אז אין דיַ בובלישע בוכער האָבן מיר בלויז א קליינעם, פֿאַרנרייזטן און דורך דער נייסטלעכער צעשוואַכטער אויבערבליק פֿון א ברייטער נאַציאָ־נאַלער לישטעראַטור, וועלכער עם איז געווען פֿרעמד דער ספּעציפֿישער כא־ראַקטער פֿון דער היינטיקער בוכ.

אין פֿאַרשיידענע טיילן פֿון דער בוכ זיינען פֿאַרבליבן אויסצוגן פֿון פֿארשיידענע מינים וועלק פֿון דערדאָזוקער אורלאַטער לישטעראַטור, אָנגע־הויבן פֿון וועלק פֿון פֿאַלקשאַפֿונג און ענדזוקנדזק מיט וועלק פֿון קינינלעכע אין בייסאַמיקדעשדזיק דיכטער אין שרייבער.

דער ערשטער, וועלכער האָט אויסגעוואָנט דעמדאָזוקן שטאַנדפֿונקט, איז געווען נוסקע, וועלכער איז נאָך פֿאַר דער מולכאָמע אויסגעטראָכט מיט נוט קיין נרויסער אָפּהאַנדלונג וועגן דער נעשיכטע פֿון דער אור־יסראָעלישער לישטעראַטור. דידאָזוקע אָפּהאַנדלונג האָט נוסקעל נעבויט דעם נעווינטלעכן מעטאָד מעטאָד לישטעראַטור־נעשיכטע. ער האָט אַנדעקט אין אויבערבליק פֿון פֿאָלק־לידער, פֿון קונסטלערישער לישטעראַטור פֿון פֿאַר־שיידענע מינים, און אַפֿן נרונט פֿון דידאָזוקע אויסצוגן, האָט ער זיך נע־פֿרוועט צו שאַפֿן א לישטעראַטור־נעשיכטע אלם אזעלכע.

דערדאָזוקער פֿראַנע האָט נוסקעל אויך אָפּנענעבן אופֿמערקזאַמקויט אין זיין קאָמענטאַר צו „בראשית", וועלכן ער האָט פֿאַרעפֿנטלעכט פֿאַר דער מולכאָמע. דיַ לעצטע צויט האָט ער פֿאַרנעוועצט זויערע פֿארשוונגען אין דער־דאָזוקער ריכטונג. זוייער אינטערעסאַנט איז זוין „Das Märchen im A. T." (1921) דאָם איז א קליין בוכל, וווּ נוסקעל נוט אַן אנאַליז און טויטט אוים פֿון דער בובלישער טראַדיציע דעם אויבערבליק פֿון לענע־דאַרן עפֿאם.

אַן אנדער ארבעט — איז וועגן „ישעיה" קאַפּיטל ל״נ, „Eine pro- phetische Liturgie" (Z. A. T. W., 1924, 3-4). דערדאָזוקער קאַפּיטל האָט שטענדיק נעבראַכט אין א פֿאַרלענהייט דיַ קאָמענטאַטאָרן. נוסקעל האַלט, אז דאָם איז נעווען א טפּילע אָדער א קאָנאָן, וואָס פֿלעגט דורכ־נעפֿירט ווערן מיט א סיידער פֿון אינוקע שטימען, מעגלעך, אין בייס־האַמיקדעש. אין דערדאָזוקער ריכטונג האָט נוסקעל נעארבעט אויבער דעם נאָמען „מיכה" און אויבער דער הערציילונג פֿון בייפֿער „מלכים" וועגן דעם נאָמען אלישע. צום באַדויערן, האָב איך ניט נעהאַט קיין מע־לעכקייט צו באַקאָמען זיך ניט דידאָזוקע ארבעטן.

אין נוסקעלס וועג נייט אויך זיין שילערן Tegbura Jahnow. זיי האט ארויסנעלאָזן א בוך אונטערן נאָמען „Die hebräische Leichenlied im Rah- me des Völkerdichtung" (1923). אפֿן נרונט פֿון די פֿארשפֿרייטע מינהאנים, וואָם זיינען צונויפֿנעבונדן מיטן קולט פֿון מיימים, פֿרוווט זיך יאנאוו פֿעסט־צושטעלן דעם יסראָעלישן ריטואל. זי רעסטאַווירט די פֿארבליבענע יום־ראָעלישע קונעם, קלאַסיפֿיצירט זיי און פֿרוווט זיך דערגיין זייער אופֿקום אין דער ליטעראַטור.

קרויוויש, נאָר פֿון אן אנדער אופֿנאַבע, זיינען די ארבעטן פֿון Thilo. ער האָט ארויסגעלאָזן אן אויבערזעצונג פֿון „שיר השירים", „קהלת" און „איוב". צו דידאָזוקע אויבערזעצונגען, האָט ער אויך נענעבן אן ארויי־פֿיר און א קאָמענטאַרי. דערביַ נוט ער ארויס פֿון דיַ האַנאָבעם, אז „שיר השירים", „קהלת" און „איוב", זיינען נאַנצע לישטעראַרישע ווערק מיט א באַשטימטער פֿארם און סטיל. באַזונדערס אינטערעסאַנט איז זיין בא־צוגנ צו דיַ אָפּטע פֿרוון פֿון אויסטייטשן „שיר השירים", וווּ א זאַמלונג פֿון ווערק (דעו׳ לעצטער פֿרוון פֿון דעם מין נעהערט Le Cantique Dussane „de Cantiques" (1919.

אָט בענוניוע צו דידאָזוקע פֿרוון נוט ער א שארפֿע קריטיק. ער דער־ווייזט, אז „שיר השירים" איז אן אוינהייטלעך ווערק, סאַי לוט דער פֿארם, סאַי לוט דעם אינהאַלט.

דיַ ווינצוקע ארבעטן אַפֿן נעביט פֿון אויספֿארשן דיַ בובלישע לישטער־טור מיצאַד ׳ער פֿארם און סטיל, האָבן, אין טאָך נעווינען, א קאָלאָסאַלע באַדייטונג. נאָר מיט דער הילף פֿון פֿארמלן און היסטאָריש־לישטעראַרישן מעטאָד איז מעגלעך צו רעקאָנסטרוקטירן דעם בובלישן, צוטויפֿנעמישטן און פֿון פֿרומען שטאַנדפֿונקט באַארבעטן מאַטעריאַל — דעם עמעס אוים־זען פֿון דער יסראָעלישער קונסטלערישער און פֿאָלק־לישטעראַטור. דערי־בער נעהערט דער שוּל פֿון נוסקעלן און טילא א פֿרוכטבארע צוקונפֿט.

VI. אלגעמיין היסטאָרישע ארבעטן.

דיַ אַלנעמיינע היסטאָרישע ארבעטן, וואָם זיינען פֿאַר דער אָנגעוויזענער צייט ארויסנענאַנגען, ניבן נאָך ניט קיין וויכטיק נייטן. אלם א פֿולן קאָמ־פּענדיום פֿון דע ; מין דאַרף מען רעפֿערן רודאָלף קיטעלס „Geschichte des Volkes Israel" (1923 — 1925), איך האָב נעזעען בלויז דיַ פֿערטע אויסנאַבע, נאָר פֿון דיַ רעצענזיוקס איז צו זעען, אז אין דער נייער אויסנאַבע זיינען נעמאַכט נעוואָרן די נויט וקע הויפּטפֿעם וועגן די ארבעאָלאָנישע אנטדעקונגען און איינצעלנע פֿרנ,גן, אבער קיין נייס איז דאָרט ניטא. פֿאַרקערט, קיטעל טרעט ארוים ק נגן דיַ פֿרוון צו רעווידירן דיַ פֿראַנע וועגן „דברים" און דיַם־קוטערט מיט זעלבסטשטענדיקן אין דער פֿראַנע וועגן מוישען און וועגן דאָם ערשטע ארויסדרינגען פֿון דיַ בני־ישראל אין קנאַאן.

אין זיין נאָר וואָם ארויסנעלאָזעגעם ערשטן באַנד „Geschichte des israelitisch - jüdischen Volkes" טרעט זעלזין ארוים מיט אן ארי־נינעלער באַהויפּטונג, אז דיַ בני־ישראל זיינען ארייַנגעדרונגען אין קנאַאן דאָם ערשטע מאָל אין יאָר 1400 פֿאַר „קריסטוס נעבוירט", דעמאָלט ווען זיי האָבן זיך באַפֿעסטיקט אין שכם. שפּעטער האָט מוישע ארויסגעפֿירט פֿון מיצראַים א קליין היפֿל סעמיטישע פֿאַסטעלער, און האָט זיך נעפֿרוווט צו ארייַנדרינגען אין פֿאַלעסטינע, אָבער ער איז אומנעקומען פֿון דיַ הענט פֿון זייער אייגענע בריידער, וואָם האָבן ניט נעוואָלט אָנעמען דיַ רעליניע פֿון נאָט „יהוה" (יאהווה). יהושע בן נון מיט „בית יוסף" איז אויבערנעאַנגען דעם יארדן און האָט זיך באַפֿעסטיקט אף דיַ עפֿראַים־בערג, און דאָרטן האָט ער נעלייגט דעם אָנהויב פֿון שייוועט עפֿראים. דערביַ האָט זיך אים אייג־נעבען צו שלימן א בונד מיט דיַ יסראעליִם, וואָם זיינען נעזעסן אין שכם און א דאַנק זייניע ניצבוינעם האָט ער אייגנעפֿירט דיַ רעליניע פֿון יאהוש.

קענן אָט דער זעלבסטשטענדיקער, אָבער נאַנץ סובייקטיווער קאָנ־צעפּציע טרעט ארוים קיטעל. דאָך איז צווישן דיַ אַלנעמיינע היסטאָרישע

ארבעטן זעלבונג בײַ ווירקלעך אונטערעסאנט מיט זיין לעבעדיקן נעדאנק אוֹן מיט דעם, וואָס ער איז פֿרײַ פֿון די אלגעמיינע סבֿעמעס אוֹן פֿאָרמולעס. אבער צום באדויערן איז דידאָזוקע לעבהאַפֿטיקייט פֿון נעדאנק אננעוועדעט אַף אזא נעבֿיט, וווּ עס איז קומאט נית מענלעך אַ פּינקטלעכע אוֹן דעטאַלירטע ווישנשאַפֿטלעכע אויספֿארשונג. אוֹן דעם פֿאַל וועט אים טרעפֿן דערזעלבער גורל, וואָס האָט נעטראָפֿן מיט אַ נאַנצע רײַ פֿאָרנענגער אוֹן צייט-כאַווירים וווּ Jirku אוֹן אַנדערע ענגפּטאָלאָגן, וואָס סטאַרען זיך איינצושטעלן די דאַטע פֿון יעציעם מיצראים אוֹן מוישעס ראָל אין דער הינזיכט מיט די אָדער יענע אומקלאָרע עטנאָגראַפֿישע טערמינען אין די ענפּטישע דענקמעלער. קענן זיערע הִפּאָטעזן שטעלן זיערע קריטיקער שטענדיק ארויס א נאַנצע רײַ שאילעם אוֹן ספֿיקעם, אדער קאָנטר-הִפּאָטעזן, אוֹן די זאַך רירט זיך ניט פֿון אָרט. זי וועט זיך אויך ניט רירן ביז וואַנען עס וועלן ניט נעפֿונען ווערן קיין דאָקומענטאַלע באַוויזן, וואָס וועלן דערלויבן איבערצוגיין פֿון דער לענענדע אין סייפֿער „שמות" אוֹן סייפֿער „יהושע בן נון" צו אַן אביעקטיווער, היסטאָרישער אויספֿארשונג.

בא היינטיקן טאָג איז מען נית קיין הִפּאָטישע רעקאָנסטרוקציע, נאָר א קריטישע אָפּשאַצונג פֿון דעם דערציילערישן מאַטעריאַל פֿון די זעקס ספֿארים, אדאַנק יענע הילף-מיטלען, וועלבע די וויסנשאַפֿט האָט בא היינטיקער צייט אין אור רעשוּם.

אין דער הינזיכט איז אָן שום סאָפֿעק דאָס אויינציקע אין זיין ארט — נרעסמאַנס בוך: „Mose und seine Zeit", וואָס איז ארויסגעלאָזן געוואָרן נאָך פֿאַר דער מילכאָמע אין יאָר 1913, אָבער, וואָס קען לויטן אינהאַלט פֿארעלטע ווערן צו די שטרעמונגען.

נרעסמאַן איז, עמעס, אויך נית פֿרײַ פֿון דער שטרעבונג צו דאַטירן די צייט, וען די בני-ישראל זיינען נעקומען קיין מיצראים אוֹן וען זיי זיינען פֿון דאָרט ארויסגענאַנגען, דערבי סטאַרעט ער זיך צו באַשטימען דעם באַראַקטער פֿון ארויסדרינגען פֿון די בני-ישראל אוֹן די באַצונגען פֿון די „עברים" מיט די „מצרים". אָבער דער ווערט פֿון זיין בוך באַשטייט נית אין די דאָזיקע הִפּאָטעזן. ער באַשטייט אין דער אויסטייטשונג פֿון די טראַדיציעס אין סייפֿער „שמות" אויסגעטראַכט, אָדער אונטער זיי איז דאָ א רעאַלער גרונט פֿון לעבנשטיינער. ער ברענגט ארבישע מאַטעריאַלן, וואָס באַראַקטעריזירן דעם אופֿאַלן אוֹן איצטיקן ארבישן לעבנשטיינער, אוֹן אויך א נאַנצע רײַ נעאָגראַפֿישע אוֹן נעאָלאָגישע פֿאַקטן, קעדריי צו באַווייזן, אז די טראַדיציעס פֿון סייפֿער „שמות" באַזירן זיך אַף א מאַטעריאַל, וואָס שטאַמט ווירקלעך פֿון זעכצונעם ווען וואַנדער-שטיינער, אוֹן דערויבער האָבן זיי א נעווינט באַדייטונג פֿאַר דעם היסטאָריקער. דערהויפּט זיינען אינטערעסאַנט יענע פֿאַראַלעלן, מיט וועלבע נרעסמאַן באַלייכט דעם פּיונקט-ריטואַל אוֹן דעם קולט פֿון „ארון" אוֹן „טשכן", אַלס א באַוועגלעכער „מקדש". מע קען זאָגן, אז כאָטש נרעסמאַנס בוך אין נית קיין קאָמענטאַרי צום סייפֿער „שמות", נית ער דאָך אַסאַך מער, ווי א וואָסער עס איז דעטאַלער קאָמענטאַרי.

פֿון אַנדערע היסטאָרישע ארבעטן, וואָס האָבן אַן אַלגעמיינעם באַראַקטער, דאַרף מען באַמערקן אויף אירן ענגלישע אוֹן ארבעט. די ענגלישע איז — דאָס קאַלעקטיווע Combridge Ancieut. דער ערשטער באַנד פֿון דערדאָזוקער ארבעט איז ארוים אוֹן יאָר 1923. די קריטיק האָט דידאָזוקע ארבעט באַגעגנט מיט פֿולשטענדיקער באַגיטיקונג (פֿאַרגלייך Orientalische Literaturzeitung אין 1924, 8 אוֹן אין 1925, 1 Theologische Literaturzeitung). דערבי האָט מען אָבער נוט זאָלן וועגן אונטערעם שטעלן מיט זיך פֿאָר די קאַפּיטלען, וואָס זיינען נעווידמעט סיריע אוֹן פֿאַלעסטינע, וואָס נעהערן דער פֿון פֿון Cook.

דאָזעלבע קען מען אָבער נוט זאָנן וועגן דער ארבעט פֿון Desnoyrs. Histoire du peuple hébreu (vol I, 1922).

דער אַוטאָר איז א קאַטוילישער טעאָלאָג, אוֹן אויב עס קומט אוים אָפּצושטעלן זיך אַף זיין ארבעט, איז עס נאָר דערפֿאַר, קעדריי צו דערווייזן, וויּ אַזוי דער קריטישער נויסט דרינגט ארויס אַפֿילע אין די פֿעלסונגען פֿון דער ארטאָדאָקסיע. זיין בוך איז נעווידמעט דער עפֿאָכע פֿון דיַ „שופֿטים". די נעשיכטע פֿון דיַ „שופֿטים" ווערט באַהאַנדלט אין דערזעלביקער ברײַ-נאָלאָנישער ארדענונג, וויּ אין דעם בוכלישן סייפֿער „שופֿטים". דיַ קולט-פֿראַקטיק פֿון דער שופֿטים-עפֿאָכע ווערט כאַראַקטעריזירט לויט דער טראַדיציע, וויּ אַן „אָפּקער" פֿון דער עמעסער עמונע. אָבער דער אַוטאָר שיידט אונטער אין דער טראַדיציע נופֿע פֿארשיידענע רעדאַקציאָנעלע באַארבעטונגען, ארויסגעשטעלט ערטער, דערבי נעמט ער אָן נית נאָר דעם קוק פֿון דער בוכלישער קריטיק, נאָר ער מאַכט אַפֿילע א זעלבשטענדיקן אַנאַליז. אויסער דעם באַנוצט ער זיך אויך מיט א בריוסן ארכעאָלאָגישן אוֹן עטנאָלאָגישן מאַטעריאַל אוֹן ער נית אויך אָפּ אופֿמערקזאַמקייט דיַ סאָציאַלע פֿארהעלטענישן אוֹן דער רעכטלעכער ארדענונג פֿון לעבן. צוליב דעם, שטעלט מיט זיך פֿאָר זיין בוך א מאָדנע אַמאַלנאַמע פֿון ארטאָדאָקסאַלע האַנאָכעם אוֹן וויסנשאַפֿטלעכע עקסקורסן, וועלבע פֿאַלן זיך נית פֿאַנאַנדער — נאָר אדאַנק זיין מאיסטערישן, רײַן פֿראַנצויזישן סטיל.

VII. ארכעאָלאָגישע אויספֿארשונגען.

צום סאָף איז נויטיק כאָטש בעקיצער אָנצוריַרן אָט דעמדאָזוקן נעבית, נית נעקוקט אַף דעם, וואָס דיַ רעזולטאַטן פֿון דיַ ארכעאָלאָגישע אויסזוכונגען, זיינען בלויז רויער מאַטעריאַל, אַף וועלבן עם ארבעט ערשט דיַ וויסנשאַפֿט. אָט דערדאָזוקער מאַטעריאַל האָט א גרויסע באַדייטונג. אומדערוואַרטעטע אוֹן רויבע אויסגראבונגען, וואָס זיינען נעמאַכט געוואָרן אין פֿאַלעסטינע, זיינען געווען איינע פֿון יענע גוואַלטיקע שטויסן, וואָס האָבן ארויס נעטאָן דיַ בוכלישע וויסנשאַפֿט פֿון דיַ טראַדיציאָנעלע רעלסן אין וואָס נעטאָן דיַ בוכלישע וויסנשאַפֿט פֿון דיַ טראַדיציאָנעלע רעלסן אין וואָס האָבן זיַ נעצוואונגען צו וועגדן דיַ אופֿמערקזאַמקייט אַף דעם פֿארנלייך-היסטאָרישן אוֹן עטנאָלאָגישן מעטאָד. אָט דיַ איינגראבונגען, וואָס זיינען איבערנעריסן נעוואָרן אין דער צייט פֿון דער מילכאָמע, האָבן זיך וויידער באַגייט. דיַ רעזולטאַטן זיינען וויידער נית אַלע פּונקטליקורט. אָבער דאָס, וואָס עס איז שוין באַווּיזט, שטעלט מיט זיך פֿאָר א נרויסן אונטערעם. מיר וועלן זיך נית אָפּשטעלן אַף קלייניקייטן אוֹן וועלן באַמערקן בלויז אויפֿגעקע וויכטיקע נעפֿונסן. קוידעמקאָל דארף מען באַמערקן באַריכט, וואָס איז נית לאַנג פֿארעפֿנטלעכט נעוואָרן וועגן דיַ אוסנראבונגען פֿון הארוועדדער אונזוועריטעט אַף ארט פֿון אוראַלטן שומרון, דיַ הויפּטשטאָט פֿון קיניג „אחאָב". דיַדאָזיקע אויסגראבונגען זיינען פֿארענדיקט נעוואָרן אוֹן דער אנטדעקונג פֿון דיַ רעזולטאַטן פֿון אחאָב'ס פּאַלאַץ, דאָס איז א מאָנומענטאַלע נעמויערטע שטיין-נעבײַדע פֿון 65 ostroka (אועלבע שערבלעך) מיט אופֿשריפֿטן. צוויי זאַכן פֿון העלפֿאַנט-בוין, וואָס מע האָט נעפֿונען צווישן רוינען פֿון דעם פּאַלאַץ, זיינען אין ענגפּטישן סטיל. דיַ אופֿשריפֿטן האָבן א נרויסע באַדייטונג פֿאַר דער כאַראַקטעריסטיק פֿון דער קינניגלעכער פֿארוואַלטונג אוֹן ווירטשאַפֿטלעכע, ווייל דיַ דאָזיקע שערבלעך מיט אופֿשריפֿטן זיינען פֿאַקטורן, ד.ה. צעטלעך פֿון זאַכן, וואָס מע פֿלענט ארויסנטראָגן אוֹן דער קינניגלעכער „שאצקאַמער". דאָס זיינען דיַ ערשטע ווירטשאַפֿטלעכע דאָקומענטן פֿון דער יסראַעלישער אלטיס-לעכקייט *).

וויטער זיינען דאָ אונטערעסאנטע רעזולטאַטן פֿון דער ענגלישער עקספּעדיציע אונטער דער אנפֿירונג פֿון Duncan אוֹן Macalister. וואָס פֿירן דיַ אויסגראבונגען אוֹן יערושאַלאַים אַף דעם ארט פֿון „עיר דוד". מע האָט נעפֿונען רעשטלעך פֿון אויגקע וועגט פֿון דער עפּאָכע פֿון דיַ „יבוסים", וועלבע האָבן נעלעבט אוֹן יערושאַלאַים פֿאַר דיַ יידן, פֿון דאָווידס אוֹן שלומיס עפּאָכע. פֿאַר דער עפּאָכע פֿון דאָווידס ווערט אויגעשטעלט דער צאָפֿנדיקער גרענעץ פֿון „עיר דוד". מע האָט נעפֿונען רעשטלעך פֿון „מגדל דוד", א גוואַלטיקער טורם.

פֿון Macalisters נעפֿונסן, וואָס האָבן א שאיכעם צו דער נעשיכטע פֿון רעליגיע, וועלן מיר אָנווייזן אַפֿן בילד פֿון א נעטען אפֿן וואָס פֿון שלומיס עפּאָכע. מע האָט נעפֿונען אויגקע שערבלעך מיטן נאָמען פֿון

*) פֿארגלייך Gr. Z. A. T. W. 1925 s. s. 147—150.

גאָט „יה" אָדער „יהו" אין דו שפּורן פֿון דער „טויטער שטאָט" אין דער יסראָעלישער עפּאָכע.

אויסער ירושלים ווערן געפֿונדן אויסגראָבונגען אַפֿן אָרט פֿון דער שטאָט „שילה", אין דער נענט פֿון „טויטן יאם" (ים המלח), אין דער נענט פֿון „מואָב", אין דער נענט פֿון דו אורלטע „פּלשתים", אין אין אויגיקע אַנדערע פֿונקטן. דערווייל זיינען נאָך פֿון דורכאויקע פֿונקטן קיין ווכטיקע רעזולטאטן נישט. עס ווערט זיין נישט אויסגרוק צו באמערקן, אַז צו דו פֿרויערדיקע געזעלשאפֿטן פֿאר אַרכעאָלאָגישע אויספֿארשונגען אין פּאלעסטינע, איז אין יאָר 1920 צוגעקומען נאָך איינע. לויט דער אינויצאטיוו פֿון דעם באקאנטן אַרכעאָלאָג Clay האָט זיך אין ירושלים געבילדעט דעט אַן אינטערנאַציאָנאַלע געזעלשאפֿט «Palestine Oriental Society» מיטן אָנטייל פֿון ענגלישע, פֿראַנצויזישע, דויטשישע און יידישע געלערנטע. דורכאויקע געזעלשאפֿט פֿירט נאָך נישט קיין גרויסע אויסגראָבונגען, זי באַשפֿטיקט זיך נאָר מיט דער באַארבעטונג פֿון דעם באקומענעם אַרכעאָלאָגישן און מיט דעם אופֿקלייב פֿון פֿארשוידענע מוסטערן פֿון אָרטיקן פּאָלקלאָר.

אין דעם אָרגאַן פֿון דערדאָוויקער נעזעלשאפֿט, באַווייזן זיך א גאַנצע רייע אינטערעסאַנטע אַרבעטן.

מיט דעם פֿארענדיק איך מיין ווייט נישט פֿולן אויבערבליק, אויך ווייל נאָר באמערקן, אַז אין דער ענגלישער און פֿראַנצויזישער ליטעראַטור ווייזן זיך אַזינד ספעציעלע אַרבעטן, ווָאס זיינען נעווידמעט דעם יסראָעלישן פּאָלקלאָר (Frazer און Saintyves). זיי זיינען אָבער פֿאר מיר פֿאר־בליבן נישט צוטרויטלעך. איך האָף, אַז מיין אויבערבליק, ווָאס אוז נישט נאָר פֿול, האָט דאָך באַלויכטן דעם גרויסן פֿראָגרעס, ווילכן מיר זענען אינצט אין דער מאירעוו־אייראָפּעישער ביבלישער ווישנשאפֿט. פֿאר דעם הויסטאָ־רישקער־מאטעריאַלוסט און פֿאר דעם סאָציאָלאָג האָט דערדאָזוקער קערפֿונקט א באדויטונג פֿון דער ערשטער מאדרויגע. עס עפֿענען זיך אויסער־נע־ווינטלעך־רייכע פּערספּעקטיוון. מע קען דערוואַרטן, אַז אין דער נאָענטער צוקונפֿט, וועט דער שווערפֿונקט פֿון דו אויספֿארשונגען ענדגילטיק אויבער־געטראָגן ווערן אַף דו פֿראַגן פֿון סאָציאַלער נעשיכטע און מאַטעריעלער קולטור.

נאיאבר, 1925 יאָר.

ליטעראטור און פאלקלאר.

אינסטיטוט פֿאר ווייסרוסלענדישע קולטור — יידישע אָפּטיילונג.
Інстытут Беларускае культуры—Яўрэйскі Аддзел.

נ. אויסלענדער.

פּערעצעס „שטעט און שטעטלעך".

אין דער צייט פֿון פּערעצעס יובילֵיי (1901) איז די אַלגעמיינע פֿאַרשטעלונג וועגן פּערעצן געווען נאָך גאַנץ עלעמענטאַר און איינזיטיק. ניט לאַנג פֿאַר דעם, באַם שוועל פֿון 20 יאָרהונדערט, האָט פּערעץ געהאַט פֿאַרסאַכאַלט דעם עטאַפּ פֿון „כּסידיש" (אין „וד" פֿון 1900 איז שוין דאָם וויכטיקסטע פֿון אָט דעם ציקל געווען אָפּגעדרוקט). אָבער די יידישע לעזער־סוויווע האָט נאָך ניט באַווּסט אַרייַנגענעמען אין אִיר באַווּסטזיין די מאַטיוון פֿון פּערעצעס נייסטן קונסטלעריש עטאַפּ. ניט געקוקט אַף דעם, וואָס אין „כּסידיש" איז פּערעץ ארויסגעטראָטן מיט אַ נייעם וואָרט, דורכגעדרונגען מיט פֿרייד און באַגייסטערונג, האָט לער יידישער לעזער דאָך נעפֿילט נאָך דעם מאָם פֿון פּערעצעס סארקאַזם, פּערעצעס לוידנשאַפֿטלעבן האַס און פּערעצעס צאָרן.

אַזאַ ארט פֿאַרשטעלונג וועגן אַ „בייזן פּערעץ" איז אין יענער צייט געווען זייער פֿאַרשפּרייט.

— „פּערעץ, וואָס האָט מיט אַ בייזער פֿלינקער האַנט ארויסגעריסן „שטיקער", שטיקער פֿון יידישן לעבן און זיי אונדז געוואָרפֿן אין פּאָנים אַריין מיט עקל און מיט אַ בישער בייז נעפֿיל"...

אַזוי האָט באַלמאַשאַוועס אין דער „יידישער פֿאַמיליע" פֿון 1902 געוואָרפֿן דִי פֿלוג־כּאראקטעריסטיק *) פֿון פּערעצן. אין דאָם איז געווען דאָם גאַנגבארע אין יענער צייט, דאָם האָט געשטימט מיט דער וויס פֿאַרשפּרייטסטער פֿאַרשטעלונג וועגן פּערעצן אין דער צייט פֿון זיין יובילֵיי.

מיט דערדאָוונקער פֿאַרשטעלונג האָט מען זיך אַ צייט לאַנג ניט געוואָלט צעשיידן.

נאָך מיט אַ פּאָר יאָר שפּעטער, אין 1904 יאָר, וועט פּערעץ האָט ארויסגעלאָזן דאָם ערשטע העפֿט פֿון דער באַנייטער „יידישער ביבליאָטעק", האָט מען געקאָנט לייענען אין אַ רעצענזיע אין „פֿרײַנד" פֿון זעלבן יאָר:

— „מיר פֿאַרגלייכן די זעקס בוינן, וואָס לינן פֿאַר אונדז, אין דעם העפֿט מיט זעקס בוינן פֿון יענער אַלטער „ביבליאָטעק".

מיר זוכן דאָ סימאָנים פֿון דאָרט און געפֿינען ניט. דאָם ראַדי־קאַלע, דאָם בייזע, דאָם ברענענדיקע און שטעכנדיקע — טרעפֿן מיר דאָ ניט. דאָם האַרבע, נאָר באַהאַרצטע אומבעראַכּ־מאָגעסדיק־שניידיקע פֿעלט דאָ. מיר זוכן דאָ כּאָטש איין האָר פֿון „שטרײַמל", כּאָטש איין קנײַטשעלע פֿון „באָנצע שוויג׳ם" זויערן פּאָנים, כּאָטש צען שורעס פֿון „לימעראַטור און לעבן" — אומזיסט... און מיר דערמאָנען די אַלטע „ביב־ליאָטעק" און מיר בענקען נאָך איר"...

אויב אַזוי האָט מען „נעבענקט" אין 1904 יאָר, איז דען אַ וווּנדער, וואָס אין דער צייט פֿון פּערעצעס יובילֵיי האָט מען זיך ניט געקאָנט צעשיידן מיט דער פֿאַרשטעלונג וועגן דעם „בייזן פּערעץ"? אין יענער צייט, אונטער די ערשטע סימפּטאָמען פֿון דער פֿרייהייט־באַוועגונג, האָט זיך די יידישע לעזער־סוויווע צוגעוואָנט שוין, אַז פּע־רעצעס נאָמען זאָל זיין פֿאַרבונדן מיט אַלץ, וואָס איז אַקטועל און צייטמעסיק. מ׳איז געוואָנט געוואָרן זען, וויַ דער „בייזער פּערעץ" מישט זיך אַריין אין דער סאַמע געדיכטער מיט פֿון ארומיקן לעבן, צאָרנט און האַסט, קעמפֿט און געווינט דעם קאַמף...

וועג מען קוקט איצט אַף פּערעצן פֿון יענער צייט, זעט מען אז דיזאָוונקע פֿאַרשטעלונג וועגן דעם „בייזן פּערעץ" איז שוין דעמאָלט — אין דער צייט פֿון זיין יובילֵיי — געווען נאָר אַן איינזיטיקע פֿאַרשטעלונג. אין דאָם האָבן אינגיבן באַווּסן דִי „פֿאָלקסטימלעכע געש־שיכטן" *). אָבער דִי „פֿאָלקסטימלעכע געשיכטן" האָבן געפֿירט צו אַ צוויטן מין איינזיטיקייט אין דער באַצויונג צו פּערעצן. גראַדע נאָך דִי „פֿאָלקסטימלעכע געשיכטן" האָט געגומען הערשן אַ מיינונג, אַז דער „בייזער פּערעץ" — דאָם איז געווען אַ נידעריקערע שטופֿע פֿונם „עמעס" פּערעץ. עס איז אָנגענומען געוואָרן צו מיינען, אז דאָם סאַרקאַסטישע און צאָרנדיקע האָט אין פּערעצן נעשטאַמט בלויז פֿון דִי האַסקאָלע־טענדענצן, וועלכע ער האָט שפּעטער אין זיך גיווינט געווען, אין דִי „פֿאָלקסטימלעכע געשיכטן" האָט מען שוין געוואָלט זען

*) אַ מער גענוע כּאראקטעריסטיק פֿון פּערעצעס שאַפֿן האָט באַלמאַשאַוועס געגעבן אין 1901־טן יאָר.

*) דִי „פֿאָלקסטימלעכע געשיכטן" האָט פּערעץ אָנגעהויבן צו דרוקן אין 1904 יאָר אין „פֿרײַנד".

דעם אייגנציק־עכטן פּערעץ אוּן דאָס איבערציקע אָפּווּאַרפֿן, ווי אַ פֿאַר־שׂטופּע, ווי אַ פֿאַרביינייעדיקע טענדענץ.

אַפֿילע בּא מענטשן, ווָאס האָבן נאָענט געקענט פּערעצן, ווי נאָמבערג אוּן אַנדערע, האָט זיך איינגעשטעלט אָט דער שׂאָבלאָן אין דער באַציונג צו פּערעצן.

עס פֿאַרשטייט זיך, אַז דיזדאָוויקע באַציונג איז פֿונקט אַזוי אייגנזייטיק, ווי יענע באַציונג פֿון פּערעצעס יוביליי־צייטן, ווען מ׳האָט נאָר דעם „בייזן פּערעץ" געהאַלטן פֿאַר דעם אייגנציק־עכטן פּערעץ. עס לאָזט זיך בעשום אויפֿן גיט פֿאַרשטיין פּערעצעס אַנטוויקלונג אין זייַ נאָכיובילי־פּעריאָד, אויב מען נעמט גיט אָן פֿון טכילעס, אַז דאָס אַזוי גערופֿענע „בייזע", דאָס צאַרנדיקע אוּן סאַרקאַסטישע האָט קיינמאָל גיט אויפֿגעהערט צוזאַמענלעבן מיט דער ראָמאַנטישער עפּיק פֿון די „פֿאָלקסטימלעכע געשיכטן" *). דאָס זיינען געווען שטענדיק־שטיקע אוּן שטענדיק צוזאַמענלעבנדיקע קיכלעס פֿון פּערעצעס קינסטלעריישער נאַטור. די נאַנצקייט פֿון פּערעצעס נאַטור (פּערעץ האָט פֿאַרמאָנט זיין נאַנצקייט) איז באַשטאַנען דערין, וואָס ביידע דיזדאָוויקע קיכלעס האָבן איינע די אַנדערע אַקטיוויזירט, איינע די אַנדערע צום וואָרט ארויסגערופֿן.

עס איז אַ טאָעס צו מיינען, אַז נאָר אין די „פֿאָלקסטימלעכע געשיכטן" האָט פּערעץ געפֿונען זיין סטיל. קאָן מען דען דערביי פֿאַרזען, אז אין די דראָמען, דערהויפֿט אין „באַנאַלט אַפֿן אַלטן מאַרק", האָט דער „בייזער פּערעץ" גענומען דערנענטערן זיך צו אַ סטיל, וואָס איז שוין גאַנץ ווייט פֿון די „פֿאָלקסטימלעכע געשיכטן"?

פּערעצעס וועג איז גיט נאָר דער וועג, וואָס פֿירט צו דער פֿאָלקסטימלעכקייט, נאָר אויך יענער וועג, וואָס פֿירט אַוועק פֿון איר. פֿערעצעס סטיל איז גיט נאָר דער, וואָס נעמט אָן דעם וואַרעמען, באַהאַרצטן פֿרימיטיוון פֿונם פֿאָלק־עפּאָס, נאָר אויך דער סטיל, וואָס צעריסט באַציונגס מיטן פֿאָלק־פֿרימיטיוון, קלעדי צו געפֿינען דעם אויסדרוק פֿון די פֿאַרוויקלטסטע לעבן־דערשיינונגען.

די אינערלעכע לאָגיק פֿון פּערעצעס שאַפֿן איז באַשטאַנען דערין, וואָס אין געוויסע מאָמענטן, אויסטער געוויסע וויזקונגען האָט פּערעץ געפֿונען זיין אייגענעם סינטעז דאָ אַז דעם אין דאָ אַז יענעם וועג.

אוּן אָט דאָס שטייט, אייגנטלעך, אַצינד, וויי די אַקטועלע אופֿנאָבע אין דער פּערעץ־פֿאָרשונג: אופֿדעקן די קענזייטיקע באַציונגען צווישן אָט די צוויי סטילן, וועלכע מען זעט אין פּערעצעס ווערק, געפֿינען זייערע טיפֿערע וואָרצלען. פֿאַרענטפֿערן דיזדאָוויקע אופֿנאָבע וועט אָבער מענלעך זיין נאָר אין איין פֿאַל: דעמאָלט, וועט מיר וועלן נאָכשפּירן די אַנטשטייונג פֿון דעם אָדער יענעם סטיל, וועט מיר וועלן זען וועלכע שליכעס ער האָט אין זיין צייט געהאט אויס־צופֿירן אוּן וואָס פֿאַר אַ צווישנשטופֿן זיינען נעווען צווישן די צווייערליי סטילן פּערעצעס. דאָס לעצטע איז באַזונדערס וויכטיק, וויל דאָ אין די צווישנשטופֿן וועלט די אינערלעכע לאָגיק פֿון פּערעצעס שאַפֿן וויי־ניקער פֿאַרוויקלט, זי באַקומט מער נאַטירלעכקייט אוּן געוועצמעסיקייט.

בענוינייע צו די „פֿאָלקסטימלעכע געשיכטן" האָבן מיר גראָדע אַזאַ ווערק, וואָס קאָן אונדז אינטערעסירן אין דער הינזיכט. דאָס זיינען די „שטעט אוּן שטעטלעך", וועלכע פּערעץ האָט נעדרוקט אין „יוד" פֿון 1902 מיט אַ קורצער צייט פֿאַר דעם, ווי ער האָט נענומען שרייבן די „פֿאָלקסטימלעכע געשיכטן".

האַלטן זיך נאָענט בּא אָט דער אינערלעכער לאָגיק פֿון פּע־רעצעס שאַפֿן אוּן געפֿינען דאָס אָרט פֿון די „שטעט אוּן שטעטלעך" אין דעם גאַנג פֿון פּערעצעס קינסטלעריישער אַנטוויקלונג — דאָס איז די אופֿגאַבע, וואָס מיר שטעלן זיך היינטיקס מאָל.

עס מוז אָבער פֿון טכילעס אָן געזאָגט ווערן, אַז באַם אינטוקן צוישטאַנד פֿון אונדזער לימטעראַטור־פֿאָרשונג ווערט אַזאַ אופֿגאַבע — ווי בעשיידן זי זאָל גיט זיין — דאָך אַרויסגעפֿרעסט אין די ענטטע רעמען, וואָס לאָזן גיט גיין וויטער פֿון אַ מער־ווייניקער פֿאַרבריייטערטן טעקסט־אַנאַליז. בּא דעם איצטיקן מצבֿ אין קאָנטראָלירטן מאַטעריאַל, וואס זאָל אופֿשטעלן די אַטמאָספֿער פֿון אָנהויב יאָרהונדערט, אין וועלכער ס׳זיינען געשאַפֿן געוואָרן די „שטעט אוּן שטעטלעך", קאָן מען נאָך גיט רעדן גיט וועגן דער אַנטשטייונג־געשיכטע פֿון אָט דעם ווערק, גיט וועגן יענער אַלגעמיינער פֿונקציע, וואס די „שטעט אוּן שטעטלעך" האָבן אין דער לימטעראַטור אויסגעפֿילט.

צו אונדז רעט נאָך דערווייל אָט דער דאָקומענט בלויז מיט דער עלעמענטאַרער שפּראַך פֿון זיין טעקסט, אַף וועלכן ס׳איז בין איצט נאָכניט געלייגט נעוואָרן קיין אַכט. מיר הויבן דערוויבער אָן פֿון דעם עלעמענטאַרן טעקסט־אַנאַליז אוּן זאָל אונדזער פּרווו זיין אַ שטוים צו דער קומענדיקער פֿילזייטיקער באַהאַנדלונג פֿון דעמדאָזיקן באַדייטנ־דיקן דאָקומענט פֿון פּערעצעס שאַפֿן.

1. צווישן „כסידיש" אוּן „פֿאָלקסטימ־לעכע געשיכטן".

די ערשטע פֿאָר יאָר פֿונם נאָכיובילי־פּעריאָד ברענגען מיט זיך אַ געוויסן שטילשטאַנד אין פּערעצעס קינסטלערישן שאַפֿן. אין די יאָרן 1901, 1902 אוּן 1903 האָט פּערעץ גיט אָפּגעדרוקט קיין ווערק, וואָס זאָל האָבן אַ גרעסערע באַדייטונג.

שוין אין 1902 יאָר האָט רוזוו בריינין געהאַט די מענלעכקייט פֿאַרצווואַרפֿן פּערעצן, אַז אין זיינע לעצטע־נעדרוקטע כסידישע דער־ציילונגען „ווידערהאלט ער זיך אויך צופֿיל אוּן צו אָפֿט"...*)

וויי עס זאָלן גיט געווען זיין דערביי ר. בריינינס קאָוואָנעס, איז דאָך אין דיזדאָוויקע ווערטער זיינע געלענן אַ שטיק עמעס. פּערעצעס כסידע־שער שטייגער איז שוין צו דער צייט געווען אויסגעשעפט, אוּן די דער־ציילונגען, אין וועלכע פּערעץ האָט געפֿרווט נאָך ציען וויטער דעם פֿאָדעם פֿון „כסידיש", האָבן שוין קיין נייעס מיט זיך גיט געברַאכט. די נרוגטלעכע אויסבעסרונג, וועלכע פּערעץ האָט נעמאַכט אין זיינע פֿריאיקע ווערק (אוּן אויך אין „כסידיש"), צוגרייטנדיק זיי צו דער יובילי־אויסגאַבע, האָבן קלאָר באַווּזן, וויי שטאַרק עס איז אויסגעוואָקסן פּערע־צעס קינסטלעריש מיסטערשאַפֿט אין די לעצטע יאָרן פֿאַרן יובילי.

*) אַמבויליעטסטן פֿילט זיך דאָס אין „מאַנוש", וווּ עס זיינען שוין פֿאַראַן באַשטימטע עלעמענטן פֿון פּערעצעס עפּישן שטייגער.

*) רוזוו בריינין: „עטוואָס אינבער לימטעראַטור", דער „יוד" № 21 1902.

אָבער ס׳אִיז קענטיק, אַז קיין אויסנאַנַנפּוּנקט פַּאר דעם נייעם קונסטלע־רישן עטאַפּ, וועלכער אִיז שפּעטער פַּאַרקערפּערט געוואָרן אוּן דִי „פַּאָלקסטימלעכע נעשיכטן", האָט פּערעץ אוּן דִי ערשטע נאָכּזוּכּילי־יאָרן נאָך ניט געהאַט געפֿונען *).

אוּן אָט אַזוי, אָן סימאָנִים פֿוּן אַ נייער קונסטלערישער וועגוּנג, וואָס זאָל פֿירן וויטער פֿוּן „כסידיש" — טרעפֿן מיר פּערעצן אוּן דִי ערשטע יאָרן נאָכּן יובילי.

פַּאַראַן אָבער אוּן דִידאָזוקע יאָרן אַ מערקווירדיקער שטריך, וואָס לאָזט זיך בעשום אויפֿן ניט פַּאַרשווייגן — דאָס אִיז פּערעצעס פּראָדוק־טיוו טעטיקייט, אַלס פּובליציסט.

עס אִיז דאָך געווים מערקווירדיק, אַז נראָדע אוּן דער צווישנצייט, וואָס טיילט אָפּ „כסידיש" פֿוּן דִי „פַּאָלקסטימלעכע נעשיכטן", ווערט פּערעץ אוּן אַ נעווִיסער מאָס אָפּגערִיסן פֿוּן דער נאָרמאַלער קונסטלע־רישער אַרבעט אוּן ניט זיך אָפּ מיט לייב אוּן זעל דער פּובליציסטיק, אוּן „יוד" פֿוּן 1902 שרייבט ער פֿוּן וואָנען דִי איבערזיכטן „שטעט אוּן שטעטלעך", דִי סעריע „ליטעראַטור אוּן לעבן", אוּן דער „יודישער פַּאמיליע" פֿוּן דערזעלבער צייט שרייבט ער מאָנאַטלעכע איבערזיכטן, אוּן „פֿרייַנד" פֿוּן 1903 שרייבט ער נאָכּן רעוולער „בריוו פֿוּן וואַרשא" אוּן אַנדערע פּובליציסטישע ארטיקלען **). צו דער צייט נעהערט אויך דִי סעריע „ר׳ שלוימע אוּן זיינע מאַסלעך" — אַ קלייַנע סעריע אַלעגאָריעס, וואָס האָט זיך געדרוקט אוּן „יוד" פֿוּן 1902. פַּאר פּערעצעס שאַפֿן אִיז עס ביכלאַל נעווען כַּאַראַקטעריסטיש: דִי אַלע־גָאַריי־מאַסלעך פֿלעגן שטענדיק זיין דער סימפּטאָם פֿוּן אַ גע־וִיסער פּובליציסטישער אנשטרענגונג, וואָס פֿלעגט זיך ניט געפֿינען קיין אָרט אוּן דער ריין קונסטלערישער פּאָרם. דִי סעריע „ר׳ שלוימע אוּן זיינע מאַסלעך" האָט אוּן זיך אויך דעמדאָזוקן סימפּטאָם. שוין פֿוּן ערשטן בליק זעט זיך, אז דאָ אִיז דאָס „מאַסלע" שוין וויט אָפּגע־גאַנגען פֿוּן דער כסידישער לענגעדע־מאַסלע צו יענער אַלעגאָריע־מא־סלע, וווּ דער נימשל קומט אַלעמאָל גלייך נאָך דעם סיפּור האַמאַסל. כאָטש ר׳ שלוימע זאָגט, אז אַף פַּראַגן, — „וואָס דאַרף מען טאָן? וואָס וועט מאָרגן זיין? — ענטפֿערט ער ניט אוּן קיין רעצעפּטן שרייבט ער ניט, אִיז דאָך דִי מאַסלע באַרופֿן צו פֿאַרענטפֿערן געווִיסע פֿראַגן פֿוּן דעם מען. דִי סעריע „ר׳ שלוימע אוּן זיינע מאַסלעך" שאַפֿט דערִיבער יענע איבערגאַנגפֿאָרם, וועלכע קאָן אוּן אַ געווִיסן זינען פֿאַרשטענדלעכער מאַכן אויך דִי „שטעט אוּן שטעטלעך".

דער ערשטער איינדרוק, וועלכן מ׳באַקומט צוגייענדיק צו פּערע־צעס „שטעט אוּן שטעטלעך" — דאָס באַדייטנדיקסטע פֿוּן פּערעצעס פּובליציסטישן מאַטעריאַל אוּן דער צייט — אִיז אַ נאָכּן באַשטימטער. דאָ זעט זיך, אז נאָך דעם „כסידיש" האָט פּערעץ מיטאַמאָל דערפֿילט דעם פֿאַרלאַנג צו אָנטאָפּן דעם פֿאַקטישן, אזוי צו זאָגן, סטאַטיסטישן באָדן פֿוּן יידישן לעבן. אַווייַנס האָבן מיר שוין געהאַט אַמאָל אוּן אָנ־הויב פֿוּן פּערעצעס שאַפֿן, ווען פּערעץ האָט זיך געלאָזט פֿאָרן איבער שטעט אוּן שטעטלעך מיט סטאַטיסטישע צווקן אוּן האָט אויפֿנו־בראַכט פֿוּן דאָרטן זיינע „סקיצן אוּן בילדער" (דעמאָלט בא זייער דער־שיינען האָבן זיי נעהיסן: „בילדער פֿוּן א פּראָווינץ־רייזע"). „עס אִיז געווען — דערציילט פּערעץ ווען יענער צייט — דער סאָף פֿוּן דִי גוטע אוּן דער אָנהויב פֿוּן דִי שלעכטע ציטן", אוּן פּערעץ האָט זיך באַנוצט מיט דער געלענהייט פֿוּן א סטאַטיסטישער עקספּעדיציע, וואָס אִיז אַרגא־ניזירט געוואָרן אַפֿן פּריוואַטן אויפֿן הויף איינעם א פֿיינאַנסיסט — בלאָך.

דִי איצטיקע „עקספּעדיציע" פֿוּן 1902 יאָר אַרגאַניזירט דער „יוד". וואָס ס׳האָט געצווונגען דעם „יוד" איבערגעבן פּערעצן דִי אָפּטיילונג „שטעט אוּן שטעטלעך", וועלכע ס׳האָט בזיז אַהער נעפֿירט מ. ספּעק־טאָר, וויסן מיר ניט. ס׳אִיז אָבער קלאָר, אַז דער „יוד" האָט נעהאַט דערין אַ היפּשע נויט. מע טאָר ניט פֿאַרגעסן, אַז פֿאַרן ציענסטישן „יוד" אִיז דאָס יאָר 1902 — דאָס לעצטע יאָר פֿוּן זיין דערשיינען — געווען אויך אַ מין „סאָף פֿוּן דִי גוטע יאָרן". דער „סאָף" אִיז באַשטאַנען דערִין, וואָס אונטער דעם דרוק פֿוּן דער פֿאַרשטאַרקטער ארבעטער־באַוו־נונג האָט געמומען אויסוועבן זיך יענע אופּלעבונג, וועלכע עס האָט מיט זיך געבראַכט דער ציענזם. דער „אַליידישער" כַּאַראַקטער פֿוּן דער ציענזטישער באַוועגונג האָט שוין אופּגעהערט צו זיין אַפֿילו אַן אילוזיע, ווִי ער האָט אויסגעזען פֿאַר גאָנץ בריטש שוכטן אוּן דִי ערשטע פֿינף יאָר פֿוּן זיין אַנטוויקלונג *). פֿאַר פּערעצן, וועלכער האָט דִי „שטעט אוּן שטעטלעך" געמומען שרייבן אוּן ציענזטישן „יוד", האָט דאָס געהאַט פֿיל צו זאָגן. פּערעץ אִיז אוּן דער צייט אָפּגעפֿרעמדט פֿוּן דער ידישער ארבעטער־באַוועגונג. דער קריזיס פֿוּן דער „אַליידישער" ציענזטישער באַוועגונג גייט אים אָן ווִי א נאָענטע זאַך. אוּן אָט אוּן דעם מאָמענט, ווידער א מין „סאָף פֿוּן דִי גוטע יאָרן" באַקומט פּערעץ ווידער דעם פֿאַרלאַנג צו באַקענען זיך מיטן „נעווייַנטלעכן וואָלכּדיקן יידישן לעבן" (פֿוּן דער פֿארעדע צו דִי „רייזע־בילדער"). פּערעץ נעמט שרייבן דִי „שטעט אוּן שטעטלעך".

אויסערלעך ווערט עס ווידער געשריבן לעשעם סטאַטיסטיק **).

---

*) צו דער כַּאַראַקטעריסטיק פֿוּן אָט דעם קריזיס, וועלכן ניט דאָ איז דאָס אָרט צו באַהאַנדלען, ווילן מיר נאָר דערמאָנען, אז אין „יוד" פֿוּן 1902 האָט שוין אַפֿילו פֿאַסיוס שאַך געשריבן מיטן טאָן פֿוּן אנטוישונג:

– „דער ציענזם האָט אזוי־פֿיל מי אוּן ארבעט פֿאַרוועגדעם, קעדוי־צו קריגן א פּאָר נעגידים. וואָס האָט אָבער דאָס אַלעס געהאָלפֿן? אִיז דער ציענזם דערפֿון געוואָרן שטאַרקער?.. אוּן אז.ו. („יוד" № 19 1902).

**) עס אִיז כַּאַראַקטעריסטיש די מעלדונג, וואָס אִיז געווען אָפּגעדרוקט אוּן „יוד" באַלד נאָך דעם, ווִי פּערעץ האָט געמומען פֿירן דִי פּראָווינץ־אָפּטיילונג:

„מיר האָבן באַשלאָסן דִי אָפּטיילונג פֿוּן „שטעט אוּן שטעטלעך" אוּן „יוד" צו פֿאַרבעסערן אוּן פֿאַרבעסערן, עס זאָל ווירקלעך אוּן אויר אָפּגעשפּונלט ווערן דאָס גאַנצע יידישע לעבן אוּן דער פּרָא־ווינץ. צו דעם צוועק בעטן מיר אַלע קאָרעספּאָנדענטן, וועלכע מיר דאַנקען פֿאַר דער בוזאַהערוקער הילף, זיי זאָלן אונדז ווייטער אויך ניט פֿאַרלאָזן, אוּן זיי זאָלן אונדז געבן וואָס מער ווִיכטיקע, ריכטיקע פֿאַקטן פֿוּן יידישן לעבן, דערוקער סטאַטיסטישע דאַטן, רעפֿעראַטן פֿוּן פֿאַרוויגן, צדאָקע־כעווערעס אויכדוימע...

(קורסיוו פֿוּן „יוד").

*) דִי „דריי כּופּעס", וואָס זיינען אָפּגעדרוקט געוואָרן אין 1901 יאָר, האָבן קיין אָנהויב פֿוּן אָט דעם נייעם עטאַפּ ניט בַּאדייט. פּערעץ האָט אַפּילע אויסגענלידערט די „דריי כּופּעס" אוּן דעם באַנד „פֿאָלקס־טימלעכע נעשיכטן", אָבער קיין נאַטירלעכער טייל פֿוּן אָט דעם בוך אִיז עס ניט נעווען אוּן אין זיינע „זיכרונעס" האָט פּערעץ צוגענעבן, אז דִי „דריי כּופּעס" זיינען אויבערהויפּט בא אים ניט געלונגען.

**) ער באַטוילוקט זיך אויך מיט פּובליציסטיק אוּן „הצופה".

פּערעץ האָט ווידער באַקומען כּיישעק צו איינשונקען זיין פּאַטאזיע אין ציפּערן, אין קאָנקרעטע מאַטעריאַלן, אין קאָרעספּאָנדענצן. ווו רעגיסטער פּערעץ פֿירט זיינע וועכנטלעכע אינערזיכטן אין „יוד“!

ער פּאַרפּעלט ניט קיין אייגיקע וואָך. ער טוט עס אויך ניט קיללאַכער יאַד. זיין מאַטעריאַל דאַרף ער שעפּן פֿון ברייוו, ווען די קאָרעספּאָנדענטן שיקן צו. אָבער וואָס גיבן הויליע ברייוו?

— „ברייוו אין מאַימאַרים ווי האָלץ — שרייבט פּערעץ אין זיין אינערזיכט פֿון 4/XII — פֿון פּאַרשיידענע דאַטן, פֿון נאַניע טפֿוצעס יסראָעל. נאָר די פּאַקטן צושיטן זיך, ווי זאַמד, קלעפּן זיך נישט און האַלטן זיך ניט צוזאַמען אין עס טרינקט מיר דער מויך קלערנדיק: אַף וואָס פּאַר אַ פּאָדעם בינד איך אויף די פּערל?“

מיר ווילן נאָכדעם זען, ווילכן „פּאָדעם“ פּערעץ האָט ענדליך געפֿונען פּאַר זיינע „שטעט אין שטעטלעך“, דערוויל מוזן מיר אָבער פֿעסטשטעלן, אַז דיזאָוויקע אנשטרענגונג צו געפֿינען אַ „פּאָדעם“, אַן אייגענע לייניע אין דעם שלאַך פּאַקטן אין יעדיעס, שטערט דאָך ניט פּערעצן צו פּאַרוואַנדלען די „שטעט אין שטעטלעך“ אין אַן אויסגעצייכנטן ליטעראַרישן זשאַנר.

פּאַר אַזאַ נשאַנר, ווו די פּעליטאַנאַרטיקע „שטעט אין שטעטלעך“, וויסט פּערעץ, איז אינערזיקע טיפֿזינניקייט ניט קיין גרויסע מאַילע. פּערעץ וויסט אויך, אַז אינערזיק אנזעטיקן מיט פּאַרבן טויג דאָ ווידער נישט.

— „מען קען דאָך קיין „שטעט אין שטעטלעך“ מיט טראַגעדיען ניט פּאַרענדיקן“ — שרייבט פּערעץ אין דעם אינערזיכט פֿון 29/V. אין ער האָט, קאָנטיק, דאָס שטענדיק אין זינען. ער איז אין זיינע אינערזיכטן אויסגערעכנט, ער היט זיך פֿון פּאַרווינקלטע סיטואַציעס, ער קוקט נאָר אין דער בריי, ער זוכט וואָס וויטער צו פּאַרכּאַפּן אין דער פּערפּעריע פֿון יידישן לעבן, וואָס מער צו פּאַרנעמען דעם נאַנצן שעטעך פֿון יידישן לעבנשטיינער.

אָבער די אייגענע פּערעציש פּאַרב פֿילט זיך אויך אין די פּאַקטן, וועלכע ער נעמט פֿון קאָרעספּאָנדענטיש ברייו. דער אייגענער פּערעציש פֿילט וואָלן, וויל אין „יוד“, וווּ עס האָט זיך אקארשט געדרוקט דער באַגייסטערטער „כּסדיש“, וואָקסט אויס אין איר נאַנצער גרויס די נעשטאַלט פֿונם „בייזן פּערעץ“.

פֿון וואָך צו וואָך ווערן די אינערזיכטן אַנגענאָמן מיט סאַרקאַזם מיט ליידנשאַפֿטלעכן צארן. פּערעצן קומט אָן מיט שוועכע מי אָט דעם צארן אייגצוהאַלטן אין נעווייסע ברענן, די ברענן פֿון דער ציענישטיש־באַלעבאַטישער ציטונג „דער יוד“.

דאָס אייגענקע, מיט וואָס פּערעץ פֿאַרענטפֿערט זיך נאָך דערבי, איז פֿאָלגנדיקעס:

— „ווי ב י י ע ר ן (דער קורסיוו איז פּערעצס) אַ באַלעבאַטישע נעשעמע זאָל ניט זיין, ווי אסעקורירט אַ באַלעבאַטישער מויך זאָל ניט זיין פֿאַר אַ בראנד פֿון אַ נייער אידייע איז דאָך לא ימלט, עס זאָל זיך אים אַ פֿונק יהדות ניט אַרויננפֿאַלן, אַ בלייַ זאָל ניט אַ מאָל אַרייַנדייסן זיך אין אַ באַלעבאַטישן קלייַן־זאָק“...

אין פּערעץ נעמט זיך קלוימערשט די רעכט אָט די „בלייַבן“ צו וואַרפֿן אין דער „בלייערנער באַלעבאַטישער נעשאָמע“. — „אין מיינע בלייַבן, וואָס איך לאָז אויבער פֿינצטערע שטעט אין שטעטלעך? אין מיינע מאָמענטאַלע פֿאָטאָגראַפֿיעס, וואָס איך מאַך דערבי?...“

אָט אזוי רעכנט אויס פּערעץ די פֿאַרדינסטן פֿון זיינע „שטעט אין שטעטלעך“. עס איז אָבער קאָנטיק, אַז שיטן מיט בלייַבן אין דעם „באַלעבאַטישן קלייַן־זאָק“ איז דאָך ניט געווען די אייגצלנע אופּנאַבע פֿון פּערעצס וועכנטלעכע אינערזיכטן. דער דיאַלאָג מיטן יידישן באַלעבאָם — דעם הויפּטלעזער פֿון „יוד“ — האָט פּערעצן ווינציק וואָס געקאָנט באַגייסטערן. וועגן אים, דעם יידישן באַלעבאָם, האָט פּערעץ שוין נאָר פֿרי באַקומען אַ באַשטימטע מיינונג. נאָך אין 1896 יאָר האָט פּערעץ געשריבן:

— „אינדוער באַלעבעלס האָט אַ דיקע גלאַטע הויט; ניט אַזוי געשווינד טרעפּט אים אַ פּייל, אויך האָט מען אים צופֿיל אין צוּלאַנג צוגעוואָנט צו נאַגלמאַנל אין קאַנדלצוקער, עס זאָלן אים אַזוי לייכט שמעקן די ביטערע יאַנטע־בלעטלעך“...

פּערעץ האָט אויך איצט געקענט זיכער זיין, אַז די „שטעט אין שטעטלעך“ — ניט וויינקער ביטערע, וויל די יאַנטע־בלעטלעך — וועלן נאָך וויינקער שמעקן דעם יידישן באַלעבעלס. קאָנטיק פּערעצס קאַוואַנע האָט זיך ניט אויסגעשפּט מיטן דיאַלאָג מיטן יידישן באַלעבאָם *). אין מיר הערן וויזקלעך אין אייגער אַ וואָך, וווּ עס קומט צו פּערעצן די „שרה בת טובים“ פֿון זיין פּובליציסטישן זשאַנר — „די באָבע יאַנט פֿון שטעט אין שטעטלעך“ אין זאָנט צו פּערעצן:

— מעקאַנע בין איך דיר ניט. שטענדיק מישן בעזעם!..

פּערעץ ענטפֿערט אים דערוף:

„וואָס זאָל מען טאָן באָבענזי? וווּ דאָס מאָול שטעלט אַ מענטש, דאָרט אין טשאַסאָוואָ“...

אָט דאָ האָבן מיר פּערעצס עמעסער באַצוגונג צו זיינע „שטעט אין שטעטלעך“ אין אָט דערין איז, קאָנטיק, די לאָגיק פֿון פּערעצס שאַפֿן באַשטאַנען: צווישן „כּסדיש“ אין „פּאָלקסטימלעכע געשיכטן“ דערפֿילן זיך „טשאַסאָוואָ“ אין שטעלן זיך אַף דער וואָג דאָרט, וווּ דאָס „מאָול“ הייסט.

וועלכער „מאָול“ האָט אָבער דערבי מיט פּערעצס ווילן אננפֿירט? אין וועלכע באַדייטונג האָבן נעהאַט די „שטעט אין שטעטלעך“ פּאַר פּערעצן — דעם קינסטלער?

*) קאָנטיק, אַז דער נאַנצער פּילוואָער, מיט וועלכן פּערעץ האָט נעוואָלט אָנלאָדן זיין שיידערונג פֿון יידישן באַלעבאָם, האָט אין די „שמעט אין שטעטלעך“ ניט נעקאָנט אויסנעוונצט ווערן. פּערעץ קערט זיך דערויבער אום צו דער טעמע „אַ יהדישער מענטש, אַ באַלעבאָם“ אין אַ באַזונדערן אַרטיקל פֿון דערזעלבער צייט, אונטערנעשריבן „דער לעץ פֿון רעדאַקציע“. (דער „יוד“ 1902 20 №) אין אין צוויטן אַרטיקל, וואָס גייט אין דער סעריע „ליטעראַטור און לעבן“, אינטערנעשריבן לצפ“ר (דער „יוד“ 1920, 41 №). אין לעצטן אַרטיקל ניט שוין פּערעץ נאָר אַ הויליע קאַריקאַטור פֿונם יידישן באַלעבאָם.

2. פּערעץ אין „יוד"

דִי „שטעט אוּן שטעטלעך" האָבן זִיך נעשריבן פַּאַרן „יוד" — אַ ציטיגסטיטל אָרגאַן. נעשריבן האָט זיי אָבער פּערעץ, וועלכער האָט, קאָנטוּן, בּאַקומען נעווּיסע רעכט צו זיין אוּמאָפּהענגיק אין זיינע וועכנטלעכע אִיבערזיכטן *). פּערעץ אַליין פֿלעגט דִידאָזוקע אוּמאָפּהענגיקייט אָפּטמאָל אוּנטערשטרייכן. אָט זיינען אַ פּאָר ביישפּילן. אין דעם אִיבערזיכט פוּן 18/XII דערציילט פּערעץ וועגן איינעם אַ קאָרעספּאָנדענט „אַ וויינענדיק וועכמל", וועלכער בעט פּערעצן נִיט טשעפּען דעם שעדלעצער ראָוו, — וויל „ער אִיז אוּנדזערער אַ ציטיגסט".

— „נאָר אין דעם וו אַ ס ע ר (קוּרסִיוו פּערעצעס) קאָן אִיך אִים לייִדער נִיט אָפּוואַשן פוּן זיינע זינדן!" — ענטפֿערט דערוף פּערעץ.

פּערעץ דערלויבט זִיך אָפּטמאָל אַ פֿרייַען קוּק אַף דער אָפּיציע־לער ציטיגסטיטשער פּראָגראַם: — ציטיגזם — שרייבט פּערעץ — אִיז אייגנטלעך אַ הוּן; נאָר אַז עס וועלן אִיר אוֹפֿוואַקסן גאָלדענע פֿלינגל פֿאַר פֿינף אוּן צוואַנציק מִילִיאָן, וועט זי ווערן אַן אָדלער אוּן אָוועק־פֿליען וויַיט, וויַיט צום לבנון צום הר־הבית... דערווייל זיצט זי אַף איין אָרט, אוּן יעדער קוּמט אוּן לייגט אִיר אונטער אויסצוווּצרעמען אַן אַנדער אי". . קוֹלטוּר־אייער, עקאָנאָמישע אייער, אִיוּורִים־בעאִיוּרִים־אייער... אוּן וואָס זאָל זי נעבעך טאָן, די הון? זי וואַרעמט...

— אוּן אַלע אייער האָבן אין זיך ל ע ב ן ?...

— ניין... אַסאַך וואַנט־גערִיבענע אייער... אַקאָרעס...

אַזוינס קען מען הערן פוּן פּערעצן נאָנץ אָפֿט.

אין איינעם אַן אִיבערזיכט, וועו עס קוּמט אִים אוים רִיידן וועגן דִי רעדאַקטִיע, וואָס דִי ציטיגסטן שטייען אוים מיצאַד דִי קלִיי־קוידעש, דערמאָנט פּערעץ, וואָס עס פֿלעגן טאָינען דִי ערשטע כּסדִים, בעאיים מע פֿלעגט זיי פֿאַרפֿאָלגן, די אַלטע מאַסקילִים, וועו מע פֿלעגט זיי שמייסן אין דִי באטעמדראָשִים אַף אָפּטע קאנקארדאנציעס.

—„ אוּן וואָס טאָינען הייַנט דִי ציטיגסטן — פֿרעגט פּערעץ אוּן שטרייכט אונטער — אִיך זאָג בעפֿירעש ה י י נ ט, קאָלזמאַן ז י י זיינען שוואַך, קאָלזמאַן מען יאָגט ז י י **). אַלע טאָינען אִין נערעכטע טאָינע: אִין וויקוּעך צוווּישן מויכעם אוּן הערצער דאַרפֿן זִיך דִי נראָבע העכט נִיט אַרייַנמישן!"...

עס פֿאַרשטייט זיך, אַז נעבן אַזעלכע אָנצוהערעניש אַף דער צוקונפֿט פוּנם ציטיגזם האָט נעקענט זיך דערלויבן נאָר פּערעץ. קיין אַנדערן וואָלט מען עס אִין „יוד" נִיט דערלויבט *). פּערעץ האָט זיינע רעכט אַף אַ נעווּיסער אוּמאָפּהענגיקייט נעהאַט אוּן ער פֿלעגט זיך אָפֿט מִיט דִידאָזוקע רעכט באַנוצן. אָבער בּאַ זיין נאָרער אוּמאָפּהענגיקייט האָט פּערעץ דאָך נעמוזט האָבן אַ שטעלונג צו די פֿאַקטן פוּן אַרום, אין דערפֿון נעמט זיך יענע אנשטרענגונג צו נעפֿינען דעם „פֿאָדעם" פוּן דִי „שטעט אוּן שטעטלעך", וועגן וועלכער מִיר האָבן שוין אויבן נעהערט פוּן פּערעצן אַליין.

אוּן פּערעצן אִיז ווִירקלעך נאָרנִיט נרינג נעוואָן צו נעפֿינען אַזאַ „פֿאָדעם". אַ פּעסט־אוּיסנעשפּראָכענע באַציונג צום אַרום, צום נאָנצן יִידִישן נעזעלשאַפֿטלעכן לעבן האָט פּערעץ אין דער צייט נִיט נעהאַט. פֿאַר די „שטעט אוּן שטעטלעך" אָבער אִיז נויטיק נעווען אַ נעוויסער אוּיסנעהאַלטענער פּובליציסטישער נעדאַנקען־נאָנג. ער האָט דערבּער טאַקע זייער אוֹפֿריכטיק נעשריבן דעם 21/VIII, אַז ער אִיז נִיט מעקאָנע „פּעסטע שרייבער". פֿאַר אים זיינען אַזעלכע שרייבער „נייענדיקע מאַ־צייוועס", זאָנט פּערעץ, אָבער אין דערזעלבער צייט וויל ער, מע זאָל וויסן, אַז ער אִיז אויך נִיט מעקאָנע דִי פֿיין־שרייבער, דִי „פּערפֿוּם־שרייבער", כּאָטש אַ מאָל, נִיט פּערעץ צו, אִיז ער זיי מעקאָנע נעווען.

— „פֿיין־שרייבער, זאָנט פּערעץ, בּאַקומען קיין האַקאָשעס, קיין פּראָטעסטן נִיט... זיי רינגלען אַרום סאָמע כּינעזישע פֿינגערלעך, וואָס שאקלען מִיט אַ פֿאַרגליווערטן זִיסן שמייכל דִי שפּילקע־קעפּלעך: יא, יא!"

אוּן אָט צווישן דִי בּיידע „עקסטרעמען" — דִי פּעסטע שרייבער אוּן דִי פּערפֿוּם־שרייבער — זוכט פּערעץ דעם „פֿאָדעם" פוּן זיינע אִיבער־זיכטן. עס אִיז נאָנץ נאַטירלעך דערבּיי צו זען, וויַ פוּן מאָל צו מאָל פֿאַרשטאַרקט זיך דִי סוּבּיעקטיוו־קינסטלעריש בּאַפֿאַרבונג פוּן דִי אִיבער־זיכטן. נאָנץ פֿאַרשטענדלעך אִיז אויך פּערעצעס שטייגער צו גרופּירן דעם מאַטעריאַל פּריי, אָן שום סיידער, פוּן צופֿאַל צו צופֿאַל. אָבער אַ נעוויסע גרופּירונג פוּנם מאַטעריאַל אִיז דאָ פֿאַרט קאָנטיק, עס וואַרפֿט זיך אין דִי אויגן שוין אין דִי ערשטע אִיבערזיכטן, אַז פּערעץ מיידט אוים יענע טעמען, וועלכע זיינען, אַזוי צו זאָגן, דִי אָפּיציעלע טעמען אין דער ציטיגסטישער פּרעסע אוּן אין דעם „יוד" נופֿע.

אַזאַ טעמע, לעמאָשל, אִיז אַלעמאָל נעווען דִי באַציונג צווישן פֿאָלק אוּן אינטעליגענץ. אַף דער טעמע האָט מען נִיט אוֹפֿנעהערט צו שרייבן אין „יוד" דורך דער נאַנצער צייט פוּן זיין דערשיינען. דער אַרט שרייבן אִיז דערבּיי נעווען אַ נאָנץ באַשטימטער אוּן האָט זיך אַמבו־לעטסטן אָנגענעמערקט אין אַן אַרטיקל פוּן ש. בערנפֿעלד אין „יוד".

— „מיר וויסן נִיט — האָט נעשריבן ש. בערנפֿעלד, מיינענדיק מִיטן „מיר" דִי יִידישע אינטעליגענץ — דאָס מיר האָבן דעם פּאָשעטן אויליעם מער נוּיטיק אַלס דער פּאָשעטער אויליעם — אונדז. מִיט אונדזער „המון עם" האָבן מיר זיך ניט וואָס צו שעמען..." **)

פֿאַר דער צייטונג דער „יוד" אִיז עס נעווען אַ שטענדיקע טעמע אוּן א שטענדיקע אַנטפּלעקונג, צו וועלכער מע פֿלעגט זיך אַלע מאָל

---

*) פּערעצעס באַציונג צום צִיטיגזם, אַף וויפֿל דאָס האָט זיך אַרויסבאַווּיזן אויסער דִי „שטעט אוּן שטעטלעך", פֿאַרדינט אַ באַזונדערע אָפּהאַנדלונג. פֿאַר אונדז דאָ וועט זיין נענוג צו דערמאָנען, אַז אין זעלבן „יוד" פוּן 1902 האָט פּערעץ געהאַלטן פֿאַר זיין פֿלוכט צו פֿירן אַ פּאָלעמיק (אונטערגעשריבן: ד"ר שטיצער) מִיט איינעם אַ ד"ר רוּנדשטיין, וואָס איז אַרויסגעטראָטן אין דער וואַר־שעווער „אִיוראַעלִיט" אַלס אַ „ציטיגסטן־קריטיקער". עס אִיז אינטערעסאַנט דִי באַמערקונג, וועלכע פּערעץ מאַכט דערבּיי:

„מיר זיינען אַרויסגעטראָטן קעגן ד"ר רוּנדשטיין נִיט אַלס גואל־הדם פוּן צִיטיגזם; דערצו האָט ער נאָענטערע קרוויוים. נאָך וויניקער צו פֿאַר־טיידיקן דאָס באַלעבאַטִישקייט אין דער צִיטיגסטישער פּראָטיי. מער אִיז אונדז געגאַנגען וועגן נאַציאָנאַלִיזם אוּן נאָך מער וועגן עמעס, וואָס ד"ר רוּנדשטיין פֿאַרטונקלט אוּן פֿאַרשמירט..."

(„דער יוד" 48 № 1902).

**) קוּרסִיוו נעהערט פּערעצן.

---

*) אַוואָס רייַזן דערציילט אין זיינע זיכרוינעס, אז דעם זאַמלבוך „20־ער יאָרהונדערט" האָט ער אריסגענעבן נאָר דערפֿאַר, וויל דִי וועלט פוּן דעמאָזיקן זאַמלבוך זיינען נעווען צופֿיל ראַדיקאַל פֿאַר דעם צוי־נִיסטִישן „יוד".

**) דער „יוד" פוּן 1900, 3 №. דאָרט וועט אויך דערוויזן, אז „מיר בעדאַרפֿן זיך אויך נִיט שעמען מִיט אונדזער פֿאָלק־שפּראַך; זי אִיז נִיט ערנער וויַ דִי שפּראַך פוּן דִי בויערן אין טראַנסוואָל".

אומקערן. פּערעץ, וואָס האָט זיין פֿעסטן צוגאַנג צו דעם „המון עם“ שוין לאַנג נעהאַט באַשטימט און אין מאמאשעסדיקע ווערק פֿאַרקערפּערט, טרעט קיינמאָל נית צו צו דערדאָזיקער טעמע, האנאם ער שרייבט טיילמאָל זייע איבערזיכטן אין נאָמען פֿון א יידישן אינטעליגענט.

עס איז קאָנטיק, אז דאָ אין דער פֿראַגע האט שוין פּערעץ אַפֿילע קיין כּיישעק נית, סאי די קונסטלערישע, סאי די פּובליציסטישע דערפֿאַרונג זייע וויידער אפֿסניי צו פֿאַרמולירן אין טעאָרעטישע פֿרטיקלען.

וויַ נאָר אָבער פּערעץ באַגענגט זיך מיט דער ציעניסטישער אינטעליגענץ אין אירע מאַסים — אָט דעמאָלט הערן מיר פֿון פּערעצן קאָטעגאָרישע רייד, אָבער שוין נאָרנית די, וועלכע מען איז „יוד“ נעוואָרט צו הערן.

עס איז שוין אַזא טראַדיציע געוואָרן אין „יוד“ פֿון צייט צו צייט ארויסצוטרעטן מיט ארטיקלען, וואָס האָבן נעוזלט פֿאַרטיידיקן די ציעניסטיש-נעזאנענע אינטעליגענץ פֿון די ראַבאָנים אין נוטע יידן. דידאָזיקע שילדעם פֿלעגט פֿון צייט צו צייט נעמען אָף זיך אויך מ. ספּעקטאָר אין זיינע „שטעט אוּן שטעטלעך“, וואָס ער האָט נעשריבן פֿאַר פּערעצן. ספּעקטאָר האָט דעמאָלט נעהאַט נאָר איין מיטל אָף צו שטילן די ליידנשאַפֿטן: ער פֿלעגט פֿון מאָל צו מאָל זאָגן מוסר יענע ראַבאָנים אין נוטע יידן, וואָס פֿאַרפֿאָלגן די ציעניסטישע אינטעליגענץ.

— „אַנישרן קענן ציענים אוּן כּוויעוע-ציען — פֿלעגט שרייבן מ. ספּעקטאָר — איז זייער נית קיין שיינע ארבעט פֿאַר יעדן אוּן בישׂראַל פֿאַר ראַבאָנים אוּן נוטע יידן“... *) דערדאָזיקער באַלעבאַטיש פֿרידלעבער טאָן איז נית נעווען קיין צופֿעליקייט אין „יוד“. ארויסטרעטנדיק קענן די ראַבאָנים אוּן נוטע יידן, וואָס פֿאַרפֿאָלגן די ציעניסטן, האָט דער ציעניסטישער „יוד“ דאָך מער וויַ אַלץ מוירע נעהאַט צו פֿאַרלירן דאָס לעצטע ביסל כּיח בּא זייע קענער אין די אויגן **). מ. ספּעקטאָר פֿלעגט טאַקע אַזוי פֿירן זייע „שטעט אוּן שטעטלעך“, אז עס זאָל אַלע מאָל זיין א מענלעכקייט אויסצוקלייבן „איינס פֿון די צוויי“ ***).

פֿון פּערעצעס „שטעט אוּן שטעטלעך“, נעשריבן אַלעמאָל מיט א קאָטעגאָרישן טאָן, האָט זיך נית נעלאָזט אויסקלייבן „איינס פֿון די צוויי“.

פּערעצן האָט אַלעמאָל אין אוּעלצע פֿאַלן אימפּאָנירט זאָגן: נית איינס אוּן נית צוויי... אוּן גראדע אַזוינס לאָזט זיך הערן בּא פּערעצן, ווען עס קומט אים אוים צו ריידן וועגן די מאַלוויקעס צוזישן די ראַבאָנים אוּן דער ציעניסטישער אינטעליגענץ, אָט דערצילט פּערעץ אין דעם איבערזיכט 18/XII וועגן איינעם א „מארטירער“ פֿון ציעניסטישן לאַגער.

— „אוּן אין צוגיי פֿאַר ראַבאָנעם אָף זיינע באַוויירים, וואָס האָבן זיך שאַבעס-צו-נאַכט באַלד נאָך דער האָודאָלע אַנידערגעזעצט קלאָנ-לידער צו שרייבן אוּן בעטן זיך בּא מיר, אין זאָל זיין דער ווידערקאָל פֿון זייערע קלאָגלידער... א ראַבאָנעם אָף יונגעלייט, וואָס וועט מע דאַרף הענט, האָבן זיי פֿליגל, וועט מע דאַרף „בר יונה“, ווערן זיי קינג-זאָגער... א ראַבאָנעם אָף די וועדעמלעך, צו זיי לויכטן, צו זיי לויכטן נישט“!...

אָט דאָס איז דאָס כּאַראַקטעריסטישע אין פּערעצעס באַציונג צו די ציעניסטישע „מארטירער“ פֿון „שטעט אוּן שטעטלעך“. אָבער נית ווייניקער קאָטעגאָריש איז פּערעצעס באַציונג צו די ציעניסטישע „בויער“ פֿון די „שטעט אוּן שטעטלעך“. צו אָט די „יונגעלייט“, וואָס האָבן זיך... „אופֿגעבּאַפֿט, צוועקגעריסן זיך פֿון פּרעפֿעראַנס אוּן סטוקלקע אוּן „ראַזוויואַיען“ דורכּויס יידישע טעלטער אוּן (האָבן) גערינדעט א טאַלמעטוירע“...*)

אוּן פּערעץ פֿילט אָפֿטמאָל צו אָט די „בויער“ פֿון „שטעט אוּן שטעטלעך“ — עפּשער נאָר אזוי פֿיל עקל, וויַפֿל ראַבאָנעם ער פֿילט צו די „ווייניקע וועדעמלעך“ — די „מארטירער“ — אָבער נית מער...

אין איינעם אן איבערזיכט, דערציילנדיק, וויַ א שטעטל האָט באַגייסטערט אופֿגענומען א ציעניסטישן „מאטיף“, אים באַגלייט בּא זיין אָפּפֿאָר א פּאָר מיל אונטערן שטאָט אוּן באַלד נאָך זיין אַוועקפֿאָר וויידער איינגעשלאָפֿן, רעט שוין פּערעץ וועגן אַן „איבערראַשונג אַף שלאָפֿן“, וואָס הערשט אין דעם ציעניסטישן לאַגער פֿון די „שטעט אוּן שטעטלעך“ אוּן זיין איינדרוק איז א גאַנץ באַשטימטער:

„מע שרייבט אַפֿן זאמד, אַפֿן וואַסער“... („שט. אוּן שט.“, 19/VII) — שרייבט פּערעץ מאַכּנדיק דעם סאַפֿקל פֿון אַוועלצע עפּיזאָדן.

עס איז דערביבער קיין וווּנדער נית, אז וועט פּערעצן קומט אוים איבערגעבן א מאַלויקעס צוזישן דער ציעניסטישער יוגנט אוּן די פֿאַלגער פֿון ציענים, שרייבט פּערעץ:

— „צוזישן דעם מאַניד מיט די יינגלעך — וויל איך מיך נית אַרייממישן; וועלכער נוסך איז דער ריכטיקער — איז נית מיין זאַך צו זאָגן. וועט פֿרייע ארטוען צוזיט, וואָלט איך עפּשער פֿאַר אייך א דרינק (קורסיוו פּערעצעס) נוסך אוּן עפּשער נאָר א ניי מאָשל נעהאַט“...

אַזא באַציונג וואָלט עפּשער נית נעהאַט פֿיל צו זאָגן בּא אַן אנדערן שרייבּטשטעלער, וועלכער זאָל בעעמעס פּובליציסטיש צוגיין צו דערשיינונגען אוּן פֿאַקטן פֿון „שטעט אוּן שטעטלעך“. פּערעץ איז אָבער פּובליציסט נית נעווען. אָפּשאַצנדיק דעם פּסיכּאָלאָגישן מעהוס פֿון די אָדער יענע נעוזלשאַפֿטלעך-טעטיקע פֿיגורן, פֿלעגט ער דערמיט גופֿא שוין אָפּשאַצן אויך דעם אָביעקטיוון ווערט פֿון די אָדער יענע דערשיינונגען, אַנדערש צוגיין צו נעוזלשאַפֿטלעכע דערשיינונגען האָט ער אין זיין פּובליציסטישן זשאַנר קיינמאָל נית נעקענט. אוּן ווען מע נעמט דאָס אין אַכט, ווערט נאָך מער מערקווירדיק פּערעצעס ארט אין דעם ציעניסטישן „יוד“.

*) דער „יוד“ 1 № 1900.

**) זע די ארטיקלען וועגן דער לאָדזער אכוסע פֿון ראַבאָנים אין „יוד“ פֿון 1901.

***) — „איינס פֿון די צוויי — האָט נעשריבן מ. ספּעקטאָר — אָדער עפּנט די באַטעמעדראָשים, קויפֿט נייע ספֿאָרים, אָדער מאַכט אוּמזומקע ביבליאָטעקן, וו׳ עס זאָלן זיך געפֿינען ביכער אוּן צייטונגען אף העברעיש, זשארנאָלן אוּן אף אנדערע שפּראַכן“... (דער „יוד“ פֿון 1900, № 1).

*) „שטעט אוּן שטעטלעך“ 3/VII

אוּן דערזעלבער צייט, וואָס פֿערעין האָט געשריבן זייער „שטעט אוּן שטעטלעך" האָט דאָך שאָלעם־עלייכעם געדרוקט דעם „פֿאַרבענקט אַהיים" *) — זיין לירישן נאָמ דעם ציענזם, געשריבן האַלב ערנסט, האַלב מאַסק־פֿאַראָדיע.

פֿערצעם נאָמ דעם ציענזם — זיינען דיַ „שטעט אוּן שטעטלעך". אָבער דאָ פֿעלן גראָדע דיַ לירישע טענער פֿון שאָלעם־עלייכעמס „פֿאַרבינקט אַ היים" **). אוּן עם וועט ניט זיין קיין נוזמע צו זאָגן, אז גראָדע דאָ אוּן דיַ „שטעט אוּן שטעטלעך", וואָס האָבן זיך נע־דרוקט אוּן ציענסטישן „יוד", הויבט זיך אָן פֿערצעם איזאָלירן זיך פֿונם ציענזם.

אינמיטן דער אָפֿיציעלער אופֿלעבונג פֿון ציענזם קומט פֿערעין אוּן זיינע „שטעט אוּן שטעטלעך" צו דערציילן וועגן דעם אויבער־נאָמ פֿון שלאָפֿן, וואָס הערשט אוּן דעם ציענסטישן לאָגער. ער קאָן זיין אויך ניט אָפֿריסן פֿון דיַ „וויינענדיקע וועלטמלעך", פֿון דיַ יונגעלייט, וואָס נייען אויבער פֿון „סטוקעלקע" צו דער קולטור־בויונג פֿון ציענזם. אוּן ניט אומזוסט זעט שוין פֿערעין אוּן דעם ציענזם נאָר אַ הוּן, וועלכער מע לייגט אונטער אַקאָרעם־אייער: קולטור־אייער, עקאָנאָמישע אייער, אינורים־בעאיוורים־אייער...

יעדנפֿאַלס, פֿאַר אים, פֿאַר פֿערצען, זיינען זיי שוין אוּן יענע־צייט נעווען „וואנט־נעריבענע אייער, אַקאָרעם"...

עס איז קיין וווּנדער ניט, וואָס פֿערעין איז ניט ויצע נעווען קענן דיַ אָפֿיציעלע טעמעס פֿון דער ציענסטישער פֿרעסע.

קאָן זיין, ווען פֿערעין וואָלט אוּן זיינע „שטעט אוּן שטעטלעך" פֿאַרקערפֿערן אוּן אויסגעהאַלטן־פֿובליציסטישן נעדאַנקען־נאָמ, דעמאָלט וואָלטן מיר דאָ ווירקלעך באַקומען יענעם „דריטן נוסח", וועלכן ער האָט קלויסערשט צוליב מאנגל אוּן „ארט אוּן צייט" ניט נענעבן אוּן זיינע אויבערזיכטן. אָבער אָט דער צופֿלוס פֿון פֿובליציסטישער ענערגיע, וועו פֿערצען האָט זיך פֿאַרוואָלט צו האָבן זיין איינענעם „דריטן נוסח" אוּן ציענסטישן „יוד", האָט נעדויערט אַ קורצע צייט. שעצן דיַדאָזיקע פֿובליציסטישע ענערגיע קאָן מען נאָר אף אזויפֿיל, אף וויפֿל זי האָט אָפֿ־נעראַמט פֿון וועג פֿיל שטערונגען פֿאַר יענעם קינסטלעריסן כעשבן האַנעפֿעש, וועלכן פֿערעין האָט דורכנעפֿירט אוּן זיינע „שטעט אוּן שטעטלעך".

דיַ פֿרייע שטעלונג צום אָפֿיציעלן ציענזם האָט נעווּיזן נעהאַט דעם פֿאַרדינסט, וואָס זי האָט נעלאָזט פֿערצען גלייך צוגיין צו דער קינסטלעריסער טעמע פֿון דיַ „שטעט אוּן שטעטלעך". אוּן אָט אף דערדאָזיקער טעמע דאַרף מען זיך אָפֿשטלן נעניויער.

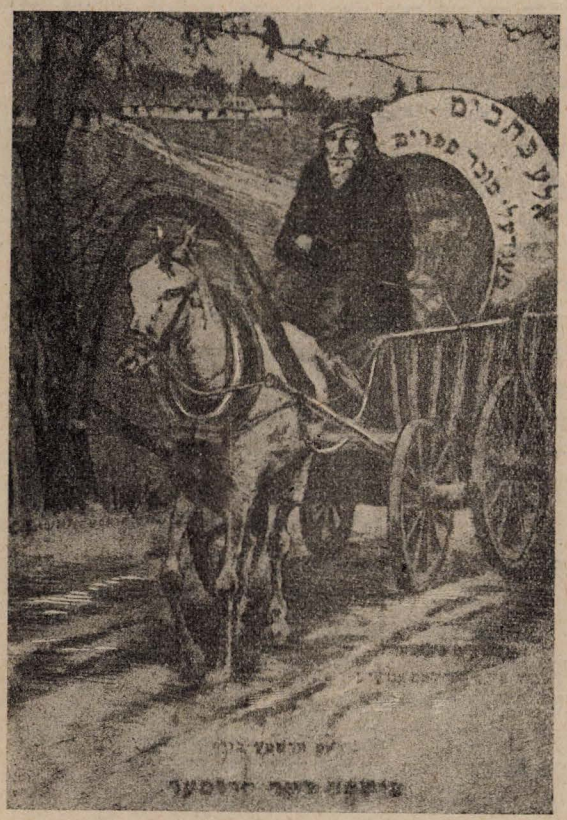
*) „פֿאַרבענקט אַ היים" — דער „יוד" 14 №, 1902.

**) אַ לירישן צוגאַנג צום ציענזם האָט פֿערעין נעפֿרוווט נעבן אוּן אַ קלייניער מיניאַטור „ספֿיקעם", נעדרוקט אוּן „יוד" פֿון זעלבן יאָר אוגטערן פסעודאָנים ל. צפֿ"ה. פֿערעין רעט דאָ אוּן נאָמען פֿון אַ מענטשן וואָס פֿאַרשטייט זיך נוט אוּן פֿאָלוט־ק. ער זוכט אוּן זיינע קונדהויט־אויגדרוקן, וואָס זיינען, לויט פֿערצען „ערלעבער, וווּ מענטשן־נעדאַנקען אוּן עמעסער אויף" אוּן אוּן דיַ שפּעטערדיקע אויגדרוקן פֿון אַרומיקן לעבן יענע פֿערזם, וואָס זאָלן אוּם פֿאַרבינדן מיט ציענזם. פֿערעין פֿלעכט ארויס אוּן דער מיניאַטור אַסאַך זיינע אויגענע קונדהויט־זוכהויענעם אוּן דיַ מינואַטור וועלט אוּן אַ נעוווּנען זינען אוטאָביאָגראַפֿיש. דער הויפּט־מאָטיוו, וואָס הערט זיך אוּן דער מיניאַטור „ספֿיקעם", זיינען זי ספֿיקעם אוּן ציענזם.

3. „מיר שווימען צוריק!".

דיַ „שטעט אוּן שטעטלעך" זיינען נעשריבן מיט אַ נעוויסער באַגייסטערונג. וועו מען קוקט זיך אוּן אוּן דעם נאָנג פֿון דיַ שטימונגען, וואָס בייטן זיך אַזוי אָפֿט אוּן פֿערצעם וועלטלעכע אויבערזיכטן, זעט מען, אַז באַגייסטערט פֿערצען האָט דאָ מער ווי אַלץ דיַ מענלעכקי־ט צו באַטראַכטן דיַ נאַנצע פֿעריפֿעריע פֿון יידישן לעבן פֿון ברענ צו ברענ.

ניטאָ אוּן נעננט פֿון יידישן יישוו אוּן רוסלאַנד, וווּהין עס זאָל אוּן זיינע אויבערזיכטן ניט פֿאַרקוקן פֿערעין. פֿון אַלע יידישע שטעט, פֿון דיַ פֿאַרוואָרפֿנסטע וווּנקלען שעפֿט ער זיינע פֿאַקטן, אויגדרוקן, „מאָ־מענטאָלע פֿאָטאָגראַפֿיעס". פֿערעין אוּן באַגייסטערט: ער אוּן ווידער אף דער רייזע, וווּ אוּן 1891 יאָר. וווּ מענדעלע אוּן זיין בייטל, וווּ שאָ־

שאַרבלאָט

פֿון אַן עקטערער אויסגאָבע פֿון מענדעלעס ווערק (1889).

לעם־אַלייכעם אוּן זיין וואַנאָן פֿון דריטער קלאַס, אַזוי אוּן פֿערעין אוּן זיינע „שטעט אוּן שטעטלעך" דער צוישויער פֿונם נאָנצן „טפֿוצעם יסראָעל". עס אוּן דער באַלייבטסטער אויסדרוק פֿערצעם אוּן דיַ „שטעט אוּן שטעטלעך". אוּן נאָמען פֿון אָט דעם „טפֿוצעם יסראָעל" רעט ער אוּן זיינע אויבערזיכטן אוּן נעמיינט ווערט דערמיט סאַי דער נעאָנרא־פֿישער פֿאַרנעם פֿון זיינע פֿאַקטן אוּן אויגדרוקן, סאַי זייער טיפֿנישקייט

פֿאַר דער נאַציע שטעטלישער סוויווע, זייער פֿאַרבונדנקייט מיט דעם טראַדיציאָנעלן דורכשניט פֿונם יידישן לעבנסשטיינער. שוין פֿון די ערשטע אינברזיכטן שאַפֿט זיך בא פֿערצן א באַשטימטער ענגער קרייז טעמעס, פֿון דער ברבעטער־באַווענונג איז פֿערץ אָפּגעפֿרעמדט. עס איז נענוג צו דערמאנען, אַז פֿערצעס אינברזיכטן הויבן זיך אָן פֿון מאי 1902, דעם כּוידעש פֿון דער באַרימטער עקזעקוציע אין ווילנע, וואָס האָט געברענגט צו הירש לעקערטס אַרויסטרעטונג — צו פֿערצן אין די „שטעט און שטעטלעך" דערגרייכט נית דער אָפּקלאַנג פֿון אָט די געשעענישן. אין א געוויסער מאָס זיינען דערין שולדיק פֿערצעס קאָרעספּאָנדענטן. פֿערץ שרייבט נאַנץ אָפֿט מיט ביטערקייט וועגן דעם, אַז דאָס וויכטיקסטע באַדיַרף די קאָרעספּאָנדענטן אין זייערע בריוו נית. אָבער, עס פֿאַרשטייט זיך, אַז פֿערץ האָט געמוזט ווינסן, וואָס עס לאָזט זיך דערוואַרטן פֿון די קאָרעספּאָנדענטן פֿון „יוד". און אויב פֿערץ הויבט דאָך אָן מיט א געוויסער באַגייסטערונג פֿיַרן זיינע „שטעט און שטעטלעך", איז עס דערפֿאַר, ווייל עס האָט פֿאַר אים אין דער צייט באַקומען אן אינטערעס גראַדע יענע סוויווע, וועלכע עס באַלויכטן די קאָרעספּאָנדענטן פֿון „יוד". פֿערצעס העלדן זיינען אויסשליִם־לעך „קאָהאָלס־לייט, פֿאַלעבאַטים, יעלידע־סנוללע, נאַבאָבים, קלייַ־קוידעש", וון פֿערץ רופֿט זיי אָן אין זיין אייגענעם צעטל. יעדער איבערזיכט איז פֿול מיט פֿאַקטן פֿון טראַדיציאָנעלן קאָהאָל־לעבן. פֿערץ באשפֿעטיקט זיך דאָ לויט זיין אייגענעם אויס־דרוק מיט מאַמע אַלשוואַרז: „מיט קאָראָבקע, קלייַ־קוידעש, כּעוו־רעלעך"... די הויפּטפֿיגור איז דאָ דאָס טראַדיציאָנעלע קאָהאָל־יידנטום. אין דער הינזיכט מאַכט פֿערץ אין זיינע „שטעט און שטעטלעך" א באַווסטזיניקער שריט צוריק צו דעם טראַדיציאָנעלן שטייגער פֿון דער פֿאַרצייטיקער פּובליציסטיק. עס איז נענוג צו פֿאַרגלייכן פֿערצעס „שטעט און שטעטלעך" מיט די ערשטע יאָרגאַנג פֿון צעדערבוימס „פֿאָלקסבלאַט", קעדיי צו דערזען, וון פֿערץ פֿאַרבליבט נעטריי יע־נעם קרייז פֿון טעמעס אין נעשטאַלטן, וועלכע זיינען, אייגנטלעך, אויך פֿאַר צעדערבוימען נעווען שוין א שטיק טראַדיציע.

פֿערצען צית צו באַגעגענען זיך פֿאַנימעלפֿאַנים מיטן קאָהאָל־יידנטום, מיט דער אַלטבאַקאַנטער יידישער שטעטל־סוויווע, מיט אירע טראַדיציאָנעלע פֿאַרשטייער אין טראַדיציאָנעלן לעבנשטייגער. און אָט פֿרעגט זיך: וואָס האָט פֿערצען נאָך דעם אָקאָרשט דורכגעמאַכטן עטאַפּ פֿון „כּסידיש" ווידער א צי נעמאָן צום אַלט־נעזעסענעם קאָהאָל־יידנטום, מיט זיינע „סמאַטיסטישע דאַטן, רעכנשאַפֿטן פֿון פֿאַריינען, צדקה־כּעוודעם אוכדוימע"?.. וועלן דעם עלעמען האָט דאָך פֿערץ אזוי שארף נעזאָגט זיין וואָרט נאָך פֿאַר דעם „כּסידיש" אין דער „טויטער שטאָט". וואָס זשע איז איצט פֿערצעס קאַווענע נעווען? רעאַבילִיטירן די „טויטע שטאָט" אַפֿן זעלבן אויפֿן, וון ער האָט אקאָרשט רעאַבילִיטירט פֿאַר זיך די כּסידישע וועלט?

עס קאָן קיין סאפֿעק נית זיין, אַז דער מעטאָד פֿון רעאַבילִיטירן נעווינס עלעמענטן פֿון דער יידישער נעננווארט — אָט דער הויפּטמעטאָד פֿון „כּסידיש" — האָט אין דער צייט פֿון „שטעט און שטעטלעך", נאָך פֿולשטענדיק נעווענלטיקט אין פֿערצעס קונסט. איז דאָס נית, אייגנטלעך, נעווען די קונסטלערישע טעמע פֿון די „שטעט און שטעטלעך": ווידער א קוק טאָן אַף דעם טראַדיציאָנעלן דורכשנית פֿון דעם „נעווייגטלעכן וואָלעדיקן יידישן לעבן" שוין מיט די אויגן פֿון „כּסידיש", מיט די אויגן פֿונם רעאַבילִיטירונגס־מעטאָד, וואָס איז אין „כּסידיש" פֿאַרקערפערט נעווארן?

און אָט דערפֿון הויבט זיך אָן פֿערצעס קונסטלערישער כּעשבן האַנעפֿעש אין די „שטעט און שטעטלעך".

פֿערץ פֿאַרגעסט נית אן זיין רעפּוטאַציע פֿון א „בייזן פֿערץ". אין איינעם אן אינערזיכט פֿון 3/VII נית פֿערץ אינבער א שמועס מיט זיינעם א באַקאַנטן, ינענר וויזט אָן פֿערצן: — „די בינסט א צו א ל ט ע (קורסיוו פֿערצעס) בין *), גיסט ווינק האָנינ, דערפֿאַר בייסן — בייסטו צופֿיל; די נאָל וואַקסט מיט די יָארן; דאָס האַרץ, אַפֿאָנים — נית! לאָז א י י נ נ ע ר ן אַף דיין אָרט.. לאָז ער קוקן אַף שטעט אין שטעטלעך מיט ה ע ל ע ר ע אויגן"...

עס וועט נית זיין קיין גוזמע צו זאָגן, אַז אין דערדאָזיקער קורצער רעפּליק האָבן מיר פֿערצעס נאַנצע סוביעקטיווע דערפֿאַרונג פֿון דעם „כּסידיש"־פֿעריאָד. אין דער צייט פֿון „כּסידיש" האָט דאָך פֿערץ נעלערנט זיך שעצן מער יענע בין, וואָס ברענגט האָנינ, איידער די בין, וועלכע בייסט. דער „כּסידיש"־פֿעריאָד האָט פֿערצן נעלערנט אויך צו כּוישער זיין, אַז מיט העלערע אויגן קאָן קוקן נאָר א יינגערער. און אָט מיט דערדאָזיקער דערפֿאַרונג האָט עס פֿערץ נענומען שרייבן זיינע „שטעט און שטעטלעך".

א מערקווירדיקע פֿיגור שטעלט דעמאָלט פֿאַר פֿערץ! אָפּנע־פֿרעמדט פֿון דער ברבעטער־באַווענונג, אָנגעשטויסן קענן דאָס באַלעבא־טישע אין דער ציינטשטישער באַווענונג, שטענדיק פֿול מיט קאָמפּליצירט קענן דעם יידישן באַלעבאָס, וווּ און וון ער זאָל זיך נית פֿרויסנאַווייזן, טוט זיך פֿערץ אין זיינע ערשטע אינברזיכטן גלייך א שטעל פֿאַנימעל־פֿאָנים מיטן טראַדיציאָנעלן יידישן לעבן און אַנטבלויזט אים ביזן סאָף. די דעטאַלן פֿונם עקאָנאָמישן צושטאַנד פֿון יידישן יישוו, וועלכע האָבן פֿאַרנומען אזא גרויסן אָרט אין די „רייזעבילדער", ציען איצט וויניקער צו פֿערצעס אויג. אַלנפֿאַלס, גייט ער איצט צו דיזעלבע דעטאַלן אַנדערש צו.

פֿערץ שרייבט:

— „נית די מענשן, נית די שטעט און אַפֿילע נית די „מאַסעס", וואָס מע שרייבט פֿון די שטעט, זיינען דער איקער; דער איקער איז דער מוסער, וואָס מען דאַרף זיך אַרויסנעמען דערפֿון..."

און דאָס זעט זיך אַף שריט און טריט.

פֿערצעס שטעטלעך טישוויין אין לאשצוו פֿון די „סקיצן אין בילדער" זיינען געזעצן געווארן נאָר אין אן אַנדער אספּעקט. אָט וון עס זעט פֿערץ א שטעטל אין 1902 יאָר:

— „דאָברושין היסט עס, דאָס טייל דרעווין שניידט עס דורך, דער נערער פֿירט עס בא דער נאָז, דער אַלעקסאַנדראַווער, אָטוואָצקער אַבוין שאָר יערשקעס מעלקן עס אוים, פֿון הינטער קראקוי קומט דער פֿאדנארזישער און שערט די שאָף. מיט איין וואָרט, א שטעטל מיט א פּאַרצף־פֿאָנים וון אַלע שטעט־לעך" (6/XI).

*) „די בין" — דער פּסעודאָנים, מיט וועלכן פֿערץ פֿלעגט אונ־טערשרייבן די „שטעט און שטעטלעך".

דו טעמע, ווי מיר זעען, אַ נאַץ אַלטע, אָבער פֿערזיכ אַליין האָט דאָך געזאָגט, אַז ער וועט אין זיינע „שטעט אוּן שטעטלעך" האָבן צו טאָן מיט „סאַמע אַלטוואַרג". אוּן אָט דו טעמע ציט טאַקע באַזונדערס צו פֿערעצע. פֿערזיכ באַענגט זיך שוין אין זעקסטן אירער־זיבֿט פּאָנימעלפּאָנים מיט דער טעמע „דער אָל פֿוּן גוטע יידן". לע־כּאַטכּילע איז פֿערזיכ נאָך נעשטימט אַפֿילע פֿעליטאָניסטיש, אָבער באַלד קומט דאָ צו אַ מערקווירדיקע דעטאַל. פֿערזיכ באַענגט זיך דאָ מיט די פֿערסאָנאַזשן פֿוּן „כּסידיש". עס איז קעדאַי צו פֿאַרציכענען: דעם 10 יוני 1902 איז פֿערעצע באַשערט נעווען צו באַענגענען זיך מיטן ביאַלער רעבן, דעם העלד פֿוּן זיינע „צוויישן צוויי בערג". אָט איז די שילדערונג:

— „אָט, לעמאָשל, דער ביאַלער רעבע! קיין ראָו קאָן ער נישט זיין, ער איז, לוי־אַליכּעם, קיין גרויסער לאַמדן נישט; קיין מעלאַמעד אויך נישט; אַ ווייכּער מענטש, זאָגט מען, קאָן קיין קאַנטשיק אין האַנט נישט האַלטן; ער האָט נאָך אַפֿילע קיין איינצינק ציענישט נישט געפּאַטשט! קיין זעלנער קאָן ער אַוואַדע נישט זיין; ערשטנס נאָך די יאָרן, צווייטנס, לוי־אַליכּעם, הינקט ער! אוּן צו וואָס קאָן ער טויגן מיט זכּוּס אָזוּעס אין אַלע ביינער, אין יעדן טראָפּן בלוט? אוּן די הויצאָעס זענען גרויס, אַ גרויסע מישפּאָכע... די רעבעצין מיט די שנור דאַרפֿן דאָקטוירים, פֿאָרן יאָר־צוי־יאָר קיין אויסלאַנד... אין ביאַלע מוז מען אויסהאַלטן אַ ה ו י ך, אינמיטן אַ שיינעם גאָרטן — דאָס אַליין קאָסט געלט! זיצן אוּן וואַרטן, ביז כּסידים וועלן קומען מיט געלט, הייסט: זיצן באַם יאָם אוּן וואַרטן אַף שיין וועטער! אַ גרויסע קאָנקי־רענץ מיט ראַבּיים, וואָס זיינען פּרה ורבה כבני אָדם, אין מיט דאָקטוירים, וואָס באַזעצן זיך אין די קלענסטע שטעטלעך צריין! וואָס זאָל ער נעבעך טאָן? לאָזט ער זיך אַרויס אַף דער וועלט... אוּן שלעפּט אַרויס פֿוּן דעם קלוגן כּעלם איבער טויזנט רובל"... („שט. אוּן שט." 10/VI).

מיר האָבן בעקוּון געבראַכט די גאַנצע ציטאַט, קעדיי צו באַווייזן, ווי עס פֿלעכטן זיך דאָ איבער די טענער פֿוּן פֿערעצעס „שטרייכּל" מיט מאָטיוון נייע, וועלכּע האָבן געקענט קומען בלויז נאָך „כּסידיש". פֿערזיכ פֿרוווט זיך אָפּרייסן פֿוּן זיין „כּסידיש"־שילדערונג, דער ביאַלער רעבע וועלט נעמען, אַזוי צו זאָגן, אָן זיין „אינגעוויט".

פֿערזיכ ווייל אין אָט דער געשטאַלט, וואָס קומט „שערן די לע־מער" (פֿערעצעס אויסדרוק) זען בלויז אַ דורכשניטלעכע פֿיגור, וועלכע שטייט אויסער דער האַנדלונג פֿוּן „צוויישן צוויי בערג". אָבער אויסבאַ־האַלטן זיך פֿוּן זיך אַליין קאָן, אַפֿאָנים, פֿערזיכ נישט. אוּן אין וועלכן איבערזיכט, וווּ עס פֿיגורירט דער ביאַלער רעבע, דערציילט זיך איבער דער גאַנצער סוזשעט פֿוּן „צוויישן צוויי בערג". אָבער אַף וועלכן אויפֿן וועלט דאָס שוין געפֿאָן?

אין ראכּעוו איז געקומען אַ נוטער יוד, וואָס האָט באַשלאָסן בלייבן אין ראכּעוו. פֿערזיכ דערציילט:

„אוּן ראכּעוו — דאָס הייסט די ראכּעווער באַלעבאַטישקיט— איז צופֿרידן! אָרעמע לייט וועלן ברענגען פֿידיוינעס אוּן די גאַסטהייזער אוּן קראָמען אוּן גארקוכּן וועלן זיך הויבן... נישט צופֿרידן איז נאָר די רעבעצין, אַז דער מאַן איז אַ היים געקומען פֿוּן דער אַסיפֿע, האָט זי אים אָנגענאַפּט בא דער באָרד מיט אַ געשריי:

— שויטע איינער, באַטלעון! פֿאַר וואָס ביסטו קיין רעבע נישט? ק א נ ס ט נישט קיין טוירע זאָגן, פֿידויינעס נעמען? קאָנסט נישט אָפּשפּרעכּן קיין בוימאייל אוּן לאָזן זיך אופֿשרייבן קא־מיעס צום פֿאַרקויפֿן? קאָנסט נישט אָפּשפּרעכּן קיין אַינהאַרע, די אוינן פֿאַרגליסן, אָפּזיפֿצן אוּן ענטפֿערן: נאָט וועט העלפֿן? קאָנסט נישט מיספּאַלעך זיין?

אוּן דער ראָו האָט כּאַראָטע. ער וואָלט שוין נאָכּגענעבן דער העבעצין, עס איז אָבער, ליידער, צו שפּעט".

אָט אין וואָס פֿאַר א שיין עס דערלויבט זיך שוין איצט פֿערעץ ברענגען דעם קאָנפֿליקט צוויישן דעם בריסקער ראָו אוּן דעם ביאַלער רעבע פֿוּן „צוויישן צוויי בערג".

אין איבערזיכט פֿוּן 28/VIII קערט זיך פֿערעץ אום צו דעמד־זיקן פֿאַרגליך. עס איז כּאַראַקטעריסטיש דער אַריינפֿיר, וועלכן ער מאַכט דערבי:

— א ראָו איז קלענער פֿאַר א צאַדיק, ווייל דער „האַמון" שטעלט העכּער די ק א כּ ל ע פֿאַר דער ט ו י ר ע... אוּן עס איז קיין וווּנדער נישט... די קאַבאָלע קאָן צאפן י"ש פֿוּן דער וואַנט, אַלקאַלכּא־נעם, צ ו ז א ן פֿאַרנאַסע... אוּן די א ם ע נ ע טוירע האָט, לוי אַליכּעם, א מיעסע מעוות, זי וויסט נישט מער נאָר „לא", אוּן „לא", לוי מיט אַן אַלעף, לוי מיט א ספּאַדיק — נישט גאַנוווּנ, נישט מאַסער, נישט ראצכּע, אַפֿילע אָפּנאַרן לאָזט זי נישט... אוּן פֿוּן וואַנען וועט זיין פֿאַרנאַסע? אוּן א ראָו א טוידע־מענטש, איז א ג ע ב ו נ ד ע נ ע ר מענטש. וויל עס איז פּאַסקענען פֿוּן דער ט ו י ר ע מוז ער! אָבער א פֿרייער פֿוילע איז דער צאַדיק... וויל ער — לאָזט ער די קלעזמער שפּילן אַפֿילע אוּן דו ניין טעג... וויל ער — שטאַרבט אים תוך פּדי דבור דאָס וויב, אוּן ער קויפֿט זיך א צווייטע פֿאַר 600 רובל אָפּטרעט־געלט.

(קורסיוו אומעטום פֿערעצעס)

פֿערעצעס פֿעליעטאָן שפּילט דאָ מיט אָנצוהערעניש, ער זאָכט די גרענעץ, וואָס טיילט אָפּ אין „כּסידיש" דאָס קינסטלעריש בילד פֿוּן יע־נע פֿאַקטישע עפּיזאָדן, וועלכע זיינען דאָרט פֿאַרבויכט געוואָרן. עס איז נישט קיין אומקער צוריק צום „שטרייכּל" צום מאַסקילישן נוט זען גאָרנישט אין דעם כּאַסידיזם. פֿערעץ פֿילט אָבער, אַז עפּעס וועדט דאָ צוגענעבן צו זיין „כּסידיש". אוּן אָט קומט א נייע באַגענעניש, וווּ פֿערעץ דערזעט עם שוין בעשיינפֿערלעך.

אָט דערציילט פֿערעץ וועגן איינער זיינער א באַגענעניש, וועלכע ער רופֿט אָן: „האקאישע באַל פּע". עס קומט צוגיין אַנומלט צו פּע־רעצין א הויכּגעוואָקסענער יונגערמאַן (פֿערעץ דערציילט אין דעמזעלבן פֿעליעטאָן, אַז ער האָט ליב „הויכּע יידן"). די אויסערלעכקייט זיינע זאָגט באַלד, אַז דאָס איז א ק ל י י ־ ק ו י ד ע ש.

— „אוּן א שיין שטיקל קליי־קוידעש, — דערציילט פּע־רעץ — א ה ו י כ ע ר יונגערמאַן, א געוואַשענער. דאָס בערדל פֿאַרקעמט, א קאָפּאָטע קיין מאיסע נישט, ריין, אַפֿילע א ביסל עלענאַנט, א פּאָר אוינן נאָרנישט קיין נאַרישע! א ביסל קאַלטלעך, א ביסל הונדבויערנדיק, א ביסל אומרויק, נאָר קלוג!.. דאָס איז א מענטש — טראַכּט אויך — וואָס האָלט זיך נישט פֿאַר

מעכט־יעזו צו קוקן נאָר זיך אין יענעם אַף דיזן פּלאַץ, ער קוקט אַמאָל עפּשער אין הימל אַריין אויך"!..

עס איז קיין וווּנדער ניט, וואָס פּערעץ פֿאַרינטערעסירט זיך מיט אָט דעם נעשטאַלט: פֿאָרט עפּעס ענלעכעס צו דיר פֿינורן פֿון פּערעצעס „כּסידיש". אָבער דאָס וויכטיקסטע קומט וויטער. אז דער יונגערמאַן איז אַ „שטיקל קלײ־קוידעש", האָט פערעץ רעכטיק געטראָפֿן: עס איז דער וואַרשעווער דאַיען. ניט נעטראָפֿן האָט פּערעץ נאָר אין איינס: אינם צילן פֿון יענעמס קומען. אין נעקומען איז ער, קעדיי צו רייניואַשן פֿאַר פּערעצעס אויגן איינעם אַ ראָוו, וועמען פּערעץ האָט אין זיינעם אַ פֿעליאַטאָן באַשולדיקט אין שווינדל. אינטערעסאַנט איז דער דיאַלאָג, וואָס פֿירט זיך דערבי:

— אָ! אייערע זאַכן! — רופֿט זיך אָן דער קאַנדידאַט אין דער העלדן־גאַלעריי פֿון פּערעצעס „כּסידיש" — איר האָט ליב ראַבאָנים צו צאַדיקים, וואָס האַקן אַליין האָלץ אוּן הייצן איין באַ אָרעמע אַלמאָנעס... אַ ראָוו דאַרף אויך עסן... אוּן אַז מע וויל עסן, מוז מען"... (21/VIII).

אוּן אָט דערין איינגעלעך באַשטייט דיר „האקבאשע באַל פּע". פּערעץ, וואָס פֿילט, אַז עס איז אַ שטיקל האקבאשע אַף „כּסידיש", שפּילט אין דעם דיאַלאָג מיט ביטערער אירָניע, מיט טרעפֿלעכן סאַרקאזם. אָבער דיר „האקבאָשע באַל פּע" פֿאַרשווינדט דאָך ניט פֿון זיין באַווּסטזיין. אוּן אָט קומען מיר צו אַ צוויייטער „האקבאָשע" — שוין אַ מער פֿאַראַלגעמיינערטער, אַ מער סינטעזירטער. פֿאַר אונדזערע אויגן שטייט ווידער ניט קיין פֿאַקט, נאָר אַ פֿינור — דיר „באָבע־יאַנע פֿון שטעט אוּן שטעטלעך". עס לוינט זיך אַף אַיר אָפּשטעלן עטוואָס נענויער.

— „וואָס זיך זעט אין מיר — דערציילט פּערעץ — וויים איך ניט, נאָר איך קאָן פּאָנים זאָגן ניט אָנקוקן".

אוּן אַז פּערעץ מאָלט זיך, דערזעט מען, דורך וואָס ער ווערט צוגעצויגן צו דער באָבע־יאַנע. ווי דיר לעבעדיקע פֿאַרקערפּערונג פֿון דער טראַדיציע פֿון „שטעט אוּן שטעטלעך" מאָלט זי פּערעץ. אין איר איז יעדע מינע, יעדע באַוועגונג אַ שטיק פֿון אָר דער טראַדיציע. אוּן אין דער טראַדיציע זעט זיך נאָך גלאַנץ.

— „געקליידט איז די באָבע יאַנע, ווי אין די אַמאָליקע יאָרן: אַ שטערנטיכל מיט שטיינדלעך אויסגעזעצט, אַ ברוסט־טוך מיט אַן אויסגעהאַפטענעם גאָלדענעם אָדלער אוּן אַלערלייי בלימלעך אוּן רויזעלעך ארום. אַפֿן האַלדז אַ שנירל דינע פּערל, אויסגעמישט מיט בורשטיינדלעך אוּן קרעלן; פֿון דער שנור העננט אַראָפּ איבערן ברוסט־טוך אַן אייבל, וואָס ניט בא יעדער שטאַרקערע באַוועגונג פֿון דער באָבע יאַנע דעם אויסגע־האַפטענעם אָדלער איבער דער נאָז... פֿון די אויערן זעען זיך פֿון אונטערן שטערנטיכל נאָר דער ראַנד פֿון די גישט־געלע־כערטע אויערן אַרוים אוּן צוויי שוועכע, לאַנגע גרין־גראָהאַלטענע אויבינגען העננען אין די זייטן פֿון שטערנטיכל אַף שנירלעך אוּן ווינדן זיך פֿרײַ, אוּן שאָקלען צו דער באָבע: יאָ־יאָ, ניין־ניין"!

פֿון ערשטן בליק קאָן זיך דאַכטן, אַז אין דערדאָזיקער שילדערונג איז פֿאַראַן אַ געוויסער אָנואָג אַף דער שילדערונג־מאַניר פֿון די „פֿאַלק־סטימלעכע געשיכטן". די געשטאַלט פֿון באָבע יאַנע — אָפּ דער „שרה בת טובים" פֿון די „שטעט אוּן שטעטלעך" — איז שוין געשיכ־דערט אין יענעם סטיל, וואָס דאַרף פֿאַרקערפּערן די טראַדיציע אין די „פֿאַלקס־טימלעכע געשיכטן", אוּן ניט נאָר איר אויסערלעכקייט פֿאַרקערפּערט די טראַדיציע פֿון „שטעט אוּן שטעטלעך".

— „וואָס מאַכסטו, באבעניו? — פֿרעג איך דערנאָך מיט גרויס ליבשאַפֿט.

— אַזוי — ענטפֿערט זי מיט אַ שמייכל —דער נאָט פֿון היינט איז דער איינענער נאָט פֿון נעכטן אוּן פֿון מאָרגן — מען לעבט! —

דאָ קלינגט שוין פֿאַר אונדז די באַקאַנטע פֿאַרמוּל פֿון דער „שטעט אוּן שטעטלעך"־טראַדיציע.

אָבער דער שמועס מיט דער באָבע יאַנע הויבט זיך ערשט אָן. די באָבע יאַנע איז בערוינעזלעך. האַלמאַי בייסט די „בין" (פּערעצעס פּסעוודאָנים אין יענער צייט) אַזוי שטאַרק, אוּן דערהויפֿט די ראַבאָנים.

— בא זיי — זאָגט די באָבע יאַנע — איז אויך ניט גוט. בא זיי יאָם ווייניקער טוירע — מער ראַבאָנים...

מיט אַ מאָל פֿאַלט איין פּערעצן אַ פֿרעג צו טאָן:

— זאָג נאָר באבעניו, עמעסע פּערלי?

— ווער, די ראַבאָנים?

— פֿון שטערנטיכל מיין איך...

זי זיפֿצט אָפּ:

— ניין, בינעלע. די עמעטע דאָב איך לאַנג פֿאַרקיפֿט.

דער שמועס צויט זיך ווייטער. פּערעצן פֿאַלט ווידער איין, וואָס די בריליאַנטן אין די אוירינגען אירע האָבן ווייניק ליכט אוּן פֿאַרבן.

— קיין עמעסע שטיינער, קעצעלע — ענטפֿערט אַף זיין פֿראַגע די באָבע יאַנע! — פֿאַר די עמעסע האָט מען זיי אויסגעליזט".

אוּן אַזוי אויך דער גאָלד־געהאַפֿטענער אָדלער פֿאַן ברוסט־טוך, אוּן אַזוי אויך דאָס אייבל — אַן אַלטע פֿאַלשע מאַטבייע, אַ פֿיקציע. פּערעץ באַטאַנט עטלעכע מאָל דידאַזיקע קינסטלעריש דעטאַל.

דער שמועס דויערט נאָך, אָבער אַף דער באָבע יאַנע איז אַ נייע ליכט נעפֿאַלן. אין עס האָט זיך דערווייזן: באַהאַנגען מיט פֿאַלשע מאַט־בייעס איז זי, אַ פֿיקציע איז זי. בלויז אַ פֿיקציע איז פֿאַרבליבן פֿון אָט דער גאַנצער נעשטאַלט, וואָס פֿאַרקערפּערט די טראַדיציע פֿון די „שטעט אוּן שטעטלעך". אַן אויסגעוועבטע מאַראַל, אַן אויסגעיידיקטע טרא־דיציע.

די „באָבע יאַנע" איז, פֿאַרשטייט זיך, ניט קיין קינסטלעריש־שער סימוּאָל — זי איז דאָך צופֿיל איינגעווארצלט אינם האַלב־פֿעליאַטאָנ־סטישן זשאַנר פֿון „שטעט אוּן שטעטלעך" — אָבער אין דער פֿינור האָבן מיר שוין עפּעס מער פֿון אַ „מאָמענטאַלער פֿאָטאָגראַפֿיע". דאָס איז ניט קיין פּערסאָנאַזש פֿון יענע בריוו, וואָס פּערעץ באַקומט פֿון זיינע קאָרעספּאָנדענטן. דאָס איז פּערעצעס אַ פֿאַראַלגעמיינערונג, אַ פּרווּ צו סינטעזירן דעם גאַנצן דורכשניט פֿון די „שטעט אוּן שטעטלעך". אוּן עס וועט קיין גוזמע ניט זיין צו זאָגן, אַז דער לייכטער מאָטיוו, וואָס קלינגט אין אָט דער באַגענעניש מיט דער באָבע־יאַנע, איז אין אַ גע־וויסער מאָס נעווען דער הויפּטמאָטיוו פֿון פּערעצעס „שטעט אוּן שטעט־לעך".

אָננעהויבן האָט פּערעץ שרייבן די „שטעט אוּן שטעטלעך" לעשעם „סטאַטיסטישע דאַטן, רעכנשאַפֿטן פֿון פֿאַריינען, צדאָקע־כעווערע אוּדוימע". נעבליבן אויס אַף אויג מיט די פֿאַקטן פֿון דער

אַלטפֿאָטערשער שטעטל־וועלט, האָט פּערעץ נאָך אַ געווּסע צייט אין זיינע „שטעט אין שטעטלעך" געצאָרנט, געשטראָפֿט. דאָ האָט זיך נאָך געקענט הערן אין פּערעצעס טאָן אַ מאַסקילישער בייקלאַנג. אָבער דאָ איז שוין קיין זיכער נוטאָ פֿון מאַסקילישן פּאַטאָס. אָט דער מאַסקילישער פּאַטאָס האָט דאָך שוין געהאַט פֿון אַמאָליקע ציטן אַ באַשטימטע טראַדיציע, דער אפּקלאַנג פֿון אָט דעם מאַסקילישן פּאַטאָס האָט זיך געהערט אַ צייטלאַנג אין דער גאַנצער יידישער פּובליציסטיק, אַפֿילע אין צעדערבוימס „פֿאָלקסבלאַט" פֿון די 80־ער יאָרן.

בײַ פּערעצן אין זיינע „שטעט אין שטעטלעך" פֿעלט דורכויס אָט דערדאָזיקער מין פּאַטאָס.

די מילבן־האַוואַיע פֿון דער שטעטל־וועלט טרעטן אַלץ מער אַרויס אין אַ שוואַרצערער פֿאַרב פֿון האָפֿענונגלאָזיקייט. אין דערזעלבער ביקער צייט קאָן נוט פּערעץ צו דעם אַלעמען באַציען זיך הומאָריסטיש. ער קאָן נוט, וויל שאָלעם־אַלייכעם, נאָכשפּירן די מילבן־האַוואַיע פֿון די „קלייניע מענטשעלעך מיט קלייניע האַסאָגעס" *), מיטמאַכן זייערע טראַגיש־קאָמישע בעהאָלעם אויף לאַנגזאַם־לאַנגזאַם רוקן זיך מיט זיי אַפֿן ווענ פֿראָנטעס. פּערעצן פֿעלט אָט דער הומאָר, וויייל ער פֿילט דאָ נוט קיין לעבעדיקן דופֿעק, קיין שום מענטשקייטן פֿון פֿראָנטעס. די אינטלנע הומאָריסטישע טענער, וואָס קלינגען דורך אין פּערעצעס איבערזכטן, ווערן גיך פֿאַרלאָרן.

— „פֿאַרפֿוילטע, איבערגעוואקסענע נעשעמעס — רופֿט אויס פּערעץ — אַף יעדן שריט אין טריט. נאָר אַז די נעשעמע ווערט קראַנק, האָט נוט קיין לעבעדיקן דופֿעק, קיין שום מענטשקייטן פֿון פֿראָנטעס. די אינטלנע הומאָריסטישע טענער, וואָס קלינגען דורך אין פּערעצעס איבערזכטן, ווערן גיך פֿאַרלאָרן.

— „פֿאַרפֿוילטע, איבערגעוואקסענע נעשעמעס — רופֿט אויס פּערעץ — אַף יעדן שריט אין טריט. נאָר אַז די נעשעמע ווערט קראַנק, האָט נוט קיין לעבעדיקן דופֿעק, קיין שום מענטשקייטן פֿון פֿראָנטעס. די אינטלנע הומאָריסטישע טענער, וואָס קלינגען דורך אין פּערעצעס איבערזכטן, ווערן גיך פֿאַרלאָרן.

— „פֿאַרפֿוילטע, איבערגעוואקסענע נעשעמעס — רופֿט אויס פּערעץ — אַף יעדן שריט אין טריט. נאָר אַז די נעשעמע ווערט קראַנק, האָט נוט קיין לעבעדיקן דופֿעק, קיין שום מענטשקייטן פֿון פֿראָנטעס. די אינטלנע הומאָריסטישע טענער, וואָס קלינגען דורך אין פּערעצעס איבערזכטן, ווערן גיך פֿאַרלאָרן.

— „פֿאַרפֿוילטע, איבערגעוואקסענע נעשעמעס — רופֿט אויס פּערעץ — אַף יעדן שריט אין טריט. נאָר אַז די נעשעמע ווערט קראַנק, האָט נוט קיין לעבעדיקן דופֿעק, קיין שום מענטשקייטן פֿון פֿראָנטעס. די אינטלנע הומאָריסטישע טענער, וואָס קלינגען דורך אין פּערעצעס איבערזכטן, ווערן גיך פֿאַרלאָרן.

— „מיר שווימען צוריק!" — שרייט אויס פּערעץ אינם איבערזיכטן פֿון 29/IX. דאָס ווערט געזאָגט נוט אין איינעם פֿון די ערשטע אויבערזיכטן, נאָר שוין צום סאָף יאָר, נאָך אַ דויערנדיקן פֿאַרבליבן אויב אַף אויב מיט דער וועלט פֿון „שטעט אין שטעטלעך".

די פֿיקציע פֿון אן אַ מאָל לעבעדיקער טראַדיציע, די באָבע יאַנע, שוועבט איבער אַלע וויגקעלעך פֿון אָט דער וועלט. עס באַקומט שוין דאָס ווערט פּערעץ — „טשאָאָוואָ", וואָס דערפֿילט זיך ווידער, אַז ער שטייט אַף דער וואַך פֿון דער „טויטער שטאָט", וווּ אין דער צייט, וואָס פֿאר „כּסדּיש".

— „אַלטע זאַכן, זאָגט אויר, אַלטע, טאָג־טעגלעכע זאַכן... זיי זיינען אָבער נאָך טאָג־טעגלעכע פֿאקטן, אומעטום, איבעראַל, אין טפֿוצעס יסראָעל אוּן מען ווערט געוואָונט דערצו, וווּ צו אַן אַלטע פֿאַרעלטערטע קרענק; אוּן מען פֿאַרלירט אין דער פֿויקייט דעם כּוש־האָרייאַך, וווּ דער קראָט אונטער דער ערד די אויגן! אוּן מען לעבט אין דער פֿאַשקייט, אינם שווינדל, אין פֿויקייט, אין שמאַך אוּן שאַנד, אוּן מע זינגט באַדאַנישע ניצאָן־לידלעך".... **).

*) די סעריע „קלייניע מענטשעלעך מיט קלייניע האַסאָגעס", האָט זיך געדרוקט אין זעלבן 1902 יאָר אוּן „יוד".

**) די באַדאַנישע ניצאָן־לידלעך, זינגען, לויט פּערעצן, די מאַסקילים.

פּערעצעס אַ בריוו צו מענדעלן.

געפֿינט זיך אין מענדעלע־אַרכיוו (אדעס).

פֿרייד־קאָפּטימיסטישן פּערעץ פֿון „כּסדּיש" מיט דעם אַלט־פֿאָטערשן שטעטל־שטייגער. דאָ אין די „שטעט אוּן שטעטלעך" האָט זיך דער הויפּט־מעטאָד פֿון „כּסדּיש", דער מעטאָד פֿון רעאַביליטירן גוויסע אַרומיקער מראַדיציאָנעלער וווירקלעכקייט נוט נעקאָנט גיין, וווייטער רעאַ־

אָט דערמיט שליסט זיך אָפּ פּערעצעס געדאַנקען־גאַנג אין די „שטעט אוּן שטעטלעך", נוט די באַדאַנישע ניצאָן־לידלעך אוּן נוט דעם הומאָר צו די „קלייניע מענטשעלעך" — האָט דער בייזער פּערעץ נוט נעקאָנט אָנעמען. אין מענדעלן, ווען ער האָט מיט אַזוי פֿיל שפּאָט פּערעט ווענן די באַדאַנישע ניצאָן־לידלעך, וואָס ווערן געזונגען אין מיטן „שמאַך אוּן שאַנד", קאָן זיין, דעמאָלט איז שוין אין פּערעצעס פֿארשטעלונג געבוירן נעווארן די געשטאַלט פֿון יענעם אַנדערן פּערעצישן באַדן, וואָס שטייט „טשאָאָוואָ" צווישן די מיסיום פֿון „אַלטן מאַרק".

אָבער דאָס איז נעקומען מיט פֿינף יאָר שפּעטער (1907).

די אַרבעט, וואָס איז אָפּגעטאָן אין די „שטעט אוּן שטעטלעך", איז נעווען בלויז אַן אָרייענטירונג־ארבעט, די ערשטע באַגעגענישׂ פֿונם

בילִיטִירן אִיז ניט געווען וואָס — ווייטער אִיז געווען הוילע פִּיקציע, אוים־געוועבטע טראַדיציע־געשטאַלטן, אַן אויסגעלייזיקטע מאַראַל.

דער ערשטער טעקסט־אַנאַליז פון דִי „שטעט אוּן שטעטלעך" באַווייזט שוין קלָאָר, אַז פַּריער איידער ניין אִין דער פַאַרנאַנענהייט פון דער אַלט־פַאטערשער טראַדיציע אִין דִי „פַאלקסטימלעכע געשיכטן", האָט פּערעץ צוּרִיסן מיט אָט דער טראַדיציע, אַלס א גענוואַרם, אַלס אַן אַקטוּעלער וויזקלעכקייט, וואָס אִיז פַאַרקערפּערט אִין דעם קאהאל־יִדנטום פון „שטעט אוּן שטעטלעך". איידער צו נעמען באַזונדער דִי „שרה בת טוביִם" פון דער פַאַרנאַנענהייט, האָט ער פַּריער באַזוּכן דִי אויסגעלייזיקטקייט פון דער „באָבע יאַנע" פון דער גענוואַרט. אוּן אָט אִין דער שיין שטייט אוף דער טעקסט פון דִי „שטעט אוּן שטעטלעך", וואָס האָט מיט יאָרן שפּעטער נאָך גלאָזט זיך הערן אִין פּערעצעס ווערק *).

דִי אָריענטיִרונג־אַרבעט פון דִי „שטעט אוּן שטעטלעך" אִיז פַאר־ענדיקט געווען. דִי גרענעצן, וואָס זאָלן באַווייזן, וווּ ווייט דער רעאַבי־

לִיטִיר־מעטאָד פון „כּסידיש" קאָן אָנגעוואַנדט ווערן אִין דער טראַדי־ציאָנעלער ווירקלעכקייט פון פּערעצעס נענוואַרט, זיינען אננעמערקט געווָארן.

וואָס מער אָבער דער „בייזער פּערעץ" האָט דיִדאָזוקע גרענעצן צוגונפּגעצויגן, וואָס מער ער האָט אַנטבלויוט דִי פִּיקציע פון אָט דער באָבע־יאַנע־טראַדיציע, אַלץ מער אִיז געוואָקסן פּערעצעס פַאַרלַאַנג צו פַאַרקוקן אִין דער פַאַרנאַנענהייט פון אָט דער אויסגעוועבטער טרא־דיציאָנעלער ווירקלעכקייט, אִין איר הערָאִישן פּערזָאָנ.

— —איין שאַבעס — שרייבט פּערעץ אִין איינעם פון זיינע לעצטע איבערזיכטן — א י י ן עמעסע נעשאָמע יעסוירע! אַ נעשאָמע יעסוירע, וואָס זאָל פַּילן, וואָס זאָל ווִסן, ווי יענע דִי מאָנטענלעכע, דִי וואָלדיקע איז קראַנק! ווו נעמט מען זי?

(„שט. אוּן שט." X/15)

אוּן פּערעץ האָט זיך נענומען שרייבן דִי „פַאלקסטימלעכע געשיכטן".

מינסק, 1925.

*) איבערהויפּט זיינען דִי אויסדרוקן פון דִי „שטעט אוּן שטעטלעך" טער ווי אַלץ פַאַרבויכט געוואָרן אִין דִי דראַמעס. זיי, אויסגטלעך, האָבן עס געשאַפן דעם מאַטעריאַל פאַר דער דראַמע „באַנאַכט אפן אַלטן מאַרק". אָבער נאָר דעם רויען מאַטעריאַל, פַאַרשטייט זיך.

אינסטיטוט פאר ווייסרוסלענדישע קולטור — ייִדישע אפטיילונג.
Інстытут Беларускае культуры—Яўрэйскі Аддзел

א. גורשטיין.

דער איצטיקער צושטאנד פון פערעצעס ביאגראפיע.

(וועגן דיִ פארעפנטלעכטע מאטעריאלן פאר פערעצעס ביאָגראפיע).

א י ב ע ר ז י כ ט.

דיִ פראבלעם פון א וויסנשאפטלעכער ביאָגראפיע פון דיִ ייִדישע קלאסיקער איז אין איר נאנצער מאָס אוּן נרויס אין דער ייִדישער ליטע־אטור־געשיכטע נאָך אפילו ניט נעשטעלט נעוואָרן. דאָס איז איינע פון דיִ פילע היסטאָריש־ליטעראריש פראבלעמען, צו וועלכע מיר דערנע־ענטערן זיך ערשט אין דעם אנטוויקלונג־פראָצעס פון אונדזער וואקסנדי־קער ליטעראטור־וויסנשאפט.

האָבן מיר ביזאהער נעהאט נאָר דעם פאָרנעפיל פון א ביאָנראפי־שער ארבעט, דעם פארנעפיל, וואָס לאָזט זיך דערקענען אין א נאנצער רייִ פרוווּן צו פאָרעפנטלעכן אוּן אַרויסנעבן באזונדערע מאטעריאלן.

מיט אָפנעזונדערטע, צוזאָמענע מאטעריאלן קומט אונדז אוים האָבן צו טאָן אויך דעמאָלט, וועָן מיר טרעטן צו צו באקענען זיך מיט דער ביאָנראפיע פון ייצכָק לייבוש פערעץ.

אָבער אין דער ערשטער רייִ וועט דער ביאָנראף זיך נעווויס אָפ־שטעלן אף דעם, וואָס פערעץ אליין זאָנט וועגן זיך. אין דעם פראָט האָבן מיר זייער פיל צו פאָרדאנקען דעם דיכטער. פערעצעס אוטאָביאָנראפיע „מיינע זיכרוינעס" 1) פאָרנעמט נאָר א באזונדער אָרט צווישן דיִ אוטאָביאָנראפיש מאָמענטן אין זיינע ווערק (אָנהויבנדיק פון „מאָנישן"). אַנעוו פרווּוט ער אויך נעבן א פאָרמוּל פאר דיִ וויכטיקסטע קאָמפּאָ־זיציאָנעלע מאָמענטן אין זיין שאפן: „פראָבלעמען אוּן קאָנטראסטן — דאָס זיינען דיִ צוויי וואָלצן, אף וועלכע עס וועלן זיך ווינקלען אלע מיינע שריפטשטעלערישע יערעס" (109) 3).

אויב פערעצעס „זיכרוינעס" העלפן ווינציק דעם ביאָנראף פעסט־צושטעלן דיִ נענויע וועכסלונגן פון פערעצעס ווּוק 4), ניבן זיי אַן אומ־מאָס אין דיִ ראָמען פון דער טראַדיציאָנעלי־ייִדעשלעכער „יאָרזיִד"־אוּפ־פאָסונג פונם אָרום 2), האָבן מיר אין פערעצעס „מיינע זיכרוינעס" צום ערשטן מאָל אַן אַוטאָביאָנראפיע פון א ייִדישן קינסטלער, וואָס דערציילט וועגן זיך.

פערעץ אליין באָטאָנט אין דיִ „זיכרוינעס" דעם מאָמענט פון אָפקלייבן („שרייבן וועל איך נישט אַ ל ע ץ..." וויל אַ ל ע ץ איז דער נרעסטער לינק, וויל נישט אַ ל ע ץ איז דער מענטש", — ז. 6 פון דער באזונדער אויסנאבע), אוּן ער קוואַליפיצירט זיי נאָר אלס „א בינטל שלעכלעך צו מיינע זאכן" (b· ז. 91). פערעץ דערפירט דיִ „זיכרוי־נעס" בין יענעם איבערבראָך פון זיינע יונגט־יאָרן, וועָן, באהעפטנדיק זיך מיט דער איראָפעישער ליטעראטור, האָט ער צעבראָכן דיִ צוימען פון שטעטלשן נעטאָ (פערעץ רופט אָן דיִדאָזוקע צייט אין זיין לעבן „נורווּעס אין נעהירן"). מיט א באזונדער אופמערקזאמקייט שטעלט זיך אָפ פערעץ אף דיִ לעבנס־אינדרוקן אוּן איבערלעבונגן, וואָס האָבן נעווירט דעם שפעטערדיקן קינסטלער, אוּן פארציילט א נאנצע רייִ אוו־טאָביאָנראפישע מאָמענטן אין זיינע ווערק (אָנהויבנדיק פון „מאָנישן"). אַנעוו פרווּוט ער אויך נעבן א פאָרמוּל פאר דיִ וויכטיקסטע קאָמפּאָ־זיציאָנעלע מאָמענטן אין זיין שאפן: „פראָבלעמען אוּן קאָנטראסטן — דאָס זיינען דיִ צוויי וואָלצן, אף וועלכע עס וועלן זיך ווינקלען אלע מיינע שריפטשטעלערישע יערעס" (109) 3).

אויב פערעצעס „זיכרוינעס" העלפן ווינציק דעם ביאָנראף פעסט־צושטעלן דיִ נענויע וועכסלונגן פון פערעצעס ווּוק 4), ניבן זיי אַן אומ־

---

1) צום ערשטן מאָל האָבן „מיינע זכרונות" זיך נעדרוקט אין „דער ייִדישער וועלט", 1913, 5 — № № 12. דאָ וועט פארענדיקט דער ערשטער באנד, וועלכער איז אויך אריין אין דער באזונדער אויסנאבע: י. ל. פרץ, מיינע זכרונות (מיט בילדער), ווילנער פאלאָג פון כ. א. קלעצקין". ווילנע, 1924, 8^{U}, ז. 134 + 8 באזונדערע בילדער.

עס זיינען אָבער לאָכלוטן פאָרנעמען נעוואָרן דיִ פאָר זייער אינ־טערעסאנטע קאָפּיטלעך פונם צוויייטן באנד, וואָס פערעץ האָט באזונן אָפצודרוקן אין וואַרשעווער „דאָס לעבן" (ארוים אנשטאָט „דעם פרוינד"), 1914, אין דיִ נומערן 51, 63 אוּן 69. דיִ קאָפּיטלעך היסן „אוך האָב חתונה נעהאט" אוּן „נעפּענען".

2) י. י. לוינעצקים אוטאָביאָנראפיע היסט אויך „אראָפ פון יאָרזיד".

3) דער רייכער אינהאלט פון פערעצעס זכרוינעס פאָרדינט אַ באָ־זונדערע נענויע אָפהאנדלונג, סאי אין ביאָנראפישער, סאי אין ליטעראָרי־שער הינזיכט.

4) אנעוו, שרייבט פערעץ אוּן דער האקדאָמע צו דיִ „זיכרוינעס", אז ער „נעדענקט קיין אויי־יוהן דאטום" (ז. 7 פון דער באזונדער אויס־נאבע).

געהויער־רייכן פסיכאלאגישן מאטעריאל. לויז דעם, האט אן אווטאביאגראפישן אנגראש וועלט קומאט די גאנצע פובליציסטיק פערעצעס (אויך פעראצעס ליטעראריש־קריטישע ארטיקלען) [5]), וועלכע מאכט אונדז באקאנט מיט די באזונדערע שטריכן פון פערעצעס אידעאלאגיע [6]).

נאך די וועלק, וואס טראגן אן אווטאביאגראפישן כאראקטער, וועט דער ביאגראף פריער אלץ זיך וועגדן צום בריוו־מאטעריאל. ווי עס איז אבער באווויסט, האט פערעץ זייער זעלטן אין וויניציק געשריבן בריוו [7], אין פערעצעס „עפיסטאליאריע" איז טאקע דערוויל זייער א קנאפע. נאר דא ניט לאנג, צו פערעצעס צענטן יארצייט, האט כ. מ י ז ל דערציילט אין וואדשעווער „נייעס היינט" [8], אז אין זיין רעשוס געפינען זיך העלער הונדערט פערעצעס בריוו, דער גאנצער בריוו־אויסטויש צווישן פערעצן מיט זיין נאענסטן פרייגד, — י. ד י נזאן. די אויסצוגן פון פערעצעס בריוו, וואס כ. מיזל ברענגט דערווייל, זיינען אויסערסט־אינטערעסאנט פאר פערעצעס ביאגראפיע, באזונדערס פאר דן 90־ער יאָרן.

ס׳פארשטייט זיך, אז פערעצעס אווטאביאגראפישע ווערק אין זייע בריוו בילדן דעם גרונט־מאטעריאל פאר זיין ביאגראפיע. צו דעם וואלט מען נאך באדארפט צוגעבן די ביבליאגראפיע פון פערעצעס ווערק, אן וועלכער עס איז אומגלעך יעדע ביאגראפישע ארבעט, אבער דידאזוקע ביבליאגראפיע איז נאך קומאט ווי ניטא, וויל כ. ב ע ר א כ ו ם ארבעט „די פרץ־ביבליאגראפיע" 9) איז לאלטמן ניט באפרידיקנדיק. שוין ניט נערעט וועלן דעם, וואס כ. באראכאוו האט באווסטזיניק ניט ארייננעשטעלט אין צעטל יענע וועלק פערעצעס, וואס האבן זיך נעדרוקט אין טאג־צייטונגען, באגייט ער נאך א גאנצע רייע פעלערן אוז טאעסן בענויגייע צו די פריערע יארן פון פערעצעס שאפן. בליבנדיק אף דערוועלבער מעטאדאלאגישער הויך, ווי־די אנדערע ארבעטן פון דעמדאזיקן באגאבטסטן יידישן ביבליאגראף, איז דאך „די פריץ־ביבליאגראפיע" איננאנצן ניט־פאלשטענדיק, אוז דעמדאזיקן נרעסטן כינאזן איז בארעכאוו כ. באראכאוו מאטעריאל. דערקלערנדיק אים דערמיט, וויאזוי די ארבעט איז נעטאן נעווארן „אין דער נרעסטער אייליגיש" 10).

דאס אלץ איז, אזוי צו זאגן, דער „אביעקטיווער" מאטעריאל פאר פערעצעס ביאגראפיע. אבער דעם בליבט פאר דעם ביאגראף קומאט אויסשליסלעך די מעמוארן־ליטעראטור, מיט די קאלעקליי „זכרונעס" אוז „דערינערונגען" וועגן פערעצן...

שוין אפגערעט וועגן דעם, אז דער מעמוארן־מאטעריאל איז לויט זיין נאטור אויסערסט־סוביעקטיוו (דאס דאקומענטאלע אוז דאס דאקומענטירטע איז א גאנץ זעלטענער גאסט בא אונדזערע מעמוארן־יסטן). צו דעם אלעמען האט פערעץ צווישן די יידישע שרייבער נאר א באזונדערן מאזל צו די זכרונעס־שרייבער... גוט, וועז דער יראסאקאוועד פאר פערעצעס פערזענלעכקייט ברענגט נאר צו הינפאליעס־דעקאמאציע,— אפט, זייער אפט דארפן מיר אויסגעפינען די שטריכן פון עמעסדיקן פערעץ צווישן נאנצע בערג באנאליזעט אוז פלאכקייט, וואס באווונדערט פערעצעס „סמאקינג" אוז „לאק־שוך", וואס געפינט פאר נוטיק צו פארצייכענען, אז „פערעץ צאלט פאר אלע אין טראמוואי", — ביז „לעצט־פולאפישע הויכן", מיט „כארנאם שפיל" איינשליסלעך. אפט, זייער אפט פארוואנדלען זיך די זכרונעס אוז דערינערונגען אין א שטיק נעשיכטע פון נעוועלשאפטלעכן נעשמאק. ניט נעקוקט אבער אף דעם אלעמען, גיט די צאלרייע מעמוארן־ליטעראטור וועגן פערעצן זייער פיל ביאגראפישן שטאף.

קומאט די ערשטע 11) ביאגראפישע יעדיעם וועגן פערעצן געפינען מיר אין י. כ. זאגאראדסקים העברעישן ארטיקל „יצחק ליבוש פרץ" 12). דער מעכאבער איז נעווען אן ארייננייער אין פערעצעס שטוב נאך אין זאמאשין: זייענדיק א לערער, האט ער געהאט צווישן זיינע טאלמידים אויך פערעצעס זון, שפעטער האט י. כ. זאגארדסקי מיטגעארבעט אין פערעצעס אויסגאבן, וו־ער האט אפגעדרוקט א רי ארטיקלען.

אין זיין פערעץ־ארטיקל זיינען פאר אונדז מער פאר אלץ אינטערעסאנט די שטעלן, וואס האבן א שאלעם צום פריאיקן פערעץ. ער דערמאנט פערעצעס פריאקע, ניט־פארבליבענע לידער אין יידיש, וועלכע זיינען נעווען פאפולער אין פערעצעס שטעטל, אוז ברענגט עטלעכע שורעס פון אזא ליד (שיר החתול), נעווענדעט קענן די קאצאוויים:

ארעמע לייט שטארבן פון הונגער,
רייסן אוז בייסן, נאגן די פינגער,

---

5) כ. בארעכאוו רופט אן אין זיין „פערעץ־ביבליאגראפיע" (וועגן וועלכער נעגויער זע אונטן) פערעצעס ארטיקלען, וועלכע שוילדערן זיינע „ליטעראריש אני־מאימונס" (בא כ. בארעכאוון — די נומערן 103 — 105).

6) וועגן פערעצעס נעדאנקענגנג בענויניע צו ליטעראטור רעט אין אלגעמיינע שטריכן נ. א ו י ם ל ע נ ד ע ר אין זיין ארטיקל „פערעצעס וועג" („די רוויטע וועלט", כארקאוו, 1925, 7 №, ז. 29 — 32); אן אפ־שאצונג (אין א נעוויסער מאס איינזייטיקע אוז מיט פארשפעטיקטע טעי־נעס) פון פערעצעס אלגעמיין־נעזעלשאפטלעכער אידעאלאגיע נוט י. נ ו ם י נ א ו אין זיין ארטיקל „פערעצעס פובליציסטישע יערושע" ibid (ז. 23—28).

מיר רייידן באווויסטזיניק נוט וועגן יענע קונסטלערישע וועלק פערע־צעס, וואס פארמאגן די אדער אנדערע אווטאביאגראפישע מאמענטן. זוי דארפן אויסגענוצט ווערן דוככן ביאגראף מיט א נאר באזונדערער פאר־זיכטיקייט.

7) דאס באשטעטיקט אנעו י. ד י נ ע ז א ן אין א בריוו צו שאלעם־אליייכעמן, נעבראכט אין שאלעם־אליייכעמס ארטיקל „א וואך מיט י. ל. פרץ" (נעטויער וועגן דעם ארטיקל זע אונטן).

8) נ. מיזל, פרץ׳ם בריוף (העכער 100 נישט פארעפענטלעכע בריי־עף): „נייער היינט", וואדשע, 1925, 86 №, ז. 3 — 4; 91 №, ז. 4.

9) אפגעדרוקט אין דעם פערעץ־נומער „ליטעראטור אוז לעבן — די נייע אידישע וועלט", נוי־יארק, 1915, 5 №, ז. 103 — 126.

10) מיר וועלן דא דערעראנעו באמערקן, אז כ. בארעכאוון געהערט אן אויספארשער ביבליאגראפיע פון שאלעם־אליייכעמס ווערק, אפגעדרוקט אין „דער צוקונפט" 1916 (דוב בן משה, די ביבליאגראפיע פון שלום עליכם).

11) נאר קורצע ביאגראפישע יעדיעם אנטהאלט כ א ל ט ש ע ו ע ם ע ם ארטיקל וועגן פארפעצן, וואס איז נעווען אפגעדרוקט אין „דעם יוד" פאר 1901, 18 — 20 №№ (דאס קאפיטעלע II אין 18 №). איבערגעדרוקט אין זיינע „נעקליבענע שריפטען", כ. I, ווילנא, 1910, זע ז. 75 — 77 (י. ל. פרץ, קאפ. II).

12) י. ח. זאגארדסקי, יצחק ליבוש פרץ: אחיאסף, לוח ספרותי ושמושי... שנה תשיעית, ווארשא, 1901, ז. 356 — 360. — וועגן י. כ. זאגארדסקין זע רייזענס „לעקסיקאן", V. S. ז. 258 — 259.

פערציק גראשן פליישׂ א פונט,
און דאם פלישׂ — אוי א קלאנ!
שטייגער און ביינער, א פאלשע וואג א. אז. ו. 13).

מיר געפינען בא י. ל. זאגארודסקין אויך א פאר שורעס, וואס כאראקטעריזירן פערעצע דעם „טשאסטני פאוויערעני“ (וויי ס׳איז בא־ווסט, האט פערעץ ביז זיין ארויסקאם אין סאק פון די אצטיקער יארן קיין וואירשע זיך כארנומען אין זיין געבורט־שטעטל זאמאשׂיץ מיט אד־וואקאטור). „... אז איך האב געהערט פערעצן, — שרייבט י. ל. זאגא־רודסקי—טאינען פארן רינטער, נאכגעשפירט זיין שארפקייט, כאריפעם און פראזאישע לאנישקייט, האב איך ניט געגלויבט, אז דאם איז דער־זעלבער דינטער און באלכאלוימעס“ (357)...

ביז גאר רירנדיק איז דעם מעלאבערס נאיווע באגרינדונג פון פע־רעצעס פאעטיק: „עס האט אים (פערעצן) גאר ניט געפעלט דער טא־לאנט צו באשאפן גאנצע וועלטן, פארווילקלען זיי, באהעפטן און פאר־וואנדלען אין א פילבענדיקער דערציילונג, נאר עס האט אים געפעלט די לאנגדודלדיקייט (פח הסבל) אף צו שרייבן א בוך“ (357). און י. ל. זאגארודסקי דערציילט ווייטער:

„די לידער זיינע און די דערציילונגען ווערן נעבוירן פון א פליצלנדיקער באגייסטערונג... ניט איין מאל האב איך געזעען אין זיינע קסאווים אן אנהויב פון א לידׂ, וואס שטייגט, און בא־ווונדערט, וויי די הויכן פון געפיל און געדאנק, און פלויצלינג ווערט די לידׂ איבערגעריסן אינמיטן, און נאך די פערזן גייט א געמעל פון א האן אדער א שעד א.ד.גל., ווייל עס האט ניט געסטאיעט קיין געדולד צו זיצן און שרייבן, אדער עס האט אפגעטראטן מיטאמאל דער נעמיט, און פערעץ איז ניט פון די, וועלכע פיינקן אין נויטן זייער פאנטאזיע“ (357 — 8).

מיר האבן זיך בעקיוון אפגעשטעלט נעגויער אף די שורעס פונם מעלאבער, וועלכער האט צום ערשטן נעפרווט כאראקטעריזירן פערעצן, וייל מיט דער נאיווער העברעישער מעליצעדיקייט פלעלט זיך דאָ איבער א זעלטענע איבערנעעבנקייט צו פערעצן... דיזאזיק איבערגענעבנקייט פלעלט עפשער אויך ניט בא די שפעטערדיקע מעלאבערים, וועלכע האבן נעשריבן וועגן פערעצן, נאר אין די מער „מאדערניסטישע“ ציימן נייט עם בא זיי האנט־בא־האנט מיט אן אומגעהויערע באטלאנעס.

וועגן דער פארגעשיכטע פון פערעצעס שאפן אין יידיש, וועגן זיין, אזוי צו זאגן, „מינדלעכן שאפן“, וועז דאם געשאפענע פלעגט ניט ארויסגיין פון די גרענעצן פון זאמאשצער ארום, נעפינען מיר איניקע יעדיעם בא ז. ר י י ז ע ן אין זיין „לעקסיקאן“ 14).

וועגן פערעצעס „זאמאשצער“ פעריאד דערציילט אויך פערעצעס יונגט־פרייגט ש מ ו ע ל א שקיע נ א ז י (אין וויזנער „טאג“, 1923, 98 №), וועלכער גיט אביבר, אז פערעץ האט נאך דעמאלט זיך פאר־נומען מיט איבערזעצן יעזעקל (עס האנדלט זיך, מיסטאמע, וועגן אייני־קע באזונדערע איבערזעצונגען) אין יידיש 15).

13) דאָרט, ז. 359.

14) ז. רייזען, לעקסיקאן..., וואַרשוי, 1914, S.V זע ז. 500.

15) איך האב צום באדויערן, דעמדאזיקן ארטיקל ניט נעהאט די מעגלעכקייט צו זען. אויך בין זיך סוימעך אף נחמן מויזל, פרצעם ערשטע לייטעראישע שריפט, ווייטע ערשטע ארויסגעבער און קריטיקער, קיצור־פראגאמענט פון א גרעסערער ארבעט: „לייטעראישע בלעטער“, וואַרשע, 1925, 49 — 50 №, ז. 8.

אייניקע מאמענטן פון „זאמאשצער“ פעריאָד באריכט ש. ל. צ י ט ר א ן אין זיינע באקאנטע דערינערונגען וועגן פערעצן אין דעם פעדעין־נומער „די יודישע וועלט“ 16), וו׳ ער דערציילט וועגן עטלעכע באגעגענישן מיט פערעצן בעשאס יענער פלעגט אנפאָרן פון זיין זאמאשׂיץ קיין וואַרשע אוף פלאָצק. אייניקע נייע דעטאלן ברענגט ש. ל. צ י ט ר א ן אין זיין לעצטן ארטיקל אין דעם פערעין־נומער „לייטעראַרישע בלעטער“ 17). דאָ ברענגט ער, אַנעוו, עטלעכע שורעס פון פערעצעס אַ לידל — „דאם שנייידערל“, וואס ער האט אמאל געהערט אין וואַרשע פון א זאמאי־צער טוישעוו, — איינעם יאוועץ:

יויב לייבל דער כּאיעט
זען נ י ש ט קיין פאיעט,
וואס האט עטין צוגעם?
איז נאָר זיין שער אוז אייזן
אן גרייזן,
איזם שוין מעלאפער אף דעם...

אין זיינע דערינערונגען אין „דער יודישער וועלט“ האט ש. ל. צ י ט ר א ן צום ערשטן דערציילט וועגן פערעצעס ערשטער לייטעראַרישער באגעגענישׂ מיט שאלעם־אלייכעמען, דעם רעדאקטאָר אוז ארויסגעבער פון „דער יידישער פאלקס־ביבליאטעק“, וו׳ ס׳איז געווען אפגעדרוקט פ׳ם ערשטע נעדרוקטע ווערק אין יידיש — „מאנישׂ“. וויי ס׳איז באווסט, איז דיזאזיק ערשטע באגעגענישׂ געווען נאָר ניט מאזלדיק אוז האט זיך פאראנדיקט, צוליב שאלעם־אלייכעמס רעדאקטאָרישן באלאבאטעווען אי־בער פערעצעס „באלאדע“, מיט א שטארקן קאנפליקט. צו דעמדאזיקן עפיזאד קערט זיך אום ש. ל. צ י ט ר א ן, אריינברענגענדיק אייניקע הויס־פעם, אויך אין זיין לעצטן, אויבן ציטירטן ארטיקל, אין „לייטעראַרישע בלעטער“.

איין נרויסן כיסאָרן האָבן ש. ל. צ י ט ר א נ ם דערינערונגען: דער מעלאבער דערציילט וועגן זאכן, וועלכע עס זיינען פארלאָפן נאָר לאנג צוריק, „אף אויסווייניק“, לויט וויי עס האט זיי פארהיט זיין ווקאָרן. שטויסן מיר זיך מאקע דאָ אייניק מאל אן אף „אבערראציאנען“ פונם זיקאָרן, וועלכע מוזן אויסגעבעסערט ווערן...

אף ש. ל. צ י ט ר א נ ם אייניקע טאָעסן (ניט בענויגייע צו פע־רעצן) איז עס שוין געווען אנגעווויזן אין דער פרעסע 18); מיר וועלן זיך דאָ באגרענעצן מיט א פאָר באמערקונגען, וועלכע האָבן א שאיכעם צו די פערעץ־ארטיקלען. עס איז, לאלפיטן ניט ריכטיק, וועז

16) ש. ל. צ י ט ר א ן, י. ל. פרץ (עראינערונגען): „די אידישע וועלט“, 1915, V — IV ז. ז. 95 — 103. דערדאָזיקער ארטיקל בילדעט די ערשטע צוויי קאפיטלעך פונם ארטיקל „יצחק ליבוש פרץ“, וואס איז אריין אין דעם מעלאבערס „דריי לייטעראישע דורות, זכרונות וועגן יידישע שרייפטשטעלער“, ב. I, 2־טע אופלאגע, ווילנע, 1922 ז. ז. 127—147. אינם 3־טן קאפיטל פונם לעצטן ארטיקל ברענגט ש. ל. צ י ט ר א ן אנעוו (ז. ז. 142 — 143) אלט פערעצעס נעראמטע שורעס, וו׳ אוז פון וועמען האט זיי דער מעלאבער נעהערט? דער נאנצער קאפיטל מאלט, צוליב זיינער האלב־בעלעטריסטישער פארם, אן איינדרוק פון אן אונסצענירונג.

17) ש. ל. צ י ט ר א ן, פון מיינע זכרונות — וועגן פרצעם ערשטן אריינטרט אין דער יידישער לייטעראטור: „לייטעראישע בלעטער“, וואר־שע, 1925, 49 — 50 №, ז. 7.

18) משה שאליט, קורצע באמערקונגען: „ביכער־וועלט“, וואַרשע, 1924, 2—1 №, זע ז. 50.

ש. ל. ציטראָן שרייבט, אַז קימאט אַלע העצענזענטן „האָבן איינגעשטימט, אַז „מאָנישׁ" איז א קינסטלער-ווערק, וואָס אין יידיש איז נאָך זיין גלייכן קיינמאָל נית געווען): 19) דער אופֿנעם פֿון דער דעמאָלטיקער קריטיק איז נאָר נית געווען אזוי נינסטיק פֿאַר „מאָנישׁ". פֿערצעט „בעקענטע בילדער" (פֿערצעט ערשטע יידישע בילד) פֿינורירן בא ציטראָנען אונטערן נאָמען „בילדער פֿון לעבן" (!) (אינם ציטירטן ארטיקל פֿון „ליט. בלעטער") אוך אַז. ווי. 20).

דאָס אַליין פֿאַרמינערט פֿונדעסטוועגן נית אין אַלנעמיין ש. ל. ציטראָנס דערינערונגען וועגן פֿערצעץ, אוך צוזאַמען מיט דין אנווייזונגען פֿון אַנדערע צייט-גענאָסן זיינען זיי געווינס נוצלעך פֿאַר פֿערצעט ביאָגראַף.

קימאט גלייכצייטיק מיט ש. ל. ציטראָנס ארטיקל אין „דער יוּדישער וועלט" האָט וועגן דעם קאָנפֿליקט „פֿערין — שאָלעם-אַלייכעם" אָפּגעדרוקט אן ארטיקל אויך ב. ג ר י ן 21). מען מוז אָבער אינגאַנצן אָפּווארפֿן דין פֿאַראַלגעמיינערונגען פֿונם מעכאבער, וועלכער שילדערט דעם קאָנפֿליקט אַלס „קנאת סופרים צווישן אָדעם און וואַרשע". דידאָזיקע אויסטייטשונג אנטשפרעכט נית דין עמעסדיקע לייטעראַרישע נרופּירונגען פֿון יענער צייט: עס איז נענוג צו זאָגן, אז „אָדעס" (מענדעלע אוך ש. אַלייכעם) האָט פֿרידלעך מיטנעאַרבעט אין מ. ספּעקטאָרס וואַרשעווער „הויז-פֿרייַנד", אוך, פֿון דער צווייטער זייט, איז אין אָדעס נופֿע נעווען א שטאַרקע לייטעראַרישע אָפּאָזיציע קעגן מענדעלען אוך אַלעם-אַלייכעמען, וואָס האָט זיך נרופּירט אַרום דעם זאַמלבוך „דער קליינער ווערקער" (אָדעסאַ, 1890). נו, אוך וווהין זאָל מען אַהינטוון דעם וואַרשעווער טוישעוו פֿרישמאַנען, וואָס וועגן זיינע שפּעטערדיקע אַטאַקעס קעגן פֿערצען רעט אַליין ב. נאָרין? ניין, די אַלע סיבות צווישן בא-זונדערע שרייבער אוך נרופּירונגען זיינען נעמאַנגען לאַלטוטן נית לויט טעריטאָריעלע נרעניצן, אוך די סיבעס זייערע לינן טיפֿער.

ש אָ ל ע ם - א ל י י כ ע ם אליין (אין די דערינערונגען „אַ ווּאָך מיט י. ל. פּרץ" 22), אָננעשריבן אינגיכן נאָך פֿערצעס טויט) דערמאנט אַפֿילע מיט קיין ווארט נית דעם אומגלייקלעכן עפּיזאָד פֿון זייער ערשטער לייטעראַרישער באַנענענישׂ. אין נאַנג פֿון יאָרן איז די ביטערקייט פֿון דערדאָזיקער באַנענענישׂ פֿאַרשוווונדן נעווארן, אוך ש. אַלייכעם שרייבט אין זיינע דערינערונגען נאָר וועגן דער „אַנטצוקונג", וואָס „מאָנישׁ" האָט בא אים אַרויסנערופֿן. עס איז דאָ קעדאי צו פֿאַרצייכענען, אז פֿאַרן צוויי טאָנד ש. אַלייכעמס „יידישע פֿאָלקס-ביבליאָטעק" האָט, ווי עס דערציילט ש. אליכעם, נית פֿערצען אַליין צוגעשיקט זיינע דערציילונגען, נאָר דאָס האָט נעטאָן אים י. דינעזאָן... דאָס ווערט אנעוו באַשטעטיקט דורך נעבליבענע נית-פֿאַרעפֿנטלעכטע שאָלעם-אליכעמס ברייוו צו י. דינעזאָנען 23).

אין די 90-ער יאָרן איז שוין פֿערצין אַריין אַלס אנערקענטער שרייבער, אוך אינגיכן איז ער צוגעטראָטן צו זיין „פֿאַרלענרישער" אַר-בעט. צו די 90-ער יאָרן נעהערט די פֿאַרמירונג פֿון א נאָנצער פֿלעיאַדע יונגע יידישע שרייבער, וואָס דער אָנהויב פֿון זייער שאַפֿן איז אַדורך אינטערן צייכן פֿון פֿערצעס אקטועלער ווירקונג: דידאָזיקע שרייבער האָבן זיך אַמייסטן נרופּירט ארום פֿערצעס אויסנאַבן.

וועגן פֿערצען אין די 90-ער יאָרן דערציילן אין זייערע דערינע-רונגען א ריי מעכאבערים. פֿריער פֿאַר אַלין דאַרף דאָ דערמאנט ווערן דער ווארעמער ארטיקל פֿון ב. ג ר י ן „יצחק ליבוש פּרץ" 24) — פֿאַרעפֿנטלעכט נאָך בא פֿערצעס לעבן.

ווי ס'איז באַווּוסט, איז ב. נאָרין דער שפּעטערדיקער פֿסעוודא-נים פֿון יצחק נוידאָ. י. נוידאָ האָט דעביוטירט אין דער יידישער לייטע-ראַטור מיט א דערציילונג „שבנא און שרנא", וואָס איז געווען אָפּגעדרוקט אין ערשטן באַנד פֿערצעס „יודישער ביבליאָטעק". ער האָט נענומען אָנטייל אויך אין די קימענדיקע פֿערצעס אויסנאַבן, אין אַבינסל שפּע-טער האָט ער אַליין אַרויסנענעבן א קליין ביכעלע פֿערצעס דערצייל-נען (אין י. נוידאָ עמיגרירט קיין אַמעריקע, ווּוהין ער האָט מיטנעברַאַכט אוך פֿאַרהיט דאָרט דעם נעפֿיל פֿון שטענדיקער אנערקענונג אוך דאַנקבאַרקייט בענויגייע צו פֿערצען...

רעט טאַקע ב. נאָרין וועגן פֿערצעס באַציונג צו די יונגע שרייבער 25), וועגן זיין אָרגאַניזירן אַרום זיך א לייטעראַרישן סוויווע: ב. נא-רין נעברויכט שוין דעם אויסדרוק „אין פֿאַמיליע" בענויגייע צו פֿערצען אוך „די שרייבער, פֿון וועלכן ער האָלט" 26), א העמעז אף ה. ד. נאָמ-בערנם שפּעטערדיקער פֿארמולע „פֿערין דער פֿאָטער פֿון דער לייטע-ראַטור מישפּאָלט"... 27). „אַלס רעדאַקטאָר, שרייבט ב. נאָרין — האָט פֿערין זייער פֿיל אופֿנעטאָן פֿאַר דער יידישער לייטעראַטור... זיין ארבעט... אַלס רעדאַקטאָר איז נאָר באַווּוסט צו יעכידע-סנולע" (ib. ז. 394).

מיר וועלן ברענגען א לענגערע ציטאַטע פֿון ב. נאָרינס ארטיקל — ס'איז זייער אינטערעסאַנט דערמיט, וואָס פֿערין זאָנט זיך דאָ אליין אַרויס וועגן זיין פֿאָטער:

---

19) דער ציטירטער ארטיקל פֿון „דער יודישער וועלט", ז. 99.

20) אנעוו שרייבט ש. ל. ציטראָן אין זיין האקדאָמע צו דין „דרייי ליטעראַרישע דוירעס", אז דער זיקאָרן זיינער האָט אים „נאָך ביזאַהער קיינמאָל נית פֿאַרפֿירט" (o. c. ז. II), אוך אין דין נייע קאָפּיטלעך פֿונם פֿערין-ארטיקל, וואָס עס זיינען דאָ אָפּנעדרוקט, טוט ער זיך זיינם: דער באקאָנטער היסטאָריקער רובנאָוו וועט פֿאַרוואַנדלט האָ אין סעמיאָן י א - ק א ו ל ע ו י ט ש רובנאָוו (ז. 145), דין אַלע lapsus memoriae זיינען זייער כאַראַקטעריסטיש פֿאַר אונדזער מעמוּאַריסט: מיר האָבן דאָ פֿאַר זיך א טראַדיציאָנעל-יידישלעכן דערציילער, וואָס נעדענקט א שאָק מיט מאַסעס; אי וואָס איינקע „קליינקייטן" זיינען נית אינגאַנצן קעשורע, איז וואָס איז דין נאָפֿקעמונע?

21) ב. נאָרין, וואַרשע אוך אָדעס (פּרץ אוך זיינע ערשטע קריטיקער): „דין צוקונפֿט", 1915, 6 №, ז. 548 — 552.

22) זע דין אמעריקאַנישע „שלום-עליכם פֿאָלקס-פֿאָנד אויסנאָבע": אלע ווערק פֿון שלום-עליכם, כ. XV (אידישע שרייבער), נויו-יאָרק, 1919, ז. 69 — 78.

23) וועגן דעם אוך כ. מיוזפֿם צוטורטן ארטיקל פֿון „נייעם הוינט" (1925 י., 86 №).

24) ב. נאָרין, יצחק ליבוש פּרץ א מתנה לכבוד זיין זעכציג-יעהרינען נעבורט-טאָג: „דין צוקונפֿט", 1911, 7 №, ז. 389 — 395.

25) וועגן פֿערצעס פֿרייַנטלעכער באַציונג צו דין יונגע שרייבער רעט שוין י. ל. זאונאָראָדסקי.

25) l. c. ז. 393.

27) זע ה. ד. נאָמבערנס ארטיקל „י. ל. פּרץ דער פֿאָטער פֿון דער לייטעראַרישער משפּחה" אוך זאַמלבוך „י. ל. פּרץ, צום יאהרציים", פּעט-ראָנראָד, 1916, ז. 35 — 40.

„פּערעץ האָט מיר דערקלערט, — דערציילט ב. נאָריָן, — אז זיינע א ווערק מוז זיך אָפּהאַנדלען אַף איין פּלאַץ. טאָמער דאַרף די האַנדלונג אינמיטן אונטערבראָכן ווערן אוּן איבערטראָגן זיך אַף אַן אַנדער פּלאַץ, פֿאַרלירט ער דעם פֿאָדים פֿון דער האַנדלונג... אוּן ווען עס איז... נויטיק, אז די האַנדלונג זאָל פֿאָרקומען אין צוויי פּלעצער, מוז ער נעפּינען... א מיטל, וויַ אזוי צוזאַמענצוברענגען אַלעמען אַף איין אָרט. (אין דער דערציילונג) „אינם פּאָסט-וואָגן" האָט ער אזא מיטל נעברויכט. צוויי מענשן פֿון באַזונדערע פּלעצער הערציילן אים מאיסעס, וואָס זיינען פֿאָרגעקומען אין צוויי באַזונדערע פּלעצער. נאָר אין דער דערציילונג ווערט דער אָרט פֿון דער האַנדלונג ניט געביטן, נאָכּמער, דער שרייבער איז די נאַנצע צייט אונטער דעם איינדרוק, אז דאָס האַנדלט זיך ווענן איין פּערזאָן אוּן אז דאָס איז א פֿאַרטזועצונג פֿון דער האַנדלונג" (ib., ז. 1, 393—394).

א ווּ ר אָ ם ר י י ז נ ס 28) אוּן ש א ל ע ם א ש ס 29) דערי־ נערונגען ווענן פּערעצן זיינען אויך געווידמעט אַמערסטן פּערעצן — דעם רעדאַקטאָר אוּן דעם אָרגאַניזאַטאָר פֿון דער ליטעראַרישער סוויווע. „מיר ווילן ניט נאָר בילדונג פֿאַרשפּרייטן, נאָר אויך טאַלאַנטן אַנטוויקלען", האָט געשריבן פּערעץ א. רייזענען נאָך אין אָנפֿאַנג פֿון זיין „פֿאַרלע־ נעריישער" אַרבעט (648). ייעשדיק קלינגט פּערעצעס וועגדונג צו א. רייזענען: „העלפֿט! מען יאָגט פֿון אַלע זייטן" (650), געשריבן בע־ שאַס פֿרישמאַנס באַווּסטער העצע קענן פּערעצן... 29א) איינזיק בא־ זונדערע באַמערקונגען בא רייזענען אוּן אַיש גיבן צו אינטערעסאַנטע שטריכן צו דער פּערעץ־כאַראַקטעריסטיק. „אויר זיינט צוּ ליטווויש"

28) אברהם רייזען, מיין בעקאַנטשאַפֿט מיט י. ל. פּרץ (ברויפֿלויך, אוּן פּערזענלוך): „דיַ צוקונפֿט", 1915, 7 №, ז. 1, 647 — 654.

29) שלום אש, מיין ערשטע בעקאַנטשאַפֿט מיט פּרץ: „דיַ צוקונפֿט", 1915, 5 №, ז. 1, 458 — 463.

29 א) אוּן פֿאַנדאַן צו דוּדאָוויקע שוּערט אוּן קעראי צו דערמאָנען פּע־ רעצעס אונטערפֿאַנטפֿטע אַרויסטרעטונג אַף ד. פֿרישמאַנס יובילוי־ אוּן 1914. מיר ברענגן זיין יובילוי־רעדע („דאָס לעבן", 1914, 93 №) מיט אויסנוקע פֿאַרקורצונגען:

„איך... בין פֿרישמאַנס א קענער, אָדער ער איז מיין קענער. מיר זיינען זיך אוּן דער ליטעראַטור אַנטוּפֿאָדיש, אזוי אוּן טעמפּעראַמענט, וי אוּן איבערצייגונגען; וואָס אנבעלאַנגט דעם אינהאַלט אוּן דער פֿאָרם; וואָס אנבעלאַנגט געשמאַק אוּן סטיל.....

אויב איך שטיי אָבער פֿאַר אייך... אוּן נעם דאָס וואָרט, איז עס, וויל איך האָב דאָך א נעוויסע פֿאויטיוויערע באַציונג צו פֿרישמאַנס יובילעאום...

אוּן נישט דיַ קאָלעגיאַלע באַציונג: איך האַלט נישט פֿון צונפֿט, פֿון קאָלעגן-מאַראַל...

אוּן די פּאָזיטיווע באַציונג צו פֿרישמאַנס יובילעאום איז פֿילייכט נישט אַזוי מאַראַליש...

איך פֿרוי מיך מיט פֿרישמאַנס יובילעאום... ווייל איך האָב אין אום, אוּן מיין ליטעראַרישן קענגער, א נעקאָמע!

פֿרישמאַן האָט שטענדיק געקוקט אף יידן, יידישקייט אוּן יידישע ליטעראַטור דורך א גרעדיכטן שוואַרצן פֿאַרהאַנג, אוּן האָט זיי דערום נישט נעזען...

ניטא קיין פֿאַלק, ניטא קיין ליטעראַטור...

האָט פֿרישמאַן א יובילעאום אוּן ער האָט געמוזט דאָס אַלץ דערזען"...

(652), זאָגט, לעמאָשל, פּערעץ א. רייזענען — אָדער: דערווּסנדיק זיך, אז ש. אש איז פֿון קוטנא, פֿון גרויס-פּוילן, דערפֿרייט זיך פּערעץ: „פּוילן הויבט זיך אָן אָפּצורופֿן" (460)...

זייער זאַלעך אוּן אינהאַלטלעך זיינען דיַ שפּאָרעוודיקע זייטלעך פֿון ד א ו נ י ד פּ י נ ס ק י ס דערינערונגען 30). ד. פּינסקי האָט זיך באַקאַנט מיט פּערעצן אין סאַמע אָנהויב פֿון דיַ 90-ער יאָרן אוּן איננזכן איז ער געוואָרן איינער פֿון דיַ נאָענטסטע מיטאַרבעטער פֿון פּערעצעס „אויסנאַבן". אַנעוו, איז ד. פּינסקי דער ד. פּוּלס, וועלכער האָט צוזאַמענ־ געשטעלט לויט „ברעהם'ס טיער-לעבען" א בראָשור „דיַ אפּפֿען", וואָס איז אַרויס אין פּערעצעס אויסנאַבע (1894). ד. פּינסקים „ביסל זיכרוי־ נעס" וועגן פּערעצן פֿאַרצייכענען א ריי אינטערעסאַנטע מאַמענטן פֿון דיַ 90-ער יאָרן אין פּערעצעס לעבן, באַזונדערס פֿון זיין פֿאַרלענגערישער אַרבעט. אויב דיַ פֿרייערדיקע דערינערונגען רויידן הויפּטזאַכלעך וועגן פּע־ רעצן דעם „רעדאַקטאָר", דערציילט אונדז ד. פּינסקי וועגן פּערעצן דעם „פֿאַרלענגער". אוּן עס פֿאַרבלייבט אין זיקאָרן זיין דערציילן וועגן „ספּעק־ טאַרס שווינגערין", וועלכע האָט אויסגעהאַלטן אונדזערע „פֿאַרלענגער" מיט אירע הונדערט אוּן פֿופֿציק רובל אף ארויסצוגעבן א זאַמלבוך... ד. פּינ־ סקי טיילט מיט פּערעצעס צוויי פּסעודאָנימען, וועלכע זיינען נעווען ביז דאַן אומבאַקאַנט: י. ל. צוּפֿעלינ אוּן ישראל שוערגעמוט, אוּן אַנעוו דערציילט ער וועגן פּערעצעס א ניט-פֿאַרעפֿנטלעכטער יוגנט-פּאָעמע „וו נעם איך א העלד?", געשריבן אין סטיל פֿון באירנס „טשאילד־ האַראָלד".

אומגעפֿער צו דערזעלבער צייט, וועגן וועלכע ס'דערציילט ד. פּינסקי (אינמיטן דיַ 90-ער יאָרן), געהערן פֿאָלגנדיקע וועלטער פֿון פּערעצעס א נייַ-פֿאַרעפֿנטלעכטן (העברעישן) ברייוו:

„האַלב פֿון מיינע טעג פֿאַרברענג איך אין גמינע-הויז, דערנאָך בין איך אַן אָנגעשטעלטער אין קאָמיטעט, וואָס קעמפּט מיטן ווינט, כּדאָב נעוואָלט זאָגן — מיט כּאָלערע, אוּן דערנאָך בין איך א יידישער שרייבער... דיַ לעצטע צייט — נעליובט אוּן גע־ רימט דורך דובנאָוו, בן דוב, פֿרידבערג אוּן דוידמע"... 31).

דיַ 90-ער יאָרן פֿאַרבינדן פּערעצעס נאָמען מיט דער יידישער ארבעטער-באַוועגונג. פּערעץ אוּן זיין באַציונג צו דער ארבעטער-באַוועגונג — דאָס איז נעווּיס איינער פֿון דיַ אינטערעסאַנטסטע קאַפּיטלען אין פּערעצעס ביאָגראַפֿיע. פֿון וואָס פֿאַר א פֿאַרנעם אָבער איז נעווען דיַדאָ־ זיקע באַציונג? מ. ל י ט ו א ק א ו 32) קוואַלט־ציטירט זי נאַנץ נע־ לונגן אַלס „ארבעטער-לייבשאַפֿט", נאָר, וועלן ער פֿירט דורך אַן אָנא־ לאָגיע צווישן פּערעצעס „ארבעטער-לייבשאַפֿט" מיטן רוסישן „לענאַלן מאַרקסיזם", שאַפֿט ער א לאַלווטן ניט-ריכטיקע פּערספּעקטיוו. בעשאַס אינם „לענאַלן מאַרקסיזם" (אין זיין סטרוווע-גיילנל, לעמאָשל) האָבן מיר

30) אין זיין „פֿאָרווּאָרט" צו דער לעצטער אמעריקאַנער אויסנאַבע פֿון פּערעצעס ווערק: „דיַ ווערק פֿון יצחק לייבוש פּרץ... אונטער דער רעדאַקציאָן פֿון דוד פּינסקי", ב. 1, ניו-יאָרק, 1920, זע באַזונדערס ז. 1, XIV — XXIV.

31) פֿון א ברוּוו צו י. דינעזאָנען (דאַטירט מיטן 5-טן נאָיאבר 1893). זע נ. מיזלם צוטרטן ארטיקל פֿון „נייעם היינט" (1925, 86 №).

32) ז. מ. ליטוואַקאָוום ארטיקל „י. ל. פּערעץ (כאַראַקטעריסטיק)" אוּן פּערעצעס „געקליבענע ווערק", פֿאַרלאַג „שוּל אוּן בוך", מאָסקווע, 1925, זייט 13.

צו טאָן מיט א פּוילישמענדיקער איבערגעבורט, ווייזן די פֿאַראַנטוואָרטלעכע ביאָגרַפֿישע מאַטעריאַלן ניט אויף „עוואָלוציע" פֿון פֿערצעם „אַרבעטער־לידשאַפֿט" קיינע סימאָנים פֿון אזא מין איבערגעבורט".

דאָווידֿ פּינסקי, וואָס איז געשטאַנען, ווי מיר האָבן עס שוין אָנגעוויזן, נאָענט צו פֿערצען אין דער ערשטער העלפֿט פֿון די 90־ער יאָרן וואָס איז אַליין געווען געשטיגמט „סאָציאַליסטיש", דערציילט 33) ווענן פֿערצעם ערשטער באַגעגענישׂ „פֿאָנים־על־פּאָנים מיט אַן ארבעטער־אָרגאַניזאַציע". ד. פּינסקי האָט געבראַכט פֿערצען צום ערשטן מאָל אַף אַ קאָנפֿיראַטיווער פֿאַרזאַמלונג, און, כאָטש „פֿון ביידע זייטן האָט מען זיך שטאַרק געפֿרייט אַף דער באַגעגענישׂ", זייענען די ביידע צדדים... זיך צעגאַנגען אָנטוישטע. די ארבעטער איז נישט געפֿעלן געווארן, וואָס ער (פֿערצען) האָט זיך געהאַלטן וויַ אַ נאַסט, און אים האָט פֿאַרדראָסן, וואָס מער ווי אַ נאַסט האָט ער נישט געקאָנט זיין". אין טאָך נעמומען, איז עס, אייגנטלעך, די אַלגעמיינע כאַראַקטעריסטיק פֿון פֿערצעם באַציונגען מיט דער ידישער ארבעטער־באַוועגונג: מער ווי אַ „נאַסט" איז פֿערצען אין דער באַוועגונג נעווען ניט נעווען, כאָטש דאָס איז נעווען אַ פֿריינט־לעכסטער און זייער אַן אָנגענומענער „נאַסט".

ה. ד. נ א מ ב ע ר ג דערציילט אין זיין פֿערצען־ארטיקל פֿון „דאָם בוך פֿעלעיטאָנען" 34) וועגן דעם פֿאַר־„בונד"־פֿעריאָד: פֿרין איז דאָן „נעווען באַרוישט פֿון סאָציאַליסטישע אידיין, עמעס, נישט נענוג קלאָרע אוּן דורכגעטראַכטע". בענוניע צו די שרייבער אוּן קולטור־טוּער, וואָס זיינען נעווען אָנגענומען אין דער ידישער סוויווע, איז פֿערצען נעווען נעשטיגמט קעגנערישׂ, אָפּגעלייקנט „אַלץ אוּן אַלעמען", כאָטש די „פּאָזיטיווע זייט" פֿון פֿערצעם „פּראָגראַם" איז נעווען נאָענץ אומקלאָר.

שפּעטער, וועו די ידישע ארבעטער־באַוועגונג באַקומט שוין אָר־גאַניזאַציאָנעלע פֿאָרמען, באַקומען אויך פֿערצעם פֿאַרבינדונגען מיטן „בונד" א מער שטאַנדהאַפֿטן כאַראַקטער: וועגן דידאָזיקע פֿאַרבינדונגען (פֿערצעם אָנטייל אין פֿאַרשידענע ארויסטרעטונגען פֿון „בונד") רעט אין אַ נעהויבענער שטימונג ש א כ נ ע ע פ ש ט י י ן אין זיין ארטיקל „. ל. פֿערצען אוּן די ידישע ארבעטער" 35). ב. מ י כ א ל ע ו י ט ש 36) אָבער, וועלכער ברענגט אַנעוו אייניקע אַלגעמיינע שטריכן פֿון די דאַ־מאָלסטיקע נעוועלשאַפֿטלעכע שטימונגען אין דער ידישער סוויווע, כאַ־ראַקטעריזירט פֿערצען נאָר וויַ איינעם א „סימפּאַטיקער", א „מיטפֿילנדן" (א נענוג פֿאַרשפּרייטע קאָטעגאָריע צווישן דער אינטעליגענץ) 37).

אין די צאַריש צייטן איז פֿונדעסטוועגן אויך פֿערצעם „מיטפֿילּ־דיקייט" נעווען נאָענץ נענוג אַף צו ארעסטירן פֿערצען אוּן האַלטן אים אַ צייט אין דער טפֿיסע. וועגן דעמדאָזיקן ארעסט נעפֿינען מיר יעדיעם אין א ריי דערינערונגען וועגן פֿערצען. מ. ס פּ ע ק ט א ר, וואָס איז אויך נעווען ארעסטירט אינניינעם מיט פֿערצען, האָט וועגן דעם אָנגעשריבן א נאָנץ בינדל (מ. ספּעקטאָר, מינ י. ל. פּרין אין פֿעסטונג, פֿארלאַג „ליטע־ראַטור, אָדעס, 1919, 8° 80), וווּ ער האָט נאָר בריַיטלעך דערציילט וועגן דעם זינען אוּן וואַרשעווער „ציטאַדעל"...

וויַ מען זאָל ניט אָפּשאַצן פֿערצעם באַציונגען מיט דער ארבעטער־באַוועגונג, האָבן זיי נעווים נעשפּילט א באַדייטנדיק ראָלע אין פֿערצעם ביאָגראַפֿיע, אין זיין שאַפֿן. אויב נאָר קאָנקרעט האָט זיך פֿערצעם נאָענט־קייט צו דער באַוועגונג אויסגעדריקט נאָר אין אזוינע זאַכן פֿערצעם, ווי „וועבער־לידבע", — ציען זיך אָבער פֿון דערדאָזיקער נאָענטקייט נאָר פֿילע, וויַנציקער באַמערקבארע פֿעדים צו פֿערצעם אָפּטע סאָציאַלע מאָטיוון...

נאָר א גרויסן רעזונאַנס האָט פֿערצעם נאָענטקייט צו דער אר־בעטער־באַוועגונג נעהאַט אין דער ארבעטער־סוויווע נוּפֿע. עס טאָר ניט פֿאַרנעסן ווערן, אז פֿערצעם אויסגאַבן האָבן נעזומען דערשיינען נאָך פֿרייַער, איידער עס איז אנטשטאַנען דער „בונד", איידער עס איז עוועון א וועלכע ניט איז פֿאַרשיעשע ליטעראַטור אין ידיש. זיינען טאַקע א לאַנגע צייט פֿערצעם „אָנטוו־בלעטלעך" נעווען די איינציקע ידישע אויסגאַבן, וואָס מען פֿלעגט נעפֿינען בא די אונטערזוכונגען אוּן ארעסטן פֿון ידישע ארבעטער...38). ביז נאָר איינטערעסאַנטע יעדיעם וועגן דער פֿאָפֿולערקייט פֿון פֿערצעם אויסגאַבן צווישן דער אופֿוואַנדיקער ידישער ארבעטערשאַפֿט אוּן וועגן דער מיר אין דעם רייַכן מיט פֿאַקטישן מאַטעריאַל ארטיקל פֿון א. ל י ט ו א ק „די זשארנאַליש קאַמיטעטן" 39).

צווישן די באַגרינדונגען, וואָס פֿערצען האָט באַקומען צו זיין יובילּי (1901), איז נעווען אויך אַן אָפּיציעלע באַגרינדונג פֿון „בונד". די ארב־טער, וואָס האָבן נעבראַכט פֿערצען די באַגרינדונג, האָבן אים אויך נע־ברַאַכט אַן איינגאַרטיקע מאַטאָנע: אַן אַלטן פֿאַרפֿלעקטן עקזעמפּליאַר פֿערצעם „ידישע ביבליאָטעק", וואָס פֿלעגט נעהיים אַריבערגיין אין דער טפֿיסע פֿון איין פּאָליטישן ארעסטירטן צום צווייטן. די ארעסטירטע פֿלעגן, אונטערשטרייכנדיק די אָדער יענע אויסיעס, אַווי ארום זיך דורכ־שמיעסן... 40).

דער ניט לאַנג פֿאַרעפֿנטלעכטער אין פֿאַקסימילע „אַדרעס פֿון לאָדזער ארבעטער" 41) זאָגט אַמבעסטן איידעס אַף די באַשטענדיקע סימפּאַטיעס פֿונם ידישן ארבעטער־קלאַס צו פֿערצען, אַפֿילע שוין נאָך פֿערצעם „אָפּגאַנג".

די פֿאַריינפֿאַכנדיקע שאַבלאָן־טראַדיציע האָט אונדז פֿון לאַנג צו־נעווענט טיילן פֿערצעם לעבן אוּן שאַפֿן אין באַשטימטע פֿעריאָדן, ווועלכע פֿלעגן קומען פֿאַרבייטן איינער דעם צווייטן מיט א פּלאַנמעסיקער פֿינקטלעכקייט... דער היינטיקער צושטאַנד פֿון פֿערצעם ביאָגראַפֿיע גיט אוּנדז נאָך ניט די מעגלעכקייט פֿעסטצושטעלן די נייע פֿעריאָדיזירונג פֿון פֿערצעם ביאָגראַפֿיע, נאָר שוין דאָס ערשטע מער־ווייניקער אופֿמערקזאַמע באַקענען זיך מיט די באַזונדערע מאָמענטן אין פֿערצעם לעבן שטעלט אינגאַנצן קאָפּוויר די אָנגענומענע שאַבלאָן־סכעמע.

---

33) l. c. ז. XVII.

34) ה. ד. נאָמבערג, י. ל. פּרץ (א ליטעראַרישער דור), אין דעם מעכאַבערם „דאָם בוך פֿעלעיטאָנען", וואַרשע, 1924, ז. ז. 170 — 194 (אין אָפּטיילּ: מענטשן אוּן ווערק). זע ז. ז. 175 sq.

35) זע „דיַ צוקונפֿט", 1915, 6 №, ז. ז. 541 sq.

36) זע ב. מיכאַלעוויטשעס ארטיקל „. ל. פּרץ" אין זיינע „זכרונות פֿון א יודישן סאָציאַליסט", ב. I, וואַרשע, 1922, ז. ז. 72 — 78.

37) וועגן דעמדאָזיקן פֿעריאָד זע אויך מ. מ י כ ע ל ז א ה ן, פֿון י. ל. פּרץ ראַזוּר אוּן לעבן — דיַ נייע אידישע וועלט", 1915 5 №, ז. ז. 38 — 42.

38) זע וועגן דעם בא מ. מיכעלזאָן, l. c. ז. ז. 40 — 41.

39) זע נעדרוקט אוּן „רוסקי פּנקס", I, קיעוו, 1920, ז. ז. 109 — 132.

40) זע ש. אַשם צושטרעם ארטיקל, ז. 463.

41) „ליטעראַרישע בלעטער", 1925, 49 — 50 №, ז. 12.

עס איז נעווען נערעכט י. י. טרונק 42), ווען ער זאָגט: „עס איז אייננעמען, אַז באַשטימען די קראַנקהייטן ציט פֿאר די פֿאַזן פון פערעצעס פערזענלעכקייט" (76). ער וועט אָבער אויך נעווען פֿאראַקסאַל, ווען ער טיילט אַיין פערעצעס נאַטיר לעבן אין שאַפֿן אַף 2 ניט גלייכע העלפֿטן: ביזן יובילי (1901) אין נאָכן יובילי... „ערשט נאָך זיין שרייבטישטעלער-יאָנטעון, — שרייבט י. י. טרונק, — איז פערעץ מיטאַמאָל אופֿגעוואָקסן צו דעם, וואָס ער איז פֿאר אונדז געווען" (76 — 77). אין אזוי דרוקט זיך אויס אַפֿילע אונדזער מעכאַבער: „די פֿאַרויבילעום-עפּאָכע" (94)...

דער געווינסנהאַפֿטיקער ביאָגראַף וועט מיט דערזעלבער אַנטשיידקייט אָפּוואַרפֿן י. י. טרונקס סכעמע, וויִ די טראַדיציאָנעלע שאַבלאָן סכעמע. פֿאַרוואָס, טראָט נאָך טראָט, וועט ער זיך באַמיען אונטערצושיידן די גרונט-ליניען צווישן די פֿילאָסופֿיקע זיגזאַגן פון פערעצעס פערזענלעכקייט.

עס איז, ערשטנס, אינגאַנצן ניט אויסגעפֿאַרשט פערעצעס מאָסקוי-לזיכע 43). דאָס, וואָס פערעץ אַליין דערציילט אין זיינע „זיכרוינעס", ניט אונדז נאָר אַ בילד פון „כּורווע אין עהרן", אָבער ס'העלפֿט אונדז וויניק פֿעסטשטעלן די נעגויע ליניען פון אינערבראָך אין פערעצעס נייסטיקן לעבן. פערעץ, וויִ ער טרעט פֿאר אונדז ארוים אין זיינע ערשטע העברעישע ווערק און וויִ עס שילדערן אים די פֿארבליבענע קורצע יעדיעס וועגן זיינע ערשטע יידישע לידער, פֿארמאָגט נעווינס אַסאַך פון די סימאָנים, וועלכע זיינען כּארַאקטעריסטיש פֿאר דעם דאָמאָלסטיקן מאָסקוי-לזיכע 44). אָבער שוין „מאָנישׂ" טראָגט ארײַן אַווינע נייע שטריכּן, וואָס ענדערן פֿאר אונדז אינגאַנצן דעם פּאַרצוף פון ביזאַהעריקן פערעץ. און אויב עס איז דוכּרויס אַ שאַבלאָן געווארן צו געפֿינען, אז „אין דער נרונט-טענדענץ פון דערדאָזיקער פּאָעמע שפּיגלט זיך קלאָר אָף אויך די האַשפּאָע פון די ראַציאָנאַליסטישע האַסקאָלע-אידעאַלן" 45), שעפּט דאָס אָבער ניט אוים דעם נאַנצן וועזן פון דער פּאָעמע „מאָנישׂ". פֿאָלקאָם נערעכט איז י. טרונק, וועלכער זאָגט, אַז אין „מאָנישׂ" איז פערעץ פֿונם קינסטלעריזשן שטאַנדפּונקט „נאָך אביעקטיוו" (l.c. ז. 73). אין „מאָנישׂ" בליצט פֿאר אונדז אוף צום ערשטן מאָל מיט אַן אומגעוויינלעכן שיין פערעצעס קינסטלעריזשער נעמיט; אָבער שוין ניך הויבן מיר אָן ווידער פֿאַרנעמען אין פערעצעס שאַפֿן די אזוי נערופֿענע „טענדענציאזקייט".

מיר וואַרפֿן קאַטעגאָריש אָפּ די וויטערדיקע לקירעס פון „לילאָפֿירנדיקן" טרונק, מען מוז אָבער אנערקענען, אַז י. י. טרונק באַמערקונג ווענן „מאָנישׂ" איז ריכטיק און אינטערעסאַנט. די פּאָעמע „מאָנישׂ" זאָגט איידעם, אַז שוין צו דער צייט פון פערעצעס ערשטן ארויסטריט אין דער יידישער ליטעראַטור איז רייף נעווען דער קינסטלער אין פערעצן, און די שפּעטערדיקע „אָפּנונגנען" זיינע אין זייט פון „טענדענציאזקייט" וואַרצלען ניט אין פערעצעס קינסטלעריזשער נאַטור.

מיר וועלן דאָ דערמאָנען, אַז די דריי נאָווע-לן אין 2-טן באַנד שאָלעם-אַלייכעמס „יידישער פֿאָלקס-ביבליאָטעק" — אָפּגעדרוקט שפּעטער פון „מאָנישׂ" — זיינען נאָך אויך אויסן פון יעטוידער „טענדענץ", און נאָר אין דער סקיצע „דער טאָנעס", וואָס איז נעווען אָפּגעדרוקט אין אָדעסער זאַמלבוך „דער קלייניער וועקער" (1890), איז צום ערשטן מאָל גוויזער די אויסער-קינסטלעריש „טענדענץ". אין פערעצעס „בעקענטע בילדער" (1890) איז דידאָזיקע „טענדענץ" צו פֿארנעמען נאָר אין דער ערשטער דערציילונג „דער מעשׂה-לעך", און אַזוי נייט עס די זינזאַ-לינע פון פערעצעס פֿריאונקן שאַפֿן, וועלן מיר זעען באַשיינפֿערלעך די „מאָפּאָלעס" פונם וואַזאַמען קינסטלער...

דידאָזיקע „מאָפּאָלעס" גיבן די מענלעקייט אָנצייכענען די אַל-געמיינע „טענדענצן", וואָס האָבן נעווענטיקט צו דער אָדער יענער צייט אינער פערעצעס נייסט. מיר זעען, אַז שוין אין די אָננערופֿענע ערשטע יידישע ווערק פערעצעס, וווּ מיר פֿארנעמען די „טענדענציאזקייט", באַ-קומט פערעצעס מאַסקוליזם אַ נייע, פֿאָלקסטיש באַפֿארבונג, וועלכע ווערט אין די שפּעטערדיקע ווערק אַלץ בויליטער. אין פערעצעס „יידישע ביבליאָטעק" ווערן די מאַסקוליסטישע און פֿאָלקסטישע טענער אַזוי אינער-געפֿלאָכטן צווישן זיך, אַז עס ווערט אָפּטמאָל שווער אונטערצושיידן איינע פון די צוויייטע. און דערינער באַקומט פֿאר אונדז נאָר אַ באַזונדערן אינטערעס ה. ד. נאָמבערנס מיטיילונג וועגן דעם, אַז דער באַקאַנטער מאַסקוליסטישער לייטאַרטיקל „בילדונג" פֿונם ערשטן באַנד פערעצעס „יידישער ביבליאָטעק" איז אין זיין „אָפּיציעלן" טייל „דירעקט נעשריבן נעוואָרן (וויִ נאָמבערג האָט וועגן דעם נעהערט דערצייל-לן) אונטער דעם איינפֿלוס פון פֿארלאַנג פון פּראָפּ. דיקשטיין" 46). דידאָזיקע דעטאַל, וועלכע שטעלט אונטער אַ סאָפּעק פערעצעס מעכאַבערשאַפֿט פון דעם העכסט „מאַסקוליישן" אַרטיקל, וואַרפֿט נאָר אַ נייעם שיין אַף פערעצעס דאַמאָלסטיקן מאַסקוליזם, כּאָטש דערזעלבער ה. ד. נאָמבערג אנערקענט, אַז אין אַלנעמיין האָט זיך פערעץ „אין דער „ביבליאָטעק" נישט אָפּ-נעטיילט פון קרייז וואַרשעווער מאַסקוליס צו יענער צייט" (177).

מען זעט אויך נעווייניקער אין פערעצעס „כאַזונדערן „עטאַפּ" פון זיין קינסטלער-ביאָגראַפיע. עס איז אָבער נעזונ צו ברענגען עטלעכע פראַגאָלאָניש דאַטן, מען זאָל זעען, אַז דערדאָזיקער „עטאַפּ" איז אין אַ גרויסער מאָס אַ קינסטלעריש. שוין אין פערעצעס ערשטע שטיק-עדרוקטער דערציילונג אין העברעיש „הקדיש" („היום" 1886 № 14) באַמערקן מיר אַ כּסידישע באַפֿארבונג. און אינגאַנצן הויבן אָן די כּסידישע מאָטיוון קלינגען באַ פערעצן נאָר דייטלעך, וויִ אין „הציץ ונפנע". ב. נאָ-רין 47) פֿאַרצייכנט אַן אינטערעסאַנטע דעטאַל אין דעם פּראָט: פֿאַרן

---

42) י. י. טרונק, ווענען י. ל. פּרץ (עסיי) — אין י. י. טרונקס בוך: די וועלט אַ חלום, עסיים, ווארשע, 1922, ז. 71 — 116.

43) ווענן פערעצן דעם מאַסקוי האָט נעשריבן ב א ל - מ א ס - ש א ו ע ס אין זיין ארטיקל „י. ל. פּרץ" אין זאַמלבוך „י. ל. פּרץ, צום יאָהרצייט, פעטראָגראַד, 1916, ז. 23 — 34 (באַזונדערס ז. 27 sq.). דער ארטיקל אָבער איז מער פֿאראַדאָקסאַל, אייזער נעשיכטלעך (באַל-מאַשאָוועס זעט אַפֿילע אין פערעצעס אינטערעס צו דער ארבעטער-באַוועגונג האַסקאָלע-שטריכן!). אין איין זאַך איז נערעכט באַל-מאַשאָ, ווען, אַז „פֿארן צוקונפֿטיקן מאָגאָנראַף פון פערעצעס נייסטיקן לעבן ווען דער קאַפּיטל „פערעץ דער מאַסקוי" זיין אייזער פון די שווערסטע קא-פּיטלען" (34).

44) זע, אַנעוו, אין ש. ל. צוטראָגס צוטרטן ארטיקל פון „דער יוד ווען" ווענן פערעצעס ערשטער באַגענענוש מיט א. נאָלדפֿאַדענען (ז. ז 96 — 97).

45) זע י. (ס). צ ו נ ב ע ר נ ס ארטיקל ווענן פערעצן אין „Еврейская Энциклопедия" s.v. ב. XII, ז. 397. דאָס פֿאַזערט איבער קומאַט ווארט אין ווארט אויך ז. רייזען אין זיין „לעקסיקאָן" (ז. 501).

46) ה. ד. נאָמבערגס צוטרטער ארטיקל ווענן פערעצן אין „דאָס בוך פֿעליע-טאָנען", ז. 177.

47) זע זיין צוטרטן ארטיקל אין „צוקונפֿט" (1911).

ארויסגאנג פֿונם צווייטן באנד פֿערעצע „יודישע ביבליאטעק" ד. ה. אין 1891) האָט ער נעטראָפֿן אײנמאָל פֿערעצין לייענען מיט גרויס אינטערעס א „סִדּישן סיפֿער". אין דעם העברעישן זאַמלבוך „החץ", וואָס פֿע־ רעין האָט אַרויסגענעבן אין 1894, נעפֿינען מיר שוין פֿערעצעס אַן עכט־ סִדישע דערציילונג „משנת חסידים" (די דערציילונג האָט פֿערעין נע־ כאָסמעט מיט זיין פּסעוודאָנים „היתום מנעמירָאוו") 48).

אזוי אַרום זעען מיר, אז פֿערעצע „כאָסידיזם" ציט זיין אָנהויב נאָך פֿון די נאָר פֿרִיאיקע פּאָרמירונג־יאָרן פֿון פֿערעצעס שרייבערישער פֿערזענלעכקייט 49). עס קומט אַרויס אַז צו די 90־ער יאָרן זעען מיר שוין אין פֿערעצעס פֿערזענלעכקייט אַ מין „קנופּ" פֿון אַ נאָענצער ריי פֿאַר־ שיידענע שטרעמונגען... שוין דאָן זעען מיר די באַשיינפֿערלעכע זוימען פֿון דער קינפֿטיקער פֿערעין־פֿערזענלעכקייט, וויַ זי האָט זיך אויסנע־ פֿאָרמירט שפּעטער אין נאָענ פֿון פֿערעצעס קינסטלעריש־נעזעלשאַפֿטלע־ כער אַנטוויקלונג.

דיַדאָזיקע פֿראַגמענטאַרישע באַמערקונגען וועלן די „עטאַפּן" אין פֿערעצעס ביאָגראַפֿיע זיינען נעווִיס אויסן נאָר איין זאַך: וויַיט, וויַ וויַיט עס איז פֿון עמעס דאָס אָנגענומענע סכּעמאַטישע אויפֿטיילן פֿערעצעס קינסטלער־ביאָגראַפֿיע אין באַזונדערע „פֿעריאָדן"... מיר זאָגן דאָ נישט פֿאַרוויס, וועלכע פֿעריאָדיזירונג איז די אָנעמבאַרסטע. עס איז אַ נאַטי־ ראַבער אינעין. יעדנפֿאַלס וועלן די נרענעצן פֿון די באַזונדערע פֿע־ ריאָדן פֿון פֿערעצעס ביאָגראַפֿיע מוזן גיין האַרט בא די נרענעצן פֿון די אַלגעמיין־נעזעלשאַפֿטלעכע דערשיינונגען, וועלכע בילדן איינטלעך דעם נרונט־טאָן פֿון די באַזונדערע מאָמענטן אין לעבן פֿון דער שפּעטרישער פֿערזענלעכקייט. אזוי אַרום, וועט די מיט פֿון די 90־ער יאָרן, די אָנהויב־ צייט פֿון דעד יִדישער אַרבעטער־באַוועגונג, געווִינט אָנהויבן אַ פֿעריאָד אין פֿערעצעס ביאָגראַפֿיע, פֿונקט אזוי וויַ דער 1905־טער יאָר וועט אויך זיין אַ נרענעין, אוֹן דער וועלט־קריג וועט בילדן אַ באַזונדערן פֿעריאָד, וואָס האָט בא פֿערעצן נעדויערט נאָר איין יאָר...

די פֿראַגע וועגן איינפֿלוסן אוֹן וויַרקונגען אין פֿערעצעס שאַפֿן אינטערעסִירט דעם ביאָגראַף נאָר אַף אַזוי־פֿיל, אַף וויַפֿיל זי איז קאָנקרעט פֿאַרבונדן מיט דעם דיכטערס ביאָגראַפֿיע.

פֿערעץ אַליין האָט דערציילט אין זיינע „זיכרוינעס" וועגן זיין ער־ שטער באַקאַנטשאַפֿט מיט דער איראָפּעיִשער ליטעראַטור. אוֹן נים איין מאָל האָט מען שוין נעשריבן וועגן איינפֿלוסן פֿון די אָדער יענע איראָ־ פּעיִשע שרייבער אַף פֿערעצן, אָנהויבנדיק פֿון היינען אוֹן ענדיקנדיק מיט ווִיספּיאַנסקין. עס איז אָבער קימאַט נאָך נים נעווען קיין פּרווו אײנשלִיסן פֿערעצעס שאַפֿן אין דער יִדישער ליטעראַרישער טראַדיציע.

דערעפֿנעוו האָבן מיר אין אַן אַרטיקל וועגן פֿערעצ 50) אָנגע־ ווִיזן אַף שפּורן פֿון מיכּ נאָדאָנס איינפֿלוס אין די ליִדער פֿון פֿרִיאיקן

---

48) פֿערעצעס „מעקובאָיִם" זיינען נעווען אָפּנעדרוקט שוין אין די „יאָנטעוו־בלעטלעך".

49) וועגן פֿערעצעס „פֿרִיאיקן כאָסידיזם" רעט ה. ד. נאָמבערג אין זיין צוזַמענ אַרטיקל פֿון „דאָס בוך פֿעלִיעטאָנען", ז. ז. 188 sq. ער שרייבט אונטער אַנעוו די ראָלע, וואָס עס האָבן נעשפּילט מ. י. בערדיטשעווסקים קסאָווים וועגן כסידעס אין דער הינזיכט פֿון „פֿאר־ באַווסטזיקן" פֿערעצעס באציונג צום כאָסידיזם.

50) א. גורשטיין, פֿערעצעס ערשטע טרוט (הוסטאָרוש־ליטעראַרי־ שער עטיוד): „די רוסיע וועלט", 1925, 7 №, זע ז. 43.

אין דעמאָזיקן אַרטיקל שטעלן מיר זיך אָנעוו נעגנו אָף אַף דעם

באַקאָנטן קאָנפֿליקט צווישן פֿערעצן אוֹן ש. אַלייכעמען אין צוזַמענהאָנג מיט „מאָנישן" אוֹן ברענגן אַ רוי אוסצוג פֿון דו ערשטע קרִיטישע אָפּ־ האַנדלונגען וועגן פֿערעצן.

51) אין דער ליד „מיין מוזע", אין פֿערעצעס „יודישע ביבליא־ טעק", ב. I ז. 266 (נעכאַמעט: י. ל. פּ.).

52) זע, צ. ב., דעם צוטירטן אַרטיקל וועגן פֿערעצן אוֹן „יעור. ענציקלאָפּעדיא" (ז. 397) אָדער אוֹן ז. רייזנס „לעקסיקאָן" (ז. 503).

53) מיר האָבן שוין דערמאָנט אויבן, אז אַרום דעמדאָזיקן זאַמלבוך האָט זיך נרופּירט אַ ליטעראַרישע אָפּאָוויציע קעגן מענדעלען אוֹן שאָלעם־ אלייכעמען: דאָ טרעפֿט מען אַף דעם ערשטן פּלאַן י. לוִינעצקין, מ. ספּעק־ טאָרן, אוֹן אַלם „אידעאָלאָג" פֿון דער נרופּירונג טרעט אַרום אוֹן זאַמל־ בוך י. י. לערנער. מענדעלעם אוֹן ש. אלייכעמס ליטעראַרישע אַרום־ טרעטונגען פֿון יענער צייט (עם האַנדלט זיך דאָ וועגן „פֿישקע דעם קרומען" (נייער וואַריאַנט), „סטעמפּענוי" א. א.) קוואַליפֿיצירט י. י. לערנער אַלס טרויעריקע דערשיינונגען": ער באשולדיקט מענדעלען אוֹן דעם, „אז אַלע צייטפֿראַגן קערן זיך מיט אים נאָר נים אָן", אוֹן וועגן ש. אלייכעמען שרייבט ער, אז ער קוקט „אפֿן בוך זשארנאָן עפּעם וויַ אַף א מיטל צו בא־ וויין גלאַט קונצן, שרייבן שוינע פֿראַזן אוֹן דער וועלט אַריין" (פֿון י. י. לערנערס רעדע אַפֿן באַנקעט לעקאָוועד מ. ספּעקטאָרן, זע „דער קלוי־ נער וועקער", ז. 61). י. י. לערנער פֿאַדערט, דו ליטעראַטור כווו אַף זיך פֿאַרנעמען מיט „ציוויליזאַציע": „דער הויפּטקטער כווו פֿון אונדזערע מעלאַכרים איז — זיך צו באַנוצן מיט אזא שאַס־האַקוישער אוֹן אַרויי־ לויגן אוֹן ועדער שורע אַ באַזונדערע קאַוואַלע" ib. ז. 61 62.

פֿערעין, דאָ וועלן מיר נאָר צוגעבן, אַז ביאָגראַפֿיש וועדט דערדאָזיקער איינפֿלוס אין אַ נעווִיסער מאָס באַשטעטיקט. אין דעם נעקראָלאָג, אַף מ. נאָדאָנס טויט, וואָס פֿערעין האָט אָפּגעדרוקט אין דער „יודישער ביבליאָטעק" (ב. I), באַצייט ער זיך צו זיין שאַפֿן נאָר סימפּאַטיש: „ערלעך אוֹן פֿיין אוֹן נעבילדעט איז מיכּל נאָדאָנס מוזע"... אוֹן אויך זיין איינענע „מוזע" כאַראַקטעריזירט פֿערעין צו יענער צייט אינגאַנצן אין איינקלאַנג מיט מ. נאָדאָנען:

„נישט קיין בלומל איז מיין מוזע...

. . . . . .

זאיז א יידענע אן אלטע,
אן אננעשרימפּענע, א מיעסע.

. . . . . .

אוֹן זי שרייט נאָר, אוֹן זי שעלט"... 51).

וועו מען רעט וועגן פֿערעצעס פֿריאיקן „פֿאָלקזם", ווערט ער נעווייזעלעך אויך פֿאַרבונדן נאָר מיטן איינפֿלוס פֿון די פֿאָלקסטיש שטרעמונגען אין דער דעמאָלטיקער פּויליש־ער אוֹן רוסיש־ער לִיטעראַ־ טור 52). עס איז ריכטיק, אז מיר נעפֿינען בא פֿערעצן פֿון יענער צייט אַפֿילע אינערזעצונגען פֿון נאָדאָן, קאָנאָפּניצקא א. אַ. וו., אָבער מען טאָר נים פֿאַרנעסן, אז צו יענער צייט האָבן מיר אויך אַ נעווִיסע „פֿאָל־ קסטיש" טראַדיציע אין דער יִדישער ליטעראַטור נוגע. אוֹן נראַדע דער אָדעמער זאַמלבוך „דער קלוינער וועקער", וווּ פֿערעין האָט אָפּ־ נעדרוקט איינע פֿון די ערשטע זיינע סקיצן „דער טאָנעם" (1890), איז אַן אויסנעשפּראָכענע פּראָנראַס־זאַמלונג פֿון אַ פֿאָלקסטישער ריכטונג 53).

מיר זעען דאָ פֿאַר זיך אַן איינגאַרטיקע „פֿערעדוויזשניטשעסטוואָ" אין דער יִדישער ליטעראַטור, אוֹן פֿאַר אונדו איז זייער סימפּאָמאַטיש די אָנווועזנהייט פֿון פֿריאיקן פֿערעין צווישן די אָנטיילנעמער פֿונם זאַמל־

בוך. יעדענפֿאַלס טאָר עס ניט אינגאָרירט ווערן באַם פֿעסטשטעלן דיַ לימעראַרישע ווירקונגען אין שאַפֿן פֿונם דאַמאָלסטיקן פּערעץ 54).

דעם אינטערעסאַנטסטן מאַטעריאַל אין זינען פֿון פֿעסטשטעלן פּערעצעס אָרט אין דער יידישער לימעראַרישער טראַדיציע וועט נעבן דיַ פֿאָרשונג־אַרבעט „כּסידיש" און „פֿאָלקסטימלעכע נעשיכטן". נאָר דאָס, וואָס עס איז געטאָן אין דעם נעביט, איז דערווייל לאַנג־נישטיק. אונדז ווילט זיך דאָ נאָר פֿאַרצייכענען, אַז „שיווכיי־באַלשעם" אין נאַמען בראַנאָווערס מאַיסעס דערמאָנט פּערעץ אין זיין באַקאַנטער רעדע אַף דער טשערנאָוויצער קאָנפֿערענץ (1908), וווּ ער זאָגט, אַז „יידיש הויבט זיך נישט אָן מיט אייזיק־מייער דיק"... 55).

ווען פּערעצעס באַזונדערן אינטערעס צום פֿאָלק־שאַפֿן דערציילן אונדז בּיילע. עס ריידן ווען דעם א. רייזען 56), ש. אש 57), באַל־מאַשׂ שאָווים 58) און באַזונדערס ש. אַ נ — ם ק י 59) און ה. ד. נאָמבּערג 60). פּערעצעס אינטערעס צום פֿאָלק־שאַפֿן איז אַריבער אין אַזאַלער־אינטערעס, און פּערעץ האָט בּיַ מיטגעווירקט אין דעם זינען 61). ש. אַנ—סקי דערציילט ווען דעם אומיטבאַרן פּראָצעס פֿון פּערעצעס איבערשאַפֿן דיַ פֿאָלק־נוסבאָעס אין דיַ „פֿאָלקסטימלעכע נעשיכטן".

אומקערנדיק זיך צו דיַ אירפֿאָלגישע אינפֿלוסן אין פּערעצעס שאַפֿן, מוז מען פֿאַרצייכענען, אַז ביז נאָר אַן אינטערעסאַנטע אין דעם פּראָס שטעלן געפֿינען מיר בּאַ ה. ד. נאָמבּערגן 62), וועלכער דערציילט וויַ פּערעץ האָט זיך פֿאַראָקשענט גערעגלט מיט דיַ שטימונגען פֿון „מאָדערניזם" און וויַ פּערעץ האָט זיי לעסאָף מענאַצייעך געווען דורך מאַקסים נאָרקים אָקאָרשט דערשינענע דערציילונגען...

וואָס פֿאַר אַ ראָלע האָבן נעשפּילט אין פֿאַרמירן פּערעצעס גייסט זיינע פּערזענלעכע באַגעגענישן און זוכאַמענשטוסן?

ווען דעם „זאַמאָשצער" פּעריאָד געפֿינען מיר נאָך אינטערעסאַנטע מאָמענטן אין פּערעצעס „זיכרונעס".

עס זיינען ניט אויסגעפֿאָרשט פּערעצעס באַציונגען מיט זיין ערשטן שווער, דעם מאַטעמאַטיקער נאַוורידעל־יודע לינטנפֿעלד, מיט

---

54) מיר ריידן אצינד בלויז ווען לימעראַרישע ווירקונגען. פּערעצעס ביאָגראַפֿיע פֿאַרציכנט אַ מאָמענט, וואָס האָט נעווען פֿון גרויסן וערט אף פּערעצעס „פֿאָלקנוס": דאָס איז פּערעצעס אָנטייל נעמען אין בלאָכּ סטאַטוסטישער עקספּעדיציע. דער אומיטבאַרער רעזולטאַט דערפֿון זיינען נעווען פּערעצעס באַקאַנטע „בּילדער פֿון אַ פּראָווינץ־רייזע".

55) זע „ד"ר בירנבוים'ס וואָכנבלאַט", 1908, 2 №, ז. 5.

56) זע „דיַ צוקונפֿט", 1915, 7 №, ז. ז. 649 — 650.

57) זע „דיַ צוקונפֿט", 1915 5 №, ז. ז. 462 — 463.

58) זע זיין צישרטן אַרטוקל פֿון פּעטראָגראַדער זאַמלבוך צו פּערעצעס יאָרצייט, ז. 28.

59) אין זיין אַרטוקל „יצחק לייבוש פּרץ (עראינערונגען)" אין „דער יודישער וועלט", 1915) IV — V, ז. ז. 16 — 80. ווען פּערעצעס אינטערעס צום פֿאָלק־שאַפֿן, זע ז. 27.

60) זע ה. ד. נאָמבּערגס צישרטן אַרטוקל פֿון „דאָס בוך פֿון לויטאָנען", קאַפּיטל ה.: פֿאָלקלידער, ז. ז. 190 — 194.

61) באַל־מאַשׂשאָווס פֿאַרצייכנט אין זיין אָקאָרשט אָננערופֿענעם אַרטוקל פּערעצעס באַזונדערן זאַמלער־אינטערעס „צו דיַ פּוילישׂ־יודישע נוסבאָעס פֿון יידישן פֿאָלקלידער". אין 1901 האָט פּערעץ אָננעשריבן אַן עטיוד „דאָס יידישע לעבן לויטן יידישן פֿאָלקלידער" (ניט פֿאַרענדיקט).

62) דאָרט, קאַפּיטל נ.: מאָדערניזם, ז. ז. 180 — 185.

וועמען בעשולדפֿעם האָט פּערעץ ארויסגענעבן זיין ערשט העברעיש בּיכּל 63).

אַן אינטערעסאַנטן עפּיזאָד ווען פּערעצעס באַגעגענישׂ מיט א. גאָלדפֿאַדענען גיט אַבער ש. ל. צינטראָן 64).

ווען פּערעצעס ליטעראַרישע אינם קריזיז וואַרשעווער העברעישע און העברעיש־יידישע שרייבער האָבן מיר נאָר צעברעקלטע יעדיעס, מער פֿאַר אַלעמען גיט ווען דעם אַבער דערזעלבער ש. ל. צינטראָן 65) דיַ „בעקענטע בּילדער" וועלכע פּערעץ אַוואָקס־אַנקעוו פֿאַפּירנען 66).

פּערעצעס באַקאַנטשאַפֿט מיט זיין שפּעטערדיקן נאָענטסטן פֿרייַנט יאַנקעוו דינעזאָן הויבט זיך אָן באַם סאַמע ראַנד פֿון 80־ער און 90־ער יאָרן. נישׂ־לאַנג איז געווען פֿאַרעפֿנטלעכט אין פֿאַקסימילע פּערעצעס ערשטער ברוו צו ה. דינעזאָנען (אין העברעיש) פֿון 24־טן פֿעוואַל 1889, געשריבן אינגיַן נאָכּן דערשינען פֿון „מאָנישן" 67): צו דער צייט זיינען דיַ שפּעטערדיקע פֿרייַנט נאָך ניט געווען באַקאַנט פּערזענלעך.

פֿעסטשטעלן דעם כּארַאקטער פֿון דיַ באַציונגען צווישן פּערעצן און ה. דינעזאָנען פֿרווט אין זיין ציטירטן אַרטוקל ווען פּערעצן שׂאָ־לעם־אַלייכעם. אַ העלן שיין ווארפֿן אף דיזאָזקע באַציונגען דיַ אויסצוגן פֿון פּערעצעס ברוו־אויסטוויש מיט ה. דינעזאָנען 68), פֿאַרפֿנטלעכט דורך נ. מייזל.

פּערעצעס לימעראַרישׂ־געזעלשאַפֿטלעכע סוויווע, זיינע צוזאַמענ־שטויסן מיט אים — דאָס אין אַ באַזונדער, זייער אינטערעסאַנטע טע־

---

63) בּיז נאָר אינטערעסאַנטע שטריכן ווען דיזאָזקע באַציונגען נעפֿינען מיר בּאַ פּערעצן אַליין, אין די פֿאַרבליבענע קאָפּיטלעך פֿון דעם צווייטן בּאַנד פֿון זיינע „זיכרונעס".

דאָס דערמאָנטע בּיכּל איז אַרויס אַנאָנים אונטערן נאָמען „ספּורים בשיר ושירים שונים, מאת שני בעלי אספות" 1877). נ. מייזל אין זיין דער־מאָנטן אַרטוקל אין „לימעראַרישע בלעטער" פֿרווט אָפּצוטיילן אונם בוכּל פּערעצעס לידער פֿון לימבטנפּלדם.

בוכּלאַל שטעלט זיך דאָ נ. מייזל נעמוי אָפּ אַף פּערעצעס פֿרוימקע העברעישע ווערק. אנעוו, טיילט ער מיט, אַז צום ערשטן מאָל האָט זיך פּערץ אָפּגעדרוקט נוט אין 1876, וואָס פֿון דער דאָטע האָט מען גע־רעכנט אַפֿילע פּערעצעס יובילייען, נאָר אין 1875 (דיַ לוד „השותפות" אין „השחר" תרל"ה).

ווינעקער פּלאַץ ווידמעט נ. מייזל דעם אָנהויב פֿון פּערעצעס שאַפֿן אין יידיש. אנעוו, צישרנדיק י. דינעזאָנס האַקדאָמע צו פּערע־צעס „בעקענטע בּילדער", באַזערט נ. מייזל איבער י. דינעזאָנס אַ טאָנס: דער זאַמלבוך, וווּ פּערץ האָט אָפּגעדרוקט זיין הערצוילונג „דער טאָנעס", הויסט נוט „נייער וועקער", נאָר „דער קלוינער וועקער" (1890).

64) זע „דיַ יודישע וועלט", 1915, IV—V, ז. ז. 96 sq

65) ibidem, passim

66) „לכבוד הסופר והמבקר ר' אברהם יעקב פאפירנא נ"י מקדיש את ראשית בכוריו אלה המחבר".

67) אין נ. מייזלס צישרטן אַרטוקל פֿון „נייעם הייַנט", 1925, 86 №, ז. 4.

68) אין „נייעם הייַנט", 1925, 86 № אין 91 №. מיר דערווייַסן זיך דאָ אַנעוו, אז אין דיַ 90־קער יאָרן האָבן פּערץ און דינעזאָן זיך נעקלייבן פֿאָרן קיין אַרנענטינע (זע „נייעם הייַנט", 86 №).

זייער אַ ווארעמע כּארַאקטעריסטיק פֿון דינעזאָנען דעם שרייבער האָט פּערץ נענעבן אין זיין אַרטוקל ווען דינעזאָנען (1903).

מע: מיט עטלעכע קעפ העלפער פאר דערדאזיקער סוויווע, האט פערזיך געהאט זייער פיל אויפצושטיין אף זיין ליטעראריש וועג...

מיט גרויס פארביטערטקייט שרייבט, למשל, פערזיך אין אייניעם פון זיי נייעסטע לעטט ברוו צו י. דינעזאנען (ניט דאטירט, נעהערט צו דער ערשטער העלפט 90־ער יארן):

„איך זע אף זיכער, אז די צוויי זקיינים צעדערבוים און, לע־האוודל, חז"ס (חיים־זעליג סלאנימסקי) וועלן שטענדיק שטיין אף מיין לעבנס־וועג זייער גאנצן לעבן, און זייער גאנץ לעבן איז מיין לעבן און דיין לעבן און דאס לעבן פון סאקאלאוון, און דו קאנסט אהער נאך און נאך צוגעבן און צוגעבן"... 69).

און וועדט די אטמאספער שוין אפילע א „גינסטיקע" פאר פע־רעצן, פארבליבט דער אומנעהויערער מעהאלך צווישן פערעצן און דער סוויווע... עס איז אוגדז פארבליבן מאמעש א קלאסישע אין דעם זינען באשרייבונג פון דער פייערונג פון פערעצעס יובילי (1901), וואס איז אפגעדרוקט אין „דעם יוד" 70). אין צוואנציק יאר ארום האט א ו־ר א ם ר י ז ע ן אין א ריי ארטיקלען אין „צוקונפט" 71) דערציילט ווען דער דאמאלסטיקער ליטעראריש סוויווע, און אנעוו, אויך ווען פערעצעס יובילייס. דאס מערקווירדיקסטע אין דידאזיק נייע דערינערונ־גען רייזנס איז דאס, וואס דער מעלבער זייערער האט וין פארקאנסער־ווירט אין זיך די דאמאלסטיקע שטימונגען: קלינגט בא אים טאקע, וין ניט גערירט, דער נעוואלטיקער דערעלערעץ פארן „ארימסטאקראטישן סאלאן", פאר דעם „רייכסטן קאפע", „ברימסטאל" דער פרייד־גע־פיל פארן לויב פון א פויליש־שפרעכענדיקן דאקטער...

עפשער די אינטערעסאנטסטע ליטעראריש פינוי, וואס איז נעווען פארבונדן מיט דער צייט פון פערעצעס יובילייס — איז באל־מאשאוועס. די דעמאלטיקע באצויגנען צווישן אים און פערעצן האבן א נעווינ־טערעס פאר פערעצעס ביאגראף.

פון פערעצעס שפעטערדיקע פרזענלעכע באציגנישן וועט זיך דער ביאגראף מוזן נעניויער אפשטעלן אף פערעצעס באציגנען מיט א. ווייטערן, פערזיך הירשבייגען און באזונדערס מיט ש. אנ־סקין 72).

מיט א באזונדער אופמערקזאמקייט וועט זיך אפשטעלן דער ביאגראף אף פערעצעס באציגנען צום יונגן ליטעראריש דאר. דאס, וואס פערזיך האט אויסגעדאדעווען און אויסגעלאווען א נאנצע ריי יונגע טאלאנטן, צווישן וועלכע עס זיינען נעווען אויך שפעטער נאר באקאנטע יידישע שרייבער 73), איז אצינד שוין א באווויסטע זאך. ה. ד. נ א מ ב ע ר ג ס באקאנטע פארמולע „פערזיך דער פאטער פון דער ליטעראריש מישפאלע", — אויב דער מעלבער אירער איז אפילע ניט נערעלט אין דער ליטעראריש ארגומענטירונג, — פארהיט איר בוכשטעבלעלע באדייטונג. עס איז אין דעם פרעט זייער כארעקטעריסטיש, וואס דאס ראוו זיכרוינעס ווענן פערעצן איז פאר־בונדן בא די מעלבערים פון דידאזיק זיכרוינעס מיט דערינערונגען ווענן דעם אנהויב פון זייער איינענער ליטעראריש ארבעט 74). אטא דער יונגער ליטעראריש דאר, וואס איז נעוואקסן אף פערעצעס אויגן אף צו פארבריטערן און פארצווייגן די יידישע ליטעראטור, פלעגט נע־וויס אריינטראגן א פרישן שטראם (קאזמאן ער איז נעווען יונג) אין דעם ליטעראריש „מיליע", נעברויכדיק דעם וועדטל, וואס איז נע־ווען צו יענער צייט אין דער מאדע. אבער אויך אים, דעם „פארבייט", האט פערזיך נעווידמעט נאנץ פארבינדט שוידעס אין זיינע שפע־טערדיקע „זיכרוינעס". דער נעלפיל פון איינזאמקייט האט ניט אפגע־לאזן פערעצן, און פערזיך האט געשריבן פארבינדט: „בין איך אליין"... 75)

אין וואס פאר א מאס אבער איז פערזיך נעווען באאיינפלוסט דורך די שטימונגען און שטרעמונגען — דורך דאס „נאך־פערעצישע", וואס עס האבן נעבראכט מיט זיך זיינע „טאלמידים"? אף דערדאזיקער פראגע ווען נעבן אן ענטפער דער קומענדיקער פארשער, וועלכער ווען האבן צו פארענטפערן פיל אנדערע פארשיידנסטע פראגן...

ער וועט שוין אויך בארירן די פראגע וועגן פערעצעס באציגנען מיט דן „גדוליי־האדאר", מיט מענדעלען אין שאלעם־אליכעמען 76).

---

69) „נייער היינט", 1925, 86 №, ז. 4. צוטרוי, וין אויך אין די פארזיקע פאלן, לויט כ. מויזלם אויבערוצונג פון העברעוש.

70) N N. פרי׳ם יובילייו: „דער יוד", 1901, 21 №, ז. 1, 9 — 10.

71) אברהם הייזען, דן נייע אידישע ליטעראטור אין אירהרע שעפער, עראינערונגען פון דער נאהענטער פארנאנגענהייט: „די צוקונפט", 1920, נומערן 7, 9, 11 און 12.

72) וועגן פערעצעס שפעטערדיקן צוזאמענשטוים מיטן יידישן „פיוטערבארג", וועגן וועלכן ס׳רעט דערעלאנגעו ש. אנ־סקי (l. c. ז. 21), נעפינען מיר איינצלהייטן בא מ. ר י ו ע ם מ א נ ע ן (M. Ривесман. Вос־поминания и встречи 1877—1915. „Еврейская Летопись". III Ленинград, 1924, vide 77—80) ס ק י (י. יאשונסקי, א פארשטעטער באנקעט (י. ל. פרץ אין פעטער־בורג), „אונזער פאלקס־צייטונג", 1925, (587) 87 №, ז. 6) און בא ב. ק א צ ן (בן ציון ב"ץ, פרץ אין פעטערבורג און אין ווילנא (זכרונות צו י. ל. פרי׳ם צעהנטען יאהרציוט), „נייער היינט", 1925, 86 №, ז. 4).

פון פעטערבורגער קרייז האט פערעצן פארער פאר אנדערע אנער־קענט ש. פרוג, וועלכער האט אפילע נעגומען אנטיל אין אויבערוצען פע־רעצן אין רוסיש.

73) עס דארף דערמאנט ווערן, אז ארום פערעצן האט זיך גרופירט אויך א קרייז יידישע קונסטלער (קראטקא און אנד.).

74) אין די פרינערדיקע קאפיטלעך זיינען נעווען געברויכט אויסצוג פון א ריי אזוינע דערינערונגען. פיל אנדערע ענלעכע ארטיקלען רופן מיר אפילע ניט אן, אף וויפל זיי טראגן ניט ארויס קיין נייעם אין פערעצעס כארעקטעריסטיק.

אלס טיפישע דערינערונגען וועגן פערעצן פון דעם מין קאנען, צ. ב. גילטן מ נ ח מ׳ם „דערינערונגען" „מיט פרי׳ן אין דעם פיל מאל צוטרוי־טן פערזיך־נומער „ליטעראטור אין לעבן — די נייע אידישע וועלט", ז. 1. 21 — 37.

75) ז. 93 פון דער באזונדער אויסנאבע.

76) עס בלייבט נאך א וויכטיקע „פאקטאר", וועלכער טאר ניט אויסנעמען ווערן באם פארשן א דיכטערישע בויאגראפיע: דאס איז די קריטיק און די עפנטלעכע מיינונג בובלאל.

מיר שטעלן זיך אבער ניט אף אף דעם נענוי, וויל קיין ארבעט, וואס זאל סומירן די ארויסטרעטונגען פון דער קריטיק בענויניע פערעצן, האבן מיר ניט: פאר דער לעצטער צייט איז נעטאן נעווארן א פרוו צו כארעקטעריזירן נאר די ערשטע ארויסטרעטונגען פון דער קריטיק בע־נויניע דעם פרינציפן פערעצן.

צווישן די ארויסטרעטונגען פון דער יודישער קריטיק בענויניע פערעצן פארנעמען נעווינס א באזונדערן ארט ד. פרישמאנס פאמפלעטן „ארארדיעס" („לעקשנען" „א פלוי פאן תשעה־באב", 1894), וועלכע נייען, איינגטליד, ארוים פון די ראמען פון קריטיק און ווערן בעפויערעט פאר־

פערעצעס באַצויגונג צו ייִדיש, אַלס אַ שפּראַך, איז נישט אויסגע־פֿאָרמירט נעאָוורט מיטאַמאָל, נאָר זי האָט זיך געבויט מיטן ווקס פֿון זיין שריבערישער פערזענלעכקייט. אוּן עס איז לאַלוּטן נערעכט ב. באָראַכאָוו, ווען ער זאָגט, אַז „דאָס איז... נעווען ניט קיין נעראַדע אַנטוויקלונג־ליניע פֿון מאַסקילישער פֿיינטלעכקייט צו „ושארנאן“ ביז ייִדישיסטישן נאַציאָנאַליזם, נאָר אַ זיגזאַג־ליניע“... 77). ב. באָראַכאָוו ווידמעט אין זיין „פערעץ־ביבליאָגראַפֿיע“ אַ נאַנץ קאַפּיטעל פערעצעס באַציונגען צו דער ייִדישער שפּראַך 78), וווּ ער רעכט נעוני ווען פֿערע־צעס מיינונג ווען ייִדיש אוּן פֿאַרנלייכט זיי מיט די מיינונגען פֿון אַנדערע ייִדישע שרייבער. ער וויזט דאָרטן אויך אָן אַף די מעכאַברים, וואָס האָבן ווען פֿערעצעס באַציונג צו ייִדיש נעשריבן. ווען פֿערעצעס באציונג צו ייִדיש אוּן ווען די מאָטיוון פֿון זיין איבערגין צו ייִדיש פֿון העברעיש לייענען מיר אויך בא ש. נ י נ ע ר ן אין זיין אַרטיקל „ווען פֿערעצעס ייִדיש“ 79).

דעם בויעטסטן אויסדרוק פֿון זיין באַציונג צו ייִדיש, צו ווע־כער פֿערעץ קומט אין רעזולטאַט פֿון זיין „לאַנגער שפּעריישער דער־פֿאַרונג“ 80), נעפֿינען מיר אין זיין באַקאַנטער דעדע אַף דער טשער־נאוויצער קאַנפֿערענץ (1908) (אָפּגעדרוקט אין „ד״ר בירנבוים׳ס וואָ־כענבלאַט“, 1908, 2 №, ז.ז. 7—4) 81). אין „ד״ר בירנבוים׳ס וואָ־כענבלאַט“ נעפֿינען מיר אויך באַזונדערע איינצלהייטן וועגן פֿערעצן אין טשערנאָוויץ.

אויסצוגן פֿון אַ פּאָר פֿערעצעס ברויז פֿון יענער צייט ברענגט אין זיין ציטירטן אַרטיקל פֿון „נייעס היינט“ נ. מיזיל 82). די ניט־לאַנג פֿאַרפֿאַנטלעכטע דערינערונגען וועגן פֿערעצן אין טשערנאָוויץ פֿון מ א ט י ס י א ו מ י ע ז ע ם 83) אוּן מ י כ א ע ל ו י י ס ע ר ט 84) זיינען לאַלוּטן אינהאַלטלאָ אוּן באַגאַל, בא יעדערן אַף זיין אויפֿן...

וואַנדלט אין מאַטעריאַל פֿאַר ביאָגראַפֿיע. מיט ד. פֿרישמאַנס פּאַמפֿלעטן קענן פֿערעצן וועט האָבן צוטאָן ניט נאָר פֿערעצעס ביאָגראַפֿיע, נאָר אויך דער נעשיכטע־שרייבער פֿון דעם ייִדישן ליטעראַרישן לעבנשטייגער בויכלאַלס...

וויִ האָט רעאַגירט פֿערעץ אַף דיִ אַרויסטרעטונגען פֿון זיינע קרי־טיקער אוּן וואָס האָט ער אָפּגעלערנט פֿון דער קריטיק? דער ביאָגראַף וועט מוזן נאָכשפּירן דיִ באַזונדערע מאָמענטן פֿון דעם דיכטערס באַנע־נענישן מיט דער קריטיק, אָבער דעם ענדגילטיקן סאַכאַקל וועט ער נעפֿינען אוּן פֿערעצעס באַהויפּטונג, אז „מיר האָבן זוּ (דיִ קריטיק) נ י ש ט“ („וואָס פֿעלט אונזער ליטעראַטור?“, 1910)...

77) אוּן ב. באָראַכאָוס ציטירטער „פֿרין־ביבליאָגראַפֿיע“, ז. 118.

78) קאַפּיטל 3, אָפּטיילונג ד.: יצחק ליבוש פֿרץ אוּן דיִ אידישע שפּראַך, ז. ז. 118 — 121.

79) „דיִ ייִדישע וועלט“, V — IV 1915, ז. ז. 71 — 94.

80) ב. באָראַכאָוס אויסדרוק (דאָרט).

81) אוּן דעמזעלבן נומער „וואָכנבלאַט“ (ז. 7) וועלט דערציילט אויך וועגן פֿערעצעס „באַזונדער מיינונג“ בעניונייע צו העברעיש, אַלס נאַציאָנאַלישפּראַך. דאָס האָט נעברעכט צו פֿערעצעס אַרויסטרעטן פֿונם פֿרעוידיום פֿון דער קאָנפֿערענץ.

82) „נייער היינט“, 1925, 91 №.

83) מתתיהו מיעזעס, פֿרץ־זכרונות, פֿון דער ייִדישער שפּראַך־קאָ־פֿערענץ אוּן טשערנאָוויץ: „ליטעראַרישע בלעטער“, 1925, 49 — 50 №, זייט 13.

84) מיכאָל וויכערט, פֿרץ אוּן טשערנאָוויץ: „אונזער פֿאָלקס־צייטונג“, 1925, 87 №, אילוסטרירטע פֿרץ־בוילאָגע, ז. ז. 3 — 5.

וועגן דעם פֿראָצעס פֿון פֿערעצעס שאַפֿן, וועגן זיין אַרט שרייבן אוּן אַרבעטן איבער דיִ ווערק וועלכע מיר יעדיעס אוּן אַ רייִ מאַטעריאַלן. מ. ס פּ ע ק ט א ר אין זיינע „מאַמענט־פֿאָטאָגראַפֿיעס“ 85) גיט איבער אייניקע אויסערלעכע דעטאַלן וועגן פֿערעצעס שטיינער צו אַרבעטן. דיִ גרויסע נאַוואָוויטעט פֿון מ. ספּעקטאָרס שוּרעם איז ביז נאָר היימלעך אוּן גוטמוטיק. אוּן נאָר אונגעריכטערהייט נעפֿינען מיר דאָ אַ דעטאַל, וואָס וואַרפֿט אַ נייעס שיין אַף פֿערעצעס שרייבעריישן נעמיט (כאָטש דער מעכאַבער רעט וועגן דעם אין דעמזעלבן נאַוואָוו־נוטמוטיקן טאָן): „פֿערעץ האָט אַ שוואַכקייט, זאָגט מ. ספּעקטאָר: צו דערצייל, אַז ער שרייבט אַ „גרויסן ראָמאַן“. אוּן וועגן דעם גרויסן ראָמאַן, וואָס ער האָט בעדייט צו שרייבן, דערציילט ער שוין אַ יאָר צוואַנציק“ (54) 86). וויִ מיר דערמאָנען זיך, זאָ אַן אַנדער גרויסער נאָוועלסט, דער רויזשער טשעכאָוו, האָט אויך יאָרנלאַנג נעטרוימט וועגן אַ ראָמאַן, זעען מיר אין דעם איין עפּעם אַן אַלגעמיינעם פּסיכאָלאָגיש־קינסטלערישן שטריך פֿאַר אַ דיכטער פֿון דער נאָוועלע, פֿון דער קלייניער דערציילונג...

ניט געקוקט אף ש. אלייכעמס באהויפטונג אין זיין ציטירטן אר־טיקל וועגן פֿערעצן, אַז אומקערן זיך צו דיִ ווערק אוּן באַאַרבעטן זיי אין „נאַרנישט פֿערעצעס טעווע“ 87), אין אַצינד נענוג באקאנט פֿערע־צעס אַרבעט איבער ס׳לילצאָלילק וואַריאַנטן פֿון זיינע ווערק, הויפּטזאַלעך דראַמאַטישע 88). פֿערעצעס ארבעט איבערן טעקסט פֿון זיינע לידער אוּן פֿראָזאישע ווערק איז נאָך ניט אויסגעפֿאָרשט: זייער נענויע טעקסט־געשיכטע וועט געבן אין דעם פֿראַט אויך אינטערעסאַנטן מאַטעריאַל. מיר וועלן דאָ דערמאָנען נאָר דעם באַקאַנטן פֿאַקט, אַז פֿערעץ האָט זיך אומגעקערט קימאַט נאָך אַ מעהאַלעך פֿון צוואַנציק יאָר צו זיין ערשטלינג־פֿאָעמע „מאַנישׂ“ 89), אוּן בעניינייע צו דיִ וואַריאַנטן פֿון פֿראָזאישע ווערק וועלן מיר אָנרופֿן איין פֿאַל, וואָס עס פֿאַרציכנט אַליין פֿערעץ: אין דרוקט זיין דערציילונג „בשעת מנפה“ מיט אַן אָנמערקונג אינם „אינ־האַלט־פֿאַרצייכנים“: „פֿאַרבעסערט אוּן איבערגעדרוקט פֿון דער ווילנער אויסגאבע“ (וווּ דיִ דערציילונג הייסט „יאָסל יעשיוועבאָער“) 90).

צווישן דיִ וואַריאַנטן פֿון פֿערעצעס דראַמאַטישע ווערק פֿאַרנעמט דעם אויבנאָן „באַנאַלט אַפֿן אַלטן מארק“: פֿערעץ פֿלענט זיך אָפֿ־הער אומקערן צו דערדאָוויקער דראַמע... דיִ ערשטע יעדיעס וועגן אַ נייער אויבערארבעטונג פֿון „באַנאַלט“ נעפֿינען מיר אין דער „ליטעראַרישן קינסטלערישער כראָניק“ פֿונם נרשטן בוך „ליטעראַרישע מאַנאַטס־שריפֿ־

---

85) מ. ספּעקטאָר, מאַמענט־פֿאָטאָגראַפֿיעס (זוי אַזוי שרויבען יודישע שרויפֿטשטעלער?), וואַרשא s.a., אַרוים ארום 1910), ז. ז. 53 — 55 (י. ל. פרץ).

86) פֿערעצעס טרוים וועגן אַ ראָמאַן (אוּן אַ דראַמע) באַשטעטיקט אויך צבי הירשקאַן אוּן זיינע „עטיודן“ (וועגן זיי זע אונטן).

87) דיִ ציטירטע אויסנאַבע, ז. 76.

88) עס איז אַפֿילע ארוים אַ ספּעציעלע אַרבעט, נעוויהמעט דער־דאָזוקער פֿראנצ: מאַקם ערוק: „קאָנסטרוקציע שטודיען“.

89) י. ל. פרץ. מאָנוש. טראַגי־קאָמישע פֿאָעמע. (נוי בעאַרבייט).

„טעאַטער־וועלט“, 1908, 10 — 13 №.

90) ש. אַנ־סקי l. c. ז. 24. דערציילט, אז דיִ אויבערזעצונג פֿון „קאהעלעס“ האָט פֿערעץ „אויבערגעארבעט אוּן איבערגעשריבן“ 67 (? א. נ.) מאָל.

טען" (פֵעברוּאַר 1908) 91), ד.ה. ניט מער ווי מיט עטלעכע כַאדאָשים נאָכדעם, ווי די דראַמע איז צום ערשטן מאָל געווען אָפּגעדרוקט... 92)

איבערנייענדיק שוין צום לעצטן צענדליק יאָרן אין פּערעצע לעבן, קאָן מען נעווים מיט רעכט רײדן וועגן אַ „דראַמאַטורגישן", אָדער ריכטיקער, „טעאַטראַל־דראַמאַטורגישן" פּעריאָד אין פּערעצעס ביאָגראַפיע. אויב מיר האָבן ניט קיין טאָעס, איז פּערעצעס ערשטע דראַמאַטיש ווערק— „חרבן בית צדיק" (דער ערשטער וואַריאַנט פֿון דער שפּעטערדיקער „גאָלדענער קייט"), וואָס ער האָט פֿאַרעפֿנטלעכט אין 1903 (אין „השלח"). פֿאַר אונדז זעט אויס זייער סימפּטאָמאַטיש, וואָס פּערעץ האָט אָנגעהויבן זיין דראַמאַטישן שאַפֿן אין דעם אַבסטראַקטן העברעיש: מיר זעען אין דעם אַזוי ווי אַ באַווייז, אַז פּערעץ האָט דאָן ניט פֿאַרבונדן זיין דראַמאַטישן שאַפֿן מיט דער קאָנקרעטער סצענישער פֿאַרקערפּערונג. אין פּערעצעס שפּעטערדיקער קאָנקרעטער אינטערעס צו דער יידישער טעאַטער־באַוועגונג, וואָס קומט נאָכן 1905־טן יאָר, האָט נעווים נעגעבן אַ מעכטיקן שטויס פֿאַר פּערעצעס דראַמאַטישן שאַפֿן, אין דאָ הויבט זיך טאָקי אָן דער „דראַמאַטורגישער" פּעריאָד פֿון פּערעצעס ביאָגראַפיע.

די ערשטע יעדיעס וועגן פּערעצעס אַנטיילנעמען אין דער טעאַטער־באַוועגונג געפֿינען מיר אין ה. ד. נ א מ ב ע ר ג ס ארטיקל „א ניע יידישע טרופּע" („ראָמאַן־ציימונג", 1907, 7 №, ז. 219 — 222), ה.ד. נאָמבערג דערציילט וועגן די אַרויסטרעטונגען פֿון א יידישער אַמאַטאָרן־טרופּע אין פּלאָצק „אונטער דער לייטונג (ווי עס איז נעשטאַנען אין די אַפֿישן) פֿון י. ל. פּערעץ". געשטעלט האָט די טרופּע פּערעצעס צוויי קלייניע דראַמאַטישע זאַכן „עם ברענט" אוּן „די שוועסטער". „צווישן איין שטיק אוּן דעם אַנדערן" איז אַרויסגעטראָטן אַליין פּערעץ, וועלכער האט פֿאָרגעלייענט זיינע „צווישן צוויי בערג".

דערינערונגען וועגן דעמדאָזיקן פּעריאָד געפֿינען מיר בא איינעם פֿון די אַקטיוויסטע אַנטיילנעמער פֿון פּערעצעס טעאַטראַלע אונטערנעמונגען ד ר ו י ד ה ע ר מ א ן 93). מיר געפֿינען דאָ גאַנץ אינטערעסאַנטע דעטאַלן וועגן פּערעצעס קינסטלערישׂ־טעאַטראַלן נעשמאַק (פּערעץ איז נעווען קענן דער „עקספּרעסיאָניסטישער" אופֿירונג פֿון ש. אליי־עמס „מאָלטאָוו"). ד. הערמאַן דערציילט, אַגעוו, אז פּערעץ האָט אָנגעשריבן ספּעציעל פֿאַר דער דראַמאַטישער סטודיע: „שאַמפּאַניער" אוּן די אויבנ־דערמאַנטע „עם ברענט" אוּן „די שוועסטער".

דיַ דערינערונגען פֿון ס ָ ר ע פּ ע ר ל ע 94) דערציילן אייַנגט־לעך נאָרישט ניט וועגן דער דראַמאַטישער סטודיע, נאָר וועגן אייַנער פֿון די סטודיאַנטן, מיטן נאָמען סאָרע פּערלע...

דער ביאָגראַף וויעט מוזן נעווים איינשליסן דיזאָזיקע צעברעקלטע יעדיעס פֿון די אָנגערופֿענע מעכאַברים אין דעם אָביעקטיוון מאַטעריאַל

---

91) ז. 154. דאָ ווערן געבראַכט די נעמען פֿון די נייע אנטיילנעמער אין אויך אויסצוגן פֿון נייעם טעקסט.

92) י. ל. פּרץ. ביוגראַפּט אויפֿן אַלטען מארק (דראַמאַטישע פּאָעמע אין 4 אקטען). „ראָמאַן־ציימונג", 1907, 23 — 30 №. — די ערשטע באַזונדער אויסגאַבע: פֿאַרלאַג „בוכער פֿאַר אַלע", ווארשע, 1907, 8^{0}, ז 63.

93) דוד הערמאַן, פּרץ אוּן די ערשטע יידישע טעאַטער-סטודיע אין ווארשע: „אונזער פֿאָלקס־ציימונג", ווארשע, 1925, 87 №, אילוסטרירטע פּרץ־בילאַנע, ז. 5 — 7.

94) שרה פּערלע, פּרץ גרינדעט א דראַמאַטישע סטודיע: „ליטע־ראַרישע בלעטער", 1925, 49 — 50 №, ז. 15.

וועגן דער דעמאָלסטיקער יידישער טעאַטער־באַוועגונג (מיט א. וויטערן, אַלס איינעם פֿון אירע פֿירער אוּן פּ. הירשביינען אַלס אויספֿירער) 95). וואָס איז צעזייט אין דער פּעריאָדיקאַ, אוּן דאַן וועלן מיר באַקומען דעם אינטערעסאַנטסטן „דראַמען"־קאַפּיטל פֿון פּערעצעס ביאָגראַפיע. דאָס, וואָס דערדאָזיקער פּעריאָד פֿון פּערעצעס שאַפֿן ציילנט זיך אוים מיט אַ באַזונדער אינטענסיווקייט, זעען מיר פֿון פּערעצעס אָנגעשטרענגטער אַרבעט אין דיַ פֿילאָזאָפֿיקע וואַריאַנטן פֿון זיינע דראַמאַטישע ווערק...

מיר האָבן שוין אָנגעוויזן אויבן אף דעם באַזונדערן אָרט, וואָס עס פֿאַרנעמט אין פּערעצעס דראַמאַטישן שאַפֿן דער „באַנאַלט אַפֿן אַלטן מארק". עס איז דאָ אינטערעסאַנט צו בערענגן י. י. טרונק דערצײַ־לונג 96) וועגן דעם, אז פּערעץ האָט מיט אים עטלעכע מאָל געדרעט וועגן צוויי־טיילן פֿון „באַנאַלט", וואָס „האָט געזאָלט זיין אַ מער פּאָזיטיווער". „פּערצען האָט נעגרוילט, שרייבט י. י. טרונק: אָפּצושלַיסן זיין לִיטעראַ־רישע טעטיקייט מיט אַזאַ מין בוך... אַוועקגיין פֿון דער וועלט מיט אַ טריסטלאָזן ייעש איז געווען פֿאַר אים עטוואָס שרעקלעכס". אוּן י. י. טרונק ניט דערבי גאָר אַן אייגנארטיקע דעקלַערונג: דאָס זאָל זיין ניט מער ווי אַ גאָב דער „אַלגעמיינער מיינונג", אַ רעזולטאַט פֿון פּע־רעצעס „א נעווייסער „שוואַכקייט" צו פּאָפּולַיאַריטעט אוּן צו נעזעל־שאַפֿט" (!). מיר פֿאַרצייכענען דיזאָזיקע דערקלערונג אָן אַ באַזונדערן פֿאַדרעם: וואָס האָבן נאָר ניט נעשריבן די זיכרונעס־שרייבער וועגן פּערעצן! אוּן עס וועט בלייבן פֿאַר אונדז נאָר די אינטערעסאַנטע דער־ציילונג וועגן דעם עפֿיזאָד נופֿע, אַן אייגנארטיקער „פֿאַנדאַן" צו די טרוימען פֿון גרויסן רוסישן נאָבאָל וועגן דעם צוויטן טייל פֿון זיינע „טויטע נעפֿאַשעס"... 96 א).

ניט נעקוקט אף די אָנצאָליקע מעמוארן־ארטיקלען וועגן פּע־רעצן אין די פֿאַרשיידענע מאָמענטן פֿון זיין לעבן, קאָן מען רעכענען, אַז פֿיל־וויניק באַלוייבן איז מער ניט ווי דער, אַזוי צו זאָגן, מיטלשער פּעריאָד פֿון פּערעצעס לעבן, בין זיין יוגיליי. די לעצטע פֿופֿצן יאָר פֿון פּערעצעס לעבן, וואָס זיינען די אינטענסיווסטע אין זיין שאַפֿן, בלייבן פֿאַר אונדז דערווייל מערסטנטייל צעברעקלטע אוּן צעשוומענע אין דעם יאָס פּערעץ־לִיטעראַטור.

פֿון די ארטיקלען, וואָס באַרירן די שפּעטערע יאָרן פֿון פּערעצעס לעבן, דאַרף מען פֿאַר אַלץ אָנרופֿן דעם שוין דערמאָנטן ש. אַנ— סקיס ארטיקל „יצכק ליבוש פּערעץ". דאָ זיינען אַמייסטן אינטערע־

---

95) עס האַנדלט זיך דאָ, פֿאַרשטייט זיך, אויך וועגן פּערעצעס „טעאַטראַלע" ארטיקלען.

וועגן פּערעצעס א באַגעגעניש מיט פ. הירשביינען אין צוזאַמע־האַנג מיט דער טעאַטראַלער אונטערנעמונג גיט אויבער מארק שוויידּ (וועגן אים, זע וויטער).

96) L. C. ז. 114 — 115.

96 א) זאָל עס דאָ פֿאַרצייכנט ווערן, אַז עס איז לאַכלויטן פֿאַרנעמן נעווארן אוּן ניט אריין אין די זאַמלונגען פֿון אַלע ווערק פּערעצעס לעצטע דראַמע „דער הויקער", וואָס איז נעווען אָפּגעדרוקט אין „דאָס לעבן", 1914, נומערן 27, 33 אוּן 39. דער נעמויער טיטל פֿון דער דראַמע איז: הער הויקער (פּויעסע אין דריי אקטען). (פֿאַר אַלטע — צום לעזען; פֿאַר קונדער — צום שפּיעלן).

אויב די דראַמע האָט ניט קיין באַזונדערן קונסטלערישן ווערט, איז זי אָבער זייער כאַראַקטעריסטיש פֿאַר פּערעצעס דעמאָלסטיקן נעמיט־צישטאַנד.

סאנט די זייטלעך, וואס דערציילן וועגן די גאר לעצטע יארן אין פערעצעם צעם לעבן: דידאוניק יארן זיינען אנגעוו נעווען די יארן, וועגן ס׳האט זיך פארשטארקט די פרייהשאפט צווישן פערעצן און אנ—סקי.

ד. בערגעלסאן זיין „ברוו צו דער יונגער יידישער אינטעליגענץ. I. י. ל. פערעץ" 97) גיט דערעקאנעוו איבער וועגן פערעצעם שעפערישע פלענער, וואס האבן נעווארלט „אויסצושפן זיין באסטראקטן יידישן גדאנק": פערעץ האט פארזיכערט, אז „אזוי איז שוין אלץ אין מיר פארטיק" (47).

צו פערעצעם לעצטע טעג דערנעענטערט אונדז י. דינגעלסאן ארטיקל „עטלעכע מאמענטן פון פערעצעם לעצטע טעג" 98) פערעצעם נאענטסטער פרייַנט דערציילט אונדז, וויַ די ציט האט גענומבט פערעצן פאר א „לייַדנשאפטלעכן ציטונגלעזער". אין דער פארמילכאמעדיקער נעזעלשאפטלעכער סיטואציע אין פוילן (דער באריימטער „באיקאט") אוז די מילכאמע-נעשעענישן אין דער יידישער סוויווע (די כוואליע פון היימלאזע, גירושים א.אז.וו.) וועט י. דינעזאן די סיבע. וואס האט אונטערגעריסן פערעצעם נעזונט אוז דערנעענטערט זיין טוט 99).

אונדזערע מעמואריסטן האבן זיך אפטמאל געפלייסט אויך אנצייכענען די שטריכן פון פערעצעם אלגעמיינער כאראקטעריסטיק. אזוי, לעמאשל, בלומ-מאכשוועס 100), אונטערפרנדיק די סאכלקן פון זיין פרעזענלעכער באקאנטשאפט מיט פערעצן, זאגט, אז „בא פערעץ דעם מענטש איז דער קינסטלער געשטאנען אויבנאן"(42). צווי הונדערשקאן אין זיין אומגעלומפערט-פרעטענציעזן ארטיקל „ייצכאק לייבוש פערעץ (ראזויונעם)" 101), וווּ פערעץ וועדט פאר-וואנדלט אין א דיכטער פון „בודואר-נעשיכטעם" אוז אין א פעליע-טאנסט, קוואליפיצירט פערעצן אלס א „פרויען-כאראקטער", אוז „דאס אקטיאריש" אין אים וועדט ארויסגעשטעלט אלס זיין הויפטזימן... דער מעכאבער איז אין א גרויסער מאס נערעכט, ווען ער וויל דיסקרעדיטירן די טראדיציאנעלע פארשטעלונג וועגן פערעצן דעם „גיבער": ער הויבט אן פון פערעצעם ליגוי, וואס איז „געווען אן אפנארנדיקע" (אינדערמעסן „עטוואס נידעריקער אפילע פון מיטלען וווקס", (31), אוז קומט דערצו, אז פערעץ איז „א גוואלטיק איינזאמער מענטש" (32).

97) „די יודישע וועלט", 1915, IV — V, ז. 43 — 48.

98) אין צוטורטן פעטראגראדער זאמלבוך „י. ל. פרץ, צום יאהר-צייט, ז. 13 — 22.

99) זאל עס דא דערמאנט ווערן, אז פערעץ איז געשטארבן דעם 21-טן מארט לויטן אלטן סטיל, ד. ה. דעם 3-טן אפריל. ד. פינסקי רופט אן נוט רוכטוק דעם 4-טן, אוז י. נוסינאוו (אין זיינע „ביאגראפישע דאטן" זע אונטן) — דעם 7-טן אפריל.

וועגן פערעצעם טויט אוז זיין גראנדיאזער לעוואיע געפונען מיר נאטיצן אוז קארעספאנדענצן וווּ אין דער יידישער, אזוי אויך אין דער נוט-יידישער דאטאלסטיקער פרעסע. מיר וועלן דא אנרופן נאר כאים גולדענס אוז פ. קאץ'ס ארטיקלען אונטער איין אלנעמיינעם קעפל „פערעצעס לעוואיע" אין דער ווילנער „די וואך" (1915, 12 №, ז. 17 — 24).

100) בעל מחשבות, י. ל. פרץ ז"ל: „די יודישע וועלט" 1915 IV — V, ז. 31 — 42.

101) אין זיינע „עטיודן, ערשטער באנד, פון דערוויטנם", קיעוו, [1919], ז. 28 — 42 (אין אפטייל: מענטשן-וועגן).

זענען דעם „אויסערלעכן" פערעץ, וועגן זיין „שטיין אזן נייַן" געפינען מיר באזונדערע אינצאהייטן אין פילע פון די זיכרונעם-אר-טיקלען וועגן פערעצן.

נענויער וועגן דעם רעט, לעמאשל, אלטער קאצענזע אין זיין צעפלאנטענעם ארטיקל „פערעץ..." 102). פערעץ פונדירט דא אפילע אין א כאלאס: שוין נאר אירא פיעש, צו לייטן נלייך.

דער „פרעזעס" פונם וואדשעווער „הזמיר", ד"ר נערשן ליווין, האט ארויסגעלאזט א נאנץ בוך „פערעץ, א ביסל זיכרוינעם" (פערלאג „יהדות", וואדשא, 1919, 8°, ז' 125 + 4 באזונדערע בילדער), וואס דארף אויך באדייטן אייראפעישע „קאזערי" (די אנדלונג קומט מערסטנטייל פאר אין סאלאנען פון יידישע ארימסטאקראטן, דאקטוירים, עלענאנטע פרויען א. אנד.). אין אבער דידאזיק „קאזערי" פון א נענוג האמעטנעם קלייניטטעטדיקן שנוט.

דער נעדילדיקער לעזער וועט פונדעסטוועניג דא אויסנעפינען א ריי אינטערעסאנטע דעטאלן. באזונדערס איז וויכטיק דאס בילד פון דער „האזאמיר"-אטמאספער, וווּ פערעץ האט א היפשע צייט פאר-שווענדט אזויפיל דיכטעריש ענערגיע... עס איז נעווען לאכלופטן א ליפטלאזער רוים.

דורכגעדרונגען מיט גרויס איבערגענקייט צו פערעצן אין אידריכטיק זיינען מ ארק שווייד סקיצן „מיט פערעצן 103), אנגעשריבענע אין א האלב-בעלעטריסטישער פארם. דער מעכאבער באמיט זיך צו נעבן „א פרימארנן" בא פערעצן, „א נאכמיטאג", „א נאכט-שפאציר" א.אז.וו.

נאר דעם ערשטן פלאץ אין דערדאזיקער ליטעראטור וועגן דעם „אויסערלעכן" פערעץ דארפן נעווינם פארנעמען די דערינערונגען פון ראזאלי אקס-פערעץ 104). אן קיינע פרעטענזיעם, צינן זיי צו זיך צו מיט זייער אומיטלבארקייט, אין אפטמאל וואקסן זיי ארויבער דעם מעכאבערם אופנאבע צו שילדערן נאר פערעצעם טאג-טעגלעכן „היימיש לעבן"...

אף צו פארענדיקן מיטן „אויסערלעכן" פערעץ דארף מען נאך דערמאנען פערעצעם פארטרעטן. פערעצעם ערשטער פארפנטלעכטער ארטיקל איז נעווען אפנעדרוקט אין זיין זאמלונג העברעישע לידער „הענב" (1894). א צעטל פון פערעץ-פארטרעטן (נים קיין נענויעם)

102) אלטער קאצענזע, פרץ...: „די יודישע וועלט", 1915, IV—V, ז. 1. 112 — 137.

103) מארק שוויד, מיט פרץ: „פארטשריט", ניו-יארק, 1921, 20 — 25 №. די באזונדערע אויסנאבע איז אונדז, צום באדויערן, נים אויסנעקומען צו זעהן.

104) דער אנהויב פון דידאזיקן דערינערונגען איז אפנערוקט אונטערן נאמען „פרץ (ערינערונגען)" אין וואשעווער „ביכער-וועלט", 1924, 1 — 2 №, ז. 10 — 14. זויער פארטזעצונג זע אין „ליטעראריש בלעטער" (1924, נומערן 30, 32 אין 34; זע אויך 1925, נום. 49 — 50).

גיט ב. באראבאוו אין זיין ציטירטער „פערעץ־ביבליאגראפיע" ז. 117—118). פון די פריאיקע פערעץ־פארטרעטן איז בא באראבאוון דורכגענאגן, למשל, דער געבראבטער אין י. לוריא'ס „Еврейский ежегодник на 5662—תרס"ב (1901—1902) год, Спб. 1901" (צוויישן ז.ז. 192 און 193). פון די פערעץ־פארטרעטן, וואס זיינען פארעפנטלעכט געווארן נאך פערעצעס טויט, וועלן מיר דעמאנסטרירן די נעבראבטע אין דעם, פיל מאל ציטירטן, פערעץ־נומער פון „דער יודישער שטערן" (1915): „פערעץ אלס יונגערמאן" און „פערעץ אין די 90־ער יארן" (צוויישן ז.ז. 96 און 97).

ווי מיר האבן געזעהן, איז דאס ראוו ביאגראפישע יחידה וועלן פערעצן דערווייל „צעזייט און צעשפרייט" אין דער צאלרייכער (מיר האבן אפטמאל ציטירט נאר די וויכטיקסטע ארטיקלען) מעמואריסטיק־ליטעראטור וועלן אים. בא איר היינטיקן צושטאנד באזירט זיך די פערעץ־ביאגראפיע הויפטזאכלעך אף דעמאזיקן פיסיקן מעמואר־מאטעריאל. מיר האבן זיך באמיט אפצוטיילן אין דעם מאטעריאל דאס וויכטיקסטע, דאס כאראקטעריסטישע, דאס עלטע (105).

קיין פרוו צו נעבן פערעצ'ס אלגעמיינע ביאגראפיע (כאטש אין א פאפולערער פארם) איז נאך דערווייל ניט נעמאכט געווארן (אין קעננזאץ, למשל, צו די פארשענע ביאגראפיעס פון מענדעלן, וואס האבן צענויגענישטעלט בינשטאק, ראוניצקי). האבן מיר נאר ביאגראפישע נאטיצן, וועלן פערעצן אין די אלגעמיין־ליטעראריש אויסנאבן, וי „יעווריסקאיא ענציקלאפעדיע" (נעשריבן 1912) אדער ז. רייזענס „לעקסיקאן" (106). מיר האבן שוין געהאט נערעט וועלן דעם שאבלאן, וואס האט זיך פעסט איינגעפונדעוועט אין דיד'אזיקע אויסגאבן. די סכעמע, וואס גיט י. צינבערג אין „יעווי. ענציקלאפעדיע", כאזערט אין אלגעמיין איבער, אפטמאל ווארט אין ווארט, ז. רייזען אין זיין „לעקסיקאן": דער לעצטער מעכאבער איז נאר מער דערצייליריש, געפינען מיר בא אים איניקע פאקטן פון פערעצעס פריאיקע יארן, עמעס, ניט אלע זיינע באהויפטונגען וואלט ז. רייזען נעקאנט דאקומענטירן: לעאלע זיינע ארטיקל פון ל. ש ו ר „בא פערעצן אין שטוב (זיכרונעם און מיט איין ארטיקל פון ל. פערעץ געווידמעט צום (?) טאג פון זיין צענטראיונדרוקן (?) וועגן י. ל. פערעץ אין דער „רוסטער וועלט", 1925, 8 №, ז. ז. 37—40. דער מעכאבער צווינגט „דו דריי טויז פון דער דעמאלסדיקער יודישער ליטעראריישער וועלט: נאמבערג, דאווד פרישמאן (!sic א. ג.) און שאלעם אש" (ז. 37) צוזאמענקלייבן זיך „בא פערעצן אין צימער" א.א.ו.ו.

106) ז. ר י י ז ע ן האט אויך ארויסגענעבן פערעצעס ביאגראפיע פאר קינדער: ז. רייזען, יצחק לייבוש פרץ, זיין לעבן און זיינע ווערק. בוכליאטעק „נרינונקע בייטעלעך". ארויסגענעבן דורך דער צענטר. יידישע שול־אר., ווילנע, 1921. 16^0. ז' [1] + 37 + [2]. (לעכאטשלע נעווען נעדרוקט אין ווילנער „גרינונקע בוימלאך", 1920, 9 — 12 №№). — דאס ביכלע איז אויסגעהאלטן אין נוסעך פון דו „גרינונקע בוימלעך" פון „יידישע קינדערלעך" מיט „קאשערע אויגלעך"...

ציטירטן ביכל „י. ל. פערעץ אין פעטסונג" (1919) 107). אבער דידאזיקע „נאטיצן" טראגן קיינע נייעס אין דער ביאגראפישער פערעץ־ליטעראטור ניט ארײן.

אינם יאר פון פערעצעס טויט זיינען אין א רײ אויסגאבן געווען אפגעדרוקט ביאגראפישע נאטיצן, וועלכע האבן אלגעמיין איבערגעכאזעט אין זערט די באקאנטע ביאגראפישע סקיצע „יצחק לייבוש פרץ" אין דעם פיל מאל ציטירטן פערעץ־נומער „ליטעראטור און לעבן — די נייע אידישע וועלט" (ז.ז. 20—13) און באזונדערס די אננעשריבענע מיט גרוים אויפמערקזאמקייט נאטיץ פון ק — ן [ז. קאלמאנאוויטש?] — „פון פערעצעס לעבן" אין דער וויקנער „די וואך", 1915, 12 № ז. ז. 10 — 17. די ביידע נאטיצן, באזונדערס די צוויייטע, נוצן שוין אויס אין א געווישער מאס דעם מאטעריאל פון פערעצעס „זיכרונעם".

די „ביאגראפישע דאטן" וועגן פערעצן, וואס ז. נ ו ס י נ א ו ו גיט אין דער לעצטער מאסקווער אויסגאבע פון פערעצעס „נעקלידענע ווערק" (ז.ז. 39—46), באזירן זיך קימאט אויסשליסלעך, ווי עס באמערקט אליין דער מעכאבער, אף ז. רייזענס „לעקסיקאן" און גיבן צו א רײ איינענע אומפינקטלעכקייטן...

אזוי שטעלט זיך אונדז אין אלגעמיינע שטריכן פאר דער איצטיקער צוישטאנד פון פערעצעס ביאגראפיע. מיר האבן שוין נאנצע הויפנם מאטעריאלן, וועלכע מען דארף אופמערקזאם סיסטעמאטיזירן, שטודירן און קאנטראלירן. זייער פיל איז דא צו דערווארטן פון פערעצעס ברויו אין אנדערע נאך ניט פארעפנטלעכטע מאטעריאלן, ווי־איינטן פון ווערק א.אז.ו.ו. עס דארף נעפירט ווערן א פלאנמעסיקע ארבעט, וועלכע דארף זיך שטעלן א רײ באזונדערע מאנאגראפישע צילן. דאן וועט אופשטיין פאר אונדז פערעץ מיט זיין נאנצן ליטערארישן דאר.

דער וועג פון אינצלנע מאנאגראפישע שטודיעס, וועלכע זאלן זיך באגרינ אף דער אלזייטיקער קריטישער אויספארשונג פון מאטעריאלן, איז דער רעכטיקער וועג צו א וויסנשאפטלעכער ביאגראפיע, אין דעמדאזיקן וועג וועלן מיר סאפקאלסאף באטרעטן אין אונדזער, פון טאג צו טאג וואקסנדיקער, ליטעראריישער פארשונג־ארבעט 108).

מאסקווע, 1925.

---

105) פערעצעס צענטער יארצייט האט ארויסגערופן א באזונדערן צופלום פון קאלערליי זיכרונעם וועגן פערעצן אין די פארשיידענע אויסגאבן. דא, אין ראטנפארבאנד, זיינען מיר אפגענקומטען נאר מיט איין ארטיקל פון ל. ש ו ר „בא פערעצן אין שטוב (זיכרונעם און אויגדרוקן (?) וועגן י. ל. פערעץ געווידמעט צום (?) טאג פון זיין צענטר־יארצייט)", אפגעדרוקט אין דער „רוסטער וועלט", 1925, 8 №, ז. ז. 37—40. דער מעכאבער צווינגט „די דריי טויז פון דער דעמאלסדיקער יודישער ליטעראריישער וועלט: נאמבערג, דאווד פרישמאן (!sic א. ג.) און שאלעם אש" (ז. 37) צוזאמענקלייבן זיך „בא פערעצן אין צימער" א.א.ו.ו.

106) ז. ר י י ז ע ן האט אויך ארויסגענעבן פערעצעס ביאגראפיע פאר קינדער: ז. רייזען, יצחק לייבוש פרץ, זיין לעבן און זיינע ווערק. בוכליאטעק „נרינונקע בייטעלעך". ארויסגענעבן דורך דער צענטר. יידישע שול־אר., ווילנע, 1921. 16^0. ז' [1] + 37 + [2]. (לעכאטשלע נעווען נעדרוקט אין ווילנער „גרינונקע בוימלאך", 1920, 9 — 12 №№). — דאס ביכלע איז אויסגעהאלטן אין נוסעך פון דו „גרינונקע בוימלעך" פון „יידישע קינדערלעך" מיט „קאשערע אויגלעך"...

107) ז. ז. 68 — 80.

108) איך באנוץ זיך דא מיט דער נעלעננהייט אף אויסצודרוקן מיין דאנקבארקויט די כ"כ ז. ר א ט נ ע ר און ש. נ י ע פ א מ ס נ י א ש ט ש י' פאר זייער שטענדיקן מיטהעלפן מיר מיט ביכער און פערזאנדישע אויסנאבן, וויא אויך דעם פארוואלטער פון מאסקווער צענטראלער יידישער ביבליאטעק פ' כ.—ל. מ ע ר ק י ן פאר זיין אופמערזאמער כאצוגונג.

אינסטיטוט פאר ווייסרוסלענדישע קולטור — יידישע אפטיילונג.
Інстытут Беларускае культуры — Яўрэйскі Аддзел.

אורי פינקע.

סאציאלע פיגורן אין א. גאלדפאדנס ערשטע ווערק.

(מאטעריאלן צו דער כאראקטעריסטיק פון א. גאלדפאדנס שאפן).

I.

נעקומען איז גאלדפאדן אין דער יידישער ליטעראטור אנהויב די זעכציקער יאָרן פון 19־טן יאָרהונדערט. צו יענער צייט האָבן שוין די יידישע מאסן אין רוסלאנד געווויסט פון אַ לעבעדיקער פרעסע („קול מבשר"). עס האָבן זיך שוין באַווייזן מענדעלע, לינעצקי, אַקסנפעלד, עטינגער. די האַסקאָלע־עפאָכע האָט שוין הינטער אירע פלייצעס געהאַט אַ הויפּשע פאַרנאַנענהייט.

איז אָט, אין יאָר 1866 האָט גאָלדפאַדן פאַרעפנטלעכט זיין בילד לידער „דאָס יודעלע". מיט אַ יאָר פריער — 1865 — האָט ער אויך אָפּגעדרוקט אַ העברעישע לידערזאַמלונג „ציצים ופרחים". נאָך פאַרן פאַרעפנטלעכן די ווערק זיינע אין באַזונדערע אויסנאַבן, איז ער שוין געווען באַווסט, ווי אַ יידישער אוּן העברעישער דיכטער פון „המליץ" אוּן „קול מבשר", וווּ ער האָט זיך געדרוקט.

דאָס בילד העברעישע שירים „ציצים ופרחים" איז געווען אַ מין דיסאָנאַנס אין כּאָר פון די העברעישע „מעשוירעים" פון יענער צייט.

דער העברעישער קריטיקער אורי קאָוונער, פּיסאַרעווס טאַלמיד, דער, וואָס האָט מיט אַזאַ קראַפט געשטורעמט די וועגט פון דער העברעישער מעליצע, האָט באַלד געווידמעט גאָלדפאַדנס העברעישע גרויסן ארטיקל אין „המליץ". אורי קאָוונער האָט אין גאָלדפאַדענען דערקאַנט דעם אָנזאָגער פון אַ נייער טעמע אין דער העברעישער דיכטונג.

אָט וואָס אורי קאָוונער שרייבט וועגן גאָלדפאַדענען: „אין סאָף פון גאָלדפאַדנס לידערזאַמלונג „ציצים ופרחים" געפינען מיר צוויי שירים, וואָס ציען באַזונדער צו אויפמערקזאַמקייט, דאָס זיינען די שירים „קנו, קנו" אוּן „הפסף". אין זיי, אין דידאָזיקע צוויי שירים, געפינען מיר צום ערשטן מאָל דאָס, וואָס מיר האָבן געוווּסט אין די שירים פון די העברעישע מעשוירערים. דאָ ווערט נעווייזן דאָס לעבן, מיט אַלע זיינע געשעענישן, נאַקעט, ווי די מאַמע האָט זיי געהאַט. גאָלדפאַדן, ווי אַן עמעסער דיכטער, האָט זיך אַריינגעלעבט אין דאָס לעבן פון דעם ידישן קליינהענדלער, וואָס שלעפּט זיך אונטער דער שווערקייט פון זיין פּעקל סכוירע פאַרבי יעדן דורכפאָרער אוּן דורכגייער. שאַצבאַר איז דערדאָזיקער טייערער שיר אוּן מע קאָן אים אַפּילע פאַרגלייכן מיט די לידער פון בערנשטיין..." *).

אויב די העברעישע לידער גאָלדפאַדנס זיינען נעווען אַ מין בריק, וועלכער האָט פאַריינקט, לויט אורי קאָוונערס ווערטער, דעם אַלטן „ייליאַך פון די העברעישע משוירערים — אידעאַליסטן מיטן נייעם וועג פון די רעאַליסטן, אויב גאָלדפאַדן איז לויט אורי קאָוונער נעווען דער אָנזאָגער פון רעאַליזם אין דער העברעישער ליטעראטור, איז אין דער יידישער דיכטונג גאָלדפאַדנס טעמע נאָך קיין נייס נית נעווען.

א. ב. גאטלאבער, וועלכער האָט אזוי אנגענומרט זיינע לענדן קענן פיסאַרעווס טאַלמידים אין דער העברעישער ליטעראטור אוּן איז ארויס אין קאמף פאר מעליצע, איז אין זיינע יידישע לידער נעווען דוכיים רעאַליסטיש. אָט דער גאָטלאבער, וועלכער איז ארויסגעטראָטן קעגן די „כבה נר" *) מיט זיין פאמפּלעט „אגרת צער בעלי חיים", וואָס איז נעווען פול אוּן פיל מיט זילזולים אוּן אָנפאַלן פאַ יענע, וועלכע ליינן פאָר מיט דער פאָעזיע ברענגען נוצן דער ווירקלעכקייט, אוּן ניט זוכן קיין טעמעס אין טיפן אראלט — אָט דער גאָטלאבער אליין, האָט זיינע יידישע ווערק געשריבן נאָר מיט דער טענדענץ צו ברענגען נוצן דעם לעזער דורך אופקלערונג.

די רעאַליסטישע ריכטונג, וועלכע איז אין דער העברעישער ליטעראטור פון די זעכציקער יאָרן נעווען פאַרטראָטן קימאט בלויז דורך דער קריטיק, איז אין דערזעלביקער צייט שוין נעווען דער רוקנביין פון דער יידישער ליטעראטור.

האָט גאָלדפאַדנס לידערזאַמלונג „דאָס יודעלע" מיט איר טעמאַטישקייט קיין נייעס נית נעבראַכט. אין דער יידישער דיכטונג האָט גאָלדפאַדנס ארויסגעפון אַן אופמערקזאַמקייט, נית אזוי מיט זיין טעמע נופּע, נאָר מיט דעם, וויַ אזוי ער איז צו איר צוגענאַנגען, וויַ אזוי ער האָט די טעמע פאַרבריימרט אוּן אַף אַ נייעס אויפן באַהאַנדלט.

*) אורי קאָוונער—שני נביאים מתנבאים בסגנון אחד—המליץ—1866—39, 40, 41.

**) כבה נר—אויסלעשער פון ליכט, אן אָפּלאָכערישער אויסלייג פון קאָוונערס פאַמיליע.

דיַ מאַסקוֹלישע „פּאָלקדיכטער“ (א. ב. נאָטלאבער אוּן מיכל נאָר־דאָן) נאָלדפאַדנס פּאָרגייער, וועלכע האָבן צוגענרייט צו באָדן פּאַר דער עליאָקום צוגזערישער באַדאָנעם האָבן מיט נאָלדפאַדנס אָנקומען דער־פילט צו שטאַרקן קלאַפּ.

אָט דיַדאָזיקע „פּאָלקדיכטער“ האָבן דערפילט דאָם, וואָם פּע־רעץ האָט שפּעטער מיט יאָרן וועגן נאָלדפאַדנס צו לידּ געשריבן: „אויב צווישן פֿרוג אוּן עליאָקום (צוגזער) באַדאַן ליגט צו טהאָם, צו מידבער, רינט צו סאַמבאַטיען, איז אוּנדזער „וועלטבאַרימטער“ נאָלדפאַדן צוּ מין קונצנמאַכער, וואָם שטייט מיט אין פֿוס אַף דער זייט אוּן מיט דער צווישטער פֿוס אַף יענער זייט *). וואָם זשע האָט געגעבן נאָלדפאַדנען דיַ מעגלעכקייט צו אידערשפּאַנען דעם „טהאָם“, אַף וועלכן עס וויזט אָן פּערעץ?

אָן ענטפער דערוּף גיט שוין נאָלדפאַדנס ערשטע בילעלע „דאָם יודעלע“.

אין דאָם בילעלע „דאָם יודעלע“ טרעפֿן מיר נאָך אַלע עלע־מענטן פֿון דעם געוויינטלעך־מאַסקוֹלישן שטייגער פֿון לידער שרייבן. דאָ אין נאָך נאָנץ בריט פּאַרגעשטעלט דער מין, וואָם האָט באַ דיַ מאַס־קוֹלים ענגאָלטן אַלס „פּאַטריאָטישע“ לידער. אַוועלכע לידער וויַ „דאָם פֿינטעלע יוד“, „דיַ האַלעוועשקע“ „על נהרות בבל“, „דער יחוס שידוך“ אוּן „דריי מאהל יודישקייט“ זיינען געגנוּ כּאַראַקטעריסטיש, קעדיי צו באַווייזן, אַז נאָלדפאַדן איז געווען מיט פֿיל פֿעדים פּאַרבונדן מיט דעם מאַסקוֹלישן שאַבלאָן, אין וועלכן עס האָבן זיך אויסגעמישט גלייך אַף גלייך עלעמענטן, מאַגידיש־באַדאָנישע אוּן באַלעבאָטיש־יידישלעכע.

אין דעמדאָזיקן בילֿ „דאָם יודעלע“ זיינען פּאַראָן, אָבער אַ ריי אַנדערע לידער, וווּ אַשטייגער, „דער מאַלעך“, „דאָם פּאַרזאָרגטע באַ־לאַבעסל“, „דיַ קלייננערס“, „דיַ ווינטמיַלן“ אוּן „האַמאַוודל“.

וועז מע זאָל דיַדאָזיקע לידער פּאַרגלייכן מיט אַ דורכשניטלעכן מאַסקוֹלישן לידֿ, זעט מען, אַז דער רעאַליסטישער שטייגער פֿון א. גאָט־לאבער, מ. נאָדאָן וועדט דאָ פּאַרבריטערט אַף אַ נאָנץ באַשטימטן אויפֿן. דיַ לידער פֿון בילֿ „דאָם יודעלע“ וויזן, אַז נאָלדפאַדן האָט דער ערשטער אַריינגעבראַכט אין דער מאַסקוֹלישער דיכטונג דיַ טעמע פֿון דאַלעס, פֿונקט אַזוי וויַ מענדעלע האָט זיַ אַריינגעבראַכט אין דער פּראָזע.

מיר דאַרפֿן אָבער דערביי באַמערקן, אַז אַף יעדן שריט אוּן טריט איז קאָנטיק, אַז נאָלדפאַדענען פֿעלט מענדעלעס ווייטער קוק אין דער באַהאַנדלונג פֿון דער דאַלעס־פּראָבלעם. נאָלפּאַדן, וועז ער זינגט וועגן דאַלעס פֿון „פּאַרזאָרגטן באַלאַבעסל“, גייט ער דערביי ניט ווייטער פֿון דעם לעבנקוק פֿון פּאַרזאָרגטן באַלעבעסל אוּן דערהויבן עס בזיַ א פּראָבלעם קען ער ניט.

אָבער דאָך האָט דיַדאָזיקע טעמע אומגעהויער פֿאַרבריטערט דעם שעטעך פֿונם יידישן לידֿ, גענעבן אים א שטוים צום לעבן אוּן נעגומען ארויסרייסן אים פֿון יענע אָפּהענטיקייט, צו וועלכער עס איז נעקומען דער שטייגער פֿון דיַ „פּאַטריאָטישע“ מאַסקוֹלישע לידער.

אָט דאָם נעהאַלטן נאָלדפאַדענען צו איבערשפּאַנען יענעם „טהאם“ (צווישן צוגזערן אוּן פֿרוגן), וועגן וועלכן עס רעט פערעץ.

*) „יודישע ביבליאָטעק“. ציטירט לויט דער אמעריקאַנער אויסגאַבע פֿון פערעצעס ווערק.

עס איז אינטערעסאַנט צו פֿאַרצייכענען, אַז וועז שאַלעם־אַלייכעם האָט אין „פֿאַלקסבלאַט“ פֿון יאָר 1887 נעשריבן א ריי פֿרטיקלען אוּנ־טערן נאָמען „דער יודישער דלות אוּן דיַ בעסטע וועדקע פֿון אוּנזערע פֿאַלקס־שרייבטשטעלער“, האָט ער צווישן א נאַנצע ריי פּראָזאַיקער נע־נומען נאָר איין דיכטער, נאָלדפאַדענען, אוּן נעשטעלט אים מיט זיין בילֿ „דאָם יודעלע“ אַפֿן צווייטן אָרט נאָך מענדעלעס „פֿישקע דער קרומער“. דאָם איז א דעטאַל, אָבער א נאַנץ כּאַראַקטעריסטישע דעטאַל.

וועז מע זאָל זיך צוקוקן אויך צו צימאַטן, וועלכע שאַלעם־אַלייכעם ברענגט פֿון דאָזיקן בילֿ, זעט מען, אַז שאַלעם־אַלייכעם האָט קלייבנדיק בא נאָלדפאַדענען דאָם, וואָם ער דערציילט וועגן דאַלעס, אָפּ־נעקלייבן אין דערזעלביקער צייט דאָם בעסטע, וואָם עס איז פֿאַראן אין נאָלדפאַדנס בילֿ. אוּן דאָם איז ניט קיין צופֿאַל נעווען. דיַ בעסטע לידער אין נאָלדפאַדנס בילֿ—אין קינסטלעריש זין—זיינען געווען „האַמאַוודל“, „דאָם פֿאַרזאָרגטע באַלעבעסל“, „דיַ קלייננערס בים־באָם“, „דיַ ווינט־מיַלן“ אוּן דער „מאַלעך“. דאָם זיינען לידער, וואָם האָבן זיך נעדרייט אַרום דער דאַלעס־טעמע.

דיַ דאַלעס־טעמע איז בא נאָלדפאַדענען ענג פֿאַרבונדן מיט זיין פֿאָלקסטימלעכקייט.

אין דער הינזיכט איז זייער כּאַראַקטעריסטיש דאָם לידֿ „האַ־מאַוודל“. דאָסאָזיקע לידֿ האָט צו זיך אַפֿיַלע א פּאַראַלעל אין דער זאַמ־לונג פֿון גינזבורג אוּן מאַרק *). אָט זיינען צוויי שטעלן פֿון נאָלדפאַדנס, „האַמאַוודל“ **):

אז דער הייליגער מאָן
מהום זיך א יאָג,
מהום מיר א קלאַפּ אין פּופּיק;
איך הויב אָן צו זאָרגען
וואָס וועל איך מהוען מאָרגען
צו פֿערדינען בין איך מסופק;
מ'דאַרף צאָהלען דעם נוי
פֿאַר האָלץ אוּן שטרוי,
דאָם מוז דאָך ווערין אַריינגעבראַכט
אוּן דא — טאָטע נעטרייער! —
איז ניט דאָ א דרייער,
האָטש קויפֿע מיך דאָ בייא דער נאַכט —
. . . . . .
. . . . . .
„וויא זאָל איך לייגן?“
— הער איך מיין ווייב שרייען,
אויף דער פֿולער וואָך וויל קיינער
באַרגן מיר;
„קויפֿן דיא קינדער ויל איך
אויף וועטשערע מיַלך,
„צו האָסטו ניט עטליכע נראָשין
„בייא דיר?“

*) גינזבורג אוּן מארק נום. 304.

**) דיַ ציטאַטן ווערן דאָ געבראַכט לויט דער אויסגאַבע פֿון יאָר 1903 וואַרשע, פּאַרלאג י. לידסקי. פּאַרגלייכנדיק מיט דער ערשטער אויסגאַבע פֿון 1869. האָבן מיר געפֿונען, אז דער אונטערשייד אין דיַ טעקסטן איז אן אומבאַדייטנדיקער.

אִיך נעהם דאָס בייטעלע ארוים
אִיך קראַץ דאָס אוים,
קראַץ היינט, קראַץ מאָרגן, ס׳איז
פֿערשמאַכט;
וואָס העלפֿט דאָס שרייען
אִיך וועל דאָס פֿראָווען בעשפֿייען,
טאָמער וועט׳ס מזל־דיק ווערן פֿון
דער דאָזיקער נאַכט

(„המבדיל")

צו אַזא פֿאַלקסטימלעכקייט האָט זיך נאָלדפֿאַדנען זעלטן ווען איינגענעבן זיך צו דערהויבן אין זיינע „פֿאַטראָטישע" אוּן „היסטאָרישע" לידער אינם בינְכל „דאָם יודעלע".

אין דעמאָזיקן בינְכל טיילט זיך אויך אוים דאָס לִיד „דִי ווינט־מיל̈ן" לויט זיין גרינגקייט אוּן לויט זיין לעבעדיקן ריטם. דאָס לִיד איז עפּ׳שער דאָס בעסטע אין דעם נאַנצן בינְכל, עס וואָלט נעקאָנט דערמאָנען אן דִי בעסטע לִידער פֿון וואַרשאַווסקין *) אוּן פֿרוגן.

דער ווינד בלאָזט קיהל
אַרום דער מיהל;
דִיא פֿלינְעל דרעהען זיך,
דִיא מיל̈נער פֿרייען זיך;

. . . . . .
. . . . . .

מ׳לויפֿט,
מ׳קויפֿט;
נאָר אַ מציאָה,
וואָלוול תבואה;
דאָרט שיט מען אונטער
אַ בינְעל ווייץ;
דאָ נעמט מען אַרונטער,
מעהל שוין גרייטס;
מ׳פאַקט אין פּעק
אין גרויסע זעק
מ׳פֿירט אַוועק
אוּן מ׳נעמט בייא קונים
גוטע מטמונים;
דִיא מיל̈נער פֿרייען זיך,
דִיא פֿלינְעל דרעהען זיך;
דער ווינד בלאָזט קיהל,
אַרום דער מיהל. —

(„דִיא ווינד־מיהל")

מע דערוועט גלייך, אַז בא נאָלדפֿאַדנען לינְט אַ מיין אין דעם איינגאַרטינְקן ריטם, פֿונקט ווי ער ניט עס איבער אין דִי רייד פֿון האָפּמאַנען אָדער דער קישעפֿמאַכערן, אַווי ווייל ער דאָ פֿאַרקערפֿערן דעם ריטם פֿון האַנדל־וואַנדל.

אָבער נאָלדפֿאַדנען פֿאַרלירט אף קיין אין רעגע ניט דעם פֿינאַל פֿון דער גאַנצער טומלדיקער האַנדלונג:

— „דיא פֿלינְעל, וואָס זענען הויך געפֿלויגן,
אוּן האָבן זיך אין רָאָד געדרעהט שנעל;
נ ע ש ו י נ ד ע ל ט האָבען זייא פֿאַר דִיא אויגען...
דער פֿאַר איז פֿון זייא היינט נעווארן תל".

אָט אַזוי נייט שוין צו נאָלדפֿאַדן צו זיין דאַלעם־טעמע אין בינְכל דאָם „יודעלע" אוּן אַז מע נעמט דאָסדאָזיקע לִיד אין דער היסטאָרישער פּערספּעקטיוו, מוז מען זאָגן, אַז דאָ איז שוין אָננעצייכנט נעווארן דער ערשטער עסקיז פֿון יענע מענאַכעם־מענדל־נעשטאַלטן, וועלכע עם האָט אונדז שפּעטער מיט יאָרן נענעבן שאָלעם־אַלייכעם.

אין אַנדערע לִידער, וואָס האָבן צו טאָן מיטן דאַלעם־מאָטיוו, בא־מיט זיך נאָלדפֿאַדן צו קאָנקרעטיזירן דִי טעמע זיינע. אינם לִיד „דער מא־לעך" קומט פֿאָר אַ דיאַלאָג צווישן דעם מאַלעך אוּן דער נעשאָמע פֿון אַ פּראָצענטניק, דער מאַלעך זאָגט:

קוק, אין שטוב זיצן אַ נאַנצע נאַכט
מענטשן פֿרומע איינס אין דער וועלט.
דאָ זיצט דאָס קאהאל, מען קלערט, מען טראַכט
מענטשן פֿארקויפֿן פֿאַר געלט,
אוּן איינער פֿירט זיי דאָרט בא דִי נעז
אוּן טוט מיט זיי, וואָס אים נעפֿעלט,
ער איז דער שטאָטבאַלעבאָס, ער טוט אַל דאָס בייז
אוּן באַגראָבט זיי אלין מיט זיין נעלט".

אין דִידאָזיקע שורעס איז אָננעמערקט, אַווי צו זאָגן, דער נאַנצער פֿאַרנעם פֿון נאָלדפֿאַדנס לִידער אוּן עס פֿאַרשטייט זיך, אַז דאָס איז ניט מער, ווי אַ וויטערדיקער פֿאָדעם־שפּינ פֿון יִצכאָק־בער לעווינזאָנס „אווי שמועסט לבן הכזבי אַליין צו זיך" — איינע פֿון יענע מאַסקילישע לִי־דער, וואָס ס׳זיינען נעווענדעט קענן דעם „וואָס פֿלעגט אַף קאהאל רייטן".

מע דאַרף אָבער נעדענקען, אַז דער איקער אין דעמאָזיקן נאָלד־פֿאַדנס לִיד איז ניט דִי אַלטע טאַלמודישע מעמרע, אַף וועלכע דאָס לִיד איז נעבויט, נאָר דִי נאַלערייַ פֿון נעשטאַלטן, וועלכע ווערט אינם לִיד נענעבן.

אַזא כאַראַקטעריסטישע שטעל, וואָס באַווייזט, וויַ בויליעט נאָלד־פֿאַדן ניט אינם לִיד זיינע נעשטאַלטן, זענען מיר ניט נאָר אינם לִיד „דער מאַלעך". אויך אין „דִי קלינְנערס" באַקומען־מיר אַ נאַנצע רייַ נעשטאַלטן, וואָס פֿאַרקערפֿערן יענעם סאָציאַלן אומרעכט, ווענן וועלכן עם וויַל אונדז דערצייַלן נאָלדפֿאַדן. מיר זענען פֿאַר זיך דִי נאַנצע יידישע סוויווע.

אוּנ דוא נבאי זאָג מיר קלאָרע רייד,
אִיך פֿאַרלאָז מיך אויף דיין סברא.
וואָס רוימסט דוּ עפּעם איין שטיל־ערהייט,
פֿאַר דער שיהר דיא עקרה?
וואָס הייסט, איך זאָג איהר — זיא זאָלל נעבען,
אַכט מאָהל, ניין מאָהל, ח״י צום לעבען;

*) אַף אַ נאָענטער קרויוועשאפּט צווישן נאָלדפֿאַדנען אוּן וואַרשאַווסקין האָט דער ערשטער אָננעווינין שאָלעם־אלייכעם אין זיין פֿאָרעדע צו וואַרשאַווסקינס לידער (ערשטע אויפֿלאַגע 1900) פֿר שרייבט:

„אויך דִי מאָס פֿון דִי פֿערזן איז בא וואַרשאַווסקין ניט אויסגעהאלטן אומעטום גלייך, ווייל פֿר גייט מיט דעם נאַנג, אז אין לִידער איז ניט דִי מאָס דערִיקער, פֿר בויט זיינע לִידער אף דער ארט, וויַ פֿס האָט געשריבן נאָלדפֿאַדן, וועלכן פֿר שעצט גאַנץ הויך אלס פֿאָלקלִידער אין זשאַרגאָן".

ס׳איז מזומן־נע קלינגערם בים בים באָם,
ס׳איז מזומן־נע קלינגערם בים בים באָם.

. . . . . .

אין אַ גוייר אַ חזיר, אַ קאַרגער הונד,
ווערט חולה אויף קאַטאָווע;
די קינדער שרייען „אוי ווע און ווינד!“
זייא זעהען שוין דעם מלאך המות;
וואָם זייא שרייען ווער אויך אייך זאָגען,
מ׳זאָלל אידם שוין גיכער ארוים טראָגען;
ווער זייא בלייבען דיא קלינגערם בים בים באָם,
ווער זייא בלייבען דיא קלינגערם בים בים באָם.
אוּן דער מניד דרשת פֿאַרן נאַראָר,
גיט צו ריסן פֿון אַנדערן דאָם הייטעל,
מ׳זאָלל זיך בעגנוגען מיט וואָם מ׳האָט,
מ׳זאָלל גיט קוקען יענעם אין בייטעל;
וואָם זשע קוקט ער אין דיא הענד, גיט אידם אַ פֿרענ?
דער תלמיד טאָר גיט, דער רבי מענ;
צו ריסען דיא קלינגערם בים בים באָם ,
(די קלינגערם בים בים באָם!)

עס איז נויטיק אָנצוויייזן נאָך אַף אַ ווינטיקן מאָמענט אין נאָלדפֿאַדנס לידער.

נאָלדפֿאַדן איז דער ערשטער ייִדישער דיכטער אין רוסלאַנד, וועלכער האָט די דאָלעס־טעמע באהאַנדלט אַפֿן זעלבן שטייגער, ווי די גאַליציאַנער ייִדישע וואַנדערנדיקע פֿאָלקדיכטער, בערל בראָדער אוּן וועלוול זבארזשער *). זייער טעמע איז אויך געווען:

„אַף מיין קאָפּ טראָג איך מיין עלנט אוּן מיין נויט —
די שווערע דאָגע — וווּ נעמט מען אַ שטיקל ברויט“.
(וועלוול זבארזשער — „דער טרעגער“).

אָט די לידער פֿון די בראָדער זינגער, וואָם פֿלעגן פֿאָרגעשטעלט ווערן אין די פּוּפּצוקער יאָרן אין די ייִדישע ווינקעלערם אוּן שענקען אין גאַליציע אוּן נאכדעם אין דאָרעם־רוסלאַנד, האָבן געהאַט איין באַשטימטע איינשפֿאַם: זיי זיינען געווען צופֿעפֿאַסט צו דער בינע. זיי האָבן אַלע מאָל געהאַט אַ סוּזשעט, וועלכער פֿלעגט אויבערגענעבן ווערן אין אַ מאָנאָלאָג אָדער אין אַ דיאַלאָג פֿון געוויסע געשטאַלטן.

די דיכטער פֿון יענער צייט האָבן אָנגעווענדעט דעם מעטאָד צו ווירקן אַפֿן לעזער דירעקט פֿון דער בינע.

נאָלדפֿאַדנס לידער פֿון בוך „דאָם „ייִדעלע“ זיינען טעאַטראַל, ווי די לידער פֿון די בראָדער זינגער אוּן וועלוול זבארזשער.

דאָסראָו שטעלן זיי מיט זיך פֿאָר מאָנאָלאָגן פֿון באקאַנטע נעשטאַלטן פֿון ייִדישן לעבנשטיינער. אַ ליד פֿון אַ „פֿאַרזאָרגטן באַלאַבעסל“ — אָט אזוי זיינען געבויט די לידער פֿון נאָלדפֿאַדנס ערשטן בוך „דאָם ייִדעלע“.

נאָך בויעטער זענען מיר די טעאַטראַלרטיקייט פֿון נאָלדפֿאַדנס ערשטע לידער אין זיין צווייטער זאַמלונג „די ייִדענע“, וואָם איז ארוים פֿון דרוק אין יאָר 1869. אין דערדאָזיקער זאַמלונג האָבן מיר זעקס לידער, אַ דיאַלאָג אין פֿערזן „די צוויי שכיינעם“,

*) די ווירקונג פֿון וועלוול זבארזשער אף נאָלדפֿאדענען איז א טעמע, וואָס פֿאַרערט א באזונדער אפהאנדלונג.

די קעפּלעך פֿון איינעקע לידער זיינען דאָ, אַפֿילע דיזעלביקע, וואָם אין „ייִדעלע“, נאָר אין וויבלעכן געשלעכט: אַזוי האָבן מיר אין בינל „דאָם ייִדעלע“ די לידער „דאָם פֿאַרזאָרגטע באַלעבעסל“, „דער כאָסיד“ אוּן אין דער „ייִדענע“: „דאָם פֿאַרזאָרגטע באַלעבאָסטעלע“, „די כסידע“.

אין זיין האַקדאָמע צו דער „ייִדענע“ שרייבט נאָלדפֿאַדן, אז די לעזערן דאַרף אַף אים קיין פֿאַריבל ניט האָבן:

אויף אייך אַרט מיר ניט בנאמנות
אז איר אַליין האָט אַף אייך קיין רחמנות
אייער ערוואקסענע קינדער טהוט אזוי יאָ באַנק
זייא בלייבט עם נעבאַך בירושה אף לאנג *).

אוּן נאָלדפֿאַדן שטעלט זיך אָפּ אין דעם בינל אַף פֿאַרשיידענע געשטאַלטן פֿון דער ייִדישער פֿרוי, אָנהויבנדיק מיט דער באָבע אוּן ענדיקנדיק מיטן קינד אין ווינ.

עם ווערט זיך אין די אויגען, אז אין די לידער פֿון דער „ייִדענע“ שטייען ניט אַפֿן ערשטן פּלאַן יענע נאַציאָנאַלע אוּן סאָציאַלע מאָטיוון, וואָם מיר באַגענענען אין „ייִדעלע“.

דאָם גאַנצע בינל „די ייִדענע“ וואָלט געהאַט נאָר אַ קליינעם ווערט, ווען ניט איין וויכטיקער מאָמענט. אין דיראָזיקע לידער וויזט זיך אַפֿן בוילעטסטן אויפֿן, ווי נאָלדפֿאַדן איז איבערגענאַנגען פֿון זיינע ערשטע לידער צו די שפּעטערדיקע פּיעסן. אין זיין ערשטן בינל „דאָם ייִדעלע“ איז נאָלדפֿאַדן פֿריער פֿון אַלץ נעווען באַשעפֿטיקט מיט ערנסטע טעמעס, ער פֿלעגט אויסקלייבן לעבן־עפֿיזאָדן, וואָם זיינען דעמאָלט נעווען פֿאַרבונדן מיט וויכטיקע פֿראַגן פֿון ייִדישן לעבן.

זיינע פֿיגורן זיינען דאָסראָו נעווען הומאָריסטיש באַלויכטן, אָבער זעלטן וען זיינען זיי נעווען געבראַכט צו קאָריקאַטור־נעשטאַלטן.

אין דער „ייִדענע“ הויבט זיך נאָלדפֿאַדן אָן צו יאָגן נאָך דעם קאָמיזם, וווּ אוּן וויּ אַזוי ער זאָל אים ניט געפֿינען, נאָלדפֿאַדן ניט דאָ אַ ליד, וועלכע ער באַציכנט „נאָך בערזנושע“, אָבער כּוּן דער בייסנדיקער אוּן פֿרייליכער סאַטירע פֿון בערזנושע זוכט ער אין דער „ייִדענע“ פֿרייליכע צו מאַכן דעם לעזער מיט סטאַם קאָמישע, אַפֿילע אַנעקדאָטישע אוּן אָפֿט מאָל שוין נאָר באַדאַנישע האַוואיעס.

דאָם אליין, וואָם מיר זעען אין דער „ייִדענע“, וווּזט אונדז, וויּ דער ערנסטער סטודענט פֿון ראַבינער־שוּל האָט זיך ביסלעכווייז ענדערט אוּן וויּ אַזוי פֿון אים האָט זיך אַנטוויקלט דער שפּעטערדיקער אוטאָר פֿון יענע לוסטיקע קאָמעדיעס, וואָם האָבן געשאַפֿן דעם ערשטן ייִדישן רעפּערטוּאָר.

נאָך זיינע ערשטע צוויי לידער־זאַמלונגען האָט שוין נאָלדפֿאַדנס אַנטוויקלונג נעניומען גיין אַף אַ באַשטימטן ווינ. אין זיינע פּיעסן פֿילט זיך פֿון איין זייט דער סאַציאַלער עלעמענט פֿון דעם „ייִדעלע“, פֿון דער צווייטער זייט דער לוסטיקער האַלב־באַדאָנישער קאָמיזם פֿון „דער ייִדענע“.

נאָלדפֿאַדנס ערשטע לידער־זאַמלונגען קאָנען מיט רעכט באַטראַכט ווערן ווי די צוגרייטונג צו זיין שפּעטערדיקן דראַמאַטישן שאַפֿן. אויב ער האָט שפּעטער אין זיינע פּיעסן נעניומען אַריינשטעלן לידער

*) „די ייִדענע“—1869, אַן עקזעמפּליאַר פֿון דערדאָזיקער אויסגאַבע געפֿינט זיך אין מאָסקווער לענין־ביבליאָטעק (געוו. רומיאַנצעווער). אגעה, איז דער אונטערשייד צווישן די אויסגאַבן פֿון 1869 און 1872 גאָר ניט גרויס.

פֿון אַ באַשטימטן קאַראַקטער, איז דערדאָזיקער קאַראַקטער אין אַ געוויסער מאָס שוין אויסגעאַרבעט געוואָרן אין זיין ערשטן ביכל לידער.

אזן ניט נאָר די לידער, נאָר אייניקע געשטאַלטן פֿון גאָלדפֿאַדנס פּיעסן זיינען צום ערשטן מאָל אָנגעצייכנט אין זיינע לידער.

עס וואָלט געווען גרינג צו באַווייזן, וויַ אין גאָלדפֿאַדנס ערשטע לידער ווערן שוין אָנגעמערקט פֿיל געשטאַלטן: פֿון האָצמאַכן, פֿון די קלייקוידעש אזן אַנד.

כּדאַי דעם איז נויטיק אָנצוווייזן נאָך אַף אין מאָמענט אין גאָלדפֿאַדנס לידער, אין דער אינגענער צייט, וואָס גאָלדפֿאַדן האָט אין די לידער אַריינגענומען סוזשעטן, רעאַלע געשטאַלטן, האָט ער זיינע לידער צוגעגעבן אַ געוואַנג־קאַראַקטער. צו פֿיל לידער האָט ער אָנגעווייזן דעם גרויסן. אָט פֿון דעם געוואַנג־קאַראַקטער האָט זיך שפּעטער גענומען שפּינען דער אָפֿערעטן־שטייגער אין גאָלדפֿאַדנס פּיעסן. דאָ איז ניט געווען אַן אַבסאָלוטע פֿארשקלאַפונג בא אָפּאָנאַנטן, וויַ מע האָט גאָלדפֿאַדענען פֿאַרגעוואָרפֿן, דאָ איז געווען אַן אָרגאַניש אַנטוויקלונג פֿון יענעם געוואַנג־שטייגער, וועלכער האָט זיך באַווייזן אין גאָלדפֿאַדנס ערשטן ביכל.

אזן אָט דאָס אַליין מוז מען געדענקען, צוגייענדיק צו גאָלדפֿאַדנס ערשטע פּיעסן.

II.

אין די לידער פֿון „יודעלע“ אזן פֿון „יודענע“ פֿאַנוואַרפֿן נאָך די פֿאַרשיידענע געשטאַלטן פֿון יידישן לעבנשטייגער באַזונדער. דאָס־אָזוי, יעדער לירד מיט זיין געשטאַלט. אָבער שוין אין ביכל „די יודענע“ מאַכט גאָלדפֿאַדן א פּרווו צו פֿאַריינקן די געשטאַלטן פֿון זיינע לידער אין איין גרופּע. דערדאָזיקער פּרווו איז עס דאָס טעאַטער־שטיק „די מומע סאָסיע“.

דער מיסטער אין דעם זינ, וואָס גאָלדפֿאַדן האָט דעמאָלט נעקענט האָבן פֿאַר זיך, זיינען געווען, די באַדייטנדיקסטע ווערק פֿון דער דעמאָלטיקער יידישער דראַמאַטורגיע: „סערקעלע“ פֿון שלוימע עטינגער, אין וועלכער גאָלדפֿאַדן האָט געשפּילט נאָך זייענדיק אַ שילער פֿון ר׳ בינער שוֹל, אזן אייניקע שוין אין יענער צייט אָפּגעדרוקטע, אָדער אין קסאַוו־יאַד באקאנטע אַקסנפֿעלדס פּיעסן.

אָט די ווירקונג סאַי פֿון עטינגערן אזן סאַי פֿון אקסנפֿעלדן לאָזט זיך טאַקע אין אַ געוויסן זין באַמערקן אין גאָלדפֿאַדנס ערשטער פּיעסע „די מומע סאָסיע“.

„די געשיכטע געשיהט אין דער שטאָט ניבּיוואַלאָווקע“ — נעפֿינען מיר צוגעשריבן אונטער דער פֿערזאָנען־פֿאַרצייכנישׂ פֿון דער „מומע סאָסיע“. צו דערמאנט עס ניט באַלד אין אקסנפֿעלדס צושריפֿט צו זיין „קאַבצן אוישער שפּיל“, „דאָס האָט זיך געטראָפֿן אין דער שטאָט ניבּיוואַלע“. אזן אויב די פֿאַרוואַנדלונג פֿון „ניבּיוואַלע“ אין „ניבּיוואַלאָווקע“ איז ניט מער ווי אַ דעטאַל, זעען מיר אקסנפֿעלדס ווירקונג אין דעם ארט פֿאַרצייכענען פֿון די פֿארשוינען.

אין אקסנפֿעלדס דראַמע פֿלענט דער לעזער באַלד באקאנט ווערן מיט די פֿארשוינען פֿון דער דראַמע, דורך זיינע בריטלעכע פֿאַראקטעריסטיקעס. אזעלכע פֿאַראקטעריסטיקעס האָט עטינגער אַליאַלע אויסגעמיטן. עטינגער פֿלענט זיך אין זיין פֿערזאָנען־פֿאַרצייכנישׂ באַנוגענען מיט אייניקע אָדער צוויי ווערטער:

ר׳ מוישע דאַנציקער — אן אופֿנקומענער אוישער,

סערקעלע — זיין ווייב,

ר׳ גבריאל הענדלער — אַ שפּעקולאַנט *).

גאָלדפֿאַדן שרייבט אין פֿארשוינען־פֿאַרצייכנישׂ פֿון „דער מומע סאָסיע“:

„דאָדיע לעמעשקע — אַ פֿארמעגלעך סוחרל, אַ פֿילגם, קלייגער וואוקס.

סאָסיע — זיין ווייב, אַ דאַרע, גאַנץ לאַנגער וואָקס.

כאנצע גנענדל — סאָסיעס אַ שטיף־שוועסטער, אַ נעטעסעטע מויד פֿון א יאָר עטלעכע אזן צוואַנציג מיט רויטע האָר אזן אַ נעשטיפּעלט פּנים“ **).

אָבער אויב די ווירקונג פֿון אַקסנפֿעלדן אַף דער „מומע סאָסיע“ זעען מיר אין „ניבּיוואַלאָווקע“ אין דעם ארט פֿאַרצייכענען פֿון די פֿארשוינען, זעען מיר דאָ עטינגערס ווירקונג אין דער טעמע אין דעם סוזשעט.

אין זיין „סערקעלע“ גיט אונדז עטינגער אַ נעשטאַלט פֿון דער יידישער פֿרוי פֿון אָנהויב XIX יאָרהונדערט, אַ פֿרוי, וואָס האָט דורך פֿאַרשיידענע קרימענעלע מאַסים (אַ פֿאַלשע צאוואָאָ) אַרופֿגעאַרבעט זיך פֿון אַ אָרעמער מעלֿקרעמערן ביז אַ שטאָט־גווירטע.

אין סערקעלעס האַנט איז דאָס גאַנצע גוויַרעשאַפֿט. דעם מאַן אירן ר׳ מוישע דאַנציקער וויזט אונדז עטינגער ניט וויַ אַ שוואַכן מענטשן, וואָס לאָזט זיך „פֿירן פֿאַר די נאָז“, נאָר וויַ אַ פֿרומען יידן, וואָס קאָן ניט באַווילקיקן די קרימענעלע טאַט, וואָס זיין פֿרוי איז באַגאַנגען.

סערקעלע, איז אַ קוילערן, וויַ מוישע דאַנציקער רופֿט זי. אָט אַזאַ טיפּ האָט די יידישע דראַמאַטורגיע געקענט באשאַפֿן דעמאָלט, ווען די עקאָנאָמיק פֿון דער יידישער שטוב איז אויך דאָסאָראָ געווען פֿאַרבונדן מיט דער אויבערמאַכט פֿון דער יידישער פֿרוי. סערקעלע איז דערבער די צענטראַלע פֿיגור פֿון דעם שטיק, זי קאָמאַנדעוועט מיט אַלע, מיט אַלעמען אין שטוב אזן איר קראַפֿט מוזן אַלע אנערקענען. סערקעלע דערגרייכט שוין דעם העכסטן פּונקט פֿון איר הערשאַפֿט, וועלכע מיט ווערט מיטאַמאָל אַנטפֿלעקט איר קרימענלע פֿאַרגאַנגנהייט. דער אויפֿעם־צוישויער אָדער לעזער נעמט נעקאָמע אזן איז דערפֿון צופֿרידן.

די קאָמישע פֿארשוינען אין „סערקעלע“, די מעשׂהדיקע, דער שאַדכן זיינען דאָ נאָר, קעדיי צו ענדערן פֿאַרן אויג פֿון דעם צוישויער די שווער־אָנגעזעטיקטע אַטמאָספֿער פֿון סערקעלעס שטוב.

גאָלדפֿאַדן האָט זיין טעאַטער־שטיק אַ נאָמען גענעבן „די מומע סאָסיע“ וויַ עטינגער זיין טעאַטער־שטיק „סערקעלע“. דאָס האָט געוואָלט איידעם זאָגן וועגן דער קרויוועשאַפֿט פֿון די סוזשעטן אזן פֿון דער הויפּט־פֿארשוין. „די מומע סאָסיע“ האָט גאָלדפֿאַדן באַצייכנט אַלס „טעאַטער־שטיק“, וויַ עטינגער זיין „סערקעלע“. אין דער פּיעסע האָבן מיר פֿופֿצן פֿערזאָנען אנטיילנעמער, אויסער גלאַט יידן אזן יידענעס, די צאָל פֿארשוינען, אַקטיוויע, איינאַנצן אַף אייניקע וויניקער וויַ באַ עטינגערן. באַ עטינגערן האָבן מיר אַ מעשׂהדיקע מיט א דינסטמויד, אין דער „מומע סאָסיע“ אויך אַ שלעכטע מומע מיט אַ פּלימעניצע, אַ מומע,

*) זלמן רייזען. פֿון מענדעלסאָן ביז מענדעלע. וואַרשע, 1923.

**) „די יודענע“—1869, אָדעס.

וואָס שרייט אַף דער אָרעמער יעסוימע — דינסט, אוּן דו יעסוימע קוישט דו האַנט דער מומען אוּן וויינט וויַ בּא עטינגערן.

אָבער אין זאַך פֿעלט דאָ בּא גאָלדפֿאַדענען: סערקעלעס קאַמף־פֿעיקייט. „דו מומע סאָסיע", וואָס האָט עס נעוואָלט זיין אַ צווייטע סערקעלע, איז ניט מער ווי אַ יודענע מיט ניין מאָל רייד, וואָס שיט מיט קלאָלעס אַף דעם מאַן דער פֿלימעניצע. אויסער איר מאַן, וועלכער האָט מוירע „טאָמער וועט זיַ שעלטן", איז נאָר „בא־ווסטזינקע" פֿאַרשוינען פֿון דער פֿיעסע.

אויב דו אַטמאָספֿער פֿון סערקעלעס שטוב איז אויבערנעוועטיקט מיט אַ שטאַרקן דראַמאַטיזם, איז דו אַטמאָספֿער פֿון סאָסיס שטוב איבערפֿולט מיט קאָמישער אומגעלומפֿערטקייט.

אין דער „מומע סאָסיע" זיינען קיַמאַט ווי ניטאָ קיין דראַמאַטישע עפֿיזאָדן, דאָ איז ניטאָ יענער אַקשאָנעסדיקער קויער, יענער דראַנג צו מאַכט, וואָס איז כּאַראַקטעריסטיש פֿאַר סערקעלען.

עס שטעלט זיך דו פֿראַגע: פֿאַר וואָס איז דאָס אַלעס אין נאָלד־פֿאַדנס פֿיעסע פֿאַרשוווונדן?

אַ נעווייַן ענטפֿער דערוף קאָן מען באַקומען, ווען מען נעמט אין אַכט, אַז צוּ נאָלדפֿאַדענס צייט, אין דו זעלציקער יאָרן, אָנהויב דו זיבעציקער, איז שוין דו יידישע פֿרוי אין דו גרויסע שטעט ניט נעווען דו מאַכט־האָבערן אין שטוב. מע טאָר אָבער דערבי ניט פֿאַרגעסן אן דו איינגעשפּאַנט פֿון נאָלדפֿאַדענען, אַלס אַ מעלאַבער. מיר האָבן שוין דערמאָנט ווען דעם, אז אָנהויבנדיק פֿון דו לידער זיינע אין דער „יודענע", האָט ער אַפֿן ערשטן פֿלאַן געשטעלט דעם קאַמיזם, אוּן אף אַזא אויפֿן איז סאָסיע געוואָרן יענע פֿרוי, ווענן וועלכער נאָלדפֿאַדן האָט אין זיין ליד „אין הספּד פֿון איין מאַן נאָך איין וויַב" — נאָך בערנשטיין — געשריבן:

„אוי
נעשטאָרבען איז זיא ניט לאַנג
אַזא טייערער, קאָשערער קאָרבן
קיינער וויסט ניט ווו מיר טוט באנג
אוי
פֿאַרוואָס איז פֿריער נישט געשטאָרבן" *).

דו מומע סאָסיע נעוועלטיקט איבער קיינעם ניט אין שטוב, מיט אירע קלאָלעס איז זי נעוואָרן, אַ פּאַרשוין פֿאַר וואָדעוויל אוּן דו האַנדלונגען פֿון דו פּאַרשוינען, וואָס קומען מיט איר אין בּאַרירונג, זיינען וואָדעוויל־פֿאַרטיק, נעגרינדעט אַף קלייַנלעכע אָפּנאַרעניש.

אין אויסנאַרן ליגט דער קוינץ פֿון ערשטן אקט „נוט נעפֿרי־צעוועט", דער קוינץ פֿון אָפּנאַרן דו „דאַרע, לאַנגוואָקסיקע יידענע", דו יידענע מיט ניין מאָל קלאָלעס. אוּן יעדער אַקט אין דער „מומע סאָ־סיע" האָט זיך זיין אינפֿאַל, זיין נאַר, דעם אָפּגענאַרטן אוּן דעם אָפּ־נאַרער. אַזוי איז אין ערשטן אוּן צווייטן אקט, סאָסיע דער הויפּט־נאַר, איספּאַנסקי — דער פּיקייעך.

ניט אומויסט האָט נאָלדפֿאַדן נענעבן באַזונדערע קעפּלעך צו זיינע אקטן אוּן צוויי פּאַרשוינען, וואָס זענען אַלע אַרויסגעוואָקסן פֿון דו פּאַרטיקולערע פּאַזיציעס פֿון דו פּערזאָנען. אַזוי איז דו ערשטע פֿרוי, וועלכע האָט אַ גאַנץ אקט לאַנג אַ מיסטעריע פֿון איר פֿאַרגאַנגענהייט, איז דו צווייטע פֿרוי אַ פֿאַרשוין פֿון דו ערשטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו דריטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו פֿערטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו פֿינפֿטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו זעקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו זיבעטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו אַכטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו נייַנטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו צענטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו עלפֿטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו צוועלפֿטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו דרייצנטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו פֿערצנטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו פֿופֿצנטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו זעכצנטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו זיבעצנטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו אַכטצנטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו נייַנצנטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו צוואַנציקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו איין־און־צוואַנציקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו צוויי־און־צוואַנציקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו דרייַ־און־צוואַנציקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו פֿיר־און־צוואַנציקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו פֿינף־און־צוואַנציקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו זעקס־און־צוואַנציקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו זיבן־און־צוואַנציקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו אַכט־און־צוואַנציקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו נייַן־און־צוואַנציקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו דרייַסיקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו איין־און־דרייַסיקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו צוויי־און־דרייַסיקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו דרייַ־און־דרייַסיקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו פֿיר־און־דרייַסיקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו פֿינף־און־דרייַסיקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו זעקס־און־דרייַסיקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו זיבן־און־דרייַסיקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו אַכט־און־דרייַסיקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו נייַן־און־דרייַסיקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו פֿערציקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו איין־און־פֿערציקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו צוויי־און־פֿערציקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו דרייַ־און־פֿערציקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו פֿיר־און־פֿערציקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו פֿינף־און־פֿערציקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו זעקס־און־פֿערציקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו זיבן־און־פֿערציקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו אַכט־און־פֿערציקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו נייַן־און־פֿערציקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו פֿופֿצנטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו זעכצנטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו זיבעצנטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו אַכטצנטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו נייַנצנטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו זעכציקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו איין־און־זעכציקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו צוויי־און־זעכציקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו דרייַ־און־זעכציקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו פֿיר־און־זעכציקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו פֿינף־און־זעכציקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו זעקס־און־זעכציקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו זיבן־און־זעכציקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו אַכט־און־זעכציקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו נייַן־און־זעכציקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו פֿופֿציקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו זעכצנטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו זיבעצנטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו אַכטצנטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו נייַנצנטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו הונדערטסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו איין־הונדערטסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו צוויי־הונדערטסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו דרייַ־הונדערטסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו פֿיר־הונדערטסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו פֿינף־הונדערטסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו זעקס־הונדערטסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו זיבן־הונדערטסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו אַכט־הונדערטסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו נייַן־הונדערטסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו טויזנטסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו איין־טויזנטסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו צוויי־טויזנטסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו דרייַ־טויזנטסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו פֿיר־טויזנטסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו פֿינף־טויזנטסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו זעקס־טויזנטסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו זיבן־טויזנטסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו אַכט־טויזנטסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו נייַן־טויזנטסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו צענטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו עלפֿטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו צוועלפֿטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו דרייצנטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו פֿערצנטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו פֿופֿצנטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו זעכצנטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו זיבעצנטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו אַכטצנטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו נייַנצנטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו צוואַנציקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו איין־און־צוואַנציקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו צוויי־און־צוואַנציקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו דרייַ־און־צוואַנציקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו פֿיר־און־צוואַנציקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו פֿינף־און־צוואַנציקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו זעקס־און־צוואַנציקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו זיבן־און־צוואַנציקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו אַכט־און־צוואַנציקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו נייַן־און־צוואַנציקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו דרייַסיקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו איין־און־דרייַסיקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו צוויי־און־דרייַסיקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו דרייַ־און־דרייַסיקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו פֿיר־און־דרייַסיקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו פֿינף־און־דרייַסיקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו זעקס־און־דרייַסיקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו זיבן־און־דרייַסיקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו אַכט־און־דרייַסיקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו נייַן־און־דרייַסיקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו פֿערציקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו איין־און־פֿערציקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו צוויי־און־פֿערציקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו דרייַ־און־פֿערציקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו פֿיר־און־פֿערציקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו פֿינף־און־פֿערציקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו זעקס־און־פֿערציקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו זיבן־און־פֿערציקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו אַכט־און־פֿערציקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו נייַן־און־פֿערציקסטע אקט, וואָס איז אַ פֿאַרשוין פֿון דו פֿופֿצנ

אונדז אויך נאָלדפֿאַדן נעגעבן א סצענקע א „ראַבאָטשע בייא א זייגער־מאַכער", דאָ איז אגעזוי בא נאָלדפֿאַדענען פֿאַראן שוין די טענדענץ צו געבן „פּועלים" אין דער פֿאָגע פֿון „פֿרייַלעכן קאָבצן", וואָס איז נאָכדעם נעווארן אזא אָפּטע פֿארשיין אין דער ייִדישער דראַמע.

דער פּועל שמועל זינגט אָפּ א פֿרייַלעך לידל וועגן דער גרויס־קייט און וויכטיקייט פֿון דער זייגערמאַכערייַ און פֿאַרפֿירט אן אינטימען שמועס מיט זיין כּאַוועה א „צוויטן פּועל". דעמאָלט דערמאָנט ער זיך דעם כּאַוועה זיינעם צו וואַרענען: „פֿאַרגעס נישט, אז די ביזט נאָר א פּראָסטער באַל־מלאָכע, די פֿאַרדינסט דיר נעבעך מיט שוויים דעם גראָשן".

אין אַלגעמיין מוז מען זאָגן זיינען די „פּועלים" נעשיידערט נעווארן אויבנאויף און מע זעט, אז נאָלדפֿאַדן קומט אָן צו זיי נאָר אַף אזייַלע, אַף ווייַל ער דאַרף האָבן א פּרישן אפּנאַרער, וואָס זאָל נישט זיין ענלעך צו די אינערקע פּאַרשוינען, וועלכע ער האָט שוין פֿאַר זיין „אינטרינע" אויסגענוצט.

דאָסועלבע דארף מען זאָגן אויך וועגן אנדערע צוויי פּארשוי־נען, וואָס דרייען זיך הויפּטפֿעגוּרן פֿון דער „מומע סאָסיע". דאָס זיינען דער שאַדכן יודקע פֿייפֿער און דער אונטערכאַזן רעב כּאַם־קעל. אויך זיי נוצט אוים נאָלדפֿאַדן, קעדיי צו פֿארשטאַרקן דעם קאָ־מישן עפֿעקט פֿון דער פּיעסע.

דעם שאַדכן יודקע פֿייפֿער גיט נאָלדפֿאַדן אין שטאַרקע קאָרי־קאַטור־שטריכן. יודקע פֿייפֿער איז א שטענדיקער נאַסט אָפּ אַלע כּא־סענעס און טנאָים אין ניבוהאָלוקע, א טיפּ פֿון אן עמעסן שנאָרער, א טעלערלעקער, א נאַשער, וואָס לייגט פֿון די טישן אין די קעשענעס און מאַכט דאָרטן א „בּאַקאַליינע קלייטל", וויַ איינער א פּארשוין זאָגט וועגן אים.

כּאָטש דער אונטערכאַזן, א יוד א ניכּנע, א „מאַיסטער" אָפּ שרייבן טנאָים, האָט זיך זיין איינענעם האַכנאָע־וועלטל, אָן וועלכן ער קאָן זיך גיט באַגיין. דאָס איז דאָס וועלטל „איך בעט איבער אייער קאָוועד".

דידאָזיקע צוויי פּארשוינען האָבן נאָלדפֿאַדענען נעגוג שטאָף נעגעבן פֿאַר זיינע קאָמישע קלייקידעשדיקע און שאַדכּנים־פֿיגוּרן פֿון די שפּעטערדיקע פּיעסן.

וועגן מע מאַכט דעם סאַכאָקל פֿון נאָלדפֿאַדנס ערשטן דראַמא־טישן פּרוּוו אין דער „מומע סאָסיע", זעט מען, אז גיט נעקוקט אַף דעם, וואָס פֿאַר אים זיינען נעשטאַנען נאָכּיק בויעטע מוסטערן פֿון זיינע פֿאַרנענגער עטיַנגער און אקסנפֿעלד, האָט עד דאָך גיט נעקאָנט נאָך גיווויר זיין די איינענע אומבאַהאָלפֿנקייט, ער האָט נאָר קוים־קוים באַווּיזן צו באַהערשן די „אינטרינע" פֿון דער פּיעסע, און וועט ער האָט נעפּרוּווט אריינפֿירן נייע פּארשוינען, וויַ די „פּועלים", זיינען זיי נאָך אויסגעקומען בלאַס און עפּיזאָדיש.

III.

די קינסטלערישע אומבאַהאָלפֿנקייט פֿון דער „מומע סאָסיע" פֿילט זיך נאָכּיק דייטלעך אין די ערשטע פּיעסן, וועלכע נאָלדפֿאַדן האָט בעשאַפֿן אין רומעניע. אָבער דאָ האָט זיך שוין די קינסטלערישע אומבאַהאָלפֿנקייט באַגעננט מיט נייע פֿאַקטאָרן.

נאָלדפֿאַדן דער יונגער מאסקיל, דער אַוטאָר פֿון דער „מומע סאָסיע" האָט אַנדערש נעקוקט אַף דעם יידישן לעבן איידער יענער נאָלדפֿאַדן, וועלכער האָט זייענדיק אין רומעניע געזומען שרייבן פּיעסן. נאָלדפֿאַדן אַליין דערציילט אונדז, אז נאָך דער „מומע סאָסיע" האָט ער אַף דעם מיכּלערס צוויינען אופֿגענאַננען זיין האַרפֿע — ניט נעווענלט מער זינגען" *). אָנהויבן אפֿסניי צו שרייבן האָט ער אין דער צא־מאָפּפֿער פֿון רוסיש־טערקישן קריג.

דער ערשטער צוישויער פֿון יידישן טעאַטער, דער איבערגע־זעטיקטער לייווראַנט פֿון דער רוסיש־טערקישער קריג, דער, וואָס האָט זיך נעווענדן אַף רעכטס און אַף לינקס מיט געלט, ער האָט אויך נע־ווירקט אַף דעם אָנהויב פֿון נאָלדפֿאַדנס דראַמאַטישער טעטיקייט. אָט דער צוישויער האָט קיינע פּראָבלעמען ניט נעווענלט באַהאַנדלען. לע־צטנעס און געלעכטער האָט ער נעזוכט. און נאָלדפֿאַדן — דער דע־דאקטיקער פֿונם „פֿרייַלעכן כּאָטידל" מאַכט שפּאַס פֿאַרן „נעערטן פּובליקום" און קיצלט אים. ער ווערט אן אימפּראָוויזירער, אין בעסטן פֿאַל א באַנייטער לעיץ פֿון א באַנייטן פּוריִמשפּיל. ער ניצעווועט איבער איניקע פּראָמדע זאַכן, וואָס האָבן קיין שום ווערט ניט; ניט זיי צו א יידישלעכן צייטכּארַאקטער, וויַ צום בייישפּיל די „קאָפּריזנע טאָכטער", וואָס איז איבערגעמאַכט פֿון דייטשישן. אָבער אויך דעמאָלט, אין די ערשטע מאָמענטן פֿון זיין טעטיקייט אלס דראַמאַטיקער, האָט ער שוין נעפּרוווט נעבן, כּאָטש, איניקע רעאַליסטישע נעשטאַלטן פֿון יידישן לעבן. און דאָס זעט זיך שוין אין דער „באָבע מיטן איניקל".

ניט נעקוקט אַף דעם, וואָס די „באָבע מיטן איניקל" האָט קימאַט נאָר קיין האַנדלונג ניט, האָבן מיר דאָרטן א נעשטאַלט פֿון א יידענע, א „קנייטל־ליינערן", וואָס קאָן נעווינס פֿאַרנעמען איר אָרט אין דער נעשטאַלטן־גאַלעריי פֿון אונדזער קלאַסישער ליטעראַטור, ארום מען דעלעם לייבטשעלע פֿון „שלוימע רעכּ כּאָמס". עמעס, איר אופֿטריט אף דער סצענע ווערט באַגלייט מיט א טעאַטער־טריק, אָבער זי מאַכט שוין פֿרייַלעך דעם אויפֿעם ניט נאָר מיט לעצאָנעס, נאָר אויך מיט עמעסע שטייַגער־עפּיזאָדן.

דאָס איז א יידענע, וואָס האַלט שטאַרק פֿון זיך און גרויסט זיך מיט איר אָרט, וואָס זי פֿאַרנעמט אין שטעטל: דאָס אָרט פֿון א קנייטל־ליינערן. עס פֿארשטייט זיך, אז זי איז פֿול מיט אבערגלויבן.

נאָלדפֿאַדן שמייכלט אויבער איר, וויַ פֿריער אויבער דעם „פֿרייַ־לעכן כּאָטידל", אינם ליידלעך דעם אויפֿעם מיט דעם, וואָס ער פֿארבייט און רעט אַרויס איניקע וועלטער פֿאַרקערט, ניט אזוי וויַ די אופֿגעקלערטע, אזוי וועלט אויסגעלאַכט אויך די קנייטל־ליינערן.

מיר מוזן פֿאַרצייכענען אז נאָלדפֿאַדן האָט אין דעמאָזיקן שטיק נעפּרוווט דערנעענטערן זיך אויך צו נייע נעשטאַלטן. אנטקענן דער קנייטל־ליינערן האָט ער אַוועקנעשטעלט איר אייניקל — די יע־סוימע אָדלען.

צו אָדלען נייט א יידישער לערער אין שטוב, וואָס ניט איר לעקציעס פֿון דער דייטשישער שפּראַך. אָדלע ניט זיך אף מיט נרויס האַסמאָדע דעם לערנען און — פֿאַרליבט זיך אין לערער. באַנצע

*) נענומען פֿון נאָלדפֿאדנס ווידמונג אין „שולאַמיס" 1883, אָדעס.

די קנייטל־לייגערן שוקט אבער א שאדכן קיין סאדינורע צום רעבן, אז ער זאל אויסקלייבן א כאסן פאר אירע אייניקל.

אזן דא, ווען עס קומט דער שאדכן אזן זאגט אן, אז ער האט שוין מיט מאזל געקרינן א כאסן פאר אדעלען, הויבט זיך אן די דרא־מאטישע האנדלונג פון דעם שטיק. אדעלע פאלט אין כאלאשעס. ווי די האנדלונג פון אדעלען זאל נית זיין אופן־בלאן, נעקינצלט אזן סענ־טימענטאל, האט זי אין זיך פיל כאראקטעריסטישע שטריכן, וואס גילטן אויך פאר אנדערע דראמאטישע ווערק גאלדפאדנס.

עס איז כאראקטעריסטיש, וואס גאלדפאדן גיט אונדז נית קיין קאמף צווישן „פאטערס אזן קינדער", ווי דאס האט באפוילן די ליטע־ראריש טרעדיציע, נאר א קאמף צווישן „באבעס אזן אייניקלעך". גאלדפאדן שטעלט זיך אף אף דעם מאמענט נעגויער, באוויזנדיק, אז דאס איז נית קיין צופעליקע דעטאל. אין דער הינזיכט איז קעדאי צו דערמאנען דעם פארווארף, וואס אדעלע גיט דער באבען אירער:

א ד ע ל ע: „...דוא מיינסט אויך וויים ניט? מען האט מיר דערציילט, אז מיט מיין מאמען האסטו אויך אזויא נעטאן, זיא האט נעוואלט נעמען א מענטש נאך איר הארץ, אזן דו האסט זיא נעגייט צו נעמען דעם, וואס דו האסט גיוואלט — אזן זיא איז אמת יונג פון דער וועלט גינאנגען — אה ניין, מיט מיר וועסט דוא אזויינע זאכען נישט פירען" *).

אט דיאזיקע ווערטער פון אדעלען זיינען סימפטאטיש פאר גאלדפאדנס העלדן. דער פארווארף איז דא ניט נאר אף צוצוגעבן א טרערן־כאראקטער דער האנדלונג, נאר דאס זאגט אונדז אויך, אז אין גאלדפאדנס ציטשן האט שוין דער קאמף פון דעם יונגן דאר נעהאט אונטער זיך א פארגאנגענהייט.

אויב אין די שפעטערדיקע פיעסן ווערן מיר באגעגענען גע־שטאלטן פון יונגן דאר, וואס ווייזן קיין פאטאס אין זייער קאמף פאר אופקלערונג ניט ארויס, איז עס נאר דערפאר, וואס דיאזיקע פראבלעם איז שוין אין זייער ציט נעווען אין א נעוויסער מאס א נעלייזטע דורך זייערע פארגענגער.

אזן אט דא באמערקן מיר שוין ווי עס האט אף גאלדפאדענען נעווירקט דאס, וואס ער האט אנגעהערט צום לעצטן דאר מאסקילים.

נאלדפאדן גייט ווייט אוועק אין זיין באציונג צום פעטיש פון די ערשטע מאסקילים אין רוסלאנד, ד.ה. אין זיין באציונג צו אופ־קלערונג.

נאלדפאדן לאזט אויס די, וועלכע האבן קרענקלעך איבערנע־נומען די פרעמדע לעבן־מאנירן, די וועלכע לעבן נאר לויט ראמאנען. אין דער הינזיכט איז אינטערעסאנט א צווייטע פון גאלדפאדנס אנפאנג־פיעסן: „די קאפריזנע טאכטער" אדער „קאבצנזאן אזן הונגערמאן". אלס א קינסטלעריש ווערק האט די פיעסע „קאבצנזאן אזן הונגער־מאן" נאר א קליינע באדייטונג. עס איז אן איבערנעניצעוועטע דייטשישע מעלאדראמע, אין וועלכער גאלדפאדנס שוואכקייט פילט זיך נאך אף שריט אזן טריט. מע זעט, אז גאלדפאדן וויסט נאך ניט אין וואס עס באשטייט דאס „פארייִדישן" דעם דייטשישן טעקסט. אזוי, למשל, די הויפט־פיגורן, „קאבצנזאן אזן הונגערמאן", בלייבן נאר אן וועלכע עס איז יידישע שטריכן. אפאניס, דער יראס־האקאוועד פאר דעם קאב־

*) „דיא באבע מיטן אייניקל"—1887, ווארשע.

צנזאן, וואס שטאמט פון א רייכן באנקיר, איז נאך נעוויען צו גרויס אין גאלדפאדענען, אין ער האט ניט דערוועגט זיך מאלן אזא קאבצנזאן מיט די שטריכן פון א נעווייגטלעכן יידישן נאסניגוג. גאלד־פאדנס יראס־האקאוועד איז דא נאך דערוועלבער, ווועלכער האט נע־טרבן שפעטער שאמערן ארייניצופירן אין ד[illegible] פרינצן, פרינצעסנס אזן באנקירישע זין.

נעווים איז אויך די פיגור פון דער העלדן, וואס האט זיך אננע־לעזן מיט ראמאנען אזן זוכט א כאסן, וואס זאל נאר היסן פראנץ, נעגומען פון דייטשן טעקסט. עס איז אבער א נעוויסער סימפטאם נע־ווען דערין, וואס אזא נעשטאלט האט פיגורירט אין א פיעסע פון גאלדפאדענען, דעמאלט נאך אן אויסגעשפראכענעם מאסקיל.

די העלדן פון דער פיעסע איז קארייקאטוריסטיש, אבער די קאריקאטור איז נעווענדעט קענן א נעשטאלט, פאר וועלכער דער פרייער דיקער דאר מאסקילים האט נעהאט דעם גרעסטן אפשיי אזן שיר ניט נעהאלטן עס פאר אן אידעאל. אזן וי שוואך עס זאל ניט זיין דיזדא זיקע פיעסע, האט זי דאך מיטגעהאלפן גאלדפאדענען צו שאפן זיך זיין אייגענעם קוק אף דער יידישער וירקלעכקייט; מיטגעהאלפן, אז גאלדפאדנס ערשטע אינערנעניצעוועטע פיעסן זאלן זיך כאטש מיט עפעם וואס פארבינדן מיטן ארומיקן לעבן. דיזדאזיקע פארבינדונג פאר־שטארקט זיך נאך אזן די וויטערדיקע פיעסן גאלדפאדנס, צו וועלכע מיר וועלן אינערגיין.

IV.

דאס ערשטע, אף וואס מע שטויסט זיך אן אין דער נאנץ היס־שער ליטעראטור וועגן גאלדפאדנס פיעסן, איז די באשולדיקונג, אז דיזדאזיקע פיעסן זיינען נאכגעמאכט אזן אינערנעמאכט פון פרעמדע ניט יידישע מוסטערן.

דיזדאזיקע באשולדיקונג ווערט אינערנעכאזערט ניט נאר אין גאלדפאדנס צייט, נאר אויך אין אונדזער צייט דורך ב. נאדזן.

מיט וואס קאן מען ענטפערן אף אזא באשולדיקונג? עס פאר־שטייט זיך, אז פרייער פאר אלץ איז נויטיק צו נעפינען די אדער יענע ווערק אין דער פרעמדער ניט יידישער ליטעראטור, וווּ גאלדפאדן האט נעפונגען דעם מוסטער פאר זיך, קעדיי צו זען, וי אזוי גאלדפאדן האט דעמדאזיקן מוסטער אויסגענוצט. אבער מער וויכטיקער איז א צוויייטע זאך: נעפינען יענע ארנאנישע פארבינדונג מיט דער טרא־דיציע פון דער יידישער ליטעראטור, מיט אירע ברענעדיקע אינטע־רעסן אזן פארלאנגען, וואס האבן זיך אין גאלדפאדנס פיעסן אפנע־שפינלט.

אויב עס זאל דערווייזן ווערן, אז אין גאלדפאדנס ווערק ווערט אין א וועלכער עס איז מאס פארנעזעצט אזן אנטוויקלט די טראדיציע פון דער יידישער ליטעראטור, דעמאלט קאן שוין דורך נארינס בא־שולדיקונג ניט פארמינערט ווערן די עמעסע ווערט אזן באדייטונג פון גאלדפאדנס פיעסן. אזן דאס ווערט זיין אונדזער אופנאבע בא דער בא־האנדלונג פון גאלדפאדנס פיעסן.

וואס איז דער טעמאטישער „יסאד" פון גאלדפאדנס ערשטע פיעסן?

אומעטום, אָננעהויבן פֿון זיין ערשטע טעאַטראַלע שטיק „דיַ מומע סאָסיע“ ענדיקנדיק מיט „שמענדריק“, „דער קאטאר“, „דיַ באָבע מיטן אייניקל“ אוּן דיַ „קישעפּמאַכערן“, אין דער הויפּטפּונקט, אַרום וועלכן עס דריייען זיך אַלע פּערסאָנאַזשן זיינע, דער שידעך.

דיַ „צדאָדים“ אין זיין שידעך זיינען קיממאָל צוויי באַזונדערע סאָציאַלע שיכטן, וואָס פֿירן דאָסראָזו א קאַמף אייגער מיטן צווייטן פּאַר זייער עקזיסטענץ, אוּן פֿון וועלכן אייגער בלייבט א יוירעש פֿון דעם צווייטן, דעם נעיאַרשנטן. אוּן אָט אַף דעם ווערט נעבויט דער סוזשעט פֿון „שמענדריק“. מיר וועלן אין קורצן דערמאָנען אָט דעם סוזשעט.

מעצרע אַף זיין שוועסטערס נעלט אוּן ער פֿאָדערט, אז דער שידעך זאָל נעשלאָסן ווערן אַפּן גרונט פֿון זייער פּאָטערס צצוואָע.

דער פּאָטער זייערער האָט פּאַר זיין טויט אַזוי נעזאָגט: „אויב ברייַנע וועט האָבן אַ מיידל אוּן ער אַ יינגל, אָדער פּאַרקערט, זאָלן זיי זיך ביידע מעשאַדעך זיַין“ *). אָבער ברייַנע ווייל ניט הערן דיַ רייד פֿון איר ברודער וועלן אַ צצוואָע פֿון איר פּאָטער. זי ווייל זיך מיט איר ברודער ניט מעשאַדעך זיין, זי ווייל ניט זיין טאָכטער פּאַר אַ שנור. זי ווייל בעסער דיַ מאָכטער פֿון רעב ייצכאָק פּאַרנעם־כּוידעש, „ער אוּן דער ערשטער באַלמיובֿעם אוּן שטאָט“. זיין טאָכטער „אוּן דאָך נעבילדעט אוּן אַלע זאַכן, וואָס קאָן זי דען ניט? שרייבן, העפּטן, שטריקן אוּן

ייַשארבלאט פֿון דער לעמבערגער אויסגאבע פון „שמענדריק“.

איינע אוּן אַרענדאַרקע ברייַנע, א פֿרוי אָן ייכעם, אוּן אופּגעקומענע נוּירטע האָט אַן אייניינצייקן זון שמענדריק.

נעבילבן אין ער איר איינער פֿון צוועלף. דיַ אינערייקע זיינען איר נעשטאָרבן.

עס אין אַ קינד — א נערעטענים, מיט אַלע „מאילעס“ אַ פֿוילשטענדיקער דענענראַט אין פּיזיאָלאָגישן זון פֿון וואָרט.

אָט דעמדאָזיקן שמענדריק ווייל זיין מוטער כּאַטענע מאַכן מיט אַ טאָכטער פֿון אַ פּאַרנעם־כּוידעש, מיט א מיידל, וואָס אין נעלערנט אוּן „אַלע זאַכן“.

צו דעמדאָזיקן שמענדריק שאַדכּנט זיך זיינם אַ שוועסטערקינד, זיין פּעטער זאָרעכּם אַ טאָכטער. ריכטיקער גענאָנט, שאַדכּנט מען זיך ניט צו שמענדריקן, נאָר צו ברייַנען — זיין מוטער, אוּן ניט צו ברייַנען, נאָר צו איר נעלט. זאָרעך זאָנט, אז זיין טאָכטער אין מער בשר־

*) דיַ צוסאַמען וערן דאָ געבראַכט לויט דער אויסגאַבע: לעמבערג 1875. אַרטאָגראַפֿיע מאָדערנעזירט.

„וואָס זאָל איך טאָן, שוין אַ צייט פֿון צוויי יאָר, אַז איך האָב ניט פֿאַר־
דינט אוּן איך פֿלאָג מיר, פֿאָלג מיר, טאָכטער, דו וועסט זיך מיט אים
אויך געווייגען, ער איז נאָך אַ יונג קינד". אוּן ראָזע ענטפֿערט אים:
„איך בין קיינמאָל ניט אַרויסגענגען פֿון דיינע רייד, וועל איך דיר
איצט אויך פֿאָלגן".

אין דעם טאָג פֿון דער כּאָסענע קומט צופֿאָרן ראָזעס געליבטער
דאוויד אוּן זאָל ענטפֿער אַף דעם, פֿאַרוואָס ער האָט ווענן זיך נאָרניט
געלאָזט ווײַסן, ניט ער בעוּז האָלאָשן: „אַז איך האָב געוווּסט, אַז דיין
טאַטע איז אָרעם אוּן דו ביזט אָרעם אוּן איך בין אויך אָרעם נעווען,
בין איך אַוועקגעפֿאָרן אַף דער. ווען אוּן האָב מיך געפֿאַנגט אַ צייט
דריי יאָר אין אַ פֿאַבריק אוּן האָב מיר ניט פֿאַרגוּנען אַ גרייצער צוּ
פֿאַרצערן, אוּן האָב מיך אַוויפֿגעלאָגט, ביז איך האָב צוגעפֿנעקליבן
אַ קאַפּיטאַל אוּן איצט בין איך נעקומען דיך נלוקלעך צוּ מאַכן".

דאוויד האָט כּאָסענע מיט ראָזען אוּן שמענדריק מיט זיין שוועס־
טערקינד. דאָס לעצטע קומט פֿאָר אַדאַנק דעם, וואָס דאָוויד מיט זאָ־
רעכן ריידן אָפֿ אונטערצופֿירן אונטער דער כּופּע שמענדריקן ניט רא־
זען, נאָר זיין שוועסטערקינד.

מיר האָבן דאָ אינערנענעבן דעם אינהאַלט פֿון „שמענדריק", איינע
פֿון די ערשטע ווערק נאָלדפֿאַדנס. וועלכן ענטפֿער קאָנען מיר דאָ בא־
קומען אַף דער פֿראָגע, וועגן דער אָפּשטאַמונג פֿון נאָלדפֿאַדנס העלדן?..

מיר האָבן אין „שמענדריק" זעקס הויפּט־פֿערזאָנען: בריינע די
ארענדאַרקע, דעם פֿאַרנעם־כּוידעש, דעם שאַדכן, שמענדריק, ראָזע אוּן
דאָוויד.

לאָמיר זיי פֿאַרגלייכן צוּ די פֿרויען אוּן מענער אין אַקסנפֿעלדס
ווערק. אַקסנפֿעלדס ווערק זיינען אין פֿלוג זייער ענלעך צוּ דראַמאַטיזירטע
מעמוּאַרן. נעשריבן אין אַ פֿאָרם פֿון דראַמען, זיינען זיי נאָך ניט קיין טע־
אַטער־שטיקער, זיי זיינען דאָך ניט מער ווי אַ נאָטאַריאַלע קאָפּיע פֿון
דער ווירקלעכקייט *), נעמאַכט „פֿון דעם נעשוואָרענעם אַדוואָקאַט נא־
טאַריוס אַקסנפֿעלד אין אָדעסא". אַקסנפֿעלד האָט דאָך אַפֿיל געפֿונען
פֿאַר נויטיק צוּ ברענגען אַ באַמערקונג אין זיין „קאַבצן־אויסער־שפּיל",
צוּ אַ מאָנאָלאָג פֿון רעב מאָטעלע טשערנאָביליער, אז דערדאָוִיקער מא־
נאָלאָג אנטשפּרעכט די ריכטיקע האנדלונג פֿון דעם רעבן. דעריבער איז
וויכטיק צוּ זען, ווי עס באַציען זיך נאָלדפֿאַדנס פֿאַרשוינען צוּ „אָט דער
ריכטיקער האנדלונג" פֿון אַקסנפֿעלדס ווערק.

מיר וועלן אָנהויבן פֿון דעם פֿאַרנעם־כּוידעש. אין „שמענדריק"
זעען מיר דעם פֿאַרנעם־כּוידעש נאָר ווייניק אַף דער סצענע, ווענן אים
דערציילן אונדז אַנדערע. עס דערציילט ווענן אים בריינע די ארענדאַרקע.
עס דערציילט ווענן אים בריינע די ארענדאַרקע.

זיי דערציילן, אַז „ייצקאָק פֿאַרנעם־כּוידעש זאָל זיין באַ דער פֿריער־
דיקער מאַדרייגע, וואָלט בריינע די זכּיע ניט נעהאַט מעשאַדעך צוּ זיין
זיך מיט אים" (דער שאַדכן). „מעשאַדעך צוּ זיין זיך מיט אים. הייסט
„קויפֿן פֿאַר נעלט קאָוועד" (בריינע).

*) וועגן דעם, אַז אַקסנפֿעלדס העלדן זיינען „וואהרע פערזאָנען" זאָגט
אויך איידעם א. ב. גאָטלאָבער אין זיינע „ערינערונגען איבער ייִדישע שרייבער
און ספֿרים". אָט וואָס גאָטלאָבער דערציילט: „באזונדערס מערקווירדיג איז „מיכל
דער עוזערק" א וואהרע פערזאָן מיט דעם אייגענעם נאָמען. אירך האָב דעם
מענטשן אליין געקענט אין אַדעסע"... (שׁאָלעם־אלייכעמס „ייִדישע פֿאָלקס־בי־
ליאָטעק" I. ב. 1888).

אָט דערדאָוִיקער פֿאַרנעם־כּוידעש איז אַ מענטש מיט אַ פֿאַרנאַ־
גענהייט. עד פֿאַרנעמט אַן אָרט אין דער נעזעלשאַפֿט, ניט נעקוקט אַף
דעם, וואָס ס'איז „שוין צוויי יאָר, אז ער פֿאַרדינט ניט". ער גיט שוין
זיין טאָכטער אַ דערציונג ניט קיין טראַדיציאָנעלע. זי איז נעלערנט אין
אַלע זאַכן „מיט דייטשמערייש, מיט פֿראַנצויזמעריש". אָבער ער נייט
אונטער. אוּן ווי נייט ער אונטער? מיט אַ קאַטאַסטראָפֿע, ווי אַוורעמל
פּוילישער (קאַבצן־אויסער שפּיל — אַקסנפֿעלדס)? נייַן. ער נייט אונ־
טער ביכלעכווייז, ער ווערט ארויסגעשטויסן פֿון זיינע עקאָנאָמישע פֿא־
זיציעס דורך דעם מענושמדיקן אַרענדאַר פֿון איין זייט, אוּן פֿון דער
צווייטער זייט פֿון זיין קינדסקיקן איידעם דאָוויד, וואָס נייט, עמעס, ניט
מיטן גוטן ווילן צוויעק אין דער פֿאַבריק.

דאָס ווערט געשילדערט גאָר בוילעט אין אַ שפּעטערדיקער אופֿלאַגע פֿון „שמענדריק":

**„ר' יצחק: איז דאָס מיין הויז וואו איך האָב אין איהר אין אַזוי פֿיל נחת אוּן פֿרייד געלעבט? פּוסט אַללע ווינ־
קעלעך, אַלט אָבגעלאָזן, דיא חשך־דיקע אָרעמקייט קוקט דורך דיא פֿענסטער אַריין, דיא אויוונס צובראָכן, דיא וועגדט
שוואַרץ ווי מיין דלות אוּן דאָס איז שוין אויך ניט מיינס, בעלי חובות קוקען שוין אף מיין איינגעפֿאלענעם דאַך אויך
אַרויס, רבונו של עולם, וואָס זאָל איך טהון? וואָס איך האָב אין מיין גבול געהאַט, האָב איך שוין פֿארקויפֿט, נאָר
איין שטיקל אייגענס איז מיר נאָך געבליבן, דאָס איז מיין יחוס, דער שענער נאָמען פֿון מיין פֿאמיליע, נו, האָב איך
דאָס שוין אויך פֿארקויפֿט און תנאים נעשריבן מיט בריינע דער אַרענדאַרקע"...*)

אויב אין די ערשטע צענדליקער פֿון ניינצעטן יאָרהונדערט איז
דער אוישער נעפֿאַלן נאָך קלאַפּי־כּוין, ער איז נעיאָרן אוים טאַקעף
באַם סאַר, אוים גלעטזאַק, איז ער אָבער אין דער ייִדישער סוויווע פֿאַר־
בליבן באַם זעלבן „טאַרבוים", באַם זעלבקן צוטרוי מיצאַד דער ייִדישער
סוויווע, אַלס נעווענער טאקף באַם סאַר.

זיי זיינען נאָך נעווען די רעדלפֿירער אין ייִדישן קאהאל, וויל
די נייע טאקפֿים באַם סאַר האָבן זיך דאָך נענומען דערוויייטערן פֿון
דעם ייִדישן קיבעץ אוּן באַוועצט זיך „ניט וויט פֿון דעם פֿאָרעץ".
(אַקסנפֿעלד „דער ערשטער ייִדישער רעקרוט").

דאָס זיינען דאָך די ערשטע ייִדישע מאַסקילים, די פֿאָטערס פֿון
דער ייִדישער, גרויסבורזשואַזיע, די נעווענאַוויטשעס, די פערצעצע,
וואָס האָבן זיך אינגאַנצן אַוועקגערוקט פֿון דעם „ייִדישן וועלטל", אָדער
זיינען פֿונדערווייטנס נעשטאַנען.

אין נאָלדפֿאַדנס צייטן, אין די זעכציקער יאָרן זיינען די רעב
אַרנס (אקסנפֿעלד), אין ייִדישן טכּוּם אוּן איבערהויפּט אין קלייניש־טעטל
ניט נעווען. זיי האָבן זייער אָפֿענונג דערגרייכט אוּן „באַוועצט זיך אין
די הויפּטשטעט".

צוּ יענער צייט האָט זיך שוין אָנגעהויבן די עמיגראַציע פֿון
שטעטל אין שטאָט, עס איז ערשט נאָך דער באַפֿרייונג פֿון די פּויערים,
די שטעט וואָקסן אוים, עס ווערט מער אַנטוויקלט דער אינערלעכער
האַנדל אוּן טכּוּם גופֿא. עס ווייזן זיך די ערשטע שפּראָצונגען פֿון
קאַפּיטאַליסטריע צווישן ייִדן.

*) „שמענדריק", וואַרשע 1890.

מיט דער באַפֿרייונג פֿון דִי פּוילערִים הויבט אָן פֿאַלן דער יִידישער יִיכֿעס אין שטעטל. זיין אָרט פֿאַרנעמט דער גראָבער מענשעמדִיקער יִידישער דארפֿמענטש פֿון נייצענטן יארהונדערט. ער איז מער ארבעט־פֿעִיקער, ער קרינט דִי מייע *). אַזאַ געשטאַלט האָבן מיר אין בריינע דער ארענדארקע.

בריינע דִי ארענדארקע פֿאָדערט אָבער נִיט קיין „טארבוס", ווִי אַוודעמל דעם פּוילישנם וויִיב (פֿאקסנפֿעלד) פֿאַר איר אשירעם. זי ווִיים, אַז זי האָט נאָר קיין צודרע נִיט באַם אויפֿעם, נאָר זי וועט זיך פֿאַרייניקן מיט ייִכֿעס, מיטן געפֿאַלענעם ייִכֿעס, וועט זי קומען צום טיקן. זי שטרעבט שוין אַליין, אַז איר זון זאָל זיין געלערנט. אָבער זי איז צופֿיל מענש־שעמדיק אַף דעם. איר סאָציאַלע לאַגע איז עפּעמערִיש, אין שמענדריק— איר זון, איז דאָם מאַפּל־קונד פֿון ענער צייט, ווען עם האָט אָנגעהויבן אופֿקומען דאָם מאָדערנע יִידישע קליינבירגערטום. דערפֿאַר טרעט ער ארוים מיט אזוי פֿיל אומנעלומפּערטקייט אין יעדער באַוועגונג זיינער, דערפֿאַר איז ער אַזוי נִיט צופֿרידן מיט סאָציאַלער לאָלע און מאַכט דעם אויפֿעם לאַנדיק. אויב „שמענדריק" איז ווירקלעך אין א וועלטער עם איז מאָם „אומשטערבלעך", ווִי דאָם מיינט ד. פֿינסקע **), איז עם נאָר אַדאַנק דעם, ווִיאָם נאָלדפֿאַדן האָט באַווִיזן דִידאָזיקע אומנעלומפּערט־קייט פֿון אַ הִיסטאָרישן מאַפּל־קונד.

ראָזע, רעב יצבאָק פֿארנעם־כֿוידעשעם טאָכטער, איז א מענטש פֿון איר צייט. זי איז פֿרויענדיק־מאַסקילִיש־סענטִימענטאַל. זי, ראָזע, ליבט אויך אַ „מאיאַסענִיק" דאָווִיד, אַ „טייערן, אַ קלוגן יונג".

ער האָט שוין זיין וועלט־קוק. ער גייט אַוועק אין אַ פֿאַבריק, קעדיי צו פֿאַרזיכֿערן זיך מיט אַ באַלעבאַטיש לעבן.

אַקסנפֿעלדס „מאַיאַסענִיק" האָט עפּישער געפֿילט דִי אָנקומענ־דיקע צייט, אָבער ער איז אומגעקומען פֿון דער אַלטער קנופּיע. גאָלד־פֿאַדנם דאָווִיד איז אַ פּיאָנער פֿון דעם נייַטערן יִידישן קליינבירגער, ער נעמט אָן זיין נוירל פֿאַר גוט און ציט צו אַף זיין צאַד דִי מער לעבנ־דיקע עלעמענטן פֿון דעם אָפּנייענדיקן און אַוועקגייענדיקן קלאַס.

עם לוינט זיך אָפּצושטעלן אַף נאָך אַ פֿינגר פֿון „שמענדריק" — פּסאַכיע שאַדכֿן.

פּסאַכיע שאַדכֿן זאָגט: „איר זאָלט נִיט מיינען, אַז איך בין אַ שאַדכֿן ווִי אַנדערע שאַדכֿנִים, צוגוי־פֿירן אַ וואַנט מיט אַ וואַנט, איך בין פּאָשעט אַ מעקלער. איך קוק איך אין פֿאַר אייער נעלט קאָוועד, און פֿאַר זיין קאָוועד נעלט". מיר זעען דאָ, „אַז אויסער דעם וואָם ער, פּסאַכיע שאַדכֿן, שיט אין זאַך אַריין אַף אַלעמען אין זעצט פֿאָר דִי ראָלע פֿון דעם „לעין", דערקלערט ער וועגן זיך, אַז ער איז אַ מ ע ק ל ע ר און וואָם איז שוין נִיט אַזאַ שאַדכֿן ווִי אַוודעמל דער אוירעווניק („קאַבצן־אוישערשפּיל". אַקסנפֿעלד).

נִיט ווִי אַוודעמל אוירעווניק (אַקסנפֿעלד) איז פּסאַכיע אַ שאַדכֿן, אַ שאַדכֿן אַף צו מעזאוועג זיווגִים זיין לעשעם שאָמאַים. נִיין, אַז פּסאַכיע ווִיל, „קאָן דִי קאָלע שטיין אַפֿן דאַך און זאָל אַפֿיל שלוימע האמיילעך קומען, וועט ער ניט העלפֿן". ער איז א מעקלער, א מענטש פֿון אויפֿמאַוע.

און אָט אַזאַ פּאַרשון, וואָם איז כֿאַראַקטעריסטיש פֿאַרן יִידישן קליינבירגערטום פֿון דער צוויישטער העלפֿט פֿון 19־טן יאָרהונדערט, האָט נאָלדפֿאַדן פֿאַרינגעבראַכט דער ערשטער אין דער יִידישער ליטעראַטור. עמעס, בא אים איז דִידאָזיקע נעשטאַלט נאָך נִיט קלאָר, נִיט פֿאַראַנצט, אָבער דאָם איז שוין נעווען אַן עסקיז פֿאַר דעם שפּעטערדיקן דאָר שרייבער, אַן עסקיז, וואָם האָט זיין ענדגילטיקע פֿאַרקערפּערונג בא־קומען בא שאָלעם־אַלייכעמען .

אונדזער קורצער איבערבליק איבער דער פּיעסע „שמענדריק" באַווייזט אונדז, אַז אַפֿילע אין אַזאַ ווערק, ווִי „שמענדריק", וווּ עם איז פֿאַראַן א סאָפֿעק צו עם איז זיינם אַן אָרגינעלע אָדער ניט, קאָנען מיר אויך בויעלעט זען דעם אָרנאַנישן צוגוי־באַגוד זיינעם מיט דִי ווערק פֿון דִי יִידישע שרִיפֿטשטעלער נאָלדפֿאַדנם פֿארגייער, און מיט דער יִידישער סאָציאַלער סוויווע פֿון זיין צייט.

V.

מיר באַהאַנדלען דאָ נאָלדפֿאַדנם ערשטע ווערק נִיט אין זייער כֿראָנאָלאָגישן סיידער. פֿעסטשטעלן דעמדאָזיקן סיידער איז נאָך בא־הויפּטזיקן טאָג זייער שווער. בענוינייע דער כֿראָנאָלאָגיע פֿון אייניקע דִי־אַמאַטישע ווערק נאָלדפֿאַדנם (אַשטייגער „שמענדריק") זיינען פֿא־רשן שטרייט־פֿראָגן אין סַייקעס, וואָם אָפּשטעלן זיך אַף זיי, וואָלט הייסן צו וויַיט אַוועקגיין פֿון אונדזער הויפּט־טעמע.

אין אונדזער ארבעט מוזן מיר זיך אויך באַגרענעצן מיט דער באַהאַנדלונג נאָר פֿון אייניקע פּיעסן נאָלדפֿאַדנם.

אַנדערע נאָר פֿריאַזיקע פּיעסן נאָלדפֿאַדנם, אַשטייגער „דִי שטו־מע קאַלע", „בריינדעלע קאַוואַק", „נִי בע נִי מע נִי קוקורעקו", „דער פֿאָדריאַדטשוק", „דִי רעקרוטן" אין אז. ו. וואָלטן נעווינס געקענט פֿיל צוגעבן צו אונדזער טעמע. דאָם ראָו אָבער פֿון דידאָזיקע פּיעסן גייען אים אין מאַנוסקריפּט אין עס איז שווער צו פֿאַרלאָזן זיך פֿאַ־דִי פֿאַראַנענע טעקסטן זייערע. אף וויפֿל עס לאָזט זיך דאָך אויס־טיילן וועגן זיי לאָזן זיך דידאָזיקע פּיעסן אין אַלגעמיין איינטיילן אין צוויי קאַטעגאָריעס.

אַ טייל, ווִי צום ביישפּיל: „דִי שטומע קאַלע", „נִי בע נִי מע נִי קוקודעקו", „בריינדעלע קאַוואַק" רוקן ארוים אַפֿן ערשטן פֿלאַן דעם קאַמף מיטן פֿאַנאַטיזם.

אַ צוויישטער טייל, ווִי צום ביישפּיל: „דער פֿאָדריאַדטשוק", „דִי רעקרוטן" באַזייזן נאָלדפֿאַדנען אַלס אַ שוידערער פֿון שטייגער־גישטאַלטן, וואָם ווערן אַוועקגישטעלט אין קאָמישע סיטואַציעס, נִיט אזוי אין צוואַמענהאַנג מיט די פֿאַנאַטישע אַבערגלויבנס, ווִי דורך זייַ־ערע מער אַלגעמיינע סאָציאַלע שטריכֿן.

אָבער אַז הייַנטיקן טאָג מוז מען זיך דאָ דערווייל באַגניגען מיט אַ האשארע און נאָכֿדעם, ווִי מיר האָבן באַהאַנדלט „שמענדריק", ווילן מיר אויבערגיין צו אַ ווערק, וואָם שטייט אין ליטעראַרישן זין פֿיל העכֿער פֿון „שמענדריק". מיר מיינען דִי „בידע קוניליעמלעך". דִידאָזיקע שטיק „צוויי קוניליעמלעך" איז פֿאַר אונדז אינטערעסאַנט מיט דעם, וואָם מיר טרעפֿן שוין דאָ נאָלדפֿאַדנען אַן אויסגעוואָקסע־נעם אַלס קינסטלער, וואָם באַהערשט שוין מער דִי דראַמאַטישע פֿאָרם און לייַדט שוין נאָר ווייניק פֿון דער אומפּראָווִיזאַציע.

*) „געשיכטע פֿון יִידישן פֿאָלק אין רוסלאַנד"—י. גרעטן. י. סאָסיס— „דִי סאָציאַל־עקאָנאָמישע לאַגע פֿון דִי רוסלענדישע יִידן אין דער ערשטער העלפֿט פֿון 19־טן יאָרהונדערט". פעטראָגראַד.

**) ד. פֿינסקי—„דאָס יודישע דראַמע", ניו־יאָרק 1909.

אָבער אידער מיר גייען צו צו דער באַהאַנדלונג פֿון דערדאָזיקער פּיעסע, וועלן מיר מאַכן פֿאָלגנדיקע באַמערקונג.

נאָלדפֿאַדן האָט פֿאַרנומען אַן איינגאַרטיקן אָרט צווישן די מאַסקי־לים פֿון זיין דאָר, ער האָט זיך מער ווי אַלץ אויסגעטיילט פֿון זיי דער־מיט, וואָס באַם שילדערן דעם עלטערן דאָר האָט ער גיט אַרויס־באַווייזן די שארפקייט און קעמפֿערישקייט פֿון די ערשטע מאַסקילים.

עמעס, נאָלדפֿאַדן האָט פֿאַרגעזעצט צו באַארבעטן די באַלעבטע פּראָבלעם פֿון די מאַסקילים, די פּראָבלעם פֿון דערציונג. אָבער דיקא זיקע פּראָבלעם, וואָס איז געווען אַזוי אַקטועל פֿאַר אַנדערע מאַסקילים, איז שוין פֿאַר נאָלדפֿאַדענען געווען אין אַ געוויסער מאָס נעלייזט. ער האָט באַהאַנדלט אין זיינע פֿריאיקע פּיעסן דידאָזיקע פּראָבלעם טייל־ווייז דערפֿאַר, וואָס אַלס אָנפֿאַנגער האָט ער גיט געקענט זיך באַפֿרייען פֿון די עלטערע מיסטערן.

אָבער שוין דער פֿאַקט אַליין, אַז ער האָט זיך באַצווונג הומא־ריסטיש צו זיינע העלדן פֿון עלטערן דאָר, האָט געמאַכט איידעם ווענן דעם, אַז ער האָט שוין נעקוקט אַף דערדאָזיקער סוויווע פֿון דער־ווייטנס.

אין די „ביידע קונילעמלעך" פֿילט זיך דאָס פֿיל בויליעטער ווי אין „שמענדריק".

מאַקס, אַ סטודענט פֿון אוניווערסיטעט, אַ יונגערמאַן פֿון אַ יאָר 22, ליבט קאַראָלינען (ראַיע) אַ טאָכטער פֿון אַ יידישן סויבער — ר׳ פֿינכעלס, אַ כאָסיד. רעב פֿינכעלס נעפֿינט מיט דער הילף פֿון אַ שאַדכן אַ כאָסן קונילעמל, פֿון די „אונדזערע לייט, פֿון די קאָשערע", עס מאַכט גיט אוים, וואָס ער „דערזעט גיט אַף אין אויג, דערנייט גיט אַף איין פֿוס, און איז אַ קאַפּיטאַליסט". דער כאָסן קונילעמל איז אַ שטיפֿזון פֿון רעב שאָלעמוניו נאַבע־רישן באַם רעבן, פֿאַרנעם בוידעש אין שטאָט און אַלע שלישים־נעלט זיינען איינגעלייגט בא אים.

מאַקס פֿאַלט אַף אַ האַמצאָע, ער פֿאַרשטעלט זיך פֿאַרן בלינדן הינקעדיקן און זאַהיקעוואַטן קונילעמל. ער ווירקט מיט „אינערנאַטיר־לעכע קרעפֿטן" אַף ר׳ פֿינכעלסלען, וועלכער נעמט אים אָן פֿאַר אַ לא־מעדוואָוניק און פֿאַרקנאַסט אים פֿאַר זיין טאָכטער. דעם עמעס קוני־לעמל פֿאַרקנאַסט מען אין דעם איינגעם אָונט מיט דעם שאַדכנס אַ טאָכטער, אַ מיידל אַ בעהיימעוואַטע.

אָט דער סוזשעט פֿון די „ביידע קונילעמלעך, דערמאָנט אין דעם סוזשעט פֿון נאָטלאָבערס דעקטוך" אָדער „צוויי כּופּעם אין איין נאַכט".

גלייך נאָלדפֿאַדן אַליין האָט געוואָלט אָנווייזן אַף דעם ייכעם פֿון זיין ווערק אין האָט עס אָנגערופֿן מיטן נאָמען פֿון איינעם פֿון די הויפּטהעלדן אין נאָטלאָבערס „דעקטוך". פֿון דעם כאָסן לעמל, דעם „בעזנאַסע", דעם פֿאָנפֿאַטיש.

אַף דער איינענער האַמצאָע, אַף וועלכער עס פֿאַלט איין מאַקס אין די „ביידע קונילעמלעך", פֿאַלט אויך יאָ אַסעלע אין „דעקטוך", ווען זיין געלייבטע פֿריידעלע דאַרף כאַסענע האָבן מיט איר כאָסן לעמל דעם בעזנאַסע, וואָס איר טאַטע האָט איר אויסגעקליבן. יאָסעלע פֿאַר־שטעלט זיך פֿאַרן בעזנאַסע, ער טוט אָן זיין „דעקטוך", וואָס די מעכ־טאָנים האָבן אים אָנגעטאָן, קעדיי צו פֿאַרשטעלן זיין מוח, און קומט אַ פֿאַרשטעלטער צו זיין געליבטער פֿריידעלען.

בא נאָלדפֿאַדענען טוט מאַקס אויך אַזוי, ער ראַטעוועט זיך פֿון זיין פֿאַרלעגנהייט, ווען ער פֿאַרשטעלט זיך וויַ אַ לאַמעדוואָוניק אין רופֿט ארוים מיסים פֿון די „שטילע גרייבער", וואָס קומען אָן מיט די־נערן אוז בליצן אין טאַכיקים אוז טאַליסים אוז רופֿן אַלעמען איידעם זאָגן, די נאַנצע מישפּאָכע באָבעם אוז זיידעם, אַז:

„עס איז אויסגערופֿן געוואָרן
אין אַלע טויערן
אַז רעב פֿינכעלס טאָכטער
איז צו דיר געבוירן..." *)

מיר האָבן שוין אָנגעוויזן, אַז די פֿאַרהעלטענישן אין דער סוויווע, פֿון וואַנען נאָטלאָבער אוז נאָלדפֿאַדן האָבן נעמען זייערע פֿאַרשוינען, זיינען געווען פֿאַרשיידענע, אוז אַז נאָלדפֿאַדן אַלס איינער פֿון די לעצטע מאַסקילים האָט שוין נעהאַט אַנדערע טענדענצן וויַ זיינע פֿארגענגער, אַף וועמענס לימטערישן שוים ער האָט זיך דערצויגן.

נאָלדפֿאַדן הויבט אָן די פּיעסע מיט דער סצענע פֿון אַ מלאווע־מאַלקע בא ר׳ פֿינכעלסלען אין שטוב — אַ מין אידילישׂ שטייגער־בילד, אָבער באַלד גייט נאָלדפֿאַדן אַוועק פֿון אָט דער אויסערלעכער אידילישׂ.

אין די „ביידע קונילעמלעך" גיט אונדז נאָלדפֿאַדן אַ בילד, ווי אַזוי דער איינגעפֿוגדעוועטער יידישער נאַציד, ר׳ פֿינכעלס, פֿאַר וועלכן עס פֿלעגן טאַנצן אַזויפֿיל „כּסידים", דערפֿילט שוין אין זיין שטוב דעם ערשטן בראָך פֿון זיין „יידישקייט".

אָט איז אַ כאַראַקטעריסטישע שטעלע פֿון אַ געשפּרעך פֿון ריווקען מיט ר׳ פֿינכעלס אויר מאַן:

פּ נ כ ס ל: איך פֿרעג דיך אליין, רבקה, היסט דאָס ניט אוים נעלאָסען אַז זיא ווייסט שוין נאָר צו שפּיעלען לייאבקעס, אוג נאָך מיט וועהמען? מיטן יאקטאר׳ס סינאָק!.. אַ יחוס אַ גרוי־סער, יאקטאר בן־יאקטאר!..

ר ב ק ה: א א, אָט דאָס שטעלט דיך אודאי, נא אוג דיר שטעהט עס נאָך אפֿשר ניט אָן?

פּ נ ח ס: ניין, רבקה, וויא פֿיעל איך וועל לעבין וועל איך ניט דערלאָזען, אַז מיין קינד זאָל שפּיעלען לייאבקעס, זאָג נאָר מיין טהייערע פּלוּנית׳טע, איידער מיר האָבען חתונה געהאַט, האָבן מיר אויך נעשפּיעלט — וויא זאָגט מען עס — אָט אין דיא פֿאַרלייבענישען? זאָל מיך נאָט שומר ומציל זיין! איך וויים, איך האָב דיך פֿריער ניט לייב נעהאַט, אוג האָב דיך היינט אויך ניט לייב, נאָ שאַדט עס מיר עפּעס? בין איך דען ניט ב״ה אַ שעהנער יוד, אַ שעהנער עושר נאָר אָן לייבע, שמייבע, האַ? איך וואָלט נאָר נערין נעווסט צו וואָס טויגען זייא נאָר אין נאַ־צען אָט די פּוסטע זאַכען. איך מיין — וויא רופֿט מען זייא — אָט די פֿאַרלייבענישן? אדרבא, צו וואָס קומט עס צו נייץ? צום מסחר, מע קען עפּעס פֿאַרדינען געלד פֿון דעם? צו עס טראָגט עפּעס איין פּראָצענט, באמת, טאַקע, וואָס?..

ר ב ק ה: נעה צו אַלדע שווארצע יאָהר, דוא משוגענער חסיד, בייא דיר אַבי קיין מסחר, טוג ניט. אַבי דוא פֿאַרדינסט ניט, קומט עס ניט צו ניטץ. פֿון דעסטוועגען איז נאָך דאָ

*) „דער פֿאַנאַטיק אדער דיא ביידע קוני׳לעמל", ווארשע, 1887.

אַנוינע צייטען, וואָס דוא גיסט אַוועק דיין געלד נאָר אומזיסט, אוג נאָך מיט אוא שמהה—אָט וויא למשל דעם רבין דיינעם... *)

דיֿדאָזיקע שטעלע איז ניט נאָר כאַראַקטעריסטיש אין טעאַטראַלן זין, וואָס דאָ האָבן מיר דעם געווינטלעכן טעאַטער־אינפאַל, וועלכער באַשטייט פֿון דיֿ רייסענישן צווישן מאַן און ווייב אוֿן גיט אַ געווינסן טעאַטראַלן עפּעקט (אַנעוו האָבן מיר אין דיֿ „קונילעמלעך" שוין ניט צום ערשטן מאָל דעמדאָזיקן „טריק" בא נאָלדפֿאַדענען).

אָט אין דערדאָזיקער שטעלי, זעען מיר, אַז קאָראָלינע, דאָס פֿאַר־ליבטע מיידל, מיט וועמען דער אַוטאָר סימפּאַטיזירט, אז דאָס מיידל, וואָס ווילֿ ניט גיין אין דיֿ וועלן פֿון פֿאָטער, דעם פֿאַנאַטיק, האָט ניט נאָר אַ מיטפֿילערן אין איר מוטער, נאָר אויך אַ מיטהעלפֿערן.

דיֿ „יידישקייט" האָט אין ר' פּינכּעסלס הויז ניט קיין קעמפֿעריש־געשטימטע פֿארטיידיקער. ר' פּינכּעסל איז קלאָר ניט קעמפֿעריש־געשטימט.

נאָלדפֿאַדן גיט אין דיֿ „ביידע קונילעמלעך" נאָך אַ צוויייטן פֿאַר־שטייער פֿון דער „יידישקייט", דאָס איז ר' שאָלעמוניו, דער נאַבע־רישן פֿון שאַכראַיעווקע. אויך אין דעם הויז האָט דיֿ יידישקייט קנאַפּע פֿאר־טיידיקער.

דיֿ טראַדיציע האַלט זיך דאָ צומערסטן אַף צווויאַקעס, וואָס זיינען פֿרום דערפֿאַר, וואָס „דיֿ פּאַרנאָסע ברענגט מיט". אוֿן דיֿדאָזיקע צוויויאַקעס, ווי ר' שאָלעמוניו, זיינען גרייט אין יעדן מאָמענט אַראָפּ־וואַרפֿן פֿון זיך דעם שלייער זייערן. דערביבער האָט אינדזער נאַנצער סוזשעט פֿון „ביידע קונילעמלעך" וויניק קאָמף־מאָטיוון.

בא אַנדערע שרייבער פֿון דער האַסקאָלע איז דער שידעך־סוזשעט נעווען דורכגעדרונגען מיט קעמפֿעריש מאָטיוון. בא נאָלדפֿאַדענען איז ער ניט מער ווי אַפֿוויליוננארטיק, צוגעפּאַסט צום רויקן באַלעבאַטישן געשמאַק. דיֿ ליידנשאַפֿטן פֿון פֿאָטערס אוֿן קינדער האָבן צו זיין צייט פֿאַרלאָרן זייער שארפֿקייט.

אוֿן אין דער שיין טרעט אויך אַרוים דער פֿאָרשטייער פֿון דער אינטעלינענץ, מאַקס.

מאַקס פּרווזט גאָרניט וועלן קעמפֿן מיט רעב פּינכּעסלן. ער ווייסט, אַז אַף אַזאַ גייסטיקער מאַדרייגע, ווי רעב פּינכּעסל געפֿינט זיך, איז אומגלעך אינערייַדן אים, אוֿן אַף אים דארף מען ווירקן מיט זיין אייגענעם נעווער: ער האָט נעדארפֿט אָראָפּווארפֿן פּינכּעסלס אוטאָ־ריטעט, האָט ער זיך פֿאַרשטעלט פֿאר אַ לאַמעדוואָוניק אוֿן האָט אַרוים־גערופֿן מיסים.

איז מאַקס אַן ערשטער פֿון אַ דאָר? איז מאַקס אַ קעמפֿער? ניין. ער נייט לויט דער ליניע, אַף וועלכער ס'איז גרינגער אַלײַן בייצו־קומען. ער איז אין דער יידישער סוויווע „אַ יאקטער בען יאקטער".

אָט וואָס עס דערציילט מאַקס וועגן זיך אוֿן זיין מישפּאָכע קא־ראָלינען:

„מ א ק ס : אויב אַזוי קער זיך דער חתן גיעכר אַן מיט מיר איידער מיט דיר. וויסטו וועד דאָס איז? דאָס איז מיין פֿעטער רעב שלומס אַ שטיפֿזון, וואָס דאָס צווייטע וויב האָט אים גע־בראַכט פֿון דעם ערשטן מאַן. אוֿן וויסטו וועד ר' שלעמוניו אַליין איז? מער ניט ווי מיין פֿאָטערס אַן איינענער ברודער.

*) אויבנצוטירטע אויסגאַבע.

קא ר א ל י נ ע : וואָס רעדסטו? צווישן ברידער, איז דיין פֿא־טער אַ דאָקטער, אוֿן ער איז אַזאַ חסיד?

מ א ק ס: מיין ניט, אַז מיין פֿעטער איז אַזאַ חסיד, וויא דיין פֿאָטער רעכנט. ער איז אַזאַ פֿריידענקער, וווֿ מיין פֿאָטער; נאָר אַזוי ווֿ ער איז דער עלטערער ברודער, האָט ער ניט געהאַט דיֿ גלעגנהייט צו שטודירן, איז ער געבליבן צו שפּילן דיֿ פֿרומע ראָלע". ער שפּילט נאָר דיֿ פֿרומע ראָלע.

אָט דער מאָמענט, האָט זיך בא דיֿ יידישע שרייבער פֿון דיֿ זיבעציקער יאָרן נאָכגיט אָפּגעשפּיגלט, אוֿן נאָלדפֿאַדן האָט עס דער איינציקער דערזעען אוֿן האָט אָט דיֿ גישטאַלטן געווּזן דעם יידישן טעאַטער.

עס מוז פֿאַרצייכנט ווערן, אַז אין דיֿ „ביידע קונילעמלעך" האָט נאָלדפֿאַדן געפֿרווט מאַכן אַ שריט ווייטער אויך אין דער שילדערונג פֿון זיין לייבלינג־געשטאַלט — דעם שאַדכן. נאָלדפֿאַדן פּרווט אין דיֿ „ביידע קונילעמלעך" נאָכגיין דעם שאַדכן אַהיים, געבן זיין שטייגער פֿון לעבן. אָבער דאָ פֿאַלט נאָלדפֿאַדן דורך. דער שאַדכן, קומענדיק אהיים, טרעפֿט דאָרט זיין מאַכטער, וואָס זיצט אוֿן נייט אוֿן נייענדיק זינגט זי לידלעך, אוֿן וועלכע עס דערהערט זיך אַף איין ווייל דער לעבעדיקער אטעם פֿון דעם יידישן פֿאָלקליד אוֿן באַלד ווערט דאָס שוין פֿאַרשוווּנדן אין דעם אַלגעמיינעם טאָן פֿון אויסגעשפּראָכענער אָפּערעטקע פֿון אַמאָליקן „רומענישן" שטייגער.

דיֿדאָזיקע ווירקונג פֿון דער אָפּערעטקע פֿילט זיך אויך אוֿן דיֿ סצענעס מיט דיֿ סטודענטן. נאָלדפֿאַדנס סטודענטן זינגען אוֿן ריידן, ווי יענע העלדן פֿון דעם שפּעטער געקומענעם שאָמער, האָבאָם בא נאָלדפֿאַדענען, אוֿן דער אַלגעמיינער אַטמאָספֿער פֿון אַ פּרימיטיווער דראַמאַטישער האַנדלונג, זענען אויס דיֿדאָזיקע אָפּערעטקע־העלדן מער טמימעסדיק אוֿן וויניקער „קרימינעל"...

אָבער אויב אוֿן באַצוג צו „שמענדריק" איז אוֿן דיֿ „ביידע קונילעמלס" פֿאַרשטארקט געווארן דער עלעמענט פֿון אָפּערעטע, איד דאָ אָבער אָפּגעשוואַכט געווארן יענער שטייגער פֿון אופֿגעבלאָזענער מעלאָדראַמע, דער בולוואַר־סענטימענטאַליזם פֿון „קאַבצנזאָן עט הונ־גערמאָן".

אין דו „בייד קונילעמלעך" פֿילן מיר דו ווירקונג פֿון נאָטלאָ־ בערס „דעקטוך", א שטיינער דו סצענע מיט דו מייסים, דער געשיקטער פֿארשטעלן זיך פֿון מאקסן פֿאדן בלינדן אין הינקעדיקן קונילעמל, אָט צו דו נאָטלאָבערישע סצענישע עפּעקטן האָט נאָלדפֿאדן געבראכט נייע. ער האָט אריינגעברענגט דו מאסן־סצענעס פֿון דעם יידישן רי־ טואל (מעלאָווי־מאלקע, דער פֿאקלצונג, הוישאנע ראבע), וואָס איז בעווען א שטיק יידישער לעבן־שטייגער.

VI.

אין דו פֿארויקע קאפּיטלען פֿון אונדזער ארבעט האָבן מיר געזען, אַז וויפֿל נאָלדפֿאדן איז אין זייע ערשטע פּיעסן געווען פֿארבונדן מיט דער טראדיציע פֿון דער יידישער ליטעראטור, אזוי וויַ אָפּט ער איז אונ־ טערגעוואָרפֿן געווען דער ווירקונג פֿון זיינע פֿארנייער. מער ווי אלץ האט זיך דאָס אויסגעדריקט אין דעם, וואָס ער פֿלעגט צו דו דערשיינונגען פֿון יידישן לעבן־שטייגער צוגיין פֿון שטאַנדפּונקט פֿון דער פּראָבלעם, וועלכע איז אַלעמאָל געווען אמנאָנטסטן דו מאסקילים: דער דער־ ציונג־פּראָבלעם.

אין דער „קישעפֿמאכערן" פֿירט אונדז נאָלדפֿאדן צו צוס יידישן לעבן־שטייגער דורך אנדערע ווענ, ער גיט שוין אונדו דאָ ניט א קונסטלעריש אילוסטראציע צו דער שטענדיקער טעמע פֿון דער מאס־ קילישער פּובליציסטיק. ער האָט שוין דאָ ניט אין אויג נאָר אפּלייקע־ נען דעם אָוואָר, ער זוכט שוין דאָ קונסטלעריש אפּצושאַצן דו קעננוואָרט.

דו „קישעפֿמאכערן" איז דער העכסטער פּונקט פֿון נאָלדפֿאדנס קונסטלעריש דערנרייכונגען אין דעם פּעריאָד פֿאר דו פּאָגראָמען פֿון דו אכציקער יאָרן.

א סענטימענטאל־טרערנראטיקע מיט א שלעכטער שטיפֿמוטער אין א „בידנע יעסומע" אָן קיין שום מאסקילישי־קעמפֿע־ רישע מאטיוון, א מאסלע, א מאשל „וואָס יעדער קען אים". א מאשל וועגן דעם, אז „ווער עס נראָבט א נרוב פֿאר יענעם, פֿאלט אַליין אריין", האָט נאָלדפֿאדן דערהויבן צו א נאַנצער נאַלעריי טיפֿן אין בילי־ דער פֿונם לעצטן פֿערטל פֿון XIX יאָרהונדערט.

אין דאָ שטעלט זיך א פֿראַגע: צו האָט נאָלדפֿאדן קונסטלעריש באשטעטיקט אָדער אָפּגעלייקנט דעם יידישן לעבן־שטייגער אין דער „קישעפֿמאכערן?"

אָנהויבן הויבט זיך אָן דאָס דאָזיקע ווערק מיט א כאָלעבאטישער אידיליע בא ר' שוראָמצין אין הויז. דער טיפּ־ישער יידישער באָלעבאס ר' שוראָמצע, צו וועמען עס דרינגט שוין אריין די צוויליזאציע פֿון ארום, דער יונד, וועלכער ווערט אין דער פּערזענ־ פֿארצייכענישי פֿארגעשטעלט אזוי:

„מיט קורצע פּייעס, מיט אן אלטמאָדישן צילינדער אף דעם קאָפּ, אין א שווארצער לאנגער נעוועלנטענער טוינע, גייט די הויזן איבער די שטיוול אין רעט לאנגזאם אין טאקטפֿול, פֿראָווען א יאָנטעוו לעקאָוועד דעם געבורט־טאָג פֿון זיין מאָלטער מירעלען. אפֿן יאָנטעוו ווערן איינגעלאדן יונגווארן, מענער אין פֿרויען" *).

*) די צוטאטן פֿון דער „קישעפֿמאכערין" ווערן געבראכט לויט דער אויס־ גאבע פֿון יאָר 1887 מיט דער מאָדערנער טראנסקריפּציע.

שוין אין דער ערשטער סצענע זעען מיר, אַז די געסט זיינען נים בעקויך צו צוזייסן די געבונדנקייט, וואָס שטאַמט בא זיי פֿון די ערשט איבערגענומענע מאנירן, פֿון דער פֿריש איינגעשטודירטער איידל־ קייט, ביז עס קומט האָצמאך, אין דער אויפֿעם לעבט אָפּ דורך זיין ארויסקום.

מאַרקום שרייט אוים, ווען ער דערהערט האצמאכס קאָל: „אָט נוט טאקע, גוט, דאָס קומט אָן האָצמאך דער ראָונאָסטשיק, ער וועט שוין אונדו אונטערהאלטן". די קוואַזי־אייראָפּעיזירטע „ארימסטאָקראטיע" וואַרט, אַז איר זאָל קומען פֿרייליך מאכן עמיצער פֿון דער זיט. וויַ דירדאָזיקע אומבאהאלפֿענע מאנירלעכע נעסט, איז ניט ווייניקער אומבא־ האלפֿן מארקום אליין.

אָט דירדאָזיקע נעסט פֿארוויילן זיך אין דעם „שיין מיט פֿאר־ שיידענע לאמטערנדלעך אליומינירטן נאָרטן" איניינעם מיט ר' שוי־ ראָמצען און באסיען זיין וויב.

גאָלדפֿאדן אין זיין באציונג צו ר' שוראָמצעס פֿינגר איז נאָך אונטער דער ווירקונג פֿון דעם ערשטן דאָר מאסקילים, וואָס האָבן נע־ טרוימט, ווענן א יידן א סויפֿער, וואָס זאָל גיין די הויזן איבער די שטיוול (וואָרום דאָס האָט שוין געהייסן אויסטאָן דעם „אויאטישן" קאָסטיום), וואָס האָבן געטרוימט ווענן א יידן, וואָס זאָל ניט מוירע האָבן אנצוזוכן זיין קינד מיט א דייטשמעריש נאָמען, אשטייגער וויַ ר' שוראָמצע רופֿט זיין קינפֿטיקן איידעם מארקום און ניט ווי האָצמאך רופֿט אים ר' מאָרדכי.

אָבער דאָך זעען מיר שוין פֿון דער ערשטער סצענע, פֿון דער שילדערונג פֿון דו געסט, וואָס קומען צו ר' שוראָמצען אין שטוב, אַז נאָלדפֿאדן דערלויבט זיך שוין צו אויווער זיין אף דעם רעספעקט צו דו „ארימסטאָקראטן", וואָס ער האָט געיארשנט פֿון זיינע פֿארנייער — מאסקילים. די באלעבאטישע אידילי, ריכטקער די פֿריצישי־נאָכעמאָס־ט אידילי, ווערט איבערגעריסן דורך א קאטאסטראָפֿע: מע ארעסטירט ר' שוראָמצען. ניט געקוקט אף דעם, וואָס די קאטאסטראָפֿע לאָזט זיך אוים מיט גוטן פֿאר ר' שוראָמצען און זיין טאָכטער, האָט זי אָבער דאָך געווירקט, אַז דער נאַנצער אויפֿעם זאָל זיך ארומוויזן מיט אלע זיינע טנועים און האָוואיעס, מיט זיין קוק אפֿן לעבן. קאָן זיין, אַז אָן א קאטאסטראָפֿע וואָלטן אלע געווען איינגעהאלטן און וואָלטן זיך אליין ניט פֿארמאסערט.

אָט אין דערדאָזיקער בעהאָלע וויזט זיך אויך ארוים דער אינטע־ ליגענט מארקום מיט זיין נאַנצן מעהום.

גאָלדפֿאדן גיט שוין דאָ אין דער בעהאָלע פֿון דער „קישעפֿ־ מאכערן" דעם אופֿגעקלערטן מארקסן אנדערש, ניט אזוי וויַ מאקסן אין די צוויי „קונילעמלעך". דארטן איז מאקס, וויַ ער זאָל ניט זיין געשילדערט, דאָך מאסקילישי אויסגעהאלטן. דער לעזער פֿילט בעפֿוש, אַז דער אוטאָר סטארעט זיך די נעשטאלט פֿון מאקסן קונסטלעריש צו באשטעטיקן. אין דער „קישעפֿמאכערן" האָט אבער נאָלדפֿאדן נע־ נומען מארקוסן אין דער צייט פֿון א בעהאָלע, כא אנדערע אומשטענדן, אָט דאָ ווערט דער „אינטעליגענט", דער אופֿגעקלערטער און דער לייטישער יונגערמאן מארקום, אן אנדערער נאָר, ער פֿארלירט שוין דעם אנזען פֿון אן אופֿגעקלערטן און נייט צו א קישעפֿמאכערן פֿרענן אייצעם.

מאַרקוס ווערט איינער פֿון יענע יִדישע אינטעליגענטן, פֿון וועלכע נאָלדפֿאַדן האָט שפּעטער סאַטיריש אויסגעלאַכט אין דִי פֿאָלגנדיקע שורעס:

ערשט נעכטן אַ חסיד—און היינט ווִי גיך
ווערט פֿון אִיהם אַ דייטש אין אַ צילינדער!—
טראָגט אין מויל ספּינאָזאַ—האָט מורא פֿאַר אַ רוח—
און גלויבט אין דעם א י נ ק ל ס וויבדער!...*)

אַוועקשטעלנדיק אים אין אוא שיין, האָט נאָלדפֿאַדן אים אין אַ געוויסער מאָס קינסטלערישׂ אָפּגעלייקנט. אַף אַזאַ אויפֿן קאָנצן מיר שוין זאָגן, אַז אין דער „קישעפֿמאַכערן" האָט שוין נאָלדפֿאַדן אָנגעהויבן זיך אָפּזאָגן פֿון רעספּעקט פֿאַר דעם „אינטעליגענט" מאַרקוס, דעם זייל, אַף וועלכן עס האָט זיך אָנגעשפּאַרט דִי צוויליזאַציע פֿון ר' אַוראָמצעם שטוב.

ווִי האַלט עס אין דער הינזיכט מיט דִי איבעריקע פֿינוּרן פֿון דער „קישעפֿמאַכערן?"

מיר וועלן פֿרייער באַטראַכטן עליאָקומען אין דִי קישעפֿמאַכערן, דִי באָבע־יאַנע.

נאָלדפֿאַדן שטעלט פֿאָר עליאָקומען אין דער פּערזאָנען־פֿאַר־צייכענונג אַזוי:

„א בויקע מענטש פֿון אַ יאָר פֿערציק, הויך געוואָקסן, טראָגט שוואַרצע, געדיכטע באַקנבערד מיט לאַנגע וואָנצעס, אַף דעם קאָפּ אַ שמוייסן־היטעלע אַף דעל זייס, אַ שוואַרץ קוּרץ סאַמעטן רעקל, צוויי גרויסע גילדערנע קייטן העננען פֿון אַ זיינער, אַ ברייטן רוטן גאַרטל אַרום לייב, קאָלירנדיק קליעטקע־הויזן מיט לאַנגע באָטפֿאָרטן אַף דִי פֿיס — אַף דִי פֿינגער אַ סאַך רונגען".

ווער איז דערדאָזיקער פּאַרשוין? צו האָבן מיר אים ערגעץ באַגעגנט אין דִי ווערק פֿון דִי שרייבֿטשטעלער, נאָלדפֿאַדנס פֿארגייער? ניין. גייט ער נעקלייַדעט לויט דעם טראַדיציאָנעלן יִדישן הילוּך? ניין. זיינען דִי באַקנבערד זיינע אַ „רעזולטאַט" פֿון דער האַסקאָלע? אויך ניט. עליאָקום אַליין דערציילט ווער ער איז. געפֿינענדיק זיך אין אַ אויפֿגערעגטן צושטאַנד, אין אַזאַרט:

„איך וועל שוין זען דאָ אָפּצוזוכן איינעם פֿון מיינע באַקאַנטע „סטאַמבולער" אוּן וועל זי (מירעלען) אים פֿאַרקויפֿן אוּן דעמאָלט, אַז מיר וועלן זי פּאַטערן, דעמאָלט וועט שוין אַלץ רעכט זיין".

אָט ווער עליאָקום איז אוּן ווער זיינע באַקאַנטע זיינען. זיינע באַקאַנטע זיינען „סטאַמבולער", סטאַמבולער אין נענזנפֿיסלעך, דאָס היסט פֿראָסט נערעט העגדלער מיט לעבעדיקער סכוירע.

ענע פֿאַרבונדן מיט עליאָקומען איז דִי קישעפֿמאַכערן — דִי באָבע־יאַנע. נאָלדפֿאַדן שטעלט זי פֿאָר אין דער פּערזאָנען־פֿאַרצייכענישׂ:

„אַן אַלטע יודענע פֿון אַריבער זיבעציק, אין אַ טונקל ציצן קלייד מיט סערע יאָקע, אַ באָרדאָ־פֿארטעך, אַ שאָל אַ טונקעלע אַף דִי אַקסל, אַ טונקל זיידן טיכל אַפֿן קאָפּ, אַ פּאָר בריליַן אַף דער נאָז, אין איין האַנט אַ שטעקן, אין דער אַנדערער אַ פּושקע־לע טאַבאַקע, אַף דער נאָז אַ בראָדעווקע — באַוואָקסן מיט נראָע האָר, דִי נאָז רויט — מיט מאָך באַוואָקסן".

*) „שבתיאל"—פֿאָעמע אין 10 קאַפּיטוּל, קראקע 1896.

דאַבט זיך, דִי איינענע באָבע, ווִי באָנצע דִי קנייטלליינערן אין דער „באָבע מיטן איינקל"?

אָבער דִי קישעפֿמאַכערן איז נִיט קיין קנייטלליינערן פֿון דער קליינשטטלשער יִדישער סוויווע. דִי קישעפֿמאַכערן איז אויך נִיט קיין שפּרעכערן אוּן נִיט קיין „ציגיינערן" פֿון דער קליינשטטלדיקער יִדישער סוויווע, דִי קישעפֿמאַכערן איז אַ נעשטאַלט פֿון יענער יִדישער גרויס־שטאָטישער אונטערוועלט, וואָס האָט אין אירע הענט נעהאַלטן אַ גרויסן טייל פֿון יִדישן האַנדל אוּן קאָנטראָבאַנדע אַרום דעם רוסישׂ־טערקישן קרינ. דִידאָזיקע גרויס־שטאָטיקייט פֿילט זיך אויך אין אירע רייד.

אָט ווִי דִי קישעפֿמאַכערן אַליין רעט וועגן זיך, ווען באַסיע בעט זי מאַכן אַ קישעף:

„גיי שוין גיי, — זאָגט זי — נאָך רעטסטו ווִי אַ קינד, נאָך איז בא דיר איינגערעט, אַז איך טו יענעם קישעף? נאָך מיינסטו, אַז איך זיך טעפֿלעך — סמאַליע האָר, איך דריי אַ ראָד אין קוימען, שטעק אַ מעסער אין דער ערד אַרײַן, מאַך איך עפּעס מיט דעם? דִי קונצן מאַך איך נאָר אויסצונאַרן געלט בא דִי נאַראָנים, וואָס זיינען פֿאַרגליבט אין דערינען, אין עמעסן האָט דאָס נאָר קיין ווערט נִיט — אוּן אין וואָס מיינסטו באַשטייט מיין נאַנצער קישעף? נאָר אין גרויסער פּרַאַקטיק פֿון דער וועלט, וואָס איך האָב נעלערנט, דאָס לעבעדיקייט, דִי כּאָכמע, דִי פֿעי־קייט צום שוינדל, אָט דאָס אִיז דער נאַנצער קישעף אוּן וויטער נאָרנִיט".

יאָ, דִי באָבע־יאַנע איז נאָר אַ נייער מין באָבע. זי איז אַ מענטש פֿון דער גרויסער שטאָט, אַן אונטערוועלט מענטש. זי טרעט אַרוים מיט דעם אָפּגעטן צינזם, זי קאָן זיך באַגיין אָן דער מאַסקע פֿון דער קליינשטעטלדיקער קנייטלליינערן אוּן שפּרעכערן, איר דערפֿאַרונג, איר „פּרַאַקטיק" האָט איר נעגעבן דִי אונטערוועלט פֿון דער גרויסער שטאָט.

סאַי זי — דִי באָבע־יאַנע, סאַי עליאָקום, פֿירן עפּשער זייער יִבֿעם פֿון פֿישקע דעם קרומענם כאָפּטע, אָבער אין דער גרויסער שטאָט אַרום דעם ערשט־אופֿנעקומענדיקן יִדישן קאָפּיטאַל האָט זיך זייער שנאָרער פּסיכאָלאָגיע אייסנעפֿורמט אין אַ „סטאַמבולער" אוּן באקומען אַן אַנדער אויסזעען.

עס איז נאָרנִיט נויטיק צו באַטאָנען, אַז נאָלדפֿאַדן האָט דידאָזיקע צוויי פֿיגורן, סאַי אידעאָלאָגיש, סאַי קינסטלעריש אָפּגעלייקנט. אָט זי, דידאָזיקע פֿיגורן, האָט נאָלדפֿאַדן דער ערשטער אַריינגעבראַכט אין דער יִדישער ליטעראַטור.

אין דִי נייגהוּנדערטער יאָרן האָט שאָלעם אַש זיי נעשילדערט אין אַ נאַנצער רייַ טיפּן, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן מיט יעקל שאַבשאָוויטש אוּן נעענדיקט זיך מיט „מאָטקע נאַנעוו". ניט נאָר שאָלעם אַש, נאָר אַלטע אפּאָטאָשׂ האָט נענעבן איניקע וואַריאַצעס פֿון זיי אין דעם ראָמאַן פֿון „ פֿערדנאַנעוו" אוּן „אונטערוועלט".

טאָר מען דערִיבער ניט פֿאַרגעסן, אַז דער ערשטער האָט דידאָזיקע נעשטאַלט אַרויפֿגעפֿירט אַף דער יִדישער בינע נאָלדפֿאַדן.

צוגלייך מיט דִי נעשטאַלטן פֿון דער אונטערוועלט, טרעפֿן מיר אין דער פּיעסע אַ נעשטאַלט, וואָס אִיז נאָלדפֿאַדנען נאָכנאַנגען ווִי א שאָטן פֿון דִי ערשטע טריט פֿון זיין שאַפֿן — דאָס אִיז האָצמאַך.

צום ערשטן מאָל האָט ער זיך געווּוּסט אין דער נעשטאָלט פֿון דעם זאָקן אין „קנו, קנו“ אוּן אין דער געשטאָלט פֿון דעם פֿאַרזאָרגטן באַלעבעסל אין „דאָם יודעלע“. אין זיינע ערשטע פּיעסן האָבן מיר פֿיל שטרייכן פֿון דערדאָזיקער פֿינגער געקענט דערקענען אין די שאַדכאָנים פֿון „שמענדריק“ אוּן די „ביידע קונילעמלעך“; אין דער „קישעפּמאַכערן“ טרעט דידאָזיקע פֿינגער אַהויס ווי אַ סינמזעז פֿון די אַלע דערמאָנטע פֿינגער.

אָבער אויב אין די לידער „דאָם פֿאַרזאָרגטע באַלעבעסל“ אוּן „האַמאָוודל“ האָט מען געפֿילט, אַז דער דיכטער אַליין איז נאָך איינם מיט זיין „פֿאַרזאָרגטן באַלעבסל“, זוען מיר, אַז אין די שפּעטערדיקע גילגולים פֿון דעמדאָזיקן פּאַרשוין, אין די שאַדכאָנים, האָט שוין נאָכדאָזיקע פֿאַדן געפֿרוווט צוגיין אַנדערש צו דערדאָזיקער פֿינגער, דעם לעצטן גילגל פֿון זיינע „קנו, קנו“ אוּן „פֿאַרזאָרגטן באַלעבעסל“ — האָט נאָכדפֿאַדן אַוועקגעשטעלט פֿאַר אונדז אין דער אַטמאָספֿער, אין וועלכער ער געפֿינט זיך. ער האָט אונדז געגעבן האָצמאַכן אין מיטן מארק.

אַז רעזאָנאַרישקייט האָט אונדז נאָכדפֿאַדן געווּוּזן אַ בילד פֿון דעם באַזים פֿונם יידישן לעבן-שטיינער פֿון דעם מארק.

נאָכדפֿאַדן האָט אין דעם מארק געווּוּזן די גאַנצע יידישע קרעמער-וועלט, די „קווּעקזילבערישע“ באַשעפֿענישע.

אוּן די פֿאַרקערפֿערונג פֿון דעם מארק-יידישן הויפֿא. איז האָצמאַך. ער איז פֿול אוּן פֿול מיט אַ שפּרינגעריי פֿון קרעמעריש קאָנטראַסטן. דער נאַרעלע באַ ר' אַוראָמצען אין שטוב, וועלן עס קומט דער קאָמיסאַר, איז כּיטרע ווי אַ פֿוקס אַפֿן מארק, וועלן ער פֿאַרקויפֿט די לייוונט אוּן די נאָדלען, ער איז אַ נאַנעוו אַפֿן מארק, אוּן אַ נאַנצער מאָראַליסט באַ דער קרעטשמע.

האָצמאַך האָט איינעם אַ שטריך, וועלכער דערנעענטערט אים אַפֿן ערשטן בליק מיט דער „קישעפּמאַכערן“. האָצמאַך האָט אויך אויסגעלערנט ריידן וועגן אַלץ, ריידן פֿראַנק אוּן פֿרי. אויב אָבער באַ דער „קישעפּמאַכערן“ דערגייט עס בּיז צינגיזם, איז עס באַ האָצמאַכן שטענדיק נאָענט צו „פֿרייליעכער“ טראַגישקייט.

עס איז אינטערעסאַנט צו באַמערקן וועגן האָצמאַכס באַציונג צו ר' אַוראָמצען. אין זיין הויז וועלן מיר, אַז האָצמאַך האָט זייער וויניק רעספּעקט, ניט נאָר פֿאַר באַסיען, נאָר פֿאַר די נעסט. ניט נאָר ער האָט מוירע, אַז עמיצער זאָל באַ אים „ניט אַנטלייען אַ פּאָר זאָקנבענדלעך“, נאָר ער זינגט פֿאַר די מאַנירלעכע נעסט אַ לידל, וואָס דערציילט וער זיי זיינען אַליין:

„די מענטשן זענען היינט פֿאַלש אוּן פֿאַרשטעלט
אין דער מיינונג איז אַ יעדער פֿאַרשידן:
מיטן מויל רעט מען נאָר איינס אין דער וועלט,
אוּן אין האַרצן איז אומ-צו-פֿרידן;
אייער פֿרייַנט וועט דאָווקע ניט זיין אַזוי פֿויל
באַ זיך אין שטוב אייך שיין אופֿצונעמען,
פֿרייַנטלעך וועט ער ריידן צו-נ-אייך מיטן מויל
אוּן זיך טראַכטן „דער רוּעך זאָל אייך נעמען“.

אָט דידאָזיקע אָפֿענע ריידּ האָצמאַכס באַלייכטן נאָך מער זיין געשטאַלט. אויב וועגן די נעסט זאָגט ער דאָם וועלטל „דער רוּעך זאָל אייך נעמען“, האָט ער וועגן זיך אויך אַ מין וועלטל: דער רוּעך זאָל מיך נעמען“. האָצמאַך פֿאַרשטייט זיך נאָכן גוט אף זיך, דאָם ספּעציפֿישע מרייסט-וועלטל „האַנדלישאַפֿט איז ניט ברודערשאַפֿט“ קאָן אים שוין וויניק וואָס העלפֿן, ער האָט שוין פֿאַרלאָרן דעם אָפּשיי פֿאַר זיך, ער האָט אים פֿאַרלאָרן אין דעם מאָמענט, וועלן ער האָט דערפֿילט די עפֿנטלעכע מעריישקייט זיינע אוּן אויסגעשריען „דער רוּעך זאָל מיך נעמען“.

לייענדיק די „קישעפּמאַכערן“ זעט מען, אַז גאָלדפֿאַדן האָט דידאָזיקע פֿינגער געוואָלט אָפּלייקענען.

גאָלדפֿאַדנס „קישעפּמאַכערן“ האָט אָבער נעדאַרפֿט וואַרטן אַף אירע קינסטלעריישער אנטפּלעקונג נאָכן לאָנג. ערשט בּאַ דער שיין פֿון דער אָקטיאַבער-רעוואָלוציע האָט זיך דעם מעלוּכּישן יידישן טעאַטער אין מאָסקווע איינגעגעבן צו אַנטפּלעקן דאָס אַלעס, וואָס אין געשטאַנען הינטער דער געשטאַלט פֿון האָצמאַכן אוּן אַנדערע פֿינגער פֿון דער „קישעפּמאַכערן“. אוּן ערשט דאָ איז עס געוואָרן מעגלעך, אַז די „קישעפּמאַכערן“ זאָל דערהויבן ווערן צו אַ קינסטלעריישער אָפּלייקענונג פֿון אָט דער שטיק יידישער געשיכטע.

די יידישע בוּרזשוּאַ-אַסימיליאַטאָרישע אינטעליגענץ פֿון די אַפּאָלאָגעטישע, רוסיש-יידישע זשורנאַלן „ראַסווּעט“ אוּן „רוסקי יעוורעי“, **האָט זיך דערשראָקן פֿאַר גאָלדפֿאַדענען, גלייך ווי יענע ראבאָנים אוּן גאָטס סטראפּטשעס, וואָס האָבן זיך פֿון אָנהויב פֿון אַכצנטן יאָרהוּנדערט דערשראָקן פֿאַר בּערמאַנס וואַנדער-טעאַטער, אים מאַכרים געווען אוּן די אַכאַשוועריש-שפּיל אין פֿייער פֿאַר-ברענט.**

דער אַנטדעקער פֿון דער „יידישער גייסטיקער נאַציע“ אוּן „רוסקי יעוורעי“, ב. בראַנד האָט דערקלערט אַ מילכאָמע „די מאָטיוון פֿון (גאָלדפֿאַדנס א. פֿ.) דער יידישער דראַמע“. ב. בראַנד האָט אַ צימער נעטאָן, טאָמער וועלן גאָלדפֿאַדנס פּערסאָנאַזשן נאָכמער כּשאַד אָן וואַרפֿן אַף יידן באַ נאַטשאַלסטוווע. אוּן ער שיט פּעך אוּן שוועבל אַף גאָלדפֿאַדענען.

אָט ווי עס שרייבט בראַנד אוּן „רוסקי יעוורעי“:

„באַ דעם אַוטאָר (גאָלדפֿאַדן. א. פֿ.) באַגענענען מיר נאָך אַנדערע סצענעס, וואָס רופֿן אַרויס ניט נאָר אַ מיטלייד-שמייכל (צו גאָלדפֿאַדענען. א. פֿ.) נאָר אויך אַוויינע, וואָס וואַרפֿן נאָר-ניט קיין קלאָרע שיין אַף דעם מאַטעריאַלישן אויסזען זיינעם. אין רייד דאָ וועגן דער באַציונג פֿון דעם „פֿאָלק-פּאָעט אוּן דראַמאַטורג“ צום פֿאָלק גופֿא.

„אוּן דער דראַמע „די קישעפּמאַכערן“ ווייזט זיך פֿאַר אונדז אַ טיפּ פֿון אַ יידישן טענדלער, האָצמאַך. וועד עס איז נאָר באַקאָנט מיטן יידישן לעבן, וועד עס האָט נאָר אויסמערקזאָם דערלערנט זייער שטיינער אוּן האָט זיך געשאַפֿן אַ קלאָרן באַגריף וועגן דעם פֿאַרקישעפֿטן קרייז, וואָס כּאפּט אַרום דעם אָרעמען יידן פֿון זיין ווינקעלע, ווי ער צאַפּלט זיך זיין נאַנץ לעבן, ווי אַ פֿאַר-טשאדעטער ניט געפֿינעניק קיין אויסוועג פֿון זיין אומגליקלעכער לאַגע, יענער וועט געווּוּם פֿילן צו דידאָזיקע מענטשן אַ טיפֿן מיטלייד אוּן רחמנות...“

„אוּן אָט, אנשטאָט אַ וואַרעמען אָנטייל אוּן הייסער ליבע צו דידאָזיקע אומגליקלעכע, באַציט זיך דער „פֿאָלק-פּאָעט“ מיט אַ בייסעדיקער פֿיינטשאַפֿט צו זיי, ער טרעטירט זיי אוּן לאַכט זיי אוים מיט לעצאָנעס. האָצמאַך דערשיינט פֿאַר אונדז ווי אַן עמע-

סער קעשענְיק, ווִי אַ גאַנעוו, ער אִיז אַזאַ, ווָאם דער סאַמע פַּאר־
ברענטער יִידָאפָאב שטעלט זִיך ניט פַּאר אִין פַּאנטאַזיע, אַ יִידָא־
פַּאב, ווָאם הָאט ווענן „זשִידעם" אוּן עקסְפלואַטאציע דעם אִיבער
געטרִיבנסטן באגריף"...

אוּן גְאָלְדפַאדן... הָאט נָאך דִי הָאזע צו אָנרופַן זִיך „פַּאלק־
דִיכטער אוּן דראַמאטורג" *).

ווען מע נעמט אוּן באטראַכט, אַז דער „רוסקִי יעוורעי" אִיז נע־
ווען צו ענער צייט קוֹמפּאט דער איינציקער אָרגאַן פַּוּן דער יִידישער בור־
זשואַזי־דִיפּלאָמִירטער אינטעלִיגענץ, ווערט פַּאַרשטענדלעך דער באַטייט
פַּוּן בראַנדס אַרטִיקל.

מִינסק, אָוגוסט 1923.

*) ב. בראַנד „Мотивы еврейской драмы" „Русский Еврей"
נוּמ. 33 א. א. וו.

דָאם הייסט, אַז דִי אינפַֿירנדיקע קרייזן פַּוּן דער יִידישער בורזשו־
אַזיע אינטעלִיגענץ האָבן אָפּגעשטויסן גְאָלְדפַאדענען מִיט זִיין טעאַטער.

אָבער ניט לַאנג גערויערט דער ברויגעז צווישן דעמדאָזיקן אוי־
לעם אוּן גְאָלְדפַאדענען.

דִי פּאָגרָאמען פַּוּן דִי אַכציקער יָארן באַשטִימען אַ נייעם עטאַפּ
אִין גְאָלְדפַאדנם שאַפֶּן. גְאָלְדפַאדן קערט זִיך אָפּ פַּוּן דִי פַּיְנְגִּרן פַּוּן זיינע
ערשטע ווערק. גְאָלְדפַאדן ניט שוין דעמאָלט נייע סעריעם דראַמעם אוּן
לִידער, ווָאם האָבן שוין דִי יִידישע בורזשואַזיע ניט אופּגעריצט. אָבער
דָאם אִיז שוין אַ באַזונדער טעמע.

דיא יודענע

נישטא ד֫ער כּח ו֫אס מויד וויין

שאַרבלאַט פֿון א. גאָלדפֿאַדנס „דיא יודענע" (אָדעס 1869).
געפֿינט זיך אין מאָסקווער לענין-בּיבליאָטעק.

אינסטיטוט פאר ווייסרוסלענדישע קולטור — ייִדישע אָפּטיילונג.
Інстытут Беларускае культуры—Яўрэйскі Аддзел.

פאָלקלאָר.

י. גאָלדבערג.

באמערקונגען וועגן פאָעטישן שטייגער פון יידישן פאָלקליד.

זינט דו „מיטאָלאָגישע שולע" האָט פאַרלאָרן אירע שליטע אפּן געביט פון פאָלקלאָר אין זון פון אויסטייטשן זיין אינהאַלט, ווערט אלץ וויניקער „מיטאָלאָגיש" אויך אונדזער פאָרשטעלונג וועגן דעם באַשאַפער פון פאָלקלאָר. אַנשטאט דעם מיסטישן פאָלקגייסט, אָנ־שטאָט דעם האַלב־מעטאַפיזישן באַגריף פון אַ ניטרײַערענצירטער, אומפּערזענלעכער סטאַם־פאָלקמאַסע, שטעלט זיך אונדז פאָר אַלץ אָפּטער דער שאַפנדיקער יאָגיד, דער אינדיווידו 1).

דערדאָזיקער שאַפנדיקער אינדיווידו האָט, פאַרשטייט זיך, נע־הערט צו אַ געוויסער סוויווע, קלאַס, צייט, ער האָט אָבער אויך געהאט אין זיך פּײַל אינדיווידועלעס: ער האָט געקאָנט זיין טאַלאַנטפֿול אָדער טאַלאַנטלאָז, זיין, אזוי צו זאָגן, אַ דיכטעטאַנט פון אַ געוויסן צוויג פון פאָלקלאָר, לעמאָשל, פון פאָלקליד, אָדער אַ ספּעציאַליסט, אַפּילע אַ פּראָפּעסיאָנאַל (אזוינע פּראָפּעסיאָנאַלן פון פאָלקליד עקזיסטירן נאָך אדהאיאָם אין רוסלאַנד, אָלאָנעצער קאַנט, לעמאָשל). דאָס ליד, וואָס ער האָט באַשאַפן, דערגייט צו אונדז אַנאָנים, ווערט איבערגעאַנדערשט, וואַריאירט. אָבער אין דאָם האָוו פאַלן לינט ניט די אַנאָנימקייט און וואַריאירבארקייט אין טאָך פון דעם איניען. עס איז ניט מער ווי אַ פאַקטאָר אין דעם פאָלקשאפן — צייטנווייז אַ נענאַטיווער, וואָס ווערט דערקלערט דורך דער קורצקייט פון דעם באַפּע־זיקאָרן 2).

---

1). אַ יאָר 50 צוריק האָט מען געטראַכט נאָר אַנדערש. דער באַ־קאַנטער דייטשער פּילאָלאָג און דיכטער קארל ווימראַק, איז איבערצייגט, אז Volkslieder keine Verfasser zu haben pflegen אין האַלט פאַר אַ „כּלליקהאַשעם" צו זאָגן, לעמאָשל, דעם נאָמען פון דעם אַוטאָר פון נובעלוגענגן־ליד (זע די איינלייטונג צו ק. ווימראַקס איבערזעצונג פון נובעלוגענגן־ליד 23 אופלאַגע 1871 י.).

2) אַז די אַנאָנימקייט און וואַריאירבארקייט זיינען נוט קיין „מוז" פאַרן פאָלקליד, קאָן מען זעען דערפון, וואָס עס בייט זיך פאַר אונדז נאָרנוט אין דער אָפּשאצונג פון אַ ליד, אויב צופּעלוק וויסן מיר, ווער אוז זיין אַוטאָר. לעמאָשל, מיר וויסן, וועלכער מאַסקווער רויבער־זינג האָט אַנערעד 180 יאָר צוריק געדיכטעט דאָם באַרימטע באַנדיטישע „Не шуми мать зеленая дубровушка".

אויך וויסן מיר, וועלכע דאָרף־מיידל האָט געשאַפן דאָם פאָפּולערע „Віют вітры". וויייטער זיינען פאַראן פּיל לידער, וואָס מיר האָבן פון זיי נאָר אויף טעקסט, אָן וואַריאַנטן.

פּונקט ווי דער „ליטעראַרישער" פּאָעט, אַרויסגיונדיק אין לידּ דאָם, וואָס שטאַמט פון זיין אינדיווידועלן טאַלאַנט, לעבן־איינדרוקן, איז אונטערגעוואָרפן אין דערזעלביקער ציים, באַוווסטזוניק, צו אומבא־וווסטזוניק, אַ געוויסן סכום געוואָנהייטן און קלאָנים פון דער ליטערא־רישער שול, צו וועלכער ער האָט געהערט, — אזוי קומט עס פאָר אויך מיטן מינדלעכן פאָלקדיכטער. מערניט, וואָס דער מינדלעכער דיכטער האָט צו טאָן מיט עפּעס אַווינס, וואָס אין פּיל עלטער, טרא־דיציאָנעלער, איינגעשפּאַרטער, אידער וועלכע עס אין ליטעראַרישע שול, — ער האָט צו טאָן מיט אַ פּיל־הונדערטיאָריקן קאַנאָן.

ווען אַ גרויסרוסישער פּויער זעצט זיך באַם טיש און טראַכט וועגן זיין געליבטער — מעג דער טיש זיין פון סאָסנע אָדער אַ בערעזע־נער, די געליבטע מעג זיין בלאָנד אָדער שוואַרץ, — אָבער זינגען וועט דער פּויער (אויב אַפּילע ער טראַכט אוים דאָס ליד דאָ אפּן אָרט), אַז זיצן זיצט ער בא אַ דעמבענעם טיש — Сяду я за дубо-вый стол און טראַכט וועגן די בלאָנדע צעפּ рысы косы פון זיין געליבטער, וויל אָט די פאַרטימע אויסדרוקן זאָגט אים אונטער אין ס'אָדערט פון אים דעסטאָטש דער לידער־קאַנאָן.

בא אַן אוקראַנישן פּויער וועט, פאַרקערט, די געליבטע זיין אין לידּ דאַווקע שוואַרץ, מיט קאַרע אויגן („קאריּ אָטשי") און שוואַרצע אויגנבערעמען — черноброва.

די שטרענגקייט פונם קאַנאָן, וואָס פאָדערט נאָנץ גרויסע קאָר־באָנעם מיצאַד דער ווירקלעכקייט, איז גוידעם, אז דאָם, וואָס ווערט דאָסאָזו צוגעשריבן דעם פאָלקליד: „ניט געקוצלטקייט", „אומטל־באַרקייט" א. ה. גל. איז, אייגנטלעך, אין מינדלעכן לידּ ניט קיין אָפּטערע דערשיינונג אידער אין „ליטעראַרישן".

די פאַרטיקע קאַנאָן־עלעמענטן מאַכן פאַר מענלעך, אַז צייט־ווייז זאָל אַ לידּ אויסווואַקסן אף אַ קאָלעקטיוון אויפן טאַקע אין בוכשטאבלעכן זין. באַ נאָרקון איז פאַראַן אַ גראַציעזע מאַיסע „וויַ אַ לידּ איז געבאָרן געווארן". אין איר ווערט דערציילט, וויַ וועשערנס אויסהענגעדיק וועש אפּן הויף, האָבן באַשאפּן אַ ניי לידּ. איינע האָט אויסגעטראַכט און אויסגעזונגען איין פּערז, די צווייטע האָט אונטערג־כאפּט די טעמע אין דעם מאָטיוו און צוגעגעבן נאָך אַ פּערז, די דריטע א דריטן און אזוי ווייטער, ביז עס האָט זיך באַקומען אַ נאַנץ לידּ,

וואָס איז האַנאַם נאָך נישט נאַנץ פּאָלקאָם, ווייניק אָרינגעל, אָבער נישט ערגער פּאַר פּיל אנדערע אין זעט אוים וויַ אויסגענאָסן פּון איין שטיק. די סיבע איז, וואָס אַלע וועשערנס האָבן געגומען די פּאַרטיקע בילדער, עפּיטעטן, ריידנארטן פּון איין דעמזעלבּיקן אַלגעמיין־באַקאַנטן שטייגער, אלין אזעלבע עלעמענטן, וואָס פּאַסן זיך צו זייער לייבּט איינער צום צווייטן.

באַ זיין גאַנצער שטאַרקייט אוּן איינגעוואָרצלטקייט איז אויך אַ קאַנאָן, פּאַרשטייט זיך, נישט אייביק. דער פּראָצעס פּון זיין פּארשווינדן איז אָבער זייער אַ לאַנגדויערנדיקער.

אין באַצוג צום יידישן פּאָלקליד איז שווער צו רייד׳ן, ווי עס וועט שפּעטער באַווייזן ווערן, וועלן מיר אַ קאַנאָן. מען דאַרף זיך באַגעגענען מיט טערמין „שטייגער", אַ מאַדריינע אַ שוואַרער, וויל די עלע־מענטן פּון זיינען פּיל פּאָלקסיקער, נישט אזוי פּאַרגלייווערט, ווי אין אַ קאַנאָן.

די אופּגאַבע פּון די קומענדיקע עטלעכע קאַפּיטלען איז אָנ־צוווייזן אף איניקע איינטומלעכקייטן אינם שטייגער פּון יידישן פּאָלקליד.

אריפּגייענדיק אף אַ וועג, קומאַט נישט קיין באַטראַטענעם, איז נאַנין נאַטירלעך, אז אין אַרטיקל וועלן מיר פּראַנן ווערן געשטעלט איידער באַלויכטן ווערן. ביכלאַל איז די אופּגאַבע פּון אַרטיקל אַ דעסקריפּטיוועּ, צו קאָנסטאַטירן אוּן באַשרייבּן איניקע פּאַקטן. אויב דערבּי וועלן אַרויסגעזוּכט ווערן נעווויסע האַשאָרעם אוּן הינפאָטעזן, לינט דאָס הויפּטנעוויכט נישט אין זיי.

I.

די עפּיטעטאלאָגיע און פּראָזאָלאָגיע פון יידישן פּאָלקליד.

ווען מיר באַקאָנען זיך מיטן מינדלעכן לייד פּון איניקע פּעל־קער, באַזונדערס פּון די, וואָס פּאַרמאָגן אַ רייכע אוּן אַלטע פּאָלק־עפּיק, לעמאָשל, די רוסן אוּן אַלטגריכן, וואַרפּן זיך אונדז פּריער פּאַר אַלץ אין די אויגן די פּארטיקע קאַנאָניזירטע עלעמענטן, פּון וועלכע עם שטעלט זיך צוזוף דער זאַץ אוּן וויטער דאָס נאַנצע לייד. דיזאָ־זיקע עלעמענטן זיינען אויסערהויפּט די אַזויגערופּענע „שטענדיקע, צו־געבונדענע עפּיטעטן" אוּן אויך נאַנצע פּראַזן, די „פּארהייליקטע אויס־דרוקן" (expressions sacrées).

אין רוסישן איז דער הילד שטענדיק אַ „удал-добрый молодец", אַנגעטאָן איז ער דאווקע אין «лапотки семи шелков» אוּן אין גשלעג כאפט ער דעם סוינע ניט אנדערש פּאר «белы руки» זאָל דער סוינע זיין אַפּילע „אַן אראפּין" (אַ נעגער).

א מיידל איז א «душа красна-девица» דער פּירשט איז א „солнышко красно", דאָס ווארט „יאם", טאר ניט שטיין אליין, עס מוז זיין דער „בלויער יאם". דאָס ווארט „וואָלף" ציט מיט זיך שטענ־דיק דעם עפּיטעט серый (דער גראָער) א. ד. נ.

אין אַלטגריכישן עפּאָס זיינען די כּוואליעס פּון יאָם גראד שווארץ, פּינצטער (ניט בלוי), דער העלד איז שטענדיק אַ געטלעכער העלד (עם פּינוירט אַפּילע אַ געטלעכער כּאַיירים־פּאַסטעך); דער קעמפּער טראָגט אַ לאַנג־שאָטנדיקן שפּיז (ד. ה. אזא, וואָס וואַרפּט פּון זיך אָפּ אַ לאַנגן שאָטן); ניט פּאָשעט דער העלד עסט, נאָר „ער איז זיך מעהאַנע מיט זיסער שפּייז אוּן געטראַנק" (ביישפּיל פּון אַ פּאַרהייליקטן אויסדרוק, וואָס איז ברייטער פּאַר אַן עפּיטעט). אַפּילע צו יעדן אייגנאמען איז צוגעבונדן אַ שטענדיקער עפּיטעט אדיסי דער „קלוג־לייסטיקער", אכיל דער „שנעלפּיסיקער" אוכדוימע.

פּיל זייטן וואָלט מען קאָנען פּארנעמען מיט אויפּגאָבע ביישפּילן.

מע דאַרף באַמערקן אָט וואָס: דאָס ראָוו עפּיטעטן, פּארהייליקטע אויסדרוקן פּון רוסישן לייד זיינען ספּעציפּיש לידערישע, אוּן אַ קלע־ערער מאָס זיינען זיי מעגלעך אויך אין דער מאיסטער «Сказка» אָבער דאָפּראָו אבסאָלוט אומענלעך אוּן דער אַלטענגלישער שפּראַך. זאָל לעמאָשל, אַ רוס אַ זאָג טאָן וועגן זיין קאָלע «Маша душа», **«Степан удал-добрый молодец» אַדער «красна-девица» וועגן זיינעם א באקאנטן, אז די לעצטע ווערטער שטעלן** זיך אוּן נעגנזפּיסלעך, עס איז עפּעס ניט די נאַטירלעכע שפּראַך, וואָס מענטשן רייד׳ן צווישן זיך, עס איז אַ ציטאַט פּונם לידער־שטייגער, וואָס אוּן דער אומגאַנג־שפּראַך. הייסט דאָס ניט אף אַ פּאַסנדיקן אָרט, קלינגט עס אַפּילע אירָאָניש.

לאָמיר ברענגן עטלעכע ביישפּילן נאָר פּון אַן אַנדער נעביט. דער אויסדרוק „טאַטע־פּאָטער" איז אַ טלינע שטיינשער, וואָס קען געברויכט ווערן נאָר אוּן אַ טלינע אָדער אוּן עפּעס אַזוינס, וואָס איז טלינער אַ „באַסערוועדאָם" קען מען זאָגן: „ליבער פּאָטער", „טייערער פּא־טער", עפּשער „זיסער פּאָטער", אָבער פּאַר קיין פּאַל ניט „טאַטע־פּאָטער"... עס איז סטילייסטיש אומענלעך. אזוינע מינים ווערטער זיי־נען אויך „כיין־לייטועליקייט", „לאַנג". זיי גהערן ספּעציפּיש דעם טלינע־לאָשן אָדער דעם מעלאַמדישן. דער אויסדרוק „מיין האַרץ איז אַנגעלאָדן" נעהערט דעם טלינע־לאָשן אָדער דער שפּראַך פּון אַ „קלאָנ", ווי אַ יידענע וויינט האַלב־רימיש איבער אַ קייווער.

עס איז אַלעמען באקאַנט, אז די מעלאַמדים פּארטיישן טא־נאַך עפּעס נאָר אף אַ מאָדנער שפּראַך, ניט אף דער נעווויינטלעכער, וואָס דער מעלאַמעד רעט אף איר מיט זיין וויב אוּן קינד אוּן מיט די טאַלמידים נופּע. אזא מין אויסטערלישע איבערזעצונג שטאַמט ניט בלויז פּון דער ווירקונג פּון די פּארציטיקע מוסער־סאָרים (יאָרה. 16—17), נאָר איבערהויפּט דערפּון, וואָס דורך דער ניטגעווויינטלעכקייט פּון דער שפּראַך וויל דער מעלאַמעד אין דער איבערזעצונג איבערגעבן די פּייערלעכקייט, ניט־וואָלעדיקייט פּון אָרינגאַל, ווי ער, דער מע־לאַמעד, פּארשטייט אים. דאָמזעלביקע איז אין דער טלינע: דורך אזעלכע ווערטער, ווי „לאַנג", „נעאַפּערט" אוּן ד. נ. וויל מען זיך דערהויבן צו דעם העברעישן אוּן אַראַמישן מוסטער פּון טפּילע אוּן פּייעט.

באַגרינדנדיק זיך, פּארשטייט זיך, אפּן קאָנאָן פּון גרינדישן לייד, זאָגט אַריסטאָטל אין זיין „פּאָעטיק" קלאָר אוּן בוילעט, אז קעדיי די שפּראַך זאָל זיין פּאָעטיש, דאַרף זי האָבן אין זיך ע פּ ע ס פּ ר ע מ ד ם "... אוּן אזוי איז טאקע נעווען די אַלטגריכישע פּאָעטישע שפּראַך מיט אירע אַרכאַיזמען, קאָמפּליצירטע עפּיטעטן, רייך אָרנא־מענטירטע פּארהייליקטע אויסדרוקן, וואָס פּארשטייט זיך, קיין נריך האָט אין לעבן אזוי ניט נערעט.

אזוי איז די שפּראַך פּון רוסישן אַלטן בילינע־שטיינער.

אין זיין אַרטיק „Языкъ пѣсни и языкъ прозы“ ברענט א. נ. וועסעלאוויסקי נאָך פֿיל ביישפּילן פֿון אוצר מין פֿאַרפֿאַרעמדונג צווישן דער שפּראַך פֿון ליד און דער אַלטענגלעכער. פֿאַראַן ערטער אין דייטשלאַנד און אין פֿראַנקרייך, וווּ די פֿאָלקליִדער ווערן געזונגען אוּן געדיכטעט נוּט אַפֿן אָרטיקן דיאַלעקט, נאָר עפּעס אַף אַ מין ליטעראַרישער שפּראַך, אוּן דער צייט, וועלן, לעמאָשל, די מאַיסעס ווערן דערציילט אַפֿן אָרטיקן דיאַלעקט. דאָסזעלביקע אוּן נאָרוועגיען, אוּן ליטע (דעם אַנאַליז אוּן דערקלערונג פֿון די פֿאַקטן, זע אוּן דעמאָנסטראַטיוו **אָרטיקל.** A. H. Веселовскій «Поэтика» т. I)

וועגן דעם ייִדישן פֿאָלקליד דאַרף קאָנסטאַטירט ווערן אָט וואָס: די שפּראַך איז דיוועלביקע, וואָס דער אַלטענגלעכער „מאַמע־לאָשן“ אויסער וואס אין די אַווענערוּפֿענע „רעלעוואַנטע ליִדער“ וואַרפֿט **זיך אַרכאַיזמען (אוּן אייניקע באַאַדן פֿון אַלטדייטשישער אָפּשטאַמונג),** געזונגען אַף די פֿאַרשיידענע אָרטיקע דיאַלעקטן. זייער ועלטן געפֿינען זיך אַרכאַיזמען, (אוּן אייניקע באַאַדן פֿון אַלטדייטשישער אָפּשטאַמונג), דייטשמערישקייט (אוּן אייניקע נייסטע סענטימענטאַלע ליִדער), ווייטער „מאקאראנישער לָשן“„ ד. ה. אַ מישונג מיט אַ גאָר פֿרעמדער שפּראַך, ווי, לעמאָשל, „שמולעניו, שמולעניו, פּראַוויִדעץ טו נאַש“. ביכלאַל זיינען דעם ייִדישן פֿאָלקליד פֿרעמד סאַי שטענדיקע, צופֿעליקע בוּנדענע עפּיזאָדן, סאַי פֿאַרהייליקטע אויסדרוקן.

אוּן באַצוג צו דער עפּיזאָדאָליע פֿון ייִדישן פֿאָלקליד זיינען אינטערעסאַנט די רעזולטאַטן פֿון אוצ מין „פּראָבע“. עס זיינען גענומען געוואָרן אַכט הויפּטווערטער, פֿון זי פֿיר, וואָס באַדייטן קענגשטאַנדן פֿון דער נאַטור (די זון, דאָס פֿייער, דער בוים, די בלוּם), אין פֿיר פֿון סאָציאַלן לעבן (טאַטע, מאַמע, באָבֿע, מיידל). עס זיינען אויסגענעציילט געוואָרן אין דער ליִדער־וואַמלונג פֿון גינזבורג אוּן מאַרעק (די גרעסטע—ליוט דער צאָל ליִדער אוּן זייער פֿיל־אַרטיקייט, וואָס מיר פֿאַרמאָגן אַדהאַיאָם) אַלע פֿאַלן, וווּ יעדער פֿון די ווערטער ווערט געברויכט אַליין, נאָר אָן אַן עפּיזאָד, אוּן אויך מיט אַן עפּיזאָד אוּן מיט וועלכן. אזוי וווּ עס איז גאַנץ מעטוישטעש דער גרענעץ צווישן עפּיזאָד אוּן פֿאָשטן אַטריבוּט, זיינען גענומען געוואָרן אוּן באַטראַכט אויך די אַטריבוּטן. וועו אַ וואָרט באַגענגט זיך אוּן אַ רעפֿריין, וואָס כאַוועט זיך איבער אוּן ליִד עטלעכע מאָל, דעמאָלט איז דאָס וואָרט געציילט געוואָרן נאָר איינמאָל. וועו עס טרעפֿט זיך אָבער אוּן פֿאַרשיידענע וואַריאַנטן פֿון עפּעס אַ ליִד, דעמאָלט ווערט עס געציילט עטלעכע מאָל.

אָט וואָס עס האָט זיך באַקומען:

די זון איז ביכלאַל, וווּ עס וויוּט זיך אַרוים, נוּט קיין אָפּטער נאַסט אוּן ייִדישן פֿאָלקליד. אוּן נאַנץ „גינזבורג אוּן מאַרעק“ געפֿינט זיך עס נוּט מער וווּ פֿיר מאָל אוּן וועלכן עס איז עפּיזאָד אָדער אַטריבוּט. איין מאָל „די זאָנע“.

דאָס וואָרט „פֿייער“ געפֿינט זיך 16 מאָל אַליין; 1 מאָל — אַ „גרויסער פֿייער“. אוּן מאָל — „אַ שטראַל פֿייער“.

דאָס וואָרט „בוים“ („בוימעלע“, אויך „בוימער“) אַליין — 19 מאָל; 1 מאָל — „גרינינקע בוימעלע“. 1 מאָל „טייטלבוים“ (אוּן אַן אַלטער באַאַדן).

„בלוּם“ — 4 מאָל אַליין; 1 מאָל — די שענסטע בלוּם; 1 מאָל — רויזן אוּן בלוּמען; 1 מאָל — שיינע רויז; 1 מאָל — שיינע ראָזע; 1 מאָל - אַ ראָזנבלוּם, 1 מאָל — די ראָזע; 1 מאָל — טייערע בלוּמען; 1 מאָל — ראָזוועוע בלוּם.

„טאַטע“ (אָדער „פֿאָטער“) — 8 מאָל אַליין. 1 מאָל — רייכער טאַטע; 2 מאָל — ליִבער פֿאָטער; 3 מאָל — נעליִבטער פֿאָטער; 2 מאָל - - טייערער פֿאָטער; 1 מאָל — טייערער טאַטע; 1 מאָל — אַלטער טאַטע; 1 מאָל — נעטרייער פֿאָטער; 1 מאָל — די דופּלאַקאַציע „טאַטע פֿאָטער“ (אוּן אַ רעליגיעזן ליִד); 1 מאָל — פֿאַרפֿלוכטער פֿאָטער (אוּן אַ ליִד וועגן אַ פֿאַרפֿירטער פֿרייַן, וווּ דער סיגנון אַנטשפּרעכט דעם וואָרט „פֿרייַן“); 1 מאָל — דער פֿאָטער, דער טאטער, דער קיידער.

„מאַמע“ (אָדער „מוטער“) — 133 מאָל אַליין; 2 מאָל — ליִבע מאַמע; 4 מאָל — ליִב מוטער; 4 מאָל — ליִבע מוטער; 4 מאָל — ליִבסטע מוטער; 3 מאָל — נעטרייע מוטער; 1 מאָל — איינציג מוטער; 1 מאָל — נוטע מאַמע; 1 מאָל — נוטע מוטער; 1 מאָל — שלעכטע מוטער; 2 מאָל — אומגליקלעכע מוטער.

„באָבֿער“)„באָבֿערים“) — 17 מאָל אַליין; 3 מאָל שיינער באָבֿער; 1 מאָל — פֿויל באָבֿערים; 1 מאָל — נאַרישער באָבֿער; 2 מאָל — אַ באָבֿער אַ צאַצקע; 1 מאָל — אָרעמער באָבֿער.

„מיידל“ (אָדער מיידעלע, זייער זעלטן „מאַד“) — 42 מאָל אַליין; 6 מאָל — שיין, שיינע מיידל; 1 מאָל — שיינע, ערלעכע; 1 מאָל — שיין וווּ אַ רעגדל נאָלד; 1 מאָל — שענסטע; 9 מאָל — יונג מיידעלע; 1 מאָל — אַ מיידל, אַן אויסנאַם פֿון דער וועלט; 1 מאָל — שיין אוּן אידל; 1 מאָל — פֿיינע; 1 מאָל — מיעסע; 1 מאָל — שיינינקע; 2 מאָל — ליִבע; 6 מאָל — מיין נעטרייע; 1 מאָל — אָרעם מיידל; 1 מאָל — אַלטע מאד; 1 מאָל — אַ פּראָקליאַטע (אוּן אַ סאָלדאַטסקן ליִד); 1 מאָל — מיידל־לעבן; 1 מאָל — מיידעם לעבן (פֿאַרדייטשט).

אַזוי וווּ די ווערטער, וואָס דריקן אויס צערטלעכקייט, קענען אַ מאָל פֿאַרבייטן אַן עפּיזאָד, זיינען אויסגעשריבן נעוואָרן אויך דיזאָוויקע. אוּן באַצוג צו אַ מיידל: דושע־לעבן (1 מאָל); ליִב־לעבן (3 מאָל); דושיניע־לעבן (1 מאָל); דושיניע, דושינקע — (7 מאָל); ליובינקע (6 מאָל); מיין לעבן, מיין בעסטער פֿרייַנט (1 מאָל); דושינקע (1 מאָל); טייערע נעשאָמע (1 מאָל); זים־לעבן (3 מאָל); מיין לעבן (3 מאָל); טייער לעבן (1 מאָל); נעשאָמע (1 מאָל); נעלבֿאָמע (1 מאָל); דושע (2 מאָל); ליובע (5 מאָל); ליִבע דושע (1 מאָל); טייערע קרוין (1 מאָל); מיין קרוין (1 מאָל); קרוין־לעבן (1 מאָל); האַרצעס לעבן (1 מאָל — פֿאַרדייטשט).

אוּן באַצוג צו אַ מאַמען: „מאַמעניו־ליובעניו, אוּן אויסאָל אַ גאַנצער וואַסערפֿאָל פֿון מעלאָדישער צערטלעכקייט: „מאַמעניו — ליובעניו — קרוינעלע — האַרצעלע“.

וויי עס איז צו זען פֿון דער „פּראָבע“, שטייט דער סובסטאַנטיוו דאָסראָוו אליין, אָן וועלכן עס איז עפּיזאָד; די עפּיזאָדן אוּן אַטריבוטן זיינען קומאַט בלויז פֿאַרמעל־אַצ י י כ ע נ ע נ ד ן ק ע (לעמאָשל: שיין, פֿיין, שלעכט, מויע) אָבער נוט קיין מאַלעריש („לאַנגשאַטנדיקער שפּיז“ — דאָס איז מאַלעריש), אויך נוט קיין „באַפֿוצנדיקע“ אוּן געווּיס נוט קיין שטענדיקע, ביכלאַל אַלץ, וווּ אוּן דער אַלטענגלעכער שפּראַך, אוּן פּראָזע. אַפֿיל די צערטלעכע ווערטער זיינען דיזעלביקע, וואָס אוּן דער אומגאַנג־שפּראַך. פֿאַרשטייט זיך, עס זיינען נוט

וויכטיק קלייע דיפֿערענצן אין צאָל (לעמאָשל, דאָם וואָם אין גינז־
בורג אין מאַרעק נעפֿינט זיך „דושינקע" 7 מאָל אין „ליובינקע" 6
מאָל). עס קענען נעמאַכט ווערן פֿרוווּן מיט אַנדערע ווערטער, אָבער
דער רעזולטאַט וועט זיין אומנעפֿער דערזעלבינקער. מיט נאַנין קנאַפּע
אויסנאַמען איז דיַ עפּיטעמאָלאָגיע פֿון פֿאָלקליד דיזעלבינקע, וואָם אין
דער אַלטענלענדער שפּראַך.

מיקוייע דער פֿראַזאָלאָגיע איז מעטאָדיש זייער שווער צו מאַכן
„פֿראָבן". אז דאָם יידישע פֿאָלקליד ביכלאַל פֿאַרמאָגט נוט קיין פֿאַר־
הילוקטע אויסדרוקן, דאָם איז דאָך אַ טעות אַ נענאַטווות. אוּן אַז עפּעס
איז ניטאָ, דערוף קען מען דאָכראָוו נאָר אָנווייזן, אָבער ניט באַווייזן
דאָם בעאָיסעס אומויפֿסים. לאָז דער לעזער אויפֿמערקזאַם לייענען אין
יידיש פֿאָלקליד נאָך דעם צווייטן, וועט ער זיך איבערצייגן אז דיַ
פֿראַזע איז דאָ ביכלאַל דיזעלבינקע, וואָם אין דער „עווייגטלעבער שפּראַך,
צייטנווייז נאָר מאָדיפֿיצירט לויט דיַ פֿאַדערונגען פֿון ריטם. לעמאָשל,
„דו מיין ליבע מוטער" — וואָלט זיין פּראָזע, „מוטער דו ליבע דו
מיין" — דאָם איז שוין ריטמיש מאָדיפֿיצירט. עס באַגענענען זיך אויך
אין יידישן ליד באַליבטע פֿראַזן, לעמאָשל, אין דיַ ליבע־לידער טרעפֿט
זיך צענדליקער מאָל „שפּאַצירן זיינען מיר ביידע נענאַנגען", אָבער דאָם
איז ניט מער ווי אַ באַליבט בילד, אויסגעדריקט אַנדערש אין נאַנין פּאָ־
שעטע אַלטענלענדער ווערטער, אוּן פֿאַר קיין פֿאַל ניט קיין „ספּעציפֿיש־
פּאָעטישער פֿאַרהייליקטער אויסדרוק".

הייסט דאָם, אין פֿאַרגלייך מיט דיַ לידער פֿון איינקע אַנדערע
פֿעלקער, איז דיַ שפּראַך פֿון יידישן פֿאָלקליד פּאָשעט, אַלטענלעך,
ווייניק מאָלעריש, וויניק פֿאַרפּוצט 3).

אירע שטאַרקסטע ווירקונגמיטלען פֿאַרמאָגט דאָם יידישע פֿאַלק־
ליד ניט אין דעם אייגצלנעם וואָרט אָדער זאַץ, נאָר אין דעם אַנסאַמבל,
דער קאָמפּאָזיציע.

דיַ באַשיידנקייט פֿון דעם אייגצלנעם וואָרט מאַכט עפּעס ווי בוי־
לעטער דעם צאַרטן נעבוי פֿון דעם גאַנצן.

אָבער וועגן דעם — וויטער.

II.

דער שטייגער פון דערציילנדיקן ליד.

אין זיין אַרטיקל „דיַ נעטער אים עקויל" — ברענט היינע אַן
אַלט ליד, אַרויסגענומען פֿון אַ בוך פֿון 17־טן יאָרהונדערט, אויבער־
געדרוקט מיט אַ דורכלאָז פֿון איין סטראָפֿע אין ארגים־ברענטאנאס
פּאָפּולערן זאַמלבוך „דעם קנאַבען וווּנדערהארן". אָבער וואס מיט אַן
עמעס אין עס אַ דייטשיש פֿאָלקליד אין נעווים פֿיל עלטער פֿאַרן
17־טן יאָרהונדערט. עס איז דאָס בארימטע „טאַנהייזערליד".

Nun will ich aber heben an,
Vom Tannhäuser wollen wir singen,
Und was er Wunders hat getan
Mit Frau Venussinen.

Der Tannhäuser war ein Ritter gut,
Er wollt' gross' Wunder schauen;
Da zog er in Frau Venus' Berg
Zu andern schoenen Frauen.
«Herr Tannhäuser, Ihr seid mir lieb,
Daran wollt Ihr gedenken
Ihr habt mir einen Eid geschworen,
Ihr wollt nicht von mir wanken».
«Frau Venus, ich hab' es nicht getan,
Ich will dem widersprechen,
Denn niemand spricht das mehr als Ihr,
Gott helf' mir zu den Rechten».

דער דיאַלאָג צווישן טאַנהייזערן אוּן דער נעטין וועגן פֿאַר־
נעמט נאָך נאַנצע צען סטראָפֿן, ביז וועגן לאָזט אָפּ טאַנהייזערן אוּן
זאָגט אים אָן אַפֿן וועג:

Tannhäuser, wollt Ihr Urlaub han,
Nehmt Urlaub von den Greisen,
Und wo Ihr in dem Land umfahren
Mein Lob das sollt Ihr preisen.
Der Tannhäuser zog wieder aus dem Berg,
In Jammer und in Reuen:—
Ich will den gen Rom in die fromme Stadt.
All auf den Papst vertrauen
Nun fahr ich fröhlich auf die Bahn,
Gott muss es immer walten
Zu einem Papst, der heisst Urban
Ob er mich wolle behalten.
«Herr Papst, Ihr geistlicher Vater mein,
Ich klag'euch meine Sünde,
Die ich mein Tag begangen hab'
Als ich euch will verkünden.
«Ich bin gewesen ein ganzes Jahr
Bei Venus, einer Frauen,
Nun will ich Beicht und Buss'empfahn,
Ob ich möcht' Gott anschauen.

דער פּויבסט זאָגט טאַנהייזערן, אז עס איז פֿאַר אים קיין מעגלעך
נימאָ, פּונקט ווי עס קען ניט אויפֿבליען דער שטעקן אין דעם פּויפּסט'ס
האַנט.

Da zog er wieder (ד. ה. טאַנהייזער) aus der Stadt,
«In Jammer und in Leiden
Maria Mutter, reine Magd,
Muss ich mich von dir scheiden.
So zieh' ich wieder in den Berg,
Ewiglich und ohne Ende,
Zu Venus meiner Frauen zart,
Wohin mich Gott will wenden.
Seid willkommen, Tannhäuser gut.
Ich hab' Euch lang entbehret,
Willkomdn Seid, mein liebster Herr.
Du Held, mir treu bekehret».

דאָם ליד פֿאַרענדיקט זיך מיט דריי דערציילערישע (ניט דיאַלא־
גישע אָדער מאָנאָלאָגישע) סטראָפֿעס וועגן דעם, אז דעם פּויפּסט'ס
שטעקן האָט אויבער דריי טעג גראַד אויפֿגעבליט (פּונקט ווי ארנם

3) וועגן דער אויספֿאַלקווט אוּן באַשיידנקווט פֿון דער שפּראַך אוּן
אלטן דיוטשן פֿאָלקליד (ווּאָם צו אים שטויט אוגדזער ליד אוּן דער
Geschichte der deutschen נאָענטסטער קריוווּעשאפֿט) זע בא שערערן
Literatur XII A 1919 s. 109.

שטעקן), אָבער טאַנהייזער האָט זיך שוין וועגן דעם ניט דערווײַסט. אויך ווערט ארויסגעזאָגט דער מיסער האַסקל, אַז קיינמאָל טאָר ניט אַ פֿרוי־מענטער אינגאַנצן אָפּשטויסן דעם באַלעבעט.

היינע איז אַנטציקט פֿון ליד, סאי פֿון אינהאַלט (דאָס שטערט אים ניט טייקף מאַכן דערפֿון אַ פֿאַראָדיע), סאי פֿון דער פֿאָרם, פֿון דער קאָמפּאָזיציע. וועגן דער לעצטער שרייבט ער אָט וואָס:

„וויַ הערלעך איז דאָס נעדיכט! שוין באַם אָנפֿאַנג נעפֿינען מיר אַן אָרט פֿון וווּנדערבאַרן עפֿעקט. דער דיכטער ניט אונדז דעם ענטפֿער פֿון פֿרוי וועגן אין זאָגט אונדז ניט פֿריער, וואָס אַזוינס האָט טאַנהייזער נעפֿרעגט, אזוי אז דורכדעם זאָל ארויסגערופֿן ווערן דער ענטפֿער. דורך דעמדאָזיקן עלעמענט (דורכלאָז) נעווינט אונדזער פֿאַנטאַזיע אַ פֿרייען אָרט אַף צו פֿאַנאַנדערשפּילן זיך אין צו טרעפֿן, וואָס אזוינס האָט נעזאָגט טאַנהייזער“.

לאָמיר איצט, ליט היינעס ביישפּיל, אליין צוקוקן זיך נעענטער צו דער קאָמפּאָזיציע פֿון ליד. צוּם אָנהויב אַן אַריינפֿיר... דער דיכטער רופֿט עפּעס ווי צוגוף דעם אוילעם הערן, וואָס ער וועט זינגען; אין רופֿט אויך אויס, וואָס וועט זיין די טעמע. אין טייקף, ניט דערקלערט דיק, ווי לאַנג איז טאַנהייזער אָפּגעוועזן בא פֿרוי וועגוּם אין אז ער ווילּ שוין צוריק (דאָס אַליין דערווײַסן מיר זיך שפּעטער), נייט דער דיכטער אינער צוּם דיאַלאָג צווישן טאַנהייזערן אין פֿרוי וועגוּם. דערנאָך צוויי שורעס וועגן דעם, אז טאַנהייזער נייט אַוועק, אין עס הויבט זיך אָן זיין מאָנאָלאָג אַפֿן וועג קיין רוים. דער מאָנאָלאָג אָן אַן אינערייס נייט אי־בער אין א דיאַלאָג צווישן דעם רײַטער אין פֿויפֿסט. נאָך א מאָל צוויי קנאַפּע קאַרג שורעס, אז טאַנהייזער נייט צוריק. וויַדער זיינער א מאָנאָלאָג אין וועגוסעס באַגרינסונג, וועגן זי דערוועט אים, דערנאָך א שלוס: אין קאַרג, קורצע, איינפֿאַכע, זאַצן וועלט דאָס ליד וועזמירט. אינגאַנצן איז דאָס ליד ניט עפּיש, נאָר דראַמאַטיש, דורכוויס פֿול באַוועגונג אין אָן וועלכע עם איז באַשרייבונגען.

איצט לאָמיר נעמען אַן עכט יידיש ליד, אויסגעוואַקסן נאַנץ ווייט פֿון דייטשישן באָדן, ערגעץ אין פּאָלאָניע, אין דערצו א יונג ליד, יעדנפֿאַלס ניט עלטער פֿ א ר ן 1874 י א ר (וויל ערשט דעמאָלט איז אייננעפֿירט געוואָרן אין רוסלאַנד מיליטערדינסט אף א קורצער צייט, אַנשטאָט די פֿריערדיקע 15 — 25 יאָר, אין עס איז נעווען מענליך די נעשעענישׂ, וואָס האָט נעדינט פֿאַר א סוזשעט פֿון ליד). דאָס ליד נעפֿינט זיך אין י. ל. קאַהאַנס „יידישע לידער“, (ניו־יאָרק, וואַרשע 1912 י.), באַנד 2, אָפּטיל V 3 №.

צי האָט איר געהערט, וואָס עס האָט זיך נעטראָפֿן,
צי האָט איר געזען מיט אייערע אויגן?
רויזעלע האָט זיך אין מענדלען פֿאַרליבט
אין האָט אים פֿון וויַיט אין קינד אָפּגעצויגן.
„טייערע רויזעלע, רויזעלע לעבן,
צי האָב איך דיך אַפֿילו געוואָלט קענען?
איך האָב בא דיין טאַטן קעסט אָפּגעדונגען,
האָסטו נעזאָגט, איך זאָל דיך נעמען.
אז איך זאָל דיך נעמען, רויזעלע מיין לעבן,
וווּ קען דען אַזא זאַך זיין?
איך האָב אין דער היים א וויַיב מיט א קינד
אין געהענגעם ווערט מען מיך ניט לאָזן ארויס“.

— „וואָס טויג מיר דער געהענגעם, מענדעלע מין לעבן,
בא אונדז ווערט דאָ זיין א נאַיידן,
דין אָפּ פֿאָניען אוּן גיט זיך מיט דיין וויַיב
אוּן קום צו אונדז פֿאַר אַן איידעם“.
— רויזעלע, ליובע, רויזעלע מיין לעבן,
וווּ שלאָנסטו מיט א יעדן בלאַט?
מענדל האָט א וויַיב מיט אַן איינציק קינד,
אוּן דערצו איז ער נאָך א סאָלדאַט“.
„איך האָב ערשט מיט מענדלען אָפּגעזוננט,
נענעבן האָט ער מיר זיין האַנט,
נעשוואָרן האָט ער מיר בא זיין לעבן,
אז ביז אייביק וועלן מיר זיין באַנאַנד“.
קאַוואַלערן אוּן מאַמזעלן, צי איז דאָס אייך נעפֿעלן?
סע לאָפּט אַוש א נרויל באַם לייב!
מענדל האָט שוין זיין וויַיב ציפּקע נענעט
אוּן נעמט שוין רויזעלן פֿאַר א וויַיב.
(דערצושנע, פּאָד. נוב.)

איך פֿאַרנליייך ניט דעם אינהאַלט, אָבער די קאָמפּאָזיציע פֿון דעם דערצושנער ליד (האָגאַם פֿיל קלענער), איז דיזעלבּיקע, וואָס אין דערמאָנטן טאַנהייזער־ליד. די ערשטע סטראָפֿע — אַן אַריינפֿיר, א צוגוף צו די הערער. דערנאָך טייקף, אוּן אַן האַסבאָרעס, דרייסט, שטאַרק אוּן בינדיק הויבט זיך אָן דער דיאַלאָג צווישן רויזעלען אוּן מענדלען. עס איז אַפֿילּ פֿאַראַן דערזעלבּיקער עפֿעקט, דער עלטסט, וואָס האָט אַזוי אַנטציקט היינען אין „טאַנהייזער־ליד“. עס ווערט נליין נעגעבן מענדלס ענטפֿער, אָבער ניט רויזעלעס ווערטער, וואָס האָבן דעם ענטפֿער ארויסגערופֿן... ערשט פֿון דיאַלאָג, ניט פֿון די דערצייּ־לעריש שורעס דערווײַסן מיר זיך, וווּ האָט זיך די מציסע פֿאַרקאַכט: מענדל איז נעווען א סאָלדאַט. ניט וועלנדיק מיסטאָמע עסן טראָפֿעס אין קאַוואַרמע, האָט ער זיך נעדונגען קעסט בא רייזלס עלטערן אוּן האָט זיך פֿאַרליבט אין רויזעלען... די סטראָפֿעס 2, 3, 4 זיינען פֿאַרנומען מיטן דיאַלאָג צווישן רויזעלען אוּן מענדלען. אין די סטראָפֿעס 5, 6 נייט א דיאַלאָג צווישן רויזעלען אוּן אירער א כּאַווערטע אָדער א קרוי־וע. די לעצטע סטראָפֿע („קאַוואַלערן אוּן מאַמזעלן“. א. א. וו.) איז א שלוס אין אויסזיר.

באַמערקט אַגאָר, אַז אין בידע לידער פֿעלט צוּם דיאַלאָג די רעמאַרקע, די לינאַטור, די פֿאַרבינדונג. עס ווערט ניט נענעבן, ווער וואָס עס זאָגט, צי מענדל, צי רויזל אויסדרוקט, דאָס דאַרפֿן מיר אַליין טרעפֿן. סעדיי אָפּצושאַצן דעם פֿאַקט, לאָמיר עס פֿאַרגלייכן מיט לידער פֿון אַן אַנדער פֿאָלקסיישן שטייגער. דאָס ערשטע ליד פֿון אילייאַדע איז דורכוויס דראַמאַטיש, עס שטעלט פֿאָר א זידלעריי צווישן אַנאַמעמנא־נען אוּן אכילן. ווערט מאַקע בא יעדן ארויסטריט בעפֿיירעש נעזאָגט: „אַזוי האָט נערעט דער הערשער פֿון פֿעלקער אַטריד אנאַמעמנאן“. אָדער „אזוי האָט אכיל דער שנעלפֿיסיקער צאַרניק נעענטפֿערט“. אויך אין דער רוסישער בילינע ווענן סאַדקָ איז אַמאָל צען פֿאַראַן: „האָט נעזאָגט סאדקָ דער סויכער, דער רייכער נאַסט“. אין אונדזערע לידער איז די לינאַטור ניטאָ.

לאָמיר נעמען נאָך א ליד, וואָס לויט זיין סוזשעט קען עס ניט זיין עלטער פֿאַר 100 יאָר (אין באַצוג צו א פֿאָלקליד איז עס ניט פֿיל),

183 № אין פּרילוּצקים „יִדישע פּאָלקסלידער", וואַרשע, תרע"ב. דאָס ליד, וואָס בּאַ פּרילוּצקין איז עס געגעבן אין וואָלינער דיאַלעקט, ווערט דאָ לימטערארישׂ טראַנסקריבירט.

נעמט זיך אַ מוסטער, איר גרויסע מיללאָנערן,
פֿון ראָטשילד דעם גאָלדענעם פּאָנים, —
ווי אַזוי מע קען ניט מיט גאָלד שטאָלצירן:
געשטאַרבן איז ער ווי אַלע קאַבצאָנים.
ראָטשילד איז אין קאַסע אַריינגעקומען
און האָט געוואָלט מיט זיין גאָלד שפּעקולירן, —
אַזוי איז ער טייקף געפֿאַנגען געוואָרן:
סע האָט זיך פּאַר אים פֿאַרמאַכט אַלע טירן.
— „דו גאָלד, דו גאָלד, דו שיינסט אין מיינע אויגן,
אַזוי ווי אַ העלייש פֿייער דויט:
איך וואָלט דיך אינגאַנצן אַוועקגענעבן
פֿאַר אַ טרוקן שטיקל ברויט".
— איך האָב דיך געפֿרענט, מיין ליבע מוטער,
וווהין איז דער טאַטע אַהינגעקומען, —
האָסטו מיר געענטפֿערט, מיין טייערע מוטער:
צום קייסער מיט אַ ווייזיט איז ער נעגאַנגען.
צום סאָף האָט זיך מיר אַ כּאָעס געפֿאָלעמט,
אז דער טאַטע לינט אין קאַסע:
זיבן מעלעם האָט ער הונגער געליטן
און דאָס בלויט פֿון זיינע פֿינגער געזויגן.
אָ, ראָטשילד האָט זיך באַרימט פֿאַר אַלע קייסאָרים,
אַז ער קען פֿון הונגער ניט שטאַרבן:
צום סאָף זעט מען דעם גרויסן אומגליק,
ווי ער לינט צעבראָכן ווי אַ שאַרבן.

די סטראָפֿעס 1, 2 זיינען אַן אַריינפֿיר. די 3-טע — ראָטשילדס מאָנאָלאָג, 4 און 5 — ראָטשילדס אַ קינד רעט צו דער מאַמען. די לעצטע אַן אויספֿיר און אַ מוסערהאַסקל צוגלייך.

אָט האָט אים אַ מינסקער ליד, וואָס אַ יאָר דרייסיק צוריק האָבן עס געזונגען אין מינסק קינד און קייט:

עליע דער שענקער
האָט אָנגעטאָן זיין כּאַלאַט —
אַזוי האָט מען אים אָנגעזאָגט:
זיין טאָטער האָט זיך געשמאַדט.
— צירעלע, פֿיינעלע,
קום זשע צו מיר, —
איך וועל דיר געבן
קלייד ער אָן אַ שיר.
איך וועל דיר געבן
צירונג און נאַדאַן
און צו דערצו
אַ שיינעם יונגמאַן.
— איך דאַרף ניט דיינע קליידער
איך דאַרף ניט דיין נאַדאַן
איך וויל דאָך נאָר
דעם פֿרומטאַוו פֿאַר אַ מאַן.

— נאָכפֿאָדן פֿרומטאַוו
טשטאָ יא וואָס פֿראָשו,
ווינאָנאַיטע יעוורעיא
טערפֿעט ניע מאָנו.

(ניגנו. מאר. 354 № פֿאַרשריבן אין מינסק דורך א. רייזענען).

עס איז נאָך געווען אַזאַ מין וואַריאַנט פֿון דער לעצטער סטראָפֿע, אַף אינערגעקרימט רוסיש: „נאָשפּידזן פּיעטראָווסקי, יא וואָס פֿראָשו, פֿראַנאַניטע זשידאָו וווסיעך, טשערפֿעטש ניע מאָנו".

אַלץ דערזעלביקער שטיינער. דין ערשטע סטראָפֿע דערציילעריש, אַן אַריינפֿיר, דערנאָך אַ דיאַלאָג צווישן פֿאָטער און טאָכטער. דין לעצטע סטראָפֿע אַן אויספֿיר, אַ סאַכאַקל, אָבער דאָ איז ער נעגעבן אָרינגעלע, אויך דראַמאַטיש, און אין דעם אינערגעקרימטן שלעכטן רוסיש פֿון וואַריאַנט פֿילט זיך אַן איראָניש באַצויגונג צו דער נייער „גויע". וואָס האָט שוין פֿיינט יידן, האָבן זי קען נאָך אַפֿילע קיין רוסיש ניט רייכן. 4)

אין דעמועלביקן שטיינער איז געדיכטעט אַ ליד, וואָס קען ניט זיין עלטער פֿאַרן יאָר 1905, דער 52 № אין לעמאָנס „אַרבעט און פֿרייהייט", לידער-זאַמלונג, וואַרשע 1921 י.

רויש כּוידעש עלעל אין אַ דינסטיקן טאָג, אַ דינסטיקן
טאָג,
אַף שפּיטאָלנע נאָס איז אַ יאָמער מיט אַ קלאָג, אַ יאָמער
מיט אַ קלאָג
מ׳האָט נעהאָנגען צוויי ברידער פֿון איין מאַמען אין
איין טאָג
ס׳איז אַ יאָמער מיט אַ קלאָג.
צוועלף אזיינער באַנאַכט לינ איך מיר אין טראַכט,
אוי, דער קליוטשניק האָט דין טורמע פֿאַרמאַכט, אוי,
פֿאַרמאַכט,
מיין האַרץ האָט מיר נעזאָגט, אז דאָס איז דין לעצטע
נאַכט;
דער קליוטשניק האָט דין טורמע פֿאַרמאַכט, אוי
פֿאַרמאַכט.
איינס א זיינער ביי די נאַכט, לינ איך מיר אין טראַכט,
אוי, דין רעשענייע האָט מען פֿאַרטיק נעמאַכט, אוי,
נעמאַכט;
מיין האַרץ האָט מיר נעזאָגט, אַז דאָס איז דין לעצטע
נאַכט,
דין רעשענייע האָט מען פֿאַרטיק נעמאַכט, אוי נעמאַכט.

4) דאָמדאָזוקע נייע ליד דאַרף ניט נעבראַכט ווערן אין קיין פֿאַרבונדונג מיטן ענלעכן לויטן סוישעט ליד 386 № בּאַ נינו. מאר. דאָס לעצטע ליד איז א נאָכן וויסטער אָפּקלאַנג פֿון דער אַלטער דיטשוישער באַלאַדע וועגן דער „שיינער יידין" (נעבראַכט אין „ווונדערהאָרן", אַ צוויטער וואַריאַנט אין שוּפּערס „געשיכטע פֿון טעאַטער" א. א. ו. דערצו אַ באַמערקונג אין א. לאַנדוים „דאָס יודישע פֿאָלקסליד אין רוסלאַנד" אין העפֿט XI פֿון דין „מיטטיילונגען דער געזעלשאַפֿט פֿאַר יודישער פֿאָלקסקונדע").

צוויי א זיינער נאָך האַלבע נאַכט ליג איך מיר אוֹן
טראַכט,
אוי, דו קיביטקע האָט מען אונדז געברַאַכט, אוי
נעברַאַכט,
מיין האַרץ האָט מיר געזאָגט, אַז דאָס איז דו לעצטע
נאַכט,
דו קיביטקע האָט מען אונדז געברַאַכט, אוי נעברַאַכט.
דריי א זיינער נאָך האַלבע נאַכט, ליג איך מיר אוֹן
טראַכט
אוי, דו טלית האָט מען שוין פֿאַרטיק געמאַכט, אוי
נעמאַכט,
מיין האַרץ האָט מיר געזאָגט, אַז דאָס איז דו לעצטע
נאַכט
דו טלית האָט מען שוין פֿאַרטיק געמאַכט, אוי נעמאַכט.
פֿיר א זיינער נאָך האַלבע נאַכט, ליג איך מיר אוֹן טראַכט
אוי, דעם קאַזיאָנע רַאבין האָט מען צו אונדז געברַאַכט,
אוי נעברַאַכט:
— „שטיי אוף מיין קינד, ווידע וועל איך זאָגן מיט
דיר",
דו שווַאַרצע פֿוּר האָט מען שוין נעברַאַכט נאָך מיר.
אוי נאָך מיר.
פֿינף אזיינער פֿאַרטאָג ליג איך מיר אוֹן טראַכט
אוי, דו מאַמע האָט מען צו מיר אין קיטש אריינגעברַאַכט,
אוי נעברַאַכט.
אוֹן וויפֿל מען יאָגט זי אוֹן מען פֿלאָגט זי, אפֿטרעטן
וויל זי ניט פֿון מיר,
א קינד פֿאַר א קאָרבן ניט זי, אַך, אף פֿאַר מיר, אוי,
פֿאַר מיר.

(דו לעצטע העלפֿט פֿון דער לעצטער שורע ניט נאָר פֿאַר־שטענדלעך).

דו ערשטע סטראָפֿע איז אַן אריינפֿיר, דערצײלעריש. אוֹן גלייך, אָן וועלכע עס איז איבערנאַנענען, ווערט נענעבן דער מאָנאָלאָג פֿון א פֿאַרמישפּעטן אין דער נאַכט פֿאַר דער טלית. דער מאָנאָלאָג פֿאַר־נעמט זעקס סטראָפֿעס, אין דער לעצטער איז פֿאַראַן עפּעס עפּילאָ־גישעס, אַן אָפּשאַצונג דערפֿון, וואָס עס איז דאָ פֿאַרגעקומען, אַז דער נעהאַנגענער איז א קאָרבן, א קאָרבן פֿאַרן קלאַל 5).

הייסט דאָס, דער אַלטער פּאָעטישער שטייגער לעבט נאָך, אָדער יעדנפֿאַלס, דאָ ניט לאַנג האָט ער נעוויזן נאָך געלעבט. א „מאַמועל" אין דערא־זשענע, א יידענע אַפֿן מינסקער מאַרק, א „פּאָלִיטישער" אין יאָר 1906 זינגען וועגן דעם, וואָס איז נאָענט צו זייער הארצן, אַפֿן זעלביקן אויפֿן, ווי עטלעכע הונדערט יאָר צוריק האָט מען נעזונגען אין טיף־דייטשלאַנד וועגן נאָר אַנדערע זאַכן.

די טיפּישע סכּעם פֿון אזא מין ליד, איז פֿאָלגענדיקע: א קורצער דערציילערישער אַרײנפֿיר; דערנאָך דיאַלאָג אָדער מאָנאָלאָג, וואָס דאָס איז דער הויפּט־באַשטאַנד פֿון נאַנצן ליד, — צום סאָף א קורצער דער־ציילערישער עפּילאָג. אָבער, פֿאַרשטייט זיך, עס איז ניט ווײַטיק, עס זאָל פּינטל אוֹן פּינטל אויסגעהאַלטן זיין דידאַזקע אַרכיטעקטור, עס קען, לעמאָשל, פֿעלן דער אריינפֿיר אָדער עפּילאָג. ווײַטיק איז דער אַלגעמיינער כּאַראַקטער: קיינע באַשרייבונגען; די דערציילונג נייט עפּי־זאָדיש, ד. ה. עס ווערן נענעבן נאָר די ווײַטיקסטע עפּיזאָדן, אזוי, אַז מע דאַרף טרעפֿן, וואָס אַזוינס איז נעשען צווישן זיי; אָנגעשטרענגט דראַמאַטיק; קימאַט קיינע רעמאַרקן 6).

וואָס זשע איז דאָס פֿאַר א שטייגער? אָן שום סאָפֿעק איז ער זייער נאָענט צו דעם אַלטבאַקאַנטן „באַלאַדן־שטייגער", וויַ ער האָט זיך אויסגעברעט אין דייטשלאַנד אוֹן בילדאַל אין מאַירוו־אייראָפּע באַם „אויסגאַנג פֿון מיטלאַלטער" (ד. ה. צווישן 13 אוֹן 15 יאָרהונ־דערט. זע אין שערערס Geschichte der deutschen Literatur 12-טע אופּלאַגע, ז. 252—259).

עס דאַרף באַמערקט ווערן, אַז עס וואָלט זיין ניט פֿאַרזיכטיק צו זאָגן, אז דאָס ייִדישע פֿאָלקליד האָט פּאָשעט אינערגעזונמען דעמדאָ זינקן שטייגער בא דו דייטשן. די אָנהענגער פֿון דער פֿאָלקלאריסטישער טעאָריע פֿון „מיגראַציעס" (ד. ה., אַז סוזשעטן אוֹן אַפֿילע שטייגערס נייען איבער פֿון אײַן פֿאָלק צום צווייטן), האָבן זיך מיט דער צייט אויסגעלערנט צו זיין זייער פֿאַרזיכטיק אוֹן מאַכן שלוסן, ווער בא וועמען האָט וואָס גענומען, וויל עס קומט דאָך פֿאָר ניט נאָר א ווירקונג פֿון איין פֿאָלק אַפֿן צווייטן, נאָר אויך א קעגנווירקונג. אוֹן באַזונדערס דאַרף דאָס באַטאָנט ווערן, ווען מיר רידן וועגן צווי אַזעלכע קולטורעלע פֿעלקער, וויַ ייִדן אוֹן דייטשן, וואָס האָבן אַזוי לאַנג געלעבט צוזאַמען אוֹן געווירקט אײַנס אַפֿן אַנדערן. דאָס ייִדישע פֿאָלקליד האָט נעקאָנט האָבן אויך אײַנגענע אַלטע מעקוירים פֿאַרן דאָזיקן שטייגער. מע וואָלט אפֿילע נעקאָנט אָנרופֿן „שיר השירים" מיט זיין אָנגעשטרענגטער דראַמאַטישקייט, מיט די מאָנאָלאָגן אוֹן דיאַלאָגן, אָפּטע עליפּסן, אײַבער־הינפֿונגען אוֹן רעמאָזים. וויַיטער האָבן ייִדן נעקאָנט זיין אײַבערמיטלער פֿון אַנדערע אירעגולאַריש אוֹן ווירקונגען אין דערזעלביקער ריכטונג.

דער באַלאַדן־שטייגער כּאַראַקטעריזירט בילדאַל אונדזער דער־ציילעריש־וועלטלעך ליד אוֹן פֿאַרנעמט אין אים דעם גרעסטן אָרט. טא־מער באַגעגענען זיך אַמאָל באַלאַדן, וואָס דער סוזשעט זייערער איז נעגומען פֿון דער רעליגיעזער לִיטעראַטור: פֿון דער ביבל, טאַלמוד, מי־

5) וויַ אַרגאַנוש איז אין ליד דער נייער אונהאַלט (דו טלית פֿון א רעוואָלוציאָנער) אריינגענאָמן אין דער אַלטער פֿאָרם; דער „רויש כּוי־דעש עלעל" אוֹן אָנהויב, וואָס אז מען דערמאָנט דעם כּוידעש, ווערט דאָך שוין טראַדיציאָנעל „סומנע" אפֿן האַרצן; די אופּטערשטרייכונג „צוויי ברידער פֿון איין מאַמען"; די אויבערכאַזערונגען, לעמאָשל, „מיט א קלאָג, מיט א קלאָג", — דאָס אַלץ איז אוֹנסגעהאַלטן אין אַלטן „סקאָר־באָון" סטיל פֿון עכט־ייִדישן יאָמער. בכּלאַל איז מערקווירדיק, אף וויפֿל די נייע אַרבעטערשע לידער, וואָס אין לעמאָנס זאַמלונג, זיינען אוֹן זייער גרעסטן טייל טרוי דעם אַלטן שטייגער.

6) די פֿעלקדיקע רעמאַרקן פֿלעגט אוֹן אַמאָליקע צייטן דער זונגער אָפֿט נעבן אוֹן פֿראָזע. מאַכדוק אן האַסאָקע צוזישן אוין סטראָפֿע אָדער אַ־פֿאַב־סטראָפֿע אוֹן דער צוויטער, פֿלעגט ער צוגעבן פּאָשעט, אָן רוטם אוֹן אָן נעזאַנג: „אזוי זאָגט ער", „אזוי ענטפֿערט זי" א. ד. נל. צייטנווייז פֿלעגט דער זונגער נעבן אויך אויספֿירלעכע דערקלערונגען, זעלטן בא־נעגנט זיך דידאַזוקע מאַנער נאָך אַדהאַיאָם. זע בייספּיל אוֹן פֿרילוצקום „יידישע פֿאָלקלידער" 124 № אוֹן די וויטערדיקע.

אײַניקע באַמערקונגען צו דער כּאַראַקטעריסטיק פֿון אזא מין קאָמ־פּאָזיציע זע בא זשירמונסקין Композиция лирич. стих. Пет. 1921 гл. Амебейная композ.

סער־סַפֿאָרים,—וועלט אין זיי דער סוּשעט עפּעס ווי סַאַרוועלטלעכט: עס רעט זיך נאַנץ וויינק וועגן נאָט אוּן פֿיל וועגן מענטשן, אויך די שפּראַך איז וועלטלעך, אָן די ספּעציפֿיש טלינעשע אוּן לאמדישע עלעמענטן (לעמאָשל די באַלאַדן וועגן „חנה אוּן פּנינה“, וועגן „איש חסיד“ אוּן פּרילוּצקים „יידישע לידער“).

פֿאַר דעם רעליניעזן דערציִלערישן ליד, וויטער דעם האַלב־דערציִלערישן, וואָס רעט וועגן יידישע יאָגטווּוּם, יידישע צאַרעם, גזירעס (לעמאָשל, רעקרוטשטינע, דאָס לעבן פֿון קלויזניקעס, לאָמדים), איבערהויפּט, פֿאַר די לידער, וואָס קומען אַרוים פֿון דעם לאָמדים־שטאַנד, — איז דאָס ראָוו כּאַראַקטעריסטיש אַן אַנדער שטייגער. דאָס ליד איז לאַנג, אָפֿט צו לאַנג אוּן לאַנגוויילִיק, פֿול מיט העברעישע אוּן אַראַמיִשע עלעמענטן, אָפֿט מיט אַזא מין אויסערלעכן אַטריבוט פֿון גלעזרזאַמקייט, וויִ אַן אַלעפֿביי־אַרדענונג פֿון די סטראָפֿעס; אַלץ וועט דערציילט באַאַרבעם, אויספֿירלעך. דער מאָקער פֿון דעמדאָזוקן שטייגער איז אַ ליטע־ראַישער: פֿון איין זייט דער מאַזער אוּן פֿון דער אַנדער זייט אַזעלכע לידער־כּראָניקעס, וויִ דאָס „ווינץ האַנס־לידּ“ אוּן 17־טן יאָרהונדערט, דאָס קלאָנלידּ איבער פֿראַנקפֿורטער בראַנד אוּן אָנפֿאַנג פֿון 18־טן יאָר־הונדערט. (זע שוּדטס „מערקווירדיקייטן“ א. א, ווּ. אָדער ווייגרייכס „שטאַפֿלען“, בערלין 1923). דידאָזוקע אויספֿירלעכקייט פֿילט זיך אויך אוּן די נייערע לידער פֿון לאָמדישן טיפּ.

פֿאַרשטייט זיך, עס זיינען בּאַ אונדז פֿאַראַן דערציילנדיקע לידער, וואָס קענען ניט אונטערגעפֿירט ווערן אונטער בּיידע טיפּן 7).

III.

דער רעמאָזים־שטייגער אוּן לירישן לידּ.

ווען מען נייט איבער פֿון דערציילערישן לידּ צום לירישן, ווערט די פֿראַגע וועגן קאָמפּאָזיציע מער פֿאַרוויקלט. מיר וועלן זיך אָפּשטעלן נאָר אַף אוּן מאָמענט פֿון דער פֿראַגע.

שוין דאָס דערציילערישע לידּ האָט לידּ עליפּסן; אוּם אוּן ניט פֿרעמד סימוואָלִיק (נראד אוּן יידישן לידּ אוּן זיִ ניט רייך); אוּן דער

---

7) ביישפילן פֿון באַלאַדן־שטייגער. פֿיל ביישפילן אוּן נ. פּרילוּצקים „יידישע פֿאָלקסלידער“, II טייל (בּוכלאַל די בעסטע זאַמלונג פֿון יידישע באַלאַדן, וואָס מיר פֿאַרמאָגן אַדהאַיעם); אוּן נינו. מאר. זאַמלונג № 44, 58, 177, 200, 201, 214, 227, 228, 233, 252, 72—267, 298, 299, 354, 356, 359, (די באַהויפּטונג א. לאַנדויסOp.cit אוּן דער זאַמלונג נינו. מאר. פּעלן „ריזן דערצייַלנדיקע, באַלאַדנארטיקע לידער“, איז אָן שום סאָפֿעק צו קאָטענאָריש; ער אליין ציטירט אזעלכע לעמאָשל № 356, 359); אויסער דעם אויך ביישפילן פֿון באַלאַדן־שטייגער אין לעמאָנס „ארבעט אוּן פֿרייהייט“ № 16, 17, 22, 23, 25, 52; אוּן באָסטאָמסקים „באָם קוואַל“ ז. 53, 54, 56; אוּן י. ל. קאהאנס „יידישע פֿאָלקסלידער“, 1־טער באַנד: IV אָפּט. 6 № V אָפּט.: № 3, 4, 6, 7; 11 (אוּן אינטערעסאַנטער אריינפֿיר), 16; 2 באַנד: II אָפּט. № 3, 4, 5, 15; IV אָפּט. 80 №, V אָפּט. 4 №; X אָפּט. № 9, 16 א. ד. נ.

ביישפילן פֿון „לאָמדישן שטייגער“: בּא נ. פּרילוצקין: 120, 13—11, 110, 109, 69, 71, 72. נינו. מאר. № 2 — 3, 4, 28, 44, 5—314, 319, 336, 338 349.

וויטערער אַנטוויקלונג אוּן אין דעם קורצן לירישן לידּ קען דאָס דער־פֿירן דערצו, אַז דאָס לידּ ווערט קומאַט א רעטענישׂ, עס באַקומט זיך א רעמאָזים־שטייגער. אזעלכע מינים לידער גלעפֿינען זיך בּא אַלע פֿעלקער. אָט אין, לעמאָשל, אַזא מין רוסיש לידּ:

Ивушка, ивушка!

. . . . . .

Что ты, ивушка,
Невесело стоишь?
Ехали бояре с красного села,
Подрубили ивушку до самого корня.
Батюшка с матушкой
Неправедно живут,
Младшую перед старшую
Замуж выдают.

דאָס זיך, עס קלעפּט זיך ניט א ווּאָרט צו ווּאָרט. טראָס זיך אָבער אַריין, אוּן איר ווערט פֿאַרשטיין, וואָס איז דאָ אזוינס. א מיידל, וואָס מעג מאַכט כּאַסענע איר יינגערע שוועסטער, אוּן אַליין, הייסט דאָס, ווערט זי שוין פֿאַרעלטערט פֿאַר אַן אַלטער מויד, קלאָנט אַף איר „דאָליע“, זי גלייכט זיך צו אַן אינוע, א בוים, וואָס אין א סימוואָל פֿון טרויער (אין דייטש הייסט ער טאָקע „טרויערווייד“), עס האָקן איר אונטער דאָס לעבן ביזן ווּאָרצל אָט די כּאַסענע־געסט (אין רוסיש לידּ היסן זיי „באָיאַרי“), וואָס פֿאָרן צו דער כּאַסענע אזוי געזונט, שיין, פֿרייליך, יאָנטעוודיק („קראַסני“ איז א סימוואָל פֿון דעם אַלץ).

אַזא מין רעמאָזים־לידּ קען זיין דרייערלעיקע.

1) עס קען אַרויסוואַקסן פֿון דער קינדערשער אוּן האַלב־קינדער־שער נאַיוויטעט, וואָס איז נאָך ניט דערוואַקסן ביז לאָגישקייט אוּן בּא־נוגנט זיך מיט א צייטנווייז נאַנץ וויטלויפֿיקער אַסאָציאַציע פֿון געדאַנ־קען אוּן בילדער. צו דעם מין נעהערט, לעמאָשל, דאָס קינדערשע

נאָט, נאָט, גיב א רענן
פֿון די קליינע קינדערס וועגן!
אי באַטאָג, אי באַנאַכט
אַלע לאָדן צוגעמאַכט.
ניט קיין סאָך, ניט קיין ביסל
נאָר א פֿולע שיסל.

(נינו. מאר. 120).

די קינדער אונטער די ערשטע טראָפֿן פֿון רענן טאַנצן איבער דער נאַס אוּן זינגען די ערשטע צווייי פֿערזן. די כּאַרפֿינצטערונג רופֿט בא די קינדער ארוים אַן אַסאָציאַציע מיט דער נאַכט אוּן אירע פֿאַרמאַכטע לאָדן (אוּן עפּשער פֿלעגט מען א מאָל זינגען: „אי באַטאָג ווּ ניט בא־נאַכט“) אָבער די הויפּטזאַך, וואָס לינט די קינדער אין קאָפּ בעשאַס רעם רענן, איז דאָס שיפֿלע, וואָס זיי האָבן אונטערגעשטעלט אונטער דער רינע פֿון דאַך, אוּן ס'וויקלט זיך, ס'זאָל זיך אָננעמן פֿול (די לעצטע צוויי פֿערזן).

2) עס קען ארויסקומען, פֿאַרקערט, פֿון אַן אינערגעשפּיצטער לאָגישקייט, וואָס שפּילט בעקוון מיט רעמאָזים. אזא איז, לעמאָשל, די פֿינפֿשוּרעדיקע יאַפּאָנישע „טאַנקע“, א פּראָדוקט פֿון א ראַפֿינירטער אַלטער קולטור. מיר דוכט זיך, אז צו דעם מין נעהערט דאָס יידישע:

שטייט אַ בוים אינמיטן וועג
די צוויייגן איינגעבויגן,
פֿאָרט אַ יונג קיין ערעציסראָל
מיט פֿאַרווייטע אויגן.
נאָט מיין נאָט, נאָט מיין נאָט,
לאָמיר דאַוונען מינכע,
פֿאָרט אַ יונג קיין ערעציסראָל
מיט אַ גרויסער סימכע.

(אַזוי נעהערט אין באָריסאָווער קאַנט אין יאָר 1906. זע וואַר. בא גינז. מאר. 14 №).

אַ בוים מיט אַראָפּגעלאָזענע צווייגן — דאָס איז אַ סימבאָל פֿון טרויער (זע י. ל. קאַהאַן II, 11: „דאָרטן אַפֿן בערגעלע שטייט נאָך אַ בוימעלע, דאָס בוימעלע האָט זיך אייננעבויגן, דאָרטן שטייט מיין געטרייע קאַלע מיט אירע אויסגעוויינטע אויגן"). פֿאַרן יידן, וואָס פֿאָרט קיין ערעציסראָל, איז דער בוים אַ סימבאָל פֿון דער פֿאַר־וואָרלאָזטער קנעכטשאַפֿט, דער ייד וויינט. דערמאָנט זיך אָבער אָן נאָט, דאַוונט מינכע, אוּן דערפֿילט אַ זימכע.

3) איינער פֿון די עלעמענטן, וואָס פֿון זיי שטעלט זיך צונויף אַ ליד, זיינען די פֿאַראַלעליזמען. אַ פֿאַראַלעלער קאָמפּלעקס באַשטייט לעכאָלהאָפּאָכעס פֿון צוויי טיילן, וואָס פֿאַרמאָגן צוויישן זיך אַ לאָגישן אוּן מעטרישן ריכטן אוּן בילדן דאָסראָזו אַ נאָענצע סטראָפֿע, לעמאָשל:

אַז אַ נאָזלען קוילעט דאָך,
קוילעט ער מיט אַ מעסער
אוּן די האָסט מיך, דושינקע, אָפּגעקוילעט
פֿיל נרינגער אוּן פֿיל בעסער.

(גינז. מאר. 143 №).

אָבער דער לאָגישער צוזאַמענבונד צווישן די גלידער פֿון דעם אייגצלנעם קאָמפּלעקס וועט צייטנווייז אזוי דין, אַז עס באַקומט זיך אַ רעמאָזים־סטיל.

גייט ארוים אַ נייע מאָדע —
שוואַרצע זיידענע טיכער אַפֿן האַלדז;
אַ פֿרייליך טאָר מען ניט גלויבן,
וואָרום זיי זיינען אַלע פֿאַלש.
גייט ארוים אַ נייע מאדע —
קליידער מיט שנורן נעדרייט;
אַ פֿרייליך טאָר מען ניט גלויבן
סיידן אַ שאָ פֿאַרן טויט.

(גינז. מאר. 154 №).

אויב מע זאָל נעמען יעדע סטראָפֿע באַזונדער, קלעפּט זיך ניט די ערשטע העלפֿט מיט דער צווייטער; אָבער, אַז מען באַטראַכט ביידע סטראָפֿעס צוזאַמען, ווערט דער לאָגישער צוזאַמענבונד פֿאַר־שטענדלעך; אַזוי ווי עס בייטן זיך אָפּט בא די פֿרויען די מאָדעס, אזוי אין עס אויך מיט זייער סימפּאַטיע.

נאָך אַן אינטערעסאַנטער ביישפּיל:

לויפֿט דאָס וואַסערל פֿון דעם וועלדל,
לויפֿט עס בין קיין דאַנץ;
קומט אַ מיידל אָן אַ שיינעם קלייד
נעמט מען זי ניט צום טאַנץ.

אַ שיין מיידל איז אָנגענומען,
דער שענסטער באָלעך האָט זי גענומען,
ווען מען טוט עס באַנג?
כּאַיע־שוואַרצל קלאַפּט דאָס הארצל,
יוקל לייגט זיך קראַנק.

(י. ל. קאַהאַן, I, ב. I אָפּט. 15 №).

נעמט מען די ערשטע סטראָפֿע אליין, אין אומפֿאַרשטענדלעך, ווָאָס פֿאַר אַ שאַיכעס האָט דאַנץ (דאַנצינג) צו אַ מיידל אָן אַ שיינעם קלייד, אָבער, אַז מען באַטראַכט דאָס נאַנצע לידל, ווערט די זאַך קלאָר. וויַ מען זעט, זינגט זיך דאָס עפּעס ווען אַ פֿרעמד מיידל, וואָס איז אָנגענפֿאָרן פֿון אַ גרויסער שטאָט אין אַ שטיקל, האָט אַרויס־נעלאָפּט דעם בעסטן כּאָסן אוּן האָט פֿאַרוונדעט אויך די הערצער פֿון די איבעריקע באָלעבתים; די אָרטיקע מיידלעך באַרייַדן אַבּיסל די אָנ־געפֿאָרענע, אז זי האָט אויסגענומען ניט אַזוי מיט אַיר איינענער שיי־היט, וויַ מיט דעם שיינעם קלייד... אַף אַזא אויפֿן פֿירן די ערשטע צוויי שורעס („לויפֿט דאָס וואַסערל פֿון דעם וועלדל, לויפֿט עס בין קיין דאַנץ") אויסגעצייכנט אַריין אין דער טעמע. זיי עפֿענען עפּעס א פּערספּעקטיוו פֿון אַ וויטער גרויסער שטאָט 8).

נאָענט צו די אויבנדערמאָנטע לידער זיינען אוועלכע, וואָס זיי־נען געבויט, אזוי צו זאָגן, ציקלאפיש, d. h. די מאַסיווע טיילן האַלטן זיך איינער נעבן דעם אַנדערן אָן קיין אויסערלעכער פֿאַרבינדונג.

אַפֿן הויכן בארג
אַפֿן גרינעם גראָז
שטייען אַ פּאָר טייטשן
מיט די לאַנגע בייטשן
הויבן מענער זיינען זיי
קוּרצע קליידער טראָגן זיי.

אָווינו מיילעך
ס'האַרץ איז מיר פֿרייליך
פֿרייליך וועלן מיר זיין
טרינקען וועלן מיר ווייַן,
קרעפּלעך וועלן מיר עסן
אוּן דעם לעבעדיקן נאָט
וועלן מיר ניט פֿאַרגעסן.

(גינז. מאַר. — 112 №) 10).

שטעלט אייך פֿאָר אַן אַמאָליק שטעטל נאָך איידער באַנען האָבן עקזיסטירט. עס זיינען נעקומען דייטשן מיט זייערע גרויסע וועגן אוּן פֿערד אוּן אָפּגעשטעלט זיך הינטערן שטעטל (מיסטאָמע עפּעס איינ־האַנדלען, דערמאַינע, כּאַוער־האָר אוּכדוימע). געזונטע „קערלע"! זאָל אוּן לויסטיק! דאָלט זיך, זיי קענען א „שוּל־יידל" אַרייַנשטעקן צו זיך אין קעשענע. דער ייד פֿילט זיך אַראָפּגעפֿאַלן פֿאַר זיי. אָבער ער נעמט זיך אָן מוט: נישקאָשע, מיר זיינען אויך עפּעס ווערט: אוּן אַ בּיסל

8) בּיכּלאַ וועגן פּאַראַלעליזמען זע א. וועסעלאָווסקים Op. cit דעם אַרטיקל: Психологический параллелизм и.т.д.

9) אזוי איז נעוועבן דאָס לידּ אויך אין לעצטן קאַפּיטל פֿון „פֿישקע דער קרומער". נאָר די צוויייטע העלפֿט אין אַן אַנדער קאָנטעקסט איז נעבראַכט בא קאַהאַנען, II טייל, ז. 162.

מאַשקע קאָנען מיר נעמען, אי א נאָט האָבן מיר... אָט דאָס איז די צוויטע העלפּט פֿון ליד, וואָס אינגאַנצן באַשטייט עס ווי פֿון צווי ארומגעהאַקטע ציקלאָפּישע שטיינער, צוגעלייגטע איינער צום צווייטן אָן יעדער פֿאַרשמירונג. באַמערקט אַגעוו, וויפֿל אינסטינקטיווער געשמאַק עם לינט דערין, וואָס ביידע טיילן פֿון ליד זיינען נלייך לויט דער נרויס.

הייסט דאָס, א ליד, וואָס דאַכט זיך אויס קימאַט א זינלאָזע צוזאַמענשטעלונג פֿון ווערטער אין פֿערזן, קאָן א מאָל באַקומען א זינען, אויב מע זאָל אין אים אַרייננטראַכטן זיך... פֿאַרשטייט זיך, ניט אַלעמאָל. קעדיי שטיפֿן מיטן ריטם אין מיטן נראַם, ווערן צייטנווייז צונויפֿגעפּאָרט זאַכן (אויבערהויפּט אין די קינדערשע לידער), וואָס האָבן טאַקע קיין שאיכעם ניט צווישן זיך (לעמאָשל, אין אמעריקע פֿאָרן פֿונ׳ן בארג ארוף, בארג אראפֿ, זא א באָבער ליבט א מיידל, לייגט ער פֿאַר איר אָן מיטן קאָפּ). ס׳טרעפֿט אַפֿילו, אז א ליד איז פּאָשעט א מין פּאָפּוּרי פֿון צווי אָדער מער לידער (232 בא נינו. מאר.).

IV

די איבערכאזערונגען.

איבערכאַזערונג — דאָס איז דער יעסאָד פֿון יעדן ריטם. אָבער מיר ווילן דאָ ריידן נאָר וועגן דעם איבערכאַזערן נאַנצע פֿערזן, סטראָפֿעם.

די באַקאַנטסטע ארט פֿון אַזעלכע איבערכאַזערונגען — דאָס איז דער רעפֿריין אין לירישע אוּן האַלב לירישע לידער, (צייטנווייז אפֿילע אין ריין דערציילערישע), דעהאַינע אין באַקאַנטן ליד „דאָס קינד לינט אין ווינעלע א.א.ו.": די ווערטער באָם סאָף פֿון יעדער סטראָפֿע „ניטאָ קיין מאַמע, ניטאָ קיין נעלאָמע". אַרויסגייענדיק פֿון דער טעאָריע אין אויך פֿונם פֿאַקט, אַז לידער אַנטשטייען בא דער אַרבעט, שטעלן מיר זיך פֿאָר, אַז דער רעפֿריין זינגט זיך, ווען די אַרבעט ניט זיך א יאָך, אין א נייע סטראָפֿע, וואָס זאָל פּאַסן צום רעפֿריין, ווערט נעזונגען אָדער אַפֿילע צוגעטראַכט דעמאָלט, ווען עס קומט פֿאָר א קורצער איבעריים אַף צו כּאַפּן דעם אָטעם, אוּן עס איז פֿאַראַן צייט אַף א טראַכט צו טאָן. פֿאַרן יידישן ליד איז באַזונדער כּאַראַקטעריסטיש דער אָנווּאַקסנדיקער רעפֿריין. עס זיינען פֿאַראַן פֿאַרטיקע שאבלאָנען פֿאַר אים: א „כּאַדנאדיע", אוּן „עכאָ מי ייידייע?" א „ווקאַך האָאָ מוינע".

לעמאָשל, פֿון לעצטן שאבלאָן:

פֿיר זיינען די מעכּוטאָנים,
וואָם זיי ציילן די מעזומאָנים,
דרייַ זיינען סאַרווער־קיכּער,
וואָם זיי לויפֿן מיט די טיכּער,
צווויי זיינען כּאָסן־קאַלע,
וואָם זיי זיינען די סימכּע מעמאַלע,
איינס איז דעם כּאָסנס שטוב.
. . . . . .
. . . . . .

דער רעפֿריין קען זיך אָנהויבן העכער: פֿון פֿינף, זעקס אוּכדוימע. אוּן אַזוי ווַאקסט ער.

אין די נריכישע אוּן רוסישע גרויסע לידער נעפֿינט זיך אָפֿט אַזאַ מין איבערכאַזערונג, וואָס מע קען זי אָנרופֿן אַן עפּיש־דעסקריפּטיווי שרייבערישע. לעמאָשל, אין דער בילינע וועגן „סאַדקאָ".

(האָט דער אַלטער נעזאָנט:)

אז דו וועסט זיך קלייבן א שיינהייט א מיידל
זאָלסטו די ערשטע דרייהונדערט מיידלעך דורכלאָזן,
די צווייטע דרייהונדערט מיידלעך דורכלאָזן,
די דריטע דרייהונדערט מיידלעך דורכלאָזן,
צום סאָף וועט ניין אַ שיינהייט א מיידל
אַ שיינהייט אַ מיידל, אַ שוואַרצכּיינעוודיקע (черновушка)
די שוואַרצכּיינעוודיקע זאָלסטו נעמען פֿאַר זיך.
. . . . . .

האָט ער (סאַדקאָ) די ערשטע דרייהונדערט מיידלעך דורכנעלאָזן

די צווייטע דרייהונדערט מיידלעך דורכנעלאָזן,
די דריטע דרייהונדערט מיידלעך דורכנעלאָזן,
צום סאָף איז נענאַנגען א שיינהייט א מיידל,
א שיינהייט א מיידל אַ שוואַרצכּיינעוודיקע,
די שוואַרצכּיינעוודיקע האָט ער נענומען פֿאַר זיך.

דערדאָזיקער מין איז כּאַראַקטעריסטיש פֿאַר רוסישן עפּאָס. אָבער דאָס יידישע דערציילערישע ליד, ווי פֿרייער אָנגעוויזן, איז ניט דעסקריפּטיוו, עס יאָגט זיך ניט נאָך דעטאַלן, אוּן דידאַזיקע ארט א־בערכאַזערונג איז בילכּלאַל פֿרעמד דעם יידישן ליד. דערפֿאַר באַנענט זי זיך אין באַשיידענער פֿאָרם, ניט קיין פֿאַרבריטערטער, אין דער יידישער מאיסע אין פּראָזע.

פֿאַראַן א דראַמאַטישע ארט איבערכאַזערונג. צווויי ריידן מיט קימאַט דיזעלביקע ווערטער, אוּן עס באַקומט זיך אוֹא אינדרוק, פּונקט ווי ביידע וואָלטן פֿעלטן מיט נלייך בלאַנקעטיקע אוּן שפֿעטער שוועדן. דאָס איז פֿאַרשפּרייט אין יידישן דערציילערישן ליד, וואָס האָט אַזוי ליב דראַמאַטיזירונג. א שיינער בישפּיל דערפֿון איז לעמאָשל דאָס ליד וועגן דער בייזער שוויגער (נינו. מאר. 269 №), וואָס איז אינגאַנצן נעבויט אף אַזעלכע איבערכאַזערונגען.

— שווינער דו ליבסטע,
שווינער דו מיין,
שטעל זיך אַריין אין ווינקאָרטן,
עפֿשער וועט מיר נרינגער זיין.
— ניט אין ווען זיך שטעלן
אין ווינקאָרטן אריין,
אוּן ניט עס וועט דיר
נרינגער זיין א. ד. נ.

פֿאַראַן א פּאָעטישע איבערכאַזערונג. דורך איר שטיינט אַליין העכער די לייַדנשאַפֿטלעכקייט פֿון אינהאַלט, דער איינדרוק פֿון נאַנצן, אָט איז א פּרעכטיקער מוסטער:

— שטיי אוף, מיין ווייב, ניב די קינדער עסן,
אוּן דו דערניב זיך ניט!
— שטיי אוף, מיין ווייב, פֿאַרבעט די בעט
אוּן דו דערניב זיך ניט!

—שטייַ אוף, מײַן ווייב, מעלק אויס די קו,
און דו דערגיב זיך ניט.
די ווייב מאַטערט זיך, זי שטאַרבט שוין אַוועק,
דער מאַן גלויבט נאָך ניט.
מען הויבט שוין די ווייב אַראָפּ פֿון דער עדה,
דער מאַן גלויבט נאָך ניט.
מען האָט שוין דעם אָרן געבראַכט,
דער מאַן גלויבט נאָך ניט.
מען האָט שוין דער ווייב אין דער מיטע געלייגט,
דער מאַן גלויבט נאָך ניט.
מען טראָגט שוין אַוועק די ווייב פֿון שטוב
דער מאַן גלויבט נאָך ניט.
מען האָט שוין די ווייב געלייגט אין גרוב,
דער מאַן גלויבט נאָך ניט.
מען האָט שוין אַראָפּגעשאָטן די ערשטע לאָפּעטע,
דער מאַן גלויבט נאָך ניט.
מען האָט שוין אַראָפּגעשאָטן די צוויטע לאָפּעטע,
דער מאַן גלויבט נאָך ניט.
(גינז. מאר. 281 №).

די איבערבאַזערונג גייט דאָ אַרויס איבער די גרענעצן פֿון לאָגיק, ווייל אין גרונט איז דאָס אַן אומזין. לעמאָשל, „פֿאַרבעט די בעט אין דו דערגיב זיך ניט", אָבער די פֿילמאָל איבערגעבאַזערטע „און דו דערגיב זיך ניט", ווייטער, „דער מאַן גלויבט נאָך ניט" ווירקן אַזוי, פֿונקט ווי אַ אונדזער אייגענעם קאָפּ וואָלטן האַמערן די אָנוואַקסנדיקע קלעפּ פֿון אונטערדריקונג אין אומצוטרוי, וואָס האָבן אריינגעקלאַפּט אין קיי־ווער די אומגליקלעכע פֿרוי (זע וואַר. בא ׳, 5. קאַהאַן II באַנד ז, 91).

V.

פּאָדיע און קאַלאַמבור.

פֿונקט ווי בא אַנדערע פֿעלקער, אַזוי איז פּאָדיע אַן אָפּטע דערשיינונג אין אונדזער פֿאָלקשאַפֿונג ביכלאַ און אין ליד ביפֿראַט. גראד דאָס יידישע ליד, צוליב זיין „ציטעריקייט" (צוברעכלעכקייט) און דעם פֿעלן פֿון אויסערלעכער לינאַטור צווישן די טיילן, איז זייער מע־סוגל, ערשטנס, ניט פֿאַרשטאַנען צו ווערן באַם איבערזינגען אין, צווייטנס, צו ווערן פּאָדירט. עס באַמערקט זיך סאַי אין לידישן, סאַי אין דערציילעריש ליד. דאָס ליד ווענן „די דייטשן מיט די לאַנגע בייטשן" פֿאַרמאָגט, לעמאָשל, אַזאַ מין פּאָדיע אַף זיך:

קורצע קלײדער טראָגן זיי,
צען טאָלער פֿאַרמאָגן זיי,
פֿיינן אין די טאַשן א. א. וו.

אין דערצו ווערט נאָך צוגענעבן צייטנווייז א סאָף, אַף אזויפֿיל גיט קיין אַנשטענדיקער, אז עס לויגט ניט צו ציטירן דאָ.

טאָמער פֿלעגן א מאָל באַלעבאַטישע טעכטער זינגען א סענ־טימענטאַל לידל (נעבראַכט אין אַנ־סקים ארטיקל (ז. 147, XIII .Евр. энц; אויך גינז. מאר. 207 №).

אַף דרויסן גייט א רעגן
און אין שטוב איז טרוקן,
אָ, וווּ איז מיין זים לעבן?
איך וואָלט אים געקוקן, —
האָבן די דינסטן געהאַט דערוף אַוואַ מין האַלב־פֿאַראָדיע:
באַלעבאָסטע, זאָלט איר לעבן,
הויבט אוף די קאַפּאָטקע
אַפֿן נאַס גייט א רעגן
און אין שטוב א בלאָטקע.

(נעהערט פֿון א „גויע", וואָס האָט געדינט אין יידישע הייזער).

דאָס פֿאַלקליד האָט ליב צו שפּילן וויציק מיט קאָלאָמבורן. די בעסטע געלעגנהייט גיט דערצו דער פֿאַראַלעיזם פֿון יידישע און העב־רעישע ווערטער. פֿאַראַן גאַנצע לידער, וואָס זיינען געבויט אף א קא־לאָמבור, דעהאַינע די בארימטע „דודקע", וויטער „קאַטאַרינא פּאָדן סיודאַ", „גדיע טוט קראַוויץ מיעשקא"? אויסדוימע.

אָט איז נאָך א ביישפּיל:

* * * * * * * *
דאָס ערשטע שרייט שוין — טאַטעשי!
דאָס צוויטע שרייט שוין — מאַמעשי!
דאָס דריטע שרייט שוין — פּאַפּעשי!
דאָס פֿערטע — א שטיקל ברויט!
זאָגט די מאַמע אי לו־לו!
ס׳איז ניטאָ קיין פּאַפּעלו! —
שלאָף זשע מיר אַי לו־לו!

(׳, 5. קאַהאַן X, 16).

„פּאַפּע" הייסט אַפֿן קינדערשן לאָשן: פֿאָטער און ברויט. אין דער פֿערטער סטראָפֿע איז דאָס צווייטיטיקע וואָרט „פּאַפּעשי" א צער־טער איבערגאַנג צווישן „מאַמעשי" און „שטיקל ברויט". אין דעם פֿערז „ס׳איז ניטאָ קיין פּאַפּעלו", האָט דאָס וואָרט „פּאַפּעלו" ביידע באַדייטונגען: אי קיין ברויט איז ניטאָ, אי דער פֿאָטער האָט, וויַ ס׳ווייזט אויס, געמאַכט פּלייטע.

די לעצטע סטראָפֿע איז אף אַזאַ אויפֿן א מין עפּילאָג צום לידל, וואָס אינגאַנצן איז עס אַן אינטערעסאַנטער מוסטער פֿון דעם פֿריער (אין קאפּ. II) כּארַאקטעריזירטן באַלאַדן־שטייגער.

VI.

עטלעכע צוגאָב־וועדטער.

די פֿאַרשיקע קאַפּיטלען רעידן וויט ניט וועגן אַלץ, וואָס האָט א שאַיכעם צום פֿאָלקליד. אָבער די אַר־בעט איבערן יידישן ליד הויבט זיך ביכלאַ עדשט אָן. מען דאַרף נעענטער צוקוקמען צו דער פֿראַגע וועגן דעם נענעזים, דער אָפּשטאַמונג פֿון יידישן פֿאָלקליד. עס דאַרף דאָ גענומען ווערן אין באַטראַכט ניט אַליין דאָס דייטשישע ליד, נאָר אויך דאָס סלאַווישע און אַנדערע; וויי־טער די פֿאַרשיידענע יידישע און ניט־יידישע שריפֿטלעכע מעקוירים, פֿונוואַנען עס האָט גענאָמט צייטן א יענקע. בא קיין פֿאָלק האָבן דאָך

ניט צוגיפֿגעקרייצט זיך אזויפֿיל ווירקונגען פֿון אַלע זייטן און צייטן. מע דאַרף זיך ניט שאַפֿן קיין אילוזיעס, אז אזעלכע פֿאָרשוגנגען וועלן אונדז נעבן דייער פֿיל אין דעם זין פֿון קלאָר ווי־סן, וואָס פֿונוואַנען עס קומט ערוים, וויפֿיל מיר האָבן דאָך שטענדיק צו טאָן מיט קענזויטיקע ווירקונגען, אין די דיסקוסיע קען דאָ פֿאַרגיין אין אונעדלעכקייט. אָבער יעדנפֿאַלס פֿאַרטיפֿן אַזעלכע פֿאָרשוגנגען אונדזערע יעדיעס, פֿאַרבריטערן אונדזער האָריזאָנט, פֿאַרהיטן פֿון נאַציאָנאַלער און ארטלעכער באַגרענעצטקייט אויך אין באַצוג צום פֿאָלקלאָר.

אין דער פֿראַגע וועגן נענעזיס גייט אויך אריין די פֿראַגע, ווער האָט באַשאַפֿן די אָדער יענע לידער, פֿון וועלכן קלאַס, פֿון וועלכער שיכט קומען זיי ארויס. איין זאַך איז קלאָר. דאָס לידּ קומט ארויס ניט נאָר פֿון די אַזויגערופֿענע „נידעריקע", נאָר אויך פֿון די מיטלע און העכערע שיכטן.

צו האָבן מיר אַמאָל געהאַט פּראָפֿעסיאָנאַלן פֿון יידישן פֿאָלקלידּ, עפּעס אזוי ווי די דייטשע „שפּילליט" אָדער אַפֿילע נאָר ווי די „מיסטערזינגער"? וואָס פֿאַר אַ שאיכעס האָבן געהאַט צו אים די „ווילכע יידן" און אַפֿילע יידענעס פֿון מיטלאלטער (זע שיפּערס „געשיכטע פֿון טעאַטער" א.א.ו.)? און ווייטער די באַדכאָנים? מיר פּאַסט לעת דאָסראָו די באַדכאָנים, אז זיי זאָלן קענען זיין שעפֿער פֿון פֿאָלקלידּ? ניט צוגיפֿגעקרייצט זיך אזויפֿיל ווירקונגען פֿון אַלע זייטן און צייטן. מע דאַרף זיך ניט שאַפֿן קיין אילוזיעס, אז אזעלכע פֿאָרשוגנגען וועלן אונדז נעבן דייער פֿיל אין דעם זין פֿון קלאָר ווי־סן, וואָס פֿונוואַנען עס קומט ערוים, וויפֿיל מיר האָבן דאָך שטענדיק צו טאָן מיט קענזויטיקע ווירקונגען, אין די דיסקוסיע קען דאָ פֿאַרגיין אין אונעדלעכקייט. אָבער יעדנפֿאַלס פֿאַרטיפֿן אַזעלכע פֿאָרשוגנגען אונדזערע יעדיעס, פֿאַרבריטערן אונדזער האָריזאָנט, פֿאַרהיטן פֿון נאַציאָנאַלער און ארטלעכער באַגרענעצטקייט אויך אין באַצוג צום פֿאָלקלאָר.

אין דער פֿראַגע וועגן נענעזיס גייט אויך אריין די פֿראַגע, ווער האָט באַשאַפֿן די אָדער יענע לידער, פֿון וועלכן קלאַס, פֿון וועלכער שיכט קומען זיי ארויס. איין זאַך איז קלאָר. דאָס לידּ קומט ארויס ניט נאָר פֿון די אַזויגערופֿענע „נידעריקע", נאָר אויך פֿון די מיטלע און העכערע שיכטן.

צו האָבן מיר אַמאָל געהאַט פּראָפֿעסיאָנאַלן פֿון יידישן פֿאָלקלידּ, עפּעס אזוי ווי די דייטשע „שפּילליט" אָדער אַפֿילע נאָר ווי די „מיסטערזינגער"? וואָס פֿאַר אַ שאיכעס האָבן געהאַט צו אים די „ווילכע יידן" און אַפֿילע יידענעס פֿון מיטלאלטער (זע שיפּערס „געשיכטע פֿון טעאַטער" א.א.ו.)? און ווייטער די באַדכאָנים? מיר פּאַסט לעת דאָסראָו די באַדכאָנים, אז זיי זאָלן קענען זיין שעפֿער פֿון פֿאָלקלידּ? לידער (זע קאַהאַנס „איינלייטונג") אָבער צו איילן מיר זיך ניט צו דערמיט? עס קען זיין, אז עס וועלן זיך געפֿינען מאַטעריאַלן אף צו ענטפֿערן אַף דידאַזיקע פֿראַגן. (די בעלעטריסטיק גיט צייטנווייז געווּסע אָנווייזן, לעמאָשל, ש. אַש׳ס דערציילונג „א דינה").

עס דאַרף דערלערנט ווערן די מעטריק פֿון יידישן פֿאָלקלידּ. פֿאַרשטייט זיך, אז נאָר גרינדלעך קען דאָס געמאָן ווערן נאָר גלייכצייטיק דערלערנענדיק אויך די מוזיק פֿון לידּ.

צום פֿאָלקלידּ, וואָס לעבט נאָך אין פֿאָלקס מויל און שאַפֿונג, וואָס גיט נאָך עס זינגט זיך, נאָר אַפֿילע עס ווערייערט זיך נאָך, טאָר מען בעשום אויפֿן ניט צוגיין וויי צו עפּעס אַזוינס, וואָס איז פֿאַרגלייווערט, וויַ צו א מין ענציפּטיזשן פּאַפּירוס, אויסגעגראָבן פֿון א טויזנטיאָריקן קייוועך. קעדיי צו קענען אָפּשיידן אין לידּ דעם טאָפּל פֿון דעם טאָך, דאָס צוגעלויקע פֿון דעם, וואָס איז טיפּיש, דאַרף מען זיך קלאָר מאַכן די הויפּטאויפֿגאַבן, אף וועלכע עס קומט פֿאָר דער „גילגל פֿון א לידּ", זיין וועריאַנטן. דאָס איז איינע פֿון די אינטערעסאַנטסטע אופֿגאַבן באַם דערלערנען דאָס פֿאָלקלידּ־לידּ ביפֿראַט און דעם פֿאָלקלאָר ביכלאַל.

וויטער דאַרף געמאַכט ווערן א נעווּסער סאַמלקל פֿון דער ווירקונג, וואָס אונדזער פֿאָלקלידּ־לידּ האָט געהאַט אף אונדזער דיכטונג פֿאַר די לעצטע הונדערט יאָר.

אינסטיטוט פֿאַר ווייסרוסלענדישע קולטור — יידישע אָפּטיילונג.
Інстытут Беларускае культуры—Яўрэйскі Аддзел.

פון ז. כראפקאווסקיס פאלקלאר-זאמלונג.

אין רעשוס פון דער ליטעראַרישער געמיסיע געפינט זיך אַ פֿאָלק-לאָר-זאַמלונג פֿון ז. כראפקאווסקי, *) וועלכע ציילט 6878 נומערן. דיידאָזיקע אַרבעט זיינע איז אונדז איבערגעגעבן געוואָרן דורך זיין ברודער. מיר האָבן ראָס רעכט צו מיינען, אַז די זאמלונג, וואָס געפינט זיך בא אונדז, איז בלויז אַ טייל פון יענער גרויסער אַרבעט, וועלכע ז. כראַפקאָווסקי שרייבט אין זיין פֿאָרעדע צום בוך „מילכאָמע-וויץ" (ווימעבסק, 1922). דאָרט לייענען מיר וועגן „צענדליקער טויזנטער וועלכע, אוז גלייכווערטלעך, וועלכע איך האָב אָנגעקליבן אין אַ מעשעך פון מער אַז 15 יאָר זינט איך פֿאַרנעם זיך מיט יידישן פֿאָלקלאָר".

כראַפקאָווסקי האָט זיין אַרבעט ניט צוגעגרייט צום דרוק. דיידאָזיקע אַרבעט האָבן מיר געמוזט נעמען אַף זיך. אין דעם ערשטן בוך „צייטשריפֿט" גיבן מיר די מאַטעריאַלן אַפֿן אָפּ „אַלעף" —(כראפקאָווסקי האָט זיין אַרבעט סיסטעמאַטיזירט לויטן אַלעפֿבייז) —אינגאַנצן 565 נומערן.

מיר האַלטן נאָך פֿאַר נויטיק אָנצוווייזן אַף פֿאָלגנדיקעס:

1. דער פֿאָלקלאָר-מאַטעריאַל, וועלכער גייט אריין אין ז. כראַפֿקאָווסקיס זאַמלונג, איז קיימאַט אוימשליסלעך געוואָרן אין ווייסרוסלאַנד. דאָס, וואָס ז. כראַפקאָווסקי האָט אין דער פֿאָרעדע צום בוך „מילכאָמע-וויץ" געשריבן: „דער מאַטעריאל, וועלכן איך טראָג דאָ אונטער פֿאַרן לעזער, איז געזאַמלט געוואָרן מערסטנטייל אין וויטעבסקער גובערניע, אוז דערפֿאַר ליגט אַף אייניקע נומערן פון אים אַ פּראָווינציעלער קאלאריט".—דאָס באַציט זיך אויך אַף אונדזער זאמלונג. מיר האָבן דערי׳בער אין אייניקע פאַלן גע-בראַכט אַ פֿאַרגלייך מיט ווייסרוסיש.

2. ז. כראפקאָווסקי האָט, ווי עס ווייזט אויס, פֿאַרגלייכט זיינע מאַטעריאַלן בלויז מיט איגנאַץ בערנשטיין. דעם פֿאַרגלייך פֿירט ער דורך סיסטעמאַטיש.

3. אין דער באַאַרבעטונג פֿון זיינע מאטעריאַלן באַמיט זיך ז. כראַפקאָווסקי דאָסאָוו צו דערקלערן פֿאָלקלאָר דורך פֿאָלקלאָר. מיר האָבן דידאָזיקע טענדענץ זיינע איינגעהיט מיט גאָר קליינע אויסנאַמען.

4. קיין נאָמען פֿון דער זאַמלונג האָט ז. כראפקאווסקי ניט אָנגעגעבן.

5 די 565 נומערן, וואָס מיר ברענגען דאָ, האָבן מיר אויסגעקליבן פֿון זיינע 821 נומערן אַפֿן אָפּ אַלעף. 78 נומערן זיינען אַרויסגעפֿאלן, ווייל מיר האָבן געפֿונען, אז זיי טראָגן ניט קיין פֿאָלקלאָר-כאראקטער אוּן קענען אויסגענוצט ווערן נאָר אלס מאטעריאל פֿאר א ווערטער-בוך. 178 נומערן האָבן געמוזט איבערגעטראָגן ווערן אף אנדערע ערטער, סאי לויט די „שלאָגווערטער", וועלכע מיר האָבן ניט אלעמאָל געקענט אָנעמען, ווי ז. כראפקאָווסקי האָט זיי אָנגעוויזן, סאי לויט די פֿאָדערונגען פֿון אונדזער אָרטאָגראפֿיע.

6. באַם דרוקן האָבן מיר אָנגענומען פֿאָלגנדיקע צייכנס: א) וואַריאַנטן ווערן איינגעשלאָסן אין קוואַדראַט-קלאַמערן [], ב) די דערקלערונג — אין האַלב-קייליעדיקע קלאַמערן ().

רעדאַקציע.

א.

אַבי.

1. **אַרוף וואַסער, אַראָפּ וואַסער—אַבי אין דרויע אַף שאַבעס** (דרויע—א שטעטל אין ווילנער גוב).
2. **מען איז ניט אַבי ווער.**
3. **ניפֿטער פּיפֿטער—אַבי ער לעבט [איז דאַנקען גאָט]** (אזוי האָט אויסגעשריבן אן אמאָרעץ, דערהאַלטנדיק א בריוו וועגן א גוטן פֿרייַנט, אַז יענער איז ניפֿטער געוואָרן).

אָגלושען.

4. **אָגלושעט ווער!** (א קלאָלע איינעם, וועלכער שרייט שטאַרק).

אַגרעס.

5. **גרינער אַגרעס!** (אף א בלייכן).

*) פֿון ז. כראפקאָווסקיס ביאָגראפֿיע טיילט מען אונדז מיט פאָלגנדיקעס: ז. כראפקאָווסקי, איז געבאָרן געוואָרן אין קאָפּיליאָווקע אין 1883-טן יאָר. דערצויגן אין אַ ארימער פאַמיליע, האָט ער פון דעסטוועגן געהאַט אַ מעגלעכקייט זיך צו לערנען, און שוין צו 13 יאָר האָט דער יונגער זאַלמען וויגדער אָנגעהויבן געבן שטונדן. ער האָט געענדיקט די האָראָדאָקער העכערע אָנפאַנג-שול, און אויסגעהאַלטן נאָכדעם דעם עקזאַמען אלס פֿאָלק-לערער. דערנאָך ווערט ער אף אַ פּאָר יאָר לערער אין ליאזנע און שפּעטער—ווימעבסק. אין די יאָרן פון זיין לערערייַ הויבט ער זיך אָן אינטערעסירן מיט יידישן פאָלקלאָר און ווערט א פֿלייסיקער פאָלקלאָר-זאַמלער.

דיידאָזיקע אַרבעטן זיינע פארלאָזט ער אויך ניט אין די יאָרן פון רעוואָלוציע, ווען עס קומט אים אויס אלס קאָמוניסט צו זיין פאַרנומען מיט פֿאַראַנטוואָרטלעכער פאַרטיישער אַרבעט.

אין די לעצטע יאָרן פֿאַר זיין טויט איז ער געווען נאָכאַנאַנד פֿאַרוואלטער פון פאַרשיידענע בילדונג-אַנשטאלטן אין ווימעבסק און אָרשע, ווו ער איז געווען פֿאַרוואלטער פון אַרבעטער-פֿאַקולטעט.

געשטאָרבן איז ז. כראפקאָווסקי אין יאָר 1924.

אָדאָם.

6. עס איז אַן אָדאָם (א בארדאס).
7. עס איז קיין שום אָדאָם ניט. (דער הייפעך).

אָדם.

8. אָדם יסודו מעפר, וסופו לעפר—בינתים כאַפּט מען [כאַפּט ער] אַ בלינטשיק. בא בערנשטיינען: ביגו לביגו איז גוט א טרונק בראַנפֿן.
9. אָדם איז אַ מענטש, אוּן איש איז אַ מענטש, אוּן אנוש איז אַ מענטש אוּן גבר איז א מענטש (מען מיינט: א מענטש צו א מענטש איז ניט גלייך).

אַדאָמע.

10. ער ליגט טיף אין דער אַדאָמע.
11. גיי אין דער אַדאָמע (א קלאלע).

אַדלס.

12. אַן אַדלס! וואָס זאָגסטו אַפֿן אַדלס! ((איראָניש אף א גראָבן יונג).

אָדעס.

13. ער לעבט ווי גאָט אין אָדעס.

אַדעראַבע.

14. איך בין אַדעראַבע וועאַדעראַבע.

אָדער.

15. אַז מען וואָלט האַקן מיינע אָדערן, וואָלט קיין בלוט ניט געגאַנגען (איך האָב זיך שטאַרק איבערגעשראָקן).

אַהוטן זיך (Агойтацца).

16. לאָזט מיך אַהוטן זיך (לאָזט מיך קומען צו זיך)

אַהולאָם.

17. אַהולאָם נאַ גאַרניץ (Агулам на гарнец). (אַז מען טיט וואָס עס איז ניט באַרעכנטערהייט).

אַהין־אַהער.

18. דאָס איז נאָך אַהין-אַהער (דאָס איז נאָך צו דערליידן).
19. קלער אַהין, קלער אַהער.

אַהין—אַצוריק.

20. אַהין איז דיך טיר בריט, אַצוריק שמאָל (וועגן מילטעטער-דינסט).
21. אַהין זאָלסטו ניט דערגיין, אוּן אַצוריק זאָלסטו ניט קומען. (א קלאלע).

א וואָך (Авох ці мне!).

22. א וואָך, א וואָך, צוויי וואָכן (מען לאַכט אזוי אף פֿון דיר וויסרויסן, אז זיי אויקען, ברעכן דיך העכט א וואָך! א וואָך!).

אָוונוּ־מאַלקיינוּ.

23. וועסט נאָך אַפּוּץ דאַרפֿן זאָגן אָוונוּ-מאַלקיינוּ (וועסט נאָך דאַנקען גאָט, אז דו וועסט אויסווייגען דעם קערן: אָבינוּ מלכנו הרם קרן).
24. ער זאָגט שוין אָוונוּ-מאַלקיינוּ (אף א סויכער, וועלכער האַלט שוין בא ניט צאָלן: אָבינוּ מלכנו מחוק ברחמיך הרבים כל שטרי חובותינו).

אַוויירע.

25. אַף מיר דיך אַוויירע!

אַוועקגיין.

26. עס גייט אַוועק אין כסידעס (שעלט שעלאָך, שעלאָך שעלט, ניט אויסגערעכנט).
27. קיין יינגערע זאָלן ניט אַוועקגיין (שטאַרבן).
28. אַוועקגעאַנגען אין דער לאַנגער וועג (אין סיבּיר, אַף קאַטאָרגע).
29. ער איז אַוועקגעאַנגען כאַפּן פֿיש (ער׳ט זיך דערטרונקען).
30. אַוועקגיין אַ בּאָרווּסע צו גאָט (שטאַרבן).
31. עס איז אַוועקגעאַנגען מיט ווינט אוּן מיט רויך (געוואָרן א טעל).

אַוועקגעבן.

32. איך וועל דיר אַוועקגעבן, וואָס באַ מיר אַפֿן האַרצן [באַקט זיך, קאָכט זיך].
33. אַז דו׳סט דאַרפֿן אופֿשטיין פֿון שלאָף, וועל איך דיר אַוועקגעבן (וואָרטשפּיל צווישן „אַוועקגעבן" אוּן „א וועק געבן", ד. ה. געבן א וועק, א וועק טאָן. אַזוי ענטפֿערט מען איינעם, וועלכער מאַנט א כוירו).
34. איך וועל אים אַוועקגעבן, אַז דער שעד וועט אים נעמען [כאַפּן].
35. איך וועל אים אַוועקגעבן א גאָב, אַז אים וועט פֿינצטער אוּן ביטער ווערן.

אַוועקטראָגן.

36. אַוועקטראָגן אַף ליילעכער (האַרגענען וועמען צום טויט).

אַוועקלייגן.

37. אַוועקלייגן [וועמען] אין פּאָזעמעלנעם באַנק (באַגראָבן. מען באַנוצט דאָס וועדטל «אין שידוכים-אנגעלעגנהייטן: צונעמען דעם נאַדאַן אין דיך קאַלע אַוועקלייגן אין פּאָזעמעלנעם באַנק).

אַוועקפּעקלען זיך.

38. ער ט׳זיך אַוועקגעפּעקלט (אָפּגעשטאָרבן).

אַוועקשאַרן זיך.

39. ער ט׳זיך אַוועקגעשאַרט (אָפּגעשטאָרבן).

אַוועקשטעלן.

40. ער ט׳מיך גאָר אַף דיך פֿיס אַוועקגעשטעלט!

אַוורעמל.

41. רופֿט מען אים אַוורעמל, מעג מען זיצן אין זיין קרעמל, רופֿט מען אים מענדל, מעג מען עסן פֿון זיין פּענדל, רופֿט מען אים איוואַן, מעג מען א קוש טאָן זיין טאָכטער. (מען פֿרעגט: עס איז דאָך אָבער ניט גלייך? אף דעם ענטפֿערט מען אָבער דערפֿאַר איז דאס גוט).

אויבן.

42. פֿון אויבן פֿאַרלעקט אוּן פֿון אונטן פֿאַרשמעקט.

אויבנאָן.

43. וווּ איך זיץ, דאָרטן איז דער אויבנאָן.

אויבנוּפֿיק.

44. א כעשבן אן אויבנוּפֿיקער (א קלאָרער).

אויבער.

45. אז מען קאָן ניט זיין קיין אויבער, דארף מען זיין אן אונטער.

אויבערשטער.

46. דער אויבערשטער זאָל צושיקן פֿון זיין קאָשערער האנט [פֿון זיין קאָשערער לאפקע].

אויג.

47. איין אויג אין קאָפּ (א זיטערויקער, א בעניאָכידל)
48. נעבן אויג איז ניט אין אויג (אזוי טרייסט מען זיך, בייס אן אומגלוק, אויב עס האָט געקענט פּאַסירן נאך ערגער).
49. אויסקוקן דיִ אויגן (וואַרטן מיט אומגעדולד).
50. איין אויג אין קאָפּ וויל אויך שלאָפֿן.
51. אַז ניט די אויגן, וואָלט ער אין דער ערד טויגן.
52. ער וואָלט אופֿעסן דיִ גאנצע שטאָט מיט די אויגן.
53. איין אויג אין מיצרַיִם, די אנדערע אַפֿן בייסכאַיִם.
54. עס קריכן די אויגן פֿון קאָפּ (ניט גוט).
55. זיי זיינען אן אויג מיט אַ ברעם (די בעסטע גוטע פֿרײַנט).
56. עס גיסט זיך בלוט פֿון די אויגן (עס איז זייער שלעכט אפֿן ארץ).
57. זיי איז גרויס אין די אויגן (זיי פֿאַרגיטן ניט).
58. פֿעפֿער דיר אין נאָז, זאלץ אין די אויגן, שטיינער אין דיִ ביינער (א קלאָלע).
59. אויסשטעכן וועמען אן אויג (אָפּטאָן וואָס עס איז).
60. פּישן מיט די אויגן (וויינען).
61. בייסט די רעכטע אויג—פֿרייען זיך [א סימן, אז די לינקע וויל שלאָפֿן].
62. ער שילט זיך מיט די אויגן (אזוי דריקט מען זיך אויס אף א קאסאָקע).
63. ער קוקט מיט איין אויג אין גוישען און מיט דער אנדערער אין מיצרַיִם (א קאסאָקער).
64. בא א מאמען זיינען גלעזערנע אויגן (זיי באמערקן ניט קיין כעסרוינעס אף די קינדער.) [באַ בערנשטיינען: כאָסן קאַלע, פֿאַטער און מוטער האָבן גלעזערנע אויגן].
65. עס האָבן זיך מיר אָפּגעפֿנט די אויגן.
66. עס איז געוואָרן א ליכט אין די אויגן (זייער גוט).
67. איך וועל עפּשער ברעכן די קאָפּ, אָבער ניט דיינע אויגן וועלן עס זען.
68. פֿינצטער, כאָטש נעם ארויס אן אויג.
69. עס שטעכט די אויגן.
70. נעם דיִ אויגן אין די הענט (קוק גוט.)
71. אויגן ווי די עפּל (רויט און אויסגעטאַשטשעט).
72. וואַרפֿן אן אויג (באמערקן און פֿאַרײַנטערעסירן זיך מיט וואָס).
73. פֿארגיסן מיט עפּעס די אויגן (גענבן א גלעזל בראנפֿן „א קנעפּל").
74. די אויג זעט אוּן דאָס הארץ וויל.

אויון.

75. א נעס וואָס עס איז ווינטער, אז ניט וואָלט מען דארפֿן צובּרעכן די אויון (אזוי זאָגט מען, אז אייגער קומט נאָך א לאנגער צייט וווּהין עס איז אריין).
76. גראָבּ, ווי אן אויון.

אויך.

77. דער רויך [דער אויך] עסט אויס די אויגן (מען ענטפֿערט עס אירָאָניש אף עמיצנס „איך אויך").

אויך מיר.

78. אויך מיר א מעהוס! אויך מיר א מענטש! מינסק אויך מיר אַ שטאָט! (אזוי האָט געזאָגט א יִד, ווען מען האָט אים אוּפֿגעוואָרפֿן, אז מען האָט אים דאָרטן געפּאטשט).

אויכל.

79. ער מאכט פֿון דעם א גאנצן אויכל (מאַכט פֿון גאָרנישט א גאנצן טאראראם, א גאנצן וועזן).

אומר ואוכל.

80. אומר ואוכל—געראַטן אוּן געטאָן (אָנשטאָט: אומר ועושה).

אויס.

81. ער איז אויס מענטש
82. ער איז אויס פּעלץ. } (שטארק אפּגעשוואכט).
83. עס איז אויסן וועג (רס האלט ניט גוט).
84. ער רעט אויסן וועג (ניט צו דער זאך).

אויסבּיגדן, אויסגעבּוגדן.

85. זיי זיינען אויסגעבּוגדן (זייער פּריינטלעך).

אויסבּייטלען.

86. אויסבּייטלען צוּ וועמענס קאָפּ אלע ווינסטע כאלוימעס.

אויסבּייטן.

87. אויסבּייטן א פֿאראיאריקן לועך אף אן אפּגעשמיסענער הוישאינע (אף א שלעכטן בּייט).
88. אויסבּייטן דובּינוּ נאַ לוּטשינוּ.

אויסבּלייבן.

89. באַ יִדן בלייבט קיינער ניט אויסן (יעדער האָט כאַסענע, פֿרוי, שפּעטער).
90. זאָג, עס זאָל אויסבּלייבן כאָטש אַף אַ רעפֿוּע (עס איז גאָרניט געבּליבן).

אויסברענען.

91. עס ברענט גאָר אויס אַן אויג (אירָאָניש: זייער שיין).

אויסגאָב.

92. געבן אויסגאָב פֿון אַ קנעפּל (ניט בּלייבן שולדיק יענעם אין א וואָרט, ענטפֿערן אַף זיִדלעריי).

אויסגיין.

93. אויסגעגאַנגען ווו דיך וועלט האָט אַן עק.
94. זאָל אויסגיין צו גענלט.

אויסגלייכן זיך.

95. מיר וועלן זיך אין ייכעס [מענטשאַפט, רייכקייט] אויסגלייכן (אז מען וויל איינעם אראָפהאָקן דיך פֿליגלען, ער זאָל ניט מיינען פֿון זיך צופֿיל).

אויסגערינסן וועלן.

96. אויסגערינסן וועלן נאָך דיך יאָרן און טעג (מוטשען זיך).

אויסגערינסענער.

97. אַן אויסגערינסענער (א קלוגער, א בערינבענער יונג).

אויסגעקנעפלט.

98. זיי זיינען אויסגעקנעפלט (זייער פֿרייגטלעך, אויסגעבונדן).
[בּאַ בּערנשטיינען: 1) זיי זיינען איין קנעפל.
2) ער איז מיט אים קנעפל בּאַ קנעפל].

אויסדרייען.

99. אויסדרייען וועמען אַן אויער (אויסנאַרן, באַשווינדלען).
100. אויסדרייען אַ מישעבּיירעך (בּענטשן מיט אַ רוסישער מאַמע).
101. אויסדרייען אַ פּאָזייר (אָנדרייען פֿארן אויער).

אויסהויבן.

102. קענסט אויסהויבן וואָס פֿאַר אַ טנאַיִם [קאָנדיציעס] דו ווילסט.

אויסהיילן זיך.

103. אינבעראַיאָר וועט זיין אַ יאָר, וועט זיך אויסהיילן (אזוי בא-רויקט מען קליינע קינדער).

אויסווידיען (Выдзіць).

104. מען וועט דאס בּיסל עכווייז אויסווידיען (ארויסשלעפן).

אויסווייגען.

105. וואָס וויינסטו, ווילסט אויסווייגען אַ גוטע מאַראָכע? (מ ע ן זאָגט עס צו דיר, וואָס וויינען אומזיסט).
106. אַזאַ מעקער וועל איך אויסווייגען אַפֿן בּייסוילעם [בּייס-כאַיִם] (אז מען בּאָט אַ צו קליינעם מעקער).

אויסוועפן זיך.

107. אַז מען זיצט אָן אַ היטל, וועפט זיך אויס דיך טוירע.
108. ער האָט זיך אויסגעוועפט (אָנגעוואָרן דעם סייכל).

אויסזאָגן.

109. מען טאָר דאָס גאָר פֿאַר קיינעם ניט אויסזאָגן (זאָגט מען, אַז אַ נייער מאַיכל וויייזט זיך אַרויס פֿאַר זייער אַ געשמאַקן).

אויסזויגן.

110. אויסזויגן דיך בלוט פֿון אונטערן נאָגל, [אונטער דיך פּיאַטעס, דיך דאָם האַטאַמציס] (ארויסצין בא יענעם דעם געזונט).

אויסזיצן.

111. וואָס זיצטו? ווילסט [וועסט] אויסזיצן צייפליאַטעס (אז אייגער פֿאַרזיצט זיך צופֿיל)

אויסזען.

112. ער זעט אויס פייסעכדיק (בלייך).
113. ער האָט אַן אויסזען פֿון אַ טערקישן מאַלאַכאַמאָווע [בּאַ בּערנשטיינען: ער האָט אַ פּאָנים, ווי דער בּריסקער מאַלאַכאַמאָווע].
114. ער זעט אויס ווי אַ שעד (זייער שלעכט).

אויסטאן זיך.

115. ער טוט זיך אויס פֿון הויט (ער שטרענגט אַן זיינע לעצטע קויכעס).
116. ער האָט זיך אויסגעטאָן פֿון דער וועלט (ער האָט זיך אָפּגע-זאָגט פֿון טאינוגים, לעבן ניט אין זיך).
117. אויסגעטאָן זיך פֿון געזונד (אָפּגעזאָגט זיך אונטערהאלטן זיי מאַטע-רייעל).

אויסטרייסלען.

118. איך וועל דיך אויסטרייסלען פֿון ארבל (דו האָסט בּאַ מיר אַ קליינע וועררע).

אויסכאַפּן.

119. אויסכאַפּענישׂ, אַן אויסגעכאַפּטע זאַך (א סכוירע, וואָס מען זעט עס זעלטן).
120. עס איז גאָר אַן אויסכאַפּ!

אויסכאַזערן.

121. ער ט׳אים גאַנץ גוט אויסגעכאַזערט (אויסגעזידלט).

אויסלאָזן זיך.

122. צו אים האָט זיך נעבּעך אויסגעלאָזן דער גאַנצער קאַעס [דער גאַנצער פֿייער].
123. קאָל כאַמאָסי וועל איך אויסלאָזן צו אים.

אויסלייגן.

124. אויסלייגן וואס אין אַ בייזער קאָרט איז.

אויסלייזן.

125. דער גאָט, וואָס האָט אונדז אויסגעלייזט פֿון סאַנכערעון און פֿון טיטוסן, וועט אונדז אימירצעשעם אויסלייזן פֿון משיחכן אויך (אזוי האָט אַ מאָל בארויקט אַ יידענע אירע מאַן).

אויסלינקען.

126. ער האָט אויסגעלונקען דעם לינקן אויער (איראָנייזירט מען פון אזוינע, וועלכע צייטערן פֿאַר עפּעס אַ קלאַפּ).

אויסמאכן.

127. אַז עס מאַכט ניט אויס, נעמט מען קאַסטאָרקע (זאָגט מען אייי-נעם, וועלכן עס מאַכט קיין זאַך ניט אויס).

אויסמאנטשען.

128. ער וועט דיר אויסמאַנטשען [אויסקליאַנטשען] אַפֿילע באַם יאַלעוון באַל דאַרשער [באַל-דאַרשן] (אף אזא וועלכער קען אריין-צאפן געלט באַ דעם סאַמען קאַרגן).

אויסמעסטן.

129. אויסמעסטן מיט אַ פֿלאָקן (מעכאַבער זיין מיט אַ שטעקן).

אויסנאַרן.

130. וועסט אויסנאַרן דעם אַסעסאָר (איראָניש: וועסט אָפּטאָן א מיירע-דיקן שפּיצל, באַצויט זיך אף אַן אַנעקדאָטע).

131. האָסט אויסגעגאַרט דעם קרעמער (איראָניש, אז איינער באַרימט זיך, אז ער האָט געקויפט עפּעס בעזאָל).

132. עס איז פּאַראַן דיך הונדערטער, וואָס מען דאַרף אויסנאַרן (באַ נאַרן פּירט זיך, אז מען זאָגט צו מיט א הונדערטער מער, און דער-נאָך נאַרט מען אויס א הונדערטער, דער שיידער גייט זיך איבער אזוינע קליניקייטן ניט פּאַנאַנדער).

אויססוויעט.

133. ער וואָינט אין אויססוויעט [אין דר׳ערד אַפּן דעק] (אוססוויעט--א שטעטל אין וויטעבסקער גובערניע).

אויסעלטערן זיך.

134. ער האָט זיך שוין גאָר אויסגעלטערט (ער טוט אף קרומע זאכן)

אויספאַטשן.

135. ער ט׳אים אויסגעפאַטשט (באַליידיקט).

136. דאָס איז אַן אויספאַטש (א באַליידיקונג).

אויספוצן זיך.

137. ער האָט זיך אויסגעפוצט [אָנגעטאָן] אין האָניק און אין עסיק.

אויספּאָרן.

138. אויסגעפּאָרן קראקע און ווילנע.

139. א פאַטשעק ספּיטשעק אָנגעוואָרן, דעם טאָכטער אָפּגעפּאָרן און גאָרנישט אויסגעפּאָרן (אויסגערינען געוואָרן אין גאָרנישט גע מאַכט).

אויספּירן.

140. דיך צווייטע ווייב און א באַסיעכידע פּירן אויס אַלצדינג.

141. אויסגעפּירט, ווי א סטאָפּ מיט די אייער! (באצויט זיך אף אן אַנעקדאָטע).

142. אויסגעפּירט פּיין די וועלט.

אויספיינען זיך.

143. ער ווילן זיך אויספּיינען.

אויספעלן.

144. דו פּעלסט דאָרטן אויס! (איראָניש: מען וועט זיך באַגיין אָן דיר אויך).

145. עס פּעלט מיר טאַקע אויס צו מיינע יאָנטעווודיקע קליידער (איך דאַרף דאָס נויטיק. ווי א לאָך אין קאָפּ).

אויסצאָלן זיך.

146. הויב זיך נאָר מיט אים אָן, וועסט זיך אים דערנאָך ניט אויסצאָלן.

אויסצוואגן.

147. וואָס וועסטו דערביי אַנווערן, וועסט בלייבן אן אויסגעצוואָ-גענער (קיין אַנווער שטייט דיר דערביי ניט. באצויט זיך אף אן אנעק-דאָטע: א יעשיווע-בּאָכער, וועלכן מען האָט צוגעפּוצט אַף גיין זען זיך מיט א קאַלע, האָט אינמיטן אַוועקגעשטעלט דיך קלאַצקאַשע: -וואָס וועט זיין, אז דיך קאַלע וועט מען ניט וועלן?" אף דעם האָט מען אים געענטפערט: וואָס וועסטו אַנווערן?).

אויסצוויגן.

148. ער גייט אום ווי צו כאָלעם (פּאַרטאַכט).

149. ער גייט אום ווי מיט אַן איי [בייז, ניט אופּגעלייגט] (גלע-כעס באַ בערנשטיינען: ער גייט מיט אים אום ווי מיט א ווייך (אָדער ארו׳ איי).

150. ער גייט אום מיט אן ארויסגעשטעקטן צונג (נויטיק זיך זייער)

151. ער גייט אום בּיִם-בּאָם (אן א שטאָק מעלאָכע).

152. אומגיין קוּשן דיך מעזוזעס (אומגיין מאַגען כוויוועס).

153. אומגיין ווי א היצעל (אָפּגעריסן און אָפּגעשלאָסן, היצעל—א הינטשלע-גער).

154. ווי גייט אום סידער (סדור) אין שטיוול אָדער אין לאַפּ-טיעס? (אזוי פּרעגט מען באַ קליינע קינדער, ווען זיי זאָגן, אז זיי לערנען שוין סידער) (סדור)—א קרינסטלעכער נאַמען.

155. ער גייט אום ווי באָרעך אַפּן יאַריד (ער ווייס ניט וואָס צו טאָן)

אויסציען.

156. אויסציען דיך פּיסלעך אַפּן בּאַנק. (אַשטאַרבן).

אויסציען זיך.

157. אויסציען זיך שווערנדיק.

158. וואָס ציסטו זיך אויס? קיינער גלויבט דיר סאַי ווי ניט (פּרעגט מען אין א געלעכטער, באַ איינעם וואָס ליגט אויסגעצויגן).

אויסקאָכן.

159. ער האָט זיך אויסגעקאָכט [איז אַן אויסגעקאָכטער] מיט דיך ביינער (ער איז אומגלויקלעך).

אויסקאפאַיען.

160. מיר וועלן אים ווי עס איז אויסקאַפאַיען (ווי עס איז אופּהאָ-דעווען, אף א שוואַכן קינד).

אויסקאָרמענען.

161. אויסקאָרמענען אַף איין זייט (געבן שלעכטן עסן).

אויסקומען.

162. אויסקומען גלייך אַף גלייך (דיר ניט, מיר ניט).

163. אויסקומען, ווי א יידישע מיט קוגל.

אויסקלינגען.

164. מען האָט נאָך דיר אַלע גלאָקן אויסגעקלונגען (מען האָט דיר גאזוכט ווי אן אויצער).

אויסקרענקען.

165. פּרעמדן סייכל קרענקט מען אויס.

166. דיך גוטע האָט ער אויסגעקרענקט און דיך שלעכטע איז גע-בליבן (ווען איינער וועלט נאָך א מאכלע אן ערגערער ווי געווען).

אויסקערן זיך

167. ער האָט זיך אויסגעקערט ווי א לאַמדן.

168. אים האָט אויסגעקערט גרינע גאַל (ער האָט שטארק געבראכן).

169. ער קערט זיך נאָך אויס?! (אז אן אומגעריכטער פּאַלט אן מיט טאַן-נעס).

170. עס האָט אויסגעקערט ווי מיט א מיאָטלע.

אויסרייבן זיך.

171. ער האָט זיך אַ ביסל אויסגערִיבן (געוואָרן אַ שטיקל מענטש).

אויסריידן.

172. ניט פֿאַר גאָט אויסגערעט (גאָט זאָל ניט שטראָפֿן פֿאַר די רייד).

173. ניט אויסגערעט זאָל זיין (אַן אויסדרוק, וועלכן מען באַנוצט, ריידנדיק וועגן טויטע, ניט לישוואך; ער איז געווען, ניט אויסגערעט זאָל זיין, זאָל ער מיר מויכל זיין, א...)

אויסרייסן.

174. אויסגערִיסן א שטיק האַרץ.

אויסרעכענען.

175. באַ זיי דאָרטן [באַ אים] איז אַלץ אויסגערעכנט אַפֿן אונץ (זייער פּינקטלעך).

אויסשטעלן.

176. שטעלן אים אויס אַ פֿינגער, וועלט ער שוין אין קאַסט.

177. איר זייט אויסגעשטעלט מיט די ביינער (איר האַלט ניט גוט).

אויסשלאָגן.

178. אָט שלאָגן מענטשן אויס די הויצאָפס! (אַן מען גיט איבער נייס וועלכע מע האָט געהערט, גייענריק ווי־הין עס איז, מיט אלע דעטאַלן).

אויסשפּייען.

179. וועסט דאָס ניט אויסשפּייען (אף א געשמאקן מאיכל).

אויסשפּייענִש.

180. ער איז געקומען צו אויסשפּייענִש (זייער שפעט; בא אַליינו, וואָס איז צום סאָף דאַוונען, שפּייט מען אויס).

אויער.

181. זעסט דיין לינקן אויער? אַזוי וועסטו דאָס זען.

182. עס איז מיר אין איין אויער אַריין, אין דעם אַנדערן ארויס.

183. די אויערן הערן ניט, וואָס דער מויל רעט (אף א ליגנער).

אוירעך.

184. ער איז באַ אונדז אַן אוירעך (זאגט מען אף א מענטשן, וואָס איז שוין גויסעס).

אולאי יראַכעם.

185. אולאַי יראַכעם! (טאַמער, א קאַשע אף א מאיסע).

186. פֿאַרלאָזן זיך אף „אולאַי יראַכעם".

אוללע.

187. אין אוללע (א שטעטל אין ווייטעסקער גוב.) איז אַ פֿולע. מע זאָגט אויך דאָס גלייכווערטל אַזוי: א פֿולע איז אין אוללע אין א סאָך אין די הויזן (אַזוי זאָגט מען איינעם, אַז ער בעט מע זאָל אים געבן אפֿולע).

אומגיין.

188. ער גייט אום, ווי אַ פֿאַרדרייטע שעפּס,

אומגליק.

189. אַן אומגליק! אַ קלאַפּ אין שטאָט (איראָניש).

190. קאָם־אומגליק! (שלימזל).

191. דאַרף טרעפֿן וועמען אַן אומגליק, איז קיין כאָכמעס ניטאָ [העלפֿן קיין כאָכמעס ניט].

אומזיסט.

192. אומזיסט זעצט זיך אַ געשווירן [אומזיסט זעצט זיך אַפֿילע אַ געשווירן אויך ניט].

193. אומזיסט און אומנישט.

אומטראָגן.

194. מען טראָגט זיך דאָרט מיט אים אום.

195. מען טראָגט אים אום אף די הענט [אַפֿן לאַדאָן].

אומטרייבן.

196. כאָטש נעם אין טרייב דאָרט אום וועלף (קאַלט).

197. אומטרייבן זאָל דיך דריסציכע [שילשל] (א קלאלע).

אומכיין.

198. ער ט׳געוואָרפֿן אף אים אַן אומכיין (ער ט׳איז פֿייט באַקומען).

אום לעבן (אין לעבן).

199. עס גייט אום לעבן.

אומעדום.

200. אומעדום איין וועלט.

אומפּאָרן.

201. ער פֿאָרט אום אף קייוער־אָווען (אופֿמאָנען אלטע כויוועס).

אומקאָווען.

202. ווילסט ניט האָבן קיין אומקאָווען, ניט יאָג זיך נאָך קאָ־וועד.

אומריין.

203. אומריין געדאַמטער! (א זידלוואָרט).

אום שאַבעס.

204. אַז מען רעט אום שאַבעס קומט עס אַרוים ערשט אין 4 וואָכן אַרום (דערפון שטאמט דאָס ווערטל: ניט אום שאַבעס גערעט).

205. ניט אום שאַבעס ריידנדיק, ניט אומדערוואָכן טוענדיק (אזוי איראניזירן די, וועלכע גלויבן ניט אין די זאבאטאנעס).

אונטערכאַפּן.

206. אָט, מיינסטו, כאַפּט מען דאָס אונטער! (אף א סכוירע, וואָס איז ניט גאָר ראַיעל).

207. מען וועט דאָס אונטערכאַפּן מיט ביידע הענט.

אונטערלייגן.

208. וועסט די הענט ניט אונטערלייגן (אז יענער האלט באם שטארבן, דו וועסט אים שוין ניט העלפֿן).

אופגיין.

209 וווּ מען זייט אים ניט, דאָרטן גייט ער אוף [באַ בערנ־שטיינען: דאָרטן וואַקסט ער].

210. אַזוינע לייט זאָל מען געדיכט זייען אוּן שיטער [זאָלן זיי] אופֿגיין.

אופגעבן.

211. אופֿגעבן היטץ (אונטערווארעמען וועמען).

אופגעטראָגן.

212. זיי זיינען זייער אופֿגעטראָגן (פּריינטלער, גוט באַקאַנט).

אופהויבן.

213. זי וועט אופֿהויבן די הענט צו גאָט, אַז זי וועט פּאָטער ווערן פֿון אים.

214. אופֿהויבן אַ וואַיצאַקוּ.

אופהענגען.

215. אופֿהענגען די פֿעל אַפֿן זהאָדע (שטאַרבן).

216. אופֿהענגען אַף אַ געבערענטער שטרוי (א קליינע שטראָף, מען לאַכט פּון קינדער: דיין טאַטן האָט מען אופֿגעהאַנגען אף א געבערענטער שטרוי).

אופֿוועקן.

217. ער ט׳מוירע ער זאָל ניט אופֿוועקן די מייז (זאָגט מען אף איינעם, אז ער רעט שטיל).

218. זיי קענען אופֿוועקן אַ טויטן פֿון יענער וועלט (אז מען רעט שוין צו הויך).

אוף זיין.

219. גאַנץ שטאָט איז מיט אים אוף (מען רעט וועגן אים שטאַרק).

220. ער איז אוף געווען אַ גאַנצע נאַכט, טיקן געזאגט, כצאָס געפראוועט, (אף א קאָרטנשפּילער).

אופלריפן.

221. ער מעג אופֿגעלאָפֿן ווערן, וועט ער ניט אויספֿירן.

אופמישן.

222. איך וואָלט זיי אופֿמישן צלץ (אויסרעכענען אלע זייערע כּא־טאָמ, אופֿווארפן אלע פּלעקן, וואָס זיי האָבן אין זייער מישפּאָכע).

אופעסן.

223. ער קאָן דיר אופֿעסן דעם שאָראַבאָר מיט די לאַפּציעס (אף א גרויסן עסער).

224. וואָס איז דאָס: אַ שטיקל לעקער אופֿעסן? (וואָס איז דאָס: א גרינגע זאַך?)

225. איך וואָלט דיר אופֿגעגעסן דעם שאָראַבאָר מיט די לאַפּציעס (איך בין שטאַרק הונגעריק).

אופשטיין.

226. ער אין היינט אופֿגעשטאַנען אַפֿן לינקן זייט. [באַ בערנשטיי־נען: ער איז היינט מיט דעם לינקן פֿוס פֿונם בעט אופֿ־געשטאַנען]:

227. אופֿגעשטאנען אַ פֿרישער, אַ געזונטער אוּן... האָט צוגע־גאַנוועט א דוהע.

228. אופֿגעשטאַנען, ווען גאָט אַליין שלאָפֿט נאָך (זייער פֿרי).

229. ער איז אופֿגעשטאַנען מיט פּאָראַנקעס.

230. ער איז אופֿגעשטאַנען, ווען די שיידים גיייען נאָך אום אַף קאָראָטשקעס [אַף די קוילאַטשקעס] (זייער פֿרי)

אָטדאַי.

231. עס איז „אָטדאַי ווסיאָ דאַ מאַלאָ" (ווערט קאָל האַגעלטן).

אָטדאנייי כליעב (Отданный хлеб?)

232. עס וועט זיין „אָטדאנייי כליעב" (עס וועט זיין אָפּגעצאָלט; מען זאָגט עס די. וועלכע באַגייען זיך מיט וועמען ניט גוט).

אטליוואנע. (Адлівания)

233. די פּעטש די אַטליוואנע (די עמעסע, די פֿייערדיקע).

אַטרוטע (Атрута).

234. אַטרוטע [סאַמאַמאָוועס!] (אף ניט א געשמאקער זאַך).

אַי, אַי, אַי, אָי, אָי, אָי.

235. עס איז ניט אַי, אַי, אַי אוּן ניט אָי, אָי, אָי (א גאַנץ גע־ווינטלעכע זאַך).

אי.

236. אי פֿיש פֿאַרשמעקטע געגעסן, אי ריטער געלייזט, אי געלט געצאָלט! (מען דערציילט: א פּאָרץ האָט באשטימט באַשטראָפֿן זיין דינער, נאכסאָל יענער האָט אים איינגעקוּפּט פֿאַרשמעקטע פֿיש צום עסן, אוּן האָט פֿאַרגעלייגט דעם דינער אויסקלייבן איינע פֿון די דריי שטראָפֿן: אדער שמיץ, אָדער באַצאָלן פֿאַר די פֿיש, אָדער אופֿעסן די פֿיש. דער דינער האָט זיך צום אָנהויב אָנגעכאַפּט פֿאַר דער וואָלווּעלער שטראָף—פֿאַר עסן די פֿיש, נאָר אַז ער האָט שוין אופֿגעגעסן קימאָט א העלפֿט, האָט ער שוין מער ניט געקענט עסן, האָט ער איינגעשטימט אף שמיץ, אָבער די שמיץ זיינען געווען אַזוי שטאַרק, אַז ער האָט צום לעצטן געוומען בעטן, מען זאָל אים דערלויבן אָפּצאָלן פֿאַר די פֿיש).

איבערבעטן.

237. איך וועל דיך איבערבעטן מיט אַ וויסינקער הינדעלע [מיט אַ וויסינקער קאַפּאָרע].

238. איך בעט אייך איבער אייערע רייר (אזוי זאָגט זיך בייס מע שלאָגט וועמען איבער די רייר, אָדער מען דערציילט וועגן אַ זאַך, וועלכע רופֿט ארויס כאַאַשעס).

איבערטרייבן.

239. איבערטרייבן אַף זילבער [אַף קליינגעלט (מאַכן צו גרויס).

איבערנעמען זיך.

240. איבערנעמען וועסטו זיך בּאַ דער מאַמען.

241. ער נעמט זיך איבער, ווי אַן אָכוואָטניק (Охотнік).

242. ער נעמט זיך איבער, ווי עפעס רעכטס.

איבערפאָקן.

243. איבערגעפאָקט אוּן איבערגעמאָזלט (איבערגעקומען אַלע „פּאַרא־העס").

איבערפירן זיך.

244. ער פֿירט זיך גאָר איבער (אים פֿאַרדריסט זייער שטאַרק).

245. איך פֿיר זיך איבער זאָרגנדיק (אירגנדש: עס איז מיר א קנאַפּע זאַרג).

איבערפראָווען.

246. אִיבערגעפרַאָווען קאָל אַווייַדעס פּערעך.

איבערקוליען זיך.

247. ער האָט זיך איבערגעקוליעט (געשמאדט).

איבערקניידלען זיך.

248. ער ט׳זיך איבערגעקניידלט (אָפּגעשמאדט).

איבערקערן זיך.

249. קערט זיך איבער אַ לעבל ברויט—אַ סימען אַז עס וועלן קומען גענסט.

250. ער האָט זיך איבערגעקערט [גלייך] מיט ערד (געוואָרן כוישעך אין פּאָנים).

251. עס מעג זיך איבערקערן דער קאַדער-אויליעם [דער קאַדער-אָרעץ] און איך וועל אויספּירן.

איוואַן.

252. אַריינפּאַלן צו איוואַנען אין דיַ הענט.

איזעוויץ (יעזוואיט?).

253. אַן איזעוויץ! [אַן עמעסער איזעוויץ!] (אַ בלוטזויגער, א גראָבער יונג, אַ פֿרעסער).

אִיי.

254. אַ ווייסל פֿון אַן איי! (אַ גרויסער גאנעוו; דאָס ווייסל איז שווער פֿאַרכאַפּן מיט אַ לעפֿל).

255. גליטשיק ווי אַף אַן איי.

אייגענע.

256. אייגענע איז געשמאַק [באַ בערנשטיינען: אייגנס איז ליבּ].

אייַדעם.

257. זאָל זיך דרייען אַן אייַדעם ארום שטובּ! (אז איינער קויפֿט איין אַ סכוירע, וועלכע ער הויבט גאָר ניט אן צו דאַרפן, נאָר גלאַט אזוי זיך. באַצויט זיך אַף אַן אַנעקדאָטע: איינער האָט אַ מאָל געבעטן אַ שאַדכן ריידן אים אן אייַדעם, אויב עס וועט זיך מאכן עפּעס אַ צאַצקע, אַ רעכטס. „אָבער איר האָט דאָך קיין טעכטער ניט״?—כ׳ווייס, יאָ טעכטער, ניט טעכטער, זאָל זיך דרייען אַן אייַדעם אַרום שטוב).

258. אַן אייַדעם אַף קעסט (אז אַ גאַסט לאדט אין צו זיך אַ גאַסט, זאָגט מען אף דעם צווייטן, אז ער איז באַם ערשטן אַן אייַדעם אַף קעסט).

259. דוייַ זאַכן זיינען פֿון לייטנס וועגן: אַ נאַר אַן אייַדעם, אַ ווייַסער קוימען און אַ שיינער קאָלנער (וועגן אַ נאַר האָבן לייט וואָס צו ריידן, אַ קאָלנער טראָגט מען אָפּגעלייגטן, מען זאָל אים זען, און אַ ווייסער קוימען איז אויך מער ניט פון שיינקייט וועגן).

אייַדער־בעסער (גלייכער).

260. אייַדער האַרצווייטיק—בעסער בויכווייטיק (אז מען קאָכט אַ וואָסער מאַיכל צופֿיל אָן און מען טוט זיך אָן אַ קוייַע אופֿצופֿעסן אינגאַנצן).

261. אייַדער אַזאַ לעבן—איז שוין גלייכער אַ בעסערער.

אייַן.

262. ווינטער אַ שטיקל אייז וועסטו באַ אים קריגן? (אף א שלעכטן).

אייַזן.

263. מען דאַרף האָבן אַ האַרץ פֿון אייַזן [אַן אייזערנע האַרץ] דאס אויסצוהאַלטן.

אייזערנער.

264. ער גייט אַף אַן אייזערנער בריק (זיכער).

265. מיט דיר צו ריין [האָבן געשעפֿטן] דאַרף מען זיך פֿריער אָנעסן מיט אייזערנעם באָב (אזוי זאָגט מען צו אַן אַקשן).

איילנווייז,

266. אים וואַרפֿט איילנווייז (פֿיבער אָדער קאַס).

איין, איינער.

267. אַלע טאָג אַלץ איין בייקע, [איין ליודער].

268. איין קעשענע (שושפּסדיק).

269. איין האנט (יאַראַכעס).

270. איין זאַכער אין מאָסקווע! (אזוי זאָגט מען איראָניש איינעם, ווען־כער מיינט, אז אַף אים אליין שטייט די וועלט).

271. בלייבן איינער אַפֿן יאריד (געבליבן איינער אַליין). דאָס זאָגט מען אויך, אז צווישן אַגאַנצער כעוורע מיידלעך. געפֿינט זיך נאָר איין באָכער.

איין לעשאַער.

272. עס איז גאָר איין לעשאער!

273. עס איז איין לעשאער [וועאיין לעהאגיד]!

איינבינדער.

274. ער איז אן איינבינדער: בינדט איין דיַ ווייב אין בענקל און שמייסט זי.

איינברענען.

275. ער האָט א בינסל איינגעברענט (שיקערלעך).

איינגיין.

276. ער גייט איין, ווי א ליכט [באַ בערנשטיינען: ער גייט אויס ווי אַ ליכט].

277. אים גייט ניט איין דיַ וועלט (ניט ניכט).

איינהאמאניען (Угамовіць).

278. איינהאָמאָניען (איינשטיללן, בארויקן).

איינזאלצן.

279. איינזאַלצן אַ דאָונען [אַ יעלה ויבוא תחנון (דורכלאָזן).

איינס.

280. איינס און צוויי! (פלינק)!

281. עס גייט איינס אַף איינס (איין זאך שלעפט די אַנדערע)

איינסטאלירן זיך.

282. אן איינגעסטאלירטער! (אַ מעיושעוודיקער)

איינעמען.

283. ער מעג איינעמען (וואַרטשפּיל: איינעמען אַ מיסע מעשונע, און איינעמען—מענאַצייַך זיין).

284. נעם איין אַ מיסע מעשוגע! (אַ קלאָלע).

285. ער נעמט איין אַ קאפּאָרע [אַ מיסע מעשונע] נאָך איר (ער האָט זי שטאַרק ליב).

286. ער מיינט—ער האָט איינגענומען פלעוונע (אירגניע).

איינער.

287. איינער אונטער דעם אַנדערן (אף קינדער, וועלכע זיינען ווייניק וואָס עלטער איינער פון דעם צווייטן, Мал, мала меньше)

איינער.

288. איך בין נית איינער בא גאָט.

289. איינער אין מירע, דער אַנדערער אין ווירע (?) (Один в мире, другой в Вире).

איינער, אנדערע.

290. וואָס פֿאַר איינעם אַ בּרויט, אין פֿאַרן אַנדערן א טויט.

אייַנפֿאַל.

291. ס׳איז אַן אייַנפֿאל פֿון א מעשׂהגענעם.

אייַנפֿאַלן.

292. אים זיינען אייַנגעפֿאלן די דאָמים [די בּלוטן] (פֿאר שרעק).

293. עטלעכע פֿונט אַף אייַנפֿאַל (זאָגט מען אין א האַלאָצע, צוזועגנדיק וועמען עס איז).

אייַנפונדעוועטן.

294. אַן אייַנגעפֿונדעוועטער בּאַלעבאָס.

אייַנקויפן זיך.

295. אייַנקויפֿן זיך בא וועמען אין אַ לאַסקע (סטאַרען זיך מיט אלע קויכעס יענעם געפּעלן צו ווערן).

אייַנרייַדן.

296. אייַנרייַדן יענעם אַ קינד אין בויך.

אייַנריכטן זיך.

297. אייַנגעריכט זיך ווי אַ שעד.

אייַנשמועסן.

298. אייַנשמועסן וועמען א לונג און לעבער אפֿן נאָז (א י י נ ר י י ד ן דאָס אומעגלעכסטע).

אייַנשפּאַרן זיך.

299. אַז מען שפּארט זיך איין, פֿירט מען אויס [און טאָמער פֿירט מען נית אויס, אין אַ סימען, אז מען האט זיך נית גוט אייַנשפּארט].

אייש לעהאָוע.

300. ער איז אף אים אייש לעהאָוע (שטארק אופֿגעבראכט).

אייַשעס־כאלאשעס.

301. די אייַשעס־כאלאָשעס זיינע (סארקאסטיש אף א שלימעזאלניצע).

איך.

302. איך און מיינע! (וועגן א מענטשן, וואָס האלט פון זיך אין אויילעם־אומלויע).

303. איך מיט דיר—ווי אַנדערע פֿיר (גוטע פריינט). [בּאַ בּערנשטיינען: איך מיט דיר זיינען ווי אַנדערע צוויי,—איך אָן דיר בין ווי אַ בוידעם אָן היי].

אין דר׳ערד.

304. עס קוקט אין דר׳ערד! (עס טויג אף קאפּאָרעס).

305. גיי אין דר׳ערד!

306. אין דר׳ערד אפֿן דעק! (זייער ווייט).

307. נאָך אַ רובל אין דר׳ערד (אז מען הויבט אן קרובן אין אזארט).

308. אין דר׳ערד דיר אַן אָרט! (א קלאַלע).

309. אין דר׳ערד מיט דיַ האָר! און [צום] שׁוואַרץ יאָר! (א קלאַלע).

איסטיסק (Сьцісь).

310. וואָס דאַרפֿסטו קריכן, [לויפֿן, שטופֿן זיך] אין רעכטן איסטיסק?

איר.

a310. אין דער אייגענער שטאָט פֿעלט דער כוידעש איר [איר] (אלע קענען דיך דאָרטן, און ד׳ערציער אירצט מען דיך נית) [בּאַ בּערנשטיינען: אין דער שטאָט, ווו מען איז געבוירן, פֿעלט טאָמיד אַ כוידעש].

אך און וויי.

311. אָך און וויי איז שוין צו פֿאַרן, אז מיקיטע איז א סטאראסטע געוואָרן.

312. אָך און וויי איז צו דיַ יאָרן, אַז פּוילן איז א מעדינע, קרוב־ניק איז אן אכילע און פּארך [אָדער: N] איז א מענטש געוואָרן.

אכצן.

313. עס מעג מיר קאסטן 18 און 13.

314. סטאם א מיידל איז 18 יאָר אלט. [א לאבאטע בעהיימע] (אן חערנער) איז א קאלב און סטאם א מיידל איז 18 יאָר אלט].

315. 18 יאָר אין איין זייט (איראָניש וועגן אַלטער מיידל).

316. בּא אים איז א קאָפּ מיט 18 דייעס [בּא זיי איז 18 קעפּ מיט 18 דייעס] (אף מענטשן ניט געשטעלטע).

317. דו וועסט דאָס נית ארויסנעמען [אָפּטרעפֿן, פֿארשטיין] מיט 18 קעפּ (אָדער: זאָלסט אפֿילע זיין מיט 18 קעפּ).

אַלץ.

318. אלץ הייסט געלעבט (אירא־ניזירט מען אף אן ארעמען לעבן).

אלאבליעס.

319. אריינפֿאָרן מיט דיַ אלאָבליעס אין לעכאָ דוידיַ אריין (קומען ווי־הין עס איז שפּעט). [בּאַ בּערנשטיינען: ער איז געקומען מיטן דישל אין דיַ לאָקשן אַריין].

320. טאָמער נית, פֿארקער איך דיַ אלאָבליעס אף צוריק (האָב איך כאַראָטע פּונם גאַנצן אייסעק).

אַלטער.

321. אַן אַלטערל (אף א צישעריקן קינד).

322. אַלטע לוכעס (אן אלטער, א פֿאַרפֿאַלענער כויוו).

323. ער איז אַן אַלטער בּאַלטפֿילע (אירָאניש אף אזא, וועלכער האָט שוין א צייט נית געדאָוונט).

אַלט־זאַגאָר.

324. אַלט־זאַגאָרער מייסים (אלט־זאגאר—א שטעטל אין קאָוונער גוב.).

אליהו.

325. זאָל ליגן עד שיבוא אליהו (אין לאַנגער באַנק).

אַליין.

326. אַליין—איז דיַ נעשאָמע ריין.

אלף.

327. **אלף למטה—טויזנט רובל אַ פֿלאָקן** (אזוי דריקט מען זיך אויס וועגן דעם, אַז כאָסאַנים זיינען היינטיקע צייטן געווארן זייער טייער אין בעטן פֿיל נאָרן).

אלף.

328. **ער איז אַריין [ער האָלט] אין אלף השישי** (ער האָלט ווייט).

אַלמאָנע

329. **אַן אַלמאָנע, אַז זי האָט אַפֿילע פֿיל בעכער, זיינען זיי פֿול מיט טרערן.**

אַלעף, אַלעפֿבייז.

330. **ווער עס זאָגט אַלעף—מוז זאָגן בייז** (מען דערציילט אַף אַ יע-שיווניקס אַ יינגעלע, אז ער האָט זיך פֿאַראַקשנט אָפּגעשטעלט אָפֿן אַלעף: ניע סקאַזשוי: אַ טאַ פּאַטאַם סקאַזשוט: גאוואַרי בייז, גימל, דאַלעד).

331. **ער האָלט שוין [אין ליבע] בּאַם אַנדערן אַלעפֿבייז** (מיידלער)

אָן.

332. **אָן דעם בין איך ווי אָן אַ האַנט.**

338. **ווי מיט דעם, אַזוי אָן דעם.**

334. **אָן אויסיעס! אָן דיבּורים!** (עס איז אפֿן וועג).

אָנבייסן.

335. **20 לעבּלעך ברויט אַף אָנבייסן** (וואַרטשפיל צווישן „אָנבייסן פֿרישטיק" און „אָנבייסן"—אַ בּיס טאָן).

336. **געבן אַף אָנבייסן** (דערלאַנגען קלעפּ, געבן ציידע לאדערעך).

אָנגורטן.

337. **מען דאַרף אָנגורטן דיך לענדן** (זאָגט מען, אז מע קלייבט זיך אַף אַ שווערער אַרבעט, מען זאָגט עס אויך אויראָנגיש).

אָנגיסן.

338. **אַן אָנגעגאָסענער** (א געוועצטער).

339. **אָנגעגאָסן ווי אַ בליי** (געדיכט, פֿעסט).

אָנגעבלאָזן.

340. **ער גייט אום אַן אָנגעבלאָזענער** (א ברוינגעזער).

אָנגעלייגט.

341. **עס איז אים נאָך ניט אָנגעלייגט** (אז מען סטאַרעט זיך צוליב ווערמען, און יענער איז נאָך ניט צופֿרידן).

342. **אַן אָנגעלייגטער גאַסט** (אזא, פֿון וועלכן מען איז צופֿרידן).

אָנגעפֿרעסט, אָנגעפּאַקט.

343. **אָנגעפֿרעסט [אָנגעפּאַקט], ווי די הערינג.**

אָנגרייטן.

344. **אָנגרייטן אַף „האַלוואי זאָל מען ניט דאַרפֿן"** (ווייבער פֿרעג-לען אַף דעם סמאָך מאלינעס).

אָנדערהאַלבן באָכערדיקער.

345. **דער אָנדערהאַלבן באָכערדיקער** (אזוי רופֿט מען א הויכן דראנ-גאלע).

אַנדער מאָל.

346. **דעם אַנדער מאָל!** (דאָס וועט, הייסט דאָס, ניט גיין).

אָנהאַלטן זיך.

347. **ער וועט זיך דאָרטן אָנהאַלטן ניט מער, וויפֿל אַ סאָאָקע אַף אַ פֿלאָקן.**

348. **ניט מער זאָל זיך אָנהאַלטן די גאָישע נעמאָנע** (עמונע).

אָנהויבן זיך.

349. **ניט מיט דיר וועט זיך דיך וועלט אָנהויבן און ניט מיט דיר וועט זי זיך ענדיקן.**

אָנהערן זיך.

350. **איך האָב זיך אָנגעהערט ווי אַ פויק.**

אָנוואַרעמען זיך.

351. **עס׳ט זיך אַפֿילע ניט אָנגעוואַרעמט** (עס האָט זיך ניט אַפֿולע צייט איינגעהאלטן).

352. **באַ אים וואַרעמט זיך קיינמאָל קיין קאָפּיקע ניט אָן** (ער קאָן קיין געלט ניט היטן).

אָנזאָגן.

353. **געדאַרפֿט דאָס אָנזאָגן דורך אַ גאָי** (אירגענדש, אַז איינער זאָגט אָן א בסורה, פֿון וועלכער מען וועט ווייניק וואָס ניספֿאָלן).

אָנזעצער.

354. **מיר וועט אויסקומען צו בלייבן אַן אָנזעצער** (אז מען קאָן וואָס ניט מאכן צו דער באשטימטער צייט).

אָנטאָן.

355. **ער׳ט אַף זיך אָנגעטאָן אַ חלוקא-דרבנן** (א צוויאַק)

356. **ער׳ט אַף זיך אָנגעטאָן אַ הינטישע פֿעל.**

357. **מיט אַיר איז: לייב, טו זיך אָן, לייב, טו זיך אויס!** (אזוי זאָגט מען וועגן מענטשן, וואָס אָט באשליסט ער אף יא און אָט אף ניט).

אַנטיק.

358. **אַן אַנטיק אין [פֿון] דער וועלט!** (זייער גוט).

אַנטלויפֿן.

359. **אַנטלויפֿן, ווי פֿאַר פֿייער.**

360. **אַנטלויפֿן וווהין די אויגן טראָגן.**

361. **אַנטלויפֿן וווּ פֿעפֿער וואַקסט** (זייער וויט).

אַנטקעגן.

362. **אַנטקעגן דעם, וואָס איר זאָגט...** (אזוי גיט מען א נייע וועגרונג דעם שמועס; בא שאָלעם-אייכעמען הויבן גאנץ אפֿט אָן די ע׳דן אז, מיטן די רייד וועגן א נייעם איניען מיט דעם וועלט).

אַנטקעגן גיין.

363. **זאָל דאָס אים אַנטקעגן גיין!** (זאָגט מען, וועט איינער טוט אָפּ א וואָסער עס איז אוולע).

אָנכאַפן (זיך).

364. **ער מיינט, אַז ער האָט אָנגעכאַפּט גאָט פֿאַרן באָרד** (ער מיינט, אז ער איז שוין זיכער). **[באַ בערנשטיינען: ער האָט אָנ-געכאַפּט גאָט באַ דיַ פֿיס].**

365. **ער האָט זיך פֿאַר דעם אָנגעכאַפּט, ווי פֿאַר אַ הייסן קוי-לעטש [ווי פֿאַר אַ הייסן שטיין, ווי אַ הונט פֿאַר אַ קוי-לעטש].**

אָנכורן.

366. ער וואָלט אַף זיך אָנכורן שיידים ווייסן וואָס (אָנכורן – אָנטאָן אפֿולע גרויסע בגאָדים אף זיך).

367. ער׳ט אַף זיך אָנגעכורעט דעם דאַלעס (געמאַכט אן ארעמען אָנ־ שטעל).

אָנלייגן.

368. אָנלייגן אין קאָלנער [אין קראַגן] (געבן קלעפ).

אָנעמען.

369. מען דאַרף דאָס אָנעמען פֿאַר ליב (מען דארף זיך מיט דעם צו־ פרידנשטע׳ן).

370. אָנעמען [פֿרי] דעם יאָנטעוו באַצייטנס [פֿאַרפֿרי].

אָנעמען (אנצונעמען).

371. אָנעמען אַ פֿוילן מויל מיט וואַסער (שווייגן).

אַנעקדאָט.

372. אַן אַנעקדאָט אוו אַ קאַץ האָבן קיין באַלעבאס ניט, וויר עס כאַפט זיי, יענעמס זיינען זיי.

אָנפֿאָרן זיך.

373. ער ט׳זיך אָנגעפֿאָרן! (ער ט׳גענאפט א פסאק).

אָנפֿישן.

374. דערשראָקן—אנגעפישט אין דיִ זאָקן (אזוי איראָניזירט מען אי־ בער פאכדאָנים).

375. פֿיש אים אָן אין אויער (לאך זיך פֿון אים אויס).

אָנפֿייפֿן

376. אָנגעפֿייפֿט! (אויסגענארט).

אָנצינדן זיך.

377. עס ט׳זיך אָנגעצונדן אין הימל! [עס ט׳זיך אנגעצונדן מיט רויך; מיט פֿייער] (יאקרעס).

37. ער ט׳זיך אנגעצונרן ווי אַ פֿייער [אַן אנגעצונדענער איז ער געווארן!] (שטארק אין קאעס געוואָרן).

379. ער צינדט זיך אן ווי א שוועבעלע.

380. דיִ יירעס שאָמאַיִם האט זיך אין אים אנגעצונדן (מען זאָגט עס אף א וצדקתך, אז ער שטעלט זיך שטארק פאר א דבר שבקדושה. א באלעגאלע, דערציילט מען, האָט אמאָל אזוי דערקלערט, פֿאַרוואָס דער פֿערר זיינער טרינקט עס אזוי געשמאק).

אָנציען.

381. ער ציט אף זיך אן דיִ מארעשכוירע [דעם דאלעס] (ער מאכט זיך מער ווי די מאיסע אין).

382. ער ציט אף זיך אן א שקורע פֿון א צורבא מרבנן.

383. מען טאר ניט צופֿיל אנציען דיִ סטרונע: זי ווערט פלאצן.

אָנקומען.

384. גרינג קומט קיין זאך ניט אן.

385. עס קומט אָן מיט בלוט און מיט אייטער (שווער).

386. זאל אף אים אנקומען א מאגייפֿע (א ק׳אלע).

387. אייַדער אנקומען צו קינדער, זאל מען בעסער שטארבן.

388. עס קומט אן מיט גרינע וועריִם [מיט טערקישע וועריִם] (זייער שווער)

389. אז אלע קלאלעס וואלטן אנגעקומען, וואלט די וועלט קיין וועלט ניט געווען.

אָנקוקן.

390. אין וואָלט בעסער אַף צען כאַזיירים אָנקוקן, אייַדער אַף אים.

אָנרוקן

391, ער רוקט אַף זיך אָן דיִ טויבע היטל (ער מאַכט זיך ניט הערן־ דיק, ניט וויסנדיק).

אָנשטאָפֿן

392. אַן אָנגעשטאָפּטער! (זייער א רייכער).

אָנשטעל,

393. ס׳אַר אַן אָנשטעל ער מאַכט דאָס! (ער מאַכט זיך).

אָנשיטן.

394. שיט אים אָן זאַלץ אַפֿן עק.

395. דיִ קרעמער שיטן זיך אָן (פֿאַרזינען שטיקער געלט).

396. אָנגעשאָטן, ווי מאָן (זייער פיל פֿאַראָן).

397. אַן אָנגעשאָטענער (זייער א רייכער).

אָנשיקענישׁ.

398. וואָס איז דאָס פֿאַר אַן אָנשיקענישׁ אַף מיין קאָפּ?

399. גאָט זאָל אַף אים אָנשיקן פֿאַרעס צאָרעס (א קלאָלע.

אָנשלאָגן.

400. אַז מען שלאָגט אָן א קאַדקע, איז זי שטאַרקער (אזוי פֿאַרענט־ פערט מען טאטע־מאמעס, ווען שלאָגן אָפט די קינדער).

401. ער האָט דיך אָנגעשלאָגן—רוף אים הינטשלעגער (אזוי גיט מען אן אייצע קינדער. ניט אלע כאפן זיך. אז פאר זיי לוינט ניט געברויכן דאָס ווערטל, אוז באנוצן עס גאנץ ערנסט).

אָנשפאַרן.

402. אים האָבן אָנגעשפאַרט דיִ אייטער (ער קען שוין אין זיך ניט איינהאַלטן דאָס, וואָס ער ווייס).

אָנשפּילן זיך.

403. ער ט׳זיך בא מיר אָנשפּילן (אָנלויפֿן זיך, אָנרייסן זיך).

אָנשרייבן (אָנגעשריבן).

404. עס איז אָנגעשריבן אַפֿן נאָז (עס איז קאָנטיק אַפֿן פּאָנים בא אים

אָס.

405. אויסיעס ווי באָבּ.

406. ראַיעס מיט אויסעס אומויפֿסים.

אַסטאָלאָפייעט.

407. ער איז אַסטאָלאָפייעט געוואָרן (מעוועלוול געוואָרן).

408. בא אים זיינען אַסטאָלאָפייעטע אויגן (אויסגעטאראשטשעטע).

אַסעסער.

409. אַן אַסעסער! וואָס זאָגסטו אַפֿן אַסעסער! [אָן גייט ער דער אַסעסער] (איראָניש: א שיסער: א פֿייערדיקער בעריזי).

אָסער.

410. אָסער, אויב איך וויים (קימאט ווי אַ שווּץ).

411. אָסער לעדאַבער—סוס פאָביעג (מען זאָגט אזוי אויעם, אז ער רעט אין דאָונען אַף לאָשנקוידעש. באַצייט זיך אַף אַן אַנעקדאָט וועגן אַ יישוונק).

412. אַ לעק אוּן אַ לעק—אוּן אָסער זאָל מיר זיין (אזוי לאַכט מען פון דיר, וועלכע שווערן אוּן קענען זיך גיט צוזאַמען).

אָסער לעראַכעם.

413. אַף אַזאַ איז אָסער לעראַכעם.

414. גיט וואָס עס איז [העלפט] פון אָסער לעראַכעם וועגן.

אָפּבאַרען.

415. ער ט׳אים אָפּגעבאַרעט (אויסגעאַרעט).

אָפּבויען.

416. בוי אָפּ פון מיר (גיי אַוועק, טשעפע זיך אָפּ).

417. ער האָט אָפּגעבויט (געשטאָרבן, אָפּגעטראָטן).

אָפּבייסן.

418. בייס בעסער אָפּ דיין שפּיץ נאַרישן צונג (אז איינער רייגט וואָס אויס צום שלעכטן) [באַ בערנשטיינען: גיב דיר אַ בים אין דער צונג] (איידער דו זאָגסט אַ לוגן).

419. אָפּבייסן דעם פּיטעם (א סגולע פאַר אַ געווינערן).

420. מען וועט דיר גיט אָפּבייסן (אזוי בארויקט מען וועמען, אז ער שעמט זיך וויהין אריינצוגיין).

אָפּבריען.

421. ער ט׳אים אָפּגעבריט ווי מיט „וואַר" (אריינגעבראַכט אין בזיזוינעס)

אָפּבריען זיך.

422. אַז מען בריט זיך אָפּ אַף קאַשע, בלאָזט מען אַף גריקע. [באַ בערנשטיינען: אַז מען בריט זיך אָפּ מיט הייסן, בלאָזט מען אַף קאַלטן].

423. פון אַ פּויל טיי טרינקען קען מען אָפּבריען די קני [עס קען פלאַצן דער בויך].

אָפּברעכן.

424. אָפּברעכן די ביינער (אָנשלאָגן).

אָפּגאָט (אָפּגעטשקע).

425. ליימענער אָפּגאָט [אָפּגעטשקע, געטשקע] (אזוי רופט מען אן אום-באהאלפענעם).

אָפּגעבעזעמטער.

426. אַרויס אַן אָפּגעבעזעמטער (אן אָפּגעברוטער, א פארשעמטער).

אָפּגעטן.

427. ער ט׳מיך גיט אָפּגעטן (ער ט׳מיר דערפאַר נאָרניט טאָן. עס זאָגט אויך א מאנסביל).

אָפּגעשמיסענער.

428. געבליבן אַן אָפּגעשמיסענער (געקראָגן די מאפאָלע, בזיזונעס).

אָפּווישן זיך.

429. דערנאָך ווישט מען זיך אָפּ מיט מיר! (אליין פאלן זיי ארויבער אוּן דערנאָך שטעלט מען מיך ארויס).

אָפּזאָגן.

430. דאָקטוירים האָבן שוין אים אָפּגעזאָגט.

431. יעדער זאָגט זיך אָפּ זיין שפּראָך (יעדערער שטעקט אריין זיין באַמערקונג).

432. ער ט׳אָפּגעזאָגט זיין שפּראָך (אין פּורימשפּיל האָט יעדערנס ראל געהייסן שפּראך, „האָמענס-שפּראָך"...).

אָפּטאַינען זיך.

433. זי וואָלט זיך אָפּגעטאַינעט אַפּילע מיטן מאַלעך דוימע [מיט מאַלאַכאַמאָווסע] אַליין.

אפּטייק.

434. דאָרטן איז אַ היפּשער אפּטייקל [רעכטער אפּטייקל]. (דאָרטן איז יאקרעס, זייער טייער; אף דעם איז געבויט דער גלייכווערטל: טייער, יאַקרעס, אפּטייק! (דריי מאדרייגעס פון טייערקייט).

אָפּטראָגן זיך.

435. ער האָט זיך אָפּגעטראָגן (אָפּגעשטאָרבן).

436. ער טראָגט גלייך אָפּ דיי פּאָטשט (א רעכילעסניק).

אָפּטראָגן זיך.

437. ער ט׳באַלד פון אונדז אפטראָגן זיך.

438. טראָג זיך אָפּ פון דאַנען, קאָלומאַן דו לעבסט.

אָפּטרייסלען.

439. מע האָט אפּגעטרייסלט די הענט (אז איינער טשעפעט זיך אָפּ פון א וואָסער עס איז אייסיק, אינגיען).

440. אָפּטרייסלען די אַווירעס.

אָפּטרעטן.

441. וועט עס איז גיט שאַיעך צו כעוורע זאָל אָפּטרעטן (דאָס וועדטל, אייגנטלעך, זאָגט מען אריבערנריק א בארמינען אַפּן בעסוילעס, מייגענדיק דערמיט די סיטרע אַכרע).

אָפּלייגן.

442. אָפּלייגן דעם שעל ראָש אָן אַ זייט אף אווייל גיט קוקן אַף בזיזוינעס, יוישער, שעמעריי...).

443. ער ט׳אָפּגעלייגט דעם דאַלעס אַף אַ טאָג: אַזוי האָט אים אויסגעפּעלט אַף שאַבעס, פעלט אים איצטער אויס אַף זונ-ט י ק. (זאָגט מען אף אן ארעמען מעשומער).

אָפּלייקענען.

444. ער לייקנט אָפּ שטיין און ביין.

אָפּלעקן.

445. אָפּלעקן אַ בייגדל [אַ פּעטע בייגדל] (אריינכאַפן א פּאָרדינסס).

אָפּמעלקן זיך.

446. ער ווייל זיך אַ בים אָפּמעלקן (מען זאָגט דאָס מערסטנס אַף דאר-שאָנים).

אָפּניצן זיך.

447. עס וועט זיך פון אַיר קיין שטיקל גאָלד [די גאָלד] ניט אָפּנוצן (איר וועט ווינינק שאדן).

אָפּעטיט.

448. עסן ווילט זיך און קיין אַפּעטיט איז ניטאָ (געבויט אף אן אנעק־דאָט: אזוי האָט זיך אַ מאָל געקלאָגט א פּראָסטאק, ווען דער דאָקטער האָט געהייסן וואַרטן יארן מאָל מיטן עסן, ביזוואנען צו אים וועט ניט קו־מען דער אפעטיט; ער האָט נעבעך ניט פֿאַרשטאַנען, וואָס איז דאָס אזוינס „אָפּעטיט").

אפּעסן.

449. ער זאָל גוט אָפּעסן אָנבייסן, קען ער דערנאָך אומגיין 3 טעג ניט... אַ געדאַוונטער.

450. אָפּעסן זיך דאָס האַרץ.

אָפּשפּילן.

451. אים האָט אָפּגעשפּילט אַ גליק [אַ נעס] (אים האָט אָפּגעגאָלטן)

אָפּפֿרירן.

452. פֿרירן פֿרירט מען אָפּ אַ הינטן ניט אַ קאָפּ.

אָפּפֿרעגן.

453. עס איז ניט אָפּגעפֿרעגט (עס איז גאנץ מעגלעך).

אָפּפֿרעסן.

554. אָן אָפּגעפֿרעסענע מאָרדע.

אָפּצאָלן.

455. צאָל אים אָפּ פֿאַר אויסשנייצן דעם נאָז (אף איינעם, וואָס פֿוילט זיך מאכן אן איבערריקן טראָט).

456. צאָל אפּ פֿאַרן אָרט (אז איינער פֿאלט).

457 ער ט׳אָפּצאָלן, ווי אַ טאַטע.

458. ער ט׳אָפּצאָלן, ווי אַ האָפּ אַפּילע.

אָפּקומען.

459. זאָל מיר מיט דעם אָפּקומען!

460. ער ווייל אָפּקומען מיט שיהע־פּיהע.

461. ער ווייל אָפּקומען מיט ליאכטיריצקעס (מיט לייכטע טערוצים?).

461. ער ווייל אָפּקומען מיט גאָרניט

אָפּקומענישׁ.

462. זאָל דאס מיר זיין אַן אפּקומענישׁ אַף דער וועלט.

אָפּקויפֿן

463. איך וועל דיך אפּקויפֿן מיט מיינע מיסט.

אָפּקילן.

464. אפּקילן דאס האַרץ.

אָפּקלאַפּן.

465. מען קלאַפּט אפּ דיַ טירן [דיַ שוועלן] פֿרעגנדיק.

אָפּרופֿן.

466. מען האָט אים אָפּגערופֿן (אָפּגעשריען איינעם פֿון טויט).

אָפּרייסן זיך.

467. ער ט׳זיך אָפּגערישן, ווי פֿון אַ טליע [ווי פֿון אַ קייט].

468. פֿון וואָסער טליע האָסטו זיך אָפּגערישן?

469. אָפּרייסן יענעם דיַ יאָרן [דעם כאַיִם טויווים, האַלבע יאָרן].

470. דו וועסט בּאַ מיר האָבן אָפּגעריסענע יאָרן.

אָפּרעכענען.

471. איך וועל זיך מיט דיר אָפּרעכענען נאָך אַף דער וועלט.

אָפּשינדן.

472. אָפּשינדן דיַ הויט.

473. איך וואָלט אים דערקענען אַן אָפּגעשונדענעם אַפּילע.

אָפּשמאַדן (אָפּשמאַדעיען).

474. מען וועט שוין ווי עס איז „אָפּשמאַדעיען" דאָס וועלטל.

אָפּשמייסן.

475. אָפּגעשמיסן און נאָך אַפּן גאַס אַרויסגעוואָרפֿן. [בּאַ בערנ־שטיינען: אָפּגעשמיסן און פֿון בּאָד אַרויסגעוואָרפֿן]. (אַף אייי־נעם, וואָס ווערט צווויי מאָל באַשטראָפֿט).

אָפּשמעקן.

476. שמעק אָפּ דיין כיילעק אוּן גיי אַווּעק (אז איינער קלאָגט זיך, אז עס שמעקט).

אָפּשניט.

477. געהאַט אַ פֿיינעם אָפּשניט! (אַ פֿיינעם פּסאַק).

אָפּשניידן.

478. גוט אָפּגעשניטן! (ווייניק געליטן).

אָפּשערן.

479. זיַ מעג זיך שׂוין אָפּשערן (אף אַ מיידל אַריבּער שלוישים)

480. גיבּ עפּעס פֿאַר אָפּשערעניש (אז מען שערט אָפּ אַ קינד, געווייגט־לער, גיט מען מאַשקע; אַז מען באַמערקט, אז איינער האָט זיך אָפּגעשאָרן).

אָפּשפּילן.

481. אָפּשפּילן יענעם אַ ווייוואַט [אַ פֿרימאַרגן, אַ פֿיינעם דאָב־רידיען, אַ דאָבּרידים, אַ סקאָצל קומט]. (באַגעגענען יענעם מיט אַ „רעכטער גאָב").

אָפּשרייען.

482. מען האָט אים אָפּגעשריען (אָפּגעראַטעוועט מיט קוילעס).

„אַף וואָס".

483. אַף וואָס דאַרף מען דאָס?"—„קעדיי דו זאָלסט פֿרעגן!"

484. „אַף וואָס טראָגט אַ מילנער אַ ווייזע היטל"—„אַפּן קאָפּ".
אין וויטעבסקער געגנט זאָגט מען אנשטאָט: פֿאַרוואָס?—אף וואָס? אף דעם איז געבויט די רעטעניש.

אַף וואָכיימאָ.

485. ער איז אַף אים אַף וואָכיימאָ, אוּלהאַרעג, אוּלאַבער. (אייש לעהאָווע, מאָלע רעציכע, בראנד פֿייער).

אַפּולע.

486. ער קען [מען וועט דיר דאָרטן אָנגעבּן] אַפּולע מיט אַבּיסל; עס איז ווערט אַפּולע מיט אַבּיסל (ד. ה. גאָרנישט).

אַפּיר (אופיר).

487. מע זעט דעם אפּיר [דוגמא] פֿון יענע (מען קען זיך, הייסט דאָס פֿאַרשטעלן, וואָס וועט זיין מיט דיר. אַפּירן הייסן די נוסכאָס פֿון בריוו, וועלכע די אמאָליקע „שרייבער" פלעגן אָנשרייבן זייערע טאלמידים אף אראָפשרייבן פֿון זיי).

„אַפֿן אָרט".

488. ער ווייס דאָס, ער קען דאָס „אַפֿן אָרט" (גרונטיק).

אָקון (Окунь).

489. ער האָט זיך אַיינגעשפּאַרט [אַיינגעאַקשנט] ווי אַן אָקון.

אַקושער

490. אַן אַקושער איז אַ כאָכעם (איזהו חכם? הרואה את הנולד).

אַקציע.

491. אַן אַקציע מיט אים!

492. אַן אַקציע איז זיך פֿאַרלאָפֿן (אירגעניש, אז מען מאכט אָפּ פֿון גאָרנישט א גאנצן וועזן).

אַראָפּ.

493. אַראָפּ די קאָפּ—אַראָפּ דער ווייטיק.

494. אַראָפּ אַ יאָך.

אַראָפּדרייען.

495. ער וועט דיר אַראָפּדרייען דעם מאַרך, מיטן פּאַרך, מיטן לייב אוּן לעבן (אף ניט א ראַיעלן מענטשן, א דרייער).

אַראָפּוואַרפֿן.

496. וואַרף אַראָפּ אַ העלפֿט, וואַרף אַראָפּ דער וואַנטש כיילעק (מען זאָגט אזוי, אז מען שאָצט וועמען אין גרויסע געלטן אוּן די מאיסע איז ניט אזוי).

497. פֿאַרוואָס מאַכט מען ניט אַ שייטל האָלץ פֿאַר אַ גובער-נאַטערע? ווייל יעדעס קליין קינד וואָלט אים געקענט אַראָפּוואַרפֿן (פון כאָכמע ליעזשאנקעס סייכלען).

498. ער האָט אינגאַנצן אַראָפּגעוואָרפֿן פֿון זיך דעם יאָך (געוואָרן ניט פֿרים).

אַראָפּלאָזן זיך.

499. עס לאָזן זיך אַראָפּ די פֿאראנקעס (עס מאַכט זיך צו די אויגן עס שלעפּערט זיך).

אַראָפּנעמען.

500. ער וועט דיר דעם שעד די קאָפּ אַראָפּנעמען [אַראָפּדרייען] (אַ גרויסער בעריע).

501. ער נעמט אַראָפּ כאַלע (ער נעמט זיך אראָפּ בעלוי יוידים אין קע-שענע).

502. אַראָפּנעמען אַן אַטנאָס (אַ סנולע קענן אן איבערשרעקענישׂ. מען מעסט אויס מיט פּאָדים יעדן אייוועך אוּן מען פּאַרוואַרפֿט דערנאָך ערגעץ די פֿאָדים מיט עטלעכע אָפּגעשאָרענע הערלעך פֿונם איבערגעשראָקענעם).

503. מען דאַרף פֿאַר אים די היטל ניט אַראָפּנעמען.

אַראָפּסמאָרען זיך.

504. ער ט׳זיך אַ ביסל אַראָפּגעסמאָרעט (אראָפּ פֿון לייב).

אַראָפּפּאַלן.

505. פֿון הימל פֿאַלט גאָרנישט אַראָפּ.

506. ער פֿאַלט אַראָפּ ווי אַ יאָוון פֿאַר טכינעס, ווי אַ קאָזאַק פֿאַר סלוכעס, ווי אַ זשאַנדאַר פֿאַר מוסער [מאַגידעס].

אַראָפּפֿירן.

507. ער פֿירט אים אַראָפּ פֿון וועג [פֿון דערער] (ער מאַכט אים קא-ליע).

אַראָפּרייסן.

508. ער רייסט אַראָפּ די קאָפּ מיט כאַיִם טוויוִים (אף א באַרייסער אַ קרעמער).

אַראָפּשאָבן אַראָפּשקראַבן.

509. אַראָפּשאָבן [אַראָפּשקראָבן] אַ ביסל דיך רענער [הערנער] (מאַכן זיך אַ ביסל ייגגער אין פּאַספּאָרט, וואָס עס טוען גאנץ אָפט מייד-לער. בא קי אף די רענער איז קענטיק די צאָל קעלבער, וואָס זיי האָבן געהאַט. וויפל קאַרבן, אזוי פיל קעלבער. די ענדלער, וועלכע ווילן די קי זאָל זיין „ייגגער", שאבן אראָפּ אייניקע קאַרבן).

אַרבל.

510. איך האָב אים אין אַרבל (איך וועל פּאַר אים ניט ניספּאָלן).

אַרבעט

511. אַרבעט איז דאָ, נאָר קיין פּאַרנאָסע איז ניטאָ.

512. אַז עס איז ניטאָ קיין אַרבעט, איז פּאַטשן אין טאָכעס אויך אַן אַרבעט. [באַ בערנשטיינען: אַז מען האָט ניט וואָס צו טאָן, איז קאַקן אויך אַן אַרבעט].

אַרבעס.

513. אַפֿן דריטן טאָג גיט מען אַרבעס (א גאסט אפן דריטן טאָג) דערפֿון:

514. גיט מען אַרבעס—איז אויס גאסט, אָדער: איז אַ סימען, אַז ס׳איז צייט צו פֿארן אַ היים.

אָרודעוועץ (Арудовець).

515. וואָס ער צו אָרודעוועט! [צוקערט דיך וועלט! צובראָנעוועט!].

אַרומטאַנצן.

516. ווי מען האָט עס ארום אים ארומגעטאַנצט (אָפּגעגעבן קאָוועד).

אַרומעסן.

517. דו וועסט מיך אַרומעסן, אָבער איך וועל דיך קראַנק מאַכן (טראכט אין הארצן אַ קארגער באלעבאָס (מעכוטן) שטאָפּנדיק דיך געסט, וועלכע זאָגן זיך ניט אָפּ פֿון אן איבערקן ביסן).

ארומרייסן זיך.

518. זיי רייסן זיך אַרום פֿאַר די נעז (קריגן זיך).

אַרורע.

519. אַן אַרורע (אַ וועראמדיק מויל).

ארומשטעקן.

520. מען וועט דיך דאָרטן אַרומשטעקן מיט פּענעס (מאכן גדויסע ביזויונעס).

אַרויסגאַנווענען.

521. מען וועט דיך ניט אַרויסגאַנווענען, אויף טאָמער וועט מען אַרויסגאַנווענען, וועט מען באַלד אָפּווּאַרפֿן צוריק (אזוי זאָגט מען אייגעם, וועלכער האָט מורע לייגן זיך שלאָפֿן נעבן אַ פֿענצטער).

אַרויסגעבן זיך.

522. ער גיט זיך אַרויס (ער ווייזט אַרויס קענטענוש, גערעטנקייט).

523. דאָס גיט ער זיך אַזוי אַרויס! (זאָגט מען, ווען א קינד, אָדער א גרעסערער פֿירט זיך ניט גוט).

אַרויסוואַרפֿן.

524. אַרויסגעוואָרפֿן אין בלאָטע [אַפֿן גאַס].

525. אַרויסגעוואָרפֿן אַפֿן שניי (געשמיסענער טאָכטער געבאקט אן איי...).

אַרויסטראָגן.

526. וואָס עס הערט זיך [גיט אַ רייַך] טראָגט מען [וואַרפֿט מען אַרויס] (אזוי ענטפערט מען אף דער פראגע: וואָס הערט זיך?).

אַרויסטרייבן.

527. אַרויסטרייבן דעם קאַבצן (אַנהויבן אייגפּו־רעווען זיך). [בּאַ בּערג־שטיינען: צום קאַבצן אַרויסטרייבן דאַרף מען אַן אוישער].

528. אַף אַרויסטרייבן דעם קאַבצן, דאַרף מען ערשט זיין אַ נאַגיד.

529. עס איז ניטאָ אַפֿילע מיט וואָס אַ הונט אַרויסצוטרייבן [אַריינמאָניען].

אַרויסנעמען.

530. פֿון אָנווער נעם איך דיך אַרויס (איך גאראנטיר דיר, אז דו וועסט ניט אָנווערן).

אַרויסשלעפּן.

531. אַרויסשלעפּן זאָל מען דיך! (א קלאָלע) (מען דערציילט פֿון אייגעם, אז ער האָט געלויבט גאָט, וואָס זיין פֿלוגיסטע איז צו אים בעסער געוואָרן, שילט און האָט טייקף כאראטע: אָט צען קלאפֿטער אין דרײַערד זאָלסטו גיין! און טייקף: אַרויסשלעפּן זאָל מען דיך!).

532. אַרויסשלעפּן דעם טאטן פֿון יענער וועלט (אופּוואַרפֿן פֿרעמדע כאַטאָמ).

אָרט.

533. געטראָפֿן דעם אָרט!

534. ער האָט נעבעך קיין אָרט ניט (פֿאר ווייטיק, פֿאר ביזאָיען).

535. אַן ערטל פֿון כעסעד (איראָניש).

אריבערוווּדיען (Вудзіць).

536. אַריבערוווּדיען צו זיך (אריבערשלעפּן צו זיך).

אריבערפאַלן.

537. אַריבערגעפֿאַלן, ווי אַ שיקערער גאָי (ער איז דורכגעפאלן).

אריבערקומען.

538. אַריבערגעקומען אלע פּאראהעס.

אריבערשפּאַרן.

539. וועסט אים ניט אריבערשפּאַרן מיט אכצן פּאָר פֿקסן.

אריין (אַריינגיין).

540. איך קען גאָר אין זיך ניט אריין (איך קען זיך ניט ארויסקן פֿון איבעראשונג, פֿון סימכע).

541. ער קען פֿון אַזאַ זאך אריין אין דער העל.

אריינגיסן.

542. אריינגיסן, אז דיַ קאָפֿ וועט זיך ניט זען.

אריינגיין.

543. עס איז אים אריין אין נאָז (ער האָט זיך דערשראָקן).

אריינוואַרפן.

544. אַריינוואַרפֿן אן ארעמען אין צדאָקע.

545. אריינוואַרפֿן אף רעב מייער באלהאנעס.

אריינכאפּן.

546. אז מען כאפּט אריין אין דיַ יונגע יאָרן, איז אף דער על־טער וויַ געפֿונען (מען זאָגט דאָס אף איינעם, וועלכער שטארבט א יונגער).

547. וואָס דו כאפּסט אריין, איז דיינע.

אריינארן.

548. אריינארן אין זאק.

אריינפּיאָקן.

549. אריינפּיאקן יענעם אין א צארע.

אריינפאַלן (אריינגעפֿאלן).

550. אריינפֿאלן אין דיַ בוריקעס [אין דיַ בוריקעס ראָסל].

551. אַריינגעפֿאלן ווי אין ראסל (ניט אין א באקוועמער לאגע).

552. אריינגעפֿאלן ווי א מויז אין זויערמילך (דאָס זעלבע).

אריינקלישען.

553. אריינקלישען יענעם אין קאפ [אין מויַע] (א פֿולע מאָל עפּעס איבערכאַזערן).

אָרכים.

554. שיק אונדז גאט צו ארכים, וועלן מיר אליין אויך ניט שלעכט מאכן.

אָרכישער.

555. גארניט קיין ארכישער וואַרמעס [וועטשערע] (פֿארענטפֿערט מען זיך פֿאר אן אוירעך, אויב דער וואַרמעס, וועטשערע איז ניט גראטן).

אָרעמאַן

556. אז אן ארעמאן הוליעט זיך פֿאנאנדער, איז בא אים א גראשן קיין געלט ניט.

557. אן ארעמאן עסט אוף זיין געלט אין שווארצן קרובּניק.

558. זאל זיך אן ארעמאן ניט וועלן [אן ארעמאן טאר זיך ניט וועלן].

אָרעמע.

559. אן ארעמע פֿאלק אבער א פּריילעכע (אף א לוסטיקער קאמפּאניע).

אָרעמקייט.

560. ארעמקייט איז ניט קיין שאנד, אבער אויך ניט קיין גרוי-סער שיינדל. (בא בערנשטיינען: אָרעם איז קיין שאנד, אָבּער אויך קיין גרויסער קאָוועד ניט).

561. ארעם איז קיין שאנד, אבּי ניט כמארקאטע.

אש.

562. מאכן פֿון יענעם א קופּע אש [א בארג אש] (מאכן אים מיט דעֿר ערד צוגלייך).

563. עס איז געווארן פֿון אים אש מיט רויך (א טעל).

564. פּאספּע! אש! (אף שלעכטע טוויץ).

אשאמנו.

565. ער שלאגט זיך [קלאפּט זיך] אשאמנו (ער האָט שטארק כאראטע).

אינסטיטוט פאר ווייסרוסלענדישע קולטור — יידישע אפטיילונג.
Інстытут Беларускае культуры — Яўрэйскі Аддзел.

ד״ר כאַים ספיוואַק.

„דער קאָפּ" אין יידיש.

אַ רעשימע פון ווערטער, אויסדריקן, ווערטלעך און שפריכווערטער, וואָס ווערן געברויכט אין דער יידישער שפראַך אין פאַרבינדונג מיט דעם וואָרט „קאָפּ".

אויג.

ער טעט עס אָפּ חיץ אַן אויג אין קאָפּ. (ווערטל)
די אויגן קריכן פון קאָפּ. (גרויסע דאַיגעס)
ארויסקריכן זאָלן אים די אויגן פון קאָפּ. (א קלאַלע)

אויסגיין.

אויסגיין זאָל עס צו יענעמס קאָפּ. (אַ קלאַלע: זאָל יענעם געשען)
אויסגעגאַנגען אַ צאָרן צו זיין קאָפּ.

אויסלאָזן.

וואָס אויך האָב אַף מיין האַרצן, וועל אויך אויסלאָזן צו זיין קאָפּ. (א קלאַלע)
אויסלאָזן קאָלכאַמאָסן צו יענעמס קאָפּ.
עס וועט זיך אויסלאָזן צו מיין קאָפּ. (סאָפּקאָלסאָף וועל אין דאַרפן לייגן)

אופהויבן.

מע לאָזט נישט אַ קאָפּ אופהויבן. (מע גיט נישט קיין פרייהייט)

איבער, ארײַבער.

מאַכן קאָפּ איבער אַרײַבער. (מאַכן „קאָשעלקעס", קונצן)
האָבן אַרבעט, געשעפטן אויבערן קאָפּ. (פיל אַרבעט)

איבערגעשפּיצט.

האָבן אַן איבערגעשפּיצטן קאָפּ. (האָבן אויסערגעווינטלעכע פעניקייטן; איבערכאַפּן די מאַס)

איזל.

אַן אייזל־קאָפּ. (אַ נאַר)

איזן.

האָבן אן אייזערנעם קאָפּ. (האָבן פיל סייכל)
זיבן אוּן זיבן איז עלף, אוּן דער קאָפּ איז אייזן. (אַ וועלט איראָניש)

איסעוו.

א קאָפּ, ווי אייסעוו. (וויניק פאַרשטאַנד)

אכער.

צו אַ גוטן קאָפּ מוז מען נאָך האָבן אַ גוטן אכער.

אכצן.

ער מעג אַפּילע האָבן אַכצן קעפּ. (ער מעג זיין ווי קלוג)

אָן.

זיין אָן אַ קאָפּ. (האָבן פיל דאיגעס)
זיין אָן אַ קאָפּ. (זיין אָן אַ זיקאָרן)
ער גייט אַרום אָן אַ קאָפּ. (ער קען זיך קיין אייצע ניט געבן)

אנדאנקען.

אָנדאַנקען אַ פולן קאָפּ. (צופיל דאַנקען)

אנלייגן.

אָנלייגן מיטן קאָפּ. (שטאַרבן)

אנשפאַרן, אנידערלייגן.

האָבן ווּ דעם קאָפּ אָנצושפאַרן.
האָבן ווּ דעם קאָפּ אַנידערצולייגן. (האָבן אַ געלעגער, אַ וואָנונג)

אף.

מען איז געשטאַנען איינער באַם אנדערן אַף דין קעפּ. געווען אַ גרויסער אויפֿעם, געווען זייער ענג)
ס׳איז געווען קעפּ אַף קעפּ. (געווען אַ גרויסער אויפֿעם)
מע האָט זיך געשטופּט אַף דין קעפּ. (געווען אַ גרויסער אויפֿעם)

אפעסן.

אָפּעסן דעם קאָפּ. (צופיל קאָסטן, הויצאָעס גרעסער פון דער האַנאָסע)

אפריסן.

מע רייסט אָפּ איינער דעם צוויטן דעם קאָפּ. (מע קריגט זיך שטאַרק)

אפשניידן.

ער האָט אים דעם קאָפּ אָפּגעשניטן. (ער האָט אים אומגליק־לעך גענאַכט)

אראָפּ.

דער קאָפּ זאָל אַראָפּ. (אַ קלאַלע)
דעם אָרעמאַן גייט שטענדיק מיטן קאָפּ אַראָפּ. (עס גייט אים ניט גוט)

א ר ֿ פ ד ר י י ע ן.
אַראָפדרייען דעם שוואַרציאָר דעם קאָפּ. (דאקומענטשען)
אַראָפדרייען דעם קאָפּ. (וועגן קינדער, וואָס מאַכן א טומל)
אַראָפדרייען דעם קאָפּ. עמיצן זיַדלען, שטראָפֿן, אָפּנאַרן)

א ר ֿ פ ה א ק ן.
האַק אים אַראָפּ דעם קאָפּ. (אף אַן אקשן)

א ר ֿ פ ל אָ ז ן.
ער לאָזט דעם קאָפּ אַראָפּ. (ער שעמט זיך)

א ר ֿ פ נ ע מ ע ן.
צאָרעם נעמען דעם קאָפּ אַראָפּ. (מע פֿאַלט בא זיך אַראָפּ)
ער האָט אים דעם קאָפּ אַראָפּגענומען. (אומגליקלעך געמאַכט)
כאָטש נעם מיר דעם קאָפּ אַראָפּ. (אף אזוי פֿיל זיכער אין א באַהויפּטונג)

א ר ב ע ט.
קאָפּ־אַרבעט.

א ר ו י ס.
ס׳אין מיר פֿון קאָפּ אַרויס. (פֿאַרגעסן)

א ר ו י ס ט ר אָ ג ן.
אַרויסטראָגן זאָל מען אים זיין קאָפּ. (א קלאָלע)

א ר ו י ס ש ל אָ ג ן.
ער זאָל זיך עס פֿון קאָפּ אַרויסשלאָגן. (ער זאָל אויפֿהערן צו טראַכטן וועגן דעם)

א ר ו פּ ז ע צ ן.
איך קען מיין קאָפּ אף אים גיט אַרופּזעצן. (איך קען אים גיט קלינגער מאַכן).

א ר ט.
דער קאָפּ איז אים אפֿן אָרט. (ער האָט פֿאַרשטאַנד)

א ר י ן.
די רייד זיינען אים אין קאָפּ אַריין. (הויבט אָן פֿאַרשטיין, איינווינקען)

א ר י נ ג ע ט אָ ן.
מיטן נאַנצן קאָפּ אַריינגעטאָן. (איבערגעבן עפּעס א זאַך).

א ר י נ ג ע פּ אַ ל ן.
ער איז אַריינגעפּאַלן איבערן קאָפּ. (ער האָט געמאַכט שלעכטע געשעפֿטן)

א ר י נ ע מ ע ן.
ער האָט זיך אַריינגענומען אין קאָפּ אַריין. (ער האָט אן אייניידענישׂ)

א ר ֿ ס ט אָ ט ע ל.
האָבן אַרויסטאָטעלס קאָפּ. (זיין זייער קלוג)

ב א ר ג.
אַראָפּוואַרפֿן א בארג פֿון קאָפּ. (באַפֿרייען זיך פֿון א שווערן אָל, פֿון א דאיגע)

ב ו י ב ע ר ֿ ק.
דער מענטש זיצט דאָ, אין דער קאָפּ איז אים אין בויבערֿק. (א צושטראָגענער מענטש)

ב ו י נ ן.
ער בויגט גיט דעם קאָפּ. (ער האָט זעלבסטוועדט, ער גיט זיך גיט אונטער)
ער בויגט דעם קאָפּ. (ער גיט זיך אונטער)
אָנבויגן דעם קאָפּ פֿאַר עמיצן. (אָפּגעבן קאָוועד עמיצן)

ב ו ק ן.
בוקן זאָל מען זיך נאָר צום קאָפּ. (וועלטל)
בעסער גיך בוקן צום קאָפּ, איידער צו דיַ פֿים. (וועלטל)

ב א ט ל ע ן.
איינבאַטלען צו זיין קאָפּ כאַלוימעס. (א קלאָלע)

ב ע נ ט ש ן.
ער האָט נעקרינן א בענטש אין קאָפּ. (ער האָט נעקרינן א קלאַפּ אין קאָפּ)

ב ר א נ פֿ ן.
ברענפֿן פֿאַרדייט דעם קאָפּ—צאָרעם נעמען אים נאָר אַראָפּ. (שפּריכוואָרט)

ב ר ע ד ל ן.
ברעדלען דעם קאָפּ. (טראַכטן פֿיל)
קאָפּברעכענישׂ. (פֿיל טראַכטן)

ג א ׳.
בעסער א יידיש האַרץ מיט א נאָישן קאָפּ, איידער א נאָיש האַרץ מיט א יידישן קאָפּ. (שפּריכוואָרט)
האָבן א נאָישן קאָפּ. (האָבן וויינוק סיכל)
האָבן א נאָישקן קאָפּ.

ג א ל ד.
וועג דאָס מויל וואָלט גיט באַדאַרפֿט צו עסן, וואָלט דער קאָפּ אין גאָלד געגאַנגען. (שפּריכוואָרט)

ג ו ט.
א גוטער קאָפּ. (א פֿאַרשטענדיקער מענטש)
פֿון א גוטן קאָפּ בין צו א שלעכטן קאָפּ איז נאָר א כּילעק א נרא־שנדיקע לייַטל. (שפּריכוואָרט. באַדייטונג: אן ערנערער קאָפּ דאַרף מער ארבעטן)

ג י י ן.
שטענדיק זאָל מען ניין צום קאָפּ. (ניין צום הויפּט פֿאַרוואַל־טער. זע: „בוקן")
ער זאָל אַפֿיילע ניין מיטן קאָפּ אַראָפּ אין מיט דיַ פֿים אַרויף.
(עס וועלן קיין טאַינעס גיט העלפֿן)
עס נייט מיר גיט אין קאָפּ.
ניין מיטן קאָפּ אַרויף. (זיין פֿעסט, מאַכן גוטע געשעפֿטן)

ג ע ב ן.
געבן דעם קאָפּ פֿאַר עמיצן. (זיך מאַפֿקיר זיין).

ג ע ז ו נ ט.
לייג גיט א נעזונטן קאָפּ אין א קראַנקן בעט. (וועלטל)
(באַדייטונג: גיט קריכן אין א שלעכטן געשעפֿט)

ג ע מ אַ כ ט.
א געמאַכטער קאָפּ. (א דרייקאָפּ)

ג ע מ אָ ר ע.
האָבן א געמאָרע־קעפּל. (האָבן א פֿאַרשפּיצטן קאָפּ)

ג ע ש ו ו י ר.

אַ נעשוויר אין קאָפּ. (אַ קלאַפּ)

ג ע ש מ אַ ד ט.

ער האָט אַ געשמאַדטן קאָפּ. (אַ קלוגער אָבער אַ שלעכטער מענטש)

ג ר אָ.

אַ קאָפּ מיט נראָע האָר און מיט גרינעם סייכל. (ווערטל)

וואָס קומט אַרויס פֿון אַ נראָען קאָפּ, וועלן דער סייכל איז גרגן. אַז מע טרינקט אַסאַך מאַשקע, באַקומט מען אַ נראָען קאָפּ און אַ רויטע נאָז. (ווערטל)

ג ר אָ ב.

אַ נראָבער קאָפּ. (קען ניט טויפֿעם זיין)

נראָבע קעפּ זיצן געשוואָלענע קעפּ. (ווערטל)

ג ר אַ ס.

עס איז געוואָרן גראַמער אין קאָפּ. (אויפֿגערעכט געוואָרן).

ד אַ ר ן.

דער קאָפּ האָט אים ניט אויסגעדאַרט. (ער פֿאַרשטייט די זאַך)

דער קאָפּ דאַרט. (דער מענטש מאַטערט זיך פֿון דאַיגעם)

איינעם דאַרט דער קאָפּ וועגן פּאַרנאָסע, דעם צווייטן דאַרט דער קאָפּ אַף נוטרגן. (שפּריכוואָרט)

לאָז זיי דער קאָפּ ניט דאַרן פֿאַר יענעם. (זאָלן זיי זיך ניט מישן אין פֿרעמדע אנגעלעגנהייטן)

קאָפּדאַרענישׂ. (דאַיגעם)

ד ו ל, ד ו ל ן.

דולן אַ קאָפּ. (צופֿיל ריידן, דאקטשען)

דער קאָפּ איז דול, דער בויך איז פֿול, דער מאָגן וויים ניט וואָס צו זאָגן. (שפּריכוואָרט)

ד י י ע.

וויכל קעפּ אַוויפֿיל דייעם. (שפּריכוואָרט)

ד ע ר ל י י ג ן.

ער האָט דערלייגט דעם קאָפּ. (צוגעלייגט געלט)

ד ר י י ע ן.

דרייקאָפּ. (אַ שווינדלער)

קאָפּדרייענישׂ. (שווינדל, דאיגעם)

דער קאָפּ דרייט זיך. (פֿון שיקערעם, פֿון דאיגעם)

מעשוגע, מעטוּרעף און פֿאַרדרייט נאָר יענעם דעם קאָפּ. (ווערטל)

ה אָ ב ן.

זאָלסט אַזוי האָבן דעם קאָפּ. (אַ קלאַפּ)

ער האָט אַ קאָפּ צו דערדאָזיקער זאַך.

ניט האָבן דעם קאָפּ דערצו.

ער האָט ניט אין קאָפּ, וואָס אַן אַנדערער — אין פּיאַטע. (אַ פּוסטער קאָפּ

אַז מע האָט ניט אין קאָפּ, מוז מען האָבן אין דיַ פֿיס. (שפּריכוואָרט)

האָבן מער אין קאָפּ ווי אין קעשענע. (האָבן מער סייכל ווי געלט)

ה אַ ל ט ן.

ער האַלט אים באַם קאָפּ. (ער געוועלטיקט איבער אים)

האַלטן קאָפּ. (ניט ווערן שיקער)

ער האַלט קאָפּ. (ער פֿאַרלירט זיך ניט, ער אין בראַוו)

ניט וויסן וווּ דעם קאָפּ צו האַלטן. (זיין גרויס באַ זיך)

ה אָ פּ = ה אָ פּ.

האָפּ=האָפּ אוף מיר אין איינס אין קאָפּ. (ווערטל)

ה אַ ק ן, א ר ר י י נ ה אַ ק ן.

האַקן אין קאָפּ אַריין. (מאַכן צו פֿאַרשטיין, קנעלן מיט עמיצן, צופֿיל ריידן)

אַריינהאַקן אין קאָפּ.

ה אַ ר ט.

קרינגן אַ האַרטן קאָפּ. (האָבן אַנמעסנעפֿעש, זיך אייניריידן)

עס קען דער קאָפּ האַרט ווערן עסנדיק. (ווערטל)

ה אַ ר צ ו י י ט ן ק.

אַף דיין קאָפּ מיין האַרצוויטיק. (אַ קלאַפּ)

ה ו י ז.

דער קאָפּ פֿון הויז. (דער באַלעבאָס)

ה ו י ך.

ער איז אויסגעוואָקסן מיט אַ קאָפּ העכער. (נייסטיק געוואָקסן)

ה ו י ל.

אַ הוילער קאָפּ. (אָן פֿאַרשטאַנד)

ה ו ן.

הינערשער קאָפּ. (אַ נאַר)

ה ו נ ט.

אַז אַן אָרעמאַן מאַכט כּאַסענע, טראָגן הינט גאַנצע קעפּ. (ווערטל. איראָניש: מע מיינט קעפּ הערינג)

ה ע נ ג ע ן.

הענג איך באַם קאָפּ, הענג איך באַ די פֿיס. (ווערטל)

ה ע ר ן.

הערן מיט קאָפּ. (הערן מיט אויפֿמערקזאַמקייט)

ו אָ י ל.

אַ וואָיל קעפּל. (לערנט גוט)

ו אָ ל ט ז י י ן.

ווען דאָס וואָלט זיין פֿון זיין קאָפּ, וואָלט עס אים אַ שטיק נעהירן. אויפֿגערירן.

ו אַ נ ט.

קאָפּ אָן וואַנט. (אַ קלאַפּ)

שלאָגן זיך קאָפּ אָן וואַנט. (זיין פֿאַרצווייפֿלט)

שלאָג דיר קאָפּ אָן וואַנט. (אַ קלאַפּ)

שלאָגן זיך קאָפּ אָן וואַנט. (אַרבעטן מיט אַלע קויפֿעם)

שלאָגן זיך קאָפּ אָן וואַנט. (צו איינעם, וואָס גייט אַרום לייִדיק)

בימטו מעשוגע — שלאָג זשע דיך קאָפּ אָן דער וואַנט, נאָר לאָז אַנדערע געמאַך. (ווערטל)

דער שאַדכן פֿירט צונויף אַ וואַנט מיט אַ וואַנט, און זאָגט דער־נאָך: שלאָג אייך קאָפּ אָן דער וואַנט! (ווערטל)

וואַרעם.
וואַרעם וויז בא א טויטן דער קאָפּ. (קאַלט)

וויט. **וויטזיק.**
אים טוט וויי דער קאָפּ פֿאַר אַלעמען. (ער זאָרגט פֿאַר אַנדערע).
דער קאָפּ זאָל אים ניט וויטאָן. (א ברעכע)
קאָפּוויטזיק. (קאָפּשמערצן. זאָרגן)
עס נייט אים ניט אָפּ קאָפּוויטזיק. (עס פֿעלט אים נאָרנישט)

וועלט.
דער אים פֿון קאָפּף ביז פֿום נישקם וועלט. (דייטש=יידיש, טענדלוי)

זיין.
עס זאָל מיר זיין פֿאַר דיין קאָפּ. (מיר זאָל בעסער נעשען, וואָס דיר דאַרף נעשען)

טאַנצן.
ער לאָזט זיך טאַנצן אַף זיין קאָפּ. (ער לאָזט זיך דערנידעריקן, פֿאַרפֿירן)

טאָפּ.
אין אַן אָפּן טעפּל שטעקט אינטלעכע מויז אַריין דאָס קעפּל.
(שפּריכוואָרט)

טויג.
טויגן אין קאָפּ צו שיסן. (טויגן ניט)
וואָס טויג דער גוטער קאָפּ, אַז דיַ פֿיס קענען אים ניט טראָגן?
(וויצרטל)

טאָן.
טאָן דיַ זאַך מיט קאָפּ.

טיגעל.
א קאָפּ מיט טיגעל. (א נאַר)

טוירע.
טוירע אין קעפּעלע, קאַשע אין טעפּעלע. (שפּריכוואָרט)

טאָג=ראַבאָגן.
א טאָג=ראַבאָגן קעפּל. (א שארפּזיניקער מענטש)

טראָגן.
עס טראָגט אים דער קאָפּ. (ער האַלט אין איין דענקען, ער קען זיך ניט קאָנצענטרירן)

טרעטן.
ער טראָגט אים אַף זיין קאָפּ. (ער דענקט פֿאַר אים, ער האַלט אים אויף)
ער טרעט אים אַפֿן קאָפּ. (ער דערנידעריקט אים)
אַז מע האַלט זיך צו נידעריק, טרעט יענער אַפֿן קאָפּ. (וועלט)

ייִדיש.
האָבן א יידיש קעפּל. (האָבן פֿיל סייכל)
האָבן א יידיש קעפּל אף זיך. (האָבן פֿיל סייכל)
יידישע קעפּלעך! קלאָגן אין ווייגן אין עסן וייטער קרעפּלעך.
(וועלט)
נאָט זאָל אָפּהיטן פֿאַר יידישע כּוצפּע, פֿאַר יידישע מייליר אין פֿאַר יידישע קעפּ. (שפּריכוואָרט)
נאָט זאָל אָפּהיטן פֿאַר נאָישע העגט, אין פֿאַר יידישע קעפּ.
(שפּריכוואָרט)

יידעלע.
אז א יידענע האָט א שלעכט פּאָנים — אָדער זי האָט א שלעכטן מאַן, אָדער א שלעכטן קאָפּ. (וועלט)

יינגל.
א יינגל א שטיפֿער האָט א גוט קעפּל. (ריידנסאַרט)

כאָלעם.
אַלע בייזע כאַלוימעס צו זיין קאָפּ. (א קלאָלע)

כאַמער.
א כאַמער=קאָפּ. (א נאַר)

כאָפּן, כאַפּלאַפּ.
מע כאַפּט זיך אַוש באַם קאָפּ. (גרויס וווּנדער, דערשטוינונג, פֿאַרלענגהייט, צאַר)
פֿון „כאַפּלאַפּ צוברעכט מען זיך דעם קאָפּ. (וועלט)

לאָך.
מאַכן א לאָך אין קאָפּ. (שרייען)
איך דאַרף דאָס ווי א לאָך אין קאָפּ. (איך דאַרף דאָס ניט)
פֿון א וואָרט וועלט ניט קיין לאָך אין קאָפּ. (וועלט)
פֿון דער מוטערס קלאַפּ, וועלט דעם קינד ניט קיין לאָך אין קאָפּ (וועלט)

לאַכן.
לאַכן פֿון יענעמס קאָפּ. (פֿון יענעמס היטל)
דער נאַצער קאָפּ לאַכט אין אים. (ער איז זייער צופֿרידן)

לייב אויף לעבן.
צו זיין קאָפּ, צו זיין לייב אויף לעבן. (א קלאָלע)
אז אָך אויף ווי צו זייער קאָפּ, צו זייער לייב אויף לעבן. (א קלאָלע)
אָן קאָפּ, אָן לייב, אָן לעבן. (אָן סייכל, אָן אָרדענונג)
זאָל אויסגיין צו יענעמס קאָפּ לייב אויף לעבן. (א קלאָלע)

ליגן.
ער האָט פֿאַרליגט דעם קאָפּ דערוף. (ער האָט זיך אינגאַנצן איבערגענעבן דער זאַך)
עס לייגט זיך ניט אין קאָפּ. (ניט לאָגיש)
עס לייגט מיר שוין מער ניט ווי דאָס אין קאָפּ? (איך האָב דען ניט אַנדערע זאַכן אין זין?)
עס לייגט מיר אין קאָפּ. (עס לייגט מיר אין זין)
לייגן עס אים אין קאָפּ אַריין. (געבן צו פֿאַרשטיין)
לייגן דעם נאַצן קאָפּ. (זיך אָפּגעבן אין נאַנצן מיט דער זאַך)

ליכט.
האָבן א לייכטן קאָפּ. (ניט האָבן קיין אַל אף זיך)

לעבן.
מיין קאָפּ זאָל לעבן. (איך האָב געטראָפֿן)

לעוואָנע.
דער האָט אַזוי זיינעם קאָפּף אין דער לעוואָנע נעזעהן. (דייטש=יידיש, טענדלוי)

לעכער.
ער לעכערט דעם קאָפּ. (ער רעט צו הויך)

מאַגן סטראַט.
קאָפּ=מויער=מאַגיסטראַט. (ניט האָבן קיין סייכל)

מ א ַ כ ן.
ער ווייס דאָרטן וועט עס האָט אים דעם קאָפּ נעמאַכט. (ער ווייס ניט וואָס ער טוט אוּן וואָס ער רעדט)

מ א נ ס ב י ל.
האָבן א מאַנסביליישן קאָפּ. (א קלוּגע פֿרוי)

מ א ר ך.
אן קאָפּ, אָן מאַרך. (א נאַר)

מ ו י ע ך.
ס׳אוּן קאָפּ=מויעך.

מ ו י ש ע ו ו.
א מוישעוו=קאָפּ. (א נאַר)
א קאָפּ — א מוישעוו. (א נאַר)

מ י נ י ם ט ע ר.
האָבן א קאָפּ פֿוּן א מינוּסטער. (האָבן פֿיל סייכל)
א קאָפּ ווי א מינוּסטער, הענט ווי א שוסטער. (שפּריכוואָרט)

מ ע כ י ל ע.
א קאָפּ — א מעכּילע. (א נאַר)

מ ע נ ט ש.
קאָפּ=מענטש. (א מענטש מיט גרוים פֿאַרשטאַנד)
א מענטש מיט א קאָפּ.

מ ע ש ו ג ע.
מעשוגענער קאָפּ. (מעשוגע, צוּדרייט)

נ א ג ל, נ ע ג ע ל ע.
ער האָט ניט אין קאָפּ, וואָס אַן אַנדערער אין נאָגל, אין נעגע=ל ע. (האָט א פּוסטן קאָפּ)

נ א ר.
א נאַרישער קאָפּ. (א נאַר)
מאַכן פֿוּן עמיצן א נאַרנקאָפּ. (מאַכן עמיצן צום נאַר)
אז דער קאָפּ איז א נאַר, מוז דער גוף פֿאַרשוואַרצט ווערן.
א נאַרישער קאָפּ ווערט קיינמאָל ניט גרא. (ווערטל)

נ י ש ט, נ י ט א.
ס׳אוּן נישט פֿאַר זיין קאָפּ.
ס׳אוּן ניט פֿוּן זיין קאָפּ אַרוים. (מיט פֿרעמדן סייכל)
אז דער קאָפּ איז נישטא, גייט אַלץ אין דער ערד אַריין. (ווערטל)

נ ע מ ע ן.
אויך וועל אים נעמען פֿאַרן קאָפּ. (אויך וועל זיך מיט אים אָפּ=רעכענען

ס י מ כ ע.
א סימכע אַף זיין קאָפּ. (א בראָכע)

ס י י כ ל:
קאָפּ, ניב סייכל. (ווערטל)
אז מע האָט ניט קיין סייכל, דאַרף מען קיין קאָפּ ניט האָבן. (שפּריכוואָרט)

ע ג ב ע ר ן.
ענבערן דעם קאָפּ אוּן לעכּערן דעם מויעך. (צופֿיל דענקען, צופֿיל דאַוגעם)

ע פּ ע נ ע ן.
ער האָט אים ערשט דעם קאָפּ נעעפּנט. (ער האָט אים דער=קלערט)
ער האָט נעעפּנט מיטן קאָפּ די טיר. (מע האָט אים אַרוים=געוואָרפֿן)

ע ר ד.
מיטן קאָפּ אין דער ערד. (א קלאָץ)
דער קאָפּ לייגט אים אוּן דער ערד. (פֿאַרשטייט נאָרניט; אָן האָפּענונג)
קאָפּ אין דער ערד, פֿים אין קלויסטער! (א קלאָץ)
מיטן קאָפּ צו דער ערד, מיט די פֿים צום קלויסטער. (א ווערטל)

פ א ט ו פ ע ן.
עס פּאַטוּפּעט זיך מער ניט אין קאָפּ. (אין קען דאָס ניט באַ=גרייפֿן)

פ א ר ך.
א פּאַרך טאָר ניט זיין קיין ראַשאַקאָהאָ, וויל ער האָט נעניט זיין אייגנס צו טראָגן אַפֿן קאָפּ. (ווערטל)

פ ו ט ע ר.
דער וואָס האָט פּוטער אַפֿן קאָפּ, טאָר אַף דער זון ניט גיין. (ווערטל)
טהוּ דיר אַריין שמאַלץ אין טאָפּ, אוּן פּוטער אַפֿן קאָפּ. (ווערטל)

פ ו י ע ר.
האָבן א פּויערשן קאָפּ. (האָבן וויניק סייכל)

פ ו ס ט.
א פּוסטער קאָפּ. (אָן סייכל).

פ ל א ט ש י ק.
האָבן א פּלאַטשיקן קאָפּ. (זיין ניט אינערזיק קלוג)

פ ל א צ ט.
דער קאָפּ פּלאַצט שיר ניט. (פֿיל דאַוגעם)

פ ל י י צ ע ס.
ער האָט דעם קאָפּ אַף די פּלייצעס. (ער האָט סייכל, ער האָט זיך ניט פֿאַרלאָרן)

פ ל ע ט ן.
פּלעטן דעם קאָפּ. (שעדיקן)

פ א ל ן.
אַף זיין קאָפּ זאָל עס פֿאַלן. (א קלאָץ)
וועמען וועט עס פֿאַלן אין קאָפּ אַריין, אז ניט מיר. (וועמען וועלן די דאַוגעם טרעפֿן, אז ניט מיר)

פ א ר ד ר י י ע ן.
פֿאַרדריי זיך אַליין דעם קאָפּ. (א קלאָץ)
פֿאַרדריי מיר ניט דעם קאָפּ. (ריידנסארט)
פֿאַרדרייען דעם קאָפּ. (עמיצן פֿאַרפֿירן אין שלעכטע גע=שעפֿטן)
א פֿאַרדרייטע קאָפּ. (ליידן פֿוּן צאָרעס)
ניט דאָס היטל איז פֿאַרדרייט, נאָר דער קאָפּ. (ווערטל)

פֿאַרלירן.
ער האָט דעם קאָפּ פֿאַרלאָרן. (ער האָט ניט געפֿונען קיין אויסוועג; ער האָט זיך קיין אייצע ניט געפֿונען)

פֿאַרזן.
גיין מיטן קאָפּ פֿאַרזן. (זיין א באַלנאַיוועניק)
אז מע פֿאַרייסט דעם קאָפּ, קריגט מען א קלאַפּ. (שפּריכ־ווערט)

פֿאַרשולדיקט.
ער איז פֿאַרשולדיקט איבערן קאָפּ. (האָט פֿיל כּוועס)

פֿאַרשטאָפּט.
א פֿאַרשטאָפּטער קאָפּ. (אן פֿאַרשטאַנד, קען ניט טויפּעס זיין).

פֿאַרשלאָגן.
האָבן א פֿאַרשלאָגענעם קאָפּ. (האָבן פֿיל דאַינעס)

פֿוס.
דן פֿיס טראָגן, ווי דער קאָפּ זאָל רוען. (ווערטל)
פֿון קאָפּ ביז דן פֿיס. (פֿון אויבן ביז אַראָפּ)
ער מאַכט מיטן קאָפּ אַראָפּ און מיט די פֿיס אַרויף. (ער טוט פֿאַרקערט)

פֿינגער.
ער האָט ניט אין קאָפּ, ווָאם א אַנדערער אין פֿינגער. (האָט א פּוסטן קאָפּ)

פֿיער.
האָבן א פֿייערדיקן קאָפּ. (א היציקער מענטש, א באַבטער מענטש)

פֿליץ.
פֿליץ־קאָפּ. (טויפֿעס זיין א זאַך מאַמענטאַל)

פֿלעשל.
ער האָט מער אין קעפּל ווי אַן אַנדערער אין פֿלעשל. (אף א שיקער)

פֿערד.
א פֿערד האָט א גרויסן קאָפּ, זאָל ער דאַינען. (ווערטל)
א פֿערדישער קאָפּ. (א נאַר)

צאָרעס.
האָבן צאָרעס איבערן קאָפּ. (האָבן אַסאַך צאָרעס)

צובלוטן.
ער קומט מיט א צובלוטן קאָפּ. (ער קומט מיט נרויס אַנ־מעסנעפֿעש)

צוגעבונדן.
מע האָט אים דעם קאָפּ צוגעבונדן. (מע האָט אים פֿאַרוראַכט שמערצן)

צודעקן.
שוין באָרעכהאַשעם א צוגעדעקטער קאָפּ. (שוין כּאַסענע נע־האַט)

צוזאַמענגעשלאָגן.
זיי האָבן צוזאַמענגעשלאָגן דן קעפּ. (זיי האָבן באַשלאָסן קעמפֿן צוזאַמען קעגן עמיצן)

צוזאַמענשטויסן.
זוי קעפּ, דאָרט איז צוליאָב. (וועדטל)

צולייגן.
צולייגן א קאָפּ. (שטודירן א זאַך, איבערליינן זיך)

צוזעצט.
דער קאָפּ וועדט מיר שוין ניט צוזעצט. (האָבן פֿיל דאַינעס)

צוישעטן.
מיט א צוישעטן קאָפּ. (מיט נרויס אַנמעסנעפֿעש)

צופֿאַלן.
דער קאָפּ צופֿאַלט מיר. (פֿיל זאָרנן)

צילעם.
א לימוצק האָט א צילעמקאָפּ. (וועדטל)

קאָסטן.
ס׳זאָל מיר קאָסטן קאָפּ אוו קראַנן, מוז איך ס׳מיניקע אויספֿירן.

קאַץ.
האָבן א קאַץ אין קאָפּ. (האָבן א שלעכטן זיקאָרן)
האָבן א קאַצנקאָפּ. (ניט האָבן קיין זיקאָרן)

קויסע.
ער האָט א קויסע אין קאָפּ. (ער איז שיקערלעך)

קומען.
ער קומט אים אַפֿ׳ס קאָפּ. (ער נאַרט בא אים אויס)
מע קען פֿון קאָפּ קומען. (פֿון ליידן נרויס נעפּילדער)

קופּלעק.
א לאַמדן א מופּלענ, א קאָפּ ווי א קופּלעק. (שפּריכווָארט)

קורץ.
מאַכן מיט א קאָפּ קורצער. (קעפּן)

קושן.
קוש מיך איבערן קאָפּ. (א זידלוואָרט).

קנורשנער.
אז מען איז שולדיק דעם קנורשנער, איז מען א באַלבווו איבערן קאָפּ. (וועדטל)

קישן.
קאָפּקישן, קאָפּשטיק (א זעץ אין קאָפּ).

קלאָג.
א קלאָג צו זיין קאָפּ. (א קלאָלע)
אַלדע קלאָגן צו זיין קאָפּ! (א קלאָלע)

קלאָפּט.
ער האָט א קלאַפּאָט אַפֿן קאָפּ. (ער האָט דאַינעס)

קלאַפּן. אַריינקלאַפּן.
ניט א קלאַפּ אין קאָפּ. (פּלוצלינגער נעדאַנק)
קלאַפּן אין קאָפּ אַריין. (צופֿיל רעידן, איינקנעלן מיט עמיצן, מאַכן צו פֿארשטיין)
אַריינקלאַפּן אין קאָפּ.

קלוג.
א קלוגער קאָפּ. (א קלוגער)

ק ל י י ן.

ער וואָלט געמעגט זיין מיט אַ קאָפּ קלענער. (אַ קלאָלע)

דער קליינער שאָקלט מיטן קאָפּ, אוּן די קליינע מאַכט זיך ניט וויסנדיק.

אַ קליינער קאָפּ. (וויינוק פֿאַרשטאַנד, אַ נאַר)

דאָס הויטל איז גוט, נאָר דער קאָפּ איז צו קליין. (שפּריכוואָרט)

ק ל ע פ ק ע.

אים פֿעלט אַ קלעפּקע אין קאָפּ. (עס פֿעלט אים סייכל; מעשוגע)

ק ע ס ט ל.

קאָפּ אין קעסטל, קעסטל אין דער ערד! (אַ קלאָלע)

ק ע פ ן.

קעפּן וועט מען מיך דאָך ניט! (וואָס האָב איך וואָס מוירע צו האָבן)

ק ר ו י ט.

דער וואָלף זאָל זיין זאַט אוּן דאָס קעפּל קרויט זאָל זיין גאַנץ. (אַ פּאָלקרעטענישׂ)

א קאָפּ, קעפּל (אַ הויפּטל קרויט).

ק ר ו י ן.

אַ קרוין אַפֿן קאָפּ. (אַ פּאַרך)

ק ר י ג ן.

ער האָט נעבעך געקריגן אין קאָפּ אַריין אַ יערושע פֿון קאַך וועקאַך. (אַ האַלאָצע)

ק ר י כ ן.

ער קריכט אים אַפֿן קאָפּ. (ער געוועלטיקט איבער אים)

ס׳קריכט נישט פֿון קאָפּ אַרויס. (נייט ניט אַרויס פֿון זיך)

בראַנפֿן איז אַ שלעכטער שאָלייעך; מע שיקט אים אין בויך אַריין, קריכט ער אין קאָפּ אַריין. (שפּריכוואָרט)

ק ר ע פ ל.

געבן מיט אַ קרעפּל אין קאָפּ. (וועלט)

ר אָ ד.

אַ קאָפּ אַף רעדער. (פֿאַרשטייט אַ זאַך פֿלינק)

ע קאָפּפּ וויע ע ראטה. (אַ קאָפּ ווי אַ ראָד) (דייטש-ייִדיש, טענדלוי)

אַ קאָפּ פֿון אַ ראָד (דער מיטלסטער טייל פֿון אַ ראָד). (אַ באַלענאָישער אויסדרוק).

ר א ט ה ו י ז.

אַ קאָפּ ווי אַ ראטהויז. (ניט האָבן קיין סייכל)

ר א ש = מ ע ד י נ ע.

האָבן אַ קאָפּ ווי אַ ראש-מעדינע. (האָבן פֿיל סייכל)

ר ו ב ע ס.

דער קאָפּ פֿלייט אים אַרום אין אַלדע רובֿעס. (אַ צוטראָגענער מענטש)

ר י י ד ן.

אָנרעידן אַ פֿולע קאָפּ. (רעידן צופֿיל, דאָקומענטשען)

ר י י ן.

א מענטש מיט אַ ריינעם קאָפּ. (אַ מענטש אָן דאַגעס)

ר י י ס ן.

מע רייסט זיך בא די קעפּ. (מע קריגט זיך)

ש א ר ף.

אַ שאַרפֿער קאָפּ. (אַ באַנאַבטער מענטש)

ש ו ע ר.

אַ שוערער קאָפּ. (קען ניט טויפֿעם זיין)

ש ט ו פ ן.

שטופּ דיך ניט מיט דעם קראַנקן קאָפּ אין דער ערד אריין (וועלט)

ש ט ו נ ק ן.

פֿון וואַנען שטונקט דער העכט? פֿונם קאָפּ. (שפּריכוואָרט)

ש ט י ק.

קאָפּשטיק (א כאָכמע).

ש ט י ק ן.

ער שטיקט אַ בילד אַפֿן קאָפּ. (רעט אין דער וועלט אַריין)

ש ט י י ן.

דער קאָפּ שטייט מיר ניט דערצו. (ניט אופֿגעלייגט דערצו)

ש ט ע כ ן.

שטעכן די האָר פֿון קאָפּ. (גרויסע צאָרעס)

ש ט ע ל ן.

ער זאָל זיך אַפֿילע שטעלן מיטן קאָפּ אַראָפּ אוּן מיט די פֿיס אַרויף. (עס וועט אים ניט העלפֿן קיין טאַינעס)

ער זאָל זיך אַפֿילע אַפֿן קאָפּ שטעלן. (קיין טאַינעס וועלן ניט העלפֿן)

ש ט ע ק ן.

אין דעם שטעקט יענעמס קאָפּ. (מיט אַ פֿרעמדן סייכל)

אַקאָפּ פֿון אַ שטעקן (דער אויבערשטער טייל — די גאַלקע — פֿון א שטעקן).

ש י י נ ע ן.

דער קאָפּ שיינט אַף אים. (ער איז זייער צופֿרידן)

ש ל אָ ג ן.

שלאָגן אין קאָפּ אַריין מיט גוואַלט. (מאַכן צו פֿאַרשטיין, איינקנעלן)

שלאָג מיר ניט אַ לאָך אין קאָפּ, אוּן לייג מיר ניט צו קיין פּלאַסטער. (שפּריכוואָרט)

ש ל ע כ ט.

אַ שלעכטער קאָפּ. (וויינוק פֿאַרשטאַנד, קורצער זיקאָרן)

ש מ ע ר י ן.

קאָפּשמערן.

ש פ י ל ק ע.

ער האָט שפּילקעס אין קאָפּ. (וועלט)

ש פ ר י נ ג ע ן.

עס שפּרינגט ניט פֿון קאָפּ אַרויס. (עס קומט ניט אָן גרינג)

ש ר ו י ף.

אַ קאָפּ אַף שרויפֿן. (פֿאַרשטייט אַ זאַך פֿלינק, האָט אַ גוטע טפֿיסע)

אינסטיטוט פֿאר ווייסרוסלענדישע קולטור — יידישע אפטיילונג.
Інстытут Беларускае культуры — Яўрэйскі Аддзел.

א ל ט - י ִ ד י ש.

ג. ש ט י ִ ך.

א געשריבענע יידישע ביבליאטעק אין א יידיש הויז אין וועגעציע אין מיטן דעם זעכצנטן יארהונדערט.

Codex Bodleiana, Neubauer № 1217 [1]).

דערקלערונגען פֿאר די קירצונגען אין טעקסט.

A. — אויגסבורג, דער יִדישער חומש, מיט הפטורות, מיט די 5 מגילות, אַרויסגענעבן פֿון פּוילוֹם עמילוֹם אין אויגסבורג, 1544.

Bodl — באדלעיאנא, אוגדזער אינצוקער מאנוסקריפּט, פֿאר־צייכנט אין קאטאלאג נייבויער אוֹן קאוליי פֿון די באדלעיאנער העב־רעישע מאנוסקריפּטן (אקספֿארד) מיט דעם נומער 1217.

I Br. M. — בערלינער „מנהגים" — מאנוסקריפּט אף יידיש פֿון דער פּריוויישער מעלוכֿע־ביבליאטעק אין בערלין 694 №, טייל I (166№. St. C. Brl).

II Br. M. — אויך אַ „מנהגים"־בוך דער צווייטער טייל פֿון דעמזעלבן מאנוסקריפּט.

III Br. M. — בערלינער „מנהגים", אַ מאנוסקריפּט פֿון דער פּריוויישער מעלוכֿע־ביבליאטעק מיט דער סינגאטור Ms. Or. Qu № 1049 נית פֿאראייכנט אין St. C. Brl. וויל ער איז צוגענומען אין דער ביבליא־טעק שוין נאָכן דרוקן דעם קאטאלאג.

Bs. M. B. — באזעלער „מעשה־בוך", די ערשטע באקאַנטע נעדרוקטע אויסגאבע פֿונם „מעשה־בוך", וואָס יעקב בר׳ אברהם פֿון מעזריטש האָט אַרויסגעלאָזט אין באזעל דאָס יאָר 1602.

C. — קאָנסטאַנץ, דער יִדישער חומש, מיט הפטורות, מיט די 5 מגילות, וואָס שטאַמט מיסטאָמע פֿון מיכאל אדם, אַרויסגענעבן פֿון פּוילוֹם פּאַנטאַנץ אין קאָנסטאַנץ, 1544.

B. C. R. — קאָדעקס רייכֿלין 13 №, אַ מאנוסקריפּט פֿון אַ פּזמון לפּורים איוב משלי תהלים אף יידיש, פֿון רייכֿלינס יערושע אין דער ביבליאטעק אין קארלסרוהע, לויט־לאנדוים קאטאלאג פֿון די קארלס־רוהער העבר. מאנוסקריפּטן — 8 №.

I D. R. — דע־ראָסי, אַ מאנוסקריפּט פֿון תהלים, יהושע, שופטים א. א. ו. אף יידיש פֿון דע־ראָסים קאָלעקציע אין פֿארמע, דאטירט די יאָרן 1510 — 1511, באַצייכנט אין דע־ראָסים קאטאלאג, ב. III, ז. 200 אונטער Codices polonici № 1.

II D. R, — דע־ראָסי, א מאנוסקריפּט פֿון חומש, מגלת אסתר, שיר השירים אף יידיש, פֿון דערזעלבער קאָלעקציע, באַצייכנט אין דעמזעלבן קאטאלאג, דאָרט, אונטער Cod. Judae-germ. № 1.

H. M. — האמבורגער „מנהגים", אַ מאנוסקריפּט פֿון אַ„מנהגים"־בוך אף יידיש אין דער שטאָט־ביבליאטעק האמבורג № 250 (St. C. H. № 209) דאטירט דאָס יאָר 1574.

K.M. 395 — קויפֿמאנס מחזור, דער מחזור־מאנוסקריפּט אף יידיש, וואָס האָט נעהערט דעם פֿארשטאָרבענעם פּראָפֿעסאָר ד. קויפֿמאַן אין בודאַפּעשט, אינצט — דער אוגנארישער אקאדעמיע, דאָרט. דער נומער אין פֿון דעם נעדרוקטן קאטאלאג פֿון קויפֿמאנס ביבליאטעק, צונויפֿגע־שטעלט פֿון מאקס וויים.

M. M. — מאנטוער „מנהגים", דאָס „מנהגים"־בוך, נעדרוקט אין מאנטוא, 1589.

I. O. — אלדענדאָרף, אַ מאנוסקריפּט פֿון אַ לידער־זאמלונג (העב. רעניש אוֹן יידיש) פֿון מנחם אלדענדארף, אָפּגעשלאָסן דאָס יאָר 1516, נעהערט אַמאָל צו מערצבאכֿערס קאָלעקציע (מינכֿן), אינצט — אין דער שטאָט־ביבליאטעק פֿראנקפֿורט א/מ.

H. O. — דעמזעלבנס אַ מאנוסקריפּט: יוצרות, קינות, סליחות אף יידיש פֿון יאָר 1504, פֿאַרצייכנט אין קאטאלאג D. Margolionth פֿון העבר. מאנוסקריפּטן אין בריטישן מוזיי (לאָנדאָן) מיט דעם נומער 683.

St. C. B. — שטיינשנייַדער, קאטאלאג באדלעיאנע, (אסקספֿארד), דרוקאַלן.

St.C.Brl. — שטיינשנייַדער קאטאלאג בערלין, מאנוסקריפּטן.

St. C. H. — שטיינשנייַדער, קאטאלאג האמבורג, מאנוסקריפּטן.

St. C. M. — שטיינשנייַדער, קאטאלאג מינכֿן, מאנוסקריפּטן.

W. M. — וועגעציע „מצות נשים", דאָס נעדרוקטע ביכֿל „ספֿר מצות נשים", אַרויס אין וועגעציע בא באמבערג, 1552.

I.

איך בין דאָ אויסן דעם יידישן מאַנוסקריפט פֿון דער באַרימטער באָדלעיאַנער־ביבליאָטעק אין אָקספֿאָרד, וואָס אין פֿאַרצייכנט אין דעם קאַטאַלאָג נויבויער אין קאוליי אונטער דעם אויבנאָנגענעבענעם נומער. די וויכטיקייט פֿון דעם מאַנוסקריפט קאָן מען אַרויסזען שוין פֿון דער אינהאַלט־פֿאַרצייכענישׂ. דאָס איז אזוי:

1. מנהגים,
2. מצות נשים,
3. אקדמות,
4. רות,
5. שיר השירים,
6. איכה,
7. דאָס ערשטע קאַפּיטל ישעיה (הפטורה),
8. מגלת אסתר,
9. קוהלת,
10. סליחות,
11. קאַפּיטל 119 פֿון תהלים, בין דעם אָס כ',
12. — „איין טייל פּזמונים יום כיפורים",
13. ונתנה תוקף,
14. אליהו בחורם ליד המבדיל,
15. א ליד „ווילט איר הערן איין נויש נריכט" פֿון איינעם „דוד בון אושטילווינג",
16. א ליד „דז מענש גינליכן צו איינעם מלך צו איין חזיר....",
17. „הימשי רעטניש",
18. פרקי אבות,
19. א סעריע 6 מאַיסעס.
20. אליהו בחורם א ליד „אויף די שריפֿה בון ווינדיג",
21. א ליד „זרע הנפן" (העברעיש און יידיש, צוויי מאָל),
22. א מאיסע,
23. די „ע"ב פּסוקים" פֿונם דאַוונען 2).

שוין פֿון דערדאָזיקער אויבנופֿיקער אינהאַלט־פֿאַרצייכענישׂ איז צו זען, אז דאָ האָבן מיר פֿאַר זיך נישׂ סטאַם — א מאַנוסקריפּט, אזוי ווי אַסאַך אַנדערע, — דאָס איז א נאַנצע הויב־ביבליאָטעק אין אַ קליינעם פֿאַרנעם. דאָס קאָן אונדז נעבן א באַנריף וועגן די נייסטיקע ליטעראַרישע אינטערעסן פֿון וויט־אָפּגעשיידטע דוירעס. דער מאַנוסקריפּט פֿאַרדינט דערפֿאַר א ספּעציעלע באַהאַנדלונג. איך וועל זיך דאָ אָפּשטעלן דערהויפּט אַף דער ליטעראַטור־היסטאָרישער זייט, צומטייל אַף דער קולטור־היסטאָרישער.

עטלעכע ווערטער וועגן עצעם־מאַנוסקריפּט. ער האָט זיך נוט דערהאַלטן, ער איז נעשריבן אַף שטאַרק פּאַפּיר אין פֿאָרמאַט א פֿערטל פֿון א נעוויינלעכן שרייב־בוינן. ער האָט א דאָפּלטע נומעראַציע:

1) אויבן, פֿון רעכטס אַף לינקס, מיט א בליישטיפֿט, מיסטאָמע פֿונם לעצטן קאַטאַלאָגיסט, אויבער יעדע 5 בלעטער. סאַכאַקל האָט ער נומערירט 276 בלעטער. דער אינגנטלעכער טעקסט זיך אויס אַף בלאַט 274 a. אַף די אויבערינקע בלעטער זיינען פֿאַרשיידענע צושריפֿטן. בלאַט 276 b איז אַף אן אופֿנעקלעפּט וויים בלעטל פֿאַר־צייכנט אַף לאַטיינישׂ מיט א מאָדערנער האַנט־שריפֿט, דער אינהאַלט, אָבער גיט פֿולשטענדיק, ליידיקע, גיט פֿאַרשריבענע זייטלעך האָבן מיר: b 109 (צווישן מיינע נומערן 2 און 3), b 202 (צווישן די נומערן 13 און 14), אוך b 215 (צווישן די נומערן 17 און 18). די אויבערינקע זאַכן זיינען נעשריבן האַרט אינם נאָכן אַנדערן.

2) א צווייטע נומעראַציע מיט טינט, נומערירט יעדער בלאַט, ציט זיך פֿון אונטן, פֿון לינקס אַף רעכטס, שטאַמט, מיסטאָמע, פֿון א פֿרייערדינקן קאַטאַלאָגיסט, א קריסט, וואָס האָט גיט נעקענט קיין העב־רעיש־יידיש אוך האָט נומערירט פֿאַרקערט, אזוי וויַ א בוך אַף איי־ראָפּעישער שפּראַך. די נומעראַציע הויבט זיך אָן מיט נומער 122 (אונדזער בלאַט b 276) אוך לאָזט זיך אוים מיט 397 (אונדזער בלאַט b 1). די ציפֿער 397 איז אויסנעמעקט אוך אופֿנעשריבן 273. דערפֿון קאָן מען אַרויסזען, אז ענטוועדער איז אונדזער מאַנוסקריפּט בלויז א טייל פֿון א פֿריערדינקן נרעסערן מאַנוסקריפּט, אוך 121 בלעטער זיינען אָפּנעפֿאַלן, אָדער ס'זיינען פֿריער נעווען צוזאַמענענעבונדן צוויי פֿאַר־שיידענע מאַנוסקריפּטן אוך מ'האָט זיי שפּעטער צוטיילט. מאַכמעס די אופֿשריפֿטן פֿון די איינגנטימער אף די לייזיקע בלעטער צום סאָף, נעם איך אָן די צווייטע האַשאָרע.

דער מאַנוסקריפּט איז נעשריבן ווייניקסטנס פֿון צ ו י ס א ר־ש י י ד ע נ ע ה ע נ ט: פֿון a 265 זעט מען קלאָר אַן אַנדער האַנט. אנעוו, דאָ אַף a 265 אוך a 262 (b 263 — a 262) דערזעלבער שרייבער וואָלט נישׂ נעהאַט אזא קורצן זיקאָרן. איך האָב אָבער נישׂ די זיכערקייט, לויט דעם קסאוו, צו די בלעטער a 241 — b 263 זיינען נעשריבן מיט דערזעלבער האַנט, וואָס פֿריער. א שטיקל ראַיע, אז דאָס קאָן שוין שטאַמען פֿון אַן אַנדער שרייבער (ריכטיקער: אָפּשרייבער), איז דאָס, וואָס אַף בלאַט a 241 האָט זיך דער שרייבער צוישריבן דאָס לעצטע מאָל (פֿון דריי מאָל). אקענן טרעפֿן מיר דאָ די־זעלבע רויע שפּראַך, דיזעלבע אומקאָרעקטקייט אין שרייבן, אין אוים־ליינן, דיזעלבע דעפֿעקטן, וואָס פֿריער, אוך דאָס קאָן דינען פֿאַר א סימען, אז מיר האָבן דאָ אויך די מעלאָכּע פֿון דעמזעלבן מענטשן, וואָס האָט נעשריבן דאָס פֿריערדיקע.

מיר האָבן נאָנ נוטע יעדיעס וועגן דעם, ו ע ר האָט דאָס נע־שריבן אונדזער מאַנוסקריפּט, ו ע ן, אוך ו ו ׳. דאָס הערן מיר פֿון דעם שרייבער (אָפּשרייבער) נופֿע אין אַווינע צושריפֿטן:

1) בלאַט a 90 סליק המנהגים בשם אלקים ארקים [? דאָס וואָרט איז נישׂ קלאָר] התהלתי כ"ה חשון שד"י וסיימתי ו' פסליו אני הסופֿר בער קלמן ב"ד שמעון שלי"ט פשקרוֹ"ף 3).

דערפֿון איז צו זען, אז דער „סופֿר" וויַ ער רופֿט זיך (קאָפּיסט, וויַ מיר וועלן דאָס שפּעטער זען), — איז אייגער בער קלמן בר' שמעון פשקרוֹ"ל (דאָס קאָן הייסן: „פּאַסקראָל" אוך אַנדערש אויך); נעשריבן האָט ער דיזאָזיקע 90 בלעטער (מיין נומער 1) פֿונם 2 בין 12 נאָוועמ־בער 1553.

2) a 207 „תם ונשלם המנהגים אונ' דיני חלה אונ' הדלקת הנר אונ' חמש מגילות אונ' חידושים בון [— פֿון] שבת אונ' אליהו בחור ליד אונ' הקדמות אונ' רעטניש נאום הסופֿר קלנימס בר אדו'־[אדוני] א"מ [־אבי מורי] כמ"ר שמעון וויי"א [־ורבה זרע יאריך ימים אמן] וסיימתיו חצי שבת שנת שי"ד לפ"ק פה וניזייה הבירה".

דינ צושריפֿט האָט נאָך א העמשעך, איך וועל דאָס נאָך ברענגן שפּעטער; דערווייל שטעל איך א פּינטל. דאָ הויפֿט זיך דער „סופֿר" אבי סל אַנדערש: „קלוניסום", נישט „בער קלמן", אוּן אָן דעם צוּנאָמען (פּשקרול). ס׳אוּ אָבער קלאָר, אז ס׳אוּ דיזעלבע פּערזאָן: קלוניסום אוּ א וואַריאַנט פֿון קאַלמען; דעם פֿאָטערס נאָמען אוּ דערזעלבער; ער דערמאָנט דינ „מנהגים", ד. ה. דינ ערשטע 90 בלעטער (מיין נומער 1), ס׳אוּ דערזעלביקער קסאָוו; דינ 117 בלעטער (90 — 207, מיינע נו־מערן 2 — 14) האָט ער פֿאַרענדיקט חצי טבת (אזוי ליינ אוּך פֿאָר צו לייענען דינ וועריסער „חצי שבת"; בטעות א „ש" אנשטאָט א „ט"), ד. ה. דעם 19 דעצעמבער 1553.

3) לעסאָף דינ דריטע אוּן דינ לעצטע צושריפֿט: a 241 אילו הפּרקים התחלתי ליל א׳ שלמחר היה יום ב׳ כ״ה וסיימתיו יום ד׳ כ״ז דיצימר דהיינו בזמן שלשה ימים בע״ה [בעזרת השם].

דאָס הייסט: דינ 34 בלעטער 207 — 241, (מיינע נומערן 15 — 18), האָט ער אָנגעהויבן דינ נאַכט פֿון זונטיק אַף מאָנטיק דעם 25 דעצעמבער (מאָנטיק) אוּן פֿאַרענדיקט מיטוואָך דעם 27 דעצעמבער. אוּן איך וועל נאָך צוגעבן: „דאָס יאָר 1553", וואָרום אַנדערש וואָלט ניט געשטימט דינ קאָמבינאַציע: מאָנטיק־מיטוואָך — אוּן דעם 25 — 27 דעצעמבער. ס׳אוּ דערזעלבער קלוניסום, וואָרום ס׳אוּ דערזעלבער קסאָוו. וועגן דעם שרייבער פֿון דינ אינערוּקע בלעטער — האָבן מיר קיין שום יעדיעם ניט.

דער בעריידעוודיקייט פֿון יידישע שרייבער, קאפּיסטן פֿון יענע וויטע יאָרן האָבן מיר צו פֿאַרדאַנקען, וואָס בא צופֿעליקע נעלענהייטן, אין פֿאַררעדעם, אוּן אויסלאָזן פֿון מאַנוסקריפּטן, דרוקאַלן, דערווייסן מיר זיך היסטאָרישע גישעענישן. דער אָנהויב יאָר שי״ד (1553) אוּ א היסטאָרישע דאַטע בא יידן. יענץ יאָר האָט מען, אַף דעם באַפֿעל פֿון דער רוימישער קו״יע, נעברענט דעם טאַלמוד אין רוים אוּן אין אַנדערע שטעט אין איטאַליע. אוּנדזער סויפֿער קלוניסום פֿאַרענטפֿערט זיך, וואָס ער האָט אז׳ שלעכט נעשריבן, אוּן ער דערציילט פֿאַרוואָס (דאָ קער אוּך זיך אום צוריק צו דער צווייטער צושריפֿט אַף בלאַט 207 a):

— „ואל ירע בעיניך שלא כתבתי כראוי ונכון כי לבי בל עמי על אשר שדי הרע לנו בעו״ה [=בעונותינו הרבים] שנפלה עטרת ראשנו ראש השנה שנת שד״י נשרף התלמוד תחת הא־פיפיור וכן בכל מדינת השרה הש״י (=השם יתברך) יפר״ (דאָס לעצטע וואָרט ניט קלאָר).

דער אויטא־דא־פֿע אַף דעם טאַלמוד דאָס יאר 1553 אין אי־טאַליע אוּ אונדז באַקאַנט פֿון אַנדערע קוועלן אויך, אוּן מיר וויסן שוין דינ נאָענטסטע סיבע: דאָ האָט נעהאַט צו שטעקן דינ קאָנקורענץ פֿון צווויי קריסטלעכע וועגעציאַנער פּאַטריציער־פֿאַמיליעס, יוסטיניאַני אוּן בראַנדאַדינג, וואָס האָבן נעהאַלטן פֿון נעשעפֿט וועגן העברעישע דרוקן, האָבן נעגראָבן איינס אַפֿן אַנדערן אוּן פֿאַרמאַסערט דעם מאַ־מוד פֿאַר דעם פּויפּסט. פֿאַר דער עקספערטיז האָט מען אויסגענוצט צוויי מעשומאָדים 4).

פֿון דער צווייטער צושריפֿט (זע ז. 5) וויסן מיר אויך, אז נע־שריבן אוּז דער מאַנוסקריפּט אוּן ו ע נ ע צ י ע, אוּן, וויַ מיר וועלן וויטער זען, — פֿאַר אַן אַשקענאַזישער יידישער פֿאַמיליע דאָרט. זאָל דאָ אַנגעוו נעזאָגט וועדן: ס׳אוּ ניט דינ אינצידקע האַנט־שריפֿט, וואָס אוּז אוּנדז באַקאַנט פֿון וועגעציע. זאָל דאָ דערמאָנט וועדן, צוישטייגער, דינ האַנטשריפֿט, — פֿאָטאָקאָפּיע באַפֿאַרבעטונגען פֿון „נס חנוכה" אוּן „מגלת אסתר", נעשריבן בעערעך דאָס יאָר 1555, וואָס אוּז אונדז אויצט באַקאַנט פֿון ד״ר מאָריץ שטערנס אויסנאַבע „עברי — טיטשע שפּראַך־דענקמעלער" (בערלין, 1922). א פּוילישער יוד, א מעלאַמעד, גומפּרעכט פֿון „שיברשוּן" (שעבערשוּן) האָט דאָס נעשריבן (נוקער, אוּן ארוכינאל) פֿאַר „צאַרליין [—שרה׳ל?] שמחת [—סימכעס) טאָכטער בון ואגידניג", עפּישער פֿאַר דער טאָכטער פֿון דעם באַלעבאָס, וואָס ער האָט בא אים נעקנעלט.

אנעוו באַקאַנט אויך דער שרייבער נומפּרעכט דעם אויטא־דא־פֿע אַף דעם טאַלמוד, מיסטאָמע נעמיינט דאָסזעלבע יאָר 1553 5).

איך האָב נרונדן צו מיינען, אז דינ האַנטשריפֿט פֿון „שמואל־בוך" פֿון דער האַמבורגער שטאָט־ביבליאָטעק № 313 (.St.C.H № 33) שטאַמט אויך פֿון וועגעציע 6).

וועגן דעם „סופֿר" קלוניסום בר׳ שמעון וויים אַנך לייַדער ניט מיטצוטיילן קיין שום ביאָגראַפֿישע דאַטן, איין זאַך קאָן אַנך אָבער זאָגן פֿעסט: ער אוּז ניט דער אַוטאָר פֿון דעם מאַנוסקריפֿט; ער אוּז ניט מער וויַ א ק א פּ י ס ט; ער האָט אָפּגעשריבן פֿון עטלעכע עלטערע מאַנוסקריפֿטן, וואָס ער האָט נעהאַט פֿאַר זיך, אוּן שלעכט אָפּגעשריבן, וויַ מיר וועלן דאָס זען.

פֿון דינ 23 נומערן, וואָס זיינען בא מיר אויסגערעכנט אין אי־נ־האַלט־פֿאַרצייכענישּ, האָבן פֿיר פֿון זיי באַשטימט מעלאַבּרים: № 14 אוּן 20 זיינען אליהו בחורם לידער; בא № 15 אוּ אָנגעוויזן דער שרייבער — „דוד בון [=פֿון] אוישטילונג"; דאָס לידּ „זרע הנפֿן" (№ 21) אוּז אונדז באַקאַנט פֿון א העברעיש־יידישער לידער־זאַמלונג, וואָס שטאַמט פֿון א „סופֿר" מנחם אָלדענבאָרג; דינ זאַמלונג אוּז אָפּ־נעשלאָסן דעם 19 נאָוועמבער 1516 (יום ב׳ כ״ד כסליו רע״ז); אונד־זער לידּ שטייט דאָרט אונטער № 28 (כ״ח), אוּן ס׳אוּז אָנגענעבן דער שרייבער: זלמן סופר 7).

אָבער אַפֿילע וועגן דינ אָנאָנימע זאַכן קאָן מען וויַיזן, אז אונדזער קלוניסום „סופר" האָט דאָ צו שטעקן ניט מער וויַ מיט קאָפּירן פֿרעמדס, וואָס שטאַמט, אנעוו, ניט פֿון איינעם, נייערט פֿון עטלעכע שרייבער אָדער קאָפּיסטן.

פֿון דער מאַסע באַוויַזן, לאָמיר דאָ ברענגן דאָס וויכטיקסטע:

1) דער „ונתנה תוקף" לאָזט זיך דאָ אוים מיט דער שטיק „כי כשמך", ס׳פֿעלט דער „אדם יסודו מעפר". קלוניסום פֿיַלט דאָס אוּן פֿאַרענטפֿערט זיך מיט אַזא צושריפֿט צום סאָף a 202 „אַנך הון [—האָב] ניט מין [—מיין, מער] בויר מיר עז גריכט [—פֿעלט] אדם יסודו מעפר". דאָס הייסט: אין דעם מאַנוסקריפּט, וואָס פֿון אים האָט ער אָפּגעשריבן, פֿעלט דינ שטיק „אדם יסודו מעפר".

2) № 2 a 91 — a 109 וואָס אוּז בא מיר באַצייכנט מיט דעם נאָמען „מצות נשים" האָט דאָ אַזא אינערשריפֿט: „פּה אתחול בעזרת האל הדלקת הנר ודיני חלה שייך לנשים. נון וויל אוּך שרייבן דיני חלה וואָרום אין מן לוּשט זיין וויב חלה נעמן אונ׳ לייבט אָנ־צונדן".

דער טעקסט אוּז דאָ איינגעטיילט אין קאָפּיטלען, דינ קאָפּיטלען וויַנען נומערירט. ד י נ ו מ ע ר א צ י ע ב ט ז י ך א ב ע ר א ן פ ו ן 0 7 (ע׳). דאָס הייסט: ער האָט פֿון א פֿרעמדן מאַנוסקריפֿט,

וואָס ער האָט געהאַט פֿאַר זיך, אָפּגעוואָרפֿן די ערשטע 69 קאַפּיטלען אין אָנגעהויבן פֿון 70. העיוים וון ער האָט קאָפּירט מעלאַניש, איז אים אַפֿילע נית איינגעפֿאַלן צו אָנהויבן א נייע נומעראַציע.

מיר וויסן אויך, וואָס אין דאָם פֿאַר א 69 קאַפּיטלען, וואָס ער האָט אָפּגעוואָרפֿן. די נאַנצע זאַך — דאָם איז דער באַקאַנטער „ספר מצות נשים", דינים פֿון די דריי וויבערשע מיצוות: נידע (נדה), כאלע־נעמען, ליכט־בענטשן, אין אין די באַקאַנטע דרוקן פֿונם סיפֿער שטייען די דינים פֿון נידע צוערשט, האָט ער זיי אָפּגעוואָרפֿן. קלוגימום נופֿע זאָגט פֿריער (b 90): „הלכות נדה ויל איך דיר נית שרייבן וואָרום דו הושט עז נאָר אויז [= פֿאָרויס, פֿריער] נעשריבן דרום ויל איך דיר עז נית שרייבן". אָבער פֿריער זיינען די דינים פֿון נידע נית פֿאַראַן, מעג־לעך, אַז אַפֿילע דעמדאָזיקן זאַץ האָט ער אויך נאָכגעשריבן מעלאַניש פֿון דעם פֿרעמדן אָריגינאַל. אזא פֿאַל ווילן מיר זען שפּעטער אין אַן אַנדער אָרט (זע: 4, ז, 11).

3) דער פּאָסטע „ישב בדד וידום כי נטל עליו (איכה, ג', 28) נעפֿינט זיך דאָ צוויי מאָל: א) איינמאָל אין דעם נעהעריקן אָרט אין „איכה", ב) א צוויט מאָל אין „פּרקי אבות" (פּרק ג', 4). איז האָבן מיר דאָ צ ו י י פּ א ר ש י י ד ע נ ע איבערזעצונגען פֿון דעמולבן פּאָ־סטע: א) „ער זיצט אליין אונ' שוו שוויינט ווין [—וועג] ער הט גוואָרפֿן אויף אין".

ב) „ער זיצט אַליין אונ' ער פּיטעט [= וואַרט] וען עש אישט גוואָרפֿן אויף אים".

מ'קען פֿאַרזען אזא פּראָט, ווי די וואַריאַנטן פֿון דער צוויטער העלפֿט זאַץ („כי נטל עליו") אין דאָם איבערזיקע וואָרט „שוו" אין א' 8). אָבער דאָ איז גרונט־פֿאַרשיידן איבערגעזעצט דאָם וואָרט „וידום": איינמאָל מיטן וואָרט „שוויינט", דאָם צוויטע מאָל מיטן וואָרט „פּיטעט", ד. ה. „וואַרט". (א מיטלהויכדייטשישער אויסדרוק, וואָם טרעפֿט זיך אָפֿט אין דער אַלטער ייִדישער ליטעראַטור). עמימאָ־לאָגיש זיינען ביידע טייטשן באַרעלטיקט, אָבער נית פֿאַר איינעם אין דעמזעלבן מענטשן, ווען ער נופֿע זאָל זיין דער איבערזעצער אין בייד פֿאַלן. ער איז אָבער נית דער איבערזעצער, ער האָט אָפּגעשריבן פֿון צוויי טעקסטן, וואָם נעהערן צו פֿאַרשיידענע איבערזעצער.

זאָל דאָ אָנגעוו באַמערקט ווערן, אַז אין „איכה שרייבט ער „זיינט" אנשטאָט „זיצט", — א פֿעלער פֿון מעלאַניש קאָפּירן, איינער פֿון אַנדער אזוינע, וואָם טרעפֿן זיך דאָ אַף טריט אין שריט.

4) אין די מנהגים קאָן מען טרעפֿן אזא שטעל: „נון ויל איך דיר שרייבן אם דעם אנדרן בלאַט וויא דו מצוה וואַשר זולשט ציהן" (a 55). אָבער די צערעמאָניע פֿון שעפּן „מצה־וואַסער" (ערעוו פּייסעך) אין בא אונדזער קלוגימום באַשריבן ד א ד ע ר ב י, אין א שוץ ארום אף ד ע ר ז ע ל ב ע ר ב ל א ט. דאָם היסט אזוי: אין דעם טעקסט, וואָם פֿון אים האָט קלוגימום אָפּגעשריבן, איז מיסטאָמע טאָקע אזוי געווען: די בלאַט איז געווען פֿאַרשריבן ביז צום סאָף, האָט דער שרייבער געמוזט איבערטראָגן די באַשרייבונג פֿון מאַצע־וואַסער אף אן אנ־דער בלאַט, האָט ער דערפֿון צו וויסן געגעבן דעם לייענער (זיי זיינען בילאַל געווען זייער באַרייַדעוודיק מיטן לייענער). אונדזער קלוגימום האָט דאָם נישט באַדאַרפֿט, ער האָט געהאַט נענוג פּלאַץ אף דערוועל־בער זייט, נאָר ער האָט גלאַט נאָכגעשריבן דעם זאַץ, ווייל אזוי איז דאָם געשטאַנען אין אָריגינאַל, אין קאָפּירט האָט ער מעלאַניש.

דאָסזעלבע כאַזערט זיך בא אים איבער אף בלאַט 84 b.

5) דאָם קאָפּיזן יענעמס האָט געבראַכט קלוגימוסן צו א י ב ע ר־ה י פ ע ר ן ו ו ע ר ט ע ר, א פּ י ל ע נ א נ צ ע ש ו ו ר ע ם. לאָמיר זיך צוקוקן צו אזא פּראָט אין דיזעלבע מנהגים.

אין ברענג צוויי פֿאַראַלעל טעקסטן וועגן איינער אין דערזעל־בער זאַך: 1) איין טעקסט איז נענומען פֿון א בערלינער האַנטשריפֿט פֿון מנהגים־בוך I Br. M.; 2) דער צוויטער פֿון אוגדזער מאַנוס־קריפּט Bodl. ס'האַנדלט זיך פֿון דיני פּסח. אויב בא איינעם איז נאָם נעוואָרן זיין פּייסעדזיקע מעל, איז מאָר ער זי נית פֿאַרקויפֿן קיין יידן, סיידן ער זאָל יענעם דערציילן, אז ס'איז נאָם נעוואָרן, ואָרום:

I Br. M. „זאָגט ער אימש ניט בוי [= פֿאָר, פֿריער]
Bodl. זאָגט ער עש אים.——
I Br. M. זו מוכט ער עז האַלטן אוים פסח אין דעם.
Bobl — — — — — — — — אים.
I Br. M. הויז אונ' דז ווער איין גרושי עבירה.
Bodl הויז האַלטן אונ' דש ווער — גרוש עבירה".

דאָם היסט: אויב ער (דער פֿאַרקויפֿער) זאָל דאָם אים (דעם קויפֿער) פֿריער ניט זאָגן, איז קאָן ער נאָך דאָם (די מעל) האַלטן בא זיך אין הויז אום פּייסעך, און דאָם וואָלט נעווען א גרויסע עוויירע. (לאָמיר).

קוקן מיר זיך צו צו די צוויי טעקסטן, אזוי זעען מיר, אז דאָם איז איינס און דאָסזעלבע, אָבער אין Bodl. פֿעלן אייניקע ווער־טער („ניט בוי זו מוכט ער עז האַלטן אוים [—אום] פסח"), און דער נאַנצער זאַץ פֿאַרקירט יעדן זינן, דורכנעלאָזט זיינען די מיטלסטע ווער־טער אין זאַץ צוישן איין מאָל „אום" אין דעם אַנדערן „אום". אזוינס טרעפֿט זיך אָפֿטמאָל, ווען מ'קאָפּירט א פֿרעמדן טעקסט: מ'שפּרינגט איבער עטלעכע ווערטער, אַמאָל שוידע, ווען פֿריער אין שפּעטער טרעפֿט זיך דאָסזעלבע ווארט: מ'פֿאַרגעסט, וו מ'האַלט, אין מ'הויבט אָן פֿון דעמזעלבן ווארט, וואָם שטייט שפּעטער.

אזוינע פֿאַלן טרעפֿן זיך בא קלוגימוסן אָפֿטלעך. אין „פּרקי אבות", אַשטיינער (b 228). איז צוויישן די סענטענצן פֿון ר' ישמעאל (הלומד על מנת ללמוד, פּרק ד', 6) אין פֿון ר' יוסי (ווער ס'ניט אָפּ קאָוועד דער טוירע — איז אַליין געשעצט בא לייטן, פּרק ד' 8) דורכ־נעלאָזט ר' צדוק (מאָך ניט די טוירע ניט פֿאַר קיין קרוין, ניט פֿאַר קיין האַק, פּרק ד', 7).

אין דער צוויישטער מאַיסע פֿון דער סעריע 6 מאַיסעס (№ 19) זיינען דורכנעלאָזט נעווארן נאַנצע שטיקער, דער טעקסט איז ארוים אזוי פֿאַרדאַרבן, אז מ'קען די מאַיסע ניט פֿאַרשטיין (a 243 — b 243). דאָם זיינען ניט די איינציקע פֿאַלן, מאָמאָל דעמזעלבן טאָם איז אין אנדערע ערטער פֿאַראַן איינס און דאָסזעלבע צוויי מאָל, א שטיינער וועגן עסן זויסע עפּל מיט האָניק ראָשעשאָנע (b 5).

6) אָפֿטמאָל לאָזט קלוגימום נופֿע ב ל ו י ז ן אין זיין טעקסט. לאָמיר דאָ ברענגן איינעם פֿון עטלעכע אזוינע פֿאַלן: „אונ' איין — ווידט (—ווערט) געשפּרייט אויף אלש דו דו (—דא) לעבט". דאָם איז איבערגעזעצט דעם פּאָסיק פֿון „פּרקי אבות": „ומצודה פרושה על כל החיים" (פּרק ג', 20). דורכנעלאָזט דעם טייטש פֿון דעם וואָרט „ומצודה" און נעלאָזט א בלויז, ווייל מיסטאָמע איז אים שווער געווען איבערצוייענען דאָם נעהעריקע וואָרט אין אָריגינאַל. עד האָט מיסטאָמע נעמיינט דאָם שפּעטער אריינצושטעלן און האָט פֿאַרגעסן.

7) אין פֿאַרשיידענע טיילן פֿון דעם מאַנוסקריפּט איז דאָס אויסלייגן אזוי פֿאַרשידן, אז ס׳איז ניט מעגלעך פֿאַר אַן אָרגינאַל־זאַך, געשריבן פֿון איין מענטשן, וויבאַלד מיר זאָלן ניט שטעלן אַפֿן כּעשבן פֿון די וואַקלענישן ביכּלאַל אין אַלטן אויסלייג.

אין די מנהגים, אַשטייגער, טרעפֿן מיר אָפֿט דעם „ו" אנשטאט דעם „ו", וואָס האָט אין אַלטן יִדישן אויסלייג נענאָלטן פֿאַר דעם דייטשישן v און f וורום [—פֿרום], ווייב [—פֿרוי], ווריטינג [—פֿרייטיק], ווילֿ [—פֿיל] א. א. ו. (אין דער אַלטער יידישער ליטעראַטור שטייט אין אויסג פֿאַלן: „ורום", „וירד" א. א. ו.). פֿאַראַלעל טרעפֿן מיר דעם „ו" אויך אין דערזעלבער פֿונקציע, און אַפֿילּע אין דגזעלבע וועלטער.

אין די „פּרקי אבות" געפֿינען מיר דעם „ב" פֿאַר דעם „וו"־קלאַנג: „שבייגן [—שוויגן], „בינט" [—ווינט], „בוי" [—וואָ, וווּ] א. אז. ו. נעמיינט אַז דאָ זיבֿעט דער וויבֿער „ב", דער ב — רפה, דאָס רפה־שטריכל פֿון אויבן איז אָבער דורכגעלאָזט, אזוי ווי ס׳איז דורכגעלאָזט בּאַם פֿ (f-קלאַנג), כ (ch-קלאַנג).

דאָרט געפֿינען מיר אויך דעם „פּ" p אנשטאָט „ב" (אזוי ווי מ׳הערט דאָס אין די באַיריש און אַנדערע דאָרעם־דייטשן: פּאַרנט [—באָרגט], „פּין" [—בין], „פּיטן" [—ביטן], „פּוישהייט" [—באַההייט, שלעכטקייט] א. א. ו. 9).

דאָרט געפֿינען מיר אויך אזא מערקווירדיקע פֿאָרם, ווי „דען פּפֿינג" (קבל) אנשטאָט „אנטפֿינג", „דען טלעהנט" אנשטאָט „אנטלעהנט", כּאָטש דאָ געפֿינען מיר די פֿאָרם „אַנטלעהנט" אויך.

דערפֿון איז צו זען, אז אונדזער קלוגיזמוס האָט איבערגעשריבן פֿאַרשיידענע נומערן פֿון פֿאַרשיידענע מאַנוסקריפּטן, האָט געטריי קאָפּירט יעדן טעקסט מיט דעם אויסלייגן, וואָס ער האָט געטראָפֿן אין אָריגינאַל.

8) לעסאָף די מענגע גרייזן אף טריט און שריט, וואָס קאָנען נית זיין פּאָשעט קיין שרייב־גרייזן פֿון אַן אָריגינאַל־שרייבער. אין טרעפֿט, א שטיינער, אין די מנהגים" (64 a): „אוג׳ דער נאָך דש זית בון [= פֿון] דער גבאם מצה". דעם זאָץ קאָן מען ערשט פֿאַרשטיין, ווען מ׳שטעלט אַקעגן דעם פֿאַראַלעלן טעקסט פֿון דעם צוויטן טייל פֿון דעם פֿרייער־דערמאָנטן בערלינער מנהגים־מאַנוסקריפּט II Br. M. „אוג דערנאָך דז אנדר כזית בון דער האלבא [—האַלב] מצה". (b 59, ס׳האַנדלט זיך פֿון דער סיידער־צערעמאָניע). ס׳איז קלאָר: קלוגיזמוס האָט שלעכט איבערגעלייענט אין אָרגינאַל דאָס וואָרט „האלבא" איז בּא אים ערוים „גבאם", פֿון „כזית" איז געוואָרן „זית". מ׳טרעפֿט בּא אים עטלעכע מאָל דאָס וואָרט „הערן" אנשטאט „הערין" [—האָרין]. דער שלעכטער צצדיק האָט אין דער אַלטער יידישער שריפֿט געהאַט דאָסזעלבע לאַנגע שטעקעלע, וואָס דער לאַנגער „ן" מיט א האַלב־קייקעלע פֿון אויבן רעכטס, עטוואָס אָפּגעטיילט פֿון דעם שטעקעלע. האָט קלוגיזמוס אין אייגענעש דאָס דרייעלע פֿון אויבן ניט דערזען אין דעם „ן" מיט א „ן". מ׳טרעפֿט בּא אים „איין" אנשטאט „מאַן" אוֹדאָמע, אַלץ אַזוינע גרייזן, וואָס נעמען זיך פֿון נישט דערקענען אין יענעם טעקסט די געהעריקע אויסעם און פֿאַרבייטן דערבּיבער מיט אַנדערע ענלעכע אויסעם, — א ריין מעכאַניש ארבעט, גיט אָפּגענעבן זיך דערבּיי די מינדסטע רעכענונג, וואָס דערפֿון קומען ערוים פֿאַר א מאָדנע וועלט.

קורין, — אונדזער קלוגיזמוס איז זיבֿער נערעכט, ווען ער פֿאַרענטפֿערט זיך אין דער פֿריער־דערמאָנטער צושריפֿט (207): „ואל ירע בעינין שלא כתבתי כראוי וכנון" (ס׳זאָל דיר ניט פֿאַרדרייסן, וואָס אין האָב נישט נעשריבן ווי ס׳אַדאַרף צו זיין). ער וואָלט נאָר באַדאַרפֿט זאָגן: „שלא העתקתי" (אזוי האָט א מאָל געהייסן „קאפּירן" אף העברעיש), וואַרום ער האָט ניט מער ווי קאָפּירט פֿון עטלעכע פֿרעמדע מאַנוסקריפּטן.

איך וואָלט נעמיינט, אז וויניקסטנס די „רענטניש" (רעטעניש, 17 №) זיינען זיינע: זיי זיינען נעשריבן קאַרעקטער, סאי אין דער שפֿראַך, סאי אין אויסלייגן, אָן גראָבע גרייזן, און דאָס איז ניט באַקאַנט פֿון אַנדערע קוואַלן. אָבער וען איך זע, אז אין דער צושריפֿט אַף בלאַט 207 איז שוין אויסגעלאָזט די „היפּשי רענטניש", בייס אין טעקסט שטייען זיי שפּעטער (215—214), איז וועט שוין קלוגיזמוס אַוטאָרשאַפֿט דאָ אויך שטאַרק אָפּגעפֿרעגט. ס׳איז שוין מער צו גלויבן, אז צוזיצן די פֿרעמדע מאַנוסקריפּטן האָט ער נעהאַט דעם טעקסט פֿון די רעטענישן אויך, האָט בעדייע נעהאַט דאָס אָפּצושרייבן, האָט זיך אָבער ניט נעקאָנט אָננעדענקען, וואָס ער האָט שוין אָפּגעשריבן און וואָס ניט, האָט ער איריננעשטעלט אין צעטל א זאַך, וואָס ער האָט זיך נאָך דערצו ניט צוגעריכט (די רעטענישן) אין פֿאַרקערט, ניט דערמאָנט אזוינס, וואָס ער האָט שוין יאָ נעהאַט אָפּגעשריבן (סליחות, גתנה תוקף).

איצט וועט אונדז שוין קלאָר די פֿונקציע פֿון אונדזער קלוגיזמוס. דאָס איז א „סופר", ד.ה. בעעצעם א קאָפּיסט, אזוי ווי די פֿריער־דערמאָנטע מנחם אַלדענדאָרף, זלמן „סופֿר" און אַנדערע, לויט יעמאַלטיקע באַגריפֿן א שטיקל „כלי־קודש", אזוי ווי איצטיקע „סופרים", א מאָל א מעלאַמעד אויך, אזוי ווי אונדזער שעברעשינער מעלאַמעד גומפרעכט (מיסטאַמע פֿון „גימפל"). ער ארבעט אף באַשטעלונג, קרינט דערפֿאַר א שלעכטן לוין, אזוי ווי אַלע קלייקוידעש, און מאַכט דאָס אָפּטמאָל זייער טאַנדעט. דאָס איז געווען א נאַנצער צעך פּרעפֿעסיאָנאַל, וואָס האָט זיך בּאַשעפֿטיקט מיט קאָפּירן „הייליקע" און וואָרפֿנקע יידן מיט יידישקייט און מיט לייענשטאָף. דאָס אינטערעסאַנטסטע איז, וואָס מיר טרעפֿן דעם טיפּ נאָך דאָס יאָר 1553, שוין א שטיק צייט נאָך דעם, וויבאַלד זיינען פֿאַפּולּער געווען בּא יידן אויך. דאָ גיי איך איבער צו א מערקווירדיקן פּרעט.

פֿון די זאַכן, וואָס זיינען קאָפּירט אין Bodl. זיינען עטלעכע שוין צו יענער צייט נעדרוקט געווארן, די פֿינף מעגילעס (9, 8, 6, 5, 4 №) זיינען געווען נעדרוקט שוין דאָס יאָר 1544, צוזאַמען מיט כּומעש און האַפֿטוירעס, אין צוויי אויסגאבעס: אין קאָנסטאַנצער און אין אויגסבורגער יידישע כּומאָשים, „פּרקי אבות" און די „ע״ב פּסוקים" (23, 18 №) האָט מען נעקאָנט נעפֿינען אין דעם געווינן יוסף בר יקר׳ס יידישן סידער, וואָס איז ערוים אין איכּנהויזן אויך דאָסזעלבע יאָר 1544. דאָס קאַפּיטל 119 טילים (11 №) פֿעלט ניט אין דעם יידישן טילים, וואָס טראָגט אף זיך אליהו בחורס נאָמען און וואָס איז ערוים אין וועגעציע א יאָר שפּעטער (1545). דער „מצות נשים" (2 №) האָט שוין אויך נעהאַט א נעדרוקטע אויסגאבע: וועגעציע 1552. דאָס הייסט אזוי: פֿון 272 בלעטער טעקסט זיינען 122 פֿאַרשריבן מיט זאַכן, וואָס מ׳האָט זיי שוין נעקאָנט נעפֿינען

נעדרוקט, א טייל דערפֿון (24 בלעטער) אַפֿילע אין וועגעציאנער דרוק־זאַכן. אוּן דאָך האָט נעלוינט צו מאַכן א נעשריבענע קאָפּיע דערפֿון, אָדער מ׳האָט נעמוזט אַזוי טאָן, — אַזוינס, וואָס היינט קענען מיר ענך דאָס קאָם פֿאַרשטעלן. דאָס קען זיך נעמען דערפֿון, וואָס נעשריבנס האָט נאָך יענע ציים נעקאָסט ביילינקער וויַ נעדרוקטס אוּן מ׳איז דערצו מער נעוואָינט נעווען, פֿונקט וויַ דער עדישטער פֿיִיִ פֿון דעם לאָקאָמאָטיוו האָט נאָך נישט פֿאַרשריבן מיט א מאָל דעם באַלענאָלע, וויַ אויך דערפֿון, וואָס דיַ צירקולאַציע פֿון דרוקאַכן איז יענע ציים צוגענאַנגען שווער, אַפֿילע בא דער נאָרער ייִדישער רירעוודיקייט אוּן שפּאַנען איבער גרענעצן, אוּן ניט שטענדיק האָט מען זיך אין וועגעציע נעקאָנט פֿאַרשאַפֿן א סומע אָדער א סידער, וואָס איז אַרויס ערגעץ אין דייטשלאַנד.

אוא זאַמל־מאַנוסקריפּט איז נעווען אין א ייִדיש הויז א ס י ׳ ם ע ץ, א ווייַטיקער טייל איינעם; מ׳האָט דאָס טייער נעהאַלטן, אוּן ס׳איז איבערגענאַנגען פֿון דאָר צו דאָר. מ׳האָט אין דעם אָפּטמאָל אריינגעקוקט, מ א נ ס ב י ל ן אַזוי גוט וויַ פֿרויען, וואָרום אוא זאַך וויַ „מנהגים" איז דורכוים אוּן נאָר פֿאַר מאַנסביל̈ן. אַף דיַ ליידיקע בלעטער פֿלענט מען זיך מאַכן ווייַטיקע נאָטיצן, אנטרויען וויַטיקע פֿאַמיליען־אָנגעלעגנהייטן. פֿון אַזוינע נאָטיצן, צוישרִיפֿטן דערווײַסן מיר זיך אָפּטמאָל פֿאַמיליען־כּראָניקעס, נענעאַלאָגיעס. עפּעס פֿון דעם מין נעפֿינען מיר אין אונדזער מאַנוסקריפּט אויך.

אַף דער ליידיקער זייט b 274 לייענען מיר אוא אופֿשריפֿט:

„בתי שרלינה שת׳ נולדה במז״ט [—במזל טוב] בחדש ניסן רצ״ב לפ״ק לברכה פה וניזייער הבירה", מיין טאָכטער סאָרל איז געבאָרן געוואָרן אין א גוטער שָׁא אין כּוידעש ניסן (7 מערץ—6 אפּריל) דאָם יאָר 1532 דאָ אין וועגעציע. דיזעלבע אופֿשריפֿט נעפֿינען מיר נאָך א מאָל אַף בלאַט b 275. וועד איז דער פֿאָטער, דער באַלעבאָם פֿון דעם מאַנוסקריפּט, וואָס האָט פֿאַרשריבן דיַ דאַטע פֿון זיין טאָכטערס געבורט (אַנעוו, וועז זיַ איז שוין אַלט נעווען 21 יאָר), — דאָס דערנייַען מיר פֿון א צוויטער אופֿשריפֿט (b 274): „יום ב׳ כ״ה טיבת שכ״א המליטה זכר ועל המשבר מתה זוגתי שרלינה בת מהר״ר מנחם פֿיַ הנקראָ מינדלן ז״ל ונקרא שם הבן הנולד קוזי וויי״א אשר יקרא בספר משלם בר׳ מרדכי סג״ל.

סאָרעלעס מאַן, מרדכי סג״ל, באַקלאָגט דאָ איר טויט פֿון אַן אומגליקלעכן קימפּעט מאַנטיק דעם 13 יאַנואַר 1561 (צו 29 יאָר). סאָרעלעס פֿאָטער, מנחם כּיַ, וואָס מ׳האָט אים נערופֿן „מינדלן" (מענדל), איז שוין דעמאָלט נעווען טויט (דער איידעם זאָגט אַף אים: ז״ל—זכרונו לברכה). דער מאַנוסקריפּט, הייסט דאָס, איז איבערגענאַנגען צו סאָרעלען ביערושע, אָדער אַלס א טייל נאַדן, אוּן איר מאַן האָט דאָ פֿיַקסירט דעם יאָרצייט נאָך איר. דאָס הייסט, אז דעם מאַנוסקריפּט האָט מען נאָך דעמאָלט (1561) נעהאַלטן אָפּט אין דער האַנט. זי האָט נעבוירן א זון, וואָס מ׳האָט אים נענעבן צווויי נעמען „קוזי" — צו לייט, אוּן „משולם" — צו נאָם (פֿאַר אופֿרופֿן צו דער טוירע), פֿונקט וויַ דעם קינד׳ס זיידע (סאָרעלעס פֿאָטער) האָט געהאָט צוויי נעמען מענדל (מינדלן) אוּן מנחם, — אַן אַלטער פֿעטער אייניִיר בא דייטשישע ייִדן, וואָס זיי האָבן אים מיטנעבראַכט קיין איטאַליע, פֿונקט וויַ זייער ייִדיש, פֿון אַנדערע קוואַלן וויסן מיר, אז דער וואָלדיקער נאָמען (אופֿנעקומען מיסטאָמע פֿון אוּן צוליב דעם פֿאַרקער מיט קרים־טען) איז ניט נעווען קיין קאָנטראָבאַנד; ס׳איז נעווען [illegible] ס׳איז נעטאָן נעוואָרן אַף א פֿאַמיליען־אָנטוען מיט פֿאַרבעטענע נעסטן, אוּן דיַ צערעמאָניע האָט נעהייסן „הוילקרייש" 10).

אוּן א צווייטער אופֿשריפֿט (b 274) דערציילט אונדז מרדכי סג״ל, אז ער האָט נעשטעלט א מצייווע אַף סאָרעלעס קיווער דעם 13 אָדער 14 מאַי 1562: „היום יום ה׳ ט׳ סיון שכ״ב היקמתי מצבה על קברות זוגתי ז״ל ובה״ל [—וברוך הנותן ליעף כּוח] שיר ושבחות אשר חרות על האבן" א.א.ו. 11) דאָ דערבייַ גיט ער אויבער דיַ אופֿשריפֿט: „מיט נאָט׳ס כּוח": מאַסקילים וואָלטן נאָך איצט געלעקט דיַ פֿינגער פֿון דער מעלנצע, דיַ נאָטיץ פֿאַרענדיקט זיך מיט דן וועדטער: „ולא תשכח זרעה" אוּן דערבייַ וויייטער א בליק אַף צוריק: „בני בכורי נולד ביום השבת כ״ד תשרי שי״א פרשת בראשית שהוא ד׳ אוטובר ונקרא שמו יצחק". דיַ העברעישע דאַטע שטימט דאָ ריכטיק מיט דער איראָפּעישער: ס׳איז דעם 4 אָקטיאבר 1550. א שטיק פּראָגרעס: מרדכי סג״ל האָט ריכטיק נעווויסט אוּן נענוצט דיַ איראָפּעישע צייטרעכענונג (ווייניקסטנס דעם טאָג אוּן דעם כּוידעש) פֿאַראַלעל מיט דער ייִדישער. מיר האָבן שוין דאָם נעזען פֿריער בא קלונגימוסן אין דער דריטער צושריפֿט (זע ז. 6). א סימן פֿון א פֿרייערן גייסט בא ייִדן אוּן אומאַליע; בא דייטשישע ייִדישע שרייבער יענע צייטן טרעפֿן מיר דיַ איראָפּעישע צייטרעכענונג זייער ועלטן, אוּן בא פּוילישׁ־ייִדישע — קוימאָט נאָרנים.

אונטערגעפֿירט א שטיקל סאַכאַקל פֿון דער פֿאַמיליען־כּראָניק, איז זעען מיר אזוי: מיר האָבן דאָ א ציים־שפּאַן פֿון 30 יאָר. 1532 איז שוין מענדל פֿיַן נעווען אוּן וועגעציע (דאָרט איז אים נעבוירן נעווָאָרן זיין טאָכטער), 1562 האָט זיין איידעם מרדכי סג״ל נעמאַכט דיַ לעצטע אופֿשריפֿט אַף אונדזער מאַנוסקריפּט. דער מאַנוסקריפּט נופֿט איז נעווען בא דער פֿאַמיליע ווייניקסטנס 9 יאָר (וואָס וויייטער — דאָס וויייסן מיר נים). דיַ פֿאַמיליע האָט דערהאַלטן (אוּן איטאַליע!) אוּר ייִדישע שפּראַך, (ייִדיש, הייסט דאָס, האָט דעמאָלט פֿאַרנומען א טערימאָריע פֿונם דנעפּר ביז וועגעציע), אַזוי וויַ מיַנהאָגים (דאָס צוויי נעמען־נעבן) פֿון אַשקענאַזישע ייִדן, האָט נעצוינן א שטאַק גייסטיקע יענקע פֿון ייִדיש: זיַ האָט זיך נעלאָזט אָפּשרייבן ספֿאָרים; מ׳האָט נעלעבט מיט דיַנעלבע גייסטיקע אוּן ליטעראַרישע אינטערעסן, וואָס דייטשישע ייִדן, מ׳קען זאָגן: וואָס פּוילישע ייִדן — אויך. מיר האָבן שוין נעזען, אז קיין וועגעציע האָט נעקענט מענוגל וועדן א פּוילישער ייִד, נומפּרעכט פֿון שעברעשׁין, אוּן ער איז דאָ נים פֿאַראַלן נעוואָרן: נעווען דאָ א מעלאַמעד אוּן נעשרִיבן אוּן ייִדיש נראַמען פֿון נם חנוכּה אוּן מגלת אסתר פֿאַר א טאָכטער פֿון א ייִדישער פֿאַמיליע אין וועגעציע. מ׳איז אָבער דאָ נעווען וועלטלעכער פֿאַר פּוילישע ייִדן: מ׳האָט דאָ נעווויסט אוּן נענוצט דיַ איראָפּעישע דאַטע, דערנקער אָבער, מ׳האָט זיך פֿאַרנוגען צו האָבן אוּן איין מאַנוסקריפּט, צוזאַמען מיט „הייליקע ספֿרים" (מנהגים, תּפֿלות, טיילן פֿון תנ״ך), וועלטלעכע זאַכן אויך: רעטענישן אוּן לייַדער (דערפֿון האָבן פֿאַלטן דייטשישע ייִדן אויך). צווישן דיַדאָוויקע לייַדער איז אליהו בחודם „המבדיל" א הי̈פּש־„פֿאַרשייטע זאַך (וויי מיר וועלן דאָם זען). אָבער דאָ לאָזט זיך שוין אויך פֿיַלן דיַ א י ט א ל י ע נ י ש ע האשפּאָה: דאָם ליַט „דו מענש גינגליכן" (16 א) האָט אַן א י ט א ל י ע נ י ש ן טעקסט, פֿאַראַלעל מיטן ייִדישן, דערפֿון זאָל שפּעטער ספּעציעל נערעט ווערן.

II.

קוקן מיר זיך צו צו די פֿאַרשיידענע נומערן פֿון אונדזער מגֿ־נוסקריפֿט לויט דעם אינהאלט נאָך, אַזוי לאָזן זיי זיך איינטיילן אין צוויי גרופּעס: 1) יידישקייט און 2) וועלטלעכע ליטעראַטור. צו דער ערשטער גרופּע גערעכנט מיר (№ 1), זייבערשע מצות (2), טיילן פֿון תנ״ך (11, 9, 8, 7, 6, 5, 4), תּפֿלות (23, 13, 12, 10, 3), „פּרקי אבות“ (18), צו דער צוויטער גרופּע געהערן 5 לידער (21, 20, 16, 15, 14) און די רעטענישן (17). אַ מין אינערגאַנג פֿון דער ערשטער גרופּע צו דער צוויטער — דאָס איז די 7 „מאַיסעס“ (19,22), — לויט דעם נייסט אַ שטיק יידישקייט, געמישטע פֿונם פֿרום־יידישן שטייגער, פֿון אַגדה, מדרש, און אויסן צו פֿירן יידישע נעשאָפֿענהייט אין „רעכטן וועג“; לויט דעם פֿאָרם נאָך — מאַיסעס, דערציילונגען, מיט אַ סיוזשעט (און מיט אַ מוסר האַסקל אויך), ווילן ווּרקן אַף דער פֿאַנטאַזיע און געמיט, ניט בלויז מיט דעם הויפֿן געבאָט, געמישטן אין דער צאָל בלעטער — נעפֿאַלן אַף דער ערשטער גרופּע 233 בלעטער; אַף דער צוויטער — 19 (דאָס לידּ „זרע הגפן“ רעכן איך נאָר אין מאָל); אַף די מאַיסעס — 20. ווי ווייט איז דאָ אָפּגעהיט דן פּראָפּאָרץ צווישן דעם פֿאַרנעמעס „ליטעראַרישן“ מאַטעריאַל ענע צייט?

דאָ דאַרף נאָך געשטעלט ווערן אַ פֿרייערדיקע פֿראָגע: ווּאָס איז דאָ פֿאַראַן פֿון יעדער מין באַזונדער? איך קען דאָ גיט אויסרעכענען דעם נאַנצן ליטעראַרישן אינוועניטאַר פֿון יענער צייט: סיוואָלט מיר צו ווייט פֿאַרפֿירט, באַ דעם אינצוקן צוישטאַנד פֿון דער יידישער בילבליאָגראַפֿיע איז דאָס נאָרניט אַזוי לייכט אויך. איך ווייל דאָ דערמאָנען בלויז דאָס וויכטיקסטע.

דן „מנהגים“ האָבן מיר דאָ נאָנצערהייט, — דאָס איז פֿון דעם מין דאָס וויכטיקסטע, אויב גיט דאָס איינציקע, יענע צייט. דאָזעלבע איז מיט „מצות נשים“, מיט דעם ליִלעק, ווּאָס אונדזער קאָפּיסט האָט דאָ מיט אַ קוון דורכגעלאָזט „דיני נדה“, דערפֿאַר אָבער זיינען באַ אים אָרוים אַפֿאַך ברייטער די דינים פֿון שאַבעס.

נאָר אַנדערש איז שוין מיט טאַנאַך: דאָ האָבן מיר בלויז אַ קלייניעס טייל פֿון דעם טאַנאַך־פֿאַרמעג אַף יידיש. דאָס איז שוין דער־מאָנט געווען, זאָ 1544 האָבן מיר געקריגן צוויי אויסנאָבעס פֿון דעם ס׳ומעש אַף יידיש, מיט דן פֿינף מענילעס, מיט די האַפֿטוידעס אַף אַ גאַנץ יאָר — דאָס הייסט היפּשע שטיקער פֿון ראשונים און נביאים. אין 1544 איז שוין אָרויס געדרוקט טיילים אַף יידיש. אָבער אין מאַנוסקריפֿטן זיינען שוין יענע צייט (1553) באַקאַנט אַנדערע טיילן טאַנאַך אויך. לאָמיך דאָ דערמאָנען דעם יידישן מאַנוסקריפֿט איוב משלי — תהילים (מיט פּזמונים פֿון פֿורים), פֿון רייכלינס קאָלעקציע B. C. R. (דעם באַווּסטן הומאַניסט), ווּאָס שטאַמט, לויט מיין מיינונג, גיט שפּעטער ווי פֿונם יאָר 1435 12), אויך די נעגראַמטע באַאַרבעטונג פֿון יהושוע שופֿטים פֿון דעם־ראָנים קאָלעקציע אין פּאַרמע (I D. R.), געשריבן אין ברעשיא און אין מאַנטוּאַ (איטאַליע) די יאָרן 1511 13). אַ פּאָעטישע באַארבעטונג פֿון „דניאל“ איז אָרוים דאָס יאָר 1557 אין באַזעל, 14); ישעיה איז אונדז באַקאַנט פֿון אַ קראַקאָווער אויסנאָבע פֿון יאָר 1586 (B. C. St.), (№ 1246), ירמיהו און יחזקאל פֿון נאָך שפּעטער, פּראַג 1602, (St. C. B.

אָבער דאָס איז לאַנגלויטן קיין ראַיע ניט, אַז ס׳זיינען ניט געווען קיין מאַנוסקריפֿטן פֿון די זאַכן אסאך פֿריִער, אָדער זיי זיינען נאָך ערגעץ פֿאַראַן, און מ׳האָט זיך נאָך ניט דערמאָנט זיי צו קאַטאַלאָגיזירן. פּאָעטישע באַאַרבעטונגען פֿון „מלכים“ און „שמואל“ זיינען שוין באַקאַנט אַלס הרוקזאַכן פֿון יאָ״ר 1543 און 1544 (אויסבורג), אָבער דאָס איז ניט אייגנטלעך קיין איבערזעצונגען 15). קורץ, מ׳קען גיכער זאָגן, אַז דער גרעסטער טייל טאַנאַך איז שוין צו 1553 געווען באַקאַנט אין מאַנוסקריפֿטן און דרוקזאַכן אַף יידיש. באַ קלוניימוסן האָבן מיר דערפֿון גאָר אַ קליינעס טייל.

דאָסזעלבע לאָזט זיך זאָגן וועגן טפֿילעס. דער מהרי״ל (נעשטאָרבן אין 1427) דערמאָנט שוין טפֿילעס אַף יידיש, ער גופֿא האָט נעמאַכט אַף יידיש די פֿאַרמוּל „כל חמירא וחמיעה“ (פֿון „ביעור חמץ“) 16). אין דעם פֿרייערדרמאָנטן B. C. R., פֿון דעם יאָר 1435, איז שוין פֿאַראַן אַ טייל פּיזמונים פֿון פֿורים אַף יִדיש. דאָ איז שוין דערמאָנט נעווען יוסף בר יקר׳ס, געדרוקטער יידישער סידור (אַנעוו, אָן דעם העברעישן טעקסט) פֿון יאָר 1544. דער יידישער מאַזער איז נעווען גערדוקט שפּעטער (1571), אָבער אַ מאַנוסקריפֿט, ספּעציעל פֿון רָמ־שעשאַנע און יאָמקיפּער דאַוונען אַף יידיש, R. M. 395, איז שוין באַקאַנט פֿונם יאָר 1465. 17). אַ מאַנוסקריפֿט פֿון יוצרות אַף שבת הגדול און די יאָנטוויוזים, מיט קינעס, סלייִחעס א.א.וו., וואָס שטאַמט פֿון דעם פֿרנעדרערמאָנטן „סוֹפֿר“ מנחם אלדענדארף, O. II, איז דאַטירט דאָס יאָר 1504. מ׳דאַרף נאָך דערצו צוגעבן, אַז דאָס זיינען ניט די איינציקע מאַנוסקריפֿטן מיט טפֿילעס אַף יידיש; איך רעד דאָ בלויז פֿון די דאַטירטע מאַנוסקריפֿטן. מ׳קען זאָגן, אַז צו 1553 זיינען שוין אַלע טפֿילעס נעווען אינברענזעצט אַף יידיש, און אין אונדזער מגֿ־נוסקריפֿט האָבן מיר בלויז קליינע ברוכשטיקלעך, עפּשער טאַקע דער־פֿאַר, וואָס טפֿילעס אף יידיש, ווי טאַנאַך־אינברזעצונגען, זיינען גע־ווען זייער פּאָפּולער, און זיי האָבן מיסטאמע, אין אַנדערע אופֿשריפֿטן, ניט געפֿעלט אין הויז באַ אונדזער מענדל פֿין אויך.

אין דער גרופּע יידישקייט פֿעלט ווידער נאָר זייער אַ ווכטיקער מין, — די מוסער־ליטעראַטור, וואָס איז געווען זייער פּאָפּולער באַ יידן יענע צייט און שפּעטער. פֿון די זאַכן, וואָס זיינען שוין צו 1553 באַקאַנט געווען, לאָמיך דאָ דערמאָנען דעם אַנאָנימען „ספֿר־מדות“, געדרוקט אין איזני 1542 (שפּעטער אַסאַך מאָל אינבער־געדרוקט געווען מיט דעם נאָמען „ארחות צדיקים“), און די יידישע אינבערזעצונג פֿון יונה גיראנדי׳ס „ספֿר היראה“ (ציריך 1546).

אָבער נאָך שוואַכער איז דאָ פֿאַרטרעטן די גרופּע וועלטלעכע ליטעראַטור: סאַמקאַל 5 לידער אין דער רעטענישן. איך האָב שוין אין אַנדער אָרט געווּזן, אַז ס׳איז פֿאַלש די מיינונג, אַז אונדזער אַלטע ליטעראַטור איז אויסשליסלעך אָדער אַפֿילע דערהויפּט אַ רעליגיעזע, אָן איך ווייל דאָס דאָ מאַכן שטאַרק בעקיצער. עמעס איז, אַז די גייסטיקע אַריסטאָקראַטיע, רבאָנים און לאמדים האָבן נעפֿאַנגט יידיש קויט, אָבער דאָס פֿאַלק „אמכּא“ האָט אַ הינפּש בימל „נעזונדיקט“. צו מינטן דעם 16 יאָרהונדערט איז באַ יידן שוין לאַנג זייער פּאָפּולער געווען די דייטשישע העלדנזאַגע, ספּעציעל דער טייל וועגן „דיטריך פֿון בערן אין מיינטער הילדעבראַנט“. וון וויִיט יידן, דערהויפּט דייטשישע העלדנזאַגע, דאָס איז צומבעסטן צו זען דערפֿון, וון אַזוי פֿרומע נעשאָפֿענע קלאַנגן

דערוף אין שטרייטן קענן דעם. אף „רימרנך פון בערן הילדיברנט אוג דר גלייכן" קלאָגט שוין דער רעדאַקטער פון קאָנסטאַנצער יודישן כומעש (1544) אין דער האקדאָמע: — די „טוריגטו [— נארישע] בויכר" פֿירן אראָפּ יידן פֿונם רעכטן וועג, זאָלן זיי בעסער לייענען דעם כומעש אף טייטש. אוא געזאָגט־פאָעמע ווי דער פֿריער דערמאָנטער „שמואל־בוך", וואָם אין נעבויט אף דער ניבעלונגען־סטראפֿע אין אין באפוצט מיט דעם גלאַנץ פֿון רימער־עפּאָס, וואָלט לאַכלוטן ניט מעגלעך נעווען, ווען יידן זאָלן ניט קענען אוך ס׳וואָל בא זיי ניט באליבט זיין דאָם ניבעלונגען־ליד נופֿע. דער „שמואל־בוך" איז אָבער געווען זייער פּאָפּולער בא דייטשישע יידן; מ׳האָט די פּאָעמע געזונגען, ניט בלויז נעלייענט; פֿון יאָר 1544 ביז 1612 איז ון 5 מאָל אויסגעגעבן מיסטאָג דרוקט נעווען. זייער באליבט איז נעווען דער „ניגון שמואל־בוך", מיסטאָג מע דערזעלבער מאָטיוו, וואָם פֿון ניבעלונגען־ליד (וויל דיזעלבע סטראָפֿע); „בנינון שמואל־בוך" זיינען נעבויט עטלעכע ביבלישע סיושעטן אוך לידער.

אָבער ניט בלויז די דייטשישע העלדנזאגע איז נעווען באקאָנט אוך באליבט. ס׳איז א פֿאקט, אז אין די דייטשישע לענדער זיינען יידן נעווען אויסגעבונדן מיטן דייטשישן פֿאָלק־עפּאָס, פֿאָלק־לידער, נאָוועלעס אוכדוימע.

אין דער פֿריער דערמאָנטער אָלדענדאָרפֿס ליידער־זאמלונג I O. נעפֿינען מיר לידער צו זינגען „בנינון הערצוג ערנשט" אָדער „הויך ריף דער וועלטער", — דאָם הייסט, אז יידן ינענ צייט האָבן געקאָנט סאי די נעהערנקע דייטשישע לידער, סאי די מאָטיוון. דאָסזעלבע לאָזט זיך זאָגן וועגן אַווינע זאָכן, ווי „טיל איילנשפּיגל" (דער דייטשישער הערשל אָסטראָפּאָליער), ווי „קיסר אָקטאַפֿיאַנוש" אוך דעמלייכן 18).

דאָ איז שוין דערמאָנט נעווען, אז אַשקענאזישע יידן אין אירע טאַליע האָבן נעלעבט מיט דיזעלבע נייסטיקע, ליטעראַרישע אינטערעסן, וואָם אין דייטשלאַנד, זיי האָבן נעקענט דעם דייטשישן העלדן־עפּאָס אויך. קארנעליע אדעלדקינד, שאַפֿער אין באמבערגס דרוק אין וועצייט, קלאָגט זיך אויך אין דער האקדאָמע צו אליהו הלוים־טילים, וואָם ער האָט אַרויסגעגעבן (1545), — אף „דיטרוך פֿון בערן אוכ׳ מיישטר הילדיברנט". איך האָב שוין דאָ פֿירנעבראַכט מיין האשארע, אז דער האמבורגער מאַנוסקריפּט פֿון „שמואל־בוך", וואָם איז, אַנעוו, אַ בייסל עלטער פֿון דער ערשטער נעדרוקטער אויסגאַבע, איז נעשריבן אין וויענעציע. יעדנפֿאַלס איז א פֿאקט, אז די צוויייטע אויסגאַבע פֿון „שמואל־בוך" איז ארויס אין מאנטוא (אין איטאליע) די יאָרן 1564—1562, האָפֿנטלעך פֿאר אן אויגעם, וואָם האָט שוין עפּעס פֿריער נעווינסט פֿון דעם בוך.

אשקענאזישע יידן אין איטאליע איז אוואדע באקאָנט נעווען אוא פאפולערע זאך, ווי „בבא־בוך", וואָם אליהו הלוי האָט איבער־נעארבעט פֿון איטאליעניש נאָך דאָם יאָר 1507. אליהו הלוי האָט אפּ־נעווינט דעם נרעסטן טייל לעבן אין איטאליע, אנעוו, אין וועניציע אויך. די עדשטע דרוקן פֿון דעם „בבא־בוך" (איצט באקאָנט מיט דעם נאָמען „בבא־מעשה") זענען פֿאראָכן נענאַנגען; ס׳איז פֿאראן א סוואָרע, אז דאָם ווערק איז נעדרוקט נעווען נאָך בא אליהום לעבן (ער איז נעשטאָרבן אין יאנואר 1549). אָבער מאַנוסקריפּטן פֿון דעם ווערק האָבן זיכער צירקולירט; איינער אוא מאַנוסקריפּט, וואָם שטאַמט, לויט מיין מיינונג, פֿון איטאליע פֿון מיטן דעם 16 יאָרהונדערט, איז אונדז באקאָנט 19). אויב ס׳איז רעכטיק, אז אליהו הלוי איז דער פֿאר פּאַסער פֿון דעם ראָמאַן „פּאריש, אוג וויענע", איז האָבן יידן אין איטאליע נעמוזט קענען דעם ראָמאַן אויך 20).

כּוין דעם פֿאָלק־עפּאָס אין דער ראָמאַנטישער ליטעראטור דאַרף נאָך דאָ דערמאָנט ווערן די הגסטאָרישע ליטעראטור. דאָס יאָר 1546 איז שוין צרוים אין ציורוך דער „יוסיפון" אף יידיש. אָבער צו יענער צייט האָבן שוין זיכער צירקולירט היסטאָרישע ליידער אין כּראָניקעס, א שטייגער, אוא זאָך, ווי די „ווינר גזרה", וואָם באשרייבט דעם בילבל אין דאָם פֿאַרטרייבן יידן פֿון ווין אין פֿון אנדערע שטעט אין עסטרייך דאָם יאָר 1421. פֿון מעדיצינישע אוך אנדערע שריפֿטן וועל איך דאָ ניט רעדן.

קורץ — וועלטלעכע ליטעראטור איז שוין בא יידן (אוך בא איטאליענישע יידן אויך) נעווען באקאָנט א היפּש־בייסל, אוך דאָם, וואָם מיר טרעפֿן פֿון דעם מין אין אונדזער מאַנוסקריפּט, איז נאָר א נישטיקער טייל פֿון דעם וועלטלעכן ליטעראַרישן אינוועסטאר.

בעכיין: די פּראָפּאָרץ צווישן דער יידישלעכער אוך דער וועלטלעכער גרופּע אין אונדזער מאַנוסקריפּט איז אויסנעפֿאלן זייער ניט נינציק פֿאר דער לעצטער.

(סאָף קומט).

באמערקונגען.

1). ס׳איז מיר אן אָנגענעמענער כּוונה צו דאַנקען דאָ דעם בובליאָ־טעקער פֿון דער באדלעיאַנא, פּראָפֿעסאָר קאָוליי, וואָם ער האָט מיר צו־נעשוקט דעם מאַנוסקריפּט קיין בערלין אין דער פּריוואַטשער מעלוכע־בובליאָטעק, אוך די פֿורנדזיק באַמטע פֿון דערדאָזיקער בובליאָטעק, וואָם זיינען מיר אַסאָך בויגעשטאַנען אוך מיין ארבעט.

2). אין קאטאלאָג נייבויער אוך קאָוליי זיינען אָנגענעבן אוך דער באשרייבונג פֿון דעם מאַנוסקריפּט בלויז 20 נומערן. מויגע 1 א אוך 2 זיינען אוך קאטאלאָג באציי׳כנט מיט 1 א, — „מנחנים", — בעפֿוירעש א טאָעם, וואָרום, וו׳ מיר וועלן זעען, זיינען דאָ צוזאַמענגעפּאָרט צוויי פֿאר־שוידענע זאכן. מויגע נומערן 6 אוך 7 זיינען אוך קאטאלאָג פֿארייניקט אוך אוין נומער 5, אָבער אָנגעוויזן בויידע זאכן. דאָסעלבע אוז אויך מיט מויגע נומערן 12 אוך 13, — אוך קאטאלאָג — 10 א.

3). אוך קאטאלאָג איז דירעקטזיק צושרוים נוט אָנגענעבן, כּאָטש די אנדערע צוויי צושרוימען (זע וויטער) זיינען יא פֿאראן. נוט באמערקט?

4). זע וועגן דעם: **Dr. I. Perles. Beiträge zur Geschichte der hebräischen und aramäischen Studien, München 1884** ז. 223 א. וו.

5). „עברי" — טויטשע **שפּראַכרענקמעלער" Deutsche Sprach-denkmäler in hebräischen Schriftcharaktern. Lieder des benezianischen Lehrers Gumprecht von Szebrszyn (um 1555), herausg. von Moritz Stern, Berlin 1922, Verlag Hausfreund.** דער שרייבער זאָגט וועגן זיך:

„גומפרוכט בון שעברשין בין איך מיך נענן [—רוף איך זיך] אוין מלמד פֿון פּ נודיג" [—וועגעציע].

6) א שטיינער אוא פראָפ: דער שרייבער מאָלט וון תמר ראַנגלט זיך מיט אַמנונען, ס׳העלפט מיר אָבער נישט (שמ׳ ב׳, י״ג, 14): „ער טעט אויר, אַז דו לויט טון ייעהאַלב וגו׳דיג [—וועלעציע] דש מער״ (ז׳.226, סטראפע 4, III) ער האָט אויר נעטאָן אַזוי וון ס׳טוען דו לויט פון יענער זייט יאם פון וועלעציע. אין דער ערשטער נעדרוקטער אויסגאבע פון „שמואל־בוך״ (אוינגסבורג, 1544), וואָס בילדלעך איז דאָס דוזעלבע רע־ צענזיע, וואָס די האַמבורגער האַנשריפט, שטייט דיזאָזוקע שוורע אזוי: „אלש דו לויט טון יענהאלב דעש מיר״ (77 b. סטראפע 1, 4). אין דעם האַמבורגער מאַנוסקריפט, היימט דאָס איז פּאַראַן נאָך אַן אייגענער אופּטו „וגידוג״, — א נעווייגטלעכער אופּטו פון שרייבער אוו קאָפּיסטן צו נעבן אָנצוהערנס זייער אָרט. אז דער מאַנוסקריפט שטאַמט בילדלעך פון אויטאַליע, — דאָס וויין די וואסערצייכנס פי דעם פאַפּיר. אַנעוו איז דאָ אין איין סטראָפע (ז׳. 289—290) דערמאָנט: „איין למפרטיש בוויג״ [—פּויג], ד.ה. דערמאָנט דאָס ארט לאָמבארדיע, בעאיים אין אויגסבורגער נעדרוקטער אויסגאבע רעט זיך פאָשעט פון „איין וויגן״ [—א פּויג, 92 a, סטראָפּע VII, 2].

7) דער מאַנוסקריפט האָט אַמאָל נעהערט צו א. מערצבאַכערם קאָלעקציע (אונטער № 25) אין מינכען, געפינט זיך איצט אין דער שטאָט־בוכליאָטעק אין פראַנקפורט א/מ. ד״ר מ. לעווענשטיין האָט פאר־ עפנטלעכט די לידער פון דער זאמלונג, — Jüdische und jüdisch-deutsche Lieder יידער פון נאָמען מערישט, אונטער דעם Jubelschrift z. 70 Geburtstage Dr. Isr. Hildescheimers, אין Monatsschrift 1894 און אין פראנקל־גרעצ Berlin 1890 ז׳. 126. א. וו. ז׳. 78—89.

8) דער „שון״, וואָס איז דאָ אינבעריק, נעמט זיך מיסטאָמע אזוי: קלוגימוס, וואָס האָט קאָפּירט פון א פרעמדן מאַנוסקריפט, האָט דאָרט טכ־ לעם נישט דערקענט דאָם וואָרט „שוויגט״. און אין אויסגענג אָנגע־ שריבן: „שון״, דערנאָך האָט ער זיך צוגעקוקט אין געשריבן דאָם וואָרט ריכטיק; אָבער פאַרגעסן אויסצומעקן דעם אינבעריק „שון״.

9) דיזאָזוקע דרייי אויגנטומלעכקייטן אין־איינס־יונג, וואָס שטי־ מען נישט מיט דעם אָנגענומענעם אויסליוג אין די אלטע יידישע דרוק־זאכן (דערהויפט אין 16 יאָרהונדערט אין דייטשלאַנד), נעפינען מיר אין אוי־ נקע אַנדערע מאַנוסקריפטן אויך, אָבער דאָ מוז מען מאַכן אזא כילעק: א) דעם „פּ״ (p) אנשטאט דעם „ב״ (b) געפינען מיר צומיסטנס אין מאַנוסקריפטן, וואָס זיינען נעשריבן אין דייטשלאַנד, אדער פון דייטש־יידישע שרייבער, קאָפּיסטן. מער פאַר אַלץ איז דערדאָזוקער „פּ״ פאַרטרעטן אין דעם מאַנוסקריפט פון „טיטל אוילנשפּיגל״ אוו דעם נעשרי־ בענעם זאמלבאַנד אין מינכען. St. C. M. 100 №. דער שרייבער (איינער בנימין בר׳ יוסף רופא ממשפחת מערקש), זאָגט אין א צושריפט צום סאָף, אז פאַרענדיקט האָט ער די זאך אין טאנהוויז, דאָם יאָר 1600. כוצדעם, וואָם דער שרייבער גופּא האָט נעקענט האָבן אזא אוים־ שפראך, קען זיך נאָך דאָ דער „פּ״ נעמען דערפון, וואָם ער האָט פאַקטיש אינבערגעשריבן מיט יידישע איבערזעצונגען א דייטשישע, אוו נוקער א דאָרפּם־ דייטשישע, אוסגאבע.

א צווייטער מאַנוסקריפט, וווּ מ׳טרעפט אָפטמאָל דעם „פּ״ אנ־ שטאט „ב״, (אָבער וויינוקער וון אין „טיטל אוילנשפּיגל״) — דאָם איז די איוב משלי־תהלים האנטשריפט פון רייכליכם יערושע, C. R. 13 №. דער מאַנוסקריפט איז נישט יינגער פאר דעם יאָר 1435 (לויט די וואסער־ צייכנס פון דעם פאַפּיר אין לויט דער מיטלהויכדייטשער שפּראַך), אוו שטאַמט אויך פון דייטשלאַנד, נוקער פאַר אַלץ — פון טוהּ דאָרפּם־מאי־ רעווי־דייטשלאַנד (באַדן).

פון מאַנוסקריפטן, וואָס שטאַמען, לויט מיינע האַשאָרעם, פון אי־ טאליע, טרעפן מיר דעם „פּ״ אין דעם „בבא־בוך״ (פון דער אמאָליקער זאמלונג פּאָרנעם אין לייפּציג, איצט באם פּאַרלעמענט ב. הארץ אין בער־ לין), אָבער שוין אסאך וויינוקער, וווּ אין די פרייערדערמאַנטע צוויי מא־

נוסקריפטן. אין א צוויטן מאַנוסקריפט, וואָם שטאַמט, לויט מיין מיי־נוג־ פון אויטאליע, אין האַמבורגער „שמואל־בוך״ St. C. H. 33 № (זע באַמערקונג 6), טרעפט זיך דער „פּ״ אויסנאמוויז אָפּ די זיטן (74—73, 135—134, 140—137), וואָם זיינען נעשריבן מיט אן אנדער האַנט אויבער דער נאַנצער מאַנוסקריפט.

ב) אָקעגן טרעפן מיר דעם ב (מיט א רפה = שטריכל פון אויבן) פאר „וו״ אין דעם יידישן מאַנוסקריפט פון יאָר 1465, K. M. 395 №, וואָם אוו נעשריבן אין פערארא (אויטאליע), — אוו אין דעם פרייער־דערמאַנטן מאַנוסקריפט פון „ב א־בוך״ (אָן דעם רפה־שטריכל). „וו״ פאר „ו״ (f, v) נעפינען מיר אין דעם מאַנוסקריפט פון תהלים יידישע, שופטים פון דעראַסמוס קאָלעקציע, D. R. I, וואָם אוו נעשריבן די יארן 1511—1510 אין ברעשיא אוו אין מאנטוא (אי־ טאליע) אוו אין דעם מאַנוסקריפט פונם „בבא־בוך״.

ס׳מוז דערבי קומען אָפּ נעדאַנק: צו אוו נוט דיזאָזוקע צוויטע גרופּע אָן איינגנטומלעכקייט פון אויטאליענוש־יידישע אויסליינן די ערשטע העלפט פונם 16 ואָרהונדערט?

10). וועגן דעם מינהעג „הולקרוישׁ״ אוו דער עטומאָלאָגיע פונם וואָרט זע דעם מאַטעריאל, וואָם אי געבראַכט (פון מהר״י מינץ) בא ד״ר נודעמאַן: „יידישע קולטור־געשיכטע אין מיטלאלטער״, מיין איבער־ זעצונג, כלל־פאַרלאג, בערלין 1922, ז׳. 76. אויך „יוסף אומין״ פון פראַנקפורטער ראָוו וווּפּא האן, פראַנקפורט א/מ, תפ״ג (1723), אויך די זעלבע אינטערעסאַנטע ארבעטן פון ד״ר א. לאנדוי (וון) Holekreisch אין Zeitschrift des Vereins für Volkskunde, Berlin, 1899, ז׳. 77 — 72, וואָם וויזט אָנעוו, אז דאָ האָבן מיר צו טאָן, מענלעך, מיט אַלט־דייטשישן מינהעג, וואָם יידן האָבן אים איבערגענומען, מע־ מויע אוו שוין דאָ די עטימאָלאָגיע פון דעם וואָרט (דערהויפט פון Hol אן אַנדערע.

11). די דאטע אוז דאָ נוט קלאָר; אויב מ׳זאָל רעכענען, אז ער האָט פאַרשריבן ריכטיק דעם טאָג, — יום ה׳ — דאָנערשטיק, — איז קומט דאָם ו׳ סיון, ד.ה. דעם 14 מאי, נישט ט׳ סיון; אויב מ׳זאל זיך האלטן בא דער דאטע ט׳ סיון (13 מאי) איז דאָם מיטוואָך, נישט דאנער־ שטיק.

12) זע באַמערקונג 9. שטיקער פון דעם מאַנוסקריפט זיינען נע־ בראכט אין דער בוכל־ברעסטאמאטיע פון פרענ. שטערן אין לייפּצאָן: Die Jüdisch-deutschen Bibelübersetzungen, Frankfurt a/M 1923 s. 81-85

13) דערמאָנט שוין בא מיר אין דער באַמערקונג 9. אנעוו איז דאָם איינער פון די צוויי בארימטע מאַנוסקריפטן, וואָם מ׳האָט אַף זיי אוים־ נעטראכט א בילבל, אז זיי זיינען נעשריבן אין פוילנש (אָדער סלאווויש) מיט יידישע אוימיעם, אוו דערוף האָט מען (הארקאווי אין היהודים ושפת הסלבים, צענטנער שווער א. אנד.) נעבויט נאַנצע לענגענדעם, אז יידן אין דאָרעם־רוסלאנד (אָדער אין פוילן) זאָלן האָבן נאָך אין 16 יאָר־ הונדערט נערעט אַף סלאווויש (אָדער אַף פוילניש). די אַלע, וואָם האָבן זיך פאַררופן אַף די מאַנוסקריפטן, האָבן זיי אין די אויגן נישט נעזען; דער נאַנצער דראַש נעמט זיך דערפון, וואָם דע־ראָמי האָט איבער אן אום־ פאַרשטענדלעכן טאָעם פאַרצייכנט אין זיין קאַטאָלאָג די צוויי מאַנו־ סקריפטן אונטער דעם נאָמען Condices polonici. שטייג־ שניידער האָט שוין, אַפּן סמאך פון א מיטיילונג פון דעם פארטער בובליע־ טעקער, פאַרזיכט דעם טאָעם (Serapeum, 1869). האָט מען דאָם נישט דערזעען, אוו מ׳האָט וויטער נעהאלטן אין אין קויען די „סלאווישע לענענדע״. לעצטנס האָט דער יידישער פילאָלאָג ד׳ר מ. וויינרייך, וואָם האָט די מאַנוסקריפטן יא נעזעען, פאַרעפנטלעכט אן ארטיקל וועגן זיי „א גרום פון פאַר 400 יאָר״, אין „צוקונפט״, נוי־יאָרק, מערץ, אפּריל 1923, נעוויזן, אז דאָם זיינען ריין־יידישע מאַנוסקריפטן. אָבער דער לע־ נענדע איז נוקער נישט באשערט אזוי נוך צו נוין אוו אויר רוי אריין. אוך האָב נאָך אין יאנואר 1926 נעזעען א יידישן נעלערנטן, וואָם האָט זוך בא מיר שטארק נאכגעפרעגט אַף די „פוילנש מאַנוסקריפטן״, אוו אוו

געווען שטאַרק אינטערעסירט, ווען איך האָב אים צוגעשיקט דעם פּרוּפֿישע לענגעדע, אים פֿאַרוואָס־ערט, אז „בעיני ראיתי".

14). דוד אָזוקע אויסגאַבן אוז אין קיין בובלי־אָגראַפֿישער רעשומע נוט פֿאַרציכנט. „אַנטדעקט" האָט זי צום ערשטן מאָל דער ראַבינער ד״ר א. כהן, באַזעלע, צוזאַמען מיט נאָך 9 נוט־פֿאַרציכנטע אַלטע יודישע דרוקווערק (פֿון בוך־סטאַרפּס יערושע־איצט אין באַזעלער אוניווער־סיטעט־בובלי־אָטעק אין אַרטוק Über einige alte Druck etc. Festschrift z. 70 geburtstage D. Hoffmanns Berlin 1914

וויפֿל וועט מען נאָך מאַכן אַזוינע אַנטדעקונגען, אז מ׳וועט זיך ערנסט נעמען דורכקוקן, א שטייגער, די דייטשישע אוניווערסיטעט־בובלי־אָטעקן!

15). זע אַנעו וועגן „שמואל־בוך" מיין אַרטוקל „דוטריך פֿון בערן" אין דער „יודישער פֿילאָלאָגיע", 1 №, וואַרשע 1924.

16). זע „מהר״ל", סביניטה, שי״ז (1556). b8. a112.

17). זע באַמערקונג 9.

18) אויספֿירלעכער וועגן דעם זע מיין פֿרויער־דערמאָנטן אַרטוקל אין דער „יודישער פֿילאָלאָגיע" (זע פֿרויער באַמערקונג 15).

19). דאָס אוז דער פֿרויער־דערמאָנטער מאַנוסקריפט פֿון פּארגעסעם זאַלמונג, אויבט בא ב. האַרן אין בערלין (זע באַמערקונג 9). איך וויל דאָ אָפּגעבן מיין הארציקסטן דאַנק ה׳ ב. הארן, וואָס האָט מיר געגעבן די מעגלעכקייט צו זעען דעם מאַנוסקריפט און בכלל צו אַרבעטן אין זיין זעלטענער בובלי־אָטעק.

פֿאַרוואָס איך האַלט, אז דער מאַנוסקריפט שטאַמט פֿון איטאַליע פֿון מיטן דעם 16 יאָרהונדערט, – דערוף קען איך זיך דאָ ליידער נוט פֿאַרהאַלטן: ס׳וואָלט מיך צו וויט פֿאַרפֿירט. צומטייל זע איך דאָס שוין אין די אויסגעטמלעכקייטן פֿון דעם אויסלייגן (זע באַמערקונג 9), וואָס טרעפֿן זיך אין אַנדערע זיכער־איטאַליענישע מאַנוסקריפּטן אויך (פֿון יענער צייט און פֿרייער) און וואָס אין מאַנוסקריפּטן, וואָס שטאַמען פֿון דייטשלאַנד, האָבּ איך דאָס נוט געטראָפֿן.

20). זע וועגן דעם, אַגעו, מאַקס ערוקס אַרטוקל „דער ערשטער יודישער געדרוקטער ראָמאַן און זיין „מעלאַבער" אין די „ליטעראַרישע בלעטער", וואַרשע, 65–63 № פֿאר דאָס יאָר 1925, ספּעציעל וועגן „פּאַריז אוג' וויענא" 64, ז. 4. זע אויך דעם אַרטוקל פֿון ד״ר שאַצקו: „פּאַריז אוג' וויענה" אין דעם ערשטן באַנד „שריפֿטן פֿון דעם יודישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט" (לאנדוי־בוך), ווילנע 1926. דעם רעדאַקטער ד״ר מ. ווינריוך האָבּ איך צו פֿאַרדאַנקען, וואָס איך האָבּ נעזעען דאָס אַרטוקל נאָך אין קאַרעקטור.

ב י י ל א ג ע.

א ל י ה ו ה ל ו י׳ס ל י ד „ה מ ב ד י ל"*)

Ms. Codex Bodleiana № 1217, fol. 203a—206b.

דז הוט אליהו בחור ז״ל גמכט.

I.

הַמַּבְדִּיל בֵּין קֹדֶשׁ לְחוֹל[0])
צווישן מיר אונ׳ הילול[1]) דין[2]) ניבזן[3]) קנול[4]).
איז אלי בויבריי[5]) זו בול[6]).
אז ווייל[7]) אַז די כוכבים בלילה.

II.

הילילי דו הושט דיך מיט מיר גיטרצט[1]).
אונ׳ הושט דיך אויף מיך גזעצט.
עז וועלט[2]) זיין דיין ליצט[3]).
אי[4]) אויז גיט[5]) די לילה.

III.

אי[1]) דו ניבזיג[2]) קנול[3]).
דו בישט אלר בויבריי בול.
איבר אל[4]) קענט מן דיך וואל[5]).
בו[6]) דו נויארט[7]) בישט אין לילה.

---

*) קירצונגען: 1) מה״ד—מיטלהויכדייטש 2) נה״ד—נייהויכדייטש

0) א פֿאַראַלעל אין אליהו הלוי׳ס „בבא־בוך" (מאַנוסקריפּט פֿון פֿארעסעם זאַלמונג, לייפּציג, אויבט בא ב. האַרן, אין בערלין 33 a. 1): „המבדיל בן קודש לחול צווישן דיון פנים אונ׳ דען זוינם".

1) א נאַמען: „הלל". 2) – דען. 3) „ניבזן" פֿון העברעוישן „בוז" „בזה", שאַנד, דעם מוסן. אין ליטווישן יודיש איז דוכט זיך פֿאַראַן דער אויסדרוק: „נוּבזעק" אין זעלבן זון. 4) „קנול־קנאָל, מה״ד Knoll, Knolle דאָ: דעם נראָבן, רוויעם מענטשן. 5) „בויבריי־ Büberei –שוועדיש, פֿאַרדאָרבנקייט, שלעכטקייט. אין דער אַלטער יודישער ליטעראַטור שרייבט מען אין אזא פֿאַל „שאַלקהאפֿטוג קייט". 6) „בול"–פֿאַל, פֿול. 7) „וויל"–פֿול, „אז ויל אז"–אזוי פֿול זוי.

II. 1) פֿון מה״ד truz, נה״ד trotz, יערפֿון trotzen עמוצן זיך אקענגשטעלן, דערווידער טאָן, זיך פֿאַרמעסטן. 2) „ווערט" –וועט. 3) „ליצט" – סאָף. 4) „אי", מה״ד ê נה״ד – eher –פֿרי־ער, אויבער. 5) „אויז גיט"–אויסגיוט, גיוט אוים.

III. 1) „אויי", ei –אזוי זוי אונדזער אויצטוקער „אי", אַן אוסרוף־וואָרט. 2) זע I, 3. 3) זע I, 4. 4) „איבר אל"–אויבראַל, אויסטוים. 5) „וואל"–וואָל. 6) „בו"–בוא, וווּ. 7) „נויאָרט"–נויערט, נאר.

IV.

איז דז ניט איין גרושר יומר[1]).
דז דו בישט אן גוי גומר[2]).
קיין טאג אורשטו[3]) ניט בין ברוך שאמר.
אז ורבור[4]) ניט אויז לעבן די לילה.

V.

אך[1]) בישטו איין גרושר בַּלַה.[2])
דר מיט בישטו דיך גנץ מכלה.
צו דיין ברודר דער דו[3]) אין איין גַּלח[4]).
וועלשטו לַפַּן[5]) בּיי איינר לילה.

VI.

נון דז איך אויך דין צייט וויל רעכט ור טרייבן[1]).
זו וויל איך אויך זינגן בון[2]) זיינם דריי ווייבן[3]).
וויא דייני[4]) ניט הוט בּיי אים וועלן בלייבן.
זי הבן אין דר קענט אין דער ערשטן לילה.

VII.

די ערשט ער[1]) האט ער איין גוט, וויל.[2])
דז ער מיט איר ניט דר וויל[3])
נוך בּיי דעם יום נוך בּיי דער לילה.

VIII.

דר נוך מושט ער געבן גיט[1])
דא לוף מן צו איר אין דער ווי׳ט.[3])
ווז זי ליג בּיי אים ור זוימט היט.[4])
דז ברוכט זי איין[5]) אין איינר לילה.

IX.

דר נוך דו נאם ער ווידר אייני.
איין ורומי[1]) פולציל[2]) גר איין רייני.
זי האט אבער בּיי אים איין וריי׳ד[3]) איין קלייני.
ני קיין גוטן יום נוך קיין גוטי לילה.

X.

אוני דו ער איר זולט נעמן די פולצילשפט[1]).
דו הט דער טרופפא[2]) ניט אז וילֿ[3]) קרפט.
איין שונן[4]) קרפפן[5]) הט ער גיגפט[6]).
דען הילטי[7]) ער אין דער קאמר אובר[8]) לילה.

IV. 1) „ומר״–יאָמער, קלאָג. 2) „גומר״ דאַרף זיין: „גמור״. 3) אורשטו׳ orst du פֿון לאַטיינישן orare – גאָט בעטן, דאַוונען. „אורן״ פֿאַר אונדזער היינטיקן „דאַוונען״ איז אַן אָנגענומען וואָרט אין דער אַלטער יידישער שפּראַך; דאָס וואָרט נוצט מען נאָך אויפֿן אויך בא יידן אין עלזאַס, אין פֿראַנקפֿורט אם מיין, אין גאַליציע און אין אנדערע ערטער. 4) –פֿאַרוואָרֿ.

V. 1) „אך״–אויך. אין איינקע געגנטן אין אין מיטל און צאָפֿן דייטש־לאַנד האָבן יידן דן דויטשישע au און ei קלאַנגען אויסגערעט וויֿ א לאנגן â מ׳הערט דאָס נאָך אויפֿן אין איינקע פּוילישׂ־יידישע סובדיאַ־לעקטן. 2) „בלה״ – דן עטימאָלאָגיע און דער טייטש איז מיר נוט קלאָר; עפּשער „בלע״ – פֿרעסער, פֿאַרדאַרבער? 3) „דו״ – דאָ; „דער דו איז״–וואָס ער איז. 4) לויט דעם גראַם קומט אוים, אַז דער שרייבער האָט דאָס ארויסגערעט: „נאלא״, אזוי ווי יידן אין רהיין־געגנט אין 15, 16 יאָרהונדערט פֿלעגן אַרויסרעדן דעם ch־קלאַנג ווי אַ „ה״ h. אין דער ראַבאָנישער ליטעראַטור פֿון יענער צייט רופֿט מען זיי: „בני הי״ת (רעדן מיט דעם „ה״). זע וועגן דעם: גידעמאַן „יודישע קולטור־גע־שיכטע אין מיטלאַלטער״, מיין אויבערזעצונג, „קלאלי־פֿאַרלאַג״ 1922, ז. 58 – 59. 5) „לפן״–לויפֿן. זע V, 1.

VI. 1) „ור טרייבן״–פֿאַרטריבן. 2) „בון״–פֿון. 3) „וויבן״–וויבער. 4) „דיינו״ – נוקער אַ נרויז פֿאַר „קיינו״–קיינע.

VII. 1) לויט דעם זינ נאָך איז דאָ דער „ער״ אויבערוק, ס׳איז אָבער מענלעך, אַז דאָ איז עפּעס אויבערגעהויפֿערט און אין ערשטן פֿערז זיינען צוגויפֿגעשטוקעוועט צוויי פֿערזן מיט אַמאָל. א מושן: דן סטאָר־פֿע VII האט בלויז 2 נעראַמטע פֿערזן אנשטאט געווויינטלעך דריי. 2) דאָס הויסט, אויב מיר זאָלן דאָס האַלטן פֿאַר 1 פֿערז: דאָס ערשטע וויב האָט ער געהאַט אַ הונפֿשע צויט. 3) אויב דער פֿערז איז אָפֿנע־שרויבן אין Bodl רויכטוק, דאַרף דאָס הויסן: ער האָט מיט אויר נוט פֿאַרבראַכט; „דר וויל־פֿאַרוויילן, רויכטוקער: נעענוג פֿאַרווויילן. וועגן דעם, אז אין דער סטראָפֿע פֿעלט אַ פֿערז, זע פֿרויער, 2.

VIII. 1) „גוט״–נט. 2) „לוף״ מוסטאָמע „ליף״, אומפערפֿעקט פֿון „לויפֿן״, מ׳איז נעלאָפֿן. 3) „ווי׳ט״–וועט, „אין דער ווי׳ט״ – ד. ה. דורכאַנאַנד, אין אויבריאָנן איינם דאָס אַנדערע. ס׳איז אָבער נוט אוים־געשלאָסן, אז דאָס איז דאָס וואָרט „בעט״: „ו״ פֿאַר „ב״ וועלן מיר נאָך טרעפֿן שפּעטער אויך (2, XLVII) 4) „היט״ – hät אומפער־פֿעקט פֿון „האָבן״. 5) „ברוכט זי איין״–האָט זי אויננעראַכט, האָט אָננעויאָנט. אין ענלעכע פֿראַזירונג אין מאַנוסקריפּט פֿון אליהו הלוי׳ם „בבא־בוך״: בר דוניה (בבא׳ם מוטער) העט צו דעם רויטער ריצרדו, ער זאָל אויר אראָפּברענגן דעם הערצוג דודון פֿון „מגנצה״ (מוינץ); אויר איז נומעם דער אַלטער מאַן, וואָם זי האָט פֿון אים ווענק „פֿרויד״, זי קוקט אַרויס אַף דעם יונגן: „אוג׳ טג אוג׳ נאכט ווילֿ איך אן אים הענגן, ווש איך פֿויר זוימט הון ווילֿ איך אין ברענג״ a3.

IX. 1) „ורומי״ – פֿרומע. 2) פֿולציל – פֿון איטאַליענישן pulcella אַ מיידל. אזוי „פֿולציל״, „פּילצל״, – זעצט מען אין בער דאָם וואָרט „בתולה״ אין דן אַלטע טאַנאַך־אויבערזעצונגן (אוינם־בורגער, 1544 און אין אַלע אויבערדרוקן, אין דן האַנטשריפֿטן: בערלי־נער, מוכענער, פֿאַרמער, לאָנדאָנער א. א. ו.). 3) „וריוד״–פֿרויד.

X. 1) „פולצילשפט״ (–פֿולצילשאַפֿט), מיידלשאַפֿט איז נאָך־געמאַכט פֿון „פֿולציל״ (זע פֿרויער IX, 2) אזוי ווי „בתולים פֿון „בתולה״. „פויצלקויט״, פֿלעגט מען אויבערזעצן דאָם וואָרט „בתולים״ פֿון כּו־מעש (דברים, כ״ב, 14, 17) אין דן אַלטע טאַנאַך־אויבערזעצונגן. אין אייניקע אויבערזעצונגן (קאָנסטאַנצער, 1544) שטייט דאָ „יונק ורויא־קויט״ פֿון דעם וואָרט: „יונגפֿרוי״. ס׳רעט זיך פֿון דער ערשטער כּופּ־נאַכט. 2) „טרופפא״ – א טאַם, א לעקוש. דאָם וואָרט איז נאָך נעבלויבן אין דעם פֿאָלקליד, רעטענוש:

„דו נאַרישער באָבער, דו נאַרישער טראָפּ
דו האָסט נישט קיין סויכל אין דיינעם קאָפּ״...

3) „אז וילֿ״ – אזוי פֿולֿ. 4) „שונן״ – שיינעם. 5) „קרעפּפן״ – א פֿישקאַרפּ. 6) „גיקפט״ לייטן: „נעקאאפט״ – נעקויפֿט, זע V, 1. 7) „הילטי״ אומפערפֿעקט פֿון „האַלטן״, ער האָט געהאַלטן. 8) „אובר״ – אויבער.

XI.

[. . . . .][1]). אוני שטונד[2])
אוני גב[3]) דעם ויש[4]) איין גרושי.....[5])
אוני דרוקט הרויש בלויט[6]) איין גאנץ פפונט[7]).
אוני שמירט מיט[8]) דז ליילידְ[9]).

XII.

ער מיינט די ורייאן[1]) וואלט ער ביטריגן.[2])
דו ונדן[3]) זי די שופן[4]) אויף דז לייליך ליגן.
אין גנץ מיינשטרט[5]) בלייב עז ניט ור שוויגן.
אידרמן[6]) וואושט עז אי עז וור[7]) לילה.

XIII.

די ענייה[1]) שרייא מורט אוני ציטריא[2]).
איר הערץ דז וור איר זעלטן ורוא[3]).
זי זייגט[4]) אבר[5]) יום אוכד בו.
אוני דער מלאך דער דו היישט לילה.

XI. 1) דאָ זיינען נוקער דורכגעלאָזט ווערטער: „שטונד" מוז שוין זיין דאָם לעצטע ווארט אין פערז, ווארום ס'איז דער גראָם פון „פפונט". איך האָב דערויבער געשטעלט פונקטלעך אין קלאמערן. 2) ס'איז שווער צו זאָגן, צו איז דערמיט נעמיינט „שטונד" — א שע, אָדער דער אימפערפעקט פון „שטיין" — ער איז געשטאנען. 3) איטפערפעקט פון „נעבן". 4) פיש. 5) דורכגעלאָזט א ווארט, ס'פעלט צום גראָם. 6) „בלויט" — בלוט. 7) פונט. 8) דערמיט. 9) דאָ פעלן נאָך א פאָר ווערטער מיט דעם אויסלאָז: „לילה".

XII. 1) פרויען. 2) Betrügen — אָפּנאַרן. 3) „ונדן" — פאָנדן, אימפערפעקט פון „פונדן" — נעפונגן. 4) דו שופן פון דעם פיש. 5) א שטאָט. 6) אידערמאן—דו: מה"ד פאָרם פון Jedermann יעדער. 7) „וואר, אָדער ווא", אימפערפעקט פון „זיין".

XIII. 1) „ענייה" — ארעמע, אומגליקלעכע. 2) Mort und Zetere אן אויסרוף פון ווייגעשריי, אנגסטן אזוי ווי אין דער פאָלק־שפראך בעערך: „ער שרייט נא נעוואלד" („וצועק נא נעוואלד" אין נאכמען בראָצלאוועים „מעשיות"). אין דער עלטער יידישער ליטעראטור („שמואל־בוך" אויבדוימע זאָגן, ווען זיינען אָנגעשמעקט מיט דער דייטשישער העלדנזאנג) קומט דאָם ווארט אין דער מה"ד קאָמבינאציע „ציטר ווי אפן". צום גראָם דאָרף מען דאָ לייענען: צעטערא". 3) פרא — פרויעלעך. 4) „זייגט" — בעטאָגם אנשטאט „זאָגט" „זייט", א פאָרעלטערטע פאָרם, דאָם איינגענע — ווען „זאָגט". 5) בעטאָגם אנשטאט „יאבד" (איוב, נ' 3).

XIV.

וויא הון[1]) איך אזוי גר איין שלעכטן מן.
איין גנצי נכט רירט[2]) ער מיך ניט אן.
רוק איך מיך שוין צו אים רוקט ער זיך הין ראן[3])
ולא קרב זה אל זה כל הלילה.

XV.

דר נוך צוך[3]) ער בון[2]) גי[3]) שובדעטלן.[4])
אוני נם דער טרופפן[5]) אל איר גירעטלן.[6])
זיינן הלבן[7]) מושט זי גין[8]) בעטלן
זי ליגט[9]) זיך און געשן[10]) מענכי לילה.

XVI.

דר נוך צוך זי צו אירם ואטר גיפרערן[3]).
ווי וואל דער שינויי[2]) דו וואר שווער.
עז גינג דער ענייה ניט אויז לער[3]).
זי גינג דו הין[4]) בא דער לילה.

XVII.

ער ניא די שבעה אום זי זאש.
ווי וואל עז נוך אין דין[1]) שלושים ווז[2]).
קריעה צו מכן ער ור גאש[3]).
קיין ליכט ברענט ער איר קיין לילה[4]).

XIV. 1) הון hon אמה"ד פאָרם פון „האָבן", „האָבן". 2) רירט. 3) רוקט ער זיך אהין, צוועק.

XV. צוך zoch אמה"ד פאָרם, אימפערפעקט פון „ציהען", ער איז צוועקנעצויגן, אוועקגעפאָרן. 2) ענטפער „בון" (־פון) איז דאָ אין בערוק, אָדער נאָך דעם פעלט א ווארט, דאָם אָרט, פון וואנען ער איז צוועק. 3) פון „גין" gêu מה"ד, אונדזער היינטיקער „קיין". 4) א נאָמען פון אן אָרט. 5) „טרופפן" — דו „זי" פון „טרופף", זע X, 2. 6) „גערעטלן" פון gerät דאָ אין א פאָרקלענער־פאָרם, — זאָגן. דאָם ווארט האָט זיך אין דער פאָלקשפראך ספעציאליזירט אף דעם באטיט „וועש"; אין אזא קאָמבינאציע ווי „פורים־נרעט" איז נאָך צו דערקענען דעם אלטן בריוטערן אונהאלט־פארנעם. 7) „הלבן" — halber פון זוינעטוענן־אויבער אום. 8) גיין. 9) ליינט. 10) „געשן" דו מה"ד פאָרם פארטיצוף. פערפ. פון „עסן", „אין געשן" — אומגענסן.

XVI. 1) דער טויטש אין דו עטימאלאניע פון „גיפרערן" איז מיר נוט קלאָר. עפשער א קאָמבינאציע פון דעם דייטשישן פרעפיקס ge מיט דעם ראָמאנישן (פראנצ.) frere — ברודער, צוזאמען אזוי ווי דייטש gebrirder דאָ וואָלט דאָם געהיסן: צום אָטער נעברידער, צו דער מישפאָכע, קרוויווים. 2) העבר.: „שינוי" — ענדערונג. 3) „לער" — לידיק; דאָ היסט דאָם: ס'איז אויר נעבעך נוט אפגענאנגן גלאָט. 4) „זי גינג דו הין" (—אהין) — געשטארבן.

XVII. 1) דען. 2) וז was מה"ד פאָרם אימפערפעקט פון wesen — זיין—איז געווען. 3) „ור נאש" (—פאָרנאָם) אימפערפעקט, ער האָט פאָרגעסן. 4) קיין ליכט נאָך אויר נוט נעשטעלט.

XVIII.

אונ׳ נוך אײנר[1]) ווז אים ולוקש[2]) גוך[3]).
ער איז ווייט[4]) אים לאנד אום צוך[5]).
אל דין שדכונים[6]) ליף ער נוך.
ער רואט[7]) נוך יום נוך ליל׳ה.

XIX.

דר נוך וונט[1]) ער אייני דורט צו מאנטו[2])
איין אורט דו ער ניט ווז דו ביקנטו[3]).
זי גאב אים אבר נוך[4]) געלט נוך[4]) פפאנטו[5]).
נוך כסות יום נוך כְּסות ליל׳ה.

XX.

אז בלד נוך דיְ ברוילפט[1]) טרייב ער זי אויז.
ער ור דינגט זי אין איין אנדער הויז.
בור[2]) גרושן אנגשט בור גרושן גרויז[3]).
ער מושט בא איר ליגן אלי ליל׳ה[4]).

XXI.

אונ׳ דו מן זי צו אנגדר שלופן בוירט[1])
דו טעט ער ניט אז איין מן צו[2]) גיבורט[3]).
איין ווילדן הייגדל[4]) ער מיט איר בורט[5]).
זי ווייגט אונ׳ שריי דיְ גנץ לילה.

XVIII. 1) דאָ אין דעם באטויט: נאָך אַן אַנדערער. 2) „פלאָקם״ — שנעל, נוך. 3) „נוך״ מה״ד g âch אייליק, דרינגנדיק. 4) אזוי ווייט, ווייט. 5) „אום צויך — „אומצאָך״, אומפערפעקט פון אומציהען״, ארומפאָרן. זע XV, 1. אין אלטן ייִדיש פלעגט מען שרייבן דיְ פרעפיקסן אפגעזונדערט אפֿן מה״ד שטיינער. 6) שאדכאָנים. 7) רוט.

XIX. 1) „וונט — f and אומפערפעקט פון „פֿינדן״, — נע־פונען. זע XII, 3. וועגן דער פאַרוועגדונג פון „ו״ פאַר „ו״ — קאָנסאָ־נאַנט v- — קלאָנג (זע מיין ארטיקל פֿריער, באמערקונג 9. 2) מיסטע, מאנטאָ אין איטאַליע. 3) באַקאָנט, „ביקנטו״ נעשריבן צום נראָם מיט „מאנטו״. 4) נוט קיין. 5) פון p fand — א מאשקן. דאָ — אין דעם זין — פון שטוב־זאָכן. דיְ פאָרם איז דאָ צוגעפאַסט צום נראָם.

XX. 1) מה״ד brût louft, brût louf (באַמערקט), וואָם זאָל היסן אזוי נוט ווי Braut lauf נאָכלויפן דער קאַלע, נעגומען פון דיְ אוראַלטע רייטשושע זוטן צו נעמען זיך א וויב דורך אויעקרויבן דיְ קאַלע. אין דער אלטער ידישער ליטעראַטור (XV, XVI יאָרהונדערט) וועלט דאָם וואָרט (ברוילאָפֿט) שטענדיק פאַרוועגדעט אנ־שטאט „חתונה״. פאַראַן אין אליהו הלוי׳ם „בבא־בוך״ אויך (מאנוס־קריפט, 60 b I). 2) פאַר, מאַמעם. 3) gras פון graues אין זין פון גרויזאם, שרעק. 4) דיְ נאַנצע סטראָפע קלאָפט זיך ניט, בעפֿאַרט, אז אין א סטראָפע באַלד נאָכדעם האַלט ער ערשט בא „וו׳ מ׳פֿירט זיי שלאָפן״. וועט זשע האָט ער זי באווייזן צו פאַרטרייבן.

XXI. 1) פֿירט. 2) „אז איין מן צו״ — ווי צו א מאן. 3) gebühɪt — פאסט. 4) האנדל־שטוק. 5) פֿירט.

XXII.

ער גינג מיט איר מיט משונה דינגר[1]).
דיְ ויש[2]) וואלט ער ור דינן[3]) מיט דין[4]) וינגר[5]).
קוזיְ מונטייאנה[6]) אונ׳ שמואל זינגר[7])
מוכט[8]) איינר גערן צו הורן[9]) איין גנצי לילה.

XXIII.

ווי זי הבן גיטענט[1]) בור אים מענכי שוואנק זו גוטן
וויא ער הט גקפט[3]) איין פוטה.[4])
דיְ שעכטט[5]) ער אונ׳ מכט זי בלוטן.
אי[6]) ויהי בחצי הלילה״.

XXIV.

דו צוך ער הר בון[1]) דער אגילאשטר.[2])
אונ׳ זייט[3]) זע אסתר מיין ליבי אסתר.
דו מיט שמיר דז ליילין אי[4]) לענגער אי[5]) ועשטר.
ביהלט[6]) מיך בי כבוד דיזי לילה.

XXII. 1) פון Dinge, Ding זאָך, זאַכן, דאָ אין זין פון פּראַ־ווען שטוק. אין אזא בייזין פון עפעם מיעם, מיט דער פאָרם Dingen טרעפט זיך נאָך דאָם אויבט אויך אין דייטשושן. 2) פיס. 3) verdünen אין זין פון צוצייגן, צוישפרייטן? 4) דען. 5) פֿינגער. ס׳איז דאָ דערצײלט נאַנץ אָפּן. 6) נאָמען אין בייגאָמען. 7) זינגער אינם זין פון פּראָפעסיע, איינער, וואָם זינגט פאר וועלטלעכע לידער פאר דעם אוי־לעם, א מין דייטשושער Spielmau וואָם פלענט זינגען פאר רי־טער, אין דיְ פירשטלעכע הויפן א. א. ו. דאָם איז אן אָנצוהערענוש, או אזוינע פּראָפעסיאָנעלע זינגער, אָנשטעלמאַכער, אונדזערע ערשטע פּראָפעסיאָנעלע אקטיאָרן, זיינען שוין יענע צייט נעווען. אין אן אנדער מאנוסקריפט, קאָדעקס רייכלין 13, הייסט דאָם „שפּילער״: נאָך דעם פּיזמען אַף פּורים טרעפן מיר דאָרט אזא צושריפט (a 22 „ווילן שפּילער. דעם אוישט דער בוטל לער (—לייזדיקן). דש זינד אים בוזי [בייזיז, שלעכטע] מער [—מיסעם, זאכן]. דוך שפּילט שמעון כהן אז נערן אז ער״ [—אזוי נערן ווי ער]. מיט „שפּילער״ איז דאָ ניקער נע־מיינט דאָמזעלבע, וואָם אונדזער „זינגער״, — אָדער „פּורים־שפּילער״. 8) möhcte וואָלט. 9) הערן. דער זין פון דעמדאָזיקן פערוו וועלט ערשט קלאָר מיט דעם פערוו באלד דערנאָך: איינער (מע) וואָלט נע־מענט הערן א נאַנצע נאַכט קוזי מונטייאנה און שמואל זינגער, וי־ זיי האָבן דערצײלט (נעזונגען) וועלן אים שיינע שטוקי.

XXIII. 1) מה״ד doenen פון dôn — א טאָן) — זינגען, שפּילן. דאָם וואָרט „ננינה״ וועלט אין דיְ אלטע טיילים־איבערזעצונגען איבערגענעבן מיט „גידון״ gedön בא אליהו הלוי. אין האַמבורגער טיילים־מישליו־האַנטשריפט, אין קאָדעקס רייכלין 13 א. א. ו. (אשטו־נער אין קאפּ. ע״ז, 7: „אזכרה נגונתי בלילה״). 2) „שוואנק״ — שפּאַס, אנעקדאָטישע שטוק. 3) זע x, 6. 4) „פוטה״ —אוטאליענוש dutto —דייטש pute א איטאליענישע הון, truthuhn צום גראָם וואָלט דאָ באדארפט שטיין „פוטן״. 5) שעכט, קויפֿלעט. 6) זע II, 4.

XXIV. 1) ער האָט ארויסגעצוינן. 2) aglaster מה״ד agelster א מין פויגל. אין דיְ אלטע ידישע טאנאך־איבערזעצונג ווערט אזוי באצייכנט דער „רחם״ („ויקרא, י״א 17, דברים י״ד 17״). „קהת (תהילים ק״ב, 7, — אין דער בערלינער ידישן טיילים־טאנוסקריפט 310 ₰, שטיינשנייַדער 50 ₰). מיט א פאָר פערזן פרויער איז דאָם בא

XXV.

זג אידרמן[1]) איך זיי־א געווען איין מן.
זו ווּיל איך דיר דינען מיט וַוז איך קן.
ווז דו בּגערשט דז הייש מיר אן[2])
לוש מיך נויירט[3]) און ור ווארן[4]) בּיז דער לילה.

XXVI.

דִי טרופּפן ורהיש[1]) אים ווז ער וואלט.
דז ער זי נויירט ניט מיין[2]) קְרֶעצַן[3]) זולט.
אבּר זי גדוכט[4]) קום איך בּון דיר דז מולט.[5])
דו דר שאנפשט[6]) מיך ניט מין קיין לילה.

XXVII.

אזו קם זי אים ניט ויל מין[1]) אן זיין זייט.
זי גב אים צו ור ש טין[2]) זי העט שטעץ[3]) איר צייט.[4])
צווישן איץ[5]) הוב זיך אן גרושר שטרייט.
ערב ובקר יום ולילה.

XXVIII.

זי וואלט ניט מין זיין דו ער ווארן[1]).
זי זאך[2]) וואל ער ור איין בּוזר[3]) נאר.
דערנוך לוף זי בּון אים אויש גר.
וַתָּקָם בְּעוֹד לילה.

XXIX.

זי בַּם מיט אירן[1]) אנשיל ציצייל.[2])
דו צוך ער[3]) אִיר נוך אין גרושר איילן[4])
זיין שיף דז שוש[5]) דהין וויא איין פּפיל.
וַיְחַלֵּק עֲלֵיהֶם לילה.

XXX.

ער גרייכט[1]) זי ניט ווייט בון הינן.
אונ׳ גינג אונש[2]) שיף דו זי וור אינן[3]).
אונ׳ שפּראך ווארום ווילסטו בון מיר אנטרינן.
מה נשתנה הלילה.

XXXI.

עֶר זאגט אִיר ואר[1]) איין גרושי פרידיג[1]).
זי זולט ווידער קומען גיך[3]) ונידיג[4]).
זי קונט ניט זיינר וועדן לידיג[5]).
וילן שם הלילה.

XXXII.

זי זייט[1]) עז הילפט דיך ניט אל דיין שוואצן[2]).
דו זולשט מיך ניט מין מיט דעם ווינגר קרצן.
ליגשטו[3]) ניט אייר[4]) דו[5]) זולשטו גאצן[6]).
דו בישט ניט שומר מה הלילה[7]).

אים געוון „איין פוטה". דאָ דאַרף ער האָבן דעם „אַנילאשטר" צום גראַס, זע ווייטער. 3) s e i t — מה״ד נעבענפאָרם צו „זאָגט", טרעפט זיך אָפֿט אין דער אַלטער יידישער ליטעראַטור. 4) מה״ד i e אי מד״ה j e (יע); — אַלין לענגער, אלין פֿעסטער. 6) בעהאַלט, — דערהאַלט.

XXV. 1) זע XII, 6, אויך XXIV, 4. 2) „האש מיר אן" — פֿון מה״ד h e i z e n נה״ד h e i s z e n בּאַפֿעלן פֿארלאָ געז טרעפֿט זיך אָפֿט אין דו אַלטע יידישע טאַנאַך־אויבערזעצונגען, אַשטויגער „שאל מטני" (תהלים ב׳, 8) איז אויבערגעזעצט: „האש בון מיר" (קאָדעקס רייכלין 13, האַמבורגער טילים־מישלוי־האַנטשריפֿט, 35 №). 3) נייערט, נאָר. 4) אונפֿאַרוואָרן u n v e r w o r e n לאָז מיך ניט אין פֿאַרלענגהויט, גיב מיך׳ ניט אויס.

XXVI. 1) „פֿארהויש", אומפֿערפֿעקט פֿון „פֿארהוישן" (זע XXV, 2) דאָ אין זין פֿון צוזאָגן, אויספֿאָלגן. 2) מיין, מער. 3) קראַצן. 4) גענטראַכט. 5) מאָל; „מוֹל", א פֿאַרעלטערטע נעבענפֿאָרם צו „מאָל", טרעפֿט זיך אָפֿט אין דער אַלטער יידישער ליטעראַטור. אין דער פֿאָלקשפּראַך איז דערפֿון נעבּילדן דו פֿאָרם: „דעמאָלט" (דעם מאָלט). 6) א שרייבגרויז פֿאַר „דערשנאַפֿסט", דערווישט, כּאַפֿסט. אין מאַנוסקריפּט פֿון „בבא־בוך" שטויט אין אַזא פֿאַל: „דר שנאַפֿן" (II b2).

XXVII. 1) זע XXVI, 2. 2) פֿאַרשטיין. 3) שטענדיק s t ä t s 4) אין דעמזעלבן באַטייט, וואָס אויצט: וסת, נדה. 5) זיי

XXVIII. 1) דאָרט, וווּ ער פֿלעגט זיין. 2) מה״ד פֿאָרם, נה״ד s a h אומפֿערפֿעקט פֿון „זעהן", — האָט נעזוון, דיראָזוקע פֿאָרם „זאָך", זוכשט" (דו זעסט) „גישאך" g e s c h o (אוז געשען) א.א.ז.

אוז דו אויסצוקע אין דער אַלטער יידישער ליטעראַטור. אין דער פֿאָלקשפּראַך אוז נעבּילדן א רעשט אין דער פֿאָרם „שוך", נה״ד s c h u h מה״ד schuoch „פֿוך" 3) בייזער, דאָ אין זין פֿון שלעכטער, מיעסער.

XXIX. 1) זיך. 2) א נאַמען אין א ביינאָמען. 3) „ער" — געמיינט דער מאַן הלל. 4) אייליגוש. 5) שאָם", אומפֿערפֿעקט פֿון שומן, דאָ אין זין פֿון אייל, פֿעטן.

XXX. 1) דערלאַנגט, כּאַפּט. 2) שרייבפֿעלער פֿאַר „אונש"—„אונם" צוטויפֿגעצויגן פֿון „אין דאָם". 3) וואָם זי אוז דאָ נעוון אומנעוווּנדט.

XXXI 1) ער האָט אוּר פֿורנעזאָגט. 2) „פֿרעדיג" — א דראָשע. 3) זע XV, 3. 4) „פֿענערוג" — וועגעציע. 5) „לויזדיג", פֿרוי, פֿאָטער; א נעווויגטלעכע פֿאָרם אין דער אַלטער יידישער ליטעראַטור, אַשטויגער פֿאַר אַזא אויסדרוק וויַ „נקי". „ונקה לא ינקה" („שמות", ל״ד, 7) הויסט אוּן דו אַלטע כּומעש־אויבערזעצונגען „ער לושט לידיג ניט ער לושט לזדוג".

XXXII 1) זע XXIV, 3. 2) פֿלוידערן. 3) לויגשטו. 4) אייער. 5) „דא" — אוז. 6) gatze־gatzgen אונם זין פֿון schnatteru דאָס נעמורמל פֿון הונגער, גענדז, וועגן מענטשן הויסט דאָם פֿלוידערן, נאָך אויצט אויך אין בייערישן דיאַלעקט schmeʒler דער נאַנצער פֿערז דאַרף הויסן בעערעך אזוי: דו לויגסט ניט קוין אייער, אז דו זאָלסט קוואָקן וויַ א הון. 7) א שרייבגרויז פֿאַר „מלוכּה", א פֿאָמעק פֿון „ישעיה" כ״א, 11, אויך אין דער פֿוסעף־האַנאָדע.

XXXIII.

איך מג ניט ליידן דז דו מיך ביזודילשט[1].
אונ׳ ביגייברשט[2]) אונ׳ בישנודילשט[3]).
אונ׳ מיט דעם וינגר דינן[4]) וואודילשט[5]).
עזה[6]) כל הלילה.

XXXIV.

אונ׳ דז דו מיך דרשטענקשט[1]) מיט דיינן בורצן[2]).
זי שלוגן זיך אן אנדער איך ווייל אוייכש[3]) קורצן[4]).
ער שלוג זי אין קויפפ[5]) דז זי ווז שטורצן[6]).
ובכה תבכה בלילה.

XXXV.

ער הט מיט אים[1]) דריי ויר גוים[2]).
אייטיל[3]) בחורים בוזי קנפו׳ אים[4]).
די מושט ער בצלן אזו הילטן אירי תנאים.
איטליכן בור איין שכיר יום אונ׳ איין שכיר לילה.

XXXVI.

אונ׳ קם ווידר גע ונידיג בבשת הפנים.
אונ׳ קלאגטש[1]) דען פרנסים אונ׳ דען רבנים.
אונ׳ גינג שטעק אום[2]) מיט דיין ענייגים[3]).
בסעיפים בחזיונות לילה.

XXXIII. 1) פֿאראומרייניקסט, אן אָנגענומען וואָרט אין דער אַלטער יידישער שפּראַך. 2) פֿון „נאוור" geifern, geifer. די סלוגע פֿון טויל אַף יענעם אַרויסלאָזן. 3) צונויפֿגעצויגן פֿון „דאָ הינען" — דרינען. 5) wüdeln באוועגן זיך, פּאָרען, דרייען. 6) ?

XXXIV 1) פֿאַרשטונקסט. 2) farzen — פּאַרצן, „נפיחה". 3) צונויפֿגענעצויגן פֿון „אוייך" (אויך) אין „עס". 4) קורץ מאַכן. 5) קאָפּ. אזא אומקלאָנג, אָדער ריכטונקער, דיפּטאָנגירונג פֿון „o" טרעפֿט זיך אין אייניקע אַלטע יידישע מאַנוסקריפּטן. אין מינכענער בומעש-האַנטשריפֿט (שטוינשנוידער 152 №) טרעפֿן מיר, א שטוינער: „קויף" (פֿאַר „קאָפּ", אָדער וויּ מ׳פֿלעגט דעמאָלט שרייבן: „קופּ", „קופּפא", אין „ויקרא" ח׳, 20, ט, 13), „שויף" (פֿאַר „שאָף", כבש, אין „במדבר" כ״ח, 4, 7, 8) א. א. ו. „קויף" (פֿארקאָפּ) נעפֿונען מיר אויך אין דעם מאנוסקריפּט פֿון אליהו הלוי׳ס „בבא-בוך" (II a2) 6) פֿאַלן.

XXXV 1) מיט זיך. 2) העבר. „גוי"; דא: — קרימטן. 3) הויפֿע, אַלע. 4) מערצאָל פֿון אינטאָליענוש Convoio — קאָנווּאָי, באַגלייטער.

XXXVI 1) צונויפֿגענעצויגן פֿון „קלאגט" און „עש" (עס). 2) אין מאנוסקריפּט זוינען דיּ לעצטע דריי ווערטער איבערגעבאַזערט 2 מאָל; קלאָר — א שרייבפֿעלער. 3) אוניאָנוס.

XXXVII.

דר נוך וור דוך דריין גרייט[1]).
דז ער איר זאלט געבן גיט[2]).
זי גב אים גערן אלש ווז זי היט.
קיין פּפּעניג ביהילט[3]) זי אובר לילה.

XXXVIII.

נון האט ער גערן[1]) אבר אנדרי גערן.
אבר ער וינט[2]) קיין שיף דש אין וויל ליווערן[3]).
קיינן וויל זיך מיט אים אינפאצרען.[4])
מפחד לילה

XXXIX.

וועו[1]) אזו[2]) דיּ אנדערן מאנן ער ניט טוט.
די אירי ווייבר מאכן ביי טג וואל גמוט[3])
אבר ער טוט קיינר[4]) ביי טג קיין גוט.
נוך ערגר הוט זי עז ביי דער לילה.

XXXVII. 1) א שרייבפֿעלער פֿאר: „גריט"-נערעט. 2) א נט. 3) אומפּערפֿעקט פֿון „בעהאַלטן", לאָזן בא זיך.

XXXVIII 1) „גערן" — דאָ אובערוק, ס׳איז פֿאַראַן א צוויויט מאָל צום סאָף פערז. 2) „פֿונט", נעפֿונט. 3) לויפֿערן, פֿירן, צוישטעלן. 4) דאַרף זיין: „אינפאצערן", פֿונם איטאַליענישן infasciare — זיך פֿאַרבינדן, צום איטאַליענישן וואָרט צוגענעבן דיּ יידישע ענדונג „ן" („ען" פֿון אינפֿיניטיוון),

XXXIX. 1) ס׳דאַרף זיין: „וועו", אין קויזאלן באַטויט פֿון: „דען", „וויל", „וואָרום". דערדאָזוקער קויזאלער „וועו" wenn, wann האָט געגאָלטן אין דער דייטשישער שפּראַך אויך בזו דיּ 30-ער יאָרן פֿון 16 יאָרהונדערט; פֿון יענער צייט אָן שטופּט אים אַרויס דער „דען" (denn, dann) אין דיּ יידישע טאַנאַך-אויבערזעצונגען פֿון דעם 15, 16 יאָרהונדערט (צומטייל אין אַנדערע ספֿאָרים אויך פֿון יענער צייט) זעצט מען שטענדיק אויבער מיט „וועו" דעם העברעישן קוזאלן „כי" (א שטיינער אין אזא קאָמבינאַציע: „אל תרחק ממני כי צרה קרובה", אין „תהילים", כ״ב 12 א.א.ו.ו.). אליהו הלוי שרייבט דורכויס „וועו" (פֿאר „וויל") סאי אין טלומים (וועניציע 1545; אזוי שטייט אויך אין אַלע אובערדרוקן פֿון דעם טלומים נאָך בזון סאָף 17 יאָרהונדערט), סאי אין „בבא-בוך".

וועו דעם „וועו" זע מיין אַרבעט „וועו—דען" (בינדוועדטער אין דער אַלטער יידישער שפּראַך) — אין I באנד „שריפֿטן פֿון יידישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט" (לאנדו-בוך), ווילנע 1926. 2) ס׳דאַרף זיין: „אז" (פֿון דעם דייטשישן als) — אזוי ווי. 3) נעמיט. 4) מענ׳ער, אז דאָ דאַרף שטיין: „ווינר", זיין וויב.

XL.

אונ׳ זיין בויזן[1]) מְנַהֵג איז ער ניט משנה.
מיט קַאצן[2]) אונ׳ הונדן איז ער מזנה
צו שיבדערלן[3]) וור ער איין הונטין[4]) מענה[5])
ער הילט זיְ אים בעט אלי לילה.

XLI.

ון דער שמועה[1]) ווייש וואל כל ישראל.
ורוג[2]) אייגר משה שיבדעטקן[3]) אודר רפאל.
זיְ לעבן נוך אלי בייד שבח לאל.
זיְ ווערן אויך זגן בון דער מקרה לילה.

XLII.

אונ׳ ווען ער קומט אובר איין מיידלן[1]) בון ויר בונף יארן[2]).
זו ביטעצלט[3]) ער עז הינטן אונ׳ וארן.[4])
איין ורומי יודן[5]) הוט מיר גשוואָרן.
ביי דעם בורא יום ולילה.

XL. 1) ביזן, שלעכטן. 2) קעין. 3) אין סטראָפע XV, פערז 1, הייסט בא אים דאָם ארט: „שיבדעטלן", אזוי אויך אין דער סטראָפע XLI, פערז 2 (זע וויטער). 4) א „זיְ" פון „הונט", אין פוילישן יזדוש: א „צוינ". 5) העברעיש: „מענה" – פיינקט (דאָ אין זין פון „זנות"), האָט מענה נעווען.

XLI. 1) „שמועה"–„שמועות", א נעווינטלעכער אויסדרוק פאר דעם וואָרט „מעשה", „נעשעניש", „נייס" אין דער אלטער יזדישער ליטעראטור אין אין דער פאָלקשפראך בא דייטשישע יזדן בזו דער לעצטער צייט. פון „שמועות" שטאמט, מעגלעך, אונדזער וואָרט „שמועסן", ד.ה. „שמועות" מאכן, דערציילן. אין פרויער-דערמאָנטן מאנוסקריפט פון „בבא-בוך" נעפונען מיר: „איך וויל אייך זאָגן איין שמועה טובה" (56a, I), 2) פרעג. 3) א בויגאמען שפעטער-פאמיליע (נאָמען), נעגומען פון דער שטאָט, וווּ יענער וואָינט, אָדער פון וואָנען ער שטאמט. אזוי זיינען נעוואָרן דיְ יזדישע פאמיליע-נעמען: „מינץ" (דיְ מה״ד פאָרם Minz פון מאינץ), „שפייער"), „לאנדוי", א.א.ו.

XLII. 1) מיידל; פאַרקלענער פאָרם פון „מייד" (מויד). דיְ גאנצע קאָמבינאציע „ער קומט אויבר איין מוידלן" איז נאָכגעמאכט דעם העברעישן „הבא על הנערה". 2) דאָ איז קלאָר, אז ארויסגערעט האָט מען דאָם: „יאָרן" (מיט א קאָמען, נוט מיט קיין פאסאך), ווייל ס׳דאָרף זיך גראמען מיט „וארן" (פאָרן) אין „גשוואָרן", ד.ה. אשקענאזישע יזדן האָבן שוין דעמאָלט (1514) ארויסגערעט דעם דייטשישן לאנגן â אזוי וויְ „0". אזוי וויְ אין דער איצטיקער ליטוויישער יזדישער אויסשפראך. מ׳קען אָבער ברענגן ראיעם דערפאר נאָך פון 15 יאָרהונדערט אין אפּיל פון 14-טן. 3) עפשער פון דעם וואָרט betätscheln– צאפּלען, צוטערן, ריקן, קלאפן, נלעטן. 4) „פּאָרן"–פאָרנט, פון פאָרנט. 5) יזדענע.

XLIII.

וויא זיְ אים איין מויל נוך[1]) ווש שפורן[1]).
דו זאך זיְ אין איר מיידלן מיט אים בורן[2])
אינש מושב[3]) קעמרלן[4]) הינטר דער טורן[5])
לחושך קרא לילה.

XLIV.

בון איר[1]) אירן וועג ווּיל איך זיְ ניט נענן.[2])
אבר ער העט ור דינט מן זולט אין ברענן.
צו פדאה[3]) הט ער איין שטומפפעש[4]) הענן.[5])
די בוגלט[6]) ער יום ולילה.

XLV.

אויף דער וואלטה[1]) דניגר[1]) גישאך[2]) דער יומר.
איך וואלט עז זולט נוך לעבן משה יענטלומר.[3])
יום ליום יביע אומר
ולילה ללילה.

XLVI.

דו בייא[1]) ויל[2]) איכש לושן בלייבן.[3])
ווי וואל איכש לענגר העט אן צו טרייבן.[4])
אבר מיך קלעקט ניט זולט איכש אלש שרייבן.
ארבעים יום וארבעים לילה.

XLIII. 1) „נוך שפורן" – נאָך שפּירן, דיְ קאָמבינאציע וועז דער פרעפּיקס שטייט ניט דירעקט פאר דעם צייטוואָרט, נייערט אָפענרוקט מיט א וואָרט, אָדער אפּילע מער, – אזוי א נעווינטלעכע זאך אין דער אלטער יזדישער שפראך, אויך אין דער דייטשישער. 2) פּירן. 3) דאָם וואָרט אזוי אין טעקסט ניט קלאָר צו לייענען, מעגלעך, אז מ׳דארף דאָם לייענען „מישט"–מיסט. 4) פאַרקלענער פאָרם פון „קאמער". 5) טיר. אן אלטע פאָרם מיטן „ן", „ען") פון דאטיוו, אויך פון נענעטיוו.

XLIV. 1) „אויר" – דאָ אויבערוק, ס׳אזי פארען וויטער: „אירן". איצט וואָלטן מיר נעזאָגט „פון אירעט וועגן"; ער וויל אויר ניט אנטון קיין בושע. 2) אָנרופן באם נאָמען. 3) מיסטאמע, – דיְ שטאָט פאדוא. 4) שטומפּ. 5) א פאַרעלטערטע פאָרם פון „הון". 6) „פאָגלט" – פויגלט, א בילדלעכער אויסדרוק פאר א מיעם טועכטם.

XLV. 1) א נאָמען פון אן ארט. אין ריטער׳ם Geografisch-Statistisches Lexicon האָב אויך דאָם ניט נעפונען, נאָר נעמען פון ערטער מיט דעם וואָרט volta ניט ער אן עטלעכע. 2) זע XXVIII, 2. 3) איטאַליענישׂ gentiluomo אן אדעליקער, אן איידלמאן.

XLVI. 1) דערביי. 2) בעטאָגם פאר „ווּיל"–וועל. 3) לאָזן, מער ניט זאָגן. 4) אויך וואָלט דאָם (דיְ מאיסע) נעקאָנט טרייבן (פּירן) וויטער.

XLVII.

הילל איך הון דיך בצלט ווז דו הושט גיטריבן.
עז ווער וועשרו[1]) דו ווערשט דהיימן[2]) גבליבן.
הב דיר דז איז דו די גריבן.[3])
מיט דעם קרופף[4]) ליבּ[5]) אויף די לילה.

XLVIII.

וועז דו ווישט[1]) ווי דיר דיין ריים[2]) אן צעמן.[3])
איין ריים צו מכן ווירשטו דיך שעמן.
ווילשטו דיך ריים גיגן מיר אן נעמן[4])
להכדיל בין יום ובין לילה[5])

II.

או׳ אינווֹרנט[1]) או׳ פורפאנט[2])
דו זיך[3]) דען ציטל[4]) אן די וואנט[5])
דען הון איך גמכט מיט מיינר הנט.
מאך אויך איין זולכן דיזי לילה

L.

איך ור היש[1]) דיר אי דו אויז גיט איין חודש
איך ויל איין[2]) אויף דיך מכן אין לשון הקדש.
גמכט נוך דעם משקל בון שקל הקדש.
והגית בו יומם ולילה.

XLVII. 1) בעסער. נוקער, אז „ז" אנשטאט „ב" אין דאָ גוט צוּפֿעלונ. אוּן עטלעכע מאָל דערמאָנטן מאַנוּסקריפט פֿון „בבא־בוך" טרעפֿן מיר דאָם אויך: „ווּעשר" (–בעסער), „וואלד" (–באַלד, a3), „וויז" (–ביז, 1 b, II) וועטלר (–בעטלער) א.ד.גל. נוקער, אז דאָם איז אויך אן אייגנטומלעכקייט פֿון דעם אוטאָריגנש־יודישן אויסלייגן אין דער ערשטער העלפֿט פֿון 16 יאָרהונדערט. 2) אין דער היים. 3) דאָם וואָרט, אוּן מאַכמעם דעם אויך דער גאַנצער פערז, אוּז מיר גוט קלאָר. עפּשער פֿאַרטוּצוּפ פֿון „הייבן"? דאַן וואָלט מען עפּשער דאָם וואָרט פֿרויער באַדאַרפֿט לייענען „דיר", אוּן דער פערז וואָלט נעהויסען בעע־רעך אזוּ: – האָב דיר, וואָם אויך האָב דאָ דיר אָנגערוּבן (אויצט וואָלטן מיר געזאָגט: אָנגערוּבן, אַ נאָז, אַ מאָרדע אָדער אַ גרויז פֿאר „געשרוּבן"?) 4) קראָפּ, אַ וואָלוּע, אַ דוּקער האַלדז, אַן אויסווּקס, הוּיקער. 5) דאָם וואָרט לאָזט זוך שלעכט לייענען אוּן טעקסט, דעם פערז פֿאַרשטייט אוּך גוט.

XLVIII 1) וועז דו זאָלסט וויסן, קאָנוּקטוּוויש. 2) גראָם, גראַ־מען. 3) פֿון מה״ד Zĕmen –נה״ד Ziemen –פֿאַסן: וועז דו זאָלסט וויסן, וויז דיר פֿאַסן דוינע גראַמען. 4) וועלסטו זוך אָנעמען פֿאַר דוינע גראַמען קענן מיר? אָדער: וועלסטו זוך פֿאַרמעסטן מיט מיר אוּן גראַמען? 5) לעהאַוודל, צוויישן דעם שרייבערם אוּן הילפֿע׳ם גראַמען.

IL. 1) אינאָליגנוש ignorant אומווּיסנדוקער מענטש. 2) אינאָליגנוש profono, פֿראָפֿאַן, אַמעאָרין. 3) sich דו מה״ד פֿאַרם פֿאַר דעם אומפֿעראַכטוּנ sicn, – זע (ז. XXVIII, 2). 4) צעטל. 5) דאָם איז גמעיינט דאָם איצטוּנקט ליוד. צוקלעפט אַלם פֿאַסקוּוּל אַף דו וועגט, וו׳ דעמאָלט איז דו מאָדע נעווען.

L. 1) „פֿארהיים", רוף זוך אויס, זאָג צו (זע XXV, 2; XXVI, 1). 2) אויגם, אַ ליוד, דאָ גויט דאָם אַף דעם „צעטל".

LI.

אונ׳ הון[1]) זיך[2]) איך וועל גיִ פיזר[3]) ציהן.
די ריים זולן נוך אין דער שטאנפא[4]) ווערן גידיהן[5]).
אז ווייט איז די ולעדר מויז. . . . [6])
בּיי דער לילה.

LII.

אונ׳ דען ריים לוש איך דיר צו ליִק[1])
בּא דיך[2]) מיט דעם דיין צינ[3]) דראן וויִק[4])
דער ריים דער הוט אזוי ויל גזיק[5])
אז דו איז בּגמטריא לילה[6])

LIII.

בונף אונ׳ זיבּנציג זיינען אירר אובר אל.
אונ׳ הילל אונ׳ כּהן איז אך דער כלל[1]).
איטליכש איז בונף אונ׳ זיבּנציג אן דער צאל.
אוּן הילל אורמות לילה[2]).

LI. 1) וואָם איז דאָ געמיינט מיט דעם „הון" (איך האָב – פֿאַרשטיי איך גוט. נוקער פֿאַר אַלין איז דאָם דאָ אויבערוק. 2) זע IL, 3. 3) א שטאָט פֿוּזארא אוּן איטאַליע. 4) שטאַמפּ אוּן דער באַארבעטונג. 5) געצוינן. 6) דאָ מוז פֿעלן עפּעס א וואָרט; א נוט, וועז מיר זאָלן אָנעמען, אז דו וועלסטו: „אז וויט... לילה". איז איין שוורע, מעמויליע דו לעצטע, אַזוי וו׳ ס׳שטייט אוּן מאַנוּסקריפּט, אוּז פֿעלט דער דרוקער פֿיזיר אוּן דער סטראָפֿע. איך האָב דערוּבער דו שוּרע צוהאַקט אַף צווויי, אוּן בוּן מעשאַער, אז דאָ פֿעלט דאָם וואָרט: „ולילה" – פֿלוּהען: דעם שרייבערם גראַמען וועלן זוך צוצוּען אזוי וויט וו׳ פֿלעדערמויז פֿלוּהען באַאַבט.

LII. 1) צולעצט. 2) „ביי דיר" זעט דאָ אויס אויבערוק; אָדער ס׳באַצויט זוך צו פערז 1: איך לאָז דיר דו גראַמען בא דיר. א טאַוטאָ־לאָגיע. 3) ציין. 4) מה״ד wetzen –שאַרפֿן, שלייפֿן. דאָ היסט דאָם: שארף דוינע ציין (אָדער: קרוין מיט דו ציין) מוט (אף) דו גרא־מען. אוּן א גלאסאר, א בערלוּנער האַנטשרוּפּט or 701 № (שטוי־שניידער 146 №) אוּז דאָם וואָרט „שנון" (פֿון „משלי", כ״ה, 18) אויבערגעזעצט „וויצן"; אַף העברעוש אוז דאָ צוגעגעבן: „ל׳ (לשון) חידוד" – שארפֿן. וו׳ וויִט מיר געדענקט זוך, שרייבט מען אין דו אלטע טאַנאך־אויבערזעצונגען פֿאַר דעם העברעישן „חרק" (יחרוק שיניו) –„ויצן". 5) „געזעין", דאָ–דו מעטרוק פֿון דעם ליוד. דאָם קען געמיינט ווערן דו צאָל טאַקטן, אָבער אויך דו צאָל סטראָפֿעם, דו צאָל פערזן. 6) דו „גמטריה" – דער צאָל־באַטרעקט, – פֿון דו אויסיעם „לילה" אוז 75 (דער שרייבער גופּע פֿאַרטויטשט דאָם אוּן א פערז שפּעטער). וואָם דערמיט אוז דאָ געמיינט, פֿאַרשטיי אויך גוט: דו צאָל סטראָפֿעם אוז דאָ 55, דו צאָל פערזן 4 מאָל אזוי פֿוּל; צו דער צאָל טאַקטן קען זוך דאָם צוּאַדע גוט אָנקערן, סאַידן מיר זאָלן זוך זאָגן, אז דער קאָפּוּסט האָט דאָ דורכגעלאָזט 20 סטראָפֿעם פֿאַר דער אויצטוקער סטראָפֿע?

L[II]. 1) דער צאָל־באַטרעקט פֿון דו אויסיעם „הילל אוּן „כהן" איז צו 75. 2) אוּן „הילל" זויגען דוזעלבע אויסיעם, וואָם אוּן „לילה".

LIV.

אונ׳ דז יאר דז מיר אצינדר וועלן גין איין[1].
דז וועלט אויך דז בונד אונ׳ זיבנציג זיין.
גוט[3] זול אונש דר לוזן[4] אויז אונזר פיין.
אונ׳ איז דעם גלות דז איז גיגלינכן גיגן דער לילה

LV.

וועלן[1] ער איז שטעק געוועזן אונזרש לייד איין ור שרייבר[2].
ער זאל אונז דר לוזן מנן אונ׳ ווייבר.
דז ביט אונ׳ בגערט אליהו (הנביא)[3] הלוי דער שרייבר.
הגותן זמירות בלילה

LIV. 1) דאם יאר, וואם מיר טרעטן אויצט ארויין אין דעם. 2) 75. לויט דער העברעישער צאל: ע״ה; דאם איז אקוצער פון דער דאטע רע״ה, — לויט דער אייראפעישער צייט־רעכנונג — 1514—1515 (דאם יודישע יאר, פון ראשעשאנע אן, הויבט זיך אן אין אוגוסט, סענטיאבר פון דעם לויפנדזקן יאר, לויט דער אייראפעישער רעכנונג). העווים וון ער רעט פון רע״ה וון א יאר, וואם דארף ערשט אנקומען (מיטאמט הארט פאר ראשעשאנע) איז דארף מען רעכענען, אז דאם לויד איז געשריבן בעערעך סאך זומער 1514. 3) גאט. 4) דערלויזן—אויסלויזן.

LV. 1) וויל, וואלן (זע XXXIX, 1). 2) א געקונצלטע פארם: א פארטרייבער פון אונדזער לייד. 3) „הנביא" (בא מיר אין קלאמערן) שטייט אין טעקסט אויסגעמעקט, דער קאפיסט האט אונטטוקטוו צוגעשטעלט דעם אטרויבוט פון „אליהו הנביא", דערנאך געבאפט זוך.

אינסטיטוט פֿאר ווייסרוסלענדישע קולטור — יידישע אָפּטיילונג.
Інстытут Беларускае культуры – Яўрэйскі Аддзел.

ד"ר מאקס ווײנרײך.

אַ יידיש ליד וועגן שבתי צבי פון יאָר 1666.

1. דער טעקסט.

דאָס „שיין ניי ליד פֿון משיח", וואָס דער לייענער וועט דאָ געפֿינען, איז געזאמען פֿון אַ קלייַנטשינקן בוכֿלע — דער זאַצשפּיגל איז 10 אַף 5½ צענטימעטער, אין האַלטן האַלט עס אינגאַנצן 24 זייטן, פֿון וועלכֿע די לעצטע דריי זיינען שוין אַהער נית שאיעך — וואָס געפֿינט זיך אין דער באדלעיאנא אין אָקספֿאָרד, דער ביבליאָטעק־נומער, וואָס עס טראָגט, איז Opp; Oct 654. אין שטיינשנייַדערס גרויסן קאַטאַלאָג פֿון דער באדלעיאנא איז עס פֿאַרצייכנט אונטערן נומער 3652. געדרוקט איז דאָס בוכֿל אין 1666 אין אַמסטערדאַם.

איך וועל זיך נית אונטערנעמען צו זאָגן, אז דער עקזעמפּליאַר אין באדלעיאנא איז דער אייניציקער, וואָס האָט זיך אויפֿגעהיט. אָבער לעלכֿע־האדייעם איז ער דער אייניציקער, וואָס איז באַווסט. נית דער בריטישער מוזעאום, נית דיַ אַמסטערדאַמער ראָזענטאַליאנא, נית די פֿראַנקפֿורטער שטאָטישע ביבליאָטעק אוּן נית די מעלוכֿע־ביבליאָטעקן אין בערלין אוּן מינכֿן, פֿאַרמאָגן עס נית: שוין אָפּגערעט פֿון דיַ מיטּעראיראָפּעישע שטעט. אוּן מעג מען מעשאער זיין, אז אומגעקומען איז דאָס בוכֿל נית אינגאַנצן מית זיין נאַטירלעכֿן טויט.

קיין גרויסע צאָל עקזעמפּליאַרן פֿון דיַ אַלט־יידישע בוכֿער איז אונדז בוכֿלאַל נית געבליבן. פֿון 16־טן יאָרהונדערט איז אַ רייַ בוכֿער אינגאַנצן פֿאַרפֿאַלן געווארן, אוּן אופֿגעהיט זיינען מער נית זייערע נעמען, וואָס וועלן צופֿעליק דערמאָנט אַנדערשוואו. וויַיל קיין ספּעציעלע באַאָנים—קאָלעקציאָנערן זיינען נית געווען, אוּן דער בריטער אויכֿעם האָט מית אַזאַ כּיישעק נעלייענט דיַ בוכֿלעך, אז ער האָט זיי צ ע ל יי ע נ ט אף שטיקלעך, נית אומזוסט שרייבט וואַלענזויל נאָך מית העכֿער צוויי הונדערט יאָר צוריק, אז יידישע בוכֿער זיינען צום גרעסטן טייל צעריסן. דאָ באַ אונדזער בוכֿל, איז אָבער צוגעקומען נאָך אַ ספּעציעלע סיבע. דער מעכֿאַבער פֿון אונדזער ליד איז אינגאַנצן אַ שבתי־צביניק, פֿאַר אים איז דער סמירנער מקובל טאַקע דער יידישער מיי־לעך, אוּן דאָס בוכֿל נייט ארוים מיטן בעפֿיַרעשן צוועק מעוואַסער צו זיין וועלן דער נאָענטער גאולע יענע יידן, „וואָס וויַיסן נית וואָס צו זאָגן". אוּן טאָן טוט דאָס אונדזער מעכֿאַבער אין א צייט, וועלן שבתי צבי איז שוין געוועסן געפֿאַנגען אוּן קאָנסטאַנטינאָפּאָל, דאָס הייסט, וועלן זיין שטערן איז נאָך געשטאַנען אוּן זענית, אָבער ער האָט זיך שוין געמומען נויגן צום אונטערגאַנג. אוּן יענעם מאָמענט איז נאָך דיַ היסלאָווע געווען זייער גרויס, דיַ מיסנאַגדים האָבן נאָך געצייטערט אַ מויל אופֿצופֿענען; אָבער נאָר אינגיַכֿן איז געקומען די אנטוישונג, אוּן שבתי־צבינק איז געווארן אַ זידלוואַרט. אוּן כּאָטש אוּן מיזרעך־גאלי־ציע, אוּן פּאָלאָניע, אוּן וואַלוּן האָבן דיַ לעצטע פֿונקען פֿון דער באַ־וועגונג געטליעט נאָך צענדליקער יאָרן, ביז וואַנען עס האָט פֿון זיַי מית אַ נייער קראַפֿט ארוים־געשלאָגן דיַ פֿלאַם פֿון כסידעס, זיַיענען אָבער שבתי־צבים טאַלמידים ארויסגעליַיגט נעווארן אין כּיַידעם וונ צעשטע־רער אוּן פֿאַרניכֿטער פֿון יידישקייט. אוּן נית נאָר זיי, נאָר אויך זייער ליטעראַטור. דיַ בלעטלעך, ביכֿלעך אוּן טיקונים, וואָס זיינע אָנהענגער האָבן נעהאַט אַרויסגעגעבן, האָט מען געברענט אוּן גערעסן, וונ מען האָט זיַי נאָר געפֿאַקט. נעווים איז אויך אונדזער ליד נעפֿאַלן אַ קאָרבן פֿון דער ארטאָדאָקסיע: דיַ היסטאַליעס פֿאַר דעם מיַילעך שבתי צבי קומט דאָך דאָ צום אויסדרוק אין אַזאַ בוילעטער, נית איַינגעצאַמטער פֿאָרם.

וועגן אַן אויסגאבע פֿון דעם אייַנענעם בוכֿל, ברעסלע 1670, דערציילט וואָלף אין זיַין „ביבליאָטעקא העברעא", באַנד 4, נומער 1125. אָבער ער אַליַין האָט אַזאַ בוכֿל נית געהאַט נעזען, ער נית דאָס אינבער לויט אַ קאַטאַלאָג פֿון דער, אין 18 יאָרהונדערט באַרימטער, „ביבליאָטעקא רייכמאַנניאַנא". וועג שטיינשנייַדער איז געקומען קיין אקספֿאָרד, קעדיַי צו מאַכן דעם קאַטאַלאָג אוּן געפֿונען דיַ אַמסטערדאַ־מער אויסגאבע פֿון 1666 (דיַ, וואָס מיר פֿובליקירן דאָ), האָט ער נע־פֿאַסקנט, אז דיַ גאַנצע מאַסע מית אַ ברעסלער דרוק מיט זיין אַן אף־דוכֿטענישן; אָבער פֿאַרזוכֿטיק אוּן געווייסנדיק, וויַ אַלעמאָל, האָט ער וואָלף יעדיַע נית פֿאַרשוונען, אָבער צוגעשטעלט דערצו אי אַ פֿרעג, אי אַן אויסגעשריַי־צייכֿן, נאָר עס לאָזט זיך אוים, אז אזא ברעסלער דרוק, אָדער ריכֿטיקער, א י ב ע ר ד ר ו ק (וואָלף האָט וועגן דער אַמסטערדאַמער אויסגאבע נית געווּסט) איז יאָ פֿאַראַן — אַן עקזעמ־פּלאַר דערפֿון געפֿינט זיך אין דער ביבליאָטעק פֿון דער ברעסלער יידישער קעהילע — אונטערן נומער 2105. אָבער ס'איז אן אָבער־דרוק מיט ד יַ ט ש י ש ע א ו י ס י ע ס, געמאַכט פֿון אַ מעשומעד, קעדיי מעוואַנט צו זיין יידן. אַ קורצן באַריכֿט וועגן דעם בוכֿל האָט געגעבן מ. בראַן אין דער „מאָנאַטסשריפֿט פֿיר געשיכֿטע אונד וויס־סענשאַפֿט דעם יודענטומס", באַנד 30 (1881), ז' 544.

דער טיטל אוּן דער כַּאראקטער פֿון דעם אינהאלט זיינען אזוי טיפּיש פֿאַר דער טקופֿע, אז עס לוינט אָפּצושטעלן זיך דערויף אף א ווייל.

אָט איז דער פֿולער שער:

«Ein schön Neu Lied /Vom Messia/ Anfangs dem vermeinten jüngsten Messiae im Morgenland /Schabbasi Zebhi, von Jacob Taussk/ von Prag /Zu Ehren aufgesetzt/ Und im Jahr 1666 in Amsterdam mit Jüdischer Schrift gedruckt; jetzo aber /Damit der Juden blinde Thorheit unter den Christen bekannter werde/ Aus dem Holländischen Jüdischen Exemplar, mit behaltenem Dialecto, Nachgedruckt in Bresslan /Im Jahre unseres wahren Messias/ 1670. In der Baumannischen Erben Druckerey druckts Johann Christoph Jacob /Factor».

דאָס אינערגעדרוקטע ביכל איז גרעסער ווי דער אָריגינאל, עס האַלט 48 אקטאווזייטלעך, ווייל דער אַרויסגעבער האָט נאָך מיוסף געווען אַ באַריכט ווען פֿאַלשע מעשׂיות ביכלאַ בא יידן (די טוירע האָט ער געשעפט פֿון דעם געווען מעשומעדם גערופֿענם „ווערק״ קענן טאַלמוד) אין אונטערן טעקסט צוגעשריבן אָנמערקונגען, ווו ער פֿאָלמיזירט מיט אונדזער מעכאַבער. אַשטייגער צו די ווערטער פֿון דער האַקדאָמע: „זאָ לאַנג אז אין זייט אין דיזער ווילט געווען, האָט איר קיין זעלכם הערלעך ליד נעלעזן״ *), גיט ער צו א העאָרע: „ווו איז דאָ די הערלעקייט? ניט אין אינהאַלט אוּן ניט אין דער פֿאָעטישער קונסט. א שרעק! אזוינע נישטיקע שמירעריי זאָל זיין נעהויבענער ווי אַלע לידער אין דער ווילט! אוּן ווו זיינען די ביכלישע לידער? נאָר דאָס איז די יידנם נאיוועטיקע שוואַכקייט. וויפֿיל טייטשע ביכער זיי דרוקן, אזוי פֿיל אינערגעטריבענע באַרימעריין געפֿינט מען דאָרטן געדרוקט אַף די שאַר־בלעטער. ווער עם ווילּ זאָל זיי מוכל זיין״.

אָבער לאָמיר לאָזן דעם מעשׂומעד, דעם אינערדרוקער אוּן זיך נעמען צום מעכאַבער פֿון אונדזער ליד. ווער איז ער?

2. דער מעכאבער.

מיר מוזן זאָגן באַלד צום אָנהויב: מיר ווייסן ווענן אים נאָרניט אכּיין דעם, ווּאָם ער אַליין האָט אונדז דערציילט ווענן זיך. אוּן דאָס איז ניט מער ווי דער נאָמען, ווּאָם מיר געפֿינען אוּש דריי מאָל אין דעם ליד. ערשטנס, אַפֿן שאַר. צווייטנס, אין דעם אקראָסטיכאָן; ווען מיר נעמען די ערשטע אויסיעם פֿון יעדער סטראָפֿע, אָנהויבנדיק פֿון 23, באַקומען מיר:

„אני יאקב בן ל״א בהרר בנימן [!] המכונה ר׳ וואָלף טויסק למקק פראג הבירה״ **).

*) אין דעם אריינפֿיר אוּן אין די אָנמערקונגען גיב איך טיילווייז צוטאַטעס פֿון טעקסט, פֿון איינפֿאכקייט וועגן, מיט אונדזער היינטיקער ארטאָגראפֿיע (אָבער פֿאַרשטייט זיך, מיט דער פֿאָנעטיק פֿון אָריגינאל).

**) הער ל אין „למקק״ איז מיר גיט פאַרשטענדלעך. מיט דעם ב אין „הבירה״ האָט זיך געטראָפֿן א שטיקל סיבעב; מיסטאמע האָט דער מעכאַבער געהאט אין זינען צו שרייבן „באריי צו״ (דער אויסדריק: צוּבאריין זיך) אוּן פֿאַראן עטלעכע מאָל אין טעקסט), נאָר דערנאָך האָט עפּשער דער דרוקער אָדער דער מעכאַבער אַליין גיט באמערקט, אז דערמיט צעשטערט ער דעם אקראָסטיכאָן.

אוּן אין סטראָפֿע 72 הערן מיר דאָס אייגענע נאָך אמאָל:

„יעקב טויסק פֿון פראג. אוּאָ טוט ער זיך נענען״.

וויישער הויבן זיך שוין אָן די האַשאָרעס.

די פֿאַמיליע טויסק (אַן אַנדער שרייבונג איז טויסיג, מיסטאָמע נעמט זיך דער נאָמען פֿון דער טשעכישער שטאָט ט ו י ס), איז נעוואָרן פֿון א שווערער נזיירע; די נעשעענישן זיינען באשרַיבן אין א י י ד י ש ע ר מגילה, ווּאָם פֿראָפֿעסאָר א. פֿריימאַן פֿון פֿראנקפֿורט האָט ארויסגענעבן אין 1899 אין דעם „קבץ על יד״ פֿון דער חברה „מקיצי נרדמים״ *).

נאָך א צווייטער פֿאַרשטייער פֿון דער פֿאַמיליע ווערט דערמוידט אין דערהויבן אין דער יידישער ליטעראַטור; דאָס איז רעב ס ע נ ד ע ר טויסק, ווּאָם ווערט באַזונגען אין דעם „שין נייא ליד פֿון אופֿן״, פֿראָג 1688. דער רעב סענדער האָט זיך אויסגעצייכנט מיט דעם, ווּאָם ער האָט אויסגעקויפֿט מיט א ברייטער האַנט די געפֿאַנגענע פֿון דער שטאָט אפֿען (בודאַפּעשט); פֿון אַן אופֿרוף אין העברעיש אוּן יידיש, ווועלכן ער האָט ארויסגעלאָזט אַכּיפֿל שפּעטער **), וויסן מיר, אז ער האָט דערביי אויסגעבראַכט זיין גאַנץ פֿאַרמעגן אוּן זיך אַליין דערפֿירט צו א גרויסן אומגליק.

ענדלעך, האָבן מיר נאָך א דריטן טויסק, שוין אַליין א שרייבער. דאָס איז הערשל בן יהודה טויסק, געוויכן ה י ר ש ל ו י נ ש ע נ ק, ווועלכער האָט אין פֿראָג (פֿאַרן יאָר 1674, ווי שטיינשנייידער איז מעשאיער אין דעם באָדלעיאנא־קאטאלאָג) אָפּגעדרוקט א קלאָנ־ליד אַפֿן טויט פֿון ר׳ ליפֿמאַן חזן.

דאָס זיינען אָבער סאָפּקאָלסאָף אַליין ניט מער ווי בייזאַכן פֿאַר אונדזער איניין, ווייל קיין שום באַווייזן זיינען ניטאָ ווענן דעם, אין ווּאָם פֿאַר א באציונגען אונדזער ר׳ יעקב בן בנימין־וואָלף טויסק איז געשטאַנען צו די אויסגערעכנט פֿערזאָנען; אוּן די פֿרוון אויסצוגע־פֿינען ווענן אים גיפֿט עפּעס פֿראָטים זיינען, קענטיק, אָן א האָפֿענונג. איך האָב איבערגעקוקט די רעשימע פֿון די מאַציוווע־אופֿשריפֿטן פֿון אַלטן פֿראָגער יידישן בעסוילעם, ווּאָם האָק האָט אופֿגעקליבן אוּן פֿרא־פֿעסאָר קויפֿמאַן האָט ארויסגענעבן ***). דאָרטן זיינען פֿאַראן אף ז׳ 138 — 149 עטלעכע הונדערט נעמען פֿון דער פֿאַמיליע; אָבער עס זיינען ניטאָ דאָרט ניט אונדזער יאַנקעוו (דאָס ווּאָלט עפּשער ניט נעווען אַזוי וווּנדער, ווייל עס קען נעמאָלט זיין, אז ער איז נעשטאָרבן אין אַמס־טערדאַם), ניט זיין פֿאָטער ביניאָמין־וואָלף.

*) „מגילת שמואל דער פרימוס פֿון פראג. אין דיזער ווערט דערציילט די נסים ונפלאות ווּאָם הש״י ב״ה ברוב רחמיו וברוב חסדיו להראש והקצין פֿרנס ושתדלן המפורסם בהר״ר שמואל טויסק ר״ה ופרימוס דק״ק פראג אוב דען גנצן כלל ישראל בשנת תס״ד גטרן (!) הוט וויא ער פֿין (!) שקר בלבול נצול געוואָרן איז. הקב״ה זאָל ווייטער כל ישראל מציל זיין, וישלח משיחנו״.

**) זע דעם טעקסט פֿון דעם אופרוף אוּן א געגוויע באשרייבונג פֿון די פאקטן אין דעם אַרטיקל פֿון ד״ר בראָן, מאָנאטסשריפֿט, 30 (1881), ז, 544 א, וו,

***) האק־קויפֿמאַן, משפחת ק״ק פראג. פרעסבורג 1892.

בלעם־בריירע מזון מיר זיך באַנוּענען מיט דעם, וואָס מיר האָבן.

אַבֿיסל נעניעריקע מיר כּאַראַקטעריזירן, שוין אַפֿן גרונט פֿון דעם ליד, דעם פּסיכאָלאָגישן צושטאַנד אין דער שרייַבֿשטובֿ־שטעלערישע אייגנטימלעכקייטן פֿון אונדזער מעכאַבער.

3. יאַנקעוו טויסק, דער שרייבֿער און דער מענטש; זיין טעכניק.

מען טאָר אונדזער שרייבֿער נישט כּוישעד זיין אין וועלכע עס איז קינסטלערישע אַמביציעס, אין טאָמער וואָלט ער זיי יאָ נעהאַט, וואָלט ער אויך נישט נעווען אימשטאַנד עפּעס בלייבנדיקעס אַרייַנצוברענגען אין דער יידישער פּאָעזיע. ער איז נעווען אַ ייִד פֿון אַ נאַנץ יאָר. אָן דעם העכערן פֿלי פֿון נעדאנק אין אָן דעם ספּעציעלן געפֿיל פֿאַר פֿאָרם, וואָס אַ פּאָעט מוז האָבן, זיין ליד איז דאָס, וואָס מען רופֿט „געלעגנהייט־פּאָעזיע", אַ ליטעראַרישער זשאַנר, וואָס איז נאָך הײַנט אויך נישט אויסגעשטאָרבן, אוּן אַמאָליקע יאָרהונדערטער איז ער נעווען פֿון דיַ אָנגענומענסטע.

אויך מיט זיין באַנעמען דיַ געשעענישן שטייט ער נישט העכער פֿון זיין סוויווע. פּונקט ווי דער נרעסטער טייל ייִדן פֿון זיין ציַיט איז ער אינטערעסירט אין שבתי־צבים נעטלעכקייט, אוּן פּונקט אזוי ווי אַלע מיינט ער, אז שבתי־צבים זיצן אין טפֿיסע איז אויך נאָר אַן אויסדרוק פֿון זיין נעהויבנקייט: דער סולטאַן איז שוין נרייַט נעווען אים ארויס־צולאָזן, נאָר יעמאָלט האָט ער שוין נישט נעוואָלט (סטר׳ 37). איינזיַן וועט ער זיך שוין באַווייזן אין זיין נאַנצער פּראַכט, אוּן יעמאָלט וועלן ייִדן ענדגילטיק זיין אויסנעלייזט: אַלע וועלן זיך באַגעגענען ווי שוועסטער אוּן ברידער אוּן ערעץ־יסראָעל, אוּן מען וועט לעבן אינעראַניים צו פֿיר אוּן פֿינפֿהונדערט יאָר (סטר. 50, 52).

מיט איין וואָרט, אונדזער מעכאַבער כאַפּט נישט קיין שטערן פֿון הימל... אָבער נראד דאָס נישט אונדז אַ ספּעציעלן אינטערעס צו זיין כּיבער, וויַיל מיר דערזעען דאָ אַ נעטרייע אָפּשפּיגלונג פֿון דעם נייסטיקן צושטאַנד, אין וועלכן דיַ ייִדישע פֿאָלקמאַסע האָט זיך נעפֿונען יענע צייטן. מען איז שרעקלעך דערשלאָגן, מען זעט נישט קיין שום אויסוועג, סאידן עפּעס אַ נעס זאָל נעשען. אַלייַן איז מען אומפֿעיק עפּעס צו טאָן, נאָט מוז העלפֿן. נישט נאָר אַ קוק, וויַיל מאָל נאָטס נאָמען וועלט דערמאָנט אין דעם ליד: ער וועט אויסשטרעקן זיין האַנט אוּן וועט אויסלייזן זיין פֿאָלק נאָכדעם, ווי עס האָט אזוי לאַנג געליטן, אוּן אַז נאָט וויַיל, איז דאָך נישט שאיעך: יעמאָלט קען אַ פּאָעטער סמירנער ייִד באַזינגן דעם מעכּטיקסטן הערשער פֿון דער וועלט אוּן ייִדן קאָנען זיך אומקערן אין ערעץ־יסראָעל, קעדיי דאָרט נאַנצענע טעג צו לערנען טוירע אין דעם לאַנד, ווו עס פֿליסט מילך אוּן האָניק.

פֿיל הונדערטער יאָרן האָבן ייִדן אזוי נעקעלבט ביי זיך דעם מאָשיחַ־נעדאנק אוּן האָבן נעגלויבט אין דוד אלראי, אין דוד ראובני, אין אַסאַך אַנדערע נרעסערע אוּן קלענערע פּרעטענדענטן אַפֿן מאָשיחַ־נאָמען, — ביז וואַנען עס איז אויפֿנעשטאַנען דער נרעסטער פֿון דיַ אַלע מאָשיחִים (פֿאַלש קאָן מען זיי אַפֿיליִ נישט אָנרופֿן, וואָרום וואָס איז אזוינס אַן עמעסער מאָשיחַ?), שבתי צבי. אָהויבן פֿלעגט זיך אַזאַ באַוועגונג אַלעמאָל מיטן נרעסטן ענטוזיאַזם, אין אויסלאָזן פֿלעגט זי זיך מיט אַ שוועכער אַנטוישונג פֿאַר דיַ מאַסן, וואָס פֿלעגן אַרייַנפֿאַלן נאָך אין אַ טיפֿערן יאַמ, נאָך אין אַ טיפֿערן אומגלויבן צי די אייַנענע קרעפֿטן. אזוי איז אויך נעווען נאָך שבתי־צבים דורכפֿאַל. אין אונדזער ליד זעען מיר אַ בילד פֿון דער יידישער מאַסן־פּסיכיק אין יענעם מאָמענט, ווען דיַ באַוועגונג איז נעשטאַנען אַפֿן הויכּפּונקט. אין דעם ליגט דיַ נרויסע ווערדע פֿון אונדזער מעכאַבערס מעליצעדיקע פֿעדזן.

נאָר ערטערווייַז נישט זיך אים פֿאָרט איין צו דערהויבן זיך אַף אַ העכערער מדרייַנע: קענטיק, עכטע באַנייסטערונג ווירקט אַפֿילע אַף פֿראָאזישע נעשאָמעס. אַף עטלעכע פֿאַרבּיקערע ערטער וויל איך דאָ אָנווייזן. נעמט אַ שטייַנער דיַ וועדונג צו דער זון אוּן לעוואָנע אוּן סטר׳ 31 — 32; עס שטעקט דערין נישט קיין נרויסע אָרנינעלקייַט, אָבער אַ נעווייסער שוונג איז פֿאַראַן. נעמט דיַ סטראָפֿע 37: ווי נלאַט זי לייַענט זיך! נאָר דיַ נרעסטע אומיטלבארקייט וויזט דער מעכאַבער אַרויס אין דיַ סטר׳ 43 — 46, ער נעפֿינט דאָ דיַ עמעס־האַרבע ווערטער פֿאַר די רייַכע, וואָס ווילן נישט „מיטטיילן" (נעבן צוישטייער) דיַ אָרעמע אַף דער נעסיע אין הייליקן לאַנד אַריין. ער פֿאַרוויפֿט זיך בע־פֿיירעש אַף שבתי צבים נעווייאַנס, וואָס האָבן נעהייסן אָנזאָגן, או דיַ נעווירים, וואָס ווילן קאַרנן נעלט, וועלן באַקומען זייער שטראָף, דיַ רייכע, וואָס ווילן טאָן זייער פֿליכט, וועלן האָבן דערפֿאַר קיבודים אין ערעץ־יסראָעל; אוּן דיַ, וואָס וועלן פֿאַרשטאָפּן זייער האַרץ, וועלן דאָ, אין נאָלעס, פּיינערן אַפֿן מיסט. קענטיק, אונדזער מעכאַבער אַליין איז נישט נעווען פֿון דיַ נעווירים.

אַף אַ וויַילע מוז מען זיך אָפּשטעלן ביי דער טעכניק פֿון דעם ליד, האָבאָס זי איז אַ נאַנץ פֿרימיטיוו. דאָס ליד איז מיסטאָמע נעווען אָנגעשריבן צום רעטשיטיִרן, אוּן עפּשער איז יאַנקעוו טויסק אַליין נעווען פֿון דער לעוורע זיידע, וואָס פֿלעגט אומגיין איבער כאַסענעס שטיבער, איינאָפֿהויַזער אוּן שענקען, קעדיי צו זינגען דאָרט עפּעס — האָט ער זיך פֿאַרפֿאַסט אַ ליד אַף אַן אקטועלער טעמע, וואָס האָט נעווירים דעם אויליעם שטאַרק נעטומען. אַף אויסצונעמען באַם אויליעם איז נישט נוטיק נעווען מעכאַדעש צו זיין עפּעס, נישט פֿאַרקערט. ער האָט זיך אויסגעקליבן די פּאָשעטסטע סטראָפֿע, וואָס איז נעווען מענ־לעך, וואָס נראַמט זיך לויט דער סכעמע אאבב, אוּן צוגענעבן דערצו דעם פֿיום־טראַדיציאָנעלן יידישן „אמן", ווו אַ צוזונג. טאָמער איז פֿאַראַן ביערושע פֿון אונדזער עלטערער רעליגיעזער לירוק אַ שאַב־לאָנישער נראַם:

„...נאָט,
דער הימל אוּן ערד באַשאַפֿן האָט",

נישט אים אונדזער מעכאַבער אוש דריי מאָל (סטר׳ 21, 51, 67).

אויך אין דעם אופֿבוי פֿון יעדן פֿערז באַוונדער איז ער זיך נעבליבן באַם אָנגענומענעם יידישן נוסאך, וואָס שטימט נראד דורכויס מיטן נייסט פֿון דער יידישער שפּראַך: ער האָט זיך נישט נעפֿאַלייסט צו שאַפֿן דאַווקע אַ רענלמעסיקן בייט פֿון באַטאָנטע אוּן אומבאַטאָנטע טראָפֿן, ער האָט אויך נישט נעקלעפּט וועגן צ י י ל ן דיַ טראָפֿן, אַ דאַנע, צי איינער מער אָדער ווינציקער, אבי דיַ צאָל ט אַ ק ט ן שטימט; דאָס הייסט, אויב מען זאָל עס אויבערזעצן פֿון דער נאָט־ישפּראַך אין דער מעטריק־ישפּראַך: דיַ צאָל ה י י ב ו נ ג ע ן (באַטאָנונ־

נען) מוז זיין אין יעדן פַּערזן די אײַנציק. אין אונדזער מעכַאַבערס פַּערזן זיינען פַּאַראַן פֿ׳ר הייבונגען, אַלזוֹ:

„הַימל אוֹן / עֶרד בַּא / שַׁפֿן / הָאט /“

אָדער:

„(זײַ) / הָאבן / וואָס אין / הַארץ בַּא / נעָרט /“ *).

אָדער:

„זאָג אונז / וואָס אינזר / הער נאט / שפּרעכט /“.

צו דער סכּעמע ווערן צוגעפֿאַסט באַם רעטשיטירן אַלע אַנדערע פַּערזן, סאי די, וואָס וואָלטן לויט אונדזער היינטיקן קוֹדְ נעמענט זיין קורצער, סאי די, וואָס וויזן זיך אונדז אויס צו קירץ. אַשטײַגער:

„פֿרײַד אוֹן אישל / האַרצלעכקײט מיט / שאַלן אוֹס

דער / מאסן /“.

אָדער:

„רירט אײַך אָר׳מע קראַנקע / לײט אין ווערט דער /

לײַזט פֿון אייערע / שמאַרצן /“.

אָבער אוֹיך:

„לאָבט [לויבט] / נאָט מיט / פּאָרכּזוּם / קיט /“.

אונדז, וואָס מיר זיינען אײַנגעווײַנט אין די היינטיקע ריטמען, דוכּט זיך דאָס אויס מאָדנע אוֹן סימטעמלאָז, אוֹן מען מוז מודיע זיין, אַז אין טײל פֿון זיינע פַּערזן האָט אונדזער מעכַאַבער שוין אַרבער־געכַאַפט די מאָס: אַריינשפּאַרן פֿיר וואָנדקע טראַפֿן אין אײַן טאַקט, דאָס איז טאַקע צו געדיכט. אָבער בעעצעם איז יאַנקעס טויסק נערעכט: ער האָט דאָ קיין נײַס נײט אופֿגעטאָן, ער האָט זיך נאָר געהאַלטן באַם נעזונטן פרינציפּ פֿון יידישן פֿערזבוי, וואָס נעוועלטיקט סאי אין דער אַלטער לידטראַדיציע, סאי אין היינטיקן פֿאַלקלידְ, סאי (אומ־באַוווסטזײַנ) אַפֿילע באַם נרעסטן טײל פֿון אונדזערע פּאָעטן **).

4. אויסלייג.

מיר גיבן אײַבער דעם טעקסט פֿון דעם מאשיַנ־לידְ אָס־בעאָם אזוי ווי אין אָרײַנגאַל, האַנאַם די אַלט־יידישע אַרטאַגראַפֿיע קען זיך נוט באַרימען מיט אײַר אויסגעהאַלטנקײט אוֹן מעג זיך נאָר פֿאַרוּפֿן אַף דעם, אז יענע צײַטן איז דער אויסלייג אין אַנדערע שפּראַכן, ספּעציעל אין דייטש, אויך נוט געווען בעסער איינגערעגולירט. די אנטוויקלונג פֿון דער יידישער שפּראַך־אוֹן לידטראַטור־ווײַסנשאַפֿט וועט נעווים ברענגען דערצו, אז עס וועט נעשאַפֿן ווערן א נ א ר מ א ל ן ז י ר ט ע אַרטאַגראַפֿיע פֿאַר אונדזערע קרײַטישע טעקסט־אויסנאבעם. אָבער אזא וויכטיקע רעפֿאָרם קען נוט דורכּנעפֿירט ווערן אנעווירכּע, אוֹן עפֿשער אין נאָך בילכּאַל צו פֿרי דאָס צו טאָן: לעסאַטע שטייט נאָך די אופֿ־נאַבע צוצוגעווײַנען אונדזער אויגעם צוים נ א ט י ר ל ע כ ן בילד פֿון אונדזערע אַלט־יידישע טעקסטן.

עטלעכע באַמערקונגען וועלן דאָ זיין אפֿן אָרט.

א) אין אונדזער אָרײַנגאַל, פּונקט ווי אין דער נאַנצער אַלט־יידישער שרײַבונג, איז דער אונטערשייד צווישן ב, פּ, כּ, ת אוֹן ב, פ, כ, ת, באַצײַכנט נוט דורך א פּינטל (דנש) אוֹן „הארטן“, נאָר דורך א פאַסיקל (רפה) אינערן „ווײַכן“ אות. צוליב דער באַקוועמלעכקײט פֿון אונדזער דרוק האָבן מיר זיך אָפּגעזאָגט פֿון אָפּהאַלטן דידאַזוקע אייגנטומלעכקײט.

ב) די אַלט־יידישע שרײַבונג האָט נוט געהאַט (אכּוין אין די נאָר אַלטע ציטן, בײַן מינן 16־טן י״ה בעערעך), קיין שום נעקודעס. אויך האָט מען געשריבן אַסאַך ווייניקער וואָקאַלן, ווי היינט, פֿאַרלאָזנדיק זיך אַפֿן לייענער. גופֿא, אז ער וועט זיך שוין אָנישטויסן. מיר האָבן אין א נאַנצער רײַ ערטער צוגעשטעלט נעקודעס, קעדיי צו פֿאַדרנרינ־נערן דאָס לייענען. וועט עס ווילן האָבן א פּ ו נ ק ט ל ע ך בילד פֿון דעם אָרײַנגעלן טעקסט דאַרף נעדענקען, אז אין דעם אָרײַנגאַל זיינען נאָר קיין נעקודעס נוטא.

ג) דער אויבערקלאַנג איז נעוועז אין דער עלטסטער יידישער שפּראַך אוֹן פֿלעגט באַצײַכנט ווערן אַזוי: ö אוֹן ü דורך „וי״ eu דורך „וי״ („פֿוילקר“— Völker, „אויבר“— über „אויך— euch, אין דער צוויישטער העלפֿט פֿון 17־טן י״ה איז שוין דער אויבערקלאַנג אין דער שפּראַך נעווים נוט נעווען, אוֹן אויך פֿון דעם אויסלייג איז ער צום נרעסטן טייל פֿאַרשוונדן נעוואָרן; אין אונדזער ליד נעפֿינער מיר: „נעקרונט—נעקרײַנט אוֹן נוט gekrönt „ביקו“ (ביקם) אוֹן נוט büchs „לייט“ אוֹן נוט „לוייט“— leut, נאָר אין אייניקע ערטער רייסט זיך נאָך דורך דיִ קאָנסערווירטע אַלטע שרייבונג, אַשטײַגער, באַלד אַפֿן שאַ־בלאַט: „שוין“ (schön –).

וואָס וואָלט לויט די קלאָלים פֿון 17 י״ה שוין נעדאַרפֿט אויסנעלײַנט ווערן: „שין“. מיר מענן אָבער זיין זיכער, אז מיר האָבן דאָ צו טאָן בלויז מיט א פֿאַרעלטערטער ש ר י י ב ו נ נ, אזוי, אז לייענען מענן מיר דאָס מיט דער פֿילער זיכערקײַט פּונקט, ווי דאָס היינטיקע „שיין“.

ד) דער 0 קלאַנג ווערט באַצײַכנט אַמאָל דורך „א“, אַמאָל דורך „ו“: הוט אין האָט. מען מעג אַוועקשטעלן דעם קלאַל: אַף דער אויסשפּראַך האָט דערדאַזוקער וואָקל קיין שום ווירקונג נוט; וווּ דאָס היינטיקע ליטווישע ייִדיש האָט א „o“ מענן מיר דאָ אויך לייענען o.

ה) דער f־קלאַנג ווערט באַצײַכנט סאי דורך „ו“, סאי דורך „פּ“: ס׳איז היסט עס אַלצוימ צי עס שטייט „ויל“ אָדער „פֿיל“, „וריידן“ אָדער „פֿרייד“; די אויסשפּראַך פֿון די ווערטער איז אין ביידע פֿאַלן אינאַנצן אידענטיש מיט דער היינטיקער.

ו) דער s־קלאַנג ווערט אַסאַך אָפֿטער באַצײַכנט דורך „ש“ אייַדער דורך „ס“; אַזעלכע ווערטער ווי „(דו) שיקשט“, „הישטו“ אאז״ו דאַרפֿן מיר לייענען אינאַנצן אפֿן היינטיקן שטײַגער: „(דו) שיקסט“, „האַסטו“. וואָרט־אויס האָבן מיר טײלמאָל אויך דעם „ז“ אלס סימען פֿון דעם אײַנגענעם קלאַנג; עס איז אַלזוֹ נוטא קיין שום אינטערעסייד אין דער אויסשפּראַך פֿון „דש, דאש“, „די, דאז“, „דאס“, „דם“. דאָס וואָרט איז אינאַנאַנצן אידענטיש מיט אונדזער היינטיקער פֿאָרם „דאָס“ אין דער ליטווישער אויסשפּראַך dos

ז) די פֿאַדערטראַפֿן ווערן אין די עלטערע יידישע טעקסטן אַלעמאָל נעשריבן באַזונדער. אַלזוֹ: „אויז ניצונן“, „דר הערין אאז״ו.

*) דער טאקט הויבט זיך אָן אלעמאָל מיט א באטאָנטן טראָף: יענער טראָף (אָדער טראָפן), וואָס שטייען בזיון ערשטן אקצענט, הייסט „פּאַרטאקט“. דאָ האָבן מיר דעם פּאַרטאקט נעשטעלט אין האלבע לעוואָנעס—די ציטאַטעס פון דעם ליד האָבן מיר דאָ נעגעבן אין דער היינטיקער אָרטאָגראַפֿיע, ווייל דאָ נייט אונדז נאָר וועגן די וועלטער, נוט וועגן די אויסעס.

**) פֿגל. דעם אַרײַנפֿיר צו מגילת ווינץ אין מיינע „שטאפלען“. בערלין 1923, ז. 151 א״וו.

ח) מיט אינטערפֿונקציע איז די אַלט־יִידישע לִיטעראַטור (ווי־דער אַמאָל לויטן מוסטער פֿון די נײַט־יִידישע שרײַבֿער טײַלמאָל פֿאָר־שעט מיט א „ו", טײַלמאָל „וי". די אויספֿשפּראַך איז געווען אין בייַדע פֿאַלן געווען די: אייגענע: א o מיט א נאָכקלאַנג פֿון u(ou) אין עפֿשער א בעפֿיַרעשער ou.

ו) אין דעם וואָרט „היצונדרט" אנשטאָט „איצונדערט" האָבן מיר אַן אומאָרגאַנישן „ה" *).

ז) וויַ ס'וויַיזן די גראַמען פֿארט: האָט (סטר׳ 7)) אָדער גיבעט: בינערט (סטר׳ 61) אין א r פֿאַר t קומאַט וויַ גיט ארויסגערעט נעוואָרן.

ה) זייַער כּארַאקטעריסטיש איז דער אָפּפֿאַל פֿון n אין ד? ענדונגען, וואָס באַגענגט זיך קעסיידער אין אונדזער טעקסט, אין גיט נאָר אין אינפֿינטיוו פֿון צייטווערטער, נאָר אויך אין אַנדערע פֿאָר־מען: „לייאה" (לייע–לייען), לייענען), „דינה" (דינע–דינען, דרינען), „זיא זיינה (–זיינען) קומען", „אויז גינומה (–גענומען)".

6. פּלעקסיע.

מיר וועלן דאָ נײַט געבן קיין פֿולע אַלט־יִידישע גראַמאַטיק אין אַפֿילע נײַט קיין גראַמאַטיק פֿון אונדזער טעקסט; עס גייט אונדז נאָר אין דעם צו פֿאַרמיטלירן געוויסע קלאָפֿים, וואָס זאָלן פֿאַרנירינגערן דעם פֿאַרשטאַנד פֿון דעם לייד.

א) אדיעקטיוון אוּן פּראָנאָמענס ווערן דאָ געוויצט אין דער „קורצער" פֿאָרם אָפּטער אייידער אין דער היינטיקער שפּראַך: מיר האָבן דאָ „דו הייליג לנד", אָבער אויך: „אין דער פֿינסטער צייט", „מיט זיניה דעכט הנט", „אין אל זיין גלידר", „ברידר מיין".

ב) מיר באַגענענען דאָ פֿאָרמען, וועלכע זיינען אין היינטיקן יִידיש נײַטאָ דערפֿאַר זיינען זיי אָבער יאָ פֿאַראַן אין היינטיקן דייטש: „דער ליבה [–ליבע] נאָט", „ליבן ברידר". לאָמיר לאָזן דאָ אָפֿן די פֿראַגע, צו זיינען דאָס דירעקטע ווירקונגען פֿון לִיטעראַרישן דייטש אָדער טאַקע אייגנטימלעכקיטן פֿון דעם מעכאַבערס שפּראַך.

ג) דער אימפּערפֿעקט פֿון צייטוואָרט באַגענגט זיך האָבן בא האָבן מיט אונדזער איצטיקער פֿאַרנאַנענהייט־פֿאָרם (פּערפֿעקט) גע־נוג אָפּט, אַזוי אַז עס שטעלט זיך די פֿראַגע: צי זיינען אַזוינע פֿאָרמען וויַ „נאבן זיך" (13), „טעט זיא שלאגן", „האטין", דורפטן" (14) אאז׳ו נאָך געווען יעמאָלט לעבעדיקע רייד־פֿאָרמען אָדער מערנט וויַ אַן אויסדרוק פֿון דער שטרעבונג צו דערנענטערן זיך צום לִיטעראַ־רישן דייטש. העיום אין האָלענדיש איז דער אימפּערפֿעקט בײַ היינטיקן טאָג די נאָרמאַלע פֿאָרם פֿון פֿאַרגאַנענהייט, מען מיר דאָ עפּשער אָנעמען אַ האָלענדישן אינפֿלוס אוּן מעשאַיער זיין, אַז אויך אין דער יִידישער אומגאַנג־שפּראַך איז דער אימפּערפֿעקט נעווען אין געברויך. יעדנפֿאַלס זאָל מען נײַט דרינגען פֿון אַזוינע פֿאָרמען וויַ „מלך מצרים דר ט ר ו נ ק" אָדער „ר ו פ ט ן", אַז פֿאַר אונדזער מעכאַבער איז נעווען פֿרעמד דער אימפּערפֿעקט אוּן וועלנדיק דאָזיקע זיין „לִיטעראַרישׁ" האָט ער אויפֿגעבויט ג ר י ז ן ק ע פֿאָרמען, אין דעם היינטיקן לִיטעראַ־רישן דייטש (אוּן אויך אין דעם נאָרמאַלזיזרטן מיטלהויכדייטש) זאָגט מען טאָקע ertrank אוּן rifen אָבער trunk אוּן rufte אָנשטאָט rief באַגענענען מיר אויך אין עלטערע ד י י ט ש י ש ע

*) פגל. וועגן דער דערשיינונג נ. פּרילוצקיס ארטיקל אין ערשטן באנד „שריפֿטן פון יידישן וויסנשאפטלעכן אינסטיטוט" (לאנדוי—בוך), ז. 366 א״וו.

5. אויסשפּראַך.

א) „א" וועלט אַרויסגערעט וויַ o נײַט נאָר דאָרט, וווּ דאָס היינ־טיקע לִיטווישע יִידיש האָט דעם קלאַנג, נאָר אויך אין אזוינע וועלטער, וויַ „מאָן" (–מאַן), „וואָרן" (waren–) „האָן" (–האָבן), „לאָן" (–לאָזן), „נאָן" (–גיין).

ב) אוועלכע וועלטער וויַ „הרין", „שמרין" דאַרפֿן אַרויסגערעט ווערן בעפֿיַרעש מיט אַן a פֿונקט אזוי, וויַ היינט. אזוינע שרייבונגען וויַ „שמאַרין" (סטר׳ 42), „האַרצין", „מאַכטיג" (סטר׳ 71), וויייַן, אז דער דאַלעקט פֿון אונדזער מעכאַבער איז אין דעם פּראַכט נעווען נאָענט צום היינטיקן וואַרשעווער יִידיש, ד. ה., אז ער האָט אַרויסגע־רעט a אַפֿיַלע דאָרט, וווּ אונדזער היינטיקע לִיטעראַרישע שפּראַך האָט בעהעסקעם מיטן לִיטווייש יִידיש אַן e צום זעלבּיקן אויספֿיַר ברענגט אונדז אויך זיין נראַם שפּרעכן: לאכין; נעוויס האָט ער אַרויסגע־רעט „שפּראכן".

ג) מיר נעפֿינען אין אונדזער טעקסט אזוינע שרייבונגען, וווּ „איין הער" (סטר׳ 32); צי דאַרף מען דאָס מאקע לייענען אזוי? דע־רוף גיט אונדז אַן ענטפֿער דג שרייבונג „איין זוא" אפֿן שאַ־בלאַט. קיין פֿאָרם „איין זוא" איז קיינמאָל ניט נעווען אין דער שפּראַך, אוּן דערקלערן לאָזט זי זיך נאָר אַף איין וועג: דער מעכאַבער האָט גע־וויסט, אז בעשאַס מען זאָגט „אַהער", איז אָנגענומען צו שרייבן „איין הער", האָט ער זיך מעמיילע אָנגעשריבן (אזוינע קוריאָזע טאָעסן טרעפֿן זיך נאכן אָפּט אין לִיטעראַרישע ווערק אוּן לאָזן אונדז אָפּט־מאָל אַסאַך הערן). „איין זוא" דאָרטן, וווּ ער האָט נערעט „אזו". דערפֿון איז נעדרונגען פֿאַר מיר, אז אויך דעם אומבאַשטימטן אַרטיקל, וואָס אונדזער מעכאַבער שרייבט קעסיידער „איין", מענן מיר מיט זיכערקייט לייענען אפֿן היינטיקן שטייגער וויַ „א".

ד) אין דער סטר׳ 15 האָבן מיר די שרייבונג: „דאַרך". דאָס איז אַן אָנצוהערעניש דערויף, אז אונדזער מעכאַבער האָט מיסטאָמע ביכּלאַל (אויך בעהעסקעם מיט דער היינטיקער וואַרשעווער אויס־שפּראַך ארויסגערעט דעם „ו" פֿאַר ר פֿלוס קאָנסאָנאַנט וויַ אַן o.

טעקסטן, סאַ אין מה״ד, סאַ אין פרינציפיהויכדייטשישע. מיר האָבן אַלזאָ יעדנפֿאַלס נישט צו טאָן מיט קיין אינדיווידועלן גריזיז פֿון אונדזער מעלאַבאָער.

ד) דג צוקונפֿט ווערט דורך אונדזער מעלאַבאָר, פֿונקט ווי אין דעם נרעסטן טייל פֿון אונדזערע עלטערע ליטעראַטור=ווערק, נעפֿונעמט קיימאַט דורכֿויס מיט „ווערן״: „דוא ווערשט שרייאן״ (20), „דער ווערט עלפֿאַנט״ (10), „מיר ווערן קומען״ (2), „דיא טירקן ווערן זיין״ (63). ווען מיר נעמען אין אַכט דעם אויספֿאַל פֿון „ר״ פֿאַר ט (זע אין דעם קאַפּיטל „אויסשפּראַך״, פֿונקט ז), ווערן מיר פֿאַרשטיין, פֿון=וואַנען האָבן זיך צוּ אונדז אין אונדזער היינטיקער צוקונפֿט=בילדונג נענומען אַזוינע פֿאַרמען ווי „דו ווערסט״, „ער ווערט״, „איר ווערט״. אין ינגע פֿאַלן, וווּ עס שטייט נישט קיין „ר״ פֿאַר „ט״, האָט דאָס היינטיקע יידיש נענומען ניצן אָפּנעשוואַכטע פֿאָרמען פֿון דעם צייט=וואָרט „ווערן״. אן אָנצויהערעניש דערוף נעפֿינען מיר אויך אין אונדזער לידן; סטר׳ 55 לייענען מיר: „איך ווי ל איך פֿין אים שרייבן מער״; 68: „מיר ווי ע ל ן דיך לויבן זער״.

ה) מיר האָבן דאָ טיילמאָל די אַלטע פֿאַרטיצפּ=פֿאָרמען אָן נע=: נעבן, קומען. אָבער לעבן דעם שטייען אויך די נייע פֿאָרמען: „גיגעבן״.

ו) פֿאַראַן נאָך רעשטן פֿון דעם איינפֿאַכן קאָניוגנקטיוו: „דיא שמחה ק ע נ ט נישט [—וואָלט נישט נעקענט] גרעשר זיין״ (69).

וויטערדיקע גראַמאַטישע באַמערקונגען, אַף וויפֿל זיי זיינען נויטיק צום פֿאַרשטאַנד פֿון טעקסט, זיינען נענעבן אין די העפֿערעס.

די סטראָפֿעס זיינען אין אָריגינאַל נישט נומערירט: די ציפֿער זיי=נען צוגענעבן נעווארן באַם אויצטיקן אויבערדרוק.

איין שוין נייא ליד
פֿון משיה:

כל ישראל לעבן הערט
מיר צוּ, אך וויל איך
דען שרייבר נעבן צוּ קענה:
ער הייסט יעקב טויסק פֿון
פראג איין זוא טוט ער זיך
נענה: דז ליד האָט ער נאָר
שוין נימאַכט: ערשט דז אלף
בית אונ׳ דער נאָך זיין
חתימה אויז
נישראכט:

יום א׳ ד״ח תמוז
תכ״ז לפ״ק

ה ק ד מ ה.

אין דען הויך נישרטין ליד ווערט זיך דר ווייאן איטלכר פֿרומר יד, וויבר אונ׳ קינדר, יונגן אונ׳ מיידן: דאז הויך גישרט ליד ווערט איטלכן יודיש קינד זיין הרץ דר פֿרייד 1). זוא לנג אז איר זייט אין דיזר וועלט נישוועזן, האָט איר קיין זעלכז הרלין ליד נילעזין. אַפֿילוּ רבנים מענין דינה 2) לייאה 3). דיא גנצי וועלט ווערט זיך דר מיט פֿרייאה, ווייל הש״י האָט אוגז אין דיזה דורות לאזין דר לעבין אונ׳ האָט אוגז איין יודשן מלך נעבין. אך זיגה פֿיל נביאים אוף נישטנדין דר זידר 4); וואז זיא אוגז שרייבן נזבט איגים איין כח אין אל זיין נלידר.

---

1) דאָם ציוטוואָרט „דערפֿרייד״ (אנשטאָט „דערפֿרייען״) אוז צוישטאַנדנעקומען אזוי. „פֿרייד״ איז א סובסטאַנטיוויש בילדונג פֿון דעם ציוטוואָרט „פֿרייען״ דורכֿן סופֿיקס=ד (דייטש=דע), וועלכן מיר האָבן נאָך אויך אין אזא וואָרט, וויַ שאַנד (אייננטליך ש א מ=ד), פֿון שעמען, דורכֿוויקע אבסטראַקטן=בילדונג אַף א דענטאַל (=דע אָדער =טע) איז מער באַראַקטעריסטיש פֿאַר צאָפֿן=דייטש, אוּן ינע יודישע דרוק=ווערק, וואָם שטאַמען פֿון האָלאַנד, באַנוענען מיר טאַקע אזוינע פֿאַרמען וויַ ל י ב ט ן (=לויבטע) אנשטאט לויבשאפֿט, ד י ק ט ן (=דיקטע) אנשטאט דויקקייט א. א. ו. אָט פֿון דעם אבסטראַקטן סובסטאַנטיוו אוז דער נאָך אויסנעפֿוימט נעווארן א ווערב: פֿ ר י י ד ן, מיר אוז פֿון דער נאַנ=צער יידישער לויטעראטור באַווסט נאָר אוין צוויטער אויפֿוויז פֿון דער פֿאָרם. אוּן אייזק וואליכם זאַמלונג, ב״ באָדלעיאנא נייבויער 2420, ז׳8 לייענען מיר אוּן דעם ליד „אייניש מאל דש איך לוישט בוקאם״: „מיט דעם ווי [—וועל!] איך ורידין מיך״.

2) דינה, דינען=דרונען.

3) לייאה, אינפֿיניטיוו אָן ־ן, —לייען. אזוי אוז טאַקע דו עלטערע פֿאָרם פֿון אונדזער ציוטוואָרט (lăi-en <lej-en <lejeve <legeve) צווייטע ־ען=ענדונג אוז צוגעוואַקסן, שפעטער אן ערעך, וויַ ביי נאַנווען=נאַנווענען, סטאַרען =סטאַרענען א.אז״וו.

4) ד ע ר ז י ד ע ר. זידער אוז א קאמפּאראַטיוויש בילדונג צו מה״ד sit — זונט; אויך פֿאָרמען וויַ desejder, dersejder זיינען פֿאַר=צייכנט אין דוי״ב 10, 370. דער פּשאַט אוז בעפֿעסן: פֿון יעמאָלט אָן: נאָר דאָ ווערט עפּשער בעפֿער זיין אויבערצווענען: בוין דעם, לעבן דעם.

פון אונזרן מלך ווערט איר אך אין ליד גרושה חידושים לייאה, דז איך ווערט דאז הערץ דר פרייאה: ווײַ ער אין איין פרומר טפרד 5) העלד — שבתי צבי איז ער נימעלט 6). אונזר שבטים זיין אל מיט אלילה נביא בירייט אונז צו ברענגן אין הילגן לאנד מיט גרושה פרייד. אין וועלכה לענדר אונ׳ שבטים זיינה קומן, האבן זיא אלו מיט שרעקן איין נינומן. איר מעגט מיט פרייד אל קומן צו לופן אונ׳ אייך דאז הויך ניערט ליד צו קויפן.

---

1. אין איין טייל ארטין וואו אונזר בחיתר זיין, דיא ווישן פון ניקש 7) צו זאגן,
דז משיח קומן זאל בלד אין קורצין טאגן:
היצונדרט, איר ליבן לייט.
הערט מן אייטל 8) גרושה פהרייד.
אמן ואמן ואמן.

2. בידענקט, איר ליבן ברידר מיין, איבר אל, אויף אל דיא זייט,
וויא מיר ווערין אין ארץ ישראל קומן צו פארין אונ׳ צו ריישן!
השם יתברך ויל אונז ניט מער אין גלות לאזין,
מיר ווילין באלד הערין שופר משיח בלאזין.
אמן ואמן ואמן.

3. גרושה פרייד אין אמשטרדם הב איך פיל ניהערט אונ׳ אך ניזעהן,
וויא גוטה ברוך ניקומן זיין וואו פרייד ויאר דא גישעהן:
וויא דיא פארטינינין הבין דיא ספר תורה אויז נינומה 9).
דאר קינן ניטנצט אונ׳ נישפרונגה.
אמן ואמן ואמן.

4. דאז בית המקדש הוט נאָט זעלבר גיבויט דז ווערט איבינ בלייבן:
דיא רשעים ווערן דריבר האבין קיין מאכט קיין צלילות 10)
קענה טרייבן 11).
אייטל אורגלן שעלמייא 12) ווערט מן דרינה הערן
אונזרן ליבן נאָט צו ערין.
אמן ואמן ואמן.

5. האבן ווערין מיר דינה אל דיא פרייד פון אָרגלין אונ׳ שעלמייא,
זיא אנטביטן 13) אונז אין אל דיא לנד דז מיר זיך זאלן פרייאן.
זיא האבן דארט קיין גלות מער,
זיא לעבן אל מיט וריידין זער.
אמן ואמן ואמן.

6. ווער גון אך וויל זיין דר פרייד, דער זאל אך בלד הין קומן:
אונזר מלך איז ניקרונט, דז האבן מיר זר נומן,
וויא ער איז איין ורומר מאן,
ויל נאָטז וואונדר האט ער נישון.
אמן.

7. זיא שיקן שלוחים אין אל דיא לנד, דיא שמחה טואן זיא שרייבן:
דז מיר זאלין מאכן פארט 14), ניט לאנג היא צוא בלייבן.
ווער דאך נאר קיין נעלט, נוט האט —
איינר דען אנדערן — העלפן פארט.
אמן ואמן ואמן.

8. חידושים הערט מן אלה טאג וואו נסים דארט נישעהן;
מיר ווילין זיך אך מכן וארט 15). דיא שמחה אך צו זעהן:
אונזר הנדל 16) איז דאך וואול נישטעלט.
שפארט אייך ניט קיין נוט נאך נעלט.
אמן ואמן ואמן.

9. טוט אייך ניט זוימן, ברידר מיין. קיין נעלט זאלט איר ניט שפארן:
ווען מיר קומן אין הילגין לנד ארין, זייה מיר נייא גיבארן:
וויל אונז ויל נעבן דער ליבה נאָט,
וואו ער אונז פר שפראכן האט.
אמן.

10. יהודים, ליבן ברודר מיין, זייט ווייטר פרילין,
וויל אונז הוט נעבן דער ליבה נאָט, מיר הבין אונזר מלך,
דער ווערט העלפין אל דיא לייט,
מיר האבן ניזופט איין לנגה צייט.
אמן ואמן ואמן.

---

5) טאפער (נה״ד טאפפער) האט אין דער עלטערער שפראך ניט דאווקע דעם פשאט: באהארצט. קרינגסמויטיק. נאר אויך: רייך אין מאלעם, ערנסט. דז צוריכער דויטשוישע בובעל פון 1530 זעצט אויבער דעם לאטוינישן זאץ mulierem te esse virtutis („אז דו בוזט א פרוי פון טוגענט") פוקט אזוי וויַ בא אונדז אין טעקסטי „dass du ein tapfer, fromm Weib bist״.

6) לעבאטכיל״ע האט „מעלדן" באטויט: מאלערן. דערנאך: אנרופן, אזוי וויַ אין אונדזער טעקסט אין בוכלאל אין דער עלטערער יודישער לימעראטור. דז טויטש: „גאבן צו וויסן" איז יונגער.

7) אין דער עלטערער שפראך באטייט ניט דאם דויטשוישע nicht ניקס — נאָרנישט.

8) אויטל — דורכוים, הויל׳ע.

9) אויסנעמען דז טויטע — ארויסנעמען זיַ פון ארן קוידעש; פ״גל״: „צו אויסנעמענם".

10) צלילות. פון לשון צלל. וואַרפן א שאטן? דער אויסדרוק איז אבער זויער אומגעוויינטלעך אין העברעוש. עפשער איז עס א דרוק׳ פעלער, אנשטאט „עלילות"?

11) צ׳ טרייבן — טאן צלילות. דז פארבינדונג מיט ט ר ו י ב ן האבן מיר ניט בלויז דא, נאר אויך אין סטראפע 21 (האנדל ט׳), 33 (שפאט ט׳), 43 (לוסט, פרויד), 50 (סימכע), 58 (פרייד). וועגן דערדא׳ זוקער מערקווירדיקער אלט־ידישער קאנסטרוקציע זע וייטער דעם לעק׳ סיקאלאגישן עטיוד „טרייבן".

12) ש ע ל מ י י, שאלמוי. אייגנטלעך דז פלויט פוגעם פאמטעך; מ׳קען אבער אויך באצייכענען א טייל פונם אָרגל.

13) א נ ט ב י ט ן — אנזאנן. נעבן צו ווסן.

14) מ א ך ן ז י ך פ א ר ט — אפטראגן זיך.

15) ו א ר ט־פארט. ווי אויבן.

16) ה א נ ד ל באטייט אין דער עלטערער שפראך ניט דאווקע מיסכבר, נאר „באשעפטיקונג" אוו אמאל סטאם: זאך, אויסעק (פגל׳ אונ׳ זער היונטוקן יודישן אויסדרוק: „אויך מיר א נעשעפט!").

11. כל עולם, וואו מיר ברידער זיין אונ׳ וועלן דיא שמחה הערין,
דיא וועלן ריין טאָ אונ׳ נאַכט נאָך ירושלים נערן.
איר׳ הנדל איז דאָך וואוֹל גישטעלט,
מיר מענן קומן זונדר 17) נעלט.
אמן.

12. ליבר הער גאָט, לאָז קומן דין גאולה בלד, ניט מיט גרושין שרעקין!
אונזר גלות האָט נאָר לנג גיוועדט, וועדשט אונז ניט לאָזין שטעקן.
מיר האָבן גלײַטן גרוש עלענט, —
מך אונזר גלות בלד איין ענד.
אמן.

13. מיט אונזר עלטרן האשט דוא אך גרוש גוטז ניטאָן דאָ זיא אין מצרים וואלן.
זיא האָבן דאָרט גיאַרבט שווער, נאבן זיך 18) גנין ור לארן:
דו שיקסט צו פרעה משה, דיין גיטרייאן קנעכט, —
הושטו זיא אויז גיצוגין מיט דיינר מאַכט.
אמן ואמן ואמן.

14. נאָך שיקט פרעה אל זיין קנעכט אונ׳ טוט זעלבסט נאָך יאגן;
ישראל דורפטן 19) זיך וועלן ניט, נאָט טוט זיא זעלברט שלאָגין.
ישראל וואלין בלד דר פרייט,
מצרים האָטין גרושה לייט 20).
אמן ואמן ואמן.

15. סומה סמרום 21), נאט האָט זיא דר פרייאט דיא יונגן אונ׳ דיא אלטן,
דאָ ישראל קאמן צו דען מער, דאָ הוט עז נאָט גישפלטן.
קינדר ישראל גינגן דארך מיט גרושר ער,
מלך מצרים דר טרונק 22) מיט אל זיין הער.
אמן ואמן ואמן.

16. עין 23), לינן ברידר. זייט אך פרום וויא אונזר עלטרן זיין גיוועזן,
אונזר הער נאָט וועדט אונז העלפן פאָרט אונ׳ מאַכין בלד גינעזן 24);
אונזר שבטים זיין אל בירייט
צו העלפין אונז מיט גרושר וריידט.
אמן ואמן.

17. פון אונזרן מלך וויל איך היבן אן. וויא ער ור אונז טוט שטרייטן,
וויא גרושה פארכט האָט מן ור אים וואו ער קומט מיט זיינה לייטן:
זיא גינבן אים וואו ער בינערט,
ער בידארף קיין בינקי, קיין שווערט.
אמן.

18. צו דען טערקין אין אונזר מלך קומן אין דער הייפט שטאָט פון טערקייה;
אונזר ברידר וואָרין עז גיווואָר, וויא טעטין זיא זיך וריאן!
צו דען מלך הוב ער שפרעכן אן:
דיין קרון מוז איך פון דיר האן.
אמן ואמן.

19. „קאן איך דאך ניט דען יודן נאָט, דרום וויל איך דיך אך ניט הערן,“ —
גלייך או פרעה האָט ניטאָן אונ׳ טעט זיין הערץ בישווערין.
אונזר מלך האָט פאר אים גרוש וואונדר גיטאן.
אין ער דר שראקין מיט אל זיין מאן.
אמן ואמן ואמן.

20. „רעכט פערטיג אין אונזר נאָט, הוב אונזר מלך אן צו שפרעכן:
דוא ביזט גלייך או פרעה ווער, דוא וועדשט עז ניט דר לאכין! 25)
דוא וועדשט נאָך שרייאן מיט אל דיין קנעכט:
דער יודן גלויבן אין גירעכט.

21. שרייאן וועדט אין אלי גלייך, אין טערקין אונ׳ אך היידן:
יהודים, נעמט וואו אין בינערט אונ׳ ציכט 26) אל הין מיט פריידן;
מיר פארכטין זיך ור אייער נאָט,
דער דיא וועלט בישאפין האָט.
אמן ואמן ואמן.

---

17) ז ו נ ד ע ר — אָן.

18) ג ע ב ן ז י ך פ א ר ל א ר ן — קלערן אז מען איז פ׳.

19) ד י ר פ ט ן — אומפערפעקט פון ד א ר פ ן. דאָס וואָרט וועדט אָבער דאָ נעגוצט ניט אין דעם פשאט, וויל מיר האָבן עם הינט, אין אייך אין דער עלטערער ליטעראטור, נאָר מיט דער טייטש פון נייהויבדייטש: טאָרן.

20) ל ו י ט–ל ו י ד, יעסורים.

22) ד ע ר ט ר ו נ ק — פנל׳ ארויפזיר, קאפיטל 6, פונקט ג.

23) ע י ן — לעכאטכולע צווויצאל-פאָרם (די-עין-אור; דיר-ענק-אייך); אָבער אין יודיש סינאָנים מיטן פלוראל. דער אויבזיקער זייבער פון דעם אלטן באטייט אין דאָם — און אזוי איז נאָך אין הינטיקן פוי-לישן יודיש אויך — א ז ע י ן קען בעשום אויפן ניט באנוצט ווערן פאר דער העפלעכקייט-פארם; מען קען נאָר „אורצן“, ניט „עצן“

24) ג ע נ ע ז ן — ארויסנעמן פון עפעם נאנצערהויט; דערפון אויך דער פארענערטער פשאט: נעזונט ווערן. היינט האָבן מיר בלויז די דעפאנענם-פארם: „גענעזן“ (אין אויך: גענעזנט) ו ע ר ן.

25) ד ע ר ל א כ ן — די פארם איז פארהן אויך אין עלטערן נה״ד (זע די פאָר וויזענשין אין דוו״ב 3, 886), אָבער סטאם מיטן פשאט: לאכן. אין צוזאמענבונד מיט דער ספעציעלער פונקציע, וואם דער פא-דערטראפ דער — האָט באקומען אין יודיש („טון עפעם בייזן סוף“) האָט זיך אויך דער פשאט פון אונדזער וואָרט אבינסל נעבינט. דער פשאט פונעם זאץ איז בעערעך אזא: די ביזט אזא ווי פרעה איז נעווען, דיין לאכן (–גאדלעם) וועט ניט נעדויערן בוין סאף. — דער אויסדרוק איז פארהן אין דער עלטערער ליטעראטור אונדזערער.

26) צ י כ ט — צוט.

22. תיכף אז מיר ישׂראל תּפֿילה טואן, נאָט טוט אונז בלד דר הערין,
דאָ אונזר ברידר אויז גלות מצרים גינגן, ווּאָ איר הערין טעט בינערן.
מצרים ווארן בלינדה לייט,
ישׂראל מאכטן נוטה בייד 27).
אמן ואמן ואמן.

23. איר ליבן ברידר, יונג אוג' אלט, נעמט אייך דאָז אין הרצין:
אויב אין טייל בייא אייך עבירות זין, לייט איין ווינג שמרצין,
אויז גלות מצרים קאמן ניט מיט דיא ביזה לייט,
זיא שטאַרבן אין דער פֿינסטר צייט.
אמן ואמן ואמן.

24. נימנט פֿון אונזר ברידר אין גינ טערקייא, קיין הנדל טואן זיא
מער טרייבן;
אל דיא פֿרייד וואו אִיר הרין בינערט, איר סחורה 29) לאָזן
בלייבן
אז 30) מלאכים זיינה זיא ניאכט 31),
זיא לערנן תורה טאג אוג' נכט.

25. יום ד' סיון תד"ו לפ"ק זיינה כתבים ארויז ניקומן,
וויא אונזר גאולה איז פֿאר הנדן 32) נאר אין איין קורצה צייט
צו קומן.
וועט אייער הרין מיט תשובה אלה גאר:
משיח קומט אין דיזן יאָר!
אמן ואמן ואמן.

26. יהודים, ליבן ברידר מיין, מיר ווערן אל גרושה פֿרייד בנינה 33):
מיר ווערין באלט פֿארין אין הילינן לנד, פֿר פֿרייד טנצין אוג'
שפּרינגן.
פֿר נעסין וועט אונזר טרוארקייט,
אנדרשט ניט אז גרושה פֿרייד!
אמן ואמן ואמן.

27. איין פּורטניז הוט אן יום ב' סיון תד"ו דיא ברוך פֿון די נוטה
בשורת גילעזין
צו אמשטרדם אין די פּורטניזר בית הכנסת; וויא ווער דז איין
פֿרילך ווענין!
דאָ ער דיא ברוך האָט אויך ניטאָן.
וויא הויב מן איין ברוך הבא אן!
אמן ואמן ואמן.

28. קומט הער, איר ליבן ברידר מיין, איך וויל אייך איין טייל פֿון
דיא חידושים שרייבן,
וויא זיא אנטביטן שיינפֿרלין 34), מיר ווערין ניט לנג אין גלות
בלייבן:
דער טירקש מלך האט לאזין תּפֿסין 35) מלך משיח, דען פֿרומן
מאן,
האבן זיך אל דיא טירן קינן אים אוף נישאן 36).
אמן ואמן ואמן.

29. בידענקט, איר ליבן ברידר מיין, זיינה דז ניט גרושה וואונדר אוג'
צייכן?
וויא אונזר מלך אין איין פֿרומר העלד, עז אין ניט מער זיין גלייכן!
אוף דיא וואשר האט אונזר מלך אך גרושה חידושים ניטאן,
איר ווערט אייך פֿר וואונדרין, ווייב אוג' מאן.
אמן ואמן ואמן.

30. בלד ווערין מיר קומן אין אונזר לנד; ליבר נאָט, לאָז אונז גלינגן!
מיר ווילין דיך לובין מיט גרושה ורייד, שירה וועלן מיר זינגן!
אונזר עלטרן הבין שירה נזונגן אין דען טיפֿן מער,
דוא ביזט אביר דיא וועלט איין גרושר הער.
אמן ואמן ואמן.

31. נון, שינה זון, אוג' ציה דיך אויז אוג' שיין אונז וואקן 37),
פלייסנ!
יהושיע 38) האשטו אך נדינט. דאָ ער האָט דר שלאנן מלא-
כים 39) איין אוג' דרייסנ,
דוא הושט אים אל זוא לאנג גישיינט.
ביז ער האָט דר שלאנן אל דיא פֿיינט.
אמן ואמן ואמן.

---

27) ב ו י ד — נה"ד Beute זאקרויב („רכוש").
28) נ ו מ נ ט — קוינער נוט.
29) ס ח ו ר ה — דאָ מיטן פּשאט: מיסבער. „ל אָ ז ן ב ל י ו ב ן — אויעקוואַרפֿן"
30) א ז — גלייך ווי.
31) א ב ט ן ע מ י צ ן א ז... — קוקן אַף אוב, ווי אַף...
32) פֿאַרהאַנדן vorhanden דאָם היינטיקע פֿ א ר ה א נ ע ן, פֿ א ר ה א ן, פֿ ר א ן. באַטייט בעעצעם: נאָענט צו דער האַנט; אַלזאָ אויך עפּעם אזוינס, ווּאָם דאַרף געשען אונגזן.
33) ב א נ י נ ע ן — אָנהויבן. אין אונדזער היינטיקער שפּראַך האָט זיך דאָם ווּאָרט אָפּגעהיט בלויז אַלס צייט-אדווערב.
34) ש י י נ פּ ע ר ל ע ך — נעמט זיך פֿון שיינבאַר-ליך. דאָם ווּאָם עם שיינט אין די אויגן, דאָם ווּאָם עם אין קלאָר. אין ייִדיש האָט זיך דאָם קלאַנגקע נעשטאַלט פֿונם ווּאָרט נעבונטן נאָך ווייטער: פּ אין א ליפּן-קלאַנג, האָט ער אַמזמולירט צו זיך דעם נאזאלן צאָנקלאַנג ד אין אים פֿאַרוואַנדלט אין דעם נאזאלן ל י פּ נ ק ל א נ נ מ. דערבער איז רינבטוקער צו שרייבן: (בא-)שיימפּערלעך.
35) ת פּ ס ע ן (טאַפּסען) — נעמען תפוס, אין טפֿוסע.
36) א ו י פּ ט ו ן ז י ך — עפּענען זיך: קענן עמיצן — אַנטקענן עמיצן (מיר שטעלן זיך פֿאָר דאָם בילד אַנדערש אין דערבער זאָגן מיר: פֿ א ר עמיצן). אנעו שרייבט אונדזער מעכאבער קינן [—קויגן], ווי דאָם שטימט מיט דער מה"ד פֿאָרם אין מיט דער אויסשפּראַך אין היינטיקן פּויליַשן ייִדיש. די פֿאָרם מיט א קורצער e ווי מיר געפֿונען זי אין ליט-ווישן ייִדיש, איז אן אַנאַכּליזם, נעווינטלעך נאָר פֿון דעם שטאַנדפּונקט פֿון די קלאַנגען-געזעצן.
37) ו א ק ע ר — פֿרייש, מונטק, לעבעדיק.
38) די שרייבונג פֿון דעם נאָמען (י·ה ו ש ו ע אנשטאט יהושוע) איז וויכטיק אַף צו נעפֿונען א נעווינס דאָטע דער הויפּטאָרישער נראַמאַטיק. פ ֿ א ר ו ו א ם זאָגן די ליטווויש-רייסישע יידן sie אוּן ניט sue וויי ס'וואָלט נעדארפֿט זיין אלפּין סוואָרע, נעם אויך זיך איצט ניט צו בא-שׂימן; עפּשער האָבן מיר דאָ צו טאָן מיט אַן אנטליינונג פֿון פּויליַשן דיאַלעקט. אָבער וויכטיק איז, אז דאָ האָבן מיר נאָך מ ו ט ן פֿ ו ן 17-ט ן י א ר ה ו נ ד ע ר ט אן אופֿוויז פֿון דער פֿאָרם אין אַמסטערדאַם. אין

32. לבנה, קום דוא אך איין הער 40), לייכט מיט אל דיא שטערן!
דא אונזר עלטרן אוין גלות מצרים ניכן — לייכט דוא אין אך
גאר נערן.
דוא ביזט אייטל דרבדמוקיט.
דר ליז אונז אך מיט גרושר פרייד.
אמן ואמן ואמן.

33. אלמעכטיג ביסטו, נאָט, אונ׳ קיינר מער, לאז דיא וריד בלד
נישעהן!
אל דיא אומת גלובן ניט, אז משיח זאל קומן — לאז דיינה
וואונדר זעהן!
זיא טרייבן אוין אונז אירה שפאט;
העלף אונז, דוא ליבר נאָט!
אמן ואמן ואמן.

34. אל דיא טירקן 41) אין אירן לנד, דיא וועלן זער דר שרעקן,
וויא אליהו הנביא וועלט משיח בלאזן, אוי לייט 42)
וועלט זיך דר וועקן.
אליה וועלט בלאזן מיט גרושין של 43),
זיא אויף אוי פנים פל 44).
אמן ואמן ואמן.

35. כל עולם, וואו מיר, ברידר, זיין, אויבר אל אין אל דיא לנדין!
טוט נמילות חסד אן ארמה לייט, דיא גאולה אין נאָנט פאר הנדין.
זייט אל פרום, אוי ליבן קינדר מיין,
וועלט אוי דיא גאולה זוכה זיין.
אמן ואמן ואמן.

36. הערט, וואו אונזר מלך האָט גימאָן, שבתי צבי הוך גיבארן:
דיא טערקן האבין אין תפוס גינומן אין איינם טיפן טארן 45);
זוא בלד ער קאם אין דיא תפיסה אניין.
קאם אים איין גרושר שיין.
אמן ואמן ואמן.

37. רויט אז פייאר אל דיא פיר וועלט הובין אן צו ברענה;
אין דיא תפיסה זאָלן זיא שיינפרלידן. דאָן מלאכים בייא אים
זענה.
דיא טירקן וואלטן אין לעדיג 46) לאן 47),
אונזר מלך וואלט ניט אויז דער תפיסה גאן 48).
אמן ואמן.

38. רעננירן 49) וועלט אין ירושלים אויבר קינדר ישראל אל אונזר
מלך הויך גיבאדן,
שבתי צבי איז ער גימעלט, פון שבט יהודה אויז דר קארן 50).
וויל אין נאָט הוט זעלברט צו איין מלך גימאַכט,
דרום וועלט ער זיין נאָר הויך גימכט.
אמן ואמן ואמן.

39. ביט 51) אייך, ליבן קינדר: האט אייער אויף דען אַנדרין איין
ביזן 52) מחשבה, טוט אייך פאר נעבין,
דז אוי מיט גוטין הרצין נאָך ירושלים קומט, מיט פריידן דאָרט
צו לעבין.

מיזרעך־איראָפע האָבן מיר אזא ראיע נאָך פון א האַלבן יאָרהונדערט אָדער דרוי פערטל פריער. אין דעם סיפער „שמות הגיטין ע״פ אלף בית בלישון הקודש ובלישון אשכנז״ קאָפירט פון ר׳ שלומע לוריעם א טאַל־מיד (ר׳ שלומע לוריע האָט נעלעבט פון 1510, נעבאָרן אין ברוסק, בזו 1573, געשטאָרבן אין לובלין) — דער סיפער נעפונט זיך אין קאַמוויאד אין דער באדלעיאנא, נייבויער נומ׳ 810 — נעפונען מיר קעמוידער יהושיע. עם איז אן אופגאבע פאר דער יודישער וואַרטאָרשונג אויסצוגעפינען דז עלטסטע אופוויזין פון דער פאָרם אין פאַרשיידענע נעגנטן.

39) מעלאָכים.

40) פגל׳ אין אריינפיר, קאפ. 5, פונקט ג.

מיר נעפינען בא שרייבער פון יענער צייט אפילו אזוינע הינפער־דיטשמערישע פארמען, ווי אשטוגער א י ן ל י ן, וווּ עם איז אף קיין שום שטאפל פון דער יודישער (אין אויך פון דער דויטשישער) שפראך קיין טראף א י י ן נים נעווען. אזא מין משוגעדיקע שרייבונג לאָזט זיך דערקלערן נאָר דורך דעם קל־וחומר, וואָס טרעפט קעמוידער בא מענטשן: אויב מען דארף, אלפי דינקדעק, שרייבן ניט „א לוד", נאָר „אין לוד", מיסטאָמע דארף מען דאָך אויך אנשטאט „א־לוין" שרייבן „אין לוין". פונק דו אויגענע סובע, צוליב וועלכער א פוילישער יוד זאָגט אמאָל „קלוינע künder" וועו ער וויל רעדן לויטווש.

41) די אויגענע נארמאַלזוירונג לויט דויטשישן מוסטער האָבן מיר אויך אין דער שרייבונג „טורקן". עטלעכע מאָל רוסט זיך ארוים באם מעכאבער דער אוסלענ „טערקן", וואָס שטוטט לויט אַלע אונדזערע יעדועם וועגן דער שפראך פון יענער צייט מיט דער פאַקטישער אוים־שפראך.

42) א י ר ל י ט — זייער לייד.

43) ש א ל ן דאָס אין דער עלטערער שפראך צווי טיטשן: א) קלוינגן, מאַכן א גערוישן; ב) —דייטש jubeln

44) פ ל ח (—פאלע) וואָלט נעווען דו פאָרם, אף וועלכער מיר קענן זיך דאָ רוכטן צוליב דעם אָפטן אָפפאל פון ן: אָבער אונדזער שרייבער איז נעגאנגען וווּטער אין האָט אפנעוואָרפן דעם ע־ אויך. אין אלגעמיין איז דאָס א שלעכטער וועג, וועו מען גיט אוים־טויטשן אויננטוים־

לעבקוטן פון א דוכטער מיט די באדערפענישן פון גראב; אָבער פאר א ו נ ד ז ע ר מעכאבער וועט דאָס מיסטאָמע קיין פכוסעם־האקאָוועד ניט זיין.

45) ט א ר ן־טורעם, טורמע; א פאָרם, וואָס באגענגט זיך זייער אפט אין דער עלטערער ליטעראטור.

46) ל י י ד י ק — ניט מיט אונדזער פשאט: פוסט, נאָר מיטן עלטערן: פרוי. פגל׳ דעם אויסדרוק אין הוינטוקן פוילישן יודוש: „פרוי־לוידיק" — ניט באַוויבטער.

47) ל א ן־לאָזן, א פאָרם, וועלכע איז זייער אָנגענומען אין דער עלטערער יודישער ליטעראטור.

48) נ א ן־גיין.

49) ר ע נ נ י ר ן — רעגירן; א פאָרם, וואָס איז זייער פאר־שפרייט אין דער עלטערער ליטעראטור.

50) א ו י ס ד ע ר ק א ר ן — אויסדערוויילט. אן אויסדרוק, וואָס איז זייער באַליבט אין דעם קרייז פון אונדזערע אַלטע רעלויגיעזע אין וועלטלעכע פאָעמעס.

51) ב י ז ט—(אוך) בעט.

52) ב י י ז ן — צו אין די ן דא פאשעט א טאָעם, אָדער עם שטעקט אין דעם עפעם א גראַמאַטישע אויסנטומלעכקייט?

אונזר ברידר שרייבן בישיידלנך 53) קלאר:
משיח קומט אין דיזן יאָר!
אמן ואמן ואמן.

40. נאָך מער הבּן אויז שפּעט 54) אונזר ברידר גשרוּבן, מיר זאלין
זיך דרויף היבּטן 55):
אין דיזן יאָר וועלין מיר זוכּה זיין קרבנות צו שעלטין.
דאָז בית המקדש איז ווארין צו ברייט 56),
קרבנות צו ברענגין אלה צייט.
אמן ואמן ואמן.

41. ישראל, לייבן ברידר מיין, הלט אייך גיט מין 57) פֿאר בארגן!
מיר העלין אונ' זיבּן 58) בישורת טובת: נון, מיר דרפֿן ניט
מער זארגן.
השם יתברך האָט אונז נשיקט דיא צייט
צ' זיצן אין אייטל פֿרייִדיקייט.
אמן ואמן ואמן.

42. מיר האבן גיהאפֿט מער אז טוזנט יאָר אין אונזרן שווערן גלות,
השם יתברך זאל משיח שיקן צו ליזן אויז אונזר צרות.
ווייל מיר האבן מיט שמארצן 59) יוא דר ווארט דיְ צייט,
האָט אונז נאָט אלה דר ורייט.
אמן ואמן ואמן.

---

53) ב א ש ו י ד ל ע ך — בעפֿוירעש. אן אויסדרוק, וועלכן מיר קענען גרויליעך ניצן נאָך היינט.

54) ש פּ ע ט (פאפּעט), איז די שטאָט אין ערעץ-ויסראָעל, וואָס היוסט אף העברעוש צפת. עס איז אָבער כּארַאקטעריסטיש, אז אלע ייִדישע שרייבער פֿון דער עלטערער צייט, וואָס דערמאָנען דיְ שטאָט (און זי וועלט דערמאָנט אפֿאך, וויל זי איז געווען דער עמעסער צענטער פֿון קאבאלע), רופֿן זי נאָט מיט אור העברעישן נאָמען, נאָר מיט דייטשישן, וועלכער נעמט זיך פֿון ארַאבּוש. אָט זיינען א פּאָר אופֿוויזן, אלין פֿון זיער פֿרומע בוכער: א) תוצאות ארץ ישראל. אמסטערדאם 1649, לעצטע זייט: „צו שפּט זיין דרויא צעהן שופֿן אונ'... צו ירושלים ע"ה..."; ב) גרשון בר' אליעזר, גילוּיות ארץ ישראל, צווויטע אופֿלאגע. פֿירט 1691, בויגן ב: „אין שפּעט זיינען זובצעהן שופֿן..." ג) סבוב קברי צדיקים, קאט' באדל' 7193, אן אנאָנים בוכּל, וואָס קען שטאמען פֿון סאף 17-טן אדער אָנהויב 18-טן י"ה. שרייבט שוין בפֿירוש: „צפת וואָרט [—ווערט] אים טייטש [!] גענענט שפּעט". א סימען, אז די טענדענץ פֿון דיְ „ייִדישע" יידן צו שאפֿן זיך איינענע נעאָגראפֿישע באצייכענונגען (וועלכע זיינען נאָך אנעוו אבסאָלוט ניט אויסגעפֿארשט געווארן) האָט זיך ניט אפֿגעשטעלט אפֿילו פֿאר דיְ „הויליקע" העברעישע נעמען.

55) דיְ אויסשפּראך איז געווען „רעכטן", מיסטאָמע נאָך מיט א נעטיע צו a פּנל' אָנמערקונג 41 אין דעם ארויסגיבּר-קאפּ 5 ב)

56) צ ו ב א ר ו י ט — צוגענעריוט.

57) מ י י ן — מער, וויְ נאָך היינט אין א טייל פֿון פּוילישן אוך אוקראיניש ייִדיש. די פֿארם האָט זיך אנטוויקלט פֿון מה"ד me מיט א נאזאָלירטן e (ę) אוף וועלכּ מיר איז באווסט, האָט זיך אין די ד י י ט ש י ש ע דיאלעקטן דיְ אנטוויקלונג אין ערנעץ ניט אפֿגערוקט ביז א בעפֿוירעשן י.

58) ז י ב ן—זעען.

59) דודאָזוקע שרייבונג מוטן א. ד"ה a ניט אונדז א ראיע אף דעם, וויְ אזוי מיר זאָלן לייענען דאָם וואָרט אין יענע פּאָלן, וווּ מ'איז

43. נייארט אונזר נאָט אליין, וואו אין מער זיין גלייכן 60):
ער נעמט פֿאר זיך דיא תפֿילה פֿון ארמה לייט זוא וואל אז פֿון
דיא רייכן.
דיא רייכּה טרייבן מיט אור נעלט אייטל לושט אונ' וריד
אונ' אכטין 61) ניט קיין ארמה לייט.
אמן ואמן ואמן.

44. האבן אונזר נביאים גישריבן אויז אירן לנד צו דיא רייכּה לייטן,
זיא זאלין ארמה לייט וואל טיילן מיט 62), דאָש זיא אך מיט
קומן ביצייטן.
ווערן זיא דיא ארמה לייט ניט וועלן הערין.
ווערן זיא אונטר וועגן אור נעלט מיט זארג ור צערן.
אמן ואמן ואמן.

45. מיינן איין טייל דייכּה לייט: זיא ווערן אין ארץ ישראל ניט
האבן צו לעבן,
ווען זיא ארמה לייט ווערן מכבד זיין אונ' ווערן צדקה געבן.
מען ווערט זיא דארט הלטן זישט דר 63) העכּיר!
זיא זאָלן נאָר ברענגין שינה קידוש בעכּיר.
אמן ואמן ואמן.

46. כיבודים ווערט מן דיא זעלבּיגן רייכּן אן טון, ווען זיא ווערן נאָך
ארץ ישראל קומן,
דיא דא האבן גוטין גיטאן אן ארמה לייט אונ' האבן זיא מיט
גינומן.
מענכה רייכּה הלטן דיא גאולה נאר ור גישט;
דיא ווערן היא פינרן אוף דען מישט 64).
אמן ואמן.

נעשרוּבן אָן א וואָקאל. דאָס אויגענע איז אויך בעטוגויע דעם וואָרט, וואָס בעט זיך דאָ צום גראָס בא אלטע און מאָדערנע דיכטער: האָרץ, ניט הערץ.

60) פשאט: נאָר אונדזער נאָט, ווער נאָך איז נענלויכן צו אים.

61) א כ ט ן דאָ ניט אויסנאנצן וויְ ביי אונדז: האָבן רעספּעקט, נאָר: לייגן אכט, אויטערעסירן זיך.

62) מ י ט ט ו י ל ן האָט ערשט אין דעם מאָדערנעם דייטש, און פֿון דאָרטן אין אונדזער ציוטונג-לאָשן, בא קומען דעם פשאט פֿון נעבן א יעדויע. פֿריער איז דער באטויט נעווען א מער קאָנקרעטער: אויסטיילן כאלאָקוס, נעבן א כייל עק, וויְ עם לערנען אונדז דיְ אופֿוויזן אין דוו"ב 6, 2422, האָט מען אויך אין דייטש נאָך נעזאָגט אין 18-טן י"ה: Almosen mitteilen.

63) דיְ פֿאָרם ז י ש ט ד ר (—זיסט דער) איז מיר ניט אינגאנצן קלאָר. האָנאָם וועגן פשאט קען דאָ ניט זיין קיין שום סאָפּאק. איך וואָלט נויטע נעווען צו קוקן דערוף וויְ אף א ניט קאָרעקט נעשרוּבענער קאָמפּא-ראטיוויש ער בילדונג (ז י ס ט ע ר ע"פ אנאלאָגיע מיט דייטש-דיאלעקטויש דעסטער אנשטאט desto פֿון ז י ס ט. אָבער דאָס איז כלויז א האש-ארץ, וואָרום איך האָב ניט אין דער מינוט קיין באוויזן, אז זיסט איז אין דער פֿונקציע בא אונדז נענוצט נעווארן.

64) מיסט.

47. וונא ווערט הימל אוני ערד אוני הוכה בערג האבן גרושה מורה,
אל דיא קרוטייאר (65) אוני ווילדה טיר ווערן דר שרעקן פר
אונזרן בורה.
ער ווערט אויף דיא רשעים שרייאן מיט גרושן של (66),
ור ואלכט ווערט אלץ דר נידר פל.
אמן ואמן ואמן.

48. ניט איינר האט זיך קענה ור ברגין אין דער זעלבינ צייטן,
הגא אונזר עלטרן הבין מלחמה גיהלטן; השם יתברך טעט ור זיא
שטרייטן.
היצונדרט ווערט עז אל זויא גין,
השם יתברך ווערט אך זעלברט מיט אונז זיין.
אמן ואמן ואמן.

49. השם יתברך הוט ור צייטן אונזר עלטרן אויף בעדג סיני דיא
תורה נעבן, קאנט אך נימנט זיין שטים הערן;
כל ישראל האטן גרושה פארכט, עז פיל אלז צו דיא ערדן.
כל ישראל רופטן (67) משה, נאטש ניטרייער קנעכט:
זאג אונז, וואז אונזר הער נאט שפרעכט.
אמן.

50. רבותי לעבן, הערט נון צו דיא פרייד וואז אונזר נביאים שרייבן;
כל ישראל ווערט דאז הערין דר קוויקט, וויא מיר שמחה ווערן
טרייבן.
השם יתברך ויל אונז אלה נעבן.
אין ניזונטהייט אונזר יאר אויז לעבן.
אמן ואמן.

51. וויא פאר צייטן אונזר עלטרן, צו פינק הונדרט יאר ווערן מיר
אלה לעבן;
דאז לאנד וואז אונז נאט פאר שפראכין האט ווערט ער אונז
ווידר נעבן.

---

65) מ׳אוז דאם לאטוינוישע ווארט creatura וואם אויב מיר ווילטן עם בוכלאל נענוצט הוינט אנשטאט באשעפענוש, ברוט, ווילטן מיר עם פארוינדישט דורך „קרעאטור". אין אונדזער עלטערער לוטערא-טור אוז אבער דאם ווארט נעקומען נוט דורעקט פון לאטוין, נאר עם אוז דורכנענאנגן דורך דער עוואנגיליע פון מיטלהויכדויטש צו פריוויהויכ-דייטש (אדער מיר קענען אויך זאנן: פון אור-יודיש צו אלט-יודיש). אוז אזוי וון פון h ū s אוז נעווארן haus פון m ū s אוז נע-ווארן maus (הויז, מויז) און אזוי וויטער, אזוי אוז אויך פון דו אויננעבוירנערטע פרעמדווערטער natur און creatur נעווארן נטוי-ער (צו לויענען natauer און קרטויאר (צו לויענען c r a t a u e r דאם צוווייטע ווארט אוז פון דער יודישער שפראך פארשוונדן נעווארן; n a t o u e r זאנט מען נאך הוינט אין א טייל פון פוילוישן יודיש, אשטוויינער אין לאדו. מיר האבן אלזו אין דעם נערעדטן יודיש אוש דרוי פארמען פון דעם ווארט: א) n a t u r ב) אלם אנאלאגוע דערצו אין א טייל פוילוישן יודיש (אוז אין אוקראוינע?) n a t i r נ) די אלטנעוסענע יודישע פארם natouer.

66) זע אויבן אנמערקונג 43.

67) זע אין ארוינפיר קאפ. 6 ג).

דאז גלייכין אוז נוט פון אונזר נאט 68),
דער הימל אוני ערד בישאפין האט.
אמן ואמן ואמן.

52. וויא ווערט דאז אין גרושה שמחה זיין אין אל אונזר גלידר!
אין ארץ ישראל ווערט אינר דען אנדרן דר קענה, שוועסטר
אוני אך ברודר;
היצונדרט ווייש אינר פון אנדרן נוט צו זאנן,
ביז מיר ווערן ור זמלט אין קורצן טאגן.
אמן ואמן ואמן.

53. אך האבן אונזר נביאים נישריבן וואז דיא ווערט מער נישעהן.
השם יתברך ווערט אך גרושה וואונדר טאן, דז ווערן מיר בלד
זעהן.
אין מצרים הוט השם יתברך אן זיא נקמת ניטון,
א׳ (69) זיא אונז וואלטן לידינ לאן.
אמן ואמן ואמן.

54. לאזין ווערין זיא אונז באלד פרייא, השם יתברך ויל עז האבין;
דיא מצרים וואלטין אונזר עלטרן אך נוט לידינ לאן, זיא מוסטין
הקין אוני גראבן.
וויא אין אונזר גאט אין גרושר הער,
מאכט זיא ור טרינקן אין טיפן מער.
אמן ואמן ואמן.

55. פון ערשטין 70) ליס 71) נאט הסראה טאן דען מלך פון מצרים,
ער זאלט ישראל לידינ לאן אדר ער ווערט הבין ביזה חליים 72).
נאט מאכט אים זיין הערץ נאר שווער,
אין ויל אייך פון אים שרייבן מער.
אמן ואמן ואמן.

56. טראכטין טעט פרעה אוני אל זיין קנעכט, וויא זיא אונזרה
ברידר וואלטין פלאנין —
נאט נאב אין ווידר אין ביזה ציט, מיט צהן מכות נישלאנין.
אל דיא רשעים זאל עש אל זויא גין,
דיא אויף אונז צו בין שטין.
אמן ואמן ואמן.

57. ויל אין אייך היצונדרט שרייבן מער פון אונזר מלך הויך
גיבארין,
אויף אין הבין מיר נאר לאנג גיוואוארט, פיל מענכה יאר אוני טאגין,
אונז צו ברענגין אין דאז הייליג לנד;
נאט העלף מיט זיינה רעכט הנטז!
אמן ואמן ואמן.

---

68) פשאט: צו אונדזער גאט אוז נוטא קיין גליכן.

69) א י י — אייזער (פגל׳ דאם דויטאלקטוישע: א י ז נ ע כ ט).

70 פ ו ן ע ר ש ט ן — צום אנהויב, קוידעמקאל.

71) ל י ס — אימפערפעקט; האט נעלאזן.

72) ח ל י — קרענק.

58. יהודים דאָ אין ארץ ישראל זיין, דאָ האבין אונז גישריבן אויז
אירה לנדין
צו אונזר ברידר איבר אל וואו יהודים זיין פֿאר הנדין:
אליהו הנביא איז גנין צו ביריט.
וויא טרייבן זי איין גרושה ורייד!
אמן ואמן ואמן.

59. סרים אונ׳ דוקסים 73) אין אירן לנד, דאָ הבין צו גיזעהן,
וואו אונזרין מלך שבתי פֿר נישם זיין גישעהן:
אין איין גרוש פֿייאר שטעלט זיך דר ורומר מאן,
דאז הוט אים נאר קיין שאדין גיטאן.
אמן ואמן ואמן.

60. קומן 74) זיין צו לאפֿין פֿאלק אז זנד אין מער דיא וואונדר צו
גיזעהן,
מיט אונזרין מלך שבתי צבי וואז נישם זיין גישעהן;
האבין נשריאן גרוש אונ׳ קליין:
„דז מוז גיווייש משיח זיין!"
אמן ואמן ואמן.

60. לובין טעטין זיא אונזרין נאט איבר אל אין אל אין אל דיא לנדן;
זיא שריאן 75): „איבר דען יודן נאט איז קיינר מער פֿאר הנדין!
ווען יהודים טואן פֿלייסיג איר גיבעט,
זיא האבין וואז איר הרץ ביגערט".
אמן ואמן ואמן.

62. מאנט אייך גון זעלבר, ליבה ברידר מיין, נעמט אייך פֿיין צו
הרצין;
דאז גלות איז אונז מעלטיג 76) שווער, מיר ליידן גרושה שמרצין;
נאָט זאל אונז באלד אויז דען גלות לאזין,
מיר זאלין הערין אליה שופֿר בלאזין.
אמן ואמן ואמן.

63. קומט הער, איר ליבן ברידר מיין, מיר וועלן אן קיין צרות
גידענקין.
דיא טירקן וועלן זיין אונזר קנעכט, זיא ווערן אונז דיא גלעזר
שוועקין.
מיר ווערין אינר אויף דען אנדרן ווינקן,
אין גיזונדהייט מלך שבתי צבי איינש טרינקן.
אמן ואמן ואמן.

64. קיין מלאכה ווערין מיר ניט טאן. נייארט 77) לערנין תורה;
נאָט וועט אונז בהיטן אלי נאר, מיר ווערין האבן קיין מורה.
פֿיל ווערין ביקענה, דאז אונזר נאָט
הימל אונ׳ ערד בישאפֿן הוט.
אמן ואמן ואמן.

65. פֿרייד אונ׳ אייטל הרצלכקייט מיט שלן אויז דר מאסין 78).
דען זכות פֿון אונזרה עלטרין האבין מיר גינאסין.
לובט נאט מיט פֿאלכצום קייט,
וויל ער האָט אונז געבין אין זעלכה צייט.
אמן ואמן ואמן.

66. רירט אייך, ארמה, קרנקה לייט! איר ווערט דר ליוט פֿון אייארה
שמרצין;
לויבט נאָט מיט גרושר פֿרייד אונ׳ מיט גנצין הרצין.
אונזר נאָט איז פֿוליר דר ברמיקייט,
זיינה קינדר ישראל האָט ער דר פֿרייאט.
אמן ואמן ואמן.

67. אין ירושלים ווערין מיר קומן בלד אונזר צו אנטפֿנגין 79).
וויא פֿיל הונדרט יאר האבין מיר גיהאפֿט! דיא צייט טוט אונז
פאר לאנגין.
וויל אונז השם יתברך האט לאזין דר לעבין,
וועלין מיר אים אין ברוך הבא געבין.
אמן ואמן ואמן.

68. גיט רייאר נאָט, מיר וועלין דיך לויבן זער, וויל דוא אונז האשט
גיגעבן —
מיר האבין צו דיר נאר לנג גיהופֿט — זעלכה פֿרייד צו דר לעבין.
מיר הבין גלינטן מענכה 80) שטרוף,
פֿור זאמל אונז אז דא פֿור שפֿרייטה שאף.
אמן ואמן ואמן.

---

73) דוקם — פֿירשט, פֿון לאט׳ d û x עם אין טאקע ניטא קיין שום גרונט צו שרייבן דאָם וואָרט „דוכם" אוּן „דוכום" אוּן שוין בעפֿיירעש א גרויז.

74) פֿנל׳ ארוינפֿיר קאפּ. 6 ה).

75) שרין — אימפֿערפעקט; זיי האָבן געשריען.

76) מעכטיק — דאָ מיטן פֿשאט זייער, שטאַרק גרויליך, וויַ נאָך היינט טויטמאָל אין דער דייטשישער פֿאלקשפּראַך.

77) נייארט וועט אין דער עלטערער שפּראַך געניצט ניט בלויז אין דער קאָמבינאַציע „ניט נאָר.... נייערט...." וויַ מען האָט דאָס געפֿרוווט מיט ערפֿאָלג רעסטאַוורירן אינצט, נאָר בזכלאל מיטן פֿשאט: נאָר בלויז.

78) אוים דער מאסן — אינבר דער מאָם.

79) אנטפֿאנגען — דיַ עלטערע אוּן קאָרעקטערע פֿאָרם פֿונעם צייטווארט, וואָם מוז גילטן בוי אונדז אויך, אויב מיר קענען זיך אָן דעם וואָרט ניט באגיין. דער פֿשאט: אנט-פֿאנגען, פֿאנגען יענעם אנט-קעגן גייענדיק, צוגעמען. דיַ בילדונג „עמפֿאנגען" וואָם אונדזערע צייט-טונג-מעווינים האבן אויסגעבארנט פֿון דייטש, איז דער רעזולטאט פֿון א קלאנגען-אסוימלאציע, וואם איז אין יודיש לאוו-דאווקע. דיַ פֿאָרם „אנט-פֿאנגען" האבן מיר אָפֿט אין דער עלטערער ליטעראטור, אזוי אָפֿט, אז עם לוינט ניט צו ברענגען קיין בוישפּילן.

80) מענג-מאנגע. דיַ פֿאָרם מיטן אויבערקלאנג איז אָפֿט אין אונדזער עלטערער ליטעראטור, אויך אין דייטשישער דיאלעקטן.

69. האבין מיר נון גינאסין דען גרושין זכות פֿון אונזר עלטרין דיא ורימה,
דז מיר האבין דר לעבט אין אונזר יאר, דז משיח אין גיקומה!
זייט פֿרייליך, ליבה ברידר מיין,
דיא שמחה קענט 81) ניט גרעשר זיין.
אמן ואמן ואמן.

78. ריישט אייך צו 82), אל איר ליבן לייט, השם יתברך ווילֿ אונז
ארין ישראל דאז הויך גילובטה לאנד [נעבן] 83),
מיר זאלין דארט אין פֿריידן לעבין.
דארט וועלין מיר אונזר לושט 84) מיט פֿריידן בישן 85),
צו אונז וועלט מילך אוני הוניג פֿלייסן.
אמן ואמן ואמן.

71. יהודים בלינדה, לאמה, קרנקה לייט וועלט נאָט מאַכן גינעזן,
נאָט וועלט העלפֿין אל דיא לייט דיא קרנק זיינה גיזוענזין.

בטריפטה 86) האַרצין וועלן פֿרילינך זיין,
דאז ביסדוא מאכטיג אליין.
אמן ואמן ואמן.

72. רבותים לעבן, הערט מיר צו, איך ווילֿ אייך דען שרייבר נעבין צו קענה:
ער הייסט יעקב טויסק פֿון פראג. איין זוא טוט ער זיך נענה.
דז ליד האָט ער נאר שין גימכט.
ערשט דז אלף בית. אוני נאָך זיין חתימה אויז גיטראַכט.
אמן ואמן ואמן.

73. הערט צו, איר ליבן ברידר מיין, טוט אייך וואול צו ברייטן,
דז מיר בלד נאָך ירושלים קומן אינטליבר ביציטן.
דאז וועלט גישעהן אין דיזן יאר.
אמן, עז זאל וועלן ווער.
אמן ואמן ואמן.

דז ליד האָט איין ענד, השם יתברך שיק
אונש אין ארין ישראל אניין ביהענד.

שבתי צבי „מעדאל״ (לעערעך פֿון 1665-טן יאָר)
דירֿאזיקע „מעדאל״ (געמאכט פֿון קופֿער), וועלכע מיר ברענגען דאָ עטוואָס פֿאַרגרעסערט. געפינט זיך אין ייראפֿ-טייל פֿון וויסרוסלענדישן מעלוכע-מוזיי (מינסק) *).

81) קענט קאניונקטיוו: וואָלט נעקענט.
82) צוריסטין זיך — מיכזין זיין זיך.
83) דאָס וואָרט נעבן פֿעלט אין טעקסטן; אָבער עס איז אבסאָלוט קלאָר, אז עס דאַרף דאָ שטיין.
84) און 85) לושט-לוסט. דאָס צייטוואָרט „בוסן״ (נה״ד büssen) איז אין היינטיקן ייִדיש נוטא. און אין דער עלטערער שפּראַך האָט עס נוט דעם פּשאַט, וואָס היינט אין דײַטש. דער ערשטער פּשאַט דערפֿון איז „נאַנץ מאַכן״, און בענויניוע צום זונדיקער האָט עס פֿונקט דעם אויסגענעם נעפֿול-אינהאַלט וויִ דאָס ייִדישע מעמאַקן זיין, געפֿונען אַ טויקן, דערפֿון אַנטוויקלט זיך אַ פּשאַט: „היילן״, פֿאַרטרייבן (הונגער, דאָרשט) און אויך אַ וועגדונג seine Lust büssen וואָס איז אין דער עלטערער דייטשישער שפּראַך, און נאָך בוז נעטט, נעווען זייער באַליבט: שטולן, באַפֿרידיקן. אַזוי: דאָרט וועלן מיר אונדזער לוסט מיט פֿרייד בוסן — דאָרט וועלן מיר זיך אָנפֿרייען וויִ ס׳נעהער צו זיין.
86) באַטריבטע.

*) דיִ מעדאַל וועלט געבראכט אויך אין בוך: „Сборник снимков с предметов древности, находящихся в частных руках“. Выпуск I Киев 1891. אף איין זייט פֿון „מעדאַל״—שבתי צבי (רעליעף) מיטן וואָרט „כשר״, אף דער צווייטער זייט—דיִ אופֿשריפֿט: „לא יהיה לך אלהים אחרים על פני״

אינסטיטוט פֿאר ווייסרוסלענדישע קולטור — ייִדישע אָפּטיילונג.
Інстытут Беларускае культуры — Яўрэйскі Аддзел.

מאקס עריק.

בלעטלעך צו דער געשיכטע פון דער עלטערער יידישער ליטעראטור און קולטור.

I.

דער „בראנטשפּיגל"—די ענציקלאפּעדיע פון דער יידישער פרוי אין XVII יאָרהונדערט.

1. מוסער־סבֿאָרים — דאָס איז האַלב־רעליגיעזע ליטעראַטור; זייער ציל איז אַ רעליגיעזער, זייער טענדענץ — אַ קלעריקאַלע, אָבער דער מאַטעריאַל, מיט וועלכן זיי אָפּעריִרן, דער אָביעקט פֿון זייערע אָנשטרענגונגען איז דאָס מאָנטעניעלע רעאַלע און אַקשאָנעסדיק־וועלטלעכע לעבן. אין די שפּאַלטן פֿון דעם צוריטלטן רעליגיעזן שטייגער באַווייזט זיך דאָס מוסער־וואָרט; ס׳האָפּט, אז ס׳וועט דיסציפּלינירן דאָס לעבן, ס׳באַמערקט ניט, וויִ ס׳גייט אליין אין כּיידער, פּאַסט זיך צו לאַנגזאַמ־קאָנסערוואַטיוו, אוּן דער בלויז בלייבט נאָך טאָמיד דראָענדיק, די שפּאַלט — נאָך טאָמיד געפֿערלעך. צוליב דעם — די געוואַלטיקע באַדייטונג פֿון די מוסער־סבֿאָרים פֿאַר דעם קולטור־היסטאָריקער: ניט נאָר זיי גיבן אַ שלאַפֿ פּראָטים צום אינעוויניקסטן פֿאַרציִטיקן יידישן לעבן, ניט נאָר קאָן דאָס דערפֿאָרענע אויג אַפֿן יעסאָד פֿון די מוסער־סבֿאָרים אויסמאָלן אַ סטאַטיש — פֿאַרגליווערטן „אַנטעריער" פֿון דעם לעבן פֿון אַמאָליקע דורעס, — זיי גיבן אויך שטריכן צו דער דינאַמיק, צו די באַוועגונגען אין דער פסיכיק אין נייסטיקן לעבן פֿון אונדזערע פֿאָלקמאַסן. אוּן וויכטיקער זיינען אף דעם נעבעט נראד די י י ד י ש ט י י ש ע מוסער־סבֿאָרים; די העברעישע זיינען מער אַבסטראַקט, מער טעאָרעטיש, מער אָפּגעריסן פֿונם לעבן, — די יידישע דאַקעגן זיינען ס׳ראָוו אָנגעשטעלט אַף קאָנקרעטע פּראָבלעמען, רעאַלע אוּן טאָג־טעגלעכע פֿראַגן, זיינען אינטימער, מעמיילע אויך וויניקער פֿאַרדרוסט. זיינען גוטמוטיקער, קלייניגלעכער, בארייִדעוודיקער — מיט איין וואָרט, ערדישער. אָבער אויך שפּראַכלעך שטעלן פֿאָר די יידישע מוסער־סבֿאָרים א גרויסן ווערט: צוליב פֿאַרשטענדלעכע טאַימים איז זייער שפּראַך פֿאָלקסטימלעך, אָן אַ שיר נאַטירלעכער פֿון דער נעקונצלטער „ליטעראַטור־שפּראַך" פֿון אונדזערע ראָמאַנען אין דערוואַלבּיקער צייט. די גרויסע יאָרהונדערטער פֿון דעם יידישן מוסער־סייפֿער זיינען דער XVI אוּן XVII י.ה. — מער דער זיבנצנטער, וויִ דער זעכצנטער,

ס׳איז די קלאַסישע צייט פֿון דעם אַלטיידישן מוסער־סייפֿער, אָן וויִל אין דעם פּעריאָד וועלן נעשאַפֿן די גרויסע אָריגינעלע יידישע מוסער־ענציקלאָפּעדיעס, — דער „בראַנטשפּיגל" אוּן דער „לב טוב"; אי לויט דער קאַמוסדיקער גרויס פֿון דער מוסער־סבֿאָרים־פֿראַדוקציע; אי לויט דער פֿאַרצווייגטקייט פֿון דערדאָזיקער ליטעראַטור: ס׳דרוקן זיך אָן אַ שיר קלייניקע, ביליקע מוסער־ביכלעך פֿאַר דער אָרעמערער פֿרוי אוּן גלייכצייטיק גרויסע, שוועריקע בענדער; מוסער־סבֿאָרים בלויז פֿאַר פֿרויען, מוסער־סבֿאָרים בלויז פֿאַר מענער אוּן ענדלעך פֿאַר ביידע געשלעכטער; מוסער־סבֿאָרים, וואָס בהאַנדלען בלויז א פּאָר פֿראַגן, א שטייגער די חנ"ה־פֿרויען מיצוועם (חלה, נידה, הדלקת הנר), אוּן מוסער־סבֿאָרים, וואָס זיינען עכטע ענציקלאָפּעדיעס, וואָס נעמען ארוּם קימאַט אלע פֿראַגן אוּן זאָרגן פֿון אַ פֿאַרציִטיקער יידישער פֿרוי. אָט אזא מין „ענציקלאָפּעדיע" איז נעווידמעט דער איצטיקער ארטיקל — דעם „בראַנטשפּיגל", וואָס האָט געווּלטיקט איבער דער יידישער פֿרוי אין מעשעך פֿון דעם גאַנצן XVII יאָרהונדערט.

2. דער מעכאַבער פֿונם „בראַנטשפּיגל" איז ר׳ משה הענוכ (ד. ה. בן הענוך) ירושלמי אלטשולער פֿון פּראָג. אין דער רעשימע פֿון פּראָגער יידן פֿון יאָר 1546 איז פֿאַראַן א הענוך „פֿון דער אלטער שול", פֿון זיינע קינדער גייט אַפֿן ערשטן אָרט מוישע — ס׳איז מינא־סטאַם דער שפּעטערדיקער מעכאַבער פֿונם „בראַנטשפּיגל", מוישע הענוכ אלטשולער. 1546 האָט אלוֹאָ אונדזער מעכאַבער שוין געלעבט, 1610 האָט ער נאָך געלעבט, וויִ ס׳איז צו זען פֿון דעם שארבלאַט פֿון דער פּ ר א ג ע ר אויסגאַבע פֿונם „בראַנטשפּיגל", 1610. געשטאַרבן איז ער לויט וואַלפֿן 1643, וואָלפֿס דאַטע איז אלוֹאָ נישט וואַרשיינלעך. זיין זון, חנוך בן משה אַלטשולער, האָט פֿאַרפֿאַסט א פֿאַמיליען־מעגילע אַפֿן טאָג 22 טבת, „פּורי הקלעים", וווּ ער באַשרייבט דן אומרוען אין פּראג אין יאָר 1620 — 1622 (זע שטיינשניידער, געשיכטס־ליטעראַטור, 144). געשטאַרבן איז דערדאָזיקער זון אין יאָר 1633 (זע „גל עד").

3. דער „בראַנטשפּיגל" איז אַן אָריגינאַל־ווערק; קיין שום ה ע ב ר ע י ש ע אויסגאַבע פֿראַג 1572 האָט ניט עקזיסטירט;

ס׳איז בלויז אַ סוואַרע פֿון ביבליאָגראַפֿן, וואָס קיקן דורך אויבנופֿיק דיַ פֿאַרצייכנטע ביכער. וואַרום אין צווייטן פּייַערק, וווּ ס׳ווערט אַרגומענטירט, פֿאַרוואָס דער סייפֿער איז יידיש געשריבן, וועלט אַלס דרימער ארגומענט געזאָגט, אז מען דאַרף אָנהויבן פֿון קליינע זאַכן, ביַדיי דערנאָך קומען צו גרויסע, אין דאַן ווערט וועלט געזאָגט: „אזו היב איך אָן מיט טייטש אוני׳ דיַ אַלטו וואוֹ קענדיג מכּין זולן דען מאַנין אין לישון הקודש". מוישע הענעכש האָט אַלזוֹ זיין וועלק לעכאַטלילע גע־ שריבן יידיש; ער האָט איבערגעלאָזן, אנדערע, אלטע, וואילקענער, עס אִיבערצוזעצן אין העברעיש. כ׳צוויפֿל אָבער, צו איז אויך שפּעטער דער „בראַנטשפּינגל" דערשינען אין אַ העברעישער איבערזעצונג. וואָ־ רום ער איז נעשריבן ספּעציעל פֿאַר פֿרויען; אַפֿילע מיצוועם אוֹן דינים, וואָס רירן אָן דעם מאַן ניט וויניקער וויַ די פֿרוי, ווערן בהאַנדלט אויס־ שליסלעך פֿונם שטאַנדפּונקט פֿון דער פֿרוי. פֿאַרן מאַן האָט אַלזוֹ דער „בראַנטשפּינגל" קיין שום אינטערעס ניט פֿאַרגעשטעלט; די פֿרויען האָבן אָבער, מיט קליינע אויסנאַמען, העברעישע ספֿאָרים ניט גע־ לייענט. גלִיקל האמעל (1675 — 1724) איז געבאָרן געוואָרן אין אַ כאַשעווער אוֹן מעיכּלעסדיקער פֿאַמיליע; זי איז נעגאַנגען אין כּיידער; אירע זיכרונעס ווימלען פֿון העברעישע ווערטער, זאַצן אוֹן ציטאַטן; אוֹן דאָך באַשטייט א גרויסער סאַפֿעק, צו זי האָט נעלייענט העברעישע ספֿאָרים אין אָרינגינאַל, צו האָט זי ניט צו פֿאַרדאַנקען איר גרויסן העברעישן אויצער דיַ י י ד י ש ־ ט י י ט ש ע מוסער־ספֿאָרים אוֹן איר פֿראַכטפֿולן, לעבעדיקן זיקאָרן.

דיַ ערשטע צוואַנציג יאָר נאָך דרוק־אויסגאַבע פֿונם „בראַנט־ שפּינגל" איז דערשינען אין באַזעץ אין יאָר 1602; דיַ צווייטע אין פֿראג — 1610; דיַ דריטע האַנוי — 1626, דאַן פֿראַנק־ פֿורט־מאין — 1676 אוֹן 1706 א. א. ו. דאָס בוך האָט אין שפּעטער־ דיקע אויסגאַבן אַ העברעישן אוֹן יידיש־טייטשן טיטל: „מראה השורפת הנקראת בלשון אשפנז בראַנטשפּינגל". אַ יידיש־טייטשע דרוק־אויסגאַבע פֿאַר 1602 איז ניט אויסגעשלאָסן.

4. דער עקזעמפּליאַר, וועלכן איך נוץ, איז פֿון דער פֿראַנער אויסגאַבע 1610, וועלכע איז נאָך דערשינען פֿאַרן לעבן פֿונם מעכ־ בער, אין זיין געבורטשטאָט. דאָס שאַרבלאַט:

„ספֿר ברנט שפּינגל. איר פֿרומא לייט קומט הער, אוני׳ קיפֿט מיינה אונטר וויזונג אוני׳ לער. די איז אזו נוט אוני׳ עבין. אוני׳ ברענט דען מענשין צוא איבינן לעבן. אים גן עדן צו זיַצן מיט גראָשן וריידן. עז זיי מאַנן וויבר אודר מיידן. ווער זיך נייארט ויל דר נאָך האַלטן. אויך אויף דער וועלט וועלט ער אַלטן.

דאָו דוא האָט מחבר גיוועזן החבר ר׳ משה איש ירושלמי הנקרא בפי כל ר׳ משה הענוכש. תחת ממשלת אדוננו הקיסר רודלפֿס. נדפּס פה ק״ק פּראָג. ע״י גרשם בן מהה״ר בצלאל כ״ץ וצ״ל מחוקק״.

צוּם סאָף פֿון בוך וועלט נעזאָגט, אז ס׳איז פֿאַרענדיקט געוואָרן ניין טעג אין אָדר של״ם לפ״ק, וואָס ניט דיַ דאָטע 1610. — צוערשט קומט אַ קורצע העברעישע האַקדאָמע מיטן אָנהויב: נרסינן במסכת ערובין, — דאַן א יידישע האַקדאָמע וועגן דעם נאָמען פֿון דעם בוך; דאַן דער ערשטער פּייַרעק וועגן דעם נוצן פֿונם בוך; דער צווייטער וועגן דעם, פֿאַרוואָס דער מעכאַבער האָט זיך „הערפֿארנעמען"; דאַן דער „וואַרום אַך עש טויטש מך"; דאַן נייען דיַ איינגעלעגט אויסלייגנדיקע פּראָקים. צוזאַמען איז אָן דער האַקדאָמע 76 פּראָקים, מאַנכּע קורצע, מאַנכּע נאָר גרויסע. צום סאָף סייפֿער קומען קורצע סימא־ נים צום אינהאַלט פֿון יעדן קאַפּיטל, אָבּט פֿאַרגרייזט; אויך דיַ נומע־ רַאציע פֿון דיַ פּראָקים אין דעם סייפֿער גופֿע איז שטאַרק פֿאַרגרייזט.

דער שאַרבלאַט פֿון דער האַנויער אויסגאַבע 1626 שטימט מיט דער פּראַגער וואָרט אין וואָרט.—דיַ פּראַגער אויסגאַבע איז קוואַרט־ פֿאָרמאַט, 18×17 צענטימעטער.

5. דער „בראַנטשפּינגל" איז גיך פּאָפּולער געוואָרן, ער איז דער־ שינען אין אַ ריי אויסגאַבן, ס׳האָבן זיך דערצוגין אף אים דוירעם יידישע פֿרויען — צוויַשן זיי גלִיקל האמעל — ער האָט אַרויסגערופֿן א ריי נאָכמאַכונגען, פֿאַרשיידענע „שפּינגלען", וויַ צ. ב. אולמא זעלִיגמאַנס „צוֹפֿטשפּינגל" (פּראג 1610). דיַ „משלי הכּמים", א באַארבעטונג מיט צוגאבן פֿונם „תחכמוני" (44 קאַפּיטל), ארויסגענעבן אַסאַך פֿרייער פֿאַרן „בראַנטשפּינגל", שוין אין יאָר 1566 אין וועניציע, האָבן שפּעטער באַקומען דעם נאָמען „קליין בראַנטשפּינגל". אינם XVII יאָרהונדערט האָט דער „בראַנטשפּינגל" בלויז איין ערנסטן קאָנקורענט: דאָס איז דער „לב טוב" פֿון ר׳ יצחק בן אליקום פֿון פּויזן.

וויַל מען אָפּשאַצן וויַ געהעריק דיַ באדייטונג פֿונם „בראַנט־ שפּינגל", מוז מען אים פֿאַרגלייכן מיט אַנדערע פּאָפּולערע יידיש־טייטשע מוסער־ספֿאָרים. דיַ קרוין פֿון דער מוסער־ליטעראַטור איז ר׳ בחיי׳ס „חובת הלבבות"; זיין שוועגונג איז אָבער צו טיף, זיין פֿלוג צו הויך, זיין אינהאַלט צו אַבסטראַקט פֿאַרן ניוואָ פֿון דער דעמאָלטיקער יידישער פֿרוי. ס׳איז נים קיין ווונדער, וואָס ער איז שפּעט אויפֿגעוועצט געוואָרן אין יידיש, ערשט אָנהויב XVIII יאָרהונדערט (אַמסטערדאַם 1716). איבערן XVI י״ה נעוועלטיקט דער „ספֿר מידות"; וואַרשיינלעך איז עס אַן אויפֿערזעצונג פֿון העברעיש — נעשריבן פֿאַרן מאַן אוֹן פֿאַר דער פֿרוי, קורסירט ער אין העברעישע אוֹן יידישע ווערסיעס. זיין באַטראַ־ טונג איז גיכער אן אַלגעמיין־עטישע, צוויַשן אים אוֹן דער לעזערין שטייט נאָך א שאַרפֿע מעכיצע, ס׳איז אַ סייפֿער, צו וועלכן דיַ פֿרוי קוקט מער אַרוף, וויַ אַרויַן. אינמיטן XVI י״ה דערשינט דאָס „שיין פֿרויאן בוכליין" („סדר מצות נשים"), ס׳איז אָבער א קליין ביכל, וואָס ברענגט בלויז אן אויסשניט פֿונם פֿרויען־לעבן, אוֹן רעט אַרוּם נאָר דיַ ספּעציפֿישע פֿרויען־מיצוועם. 1590 דערשיינט אין פּראָג דער „סם חיים" פֿון אַברהם אַשכנזי אפּטיקר פֿון וולאַדימיר — וואָלִין, געשריבן העברעיש אוֹן יידיש — דיַ מוסער־פֿראַגן וועלן דאָ באַהאַנדלט פֿונם שטאַנדפּונקט פֿון דיַ מאַנסביליישע פֿלִיכטן, פֿונם ראָוו, פֿונם יעשיוועבאָבער, פֿונם באַלע־ באָם. פּאָפּולער איז געווען אין XVIII יאָרהונדערט דער „שמחת הנפש" פֿון אלחנן הענדל בן וואָלף קורלאַנד; דער „שמחת הנפש" איז אָבער פֿאַרפֿלייצט פֿון מאַסעס־אוֹן מעשׂאָלִים־שטאָף, אין וועלכע ס׳פֿאַרלירט זיך זיין מוסער־עלעמענט אוֹן ווערט אַראָפּגעשטופּט אַפֿ צוויטן פּלאַן; דעם „בראַנטשפּינגל" צייכנט אויס לענאבע אים זיין גרויסער ערנסט אוֹן וואָגיקייט. בלויז מיט איין ווערק טיילט דער „בראַנטשפּינגל" די הערשאַפֿט איבערן האַרץ אוֹן העליניזען געפֿיל פֿון דער יידישער פֿרוי אין XVII יאָרהונדערט: ס׳איז דער „לב טוב", אוֹן ס׳איז ניט קיין ווונדער, וואָס גלִיקל האמעל דערמאָנט ביידע ספֿאָרים בנשימה אחת. אָבער דער „לב טוב" איז נעשריבן פֿאַר מענער אוֹן פֿרויען, בייַם דער „בראַנטשפּינגל" איז אַ פֿרויען־זאַך.

מיר האָבן נעפֿרוווט פֿאַרציילענען, וואָס עס פֿאַרמאָגן ניט אַנדערע, אין יידיש נעשריבענע מוסער־סאָפֿערים, אוּן ס׳איז איצט לייכט אויס־צוטיילן דיַ גרויסע, פּאָזיטיווע מאַלעס פֿונם „בראַנטשפֿינגל", — זייַ וועלן זיך אויסדריקן אין פֿאָלגנדיקע פֿינף סימאָנים: ערשטנס, דער „בראַנטשפֿינגל" איז לעכטיקע נעשריבן פֿאַר דער פֿרוי, נאָר פֿאַר אירן; ער קיריצט קאַפּיטלעך, וואָס האָבן פֿאַר אים אַ קנאַפּן וועדט, אוּן רעט ארום באריכטן די עכטע־וויבערישע נעביטן, די פֿראָבלעמען פֿון וויבערישע צניעות, פֿונם נעשלעכט־לעבן אין בריסטן זיך פֿון וואָרט, פֿון נעשלעכט־היניינען, פֿון נידע, — פֿון קינדער־דערציונג, פֿון הויז־האַלטונג. ס׳איז כּאַראַקטעריסטיש, אַז ער האַקט אָפֿ דיַ אייצעס וועגן דער דערציונג פֿון יינגלעך מיטן מאָמענט, וועו זיי נייען צוועק אין כּיידער — וואָרום מעמיילע נייען זיי דאָן אַרויס פֿון דעם רעשוּם פֿון דער פֿרוי, אוּן דער „בראַנטשפֿינגל" איז אַ פֿרויענבוך. צוויי טנס, מעמיילע איז דער „בראַנטשפֿינגל" נעשריבן לעכּאַט־כּיילע יידיש, אוּן בלויז יידיש, אָן אַ ביינעלייגטן העברעישן טעקסט. דריטנס, דער „בראַנטשפֿינגל" איז אויך געמישט פֿיינטלעך, אָבער ניט וועלט־פֿרעמד בוך, אוּן ס׳ציינט אים אויס זייַן פּראַקטישער נייס. אַנדערש וויַ אין אייניקע אנדערע מוסער־סאָפֿערים, איז דער אַלעמיינער עטישער זאַץ בּאַ אים בלויז אַ שפּרונגברעט, אַן אויסנאַנג־פּונקט פֿאַר דעטאַיליזירטע, קאָנקרעטע לעבן־באַטראַכטונגען אוּן לעבן־אייצעס. דער מעכּאַבער איז נעווען אַ טיפּ פֿון אַ בעסערן פֿאָלקמענטש; ער איז וויַיט נעווען פֿון פּיקפֿיליסטיש־ראַבאַניישער וועלט־פֿרעמדקייט; ער איז נעווען נעמאָן אין דער פּראַנצ קעהילע, אוּן זייַן בוך איז ניט סטאַם אַ רעליגיעז בוך, נאָר אַ סיפֿער פֿון רעליגיעזער פּאָליטיק, וואָס שטרעבט אויסטוישן די איינענע אייזערנע עמעס אַפֿן קליינעלט פֿון מאָנ־טענ־לעכע דאַיגעס אוּן זאָרגן. ער האָט אַ שארף אויג פֿאַר אַלץ, וואָס טוט זיך אַרום אים; ער קען זייַן אַוּדיטאָריע; צוויישן אים אוּן זייַן פּובליקום עקזיסטירט קיין שום מעכּיצע ניט; ער פֿאַרוּפֿט זיך אָפֿט אַף אַלטע מענטשן אוּן אַף מינהאָגים פֿון אַלטע וויבער; ער לייגט דירעקט אריין אין מויל פֿון דער פֿרוי דיַ וועדטער, מיט וועלכע זיַ זאָל זיך אין פֿאַר־שיידענע פֿאַלן וועגדן צום מאָן, צו פֿרעמדע, באקאַנטע. ער האָט ליב דעם פּראָט, אוּן יעדע קלייניקייט שיינט אים זייַן וויכטיק אוּן כּאָשעוו; ער שרייבט אַזוי נאָניץ ערנסט אַ קאַפּיטל, וויַ מען זאָל זיצן אין בייס־אַקיסע, ער קען דעם קויעך פֿון ליבע; ער דערציילט בּאַ אַ נעלענהייט דיַ מאַיסע פֿון חולדה וכּור; ער קען אויך דיַ סעקסואַלע פּערווערסיטעטן, אוּן ער טאַדלט דיַ לעסבישע ליבע. אין גרויסער ערנסטקייט פֿאַרפֿאַסט ער אַ קאַפּיטל (ל״ח), וואָס „בישייט, וועו זיא זיך לינן, וויא זיא צוויכטיג זולן זיין אין בעט". ער האָט זיין סיסטעם פֿון דערציונג, אוּן טיילט אָפֿ דיַ דערציונג פֿונם יינגל פֿון דער דערציונג פֿון דער פֿרוי. פֿון דעם איז שוין קלאָר דער ערטער סיַמען: דיַ ענ־צ יקלאָפּעדישקייט פֿונם „בראַנטשפֿינגל". ס׳איז אַ האַנטבוך, וואָס נעמט ארום קימאַט אַלע פֿאַלן פֿונם איינפֿאַכן לעבן פֿון דער דעמאָקראַטישער יידישער נשמה; וואָס רעט, וויַ מען דאַרף מע־סאַמייעך זיך כּאָטש־קאַלע, אוּן וויַ מען דאַרף טריסטן אַוויילים, וואָס דאַרף מען טאָן, וועו דער מאַן שפּילט אין קאָרטן, אוּן וויַ דאַרף מען אופֿנעמען נעמט; וויַ זיין באַם טיש אוּן וויַ זיך פֿארהאַלטן אין שוּל; וויַ באַהאַנדלען דיַ דינסט־מיידל, אוּן וויַ זאַלצן פֿלייש. נעמט מען נאָך אין אַכט דיַ פֿינפֿטע מאַלע פֿונם „בראַנטשפֿינגל" — זיין פּראַקטישע קאָנסטרוקציע, וואָס ניט צוערשט דעם אַלגעמיינעם זאַץ מיט נעהעריקע צימטאַטן אוּן מעשׂאָלים, פֿאַרלירט זיך אָבער ניט אין קלאַל אוּן שטעלט אוף א גלייכבאַרעכטיקטן פּראַקטישן קאָנקרעטן טייל — דאַן ווערט אוּנדז קלאָר, אַז דער „בראַנטשפֿינגל" איז דער צענ־טראַלער קלאַסישער יידיש־טייטשער מוסער־סיפֿער.

אָבער דאָס מוז נעזאָגט ווערן: דער „בראַנטשפֿינגל" איז אַ מו־סער־סיפֿער פֿאַר דער רייַכער, פֿאַרמעגלעכער יידישער פֿרוי; נאָר זי, נאָר אירע באַדערפֿענישן אוּן אינטערעסן האָט דער מעכּאַבער אין זינען. שוין אויסערלעכע סימאָנים פֿאַראַטן עס: ס׳איז אַ גרויסע, דיקער אוּן מינעסטאַם טייערער בוך. אָבער אויך דאָס ביַלד פֿון דער יידישער שטוב, וואָס הויבט זיך אוף אין זיקאָרן נאָכּן באַקאָנען זיך מיטן בוך, אָטעמט מיט פֿאַרמעגלעכער, לעבנסזיכערער לוּפֿט; מען עסט אַפֿאַך, זאַט; מען האַלט דינסטן — צוליב דעם — אַ קאַפּיטל, וויַ זיך צו באַניין מיט דינערשאַפֿט; מען טוט זיך אָן רייך — צוליב דעם אָפֿטע וואָרענונגען קענן דעם לוקסוס; מיידלעך הייסט דער מעכּאַבער שוין פֿון קינדווייַ אָן קלייַדן רייך אוּן שיין, בייַדיי זיי זאָלן שפּעטער ווינ, וויַ נעפֿעלן צו ווערן דעם מאָן. — דיַ פֿרוי, וואָס ווערט דאָ נעשטראָפֿט אוּן נעמוסערט, איז ניט דיַ שטילע, צובראָכּענע פֿונם לעבן אוּן צאָרעם פֿרוי פֿון פֿאָלק, וואָס איר נעמיט דריקט אויס דיַ ארעמע טכּינע. פֿאַר קערט, ס׳איז ס׳ראָו אַן איישעס־כּאַיל, אַ פֿרוי, אָן ענערגישע, מיט ניין מאָל רייד, וואָס האָט אַף אַלץ אַ פֿאַרטיקן טערעץ, וואָס מישט זיך אומעטום אריין, א פֿרוי, וואָס וויַל נאָך אַ לעב טאָן (דער מעכּאַבער קלאָנט זיך צ. ב., אז מיידלעך קאָנען ניט טאַנצן צוליב דיַ עלטערע, כּאַסענענהאַטע פֿרויען, וואָס פֿאַרכּאַפּן דיַ טענץ אוּן שטופֿן זיי אָפֿ), — אַ פֿרוי אַ פּוסטע, דאָך אָן אַזעסדיקע.

6. צוערשט קומט אלזאָ דער אַלגעמיינער עטישער זאַץ, דאָן ציטאַטן, וואָס דאַרפֿן אים באַשטעטיקן, אַרויספֿירן פֿונם קאָנען, פֿון דער דערפֿאַרונג פֿון גרויסע מענטשן, פֿון דער לאָגיק אוּן לעבן־פּראַק־טיק. אזוי אַרום באַקומען זיך פֿאָלגנדיקע 6 גרופּן אַוטאָריטעטן אוּן מעקוירים פֿונם בוך: די ערשטע גרופּע זיינען די חכמים אוּן זייער אויסטייטשונג פֿונם מאַנאָך, זייער מעדרעש; די צווייטע זיינען די חכמי הקבלה, צו וועלכע דער מעכּאַבער באַציט זיך מיט אַ באַזונדערן רעספּעקט, ער ציטירט זיי אָבער אין אַן אַלגעמיינער פֿאָרם, אוּן זיינע מעקוירים אין דער גרופּע זיינען הויפּטזאַכלעך דער זוהר אוּן ספֿר חסידים; די דריטע גרופּע זיינען די חכמי המוסר, אוּן דאָ נעהערן סאי די יידישע מוסער־סיטעראַטור, וועלכע דער מעכּאַבער קאָן וויייזט אויס נוט; די פֿערטע זיינען די חכמי הפֿילוסופים, אוּן דאָס דאַרף מען מיינען די יידיש נעלערנטע פֿון דער ספֿאַרדיש־אַראַבי־שער צייט אָדער אַלגעמיינע עטישע ווערק, אשטיינער, „בן המלך והנ־זיר"; ער דערמאָנט אויך די „משלי סנדבר", „דאָ מאַן היישט דיא זיבן מיינשטר" (זע אונדזער „ווענן אַלטיידישן ראָמאַן אוּן נאָוועלע", ווארשע 1926, ז. 209 — 216). מיט דעם בינדט זיך די פֿינפֿטע נרופּע מע־קוירים, די מאסע־בקלעך אין העברעיש אוּן יידיש, וועלכע דער מעכּאַבער האָט מינעסטאַם גענוי נעקענט; די מאַיסע פֿון „חולדה וכור" ברענגט ער פֿון יידיש־טייטשער נערייטטער וועלכע, וואָס איז

צו זען פֿונם טראדיציאָנעלן ענטפֿער פֿון דעם באָבֿער וועלן דיר איידעם פֿון זיין לֵיבע: „דו גרויב אין דעם הויף. אוּן דאָ וויזליין דו דא לויפֿסט. דא האשטו צוויי עדים דרויף". אַנשטאָט מוישע הענוּשׂ טרעט אינערגעץ ניט אַרויס קיין דעם לייענען פֿון מאַיסעס אוּן ראַמאַנען (דו „זיבן מיינשטער" רעקאָמענדירט ער אַפֿילע), ער טאַדלט אָבער שארף די לֵיערער, וווּ ס'רעט זיך וועגן דער שיינקייט פֿון וויבער אוּן פֿון לֵיבשאַפֿט. דער זעקסטער מאָקער, דער ווּכערקעסטער, פֿון וועלכן ער האָט אַמייסטן געשעפֿט, איז, וויּ געזאָגט, דאָס לעבן, די דערפֿאַרונג, די באָבאַכטונג.

טראַכט מען אדורך די באַציונג פֿונם מעכאַבער צו זיינע מענ־קוירים, קומען מיר צו דער איבערציונג, אַז דער מעכאַבער האָט גרינט־לעך נעקאָנט די ראַבאָנישע ליטעראַטור, אוּן דאָך ניט אין איר פֿולער טיפֿקייט. דער הלכה'שער, טרוקענער דעדוקציע־סטיל, וואָס איז אַזוי כאַראַקטעריסטיש פֿאַרן „חובת הלבבות", אפֿילע פֿאַרן „ספר מידות", עקזיסטירט דאָ ניט, אוּן דאָס — ניט נאָר ביכדיי זיך צוצופֿאַסן צום לעזערנס־אויגעם, נאָר אויך צוליב די איינענע נעטיגע אין דער בילדונג־ריכטונג פֿונם מעכאַבער. נאָר אויבנופֿיק איז זיין יעדיע אין דער מעקו־באָלים־ליטעראַטור; ס'ראָש פֿעלט דאָ ציטאַטן, אוּן ס'קומען נעפֿלדיקע, אַלגעמיינע פֿאַרוּפֿונגען, וואָס דרינקן זיך אוים סאָפֿקאָלאָפֿ אין יענער אנשוויונג, וואָס דאָס פֿאָלק האָט וועגן דער קאַבאָלע: אַלזאָ, מאַיסעס פֿון שיידים, רוחות רעות, לילים, קישעף, — אוּן אַנטשפֿרעכדיקע דראָונגען אוּן וואָרנישן. פֿאַר די „חכמי הקבלה" האָט ר' מוישע העֿ נוּשׂ נאָר א באַוונדערן רעספֿעקט; אַלס איינע פֿון די סיבעס, וואָס האָבן אים באוואָגן אָנשרייבן זיין סיפֿער, ניט ער אָן דאָס פֿעלן אין אַנדערע „טייטשע" מוסר־ספֿרים דאָס, וואָס די „גרויסע הערן פֿון דער קאַבאָלע" האָבן געשריבן וועגן יענער וועלט אוּן דער שטראָף פֿון גהענעם. דער יראה־האקאָוועד פֿאַר דער קאַבאָלע וואַרצלט אָבער אין דער טקופֿע, אין דער פעסימיסטישער שטימונג פֿונם מעכאַבער, וואָס זעט, אַז ס'וועלט אַלץ ערנער, די זכות זיינען שוין אַזוי נעפֿאַלן, אַז ס'איז שוין מיגעסטאַם די ציים פֿון האַרט פֿאַר מאָשיעכס קומען. די איבערציונג, אז מען לעבט אין מאָשיעכס ציטן, רייסט זיך אין עטלעכע ערטער אדורך — ס'איז די כאַראַקטעריסטישע שטימונג פֿון דער טקופֿע פֿאַר שאַבסע צוויי.

מיר האָבן אַלזאָ צו טאָן מיט אַ מענטשן פֿון פֿאָלק, אַ מענטשן, וואָס לעבט צווישן דעם פֿאָלק; אַ מענטשן מיט וויסן, דאָך ניט אַ צוּ־גרויסן מעלומדע; אַ מענטשן אַ פֿאַרפֿוימטן, דאָך מיט אַ כּוש פֿאַר די נויטן פֿונם טאָג־טעגלעכן לעבן; אַ נאַיוון טענדענץ־שרייבער, דאָך אַ נוטן באַאַבאַכטער. נאָר אַזאַ מענטש האָט נעקענט שאַפֿן דעם האַנטבוך פֿון אַ באַלעבאַטישער, פֿאַרמענלעכער ירדישער פֿרוי אין XVII יאָרהונדערט.

7. די ציילן פֿונם בוך זיינען אויסגעלייגט גאַנץ כאַאָטיש אין די דערמאָנטע צוויי האַקדאָמעס אוּן די ערשטע דריי אריינפֿירנדיקע פֿרע־קים. דער סייפֿער הייסט „בראַנטשפֿינגל", וואָרום ער איז אַ שפֿינגל, וווּ דער מענטש דארף דערזען, וויּ באַשמוצט איז זיין נעשאָמע, אוּן באַמיען זיך זי ריינואָשן; ער הייסט „בראַנטשפֿינגל", וואָרום ער איז ניט אַ שלעכטער שפֿינגל, וואָס וויזט אַלץ קליין, נייערט אַ שפֿינגל, וואָס וויזט אַלץ גראָב, אוּן לייט וועלן זיך בא אים אַטלעכער אַווירט באמרַכטן, אַז זי איז ניט קליין. דער סייפֿער איז נעשריבן לעכאַטלעלע טייטש, צוליב פֿיר טאַימס: ערשטנס, ווייל ער איז נעשריבן פֿאַר פֿרויען אוּן פֿאַר מענער, וואָס זיינען אזוי ווי פֿרויען אוּן פֿאַרשטייען ניט די לאָשנקוידעשדיקע סאָפֿרים מיט זייער פּילפּוּל; עמעס, ס'זיינען פֿאַראַן אַסאַך פֿיינע יידיש־טייטשע מוסר־ספֿרים, אָבער זיי דערציילן ניט די טויוועס פֿון יענער וועלט אוּן די יסורים פֿון נעהענעם, וועגן וואָס עס לערנען אוּן עס שרייבן די גרויסע הערן פֿון דער קאַבאָלע; אוּן אז מען וועט דאָס בוך לייענען ערנסט אוּן האַלטן זיך לויט זיינע אָנווייזונגען, דאַן וועט דער מעכאַבער זיינע לעזער שרייבן אויך סוידעם פֿון אויגעם־האַבע, אַזוי פֿיל, וויפֿל ער וויס. צ ו ו י ט נ ס, זיינען אויך פֿרויען זייער ווּכטיק, וואָרום זיי דערציען די קינדער צו לערנען טוירע אוּן פֿירן זיי צום רעכן א. א. ו. ד ר י ט נ ס, מען דארף אָנהויבן מיט אַ קליינער זאַך אוּן דערנאָך זי גרויס מאַכן; אזוי הויבט אָן דער מעכאַבער ידיש, אוּן זאָלן עס אַנדערע, אַלטע ווּיבלקענער, מאַכן פֿאַר די מענער אין לאָשנקוידעש. פֿערטנס, דער מעכאַבער נעמט אין אַכט, אַז ער וועט האָבן מער קוינים דאַרוף (מען דארף עס פֿאַרשטיין סאַי בילדלעך, סאַי לויטן פּשאַט). א י ב־ר י ק נ ס, זיינען נאָך פֿאַראַן אַסאַך טאַימים דערצו, נאָר ס'וועלט זיך ניט דעם מעכאַבער שרייבן.

אָבער דורך די האַקדאָמעס, די העברעישע אוּן די ידישע, אוּן די ערשטע פּראָקים, וווּ דורכן גאַנצן בוך, קלינגט שוין אַדורך דער הויפּטמאָטיוו פֿונם „בראַנטשפֿינגל": די ציטן זיינען שלעכט אוּן פֿאַר־דאָרבן, דער היינט איז ערגער פֿאַרן נעכטן, נאָך ערגער וועט זיין, דער מאָרגן. עס בלייבט בלויז איין האַפֿענונג, אז ס'איז אַ סימען מאָשיעך. עס פֿאַלן די זכטן: די וויבער מישן זיך אוים מיט די מענער אַף נאַסן, אוּן אַף סודעם, צו זיינען עס פֿריינט אָדער ניט, אוּן שרייען אוּן רייד: מיט זיך אוּן שעמען זיך ניט, אוּן שרייט מען אַף זיי אָן, אַרט עס זי נאָר ניט, אוּן יונגע וויבלעך טוען אָן שיינע קלייד־ער, זילבער, נאָלד אוּן פּערל, וויּ פֿאַרציטן מיידלעך, זיי גלאָנצן די מענער אין פּאָנים אוּן טאַנצן, אוּן די מיידלעך קאָנען צוליב זיי ניט טאַנצן, אוּן זיי ברענגען מיט קליינע קונדער אוּן לערנען זיי אוועלכע זאַכן פֿון קונדוויי אוף, אוּן ס'ארט זיי ניט, וואָס עס זיינען פֿאַראַן אויך פֿרעמדע מענטשן; אוּן זיי בארימען זיך שטעין מיט זייערע מאַיסים, אוּן וועט מען מאַכט זיי אַ פֿאָרווורף, דאַן זאָגן זיי אדעראַבע; אוּן גיבן ניט דעם וועג מענער, אַפֿילע וועט זיי זיינען אַלט אוּן גראָ; אוּן מישן זיך אין דיי רייד פֿון די מענער אוּן זאָגן נייַן, אזוי ווי די מענער וואָלטן לינן נעזאָגט, אוּן פֿאַר־שעמען זיי; אוּן זיי פֿארמעסטן זיך אַפֿילע פּאַסקענען שאילעם; אַלץ וואָס אין פֿאַרציטנס נעווען אַ שאַנד, איז היינט נעווּאָרן אַ נעוויינלעכע, נארמאַלע דערשיינונג...

אָטאָ דער יאָמער נייט דורך דעם גאַנצן בוך, די מוירע פֿאַר דעם יידישן מישפּאָכע־לעבן, וואָס פֿארלירט זיין אַמאָליקע צניעות, וויּ מעם רַאמען ווערן פֿון טאָג צו טאָג אַלץ לויזער, פֿרייער. צוזאַמענשמידן די צוריטלטע זיטן, — דאָס איז דער ציל פֿונם בוך, דאָס איז דער לאָ־זונג, וואָס האָט נעהייסן דעם מעכאַבער זיך „הערפֿירטאָן". אַף וועמענס כעשבן דארף פֿארקומען דיראָזיקע צוזאַמענשמידונג, אַף וועמען דארף זיך קוידעמקאָל לייגן דער נייער דרוק, ווער דארף אמייסטן לייד פֿונם פּרעם? ס'איז קלאָר, די פֿרוי, וואָס איר לעבן איז אַן אָפּשיין פֿונם מאַנס גנאָד, פֿון זיינע מאַיסים. דער מעכאַבער קוקט פֿון אויבן אַראָפּ צו דער פֿרוי, — ער באַהאַלט עס נאָרניט. ער דערציילט אָפֿט קאָמיש

— רעזיגנירט פון דער אָרגאַניזירטער מינדערווערטיקייט פון דער פֿרוי. ער קעמפֿט צ. ב. ניט קעגן דעם רייד־ַיישעק פון דער פֿרוי; ס׳איז פֿאַר אים קלאָר, אַז ס׳איז פֿאַרפֿאַלן, די פֿרוי מוז ווי עס איז פֿאַרוועגדן די ניין מאָל רייד, וואָס זיינען אִיר צוגעטיילט געוואָרן. ער שרייבט אלזאָ אַ נאַנצן קאַפּיטל, וווּ ער באַהאַנדלט די פֿראַגע, ווי אַזוי קאָן דאָס רייד־ַן איך צוגיק קומען. אין אַנדער אָרט שרייבט ער, אז ער האָט פֿאַר־ַפֿאַסט דעם סיפּור, וואָרום, וואָלט ער מינדלעך געדאַרפֿט, וואָלט אים אויסגעקומען זיך שטאַרק אַרומקריגן, אוּן קריגן זיך ווי־ל ער ניט, ביפֿראַט מיט פֿרויען. עס פּאַסט ניט, אוּן ס׳האָט אויך ניט קיין זינען; אוּן מוישע הענוּכ־ש דערמאָנט די מאַיסע מיט אַלעקסאַנדער מוקדן אוּן די אמאזאָנ־קעס, וואָס האָבן דעם גרויסן מיילעך אִיבערציינט, אַז אים לוינט ניט מיט זיי צו קעמפֿן; וועט ער זיגן, איז דער ניצאָכן איבער פֿרויען סאי ווי קיין זינ ניט, וועט ער אָבער כּאַפֿן אַ מאַפּאָלע, קאָן שוין קיין נרעסערע כּאַרפּע ניט זיין...

אָפּגעזען פֿון דעם גרויסן ציל פֿון לעבן, וואָס באַשטייט אינם שטרעבן צו אויפֿהאָבע, דאַרף דאָס נאַנצע לעבן פֿון דער פֿרוי דינען דעם מאַן, דעם יינגל זאָל מען ניט אָנטאָן שיינע מאַלבושים; אַנדערש אָבער די מיידל, זי דאַרף וויסן, ווי שפּעטער נוסעלין זיין באַם מאַן. זוכט דער מאַן פֿאַרגענינן מעכּוין דער שטוב, איז די פֿרוי מעכּויעוו באַמיען זיך עס אים פֿאַרשאַפֿן אין שטוב. צוליב שאָלעם־באַיס ווערט אָפֿט מיילדער דעם מעכּאַבערס שטרענג פֿרומקייט; ער רעקאָמענדירט דער פֿרוי, אויב דער מאַן ליב קאָרטן, זען צו שפּילן מיט אים אליין אינדערהיים, ביכּדי ער זאָל ניט אַוועק פֿון שטוב; געפֿעלט אים אַ פֿרעמדע פֿרוי, דאַרף די פֿרוי זיך באַמיען אַליין באַפֿרידיקן אוּן צו־ציען זיין מאַיווע — זי דאַרף פֿאַרויסזען אוּן אויפֿכּאַפּן אַלע זיינע פֿאַר־לאַנגען, דאָך לענקען זיי צום נוטן. אייצעם, האַלבנארישע, מיט אַלער־לייַ באַווייזן שטרעבט דער מעכּאַבער אריוסצוטרייבן די אָפּגעלאָנקיים, דעם נעשטאַנק, דעם קויט אוּן שמוץ פֿון דער יידישער שטוב, פֿונם קערפּער, פֿון די מאיכאָלים אוּן קיילים. דאָס כּאַזוערן אָבער איבער קו־מאַט אַלע יידישע מוסר־ספֿרים: אַ סימן, מיט ריינקייט איז ניט פֿרייליך נעווען אין דער פֿאַרצייטיקער יידישער שטוב, אַפֿילע אין דער פֿאַרמענלעכער.

II.

א פּאשקווּיל פון אליהו בחור.

וועגן דעם לעבן אוּן שאַפֿן פֿון דעם פֿילאָלאָג אוּן ראָמאַניסט אליהו בחור האָב איך נעשריבן אין מיין בוך „וועגן אַלט־יידיש ראָמאַן אוּן נאָוועלע", וואַרשע, 1926, ז. 90—33. איך ווי־ל איצט באַשרייבן איינע פֿון די צוויי צו אונדז דערגאַנגענע לידער פֿון אליהו בחור, פֿון וועלכּע ס׳האָב ערשט איצט באקומען פֿאַטאָגראַפֿיעס.

דירעקטיק בייַדע לידער „המבדיל" אוּן „דאָס ליד וועגן דער סרייַ־פֿע אין וועגעציע" זיינען פֿאַרשריבן אין אַ קסאוויאד, וואָס נעפֿינט זיך אין דער באַדלעיאנישער ביבליאָטעק אין אָקספֿאָרד *).

די לידער טראָגן אַ פּערזענלעכן אוּן לאָקאַלן כּאַראַקטער; זיי זיי־נען נעווען באַשטימט פֿאַר אַ ענגערן קרייז פֿרייַנט אוּן באַקאַנטע, וואַר־שיינלעך בלוז פֿאַר דער יידישער קהילה אין וועניציע; פֿאַר אַן אַנדער שטאָט, פֿאַר אַ ברייטערן קרייז שטעלן זיי ניט פֿאָר קיין שום אינטערעס, אוּן דאָך האבן זיי אַ וועדט אַלס מאַטעריאַל צו אליהו בחורס כּאַראַקטע־ריסטיק אוּן ביאָגראַפֿיע.

„דאָס ליד וועגן דער סרייַפֿע אין וועגעציע" איז אַ פּוּרים־ליד, אוּן באַהאַנדלט די סרייַפֿע אין וועגעציע. אַ נרעסערע סרייַפֿע איז אין וועגעציע פֿאָרגעקומען אין יאָר 1509, וועגן וואָס ס׳דערציילט דער היסטא־ריקער פֿון וועגעציע, ס. רָאָמאַנין.

(Storia documentata di Venezia, Tomo V, Venezia, 13 בוך, 2 קאַפּיטל, ז., 98—197, 1856).

די סרייַפֿע איז אויסגעבראָכן צוליב אן אופֿרייַם פֿון פּוילווער אין דעם אַרסענאַל, אוּן ארויסגעדרוקן אַ שרעקלעכע פּאַניק בא דער באַפֿעל־קערונג, וואָס איז סאי ווי נעווען צוּבראָכן אין דער דערוואַרטונג פֿון אַ מילכאָמע קימאַט קענן נאַנין אייראָפּע, — ס׳איז די א.נ. מילכאָמע פֿון דער קאַמבריַשער ליגע, וואָס איז טאַקע אויסגעבראָכן אין 1510. עס קען אַלזאָ זיין, אַז דאָס צוויטע ליד איז פֿאַרפֿאַסט פּוּרים רס״ט. ביז 1569 איז אין וועגעציע קיין נרעסערע סרייַפֿע ניט פֿאָרגעקומען.

דאָס ליד וועגן דער סרייַפֿע אין וועגעציע.

„איין ליד בנינון צור משלו אכלנו".

„נון ווי־ל איך אויך אין ווינציג זינגן
מיט מיינם בויזן קול
בון נוייא נשעהן דינגן
די אידרמן וויסן זול.
בון דער מכה אוג׳ דער מנפה
די דו איז נעווען דו דוזיג מול
צו ווינדיג (וועגעציע) אין דער שרפה
אשר שרף ה".

(דער קאפּיטש שרייבט אַקשאָנעסדיק: אבוני").

דאָס ליד איז אַ פּוּרים־ליד (צום סאָף: „דו מיט איין נוט ועליג, פּוּרים נעב אויך דער ה") אין 25 סטראָפֿן,—טראָנט אָבער אויך אַ פּאַש־קווי־לַארטיקן כּאַראַקטער. שווער צו דערנייַן, וועגן וואָס ס׳האַנדלט זיך נע־נוי אין ליד,ביפֿראַט, וווּ עס שיינט, פֿעלן אַ ריי סטראָפֿן, סאי אין מיטן ליד, סאי צום סאָף. איינם איז קלאָר: אין ליד וועדט ניט אַזוי פֿיל בא־שריבן די סרייַפֿע אין וועגעציע, וווּ אירע נאָכווייענישן; סאַטיריש און נא־ליק וועדט אויסגעלאַכט דער פּאַפּסט, אז פֿאַרשיידענע טיפּן האָבן אוים־נעגוצט די סרייַפֿע, ביכּדי צו נאַנווענען פֿרעמדן האָב אוּן נוטס. איינעם פֿון די נאַאָווים האָט מען נעפּאַקט, מען האָט בא אים אין שטוב נעפֿונען נענאַנווענט זאָכן, מען האָט אים נעפֿרענט, פֿון וואַנען קומען זיי צו אים? האָט ער נעענטפֿערט מיט א בילבל, אז דאָס האָט אים צוגעשיקט אליהו בחורס וויב... דאָ וועדט פּליצלינג פֿאַרענדיקט דאָס ליד, — מינעסטאָס זיינען דאָ אַרויסגעפֿאַלן אַ ריי סטראָפֿן.

אליהו בחור האָט, ווייזט אוים, נעהאַט אַסאַך אויסצושטיין אוּן צו ליידן פֿון דעמאָזיקן בילבל. דאָס ליד איז אזוי טונקל צוזאַמענגעשטעלט, ס׳וויכּטיקט מיט אזויפֿיל נעמען, אז מיר איז ניט קלאָר, צו באַציען זיך די פֿאַלגנדיקע סטראָפֿן אף אליהו בחור גופֿא:

*) זע אויבן ז. 3. שטיף — א געשריבענע יידישע בּיבליאטעק אין אָקספֿאָרד הויז אין וועגעציע אין מיטן דעם XVI יאָרהונדערט.

10.

זי הבן גגלובט לישון הרע
אוג׳ ווז מן אין הוט צו דען אורן גטרגן,
דז ווערט נוך מכן מצרע
אז אונזר בובר (ביבער) זגן.
אוג׳ די דז רכילות הבן גטריבן
די ווער אן איר לייב גשלגן,
אזו ווינט (נעבינט) מן עש גשריבן אין תורת ה׳...

11.

„זי זיין חושד נוועזן בכשרים
וויז מוג הרר״ח אנשיל זון
דער הב דער בון (? דעבעקט ?)
אבר וואלטן זי זגן דען ישר
זו זולטן זי אים איין מחילה טון
ווען (וואהום) ער איז איין יהודי כשר
אוג׳ איין ירא ה׳...״

הרר״ח אנשיל זון — צי דארף עס באדייטן דער זון פון אשר אנשיל? אליהו בחור׳ס פאטער האט געהייסן אשר. אין א סטראפע וויטער קומט:

13.

„אבר זיין אוינקל מענדין ווינן
דער איז ניט אזו שלעכט
מיט אירן מג ער זיצן
בייא אינם אוז ווילנטן קנעכט.
ער הוט מיך לושן לינן אין תפיסה
ווידר גוט אוג׳ ווידר רעכט,
דז נים איך אויף מיין מיתה
די איך בין שולדיג דעם ה׳...״

איך קען ניט דערגיין אין דעם פרינדיקן טעקסט, צו באצוט זיך דאם זיצן אין טפיסע אף אליהו בחור גופע? עפשער וועלן עם גרעסערע פון מיר מומכים אופקלערן?

דאם ליד פאראנדיקן א ריי פארבישערטע סטראפן, געוועגדעט קענן דו רייכע. האט שוין דער ארעמאן אין עפעם זיך פאדזינדיקט, דאן ווארפן זיך אלע אף אים, גערן טרינקט יעדערער זיין בלוט. דעם רייכן איז מען אלץ מויכן; דער ארעמאן טוט עם שטיל, צוליב נויט, דער רייכער טוט עם אפן, אוז אזוי איז אין גאנץ אימאליע, ניטא קיין זינד, וואם זאל זיין א שאנד. ענדלעך קומט א קלאלע אף דער מילכאמע, וואם נעמט ניט קיין סאף:

21.

„ניט אנדרש אט מיר צורן
דז ווען איין ארמר עצווש (עפעס) טויט (טוט)
זו איז ער היא אוג׳ דורט בור טורן
אידרמן טרענק גערן זיין בלויט.
אז דא טונן (טוען) די רייכן
דז איז מן אין אלש נויט
מן לושט עז אלש הין שלייכן
דז דר באדם דער ה׳״...

22.

איין ארמע טויט עז הייטליך
אוג׳ די נוט די דרינגט אין ואד,
אוג׳ די רייכן אל גמיינליכן (געווינטלעך)
דיך טונן עז אופן בור.
אוג׳ זולט איך אל דינג זגן
דז ז׳ טונן אובר יאר (וואם זיי טוען אף אין איין יאר)
מיך קלעקט ניט מיין טגן
בון טגן דז ה׳...

24.

„בור ולוכט זיי די מלחמה
אוג׳ דער זיא הוט גדוכט, (אוז ווער ס׳האט זי אויס־
נעטראכט)
מענכן אום זיין נשמה
הוט דער קיג גברוכט.
אוג׳ איז נוך ניט איין גנויגן (נענוג)
עז רעשט רעכט אן וואוכט
דז איך מוז זגן איין לויגן
דז נעב דער ה׳״

איין זאך שיינט מיר קלאר צו זיין פון דעמאזיקן ליד: די לעצטע יארן אין וועגעציע, פארן אנקומען צו עדושידיא, זיינען נעווען ביטערע אוז ייעשדיקע יארן אין אליהו בחורס לעבן. ער האט גלעזטן נויט, ער איז נעווען ארומגגערינגעלט מיט סאנים, מען האט עפשער פארשיידנסטע בילבולים אף אים אויסגעטראכט... איצט וועדט אונדז נאך קלארער די באדייטונג פון דעם גרויסן קארדינאל אין אליהו בחור׳ס לעבן: ער האט אים ארויסגעשלעפט פון שווערער, גייסטיקער אוז מאטעריעלער נויט, ער האט אים ארויסגעריסן פון א פארפוילטער, פאסקודנער סוויווע, ער האט אים פארהיט פון א גייסטיקער יעדידע, ער האט אים געגעבן די מענלעכקייט פריי שטודירן, ער האט אים געשטויסן צום וויסנשאפטלעכן שאפן. אזוי האט עדושידיא מעקאיעם נעווען זיין צוזאג: „כוועל דיר זיין א פאטער“...

שפּראך-פּאַרשונג.

אינסטיטוט פאר ווייסרוסלענדישע קולטור — ייִדישע אָפּטיילונג
Інстытут Беларускае культуры—Яўрэйскі Аддзел.

מ. ווייִנגער.

וועגן ייִדישע דיאל׳עקטן.

בּאַ פֿאַרשייִדענע געלעגנהייטן האָב איך געהאַט דיִ מעג-
לעכקייט צוהערן זיִך, ווי ס׳ריידן ייִדן פֿון אַלערליי געגנטן.

דיִ נאָטיצן, וואָס איך גיב ווייטער, שטעלן מיט זיִך פֿאָר
דיִ פֿאָנעטישע—מער אָדער ווייניקער פֿולע—כאַראַקטערי-
סטיק פֿון אַ ריי ווייסרוסישע, ליטווישע און אוקראיִנישע דיאל׳עקטן.

דיִדאָזיקע פֿאָנעטישע כאַראַקטעריסטיקעס זיינען גע-
מאַכט געוואָרן נישט אַפֿן גרונט פֿון אַן איינאַרטיקער אויסגע-
האַלטענער פּראָגראַם.

אין אָנהויב איז דיִ צאָל פֿראַגן, מיט וועלכע איך בין גע-
קומען צו מיין אָביעקט, געווען קליין. ביסלעכווייז האָבן די צו-
נויפֿגעקליבענע פֿאַקטן פֿאַרגרעסערט דיִ צאָל דערשיינונגען, וואָס
האָבן געדאַרפֿט באַלויכטן וועלן פֿונם שטאַנדפּונקט פֿון
אַנדערע דיאל׳עקטן, און סאָפֿקאָלסאָף האָט זיך אויסגעבילדעטן
אַ גרעסערע און אַ פֿאַרענדיקטע פּראָגראַם [1]). דערפֿון אַליין איז
שוין געדרונגען, אַז נישט אַלע דיאל׳עקטן זיינען באַשריבן מיט
דערזעלבער פֿולקייט.

פֿאַרן אויסגאַנגפּונקט האָט מיר געדינט מיטלהויכדייטש. נישט
שטענדיק אָבער. צייטנווייז איז באַקוועמער צו פֿאַרגלייכן איין דיא-
ל׳עקט מיט אַ צווייטער, ייִדישער טאַקע אויסשפּראַך. אַזוי טו איך,
צ.ב., אין באַצוג צום בייט צווישן קאָנסאָנאַנטן **טש** און **צ**, **ש**
און **ס**, **ז** און **זש** און אַנד.

וואָס פֿאַר אַ צילּ שטעלן מיר זיִך, קלייבנדיק אוּן פֿאַרעפֿנט-
לעכנדיק אַזעלכע מאַטעריאַלן וועגן ייִדישע דיאל׳עקטן?

ערשטנס, איז דאָס אַ מאַטעריאל פֿאַר אַ ייִדישער שפּראַכ-
קאָרטע. צווייטנס, איז די געשיכטע פֿון דער ייִדישער שפּראַך, דיִ
היסטאָרישע ייִדישע גראַמאַטיק אופֿצוּוויין, נישט
האָבנדיק דיִ מאַטעריאַלן וועגן דיִ דיאל׳עקטן.

ווי ס׳איז צו זעען פֿון אונדזערע נאָטיצן, האָבן דיִ פֿאָלק-
אויסשפּראַכן אָפּגעהיט אַסאַך פֿאַרצייטיקע דערשיינונגען—קלאַנגען,
פֿאָרמען, ווערטער, וואָס אין דער ליטעראַרישער שפּראַך, אין דיִ
בּיכער, ווערן זיי נישט אויבּערגעגעבן.

אָט דיִדאָזיקע אַלטערטיִמלעכקייטן האָבן דעם גרעסטן ווערט
פֿאַר דעם ייִדישן שפּראַכהיסטאָריקער.

ניטפֿאָנעטישע באַזונדערקייטן זיינען פֿאַרשריבן אין אַ באַ-
זונדערן קאַפּיטל [2]).

דיִ סכעמע פֿון יעדער פֿאָנעטישער נאָטיץ אִיז—באטאָנטע
וואָקאַלן, שוואַכבאטאָנטע וואָקאַלן, קאָנסאָנאַנטן.

וועגן דער סיסטעם פֿון סימאָנים, וואָס ווערן דאָ געברויכט,
מוז באַמערקט ווערן פֿאָלגנדיקס:

1. יִ האָט דעם באַטייט פֿון j, רוס. и אין אַזעלכע ווער-
טער ווי либо, мило.
2. י=j (רוס. й).
3. י[3]=y (רוס. ы).
4. אַי=aj, אָי=oj, עי=ej, י[3]=yj (ר. ый). וי=uj
(רוס. уй).
5. אַ פּאַסקעלע אָדער אַ דעכל איבערן אָס ווייזט אָן אַף
זיין לאַנגקייט: א=â, אָ=ô א. אַ. וו.
6. אַ האַלבקייקעלע אונטערן אָס באַוווייזט, אַז ס׳איז אַ טיילּ-
וויזער, נישט קיין פֿולער וואָקאַל. אין אָ איז דער ו אַ טיילּ-
וויזער.
7. אַ האַלבּרונדער אַפּאָסטראָף איבערן אָס באַטייט זיין
וויכקייט. צ. ב., לי=ль, l
8. אַ שטריכל באָם נ פֿון אונטן (נ) וווייזט אָן אַ גוטוראלן n,
וואָס ווערט אַרויסגערעט, צ. ב., אין דיִ ווערטער: זאָנג. קלאָנג.
9. אַ צווייפּונקט צווישן בוכשטאָבן, ווערטער הייסט,
אַז קענן, אָנשטאָט דעם קלאַנג, וואָרט, וואָס שטייט פֿאַרן צווי-
פּונקט, קומט אופֿ דער קלאַנג, וואָרט, וואָס געפֿינט זיך נאָכן
צווייפּונקט. צ. ב., **טש**: **צ** הייסט, אַז אַנשטאָט **טש** איז אין דעם
געגעבענעם דיאַל׳עקט **צ**.
10. דיִ אִיבּערקע אויסעם פֿון אַלעפֿייז האָבן באַ מיר
שטענדיק יענעם באַטייט, וואָס מע גיט זיי צו אין דער בּיכער-

---

1) „פֿאַרשט ייִדישע דיאל׳עקטן". פּראָגראַם פֿאַרן מאטעריאַלנקלייבער.
מינסק, 1925.

2) מיר בעטן יערן, וואָס קען דערפֿילן אויגרזערע נאָטיצן אָדער פֿאַרזיכטן דיִ
אומפֿינקטל עכקייטן, וואָס קענען זיך בּאַ אונדז מאַכן, צושיקן זייערע מאַטעריאַ-
לויטן אַדרעס פֿון דער ייִדישפֿראַכאַמיסיע פֿון „אינווייסקול׳ט".

שפראַך. o=אָ, u=וּ (r. y) א. א. וו. אויב איך דאַרף פֿאַרציי-כענען דיך וואָלינער אויסשפראַך פֿון זאָגן, שרייב איך זוגן, דיך וואָלינער אויסשפראַך פֿון פּוטער איז פּיטער אָדער פּי³טער (pyter) א. א. וו.

11. מהד=מיטלהויכדייטש, אהד.=אַלטהויכדייטש, נהד.=נייהויכדייטש, ר.=רוסיש. פּ.=פּוילישׁ. אוק.=אוקראינישׁ, וור.=ווייסרוסישׁ.

אַלעפֿביי־אָנווייזער

צו דיר נעמען פֿון דיר יִשׂווים, וואָס ווערן דערמאַנט אין קאַפּ. I.

(דיר צאָלן ווייזן דעם סיידער-נומער, אונטער וועלכן סע פֿיגורירט דער יישעוו).

א.

אָדעס, 66
אָסיפּאָוויטש, 5.
אָסטראָפּאָליע, 64.
אָרשע, 19.
אָראָשקע, 51.

ב.

באָבּרוויסק, 4.
באָריסאָוו, 7.
בערעזינע, 8.
בארדיטשעוו, 45.
בעלעצערקעוו, 47.
בעלץ, 65.
ברייסק, 41.

ג.

גאַד׳אַטש, 54.
גאַטש, 33.
גלוכאָוו, 30.
גלוסק, 6.
גראַיעוואָ, 32.
גראָדנע, 41.

ד.

דריבין, 23.

ה.

האָראָדאָק, 27.
האָרקי, 21.

וו.

וויטעבסק, 26.
ווילקי, 36.
וויליע, 43.
וולאָדזימיר-וואָליי³נסק, 58.
וולאָדזימירעץ, 60.

זש.

זשיטאָמיר 49.

ט.

טאַמאַשפּאָל׳, 62.
טימקאָוויטש, 16.
טעלשי, 35.

טש.

טשערוי׳זן, 3.
טשערי׳קאָוו, 25.
טשערנאָבי³ל׳, 46.
טשערניכאָוו, 50.

י.

יאַנאָוו, 40.

כ.

כאָראָל, 53.
כאָטין, 65.

ל.

לוצק, 59.
לוקאָמל׳יע, 11.

מ.

מאָזיר, 12.
מינסק, 1.
מיאָדעל, 44.
מעזשיבּוזש, 63.

נ.

נאָוואַרעדיק, 2.
נעוועל, 24.

ס.

סווואַלק, 34.
סטרעשין, 20.
סלוצק, 15.
סנאָוסק, 31.

פ.

פּאָלאָצק, 28.
פּאָלטאָוע, 52.
פּאָנ׳עוו׳ע׳וש, 38.
פּומפּיאַנע, 39.
פּעטריקאָוו, 14.

ק.

קאָלינקאָוויטש, 13.
קאָמענץ-פּאָדאָל׳סק, 61.
קאָלקי, 57.
קאָנאָטאָפּ, 29.
קאָרסון, 48.
קאָכאַנאָוואָ, 22.
קראָסנאָלוקי, 9.
קראָיסק, 10.

ר.

ראָווגע, 56.
ראָמען, 55.
רעטשיצע, 17.

ש.

שאָוולי, 37.
שקלאָוו, 18.

I.

פֿאָנעטי׳ק.

וויסרוסיש־ליטווישע דיאל׳עקטן.

גע׳וו. מי׳נסקער גו׳ב.

מי׳נסקער קרייז.

1. מי׳נסק.

וועגן דער אויסשפראַך פֿון דער שטאָט מי׳נסק דאַרף מען באַמערקן דאָס, וואָס מע מוז אין זינען האָבן וועגן יעדן שטאָט-צענטער מיט אַן אָנגעפֿאָרענער באַפֿעלקערונג: די נאַטירלעכע מי׳נסקער אויסשפראַך איז דאָס אויסגעמישט מיט די אויסשפראַכן פֿון אַנדערע געגנטן. אַדאַנק דעם ווערן די שאַרפֿע ווינקלען פֿון דער אָרטי׳קער אויסשפראַך אָפּגעריבן.

פֿון דער צווייטער זייט איז יעדע שטאָט — אַ גרעסערער אָדער קלענערער קולטורצענטער: די ליטעראַרישׁע שפראַך ווירקט אויך אין דער אָנגעוויזענער רי׳כטונג.

אין מי׳נסקער וו אָ קַ אַ ל י ז ם איז ווערט אָפּצושטעלן זיך אפֿן אנטשפּרעכער פֿון מהד û. קעגן דעמדאָזיקן קלאַנג הערט מען אין מינסק וי : בויך — bûch, מויז — mûs, ווינטרויבּם — wîntrûbe, קרויט — kr[1]ût).

אַהערצו פּאַסט זיך אויך צו דער אנטשפּרעכער פֿון מהד âw. בלויער קעגן מהד. blâ (געג. blâwes).

קעגן דעם מהד. ei האָבן מיר דאָ י³: ב י³ י ן, ר י³ י ן[2]).

קעגן דעם לי׳טעראַרישן נ׳ (ווייכער נ), וואָס געפֿינט זיך פֿאַר ע, איז דאָ י³ בי׳נ׳ק, לי³נ׳ג.

קעגן דעם אלגעמיין-יידישן j איז אין איינצלנע פֿאַלן — ej: פֿרעיער, כאַלעיל׳ע, ראַבעיים—פֿרי׳ער, כאָלי׳לע, ראַבי׳יים.

אין מינסק און אויך — קען מען רעכענען — אין גאַנץ ווייסרוסלאַנד — קומט פֿאָר אַן אינטערעסאַנטע פֿאַלשע אַנאַלאָגי׳ע, אפֿן נרונט פֿון דעם, וואָס דעם ליטווי׳ש-ווייסרוסישן ו אנטשפּרעכט דאָס דאָרעמדיקע י, י³, רעכנט דער ליטווי׳ש-ווייסרוסישער יי׳ד, אז קעגן דעם j אין צי׳ז (וור. ци) און מי׳ז׳נ׳קע דארף ער אויך זאָגן צו: מוזינקע (פֿון רוס. мизинец). און אַפֿי׳לע קיינוּמס אָנשטאָט קיינימס האָב איך געהערט פֿון אַ פּאַרי׳טשער (באָבּרוי׳סקער קר.).

אין שוואַכבאַטאָנטן טראַף הערט מען אין מינסקער דיאל׳עקט: ע,—אַך, ער, אָם, ים: מאַמע, שוואַרצ ער גלי׳קלאַך, גי³לאָם, פֿאָדים.

אין אָפענעם שוואכבאַטאָנטן טראַף הערט זיך ע אפֿי׳לע קעגן דעם פֿרעמדשפּראַכיקן j, וואָס אין אנדערע דיאל׳עקטן שטרעבט ער צו פֿאַרבלייבן אויך אין יידיש י: טראָצקע, טאַקע

---

1) דעם uj און u קעגן דעם מ ה ד. û האָבן אויך פֿיל דייטשישע דיאל׳עקטן. צ. ב., בייערישׁ Schmeller 40. bruin, huis, buch. אזא דיפטאָנג אנטוויקלט זיך נאָך אין דער מיטלהויכדייטשישער עפּאָכע Paul. Mhd. Gram., 101.

2) אזא י³ האָב איך באַגעגנט אין דיר בייערישע אויסשפראַכן, Schnij׳ klij Schmeller. Die Mundarten Baierns. München. 1821 ר. 50.

קעגן דעם שוואָ אין דאָ געווײַנטלעך—יִ: לייוואָנע, נידאָווע מיכאַסייפֿע, מיכוּטן,—לבנה, נדבה, מכשפה, מחותן.

דער שוואַכבאַטאָנטער וואָקאַל אין דעם פרעפֿיקס גע- ווערט אָפֿגעהיט אָפֿטער, אייִדער, צ. ב., אין דיִ פּוילישע דיאַלעקטן געלוסטן, געַרוס—גלוסטן, גרוס.

פֿאַרקערט, אין דעם פרעפֿיקס בא—ווערט דער וואָקאַל רעדוצירט: בּרימען זיך—באַרימען זיך.

אין קאָנסאָנאַנטיזם באַמערקט זיך דער טראַ- דיציאָנעלער פֿאַר ווייסרוסלאַנד קעגנזייטיקער בייט צווישן ש אוּן ס, טש אוּן צ, ז אוּן זש.

פֿליס, סיסל, טיס, מענק, בענצן, וועצערע, בוזשים. זשיבן, ווזע. צַכטשיק, פּופּטשיק, אָבער צוּרעק, ציבעלע.

ווי מע זעט פֿון דיִ לעצטע בייִשפּילן, ווערט דער צ אין אָנהויב ווָאַרט ניט פֿאַרבּיטן אַף קיין טש.

דער ש ווערט ניט פֿאַרבּיטן אפֿן ס אין אַריי ווערטערן צ. ב., שמיִרן, שיינער, שוואַרצער, שׂרף, שמאַלץ, שייגעץ א. אנד.

וועגן דעמדאָזיקן בייט — אוּן דאָס איז שייעך צוּ אַלע ווייטערדיקע דיאַלעקטן—מוז מען זאָגן, אַז ער קומט פֿאָר בא די ניטגעבּילדעטע מענטשן, וואָס לייענען ניט דיִ ליטעראַטור, אוּן באַם עלטערן דאָר. צווישן יונגע ווערט דיִ דיאַלעקטישע אויס- שפּראַך בּיסלעכווייז אַרויסגעשטויסן דורך דער בּיכערשפּראַך.

דער ד פֿאר יִ אין ווָאַרט דיִר קלינגט דזשׂ—דזשׂיר- דער ר ווערט זייער שוואַך אַרטיקולירט. ער איז קימאַט—כ.

דיִ יָאָטאַצירע איז ניטאָ. סיִ יענע ווערטער, וואָס אין דיִ עלטערע שטופֿן פֿון דייטש האָבן זיי געהאַט א j (jüde), סאָן דיִ, וואָס האָבן קיין יאָט אינם עלטערן דייטש ניט — ווערן אין מינסקער אויסשפּראַך אַרויסגערעט אָן אַ j: איד, אינגל, אייר, אידָ.

דער ווייכער נ הערט זיך אין דיִ קאָנסאָנאַנטנגרופּן — אַנ״ג, אַנ״ק, י״נ״ג, י״נ״ק: לאַנג, באַנק לו״נ״ג, בי״נ״ק.

קיין ווייכע קאָנסאָנאַנטן פֿאַר ע הערן זיך ניט (אוא דער- שיינונג ווועלן מיר האָבן אין אַנדערע ווייסרוסישע דיאַלעקטן) וועלט (ניט ווי׳עלט), געלט (ניט גי׳עלט).

פֿאַרן טראַפֿבילדנדיקן ל און נ אַנטוויקלט זיך אַ טיילווי- זער ו, וואָס איז אָבער גאנץ נאָענט צום פֿולן ו: שטעטל, בערל, דעכל. טרייבּן, קלייבּן, רייִדן, לעבּן.

דיִדאָזיקע דערשיינונג איז פֿאַראַן ניט נאָר אין מינסק. זי מערקט זיך אין זייער פֿיל ערטער פֿון ווייסרוסלאַנד.

פֿאַרן יִ ווערט אָפֿגעהיט דיִ הארטקייט פֿון דיִ קאָנסאָנאַנטן ד, ט, ל, נ: טיר, דירע, ליפֿן, נ׳יגן[3]), דינסטיק, ניט טי׳ר, די׳רע, לי׳פֿן, נ׳יגן.

דיִדאָזיקע דערשיינונג, ווי סע וועט ווייטער אָנגעוויזן ווערן, טרעפֿט מען אין זייער פֿיל אַנדערע ערטער פֿון ווייס- רוסלאַנד.

2. נאָוואַרדיק—НОВОГРУДОК.

(מאַירעוו-ווייסרוסלאַנד).

w â: בלאָיער, גראָיער.

û: אָי: מאָיז, האָיט, באָיך, קראָיט. (אַלטע זאָגן—יוך).

or: טעיער, אָבער עוער.

דאָס וואָרט רעיער—מהד. rô קלינגט געוועמעסיק (קעגן דעם מהד. ô איז אין ליטווישׁ-ווייסרוסישן יידיש געווײַנטלעך עי). ס׳האָט זיך ניט צוגעפאסט לויט זיין פֿאָנעטיק צום וואָרט עוער, ווי מיר האָבן דאָס אין אַנדערע דיאַלעקטן.

ûr: מאָיער (פֿאַרקלענערט—מאַיערל), דאָיערן, פּאָיער, טראָיער.

ווי אין מינסק: פֿרעיער, ראַבּעים.

דער דיפֿטאָנג יי אַנטהאַלט אין אָפֿענעם ע. רעין, מעירע, קעיפֿן.

אין שוואַכבאַטאָנטן אָפֿענעם טראף האָבן מיר דאָ געווײַנטלעך ע: מאַמע. דאָסזעלבּע אין געשלאָסענעם זילבּ פֿאַר ר: שוואַרצער.

אין דער ענדונג—אַך ווערט ארויסגערעט אַ בעפֿיירעשער אַ: מיידלאַך, בּאָדן זאַך.

אָ הערט מען אין אַזעלכע ווערטער, ווי איילאָם, גי[3]לאָם. י—אין אזעלכע, ווי—בּיידים, פּאָסיק, גרענץ (דיִ קאָנסאָנאַנטן פֿארן י—האַרטע).

קיין יָאָטאַצירע ניטאָ. איד, אינגל, אינך, אייר.

קיין ה ניטאָ, ווו ער איז אין דער ליטעראַטור געווײַנטלעך פֿאַראַן: אָק, אָרץ—האַק, האַרץ.

פֿאַרן j ווערן דיִ קאָנסאָנאַנטן ד, ט, ל, נ ניט ווייך: טיכעלע, טיר, דינסט. ליבּם, פֿאָדים, גאַנייִדים, גרעניץ.

קיין בייט צווישן ש אוּן ס, טש אוּן צ איז ניטאָ.

דער ז בלייבט: זיבּם, זיִ, בוזים.

דער זש ווערט אין עטלעכע ווערטער יאָ פֿאַרבּיטן אף ז: זאַלעוועז, זעדנע—זשאַלעוועז, זשעדנע.

דער ד פֿאר יִ ווערט דזשׂ אין וואָרט אָבדזשיריק—обдирок אוּן אין וואָרט דיר, אָבער בלויז אין אויסדריקן—פֿאַרמולן, ווו די פֿאָרם מיט דזשׂ איז, אפֿאָנים, פֿאַרגלייוועדט געוואָרן פֿון פֿריערדיקע צייטן. (צ. ב., אין אויסדריק: האָב דזשׂיר אַכציק שוואַרצע יאָר!) געווײַנטלעך איז—דיר.

דער נ איז ווייך אין דיִ קאָנסאָנאַנטן—גרופּן אַנ״ג—ק, ענג׳—ק, י׳נ״ג—ק: לאַנג, באַנק, לענק, בעניק (פֿארן נ׳ אין דיִ לעצטע צוויי ווערטער איז אַ ע ניט י[3]), זינ׳גען).

נאָך פּ, ווּ קומט ניט פֿאָר דיִ אַסימילי׳אַציע יאָ פֿאָר: ליפּם, קלעפּם, שרייבּם, גלעיבּם.

דער ר איז נאָענט צום ה.

דער כ איז אַ כאָרכלדיקער.

2. נאָוואַרדיק—НОВОГРУДОК.

(מאַירעוו-ווייסרוסלאַנד).

w â: בלאָיער, גראָיער.

û: אָי: מאָיז, האָיט, באָיך, קראָיט. (אַלטע זאָגן—יוך).

or: טעיער, אָבער עוער.

דאָס וואָרט רעיער—מהד. rô קלינגט געוועמעסיק (קעגן דעם מהד. ô איז אין ליטווישׁ-ווייסרוסישן יידיש געווײַנטלעך עי). ס׳האָט זיך ניט צוגעפאסט לויט זיין פֿאָנעטיק צום וואָרט עוער, ווי מיר האָבן דאָס אין אַנדערע דיאַלעקטן.

ûr: מאָיער (פֿאַרקלענערט—מאַיערל), דאָיערן, פּאָיער, טראָיער.

ווי אין מינסק: פֿרעיער, ראַבּעים.

דער דיפֿטאָנג יי אַנטהאַלט אין אָפֿענעם ע. רעין, מעירע, קעיפֿן.

אין שוואַכבאַטאָנטן אָפֿענעם טראף האָבן מיר דאָ געווײַנטלעך ע: מאַמע. דאָסזעלבּע אין געשלאָסענעם זילבּ פֿאַר ר: שוואַרצער.

אין דער ענדונג—אַך ווערט ארויסגערעט אַ בעפֿיירעשער אַ: מיידלאַך, בּאָדן זאַך.

אָ הערט מען אין אַזעלכע ווערטער, ווי איילאָם, גי[3]לאָם. י—אין אזעלכע, ווי—בּיידים, פּאָסיק, גרענץ (דיִ קאָנסאָנאַנטן פֿארן י—האַרטע).

קיין יָאָטאַצירע ניטאָ. איד, אינגל, אינך, אייר.

קיין ה ניטאָ, ווו ער איז אין דער ליטעראַטור געווײַנטלעך פֿאַראַן: אָק, אָרץ—האַק, האַרץ.

פֿאַרן j ווערן דיִ קאָנסאָנאַנטן ד, ט, ל, נ ניט ווייך: טיכעלע, טיר, דינסט. ליבּם, פֿאָדים, גאַנייִדים, גרעניץ.

קיין בייט צווישן ש אוּן ס, טש אוּן צ איז ניטאָ.

דער ז בלייבט: זיבּם, זיִ, בוזים.

דער זש ווערט אין עטלעכע ווערטער יאָ פֿאַרבּיטן אף ז: זאַלעוועז, זעדנע—זשאַלעוועז, זשעדנע.

דער ד פֿאר יִ ווערט דזשׂ אין וואָרט אָבדזשיריק—обдирок אוּן אין וואָרט דיר, אָבער בלויז אין אויסדריקן—פֿאַרמולן, ווו די פֿאָרם מיט דזשׂ איז, אפֿאָנים, פֿאַרגלייוועדט געוואָרן פֿון פֿריערדיקע צייטן. (צ. ב., אין אויסדריק: האָב דזשׂיר אַכציק שוואַרצע יאָר!) געווײַנטלעך איז—דיר.

דער נ איז ווייך אין דיִ קאָנסאָנאַנטן—גרופּן אַנ״ג—ק, ענג׳—ק, י׳נ״ג—ק: לאַנג, באַנק, לענק, בעניק (פֿארן נ׳ אין דיִ לעצטע צוויי ווערטער איז אַ ע ניט י[3]), זינ׳גען).

נאָך פּ, ווּ קומט ניט פֿאָר דיִ אַסימילי׳אַציע יאָ פֿאָר: ליפּם, קלעפּם, שרייבּם, גלעיבּם.

דער ר איז נאָענט צום ה.

דער כ איז אַ כאָרכלדיקער.

[3]) אין „פֿאַרשט יידישע דיאַלי׳עקטן״ (ז. 2, פּונקט ב, און דיִ פֿרַאַגע 32) האָב איך דיִדאָזיקע דערשיינונג ניט ריכטיק אופֿגענומען ווי אַ באַזונדערע שאַטי- רונג פֿון י׳, אין דער צייט, וואָס סע גייט דאָ. וועגן אָפּהיטן די האַרטקייט פֿונם קאָנסאָנאַנט פֿארן פֿאַלאַטאַלן וואָקאַל י׳.

טשערוי־ענ־ער קרייז.

3. טשערוי־ען.

דער דיפטאָנג יי ווערט אַרויסגערעט מיט אַן אָפּענעם ע. פֿלעיס, בעין, ניט פֿלי³ס, בי³ן.

û: וי. מויל, הויט, קרויט.

ûr: יִיער. זויער—מהד. sûr, מויער—מהד. mûr.

or: עוואר אין עיער. עוואר, טעיער.—אויער, טויער.

אין שוואַכבאַטאָנטן טראַף האָבן מיר דאָ—ע,—ער, —אָם, ים.

דער שוואָ ווערט שטום אָפּטער, איידער געווייגטלעך[1]): לוואָנע, גדולע, מניירע, גנייווע.

אָנשטאָט דעם שוואָ האָבן מיר דאָ אין אַ פאַר ווערטער דעם אַ. מאַלאַמעד, מאַכאַשייפּע, מאַכאַטענעסטע.

די יאָטאַציע ווערט אָפּגעהיט—ייִד—אין פֿונדאָסנייי אַנטוויקלט—ייִך—ich.

ש: ס. סיסעלע, פֿלעיס, סיסן, וויסן, סוסטער, סניידער, סעמען, כייסאַך, סטייסל, סאַלעסודעס, סלעפּס, האָמענטעס (האָמענטאַשן), סטיוול, סניידן, סעפּס, סטופּס, סערל, סנעל.

אָבער אָפּט בלייבט דער ש אַף זיין אָרט. שאַבעס, שוּל, שיינער, שווארצער, שאַרף, שלאָפּם, שמאלץ, שייגעץ, שיקן, שיקער, שאַפּם, שמייסן.

טש: צ. מענץ, בענצן, בייץ, טייץ, קאָנצען, צאָלנט, צאַד—טשאַד, פֿאַצעלי־קע—פֿאַטשיילקע.

אָבער: טשעפּען, טשאַינ־ק.

דעם ווייכן נ רעט מען אין דער גרופּע ענ־ג, אנ־ק, ענ־ג, ענ־ק, י־נ־ג, י־נ־ק. לאַנ־ג, באַנ־ק, לענ־גער, בענ־ק, לי־נ־קער, זי־ג־גען.

ס׳ווערט אָפּגעהיט די האַרטקייט פֿון די קאנסאָנאַנטן ל, נ, ד, ט פֿאר i: פֿלי־ען, לינקער אוון אַנד. ניט פֿלי־ען, לי־נקער.

באברויסקער קרייז.

4. באָברויסק.

û: אי. באָיך. קראָיט.

or: עוור טעוור—אויער, טויער.

קעגן דעם מהד. ei (לייענט זיך ניט ווי אין היינטיקן די־טש. ai, נאָר ei) האָבן מיר דאָ דעם דיפטאָנג י־ג. רי־ען—מהד. rein, מי־נען—מהד. meinen. דאָסזעלבע אין דער אַנטשפּרעכונג פֿון מהד. û, au: בי־ם, גרי־ס—מהד. boum, groz.

אין שוואַכבאַטאָנטן טראַף קענען זיין אַזעלכע וואָקאַלן:

אין אָפּענעם—ע: מאַמע.

אין געשלאָסענעם ער: שוואַרצער. ים: פֿאָדים אָ: גייאָם, אַ: מיידלאַך.

ש: ס. סלעפּס, סטיוול, סעפּס, סטופּס.

אָפּטער בלייבט דער ש אומפֿאַרבינטן. שיסעלע, שיסן, שטייסן א. א. וו.

טש: צ. מענץ.

דער ווייכער נ—אין פֿאַראַן אין די גרופּן ענ־ג, אנ־ק ענ־ג, ענ־ק.

נאָך די ליפּן—קאָנסאָנאַנטן קומט פֿאָר די אַסימילי־אַציע פֿונם צאָן-קאָנסאנאנט נ אין אַ ליפּן—קאנסאנאנט—מ. שוי־יבם, לייפּם. אָבער נאָכן ליפּן-צאָנ־ק מ קומט די־דאָזיקע אַסימילי־אַציע ניט פֿאָר: היוון ניט היוום.

5. אסיפֿאַוויטש.

קעגן דעם מ ה ד. ei—עי מיט אַ קלאָרן ע: פֿלעיס, קלעיד. בעין—fleisch, (אויך fleis), kleid, bein.

û: אי. טאַיב, קראָיט, עלטערע זאָגן: טויב, קרויט.

ûr: מאַיער—מהד. mûr, געדאָווערן—gedûren.

or: עוור אָבער טעיער.

אין שוואַכבאַטאָנטן טראַף—ע,—ער.

דער שוואָ ווערט שטום אין אַזעלכע פֿאַלן, ווען אין אַנדערע דיאַלי־עקטן איז ער וואָקאַליש: לוואָנע, גדולע. אָנשטאָט דעם שוואָ טרעפּט אויך—י: —מיכאַשייפּע, מיכעטענעסטע.

ש: ס. סמאַלק, פֿלעיס.

טש: צ. מענק, בענצן, צאָלנט. אָבער הענ־טשקע.

צ: טש. זיבעטשיק, אָבער צוריק.

דער ז בלייבט: זיבן, בוזים.

דער ווייכער נ הערט זיך אין דער גרופּע ענ־ג, ענ־ק, אנ־ק, אויך אין וואָרט הענ־טשקע.

די אַסימילי־אציע פֿונם נ קומט ניט פֿאָר נאָך וו: העי־ון.

6. גלוסק.

û: אָי. (בי־ישפי־לן זעט בא די פֿאָרי־קע דיאַלי־עקטן).

אין שוואַכבאַטאָנטן טראַף: ע,—ער,—לאָם,—ים.

ש: ס. סעפּס, סאַטן, סאַמעס.

קעגן דעם ש הערט זיך אויך ש׳: פֿיש׳, מעש׳, ש׳אַבעס ש׳וּל, ש׳אַרף, ש׳ייגעץ, ש׳אָ, בי־ש׳אַפּם.

טש׳. צ. בענצן, מענק.

די יאָטאַצי־ע איז אָפּגעהיט אין די היסטאָרי־ש-באַרעכטיקטע ווערטער אוון אַנטוויקלט זיך ביקלאַל באַם i אין אָנהויב וואָרט: ייִד, ייִך.

די אַסימילי־אַציע פֿון נ קומט ניט פֿאָר נאָך וו: ע־ון, העיוון.

---

1) אין „פֿנקס" (ניגערס רעדאקציע, ווילנע תרע״ג) ז. 83 האָב איך אָנגעוויזן, ווען דער שוואָ בלייבט א וואָקאַל. ס׳קומט פאר געווייגטלעך נאך י, ל, מ, נ, ר. דאָס איז ריכטיק, פֿארשטייט זיך, אין באצוג צו באשטימטע דיאַלי־עקטן. איך האָב אין זינען בעהאט, צ. ב., דעם פאלטאווער דיאלי־עקט. ס׳איז אויך ריכטיק פאר די פוילישע דיאלי־עקטן.

באריסאווער קרייז.

7. באריסאָו.

û: וי בריוט, בוך, אויך באָך.

דער דיפטאָנג יי ווערט אַרויסגערעט ניט מיט קיין ע, נאָר מיט א יִ, אַלזאָ פלי֫ש, ריִ֫ן.

אינם שוואַכבאטאָנטן טראַף הערט מען:—ע—ער, ער, —ים (פאָדים).

דער שוואָ ווערט שטום אָפטער, איידער אין אַנדערע דיאַלעקטן. ל ו ו אָ נ ע, ל כ אַ י ם. אין אייניקע ווערטער איז דער שוואָ—אַ. מאַכאשייפּע אין אַנדערע—י: מיכאשעף.

דער בייט צווישן ש און ס קומט פאָר, דורכשניטלעך, אזוי ווי אין טשערוויענער דיאַלעקט.

צ: טש. זיבעטש, אַכטש, פּופּטש.

טש:צ. מענץ, בענצן, אָבער צוואַנציק.

דער ז בלייבט—זיבן, זי.

דער ווייכער נ אין פּאַראַן אין דער גרופּע ע נ ג, ע נ ק, א נ ק, א נ ג.

קיין י אָ ט א צ י ע ניטאָ.

דיִ אַסימילאַציע פון נ צום ם (ווי אין ש ר י י ב ם) קומט נאָך וו ניט פאָר: היין נים היוום.

ד, ט, ל, נ בלייבן האַרט פאַר י.

8. בערעזינע.

âw: אָי. בלאָיער-מהד. blâ, געניטיוו: blâwes.

ú: וי. ברויט, מויל.

úr: וי ע ר. זוי ע ר.

אין שוואַכבאטאָנטן טראַף:—ע,—ער,—ים.

דער שוואָ איז שטום אָפטער, איידער אין אַנדערע דיאַלעקטן: גדולע, גנייוע. דיִ געווייניטלעכע אַנטשפּרעכונג— איז י: לִיוואָנע, מיניירע. ס׳טרעפט זיך אַ: מאַלאמעד, מאַכאשייפּע.

דער בייט צווישן ש און ס אזוי ווי אין טשערוויען.

ס:ש: דריישיק, אָבער פּאָסיק.

טש:צ. בייק.

צ:טש. פּופּטשיק, אַכטשיק, זיבטשיק, אָבער צוואַנציק.

ז בלייבט: בוזים, זיבם.

קיין יאָטאציע ניטאָ: איד, אין, איר.

די אַ ס י מ י ל י אַ צ י ע פון נ צום מ, קומט ניט פאָר נאָך וו: ה י י ו ן. אָבער נאָך אַנדערע לִיפּן-קאָנסאָנאַנטן קומט זי יאָ פאָר: שרייבם.

נאָך פ קומט ניט פאָר דיִ אַסימילאַציע אין וואָרט אַ פ ן, אוּן דיִדאָזיקע דערשיינונג איז אַזוי פאַרשפּרייט, אַז זי געפינט איר אָפּשפּיגלונג אפילע אין דער פּרעסע אוּן לִיטעראַטור, וווּ ס׳איז אָנגענומען בלויז א פ ן ניט א פ ם.

9. קראַסנאָלוקי.

aw: אָי. בלאָי—מהד. blā (דער w פונם שטאַם ווייזט זיך אַרויס אין געניטיוו blawes). גראָי—מהד. gra, wes.

לויט זייער יעצטיקער פאָנעטיק האָבן זיך אַהערצוּ צוגעפאַסט דיִ ווערטער קאַטאָוועס אוּן טאָוועס.

û: וי. בוך, קרויט, טויב. אַהערצוּ האָבן זיך אויך צוגעפאַסט לויט זייער היינטיקער פאָנעטיק דיִ ווערטער גדוילן, שויב. (ווייסרוס. גדולע, פוילישczyba).

אין שוואַכבאַטאָנטן טראף—ע,—ער,—ים,—לאָם.

דער שוואָ איז שטום אָפטער, איידער אין אנדערע דיאַלעקטן, גנייוע. אָנשטאָט דעם שוואָ איז געווייניטלעך ע, י: מעלאמעד, לִיוואָנע.

דער בייט צווישן ש אוּן ס אַזוי ווי אין טשערוועגער דיאַלעקט.

צ: טש. צוואַנטשיק, אַכטשיק, פּופּטשיק.

ז: זש. בוזשים. אָבער: זיבן, זיבעטשיק.

דער ווייכער נ—אין דיִ גרופּן ענ׳ג, ענ׳ק, אַנ׳ק, אַנ׳ג.

קיין י אָ ט אַ צ י ע ניטאָ.

דיִ אַסימילאַציע פון נ צום מ נאָכן וו קומט ניט פאָר: ה י י ו ן, אָבער ש ר י י ב ם.

10. קראַיסק.

דאָ באַמערקט זיך, אַז ניט נאָר נאָכן וו קומט ניט פאָר דיִ אַסימילאַציע פון נ צום מ, נאָר אַפּילע נאָך דיִ לִיפּן-קאָנסאָנאַנטן בלייבט דער נ. רייבן, שרייבן, ניט רייבם, שרייבם.

דער בייט צווישן ש אוּן ס, טש אוּן צ, איז פאַראַן.

11. לוקאָמלי׳ע.

âw: אָי. בלאָי.

û: וּ. מוּל, בוּך, טוּב, מוּז אָבער הויט.

ûr: וּע. פּוּער מוּער.

or: עוור אָבער טעיער.

אין שוואַכבאַטאָנטן טראַף:—ע,—ער,—עם (פאָדעם, גיילעם).

דער שוואָ ווערט שטום אָפטער, איידער אין אַנדערע דיאַלעקטן. גדולע, מניירע.

אַקעגן דעם שוואָ הערט מען אַ אין וואָרט מאַכשייפּע, וּ אין וואָרט מוכטענעסטע.

דער בייט צווישן ש אוּן ס אזוי ווי אין טשערווען:

ס: ש. קאָפּיקעש, דריישיק.

צ: טש. זיבעטשיק, פּופּטשיק, אַכטשיק, פּערטשיק, אָבער צוואַנציק.

ז: זש. בוזשים.

דער ווייכע נ קומט פאָר אין דיִ גרופּן ענ׳ג ענ׳ק, אַנ׳ק, אַנ׳ג.

קיין י אָ ט אַ צ י ע ניטאָ.

דער נ גייט ניט אַריבער אין מ נאָך וו: היין, אייון, כאָטש—ש ר י י ב ם.

ד, ט, ל, נ בלייבן האַרט פאַר i.

מאָזירער קרייז.

12. מאָזיר.

ä: י. אילע, אילינקע, אילצייגנס — מהד. el, א פּאַראַלע-לע פּאָרם צוּ al. דירעקטע דערשיינונג ווייזט אָן אַף דער שכיי-נעשאַפט פֿון מאָזירער דיאַלי׳עקט מיט דיַ דאָרעמדיקע—אוקראינער דיאַלי׳עקטן, וווּ מהד. a=אוקראינישׂ y, i איז אַ געווייניטלעכע זאך (שטיי׳טל, גליי׳זי׳ר). 60 וויאָרטס ראָרעמדיקער פֿון מאָזיר—אין אָוו-רוטש—רעט מען שוין דעם וואָלינער דיאלי׳עקט (זוגן—זאָגן).

aw: אָוו. בלאָוורער—מהד. bla.[1]

ûr: אָוורער. זאָוורער.

û: אָו. מאָול, באָוך, יאָוך. אָבער קרויט.

אין שוואַכבאַטאָנטן טראַף—ע, —ער, —אָם.

שוואָ — ניט וואָקאליש אָפּטער, אייַדער אין אנדערע דיאַ-לי׳עקטן: גניי וו ע, גדול ע.

דער בייט צווישן ש אן ס, טש אוּן צ איז דורכגעפֿירט שוואַך.

דער ז בלייבט: בוזעם, זיצן, זיפּצן.

דיַ ווייכע ד אוּן ט גייען אויבער אין דזש, טש אין דיַ ווערטער דשזיר, טשיר, טשיכל—דיר, טיר, טיכל.

דיַ יאָטאציע אָפּגעהיט אוּן אַנטוויקלט ווייטער: ייד, יער, ייך.

דיַ האַרטקייט פֿון קאָנסאָנאַנטן ד, ט, ל, נ ווערט אָפּגע-היט פֿאַר i.

13. קאַלינקאָוויטש—Каленковичи.

û: אָי. מאָיז, קראָיט, האָיז. אַהערצוּ געהערט אויך דאָס וואָרט גדאיל אוּן שאָיב. אַלטע רייַדן: בוך, שוב.

ûr: אינטערעסאַנט איז דיַ אַנטשפּרעכונג פֿון ûr אין וואָרט געדויערן—געדאָוורן אוּן זויער—זאָוער.

אָנשטאָט מח, כח זאָגט מען מעוואַך, קעוואַך.

or: עוועך, טעוועך

אין שוואַכבאַטאָנטן טראַף:—ע,—ער,—אָם.

דער געווייניטלעכער פֿאַרטרעטער פֿונם שוואָ איז י: ליווא-נע. אָ הערט מען אין דיַ וועריטער מאַכשיפֿע, מאַכטע-נעסטע. דער שוואָ איז שטום אין אַזעלכע פֿאַלן, וועו אין אַנ-דערע דיאַלי׳עקטן איז ער וואָקאַליש: גניי וו ע, גדול ע, מניי ר ע, מלאַמעד.

ד, ט, ל, נ בלייבן הארט פֿאַר i.

אָנשטאָט דעם ש הערט מען—גאַנץ זעלטן אַפֿילע—אַ מיטל-קלאַנג צווישן ס אוּן ש, וואָס וועריט אַרויסגערעט צווישן די ציין. געווייניטלעך הערט מען אַ ש.

זעלטן קומט אויך פֿאַר דער בייט צווישן טש אוּן צ.

דער ווייכער נ הערט זיך אין דער גרופּע אנ״ג, אנ״ק, ענ״ג, ענ״ק, ענ״טשן, בענ״טשן, מענ״טש, הענ״טשקע.

דער ווייכער ט, ד ווערט ארויסגערעט טש, דזש: טשיר, דזשיר, דזשיך.

1) דיַ פֿאָרם blow איז פֿאַראַן אויך אין קערנטיש.

Lexer. Kärntisches Wörterbuch, XIV.

רער נ ווערט ניט אסימילירט נאָך דיַ ליפּן-קלאַנגען. שריי ב ן. לויפֿן, ניט שריי בם, לויפֿם.

דיַ האַרטקייט פֿון דיַ קאָנסאָנאַנטן ד, ט, ל, נ פֿאַרן i ווערט אָפּגעהיט.

14. פּעטריקאָוו.

û: וי. קרויט, בויך, (אַלטע זאָגן בוך) טרויבם טויב, הויט, מויל.

דער שוואָ איז שטום אין גניי וו ע, ער איז אַ אין מאַכאַשיפֿע.

אין שוואַכבאַטאָנטן טראַף: —ע, —ער, —אָם (עילאָם, געילאָם) —ים (פּאָדים), —אַך (קעיאַך).

אָנשטאָט ש—ס: ספייכלער, סאַבעס, סניידער סוסטער.

טש: צ. בי׳ענצן. וויַ דער געבראַכטער ביישפּיל ווייזט, זיינען פֿאַ-רַאן ווייכע קאָנסאָנאַנטן פֿאַר ע.

אַף דיַ היסטאָריש באַרעכטיקטע ערטער, ד. ה.. דאָרט, וווּ מיר האָבן דעם j אין דיַ עלטערע שטופֿן פֿון דער דייטשער שפּראַך, ווערט דיַ יאָטאַציע אָפּגעהיט. יידּ—מהד. jüde אָבער: איר—ניט יאָטירט, מהד. ir.

דעם ווייכן נ האָבן מיר דאָ אין דיַ קלאַנגען-גרופּן—אנ״ג, אנ״ק, ענ״ג, ענ״ק: באַנ״ק, לאַנ״ג, בענ״קען, לענ״ק.

סלוצקער קרייז.

15. סלוצק.

aw: בלאָיער אָבער: טאָוועס, קאַטאָוועס—האבן זיך ניט צוגעפּאַסט.

û: אָי. האָיס, מאָיל, טאָיב,

ûr: מאָיער, פאָיער.

or: עוועך, טעוועך (זעלטן).

דער בייט צווישן טש אוּן צ, ש אוּן ס, ז אוּן זש איז פֿאַראַן.

דער ווייכער נ אין—אנ״ג—ק, ענ״ג—ק, י׳נ״ג—ק. יאָטאַציע פֿאַראַן.

דער נ גייט ניט אויבער אין מ נאָך וו: היוון.

16. טימקאָוויטש.

aw: אָוו. בלאָוער. טאָוועס, קאטאָוועס[1]

u: אָי. טאָיב, מאָיל. אָבער בויך.

ur: וויער. מויער, זויער, געדויערן.

or: עוועך אָבער טיער.

שוואָ: 1. געווייניטלעך י: ליוואָנע 2. שטום אין אַזעל-כע פֿאַלן, וועו אין אַנדערע דיאַלי׳עקטן איז ער אַ וואקאלישער: גדולע, מניי ר ע, מלאַמעד.

דער בייט צווישן טש אוּן צ, ש אוּן ס פֿאַראַן. ד, ט פֿאַר ו = טזש, טש: דזשיר, טשיר.

1) אין דיַ שווייצאַרישע אוּן עלזאסישע אויטשפּראַכן באַגעגנט זיך blô, בלוי, אין דיַ שווייצאַרישע—gro, gra, Behaghel, § 363.

דער ווייכער נ—אין דיִ גרופן ע נ ג—ק. א נ ג—ק.
דיִ יאָטאציע אין וואקלדיק: יי ד, א אי ד, אַ אי ד ע נ ע, יי ד.

דער נ נאָכן וו בלייבט: הייוון.
קיין אסימילי־אציע פֿונם נ צום מ נאָכן וו קומט ניט פֿאָר: איוון, הייוון.
קיין יאָטאַציע ניטאָ.
פֿאַראַן דיִ האַרטקייט פֿון קאָנסאָנאַנט פֿאַר i. דינען, דיר.

גענו. מאל־עווער.

17. רעטשיצע.

מהד. û: אָי. האָיט—hût, האָיז—hûs, טאָיב—tûbe, באָיך—bûch, קראָיט—krût, אָיס [נעמען,—גיין]—ûz, יאָיך—jûche א. א. וו.

מהד. ôr: ע ו ו ע ר—ôr, ט ע ו ו ע ר—tor. אין אָפֿענעם ש ו ו אַ כ ב אַ ט אָ נ ט ן טראַף הערט מען יְ—מאַמי, טאַטי, קעשענְ.
אין פֿאַרמאַכטן—פֿאַר ר—ע: שוואַרצער. פֿאַר כ—אַ: מייד־לאַך. דער אָ—אין עילאָם, געילאָם—וועלט אָפּגעהיט.
ס׳קומט פֿאָר דער ס אַנשטאָט ש: סריבם, סניידער, סוס־טער, סניי, סאָל, סטוב, סעפס, סאָיב, פֿיס—פֿיש, גראָסן, קלעי־מערסט.
טש׳: צ. מענצן, בענצן, צאָלנט, וועצערע.
זש׳: ז. פֿאַרזאַווערט. ווינזע, וואָזע.

מאָל־עווער קרייז.

18. שקלאָוו.

דער דיפטאָנג יי=יִ3ל.
û: 1) וי. הויז, מויז, אויס, קרויט, מויל, טויזנט, טויב אויך טוב, 2) וו. בוך אויך בוך 3) ו שוב,וו יינטרובם.
ûr: 1) וע. מויער, פויער, געדויערן. 2) ויע: זויער.
or: ט יִ3 ע ר, אָבער ע ו ו ע ר
אין שוואַכבאַטאָנטן טראַף: —ע,—עך, —ים (גאַניִ3דים).
ש: ס. סערל, סניידער, סיסטער, עפּסער, וואַסן, סיקסע, רוסעס, לאָסנקיידעס, מיסטעס, ניסקאָסע, קאָסער, טיס, סטוב.
ס: ש׳. ד ר יי ש׳ י ק.
טש: צ. וועצערע, בייץ, מענץ, קאנציק, קנייצן, כאָץ, טייצן, צעפּען.
צ: טש׳, פֿערטש׳יק, אַכטש׳יק, שייגעטש.
דער ז בלייבט. זיבם, זי, זיכער, אָבער קעזש.
דער נ׳—אין א נ י ק,—א נ י ג, ע נ י ג—ע נ י ק.
קיין י אָ ט אַ צ י ע ניטאָ.

אָרשער קרייז.

19. אָרשע.

דער דיפטאָנג יי—מיט יִ3 (y): בייִ3נער, ווייִ3נען.
û: ו. בוך, יוך, מול (אויך מויל), סוב (פֿאַסט זיך צו לויט זיין פֿאָנעטיק, פֿון פוילישן szyba),—טרובם, טוב, אָבער הויז, פֿלויגמען אויך פֿלומען (ניטגעבילדעטע).
ûr: פֿויער.
שוואָ=י: ל י ו וו אָ נ ע, נ י ש אָ מ ע.
אין שוואַכבאטאָנטן טראַף—ע (בוריקעס, פֿיסלעך, גענעזן), י (מאָנטיק, גענים)
דער בייט צוויִשן טש און צ, ש און ס, זש און ז, פֿאַראַן.
דער ווייכער נ אין א נ י ג—ק, ע נ י ג—ק, י נ י ג—ק.
קיין יאָטאַציע ניטאָ.
ווערט אָפּגעהיט דיִ האַרטקייט פון קאָנסאָנאַנטן ד, ט, ל, נ פֿאַר i.

ראָהאטשאוער קרייז.

20. סטרעשין.

û: וי: הויט, אויך, טרויבם, טויב.
ûr: געדאָוורן, זאָוער אָבער מויער, פֿויער.
or: עוער, ט ע ו ו ע ר.
דער ש ו ו אָ [1] שטום אָפּטער, איידער אין אַנדערע אויס־שפּראַכן: ל ו ו אָ נ ע, מ נ יי ר ע, מ ל אַ מ ע ד. [2] אָ: מאכאַשיי־פּע.
אין שוואַכבאַטאָנטן טראף —ע, —י ם, —ל אָ ם.
דער בייט צוויִשן ש און ס, טש און צ פֿאַראן. דער ז בלייבט: זיצן, בוזם. דער זש ווערט ז: זאַלעוונן, סאַזע, ווינזע.
דער נ ווייך אין —א נ י ג, א נ י ק, ע נ י ג, ע נ י ק, י נ י ג, י נ י ק.

21. האָרקי.

û: [1]) וי. קרויט, בויך. עלטערע זאָגן טוב.
ûr: ז ו י ע ר, פ ו י ע ר.
or: ע ו ו ע ר אָבער ט י 3 י ע ר.
שוואָ= [1]) י: גינייוועי, לינוואָנע. [2]) שטום—ג ד ו ל ע.
אין שוואַכבאטאָנטן טראַף איז —ע, —ער, —ער.
אין אינפֿיניטיוו און בייכלאַל נאָך ליפּן־קאָנסאָנאַנטן הערט זיך אַ טיילווייזער ו פֿאַרן נ: שרייבוּן, ווייטרויבוּן.
דער בייט צוויִשן ש און ס אזוי ווי אין טשערוון. פֿאַראַן אויך דער בייט צוויִשן טש און צ, ז און זש.
דער ווייכער נ אין א נ י ק—א נ י ג, ע נ י ג—ע נ י ק, י נ י ג—י נ י ק.
דער נ בלייבט נאָך וו: א יי ו ן.
אין האָב געהערט שרייבם, אָבער קלעפּן.

22. קאכאנאָוא.

âw: אָ. בלאָער.
û: [1]) ו. טוב, יוך, בוך, סוב, ווייטרופּבם. [2]) וי. טויב, מויל, קרויט (אויך קרוט). אַהערצו האָט זיך אויך צוגעפּאַסט דאָס וואָרט מויד (מהד. magt, mait, meit).
אַזאַ צופּאַסונג קומט פֿאָר אין זייער פֿיל דיאַלי־עקטן.
ûr: וע. פוער.

דער דיפֿטאָנג יי הערט זיך מיט אַ ייִ נית מיט ע: מייִנען. ôr: טייִער.

אין שוואַכבאַטאָנטן טראַף: —ער, —עלע, —עך.

קיין י ָ ט אַ צ י ע נישט.

טש: צ. מענק, ווינצן, פּאַצן, כאָצבי, בענצן, צאָלנט.

צ: טש. פֿערטשיק, פֿופֿטשיק.

ש: ס. סופֿסטער, סניידער, סאַבעס. אָבער: שוואַרצער, שיים (שוין), שיינער.

דיִ דיסימיל־אַציע—בישמעדרעס, רושעס—טרעפֿט זיך אויך אין פֿיל אַנדערע דיאַל־יעקטן.

ס: ש. דריישיק.

פֿאַר ע—ווייכע קאָנסאָנאַנטן: גיוויען, גיוויזן, גיעלט.

דער ווייכער נ אין דיִ גרופּן: אנ־ג—ק, ענ־ג—ק, יִנ־ג—ק, קיין י ָ ט אַ צ י ע נישט.

צאָנ־יקע—ד, ט און פֿליצ־יקע—ל, נ—הינטן אָפּ זייער האַרטקייט פֿאַר i.

23. דריבּין.

דער דיפֿטאָנג יִי קלינגט יִי: קליִידער, פּליִס.

û:=1) וי. הויט, טויב, מויז. 2) ו. בוך, וויינטרויבם.

ûr: וע. זועֿר, מועֿר.

or: עוועֿר, אָבער טייִער.

אין אומבאַטאָנטן טראַף: ע, —ער, —ים, —לאָם, —ער.

שוואָ: 1) געווײַנטלעך—י: ליוואָנע, מיכאַשאף, גינייווע. 2) ו מיכטענעסטע.

ש: ס. און ס: ש. אַזוי ווי אין טשערוויצן.

צ: טש און טש: צ אויך פֿאַראַן.

דער ז בלייבט.

דער ווייכער נ ווי אין האָרק:

קיין י ָ ט אַ צ י ע נישט.

דער נ נאָך וו בלייבט: הייוון.

דיִ האַרטקייט פֿון דיִ קאָנסאָנאַנטן ד, ט, ל, נ פֿאַר i בלייבט: דירע, טיר. טיש.

גענו. ווי־טעבסקער גוב.

24. נעווע׳.

ש: ס. סאַבעס, וואַסן, הירסל. אידיסער, לאָסנקיידעס, סאָכנטע.

צ: טש. טשוואַנטשיק, זשיבּטשיק.

טש: צ. צאָלנט.

ז: זש. זשיבּם.

אין סופֿיקס אָך אַ בעפֿיירעשער אַ.

מ ָ ר פ ָ א ל ָ ג י ש. מערצאָל פֿון שאָ איז שע.

קאליניִנער קרייז.

25. טשעריקאָוו.

דער דיפֿטאָנג יִי ווערט אַרויסגערעט מיט אַ בריטן ע: קלעיד, פֿלעיש.

û: וי. הויט, קרויט, הויז, גדויל־ען—וור. дуля, гдуля (על-טערע זאָגן—גדוילן), טויב אָבער בוך, גיטרוען. מהד.—getrûwen.

ûr: וער. זוער, גידוערן, מוער, פּוער— מהד. mûr, bûr, sûr, gedûren.

or: עוור, טייער.

אין שוואַכבאַטאָנטן טראַף—ע, ער, ים (מאַמע, שוואַר-צער, בעידים).

דער געוויינטלעכער פֿאַרטרעטער פֿונם ש ו ו אָ איז אַ רע-דוצירטער, ניט קיין פֿולער ע: לעוואָנע, מעלאַמעד. ס טרעפֿט יִ: מיכוטן, מיכטענעסטע.

דער שוואָ ווערט פֿאַרשטומט אָפּטער, איידער אין אַנדערע דיאַל־יעקטן: ג ד ו ל ע, מ נ ע י ר ע.

קיין י ָ ט אַ צ י ע נישט: אידּ, אידּ.

דעם ווייכן נ רעט מען אַרויס אין דיִ גרופּן אנ־ג, אנ־ק, ענ־ג, ענ־ק, יִנ־ג, יִנ־ק. אויך אין וואָרט חענ־טשקע.

דער ש ווערט פֿאַרביטן אַף ס באַזונדערס בּאַ דיִ עלטערע: סליימע, סאָכן, סמעקן, סמייען, סאַרן, סטעקן.

זי: זשי. בּוזשים. אין אַנדערע פֿאַלן בלייבט ז: זיצן.

זש: ז. זאַלעוועון.

ווערט אָפּגעהיט דיִ האַרטקייט פֿון קאָנסאָנאַנט פֿאַר i: טיר, דיר, טיכל, דינען, נינסן, נינט, טיר, דיר א. א. וו.

ווי־טעבסקער קרייז.

26. ווי־טעבסקע.

אָנשטאָט דעם ע, וואָס ווערט געשריבן אין דער בי־כער-שפּראַך, הערט זיך פֿאַר נג, נק: בייִנ־קל ליִנ־ג.

אין דיפֿטאָנג יי הערט מען דעם יי, נישט דעם ע: מייִנען.

û: 1) וי. מויז, הויז, ברויט. 2) ו. בוך, טויב, מויל (אויך מויל).

אין וואָרט ב ל ָ י מ ע ן — בלומען איז דער קוּרצער u דיפֿטאָנירט געוואָרן.

ûr: וע. מועֿר, פּוער, זועֿר.

or: יִיע. איִיערן (אויך עוועֿר).

אין שוואַכבאַטאָנטן טראַף: —ע, —לעם (גיִילעם), —עלע, —ער, ים (פֿאָדים), גרענים.

ש ו ו ָ = 1) געוויינטלעך י. נישאָמע, ליוואָנע, לימאַים, ניִדאָווע. (אומעטום פֿאַרן יִ אַ האַרטער קאָנסאָנאַנט), 2) שטוב. ב ה יִי מ ע, נ ש ָ מ ע.

ש: ס. סניידער, סליימע, וואַסן, סיקסע, צוסלאָגן זיך, נוסקאָסע, קאָסער. אָבער: כיידעש, מישפּעט, שרייבם.

טש: צ. וועצערע, מענק, אָבער: הענטשקע, קאַנטשיק, טשעמאָדאַן.

צ: טש. טשענדליג.

נ: געדאַנ־יק, געזאַנ־ג. בייִנ־קל, ליִנ־ג.

קיין י ָ ט אַ צ י ע נישט.

ווי אין אַנדערע דיאַל־יעקטן, ווערט דאָ אָפּגעהיט דיִ האַרט-קייט פֿון קאָנסאָנאַנט פֿאַר i. געוויינטלעך מערקט זיך עס בּאַ דיִ צאָנקלאַנגען ד, ט, פֿליצ־יקע—ל, נ.

27. האָראָק

u: וּ. טוּבּ אויך וִי: הִויט, מִויז, קרוִיט.
אין אָפּענעם שוואַכבאַטאָנטן טראַף איז ע.
דער קעגנזייטיקער בייט צווישן ש אוֹן ס, טש אוֹן צ, ז אוֹן זש קומט פֿאָר: דריישִׁיק, מענץ, פֿערטשִׁיק, זשִׁינגען, בוזשִׁים.
דער נ נאָך וו ווערט ניט אַסימִילִירט צום מ: הייוון, כאָטש שרייבט.
דִי האַרטקייט פֿון קאָנסאָנאַנטן—ד, ט, ל, נ—ווערט אָפּגעהיט פֿאַר j: טִיר, טִירל, דיר, דִינען, טִישׁ.

פּאָלאָצקער קרייז.

28. פּאָלאָצק.

âw: אָ. בלאָ, גראָ.
û: וִי. הִויט, מִויל, קרוִיט, הִויז, מִויל, אָבער: פֿלוִמען, יוִך, בוִך, טוִבּ, —טרוִבּן, גדוִלן.
ûr: מוִער, זוִער, געדוִערן, פוִער.
דער דִיפֿטאָנג יי ווערט אַרויסגערעט מיט אַ בּרייטן ע: קלעִיד.
ש ו אָ 1) שטוִם: ל ו אָ נ ע, ג ד ו ל ע, מ נ י ר ע, מ ל אַ מ ע ד. 2) אַ: מאַכוטן, 3) יִ: מִיכוִטענעסטע.
דער בייט צווישן ש אוֹן ס, טש אוֹן צ, ז אוֹן זש פֿאַראַן.
דעם נ אִיז ווייך אִין דִי גרופּן ענ׳ג—ק, אנ׳ג—ק.
קיין י אָ ט אַ צ י ע נ י ט אָ.
דער נ ווערט ניט אַסימִילִירט צוּם מ נאָך וו: עיוון.

טשערניגאָוער גוב.

29. קאָנאָטאָפּ.

âw: גראָער.
דער דיפטאָנג יי—[3]ײ.
û: וִי. הִויז, טוִיזנט.
ûr: ז ו ו ע ר.
ôr: טי[3]יער, אי[3]יער.
אין שוואַכבאַטאָנטן טראַף:—יִם,—אַך.
ש: ס. וואסן, קיסן, עפּסער, נישקאָסע.
ס: ש. שוקעס, רושעס.
נ׳ אין א נ׳ ג—ק, ע נ׳ ג—ק, י נ׳ ג—ק.
קיין י אָ ט א צ י ע נ י ט אָ.
ד, ט, ל, נ—בלייבן האַרט פֿאַר j.

30. גלוכאָוו.

די ווייסרוסישע אַ—אויסשפּראַך (аканье) ווערט אִיבערגענומען צוזאַמען מיט די ווערטער, אין וועלכע דִי דערשיינונג קומט פֿאַר פּ אַ ט ש י נ ק ע—починка.
דידאָזִיקע באַזונדערקייט האָבן מִיר, קען מען, רעכן אִיך, זאָגן, אין אַלע ווייסרוסיש—יידישע דיאלעקטן.

דער דיפֿטאָנג יִי ווערט אַרויסגערעט מיט [3]ניט מיט ע.
ôr: ע ו ו ע ר, ט ע ו ו ע ר. אַהערצו פּאַסט זיך אויך צו דאָס וואָרט ר ע ו ו ע ר (מהד. rou, rô, ra).
ש: ס. סניידער, סוסטער, עפּסער, גענסטאָרבּן, וואסן, סיקסע, סטעקן.

31. סנאָוסק.

âw: אָוו. בלאָוער.
û: וִי. טוִיב, בוִיך, שוִיב.
אין שוואַכבאַטאָנטן טראַף איז—ע,—אך, יק (בוריק, פּאָסיק).
ש: ס. פֿיס, סוסטער, עפּסער, סעפּס.
ס: ש. דרייש׳יק, ווייש׳ינקער, ש׳יווער.
צ: טש. פֿערטשיק.
טש: צ. מענץ, בענצן, פֿאצי[3]לי׳קע.
ז: זש. זשיך, זש׳אַמע.
זש: ז. וואָזע.
קיין י אָ ט אַ צ י ע נ י ט אָ.
ד, ט, ל, נ ווערן ניט ווייך פֿאר j.

גענו. לאָמזשער גוב.

32 גראַיעוואָ.

âw: אָי. בלאָיער, גראָיער.
û: אַוּ. בּאָוּך, קראָוט, מאָוּל, טאָוּב.
ei: [3]אַי. מי[3]ינען, בי[3]ינער.
אין שוואַכבאַטאָנטן אָפּענעם טראַף—ע: מאַמע, טאַטע.
אין געשלאָסענעם פֿאַר כ הערט זיך אַ: טישלאַך, פֿיסלאַך.
קיין ה איז ניטאָ: א נ ט—האַנט, אַרץ—הארץ.
דער כ איז געכאָרכלט.
קיין י אָ ט אַ צ י ע איז אינגאַנצן ניטאָ, א י ד י ש, א י ר.
דער וואָקאַליזירטער ל הערט זיך זייער אָפּט.
מוֹאמעד, גוֹאָמפּ, כאַוּעוּע, טישוֹ, קעפּוֹ, דעכוֹ, עפּוֹ, פֿיסוֹ, אידוֹ, זעוֹטן, וִעבּם, וִאכן, גוֹאָנצן, פּערדוֹ, קאַפּיטוֹ.
דער ווייכער נ—אין דִי גרופּן: נ׳טש, א נ׳ג-ק, ע נ׳ג-ק, י נ ג-ק: מענ׳טשן, בּענ׳טשן, (ה) ענ׳טשקע, ווינ׳טשן, לאַנ׳ג, בענ׳ק, לינ׳ג, פֿינ׳גער.
דער אומבאַשטימטער אַרטיקל איז א אַפֿילע פֿאַר אַ וואָקאַל.
אַ עפּל, אַ עמער, אַ אָקס.

33. גאַטש—פּ. gać, ר. Гать.

דאָסדאָזיקע שטעטעלע יִגט 15 וויאָרסט צוּ מִיזרעך צוּ פֿון לאָמזשע. בּיקלאַל איז דאָ אַ לִיטווִישע אויסשפּראך. בּלויז אין איינצלנע דעטאַלין ווייזט זיך אַרויס דער גרענעצכאַראַקטער זיינער פֿון לִיטווִיש צוּ פּוילִישׁ. אין פֿאָנעטִישער הינזִיכט האָבּ איך דאָס בּאַמערקט, צ. בּ., אין וואָרט צוֹ, ווען סע ווערט געברויכט ענקלִיטִיש, אָן אַן אַקצענט, דעמאָלט הערט מען דאָס פּוילִישע [3]צי[3]רייסן, יִיך גי[3]צי[3] די[3]ר.
שטאַרק איז דער פּוילִישער איינפֿלוס אין דעם לעקסִיקאָן: ר אָ ו ע ר—וועלאָסִיפּעד, נ י ש ט, ש ט אָ ל ק אַ ץ אוֹן אַנר.

אָבער ווי אין די ליטווישע דיאלעקטן איז ניטאָ קיין מי־טעלער געשלעכט, סיידן פֿאַרגליווערטע רעשטן: ס׳קינד. דער ליטווישער עם ניט אים, צי3נעם. אָבער דאָס פיילישע עץ, דערביי בלויז אין דער באַפֿעלסאָרם. גי3ץ, שלאָקץ—גייט, שלאָגט.

אינערגייענדיקע צייטווערטער פֿאָדערן ווי אין ליטווישדעם דאַטיוו: איך האָב ליב די3ר, דער מאַמען.

צו מאַירעוו פֿון לאָמזשע רעט מען פוילישׁ, צ. ב., אין אָסטראָלענקע.

קענן דעם מהד. o, ou, ei איז י3ע: קי3פֿן, קלי3יד, רי3יכערן.

קענן דעם מהד. û: 1) אָ. מאָל, פֿלאָם—2) mûl, flûm. אי. טאָיב, יאָיך, טראָיבן.

ûr: פֿאָיער.

קענן דעם כירוק—ej אין כאָלעילע, ראבעים.

שוואכבאטאָנטע וואָקאַלן.

צום סאָף געווינטלעך —ע, —ע, ער, —עק, אַד, —לאָם (גי3לאָם).

דער צווישנוואָקאַל אויך ע: אָרעם.

ניטאָ קיין צווישנוואָקאַל אין מילך, קאַלד.

קענן דעם שוואָ אין אַ פֿאָר וועדטער—אומגעווינט־לעך א: שאַווועס—שבועות, מאַכטענעסטע — אָבער מי3כוטן, קאַירע—קערה, אַזוי ווי שאַילע — שאלה. נאָך מ, —שטום: מלוכע, מני3ער. געווינטלעך י3: לי3וואָנע, ני3שאָמע.

קיין ה ניטאָ.

נאָך וו, פ קומט ניט פֿאָר קיין אַסימילי3אציע פֿון נ צום מ. אייוון, הייוון, רופֿן, אפן. אָבער שרייבם.

דער ווייכער נ—אין די גרופּן ענ׳ק, ענ׳ג, יני׳ג,—יני׳ג, יני׳טש.

אָבער דער גוטוראלער נ אין די גרופּן אַנק, אַנג. באַנ׳ק, קראַנ׳קער, לאַנ׳גער, שלאַנ׳ג.

קיין וואָקאַלי׳זירטער לעט זיך ניט, אָבער מיין אָביעקט געדענקט פֿון זיינע כיידעריאָרן, אַז אייניקע כאווייריִם זיינע האָבן גערעט מיט אַ וואָקאַלי׳זירטן ל.

די יאָטאַציע שטארק אַנטוויקלט: יינ, יי3ר, יי3ד.

די האַרטקייט פֿון ד, ט, ל, נ פֿאַר i ווערט אָפּגעהיט.

מיין אָביעקט וויי׳זט מיר אָן, אַז א וויאָרסט 15 מאַירעוו־די׳קער, נעענטער צו ביאַלי׳סטאָק וואַרפֿן זיך דורך אויסשפּראַכן אַף ו (דאָרעמדי׳ק-פוילישע). ס׳דאָרף אויסגעפֿאָרשט ווערן.

געוו. סוואַלקער גוב.

34. סוואַלק.

דער דיפֿטאָנג י3ע איז דער אַנטשפּרעכער פֿון מהד. o, ou, אַמאָל u: אַרי3סנעמען, אי3בּ.

קענן דעם מהד. û איז דאָ אָו: טאָוב, באָוך, באָוך, (ה)אָוז, מאָוז, שאָוב.

אין אָפענעם שוואכבאטאָנטן טראַף איז י3: טאַטי3, מאמי3. אין געשלאָסענעם פֿאַר ר—ע: מוטער, פֿאָטער.

קיין יאָטאַציע ניטא: איד
ניטאָ קיין ה
דער ר אַ געכאָרכלטער.
פֿאַראַן דער וואקאליזירטער ל. יאַנקע, דער (ה)ינט ביוט, אַוט, שטעקן, פּוּאָקן, אַוע, כאַוע1).

געוו. קאָוונער גוב.

35. טעלי׳שי.

aw: אי. גראָי, בלאָי.

ô: י3ל, ני3יט, גי3לי׳אָם, בי3שי3לי׳אָם.

î: י3. שי3לי׳ד, זי3לי׳בער. (אַ פוילישע באַזונדערקייט).

û: אָו. האָוט, קראָוט, באָוך. טאָוב, שאָוב. וויינ־טראָובם, פֿלאָו.

ûr: אָיער. מאָיער, פּאָיער, זאָיער, געדאָיערן.

אין שוואַכבאַטאָנטן אָפענעם זילבּ—ע: רעבע, זיידע אין געשלאָסענעם — י3: פֿאָדי3ם, גאַנ׳י3די3ם. אָבער: בי3שי3לאָם, גי3לאָם, מי3ידלאָך.

שוואָ: י. ל׳יוואָנע, נ׳ידאָוועט. אָבער: מאַכוטן, מאַכי3טענסטע.

קיין יאָטאַציע ניטאָ: אינגל, אי׳ר.

דער ווייכער נ—אין די גרופּן ענ׳ג, ענ׳ג—יני׳ג, יני׳טש.

סטרי׳נגען, העני׳גען.

דער גוטוראַלער נ—אין דער גרופּע אנג: לאַנג, שלאַנג.

דער מיטלווייכער ל בּאַ ג, קנאָ י, י3 אוך פֿאַר אָ: קלי׳אי׳בּם, גלי׳עיבם, ספּילין, קילי, מילי, שילי׳ד, זילי׳בער, ער ווילי, ברילין, אינגלי.

ס׳קומט פֿאָר דער ש אָנשטאָט ס אוך פֿאַרקערט: בישיי׳לי׳אָם, באַלשי׳מכע, ר׳י3סכי3די3ס, שי׳קאָנ׳י3ס-נ׳י3פֿאָס׳ים, סטול, ספּי׳גל.

אָנשטאָט טש—צ. צאָלנט, בענצן.

36. ווי׳לקי׳.

ש ווערט פֿאַרבּי׳טן דורך ס: סראיבּם, ספּראַך, סטעטל, סטי׳יגער.

צ: טש. טשען, זי׳בעטשי׳ק, אַכטשי׳ק, פֿופֿטשי׳ק.

טש: צ. דאַי׳ק, וועצערע.

פֿאַר ע הערן זיך אָפֿט ווייכע קאָנסאָנאַנטן: אהי׳ער, מי׳ענץ, סלי׳עכט, גיווי׳ען.

קיין יאָטאַציע ניטאָ. אי׳ד, אי׳ך, אי׳ר.

---

1) די וואָקאַלי׳זירונג פֿון ו איז פֿאַראַן אין די בייערישע אויסשפּראַכן, אין וועלכע דער ו גייט אויבער אין i אוך j. Basl—Basi (פֿאַרקלענער-פֿאָרם פֿון Base) Schmeller, 108. ביקלאָל איז די וואָקאַלי׳זירונג פֿונם וועלי׳ארן, האַרטן ל (ł) באַווּוסט אין די גערמאַניִשע שפּראַכן. דער האַרטער ו איז וואָקאַלי׳זירט געווארן אין u אָדער אינגאַנצן פֿאַרפֿאַלן געווארן, צ. ב., אין אלטפֿריזיש. Siebs .Geschichte der friesischen Sprache (Grundriss, I, 1201).

37. ש א ַ ו ל ׳.

û : אָ׳: האָ׳ז, מאָ׳ז, האָ׳ט, באָ׳ך.

ou,ô : אָ׳. ראָ׳ט, גל׳אָ׳בם.

אין איינ׳קע ווערטער הערט זיך ס אָנשטאָט ש: סנייד׳ער, עפּס׳ער, וואַסן, געסטאַנען, נ׳סקאָשע. אָבער אַסאַך אָפּטער בלייבט דער ש אַף זיין אָרט. שוסט׳ער, געשטאָרבם, ש׳קסע, שי׳גען, שט׳קן, שלאָגן, קאָשער, שאָקלען.

טש: צ. בּאַי׳ך, קנייצן, כאָ׳ך. אָבער דער טש בלייבט אין: דיי׳טש, הענטשקעס, טשפּענען.

דער ז בלייבט שטענדיק אוּן גייט נ׳ט אַריבּער אין זש זי׳בם, זי׳.

ס׳טרעפּן זיך ווייכע קאָנסאָנאַנטן פּאַר ע. וו׳עטשערע.

אַ מ׳טלווייכער ל הערט זיך בּא ק, ג: גל׳אָ׳בם, קל׳אָ׳ך, שפּי׳גל׳, פּעקל׳.

ד, ט, ל, נ בּלייבּן האַרט פּאַר j: די׳נסט, די׳רע, נ׳גן.

38. פּ אָ נ ׳ע ו ו ׳ע ז ש.

aw : גראָער, בלאָער. אַהערצו געהערט אויך לויט זיין פּאָ-נעטי׳ק דאָס וואָרט ט אָ ע ס, אָבער ק אַ ט אָ ו ע ס.

or : עי׳ער, טעי׳ער.

û : אָ׳. האָ׳ט, קראָ׳ט, מאָ׳ל, מאָ׳ז, שאָ׳בּ. אָבער: פלוי׳מען.

אין שוואַכבּאַטאָנטן טראַף—ע: זיי׳דע מאַמע, שפּרי׳נגען, גרעני׳ץ. אָבער י: בּעי׳דים, פּאָסי׳ק.

דער וואָקאַל פּאַלט אַרויס אין די׳ וועי׳רטער: כח, מח, ריח—ק׳י׳ך, מ׳י׳ך, ר׳י׳ך. לויט דער אַנאַלאָגי׳ע מי׳ט דער מערצאָל—קי׳כ ע ס, מ׳י׳כ ע ס, ר׳י׳כ ע ס, וווּ דער וואָקאַל אי׳ז נ׳ט אָ געוועצלעך.

דער ש בלייבּט. שוועי׳ר, פּלי׳ש.

דאָסזעלבּע טש: מענטש.

דער ס וועי׳רט אַמאָל פּאַ׳ו בּי׳טן אַף אַ ווייכן ש. פּו׳ש׳ — פּוס, ש׳י׳דער-סידער.

אַ מ׳טלווייכער ל: מי׳ל׳ך, קאַל׳ך, איי׳ל׳עם, גיי׳ל׳עם, בּעס-יי׳ל׳עם.

פּאַרן ע טרעפּן זיך ווייכע קאָנסאָנאַנטן. פּ׳עטער.

דער פּאַרקלענער-סופּי׳קס אי׳ז אַ׳לע, אָ׳לע: מיי׳זאַ׳לע, מיידאָ׳לע.

39. פ ו מ פ י׳ א נ ע.

ei : י׳[3]ל. בי׳[3]ן, מי׳[3]נען.

or : אי׳[3]ער, טי׳[3]ער.

û : אָ׳. טאָ׳בּ, קראָ׳ט, ווי׳ינטראָ׳בּם. אָבער: מויל.

אָנשטאָט שוואָ הערט זיך אַ אין: מאַכסי׳[3]פע—מעכאַשייפּע.

דער שוואַכבּאַטאָנטער וואָקאַל פּאַלט אַרויס אָפּטער, איידער אין אַנדערע די׳אַלעקטן, סאָ׳ן—סאָרען, מ ו י ש ן—מוישען, ב א ב ן—בּאָבּען.

אָנשטאָט ס קומט פּאַר ש. פּיישען, אַבּי׳שעלע, זמי׳רעש, ער עשט, וואָש, וווּי׳[3]שטע, שאַלדאַט, ער וווּי׳[3]ש, פּענש-טער, גאַש, אָקש.

ש:ס. בּי׳סאס, סאַבּעס, סטרי׳ק, אָבער: שוך.

צייטנווייז הערט זיך אַ ווייכער ש שטאָט דעם ס. פּו׳ש׳, נאש׳—נאס.

צ:טש. טשווי׳[3], טשי׳[3]נער—צייגער.

ז:זש. זשומער, זשע—זע, גי׳זשונט, זשופּ—זופּ.

ס׳הערט זיך דער מי׳טלווייכער ל. אַנטל׳אָפּם, גל׳עזשער.

דער פּאַרקלענער-סופּי׳קס אי׳ז אַ ל ע: מיילכאַלע, פּי׳שאַלע, הענטאַלע.

40. יאַנאַוו.

û: אָ׳. טאָ׳בּ, קראָ׳ט.

ûr, ôr: אָ׳ע ר, מאָ׳ע ר, זאָ׳ע ר, געדאָ׳ע ר ן

טש:צ. מענץ.

צ:טי׳ש. עי׳טשעס.

ש:ס. מאסי׳ן.

ס:ש. עמעש, כאַשענע, נאַש.

גענט. גראדנער גוב.

41. בּרי׳סק.

אַ גרענעץ-די׳אַלעקט צווי׳שן דעם דאָרעמדי׳קן אוּן לי׳טווי׳שן. קענן דעם לי׳טווי׳שן אָ האָבּן מי׳ר דאָ ו׳. זו׳גן—זאָגן, ג ר ו׳ א (ר)—גראָער.

קענן דעם לי׳טווי׳שן ע הערט מען ע׳י דאָרט, ווו עס קומט פּאָר געווי׳ינטלעך אי׳ן די דאָרמדי׳קע די׳אַל׳עקטן—לע׳יבּם.

קענן דעם לי׳טווי׳שן ו—י: בּרי׳סט, קי׳רץ, די׳רך, בי׳רצאַקעס.

לי׳טווי׳ש בּלייבּט דער ע׳י קענן דעם מהד. ô ,ou: הע׳יך, קלע׳יסטא(ר).

û: אָ׳. מאָ׳ז, (ה)אָ׳ט, באָ׳ך.

אין שוואַכבּאַטאָנטן טראַף הערט מען ע, אַ(ך): מאמע, פּו׳דעם, פּוסי[3]ק, מיידלאַך.

די׳ ענדונג ער קלי׳נגט ווי אַ, דערבּי׳י וועט דער ר קו׳-מאַט נ׳ט געהערט אי׳נגאַנצן. פּי׳טאַ(ר), שי׳סטאַ(ר).

דער ש ו אָ אי׳ז געווי׳ינטלעך—י: נ׳[3]שומע, ל׳י[3]וונע׳[3], נ׳[3]דוווי׳[3].

ס׳אנטוי׳קלט זיך דער וואָקאל אַ צווי׳שן ל און ך. מי׳-ל א ך, ק א ל א ך.

קיין ה נ׳טאָ.

דער ר צום סאָף וועט קי׳מאַט נ׳ט [illegible]

דער ווייכער נ אין די׳ גרופּן: נ׳ ט ש, א נ׳ [illegible] ע נ׳ ג, ע׳ נ ק.

דער מי׳טלווייכער ל בּא ג,ק: קל׳אי׳בּם, גל׳עי׳בּם, קל׳עי׳-סטער, גל׳אַט, קל׳אַפּם, קל׳עי׳ד, גל׳אי׳ך, גל׳אָק, קל׳אָ׳ך, קל׳וגן, גל׳עקל, שפּי׳גל׳, פּעקל׳.

קיין י אָ ט א צ י׳ ע נ׳טאָ. א י׳ ד, א י׳ נ גל, א י׳ ך, א י׳ ר.

ר—דער הי׳אַטוס-שטערער: בּאַר אי׳ם, בּאַר אי׳[3]נדז, באַר איך, אָבּער בּ אַ א י׳ ר.

אַנאַלאָגי׳ש בּאַרן טאַטן, כאָטש קיין וואקאַלן-טרעפּונג אי׳ז דאָ נ׳טאָ

די האַרטקייט פּון ד,ט,ל,נ פּאר j וועט אָפּגעהי׳ט.

42. גראָדנע.

אין שוואַכבאַטאָנטן אָפענעם טראַף אײַז דאָ י̈—(מיט אַ האַרטן פֿאַרגייענדיקן קאָנסאָנאַנט). זיידי̈, מאַמי̈, טאַטי̈, רעבי̈, כאַזאָקי̈, שרייבסטי̈, גייסטי̈.

אין דער ענדונג ער אײַז אַ קלאָרער ע.

דער סופֿיקס אך מיט אַ קלאָרן א. פֿיסלאך, שענקלאך.

אָנשטאָט דעם שוואָ האָבן מיר י, א, ע. ליוואָני̈, גאַניווי̈, מאַכוטן, מאַכיטע נעסטי̈, מאכשייפֿי̈, מעכאַשעף.

ניטאָ קיין י אָ ט א צ י ע אַף די היסטאָריש-באַרעכטיקטע ערטער: א י נ ג ל, א י ד י ש, אויך אין וואָרט א י ר. (צווייטע פערזאָן מערצאָל), אָבער ייך, יי̈ר (דאַטיוו פֿון ווייבלעכער דריטער פערזאָן).

ווייכער נ און די גרופּן נ ט ש, ע נ ק, י נ ק, ע נ ק י נ ג: מענ̈יטש, בענ̈ק, לענ̈ג.

דער גוטוראלער נ—אין דער גרופּע א נ, ג, א נ, ק: לאַנ,ג ב א נ, ק.

פֿאַר ע טרעפֿן זיך ווייכע קאָנסאָנאַנטן: וו̈ ע ל כ ע ר ג י̈ וו̈ ע ן.

קיין בייט צווישן ש און ס, טש און צ,ז און זש מערקט זיך ניט.

דאָס טיילעכל באַ—קען אויך קלינגען בי:—באַשפּריצן, באַרייזן, בייטן, בישיטן, באַרייסן, בי̈גלייטן, באַגלויבט, באַקאַנט.

גענוי. ווילנער גוב.

43. ווילנע.

אין וואָרט גאַנייווע אײַז דער שוואָ—אַ.

דער ע פֿון שוואַכבאַטאָנטן סאָף—טראַף ווערט שטום אָפּטער, אייַדער אין דער בי̈כערשפּראַך. ס א ש ן—סאָשען. דער ב א ן—באָבען. ס א ר ן—סאָרען.

ס:ש. נאַשער, אייַדעש, שיידער, גאש, באלשי̈מכע.

ש:ס. וואסן, עפּסער, רעסכיידעס.

ז:זש. זש̈ומער.

פֿאַר ע ווערן די קאָנסאָנאַנטן ווייך. צון̈עלף.

44. מיאַדעל.

âw: אָ. בלאָער, גראָער.

û: וי̈. בוי̈ך, יוי̈ך, מוי̈ל.

ei: י̈יי. ריי̈ן.

ש:ס. סטיין, געסרי̈בן, אידעס, לאָסן, ניסט, נאַרעס, סעם (שוין), סטי̈ל, סטי̈קל, פֿלייס.

ט:ש. וואָש, דאָש, קלינגערש, עש, (ע)ש אין, מישכער.

טש:צ. טייצן, בייץ, מענץ, צעפּען.

צ:טש. טשימעס, טשי̈בעלע, צוואַנטשיק.

ז:זש. זשי̈ך, געזשען, אַזשיי.

קיין י̈אָטאַציע ניטאָ.

אוקראַיניש דיאַל̈עקטן.

קי̈עוער גוב.

45. באַרדי̈טשעוו.

אין באַרדי̈טשעווער אויסשפּראַך האָבן מיר דעם קלאַנג אָ קעגן מהד. â אין a, ווי̈ אויך קעגן דעם a פֿון אַנדערע שפּראַכן אָפּטער, איידער ס׳קומט פֿאָר אין אַנדערע יי̈ד. דיאַל̈עקטן. אַלזאָ: טאָטע̈ן, מאַמע̈ן, קאָץ, כאָסע̈נע̈ן, אַקאָל, אַוואָדע̈ן, זאָמד, טאָפּלי̈, אָלס, אָלק, וואָסע̈ר, גאָלאָך.

דער א בלייבט ווי̈ אין אַלגעמיין י̈ידיש אין אַזעלכע פֿאַלן: פֿאַר כ: מאָכן, לאָכן, נאַכט. פֿאַר ר: נאַר, וואָרטן. אַרן. פֿאַר ק: באָק, האָק, מאָקע. פֿאַר ש: מאָשקע, וואָשן, ראָש. פֿאַר נג, נק: לאָנג, שאָנק, שלאָנג: פֿאַר ז: אַז, מאָזל. פֿאַר זש: סאָזשע, מאָזשען. פֿאַר טש: פּאָטש, קאָטשקע: דער אומבאַשטימטער אַרטי̈קל אוי̈ן דאָס טיילעכל אַ: אָקלאָל, אַוועק, אַהער.

aw: וו̈: גרוו̈ער, בלוו̈ער.

ou,oj,i+כ=ע̈ך: לעכט, זע̈ך (אַקצענטי̈רט) וו̈ע̈ך—וויי̈ך, ע̈ך—אויך.

û: ו̈. טו̈ב, בו̈ך, יו̈ך.

ûr: מאָוער, זאָוער ג׳דאָוערן.

ei: ע̈י. בע̈ין, מע̈ינען, לע̈יענען.

דער ע̈י—אַזוי ווי̈ אין ליטווי̈ש—הערט זיך אין אַזעלכע וועדטער וו̈י̈: קנע̈יטל, רע̈יכערן, קע̈יפּם, טע̈יגן, בע̈יגן, בע̈ימער.

קעגן דעם ציירע+ר הערט זיך ער: אַנ׳ווערי̈—אַן אַוויירע, גזערי̈—גזיירע.

i,iu: צאָס, אָזערנער, לאָטן.

שוואכבאַטאָנטע וואָקאַלן. סאַי אין אָפּענעם, אַזוי אין געשלאָסענעם טראַף שטענדיק—ט׳=טאָטי̈, מאָמי̈, גרי̈נדי̈ר, פֿודי̈ם.

דער סופֿיקס—קייט האָט דעם דיפֿטאָנג ej-ווערעמקע̈יט, ליכטי̈קע̈יט.

שטענדיק: באָ (גראָבן,—לייטן...) גי׳—(שטאָכן, בראָכן).

דער יאָט (j) פֿאַר i אין אָנהויב וואָרט ווערט ניט ארטיקולי̈רט: אי̈ד, אי̈דיש, אי̈נגל. ער אַנטוויקלט זיך אויך ניט אין אַזעלכע ווערטער, ווי̈: אי̈ך, אי̈ר, אי̈ם.

ניטאָ קיין ה: א ר ק, א נ ט, א ל ט ן.

דער ווייכער נ— אין די קלאַנגען-גרופּן ענ̈יק, ענ̈יג: בענ̈קען, לענ̈יג.

אָבער דער גוטוראַלער אין די גרופּן אנק, אנג. קראַנ,ק, באַנ,ק, לאַנ,ג.

געווי̈נטלעך אַ האַרטער ל. מע קען אָבער אויך הערן דעם מיטלען ל. צ. ב.: העל̈פֿם, וועל̈דל, פעקל̈, שטעקל̈, גאָרגל̈, ד.ה., נאָכן פֿאַלאַטאַלן וואָקאַל אוי̈ן גוטוראַלע ג,ק.

די האַרטקייט פֿון ד, ט, ל, נ—ווערט אָפּגעהי̈ט.

46. טשערנאָביל.

ס׳איז אַ גרענע̈ק-דיאַל̈עקט פֿון ווייסרוסיש צו אוקראַיניש. ל י ט ו ו י ש-ווייסרוסיש איז דאָ: 1) דער אָ (ניט ו̈) קעגן דעם מהד. a: שלאָגן, טראָגן, זאָגן, ניט: טרו̈גן, שלו̈גן, זו̈גן.

2) עי (ניט אָי) קענן דעם מהד. ô, ou אוּן אַנד.: בעיִם, אוּעי, בעידעם, קעיִפֿם, ניט באָיִם, אוּאָי, באָידעם, קאָיפֿם.

דאָרעמדיק איז ɪ³, ʏ קענן דעם מהד. i, u אוּן אַנד.: גי-שרי³בם, גינו³מען, ברידער, מי³טער.

דעם אָי האָבן מיר קענן דעם מהד. û: טאָיִב, באָיִך, אָבער פֿלוּמען.

אין אָפֿענעם שוואַכבאָטאָנטן טראַף—ע: מאַמע, טאַטע, סטרי³נע.

שטענדיק–אַך: בענקלאַך, דאַכטוּאַך.

גי–(לעבט,—שלאָגן).

ב אַ דעם ווערט ניט פֿאַרקירצט אין באַם.

47 שוואַרצטי³מי³, סודי³לווום—Белая Церковь.

a: אָ, ווי אין באַרדיטשעוו. אָל³, וואָס³ר, מאָמי³, אַוואָדי³ אָם, בלאָט, פאָהאָני³ מאָיד (אוקר. погана), אָדי³ראָב³, טאָפֿלי (שויב).

די טענדענץ אויבערצוּלאָזן דעם אָ אויך דיזועלבע, ווי אין באַרדיטשעוו.

ô,ou: עי. טעיט, טעיגן, כעידי³ש, אזעי,טעיב (טויב), כאלעימי³ס, קעיפֿם.

אין אַסאַך פֿאַלן האָבן מיר י³ אנשטאָט דעם ליטווישן ע: לי³בט, באגי³גי³נ³ן, גיוו³ן, גלי³זי³ר.

û: אָי. טאָיִב.

אין שוואכבאטאנטן אָפֿענעם זילבּ—י³: מאָמי³, טאָטי³. דאָסזועלבע אינם זילבּ פֿארן אקצענטירטן טראַף: די³ס קינד.

אָנשטאָט דעם שוואָ געווייניטלעך—י³, אָבער: מאָלאָמי³ד.

שטענדיק בא—(גראבם,—שערן).

קיין יאָטאַציע ניטאָ: אידן, אידיש, אידך, אידר.

קיין ה ניטאָ.

48. קאָרסון.

î: אי. מאן, דאן, ראבם—מיין, דיין, דיבן.

ä, e: י³. שפי³ט, בי³טן, י³בם.

אין דיפֿטאָנג ei אַן אָפֿענער ע: בעין, קלעיד, וועינען.

קענן ou, o אוּן אַנד.—עי ווי אין ליטווish: עיב, קעיפֿם.

û: אָי. טראָיבם, טאָיב (עלטערע—טויב), שאָיב ינגערע זאָגן טאָפֿלי), מאָיל, אָבער: יוך, פֿלאָם.

ôr, ûr: מאָוער, זאָוער, געדאָוערן, טעווער עוער.

כוילאָם +ר=עיר ניט ער. דוועירע, טעירע, מעירע.

icn: לעכט. אָבער מיך, דיך, זיך (אקצענטירט), באָדן זעך (ניט אַקצענטירט).

אין שוואכבאטאנטן טראַף—י³: מאַמי³, טאַטי³, כאַסי³נ³, באָידי³ם, קי³לי³ר.

ר—געכארכלט.

דער ה פֿאַראַן, דער ל אַ מיטלווייכער, דער נ אין דער גרופּע א נ ק, א נ ג—איז אַ גוטוראַלער: באַנ,ק לאנ,ג.

49. זשיטאָמיר.

דער פראָצעס מהדa—יך. אָ איז דאָ אַוועק פֿיל ווייטער, איידער אין ליטווish,-ווייסרוסish,-פוילish-יידish.

די דערגרייכונג איז דיזועלבע, וואָס מיר האָבן פֿאַרצייכנט פֿאַר באַרדיטשעוו: מאָמי³, וואָס³ר, גאָס. בלאָט, מאָלאָמי³ד אָדי³ראָב³ אוּן א. וו.

קענן דעם ליטווish ע איז אָפֿט י³: ג³זי³ן—געזען, לי³בם, באַג³גנט, מ³גן, גיוו³ן, שווי³בי³לאַך, פֿי³רד, שטי³טל, ני³פֿי³ש, רי³דל.

דער דיפֿטאָנג יי—וועט אַרויסגערעט מיט אַ בריטן ע. אוּן אַנטשפרעכט דעם ליטווish יי קענן רעם מהד. ou, ou, ô: טעיט, אַזעי, וואַזעי, טעיב, כאַלעימעס, קעיפֿם, עיג, פעילish, גרעיסער.

û: אָי. טאָיב, אָבער יוך.

î: אָ. שראָבם, אָבער אין אָפֿענעם טראַף צוּם סאָף וואָרט איז i: אי—בלאי, שראי.

ir: דאָס וואָרט גביר—קלינגט: גוועָר.

אין שוואַכבאטאנטן טראַף—י³: מאָמי³, טאָטי³, טאַלי³ס.

אין זאַץ שטרעבט דער וואָקאל פֿונם שוואַכבאַטאָנטן וואָרט אויך צום י³; ווי³ס אי³(ז) ד י³ס? (דאָס) ד י³ס קינד.

קיין יאטאציע ניטאָ: אידיש, אינגל, אידך, אידר.

קיין ה ניטאָ.

מיטלווייכער ל בא ג, ק אוּן נאָך ע. געלי³ט, פעקלי³ אינגל.

ס'וועט דערלאָזט דער וואָקאל-צוזאַמענטרעף באַם אומ-באַשטימטן אַרטיקל: אַ אַקס, אַ עפל.

50. טשערניכאָוו. (20 וויאָרסט פֿון זשיטאָמיר).

âw: וו. בלוווער, גרווועד, אויך טוווי³ס.

a: ו. זוגן.

u: י. פיטער

û: אָי, ו. קראָיט, טאָיב, מאָיל, בוך, יוך.

ä: י³. גלי³זי³ר, שטי³טל.

ei: עי. מעינען, בעין, אָבער—ער מי³נ³ט—ער מעינט.

ou, ô: אוּן אַנד: ei. קעיפֿם, קלעיסטער.

כוילאָם +ר=עיר. טעריי³, מערי³, דוועריי³.

ou, ech=ch+ei. צעכן, רעכערן, רעך.

i+ch בלייבט יכ. ליכט.

î: אי. שראיבן, אָבער i+ch, ווען דער ch שלוסט אַ טראַף איז אַכ: ראַך, טאַך. אין אָפֿענעם טראַף איז i+ch: אַיכ: ראַיכער, טאַיכן. î איז, אויך אין אַזעלכע פֿאַלן a, ווי האַנ³ט—היינט.

אין שוואַכבאַטאָנטן טראַף איז י³, ער, עך. טאַטי³, פוטי³ר, מי³טי³ר, טישלעך.

דער א פֿאר כ אין אַזעלכע ווערטער, ווי רוּאַך, ריי אַך, מויאך, קויאַך, ווערט רעדוצירט: ריך, רעיך, מעיך, קעיך. ס'אַנטוויקלט זיך אצוגאָב—ע צווישן פֿלייציקע אוּן דעם ווייטער-דיקן קאָנסאָנאנט—מילי³ער.

דעם שוואָ אנטשפּרעכט געווײַנטלעך ייִ: נײַדוווּנג, לײַדוווּנג, מיִלאמיִד. 2) אין איינצעלנע וואָרטער—אַ: יאָרידּ, מאַכשייִפֿע.

דער ה וואָרט ניט ארויסגערעדט דאָרט, וווּ ער איז פֿאראן אין דער ליטעראטור—ערד, וואָס—הארץ, האָבם, אוּן אנטוויקלט זיך דאָרט, וווּ אין דער ליטעראטור איז ער ניטאָ, העמער—עמער.

קיין יאָטאציע איז ניטאָ: איך, איר, איננגל.

א האלבווייכער ל נאָך ג, ק און פֿאר ע: פּעקל, שטעקל, יינגל, בייגל, לעמל, גלעקל, כּעלקל. דעם האלבווייכן ל האָבּ אין אויך געהערט אין איינצלנע וואָרטער, וווּ טשל, שוּל (שוּל). אַ וווייכער ל אין דיִ גרופּן אנג—אנק, ענג—ענק, ינג—ינק: לאַנג באַנק, קלינגען. נאָך ei, i, וואָס וועלן ארויסגערעדט ווי אַ, ייִ: האנט, ער מיִנט—היינט, מיינט. ווייך איז דער ב אין פרעפּיקס אניק (—לעיפֿם).

51. אָראָשקע.

—פּוריער Горошки אָדער Кутузово, אויצט—Володарск, 40 ווּ. פֿון זשיטאָמיר.

a: ו. זוגן.

âw: ווּ. גרוווער.

ä, e=ניט ייִ נאָר ְי (j). פֿירד, קיִז, גלייזער, בייטן, מיִל—פֿערד, קעז, גלעזער, בעטן, מעל.

u: ְי ניט ייִ—אָפּטער, איידער אין אַנדערע דאָרעמדיקע דיאַלייעקטן. פּיטער, טירמע, אילצלינס.

i איז ְי ניט ייִ אויך אָפּטער, איידער אין אַנדערע דיאַלייעקטן. פֿיש, טיש, מישן ניט פֿיש, טיש, מיִשן.

ûr, ôr: זאָוער, מאָוער אונד מאָיער, טעוער, עוער אויך עיער.

ou, ô, ei.: עי בעים, קעיפֿם, בּעידיִם.

ei פֿאר נט איז ייִ. ער מיִנט, ווייִנט—מיינט, וויינט.

î: אי. שראיבּם.

ch+ei, ou, î=עכ. טאַך אויך טאָכן, ראָך אויך ראכער, וועך, וועכער, העך, העכער (הויכער), עך (אויך). כוילאָם+ר: ער. דוערע, טערע, מערע.

ch+i: יכ.

אין שוואכבאטאָנטן טראַף איז ע, אַך, ייִם.

דיִ יאָטאַציע איז שטאַרק אַנטוויקלט. יִך, יִד, יִר קיין ה—ניטאָ.

דער נ—ווייך אין דיִ גרופּן אַנק, אנג, ענג, ענק, ייִנט (ער מיִנט), ינג, ינק.

פֿאַראַן דער מיטלווייכער ל נאָך ג, ק און פֿאַר ע. לייעפּעלע, קעפּעלע, פּיסעלע, שטעקלע, פּעקלע.

פֿאָלטאַווער גוב.

דער צאָפּנדיקער טייל פֿאָלטאַווער גוב. רעט ווייסרוסלענדיש—ייִדיש, דער דאָרעמדיקער—אוקראַיִניש-ייִדיש. ס׳איז אַ גרענעץ-אָרט.

52. פּאָלטאָווע.

דאָרעמדיק רעט דיִ שטאָט פּאָלטאַווע גופּע.

a: ו. זוגן, טרוגן, שטוּט. בלוווער, גרוווער.

ou,ô: אָ. לאָיפּם, באָיִם; אָבער אין אַ געווינסער צאָל ווערטער ווי אין ליט.—וו.—עי: קעיפּם, טעיגן.

קעגן דעם מהד. ou, ô איז עי געווייַנטלעך: רעיכערן, עיגעלע, עיווּעלע.

e: ייִ. שטיִטל, ליִבּם, גליִזער.

ei: מיִנייִן, רייִנייִד, קליִדייִר.

אָבער: ער מיִנט, ווייִנט — מיינט, וויינט.

כאָטש קעגן דעם מהד. ן איז געווונייטלעך אַיי (מאַיִן, דאַיִן, לאַיִדן, באַיסן), נאָר פֿאַר נ׳ האָבן מיר אַ: האָנט, אַראַנזשיִן, פֿראַנט. ער שאַנט, האָט פֿאַנט.

קעגן מהד. i, uo, u אוּן אַנד.—ְי, ייִ: פּיִש, ברידער, מיִטער.

û: וּ: טוּבּ, בּוּך, יוּך,—טרוּבּם. אָבער: מאָיז, האָיז, האָיט, קראָיט.

ûr: מאָוער, זאָוער, אָבער: פּאָיער.

ûw: אָוו. באָוון (מהד. bûwen, biûwen, bouwen).

ôr: אָיער, טאָיער.

אין שוואַכבאָטאָנטן טראַף שטענדיק ייִ.

מאַמיִ, פֿוּדיִם, ראיטיִר, אָבער: אָילאָם, בּיִסאָילאָם, גאָילאָם.

אין סופֿיקס אַך אַ קלאָרער אַ: מיִדלאָך, לאַילאָך, מאָיאָך, גאַלאָך. אין וואָרט רוּאַך איז רעדוצירט דער אַ—ריִך.

שוואָ — שטענדיק (אויב ער ווערט ניט פֿאַרשטומט) ייִ: נישוּמיִ, ליִכאַים, אָבער: מאַכשיִפֿיִ, מאַכטיִניִסטיִ (מיִכיִטן), מאַכאַיע.

שטענדיק בּ אַ — גי—.

יאָטאַציע שטאַרק אַנטוויקלט, ווי אין היסטאָריש באַרעכטיקטע ווערטער, אַזוי אויך אין היסטאָריש נישטבאַרעכטיקטע: ייִד, יִדיש, יִנגל, ייִך, ייר (צווייטע פערזאָן מערצאָל), ייר (דאַטיוו פֿון זי).

דער ה וואָרט אַרויסגערעדט אין דיִ געהעריקע ווערטער.

דער ל שטענדיק האַרט.

דער נ — אין דיִ קלאַנגען-גרופּן נג, נק: לאַנג, באַנק, ליִנג, בייִנק, זינגען, לינגען, אויך אין אַזעלכע פאַלן, ווי: ער מיִנט (מיינט) וויִנט, (ווייִנט), שאַנט (שיינט), הא נ ט — היינט, א ר א נ ג ייִ ן — אַרייִנגיין.

ס׳זענען דאָ רעשטן פֿונם בייט צווישן ש אוּן ס: סוּטן—שאָטן. בייִשמערדיִש.

ד, ט, ל, נ ווערן שטענדיק ווייך פֿאַר j: דזשיר, טזשיר, נזשגן, לזשיִד.

53. כּ אָ ר אָ ל.

אין דערדאָזיקער אויסשפּראַך איז שאַרף דאָרעמדיק בלויז דער יִ אוּן ייִ קעגן דעם לימוושן וּ: גיטער, בּרידער, מיִטער אוּן ייִ קעגן דעם לימוושן יִ: פֿיִש, נייִט.

דער אינבּריקער וואָקאַלימוס איז אַ ליט —וור.: שפּעט, לעיפּט, העיזן.

ei: עי. בעין, קלעינער.
û: וי: קרויט, הויז, הויז (אויך מוז) אָבער: ווייַנטרויבם, טויב, שויב, יוך.
אין שוואַכבאַטאָנטן אָפּגעגם אוּן געשלאָסענעם טראַף איז מאַמי³, טאַטי³, מעסי³ר, ראָמי³ן, וועיני³ן.

54. גאַדיאַטש.

דעמזעלבן איבערגאַנג-כאַראַקטער האָט דיִ גאדיאטשער אויסשפראַך: גרויבם, גרויער, נישמי³, מיכי³טן, אָבער לעבם, שטעטל.
ניט עי, נאָר יי³: ריי³דן פלי³ש, קי³פּם.
ôr: טעוער, עווער. סיהאָט זיך אַהער צוגעפאַסט לויט זיין פּאָנעטיק אויך דאָס וואָרט — רעוער (מהד. rou, râ, rô).
û: הויט, מויל, מויז, טויב, קרויט. אַהערצו האָט זיך אויך צוגעפאַסט דאָס וואָרט שויב (szyba) אָבער: פלומען, יוך, בויך, — טרויבם.
ûr: מויער, זויער.
דער כיריק איז אַ אין דיִ ווערטער: מאַלכומע, קאַמאַט.
אין שוואַכבאַטאָנטן טראַף איז געווייַנטלעך — ע: מאַמע. אָבער: גאָילאָם, מיידלאַך.
שוואָ געווייַנטלעך — יי³: נישמע, לי³וואנע³, מיכי³טן.
ד, ט, ל, נ פאַר j—הארט.
קיין יאָטאַציע ניטאָ: איך, אידיש, איר, אָבער יער (דאַטיוו פון זי).
סיאיז פאַראַן דער בייט צוויישן ש און ס: סאַבעס, סלעכט, סוואָגער, ריסכי³די³ס. אוּן פון דער צוויי־טער זייט: מישטאמע, דריישיק, שאַד, נאַש, איידעש, באַלשימכע, פיישאַך.
אַנשטאָט צ—טש: פערטשיק, טשוריק, זשיבעטשיק.
אַנשטאָט טש—צ: צאָלנט, מענץ, בענצן.
זש בייט זיך מיט ז: ווייזע, פאַרזאַוואַרט.
אוּן פאַרקערט: ראָזשינקעס, זשומער, זשייגער.
דערדאָזיקער בייט פון זש מיט ז, טש מיט צ, ש מיט ס איז פאַרשפרייט צוויישן ניטגעבילדעטע מענטשן.

55. ראָמען—Ромны.

ראָמען געפינט זיך אין צאָפּן פון פאָלטאַווער גוב., נעענטער צום גרענעץ פון טשערניגאָווער גוב. דער דיאַליעקט פון ראָמען איז אַ וויי־סרוסישער.
e: ע. לעבם.
û: וי. טויב, שויב.
ei: יי³. ווי³ך, בי³ן, ווי³נען.
ôr: עווער, טעווער.
ûr: וו, וע. זוווער, גידוּעַרן.
קיין יאָטאַציע ניטאָ.
דער נ איז דיִ גרופּן אנ³ג, אנ³ק, ענ³ק ענ³ג.

ä, e: י³. ני³פי³ש, שטי³טל, פי³לן—פּעלן. אָבער: קיז—קעז.
דער דיפטאָנג ei קלינגט ווי: ריי³ן, שי³דן.
אָבער קענן דעם מהד. ou איז עי מיט אַ ברייטן אָפּענעם ע: קעיפּם, לעיפּם.
צ י י ר ע אָדער כוילאָם+ר=ער. גזערי³, טערי³, דוערי³, ער האָט מערי³.
û: טאָיב, בּאָיך.
ûr: פאָיער, אָבער מאָוער.
אין אָפּענעם שוואַכבאַטאָנטן טראַף—איז י³: מאַמי³.
אין געשלאָסענעם ע: ראָיטער. אַ: יידלאַך, מיידלאַך.
קיין ה ניטאָ.
אַ מיטלווייכער ל נאָך ע, י, און נאָך ג, ק: שטיקלי, שטעקלי, פּייגלי, בּיליקע, וועלידער.
ר—אַ געכאָרכלטער.
דיִ וואָקאל-טרעפּונג ווערט דערלאָזט בּאַם אומבאַשטימטן אַרטיקל: אַ אָקס, אַ עמער, אַ עפּל.

57. קאָלקי.

aw: גרוּוער, בלוּוער.
î: אי: מאַין, דאַין. דערזעלבער קלאַנג בּלייבט פּאַר כ: ראַיך, באַיכל, אָבער טאַך, גלי³אַך.
e, ä: י³. שטי³טל, גלי³זי³ר, אַמאָל י: ליבּם, קיז.
דער דיפטאָנג עי מיט אַ העלן, ברייטן ע: בּעינער.
î: (ה) אָי, מאָיז, בּאָיך, קראָיט, טאָיזנט, אויך טויזנט,
ûr: מאָוער, זאָוער, גיטראָוען, גידאָוערן.
ô.ou: קליעיסטער, קעיפּם.
ôr: טאָיער, אָיער.
אין שוואַכבאַטאָנטן טראף איז ע: מאַמע, קעפּעלע, פּוּדעם געגעם, אויך אויליעם, גאָילעם, מיידלעך, אוּן אַפּילע ראָיטקעיט ניט—קאָיט.
שטענדיק בּא—(ריסן) אוּן גי—(גראָבּם).
דער שוואָ, אויב ער ווערט ניט שטום, איז ער י³: ני³דוווע לי³וונע.
דער אַ פּאַרן כ, אין דיִ ווערטער: רח, כח ווערט פּאַרפּאַלן: רעיך, קעיך.
קיין יאָטאַציע ניטאָ: איך, איגל, איך, איר.
ר—צום סאָף—שוואַך אַרטיקולירטער, געכאָרכלטער.
קיין ה ניטאָ.
ל—מיטלווייך אינם פּאַרקלענער-סופיקס, פּאַר ע, נאָך ע: מיידליך, קעפּלי, בענקלי, גילעק, ליעפּלי, שליענגלי.
נ איז ווייך אין דער גרופּע: אנג, אנק, ענק, ענג. לאַנ³ג, שאַנ³ק, לענ³ג בענ³ק.
נ,ר זיינען צווישן-קאָנסאָנאַנטן אַף אויסצומיידן דעם היאַטוס—באַם צוזאַמענטרעפּן פון צוויי וואָקאלן—אין סאָף פון איין וואָרט אוּן אין אָנהויב פּונם צווייטן. באַראַיִם, באַראַיך, צי³נאיך.

וואָלין.

56. ראָוונע.

e, ä: י³. ני³פי³ש, שטי³טל, פי³לן—פּעלן. אָבער: קיז—קעז.
דער דיפטאָנג ei קלינגט ווי: ריי³ן, שי³דן.
אָבער קענן דעם מהד. ou איז עי מיט אַ ברייטן אָפּענעם ע: קעיפּם, לעיפּם.
צ י י ר ע אָדער כוילאָם+ר=ער. גזערי³, טערי³, דוערי³, ער האָט מערי³.
û: טאָיב, בּאָיך.
ûr: פאָיער, אָבער מאָוער.
אין אָפּענעם שוואַכבאַטאָנטן טראַף—איז י³: מאַמי³.
אין געשלאָסענעם ע: ראָיטער. אַ: יידלאַך, מיידלאַך.
קיין ה ניטאָ.
אַ מיטלווייכער ל נאָך ע, י, און נאָך ג, ק: שטיקלי, שטעקלי, פּייגלי, בּיליקע, וועלידער.
ר—אַ געכאָרכלטער.
דיִ וואָקאל-טרעפּונג ווערט דערלאָזט בּאַם אומבאַשטימטן אַרטיקל: אַ אָקס, אַ עמער, אַ עפּל.

57. קאָלקי.

aw: גרוּוער, בלוּוער.
î: אי: מאַין, דאַין. דערזעלבער קלאַנג בּלייבט פּאַר כ: ראַיך, באַיכל, אָבער טאַך, גלי³אַך.
e, ä: י³. שטי³טל, גלי³זי³ר, אַמאָל י: ליבּם, קיז.
דער דיפטאָנג עי מיט אַ העלן, ברייטן ע: בּעינער.
î: (ה) אָי, מאָיז, בּאָיך, קראָיט, טאָיזנט, אויך טויזנט,
ûr: מאָוער, זאָוער, גיטראָוען, גידאָוערן.
ô.ou: קליעיסטער, קעיפּם.
ôr: טאָיער, אָיער.
אין שוואַכבאַטאָנטן טראף איז ע: מאַמע, קעפּעלע, פּוּדעם געגעם, אויך אויליעם, גאָילעם, מיידלעך, אוּן אַפּילע ראָיטקעיט ניט—קאָיט.
שטענדיק בּא—(ריסן) אוּן גי—(גראָבּם).
דער שוואָ, אויב ער ווערט ניט שטום, איז ער י³: ני³דוווע לי³וונע.
דער אַ פּאַרן כ, אין דיִ ווערטער: רח, כח ווערט פּאַרפּאַלן: רעיך, קעיך.
קיין יאָטאַציע ניטאָ: איך, איגל, איך, איר.
ר—צום סאָף—שוואַך אַרטיקולירטער, געכאָרכלטער.
קיין ה ניטאָ.
ל—מיטלווייך אינם פּאַרקלענער-סופיקס, פּאַר ע, נאָך ע: מיידליך, קעפּלי, בענקלי, גילעק, ליעפּלי, שליענגלי.
נ איז ווייך אין דער גרופּע: אנג, אנק, ענק, ענג. לאַנ³ג, שאַנ³ק, לענ³ג בענ³ק.
נ,ר זיינען צווישן-קאָנסאָנאַנטן אַף אויסצומיידן דעם היאַטוס—באַם צוזאַמענטרעפּן פון צוויי וואָקאלן—אין סאָף פון איין וואָרט אוּן אין אָנהויב פּונם צווייטן. באַראַיִם, באַראַיך, צי³נאיך.

58. **לוּדמער**—Владимир Волынский.

aw: ה: גרויִער.

ô: ניט **עי**, ווי ס׳טרעפֿט אין אַנדערע וואלינער דיאַל׳עקטן, **נאָר אָי: ראָיטער.**

ûr: **אָר.** דאָרך, שטשאָר—шур אויך **ער: מער**ש׳קי—мурашки.

î: **לאָידן**, טדאָיבן.

עי אוֹן **אַי** פֿאַר **כ** בלייבט: **צעיכן**, **וועיך**, **אַיך**, **ראַיך**, **טאַיך.**

אינם דיפֿטאָנג **עי** איז אַ ברייטער אָפֿענער **ע**: **בעינער.**

û: **אָי.** (ה) אָיז, מאָיז.

ûr: מאָוער(ר), פֿאָוער(ר), זאָוער(ר), גידאָוערן.

אין איינטראַפֿיקע ווערטער נאָך י פֿאַר **ר** אַנטוויקלט זיך **אַ טיילווייזער ע.** דיִעָר(ר), מיִעָר(ר).

אין שוואַכבאָטאָנטן אָפֿענעם טראף איז י: **טאַ**טי, מאַמי. דאָסזעלבע אין פֿודי, באָידי, אָבער: אָילאָם, גאָילאָם. פֿאַר **ר**, **כ—ע:** פֿעטע(ר), מיידלעך דער. סופֿיקס—קייט קלינגט קעיט.

צווישן **ל** אוֹן **כ** אנטוויקלט זיך **אַ** טיילווייזער **ע:** מי**לעך**, קאל**עך.**

קיין **ה** ניטאָ.

ר—צום סאָף אַ קוים הערבאַרער.

דער **ל** אַ מיטלווייכער אין געווינסע פֿאַלן, באַזונדערס בא **ג, ק:** גל׳עבם, גל׳אַט, גל׳אָק, גל׳עקל׳, שפּיגל׳, אינגל׳, דעקל׳.

דער גוטוראַלער נ—אין דער גרופּע א נ ג, א נ ק: לאַנ,ג, באַנ,ק.

ד,ט,ל,נ הינטן אָפּ דיִ האַרטקייט פֿאַרן i.

59. **לאָיצק**—Лодзь.

aw: גראָיער, בלאָיער. דער וו אַנטוויקלט זיך אויך אין דיִ ווערטער נ ו ו נ ט—נאָענט, טוווּעס—טאָעס. אַזאַ דערשיינונג באַמערקט זיך אין זייער פֿיל דיאַל׳עקטן.

û: (ה)אָיז, (ה)אָיט, קראָיט, מאָיל, וואַנטראָיבם, שאָיבּ.

ûr: מאָוער, זאָוער, טראָוויר, גידאָווירן. דער וו ווערט אָפּגעהיט אין וואָרט ב אָ ו ע ן. (מהד. biuwen, bouwen, bûwen).

ur: דערכקומען, דערשטיק, בערג׳ק, קערצע(ר), טערמי, מ ע ר ש ק ס—דורכקומען, דורשטיק, קורץ, טורמע, מורַאשקעס.

ô: ראָיט, נאָיט.

î: מ א י ן, ד א י ן, ר אַ י ס ן.

אינם צווייקלאנג **עי** אן אָפֿענער, ברייטער **ע:** צעיכן, פֿלעיש, מעינען. אָבער: גי**צי**לי, גי**פֿי**לי (געציילט, געפֿעלט), וווּ ס׳קומט פֿאַר דער י אַנשטאָט דעם צווייקלאַנג **עי.**

אין שוואַכבאָטאָנטן טראַף—י: טאטי, זעידי, באָי-די, פֿודי, אָיליי, גאָיליי.

דער שוואָ, אויב ער ווערט נישט שטום, איז ער—י: נישוימי, מי**כי**טן.

קיין **ה**—ניטאָ.

דער **ר** ווערט צוּם סאָף קימאַט ניט געהערט.

60. **וולאַדימירעץ.**

אַ 60-70 וויאָרסט דאָרעמדיקער פֿון פּינסק, נאָענט צו דער גרענעץ פֿון געוועזענעם פּינסקער אויעזד, אַ גרענעץ-די׳אל׳עקט.

ou: **עי.** רעיטער, לעיפֿם.

û: **וי.** מויז, הויט, אויס, (ה)וּז אויך מויד, גוי—מאָיד גאָי.

uo, u: **י.** ברידער, מיטער, פּיטער.

כוילאָם+**ר**—**ער.** סכער׳, דוער׳, טער׳, מע׳ר׳—סכורע, דוואָרע, טוירע, מוירע.

ei+ch: **עכ.** צעכן, קעכעס (קעיאך)—צייכן, קויכעס.

ליטווישׁ אַי+כ=**אַכ.** טאַך, **אַך**, גלאַך—טייך, אייך, גלייך.

ûr: מ א ו ע ר, ז א ו ו ע ר, געד א ו ו ע ר ן.

or: טעוער, עוער—טויער, אויער. אַהערצו פּאַסט זיך אויך צו **רעון**—רוי.

אין שוואַכבאָטאָנטן טראַף—איז **ע, ער,** ים, יק, אָם, אַך, קעיט: מאַמע, שוואַרצער, פּאָדים, עילאָם, רעטאַך, ליכטיקעיט.

דער שוואָ, דאָרט וווּ ער איז וואָקאליש, איז ער י: נישאָמע, לי׳וואָנע, נידאָוו׳ע (נ, ל—האַרטע), גימאָרע.

די האַרטקייט פֿון **ד,ט,ל,נ** פֿאר i בלייבט: טי׳כל, די׳נסט, די׳ך, טי׳ר, לי׳ד, ני׳גן.

פֿאַרן פֿאַלאטאלן וואָקאל **ע** ווערן די׳ קאָנסאָנאנטן ווייך: מאַמ׳ע, טאַט׳ע, זיי׳ד׳ע, ש׳ערן, ג׳עלט.

קיין **ה** ניטאָ.

דער **יאָט** פֿאַראַן אין דיִ היסטאָרישׁ באַערכטיקטע ווער-טער—י׳ד, י׳י נ ג ע ר, י׳י נ ג ל. אנטוויקלט זיך ניט פֿונדאָס-ניי: איר, אי׳ך.

אין דיִ גרופּן **אַ נ׳ ג, אַ נ׳ ק**—לאַנ׳ג, באַנ׳ק—א ווייכער נ. **ל ע ק ס י ק אָ ן.**

דער באַשטימטער אַרטיקל—שטענדיק—**אַ:** אַ עפּל. דאָס באַצייכנגוואָרט **אַך** ווערט יאָ צונויפגעגאָסן מיטן באשטימטן אַר-טיקל אין **אַפֿם** אָבער שטענדיק ב י י ד ע ם ניט ב א ם.

בארן (טאַטן). **יע**—יאָ. **שען**—שוין.

ש ט י׳ ב—הילצערנער הויז. מ אָ ו ע ר—א הויז פֿון צי׳גל. (ה) ו י׳ ז—פֿאָדערהויז. ק אַ מ ע ר—кладовая. א ל׳ ק ע ר—צימער. ק ל י י ט — קראָם. (אין ווייסרוסלאַנד פֿאַראַן אַ באַדייטונג—кладовая). אונטעראָק—אונטערשטע קליידל. א י י נ ז ע צ ל—פֿעדערהאַלטער.

פּאָדאָל׳ע.

61. **קאַמענץ־פּאָדאָל׳סק.**

â: **אָ.** ווי אין בארדיטשעוו. טאָט׳, מאָמ׳.

âw: גרויִער.

î: **לאַלאך, ראַסן.**

ich: עך. לעכט, גיזעכט.
û: שוב, בוך, קרוט
ûr: מאָוער, זאָוער.
ur: בעירע—буря, דערכגיין, בעריקס—буряки
עי קענן דעם מ ה ד e ווערט אָפגעהיט אויך פֿאַר ר: בעירל, פעירד, עיר.
אינם דיפֿטאָנג יי איז דער ע אין אָפענער.
אין שוואכבאטאָנטן טראָף — איז יי: מאָמיי, שוואַר-צייר. פֿאַרקלענער—סופֿיקס—אָלי: פעקאָלי, ביכאָל יי.
ניטאָ קיין ה.
יאָטאציע שטאַרק דורכגעפֿירט: יידן, יינגער, יור.
מיטלווייכער ל נאָך ע און בא ג, ק: פֿעלי׳דער, געריט, העלי׳פֿן, ווינקלי, פֿויגלי.
דער ווייכער נ אין דער גרופּע אנ׳ג, א׳נק, ענ׳ק, ענ׳ג.

62. טאָמאַשפאָלי.

a: אָ. טאָטיי, מאָמיי, גיגאָנוויט. אַנאַלאָגיש צו דער בארדי-טשעווער ג׳ויסשפראַך.
âw: בלוווער, גרוווער.
û: טויב, יוך, בוך.
ur: מעריישקיס, בעריקיס, בעריי, דערכגיין.
כוילאָם, ציירע=ר+ער: מעריי, דוועריי
ich: עכ. לעכטיק, גידעכט, זעך.
î: א. ראָסן, באָסן. אָבער אין אָפֿענעם זילבֿ צום סאָף אי: שראי, בלאי, דראי.
קיין יאָטאַציע ניטאָ: איד, איר, איך.
דער ר צום סאָף ווערט קימאַט ניט געהערט.
קיין ה איז ניטאָ.
דער מיטלווייכער ל הערט זיך בא ק, ג, נאָך ע, פֿאַר ו פֿעלי׳דער, שאָקלי׳ען, שלי׳וגן, בלי׳וזן, גלי׳אָק.

63. מעזשיבוזש.

âw: גרוווער, בלוווער.
a: טאָטיי, מאָמיי. אַזוי ווי אין בארדיטשעוו.
û: טויב, בוך.
ûr: מאָוער, זאָוער, גידאָווערן.
ur: דערך, קערץ.
ich: עכ. לעכט, גידעכט, מעך, דעך.
אין שוואַכבאַטאָנטן זילבֿ — יי: מאָמיי, טאָטיי, פֿודיי, גרינייר, פֿוטיי, פֿיסליי.
שוואָ-געווייניטלעך יי: נישומיי, ליוונינ׳יי, גידוירים, גידניי׳ווי׳יי.
קיין ה ניטאָ. פֿאַרקערט, ס׳אנטוויקלט זיך אַ ה אין אזעלכע ווערטער, ווו אין דער ליטעראַטור איז ער ניטאָ: העמער — עמער, העפל — עפל.
קיין יאָטאציע ניטאָ:
אַ מיטלווייכער ל פֿאר ע, און בא ג, ק: קלי׳ען, גלי׳אָק, גלי׳עיבם, קלי׳אָיסטער, קלי׳אפם.

גוטוראַלער נ: אין דער גרופּע אנ ג, אנ ק.
ד, ט, ל, נ, ווערן פאלאטאליזירט פֿאר i: טי׳יר, די׳ינען.

64 אָסטראָפּאָלי.

e: יי. לי׳בם, בי׳די׳ר, בי׳טן.
ô,ou: טעיט, טעיגן, אַזעי.
î: שראיבם, ראיסן אָבער טאָך, ראָך, גלאָך.
כוילאָם, ציירע—ר=ער: אוועריי, גזעריי, בריי.
אין שוואַכבאָטאָנטן זילבֿ — יי: וויגלי׳ — יי׳ם, די׳סקיגד.
דער סופֿיקס עך—מיט אַן ע: פיסלעך, דאָסזעלבע—לאַיילעך, באָדן זעך, פֿאַרבראָקעכץ.
— קעיט ניט קאַיט: קלעינ׳יקעיט, ברעיטקעיט
קיין ה ניטאָ.
קיין יאָטאַציע ניטאָ.

בעסאַראַביע.

65 בעלץ, כאָטין.

a: אָ. טאָטיי, מאָמיי א. א. וו., וויַ אין באַרדיטשעוו.
(דיזעלבע דערשיינונג אין כאָטין, בעסעראַבער גוב.).
âw: וון. גרוווער.
e: עי, אויך פֿאַר ר: פֿעירד, עירד, בעיר, עיר (אויך אין כאָטין).
e: אָפּט יי לי׳קאַך, גלי׳זי׳ר, די׳רזי׳ן, אי׳מי׳גלאַך, שי׳מי׳ן זאַך.
î: אָ. ראָסן, באָסן (דאָסזעלבע אין כאָטין).
אין אומבאַטאָנטן טראָף: — יי, — יך, — אלי׳ (טי׳שאלי׳).
ד, ט, ל, נ בלייבן האַרט פֿאַר i (דאָסזעלבע אין כאָטין).

66. אָדעס.

a: אָ. קאָץ, אָלע, א. א. וו.
âw: וון. גרוווער בלוווער.
ich: לעכט.
ei: עי. בעין.
î: אַ, לאַדן, טראַבם.
û: 1) וי. (ה)וי׳ז, מוי׳ז, (ה)וי׳ט. 2) וי. בוך, קרוט, מול, 3) אי, איס.
ûr: זאָוער, געדאָווערן.
ur: קערץ, דערך.
ôr: טאָיער, אָיער.
אין שוואַכבאָטאָנטן טראָף: יי, —ים, —עך, —ער, קי׳ט (וואַסקי׳ט — ווייסקייט),
דער ע ווערט רעדוצירט אָפטער, איידער אין דער בי׳כער-שפראַך: געדאַנקן, דערלאַנגן.
ס׳אַנטוויקלט זיך אַ טיילווייזער ע צווישן ל און כ.
מילי׳עך, קאַלי׳עך.

שוואַ: ³: נ³שומ³, ליוונ³.
קיין י ָא ט אַ צ י ע נ ִיטאָ.
קיין ה נ ִיטאָ.
בִּיקלאַל האַרטער ל. נאָך ק, ג, אוּן ע אִיז אר ווייך: שפִּיגל, יינגל, פּעקל, גלעקל, וועל ִיט, געל ִיט.
דער ווייכער נ — אִין דער גרופּע ענ ִיק—ג, אִין וואָרט מ ע נ ִיט ש, אָבער ב ע נ ט ש ן.
אִין דער גרופּע אנ ג, אנ ק אִיז אַ גוטוראָלער נ.

II

מאָרפֿאָלאָגִישע, סִינטאַקטִישע און אַנדערע דערשיינונגען.

דִי בויגונג פּון דִי ווייבלעכע הויפּטווערטער אוּן אייגנשאַפֿטווערטער.

אִין דער בִּיכערשפּראַך האָבן מִיר פֿאַר דער איינצאָל פּון דִי נִיטלעבעדִיקע ווייבלעכע הויפּטווערטער א י ן פֿאָרם, אוּן דִי פֿאַרשיידענע פֿאַלן שיידן מִיר אונטער לויט דִי ענדונגען פּון דעם באַשטִימטן אַרטִיקל: דִי מאַשקע, **דער** מאַשקע

אִין דִי הויפּטווערטער, וואָס באַווייזן לעבעדִיקע זאַכן, שיידט זִיך נאָך אכ ִיץ דעם אונטער דער געניטִיוו—דורך דער ענדונג—ס: דער מאַמעס. אַזעלכע ווערטער ווי מ אַ מ ע, ב אָ ב ע האָבן אִין דאַטִיוו דִי ענדונג—נ: דער מ אַ מ ע ן.

אִין דִי דִיאַל ִיעקטן האָבן מִיר פֿרִיער פֿאַר אַלץ דִי באַזונדערקייט, אַז דער אַרטִיקל ווערט ניט געענדערט. אַלזאָ: באַ **דִי** באָבען (ווילנער גוב. מ. ג., נומ. 117). דִי מוטערס קיווער (קאָוונער גוב., מ. ג. נומ. 298). באַ **דִי** דינסט (ib). מִיט **דִי** לעוואָנע (ib.) (דער) **דִי** שניידערקע זאָגן (מ. ג. נומ. 244, קורל., קאָוונ. ג.). פּון **דִי** מאַשקע (קאָוונ. ג., מ. ג. נומ. 99) צו **דִי** כופּע. (קאָוונ. ג., מ. ג. נומ. 285).

דאָרט, ווו אַלע פֿאַלן פּון דעם ווייבלעכן באשטִימטן אַרטִיקל האָבן זִיך אויסגעגלייכט מִיטן נאָמינאַטִיוו, אִיז אויך דאָס אייגנשאַפֿטווערט אויסגעגלייכט געווארן, אוּן פֿאַר דער גאַנצער איינצאָל פּון ווייבלעכן געשלעכט אִיז פֿאַראַן בלויז איין פֿאָרם אִין אַלע פֿאַלן—ד ִי ג ו ט ע, ד ִי ש ִי י נ ע. אַזאַ דערשיינונג מערקט זִיך, ווִי ס'אִיז צו זעען פּון דִי ווייטערדִיקע ביישפִּילן, אִין דִי לִיט-ווִישע אויסשפּראַכן.

איבער ד ִי ג אַ נ צ ע ווועלט (קאָוונ. ג., מ. ג. נומ. 4). צו מיין ל ִי ב ס ט ע ווייב (ווילנער ג., מ. ג. נומ. 8). איבער ד ִי ג אַ נ צ ע לאַנד (ווילנ. ג., מ. ג. נומ. 11). האָט מען דִי י ו נ ג ע כאַנעלע אַ ברִיוו געבראַכט (קאָוונ. ג., מ. ג. נומ. 271). מִיט אַ פֿ ו ל ע פֿלאַש (קאָוונ. ג., מ. ג. נומ. 39). מִיט מיין ל ִי ב ע מאַמען, מִיט מיין ל ִי ב ע באָבען (קאָוונ. ג., נומ. 264). ער האַלט אַ בעכער אִין ד ִי ר ע כ ט ע האַנט, מאַכט ער אַ ברָאכע איבער ד ִי ג אַ נ צ ע לאַנד (קאָוונ. ג., מ. ג. נומ. 12). פּון אַ פֿ ר ע מ ד ע האַנט (קאָוונ. ג., מ. ג. נומ. 319).

אִין דִי פּוילִישע דיאַל ִיעקטן אִיז דִי גלייכקייט פֿונם ווייבלעכן באַשטִימטן אַרטִיקל אוּן אייגנשאַפֿטווָארט אִין אַלע פֿאַלן אַ דורכויסעדִיקע דערשיינונג.

ווייטער מערקט זִיך אִין איינִיקע ערטער, אַז דִי ווערטער מ אַ מ ע, ב אָ ב ע, וואָס קריגן אִין ד אַ ט ִי ו דִי ענדונג—ן, דערהאַלטן דִידאָזִיקע ענדונג אויך אִין אַ ק ו ז אַ ט ִי ו, וואָס אִין דער ביכערשפּראַך ווערט אַזאַ פֿאָרם ניט דורכגעפִֿירט. אַלזאָ, ד ִי מ אַ מ ע ן. אַזאַ פֿאָרם אִיז מִיר אויסגעקומען צוּ הערן אינם דִיאַל ִיעקט פּון ס ט ר ע ש ִי ן (ראָהאַטשאָווער קר.), אָרשע; הָאָ-ראָדאָק (ווִיטעבסק. קר.).

דער אקוזאַטִיוו ווערט אִין באַצוג צוּם אַרטִיקל אויך אויס-געגלייכט מִיטן דאַטִיוו: אִיך זע דער אַ ל ט ע ר ב אָ ב ע ן, מ אַ מ ע ן (הראָזאָוו, טִימקאָוויטשִי, סלוצקער קר.), הלוסק, לוקאָמ-ל ִיע (באָריסאָוער קר.), אָסיפּאָוויטש (באָבּרויסק, קר.); שטאָט באָב-רויסק, מאָזיר, פּאָלאָצק, טשערוון; טשערִיקאָו (קאָלִינִינער קר.), לוקאָמל ִי, (באָטשייקאָוער קר.), קאָלִינקאָוויטש, פּעטרִיקאָו, (מאָ-זִירער קר.).

אִין דִיזעלבּע אויסשפּראַכן, וווּ דער אַקוזאַטִיוו פּון באַ-שטִימטן אַרטִיקל אוּן פּונם הויפּטוואָרט פֿאַלט צוזאַמען מִיטן דאַ-טִיוו, מערקט זִיך דִי אויסגלייכונג פּונם אייגנשאַפֿטוואָרט אִין דער-זעלבער פֿאָרם. אִיך זע דער אַ ל ט ע ר ב אָ ב ע ן.

דאָ האָט זִיך אויך אויסגעגלייכט דער אקוזאַטִיוו מִיטן דאַ-טִיוו פּון דִי פערזונלעכע פראנאמענס. אִיך זע ד ִי ר (ניט דִיך), דו זעסט מ ִי ר (ניט מִיך).

אִיך האָב באַגעגנט א ִי ר (ניט זִי).

אַזאַ געבּרויך פּונם דאַטִיוו שטאָט דעם אקוזאַטִיוו האָב אִיך אויך באַגעגנט אִין דִי דייטשישע פֿאָלקלִידער.

Da begegnet i h r ihr schwester. (Simrock, 34).

דִי בויגונג פּון דִי פּערזאָנען־נעמען.

אַז מִיר פֿאַרגלייכן דִי בויגונג פּון דִי פערזאָנען—נעמען אִין הײַנטִיקן דייטש אוּן אִין ייִדיש, באַשטייט דער אונטערשייד אִין דעם, וואָס דִי ייִדישע נעמען ווערן געבויגט לויט דער קאָנסאָנאַ-טִישער בויגונג, מִיטן סוּפִֿיקס נ אִין דער איינצאָל. דִי דייטשישע נעמען בלייבן אָן אַזאַ סוּפִֿיקס. צ. ב., Schiller בלייבט אַכּוּצן געניטִיוו Schillers גלייך אִין אַלע פֿאַלן. אִין ייִדִיש אִיז דער דאַטִיוו אִין אקוזאַטִיוו: ש ִי ל ע ר ן. אוּן אַזוי אִיז ר אָ ז ג-ב ע ר ג ן, ל ע ו ִי נ ע ן, מ ו ִי ש ע ן, ל י י ע ן, כ אַ ִי ע ן א.א.וו.

דִי דערקלערונג פּון דעמדאָזִיקן אונטערשִיייד געפֿינט זִיך אִין דער אַלטהויכדייטשישער אוּן מִיטלהויכדייטשישער שפּראַך.

דִי מענלעכע אייגננעמען אַף אַ קאנסאָנאַנט צוּם סאָף האָבן אִין אהד. אִין אקוזאַטִיוו דִי ענדונג — Hartmuotan an, Werinbrahtan א. אַנד.[1])

אִין מהד. ווערן דִי פערזאָנען-נעמען געבויגט שוואַך (מִיטן סוּפִֿיקס נ) פִֿיל אפֿטער, איידער אִין הײַנטִיקן דייטש. א ח צוּם סאָף

[1]) Braune. Althochdeutsche Grammatik, § 195.

אין דאטיוו און אקוזאטיוו האבן מענלעכע נעמען Otte, Fruote, Wate, Hagene, Hetele אוּן אנד. אויך וויבלעכע נעמען אף e: Hilde, Uote אוּן אנד.[1] און יענע אייגענעמען אפֿילע, וואס גייען לויט דער שטארקער בויגונג, האבן אויך אין אקוזאטיוו אוּן אמאל אין דאטיוו די ענדונג en: Gernot—Gernoten, Sifrit—Sifriden.[2]

אומפלעקטירטע פארם פונם אייגנשאפטוואָרט.

אין די דאָרעם-רוסלענדישע, פוילישע אוּן אנד. יידישע דיאלעקטן ווערט די אומפלעקטירטע פארם—ב ל י נ ד, ר ו י ט, פ י י ן—אין קעגנזאץ צו ר ו י ט ע ר—ר ו י ט ע ס, ב ל י נ ד ע ר—ב ל י נ ד ע—ב ל י נ ד ס א.א.וו. געברויכט געווינטלעך אין דער פונקציע פונם מיטעלן געשלעכט פונם אייגנשאפט-וואָרט, אויב ס'שטייט פארן וואָרט, צו וועלכן ס'געהערט: א פ י י ן קינד, א ש י י ן ווייב א.א.וו. אין גאנץ יידיש ווערט דידאזיקע פארם געברויכט אלס דער צווייטער—נאָמען-טייל—פונם צונויפ-געזעצטן זאָגוואָרט (פרעדיקאט) דער מענטש איז ק ל ו ג א.א.וו.

אז מיר קוקן זיך אבער צו נעענטער צו יענע פאלן, ווען דידאזיקע אומפלעקטירטע פארם אין די אנגערופענע יידישע דיאלעקטן ווערט געברויכט, זעען מיר, אז די פאלן, ווען אזא פארם באגעגנט זיך, זיינען ניט באגרענעצט מיטן מיטעלן געשלעכט. מיר געפינען, צ. ב., בא י. ה. ראווניצקין (יידישע ווינצן, פארלאג „מוריה", צווייטע אופלאגע, 1922): א גאנץ טוץ לעפל (נומ. 102). אין גאנץ יידיש האבן מיר די ניטפלעקטירטע פארם אין אזעלכע אויסדריקן, ווי: גוט פוּרים, גוט יאָר, גוט מאָרגן, גוט שאבעס, גוט יאָנטעוו א.א.וו. קאלמאנאוויטש אין זיין „קאנספעקט פון לעקציעס וועגן יידישער גראמאטיק" (מינסק, 1922, מעלוכע-פארלאג) ברענגט א צעטל פאלן, ווען די אומפלעקטירטע פארם ווערט געברויכט בא ווערטער פון פארשיידענע געשלעכטער: דאס ה י י ל ק ווּאָרט, מיט ג ר ו י ס פרייד, איבער ש ט א ר ק ראכמאנעס, פאר ג ר ו י ס קאעס. (ז. 42).

מיר האבן אין אנהויב געזאגט, אז געווינטלעך ווערט אונדזער פארם געברויכט אין די פוילישע אוּן דאָרעם-רוסלענדישע אויסשפראכן. די פאלקשאפונג גיט אבער מאטעריאל וועגן דעם געברויך פון דערדאזיקער פארם אויך אין דער ליטווish-ווייסרוסישער אויסשפראך. יענע אויסדריקן, וואס זיינען אלגעמיין—יידיש, האבן מיר שוין געברענגט. מיר וועלן ברענגען מאטעריאלן פון מארעק-גינזבורגס פאלקלידער, וואס זיינען שאיך ספעציעל צו דער ליטווish-ווייסרוסישער געגנט.

דאָרום מאכט יעדער ג ר ו י ס פאטראָוע (נומ. 99, קאָוונ. ג.). מיט ג ר ו י ס האנאָע (נומ. 39, קאָוונ. ג.). מיין גאנץ פארמעגן (נומ. 350, אָרשע). איך קום צו דיר אין ג ר ו י ס פריידן (נומ. 148, קאָוונ. ג.). אן עמעס וואָרט (נומ. 153, קאָוונ. ג.) אַ ג אַ נ ץ קאָמיסיע (נומ. 336, מינסק). ג אַ נ ץ וועלט וויבערלעך (נומ. 293, ווּיטעבסק ג.). ג אַ נ ץ וועלט טוען ריידן (נומ. 315, אָרשע). אין אַ ליד, וואָס מאַרעק-גינזבורג פארצייכנט עס, ווי זייער אן אלטע, ווערט געברויכט: מיין ל י ב מוטער (נומ. 264, קאָוונ. ג.). אן אלטער עפּיטעט איז אויך מיין ז י ס לעבן (נומ. 135, קאָוונ. ג.). דאָסזעלבע אינם אלטן ליד נומ. 136: קליפּ-קלאַפּ אין ג אָ ל ד ן טיר.

היינט האבן מיר נאָך אין גאנץ יידיש אזא דערשיינונג, ווען די באזיצאָנוויינדיקע פראָנאָמענס ווערן געברויכט אין דער אומפלעקטירטער פארם, אויב זיי געפינען זיך פארן וואָרט, אף וועלכן זיי באציען זיך: מ י י ן פאָטער, מ י י ן מאמע, מ י י ן קינד.

אָט דאס אלץ זאָגט איידעם דערוף, אז מיר האבן דאָ צו טאָן מיט א דערשיינונג, וואס איז אין די עלטערע צייטן געווען מער אָדער ווייניקער אלייִדיש אוּן וואס די וואָרצלען אירע מוזן שטעקן טיף אין דער געשיכטע פון יידיש.

און אינעמעסן, אז מיר קוקן ארויס אין דער געשיכטע פון דער דייטשישער שפראך, זעען מיר, אז אין אלטהויכדייטש (פון 8 ביזן 12 יאָרהונדערט לויט דער קריסטלעכער רעכענונג) עקזי-סטירט אזואמען מיט די פולע פארמען blinter, blintiu, blintaz אויך די אומפלעקטירטע פארם blint, וואס קען געברויכט ווערן פאר אלע געשלעכטער גליך. אלזא blint man אוּן blinter man, blint אוּן blintiu, maget—blintaz kint.[3]

דאָסזעלבע האבן מיר אין מיטלהויכדייטש (פון 12 ביזן 16 יאָרהונדערט).[4]

אויך אין די היינטיקע דייטשישע פאלקדיאלעקטן ווערט די אומפלעקטירטע פארם געברויכט גלייך מיט דער פלעקטירטער.

Gott gib ihm ein g u t Jahr S.205. Mejn j û n g f r i s c h Leben S. 264. Der h e i l i g Geist S. 586. Auf l i b grün Haid. S 25.35. ihr ûnschuldig Blût. S. 3. Ein g r o s s W û n d e r S. 32. Die e w i g Freud S. 32. Nun sag mir an, g u t Schöfr mein S. 36. Die d r i t t (Tochter) hat in ins Grab gelegt S. 47. Ach Schifmann, du f e i n g u t e r Mann Simrock 91. א.א.וו. א.א.וו.

אין די יידישע פאלקלידער (איך רייד שוין ניט וועגן דעם עלטערן פאלקלאָר, ווי פורימשפילן) זיינען נאָך פארבליבן אזעלכע פאלן אינם געברויך פון דער אומפלעקטירטער פארם, וואס אין די לעבעדיקע אויסשפראכן זיינען זיי שוין ניטא.

דאס זיינען די פאלן, וועו דאס פראָנאָמינאלע אייגנשאפט-וואָרט שטייט נאָכן הויפטוואָרט.

טאָכטער דו ליבסטע דו מ י י ן. מ. ג. נומ. 268, 267.

[1]) Paul. Mittelhochdeutsche Grammatik, § 133.

[2]) ib. § 34.

[3]) Braune. Ahd. Gram. § 247.

[4]) Paul. Mhd. Gram. § 137.

מוטער דו ליבסטע דו מ י י ן. (דאָרט).
...שוואָגערל דו מ י י ן. מ. ג. נום. 269.
אַזאַ געבּרויך איז גאַנץ געווײנטלעך אויך אין דער דייט-
שישער פאָלקשאַפונג. Der Reiter ist mein. S 342. Wer
sind die eltern d e i n S 49 .. grober Bruder
S 44 . Markgraf m e i n S 43 m e i n
א. א. וו.
אַלזאָ דאָ שטעקן די וואָרצלען פון אונדזער אומפּלעקטיר-
טער פאָרם. אַזוי קען מען דערקלערן דעם געבּרויך פון דערדאָז-
קער פאָרם בא אַלע געשלעכטער אין יידיש.
אין דיִ ליטווישׁ-ווייסרוסישע אויסשפּראַכן האָבן מיר בלויז
שפּורן פון אַזאַ געבּרויך, אין אַנדזערע אויסשפּראַכן איז דידאָזיקע
פאָרם לאָקאליזירט געווארן אַלס מיטעלער געשלעכט.

צייטווארט.

1. אין דער צווייטער פערזאָן אייניקאָל פון דער יעצטיקער
צייט אינם צייטוואָרט זיין איז אין אייניקע אויסשפּראַכן פאַ-
ראַן א פאָרם—דו ב י נ ס ט, ב י נ ס ט ו. בא מ. ג. האָבן מיר
אַ רייכן מאטעריאַל פאַר קאָוונער ג. (נום 22, 65, 141, 249, 298
174, 349, 353). אויך פון פאָרשטייער פון גראָדנער גוב. האָב איך
געהערט דידאָזיקע פאָרם. מענדעלע האָט פון זיין קאַפּוליער אויס-
שפּראַך אויך אָפּגעהיט דידאָזיקע פאָרם. ד ו ב י נ ס ט מעשׂוגע.
(„דיִ טאַקסע" ז. 35. פאַרלאַג „מענדעלע").
2. אָנשטאָט מ ע ג ן הערט מען אין אייניקע אויסשפּראַכן
מ אָ ג ן. מ אָ ג מען. (כראַפקאָווסקי. מילכאָמע-ווינ. ז. 90 ווי-
טעבסק).
אין דיִ דאָרעמדיקע אויסשפּראַכן הערט מען מ י ג ן. בייי-
דע פאָרמען האָבן מיר אין מהד. mugen, mogen.
3. פון דיִ צייטווערטער—ווינסן, פלעגן, געהערן (קערן) און
אַנד. איז דיִ דריטע פערזאָן אייניקאָל מעגלעך מיט א ט צום סאָף
און אָן א ט.
וואָס ג ע ה ע ר זיך עס אָן (דאַוניצקי, „יידישע ווינ-
ז. 219) דאָס שטינקל פלאָץ ג ע ה ע ר צו אים (דאָרט ז. 100).
פאַרקערט ו י ס ן און פ ל ע ג ן איז אין דאָרעמדיקן לאָשן מיט
א ט. ער ווייסט (דאַוניצקי ז. 136).
איך האָב געהערט דיִ פאָרמען ער ו י י ס ט, ער פ ל י י ג ט
פון פאָרשטייער פון אָדעסער, מעזשיבּוזשער (פאָדאָלער ג.), קאר-
סונער (קיעווער ג.) אויסשפּראַכן.
4. אָנשטאָט מיט ז י י ן ווערט מיט ה אָ ב ן געבּילדעט
דיִ פאַרגאַנגענע צייט פון די צייטווערטער—שלאָפן, זינען, פאָרן,
לויפן און אַנד.: איך האב געשלאָפן, געזעסן...
מע קען רעכענען אַז אַפּם גאַנצן ליטווישׁ-ווייסרוסישן גע-
בּיט זיינען אַזעלכע פאָרמען מעגלעך. איך האָב פעסטגעשטעלט
דידאָזיקע פאָרמען אין אַזעלכע דיאַלעקטן: ראמען (P MRH) פאָל-
טאַווער ג., פאָלאָצק; פּומפּיאַני, קאָוונ. ג. (זעט נאָך בא מ. ג.
נום. 298 אין קאָוונער ג.)
דידאָזיקע פאַרמישונג צווישן ז י י ן און ה אָ ב ן איז ניט
קיין ספעציפיש-יידישע דערשיינונג. זי איז פאַראַן אין אַלט—און
מיטלהויכדייטש און אין אָנהויב פון דער נייהויכדייטשישער עפּא-
כע[1].
אויך אין היינטיקע דייטשישע דיאַלעקטן האָבן מיר אַזאַ
דערשיינונג.

Die ganze Nacht h a b ich g e s t a n d e n
S 77 Ach Schatz wie h a s t du fest g e s h l o-
f e n. S. 272, 284, 286.

דידאָזיקע אויסמישונג פון ביידע הילפצייטווערטער ווייזט
זיך אויך ארויס אין דער לאַנגפאַרגאַנגענעם צייט. אָנשטאָט:לאָמ-
דים ה אָ ב ן ג ע ה א ט ג ע פ ר ו ו ט, שרייבט כראַפקאָווסקי
(אָרשע, ווינטעבסק): לאָמדים ה אָ ב ן ג ע ו ו ע ס ט שוין ג ע-
פ ר ו ו ט אויסצודרינגען פון דעם פּאָסעק („מילכאָמע-ווינ"
זייט 24).
6. פון פּאָלאָצקער האָב איך געהערט: א י ך ו ו אָ ל ט
ש פ אַ צ י ר ן, מ י ר ו ו אָ ל ט ן ש פ אַ צ י ר ן אָנשטאָט דער
פּילמאָליקער פאָרם: איך פ ל ע ג, מ י ר פ ל ע ג ן ש פ אַ-
צ י ר ן (אויך אין דווינסק, ווינטעבסק, האָראָדאָק, ווינטעבסק. קר.).

פאַרבייטווארט (פראָנאָמען).

1. אין דאָרעם-רוסלאַנד זאָגט מען: דרייי י י ר ע (אירע)
זיינען געזעסן. אין היינטיקן יידיש הייסט דאָס: דרייי ז י י ע ר,
פערזאָנען. י י ר ע איז דער געניטיוו מערצאָל פון er—
irer[2].
2. דער אומבאשטימטער פראָנאָמען מ ע ן, אַז ער שטייט
נאָכן צייטוואָרט, ווערט ער אין אייניקע דיאַלעקטן צונויפגעצויגן
מיטן צייטוואָרט אין איין וואָרט. ט ר י נ ק ט ן (טרינקט מען),
ט ר ו ק נ ט ן (טרוקנט מען), פ אָ ר ט ן (פאָרט מען), ט אָ ר ן
(טאָר מען).
אַזעלכע פאָרמען האָב איך געהערט פון פאָרשטייער
פון ב ע ס א ר א ב י ע (כאָטין), קאַמענץ-פּאָדאָלסק, טא-
מאשפּאָל (פאָדאָל. ג.) לוקאָמלי׳ע (באטשייקאָוער קר.), בא מא-
רעק-גינזבורגן: נום. 61—וועגן פאָדאָליער ג., נום. 40, 44, 335, 358
—וועגן קאָוונער. וועגן ווינטעבסק—נום. 45.
3. אַפּן ליטווישׁ-ווייסרוסישן געבּיט אַנטוויקלט זיך אין דוּ
צום סאָף אַן ע שטאָט דעם ה. אויב דערדאָזיקער פראָנאָמען גע-
פינט זיך נאָכן צייטוואָרט, דערביי ווערט דער ד אסימילירט צום
ט פון דער ענדונג באם צייטוואָרט: גייסטע, ווייסטע. אַזאַ דער-
שיינונג האָבן מיר אויך אין דיִ דייטשישע דיאַלעקטן. צ. ב., אין
פראַנקפורטער אויסשפּראַך bist de[3]) אין דיִ דייטשישע אויס-
שפּראַכן איז אויך פאַראַן דער פראָנאָמען em—ליטוו.-ווייסרוס.
עם (אים)[4].

---

[1]) H. Wunderlich. Der deutsche Satzbau. Zweite Auflage. Stuttgart. 1901 B. I. 204—264. Paul. Mhd. Grammatik, § 289.
[2]) Paul. Mhd. Gram. § 147.
[3]) Askenasy. Die Frankfurter Mundart, 80.
[4]) Simrock, 216, 346.

באַצייכנגוואָרט (פרעפאָזיציע).

אָנשטאָט ב י י ד ע ם זאָגט מען ב י י ן. פֿעסטגעשטעלט פֿאַקטיש האָב איך דאָס אין אַזעלכע אויסשפּראַכן: שקלאָוו, לוּקאָמליע (ווייטעבסק. קר.), באטשייקאוואָ, נאַוואַרעדיק, (מינסק.) פּעטריקאָוו, (מאָזירער), רעטשיצע (האָמל.ג.) אין קאָוונער ג.(מ.ג. נומ. 964 ,314 ,319).

2. אָנשטאָט אפֿם זאָגט מען אַפֿן—אין מינסקער ג. (נאַוואַרעדיק), ברינסק, קאוונער ג. (מ. ג. נומ. 141, 296, 319, 307).

3. ניט ב אַ ם, נאָר ב י י ם, צ. ב., אין פּאָלאָצק.

4. אַנדערע אויסשפּראַכן ליידן ניט קיין פֿאַרקירצטע פֿאָרמען, אוּן דאָרט זאָגט מען דאַווקע ב אַ ד ע ם. צ. ב., אוּן טשערנאָביל (קיעוו. ג.), אָרשע.

5. ניט ב אַ—נאָר ב י—וועלט געברויכט אין שקלאָוו (מאָלעוו. ג.), אָרשע, קאַלינקאָוויטש (מאָזירער קר.), נאַוואַרעדיק (געוו. מינסקער).

זאַצפֿאָנעטיק.

וועג מיר ריידן אַרויס באַזונדער אַזעלכע ווערטער, ווי ז י ך אוּן ש ל אָ ג ן האָבן מיר צוויי זעלבשטענדיקע פֿיזיאָלאָגיש-אַקוסטישע אייגנטלעכקייטן, וואָס האָבן אוּך זיך דעם אקצענט פֿון גלייכן קוי־ען. אוּן וואָס די וואָקאַלן זייערע פֿאַלן אַרונטער די געזעצן פֿון באַטאָנטע וואָקאַלן.

וועג מיר זאָגן ש ל אָ ג ן זעך, זאַך, באַקומען מיר שוין אייגנטלעך איין פֿיזיאָלאָגיש-אקוסטישע אייגנסל מיט איין הויפּטאַקצענט אַף ש ל אָ ג ן. דער זעך האָט שוין אַ שוואַכערן אַקצענט אוּן דער וואָקאל זיינער פֿאַלט שוין אַרונטער די געזעצן פֿון ש ו אַ כ ב א ט אָ נ ט ע וואָקאַלן. אָט צוליב דעם טאַקע בייט זיך דער זיך אַלס זעלבסטשטענדיקער וואָרט—אין זאַך (זעך, זאָן), וועג ער איז בלויז אַ טייל פֿון א וואָרט. (לויט דער אנאלאָגיע מיט שטעק—לאַך (ע ך,—אָ ך, גלייקלאַך,—ע ך, אָ ך).

דאָסזעלבע קומט פֿאָר אין גאנצן זאַץ, ווו הויפּטאקצענטן עקזיסטירן ניט פֿאר יעדן וואָרט, אוּן וו ו די ניטאקצענטירטע ווערטער פֿאַלן לויט זייערע וואָקאַלן ארונטער די געזעצן פֿון שוואָבאַטאָנטע וואָקאַלן.

אלס רעזולטאט האָבן מיר אין זאַץ א ר י י דערשיינונגען ניט בלויז אין וואָקאַליזם, נאָך אויך אין קאָנסאָנאַנטיזם, וואָס מיר האָבן זיי ניט אין איינצלנעם וואָרט, וועג ס׳וועט געברויכט זעלבשטענדיק, ניט אין זאַץ.

די אָפּשוואכונג פֿון דעם אקצענט רופֿט ארויס די אָפּשוואכונג פֿון דער ארטיקולי־אציע פֿון דעם אַרויסריידן, אוּן דאָס ברענגט דערצו אז באשטימטע קאָנסאָנאַנטן קענען אינגאַנצן ניט אַרויסגערעט ווערן. אוּן דערפֿון האָבן מיר א ר י י דערשיינונגען אין דעם וואָקאַליזם.

מיר האָבן אַ דערשיינונג, וועג געוויסע קאָנסאָנאַנטן—ו, ה—ווערן אינם וואָרט, וואָס קומט אינמיטן זאַץ, ניט ארטיקולירט. די צוגעפֿגעטראָפּענע וואָקאַלן ווערן צוגעפֿגעצויגן אָדער, אויב ס׳איז פֿאַראַן איין וואקאל, פֿאַלט ער אַרויס, אוּן פֿון אַ וואָרט בלייבט אָפּ בלויז דער סאָף אָדער דער אָנהויב.

ע ר ט (ער האָט) דאָ געגומען פלעוונע.
(כראַפֿקאָווסקי, מילכאָמע—ווינ, ז. 7).
ערט (ער האָט) אים אָבגעטאָן אַף טערקיש. (דאָרט ז. 8, אויך ז. 14).
ו ו אָ ס ט (וואָס וועט) מיט אים זיין (כראפקאָווסקי ז. 32).
ו ו אָ ס ט (וואָס וועט) דער כאָסעלע ברענגען? מ. ג. נומ. 110.
ו ו ו ס ט ו (ווו וועסטו) שטעלן. ib
ז י ט (זי האָט) ניט געהאַט מ. ג. נומ. 253.
א י ר ט (איר וועט), מ. ג. נומ. 319.
כ ל (כ׳וועל) גיין. ס ט (וועסט) נעמען.
מ י ר ן (מיר וועלן) גיין. ס י י ס ט—וואָס הייסט א. א. וו.
באַם צוגעוויפֿטרעפֿן זיך פֿון צוויי קאָנסאָנאַנטן פֿאַלט אָפּט איינער אַרויס. צוליב דעם קומט אויך פֿאָר די צושטערונג פֿון וואָרט.
דערמיט דערקלערן זיך אַזעלכע דערשיינונגען, ווי כ אָ נ ט אוּך האָב ניט), נ י ש ק אָ ש ע (נישט קאָשע), א נ י ט (אַז ניט), א ג ע ב ם (אָפּגעבן), אָקאָכן (אָפּקאָכן), ס י ג א ר נ י ט (ס׳איז גאָרניט), סאָמאָל (ס׳איז אַמאָל) געווען, אסוועט אָדער אַסעט (אַז עס וועט.)

מיטשטימונג פֿונם זאָגוואָרט מיטן זאַכוואָרט.

אין די יידישע דיאַלי־עקטן באַמערקט זיך אָפּט, אַז די מיטשטימונג פֿונם זאָגוואָרט מיטן זאכוואָרט ווערט געשטערט. דאָס זאכוואָרט שטייט אין דער מערצאָל און דאָס זאָגוואָרט בלייבט אין דער איינצאל.

איידער מיין מוטער האָט מיר ערצויגן,
ה אָ ט אויר ניט געטרויקנט א י ר ע א ו י ג ן.
(מ. ג. נומ. 339, וויטעבסקער, ג.).
א י ז אויר געוואָרן ד י ל י פ ן פֿאַרכאלעשט און פֿאַרשמאַכט (מ, ג. נומ. 298, קאָוונ. ג.).
וועג ק ע ן זיך געפֿינען אין א יידישער שטוב ה י נ ט (ראווניצקי. „יידישע ווינצן". 259)
אין דער היילי־קער האגאדע ש ט י ט. ק ל אָ ר ע ו ע ר־ט ע ר (ראווניצקי, ז. 243).
וואָס ה ע ל פֿ ט א ו נ ד ז ע ר ע ק ל י י ד ע ר
(מ, ג. נומ. 241, קאָוונ. ג.)
וואָס א י ז פֿאַרווויינט ד י י נ ע א ו י ג ן
(מ, ג. נומ 175, זשלאבין, מאָליעוו. ג.)
וואס ק ע ן מיר העלפֿן מ י י נ ע ט ר ע ר ן
(מ, ג. נומ. 161. דווינסק, וויטעבסק. ג.)
בא דיר וו ע ט ט נ א י ם זיין (מ, ג. נומ.149, קאָוונ. ג.)
ס׳ו ו ע ט אייך נאָך דערזען ז י י ט י ק ע א ו י ג ן.
(מ, ג. נומ. 44, קאָוונ. ג.)
ו ו ע ט זיך הערן די שמיץ אין גאַס (מ, ג. נומ. 296).
ד י ש ו י ב ן א י ז אויסגעבראָכן.
(מ, ג. נומ. 963, קאָוונ. ג.)

גראַמאַטישער געשלעכט.

ווי באוווסט איז אין די ליטווישע אוּן ווייסרוסלענדישע יידישע דיאַלי־עקטן ניטאָ קיין מיטעלער געשלעכט.

איין מערקווירדיקער אויסנאַם איז אַבער יאָ פֿאַראַן. דאָס איז באַם וואָרט קינד אין דיַ ליטווישׁ-ווייסרוסישע אויס-שפּראַכן קען מען הערן: אַ סקינד, דיַ סקינד.

בא מארעק-גינזבורגן:

וויַ אַ מוטער מיט אַ קליינעם קינד, אַ סקינד!

(קאָוונ. ג., נומ. 185).

ראָס איז, דאכט זיך, דער איינציקער פֿאַל אין דער גאַנצער זאַמלונג.

אויך בא באסטאמסקין (באם קוואַל, יידישע פֿאָלקליד־דער ווילנע 1923 יאָר, ז. 42) טרעפט זיך דיַ סקינד.

אַזוי ווערט אָנגערופֿן, ווי סיאיז מיר אויסגעקומען צו הערן פֿון עטלעכע פֿאַרשטייער פֿון פֿאַרשידענע דיאַל־יעקטן, אן אויפֿעלע, אַ קליין קינד דיַ ערשטע עטלעכע טעג נאָכן געבורט, פֿאַרן בריס.

געווײנטלעך איז—דער קינד אָדער דיַ קינד.

אין האָב געהאט א טיַערן קינד,

ער איז מיר אוועק גיך און געשווינד.

(מ. ג. נומ. 291)

איינע לייגן שלאָפֿן,

דיַ אַנדערע (קינד)...

דיַ דריטע...

(מינסק, מ. ג. נומ. 279,)

דיַ אויבנדערמאָנטע פֿאָרמען זענען אנטשטאַנען מיסטאָמע, אַזוי.

דאָס וואָרט דאָס איז, ווי דער ארטיקל פֿון מיטעלן גע-שלעכט, פֿאַרגעסן געוואָרן. צוזאַמען דערמיט איז דער אַ פֿונם וואָרט דאָס, וואָס טראָגט נית אַף זיך אינם זאַץ קיין אַקצענט, רעדוצירט, אָפּגעשוואַכט געוואָרן צום יָ (לויט דעם געוויינטלעכן פֿאָנעטישן געזעץ פֿאַר דיַ שוואַכבאַטאָנטע וואָקאַלן). אַזוי־רום־מער האָט זיך באַקומען דיַ פֿאָרם דיַ סקינד, וואָס דער טייל זיינער דיַ איז פֿון דער מאַסע אופֿגענומען געוואָרן, ווי דער ווייבלעכער באַשטימסער ארטיקל, וועלכער קלינגט אויך מיט אַ פֿאַרטונקלטן וואָקאַל — ד', און דער ס איז פֿאַרעכנט געוואָרן צום וואָרט קינד. ס׳אַנטשטייט אַזוי־רומער אַ ניי וואָרט — סקינד. מיטן אומבאַשטימטן ארטיקל קלינגט עס אַ סקינד.

דיַ ווערטער אַ סקינד, דיַ סקינד, סקינד — האָב איך פֿעסטגעשטעלט אין סלוצק, טימקאָוויטש (סלוצקער קר.), סטרעשין (ראָהאַטשאָווער קר.), טשערקאָוו (קאַלינינער קר.), קאַלינקאָוויטש (מאָזירער קר.), טשער-וען, באָריסאָוו, אָסיפּאָוויטש (באָבריסקער קרייז), גראָדנע.

אין דער פֿאָלקשפּראַך קומט פֿאָר דער פראָצעס פֿון אויס-מישן די גראַמאַטישע געשלעכטער.

נאָכדעם, ווי דיַ ליטווישׁ-ווייסרוסישע דיאַל־יעקטן האָבן זיך באַפֿרייט פֿונם מיטעלן געשלעכט, באַמערקט זיך אַ טענדענץ פּאַ-טער ווערן אויך פֿונם ווייבלעכן. און איין מעטאָד דורכצופֿירן דעמאָזיקן פראָצעס וואָרפֿט זיך אין דיַ אוינן.

באָם (באַן, ביין) איבערן א. אנד., וואָס שטעלן מיט זיך פֿאר אַ באַציונגוואָרט (פרעפּאָזיציע) מיט מענלעכן באַשטימטן ארטיקל—זיי זענען דאָס ברוקל, דורך וועלכן דיַ ווייבלעכע גייען ארויבער צו מענלעכע הויפטווערטער.

לויט דער אנאלאגיע מיט אזעלכע אויסדריקן, ווי אפֿם פֿערד, איבערן מענטשן, באָם (ביין) טאָן, ווערן דיַ ווערטלעך אַפֿם, איבערן, באָם אוון אַנד. געבראויכט אויך אין באַצוג צו באַשיינפערלעך ווייבלעכע הויפטווערטער.

ביין טיר (קאָוונ. ג., מ. ג. נומ. 314), אַפֿן גאָס (מ. ג. נומ. 141, קאָוו. ג. אויך נומ. 296), אַפֿן בימע (מ. ג. נומ. 313, ווימבסק), אופֿן טיר (קאָוונ. ג. 110), אונטערן מאָס (דווינסקער, ווימבסקער גוב. נומ. 45), פֿאַרן האַנט (נומ. 272), מיטן קאָפּ אַראָפּ (דיַ קאָפּ), (כראפקאָווסקי, מיל-כאָמע ווינ, ווימבסק, 1922 ז. 121), אַפֿן וואָג (דיַ וואָג), (מ. ג. נומ. 139), איבערן פלייצע, ווימבסק. ג., מ. ג. נומ. 293). אין מינסק, צ. ב., ווערן אַלע הויפטווערטער פון ווייבלעכן געשלעכט געבראויכט מיט די ווערטער מיטן, דורכן, צום, אַפֿן, אַלזאָ: מיטן רעכענונג. ניט מיט דער רעכענונג. אַפֿן טאָגאַרדענונג, ניט אַף דער טאָגאַרדענונג א. א. וו.

און דאָס ברענגט צו אַזעלכע דערשיינונגען, ווען דיַ ווערטער האַנט, וואַנט ווערן אָננעמען ווי מענלעכע הויפט-ווערטער.

אַלזאָ:

אין רעכטן האַנט (ווילנ. גוב., מ. ג. נומ. 11).

שווייגן מוז איך ווי דער וואַנט (קאָוונ. גוב. מ. ג., נומ. 319).

ווערטער־ארדענונג.

באַ דער באַפֿעל־פֿאָרם פֿון צייטווארט קומט דיַ פֿאַרלייק-נונג נית אין איינציקע דיאַל־יעקטן פֿאַר דער באַפֿעל־פֿאָרם, נית ווי אין דער בּיכערשפּראַך.

קין אייצעס מיר נית גיב (זשלאָבין, מאָלעוו. ג, מ. ג., נומ. 175), נית ענטפֿער איבער מיינע קינדער צו אַ פֿרעמדע מוטער (ווימבסקער ג., מ. ג., נומ, 675). איך האָב געהערט אַזאַ ווערטער־אָרדענונג אין מינסק, אויך אין נאַוואַרעדיק, גענו. מינסקער גוב. מען קען רעכענען, אַז אַזאַ ווערטער־אָרדענונג איז פֿאַר-שפּרייט אין גאַנץ ווייסרוסלאַנד.

III

אייניקע אויספֿירן וועגן דער יידישער פֿאָנעטיק.

אין דעמדאָזיקן קאַפּיטל וועלן מיר ברענגען אייניקע דער-שיינונגען פֿון יידיש אין צוזאַמענהאַנג מיט אַנאָלאָגישע פֿאַקטן אין דער דייטשישער שפּראַך און מאַכן די געהעריקע אויספֿירן,

דער ניטאָרגאַנישער און פֿאַרשטומטער ה.

אין אייניקע דאָרעמדיקע אויסשפּראַכן האָבן מיר געזעען, ווי דער ה פֿאַלט אָפּ—אין פֿאַרגלייך מיט דער ליטעראַרישער שפּראַך — אָדער ער אַנטוויקלט זיך אין אַזעלכע פֿאַלן, וועו אין דער בּיכערשפּראַך איז ער ניטאָ

דיִדאָזיקע דערשיינונג איז זייער אַלט, זי וויזט זיך אַרויס נאָך אַפֿן גערמאַניש בּאָדן.

געראַטן [1]) מיינט, אַז דאָ דאַרף מען, מיסטאמע, אָנעמען דעם סלאַווישן איינפֿלוס, אוּן באַגרינדעט זיך דערבּיי אַף דער אַנאַלאָגיע מיט אַן ענלעכער דערשיינונג אין דער דייטשישער שפּראַך.

אין דִי הייַנטיקע דייטשישע אוּיסשפּראַכן בּאַגעגענען מיר דיִדאָזיקע דערשיינונג אין מיזרעך-דייטשלאַנד, אַף די ערטער פֿון אַמאָליקע סלאַווישע יישוּווּמ, וואָס זיינען קאָלאָניזירט געוואָרן דוּרך דייטשן.

דער דייטשישער שפּראַך-אַטלאַס [2]) וויזט אָן, אַז אין דִי וועטער Haus, heiss, Hund פֿאַלט אין אַזעלכע דיאַלעקטן דער h אָפּ, אוּן אין דִי וועטער aus—Affe, Ochse, alte, אַנטוויקלט זיך דער h אין אָנהויב [3])

אין מהד. קוּמען אויך פֿאָר פֿאַלן, ווען דער h איז אָפּגע- פֿאַלן, אָדער ווען ער איז צוגעשטעלט. צ. ב., דאָס וואָרט her ווערט אין דער שוואַכבּאַטאָנטער שטעלונג געשריבּן אָן h, אין וואָרט helfand האָט זיך אַנטוויקלט דער h. (ייִדיש—העלפֿאַנט!) [4])

דער נייַאַנטוויקלטער h איז אויך אין אלטהויכדייטש רייך פֿאָרגעשטעלט. Braune [5]) ברענגט אַ הִיפּשע צאָל וועטער, וווּ עס מערקט זיך דיִדאָזיקע דערשיינונג.

און דערבּיי קוּמט עס פֿאָר אין גאַנץ אַלטע דענקמעלער. אין דִי Hymnen פֿון אנהייב נ יי נ ט ן יאָרהונדערט קוּמען פֿאָר ensti, uns, arbeiti — huns, hensti, harbeiti אַנשטאָט

אין אַן אַנדער דענקמאָל פון דערזעלבּער צייט—Monseer fragmente—קוּמט פֿאָר herda—שטאָט erda א. א. וו.[5])

דער אָפּפֿאַל פֿון h און דִי אַנטוויקלונג פֿון אַ נ ט א ר ג א נ י ש ן h איז באַקאַנט אויך אין אנדערע גערמאַניש שפּראַכן, צ. ב., אין דִי הייַנטיקע ענגליש דיאַלעקטן און אויך אין אַלטענגליש.[6])

איך רעכן, אַז דיִדאָזיקע דערשיינונג איז פֿאַר דער גע- שיכטע פֿון ייִדיש זייער וויכטיק.

ס׳איז שווער צו גלויבן, אַז דער געבּיט פֿון דער שפּעטער- דיקער דייטשישער קאָלאָניזאַציע זאָל האָבן אַן איינפֿלוס דאַווקע אף דִי דאָרעמדיקע ייִדישע דיאַלעקטן. און דערבּיי איז דאָך מע- רעך, אַז דיִדאָזיקע בּאַזונדערקייט בּא דִי דייטשישע קאָלאָניסטן אף דער געוואָרן פֿון זייער היים.

איך רעכן, אַז דִי דערקלערונג פֿון דעם ייִדישן ניטאָרגא- ניזם ה און פֿון דעם אָפּפֿאַל פֿונם אָרגאַניזם ה זענען ניט קיין גענוגנדיקן גרונט. פֿרייער פֿון אַלץ איז דאָך דער קלאַנג ה ניט קיין נייס פֿאַר ייִדיש. אַלע סטאַדיעס פֿון דער דייטשישער שפּראַך אוּן אויך דער סעמיטישער עלעמענט פֿון ייִדיש קענען דעמדאָזיקן קלאַנג. אַלזאָ, איז פֿרייער פֿון אַלץ צוגלייַב דעם שוואַרצן, אז דער סלאַווישער h זאָל מאַכן אזא שטאַרקן אייַנדרוק אפֿן ייִדן.

צווייטנס. דעם ניטאָרגאַניזם ה און דעם אָפּפֿאָל פֿון אָרגא- ניזם ה בּאַמערקן מיר נ י ט א י ן א ל ע י י ִ ד י ש ע ד י א ַ ל י ִ ע ק ט ן, וואָס ג ע פֿ י נ ע ן ז י ך א י ן ד ע ר ס ל א ַ ו י ִ ש ע ר ס ו ו י ִ ו ע, ד. ה., אין פוילן, אוקראינע, ווייס- רוסלאַנד, נאָר דאווקע אין אַ באַשטימטן טייל פֿון זיי. דיִדאָזיקע דערשיינונג, מערקט זיך, צ. ב., אינם פּאַס, אין וועלכן סע גייַען אַריין טיילווייז געוי. גראָדנער, לאָמזשער, סוואַלקער גוּבערניעס. און ווייטער גייט דִי טערי ט א ר י ע פֿון ניטאָרגאַניזם ה און פֿון אָפּפֿאַל פֿון אָרגאַניזם, אין וואַלינער, פּאָדאָליער, טייל קיעווער, אדעסער גוּבערניעס.

פֿאַרוואָס זשע האָבן דִי סלאַווישע שפּראַכן ניט באַאייַנפלוסט דִי ייִדישע דיאַלעקטן מיזרעכדיקער פֿון נאַוואַרעדיק, צ. ב., וווּ דִי דערשיינונג, וועגן וועלכער מיר רעדן איז ניטאָ? פֿאַרוואָס מערקט מען זי ניט אין מינסקער, האָמליער, טשערניגאָווער, פּאָלטא- ווער, כאַרקאָווער גוּבערניעס, וווּ דִי ייִדישע באַפֿעלקערונג איז אַלץ שיטערער, וואָס ווייטער צוּ מיזרעך, און דִי סלאַווישע סווּוווע אַלץ שטאַרקער?

איך מיין, אז דיִדאָזיקע דערשיינונג אין ייִדיש איז א ר י ן ג ע ר מ א נ י ש ע.

מע דאַרף רעכענען, אַז דער ה אין דִי ייִדישע דיאַלעקטן איז א ר ע ש ט פֿון אַלטע צייטן. און גאַנץ מעגלעך, אַז דיִדאָזיקע דערשיינונג פּירט אונדז צוּ אַסאַך עלטערע קוועלן פֿון ייִדיש, איידער מהד., וואָס מע רעכנט אים איצט פֿאַרן פֿרייַעסטן מעגלעכן מאָקער פֿון ייִדיש. גאנץ מעגלעך, אַז דער אָנהויב פֿון דער דערשיינונג אין ייִדיש, וועגן וועלכער סע גייט דִי רייד, גע- פֿינט זיך טאַקע אין אַלטהויכדייטש.

ליטווישׁ־ווייסרוס. ס (נהד.—מהד. Sch, אַהד. SK).

צוּ אַלטע מעקוירים פֿון ייִדיש פּירט אויך אן אנדער דער- שיינונג, וואָס מיר האָבן אין דִי ליטווישׁ-ווייסרוסישע דיאַלעקטן.

אויב מיר זאָלן נעמען דעם אידעאל פֿון א ס —אויסשפּראַך, דאָס הייסט, פֿון אזא דיאַלעקט, וווּ דער ליטעראַרישער ש איז אין אַלע פֿאַלן ס (געווייַנטלעך איז דער ס קענען דעם ליטעראַרישן ש דורכגעפּירט אין אייניקע דיאַלעקטן מער און דִי אַנדערע וויַינ- קער) באַקומען מיר אזא בּילד.

---

1) Gerzon. Die jüdisch-deutsche Sprache. Köln 1902.

2) אונטער דער אָנפֿירונג פֿון ד״ר ווענקער—און איצט, נאָך זיין טויט—פֿ. וווּרדעס וועט אין מאַרבּורג צוגעגרייט דער Sprachatlas des detschen Reichs. אין 1881 יאָר איז אַרויס דער ערשטער העפֿט פֿון 6 קאַרטן. קוּמאט 1500 קאַרטן זיינען שוין פֿאַרטיק זינט יענער צייט. צום באַדויערן, וועלן זיי אָבער דערווייַלע ניט געדרוקט און געפֿינען זיך — איין עקזעמפּליאַר אין מאַרבּורג, דער צווייטער אין בערלינער קייזערלעכער בּיבליאָטעק.

3) Anzeiger für deutsches Altertum, B 19 (S. 106, 20 (S. 96. 212, 215, 329), 21 (265, 277).

4) Wilmanns. Deutsche Grammatik, B. I, § 73.

5) Ahd. Grammatik § 152.

6) F. Kluge. Geschichte der englischen Sprache. (H. Paul. Grundriss der germanischen Philologie. I, 1002).

דעם ס האָבן מיר אין דיַ ליטוויש-ווייסרוסישע אויסשפראַכן פֿריִער פֿון אַלץ קעגן יענעם נהד. Sch, וואָס שטאַמט פֿון מהד. S. און דעם נהד. sch קעגן דעם מהד. S האָבן מיר געווייזן אין דיַ קלאַנגען-גרופּן (sl, sm, sn, sp, st, sw[1]), דאָס הייסט, אַז דעם ס פֿון דיַ ליטוו.-וור. דיאַלי׳עקטן האָבן מיר דאָרט, וווּ ער איז געווען אין דיַ מיטלהויכדייטשישע קאָנסאָנאַנטן-גרופּן, וואָס מיר האָבן אויבן געבראַכט. אף צוּ אילי׳וסטרירן דעם געדאַנק וועל איך ברענגען מיטלהויכדייטשישע וועריאַנטן, וואָס אנטהאלטן דיַ אָנגעוויזענע גרופּן און זיי אַקעגנשטעלן דיַ ליטעראריש-ייִדישע.

מ ה ד. Sl	ייִד. של.	ליט.-וור. סל.
slac	שלאַק	סלאַק
slafen	שלאָפֿן	סלאָפֿן
slagen	שלאָגן	סלאָגן
slange	שלאַנג	סלאַנג
slingen	שלינגען	סלינגען
sloz	שלאָס	סלאָס
slüzzel	שליסל	סליסל

דיַ מהד. גרופּע sm (נהד. schm), ייִד. שמ, ליט.-וור. סמ.:

small — (ס) שמאָל. smalz — (ס) שמאַלץ. smecken—(ס) שמעקן. smeizen — (ס) שמייסן. smelzen — (ס) שמעלצן. smercen — (ס) שמערצן.

דאָס מ ה ד. sn

snê — (ס) שניי. sniden — (ס) שניידן, snitzen — (ס) שניצן. snuor (אַ שטריק און אַ קרויוו) — (ס) שנור.

מ ה ד. sp.

span — (ס) שפאַן (שפּענער). sparn — (ס) שפּאָרן. spaet — (ס) שפּעט. spiegel — (ס) שפּיגל. springen — (ס) שפּרינגען.

מ ה ד. st.

stark — (ס) שטאַרק. stein — (ס) שטיין. stief — (ס) שטיף — (ברודער). strafen — (ס) שטראָפֿן. strick — (ס) שטריק. stum — (ס)שטום. stuol—(ס)שטול.

מ ה ד. sw.

swach — (ס)שוואַך. swager — (ס)שוואָגער. swarz — (ס)שוואַרץ. swîgen — (ס)שווייגן. swern—(ס)שוואָרן. sweher — (ס)שוועסטער. swester—(ס)שוועסטער. swimen — (ס)שווימען.

דעם ייִדישן ש, וואָס געפֿינט זיך נאָכן ר און וואָס אָנשטאָט אים האָבן מיר אין דיַ געהעריקע דיאַלי׳עקטן ס, אנטשפּראָכט אין מהד. אויך s.

hirz—הירש(ס). erst—ערשט(ס) וואָס. bürste—בּערשט(ס)שטל. gerste—גערשטן.

דער צווייטער קאָנסאָנאַריע וועלכער, וואָס אין דיַ ליט.-וור. דיאַלי׳עקטן האָבן זיי אַ ס קעגן דעם ליטערארישן ש, אנטשפּראָכן יענע מ ה ד. וועלכער, וואָס אנטהאַלטן sch אזוי ווי אין היינטיקן דייטש.

schande מהד. —(ס)שאַנד. schiezen —(ס)שיסן. schinden—(ס)שינדן. schît—(ס)שייט. schöne—(ס)שיינער. schrîben — (ס)שרייבן. schrîen — (ס)שרייען. schuoch — (ס)שוך. schüzzel—(ס)שיסל.

ווי קומט אין דידאָזיקע וועלכער דער ס אין דיַ ייִדישע דיאַלי׳עקטן?

מע דאַרף דאָ אין זינען האָבן צוויי מעגלעכקייטן.

ערשטנס, קען דער ליטווישער ס קעגן דעם מהד. sch זיין דער רעזולי׳טאַט פֿון אַנאַלאָגיע מיט יענער קאָנסאָנאַריע וועלכער, וואָס אין מהד. האָבן זיי אויך געהאַט s. (אין דיַ גרופּן (sl, sm, sn, sw, st, sp). אונטערן איינפֿלוס און לויט דער אנאַלאָגיע מיט סלאַנג, סניידן, סוועסטער, סטאַרק זענען אופֿגעקומען: סון, סוסטער, סריבן, סיסן א. אנד.

ס׳איז אָבער דאָ אויך אַ צווייטער וועג פֿון דעמדאָזיקן ס—sch.

וועלן מיר וועגדן זיך צוּ דעם אלטהויכדייטשישן פּעריאָד (8–12 יאָרה.) פֿון דער דייטשישער שפּראַך, זעען מיר, אַז דעם מהד. און נהד. (אויך דעם ליטעראַריש-ייִדישן) sch אין דיַ אָנגעוויזענע וועריאַנטן אנטשפּרעכט צוּם גרעסטן טייל sk.

skap—שאָפֿ. skuld—שולד.

fisk—פֿיש. waskan—וואַשן, skeidan—שיידן, skirm—שירם, skif—שיף, himilisc—הימליש.

אוּן ס׳קומט אויס, אַז אין אהד. איז מעגלעך געווען איין אַנטוויקלונג-פּראָצעס, אין רעזולי׳טאַט פֿון וועלכן דער sk איז אַריבער אין מהד.—נהד. sch, און נאָך אַ צווייטער, אין רעזולי׳טאַט פֿון וועלכן ס׳האָט זיך באַקומען s.

אוּן אין דיַ אהד. דענקמעלער האָבן מיר טאַקע שפּורן פֿון אַזאַ פּראָצעס.

„דיַ שוואַכע אַרטיקולי׳אַציע פֿון k, וואָס געפֿינט זיך נאָכן s (אין דער גרופּע sk), וווייזט זיך פֿריִ אַרויס דערין, וואָס דיַ שרייבער לאָזן אַרויס דעם k"—זאָגט ווילמאַנס[1]). ס׳טרעפֿן זיך שרייבונגען: scephit—sepit, scamalih—samalih, באַזונדערס אָפֿט וועלן דער c (k) דורכגעלאָזט אין דיַ אהד. דענקמעלער באַ יענע וועלן, וווּ דער sk טרעפֿט זיך צוּנויף נאָך מיט אַ

1) Paul. Mhd. Gram. § 30.

[1]) I, § 57, פּונקט 2.

דרינען קאָנסאָנאַנט. דאָס שוואַכאַרטיקולירטע k האָט ווייניקער פֿון דיִ איבערזיקע צוויי קאָנסאָנאַנטן געקענט אופֿהאַלטן זיך באַם שטרעבן צו פֿאַרגרינגערן דאָס אויסריידן פֿון דיִ דריי נאָכאַנאַנדיקע קאָנסאָנאַנטן.

אַלזאָ: wista אָנשטאָט wiskta (אימפּערפֿעקט פֿון wiskan—ווישן) fleisklicheno—אָנשטאָט fleislichemo—דעם פֿליישלעכן.

„דאָסדאָזיקע s שטאָט דעם sk ווערט אָפֿטער זינט דעם 12 יאָרהונדערט", זאָגט נאָך ווילמאַנס. „קלאָרע סימאָנים, אַז דיִ שפּאַלטונג פֿון קלאַנג (sk) איז געגאַנגען ווייטער, טרעטן אַרויס אַרום 1300 יאָר. אין דערזעלבער צייט, וואָס דער sk איז געוואָרן אַן איינהייטלעכער קלאַנג (sch) האָט זיך דערבּיי נאָך אָפּגעהיט דאָס אַלטע s. דערפֿאַר געפֿינען מיר, אַז s ווערט געשריבּן שטאָט sk. satz (שאַץ) sepfen (שאַפֿן), sif (שיף), sriben (שרייבּן)"[1].

דאָס הייסט, אַז אין אָנהויב פֿון דער מיטלהויכדייטשישער עפּאָכע עקזיסטירן צוויי גלייכבאַרעכטיקטע קלאַנגען sch אוּן s, ביידע אַלס רעזולטאַט פֿון sk. דער ערשטער האָט געפֿונען אַן אַרט אין דעם גרעסטן טייל דייטשישע דיאַלעקטן אוּן אין דער ליטעראַרישער שפּראַך, דער צווייטער חאָט זיך אָפּגעהיט אין אייניקע דייטשישע אוּן אין דיִ יידישע דיאַלעקטן אַפֿן ווייסרוסישליטווישן געביט.

איך רעכן, אַז דערדאָזיקער s-ס איז דער רעשט פֿון דעם אהד. sk-s. אוּן אין דער דערשיינונג זע איך נאָך אַ באַווייז, אַז דער אָנהויב פֿון יידיש געהערט נישט צו דער מיטלהויכדייטשישיזן, נאָר צו דער אַלטהויכדייטשישער עפּאָכע.

איך מיין, אַז פּונקט אַזוי, ווי קיינער רעט שוין איצט נישט וועגן דעם, אַז יידיש שטאַמט פֿון נייהויכדייטש (יידיש—„קאַליע-געווּאָרענער דייטש"), פּונקט אַזוי דאַרף מען אויך אופֿהערן שטעלן דיִ פֿראַגע: פֿון וואָס פֿאַראַ דייטשישן (היינטצייטיקן) דיאַלעקט שטאַמט יידיש.

דיִ באַמיִנונג אַרויסצופֿירן יידיש פֿון וועלכן—אָדער פֿון וועלכע—נישט איז הייַנטיקע דייטשישע דיאַלעקטן איז אַבסאָלוט אומפֿרוכטיק, מיר ווייסן, אַז אַלע, קען מען זאָגן, פֿאָנעטישע באַזונדערקייטן פֿון יידיש קען מען געפֿינען אין דעם אָדער יענעם היינטצייטיקן דייטשישן דיאַלעקט, אוּן צוזאַמען דערמיט איז נישטאָ קיין איין דייטשישער דיאַלעקט, וואָס זאָל אַנטהאַלטן דעם גאַנצן קאָמפּלעקס פֿון באַזונדערקייטן כאָטש פֿון איין באַשטימטן יידיש דיאַלעקט.

יידיש איז אַ שוועסטערשפּראַך נישט בלויז צו דער היינטיקער ליטעראַרישער דייטשישער שפּראַך, נאָר אויך צו היינטיקדייטשישע דיאַלעקטן.

ווייגנריִיך (שטאַפּלען, ז. 36), שטיצנדיק זיך אַפֿן בּיזאַהערדיקן צושטאַנד פֿון דער יידישער שפּראַכפֿאָרשונג, באַהויפּט:

„...עס איז שוין אַבסאָלוט זיכער, אַז פֿאַר דער מיטלהויכדייטשישער צייט איז אוּנדזער יידיש געוויס נישט אופֿגעקומען".

[1] I, § 103.

אַ רייַ פֿאַקטן—דער נישטאָרגאַנישער ה, דער ס קעגן דעם ליטעראַרישן ש, דער ש קעגן דעם ליטעראַרישן ס אוּן אנד.—זאָגן אייִדעס, אַז מיר קענען מאַכן דעם ווייטערדיקן שריט אין דער לייזונג פֿון דער פּראָבלעם וועגן דער אופֿקום-צייט פֿון יידיש.

ליטוו.־וור. נצ, נהד. מהד. NSCH.

דערמיט, וואָס דער אהד. sk איז אין דיִ ליטוו.-וור. דיאַלי׳עקטן אַוועק מיטן וועג פֿון s און נישט פֿון sch, דערקלערט זיך אויך דער ליטוו.-וור. צ אין אַזאַ וואָרט, ווי מענק, אהד. menisco. דער sc(k) האָט געגעבּן אין דיִ דיאַלי׳עקטן, וועגן וועלכע מיר רייַדן, s, אוּן דער s נאָכן n (אַזוי ווי אין פֿענצטער פֿינצטער) איז געוואָרן צ.

אַנאַלאָגיש וועט אין אַזעלכע וועלטער, ווי טשאָלנט, טשעפּען א. א. אויך ארויסגערעט אַ צ נישט קיין טש.

ליטוו.־וור. ש, מהד. S.

נאָן אַן אלטערטימלעכקייט איז דער ליטוו.-וור. ש קעגן דעם ליטעראַרישן-יידישן ס אוּן דעם מהד. (אויך נהד.) s. (נאַש, גאַש, שייכל, אייִדעש א. אנד.).

ווי קומט דער ש אין יידיש?—זיינע וואָרצלען דאַרף מען זוכן אין דער עלטערער געשיכטע פֿון דייטש. Behaghel דערווייזט, אַז אורשפּרינגלעך איז דער גערמאַנישער s נאָענט געווען צום sch אַלס באַווייזן ברענגט ער דיִ טראַנסקריפּציע פֿון סלאָוועניש אַנטלייִגנען, אוּן וועלכע ס׳טרעפֿט זיך דער קלאַנג ś (זש), ś (ש), וואָס ווערן אוּן דיִ דענקמעלער פֿון 11—10 יה. איבערגעגעבּן דורך s. אַן אַנדער באַוויזן זיינען דיִ גראַמען, וווּ rosse גראַמט זיך מיט gedroschen. אַ באַווייז איז אויך דאָס, וואָס אין אייניקע היינטיקע דייטשישע אויסשפּראַכן קומט אַ ś (ש) קעגן דעם מהד. s. ענדלעך דינט בעהאַגעלן פֿאר אַ ראַיע נאָך דער פֿאַקט, אז אוּן יידיש איז קעגן דעם ss—אַ ש: באַדערפֿענישBedürfniss)[1]. צווישן דיִ היינטיקע דייטשישע אויסשפּראַכן, וואָס האָבּן דעם sch קעגן דעם גערמ. s נישט נאָר פֿאַר l, m, n, w, p, t, אוּן נאָך r, נאָר אויך אין אַנדערע שטעלונגען—געפֿינט זיך, צ. ב., דיִ אויסשפּראַך אין גאָטשע, וווּ ס׳ווערט ארויסגערעט אַ ש אין אָנהויב, מיטן אוּן סאָף וואָרט. אין קערנטן איז דער גערמ. s נאָך יעדן וואָקאַל א ש, אוּן א.וו.[2] אין דיִ בייערישע אויסשפּראכן ווערט אַרויסגערעט schweschter kanscht, hoscht, Angscht,. אין דאָרעם-עלזאַס ווערט דער גערמאַנישער s, וואָס געפֿינט זיך אינמיטן אוּן אין סאָף וואָרט אַרויסגערעט ווי sch[3].

מיט דעמדאָזיקן שפּעלי׳אַוון כאַראַקטער פֿון אורשפּרינגלעכן s דערקלערט זיך אויך דער ליטוו.-וור. טש קעגן דעם ליטעראַ-

[1] Behaghel. § 273.
[2] Behaghel. § 274.
[3] Schmeller. Die Mundarten Baierns. 147.

רישן צ, טשוּרִיק, טשען, מאַטשע. (דער s-עלעמענט פֿון דער אפֿרִיקאַנער צ בּאַקומט דאָ דעם כאַראַקטער פֿון ש, וועגן וועלכן מיר האָבן פֿריער גערעט). דידאָזיק דערשיינונג האָבן מיר אויך, צ. ב., אין קערנטן, אין באַדן[1]).

אַלייִדיש נצ. נטש.

נאָכן ל, נ,—ווערט דער ס אין יידיש—צ אוּן דער ש נאָך נ ווערט טש.

אַנאַלאָגיש האָבן מיר אין דיִ דייטשישע דיאַלי׳עקטן. אין דעם קערנטישן—wüntschen, mentsch[2]). אין די בייערישע Halz—Finzter, Fenzter, Felsen—Felzen, Hals[3]).

דער וועלי׳אַרער (האַרטער) ל.

דער פֿאַקט, וואָס אין דער ליטעראַרישער דייטשישער שפּראַך איז ניטאָ קיין האַרטער l (רוס. л, פויל. ł), רופֿט באַם אויבנופֿיקן באַטראַכטער אַרויס אַן אויספֿיר, אַז, מיסטאמע, איז דער יידישער האַרטער ל ניט קיין ערמאַנישע דערשיינונג אוּן אַז ער איז אופֿגעקומען שוין אין דער ניטדייטשישער סוויווע.

אַזאַ מיינונג האָבן מיר אין דעם גאָר ניטווײַסנשאַפֿטלעכן אַרטיקל פֿון אייזנשטאַט: „געאָגראַפֿישע גרענעצן פֿון אונדזער שפּראַך אוּן אירע אויסשפּראַכן“[4]).

דער האַרטער ל, זאָגט אייזנשטאַט, איז אופֿגעקומען אונטערן אײַנפֿלוס פֿון דער ליטווישער נאַטור.

ז. רייזען מיינט, אַז דער ל איז געוואָרן האַרט אין יידיש אונטערן אײַנפֿלוס פֿון רוסיש אוּן, עפּשער, אויך פֿון דער ליטווישער שפּראַך.[5])

סע קומט אוף דיִ פֿראַגע, פֿאַרוואָס איז דיִ ליטווישע נאַטור געווען צום יידן גרויזאַמער, איידער דיִ פוילישע, וווּ דער גערמאַנישער | איז רייך פֿאַרגעשטעלט, אָדער איידער דיִ אוקראַינישע, וווּ דער גערמאַנישער | איז אויך פֿאַראַן, כאָטש אין אַ קלענערער מאָס. אָדער, אויב רייַדן וועגן אײַנפֿלוס פֿון ניטגערמאַנישע שפּראַכן, איז פֿאַרוואָס האָט דיִ פוילישע שפּראַך ניט אויסגעווארצלט בּיזן סאָף דעם | פֿון דיִ יידיש-פוילישע אויסשפּראַכן אוּן דיִ ווייסרוסישע שפּראַך האָט דעם | אין דיִ יידיש-ווייסרוסישע דיאַלעקטן אינגאַנצן צוגיט געמאַכט? דאָסזעלבע קען מען פֿרעגן בּענעגייַ דער אוקראַינישער שפּראַך.

אַפֿאָנים, אַז דיִ קוועלן פֿון דעם יידישן האַרטן ל דאַרף מען זוכן ניט אין דיִ שפּעטערדיקע אײַנפֿלוסן, נאָר אין דער דייטשישער היים פֿון יידיש.

ניט ריכטיק איז צו מיינען, אַז אין דיִ גערמאַנישע שפּראַכן איז ניטאָ קיין האַרטער l.

[1]) Anzeiger f. d. A. 18, 412.
[2]) Lexer. Kärntishes Wörterbuch, XIV.
[3]) Welker, 4.
[4]) „לִיטעראַרישע מאַנאַטשריפֿטן“ ז. 91. ווילנע 1908.
[5]) ז. רייזען, יידישע גראַמאַטיק, ז. 146. ווילנע 1921.

אַזאַ ן געפֿינט זיך אין דיִ האָלענדישע, שווייצערישע אוּן מאַירעוו-טוּרינגישע דיאַלי׳עקטן.[6]) אַזאַ ן איז אויך פֿאַראַן אין אַלטפֿריזיש,[7]) וואָס געפֿינט זיך אין דער נאָענטסטער קרויווע-שאַפֿט מיט אַלטענגלישׁ. אוּן אין ענגלישׁ—דערבּיי ניט בּלויז אין דעם היינטיקן נאָר אויך אין דעם עלטערן צושטאַנד זיינען—איז אויך פֿאַראַן דער האַרטער ן[8]).

אַלזאָ איז קלאר, אַז דער ן איז ניט דאַווקע דער רעזולי׳טאַט פֿון ניטגערמאַנישן אײַנפֿלוס. דער יידישער האַרטער ן איז אומבאַדינגט אַרויסגעטראָגן געוואָרן פֿון דער דייטשישער היים.

דער יידישער כ.

ווי בּאַקאַנט, איז אין היינטיקן ליטעראַרישן דייטש דער ch נאָך i אַ פֿאַלאַטאַליזירטער, אַ ווייכער. אין יידיש איז דער כ נאָך אַלע וואָקאַלן גלייך האַרט.

דיִ אַנאַלאָגישע דערשיינונג האָבן מיר אַפֿן היינטיקן אַלע-מאַנישן דיאַלי׳עקטן-געביט[9]).

בּיקלאַל איז דער ווייכער ch אין ליטעראַרישן דייטש אופֿגעקומען שוין אין דער נהד. עפּאָכע אוּן שטאַמט פֿון מיטלדייטש, וואָס איז דיִ קוועלע פֿון ליטעראַטור-דייטש.

יאָטאַציע.

מיר האָבן געזען, אַז אין פֿאַרשיידענע יידּ. דיאַלי׳עקטן ווערט די יאָטאַציע אָפּגעשוואַכט אָדער פֿאַרשטאַרקט. דאָס איז ניט קיין אָריגינעל-יידישע דערשיינונג.

דעם אָפּפֿאַל פֿון יאָט אין אהד. האָבן מיר אין וואָרט ir, וווּ ס׳דאַרף געזעצמעסיק פֿאָרקומען דער j (פֿאַרגלייכט דאָס יידן דיאַלי׳עקטישע יירּ.).

אהד. ener צוזאַמען מיט jcner. אין היינטיקן שווייצעריש דיאַלי׳עקט—Osepp שטאָט Joseph[10]).

פֿאַרקערט, אַ ניי-אַנטוויקלטן j האָבן מיר, צ. ב., אין אוּנ-בערזאַקסישן Jich[11])—ייִד.—דיאַלי׳עקטיש יידּ.

אַנטרוּנדונג.

אַלס רעזולי׳טאַט פֿון אִיבערקלאַנג (Umlaut) זיינען נאָך אין אהד. אוּן בּאַזונדערס אין מהד. אופֿגעקומען די קלאַנגען ä, ö, ü, פֿון a, o, u. אין יידיש ווערן די קלאַנגען ä, ö, ü אַרויס-געראָטן אַן דער ליפּנרוּנדונג, אָדער זיי גייען אַרײַבער אין אַנדער קלאַנגען, מעגן,—môgen, öl—אייל. דער ü—איז אין יידיש י.

[6]) Zeitschrift für deutsche Mundarten 1919, S. 72. 1920, S. 141.
[7]) Siebs. Geschichte der friesischen Sprache (Grundriss der germanischen Philologie. I, 1154).
[8]) Kluge. Geschichte der englischen Sprache. (Grundriss. I, 1016).
[9]) Behaghel. § 293. Welker. Dialektgedichte. 2. Paul. Mhd. Gram. § 6.
[10]) Bahaghel, § 259.
[11]) Welker, 184.

דידאזיקע אנטרוּנדוּנג קומט אויך פאר אין א גרויסן טייל פון היינטיקע דייטשישע דיאלעקטן. דער פראצעס הויבט זיך שוין אן אין 12 יאָרהונדערט [1]).

דער צווישנוואקאל.

אין גאנץ יידיש (אָרעם, וואַרעם) און באזונדערס אין די דיאלעקטן (דאָרעמדיקע — מילדע, קאלדע; פוילישע — בארג[3]ג — בארג, מארי[2]ך—מארך) איז רייך אנטוויקלט דער צווישן—אָדער סווארצהאקטי-וואָקאל.

אין דער דייטשישער ליטעראטור ווערט דערדאָזיקער וואָקאל פארצייכנט ביזן 16—17-טן יאָרהונדערט. דערנאָך הויבט אים אָן די ליטעראטור אויסמיידן [2]).

וואָס נעענטער צו די עלטערע שטופן פון דער דייטשישער שפראך, איז דער דערלייכטערונג-וואָקאל אלץ געווענטלעכער.

פארן גאנצן אלטהויכדייטשישן געביט איז כאראקטעריסטיש דער דערלייכטערונג-וואָקאל צווישן r און h: durh, durah, פוילישן—דאָרי[3]ך, דאָרעמדיק—דערי[3]ך, די[3]ראך.

פאַרן אויבערדייטשישן (אלעמאניש און בייעריש) געביט פון אהד. איז כאראקטעריסטיש דער פארגרינגערונג-וואָקאל צווישן r און א ווייטערדיקן גאָרגל-אָדער ליפן-קאָנסאָנאנט (k, ch, g, b, p, f, m). איך נעם בלויז יענע פאַלן פון אהד., וואָס זיינען אויך כאראקטעריסטיש פאר יידיש. רייכער פון אלץ איז דיזאָזיקע דערשיינונג אנטוויקלט אין א דענקמאָל, וואָס געהערט צום אָנהויב פון 9-טן יאָרהונדערט—Benedictinerregel. אלזאָ: starah — פוילישן—שטאַרי[3]ק—ש ט אַ ר ק. werah — פ. אַלט-וו א ר י[3]ג — אלטוואַרג. wúrum—אַלייִדיש וואָרים. waram—וואַרעם [3]).

דידאָזיקע דערשיינונג איז פאַראַן אויך אין די היינטיקע דייטשישע דיאלעקטן. צ. ב., אין דער פראַנקפורטער—milich [4]), אין דער קערנטישער אויסשפראַך: scharif, kiriche, heribst, heriz—האַרץ, הארבסט, קירך, שארף [5]).

איבערוקונג פון וואָרט־גרענעץ.

פאַר גאַנץ יידיש זיינען כאראקטעריסטיש די פאָרמען נאַם—אַם, נאָוונט—אָוונט. ליפּשיץ (רוס.—יי[3]ד. וו״ב.) ברענגט נ א פ י ש ק ע אַפּישקע.

פון דער צווייטער זייט ווערט—פאַרקערט—דער אָרגאַנישער נ פאַרלאָרן. אַ ק ן—נאַקן, ע ס ט—נעסט (האָאָדאָק, וויט.גוב.). דיזעלבע דערשיינונג האָבן מיר אין די דייטשישע דיאלעקטן. דאָ האָבן מיר est שטאָט Nest, ôter שטאָט Natter (פיפערנאָטער [6]).

שמעלער [7]) ברענגט: N a r b — Arb — יערושע, nider—ganz natürlich—ganz atürli, ider.

פון אַלעמאנישן דיאלעקט: N o s c h t — Ast [8]). a e c k e—Nacken

עלזאַסיש—Nowe אָוונט.

---

[1]) Behagel, § 162.

[2]) H. Reutercrona. Swarabhakti—und Erleichterungs-Vokale im Altdeutschen bis circa 1250, Heidelberg. 1920.

[3]) Braune Ahd. Gram. § 69.

[4]) Askenasy Frankfurter Mundart, 188.

[5]) Lexer. Kärntishes Wörterbuch. XII.

[6]) Lexer. Kärntisches Wörterbuch. XIII.

[7]) Mundarten Baierns grammatisch dargestellt. 135.

[8]) Welker. S. 4.

ליטעראַטור,

וואָס ווערט דערמאנט אין דעם אַרטיקל: „ווענן יידישע דיאַליעקטן". (אין דיי קלאַמערן ווערט אָנגעוויזן דיי פֿאַרקירצונג).

Anzeiger für deutsches Altertum.

Askenasy, A. Die Frankfurter Mundart. Frankfurt am Main. 1904.

באַסטאָמסקי. ביים קוואַל. מאַטעריאַלן צום יידישן פֿאָלקלאָר, יידישע פֿאָלקסליידער. ווילנע 1923.

Behaghel, O. Geschichte der deutschen Sprache. Strassburg 1911.

Braune, W. Althochdeutsche Grammatik. Halle. 1911.

כראפקאָווסקי, ז. מילכאָמע-ווינ. ווייטעבסק. 1922.

Gerzon, J. Die jüdisch-deutsche Sprache. Köln. 1902.

Гинзбург, С. М. и Марек. П. С. (מ. ג.). Еврейские народные песни в России. Изд. ред. „Восхода". СПБ. 1901.

Grundriss der germanischen Philologie, herausgegeben von H. Paul. Strassburg. 1901.

Lexer, M. Kärntisches Wörterbuch. Leipzig. 1862.

Lexer, M. Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch.

(פֿונדאנען זיינען גענומען דיי איינצלנע מהד. ווערטער).

קאַלמאַנאָוויטש. קאָנספעקט פֿון לעקציעס ווענן יידישער גראַמאַטיק מינסק. 1921.

Paul, H. Mittelhochdeutsche Grammatik. Halle. 1913.

ראָזניצקי י. יידישע וויצן. 1922.

Reutercrona. Swarabhakti-und Erleichterungs-Vokale im althochdeutschen bis circa 1250. Heidelberg. 1920.

Simrock, K. (S). Die deutschen Folkslieder. Frankfurt am Main. 1851.

Schmeller, A. Die Mundarten Baierns, grammatisch dargestellt. München. 1821.

ווייגרייך מ. שטאַפלען. בערלין. 1923.

Welker, H. Dialektgedichte. Sammlung von Dichtungen in allen deutschen Mundarten. Leipzig. 1889.

Wilmanns, W. Deutsche Grammatik, gotisch, alt-,mittel-und neuhochdeutsch. I, II, III. Strassburg. 1911.

Wunderlich, H. Der deutsche Satzbau. I, II. Stuttgart. 1901.

אינסטיטוט פאר ווייסרוסיענרישע קולטור — יידישע אפטיילונג.
Інстытут Беларускае культуры — Яўрэйскі Аддзел.

ב. סלוצקי.

דער לעקסיקאָן פון מענער-שנייִדעריי*).

I.

דִי מעלאָכע און דער באלמעלאָכע.

די מעלאָכע

באַשטעלונג, באַשטעלטע אַרבעט, זאַקאַז.
מאַגאַזין-אַרבעט, קאָנפֿעקסיאָן, פֿאַברוק-אַרבעט, שטוב-אַרבעט.
פֿאָרמענע, וואָיענע ארבעט.
פֿארטיקוויאַרנע, צוווילע, סטאַטקע אַרבעט.
טאַנדעט, גאָנישע (פּוערישע) אַרבעט — סראָז, דאַרפֿישע קלייִדער, וואָס ווערן געאַרבעט פֿאַרן מאַרק.
נאַלאָכישע אַרבעט, ספּארט-אַרבעט.

דער באַלמעלאָכע

לויט דער ספּעציאַליזירונג (אין צוזאַמענהאַנג מיט ארט נעענייטע קלייִדער אין מיט דער אַרבעט-צעטיילונג).
אַנייער, אַ נייער פֿון באַשטימטער אַרבעט — א שנײַדער, וואָס נייט א באשטימטע אַרבעט.
טאַנדעטניק — אַרבעט טאַנדעט בא זיך אָדער בא יענעם.
לאָטניק — א שנײַדער, וואָס פֿארנעמט זיך מיט פֿאריכטן, לאטען אלטע קלייִדער.
פּאדבאַרשטשיק, טשילעטשניק (מאָליעוו אפֿן דנעפּר) — שטעלט צוגיוק דעם פֿוטער (דִי אונטערדעק) פֿאַר א פֿוטער-נעם בענער.
סקארניק — א צילעווער — скорняк
צושניידער, קראָישטשיק, פּרוקראָישטשיק.
באַנויער — דער, וואָס באַנויט דעם אינטערשלאָק.
פּרעסער — פּרעסט אוים דעם פֿארטיקן מאַלבעש.
שטעפּער — שטעפּט אפֿ אַף דער מאַשין דִי נעט.
לעכל-שלויפֿער.
פּאלנע — שנויידעריונג (זוד'לוואָרט).
פֿארטאַטש — א קאַלוקע, א שלעפּטער באַלמעלאָכע.

II.

דער וואַרשטאַט.

דער וואַרשטאַט גופּע.

מאַסטערסקאָי, ווערשטאַט, ווערשטעט, וואַרשטאַט, ווערסטעט, ווערסטאַט, ווארסטעט, ווערק-שטאַט, ווערקשטוב, ווערקשטעל, ראַבאָטשע דִי (קנעו. גוב.) אטעליע (בא דִי רוסיש-יודישע שנײַדער אין פֿראַנק-רייך) — דער בינעין, דאָס הויז, דער כּוידער, וווּ מע אַרבעט.
אַנדערע מאכן אַן אונטערשיידונג:
ווערשטאַט, ווערקשטאַט, וואַרשטאַט — דִי שטוב, וווּ מע אַרבעט.
ווערסטעט, וואַרסטעט — דער ווערקשטוּל, אַף וועלכן מע אַרבעט.

לויט דער סאָציאַל עקאָנאָמישער לאַגע

באַלעבאָס — דער איינגעטומער פֿון דעם וואַרשטאַט.
מוסטער — טעכנישער אָנפֿירער פֿונם שנײַדער-וואַרשטאַט.
אָפּט ד.ז., וואָס באַלעבאָס.
שנײַדער — אָפּט באַציכנט מען אויך מיט דעם נויט נאָר דעם פֿאַך, נאָר אויך דאָסזעלבע, וואָס באַלעבאָס פֿון וואַרשטאַט.
ארבעטער, פּויעל (לויט), מענטש, געזעל, (פּוילן, קורלאַנד), האַנט — דִי ערשטע האַנט פֿונם צוישנײַדער.
ארבעטער, וועלכע ארבעטן אין פּרעמדע וואַרשטאַטן אף סכּוערע.

לויט דער ארט פון סכירעס ווערן זיי איינגע טיילט אף:

צויט-מענטשן — ארבעטער, וועלכע ארבעטן פֿון וואָך, כּוידעש, יאָר.
טאָג-ארבעטער.
שטוק-ארבעטער.
א טאַלעס — א באַווייבטער ארבעטער, וואָס נייט בא יענעם. (מינסקער גוב.).
פּאָדרוטשניק — Подручный.
לערן-יונגל, שנוידער-יונגל, בורש (קורלאַנד).
שטוב-ארבעטער, כאלופּניק, לאנקעטניק, לונקעטניק, קוואַרטירניק — א באַלעמעלאָכע, וואָס ארבעט פֿון דער צוויטער האַנט בא זיך אונדערהויז.
מאַגאַזין-ארבעטער.
פֿאַברוק-ארבעטער.

---

*) דער לעקסיקאָן פון מענער-שנייִדעריי איז א קאָלעקטיוו ארבעט. אָנגעהויבן האָט די א בעט אין 1919-טן יאָר דִי טערמינאָלאָגישע קאָמיסיע בא דער געזעלשאַפֿט „אָרט" אין קיעוו. דער כ' ב. סלוצקי האָט דִי ארבעט צוגעגרייט צום דרוק.

ערדאַקציע.

די אויסשטאטונג.

שמאָלע וואַרשטאַטן, נוי־טיש – לאַנג פֿירעקיקע שמאָלע טישן פֿאר עטלעבע אַרבעטער אין שניידער־וואַרשטאַט, מיט צוויי גאַרן פֿיסלייסטן אַף צו האַלטן די פֿיס אַף זיי באַם גיזן, מיט הויבע לייסטלעך באַם ראַנד פֿון דעקטיש, מיט אָפּגעצויטע ווינקלעך אַף האַלטן קלייַנע געצייגווערק: נאָדלען, קלעצלעך א.א.וו. מיט שופֿלאָדן.

קוילעכדיקער וואַרשטאָט, קוילעכדיקער נוי־טיש – זיי שמאָלע וועדשטאַטן, נאָר קוילעכדיקער, נידעריקער, באַ דן ברענן אָפּגעצויטע מיט לייסטלעך, מיט פֿאַרקוילעכדיקטע בענק ארום אים.

וואַרשטאָט (פּאָר. גוב.) – א טיש צום ארבעטן. דן פֿיס גייען אראָפּ קאָסע, מיט פֿיר לייסטן און מיט שופֿלאָדן.

צושנוידטיש – א גרויסער, מאַסיווער (אָלבאוער אָדער בערעזענער) פֿירעקיקער פּאָלירטער טיש, מיט אן אונטערשטער דעק, וו עס לויגט דן סכוירע. באַם טיש הענגט אַף זאַוויסעס א ברעט, וואָס קען זיך אופֿהויבן אין דער הויך און מאַכן ברייטער דעם טיש.

פרעס־טיש – מאַסיווער (אָלבאוער אָדער בערעזענער) טיש, אָפּט באשלאָגן מיט וויכן שטאָף; א נידריקער, אַף אים פרעסט מען דעם שטאָף, דאָס קלייַבט.

1) קאטאָקעס, 2) קעסטל־ערטער, 3) טאבורעטקעס – 1) פּראָסטע, וון נאַרעם בענק, לענג אויס דער וואַנט. יעדער ארבעטער אין וואַרשטאַט האָט זיך זיין פּלאַץ אפֿן קאטאָק, אַף וועלכן ער ארבעט זיצנדיק אפֿן „טערקוישן" מאנור. 2) א באַנק מיט קעסטלעך, אן אן אָנלען (אין גרויסע וואַרשטאַטן). 3) צום זיצן באם מאשין.

שאָפֿע, שראַנק – א ברייטע שאָפֿע מיט טירן, וואָס רוקן זיך צוזייַף אין פֿאַנאַנדער, מיט פֿאָלציעס אַף לייגן דן סכוירע אַף זיי.

סטאָקע, באַשטעל־טיש – א לאַנגער שמאָלער טיש, פֿון פֿאַרנט מיט א וועגטל, וון בא א קאָסטן, אונטעווונק פֿאָלציעס פֿאר דאָקלאד.

קאַנטאָר־טיש – אין גרעסערע ווערקשטאַטן, אַף צו פֿירן אַף אים דן בעשבווינעס א.א.וו.

הענגערס, שראַנע – פֿאַראן שטעקן־הענגערס, דראָטן־הענגערס א.א.וו.

געצייג און הילף־מיטלען.

מאָס, סאַנטימעטער (סענטימעטער) שליאָק (פּויל) – א שנור מיט מעטרישער צושניידונג (געווינטלעך 149 סאַנטימעטער).

מאָס־בוך – א בוך, אין וועלכן דער שניידער פֿירט אַרײַן אלע באשטעלונגען מיט זייערע מאָסן.

מאַנעקען, ליאָלקעס (פּויל) פֿינגערס (פּאָר. גוב), באָלוואַנעס – ביוסטן פֿון האָלץ צום מעסטן, צום אָנצושטאָן אַף זיי דן מאַלבושים באַם נייען.

סקאָלעס, מאַשטאַב – פֿאַרשיידענע מאָסן פֿון גרעברוסט, נעטוילט אַף 48 סאַנטימעטער־טיילן.

ווירע, לינויקע, צויכן־ברעטל – צום אויסצוכנען לויט דער מאָס דעם שטוק סכוירע אָדער דן וויקראָיקע.

ווינקל־ווירע, דרויעק – א דרויעקיקע ווירע צום אויסצוכנען דן סכוירע אָדער דן וויקראָיקע.

בליישטיפטן – שוואַרצער געפֿרעסטער גראַפּיט אין קלעצלעך צום צוכנען.

קרוידלעך – צום צוכנען.

זויפֿלעך – פּלאַטשוקע שטוקלעך קרייד.

וויקראָיקע – Выкройка.

שער, שניידערשע שער, גרויסע שער – א לאַנגע, שמאָלע.

ענגלישע אָדער פֿראַנצויזישע שער – מיט שפּיצן, מיט קרומע, פֿ׳ראָו מעשענע אויערן, צוגעפּאַסט אויף אויער צום גראָבן פֿונגער און דער צוויטער – פֿאַר דן אויבערויקע דרײַ פֿונגער – מיט אין שערט מען גראָבע שטאָפּן.

קלעקטרישע שער – א קיילעכדיקע שער, וועלכע גערוכן פֿון קלעקטריע.

דאָלאָטקעס. ד.ז. נאָר מיט גלויבע מעסערלעך אַף צו האַקן גלויבע לעבער.

שוואַקעס, בוינדלעך – געטאָקטע בוינדלעך אַף אויסצוטאָקן, אויסצוקוילעכדיקן שוין פֿאַרטיקע לעבער.

שטופֿל – pesel – א רעדל מיט צוינדלעך אַף איינצענען דורך א ווינקראָיקע עטלעבע שטוקער שטאָף מיטאַמאָל, אָדער אַף אָנמערקן צוזיכנס, אנשטאט אויבערגעבן זיי מיט פּעדום־שטאָך. וועלכע גערויבט אין גרויסע נייי־פֿאַברוקן.

צינגוינערשע נאָדל – א גרויסע גראָבע (אבנלע אויסגעבויגענע באם עק), וואָס וועלכע צאנוצט באם שלייפֿן לעבער אַף אן אָסנאָווע, אדער אַף א קאַרקאס.

דרויעקיקע נאָדל – צו נייען לעדער.

פּויערשע נאָדל (בעסאַראבית) פֿאר גראָבער אַרבעט.

א ברוזל נאָדלען, א טעשל נאָדלען,

פֿינגערהוט (פֿינגערעט) — א) מאַנסבולישע, זיי א רייפֿל, ב) וויבערשע, מיט אן אויבערדעקל.

קאָלנער־דראָט, קאָלנער־קאַנטאָווקע – א דראָט אויסגעבויגן אין א קנג, לויט דער פֿאָרם פֿון דן ברענן קאָלנער, וועלכע אויסגענוצט קעריי אייגצופֿרעמען קאַנטן אין פֿאַרמענע שטייַף געקלעפּטע קאָלנער.

פֿרעס, פרעסל, אויזן, אויזנס.

אויערן, הענטל פֿון פרעס.

בלאָז־אויזן, פֿאַראָוו פרעסן – א פרעס, וואָס וואַרעמט זיך אָן מיט קויל.

פֿראָסטע אויזנס – מאַסיווע פרעסן, וואַרעמען זיך אַף פֿייער.

גאז־פרעסן – מאַסיווע פרעסן, וואַרעמען זיך אַף עלעקטריע.

הענטלעך צו אויזנס – מעטאַלענע הענטלעך באַדעקט מיט האָלץ.

האַנטושקע – א מין הענטל פֿון לעדער, לויוונט, געוואַנט אָדער פֿון אַנדערע שטאָפֿן אַף צו האַלטן דעם הייסן פרעס.

פרעסקלאָץ – האַלבקויילעדיקע אָדער האַלב רונדע קלעצלעך, פרעס־קלעצלעך, אייַנפּאַסע (פּראָסטע) קלעצלעך א.א.וו. אייַנצופרעסן אַף זיי נעט־קאַנטן.

צוויוענדיקע קלעצלעך – צוויי קלעצלעך, צוגעשרויפֿטע אויַנם צום צוויטן. מע שטעלט אַרויף אַפֿן טיש דן קלעצלעך און מע פרעסט אַף זיי דן שוין פֿאַרטיקע לעבער.

הויזן־ברעטלעך, הויזן־קאַנטאָווקע – ברעטלעך, פֿון איין זייט גלאַט, פֿון דער צוויטער מיט א רינגוועלע. אין צוזווּלע הויזן וועלן אַזוינע ברעטלעך אויסגענוצט אַף אַרויסצולייגן זיי אין דן קאַלאָשעס מיט דער גלאַטער זייט צו דן נעט און אָפּפרעסן דן לעצטע.

גוטאַרע־ברעטל, הולצערנער שרויף – א ברעטל פֿון דער אויסנעער פֿאָרם, וון א הויזן־קאַנטאָווקע, נאָר לענגער, ברייטער אַנוּ מיט א רינגוועלע אין מיטן, אַף אויסצופרעסן א פֿאַרטיקן מאַלבוש.

אקסל־קלעצלעך, אקסל־ברעטלעך, קויליע־דינקע קלעץ – האַלב־רונדע קלעצלעך, וואָס מע טוט אַף זיי אַרויף דעם אקסל אַף אָפּפרעסן דן נאָט.

פרעסקישנס – פֿאַרשיידנאַרטיקע קישלעך פֿון לייוונט, אָנגעשטאָפּט מיט אָפּשנוצלעך, מיט וואַט, וועלכע צוגעשטעלט צום צוויענדיקן קלעץ און אַף דער קישן פרעסט מען צו דן אַרבעט.

ברוסט-קישעלעך — זײַ פֿרעסקישן, לינק אַפֿן טויש.

פֿאָרע-קישעלעך, אַקסל-קישעלעך — זע פֿרעם-קישעלעך.

פֿרעם-טוכלעך, פֿרונט-וועזשקע — טוכלעך פֿון טוך, פֿון קאַלענקאָר, צו פֿרעמן דעם אַרבעט אַף טרוקן.

פֿרעסטוכער — טוכער פֿון פֿראָסטן לײַוונט (פֿויערשן), וואָס לאָזט דורך זיך דורך דעם פֿאָרע, וועט מע פֿרעסט אַף דעם נאַסערהויט.

פֿרעסגעוואַנט — אַ דין שטוקל געוואַנט, דורך וועלכן מע פֿרעסט.

פֿאַפֿ-טעפּל.

פֿאַפֿ — פֿון מעל אַף צוגויפֿקלעפּן דעם קאָלנער א. ד. גל.

דיַ נייַ-מאשין.

פֿוסמאשין.

האַנט-מאשין.

מאָטאָר-מאשין.

צענטראַל-מאשין — דער שפּולקע איז אַ קיילעדוקע, קורצע, בריַטע, קאטשעט זיך אין נאַנג.

לויף-מאשין, שיפֿל-מאשין — דער שפּולקע איז אַ לאַנגע, שמאָלע. דאָס שיפֿל לויפֿט הין אין צוריק אין נאַנג. דער אונטער-שטער מעכאַניזם איז אַן אַנדערער, ווי בײַ אַ צענטראַל-מאשין.

לעבער-מאשין, פעטל-מאשין — כּפֿעציעל אַף צו מאַכן לעבער, פעטלקעס.

קאַבינעטנע-מאשין — דעם קאָפּ איז קען מען מעכאַניש אַראָפֿלאָזן אין טיש.

III.

טיילן פֿונם מאַלבעש און פֿון דער אַרבעט.

הויזן.

קאַלאָשע, הויז, פֿום — דער טייל הויזן, וואָס נעמט אַרום דעם פֿום אין דעם טייל קערפּער העכער ביַז דער טאַליע.

פֿאָדערשטע קאַלאָשע, פֿעדער-הויז.

הינטערשטע קאַלאָשע — הינטער-הויז.

גלויבע, לאַנגע, זויטוקע נעט — גייען אויבער דער נאַנצער לענג פֿון דער קאַלאָשע אַף דער אויסווייניקסטער זייט פֿון דיַ פֿום.

קאָסע, שאַג-נעט — פֿונם קנאָך ביַז דיַ זוילן אַף דער אינווייניקסטער זייט פֿון דיַ פֿום.

הינטערשטע נאָט — דיַ נאָט, וואָס פֿאַרבונדט בויידע קאָלאָשעס פֿונם מוטן גאַרטל פֿון הינטן ביַזן קראָק פֿון פֿאָרנט.

גאַרטל-נאָט — דיַ נאָט, וואָס צוזיצן דעם גאַרטל (זע „גאַרטל") אין דעם אויבערשטן ברעג קאַלאָשע.

קניישט, אונוב, לוגן — דער פֿאַרפֿרעסטער בויג, וואָס צוט זיך אין אַ גלויבער לינוי אויבער דער נאַנצער לענג פֿון דער אויבער-שטער אין אונטערשטער קאַלאָשע אין זייער מוטן.

קאָנט — (אין פֿאָרמענע) — אַ שמאָל פּאַסוקל קאָלירטע שטאָף אויסגענייט אין דער נאַנצער לענג פֿון דער גלויבער נאָט.

שנור (אין פֿאָרמענע) — אנשטאט אַ קאַנט.

לאַמפּאַסן (אין פֿאָרמענע) — קאָלירטע פּאַסן-שטאָף, וואָס נייען זיך אין דער נאַנצער לענג פֿון דיַ גלויבע נעט אין אייניקע מינים אונטפֿאָרם קלײַדער (אין דער צאַרישער ארמיי — קאַזאַקן-טייל, נע-נערעלער, א.א.).

זיצער, געזאָם, טאַז — דער הינטן אין דיַ הויזן.

קלובעס — דיַ זויטוקע טיילן פֿונם טאַז.

קראָק, שאַג, טראָט, שרינקע (קושע, גוב) — דער טייל הויזן פֿון פֿאָרנט, ווו עס גייען זיך צוזויף בויידע קאַלאָשעס.

פֿאָדערשטער ראָספּער אָדער שפּאַלט אין דיַ הויזן.

הינטערשטער ראָספּער — אָדער שפּאַלט אין דיַ הויזן, וואָס צוּ זויען אויבערשטע בראַנן נייען זיך צוּ דיַ הינטערשטע קנעפּ פֿאַר דיַ שלויקעס אין פֿון זיין אונטערשטן עק הויבט זיך אָן דיַ הינטערשטע נאָט.

בראַנלעך — סטרוגעזיגן זיך צוּ באַם פֿאָדערשטן אין דער לינקער קאַלאָשע און באַ דיַ קעשענעס צוּ דער פֿאָדערשטער קאָלאָשע.

גאַרטל, פֿאָרע, גורט-בנד, באַנד-פֿאַסקעס (לי-טע) — אַ פֿאַס שטאָף, וואָס אין געווײַנטלעך אָנגענייט פֿון אויבן אין דיַ הויזן, צוּ אים נייען זיך צוּ דיַ קנעפּלעך פֿאַר דיַ שלויקעס.

קאָרסאָזש, קאָרסעט — אַ בריַטער אויסגעשטעפּטער באַנד, וואָס נייט זיך אַמאָל אָן פֿון אויבן אין דיַ הויזן; צוּ אים נייען זיך צוּ דיַ קנעפּלעך פֿאַר דיַ שלויקעס. מערסטנטיילס אין פֿאָרמענע.

סאָמאָנעס, קלעמלעך — אַ נאָט, וואָס פֿאַרנייט צווישן בראַנן, וועלכע באקומען זיך נאָדעם, ווי מע שניידט אוים פֿון שטאָף א דרייעקיק צווישן (אַ קלין).

אונטערשטרילזיק, גולפֿיק, הויזן-שטרי-לזיק — אַ שמאָלער פּאַס שטאָף מוט אייסגעשלוּפּטע לעכלעך צוגע-נייט אונם פֿאָדערשטן ראָספּער אויבער דער נאַנצער היך פֿונם בויך צוּ דער לינקער קאַלאָשע א 3—2 פֿינגער ווייט פֿון אור ברעג. מוט דעמאָזיקן פּאַס שפּילויעט זיך צוּ דער בוך-טייל פֿון דער לינקער קאַלאָשע צום בוך-טייל פֿון דער רעכטער קאַלאָשע.

אונטערלעצל, פֿידלאַן, קאָשעטיק, קאָסע-שטיק, אטקאָסיק — א שמאָלער פּאַס שטאָף, אונטן שמעלער אין אויבן מוט א צינגל, אַף אים זיינען אָנגענייט קנעפּלעך, מוט וועלכע ער שפּילויעט זיך צוּ דער לינקער קאַלאָשע.

בויטלע — אַ פעטל מוט צוויי לעכלעך, צוגענייט צוּ דער לינקער קעשענע האַרט אונטערן גאַרטל, מוט דיַ 2 לעכלעך שפּילויעט זיך דאָס בויטלע צוּ צוּ 2 קנעפּ אָנגענייט אַפֿן אונטערלעצל.

הינטערשטיקער — דרייעקיקע שטוקלעך שטאָף אין דער פֿאָרם פֿון קלינעס. זיי נייען זיך צוּ צוּ דיַ הינטערשטע קאַלאָשעס פֿון אויבן האַרט אונטער דעם גאַרטל, נעבן דעם הינטערשטן שפּאַלט.

צווילקלען — דרייעקיקע שטוקלעך שטאָף צוגענייט צוּ דיַ הינטערשטע קאַלאָשעס אויבן בַּי דער קאָסער נאָט.

שנאַלן — נייען זיך צוּ פֿון הינטן אין דיַ הויזן צוּ בויידע קא-לאָשעס, קעדויִ אויבנצוזיען דיַ הויז באם גאַרטל.

פֿריאזשקע — прямка.

לויעס — שטוקער שטאָף, וואָס לייגן זיך אַרויף אין מולטערישע הויזן, דערוּנקער אין נאָליפּע, פֿון הינטן אַפֿן טאַז אין נידערוּנקער, פֿון פֿאָרנט אַף דיַ קני, אַבוסל העכער און נידערוּנקער.

אויבנס — דער אונטערשלאַק, וואָס נייט זיך צוּ אין דיַ הויזן אונטער דעם גאַרטל און אונטער דעם אונטערלעצל.

רומישע אויבנס — באשטויט מערסטנטיילס פֿון אויַן נאַנצן אָדער צוויי שטוקלעך אונטערשלאַק, וואָס באַדעקט דיַ הינטערשטוקער, רעכטן ראָספּער און בויידע גאַרטלעך.

פֿראַנצויזישע אויבנס — באשטויט פֿון עטלעכע טייל אונטערשלאַק: צוויי באַזונדערע הינטערשטוקלעך, אַ שטוקל אונטערשלאַק פֿארן רעכטן ראָספּער מוט צוויי באַזונדערע גאַרטלען.

שטויפֿוונקלעך — אַ דרייעקוקער שטוק קאַלענקאָר, נייט זיך צוּ אַף יעדער פֿאָדערשטער קאַלאָשע אונם וויגל צוישן דער קאָסער נאָט און דער הינטערשטער נאָט.

קשענעס — פֿאָדערשטע, הינטערשטע, גלויבע, פֿאַפֿערעשטע, זיינער קעשענע.

דאשק, קאָזירקל — א שטוקל קאַלענקאָר און דער פֿאָרם פֿון א פֿאַרקירלעבדיקטן דרייעק, וואָס מע פֿלעגט אָמאָל אָנויען אַף

דער לינקער זייט פון יעדער אויבערשטער קאַאַשע פֿאַר דער פֿום. ד.ה. באַם אונטערשטן ברעג פון דער קאַאַשע. דו דאַשוקעם פֿלענן צונעגנויט ווערן, קעדויו דו הויזן זאָלן נוט האַלטן פֿאַסאָן בא דו אונטערשטע ברענן.

מאַנקעטן — באַם אונטערשטן ברעג פון דו הויזן.

אונטנם — דו אונטערשטע ברענן פון דו הויזן.

פֿאַלגע — א פֿאַם שטאָף אין דער פֿאַרם פון א קלין, וואָם מע פֿלענט אמאָל אריינזיען פון הינטן אינם אונטערשטן וונקל פֿום הינטערשטן ראַפּערל.

פֿורמע־וונקל — אף דער פאַלגע דרוקן נרעסערע וואַרשטאַטן נעווונטלעך, דעם נאַמען פון זייער פֿורמע.

שטרונקעם, סטרעמענוים — (אין פֿארמענע) — בענדלעך, וואָם נייגן זיך צו מיט זויערע צווייעקן צו די אונטערשטע ברענן פון מילימטערוישע הויזן, קעדויו ארויסצוטאָן אין זיי די טרוט.

אויבער־ארבעט.

(פידזשאַק, פאלטאָ, סורדעט, שינער א.א.)

גלייכע ארבעט.

פידזשאַק, פאלטאָ, פוטער.

פֿלע, פֿארנט — יעדער פון די צוויי טיילן קלויד אין א פידזשאַק, פאלטאָ א.א., וואָם גייט פֿום אקסל בוזן אונטערשטן ברעג אין פֿום פאַדערשטן ברעג בוז דער זויטוקער נאָט, וו עם הויבט זיך אָן די פלייצע.

ברעג — אלפיראָז, דער פאַדערשטער ברעג פון דער פֿלע. אמאָל, אבער, בוכלאַל יעדער ברעג פֿום בענער.

לוסטן, אונטערלוסט — ברייטע פאַסן שטאָף פון אויבן ברייטער אין פון אונטן שמעלער, נויען זיך אונטער אונטער די פאַדערשטע ברענן פון די פֿלעם אין צוען זיך פון די פאַדערשטע עקן קאַלנער בוזן אונטן פון דער פֿלע.

לופֿמאוקעם — פאַסוקלעך וואָל, אטלעם. מיט זיי נויען זיך אוים די ברענן לוסטן, וואָם זויגען געוועגדעט צום אונטערשלאַק אין אויך די פֿארבאָקעוועט אונטערשטע ברענן פֿום בענער.

ברוסט, גרוד — [illegible]

שטויף־ברוסט, האַרץ — דאָזועלבע, נאָר מיט לייוונט אין האָר אונטן.

מולטער — א ברוסט שטארק פֿארקוילעדוקט (וויַ א מולטער).

פלאַכע האַרץ — אן אויננעפאַלענע ברוסט.

לוונט, האָר — אויננעוויטע צווישן דעם אויבערשטאָף אין אונטערשטאָף אף דער ברוסט, קעדויו מאַכן די לעצטע בוילעטער, שטייפער.

פֿלע, סאסאנעס — אין לאַנגער פאסאָן פון דער פאַסוויי בוז דער קעשענע. א צווייטער פאסאָן, א קלענערער, עטלעכע פינגער רעכטער פון דער האטשקע אין נידערוקער.

פלייצע, פלויצקע — דער טייל אויבער־בענד, וואָם גייט פון הינטן פֿום קאַלנער בוזן אונטן פֿום בענד אין אין אַרויננעשטעלט צווישן די זייט־ברענן פון די צוויי פֿלעם.

האַלבע פלויצעס — די העלפט פון דער פלייצע מיט א נאָט אינמיטן.

מוטלסטע נאָט — די נאָט, וואָם אינמיטן פלייצע.

קארטשונק — דער טייל בענד, וואָם לוגט אפן קאַרק.

לאָפעטקע, טאַליע, סטאָן.

פאטקע — א שמאָלער פֿורקאַנטוקער פאַם שטאָף, וואָם מע גייט אן אמאָל פון הינטן אין דער טאַליע אף אן אויבער־בענד.

שלוך, ראספער, ראספאָר, שפאלט — אונטן אין פלייצע אין אן אויבער־בענד, אויך אין א מאַנקעט אין אנד.

קנויטש — איננעפֿרעסט אין דער נאַנצער לענג פון מיטן פלייצע, אין פלויצעם אן א נאָט.

אונטער־פלויצע — דער אונטערשטער ברענ פון דער פלויצע. פלויצע.

פאַלד, נעלוינטער פאַלד, נעמאַכטע פאַלדן — א שטאָלער פאַלך פֿארפרעסט אין דער לענג פון מיט פלויצע פֿום אונטערשאַק.

זויטן, באָקעס, שלויאַמעס — די נעט, וואָם פֿארבינדן די פאָלע מיט דער פלייצע. אמאָל באַצייכנט מען מיטן נאַמען „זויטן" דעם נאַנצן טייל בענד, וואָם לוגט אף די זויטן פֿום קערפער.

אקסלן, נרוזקעס — [illegible] — די נאָט צווישן פאָלע און פלויצע; צוט זוך פֿום קאַלנער בוזן קאפ פֿום ארבל. אין א ברייטערן זונען רופט מען אקסל דעם טייל פאָלע און פלויצע, וואָם לוגט אף די אקסלן.

אקסל־קישעלע, קישעלעך, אמערוקאנער אקסלן — קישעלעך פון וואַט, אָדער פון צונויפגעלוינטע שטוקלעך שטאָף. בעטן זוך אָן אפן אקסל בא פערזאָנען מיט נוט קוין גלייכע אקסלן, אָדער בא באשטעלער, וואָם פֿאַדערן הויכע אקסלן, צולוב שוונקויט.

וואטונקעס, אונטערפלויצלעך — שטוקלעך קא־לענקאָר, אויסגערונעוועטע אָדער נוט, מיט וואַט, ארויפגעלויונט אף דעם לוונט אדום א טייל פאכוועט. זיי נויען פֿום אקסל אויבער דער לאָפעטקע אין אבוסל נידערוקער.

שרענע פאַסקעס, קאָסע פאַסן, פאַסוועס, פראָ־מע — פאַסן־אונטרשלאַק, וואָם שניידן זוך אוים קאָסע אין נויען זוך אונטער אונטער דעם מאנקעטל, אף דער הינטערשטער נאָט פון די הויזן אין פאָשעטע שטאָפֿן, אין די פאַכועס אין אין די קויללעבדוקע נעט פון ארבל אין אונטערשלאַקן אין אין פאָשעטע כבוירעס.

אונטערפאַסוועס, פאַסוונקעס, שוץ־בלע־טער — [illegible]

פאַסאָן — לאַץ אין קאַלנער.

אָטוואַל, אָפּליונ — דער בוינ, וואָם נעפֿונט זוך אַפֿן נרענעץ צווישן לאַץ אין לייסט.

שפוגל — אייזנקע רופן אן שפוגל דאָזועלבע, וואָם פאַסאָן (לאַץ אין קאַלנער). אַנדערע רופֿן אן שפוגל נאָר די נאָט, וואָם צווישן קאַלנער אין לאַץ, אַנדערע, וויטער, פֿארשטייען אונטערן וואָרט שפוגל דעם אויבערשטן טייל פון אן אפּנעלוינטער לאַץ. אין אייזנקע ערטער אין פוילן רופט מען שפוגל א זוידענע לאַץ.

האַטשקע, האַטשאָק, פאפערעטשקע — דער אויבערשטער ברענ לאַץ, לוגט אין אוון לוניע מיט דער נאָט, וואָם צווישן לאַץ און קאַלנער.

קאַלנער.

אויבערקאַלנער — די רעכטע זויט פֿום קאַלנער.

אונטערקאַלנער — די לינקע זויט פֿום קאַלנער.

סטאוקע.

א צונויפֿגעשפילויעטער קאַלנער — א פוטערנער קאַלנער, וואָם שפילויעט זוך צו צום פאַלטאָ.

ארבל.

ארבל אף וואַט.

ארבל אף פוטער.

אויבערשטער ארבל, אויבערארבל — דער האַלבער ארבל, וואָם אוז נעוועגדעט אף דרויסן.

אונטערשטער ארבל — דער האַלבער ארבל, וואָם אוז נעוועגדעט אף אינעווויניק, צום קערפער צו.

קויללעבדוקע נאָט, עלנבויגן נאָט — די נאָט אין דער לענג פֿום ארבל, וואָם גייט דורך דעם עלנבויגן.

פֿאַדערשטע נאָט — די נאָט אין דער לענג פֿום ארבל, וואָם אוז נעוועגדט צום קערפער.

מוטלסטע נאָט — נייט אינמיטן אויבערשטן ארבל, צווישן דער פֿאַדערשטער אין קויללעבדוקער נאָט אין א רענלאַן־ארבל.

קאָפּ — דער אויבערשטער טייל פֿום אויבערארבל, וואָם אוז צוגענויט צום אקסל־טייל פון דער פֿלע און פלויצע.

בופֿעם — דער קאָפּ פֿונם אַרבל, אופֿנעבלאָן אויבער דו אָננע־קלויבענע און דערנאָך אויסנעפֿרעסטע פֿעלדלעך.

שפּיצן — דו שפּוצן פֿון דו בוידע העלפֿט פֿאַרשטע רעג־לאַן־אַרבל.

אונטן — דער אונטערשטער ברעג פֿונם אַרבל.

מאַנקעט — אַף דו אַרבל.

מאַנקעטן־שטעפֿלעך — לויגיעם אָפּגעשטעפּטע אַפֿן אונטערשטן ברעג ארבל, גובן צו אן אויסזען פֿון מאַנקעטן.

אַרבל־שיצער — אן אַרופֿגעלוגטער מאַנקעט, וואָם דונט צו פֿאַרהוטן דו אַרבל פֿונם אָנצוג און דו מאַנקעטן פֿון העמד. פֿאַרשפּי־לויעט זיך פֿאַרן האַנט, ד.ה. באַם אונטערשטן ברעג, מוט אַ קנעפל און באַם עלנבויגן פֿאַרבונדט ער זיך מוט אַ שנורל.

אַרבל־זאקראַסקעם, פֿארהענטעם — פֿאַסן אונטער־שלאַק אָננעגויטע, וויַ מאַנקעטן, אַפֿן אונטערשלאַק פֿונם אונטערשטן ברעג אַרבל.

קעשענע.

אונטערשטע קעשענעם.

בוזעם קעשענ־ע.

אויבערשטע קעשענע.

קלאַפּאַן, פֿעטל, טעשל, קליאַמע, (פויל) — א פֿירקאַנטזיקער פֿאַם שטאָף, וואָם גויט זיך אָן מוט אין ברעג אויבער דו קעשענעם.

אויבערטעשל, אויבערשטע פֿעטלעך — א קלאַפּאַן צו דער אויבערשטער קעשענע.

שטרופֿלזיק — א פֿאַם שטאָף פֿאַרבאָקעוועט פֿון דרויי זויטן אַף לויוונט און באַנויט מוט קעשענע אונטערשלאַק; מוטן פֿערטן אָפּענעם (גויט פֿאַרבאָקעוועטן) ברעג אין צוגענויט צום אונטערשטן ברעג פֿון דער קעשענע־לאָך און מוט דו צוויי זויטזיקע שמאָלע ברענן צוגענויט אַפֿן שטאָף פֿונם בענער.

לויסטל — וויַ א שטרופֿלזיק, מוטן אונטערשייד, וואָם 1) זויגע שמאָלע ברענן לויגן גויט אפֿן אונטערשלאַק, נאָר זויגען אויגנעניט אינם אונטערשלאַק מוט אַ נאָט, 2) דער אויבערשטער בריטער ברעג שטויגט גויט אויבער דעם אויבערשטן ברעג פֿון דער קעשענע, נאָר פֿאַלט צו אום צו.

רונדקע, טענטשונק — עטלעבע נרעבערע זויידענע פֿעדעם דורכגענעזוגן וועדטזיקאַל אין יעדן וועניקל קעשענע, קעדויו זו זאָל זיך גויט רייסן אין דו וועניקלען, אזויוע רונדקעם ווערן אויך נעמאַכט אין אויענעם פֿון דו וועניקלען פֿון יעדער לאָך (דו לעבער צום פֿאַרשפּילויגן דעם מאַלבעש).

זאקרעפקע — ד.ה. קאָן אָבער אויך זיין פֿאשעטער און באַ־שטויגן נאָר אין דעם, וואָם מע מאַכט עטלעבע אויבערזיקע שטעך באַם אָרט צו פֿאַרפֿעסטזיקן.

מושקע — א קלוינער דרויעק, וואָם ווערט צוגענויט צו יעדן וועניקל פֿון דו קעשענע־עפֿענונגען, אנשטאט א טרענטשזיק. דער דרויעק איז פֿון אויבן אַרופֿגענויט מוט זויד.

עפֿעם, לאָך פֿאַר נעווער (אין פֿאַרמענע) — האַקט זיך אוים באַם אויבערשטן ברעג קעשענע דורך דעם אונטערשלאַק, אין דער לויגקער פֿאָלע. דורך דער לאָך שטעלט מען אַריין דו שאשקע.

לעבער.

קנעפּ.

אָסנאָווע — 1) דער פֿאָדעם, אָדער דאָם שנורל, וואָם אַף אים לויגן זיך דו שלויפֿן פֿון דו לעבער; 2) דו אָננעווויקלטע אַף פֿאָדעם אַף דער שפּולקע אין דער נוי־מאשין.

אָננעניוטע שנורלעך — אנשטאט לעבער אין פֿאַלטאָ, ס'ראָוו אין א וויַנטערדזיקן.

בוטאָנקע — דער קאָפּ פֿונם אַרבל, אופֿנעבלאָן אויבער דו אָננע־קלויבענע און דערנאָך אויסנעפֿרעסטע פֿעלדלעך.

שפּיצן — דו שפּוצן פֿון דו בוידע העלפֿט פֿאַרשטע רעג־לאַן־אַרבל.

אונטן — דער אונטערשטער ברעג פֿונם אַרבל.

מאַנקעט — אַף דו אַרבל.

מאַנקעטן־שטעפֿלעך — לויגיעם אָפּגעשטעפּטע אַפֿן אונטערשטן ברעג ארבל, גובן צו אן אויסזען פֿון מאַנקעטן.

אַרבל־שיצער — אן אַרופֿגעלוגטער מאַנקעט, וואָם דונט צו פֿאַרהוטן דו אַרבל פֿונם אָנצוג און דו מאַנקעטן פֿון העמד. פֿאַרשפּי־לויעט זיך פֿאַרן האַנט, ד.ה. באַם אונטערשטן ברעג, מוט אַ קנעפל און באַם עלנבויגן פֿאַרבונדט ער זיך מוט אַ שנורל.

אַרבל־זאקראַסקעם, פֿארהענטעם — פֿאַסן אונטער־שלאַק אָננעגויטע, וויַ מאַנקעטן, אַפֿן אונטערשלאַק פֿונם אונטערשטן ברעג אַרבל.

קעשענע.

אונטערשטע קעשענעם.

בוזעם קעשענ־ע.

אויבערשטע קעשענע.

קלאַפּאַן, פֿעטל, טעשל, קליאַמע, (פויל) — א פֿירקאַנטזיקער פֿאַם שטאָף, וואָם גויט זיך אָן מוט אין ברעג אויבער דו קעשענעם.

אויבערטעשל, אויבערשטע פֿעטלעך — א קלאַפּאַן צו דער אויבערשטער קעשענע.

שטרופֿלזיק — א פֿאַם שטאָף פֿאַרבאָקעוועט פֿון דרויי זויטן אַף לויוונט און באַנויט מוט קעשענע אונטערשלאַק; מוטן פֿערטן אָפּענעם (גויט פֿאַרבאָקעוועטן) ברעג אין צוגענויט צום אונטערשטן ברעג פֿון דער קעשענע־לאָך און מוט דו צוויי זויטזיקע שמאָלע ברענן צוגענויט אַפֿן שטאָף פֿונם בענער.

לויסטל — וויַ א שטרופֿלזיק, מוטן אונטערשייד, וואָם 1) זויגע שמאָלע ברענן לויגן גויט אפֿן אונטערשלאַק, נאָר זויגען אויגנעניט אינם אונטערשלאַק מוט אַ נאָט, 2) דער אויבערשטער בריטער ברעג שטויגט גויט אויבער דעם אויבערשטן ברעג פֿון דער קעשענע, נאָר פֿאַלט צו אום צו.

רונדקע, טענטשונק — עטלעבע נרעבערע זויידענע פֿעדעם דורכגענעזוגן וועדטזיקאַל אין יעדן וועניקל קעשענע, קעדויו זו זאָל זיך גויט רייסן אין דו וועניקלען, אזויוע רונדקעם ווערן אויך נעמאַכט אין אויענעם פֿון דו וועניקלען פֿון יעדער לאָך (דו לעבער צום פֿאַרשפּילויגן דעם מאַלבעש).

זאקרעפקע — ד.ה. קאָן אָבער אויך זיין פֿאשעטער און באַ־שטויגן נאָר אין דעם, וואָם מע מאַכט עטלעבע אויבערזיקע שטעך באַם אָרט צו פֿאַרפֿעסטזיקן.

מושקע — א קלוינער דרויעק, וואָם ווערט צוגענויט צו יעדן וועניקל פֿון דו קעשענע־עפֿענונגען, אנשטאט א טרענטשזיק. דער דרויעק איז פֿון אויבן אַרופֿגענויט מוט זויד.

עפֿעם, לאָך פֿאַר נעווער (אין פֿאַרמענע) — האַקט זיך אוים באַם אויבערשטן ברעג קעשענע דורך דעם אונטערשלאַק, אין דער לויגקער פֿאָלע. דורך דער לאָך שטעלט מען אַריין דו שאשקע.

לעבער.

קנעפּ.

אָסנאָווע — 1) דער פֿאָדעם, אָדער דאָם שנורל, וואָם אַף אים לויגן זיך דו שלויפֿן פֿון דו לעבער; 2) דו אָננעווויקלטע אַף פֿאָדעם אַף דער שפּולקע אין דער נוי־מאשין.

אָננעניוטע שנורלעך — אנשטאט לעבער אין פֿאַלטאָ, ס'ראָוו אין א וויַנטערדזיקן.

גלייכע אויבערארבעט.

(אַכויז פידזשאַק, פֿאַלטאָ און פוטער).

נעמטקע — דער אויבערשטער טויל פֿון דו פֿאָלע און פֿלויצע, וואָם טויגט זיך אָפּ מוט אַ נאָט פֿון פֿאַרנט באַ דער ברוסט און פֿון הונטן אונטער דער לאָפּעטקע פֿונם אויבערזיקן טויל פֿאָלע און פֿלויצע.

אָננעקלויבענע פֿעלדלעך — אַכאַך שמאָלונקע פֿעלד־לעך הארט אויגע נעבן דו אַנדערע, אין דער פֿלויצע פֿון בלויזע א.א.

קאָנטראַלד, באַנעט — צוויי פֿאַלדן נעשטעלט אויגע אַקעגן דו אַנדערע אזוי, אַז פֿון דער לינקער זויט פֿאַלן זויערע ברענן צו אויגע צו דו אַנדערע און בוילדן וויַ א שפּאַלט, אין פֿון דער רעכטער זויט בוילדן זיך וויַ אן אַרופֿגעלוגט פֿאַסזיקל מוט אָפּגעבאָקעוועט אופֿגע־הויבענע ברענן.

כליאַסטיק — хлястик (אין שוינעלן).

סטאַלבוקעס (אין שוינעלן) — באַ דער טאַליע, נייען זיך צו אויף קנעפל אַף צושפּולויגן דעם כליאַסטיק.

גארטל מוט קוטעסן — אין א שלאָפֿראָק.

פֿעלערונג — נויט זיך צו צום האַלדז פֿונם בענער אונטער דעם קאָלנער, נעמט אַרום דעם קאָרפּוס בוז נוידערוקער פֿון דער טאַליע.

פֿלונל (אין פֿלונל־מאנטלען) — 2 שטוקער שטאָף צוגענויטע יעדערע מוט אין ברעג צו דער זויטוקער נאָט, באַדעקן דעם אקסל, דעם נאַנצן אַרבל און א טויל פֿון דער פֿאָלע.

פֿעטלוצעס מוט א קאַנט — א פֿירקאַנטזיקער פֿאַם שטאָף, אָננעקלויעט אַף לויוונט. אַרומנענויט פֿון דרוי זייטן מוט א קאַנט. דו פֿעטלוצעס נייען זיך צו מוט אויגעם פֿון זויערע שמאָלע ברענן צום פֿאָדערשטן ברעג קאָלנער און מוט בוידע לאַנגע ברענן און דעם 2־טן שמאָלן צווישן דעם אויבערשטן און אונטערשטן ברעג קאָלנער (אין פֿארמענע).

פֿעטלוצעס אן קאַנטן — ד.ה. נאָר נוט נעקלויעט און נעמאכט אַף קארטאָן, דרוי פֿון זויערע ברענן זויגען אַרומנעבאָקעוועט.

קאפֿישאָן, וואָרטשק, קאפּקע, קאפּטער.

צוגעשטעלטע פֿעטלעך — קעשענע קלאַפּאַנעס. צויבע־נען זיך אוים פֿון נעווויגטלעכע קלאַפּאַנעס מוט דעם, וואָם זיי אַרבעטן זיך אוים אומאָפּהענגיק פֿונם בענער און גרויטע נייגן זיי זיך אָן אויבער דער נעלאַטעטער קעשענע.

עסטרויכישער קלאפּאן, דרוישפּוצקער קלא־פּאן — א קלאַפּאַן מוט דרוי שפּוצן.

געהאקטע ארבעט.

פֿאָרנט, טאַליע — דאָם אויגענע וואָם אין גלייכער אַרבעט, נאָר באַשטויט דאָ פֿון 3 טויל: רעווער, פֿאַם, פֿאָרנט־פֿאַם, גלויכער־פֿאַם־שטוק, גלויכשטוק — א פֿאַם בערעך 8½ סאַנט. דו ברויט און דו לענג פֿונם האַלדז בוז דער טאַליע. נויט זיך צו צו דו פֿאָדערשטע ברענן פֿון דער פֿאָלע און אונם פֿאר דעם פֿאַ־דערשטן ברעג פֿונם קלויד.

זויטל — דער טויל פֿאָלע, וואָם נויט זיך ארנן צווישן דעם פֿאָרנטל און דער פֿלויצע.

קוילעכדזיקע זויטלעך — דער שטאַרק פֿארקוילע־דיקטער ברעג פֿונם זויטל.

גלויבע זויטלעך — דער קומאט גלויכער ברעג (אבוסל אויסגעווויעמט) פֿונם זויטל.

אָפּגעהאקטע פֿלויצע — אין א בעקעש קאָן מען מאַכן דו פֿלויצע אויבערגעהאקט, מוט א נאָט, אין דער ברויט פֿון דער טאַליע.

קאָלנער און לאַצן.

פֿראָנטעט — א פֿאַם זויידנם אָננענויט אַף דו לאַצן אין א בורדעט, פֿראַק.

קלוידל – דער אונטערשטער טייל פאלע, וואם גיט זיך צו צום סטאן און צוט זיך פון דער טאליע בוין אונטן פונם בענער.

פעטלעך מוט שפיצן – קעשענע קלאפאנעם מוט שפיצן אין דרוי באגילדעטע אדער באזילבערטע קנעפ. גייען זיך ארוין אין דער טאליע נאט, איבערן קלוידל, בא דער זוים. מאכן זיך נאר אין שווייצארן-סורדעטן.

פליוצע – קוינאל גוט געהאקט אין טאליע – גיט מוט א נאט אונמוטן בוז דער טאליע; פון דער טאליע און נידערוקער מוט א ראפער, וואם צוטיילט די פליוצע אף צווי העלפטן – צווי זעדלעך.

זעדלעך, זאדונקעם, פאלדונקע – די 2-טע העלפט פונם טייל פליוצע, וואם גיט פון דער טאליע בוז אונטן. די זעדלעך גייען זיך צו בא די זויטן צום קלוידל.

פאפערשטשקע – דער אויבערשטער צוגעניטער בערג פונם לינקן זעדל.

הונטערשטע קעשענע – גיט זיך ארײַן אונם אונטער-שלאק צווישן זעדל און קלוידל, בוז דער טאליע-נאט.

אונטערשטע קאסע קעשענעם — מאכן זיך נאר אין א פאלמערסטאן. האקן זיך אוים קאם אפן קלוידל אבוסל נידעריקער פון דער טאליע און גייען מוט גרויסע קלאפאנעם.

אויבערשטע קעשענעס.

שוועבלעך-קעשענעם – מאכן זיך אפן אויבערשטאף, אין דער נאט צווישן פאלע אין קלוידל, נעענטער צום פאדערשטן בערג, אין דער לינקער פאלע.

פארמטרינג, די טראקל (אין קאזענער גוב.) – גרויסע לאנגע שטעק, געמאכט אלפיראוו מוט וויסע פעדעם, קעדוי צו פארנייען צייטווייליק טיילן פון קלוידל. אין א געווען זונען ריפט מען אן „פארמטרינג" אויך די דערווייליקע פארנייטע טיילן קלוידל.

א שטעפל, א שטעפעלן строчка, אן אפגעשטעפטע לינוי.

זאפאס – (דער טראפ אף זא) – שטאף, וואם מען לאזט צו אין די נעט אף א פאל, אויב עם וועט אויסקומען מאכן דעם בענער ברייטער, אדער בוכאל אום מוט דער צייט אויסבעסערן, פארוכטן.

סאסענעם, קלעמלעך – צוטויגענעע בערגן, וועלכע באקומען זיך דערפון, וואם מע האט פונם שטאף אויסגעשניטן א דרייעקיקן פאס.

פונקל – זייער א קלוינער שנוט, געמאכט באם גייען אפן בערג שטאף, קעדוי מעגלעך מאכן פארליבטערן די וויטערדיקע ארבעט. אזוי, לעמאשל, מאכט מען פינקלעך באם אויסארבעטן ליסטן, מאנקעטן, ראספערן א.א.ו.

צוזקלען, העקלעך, קלונטשוקעם – גרעסערע אדער קלענערע שטיקלעך שטאף אין דער פארם פון קלונעם, וואם גייען זיך אין פארשיידענע טיילן פון אלע ארטן ארבעט, סאי אונם אויסגענוצט אונטערשלאק, סאי אונם אויבערשלאק, וועו עם איז פארן קארג שטאף.

זשילעט.

טיילן, וואם באגענעגן זיך גיט אין אויבערארבעט, אדער האבן דא אן אנדער פארם, אדער אן אנדער נאמען.

אונטער-זשילעט – поджилетник – א וויסע טאשמע, בא איין לענג-בערג ברייטער, באם צווישן – שמעלער, גיט זיך אן אף דער לינקער זייט זשילעט, באם האלדז אין אפענעם הארץ, דערי-קער אין שוואַרצע זשילעטן.

פארנטל, פאלקע, בארטוק – ד.ו., וואם פאלע אין אויבערארבעט.

אפענע הארץ, אויסשנוט, נארם – דער אפענער טייל פונם זשילעט בא די שלוסלבייגער טייל זשילעט פון דעם האלדז בוזן אויבערשטן קנעפל פונם זשילעט.

זוינער-לעכל – א קלוין קוילעדוק, אויסגעשלוגפט לעכל, צוזיצן דעם אויבערשטן און ווייטערדיקן לעכל, אף דורבצוצוגן דאם קוטעלע פונם זוינער.

צוזקלעך, פאלנעם – דרייעקיקע שטוקלעך שטאף. גייען זיך אן פון בוידע זייטן אין די אונטערשטע בערגן פון בוידע פלייצעס, נעענטער צו די זויטן.

ראספערלעך – דרוי ראספערלעך בא די אונטערשטע בערגן זשילעט.

IV.

פראצעסן פון ארבעט.

(אלע סטאדיעס, אכוך פרעסן אוך אכוך די נאענטע צום פרעסן ארבעטן).

פארארבעטלונג, לארטירן, פארנאזשיוזן (א נאט, א ריס) אין שטאפן מוט א וואַרסע, קעדוי מאכן נוט קאנטוק א נאט אדער א פארנייטן ריס.

אפארבעטן, אויסארבעטן, ארומארבעטן, בא-ארבעטן אפטאכן – אפארבעטן בערגן, פארנטן (פאלעס), לאנן א.א.ו. מאכן פארשטוק בערגן פון פאלע, לאין א.א.ו.

פארארבעטן (די צוזעסענע נאט) – ווערט געברויכט זעל-טענער.

זוך באדן, זוך בארערן (אויבער דער ארבעט – ארי-בעטן זוייער פאמעלעך, שוויצן אויבער אוי).

אפבאקעוון, פארבאקעוון, אויסבאקעוון — (אן ארבל, א קאלנער, אונטערשלאק א.א.ו.) – פארבוגן אף אונעווינק דעם בערג און אים צוסטרוגעוון.

פארבוגן, אפבוגן – ד.ו. וואם אפבאקעוון. אין די דאַרעם-קאנטן זאגט מען אפטער אפבאקעוון, אין פיילן – אפטער פאר-בוגן. אויגוק פארשטייען אונטער אפבאקעוון – פארבוגן אין פארסטרוגעוון.

אויסבוגן, האט א צווועגדיק בארוטונג: 1) ד.ו. וואם אויסבאקעוון, 2) ד.ו. וואם אויסבראכן.

בויטן (דעם זשילעטנוק) – נעטען אן אנדער אונטערשלאק.

אויסבויטן (דעם זשילעטנוק) – בויטן דאם שנורל פון זשילעט-האלדז.

זוך בלאזן – דער שטאף בלאזט זוך, הויבט זוך דא אין דארט אוף.

אנבעטן (וואט) – אויסלוגן אף אונטערשלאק, אדער אף א באשטימטן טייל קלוידל א גלייכמעסיק שוכט וואט.

בערשטלן, בארשטן, טשוסטן – אויסרוגנוק מוט א בערשטל.

ברעכן – עם ברעכט באם אקסל – ד.ו. וואם פ'קנוויטשט.

אויסברעכן (די בערגן, די נאט) – הויבן אן אויסגענוטן בערג צווישן די פונגער, קעדוי ער זאל ווערן דינער, בוינעוודיקער, אין אונעווינקסטע נאט שענער רעגלמעסיקער.

אפגלויבן, ארומגלויבן, באגלויבן (בערגן, פארנטן, אונטנם) – אפצוגענען און ארומשניידן (זעלטענער אפצוגענען און פארבאקעוון) די בערגן פון דער פאלע, די אונטערשטע בערגן פון הוזן א.א.ו.

ארומגלויבן (די ארבל אויבן און די קעפ) – ארומגלויבן און ארומשניידן דעם אויבערשטן בערג ארבל, לויט די קאנטורן פון דער פאבוויע און אקסל.

צוגלויבן – 1) ד.ו. וואם אפגלויבן, 2) צוגלויבן אוין טייל קלוידל צום צווייטן.

אובערגוין, דורכגוין (מוט א פארזן) – 1) אובערגוין די נאט. דאסועלבע וואם פארארבעטלונג, 2) אובערגוין מוטן אויין, ד.ו. וואם צופרעסן.

אָפּנײַן — 1) ס׳ענדיקט אָפּ דער שטאָף — ווען אײַנגעפּרעמטער שטאָף ווערט צוריק וויי נײַט אײַנגעפּרעמט. דאָסזעלבע ווי אָפּנעבלאָזן.

2) דער פּאָלע נײַט אָפּ, דער ראָפּפער נײַט אָפּ — דער ברענן, ראָפּ־צערן גייען זײַך פֿאַנאַנדער.

3) עס נײַט אָפּ שטאָף — עס פֿעלט אויס שטאָף, סכּוירע.

צוגײַן, אָפּטוּן — צוגײַן מיט דער האַנט צו דער קעשענעס (צו דער לייסטלעך פֿון דער קעשענעס) — צוגײַן מיט דער האַנט דער לייסטלעך צו דער קעשענע, וווּהין מע קאָן נײַט צוקומען מיט דער מאַשין.

פֿאַרגײַן (דער פּאָלעם פֿאַרגײַן זײַך שטאַרק) — דער פּאָלעם לײגן ווײַט אײַנע אָף דער אַנדערע.

דרײַען זײַך (ס׳דרײַט זײַך דער אַרבל, דער פּאָלע) — דער אַרבל, דער פּאָלע לײַגט נײַט גלאַט, אײַ געקנײטשט, ווי געבוואַליעט.

אײַנדרײַען (א קאָלנער) — איינעצן אין פֿון דאָסעניי איי־דרײַען מיטן פּרעס אַ קאָלנער, ווײַל אײַ פֿרײַער געווען נײַט גוט אויסגעדרײט.

אויסדרײַען (דער הוזן, א קאָלנער, אקסל) — ד. ז. וואָס אויס־פֿראַווען.

אײַנדרײַען (דער פּלײַצע) — אויספֿראַווען דער פּלײַצע, זי זאָל גוט לײגן אין דער טאַליע.

אָנדרײַען, אָנווּקלען — באַוועלעך, אַ שפּילקע.

אנדרקן (אַ קאָלנער) — אַרופּלײגן אַ קאָלנער א.א.ו.ו.

האַקן, דורכהאַקן, אויסהאַקן (לעבער, קעשענעס) — אויסשניידן מיט אַ דורכשלאָק לעבער, אויסשניידן מיט אַ שער דער עפּ־נונג פֿון דער קעשענעס.

אײַנהאַקן — אָנשניידן אַבוסל אַ ברעג שטאָף (אַזוי ווי אײַ גענבן אַ פּוק). אָנשניידן אַבוסל, קעדײַ צו מאַכן אַ סאַמאָן.

צוהאַקן (דאָס שלאָגעציג) — צושניידן דער פֿערער, וואָס זיינען נעלײגט אַף דער צוהאַקן בוקלאַ צוהאַקן אַ גאַנצע אַף שטוקלעך.

באַוואַרפֿן, אַרומוואַרפֿן, אויבערוואַרפֿן, אַרײַ־בערוואַרפֿן (ברענן) — אזוי נייען, אז דער פֿאָדים זאָל זיך בא יעדן שטאָך אויבערוואַרפֿן אויבערן ראַנד פֿונם ברעג.

אָפּזומען, פֿאַרזומען (ברענן) — פֿאַרבײגן אײַנמאָל אַדער 2 מאָל דעם ברעג אין אים צושטעפּן מיט דער מאַשין, אָדער צו באַנייען מיט דער האַנט.

אַראָפּזעצן (נידעריקער דער פּלײַצע, דער קאָלנער א.א.ו.ו.) — אַראָפּרוקן נידעריקער דער פּלײַצע, דעם קאָלנער א.א.ו.ו.

זײַך טרוקפֿלען, זײַך טרוקפֿן, זײַך טרעפֿן — דאָס אויסקרײַכן פֿון דער פֿעדים בא אָפּענע אָדער בא צוריסענע ברענן.

טרענען, צוטרענען.

אויסטרענען (א טײַל פֿון אַ גאַנצן בעגער).

אופֿוירן — אופֿבלאָזן.

לאָדעווען (אינטערשלאָק) — 1) אָנלאָדעווען, 2) צוריכטן.

אויסלאָדעווען — אָדער אונם אײַנגענם זײַן, וואָס אָנלאָ־דעווען, אָדער אין אַ מער בריוטערן זײַן: בוכלאַ אויסמאַרקירן אַלע טיילן פֿונם קלײַד, אַז זיי זאָלן אַלע זיין גוט צוגעפּאַסט אײַנע צו דער אַנדערער.

אָנלאָדעווען (אינטערשלאָק, פּאָלעם אַף לייזונט א.א.ו.ו.) — ד. ז. וואָס נעמען אויבערשלאָק אַף אינטערשלאָק, פּאָלעם אַף לייזונט.

אויבערלאָזן, פֿאַרלאָזן (זאַפּאַס, אינטערשלאָק).

אַרויסלאָזן, אָפּלאָזן זאַפּאַס — מאַכן בריוטער אָדער לענגער דעם בענעד, אויסניצונדיק צו דעם דעם זאַפּאַס.

אַריינלאָזן — אייניין אינעווײַניק (דעם אינטערשלאָק אינע־ווײַניק, אינם אַרבל).

צולאָזן זאַפּאַס, צולאָזן אין דער לענג, אין דער בריט — באַ צושניידן דעם שטאָף פֿאַרנעמט מען אים מער אײַדער עס איז אָנגעווײַזן אַף צוקן, קעדײַ האָבן די מענלעכקייט בריי־טער צו מאַכן דעם בענעד, אויב נויטיק.

לאָטען, אויסלאָטען, פֿאַרלאָטען, לויאַמען, אָפּלויאַמען — אַרומנייען דעם ברע־נזיט א פֿאַסונק שטאָף.

זוך לויפֿן, זוך אויסלויפֿן, זוך זעצן — די בכּוירע ווערט שמעלער, פֿון דער ווירקונג פֿון וואַסער אין פֿונם פּרעסן.

אופֿלויפֿן, צוקומען, אופֿשטיין — די סכּוירע לויפֿט אויף, די פּאָלע, דער לאַץ לויפֿט אויף. דער שטאָף בלאָזט זיך אויף.

פֿאַרלויפֿן, פֿאַרשמיסן — די פּאָלע, דער שלינק פֿאַר־לויפֿט, פֿאַרשמיסט, פֿאַרגרויט אונטן מער, אײַדער פֿון אויבן, אזוי, אַז עס באַקומט זיך א קאָסע לינוע.

לויגן (ברענלעך, א צײַכן, א פֿאַרסטרויג, פֿאָדים, שטעך) — ארופֿנייען, ארופֿלייגן אַפֿן שטאָף ברענלעך, א פֿאַרסטרויגע, א צײַכן א. א. ו.

אויסלויגן 1) אויסלײַגן וואָס — פֿאַנאַנדערלײגן, אָנבעטן וואָס אַפֿן אונטערשלאָק אין א וואַרעמען פּאַלטאָ. 2) אויסלײַגן אונטערשלאָק — פֿאַנאַנדערלײגן דעם אונטערשלאָק אַפֿן טיש, ארופֿלײגן אַף אים די פֿאַר־שײדענע טיילן פֿונם אויבערשלאָק אין צוישניידן דעם אונטערשלאָק לויט דיזאָזיקע טיילן אויבערשלאָק.

3) אויסלײגן די פּאָלע — פֿאַנאַנדערלײגן, פֿאַנאַנדערצוען די פּאָ־לע א.א.ו.ו.

אונטערלויגן (וואָס, קישעלעך) — לײגן וואָס אַף דעם לויונט פֿון דער ברוסט און קישעלעך אַף דעם לויונט פֿון די אקסלען.

אָפּלויגן (א קאָלנער, דעם פּאַסאָן) — דער קאָלנער, דער פּאַסאָן (קאָלנער אין לאַץ) לינט אַפֿן בענעד.

ארופּלויגן (א לאַטע, קעשענעס, זיידנס אַפֿן פּאַסאָן א.א.ו.).

צונויפּלויגן. 1) צונויפּלײגן די פּאָלעם — צונויפּלײגן אינע־נעם בײדע פּאָלעם, אַף זיי אײַנפּרעסן אין זיי נעמען אַף לויונט. 2) צו־נויפּלײגן די אַרבעט — אַף אָפּצוטראָגן דעם באַשטעלער.

צולויגן (די פּלײַצע) — אַרבעט אונטענזוי און אָן אָפּרו־מאַכן א בויך — אויסהאַקן א סאָסענע אונם לויונט אַפֿן בויך און אײַנפּרעסן די פּאָלעם אזוי, אז זיי זאָלן לינן גוט אַפֿן בויך.

מאַכן קנויטשן, מאַכן ווינקלען (אין הוזן, אין א ברוטער פּלײַצע) — פֿאַרפּרעסן א קנויטש אונמיטן פֿון דער פֿערשטער אין הינטערשטער קאָלאָשע.

מאַכן פֿון דער האַנט — מאַכן אַף גיך די ארבעט.

פֿאַרמאַכן ברענן — פֿאַראַרבעטן די ברענן אין די ווינקלען.

פֿאַרמאַצעווען, מאַצעווען, קרעפּעווען, פֿאַר־קרעפּעווען, צוקרעפּעווען, (דעם עק נאָט, די ווינקלען־קעשענעס א. א. ו.) — פֿאַרפּעסטיקן מיט עטלעכע אויבערוקע שטעך דעם עק פֿון א נאָט, די ווינקלען פֿון דער קעשענע א. אנד.

אויבערמעסטן — אויסמעסטן, מעסטן צוים צוויטן מאָל.

אָנמעסטן (דעם בענעד).

צומעסטן (דעם אַרבל) — זאָגט זיך נאָר ווען אַרבל.

אָפּמעסטן (סכּווירע).

מערעזשען, צוריעווען, פֿאַרצוריעווען.

נאשוועז, אויסנאשוועז, אפּנאשוועז (די ברענן — צוליינען די ברענן אײַנע צו די אַנדערע און זיי צוטויפֿרן, אַזוי, אַז דער פֿאָדים זאָל זיך אַלעמאָל לינען אין א גלייכער לינוע, העלפֿט אַף אײַן ברענ און העלפֿט אַפֿן צוויטן.

צונויפּנאשוועז (לייסטן, אונטערקאָלנער) — צונויפּשטו־קעווען, נייענדיק ווי בא נאשוון ברענן.

צונאשוועז (א שטוקל) — צושטוקעווען א שטוקל דורך, נאשוועז.

אונטערנייען (אונטערשלאָק, דעם אונטן) — ווערט גע־ברויכט זעלטן.

אַריינייען, אויסייען — אַפּזורגן וועז אײַנער, שוין קומאַט א פֿאַרטיקער טייל קלײַד, נײַט זיך צו צו א צוויטן.

אָנייען — טאַשמעס, קנעפּ א.א.ו.

אפבאנויען, באנויען, אויסבאנויען, צובא־ נויען – אלפיראָ, ווען עס האנדלט זיך פון צונויפ־ פארנויען, צונויפנויען (א נאָט, די זייטן, אקסל א.א.ו.) – אלפיראָ, אין פאַלן, ווו עס האנדלט זיך ווען נעמ. ניצעוועז, אויבערניצעוועז, אויסניצעוועז, ליצע־ וועז, אויבערליצעוועז (א מאַלבעש) – אויבערניין אף דער לינקער זייט אלטע זאכן.

ארופגענעמען, נעמען (אף ליווונט, אף אונטערשלאַק) – אנסטרענגעוועז אונטער דעם ברוסטזיפ פון דער פאַלש ליווונט; אנסטרענגעוועז אונטערשלאַק אונטערן אויערשלאַק, בינדאַל ארופלייגן אין צוסטרענגעוועז אויך שטאָף צום צווייטן.

נעמען שטאָף (אין טאַליע, אף א פרענג) – שטארק אויס־ ציען די טאַליע, אָנהאַלטן דעם ברעג אפן פרענג.

אויענמען, ארוינעמען, פארנעמען – אוינקלע־ מען, פארשמעלערן.

אראָפגענעמען (א מאָם).

ארויסנעמען, אויסהילן, אויסקאטשען, אוים־ קויקלען (פאַכווען, האלדז) – ארויסשניידן א שטוקל פון א פאר־ קויליעדוקטן טויל קלייד.

צונויפגענעמען (די באזונדערע טיילן פון דער ארבעט).

צונעמען – צוטרענען.

אויסטאנעוועז פארסטאנעוועז, צונויפסטאנע־ וועז – צונויפשטעלן און צונויפניויען די פאַלעם מיט דער פלייצע, און הויזן – די הינטערשטע נאָט (פונם טאָז).

סטרונעוועז – אף דערווייל פארניויען מיט גרויסע פאָדער־ שטע שטעך און קומאַט שטענדיק מיט זייסע באוול.

אויסטרונעוועז – נאָכן אויסניויען און אויסקערן ברעגן (בא־ די לייסטן, באם קאָלנער), זיי סטרונעוועז נעדיבט נוט וויוט פונם ראַנד, קעדיי זיי דערנאָך אָפשטעכן.

אובערסטרונעוועז (די זייטן, ארבל א.א.ו.) – ארויסנע־ מען די פרויערדיקע פארסטרונג און לייגן א נויע.

אויסטרונעוועז, ארוינסטרונעוועז (דעם ארבל, קאָלנער) – רויע אָדער פארטיקע אינם קלייד, אָדער צום מעסטן, אָדער צו פארענדיקן די ארבעט.

ארופסטרונעוועז, אָנסטרונעוועז – ארופלייגן אויך טויל קלייד אפן צווייטן אוך זיי צוסטרונעוועז.

פארסטרונעוועז, צונויפסטרונעוועז, צונויפ־ טראָכלען (קאָווע, נוב.), (א נאָט, זייטן, ארבל) – מען פארסטרונע־ וועט נאָר נעט.

צוסטרונעוועז (דעם אונטערשלאַק, אוכטן, מאַנקעט) – אינם זוננן פון צונויפסטרונעוועז, פארסטרונעוועז א.א.ו.

פארטשען – מאַכן שלעכט די ארבעט.

פושעוועז, אף פושעוועז – אנשטאט צו מאַכן באם אוים־ געניטן ברעג א שטעפל אף דער מאשין, נוזט מען מיט דער האנט אזוי, אז די שטעך זאָלן פארכאפן פונם אויבערשטאָף נאָר א טויל פון זיין גרעב, די שטעך זאָלן זיין קאָנטוק נאָר אף אין זייט.

אונטערפוטערן – לייגן אן אונטערשלאַק אונטער אן אויבערשלאַק.

פוקעוועז – ד.ז. ווען רונעוועז. אויסוקע שניידער פארשטייען אונטער דעם אוא מין ארט אויסרונעוועז, ביים דער שטאָך אוז זיי פיינער, דעלעקאטער, אזוי, אז פון יעדן שטאָך באקומט זיך נאָר ווי א פונקטעלע, ווי א פונק.

אויספראָוועז – אויספרעסן די קאַלאָשעם, דעם קאָלנער, א.א.ו. אזוי, אז זיי זאָלן באקומען די פאָרם פון דער פונע. ד.ז. ווען אויסדרייען.

אונערצוען – 1) אויספראָוועז א צוויטן מאָל, קעדיי צו פארככטן די פעלער פון ערשטן אויספראָוועז. 2) נעבן א נויע דעק אף אן אלטן מאַלבעש.

ארוסצוען (די פארסטרונג, די שפיצן) – דער הויפך פון אויצוען קעפ אין ארבל, ברעגן, פאַלעם, אף א פאָדים. אָנקלויבן דונע פעלדלעך אלפיראָ אין אָפענעם, בויליעט פארקויליעבדוקטן ברעג.

אָנצוען (פעלדלעך, פרענלעך, קעפ אין ארבל) – ד.ז. ווען אָנקלויבן, אָנקלייבן פעלדלעך (אף א פאָדוב), אָנהאַלטן דעם ברעג פאָלש (אונטער דעם פרענל).

אָפצוען, ארומצוען – אויסגלייבן, לענגער מאכן א טייל בעגעד, ווען קנויטשט.

באצוען – באדעקן אוין שטאָף מיט אן אנדערן.

דורכצוען, ארויסצוען – דורכנעמען, צ.ב., א שניר, צווישן צוויי שטאָפן, אדער אין א פארבאקעוועטן ברעג.

דורכצילעוועז (א פאָדים אין א נאָדל).

פארצוען – 1) פארארבעטן א פארניטע נאָט אזוי, אז זי זאָל נוט זיין קאָנטוק, פאראנטעלורן; 2) פארצוען פאַלעם (אין פארמענע) – אזוי פרעמן די פאַלע, אז דער פאדערשטער ברעג אוירער, נידעריקער פון דער טאַליע, זאָל ווי אויבערגעריקט ווערן צו דער זייט.

צויבענען, אויסצויבענען – אָנטערקן מיט קרייד, מיט א ספעציעלן בליישטיפט די קאָנטורן פונם בעגער, אָדער פונם טייל זיינעם צום צוישניידן.

אָנצויבענען (קעשענעם, מאנקעטן, לעבער) – מאכן א צייכן נוט אף אויסשניידן, נאָר אף אויכהאַלן דעם שטאָף אף לייגן אף אום א שטעפל, אָדער צוניויגן צו אום אן אנדער שטיקל שטאָף.

אָפצויבענען, ארומצויבענען – אף אָרומשניידן, אָדער, אַרויסגעמען אין זאַפאַס אָדער אָפבאקעוועז.

אָפצומבלען, צומבלען – נייען מיט צוויליעם-שטעך.

זיך קאטשען (עם קאטשעט זיך דער פאַסאָן) – דער אטואל איז אין זיין גרעסטן טייל נוט פארפרעסט, נאָר ער קומט אוים וין פאר־ קויליעדוקט.

אויסקויקלען פאַכווע) – ד.ז. ווען אויסקאטשען.

קאָכן (נוט קאָכן באם פרעמן) – נוט פרעמן צופיל, דערוקער, באם פאַרן.

קאָסען (עם קאָסען הין הויזן) – די הויזן קנויטשן זיך בא דער קאָסער נאָט. ד.ז. ווען דרייען.

אויבערקוקן, ארומקוקן (די ארבעט).

אונטערקירצן, אפקירצן, פארקירצן – מאכן קור־ צער.

פארקויליעדוקן, אויסקויליעדוקן – אזוי אויפרעמן די פאַלעם, אז די ברוסט זאָל ווערן זוייער בויליעט, פארקוי־ ליעדוקט. מאכן ברעגן פארקויליעדוקט.

אפקלאפן – אראָפקאָפירן א צייכנונג פון אוין שטוק שטאָף אפן צוויטן, קלאפנדיק אויבער דעם אויבעשטן שטוק, אף וועלכן סיגע־ פונט זיך פון דער אונעווינקסטער זייט א קרייד־צייכנונג.

צוקלאפן – באם פארן מיטן פרעם, קלאפט מען צו אף אלע גרעבערע ערטער (אף נעט, פארבאקעוועטע ברעגן) מיט א בערשטל, א ווירע, נאָכדעם ווי מע האָט דעם פרעם אופגעהויבן פונם שטאָף אוין ווען עס גייט נאָך פארע פון אים.

אָנקלויבן, צונויפקלויבן (פעלדלעך).

אויסקלויבן – צונויפקלעפן די באזונדערע טיילן פון קאָלנער, מאנקעטן, פעטליצעם א.א.ו.

צוקלויען – אנשטאט אויסטרונעוועז די קאנטן נאָכן אויס־ נייען, קלויבן אוינקע שניידער צו די קאנטן צו דער לינקער זייט פון דער פעטליצע פונם קאָלנער א.א.ו.

אויסקלעמען, פארקלעמען – מאכן שמעלער.

זיך קנויטשן – נוט גלאט ליגן.

אָנקערן — פֿאַרבאָקעוועט אָן צו באַניען דעם אונטערשלאַק פֿון ארבל צו דער פּאַזע, דעם אונטערשטן ברעג פֿונם אויבערקאָלנער צו דעם האַלדז פֿונם בעגער.

אויסקערן, אויסקערעוועט, אויבערקערן (אַף דער צוויטער זײַט).

אויבערקרעפּעוועט — קרעפּעוועט א צוויטן מאָל.

אָפּרוקן — ד.ז. וואָס אָפּוואַרפֿן.

רוגעוועט, אויסרוגעוועט, (אָפּטער) — צוגיפֿנויען צוויי שטאָפֿן אַף א באַזונדערן אויפֿן, באַדעקנדיק דעם גרעסטן טייל פֿון זייער אויבן מיט אָפּטע אָן געדיכטע שטעק, גרויס פֿון אונטן אָן קאָנטוקע פֿון אויבן.

אָפּרוסן (קאָנטן, ברענגלעך) — געווינטלעך רויסט מען אָפּ קאָנטן, ברענגלעך, אנשטאט זיי אָפּשניידן מיט א שער, ווײַל מע נעמט זיי אין דער לענג פֿונם שטאָף, אָן דער שטאָף רויסט זיך גוט אין זיין לענג.

רוינוקן, טשישטעטן, בערשטן.

אויסרוכטן — צוגרייטן אונטערשלאַק: אים צושניידן, אויסשטיקעוועט, אויסשטעפּן אַף וואַט (אין א וואַטן־פּאַלטאָ). צוגרייטן דאָקלאַד: צוגרייטן שטרײַפֿלינקעס, שנאָלן, קלאַפּאַנעס א.א.ו.

שטופֿלען — אויבערגיין מיט א שופּל אנשטאט צולייגן א פּאָדום־שטאָף, אין לייוונטענע קלײַדער, אָדער קעדײַ אויסצוציִען מיט אײַן מאָל עטלעכע עקזעמפּליאַרן פֿונם אײַנענעם מין בענער.

אופֿשטרכן — ד.ז. וואָס אָפּפֿושיעוועט (דוכט זיך, אופֿנייען אַף זיך, פֿון דער האַנט, אבי פּאָטער ווערן, אבי ס׳זאָל זיך זײַ ס׳ניט איז האַלטן, ב.ם.).

אויסשטיקעוועט, צוגרייפֿשטיקעוועט (לייסטן, א קאָלנער, אונטערשלאַק) — ד.ז. וואָס שטוקעוועט.

אונטערשטיקעוועט — צוגייען א שטיקל שטאָף קעדײַ צו מאַכן לענגער.

אָנשטיקעוועט, צושטיקעוועט (א קלײַן, א שטיקל צום לייסט).

שטעכן (מיט דער נאָדל) — סטאַם נייען. אָפּטמאָל אינם זין פֿון „שטשאָבען".

אָפּשטעכן — אָפּשניידן א קאָטע שטיקל אין דער לאַנג, אויבן אין אונטן אינם פּאָדערשטן ברעג פּאָזע, אינם קאָלנער, א.א.ו.

שטעלן (נידערוקער דו פּלײַצע, דעם קאָלנער) — ד.ז. וואָס אַראָפּזעצן. שטעלן העכער דו פּלײַצע, דעם קאָלנער — אויבערוקן העכער דו פּלײַצע, אופֿהויבן העכער דעם קאָלנער. שטעלן העכער א קנעפּל, א לעכל, א קעשענע.

אוימשטעלן (דו קנעפּ).

אויבערשטעלן (דו ארבל, פּלײַצע, קנעפּ) — צום צוויטן מאָל, אינם פּאַס, אויב אינם ערשטן מאָל אין געווען נוט נוט אײַנגענייט.

אַרײַנשטעלן (קנעפּ, ארבל, קאָלנער — ד.ז. וואָס אַרײַנזעצן קנעפּ, אַרײַנייען ארבל, א קאָלנער.

צוגיפֿשטעלן (דו טײַלן פֿון דער ארבעט).

צושטעלן — צולייגן אין צוגייען טײַלן פֿונם מאַלבעש.

שטעפּן (מיט דער מאַשין אָדער מיט דער האַנט).

אוימשטעפּן — צוגיפֿנויען אינזינעם 2 אָדער 3 שטאָפֿן, לייגנדיק אַף זיי געדיכטע שטעפּלעך אָדער פּאַרשײַדענע פֿונורן.

אָפּשטעפּן (ברענן, פּאָלעם, דעם אוגטן) — לייגן אײַנעם אָדער 2 שטעפּלעך בא א ברענ.

אַרומשטעפּן — לייגן שטעפּלעך אָדער אַף אַלע ברענן פֿונם קלײַד, אָדער אַף דו אונטערשטע ברענן ארבל אַרום אין אַרום א.א.ו.

פּאַרשטעפּן — לייגן א שטעפּל אַף דו 2 ברענן פֿון א נאָט, וואָס לייגן אײַנער אפֿן אַנדערן, אין זיי זיינען געווענדעט צו אײַן זײַט.

פֿאַנאַנדערשטעפּן — לייגן שטעפּלעך אַף דו 2 ברענן פֿון א נאָט, וואָס זיינען געלייגט אַף פּאַרשײַדענע זײַטן.

צושטעפּן — צוגייען מיט דער מאַשין.

אונטערשלאָגן (וואָט אָדער אונטערשלאַק) — ד.ז. אָנקלאָדעווען.

אויבערשלאָגן (ארבל, פּאַלטוועס) — ד.ז. וואָס אנקערן ארבל.

אויסשליפֿן (א לאָך).

אָפּשליפֿן, באַשליפֿן (ברענן).

שניידן, אויסשנוידן, שערן, אויסשערן (פּאַזוועס, לעצער) — ד.ז. וואָס ארויסנעמען פּאַזוועס; בולאַל ארויסשניידן פֿון מוטן, ארויסוואַרפֿן א שטוקל שטאָף, אָדער אויסשניידן אונם שטאָף. א פֿידושאַק, פּאַלטאָ, קעשענעס. ד.ז. וואָס צושניידן.

אויבערשניידן — 1) אויבערשניידן דעם מאַלבעש — צושניידן א צוויטן מאָל, אָדער ווײַל מען בויט דעם פּאַזאָן, אָדער ווײַל דאָס ערשטע מאָל אין געווען נוט גוט צוגעשנוטן. 2) אויבערשניידן אַף דער העלפֿט.

אָנשניידן — מאַכן א קלײַנעם שנוט אַלם צייכן.

ארומשניידן (דעם אונטערשלאַק, אונטן א.א.ו.) — ד.ז. זיאָם ארומגליכן.

דורכשניידן (קעשענעם, לעבער) — ד.ז. וואָס אויסהאַקן פּאַרשניידן, פּאַרשערן.

פּאַרשניידן, פּאַרשערן — אויסשניידן צו שמאָל, צו קורץ.

צושניידן (א פֿידושאַק, א זשולעט, קעשענעם א.א.ו.).

אָפּשפּוגלען (דו לאַך) — צוגויפֿצוציִען מיט קאָנטוקע שטעק דו אָפּגעבוינענע ברענן, וואָס מיט זיי קומען אין באַרירונג דער קאָלנער מיט דער לאַך, און וואָס אַפּ גרייטן מאַלבעש שטעלן זיי פּאָר דו נאָט, ייאָם שניידט דורך דעם פּאַזאָן.

אָפּשפּולען, אָפּשפּולעוועט.

פּאַנאַנדערשפּולען, צושפּולען.

פּאַרשפּולען, צושפּולען.

שפּרוצן, באַשפּרוצן אָנשפּרוצן, אויסשפּרוצן (דו ארבעט מיט וואַסער) נאָדעם, ווו זי איז געוענדוקט, און זי אויסרוינקן.

שטשאָבן — נייען מיט שלעכטע, גרויסע שטעך.

פּאַסן — 1) ד.ז. וואָס מעסטן. 2) עס פּאַסט אים, עס קלויבט אים.

קלײַשעוועט — מאַכן מיט א קלײַש.

קאָנטעוועט — מאַכן מיט א קאָנט, געקאָנטעוועט.

נאָרמעוועט — מאַכן מיט (זיך) א נאָרמעט.

שטאָמפּעוועט, שטאָמפּאָוואַטע — אויסגעקאָפּטע.

פּאַדעמען — ארויסציִען א פּאָדים אין דער נאָדל (פּוילן).

פּרעסן.

מאַכן א פּרעס, מאַכן אַן אייזן, אָנוואַרעמען אַן אייזן, אָנוואַרעמען אַן אייזן, צובערענען אַן אייזן.

אויסבלאָזן אַן אייזן — אויסבלאָזן דעם אַש פֿונם פּרעס.

מאַכן א פּלוטע, אָנוואַרעמען א פּלוטע, הייצן א פּלוטע — אײַנהייצן דו פּלוטע אין צוועקשטעלן אַף אור דו אייזנס.

נעצן (א פּאַרע־טוך, לייוונטענע סכוורעס) — ארײַנלייגן אין וואַסער אין דערנאָך אויסדרייען, אויב עס האַנדלט זיך פֿון א פּאַרע טוך, אָדער אויסטרוקענען אונם פֿאַל פֿון לייוונטענע סכוורעס.

אָפּרובן דעם אייזן — פֿאַרן פּרעסן גוזט מען דורך מוטן הויזן אייזן אובער א גלאַטער טרוקענער ברעט אָדער מען רויבט אָפּ מיט א טרוקענעם געוועבטע דעם אונטן פֿונם פּרעס, קעדײַ ער זאָל ווערן גלאַט אין רײַן.

פרעסן, אויספרעסן.

אויבערפרעסן – פרעסן צום צוויטן מאל דאס, ווען אין פֿרוער נוט געווען גוט אויסגעפרעסט.

אויספרעסן (אן ארבל, א פלויצע, דו ברוסט, אנגעלאפענע סכוורע א.א.ו.) – פרעסן אזוי א גלויבן ברעג, אז ער זאל ווערן ווי אויסגעווייעמט; выем פרעסן א בויגעט פארקויגעבראקטן ברעג ער זאל ווערן גליוך אדער געווייעמט.

ס'לאזט זיך נוט אויספרעסן – א גוטער שטאף לאזט זיך נוט אויספרעסן, אפילע אום אויספרעסן אין אויך שווער.

אפצוען מוטן אויזן (זויטן, אקסלען, פאכווים, פאלעם א.א.ו.) – מאכן מוטן פרעם קלענער א ווייס אדער אום אונאנצן אויסגלייכן. מאכן מוטן פרעם לענגער א ברעג, ווען אין פרוער געווען איינגעפרעסט אדער אנגעהאלטן.

אויסצוען מוטן אויזן (דו הויזן, נאט, ברעגן) – מאכן לענגער.

אויספראזן (הויזן, קאלנער) – אזוי פרעסן דעם מאלבעש, אדער א טייל פון אים, אז ער זאל אנעמען דו פארם פון אנטשפרעכנדזן טייל קערפער.

אפפרעסן – 1) קנויטשן, פאלדן, אטוואלן – פאנאנדער-גלעטן, מאכן אוים דו פארענענע קנויטשן, פאלדן, אטוואלן; דער הייפעך פון פארפרעסן; 2) אפפרעסן דעם אונטן, אונטנם, קעשענעם – אויספרעסן א נוט וועלבשטענדזקן טייל מאלבעש.

פארפרעסן – אזוי פרעסן, אז עס זאל זיך באקומען א בוג, צ.ב. פארפרעסן דו נאט הויסט, פארפרעסן בוידע ברענן אף איין זייט אזוי, אז פון דער רעכטער זייט זאל זיך באקומען ווי א בוג.

פאנאנדערפרעסן (דו ברענן פון א נאט) אזוי, אז זוי זאלן זיין געווענדט אין פארשיידענע זייטן.

צופרעסן (א ברעג) – קעדיי אום מאכן דונער.

אובערגוין מוטן אויזן, דורכגוין מוטן פרעס – צוגלעטן, אויספרעסן פון דער רעכטער גרונג.

אויספרעסן אף טרוקן – אויספרעסן אף דער רעכטער זייט, אדער דו נאנצע ארבעט, אדער א פארטוקן טייל פון דער ארבעט דורך א פרעסטוכל.

פארען – פרעסן מוט נאסע גראבע לייוונט, קעדיי דער גלאנין פוגם שטאף זאל זיך אראפנעמען אין דער שטאף זאל באקומען א מאטאון קאלור.

אויספארען אין דער לופטן – נאכן אויספרעסן אף טרוקן דעם מאלבעש העננט מען אום אוף א שטייענדזקן העננער און מע גייט דורך אויבער זיין רעכטער זייט מוט א קלייענם שטארק-חיסן אויזן, אן איינגעווינקלטן אין א נאסער פארע-טוך, צוהאלטנדזק אף דער לינקער זייט מוט א קוישעלע דו ערשטער, וווּ דער פרעם גייט דורך.

אפארען אף דער האנט – קעדיי אפארען דו פאכווים, לייגט מען ארויין אונעווינק אין אויר דו האנט מוט א קוישעלע אין מוט דער האנט גייט מען אויבער אויר אויבער מוט אן אויזן דורך א פארע-טוך.

אפארען אף דו קנו – אויוקע שנויידער פארען אף דו קנו, אנשטאט צו פארען אף דער האנט. דאס ווערט נעטאן נוט נאר מוט פאכווים, נאר אויך מוט דעם האלדו, אקסלען אין אויבערשטע טייל פון דו זויטן.

צופארען (דו אקסל, א קעשענע, בויבאל א טייל פון דער ארבעט).

ארפענעמען (דו פארגלאנצן אדער דו לאסונעם) – ארפענעמען דורך פארען דו גלאנצנדזקע פלעקן, ווען באקומען זיך באם פרעסן אף טרוקן.

אינסטיטוט פֿאר ווייסרוסלענדישע קולטור — יידישע אָפּטיילונג.
Інстытут Беларускае культуры — Яўрэйскі Аддзел.

ד״ר מ. ווײנרײַך.

„ט ר י י ב ן".

א לעקסיקאָלאָגישער עטיוד.

ווען מיר זאָלן וועלן דעפֿינירן דעם פֿשעט פֿון וואָרט „טרייבן", וואָלטן מיר געוואָגט, אַז עס באַטייט: פֿועלן דורך וועלכע עס אײַז מיטל, אַז דער אָביעקט זאָל זיך רירן פֿון אָרט. אַ שטיינער: טרייבן דיך בעי היימעס אין שטאַל אַריין, טרייבן וויי דער שוואַרצער פֿעפֿער וואַקסט. דער אָביעקט אײַז דאָס רוב אַ באַלעבטער; אָבער ס׳קאָן אויך געמאָלט זיין אַ פֿאַרבינדונג: דער ווינט טרייבט דיך בלעטער, דאָס וואַסער טרייבט דן מיל. אַהער באַלאַנגט אויך דער אויסדרוק (פֿאַרצייכנט בא האַרקאַווי: 169): טרייבן ספּירט. אין דעם פֿשעט לאָזט זיך דאָס וואָרט אײַבערי ועצן מיט pellere, pędzić, гнать. אַזוי ווערט עס פֿאַרי שיטשט בא ליפּשיצן 105,

דאָרטן גופֿא אײַז אָבער פֿאַרנאַטירט אַ וועגדונג, וואָס פֿירט אַרויף נאָר אַן אַנדער וועג: „טרייבן קאַטאָווע — w y t u t ע. אָ וועט שוין ניט אָנגיין יענם רוסיש אָדער פּויליש טיטשוואָרט. דאָ וואָלטן מיר טרייבן נעדאַרפֿט טיטשן אַן ערעך דורך: אָפּגעבן זיך מיט עפּעם, אויסעק זיין זיך מיט עפּעם. אָט אַזאַ קאָנסטרוקציע פֿון „טרייבן" מיטן אָביעקט, וווּ דאָס צייטוואָרט האָט שוין אינגאַנצן אָנגענאָמען זיין טבֿילעסדיקן קאָנקרעטן פֿשעט, אײַז זייער אַ פֿאַרשפּרייטע דערשיינונג אין דער יידישער שפּראַך.

אין מיינע לעקסיקאַלישע זאַמלונגען האָב איך פֿאַרצייכנט העלער זיבן ענטפֿערן אַזוינע פֿאַרשיידענע וועגדונגען. אין אַ הינפֿישער מאָס זיינען די קאָנסטרוקציעס שוין פֿאַרשוווּנדן געוואָרן, נאָר טיילווייז לעבן זיי נאָך אַדהאַציעס. צוליב די אויסזיכן, וואָס לאָזן זיך מאַכן (זיי זיינען פֿאַרמוטלירט צום סאָף פֿון דעמדאָזיקן עטיוד) איז קעדאַי אופֿצושטעלן אינזיינעם די אַלע פֿאַרבינדונגען.

די ביישפּילן זיינען צונויפֿגעשטעלט אַזוי, אַז די אָביעקטן גייען נאָכן אַלעפֿביין. באַ די מער געברויכלעקע פֿאַרבינדונגען האָב איך זיך באַנוגנט מיט עטלעכע מוסטערן. איך בין זיכער, אַז איך האָב דעם מאַטעריאַל גיט אויסגעשעפּט, אין איך קיק פֿאַרויס אַף הויסאָפּעם.

1) ט׳ א ו נ ק י י ש ה י י ט [—זונות]. מלכים־בוך, קראָקע 1583, g 10: „דאָ ט ר י ב ט זיא ויל אוּן קיישהויט".

2) ט׳ א י ב ע ר מ ו ט. מגילת אסתר, מינכענער כ״י העבר׳ 347 *(, לויט „המזכּיר", 1864, ו׳ 44: „דא רש גלויק [—גליק] בראכט אים דש גוט [—גוטס], דאָ ט ר י י ב א ער גרוש איבר מויט". ספֿר נן, קראָקע 1571, יום ששי: „קיין מענטש זאָל ניט איבער מוט טרייבן".

3) ט׳ א י נ ט ר י נ ע ס. באַלי־דימ׳ען, ציקונפֿט 1925, ז׳ 368: „מעלערלעקעדס... ט ר י י ב ע ן אינטרינעס".

4) ט׳ א ס ז א ר י ע ס. מגילת ווינין כ״ח: איין זעלך אכזריות אַז זיא האָבן נ י ט ר י ב ן".

5) ט׳ ב י ב ע ר י י [צוליאָנקייט]. בבא־בוך, 1507, באַסין 1, 26: „דש זיא אירן ביבריא וואָלט ט ר י י ב ן". // מלכים־בוך **) 13 e: „דיא דאָ ניט ניינטן צו דען אָפּגוטרן נוך קיין בויבריא ט ר י ב ן". דאָרט גופֿא, 14 d: „אומר [אימער] דר בויבריא צו ט ר י י ב ן עז טוט זעלטן גוט".

6) ט׳ ג א ו ה. מיטיילונגען 1, 27, נוט. 33 (אָן אָנווייז פֿון אָרט): Wer will gâwe trâben Müss Weitek lâden. צוייפֿעל, קליין וועלטעל, לאָנדאָן 1894, סטר׳ 197: „בדי זיין נאַרישע נאוה צופֿיל ניט צו ט ר י י ב ע ן".

7) ט׳ ג נ ע ו ע ס. ליד וועגן פֿראָנער דינסטמיידלעך, פֿון 18 י״ה, יאַרבוך פֿיר יידישע פֿאָלקסקונדע (גרונוואַלד), 1, 271 (טראַנס־קריפּציע פֿאַרדייטשט): Kann mer die geneboth treiben feiner. וואַרש׳ יוד׳ צייטונג 1867, ז׳ 205: „ער האָט דאַרוף נאָר נישט נעקוקט, אוּ זיינע נניבות אַללע מאָהל מעהר ג ע ט ר נ ב ן".

8) ט׳ ג ע ד א ן [געדאָן—געטאָן, ציבור־נאָמען צו „טאָן", קלאַנג: נעדאָן־געקלאַנג]. בן המלך והנזיר, כ״י מינכען 347, י״ג, 142: „מיט אירן העגדן ט ר נ ב ן זי פֿיגן אוּ בויקן [—פויקן] גידון".

9) ט׳ ג ע ד ו ל ד. יהודה לייב זעליגאָווער, שירי יהודה, אַמסט׳ 1696, טז c: „דרום מוזן מיר דש (גלות בעו״ה) פֿאַר ליב נעמען אוּ טרייבן נעדולט".

---

*) שטיינשניידער, סעראפּעאום 1864 ז. 95 איז מעשאער, אז רער כ״י איז ניט עלטער, וויַ דער מיטן פֿון 16 י. ה.

**) די נענויערע דאַטעס וועגן די טעקסטירים ברענג אויך בלויז אויַן מאָל, וועו אויך ציטיר זיי צום ערשטן.

10) ט' ג ע ו א ל ט. מלכים-בוך, 25 e: „אוי' ט ר י י ב גרושן גיוואלט זער".

11) ט' ג ע ש ע פ ט. אמ"ד, דער חזן, ווילנע 1874, ז' 16: „ווייל מען האט ג ע ט ר י ב ן ווייניג געשעפט". // האראוויץ 169: „טרייבען געשעפט — to carryon trade".

12) ט' ג ע ש פ א ט, אויך ג ע ש פ ע ט. מלכים-בוך 5 e: „ווען זיא דאז געשפוט אויז דען ארמן קוינג ט ר י ב ן". // איין שינה מעשה מיט פיר סוחרים פון פראג, [אן ארט אין י"ה; נאך: ארום 1805?], ד a: „אוך מיין ערנצט אוך ט ר י ב קיין געשפעט".

13) ט' ג ע ש פ י / זידלען זיך; treiben gespei אויך בא ליטערן אין אנדערע דייטשישע שרייבער פון 16 י"ה, זע דוו"ב 4, 1, 2, 4139 . מלכים-בוך 3 „אזו רידטן זיא פיר דעם קוינג אוי' ט ר י ב ן ויל נישט־יא. אז דיא הוינר [=הינער] דו דא נאצן ווען זיא ווילן לינגן איין אייא".

14) ט' ד ו א ר ש. דיסקוהרש געהאלטן צווישן יהודים אין שוך [אנאנים], [אמסט.] 1798, 2, 2 b: „צו פר שטיהן געבן ויל איך דיר אהך אבר דוא מוזט קאהן דוורא ט ר י י ב ע ר זיין". — „דווארש" אי' א האלענדיש ווארט. Campagne's shoolvoor— „dwars quer, in die Quere, störrig .... גיט" 59, denboek אין וויטער: „dwars drijven (fig)—sich absichtlich allem widersetzen... widerstreben, sich zanken" איגזער פארם „דווארש טרייבן" איז א קאנטאמינאציע פון נידערדייטש (האלענדיש) „דווארש" אין ייִדיש (הויכדייטש) „טרייבן".

15) ט' ה א נ ד ל. א. צעדערבוים, קול מבשר 1869, נומ' 1: „אויסלענדער ווען ט ר י ב ן דארט גרויסן האנדעל". // א. מ. דיק, דיא יודען פאן פארטוגאל, ווארש' יוד' צייט' 1867, ז' 368: „ט ר י י ב ע ן אין שטארקן האנדעל מיט תבואה". נאך עטלעכע מאל בא אמ"ד.

16) ט' ה א פ ע ר ט. ביבליש פאעמע אין פארמע, דע־ראסים קאדעקס פאלאנקום נומ' 1, מאנטוע 1510, באלד באם אנהויב: „נון מוגיט איר בייא שפיל נעמן בייא דעם היילינן מן דש נימט ווידר גוט הופרט ט ר י י ב ן קאן". // דו מגילה אין טויטשר שפראך [אן צייט אין ארט; ארום 1600] 36 a: „ער ט ר י י ב זו גרושי הופפרט". [וועגן „האפערט"—גאווה פגל' מיינע שטאפלען ז' 192].

17) ט' ה ד י ו ט ו ת. מגילת ווינין נח: „פיל הדיוטות האבן זיא... טון טרייבן".

18) ט' א ה ע צ ע. ב. מ[יכאלעוויטש], אונדזער פאלקסצייטונג 1925, אויגוסט 21: „האט אונדזער נאסן־פרעסע אנגעהויבן... ט ר י י ב ן א ווילדע העצע קעגן דו פארווונדעטע".

19) ט' ה ע ר ש א פ ט. מלכים-בוך 10 f: „ער מיינט... גרוש הערשאפט צו ט ר י י ב ן".

20) ט' ו ו ו נ ד ע ר [אופטאן גרויסע זאכן? לעקסער 3, 988 er treib michel :אוים נאטפריד פון שטראסבורגם „טרוסטאן wunder.

מגילת אסתר, המזכיר ז' 44: „ער הט ויל וואונדרש ג ט ר י ב ן", (אלזא מיטן כאראקטעריסטישן נעגטיוו, פגל' וואם איז דער מער, א שטוקל ועגס אאז"ו). // מלכים-בוך 7 h: „זיא ט ר י ב גרושיא וואונדר דא אין אירם זין". // דו מגילה אין טויטשר שפראך, 2 a „ער האט ויל וואונדרו ג ט ר י ב ן".

21) ט' ו ו ע ז ן. מלכים-בוך 2 a: „מן ט ר יי ב ט מיט ויל ווען אוי' הוט אויף אין גרושי אלט". // אקטא אסתר מיט אחשורוש, פראג 1763, 6 h: „האבט איר ניכט פון קוניג פרעה גלעזן, וואז ער פר ט ר י ב מיט זיא פר איבליש וועזן".

22) ט' ו ו ע ר ק. ס' רוח חיים, אן ארט, 1785 ב a: „דער יוגנ פאנגט אן ענטוועצליכי וועלקע צו ט ר י י ב ן".

23) ט' ז ו נ ד. מלכים-בוך, 23 e: „ער ט ר י י ב ויל זונט איבר מענוג ואלטן".

24) ט' ז ו נ ו ת (פגל' 1). תפלה לכל שנה, מאנטוע 1562, קה a: „גלות קומט אין דיא וועלט דרום דש מן עבודה זרה דינט אוי' דרום דש מן זנות טרייבט". // עין יצחק [בערלין, 1704] יח b: „עש ויל... ט ר י י ב ן זנות".

25) ט' ח ו ז ק. י. כ., אונדזער פאלקסצייטונג, 1925, יאנ' 16: „...טרעטן מיט דן פים, ט ר י י ב ן הוזק פון דן פאדרוגנען...".

26) ט' ח י ל ו ל ה ש ם. איין נייא קלאג לידבנוגן פון ר' שמעון, אמסט' 1695, ב b: „וואש פר איין (חילול השם) זיא האבן טון טרייבן...".

27) ט' ח נ י פ ו ת. ספר הזראה, צירנק 1546, יד a: „דיא כיתה דער חניפות טרייברן...". // דארט, פרייבורג 1583, כב a „דען וואהרים ווילטו [=ווילסטו] זיצן אוי' אלזו חניפות ט ר י י ב ן". // מלאכים-בוך 16 f: „איך ט ר י י ב דיר ניט קיין חניפות...". // לב טוב, אמסט' 1723, פרק י"ג, קי b: „דער (דיין) טאר קיינם קיין חניפות טרייבן". // דארט, ווילנע 1864, עט d: „אויך טאר דער דיין קיין חניפות ניט טרייבן".

28) ט' י א מ ע ר. בבא-בוך, באסין 1, 24: „אוי' ער ט ר י ב מיט אים זעלבש איין יאמר גרושן". // ספר גן, יום ששי: „זאל ער ניט גרושן יומר ט ר י י ב ן". // מלכים-בוך 2 e: „אום אין [דוד המלך] דא ט ר י י ב ן יאמר מאנן אוי' ווריאן אוי' קנאבן". // מעשה פון בריעה וורי, ווענעציע 1597: „דר נאך וואר בריעה קרנק אוי' שטארב דא ט ר י ב דער כהן גדול גרושן יאמר אום זיא". // גלויקל האמל, 284: „יאמר ט ר י י ב ן". // מעשה-בוך, האמבורג 1727, נומ' 228: „איין גרושן יאמר ט ר י י ב ן".

29) ט' כ י ש ו ף. מלכים-בוך, 4 c: „דיא דא כישוף ט ר י י ב ן מיט דער האנט".

30) ט' ל ו ס ט. איין שוין נייא ליד פון משיח, אמסט' 1666, סטר' מג.

31) ט' ל ו ק ס ו ם. צוויי־פל, קליין ווילטעל, סטר' 244: „וון מאסקווער... ט ר י י ב ן זיי דעם לוקסום וויט". // מ. אויזערקום, לוקסום, פאדהייצט [מיזרעך־גאליציע], 18: „אבער פעפי האט אלץ דעם לוקסום ג ע ט ר י ע ב ע ן".

32) ט' צ ו ל יי ד. מלכים-בוך 19 c: „זול איך... מצורע בלייבן זוא ווילי איך מיינם הערן אלישע ויל צו ליד ט ר י י ב ן".

33) ט' א ל ע ב ן. מלכים-בוך, 18 a: „ער ט ר י י ב איין וואונדרליך לעבן".

34) ט' ל צ נ ו ת. רש"י קאטצענעלבויגען, יודישע מעלאדיין, ווילנע 1887, פארדייטש: „איך ט ר י י ב רבילות. לישון הרע. לצנות. קיטאוועם". // מ. י. בערדיטשעווסקי, הוצאת שטיבל, באנד 1, ז' 84: „אין קלויז ט ר י י ב ט מען מיט אים ליצנות".

35) ט׳ ל י ש ו ן ה ר ע. שופטים, מאנטוע 1564, הקדמה: „ער ט ר י י ב ט אויך קיין לישון הרע אודר וגט אין לויגן". // רש״י קאַט־צענעלבוינגען, פֿאַרריידט: „אויך ט ר י י ב... לשון הרע"...

36) ט׳ מ א ר ד. קאַליֶלא און דימנא, מינכענער כ״י 355, בלאַט 55: „זולכֶר מארט דין ער גטרֶבן היט".

37) ט׳ מ ו ט ו ו י ל. שמחת הנפש, ווארשע 1865, נ b: „הער אויף מוטוויל צו ט ר י י ב ן".

38) ט׳ מ י ס ט א ט (Missetat) מלכים־בוך h 10: „דאש גישלעכט יודא ט ר י י ב ן היימליך מישטוט".

39) ט׳ מ ס ח ר. אמ״ד, ר׳ שלומלע דער פֿער פֿון דער קהלה נ׳ ווילנע ז׳ 102: „אויך האָב ג י ט ר י ב ן מיין מסחור [!] זייער גוט". // אויזערקים, דער וואַסערפֿאַרער, 7: „דאָס נעפּיצטע יודיל... האָט ג ע ט ר י ב ן א גרויסען מסחר". // יצחק גרינבוים, דאָס אידישע פֿאָלק (נוי־יאָרק), 1925, יוני 19: „מיט באָדען וועט שוין קיין מסחר ניט ג ע ט ר י ב ן ווערען".

40) ט׳ מ ס י ר ו ת. באַלדימיען, צוקונפֿט 1925, ז׳ 368: „טע־לעלעקרם... ט ר י י ב ע ן אינטרינעם און מסירות".

41) ט׳ מ ש א ־ ו מ ת ן. לב טוב, אמסט׳ 1723, קנו b: „...ייא מן זול רעכט משא ו מ ת ן ט ר י י ב ן". // ליד וועגן פֿראָגער דינסטמיידלעך, ז׳ 278: «Diesen massematten könen sie gut treiben» // עטינגער, סערקעלע, קלעצקין 427: „מיין טאַטע פֿלעגט תמיד צו ט ר י י ב ן זיין משא־ומתן מיט פֿראָזיקטן". // דאָרט, פֿראנמענט, 553: „...האָט ג ע ט ר י ב ן זיין משא־ומתן מיט ליוועראנגען צום מילימער".

42) ט׳ מ ש פ ט. איין נייא קלאָג ליד פֿון גרש טנהויזן בשנת תפ״א לפ״ק 1721, צייטשריפֿט פֿיר העברעישע ביבליאָגראפֿי 14, ז׳ 63: „זא האָבן ז׳ [—זיי] דו משפט ניט לענגער גיטריבן".

43) ט׳ נ ו י ט. שמחת הנפש, ווארשע 1865, נ a: „יאָמר אונ׳ נוט טוט ער ט ר י י ב ן".

44) ט׳ ס ח ו ר ה [—ט׳ מסחר]. תפלה לכל השנה, צה a (פרקי אבות ב, ולא כל המרבה בסחורה מחכים) „ניט איטלעכער דער סחורה ט ר י י ב ט דער ווירט ווייזא".

45) ט׳ ע ז ו ת א ד ע ר ע ז ו ת ק י ן ט. ספר משלי חכמים [קלײַן בראַנטשפֿינ], וועניציע 1566, 37: „עזות קיין צו טרייבן אונ׳ איבּ־ריגיש צו האָבן אין אֶר הערץ ורוא". // מעשה־בוך, אמסט׳ (אווע־לאַלעמאַן 3, 454): „דא ט ר י ב ן דיא גוים פֿיל עזות קיין". // ספורי הפלאות, וועלנע 1836, ד a: „דיא ווירטן... ט ר י י ב ט פֿיל עזותקיין אבר דעם טויט". // דאָרט, ד c: „דש זיא זוא עזות ט ר י י ב ט".

46) ט׳ ע ל י ל ו ת. אין שין נייא ליד פֿון משיח, אמסט׳ 1666 אויב ס׳אין ריכטיק דו השערה, או אזוי דאַרף מען לייענען אנשטאט „צלילות".

47) ט׳ פֿ א ר ק ו י פֿ ע ר י׳. אויזערקים, דער מלמד, פֿאָדהיי־צע, 76: „זיע... האָט געמוזט אין מאַרק פֿאַרקויפֿעדייא ט ר א ב ע ן, או זי זאָל זיך קענען ערנאהרען".

48) ט׳ פֿ א ר ע ט ע ר י׳. קאַליֶלא און דימנא, כ״י מינכענער 355, 55: „די גרוש וד רעטעריא די ער גינן דים קוינק גטריבן".

49) ט׳ פֿ ר ו מ ק ײ ט. מלכים־בוך) 3 f: „גרוש ורומקײט ער דא ט ר י ב ״. // דאָרט, 10 a: „וואש ער אליש וד ורומקײט הוט ג י ט ר י ב ן".

50) ט׳ פֿ ר י י ד. בן המלך והנזיר, כ״י מינכען 347, י, 147: „זיא אישן אונ׳ טרוינקן אונ׳ ט ר י ב ן ויל ורוידא". // בבא־בוך, בא־סין 1, 22: „וואש גרושי ורייד ט ר י ב ן זיין פֿאטר". // מלכים־בוך, 5 a: „זיא ט ר י ב ן ויל ורייד". // אַרטום, וואנענזויל 286: „פֿון דער גרושי פֿרייד דיא זיא טעטן ט ר י י ב ן. // אסתר־פּאַראַפֿראזע אקספֿאָרד פֿון 1544, אויסגאבע ל. לאַנדוי, פֿערז 144: „tribn sie fröudn vil".

51) ט׳ צ א ר ן. מלכים־בוך 2 a: „ער הוט מיך מיט שטיינן נײַוארפֿן אונ׳ ט ר י י ב ויל גרושן צארן".

52) ט׳ צ ו י ב ע ר י׳. [פֿנל׳ 29]. מלכים־בוך 5 b: „דער ט ר י ב ויל צויבּרייא".

52 a) ט׳ צ ל י ל ו ת. זע 46.

53) ט׳ (אייגנטלעך: פֿארטרייבן) צ ע ר. גלויקל האמל, 227: „דען צער וואש מיר... פֿאַר טריבן האָבן" אין אָפּטער. // חורבן גדול שהיה בק״ק אוגנרוש ברודא [1683], מאַנאַטשטריפֿט 1893, ז׳ 320: „פֿון זײַן תורה ומעשים קען מען [—מען] ניט אליש דר שרייבען ווי זאָלין מיר ניט צער ט ר י י ב ע ן".

54) ט׳ צ ע ר ו ד א ג ה. יצחק אינק פּוזנר, עיון יצחק, בערלין 1702, כט b: „דר פֿון צענק טוט [וויט] בלייבן דרף פֿיל מאָהל קיין צער ודאגה ט ר י י ב ן".

55) ט׳ ק א ט א ו ו ע ם. רש״י קאַטצענעלבוינגען, פֿאַרריידט: „אויך ט ר י י ב רכילות... קאַטאָוועם". // ממ״צ, ווינשפֿינגערל, יוב. 244: „[האָט] אָנגעהויבען צו ט ר י י ב ע ן מיט אידר קאַטאָוועסלעך". // ליפּשיץ 105.

56) ט׳ ק ו נ צ ן. קונץ ארטום הוף, פּראג, [1652—1679], 11 a: „פֿיל קונצן דאָרטן וואַרד ט ר י ב ן". // דאָרט; „מן ט ר ג ב פֿיר וואָלן דר קונצן ויל".

57) ט׳ ק ל א ג. מלכים־בוך 2 h: „אום דיינן לִיבן פֿאטר דא טרייב ג ר ו ש י קלאָג".

58) ט׳ ק ו ר צ ו ו י ל. שופטים, מאנטוע 1564 [שטערק 204]: „ich wie mein kürzweil mit in treiben".

59) ט׳ ר ח מ נ ו ת. גלויקל האמל, 224.

60) ט׳ ר י י ד. ספר היראה 1583, כו a: „ער זול אויך ניט אם שבת צו פֿיל אויבּרינ רידן ט ר י י ב ן עש זייא דען אין דברי תורה אונ׳ יראת שמים".

61) ט׳ ר כ י ל ו ת. ספר גן, יום ששי: „אויף נימצן רכילום ט ר י י ב ן". // ספר היראה 1583, נא b: „אונ׳ ניט אין דער מינונג אלו אוב דו רכילות ט ר י י ב ש ט". // רש״י קאַטצענעלענבוינגען, פֿאַר־רעדע: „אין ט ר י י ב רכילות...." // הארקאווי 317, דרייזין 707 „רכילות ט ר י י ב ע ן".

62) ט׳ ר ש ע ו ת. ליד וועגן פֿראנער דינסטמיידלעך, ז׳ 274: „Zu beschreiben dem rischuth was sie tunen treiben".

63) ט׳ ש א ל [—שאלן; פּישט: j u b e l n]. אסתר־פּא־ראפֿראזע 1544, פֿערז 1427: „Un die judn t r i b n grossn schal, wenn ir zoreg was gefallen ubr al".

64) ט׳ ש ט ו ת. עיון יצחק, יח b: „...ווי׳ זיא האָט ג י ט ר י ב ן אין שטות״.

65) ט׳ ש ט ע ר ק [=שטאַרקייט]. מלכים־בוך, 11 e: „דורך בייא זיינן צייטן ויל שטערק האָט ער ג י ט ר י ב ן״.

66) ט׳ ש מ אַ ר ץ. עיון יצחק, יח b: „מושטו מיט זיא יאמר אוג׳ שמאַרץ ט ר י ב ן״.

67) ט׳ ש מ ח ה. גלילקל האמל, 269.

68) ט׳ ש פ אָ ט. מלכים־בוך 23: „אוג׳ ט ר י ב דרויש אין שפוט״. // שופטים [שטערק 206]: Ahoron trib selber„ draus sein spot״.

69) ט׳ ש פ אַ ס. ממ״ס, מסעות בנימין השלישי, יוב׳ 114: „דער זיידע האָט ג ע ט ר י בען מיט אים שפאַס״. // אפאַטאשוג, אוג׳ טערוועלט, ווארשע 1922, 232: „דאָס יונגווארג האָט ג ע ט ר י ב ע ן שפאַס פון אלקבין״.

70) ט׳ אַ ש פ י ל. אויזערקים, דער מלמד; 71: „איינגע... האָבען גאָר מיט דעם שלאָפֿענדיגען מלמד ג ע ט ר י ב ע ן אַ שפּיל״.

71) ט׳ ש פ י צ ב ו ב ע ר י. אַ ליד וועגן פראנער דינסטמיידלעך, ז׳ 274: „tut sie also viel spitzbuberei treben,

72) ט. ש ת ד ל נ ו ת. מעשה־בוך, אַמסט׳ [אווע־לאַלעמאַן 3, 454]: „דאָ ט ר י ב ן דיא יהודים גרוש שתדלנות״. // אינן נייא קלאָג ליד פון גרש טנהויזן, ז׳ 62: „אין די בחירה אויף רבי איצק נעפאַלין אלז ער זאָל שתדלנות ט ר י ב ן פיר אלין״.

מע׳ מען נאָך אהער מעצאַרף זיין דעם באַנוץ פון אונדזער צייטווארט אָ ן אַ ן אָ ב י ע ק ט, מיט די באַטײַטן:

73) פ י ר ן, בבא־בוך, באַסיז 1, 22: „זיא וואושט ניט וויאש זיא מיט אין זאלט טרייבן״. // תקנות קראָקע 1595, פּסד״מ 1913, 1 — 10: „אוג׳ דיא שני ראשים דיא זאָלען עש נוץ וויטער ט ר י י ב ן כפי הדרך הידוע״. // אויזערקים, לוקסוס, 14: „נאַטירלעך האָט פעפי איהר נאניץ ט ר אַ ב ע ן נאָר נאָכגעמאַכט״)אין דעם לעצטן ביישפיל איז דאָס צייטווארט סובסטאַנטיווירט געוואָרן).

74, אָ פ ט ו ן, ט ו ן. אויזערקים, דער מלמד, 92: „...וואָס אונדזערע יודישע וויבער טרייבן האָט [=היינט] מיט דער ערציהונג פון זייערע טאַכטער״.

75) ש ל ע כ ט א ו פ פ י ר ן ז י ך׳ מלכים־בוך, 21 „מן קאָן עז ניט אַלש דר שרייבן וואש זיא ט ר י ב ן״. // ס׳ רוח חיים, דאָ: „זא גלייך פאַנגט דער יונג אָן צו ט ר י י ב ן אונד וואָלט אהין שפּירנגין אובר איהם״. // דאָרט, ה b: „אין צייט דש תהלים זאָגין ט ר י ב ט דער יונג אום נאַטירליך״.

*

דיִ בריִטע אָנוועגדונג פון „טרייבן״ מיט קאָלערלײַ אָביעקטן איז בא אונדז אַ יערושע פון דער עלטערער דייטשישער שפראַך. לעקסער 2, 1509 ברענגט triben מיט jamer, rede, herschaft; דאָרט triben wunder: 988. 3. פאול, דוו״ב דערמאָנט: טרייבן Luxus Zauberei,Wesen,Unzucht, Scherz, Rede א״אנד. דוכקאָנטראָ־ לינן א ל ע פאַלן איז לעסאַטע אומענלעך, מאַכמעם דער שאיעדיקער באַנד פון גרימס וועריסן וועריטערבוך איז נאָך ניטא.

יעדנפאַלס מענן מיר שוין אַצונדערט קאָנסטאַטירן:

א) דיִ דייטשישע קאָנסטרוקציע פון „טרייבן״ מיט אָביעקטן האָט באַקומען פולע בירגער־רעכט אין דער יידישער שפראַך.

ב) דיִ מאַסנווייזע פאַרבינדונג פון „טרייבן״ מיט ניט־דייטשישע עלעמענטן (נומ׳ 4, 6, 7, 17, 24, 25, 26, 27, 29, 34, 35, 39, 40, 41, 42, 45, 46, 53, 54, 55, 59, 61, 62, 64, 67, 72) באַווייזט, אז יידן האָבן דיִ קאָנסטרוקציע שטאַרק פאַרבריטערט אַף אַ זעלב־שטענדיקן אויפֿן.

ג) פראַקטיש דרינגט ארויס דערפון, אז אַזוינע וועגדונגען ווי: טרײַבן פאָליטיק, טרייבן ווינשאַפט אאז״ו זיינען אינגאנצן בעהעפקעם מיטן גייסט פון דער יידישער שפראַך, אוּן מען מעג זיי נוצן מיט אַ ריינעם געווינסן.

אויך אַ טעאָרעטישער אויספיר לאָזט זיך מאַכן פון דיִ מער ווי זיבעציק אופֿוויזן פון קאָרעוו פופֿציק מעקוירים. מיר האָבן דאָ א בויליעט בילד פון דער יערושע־קייט, וואָס צייט זיך דורך דער נאַנצער געשיכטע פון דער יידישער שפראַך, פון דיִ עלטסטע צייטן בין הויפּטיקן טאָג.

מיטיילונגען און מאטעריאלן.

סאציאלע קעגנזאצן אין ייִדישע קעהילעס אין 16־טן און 17־טן יאָרהונדערט לויט ראבאָנישע רעספּאנסן (שאלות ותשובות).

דִי ייִדישע היסטאָריש קאָמיסיע פֿון אינווייסקילט גרייט צו אַ זאַמלבוך פֿון ראַבאָנישע רעספּאָנסן („שאלות ותשובות"), אין וועלכע ס׳שפּיגלען זיך אָפּ פֿאַרשיידענע זײַטן פֿון ייִדישן לעבנשטיינער אין 16־טן און 17־טן יאָרהונדערט. אַף דערדאָזיקער אופֿנאַבע ארבעטן שוין העלפֿער אַ יאָר אונדזערע צוויי שטענדיקע מיטאַרבעטער, י. רַאוו־רעבי און ב. שולמאַן, אונטער דער אָנפֿירונג פֿונם סעקרעטאַר פֿון דער דערמאָנטער קאָמיסיע (י. סאָסיס). צווישן דעם גרויסן מאַטעריאַל, וואָס זײַ האָבן שוין צונויפֿגעזאַמלט, פֿאַרנעמען אַ באַזונדערן אָרט די רעספּאנסן וועגן סאָציאַלן לעבן אין סאָציאַלע קעגנזאַצן אין ייִדישע קהילעס. צוליב די מאַטעריאַל זײַנען שוין אָננעווענדיק פֿרישער (אין אָנהויב פֿונם אַרטיקל „צו דער סאָציאַלער געשיכטע פֿון ייִדן אין ליטע אין וויסרוסלאַנד") האָט דערדאָזיקער ס א צ י א ל ע ר רעספּאנסן־מאַטעריאַל אינגאַנצן ניט אינטערעסירט דעם ייִדישן היסטאָריקער. צום ערשטן מאָל פֿאַרעפֿנטלעכן מיר דיזאָזיקע „שאלות ותשובות", — דערווייל נאָר אַ טייל פֿון זײ, וועלכער באַלייכט דאָך שוין נעניג קלאָר דעם סאָציאַל־עקאָנאָמישן יסוד פֿון ייִדישע מאַלכוּיקעסן, וועלכע האָבן קיין מאָל ניט אופֿגעהערט אין פֿאַרשיידענע ייִדישע געמיינדעס און וועלכע מ׳פֿלעגט אָפֿט רעכענען פֿאַר „מחלוקות לשם שמים"...

ס׳טרעטן דאָ אַרויס בויעט פֿאַרשיידענע שיכטן פֿון דער ייִדישער באַפֿעלקערונג: געווירים („בעלי כיסים"), מיטעלע („בינונים") און אָרעמע לייט („עניים"), וועלכע טיילן זיך (לויט אונדזערע מאַטעריאַלן) אַף צוויי קעמפֿנדיקע צדדים: געווירים, פֿון אײַן זײַט, אין דִי גֶעמיינדע־מערהייט, פֿון דער צווייטער זײַט. דִי ערשטע שטעלן ארויס בענויגייע צו קאָהאָלישע וואַלן דעם לאָזונג „רוב ממון", מער־הייט פֿון נעלט, ד. ה. דעם פֿאַרמעגן־צענז. דִי מיטעלע און אָרעמע לייט פֿאַרטיידיקן דִי אַלטע ייִדישע טראַדיציע — „רוב מנין", דִי רעלט פֿון דער גֶעמיינדע־מערהייט. אין געביט פֿון שטייערן און אַנדערע אָפּצאָלונגען בייטן זיך די לאָזונגען: דִי רייכע פֿאָדערן, אַלע זאָלן צאָלן גלײַך, דִי אָרעמע — לויטן פֿאַרמעגן. דִי ראַבאָנים, וועלכע האָבן געדאַרפֿט לייזן דיזאָזיקע סיכסוכים, סטאַרן זיך, אַלס קלאַסישע פֿשׂא־רע־מאַכער, איינצושטעלן שאָלעם צווישן ייִדן און צוצופֿאַסן דִי אַלטע ייִדישע טראַדיציע צו די נייע לעבן־באַדינגונגען, בא וועלכע דער ייִדישער האַנדל־קאַפּיטאַל האָט באַקומען אַלץ מער מאַכט. אין מאַכן שאָלעם צווישן ייִדן זײַנען פֿערזעלעך פֿאַרינטערעסירט געווען דִי ראַבאָנים און די קלײַקוידעש בילאַלאַל, וויַיל די מאַלווּיקעסן פֿלעגן אָפֿט פֿאַראַלײַזירן דאָס ייִדישע געמיינדע־לעבן און פֿאַרקלעמערן דֶם קאָהאָלי־שע האַנאָסעס, פֿון וועלכע דִי לאָמדים, כאַזאָנים, שאַמאָסים און אַנד. האָבן געלעבט. דיזאָזיקע קאַטעגאָריע פֿאַרטיידיקט אַן אַנדער פֿאָרם פֿון אַ צענט — פֿאַר דִי, וואָס לערנען טוידע...

דעם אויבנאָן אין אונדזערע מאַטעריאַלן פֿאַרנעמען דִי רעם־פֿאָנסן פֿון די פֿוילישע ראַבאָנים, וויַיל זײ כאַראַקטעריזירן דאָס לעבן פֿון דִי פֿוילישע ייִדן און פֿון יענע דײַטשישע ייִדישע געמיינדעס, פֿון וועלכע ס׳האָט זיך אויסגעבילדעט דִי עמיגראַציע קיין פֿוילן, ליטע, וויסרוסלאַנד. אָבער קעדײַ צו זעען, אַף וויַיל דיזעלביקע סאָציאַלע קעגנזאַצן האָבן זיך אַנטוויקלט אויך אין אנדערע לענדער, ברענגען מיר דאָ צום סאָף אַ פּאָר „שאלות ותשובות" פֿון צוויי סאָלאָניקער ראַבאָנים (נאָך פֿון 16־טן יאָרהונדערט).

דִי ערשטע פֿיר רעספּאָנסן געהערן דעם באַווסטן פֿוילישן ראַוו מענאַלעם מענדל קראַמאַל (1600 — 1661 יאָרן), וועלכער איז געוון ראַוו פֿרייער אין קראַקאַו, דערנאָך — אין קרעמזיר (מעהרן). גע־נומען זײַנען דיזאָזיקע פֿיר „שאלות ותשובות" (I, II, III און IV, לויט אונדזער נומעראַציע) פֿון זײַן סײַפֿער „צמח צדק", „שאלות" 1, 18, 19, 34). דִי פֿינפֿטע (V) „שאלה ותשובה" איז פֿון עליקום נעיץ, ראַוו אין הילדעסהיים און אַ רבי פֿוילישע שטעט אין 17־טן יאָר־הונדערט. צימערט פֿון זײַן סײַפֿער „אבן השהם", שאלה פ״ד. פֿון דאָרטן ווערט אויך געבראַכט דער סאָף — דִי דערקלערונג (וועגן דער־זעלביקער פֿראַגע) פֿון אהרן תאומים פֿון קראקא.

דִי זעקסטע (VI) „שאלה ותשובה", אין וועלכער ס׳איז באַ־זונדערס שארף אויסגעדריקט דער געווירישער קלאַסן־שטאַנדפּונקט, איז נעמומען פֿון „שו״ת מהרשל״ם פֿון שמועל דע־מדינע (1505 — 1589 יאָרן), אַ סאָלאָניקער ראַוו.

דִי זיבעטע (VII) — פֿון „דברי ריבות" פֿון יצחק ב״ר שמואל אדרבי, סאָלאָניקער ראַוו, געלעבט אין 16־טן יאָרהונדערט.

מיר ברענגען דאָ דעם העברעישן טעקסט און דִי ייִדישע אי־בערזעצונג מיט אונדזערע באַמערקונגען צו איר. דורכגעלאָזן זײַנען נאָר דִי ערטער פֿון די געבראַכטע שו״ת, וואָס טראָגן אַ רײַן־קאַוואַי־מישן כאַראַקטער (אַזעלכע בלויזן זײַנען באַ אונדז אָפֿנגעמערקט מיט צייכנס — — — — —).

I.

ווען איך בין אָנגעקומען אין קרעמזיר 1), וווּ מע האָט מיך אָנגענומען פֿאַר אַ ראָוו — אין דאָרט געווען אַ מאַלוויקעס וועגן צוגענומען אַ שאַמעס. די נאַנצע קע־היל־ע איז באַשטאַנען פֿון 50 באַלעבאַטים, שטייער־צאָלער, אוּן צוזישן זיי אין געווען איינער, וואָס ער מיט זיינע צוויי זין אוּן צוויי איידעמס זיינען געווען רייכע אוּן פֿלעגן צאָלן דריי פֿינפֿטלעך, אוּן אַלע אינבאַריקע נאָר צוויי פֿינפֿטל. אַ שטייגער, מע האָט באַדאַרפֿט פֿאַר קאָזאַלס הויצאָעס — 50 גילדן, האָבן דירזאָזיקע פֿינף באַלעבאַטים נענעבן 30 אוּן די אינבאַריקע 45 באַלעבאַטים — נאָר 20 גילדן. אין דער קעהילע איז פֿאַראַן פֿאַלגנדיקע טאַקאָנע וועגן צוגענומען אַ ראָוו, אַ כּאַזן אָדער אַ שאַמעס: באַם אָנעמען ראַבאָנים, כּאַזאָנים, שאַמאָסים דאַרפֿן זיך פֿאַרזאַמלען אַלע שטייער־צאָלער אוּן עס דאַרפֿן זיין איינשטימיק דער „רוב בנין" אוּן „רוב מנין", ד. ה. די מערהייט פֿון גאַלט אוּן די מערהייט פֿון באַלעבאַטים. איצט באַם אָנעמען אַ נייעם שאַמעס, האָט דער געווײַר מיט זיינע זין אוּן איידעמס ניט איינגעשטימט צום באַשלוס פֿון דער גאַנצער קעהילע אוּן דערבײַ איז דער באַשלוס באָטל געוואָרן, האָט די קעהילע זיך באַקלאָגט פֿאַר מיר, אז די טאַקאָנע איז אַזאַ גזירע, וואָס דער קאָהאָל קאָן זי ניט אויסשטיין, דערפֿאַר, וואָס דירזאָזיקע פֿינף באַלעבאַטים, — וויל ס׳איז אַ פֿאָטער מיט צוויי זין אוּן צוויי איידעמס,—זיינען שטענדיק איינשטימיק צווישן זיך אוּן שטערן שטענדיק דעם קאָהאָל, מאַכּמעס זיי אַליין צאָלן מערער פֿונם גאַנצן איבעריקן קאָהאָל אוּן אָן זייער וויליקן קאָן מען ניט צוגענומען קיין ראָוו אָדער אַ כּאַזן אָדער אַ שאַמעס. דער קאָהאָל איז בא זיי אין די הענט, וויַ ליים אין דער האַנט פֿונם טעפּער („כּחומר ביד היוצר"), דערבײַ ווערט געשטערט די אָרדענונג אוּן דער קאָהאָל קאָן ניט באַשטיין דירזאָזיקע טאַקאָנע אוּן גזירע. דערדאָזיקער מאַן טאַ־נעט, אז דירזאָזיקע טאַקאָנע איז נעמאַכט דורך גרויסע לייט, זי איז אויך פֿאַרשריבן אין די לאַנד־טאַקאָנעס אוּן אַזוי פֿירן זיך אַלע קעהילעס, — אַז בא צוגענומען אַ ראָוו, אַ כּאַזן אָדער אַ שאַמעס דאַרף מען זיך רעכענען מיט אַלע שטייער־צאָלער, אוּן מע קאָן אַקעגן דער טאַקאָנע נאָרנישט מאַכּן.

פֿ ו נ ם ע נ ט פֿ ע ר : אין דער טאַקאָנע, אז ס׳דאַרף זיין די האַסקאָמע פֿון „רוב מנין" אוּן „רוב בנין", ד. ה. מערהייט פֿון באַלעבאַטים אוּן מערהייט פֿון נעלט, זע אויך ניט קיין שום אומגעוועלטיקייט („קלקול"), די פֿריערדיקע טאַקאָנעס־פֿאַר־פֿאַסער האָבן מיינעסטאַם נעוואָלט צופֿרידנשטעלן אי די רייכע, אי די אָרעמע. האַנאַם די טוירע זאָגט: „אחר רבים להטות", ד. ה. מען זאָל זיך רעכענען מיט דער מערהייט פֿון מענטשן, דאָך נעפֿינען מיר, אז אין דעם פֿאַל קאָנען די רייכע — די מינדערהייט — זיך אויך רעכענען פֿאַר אַ מערהייט, וויַיל זיי צאָלן דאָס מערהייט נעלט. נעווייניקסט־לעך, די מינדערהייט נעווירים היסן ניט אַבסאָלוט מערהייט, זיי היסן מערהייט נאָר אין דעם זין, אז די מערהייט אָרעמע לייט קאָן זיי ניט צווינגען אין נעלט־זאַכן קיין זייער ווילן. אָבער אויך די מינדערהייט נעווירים קען ניט צווינגען די מערהייט מענטשן אַפֿילע בענוניע צו נעלט־זאַכן. די פֿריערדיקע האָבן דערבײַ נוט מעסאַקן נעווען, — אז ס׳דאַרפֿן זיין איינשטימיק „רוב מנין" אוּן „רוב בנין". די מערהייט פֿון דער קע־היל־ע, די אָרעמע לייט, קענען ניט דאָמינירן („להכריע") אף דער מינדערהייט, די רייכע אוּן די ווינציקע נעווירים טאָרן ניט דאָמינירן אף דער מערהייט פֿון קאָהאָל — די אָרעמע לייט, נאָר אַלע דאַרפֿן זיין איינשטימיק — די מערהייט מענטשן אוּן די מערהייט נעלט...

אָבער אין אונדזער פֿאַל, וווּ מע קריגט זיך וועגן צוגענומען אַ שאַמעס, אף וועלכן אַלע זיינען מאַסקים, אוּן נאָר דורכדעם, וואָס די פֿינף רייכע האָבן ניט אייג־נעשטימט, איז די האַסקאָמע פֿונם גאַנצן קאָהאָל באָטל געוואָרן, דענק אַך, אז ס׳איז

1) קרעמזיר — אַ שטאָט אוּן מעהרן, עסטרויכישער פֿראָווינץ, וועלכע האָט אַמאָל געהערט צו טשעכיע.

I.

בבואי לק״ק קרעמויר שקבלו אותי למורה נפל חילוק בין הקהל יצ״ו בעסק קבלת השמש, שהקהל היו בכלל חמשים בעלי בתים פורעי המכס ובתוכם היה אחד מיוחד שהוא ושני בניו ושני לוקחי בנותיו היו עשירים ונתנו לסכום ג׳ חמישית והנותרים כולם בכלל לא נתנו כי אם שני חמישית נגון אם היו צריכין להוצאת הקהל חמשים זהובים נתנו אלו חמשה בעלי בתים שלשים זהובים וכל הקהל הנותרים שהם ארבעים וחמשה בעלי בתים לא נתנו כי אם עשרים זהובים ויש לקהל תקנה בענין קבלת רב חזן ושמש וזה לשונה: התקנה לקבלת רב חזן ושמש יתאספו כל פורעי המס וצריכין להיות בהסכמה אחת רוב מנין ורוב בנין עד כאן לשונה.

ורצונם לומר רוב בנין היינו רוב הממון ורוב מנין היינו רוב בעלי בתים. והנה האיש המיוחד הזה עם בניו ולוקחי בנותיו לא רצו להסכים על אותו שמש שהיו כל הקהל מרוצים עליו ומתוך כך נתבטלה הסכמתם והציעו הקהל דבריהם לפני שהתקנה הזאת היא גזירה שאין הצבור יכולין לעמד בה מפני שאלו החמשה בעלי בתים יש להם לעולם הסכמה אחת ביון שהם אב ובניו וחותנו ומכריעים לעולם על כל הקהל מחמת שהמס לבדם נותנים יותר לסכום מכל הקהל הנותרים ואין הקהל יכולין לקבל רב או חזן או שמש כי אם לפי דעתם והם בידם בחומר ביד היוצר ומתוך כך תתקלקל השורה ואין הצבור יכולין לעמד בזו התקנה והגזירה והאיש המיוחד השיב כי התקנה הזאת נעשית על פי גדולי הדור והיא כתובה בתקנת המדינה שכן נוהגין כל הקהלות במקום שמקבלין רב, חזן ושמש על פי כל פורעי המס ואין לאחר התקנה כלום.

מן התשובה: התקנה שצריכין להיות בהסכמה רוב מנין ורוב בנין ר״ל רוב בעלי בתים ורוב הממון אין אני רואה בזה קלקול כלל להקל ואותן שהיו לפנינו ושקדו על תקנות הקהלות מסתמא אסקי אדעתייהו לתקן עניים ועשירים.

אף כי מקרא מלא דבר הכתוב אחר רבים להטות דמשמע שיש לילך אחר הנפשות עם כל זה מצינו שבענין זה נקראו העשירים המועטים נמי רוב כיון שהם נותנים רוב הממון... ולא שיהיו העשירים המועטים רוב ממש, אלא, כלומר, גם הם נקראים רוב באופן שאין רוב הנפשות העניים יכולים לגזור עליהם כפי דעתם בדבר שבממון. אבל מכל מקום גם העשירים המועטים אינם יכולים לגזור על רוב הנפשות לפי דעתם אפילו בדבר שבממון. לכן יפה תקנו הראשונים ז״ל שצריכין להיות בהסכמה אחת רוב מנין ורוב בנין שאין רוב הקהל העניים יכולים להכריע העשירים שהם מעוט ואין העשירים המועטים יכולין להכריע על רוב הקהל העניים אלא צריכין כולן להיות בהסכמה אחת רוב הנפשות ורוב הממון...

נוּט רעכטיק אזוי, וואָרום לויטן מינהג איינצומאַנען דעם סכּירעס פֿאַרן ראָזו אוּן כּאַזן אוּן שאַמעס העלפֿט נאָכּן פֿאַרמעגן אוּן העלפֿט נאָך דער צאָל פֿון מענטשן, קומט אוֹ, אז אויב 45 באַלעבאַטים האָבן מאַסקים געווען אַפֿן שאַמעס, כּאָטש דעם פֿינף נעוּנדים זיינען דערמיט נוּט איינשטימיק, איז פֿאַרט דער „רוב מנין" אוּן „רוב בנין" אַף דער זייט פֿון דעם 45 באַלעבאַטים. וועָן ס'וואָלט זיין דער מינהג פֿון קעהילע צאָלן דעם ראָזו, כּאַזן אוּן שאַמעס לויטן פֿאַרמעגן, וואָלטן דעם רעכּט געהאַט דאָס רעכט צו ווערן, כּאָטש זיי זיינען נאָר 5, וויל זיי גיבן דאָס דעם מערהייט גלעט, אָבער לויטן מינהג צו צאָלן האַלב פֿון פֿאַרמעגן אוּן האַלב פֿון מענטשן בלייבט דעם מערהייט מענטשן אוּן דעם מערהייט נעלט בּאַ דעם איינשטימיק 45 באַלעבאַטים.

אוּן אוך וועל אייך וויזן אַ כּעשבן: דעם שאַמעס צאָלט מען, לעמאָשל, 50 גילדן אַ יאָר; 25 גילדן, העלפֿט, צאָלט דער נאַצע שטאָט, יעדע שטוב — אַ האַלבן גילדן — טרעפֿט עם אָן 25 גילדן, אוּן דעם צוויייטע העלפֿט — 25 גילדן, צאָלט מען נאָכּן פֿאַרמעגן קומט אוֹיס, אז דעם העלפֿט לויט דעם מענטשן צאָלן דעם 50 באַלעבאַטים צו האַלבע גילדן — דאָס באַטרעפֿט 25 גילדן אוּן דעם צוויייטע 25 גילדן מאַכט מען לויטן פֿאַרמעגן, קומט אוֹיס, אז אין דער העלפֿט נאָך דעם מענטשן צאָלן דעם 45 באַלעבאַטים 22 גילדן אוּן דעם פֿינף רייכע נעבן נוט מער ווי 2½ גילדן, אוּן אין דער צוויייטער העלפֿט צאָלן דעם פֿינף רייכע דריי פֿינפֿטל, ד. ה. 15 גילדן. היינט עס, אז דעם רייכע צאָלן אינגאַנצן 17½ גילדן אוּן דאָס קאָהאָל 32½ גילדן. דערדאָזיקער כּעשבן באַווייזט, אז „רוב בנין" אוּן „רוב מנין" איז אַף דער זייט פֿון דעם 45 באַלעבאַטים אוּן דערבּער איז דער האַסקאָמע פֿון קאָהאָל נוט באָטל נעוואָרן.— — — —

דערדאָזיקער מאַן איז נעווען איינער פֿון דעם לאַנדפֿירער, אוּן מיין פּסאַק האָט אים אויסגעווויזן, ווי עפּעס אַ נייע זאַך, דערפֿאַר, וואָס דער פֿרייעדיקע ראַבּאַנים פֿלעגן נוט אזוי פּאַסקענען. האָט ער פֿאָרגעלייגט דעם אינעין אַפֿן צוזאַמענפֿאָר („ועד") פֿאַר דעם לאַנדפֿירער („מנהיגי המדינה") אוּן נעוואָלט באַקוימען פֿון זיי אַ שטיצע, נאָר מיינע רייד זיינען זיי נעפֿעלן נעוואָרן אוּן דער „ועד" האָט אים נעענטפֿערט: דער דין איז אַ ריכטיקער.— — — —

II.

מען האָט מיך נעפֿרעגט פֿון אַ קעהילע, אוּן וועלכער ס'איז איינגעפֿירט פֿון שטענדיק אָן, אָנצוגעמען ראַבּאַנים, כּאַזאָנים מנט דער האַסקאָמע פֿון אַלע שטייער־צאָלער; אויך באַם אויסקלייבן עלטסטע אוּן „טובים" פֿון קאָהאָל, גבאַים, שאַמאָסים אוּן דאַיאָנים ווערן אויסגעקלייבן דורך בוירדים, וואָם ווערן געקלייבן אוּן קאָלפע דורך אַלע שטייער־צאָלער, ווילן אַ טייל פֿון דעם כּאָשעווע שטאָט־באַלעבאַטים איינפֿירן אַ נייעם מינהג: אַלע נעזעלשאַפֿטלעכע אַנגעלעגנהייטן זאָלן אַף ווייטער באַשטימט ווערן נוט דורך אַלע שטייער־צאָלער, קלייניע אוּן גרויסע, ווי פֿריער, — נאָר דורך דעם, וועלכע האָבן אַ „מעלה", צאָלן פֿיל שטייער, אָדער זיי שטייען העלפֿער

אמנם לעיקר הדין על מה שהיו מדיינים בקבלות השמש שעלה על דעת כולם כיון שאלו חמשה עשירים לא רצו להסכים עליו בטלה הסכמת כל הקהל ולא כן מחשבותי. כי הנה לפי מה שנוהגין שנובין שכירות של הרב והחזן והשמש החציה לפי הסכום והחציה לפי הנפשות הרי כיון שארבעים וחמשה בעלי בתים הסכימו על השמש הזה אף על פי שאלו החמשה עשירים לא הסכימו עמהם מכל מקום נמצאו בהסכמה אחת רוב מנין ורוב בנין באותן מ"ה בעלי בתים. הן אמת אלו היה מנהג הקהלה לשלם שכר הרב והחזן והשמש הכל על פי הסכום הזה אז היה הדין עם העשירים האלו לעכב על כל הקהל אף על פי שהם רק חמשה. כיון שהם נותנים רוב הסכום, אבל לפי שמנהג הקהלה שפורעין החציה מחלק הסכום והחציה לפי הנפשות הרי אם היו בהסכמה אחת מ"ה בעלי בתים הרי הם רוב הנפשות וגם רוב הממון לצורך פירעון הרב, החזן והשמש.

ואציג לפניכם החשבון כגון שנותנים לשמש לשנה חמשים זהובים, הרי החצי שהיא עשרים וחמשה זהובים שנובין לפי הנפשות מגיע על כל בית חצי זהב מפני שהם חמשים בעלי בתים. מגיע על כל אחד חצי זהב עולה בין הכל ב"ה זהובים. והחציה השניה שהיא ב"ה זהובים נובין לפי הסכום נמצא שלחציה שנובין לפי הנפשות נותנים אלו מ"ה בעלי בתים כל אחד חצי זהב עולה כ"ב זהובים וחצי ואלו חמשה בעלי בתים עשירים אין נותנים רק ב' זהובים וחצי, ולחציה שנובין לפי הסכום נותנים אלו חמשה עשירים ג' חמשיות דהיינו חמשה עשר והנותרים מ"ה בעלי בתים נותנים ב' חמשיות דהיינו עשרה זהובים נמצא בשתצטרף מה שנותנים העשירים בין הכל הרי אינו אלא י"ז זהובים וחצי ובשתצטרף מה שנותנים הקהל הנותרים יחד הרי היא ל"ב זהובים וחצי הרי יש לקהל מ"ה בעלי בתים רוב מנין הנפשות ורוב מנין הממון לכן הסכמת הקהל לא נתבטלה... והנה האיש המיוחד הזה היה אחד ממנהיגי המדינה והיה נראה לו פסק זה כדבר חדש לפי שהרבנים אשר היו לפנים לא ירדו לחלק בכך והציע דבריו בוועד לפני מנהיגי המדינה ורצה להסתייע מהם וישרו דברי בעיניהם והשיבו לו לאמר: כי זה דין אמת...

II.

נשאלתי מקהל שמנהגם מעולם לעשות כל הסכמת הקהל בקבלות הרב והחזן והשמש על פי הסכמת כל פורעי המס וכן ברירת ראשי וטובי הקהל לגבאים ושמשים ודינים על פי האנשים בזרים העולים מתוך הגורל מכל פורעי המס, ועתה רוצים מקצת נכבדי העיר לעשות מנהג חדש שכל עניני צרכי צבור לא יהיו מהיום והלאה על ידי כל פורעי המס קטן וגדול שם הוא כאשר היה עד עתה, אלא על ידי אותן שיש להן מעלה

אין טוירע לערנען. זיי ווילן איינפֿירן, אז דאָ, וואָס ווילן זיין באַפֿרידיקט פֿון קאָהאָל אוּן זיך באַצויגן פֿון באַפֿרידיקטע, זאָלן האָבן אַ שטייערן־צענז, אָדער אַמווייניקסטן סמיכֿעס אַף דאָוו. כאָטש זיי צאָלן ווייניק שטייערן, דאָ, וואָס זיינען ניט קיין לאָמדים אוּן צאָלן אויך ווייניק שטייער, קענען קיין באַפֿרידיקטע ניט זיין. זייער מאָטיוו איז פֿאָלגנדיקער: העיוּם זוּי שטאָט־אַנגעלעגנהייטן באַשטייען אַמערסטן פֿון געלט־איניאַנים, איז קיין יוישער ניט, אז דעם אָרעמאַנס דייע זאָל זיין גלייך מיטן עוווירם אוּן דעם אַמעאָרעצם מיטן לאַמדנס, אויב ער האָט ניט די מצֿיע פֿון רייכֿקייט. זיי מאַטיווירן אויך דערמיט, וואָס אין אַלע נחפּן אוּן כאָשעוע קעהילעס איז איינגעפֿירט אזא אָרדענונג. פֿאַר וואָס זשע זאָלן זיי זיין ערגער פֿון אַנדערע? די אָרעמע לייט, די מאַסע („המון עם") שרייען: פֿאַרוואָס זאָל אונדזער רעכט גענומענערט ווערן: זיי צאָלן דאָך אויך אַ געוויסן כייעק שטייערן, כאָטש די נעווירים צאָלן מער, נאָר דאָס ביסעלע, וואָס זיי צאָלן, איז פֿאַר זיי שוועדער, ווי פֿאַר די נעווירים די גרויסע געלטן. אויסער דעם, איז בא זיי שוין פֿון לאַנגע יאָרן איינגע־פֿירט (אז זיי האָבן אַלע וואַרעכט) אוּן אַ מינהג ברעכט אַפֿילע אַ דין. ווי זשע מעג מען ענדערן אַ מינהגע? — זאָל אונדז דער רעבע לערנען, ווער איז דאָ נערעכט.

פֿון ע נ ט פֿ ע ר : מיר געפֿעלט, אז מען טאָר ניט אַוועקשטויסן די אָרע־מע לייט, וואָס צאָלן ווייניק — — — דעם אָרעמאַנס ביסעלע איז אזוי ווי־כֿטיק, ווי די גרויסע סומע, וואָס דער רייכער ניט — — — אוּן די אָרעמע לייטס טאַינעס, אז דאָס ביסל, וואָס זיי גיבן איז זיי אזוי שווער, ווי דעם רייכֿן צאָלן אַסאַך, זיינען ריכֿ־טיקע... דערבייער איז אין די מערסטע קעהילעס פֿון אונדזער מעדינע איינגעפֿירט, אז באַם אָנעמען אַ ראָוו, כאָזן, שאַמעס, — רעכנט מען זיך נאָר מיט אַזאַ מערהייט, וואָס באַשטייט פֿון „רוב מנין ורוב בנין", ד. ה. אי מיט דער מערהייט, אי מיט די, וועלכע צאָלן דאָס מערסטע געלט, וויל ביידע מערהייטן זיינען גלייכווערדיק. זאָלן מיר זיך רעכענען מיט דער מערהייט פֿון מענטשן — וועלן זיין קענן דעם די רייכֿע, וויל זיי זיינען די מערהייט פֿון געלט; זאָלן מיר זיך רעכענען מיט „רוב" פֿון די רייכֿע, וואָס האָבן די מערהייט פֿון געלט, זיינען קענן דעם די אָרעמע לייט, וויל זיי זיינען די מערהייט פֿון מענטשן. דערפֿאַר דאַרף מען זיך רעכענען מיט ביידע — מיט דער מערהייט פֿון געלט אוּן מיט דער מערהייט פֿון מענטשן. דער מינהג איז אַ רעכֿט־קער — — — ,נאָר דאָס, וואָס די כאָשעווע לייט ווילן איננאַנצן ארויסשטופֿן די אָרעמע מערהייט בענוגייע צו דער „הסכמה", איז געווים ניט רעכט, וויל דאָס בי־סעלע, וואָס די אָרעמע לייט גיבן, איז פֿאַר יעדן פֿון זיי אזוי שווער, וויִ די גרויסע סומע, וואָס דער עווּיר גיט.

אוּן דאָס, וואָס מען וויל ארויסשטופֿן די אָרעמע לייט דערפֿאַר, וואָס זיי קאָנען ניט לערנען, איז אויך ניט רעכט — — — אפֿילע איידעם זאָל נעמט מען אָן פֿון אַמעראַצים, קעדיי ניט צו דערוועקן אוּן זיי אַ פֿיינטשאַפֿט אוּן זיי זאָלן זיך ניט אָפּשיידן פֿון קאָהאָל (בויען אַ „במה" פֿאַר זיך), וועלן זיי וועלן וועלן, אז מען דערווייטערט זיי. ביפֿראָט אוּן אונדזער פֿאַל: אויב מע וועט די אַמעראַצים אזוי פֿיל דערווייטערן, אז זיי זאָלן זיך ניט קאָנען באַטייליקן אוּן די באַשטימונגען פֿון קאָהאָל, וועט דאָס בא זיי ארויסרופֿן א פֿיינטשאַפֿט אוּן זיי וועלן בויען „א במה" פֿאַר זיך, וועלן זיך אָפּטייליִן פֿון קאָהאָל אוּן איבער דעם וועלן זיך פֿאַרנעסערן מאַלויקעסן צוווישן יידן...

אוּן דאָס, וואָס זיי (די נעווירים) ברענגען אַ ראַיע פֿון אנדערע גרויסע קע־הילעס, אוּן וועלכע ס׳איז אזוי איינגעפֿירט, — האָט קיין גרונט ניט. מען קאָן ניט ברענגען באַוויזן פֿון איין אָרט אַפֿן צוויישן: יעדער אָרט האָט זיך זיינע באַזונדערע קיין („נהרא נהרא ופשטיה"). מעגלעך, אז אין יענע קעהילעס איז דער מינהג אָנגענומען געוואָרן איינשטימיק פֿון אַלע שטייער־צאָלער, וועלכע זיינען איינגענאַנגען דערוף צוליב שאָלעם. אָבער קיין קעהילע האָט ניט קיין רעכט אינפֿירן לויט אירע מיינונג אַ נייעם מינהגע, וויל אויב אזוי, וועט קיינמאָל קיין סאָף ניט זיין: אַמאָל וועט שנותנים מם הרבה או שיש להם מעלה בתורה ורוצים לקבוע שעור כמה יהיה ערכן בנתינת מם עד שיהא אחד מן המנויים אל הסכמת הקהל ולבוא אל הגורל לברירת ההתמניות או שיהא לכל הפחות מוסמך לחבר אף שיהא מין הפחות שבמם ולאפוקי אותן לאינן בני תורה וגם נותנים מם מעט לא יהיו מן המנויים ונותנים מעם לדבריהם מחמת שרוב צרכי הקהל הם עסקי הוצאות ממון ואיך יתכן שדעת העני תהא שקולה כדעת העשיר, גם איך יתכן שדעתו של עם הארץ כדעת החבר אם אין לו מעלה בעושר. ועוד נותנים אמתלא לדבריהם: מחמת שכל הקהלות הגדולות והחשובות נוהגים כן ולמה יהיו המה פחותים מהם.

והעניים, המון עם, צועקים למה יהי נגרע זכותם אחרי שהם מפורעי המס ונותנים חלקם אף על פי שהעשירים נותנים יותר מכל מקום קשה עליהם המעט שנותנים יותר, מן הרב שנותנים העשירים ועוד שמנהג אבותיהם בידיהם מימי עולם ושנים קדמוניות ומנהג עוקר אפילו הלכה והיאך יהיו רשאין לישנות המנהג. יורנו רבנו הדין עם מי.

מתוך התשובה יראה דלאו שפיר דמי למיעבד כך לדחות העניים הנותנים מעט... דמועט של עני שקול כנגד מרובה של עשיר...

לכן טענת העניים טענה מעליותא היא, שקשה עליהם המעט שנותנים כמרובה שנותנים העשירים... ולכן הוקבע המנהג ברוב הקהילות ממדינה זו שלא מיקרי רוב בקבלות הרב והחזן ושמש אם לא שיהא בהסכמה אחת מרוב מנין ומרוב בנין והיינו רוב מנין הם רוב נפשות ורוב בנין הם רוב ממון מפני שהנך תרי רוב שקולים המה, ליזול בתר רוב הנפשות, הא עשירים הם כנגדם שהם רוב בממון, ליזול בתר רוב העשירים שהם רוב הממון, הא עניים הם כנגדם שהם רוב הנפשות. לכן צריך תרוויהו רוב הממון ורוב הנפשות ומנהג זה מנהג כשר הוא... אבל מה שרוצים הנכבדים לדחות העניים שהם רוב לגמרי מן ההסכמה, הא ודאי לאו שפיר דמי דהמעט שנותנים העניים שקול לכל אחד ואחד כרוב שנותן העשיר.

ומה שרוצין לדחות אותן מפני שהם אינן בני תורה נמי לאו שפיר דמי... ואפילו עדות מקבלין מעם הארץ מפני חשש איבה כשיראו שמרחיקין אותן יבנו במה לעצמן ומכל שכן בנידן דידן אם ירחיקו את עם הארץ כל כך שלא לצרף אותן כלל אל הסכמת הקהל ודאי שיהיה להם איבה ויבנו במה לעצמן ויהיו פורשין מן הצבור ומתוך כך ירבו מחלוקת בישראל... ומה שרוצין להביא ראיה משאר קהלות גדולות שנוהגין כן, הא לאו מלתא היא אין מביאין ראיה ממקום למקום: „נהרא ונהרא ופשטיה" ואילו באותן קהילות הוקבע המנהג כך על פי הסכמת כל פורעי המס שנתרצו בכך מפני דרכי השלום. אבל קהל שרוצין לחדש להם מנהג לפי דעתם לאו שפיר דמי דאם כן אין לדבר סוף: היום יאמרו כך

מען זאָגן אזוי, אַמאָל אַנדערש אוּן דערפֿון וועלן זיך פֿאַרשטאַרקן חס ושלום מאַכּ־לויקעסן צווישן יידן. דאָס ריכטיקסטע איז — זיך וועגדן אין אַוועלכע פֿאַלן צוּזאָג ראָטן, וועלכּער וועט אינישטעלן שאָלעם אוּן קאָהאָן, וועט אינפֿירן אַ גוטע אָרדענונג, מיט דער אי־נשטיצונג פֿוּן אַלעמען, אוּן אַלץ וועט זיין אין אָרדענונג.

III.

די אָנפֿירער פֿוּן פּראָסטיצער 2) יידישע קעהילע האָבן מיך אָנגעפֿרעגט: כאָלדאַטן, ג׳ענדיק אַף דער מילכאָמע, זיינען דורכגענאַנגען פּראָסטיץ אוּן האָבן באַדאַרפֿט זיך דאָרט אופֿהאַלטן אומגעפֿער אַ כּוידעש. זייער עלטסטער האָט געוואָלט צוישטעלן די וועלנער אויך אין יידישע הייזער. מיט דורכּגיענדיקע סאָלדאַטן אוּ דער שטייגער אוּן אַלע שטעט אַזוי: די ערשטע דריי טעג גיט מען זיי קוואַרטיר אוּן עסן אוּן נאָדעם שפּייזן זיי זיך פֿוּן זייער אייגן קוך אוּן די איינוואָינער דארפֿן זיי נאָר געבן נאַכטלעגער, וואַסער, זאַלץ אוּן נאָך אַוועלכע קלייניקייטן, איצט וויל קוּמאַט די נאַנצע שטאָט דורכקוּמען מיטן קאָמאַנדיר, ער זאָל גיט צוישטעלן סאָלדאַטן אוּן יידישע הייזער, וויייל יידן האָבן מורע פֿאַר נעגייוועס, אויך פֿאַר די כאָלדאַטן אוּן די אוינן וועט מען גיט קאָנען האַנדלען, ס׳איז זיי אויך שווער צוישטעלן עסן אוּן טרינקען, דאָס קאָן ברענגען צו טאַרפֿעס, וועט זיי פֿאַרברענגען אַ שטיקל צייט א. ד. גל. אויסער דעם, אויב די זעלנער וועלן איינשטיין בא יידן, וועט אָפּקאָסטן דער שטאָט העכער צווייַ מאָל מער, וועדיק ס׳וואָלט געקאָסט דאָס אויסגלייכן זיך מיטן עלטסטן. אייַנצלנע מענטשן, נעווירים „בעלי כיסים", זיינען גיט אינישטוּמיק דערמיט, סאידן מען וועט פֿאַרוויס באַשלוסן אופֿמאָנען אַלע קאָסטן נאָך דער צאָל באַלעבאַטים אוּן גיט נאָכּן פֿאַרמעגן. די אינערציקע קעהילע־לייט זאָגן: זאָל מען זיך פֿירער אויסגליכן אוּן נאָדעם וועט אַלץ דורכגעפֿירט ווערן נאָכּן דין, ווי זאָל מען איינמאָנען דאָס געלט, אז די נעווירים („בעלי כיסים") שטערן?

פּוּן ענגטפֿער: אַנד דענק, אז די קעהילע איז גערעכט אוּן מען קאָן צוזינגען די אינצידיקע נעווירים („בעלי כיסים") טאָן אזוי, ווי שטאָט וויל אוּן דעם דין־טוירע וועלן זיי האָבן נאָדעם. וואָרוּם אינדערעמעסן וועלן די קאָכטן אַף אויס־צוהאַלטן די סאָלדאַטן אין די הייזער זיין צווייַ מאָל אזוי פֿיל. אויך אוּ דאָס עמעס, אז מען דאַרף מורע האָבן פֿאַר נעגייוועס אוּן אז דער האַנדל וועט זיך פֿאַרקלענערן, דערביבער מוזן די אייַנצלנע פֿרייַער אויסמיידן דעם עוּנק פֿוּן נעמיינדע אוּן נאָדעם זיך לאָדן, ווי צו אינמאָנען די קאָסטן, — נאָכּן פֿאַרמעגן, נאָך דער צאָל פֿוּן באַלעבאַטים אָדער נאָך דער צאָל פֿוּן די הייזער. — — —

ס׳איז דאָך קלאָר, אז די קאָסטן פֿוּן האַלטן די זעלנער וועט זיין צווישי מאָל גרעסער פֿוּן דעם, וואָס דאַרף קאָסטן דאָס אויסגליכן זיך מיטן עלטסטן. אויך די מורע פֿאַר נעגייוועס אוּן פֿאַרקלענערונג פֿוּן האַנדל — — — יעדער נאָי איז פֿאַר־דעלטלעך אוּן אויפֿהויפֿט אַ כאָלדאַט, וואָס גיט אף דער מילכאָמע — — — אַ שטאָטיישער נאָי שרעקט זיך נאָך פֿאַר דער מאַכט, פֿאַרן ערינכט, נאָר אַ סאָלדאַט שרעקט זיך גיט פֿאַר קיינעם, אוּן קלאָגן זיך אף אים איז זייער שווער, וועל ס׳איז גיטאָ קיין קלאָרער באַווייז דערוּף, וויייל שטדענג וועדט באַשטראָפֿט דער, וועלכּער קלאָגט זיך אף כאָלדאַטן אוּן באַשולדיקט זיי אָן אַ גרונט אוּן דאָס איז נעגוג באַווּוסט. — — דערביבער קאָן דער קאָהאָל נוטן די אינצלנע נעווירים („בעלי כיסים"), מע זאָל דורכקוּמען מיטן קאָמאַנדיר, ער זאָל גיט צוישטעלן בא יידן קיין סאָלדאַטן.

דערנאָך זיינען נעקוּמען די אויבנדערמאָנטע שטאָטפֿירער צו מיר מיט אַ צווויי־טער פֿראַגע, נאָכּדעם, וויַ זיי זיינען דורכגעקוּמען מיטן קאָמאַנדיר, אים געבן אַ באַ־שטימטע סוּמע געלט, קעדיי ער זאָל גיט צוישטעלן די זעלנער אין יידישע הייזער.

2) פּראָסטיץ Prossnitz א שטאָט אוּן מעהרן.

III.

נשאלתי ממנהיגי הק״ק פרוסטיץ: חיל המלך עברו דרך שם בלכתם למלחמה ובאו לחנות שם כמו חדש ימים או פחות או יותר ורוצה המושל שלהם לחלק אכסניא גם לבתי היהודים ודרך הוא שבני העיר צריכין ליתן להם ג׳ ימים ראשונים מזון וצידה. ואחר כך ניזונים מקופה שלהם ואין בני העיר צריכין ליתן להם רק מקום ללון ומים ומלח וכיוצא בזה דברים קטנים והוב הקהל וכמעט כולם רוצים שיתפשרו עם המושל של־הם שלא יעשה אכסניא בבתי יהודים, כי חוששים מן גני־בות וממעוט משא ומתן שלא להתראות בפניהם וגם טפולם עמהם בהכנת אכילה ושתיה קשה מאד. וגם אחרי שחונים שם זמן מה חוששים מערבוב איסור והיתר וכיוצא בזה. מלבד זה אם יעשו אכסניא אצל יהודים תהיה ההוצאה מכלל הקהל כולו יותר מכפלים ממה שתהיה אם יתפשרו עם המושל ויתנו לו דבר קצוב. ויחידים בעלי כיסים מוחים שלא יתפשרו אם לא שיתחייב הקהל לגבות אותו הממון לפי הבעלי בתים ולאו לפי הממון. ואנשי הקהל אומרים יתפשרו ואחר כך יקוב הדין את ההר, היאך יהיו גובין ובעלי כיסים מעכבים.

מן התשובה: יראה שהדין עם הקהל ויכולין לכוף ליחידים הבעלי כיסים שיתפשרו עם המושל שלא יחלק האכסניא לבתי היהודים ושפיר דאמרי דאם יהיה להם דין אחר כך ידונו על זה. משום דזה היזק של רבים הוא שהרי האמת כן הוא שההוצאה תהיה בכפלים אם יהיו בבתי היהודים, גם זה אמת שיש להם לחוש לגניבות ומיעוט משא ומתן לכן צריכין היחידים תחלה לסלק היזק של רבים ואחר כך ידונו על זה היאך שיהיו גובין אם לפי הממון או לפי הבעלי בתים או לפי הבתים ממש...

דהרי זה אמת היא שההוצאה של קהל בכלל אם יעשו אכסניא אצלם תהיה בכפלים מה שתהיה אם יתפשרו עם המושל דרך כלל ועוד דחששות של גניבות ומיעוט משא ומתן הוי בריא כל כך... דסתם גוי אנס הוא ומכל שכן איש חיל ההולך למלחמה... ועוד... גוי הדר בקביעות והוא מעיר הזאת אימת השופט והשר עליו מה שאין כן איש חיל ההולך למלחמה דאין לו אימה כל כך וקשה לקבול עליו אם אין ראיה ברורה עליו דענוש יענש האיש ההוא הקובל על איש חיל בלא ראיה וזה ידוע הוא...

לכך יכולין הקהל לכוף ליאלו היחידים הבעלי כיסים שיתפשרו עם המושל שלא יעשה אכסניא אצל היהודים.

זיי פֿרעגן, ווי מאָנט מען איין דאָם געלט, צי נאָכן פֿאַרמעגן, אָדער נאָך דער צאָל באַלעבאַטים, אָדער נאָך דער צאָל הייזער.

פֿ ו נ ם ע נ ט פֿ ע ר : כּאָטש דער עמעס איז, אז קוואַרטיר־הויצאָעם מאָנט מען איין נאָך דער צאָל מענטשן, פֿונדעסטוועגן דאַרפֿן ניט אַלע צאָלן גלייך סאי דער אָרעמאַן, סאי דער געווירן; דערפֿאַר, וואָס אין דעם פֿאַל איז ניטאָ קיין לעבנגע־פֿאַר אוּן דערנידעד דאַרף מען איינמאָנען נאָכן פֿאַרמעגן — — — ניט אַלע גיבן גלייך, נאָר דער דייכער מערער אוּן דער אָרעמער ווינציקער. נאָכן סיידער, ווי מ׳מאָנט איין די קאָסטן, וועלט אויך צוטיילט די האַנאָסע, ד. ה. דאָם מיסט *). — — — זעלבסטפֿאַרשטענדלעך, אז אין דער פֿראַגע וועגן איינקוואַרטירן סאָלדאַטן אין יידישע הייזער, איז קיין לעבנגעפֿאַר ניטאָ אוּן אוא שטייער מאָנט מען איין נאָכן פֿאַרמעגן 3) — — — מען דאַרף ניט איבערקלערן, טאָמער וועלן די סאָלדאַטן באַנאַוועגן אוּן דאָם קאָן ברענגן צו לעבנגעפֿאַר. זיי קאָנען, נעווייגטעלך באַנאַוועגן די שטוב, ווען קיינער איז אין צימער ניטאָ א. ד. גל. אָבער זיך אוּנטערנדאָבן אוּן גיין האַרגענען, — דאָם וועלן זיי נעווים ניט טאָן, ווייל זיי האָבן מוירע פֿאַרן מאַלעם, דערייבער איז קיין לעבנגעפֿאַר ניטאָ אוּן מ׳דאַרף איינמאָנען נאָכן פֿאַרמעגן. — — —

אויסער דעם זיינען אַפֿילע נאָכן נאָיש דין בענויגייע צו וואָוינונגען פֿאַר סאָלדאַטן ניט גלייך דער אָרעמאַן אוּן געווירן. נעווייגטעלך וויסט ניט דער קאָמאַנדיר די שטאָט, דערייבער צוישטעלט ער סאָלדאַטן אין אַלע הייזער גלייך. נאָר מיר האָבן אַליין נעזען, אז אוּן איין שטאָט, וווּ מען איז ניט דורכנעקומען מיטן קאָמאַנדיר, וואָס האָט נעוואָלט שטעלן סאָלדאַטן אוּן די הייזער, — האָט דער קאָמאַנדיר נערוּפֿן צו זיך דעם עלטסטן פֿוּן קאָהאָל, ער זאָל אים אָנווייזן, וועד קאָן אויסהאַלטן בא זיך דריי אָדער פֿיר סאָלדאַטן אוּן וואָ ניט אַסאַך צימערן. דער קאָמאַנדיר האָט דייטלעך נעזאָגט: „אויב דער אָרעמאַן קאָן זיך אַליין ניט שפֿייזן, פֿוּן וואַנען זאָל ער נעמען נעלט אויסצוהאַלטן סאָלדאַטן? דערפֿוּן איז קלאָר, אז ווען דער קאָמאַנדיר זאָל קענען די שטאָט־אינוואָינער, וואָלט ער נעווים איינגעטיילט דעם רייכן מער אוּן דעם אָרעמאַן וויינקער, אוּן דאָם, וואָס ער טיילט אַליין אַלעמען גלייך, איז דערפֿאַר, וואָס ער קאָן ניט די שטאָט... דערייבער נאָכדעם ווי זיי האָבן זיך אויסגענלייכט, דאַרף מען איינמאָנען נאָכן פֿאַרמעגן — — — דאָם איז דער דין — — — נאָר איך וואָלט נערַאַטן, מען זאָל אַ טייל פֿוּן נעלט אויך איינמאָנען נאָך דער צאָל הויזער. — — — ס׳וואָלט נעווען זייער גלייך, אז די אָרעמע לייט מיט די נעווירים זאָלן זיך אויסגליכן אוּן נעפֿינען אַ מיטעלן וועג, וווּ שטעלן אַליין אַפֿן דין, איז אויך ניט גוט, בעסער איז צו מאַכן אַ פּשאָרע. — — — דערייבער וואָלט מען באַדאַרפֿט אַ קליינעם טייל איינמאָנען אויך נאָך דער צאָל פֿוּן הייזער. — — —

*) ווי ס׳ווייזט אויס, גייט דא די רייד וועגן מיסט פֿון די פערד, וואס פלעגט צוניץ קומען.
3) לויטן דין דארפן צאלן אלע גלייך, וועגן ס׳גייט די רייד וועגן א לעבנגעפֿאר („סכנת נפשות").

IV.

דער יידישער קוואַרטאַל, וואָס נעפֿינט זיך אויסער דער שטאָט, אוּן וואָס איז ארומנעגומען מיט אַ וואַנט, נעמט וואַסער פֿוּן די פערד. איצט האָט די קעהילע אַחר שנתפשרו עם המושל לתת לו דבר קצוב שלא יעשה אכסניא בבתי היהודים היאך יהיו גובים אותו ממון אם לפי ממון או לפי בעלי בתים או לפי בתים.

מן התשובה: אמנם אחר דקדוק אמיתי יתבאר אף כי האמת כן היא שהוצאת אכסניא גובין לפי בני אדם אבל מכל מקום אין הדבר כמו שעולה לכאורה על דעת לומר דגובין מכולן בשוה אם דל ואם עשיר דהא ודאי ליתא דכיון דליכא סכנת נפשות באכסניא אין גובין אלא לפי הממון... לא שיתנו כולן בשוה אלא העשיר לפי עושרו והעני לפי עניו וכמו שגובין ההוצאה על אכסניא כך מתחלקת ההכנסה מהם דהיינו הזבל...

בנידן דידן שנתנו ממון למושל שלא יעשה אכסניא לבתי היהודים ואין בזה אלא הצלת ממון ודאי דאין גובין אלא לפי הממון...

דחששא רחוקה היא למיחש שמא יבואו עליו במחתרת ומתוך כך יבא לידי סכנה. דהא דחוששין לגניבות מאנשי חיל אינו אלא שיהיו חוטפין מהנמצא בבית בלא ראות או כשיצאו בני בית לחוץ ישמט אחד מהם לחדר וכיוצא בזה, אבל לא שיהיו חותרים במחתרת דאימת מלכות עליהם ודאי דליכא סכנת נפשות כלל אין גובין אלא לפי הממון... ועוד דאפ׳ בדין גזי ברוך לן שאין משוין דל ועשיר בחילוק אכסניא, אלא שאין המושל של אנשי חיל יודע לחלק בין דל ועשיר כי אינו מכיר בבני העיר ומחלק אכסניא כאשר יוכל. כי עין בעין ראינו שפעם אחת לא היו יכולין להתפשר היהודים עם המושל ורצה לחלק אכסניא לבתי היהודים הושיב אצלו את ראש הקהל שיניד לו על פי הסכום מי הם אשר להם היכולת להחזיק שלשה או ארבעה בעלי מלחמה ומי הם אשר להם בתים וחדרים כדי שיהא מקום לבעלי מלחמה ללון. ובפה מלא אמר: אם אין לעני כדי ספוק עצמו היאך יספיק לבעלי מלחמה. הרי שאילו היה מושל מכיר בבני העיר ודאי היה מחלק גם הוא לעשיר לפי עושרו ולעני לפי עניו, אלא לפי שאינו מכיר בכך מחלק האכסניא לפי הנראה לו אם דל ואם עשיר הכל בשוה לכך אחר שנתפשרו ודאי דאין גובין אלא לפי ממון.

זהו מה שהוא נראה על פי הדין... ונכון הוא שאף על פי שעל פי הדין אין גובין אלא לפי ממון מכל מקום יגבה חלק מה גם לפי בתים... ונכון הוא שלא ידקדקו העניים וכן לא ידקדקו העשירים וימצאו לעצמם דרך ממוצע... לא נכון להעמיד הכל על דין תורה אלא טוב הדבר למצא פשר דבר... על כן יגבו נמי חלק־מה לפי הבתים...

IV.

שכונת היהודים שהיא מחוץ לעיר המוקפת חומה ומסתפקים מן המים שבתוך העיר ועתה מקרוב השתדלו מן השרדה יר״ה להמשיך אל שכונת היהודים מים מן הנן שלו שהוא סמוך לשכונת היהודים, רק שצריכין ליתן מס

געפויעלט באם פּאָרעץ, ער זאָל דערלויבן אריינצינען פֿון זין נאָרטן — ווילכער נע־פֿינט זיך נאָענט צום יידישן קוואַרטאַל — וואַסערלייטונג אין יידישן קוואַרטאַל. נאָר דערפֿאַר דאַרף מען צאָלן יערלעך אַ נעווּיסן שטייער. זאָל אונדז אונדזער רעבע אָנווייזן, וויַ אזוי מאָנט מען אין אלע הויצאָעם, וואָם מ׳האָט אויסגענעבן אַף דורכצינען דערן אין יידישן קוואַרטאַל אריין אוּן אויך דעם יערלעכן שטייער, — צי נאָכן פֿאַרמענן, אָדער נאָך דין צאָל היזער, אָדער נאָך דין פֿון באַלעבאַטים?

פֿונם ענטפֿער: אין דעם פֿאַל מאָנט מען אונגאַנצן אין נאָכן פֿאַר־מענן. — — — ס׳איז ניט גלייך צו סכירעם, ווילכע דער כּאַזן נעמט (וואָם מע צאָלט העלפֿט נאָך דער צאָל מענטשן), ווייל דאָם דאַוונען איז אנשטאָט קאָרבאָנעם, וועלכע ווערן נעברַאכט פֿונם „מחצית השקל", דערביבער איז פֿאַרשטענדלעך, אז מע דאַרף איינמאָנען לויט דער צאָל מענטשן. נאָר ווייל באם אָנעמען אַ כּאַזן זוכט מען אויך אַ גוטן זינגער, וואָם קאָסט טייערער, צאָלט מען דין אַנדערע העלפֿט סכירעם נאָכן פֿאַרמענן... אבער אין אלע אינבריקע שטאָט־הויצאָעם: אַף אַ שול,מיקוע, א. א. ו. ווייל דאָם אַליין זיינען באַדערפֿענישן אַף קאָהאָל אוּן קאָנען באַפֿרידיקט ווערן דורך געלט, מאָנט מען שטענדיק נאָכן פֿאַרמענן, אוּן ס׳איז ניט ריכטיק, אויב עמיצער וועט זאָגן, אז אריינפֿירן וואַסער אין יידישן קוואַרטאַל איז אַ לעבנפֿראַגע, אוּן דער רייכער נויטיקט זיך אין דעם ניט דער פֿון ארעמאַן, דערביבער מאָנט מען אין דין אלע קאָסטן נאָך דער צאָל נעפֿאַשעם, אוּן אז מע קאָן דאָ צוגלייכן דעם פֿאַל צום פֿאַרבאָט צו פֿאַרקויפֿן יידן ברויט אָדער צו קילענען, וווּ מ׳מאָנט אין דין הויצאָעם לויט דער צאָל מענטשן — — — — — — — אין דעם איז פֿאַראַן אַן אונטערשייד: דאָרטן האָט מען נויזער נעווען, מ׳זאָל אינגאַנצן קיין יידן ניט פֿאַרקויפֿן קיין ברויט, אָדער מ׳האָט דין שכּיטע אינגאַנצן נעמאַכט. אָן ברויט אוּן פֿלייש קען מען ניט זיין אוּן דער ארעמאַן נויטיקט זיך אין דעם נים וויַיניקער פֿונם רייכן. דערביבער איז פֿאַראַן אַ מיינונג אייגצומאָנען דאָרט לויט דער צאָל מענטשן. אָבער אין אונדזער פֿאַל האָבן זיי דאָך וואַסער נעהאַט, וויפֿל זיי באַדאַרפֿן צו טרינקען, אוּן נאָר צוליב באַקוועמ־לעכקייט ווילן זיי אריינפֿירן וואַסער אין יידישן קוואַרטאַל, ווייל ס׳א.ז זיי ניט אנגענעם צו גיין אין נאָכשן קוואַרטאַל נאָך וואַסער, אוּן אַמאָל איז ניט אָנגענעם אויך דאָם גיין צו דין נאָם באַאַמטן, אָדער אין דין נאָכשע כּאַאָעם; אויך טרעפֿט, אז זיי שלאָגן דין יידן. פֿאַרשטייט זיך, אז דין רייכע האָבן דערפֿון (וואַסערלייטונג) מער נוצן ווי דין ארעמע, ווייל אַן ארעמאַן פֿרט ניט אזוי שטארק (דין ביזויענעם אוּן דין באַליידיקונגען) — — — אוּן אין אועלכע פֿאַלן, וואָם זיינען ניט קיין מזה־זאָכן, מאָנט מען שטענ־דיק איין נאָכן פֿאַרמענן.

אויסער דעם, דענק איך, אז וואַסערלייטונג אין יידישן קוואַרטאַל איז גלייך צו אַ שטאָט־מויער אוּן איבערהויפּט נויטיקער פֿאַר די רייכע, ווי פֿאַר דין ארעמע, ווייל, ווען ס׳איז דאָ וואַסער באַם האָנט, איז מען מער נעוואָרנט פֿון סריפֿעם אוּן דין רייכע מיט זייערע הייזער, וואָם זיינען פֿול מיט אַלדאָם גוטס, האָבן מער מוירע פֿאַר אַ סריפֿע, ווי דין ארעמע לייט. דערביבער דאַרף מען אריינמאָנען נאָכן פֿאַרמענן. נאָר אויב אזוי רעכן איך, אז מע דאַרף אבי־סל אינמאָנען נאָך דער צאָל פֿון די הייזער, נאָר ווייל דין נעווּיריגשע הייזער זיינען מער ווערט פֿון דין ארעמע, דאַרף מען דרייי כּא־לאָקים מאָנען לויטן פֿאַרמענן אוּן איין כּיילעק נאָך דער צאָל פֿון דין הייזער.

V.

— — ווענן דין קרינערייען אוּן אמפֿערנישן, וואָם קומען פֿאָר אין הילד־סום 4) צווישן דין רייכע (בעלי כּיסים) אָנגעוועגע לייט, פֿון איין זייט, אוּן פֿיל ארעמע אוּן מיטעלע לייט פֿון דער צוויטער זייט, ווילכע האָבן זיך צוטיילט אין צוויי קבוע לשדרה יר״ה בכל שנה ושנה עבור זה. ירגו מורינו היאך יש לגבות הוצאה זו שעשו על תקוני המרזבות להמשיך המים אל שכונת היהודים וגם היאך גובין המס הקבוע שנתחייבו ליתן אי נובין לפי הממון או לפי הבתים, או לפי הבעלי בתים.

מן התשובה: בנידן דידן התיקון המים גובין הכל לפי הממון... ולא דמי לחזן (שגובין חציה לפי הנפשות) משום דבחזן שאני... דתפלות בנגד קרבנות... והן באין ממחצית השקל שהיו הכל שוין בזה. לכך הדעת מכרעת שיש לגבות לפי הנפשות אלא לפי שבוחרים החזן היודע לנגן ומרבים שכרו לכך גובין גם לפי הממון... אבל מידי אחרינא שכולן צריכין זה כמו זה גגון בית הכנסת מקוה כיון שהיא תקנת הקהל ונעשית על ידי ממון גובין לפי ממון. ואם לחשך אדם לומר דהפירת בארות המים מיקרי עיסקי נפשות כיון שחיי נפש הם ואפשר שאין העשיר צריך יותר מעני וגובין לפי הנפשות ויש לדמות זה ליש מי שכתב שאם צוו שלא למכור לחם ליהודים או אסרו השחיטה שגובין לפי הנפשות... הא ליתא דלא דמי להתם דהתם מיידי שגזרו שלא למכור לחם כלל ליהודים או אסרו השחיטה לגמרי ולא אפשר להו בלא לחם ובשר והעני צריך ללחם ובשר כמו העשיר לכך יש מי שכתב שגובין לפי נפשות. אבל בנדון דידן שכבר היו להם מים כדי סיפוקם אלא שרוצים לעשות תיקון המים שיהיה להם רוחה ביותר שלא יהיו צריכין לילך לשכונת הגוים עבור המים וגם לפעמים אין נח להם לילך בלילה, גם פעמים ביום חגם אין מניחין לילך אל העיר עבור המים או שעושין רשעות ודאי שתועלת לעשירים יש בזה יותר משל העני כי אין העני מדקדק כל כך... וכל הדברים שאינם הכרחיים הולכים אחר הממון...

בר מן דין נראה לי לומר דהמשכת המים אל שכונת היהודים דומה לחומת העיר שהיא תועלת הממון דחיישינן לישריפת הבתים חס ושלום ועל ידי הממון שמוציאין על המים שיהיו מצויים להם יהיו קרובים להציל והעשירים יש לחוש להם יותר שבתיהם מלאים כל טוב, מה שאין כן עניים... לכך יש לגבות לפי הממון אלא שלפי זה יש מקום לומר שיש לגבות קצת גם לפי הבתים, אבל מכל מקום בתים של העשירים שוים יותר משל עניים לכך נראה שיש לגבות שלישה חלקים לפי הממון וחלק רביעי לפי הבתים.

V.

בדבר אשר תבעו ונתעצמו בדין פה ק״ק הילדסום הלא המה האלופים הקצינים בעלי כיסים מצד אחד וצד שכנגדם צעקת העם רבים העניים והבינונים והאריכו מערכה מול מערכה באריכות ותוכן טענותיהם בקם עלינו אדם ולא מלך החדש שנתחדשו גזירותיו ההגמון

4) הילדעסהיים — אַ פּרוינסישע שטאָט.

פֿיינטלעכע לאַנערן. זייערע טאַינעס זײַנען פֿאָלגנדיקע: ס׳איז אף זיי אויפֿגעשטאַנען אַ נייער מענטש... מיט נייע גזירעס — דער פּאָרײַן (הגמון), וועלכער וויל פֿאַר־גרעסערן דיַ געווינטלעכע (שטייערן) אויך פֿאַר דיַ „קיומים“ 5), פֿאָדערט ער אוא סומע, וואָס מ׳האָט אין אַמאָליקע יאָרן קיינמאָל ניט געצאָלט. טאַינען דיַ רייכע (בעלי כיסים):

האַבאַם בא אינדז איז אַן אַלטער מינהג בענוגייע צו שטייערן אין „קיומים“ — איינצומאָנען אַ דרײַטל נאָך דער צאָל פֿון באַלעבאַטים אין צוויי דרײַטל — פֿונם פֿאַרמענגן, האָבן מיר דערמיט ניט מעדאַקדעק געווען, וויל ס׳איז געוואָנגען אין אַ קלייניקייט געלט — — — — אויך אַף סכּירעס־צאָלן דעם ראָזו אין דעם כּאַזן פֿלעגט מען אויך איינמאָנען אַף דעם אָנגעווײַזענעם אויפֿן, כּאָטש לויטן דין („שלחן ערוך“) דאַרף מען פֿון דער צאָל באַלעבאַטים מאָנען אַ העלפֿט, נאָר מיר זײַנען ניט אויסן געווען אין אזא קליינקײַט. אָבער איצט, ווען דיַ סומע ווערט אַ באַדײַטנדיקע, וגלײַן מיר זיך האַלטן באַם דין. אויך דערפֿאַר, וואָס דער פּאָרײַן (הגמון) האָט באַשוואָרן דיַ „פֿאַרנאָסים“ אים צונויפֿשטעלן אַ רײַכּטיקן צעטל פֿון אַלע מענטשן. אין אז זיי האָבן זיין פֿאָדערונג דערפֿילט אוין אים געגעבן דאָם צעטל, האָט דער פּאָרײַן (הגמון) געזאָגט: „וויבאַלד איר זייט אזוי פֿיל באַלעבאַטים מיט וויבער אוין קינדער, טאָ וויפֿל קומט אַף יעדן מענטשן“? אַלזאָ, וויל ער מ׳זאָל אים צאָלן לויט דער צאָל פֿון מענטשן. ס׳קאָן זיין, אז ער האָט געוואָרפֿן אַן אויג אף דעם פֿאַרמענן אויך, וויבאַלד ער האָט זיך אויך אויסגעדרײַקט: „צוליב אײַך איז דאָך פֿאַראַנען אויך רייכע“. נאָר דאָס איז געווען אַן ענטפֿער אַף אונדזערע רייד, אז מיר זײַנען אַלע אָרעמע לײַט אוין קאָנען ניט צאָלן שטייערן, וויַ פֿריער. אוין כּאָטש לויט זייע רייד האָבן מיר נעצאָלט אויך נאָכן פֿאַרמענן, אָבער דער גרעסטער טייל פֿון שטײַערן אוין „קיומים“ האָבן מיר נעצאָלט פֿון דער צאָל מענטשן, דיַ מאַסע אָרעמע אוין מיטעלע לײַט שרייען, יאָמערן אוין טאַינען: דעם נעזען, וואָס דיַ אַמאָליקע האָבן אַוועקגעשטעלט, טאָרט איר ניט אָפּשאַפֿן. אונדזערע הייליקע עלטערן פֿלעגן זיך נויהעג זיין אָפּקומפֿן באַם פּאָרײַן (דוכס) דיַ „קיומים“ אַף צען יאָר. אזוי האָבן אויך מיר בײַ אהער געטאָן אַסאַך מאָל, געלט דערוף פֿלעגט מען איינמאָנען: איין דרײַטל פֿון דער צאָל באַלעבאַטים אוין צוויי דרײַטל פֿונם פֿאַרמענן. אזוי האָט זיך בא אונדז געפֿירט פֿון אַמאָליקע יאָרן אוין אזוי פֿלעגן מיר טאָן. אייער מאַזל האָט גוירעם געווען, דער פּערזונלעכער שטייער אוין דיַ „קיומים“ זאָלן פֿאַרגרעסערט ווערן, וויל ער, דער פּאָרײַן האָט נעוואָרפֿן זיין אויג אף אייער געלט. אכּוין דעם, אײַ דאָך אין קאָאָליציע פֿינקעם פֿאַרשרײַבן פֿאָלגנדיקעם: „איין שליש ראש הבית לכל דבר כנהוג מקדם בלייבט“ 6). אַלזאָ, האָבן מיר זיך פֿאַרײַניקט אוין געגנומען אַף זיך אויספֿילן דיַדאָזיקע קלאָרע ווערטער, פֿון וועלכע מיר האָבן ניט אָפּגעקערעוועט ניט רעכטס אוין ניט לינקס, וויל ס׳איז אַן אַלטער מינהג אוין אזוי פֿלעגט מען זיך קעמיידער פֿירן.

דיַ רייכע („בעלי כיסים“) וויַדער טאַינען, אז צווישן דיַ בוירערים איז קיין איין ראָזו ניט געווען. אויסער דעם, צאָלן אין אַלע אַרומיקע שטעט אף קויפֿן „קיומים“ אוין כּיפֿראַט אף שטייערן אַלע גלײַך, סאי אָרעמע, סאי רייכע. שרייט דערוף דאָס פֿאָלק („העם“): „מיר האָבן דאָך געמאַכט דיַ טאַקאָנע, קעדיי זיך ניט נויהעג זיין וויַ דיַ אַרומיקע“. טאַינען דיַ רייכע („בעלי כיסים“): זאָלן מיר זיך שוין וועגן דעם לאָדן; אַ ניט, וועלן מיר קויפֿן „קיומים“ באַזונדערע אוין איר באַזונדער. שרייט דאָס פֿאָלק („העם“): פֿריער גלייכט זיך אויס מיטן פּאָרײַן (הגמון) אוין נאָכדעם וועלן מיר זיך לאָדן א. א. ו.

---

5) „קיומים“ — רעכט צו וואָגען אין אַ באַשטימטן אָרט אוין צו באַשעפֿטיקן זיך דאָרט מיט האַנדל, מעלאָכע א. ד. גל.

6) ד. ה. דער מנהג צו איינמאָנען אַ דרײַטל געלט פֿון דער צאָל באַלעבאַטים, בלייבט אויך אַף וויטער.

יר״ה ורוצה להוסיף על הליכות עולם אחד עשר ממש בכל שנה וגם בעד הקיומים רוצה סך מה שלא היה מימים קדמוניות וטענות בעלי הכיסים הגם שהיה לנו מנהג מקדם במם וקיומים נתנו ראש הבית שלייש ושני חלקים לפי ערך זהו שאנחנו לא דקדקנו עמהם מאחר שהיה דבר מועט... גם בשכירות האב״ד והחזן לא נתנו כי אם בהנ״ל ושורת הדין השולחן ערוך לפנים ליתן חצי ראש הבית לא רצינו לדקדק אכן עכשו שהוא סך מסויים אנחנו אחזקנו בדין. גם מאחר שההגמון יר״ה השבע השביע הפרנסים לרשום כל האנשים וליתן לידו רשום בכתב אמת קימו וקבלו דבריו ונתנו לו הרשימה ואמר ההגמון מאחר שכ״כ בעלי בתים אתם כמה טף ונשים אצליכם מה מגיע על נפש אחד וא״כ רוצה לפי הגלגלת. הגם שיוכל להיות שנתן ג״כ עינו בממון כאשר דבר ג״כ שיש בתוככם עשירים את זה היה לפי תשובתנו שאמרנו כלנו עניים ואין לאל ידנו ליתן מס כמקדם גם אפילו לפי דבריו אתננו ג״כ לפי הערך אבן עכ״פ הרוב מהמם וקניות הקיומים אתננו לפי מספר הגלגלת וצעקת העם רבים עניים ובינונים עונים בקול יללה ואומרים גבול שגבלו ראשונים אל תסיג וכבר נהגו אבותינו הקדושים אשר בארץ המה לקנות מהדוכס על עשר שנים קיומים כאשר גם אנחנו עשינו משנים שעברו כמה פעמים והיה המנהג ליתן ראש הבית שלייש ושני חלקים מהערך. וזה היה בימי עולם ובישנים קדמוניות את זה עשינו. מזל שלכם גורם להוסיף על מס הפרטי וכן קיומים כאשר נתן עיניו בממון וגם הלא המה הכתובים בתב בפינקס הקהל וז״ל אין שליש ראש הבית לכל דבר כנהוג מקדם בלייבט עכ״ל וא״כ התקשרנו יחד וקיימנו עלינו לקיים דברים המבוררים ולא סרנו ימין ושמאל מן התיקון ההוא שהוא מנהג ותיקין ואחריהם נהגו כן כמה פעמים.

ובעלי כיסים אומרים שלא היה בתוך הבוררים חבר עיר אב״ד יצ״ו ועוד בכל הממקומות אשר סביבותינו לקנות קיומים מכל שכן למסים שוה בשוה אם דל הוא ואם עשיר וצעקת העם על זאת עמדנו ותקנו תקנה לא לנהוג כסביבותינו. גם טענו הבעלי כיסים שיקוב הדין מיד דאל״כ אקננו קיומים לעצמינו ואתם תקנו ג״כ לעצמיכם וצעקת העם אומרים אתם הלכו להנמון להשוות עמו ואח״כ יקוב הדין והאריכן בטענותיהם.

ת ש ו ב ה... ונראה לפע״ד דמחויבים בעלי כיסים לפשר עם הגמון מתחלה ואח״כ לירד ולידון... גם בין האומות אין העשיר נותן כמו העני רק לפי ערכם... אחרי העיון יש לומר שהדין עם העניים... בעלי הכיסים עונים ואומרים שיש לחוש מאחר שהבינונים והעניים קרובים למלכות ודבריהם נשמעים ואם יתנו שני חלקים להערך אנו חוששים לתקלה שאין חוששין לשתדלנות ומכלל לאו אנו שמענו שיתנו אצבעות בין שניהם לטרוף טרף אדם ויאמרו תמות נפשי עם פלשתים מאחר שעליהם

ע נ ט פ ע ר. — — — איך דענק, אז דו רייכע דאַרפֿן זיך פֿריער אויסגלייכן מיטן פּאָריץ (הגמון) אויף ערשט דערנאָך זיך לאָדן — — — אויך צווישן אַנדערע פֿעלקער צאָלט ניט דער אויפֿשער גלײַך מיטן אָרעמאַן, נאָר לויטן פֿאַרמעגן — — —: באַטראַכטנדיק די זאַך, קאָן מען זאָגן, אז די אָרעמע זײַנען נערעכט — — — די רייכע („בעלי כיסים") טאָינען, אז אזוי וויַ די מיטעלע אויף אָרעמע זײַנען נאָענט צום „מלכות" אויף זייערע רייד וועלן אָנגענומען, איז אויב מ׳וועט צאָלן צווישן דרײַטל פֿון פֿאַרמעגן, קאָן דערפֿון ערוים אַן אומגלײַק, וויַיל זיי האָבן קיין מורא ניט פֿאַר שטאַדלאָגעס... 7). זיי וועלן זאָגן: „תמות נפשי עם פלשתים 8), וויַיל אַף זי פֿאַלט וויצניק אויף אַף די רייכע אַסאַך. האַגאַם מ׳קאָן אַקעגן דעם געפֿינען אַ מיטל: זיי פֿאַר־שילטן אויף מאַכרים זיין, זיי זאָלן ניט ארויסגעבן קיין סוידעס 9). אָבער דער, וואָס פֿאַהנעמט זיך מיט מעסירעס בא דער רעגירונג („אכיל קורצא דבי מלכא") האָט קיין מורא ניט פֿאַר אַזעלכע סטראַשונקעס. דאָס הייסט ניט וואַרפֿן אַ כּשאַד אַף קאָשערע לייט: מיר האָבן שוין אַסאַך געלימען אויף אַסאַך בלוט איז שוין פֿאַרגאַסן געוואָרן. — — —

איך דענק — — — מ׳זאָל אויסקלייבן דורך אַ קאַלפּע צוויי מאַן פֿון דיַ רייכע, צוויי מאַן עדלעכע אויף פֿרומע פֿון די מיטעלע אויף אָרעמע לייט — — — זיי זאָלן זיך פֿאַרפֿלײַטן ארויסזאָגן „לשם שמים", אָן פֿערזענלעכע אינטערעסן אויב זיי וועלן אָנווייזן, אז מע דאַרף אומענדערן די זאַך, האָבן זיי רעכט דאָס צו טאָן. — — —

אין קאָהאָלשן פּינקעס איז געשריבן, אז דער קאָהאָל קאָן ניט אַפֿילע דורך אַ פֿאַרזאַמלונג פֿון אַלע קאָשערע לייט, מאַכן נייע טאַקאָנעס אין מיטן יאָר. דאָס דאַרף געטאָן ווערן נאָר כּאַלעמייעד פֿיסעך, אויף די נייע פֿאַרפֿאַסטע טאַקאָנעס נייען אריין אין קראַפֿט ערשט אין צוויטן יאָר.

אין דאָס, וואָס דער .גאַנצער קאָהאָל פֿאָדערט, אז די יעסוימים, וואָס האָבן געלט אויף פֿאַרדינסטן, זאָלן אויך צאָלן אַף „קיומים" — דאַרפֿן מיר זיך אָנעמען פֿאַר די יעסוימים, וויַיל אין קאָהאָלשן פּינקעס שטייט ניט בעפֿיירעש, אז די יעסוי־מים דאַרפֿן צאָלן, אויך אזא מינהג איז אונדז ניט באַווויסט. אין אַזיין דעם, וועט קאָן עפּעס מאַכן מיט די יעסוימים? — אז זיי וועלן אויסוואַקסן אויף כּאַסענע האָבן, וועלן זיי דאַן צאָלן. — — —

אין מעדינעס פּוילן איז איינגעפֿירט מיט אַ כּיידעס, אַז די יעסוימים זאָלן צאָלן רעגירונגׂ־שטייער אויף אַף „קיומים". קיין אַנדערע שטייערן (ארנונים) אויך קאָפּ־ שטייער צאָלן זיי ניט, וויַיל זיי צאָלן ניט, ווי אַנדערע, פֿון פֿאַרמעגן.

אויך וועלן דעם, וואָס דער אָרטיקער כּאָזן אויף שאַמעס פֿאָדערן, מע זאָל זיי אייגשרייבן אין צעטל, וואָס דאַרף אָפּגענעבן ווערן דעם פּאָריץ (הגמון) אַלס גע־ וויינטלעכע שטאָט־איינוואָנער, נאָר זיי זאָלן זיך ניט באַטיילקיקן אין אָפּצאָלונגען אויף „קיומים", וויַיל דער קאָהאָל האָט זיי באַפֿרייט פֿון אלע שטייערן, טאַינען דער

---

7) מיר לאָזן דאָ ארויס אויסנוצן העברעישע ווערטער, וואָס קאָנען ניט איבערגע־ זעצט ווערן אַף ידוש: „ומכלל לאו אנו שמענו שיתנו אצבעות בין שניהם לטרוף טרף אדם", מיט דער לעצטער העברעישער מעלײַצע ווערן דאָ די מיטעלע און אָרעמע לייט פֿאַרגלייכט צו ווילדע כּאַיעס, וואָס וואַרפֿן זיך אַף מענטשן.

8) „תמות נפשי עם פלשתים". — זאָל איך שטאַרבן צוואַמען מיט די „פּלש־ תים". דערמיט ווערט אויסגעדריקט, אז די מיטעלע און אָרעמע לייט זיינען גרויס צו ברענגען אַפֿילע אַף זיך אַן אומגלײַק, נאָר קעדײַ צו נויטעק זיין זיך אין די נעזונדרים, וויַיל זיי אַלײַן (די מיטעלע און אָרעמע לייט) האָבן קיין סאַך ניט צו פֿאַרלירן.

9) סוידעס וועלן דער גרויס פֿון נעזונדרישן פֿאַרמעגן, פֿון וועלכן די מאַכט פֿלעגט נעמען שטייערן.

די נעזונדרים שטעלן דאָ פֿאַר די אָרעמע און מיטעלע לייט, אַלס „קרובים למלכות", וויַיל אין דעם האָט זייער אָנקלאָגע אַף די נעזונדרים, וועלכע האָבן ניט נעזואָלט צאָלן שטייערן לויט זייער פֿאַרמעגן, — געקענט האָבן אַן ערפֿאָלג.

מניע מעט מזעיר ולעשירים הרבה הגם שיש למצא תרופה על זה לארדו ולקללו ולנדות בשמתות שלא לגלות מיסתרין מ״מ מאן דעביד הא אכיל קורצא דבי מלכא ואינו חושש לימי הפקודה ואין זה חושד בכשרים אחרי אשר לקינו בנופינו ודמים בדמים נגעו.. נ״ל לפע״ד לפקח ע״ז... שיבוררו מתוך העשירים שני אנשים דהיינו שיניחו לתוך הקלפי העשירים ויקחו מהם שני אנשים וכן בינונים ועניים יראים ושלמים יניחו לתוך הקלפי ויקחו ג״כ שני אנשים.. ויקבלו עליהם שיאמר כל אחד דעתו לש״ש ולא לטובתם ולהנאתם אם יראו להם לשנות הרשות בידם... מבואר בפנקס הקהל דאין כח ביד הקהל אפילו בהתאספו הכשרים לעשות תקנות בתוך השנה אם לא בח״ה דפסח וגם התקנות שיעשוהו לא יחילו כ״א בשנה שאחריו.

והדבר אשר בקשו כל הקהל מאחר שיש מעות יתומים שהיתומים מרויחים שיתנו ג״כ לקיומים ואנן טענינן ליתמי מאחר שלא מבורר בתוך פינקס הקהל שיתנו היתומים ולא מצינו שנהגו כך ועוד מאן יימר שיש שום חוב על היתומים כי כאשר יגדלו היתומים ויתנשאו לנשיהם יתנו... ובמדינות פולין יש תקנה חד״א שמחויבים היתומים ליתן לברנא דמלכא ולקיומים אף שאינם נותנים לפי שאר מסים וארנונים ולא נלגלת כי אינם נותנים לפי ערכם כמו שהעריכו משאר בני אדם לפי עושרם.

ובדבר תביעות החזן והשמש דמתא שיכתבו בתוך הרשימה שימסרו להגמון שהוא אחד מתושבי הקהלה ולא יתן לסיוע׳ והקיומים מאחר שהקהל קימו וקבלו עליהם שיפטרו מכל המסים והקהל השיבו את זה קבלו שיפטרו מנתינה לכן יעשו שיכתבו שהמה משרתי הקודש ואם יבקש המושל גם מהם יתנו המה אבן אם ירשמו שתושבי קהלה הם אז מוכרחין ליתן עבורם—נ״ל שהדין עם הקהל.

שאלה ס״ה (ר׳ אהרן תאומים פֿון קראקא)

וועגן דעמזעלבן ענין.

...דרך פשוט הוא בעירנו שרבי אינו מכבד עשירים והדין עם עניים ובינונים... גם הקיומים מפורש שיהיו יותר תועלת לעשיר יותר מעני מה לו שהוא עני במקום הזה או במקום אחר, אבל עקירה לעשיר כי רב הוא והיזקו ח״ו מרובה. גם פשט מה שאומרים תקחו אתם לעצמיכם ואנחנו לעצמינו מבואר פשוט שאין רושאין ביד אחד להפריד מכש״כ ציבור.

קאָהאָל: עמעס, זיי האָבן זיי באַפרייט פֿון צאָלן, דערײַבער דאַרף מען זיי פֿאַרשרײַבן אין צעטל אַלס קלייקוידעש („משרתי הקודש") אוּן אויב דער פּאָרעץ (דוכס) וועט פֿון זיי אויך פֿאָדערן, דאַרפֿן זיי אויך צאָלן, אוּן אויב מ׳וועט זיי פֿאַרשרײַבן אַלס גע־ווײַנטלעכע אינוואָנער, וועט דער קאָהאָל מוזן צאָלן פֿאַר זיי — — — אײַך דענק, אז דער קאָהאָל אוּן נערעכט.

ר׳ אהרן תאומים פֿון קראָקע וועלן דעמזעלבן אינזיען. — — —

פֿאַר מיר אוּן קלאָר, אז קיין ראָו דאַרף נוט מעכאַבעד זיין די רײַכע („רבי אינו מכבד עשיר״ם") אוּן, אז די אָרעמע אוּן מיטלע וויַלען נערעכט — — — אויך אוּן די „קיומים" אוּן דער אויישער, בעפֿײַרעש מער פֿאַרינטערעסירט פֿונם אָרעמאַן, אוּם, דעם אָרעמאַן, אוּ דאָך אַלצייטנס, צו ער אוּן אָן אָרעמאַן דאָ, צו ערגעץ אַנדערש. אָבער פֿאַרן געווײַר אוּז דאָם אוּבערקלייבן זיך אוּן אַן אַנדער שטאָט, אַסאַך שוועדער, אוּן זיין שאָדן דערפֿון אוּז זייער גרויס. אויך אוּז קלאָר, אז דאָם, וואָם זיי טאַינען (די רייכע): „נעמט אוּר (די „קיומים") באַזונדער אוּן מיר באַזונדער" אוּז נוט רײַ־טיק, קיין יאָכיד טאָר מען נוט אָפּטיילן, בײַפֿאַט אַ צײַבור.

VI.

זאָל אונדז דערקלערן אונדזער רעבע: אוּן אַ קעהילע געפֿינען זיך געווײַרים, מיטלע אוּן אָרעמע; צוו.ש.ן זיי זיַינען אויך פֿאַראַן לאָמ.ם, כאָשעווע לייט. פֿ־רענט מען באַ מיר, וויַ דאַרף מען זיך נויהעג זיַין באַם אָנעמען אַ כאַזן, ראָ־ז אוּן אַנדערע שטאָטיש אָנגעלעננהייטן: צי רעכענען זיך נאָר מיט דער מערהייט קעפּ (מענטש) אוּן נוט נעמען אוּן אַכט ווער ד׳ מענטשן זיַינען, רייכע אָדער אָרעמע, אָדער זיך רע־כענען נאָר מיט דער מיינונג פֿון די רייכע („בעלי כיסים"), אַפֿיילע וועלן די מערהייט אוּז באַ די אָרעמע.

פֿ ו ן ע נ ט פֿ ע ר : האָגאַם די טוידע זאָגט אונדז: „אַחרי רבים להטות" — אוּן מען קען דערפֿון אוּן פֿלוג דרינגען, אז ס׳אוּז קיין אונטערשייד נוט צווישן אָרעמע אוּן רייכע; דען אַלע זיינען גלייך בענויגייע צו אָפּשטימען אוּן די מינדערהייט וועלט שטענדיק באָטל צו דער מערהייט, אוּן אזוי וויַזט אוים פֿון ראש״ם טשוווע, אז די איינצלנע דאַרפֿן פֿאָלגן דער מערהייט, אזוי אוּז אויך די אַלגעמיינע מיינונג, — דאָך דאַרף מען פֿאַרשטיין, אז די זאָך אוּז נוט אזוי פּאָשעט וויַ מען מיינט. די געמאָרע אַליין (יבמות I) זאָגט... אַז וועו די קרינגדיקע נרופּעם (כתות) זיינען נוט גלייך — קאָן טרעפֿן, אז איין מענטש האָט אזא וועדע וויַ 1000, נאָר וווּ אוּז דאָם געשריבן אוּן טוירע? די טוירע, וועו זי הייסט שטענדיק זיך רעכענען מיט דער מערהייט — מיינט נאָר די פֿאַלן, וווּ די קרינגדיקע זיַינען גלייך (אוּן כאָכמע אוּן רייבקייט) — — — נוין שטענדיק נאָך דער מערהייט מענטשן, וויַ דער האַמוין מיינט, נוט נעמענדיק אוּן אַכט פֿון וועמען די מערהייט באַשטייט, — כאַסוועשאָלעם! דאָם קאָן דאַן שאָדן ברענגען דעם דין. אוּן אַ שטאָט, וווּ ס׳אוּז פֿאַראַן, אַ שטיינער, 90 באַלע־באַטים אוּן 10 נעווײַרים, כאָשעווע לייט א. א. ו. אוּן די נייניציק וועלן נעמען אַ ראָ־אַוועלכן, וואָם פּאַסט פֿאַר זיי, וועט אויסקומען די צען זיך אונטערוואַרפֿן דעמדאָזיקן ראָו, ווער ער זאָל נוט זיין? אזוי מאָר מען זיך נוט פֿירן, — — — איך האָב שוין נעדאַרשנט פֿאַרן אויבעם וועלן דעם, אז אונדזער הייליקע מוירע רופֿט אָן די נע־ווײַרים „פּני"... 10). אויב די רייכע זיַינען פּאָנים — נעוויַס — זיַינען דאָך די אָרעמע „אחורים" — הינטנס, אוּן דער אָלער קאָן נוט אָנפֿירן מיטן פּאָנים; פֿאַרקערט, דער פּאָנים פֿירט שטענדיק אָן, וועלן דעם האָב אויך אויספֿירלעכע נעשריבן אוּן דאָ וועט זיין נעזוגט דאָם, וואָם אויך האָב נעזאָגט. — — — — דערײַבער זאָג אויך, אז די מיי־

10) „והרעב היה על פני הארץ", דער הונגער האָט נעהערשט אוּן נאַנצן לאַנד, זאָגט די נעמאָרע, אז „פני" מיינט מען די רייכע, ד. ה. די רייכע האָבן אויך נעהונגערט אוּן מיצרוּם.

VI.

ילמדנו רבנו קהל א׳ שיש בהם עשירים בינונים ועניים ובתוכם יודעי תורה וחשובים מה הדין נותן, איך יתנהגו הצבור לקחת ש״ץ ות״ח ושאר צרכי צבור בלי השקפה או בחינה אחרת מחכמה עניות ועשירות אם ראוי לילך אחר רוב בעלי כיסים אפילו אם יהיה שאר העם רבים מהם במנין ראשים?

מן התשובה: לכאורה נראה דסתם אמרה תורה אחר רבים להטות עד שנראה שאין לחלק בין עניים ועשירים שכולן שוין לגבי המנויים ומעוטו לגבי רובא בטיל וכן נראה מפשוטן של דברים בתשובת הראש: ועל פן ענין שהקהל מסכימין הולכין אחר הרוב והיחידים צריכין לקיים פל מה שיסכימו הרבים ע״כ זה מורגלא בפי פל העולם, וכו׳...

אבל רואה אני שמה שאמרה תורה אחר רבים להטות אין הפירוש כפי הנשמע לבני אדם שהם אמדו ביכמות... כשיש הבדל בין הכתות אפשר שאדם אחד יעלה לאלף, והיכן כתוב בתורה אלא כשיש לנו לומר שמה שאמרה תורה „אחר רבים" — אחרי רוב מנין ורוב בנין כשהם שוים... סוף דבר ליהלך אחר הרוב כמו שעולה בדעת ההמונים שאין לנטות ימין ושמאל ממה שיעלה בדעת הרוב — איזה רוב שיהיה — חס ושלום! שאם כן ילקה מדת הדין; יעמדו בעיר א׳ או קהל א׳ ק׳ בני אדם; מהם י׳ בני אדם נכבדי ארץ וחשובים ועשרים והתשעים אנשים דלת העם וירצו התשעים להקים עליהם רועה ראוי להם יהיו מוכרחים העשרה כפופים לאותו רועה יהי מי שיהיה! אין זה דרכי נעם. וכבר דרשתי ברבים כי תורתנו הקדושה קוראה לעשירים פני — והרעב היה על פני הארץ — אלו העשירים, נמצא שאם העשירים הם פנים שאר העם הם אחורים ואין האחורים ראויים להיות מנהיגים לפנים אלא הפנים המנהיגים והארכתי בזה ובכאן די מה שאמרתי... ע״כ אמרתי שבטל דעת המונים האומרים רוב, רוב! שחמשה או י׳ אנשים חשו־

נונג פֿון דִי באַפֿוילמעכטיקטע, וואָס שרייבן: מערהייט! מערהייט! האָט קיין וועדט נִט, וויל 5 אָדער 10 מענטשן האָבן אַזאַ וועדט ווִי 1000, אויב נאָר צווישן דִי 10 זיינען פֿאַראַן לאָמדים אוּן געווירִים; רייכטיק אִז אזוי ווִיכטיק ווִי טוידע — — — אַלאָ זעען מִיר, אז „דִי מערהייט" הייסט שטענדיק דִי בעסטע פֿון שטאָט — נע, ווירִים, („בעלי כישים"), אַפֿילע, וועו זיי זיינען אִין שטאָט אַ מינדערהייט צוזישן דעם אָרעמען פֿאָלק („דלת העם"). אוּן דערִיבער האָט דער מיימוני גענאָגט, אז מ׳דאַרף צוציען נִט אַלעמען, נאָר דִי, וואָס צאָלן שטייערן.

אַלאָ, אִז דאָס נאָכגיין „רוב" געווִיסע נִט קיין פֿעסטגעשטעלטע זאַך: נִט הוב מנין אִין דער איקער, נאָר רוב בנין. אויב זיי זיינען גלייך, דאַרף מען נאָכגיין דעם „רוב מנין", מען דאַרף שטענדיק נאָך דִי באַדינגונגען פֿון יעדן אָרט ווִסן זיך אויסצוטיישן מִט עמעס אוּן יישער. נִט אזוי אִז, אויב מ׳וועט שטענדיק גיין נאָך רוב מנין, רוב מנין הייסט נִט רוב המון.

VII.

דִי מאַסע אִז אזוי פֿאַרגעקומען, שאַבעס, כאלעמייעד פֿייסאַך ש״ל (1570) האָט א גרויסער אויפֿלעף פֿון לישאבאער קעהילע באַשלאָסן זיך צו באַפֿרייען פֿון אַ האסקאָמע, וואָס זיי האָבן אף זיך גענומען פֿיל יאָרן צוריק, לויט וועלכער זיי זיינען געווען פֿאַרפֿליכטעט אָפּצוהיטן אוּן אויספֿילן אַלץ, וואָס אף זיי פֿלענן גוויזער זיין די זיבן שטראַנדיקע אוּן שיינענדיקע ליכט, ד.ה. די דערהויבענע געווירים, יענער אוּן יענער... סאי באַם באַשטימען פֿאַרנייסים אַפֿן קאהאָל, סאי באַם אופֿנעמען „גזברים", שאַצערם אוּן אַנדערע אָנגעשטעלטע אוּן סאי באַם אָנפֿירן אוּן פֿאַרוואַלטן מִט די שולן אוּן אַלץ, וואָס אָנגעהערט צו שטאָטישער האַנהאָנג. מִט דער הַרבקייט פֿון כּיוֹרעם („נ׳ח״ש—נדוי חרם שמתא). האָט די קעהילע אָנגענומען אף זיך אָפּהיטן אוּן פֿאָלגן אַלץ, וואָס די אויבנדערמאָנטע זיבן וועלן גוויזער זיין אוּן מעשיך פֿון 10 יאָר. אוּן דער האַסקאָמע אִז נאָך נעווען צוגעשריבן: „מיר, דִי אונטערגעשמעטע, שוועדן אָפּהיטן אוּן מעקאָעיס זיין אַלץ, וואָס דאָ אִז געשריבן" א.א.ו. נאָר אייניקע לייט פֿון דער קעהילע האָבן נעזען, אז דורך דער האַסקאָמע זיינען זיי ווִי געשמידט אוּן קיסן, אוּן דערִיבער האָבן זיי באשלאָסן מאַטער זיין די האסקאָמע אוּן זיך באַפֿרייען. זייער שאָ־ליעך אִז אַרוף אף דער בימע, ווען דִי שול אִז נעווען פֿול מִט אויפֿלעם, אוּן האָט נע־זאָגט: „ראבויסאי! זייט ווִיסן, אז פֿון דער האסקאָמע, וואָס מיר האָבן פֿריער אָנגענומען צו פֿאָלגן אַלץ, וואָס דִי אויבנדערמאָנטע זיבן שטאָט־פֿירער הייסן אונדז—פֿון דערדאָ־קער האסקאָמע באשטימט מיר איצט אַלע זיך צו באַפֿרייען; זי אִז באָטל אוּן רעכט זיך, ווִי אַ צובראָכן שערבל" („כחרס הנשבר"). דער נאַנצער אויפֿלעם האָט צוגע־שוויגן, קיינער האָט קיין וואָרט ניט אויסגערעט.

וועו אייניצלע פֿון דער קעהילע האָבן געזען, אז דִי האסקאָמע אִז שוין באָטל נעווואָרן, האָבן זיי זיך פֿאַראַמלט דעמועלבן שאַבעס מינלע־צייט אוּן אויסגעקליבן נייע פֿאַרנייסים, שטאָט־פֿירער אוּן אָנגעשטעלטע אָנצופֿירן מִט דער קעהילע־אינאָנים, ווי כ׳פֿירט זיך אִין אַלן יידישע קעהילעס. דערנאָך אִז זייער שאָלעיך נעקומען צום אויפֿלעם אִין אויסגערופֿן אוּן מעפֿאַרסעם געווען די נעמען פֿון די נייע פֿאַרנייסים, שטאָט־פֿירער, עלטסטע אַפֿן קאהאָל, קעדיי אַלע זאָלן עם ווִיסן, קיינער האָט ניט פֿראָטעסטירט (נע־וועדט) קענן דעם.

אף מאָרגן אינדערפֿרי זיינען זיך צוזויפֿגעקומען זעקס פֿון די פֿריערדיקע שטאָט־פֿירער — דער זיבעטער אִז שוין אייניקע טעג אין שטאָט ניט געווען — מיט עטלעלע נעצייטלע מענטשן פֿון שטאָט אוּן האָבן זיך שטאַרק געבייוערט. זיי האבן נעטאַינעט, אז קאהאָל, אויסקלייבנדיק נייע פֿאַרנייסים אין שטאָט־פֿירער אָן זייער ווִילן, האָט אוי־ווער געווען אף דער האסקאָמע, אַפֿן געזעץ אין אף דער נאַנצער טוירע. דערִיבער האָבן די נעהויבענע געווירים נעשיקט נאָך מיר. איך בין נעקומען אוּן נעזען דעם נוסעך פֿון דער האסקאָמע, דאָ האָב איך נעזאָגט: „איך בין דאָך נעקומען, דִי פֿאַרשריבענע האַסקא־

בים עולים לאלף הן מצד החכמה והן מצד העושר, כי העושר קרוב למעלת החכמה... הרי למדנו מכל מה שא־מרנו שמה שאמרו רוב הוא רוב טובי העיר, בעלי כישים, הם מה שנקראו רוב, אפילו הם מעוט בערך דלת העם מ״מ הם הנקראין רוב ולכן לא אמר המיימוני להושיב כל אנשי העם אלא פורעי המס, נמצא ודאי דליל אחר הרוב לאו מלתא פסיקתא היב מנין, אלא אדרבה רוב בנין עיקר וכשיהיו שוים או יהיו אחר רוב מנין, מכל זה משמע דאין ליל אחר הרוב לעולם אלא מקומות מקו־מות יש. והעיקר ליל אחר רוב מנין כשיהיו רוב בנין דאז ודאי לא יבחרו אלא האמת והושר, מה שאין כן ברוב ההמון... רוב מנין— לאו רוב המון מאמר.

VIII

מעשה שהיה כך היה: ביום ש״ק חול המועד של פסח ה׳ אלפים ש״ל קמו רבים מאנשי סגולה יחידי ק״ק לישבואה יע״א (יהי עמה אלהים) ונמנו וגמרו ביניהם להתיר הסכמה אחד שקבלו עליהם זה כמה שנים להיות זקוקים ומחויבים לשמור ולעשות כל מה שיגזרו עליהם שבעה נרות המאירים והמזהירים, הלוא הם הגבירים והנ־שאים פלוני ופלוני יצ״ו (ישמרהו צורו וגואלו) הן במנוי פרנסים מהקהל הנזכר או גזברים או מעריכים או אנשי מעמד או ישיבת בי״הכנסת וכל שאר ענינים הנלוים להנהגת הק״ק יצ״ו. קבלו עליהם חומרת נ״ח״ש (נדוי, חרם, שמתא). לישמור ולקיים כל מה שיגזרו עליהם השבעה הנזכרים לזמן עשר שנים. וגם כתוב בהסכמה ההיא ונשבענו כולנו חתומי מטה לשמור ולעשות בכל הכתוב וכו׳. ולראות יחידי הק״ק הנזכר שהיו אסירים בזיקים מכח הסכמה זאת נמנו וגמרו להתירה וקם שלוחם ועלה לתיבה בתוך קהל ועדה בהיות הקהל מלא על כל גדותיו ואמר: דעו רבותי שהסכמה אשר הסכמנו להיות נזקקין למאמר השבעה הנזברין הרי אנו מסכימין עתה להתירה והרי היא בטלה וחשובה כחרש הנשבר וכל אנשי הק״ק לא ענו עוד ואין פוצה פה ומצפצף.

וכראות יחידי הק״ק הנזכר שהותרה ההסכמה נתקבצו ביום שבת קדש הנזכר בשעת המנחה ובירדו ביניהם ומנו פרנסים ומנהגים ואנשי מעמד להנהיג ולהדריך הק״ק יצ״ו כדרך ומנהג כל הק״ק אשר בגולה ועמד שלוחם בתוך הקהל יצ״ו והכריזם ופרסמם כדי שידעו כל הקהל מי הם הפרנסים המנהיגים הממונים על הקהל ולא מיחה שום אדם על זה. ויהי ממחרת בהיות הבקר נתקבצו ששה מהגבירים הנשאים הנבררים להיות שא׳ מהשבעה לא היה בעיר זה כמה ימים, לכן נתקבצו הששה וקצת מאנשי יחידי סגולה מהק״ק יצ״ו ונתרעמו ואמרו שהאנשים אשר ברדו פרנסים בקהל בלי רצון השבעה הנזכרים עברו תורות חלפו חק הפרו ברית עולם מכח ההסכמה הנזכרת, לכן הגבירים הנשאים שלחו אלי לפניהם ונתרעמו לפני וראיתי ההסכמה הנזכרה. אז

מע לייט פֿאַר אונדז, נאָר ס׳איז קעדאי איצט צו שוין רופֿן זיי (ד.ה. די קענגער) אוּן הערן זייערע טאַינעס״. די געווירזים האָבן דאַן געשיקט רופֿן צוויי—דריי מענטשן פֿון קאהאל. איך האב זיי פֿאַרגעלייענט דעם גוסעך פֿון דער האסקאָמע מיט אוּר הארב־קייט. זיי האָבן מיר געענטפֿערט: „די האסקאָמע איז געווים אַן עמעסע, נאָר דער ציל פֿון דער האָסקאָמע איז געווען, אז אין שטאָט זאָל אַלץ זיין אין אָרדענונג אוּן אַפֿן אָרט בעשאָלעם; אזוי וויזט אוים פֿון דער האסקאָמע גופֿא, וועלכע שטרייכט אונטער שטענ־דיק, אז שאָלעם ברענגט לעבן א. א. ו.

אוּן איצט האָבן מיר געזען מיט אונדזערע אויגן, אז די האסקאָמע איז געוואָרן א „קשת רמיה״: ניט שאָלעם, נאָר מילכאָמע אוּן קריגעריין ברענגט די האסקאָמע״. מיט שטייערן, צינשן אוּן פֿאַרשיידענע צאָלונגען באַרויבט מען זיי; זיי האָבן ניט קיין מענלעכקייט צו ווירקן אַף די געווירים, מע זאָל זיך צוהערן צו זייערע רייד; די זיבן געווירים האָבן זיי פֿאַרשקלאַפֿט ווי קנעכט; זיי פֿלעגן גויזעד זיין אַף דער שטאָט, אוּן זייערע רייד האָבן געזאָלט אויסגעפֿירט ווערן, קיינע טאַינעס אוּן כּעשוינעס קענען די געווירים האָבן ניט געהאלפֿן. זיי — די זיבן שטאָט־פֿירער — זיינען גרויסע געווירים, דעריבער האָבן זיי אף די אָרעמע אוּן זייערע אינטערעסן קיין האשנאָכע ניט געגעבן. אזוי אין אויסגעקומען, אז די אָרעמע לייט זיינען געווען עלנט סאי אין זייער סימכע אוּן סאי אין זייער צאַר; מע פֿלענט אַפֿילע ניט מעלאַווע זיין (באַגלייטן צום בייסוילעם) די אָרעמע־לייט. אויך האָבן זיי דערציילט, אז איינמאָל אין געווען אין דער קעהילע א מעס, האָט מען געמוזט דינגען א מאַסע־טרעגער אים אוועקצוטראָגן אַפֿן בייסוילעם, אין אַלעמיין אין קיינע פֿון די טאַקאָנעס, וועלכע זיינען איינגעפֿירט אין אַלע ידישע קעהילעס, ניט געווען גילטיק בא זיי אין שטאָט. ס׳איז דאָך ניטא — האָבן זיי געטאַ־נעט — קיין איין קעהילע אף דער וועלט, אין וועלכע די פֿאַרנייסים זאָלן ניט אָנפֿירן מיט שטאָט־אינטערעסן, אויסהערן די טאַינעס פֿון אַלע יעדידים, אויסגלייכן אוּן אַכטונג געבן אַף אַלץ. נאָר אין אינדזער קאהאל איז קיין פֿאַרנעס ניט געווען, קיינער האָט קיינ־מאָל ניט אויסגעהערט אונדזערע טאַינעס אוּן מיר זיינען שטענדיק געווען „כצאן בלי רועה״ ווי שאף אָן א פֿאַסטער״. אוּן נאָך אַסאַך טאַינעס זיינען געווען, וואָס איז אומענלעך אויסצושרייבן, וואָס יעדערער פֿון זיי האָט געטאַינעט. דעריבער — האָבן וויטער נערעט די מענטשן פֿון קאהאל — האָבן מיר אַלע באַשלאָסן מעוואַטל צו מאַכן די האסקאָמע אוּן זיך פֿירן ווי אַלע ידישע הייליקע קעהילעס: אופֿנעמען פֿאַרני־סים, מאַנהיגים, שטאָט־אָנגעשטעלטע, וואָס זאָלן אָנפֿירן מיטן לעבן פֿון דער קעהילע א באַשטימטע צייט; ענדיקט זיך זייער צייט, באַשטימט די שטאָט אַנדערע פֿאַרנייסים, מאַנהיגים אוּן עלטסטע פֿון די רייכע, פֿון די מיטעלע אוּן פֿון די ארמע לייט, ווי דער שטיינער איז אין אַנדערע קעהילעס — קעדיי די נאַנצע שטאָט זאָל זיין פֿאַרואָרנט אין אַלע אירע אינאָנים אוּן מ׳זאָל טאָן כּאַסאָדים מיט לעבעדיקע אוּן טויטע. זיי ווילן מער ניט זיי קיין קנעכט, האָבן א מויל אוּן ניט קענען רייד אַקעגן די זיבן געווירים. יידן זיינען קנעכט צו גאָט אוּן ניט קנעכט צו קנעכט 11) אוּן אייניקע פֿון די געלאַסמטע אונטער דער האסקאָמע טאַינען, אז זייער שווּע איז געווען א נעצווינגענע, מע האָט זיי געוויט שוועכן אַקעגן זייער ווילן. אזוי האָבן זיך דאָרט לאַנג געצויגן טאַינעס אוּן קריגעריין. איך האָב זיך מיט אַלע מיינע קויכע באַמיט צו מאַכן א פֿשאָרע צווישן די צדאָדים, קעדיי ס׳זאָל כּאָלילע ניט ארוים וועלכע ניט איז אומגערעכטיקייט. איך האָב געזאָגט: „די האסקאָמע אין שטאַרק ווי אייזן, זי איז פֿאַרפֿעסטיקט מיט כיידעם אוּן שווּע. הייַנט ווי אזוי האָבן זיי זיך דערלויבט באַשטימען נייע פֿאַרנייסים אוּן שטאָט־פֿירער נאָך זיירע אייגענעם ווילן אוּן זיך ניט רעכענען מיט דער האסקאָמע? זי האָבן דאָס ניט געקענט טאָן״. אוּן קיינער האָט ניט אויסגערעט קיין ווארט קענן דעם. ניט קע־נעדיק זיי אויסגלייכן אוּן איבערמאַכן דאָס, וואָס זיי האָבן שוין אָפּגעטאָן (פֿאַרקרימט), בין איך אוועקגענאַנגען צו זיך א היים... דערנאָך אף מאָרגן, אין זיבעטן טאָג פֿון פּיי־

11) דאָס איז א באַווסטער טאַלמודישער אַפֿאָריזם.

אמרתי: הנה באתי ומגלת ספר כתוב עליהם אבל צריך לידע מה בפיהם ומה יענו מלאכי גוי. אז שלחו וקראו לשנים או שלשה מיוחדים מן הקהל וקראתי לפניהם את כל תקף ההסכמה הנזכרת. ענו ואמרו שהאמת כן היה שנעשית ההסכמה ההיא, אבל כונת ההסכמה היתה לתקן ולהדריך הנהגת הק״ק יצ״ו לפי שכל העם הזה יבוא על מקומו בשלום וכמו שנראה מתוך לישון ההסכמה שכתוב בה שהשלום ממנו תוצאות חיים... ואחינו ענו לנו לשלום וכו׳. ועתה ראינו בעינינו שההסכמה נהפכה לקשת רמיה, כי ממנה תצא מלחמה גדולה וחלוק לבבות וזה להיות שהיו עשוקים ורצוצים במסים וארנוניות ופרעוניות ואין לאל ידם שישמעו קולם, להיות שהשבעה גבירים היו משעבדים אותם כעבדים נמכרים, היו אומרים שאחרי דבריהם לא ישנו בלי טענה ובלי חשבון, וגם להיות שהם גבירים וגדולים לא היו משגיחים בפרטים באופן שהעניים לא היו מושנחים בקהל לא בגילם ולא באבלם ולא היו מלוים אותם עד שאָמרו שפעם אחת היה בקהל נפטר אחד והוצרכו לשכור נושא סבל להוליכו לבית הקברות. ודרך כלל שום תקנה הנהוגה בקהילות הקדש לא היה בקהל עד שאף על פי שאין בעולם שלא ימנו בו פרנסים להנהיג יחידי הקהל ולהשגיח בצרכם בתביעותיהם וטע־נותיהם ומשאם ומתנם, בקהל הזה אין פרנס שינהיגנו וישגיח עלינו ויעזרנו בטענותינו ותביעותינו באפן שקהל היו כצאן אשר אין להם רועים וכאלו רבות שעצמו מלספר שהיה כל אחד ואחד מקהל טוען ומתרעם לכן גמרנו והסכמנו לבטל ההסכמה הנזכרת ולהתנהג ככל הקהילות הקדושות אשר בגולה להעמיד פרנסים וממונים ואנשי מעמד שינהיגו וידריכו את הקהל מזמן לזמן כדרך כל הקהילות והפרנסים והמעמד אשר שרתו נשלם וזמנם ממנים פרנסים ומעמד אחר, מהם עשירים מהם בינונים ומהם עניים כדרך כל הקהילות יצ״ו, באופן שיהיה כל העם מקצה מושנחים בכל ענייניהם ולקיים עליהם מצות גמלות חסד עם החיים ועם המתים ואין דעתם סובל להיות נחשבים כעבדים שפה להם ולא ידברו בפני השבעה הנזכ־רים כי עבדי הם ולא עבדים לעבדים... וגם קצת מחחתו־מים טוענים שהיו אנוסים בשבועתם ונשבעו באונס גמור שלא ברצונם באופן שרבו שם הטענות ודברי הריבות ועם היות שהשתדלתי שם בכל מאמצי כחי לתקן ולפשר הענין כדי שלא יצא מזה איזו תקלה באמרי שההסכמה הנזכרת היא חוקה כראי מוצק בנזרת נח״ש ובשבועת התורה איך מלאם לבם להכריז פרנסים ומעמד מדעתם נגד תקנת וגזורת ההסכמה הנזכרת, כי אין לאל ידם לעשות כן כי חם ושלום הם נכשלים בחומרא. ענו ואמרו שכבר התירוה בתוך קהל ועדה בפומבי הגדול בלי שום מעכב ופוצה פה ומצפצף באופן שלא עלה בידי לתקן את אשר עותו ומשם יצאתי והלכתי לביתי...

אחר כך ביום שני שביעי של חג הפסח באו אלי לביתי קצת מיחידי הק״ק הנזכר ושאלו אלי על ענין

סעך, זיינען געקומען צו מיר אהיים עטלעכע געצייַלטע מענטשן פֿון שטאָט אוּן האָבן מיך געפֿרעגט וויייטער וועגן דער האסקאָמע: צו האָט זי א וועלט נאָכדעם ווי די שטאָט האָט זי מעוואַטל געווען אוּן מאַמער געוון די שוווּע. איך האָב זיי געזאָגט: „מאַכט זיך ניט נרינג; די האסקאָמע אִיז געגוג הארב אוּן פֿאַרבונדן מיט כיירעם אוּן שווּע. מאַטיר מאַכן קען זי נאָר די מערהייט פֿון שטאָט. אויסערדעם דאַרף מען די שווּע באַזונדער מאַטירן זיין. אוּן דאָס אַלץ דאַכט זיך מיר פֿאַר אומעגלעך, ווייל לישאבאָע אִיז אַ גרויסע יידישע קעהילע, אין קאַמוּס אוּן אין אייַנעם אוּן ס׳איז אומעגלעך, אז די מערהייט פֿון קאהאל זאָל מאַסקס זיין דערוּף. זיי האָבן מיר געזאָגט פֿאַרשטאַנדיק: זיי זיינען פֿעטש איבערצייגט אז די מערהייט פֿון קאהאל אִיז אייַנשטימיק מיט זיי. האבנדיק אף וייער זייט די מערהייט, האבן זיי מעוואַטל געווען די האסקאָמע. נאָר אידער מאַנל אין צייט — וויייל זונטיק אִיז עווען יאָנטעוו — האָבן זיי נית באַווּזן צוזוניפֿצוזמען כּסימעס; נאָר נאָך יאָנטעוו וועלן אַלע זיך כּאַסמענען, אוּן דאַן וועט מען זען, אז מיט זיי אִיז די מערהייט פֿון דער קעהילע. מיטוואָך נאָך יאָנטעוו זיינען וויייטער געקומען (צו מיר) עטלעכע מענטשן אוּן האָבן געבראַכט א פּאַפּיר מיט זייער פֿיל כּסימעס, וועלכע זיינען אייניטיק מיך מעוואַטל צו מאַכן די האסקאָמע. זיי האָבן געזאָגט, אז זיי — די געכּאַסמעטע — זיינען די מערהייט פֿון דער קעהילע. זיי האבן זיך געפֿרווט וועגדן צו די שטאָט־לאָמ־דים אוּן פֿרעגן זיי, אויב זיי זיינען ריין פֿון דער שווּע אוּן כּיירעם, וויל זיי זיינען די מערהייט פֿון דער קעהילע, אוּן דעריבער האָבן זיי מעוואַטל געווען די האסקאָמע. די לאָמדים — אוּן אויך איך צווישן זיי — האָבן דעם פּסאַק פֿאַרצוגן, וויייל זיי האָבן געטראַכט, אז מיט דער צייט וועלן זיך בייַדע צדאָדים אויסגלייכן דעריבער האָט מען געהייסן זיי וואַרטן ביז דאָנערשטיק אוּן דאַן וועט מען זען וּוּ בעסער אִיז. האנאַם זיי האָבן זיך שטאַרק געבייזערט אוּן געשריען, פֿאַוואָס מיר פֿאַרבאָרנן פֿון זיי דעם עמעס, אוּן זיי האָבן געפֿאָדערט פֿון אונדז, מיר זאָלן זיי זאָגן דעם דין אוּן דאַן וועלן זיי זיך באַרוּיקן — דאָך האָבן מיר זייערע רייד אין אַכט נית גענומען, וויייל מיר האָבן געשטרעבט צו שאָלעם מאַכן אין נעמיינט, אז די צדאָדים וועלן זיך פֿאַרט אויסגלייכן. דאָנערשטיק זיינען זיי ווידער געקומען צו אונדז, ארויסגעשטעלט דו אויבנדערמאָנטע פֿאָדערונג אוּן מיט פֿאַרבייַטערונג געשריען: „פֿאַרוואָס פֿאַרבאַהאַלט איר פֿון אונדז דעם עמעס"? — פֿאַרוואָס האָט איר נית קיין רַאַמאָנעם אַפֿן גרויסן קאהאל, וועלכע דאָרשטן צו הערן נאָטם וואָרט? דאָך האָבן די לאָמדים זיי דעם דין נית געזאָגט, אוּן ס׳איז געקומען דערצו, אז א טייל פֿון די מענטשן האָבן קריע גערִיסן אוּן געשריען, אז די לאָמדים שוינען די געווירים, פֿאַרבאַהאַלטן די טוירע פֿון אויכעם, אוּן נאָך אזוינע שטדעניע אוּן ביטערע וועדטער. ביז ס׳איז געווארן נאַכט אוּן יעדער איז געגאַנגען צו זיך אַ היים.

פֿרייטיק אינדערפֿרי, באם דאָוונען, זיינען דיזעלבע מענטשן געקומען וויייטער צו די שאַלאָמער עהאוּבענע געווירים, צווישן וועלכע אוך וואָלן, צו באַגריסן זיי אוּן געבעטן זיי, אז מען זאָל פֿויעלן בא מיר, איך זאָל זיך אריסזאָגן, צו האָבן זיי אויוועך געווען אַפֿן כּיירעם אוּן שווּע, צי נית. דאַן האָבן זיך צונויפֿגעזאַמלט אַלע שאַלאָמער שטאָט־לייט: פֿאַרנייגם, מאַנהוּנים אוּן אַלע עהאוּבענע לייט פֿון דער קעהילע אוּן באַהאַנדלענדיק די פֿראַגע, האָבן זיי באַשלאָסן, אז מען טאָר נית אויסבאַהאַלטן דעם עמעס אוּן דעם דין אַפֿילע פֿון א יאָנגיד אוּן ביפֿראַט פֿון א גאנץ קאָהאָל, וועלכער וויל וויסן טוּטע. דעריבער האָבן זיי באַפֿוילן אף מיר, איך זאָל ארויסזאָגן מיין מיינונג אוּן איך בין געווען געצווונגען זיי אָפֿצוגן, אויך דענק איך אַליין, אז ס׳איז א מיצווע צו זאָגן זיי, אז די האסקאָמע האָבן זיי געמענט מעוואַטל מאַכן, וויבאַלד זיי טאָינען, אז זיי קענען בעשום אויפֿן נית זיין פֿאַרקנעכטעט צו די זיבן שטאָט־פֿירער צוליב די אויבנגעבראַכטע טעמעס;אויך זאָגן זיי, אז די האסקאָמע וועלן זיי נית מעקאָיעם זיין אַפֿילע וועלן מען וועט זיי פּאַסקענען, אז זייער באַשלוּס האָט קיין וועדט נית. אויב אזוי, איז אויאַדע אַ מיצווע מיטצוהעלפֿן זיי זיך צו באַפֿרייַען פֿון דער האסקאָמע, ביפֿראַט אין אונדזער פֿאַל, וועלן זיי האָבן שוין אַליין מעוואַטל געווען די האסקאָמע.

ההסכמה אם היו עוברים או לא להיות שכבר התירוה אמרתי להם אל תהי קלה בעיניכם שההסכמה הנזכרת היא חמורה מאד בקנס ובשבועה ואין שום צד להתירה כי אם בהסכמת רוב הקהל ובהיתר השבועה מה שנראה לי שזה ענין בלתי אפשרי להיות שק״ק לישבואה יע״א הוא קהל גדול לאלהים בכמות ואיכות ואי אפשר שיסכימו רוב הקהל על כך אז ענו ואמרו ודאי שרוב הקהל הסכימו על כך ולהיות שהרוב הסכימו עשינו מה שעשינו ולאפס הפנאי שהיום הראשון היה ערב יו״ט לא חתמנו אנשי הקהל לגלות סברתה, אבל אחר יום טוב נחתום כל האנשים המסכימים על זה שהם רובא דרובא מן הקהל. ויהי ביום הרביעי אחר יום טוב באו קצת יחידי הקהל הנזכר ומגילה עפה ביניהם וחתומה בה כמה וכמה אנשים מהק״ק יצ״ו שגלו סברתם והסכימו לבטל ההסכמה הנזכר באופן שהם אומרים שהם רובי הקהל ועל כן השתדלו לקבל קצת חכמים שלומים מרביצי תורא בק״ק יצ״ו לישאל מהם אם הם פטורים ממכשל החומרא כיון שהיו הרוב ובטלוה. והחכמים השלמים דחו את השעה בדברים ואני עמהם לראות אולי בהמשך הזמן יתפשרו עם שאר אנשי הק״ק הנזכר הרוצים בקיום ההסכמה לכן אמרו להם שימתינו ליום החמישי ונדעה בינינו מה טוב. ועם היות שהיו צועקים ומתרעמים לומר למה תהא האמת נעדרת נגלו לנו האמת הן לאסור הן להיתר ויתישב דעתנו ונופנו עם כל זה לא שתנו לבנו לזאת לסיבת אהבת השלום אולי יתפשרו שתי הכיתות. אחר כך ביום החמשי חזרו אנשי הק״ק הנזכר ודרשו ממני הדרשה הנזכרת והיו צועקים מר על הענין לומר: למה תהא האמת נעדרת ולא תחוסו על קהל גדול כזה כי נבוכים המה, רעבים וגם צמאים ללחם ולמים לשמוע דבר השם ועם כל זה לא אבו שמוע החכמים השלמים עד שהיתה סבה שקצת מהאנשים הנזכרים קרעו בגדיהם וצעקו בקול מר לומר שהיה משוא פנים בדבר, כיון שהיו כובשין את התורה צור תעודה והיו מטיחין דברים קשים ומרים עד שחשכה וילך כל אחד לביתו.

ויהי ביום השישי בבקר בשעת התפילה נתקבצו כל היחידים הנזכרים ובאו לגבירים הנשאים אנשי סגולה ק״ק שלום יצ״ו אשר אני יושב בתוכם לשרתם ולברך בשמם. וחילו פניהם למען ה׳ שיעשו עמי לגלות דעתי בענין היתר ההסכמה הנזכרת אם היו פטורים או נכשלים בה. או בעת ההיא נתקבצו פרנסי ומנהיגי ק״ק שלום להממונה ואנשי המעמד ורבים מחשובי יחידי סגולה מהק״ק הנזכר ונשאו ונתנו בדבר ונמנו וגמרו שאין ראוי שההא האמת נעדרת ולהיות מסתיר ומעלים דין תורה מאיזה יחיד כ״ש מקהל גדול יצ״ו. שמבקשים תורה מפי וגזרו עלי שאגלה סברתי ואני הוכרחתי להיות נזקק למאמרם ועוד שנראה בעיני דאיכא מצוה להורות להם היתרם והטעם משום שהם צועקים ואומרים שאין דעתם סובל בשום צד וענין בעולם להיות נזקקין ומשועבדים למאמר ולגזירת השבעה הנזכרים מסבות הטענות הנזכר לעיל ולכן אומ־

דערִיבער האָב איך מיין מיינונג אַרויסגעזאָגט, אז אויב דִי מערהייט פֿון קאָהאָל זיינען איינישטִימיק מעוואַטל צו מאַכן דִי האַסקאָמע — האָבן זיי רעכט צו טאָן זייער ווילן, נאָר דִי שוואַך מוזן זיי מאַטיר זיין דורך א לאַמדן אָדער דורך דרִיי פֿראָסטע מענטשן.... מיינע מאָטיוון זיינען: די רִיד פֿון רא"ש וואָס שרִייבט אין זיינע „תשובות" (כלל ו:) „אִיר זאָלט ווִיסן, אז בענוניִיע צו קאהאלישע אינְיאָנִים זאָגט דִי טוירע „אחר רבים להטות"; אין יעדן אינְיען, וואָס קאָהאָל אִין מאַסקִים, רעכט מען זיך מיט דער מערהייט, אוּן דִי יעכִידִים מוזן שטענדִיק זיך פִֿירן וִוִי דִי מערהייט באַשטִימט; אויב דִי יעכִידִים וועלן זיך נִיט אונטערוואַרפֿן דעם ווִילן פֿון דער מערהייט, וועט אין קִיין זאַך קיינמאָל קיין העסקעם נִיט זיין, וויִיל שטענדִיק וועלן דִי יעכִידִים קענען פֿראָטעסטִירן; דערִיבער האט דִי טוירע באַשטִימט אַ קלאַל: „אחר רבים להטות". אוּן וועַן דִי מערהייט האָט אפֿילע ארוּפגעלייגט אַ כִּידעם, מעג דִיזעלבע מערהייט דעם כִּידעם מעוואַטל זיין.

פֿון וועמען דאַרף באַשטיין דִי מערהייט? וועגן דעם האָט נעשרִיבן דער רא"ם (ר' אליהו מזרחי, 1526 — 1535) אִין זיינע „תשובות" נ"נ. „מען דעכט זיך שטענדִיק מִיט דער מערהייט, ווִי אונדזערע הייליקע טוירע האָט באַשטִימט: „אחר רבים להטות". דער, וואָס קרִיגט זיך מִיט דער מערהייט, הייסט א זִינדִיקער. אוּן ס'איז קיין אונטערשייד נִיט פֿון וועמען די מערהייט באשטייט: הייכע, אָרעמע, לאָמדים, פֿראָסטע יידן — אַלע האָבן גלייכע רעכט — וויִיל נאַנִיט קאָהאָל הִיסן בעסדין אין זִייערע אינערלעכע אינְיאָנִים".

וויִיטער שרִייבט ער: „וועַן אַפֿילע אלע לאָמדים מיט אלע געווִירִים פֿון דער קע־הילע —ד.ה. דִי „טובים" פֿון שטאָט—וועלן זיין אין דער מינדערהייט, רעכט מען זיך נאָר מִיט דער מערהייט". וויִיטער שרִייבט ער: „דאָס אליין, וואָס דִי מינדערהייט האָט זיך אָפּגעטיילט פֿון קאהאל איז נִיט גלַיִך, זִי האָבן באַדאַרפֿט נאָכגיין דער מערהייט, ווִי דִי טוירע זאָגט שטענדִיק „אחר רבים להטות", אפֿילע וועַן דִי מינדערהייט באַשטִיט פֿון געווִירִים אוּן לאָמדים. — — —

דערִיבער, אין אונדזער פֿאַל, וועַן אפֿילע דִי, וועלכע וויִלן נִיט מעוואַטל זיין דִי האסקאָמע, זיינען נעווִירִים אוּן לאָמדים, אויב זִי זיינען אַ מינדערהייט, מענן דִי מערהייט זִי מעוואַטל זיין אוּן זיך רעכטן מִיט דער מיינונג פֿון דער מינדערהייט. נאָר דאָרט, ווו דער כִּידעם טראָגט אַ געלט־צַאַקטער, רעכט מען זיך מִיט דער מערהייט נעלט... אין אונדזער פֿאַל, באַם באַשטִימען פֿאַרנייסים איז קיין נעלט־אינְיען נִיטָא, דערִיבער דאַרף מען זיך רעכטן מִיט דער מערהייט, וועַן אפֿילע אין דער מינדערהייט זיינען דִי נעווִירִים ווִי איך האָב שוין געשרִיבן...

רִים: אף אם יהיה הדין שלא תועיל ההתרה אי אפשר לנו לקיים ההסכמה הנזכרת וכיון שכן ודאי דאיכה מצוה בהיתר הסכמה זו אפילו לכתחילה, כל שכן בנידן דידן לגלות שההיתר שהתירו כבר היה כדין וכשורה.

ולכן על פי הדברים האלה גליתי דעתי ואמרתי שאם רוב הקהל מסכימים לבטל ולהתיר ההסכמה הנזכרת יש לאל ידם להתירה ולבטלה ובלבד שיתירו את השבועה על ידי מומחה או ג' הדיוטות... וטעמא דמלתא כתב הראש בתשובותיו כלל ו': „דע כי על כל עסק רבים אמרה תורה אחר רבים להטות ועל כל ענין שהקהל מסכימין הולכין אחר הרוב והיחידים צריכין לקיים כל מה שיסכימו עליהם הרוב דאם לא כן לעולם לא יסכימו הקהל על שום ענין אם יהיה כח ביחידים לבטל הסכמתם, לכן אמרה תורה בכל דבר הסכם של רבים אחר רבים להטות ואפילו על חרם שהחרימו רוב הקהל יכולין אחר כך הרוב לבטלו ולהתירו"...

ולענין רוב זה איך נחשב כתב הרא"ם בתשובו־תיו נג „והולכין אחר הרוב לפי גזירת תורתנו הקדושה אחר רבים להטות והחולק עם הרבים נקרא חוטא ואין חילוק בזה אם אין הרוב עניים או עשירים, חכמים או הדיוטות מאחר שכל הקהל הם נקראים בית דין לעניני שבינוהם"... וכתב עוד דאפילו עם תימצי לאמר שיהיו כל חכמי הקהל וכל עשירי הקהל בכלל אותו חלק המועט ושיהיו נקראין בפי הכל טובי הקהל עדין אין הדבר תלוי אלא ביד רוב הקהל ולא בידם. ועוד כתב שם: „גם הפירוד שנפרדו מהם מעוט הקהל שלא כדין עשו שהמה היה להם להמשך אחר רוב דעות הקהל כפי מה שנזדה תורה אחר רבים ואפילו אם היו המועטים יותר עשירים ויותר חכמים"... הרי בנידן דידן אף אם יהיו המוחים לבטל ההסכמה עשירים וחכמים ידועים אם הם המיעוט יכול הרוב לבטלה דדוקא בשהחרם הוא על עסקי ממון אזלינן בתר רוב ממון... ובנידן דידן במינוי פרנסים אין כאן עסקי ממון ולכן אזלינן בתר רוב דעות אף אם יהיו המועטים עשירים וכמו שכתבתי...

פון ארכיוו פון מינסקער קאהאל.

די דאקומענטן, וועלכע ווערן דערבי׳ געדרוקט, שטעלן מיט זיך פאר א טייל פון די „אינאנים פון מינסקער קאהאל", וועלכע גענעמען זיך אין וויסרוסלענדישן מעלוכע־ארכיוו אין מינסק.

באשטימענדיק דרוקן די דאקומענטן, האבן מיר געהאט אין זינען קוידעמקאל צו באקאנען מיט די מאטעריאלן, וועלכע גיבן א נעווינסן בילד ווענן דער פארבינדונג פון מינסקער קאהאל מיט די ידישע אינסטיטוציעס, וועלכע האבן פארטיידיקט די אינטערעסן פון די קעהילעס אין די „הויכע פענצטער" אין פעטערבורג. פון דער אנדערער זייט — מיט דער אינערלעכער שטיינער", אף ווייל זיי שפיגלען זיך אף „פאפירן" און „אינאנים".

צו דער ערשטער קאטעגאריע געהערן די דאקומענטן 3, 2, 1 №№, וועלכע זיינען פארבונדן מיט דער טעטיקייט פון די „דעפוטאטן פון ידישן פאלק", אין דער צייט פון אלעקסאנדער דעם ערשטן. די אויסערלעכע נע־שיכטע פון דער ארבעט פון די „דעפוטאטן" איז שוין באלויכטן געוואָרן אין פארשיידענע היסטאריש ארבעטן 1). זייער טעטיקייט און אינער־לעכע פארבינדונג מיט די קעהילעס אף די ערשטער איז קימאט אינאנצן נוט באריהרט געוואָרן, נעמנדיק אין אכט, וואס דער נאנצער מאטעריאל, וועלכער איז פארבונדן מיט דער פראגע, איז פארהרטענט געוואָרן אין יאר 1862, בא דער סריפע אין ארכיוו פון אינערן־מיניסטעריום 2). דערדאזיקער מאמענט קאן, אלזא, אופנעשטעלט ווערן נאר אף סמאך פון די דאקומענטן, וועלכע נעפינען זיך אין ארטיקע ארכיוון.

אינהאלט פון די דאקומענטן: 1 № — איניען פון האלטן ארעס־דעם; 2 № — ווענן אומארדענונגען, וועלכע זיינען באמערקט געוואָרן אין פירונג פון קאהאל אין כעוורע קאדישע; 3 № — ווענן ארפענעמען פון די ידישע קעהילעס צווייענדיקע שטייערן.

צו דער צווייטער קאטעגאריע געהערן די דאקומענטן 5, 4, №№, 7, 6, וועלכע באצייכן זיך צו די רעקרוטן־נאבאר אין צייט פון ניקא־לאי I. ווענן דעם האבן מיר א מאטעריאל מער א בעלעטריסטישן, איידער א דאקומענטאלן; דער לעצטער דארף ערשט ווערן צוגענפענקליבן, אין דער הינזיכט שטעלט מיט זיך פאר א באזונדער אינטערעס־דאקו־מענט 4 №, וועלכער באצייכנט זיך צום ערשטן רעקרוטן־נאבאר אין יאר 1827 — באשלוס פון מינסקער קאהאל ווענן דעם נאבאר צוזאמען

1) ש. פען — דעפוטאטן פון ידישן פאלק — וואסכאד, 1905 III — 1; י. העסען — אין בוך „ידן אין רוסלאנד — אף רוסיש" און אין ארטיקל „דעפוטאטן פון ידישן פאלק אין צייט פון אלעקסאנדר I — „יעוורעסקאיא סטארינא", 1909, באנד II; טשלוויזו ווערט ווענן דעם דערמאנט אין די מאנאנראפישע ארבעטן איבער דער נעשיכטע פון ווילנע פון ש. י. פין — „קריה נאמנה" און ה. נ. שטוינשנוידער — „עיר ווילנא"; צו דער לעצטער זיינען אויך ביוינלייגט געוואָרן אויסנוקע דאקומענטן, וועלכע זיינען אויבערגעוצט געוואָרן אף רוסיש דורכן זון פון מעכאבער, ה. מאנוד, אין זאמלבוך „פערגושטויע", IV באנד, 1913, א. א.

2) ווענן דעם — דער אנגעוויזענער ארטיקל פון י. העסען אין „יעוו. סטאר." — ז. 206.

מיט דער רעשימע פון די ערשטע רעקרוטן, וועלכע זיינען אנגעצייכנט נעוואָרן, מיט נעגוייע אנווייזונגען וועגן זייער סאציאלער לאגע, באצוגנ צום קאהאל א.ד.נ. די אויבערוקע דאקומענטן באצייכן זיך אויך צום וועלכן פערייאד און זיינען אויך כאראקטעריסטיש: 5 № — איניען, וויי דער נוט־באצוצער דוערזוצקי פון אידומענער פאוועט האט אנגעשלאגן צוויי „כאפערס", וועלכע זיינען נעקומען צו אים אין נוט כאפן יידן צום נא־באר; 6 № — בילעט פון א כאפער נאכמאן קלאפער, וועגן וועלכן עס דערמאנט זיך אין דאקומענט 5 №; 7 № — איניען וועגן וועגדונג פון איצקע קאנטארוויטש אין מינסקער קאהאל צוגענמען זיין זון, א „בייז סוירער אומוירע", כאר א רעקרוט; דערבי׳ איז אויך צוגעלייגט נעוואָרן די שווור פון די קעהילע־כארשטייער.

צו דער דריטער קאטענאריע געהערן די דאקומענטן 9, 8 №№, 12, 11, 10, וועלכע דרוקן זיך אין כראנאלאגישן סיידער און זיינען נוט פארבונדן אויינער מיט דעם צווייטן. דאקומענט 8 № — וועגדונג פון מינסקער קאהאל צום פאליציימייסטער פון 22 יאנואר 1825, ערלויב־דרוקן אף ידיש אן אויבערוצונג פון „באשטימונג וועגן גילדיעס, האנדל און אנדערע שטאנדן" צוליב אלגעמיינעם נוצן; דאקומענט 9 № אין 10 № — וועגן „פארבאגענע" וויגקלעך פון לעבנשטיינער (אויגן „וועגן פארשיטן לעבן פון דער ידיגע מאלקע־פייע מארדכאווע" פון יאר 1838 און וועגדונג פון קאהאל צום פאליציימייסטער מיקויעך בא־שטראפן צווויי יונגע לייט פאר זנום); דאקומענט 11 № וועגן קאמף מיט אנטלאפענע און דעזערטירן, בייגעלייגט א ידישע מוידאע (1839); דאקומענט 12 № — וועגן פובליקירן אין די שולן מיקויעך אונטערנע־וואָרפענע פאסקווילן, וועלכע מע האט נעפונען אין פאדערציימער באם גו־בערנאטער און וועלכע עם זיינען פרויסנעזאנט געוואָרן נוט קיין „פאסיקע" מיינונגען וועגן די באפעלן פון דער מאכט; ביינעלייגט די ידישע מוידאע וועגן דעם (1839). די אובנדערמאנטע מוידאָעס קענען אויך פארשטעלן א נעוויסן אינטערעס פאר שרפאכפארשער, אף ווייל זיי שפיגלען אף די ידישע שפראך פון יענער צייט אין אונדזער קאנט, וועלכע איז, אגאווידנ, א נאנץ „צעקאליטשטעט".

מיר האלטן זיך, פארשטייט זיך, אף פון וואסערע נוט איז אוים־פירן בעניגייע צו די מאטעריאלן, אף ווייל זיי שטעלן מיט זיך פאר נוט מער ווי א נאנץ קליינעם טייל פון א נרעסערער ארבעט אויבערן ארכיוו פון מינסקער קאהאל, וועלכע איז אונטערגענומען נעוואָרן לויטן אופטראג פון יידאפטייל באם אינווויסקולט. מיר ווילן ארויסזאנן אונדזער ווונ ש, אז דער קליינער אנהויב זאל אנשטויסן אונדזערע קולטורער־בעטער אף די ערטער פארנינטערעסירן זיך מיט דעם ארטיקן היסטאָרישן מאטעריאל, וועלכער איז נאך אין אונדזער קאנט קימאט נוט נערירט נעוואָרן פון ארט, און אן וועלכן עס איז נוט מענלעך די מארקסיסטישע פארשונג אויבער ידישער נעשיכטע פון אונדזער קאנט.

ה. אלעקסאנדראָוו.

פון רעדאקציע: — די מאטעריאלן, וועלכע מיר דרוקן דא (פון מינסקער קאהאל) זיינען אוגדז צוגעשטעלט נעוואָרן דורך ה. אלעקסאנדראָוו און א. פאליוויוס.

צוליב טעכנישע סיבעם איז אין די רוסישע דאקומענטן די טראנס־קריפציע נעענדערט.

№ 1.

№ 70.

М. Д. Д. и Н. П.

Депутация Еврейскаго Народа.

24-го декабря 1819

№ 157.

По предмету содержания евреями аренд.

Минскому Губернскому Кагалу

По поводу последовавших к нам от некоторых кагалов донесений, что сделанное Его Сиятельством Господином Министром Духовных Дел и Народного Просвещения 30 минувшего октября Начальником губернии отношение в рассуждении аренд в 34 § Положения 1804 года упоминаемых может иметь следствием местныя распоряжения, клонящееся к лишению евреев промыслов, Правительством позволенных, мы представлением нашим от 24 истекшего ноября, просили Его Сиятельство о подтверждении кому следует, чтобы ни под каким видом не было воспрещаемо евреям свободное содержание по селам и деревням шинков, кабаков, постоялых дворов, разных фабрик, заводов, и дойных коров.

Ныне Господин Министр, предложением от 23 сего декабря за № 3283, прописывая, что начальники Губерний имея в виду, что в отношении 30 минувшаго октября Его Сиятельство требует от них только сведения и мнения, и что они сами собой не могут приступить ни к каким новым общим мерам в разсуждении Еврейских дел, недолжны позволять себе распоряжении о которых мы из'являли опасение,—в особенности когда таковые распоряжения клонились бы к запрещению промыслов, позволенных самим Правительством, уведомить изволил нас, что для точнейшаго об'яснения его отношения об арендах для предупреждения недоразумений. Его Сиятельство писал ко всем Начальникам губерний, что сие отношение недолжно иметь следствием никаких распоряжений и в особенности лишающих Еврейский народ какого либо промысла.

Депутация считает нужным уведомить о сем Минский Кагал, для об'явления всем тамошней губернии еврейским обществам.

Депутаты еврейского народа *Зундель Зонненберг.*
Бейниш Лапковский.

№ 2.

№ 18. *25 марта 1820 г.*

М. Д. Д. и Н. П.

Депутация Еврейскаго Народа.

17 марта 1820 г.

№ 80.

О беспорядках замеченных в делах одного Кагала и Погребальнаго Общества.

Минскому Губернскому Кагалу

Господин Министр Духовных Дел и Народного Просвещения в предисании 7 сего марта № 680 изволил уведомить Депутацию о полученных Его Сиятельством от некоего Губернскаго начальства в следующих сведениях в разсуждении одного Уезднаго Кагала.

Кагальные не соблюдая порядка в законах предписанного при сборе податей, стараются вынудить у евреев раскладками, одна за другою повторяемыми, сколько можно более денег, несмотря на напоминание начальства, запрещающего, им таковые произвести поступки.

Собирая таким образом деньги кагальные показывают несостоятельными в плате податей таких Евреев, которые заплатили более нежели нужно для податей, между тем при свидетельстве Кагальной Казны не найдено в оной ничего, и не доимка простирается до 70.000 рублей.

Приход полученных денег пишется на ласкутках на Еврейском языке и не даются квитанции тем от кого получены деньги также не видно, чтобы кагальные давали отчет в употреблении собираемых денег.

К сему сведению присовокуплено еще в рассуждении так называемого погребального общества, что оно отягощает Евреев чрезвычайными требованиями за позволение погребать умерших, например в ноябре 1819 года оно требовало от одного портного 50 червонцев за погребение его жены. Тело умершей оставалось три дни без погребения. Наконец общество согласилось на 90 рублей серебром. И как муж по бедности не мог заплатить в друг более 30 рублей серебром то в остальных 60 рублях взят вексель. И для обезпечения онаго все его имущество.

По сей причине Господин Министр предписывает Депутации, потребовать от того Кагала и погребального Общества об'яснения о таковых распоряжениях несогласованных с законами и бедностью их собратий. и при донесении об отзыве их Его Сиятельству, дать свое мнение в рассуждении сего дела, а между тем подтвердить сему Кагалу, чтоб он в сборе податей поступал по правилам законами предписанным, и ведя счет сих денег по надлежащим формам давал в них отчет кому следует; Погребальномуж обществу, чтобы воздерживалось от требований столь неумеренных, как видно из вышеупомянутого случая.

В заключении Г. Министр полагает мнением своим, чтобы неизлишне было бы если бы Депутация уведомила о вышеписываемых беспорядках замеченных в Еврейских делах прочие обществя для их предосторожности.

В следствие чего Депутация уведомляя о сем Минский Губернский Кагал предписывает оному, как самому остерегаться, дабы таковых поступков, сколько вредных для самих обществ Еврейских, столько служащих поводом к нареканию на весь народ еврейский, ни в каком случае допускаемо не было, так равно внушить сие и прочим Еврейским обществам тамошней губернии, под опасением в противном случае не минуемаго взыскания.

Депутаты Еврейского Народа *З. Зонненберг.*
Б. Лапковский.
Депутат *Михель Айзенштат.*
Письмоводитель *Павел Колпиков.*

№ 3.

№ 17. *25 марта 1820*

М. Д. Д. и Н. П.

Депутация Еврейскаго Народа.

17 марта 1820 г.

№ 59.

О сложении с Еврейских обществ взыскания двойных податей.

Минскому Губернскому Кагалу

На представление сделанное к Господину Министру Духовных Дел и Народного просвещения о сложении с тех Еврейских обществ взыскания двойных податей со 2 половины 1816 г. платежу коих местными начальствами подвергнуты они за подачу в надлежащей срок сказок о прописных по 7 ревизии Евреях в нижния присутственныя места а не в казенныя палаты, но оные получены были сими последними после 1-го июля 1818 года. Его Сиятельство ныне сообщил нам высочайшую волю, чтобы при последней ревижской поверке, подавшие сказки вместо казенных палат в нижние земские суды, Магистраты или Ратуши в назначенное время, были избавлены от взыскания за произшедшую от сего просрочку, и чтобы с них за Евреев, таким образом об'явленных, взыскиваемы были с первой половины 1818 года, только подати обыкновенные, что со взыскания полагаются без (просрочки).

Исполнение же сей высоч йшей воли зависит от Г. Министра Финансов и Г. Министр Духовных Дел просил уже его, чтобы сообщил об оной прямо всем Казенным Палатам.

Его Сиятельство дает знать о сем Депутации для об'явления Еврейским Обществам.

Сверх того Г. Министр изволил об'явить Депутации между тем словесно, что он вошел с представлением своим в Правительствующий Сенат об освобождении в надлежащий срок об'явленных при поверке в 1818 году евреев, от платежа так же одинаких податей и за первую половину того года, и что по получении на сие разрешения, не оставить уведомить Депутацию официально.

В следствие чего Депутация уведомляя о сем Минский Губернский Кагал предписывает оному об'явить о том немедленно всем уездным Кагалам тамошней губернии.

Депутат З. *Зонненберг.*
Депутат *Бейнуш Лапковский.*
Депутат *М. Айзенштат.*
Письмоводитель *Павел Колпаков.*

№ 4.

1827-го года ноября 14-го дня. Минское Еврейское Общество обще с поверенными избранными от Еврейских Обществ Минского Повета Городецкого и Самохваловицкого причисленных к здешнему для составления полного 500-го участка, имея разсуждение о лежащей теперь на себе Рекрутской повинности, на основании высочайше одобренного прибавления Еврейского Комитета к уставу Рекрутской повинности и военной службы евреев и учиненного Губернским начальством в следствие он го распоряжения, посредством полиции об'явленнаго, коими настоящей набор дозволено произвести по Ревизским Сказкам, Постановили: Согласно правилам в самом уставе и вновь последовавшем к нему прибавлении Комитета Высочайше одобренном преподаваемым к здаче от сего общества в настоящем его составе Евреев в Рекруты. Из принадлежащих оному мещан назначить следующих и именно:

№ №	Имя, отчество и прозвание	Лета от роду	Какое имеет семейство	Имеет ли дом	Каким промыслом занимается и содержит себя	Исправен ли в податях	Где жил в городе или деревне	Не был ли под судом, за что и чем дело кончено
1	Азик Иоселев Волман	24	Имеет отца, мать, братьев и сестер	Не имеет	Наймом себя в работу	Не исправн.	В городе	Не был
2	Берко сын Меер Нохимов Котон	16	Имеет родителей, братьев и сестру	Не имеет	Никаким	Не исправн.	За городом	Под судом
3	Беньямин Мовшев Гертык	13	Имеет родителей, братьев и сестру	Не имеет	Никаким	Не исправен	В городе	Хотя не были, но обществом и полициею замечены в худом поведении
4	Гирша Лейбов Мееров —	22	Не имеет никакого	„	„	„	„	„
	или его брат Хаим Евзор	24	Имеет жену и дочь	„	„	„	„	„
5	Цалим Михалев Иохелевич	17	Не имеет никакого	„	„	„	„	„
6	Гирша Шоломов Лейкинд	20	Имеет жену и детей	„	Простою работою	„	В городе Могилеве без пашпорт.	„
7	Хаим Мордухов Онфотер	16	Не имеет	„	Никаким	„	В городе	Не был
8	Хаим Мордухов Карп	25	„	„	Простою, сапожною работ.	„	Шатался по деревням	„
9	Ицко-Вульф Липманов Рип	17	„	„	Обучался рукоделию	„	Бродил без пашпорта	„
10	Янкель Абрамов Худак	15	Имеет отца, братьев и сестер, но состоит от них отдельно	„	Прошение милостыни	„	В городе	„
11	Иосель Мееров Хомекер	16	Имеет мать и брата	„	Простою сапожною работ.	„	„	„
12	Иосель Гиршов Шехт	21	Имеет отца братьев и сестер	„	Простою сапожною работ.	„	„	„

№ №	Имя, отчество и прозвание	Лета от роду	Какое имеет семейство	Имеет ли дом	Каким промыслом занимается и содержит себя	Исправен ли в податях	Где жил в городе или деревне	Не был ли под судом, за что и чем дело кончено
13	Лейба Евсеев Ледер	25	Имеет жену и детей	„	Факторством	„	„	„
14	Мовша Вульфов Фердынер	25	Не имеет никакого	„	Никаким	„	„	„
15	Меер Лейба Зеликов Бомштейн	25	Имеет отца	„	Никаким	„	„	„
16	Кива Хононов Граевер	17	Не имеет никакого	„	Мироподанием	„	„	„
17	Файбыш Абрамов Чертов	24	Имеет братьев, но находится от них отедльно	„	Работою портного	„	Бродит без пашпорта	„
18	Ицко Гиршов Глейхенгоуз	23	Имеет братьев, но находится отдельно	„	Службою	„	По деревням	„
19	Пейсах Давидов Кемельмахер	23	Не имеет никакого	„	Обучался сапожной работе	„	Бродит без пашпорта	„
20	Шмуйло Сролев Слущер	24	Имеет жену и братьев, но сост. отдельно	„	Не имеет никакого	„	В городе	„
21	Шлиома Юдов Иткин	25	Имеет жену	„	Никакого	„	„	„
22	Тевель Мордухов Волков или брат его Лейба Мордухов Ицкович	22 24	Имеет братьев, но состоит отдельно Имеет жену	„ „	Обучался сапожной работе Возкою на бирже	„ „	„ „	„ „
23	Абрам Берков Муркович	25	Не имеет	„	Службою	„	В Местечке без пашпарта	„
24	Мендель Аронов Каплан	21	Не имеет	„	Службою	„	В Городе	„
25	Абрам Аронов Перцов	19	Не имеет никакого	„	Никаким а играет в карты	„	„	„
26	Арон Нохимов Лебер	14	Не имеет никакого	„	Мироподанием	„	„	„
27	Арон Шимшонов Калков	23	Имеет мать и жену	„	Арендою пахта	„	На деревне	„
28	Абрам Лейбов Глейхенгоуз	17	Не имеет	„	Службою	„	„	„

№ №	Имя, отчество и прозвание	Лета от роду	Какое имеется семейство	Имеет ли дом	Каким промыслом занимается и содержит себя	Исправен ли в податях	Где жил в городе или деревне	Не был ли под судом, за что и чем дело кончено
29	Берко Ицков Изаков	14	Имеет родителей и брата, но живет отдельно	Не имеет	Службою	Неисправен	В городе	Не был
30	Берко Айзиков Пинхусович	16	Имеет отца и малолетних братьев, но живет отдельно	„	Службою	„	В городе	„
31	Гец Михелев Рашкин	13	Имеет мать братьев и сестер, но при них не состоит	„	Службою	„	В городе	„
32	Герц Абрамов Каплан	22	Не имеет никакого	„	Партною работою	„	Бродил по миру	„
33	Гендель Арон Кушелев Розенберг	13	Имеет мать, но при ней не находится	„	Службою	„	В городе	„
34	Ицко Гиршов Керштейн	17	Не имеет	„	Никаким	„	В городе	„
35	Меер Фишелиов Левитас	12	Имеет братьев, но их здесь не находится	„	Никаким	„	В городе	„
36	Кушель-Меер Ицков Сонкин	25	Не имеет	„	Никаким	„	На деревне	„
37	Лейба Азиков Глидер	20	Имеет родителей, братьев и сестер	„	Никаким	„	В городе	„
38	Лейзер Файбышев Палеев	16	„	„	Никаким	„	В городе	Под судом не был, но замечен в худом поведении и карточной игре
39	Шмуйло Рубинов Баркан	18	Имеет родителей, братьев и сестер, но при не состоит	„	Обучается портной раб.	„	В городе	Не был
40	Шмуйло Ицков Зупер	19	Тоже „	„	Сапожною работою	„	В городе	„
41	Гутман Нохемиов Гатов	15	Не имеет	„	Никаким	„	На деревне	„
42	Довид-Шлема Ариов Левин	14	Имеет родителей, братьев и сестер	„	На ходится при родителях	„	На деревне меж крестьян	„
43	Шмуйло Елиов Рейхер	23	Не имеет	„	Никаким	„	В городе	„

№ №	Имя, отчество и прозвание	Лета от роду	Какое имеет семейство	Имеет ли дом	Каким промыслом занимается и содержит себя	Исправен ли в податях	Где жил в городе или деревне	Не был ли под судом, за что и чем дело кончено
44	Гилим Нохемиов Клоцин	16	Имеет отца, но находится отдельно	„	Службою	„	В городе	„
45	Вульф-Довид Беньяминов Нохимов	19	Имеет жену	„	Состоит на содержании у тестя	„	В деревне между крестьянами	„
46	Абрам Хацкелев Швейдель	16	Имеет братьев. но находится отдельно	„	Службою	„	В городе	„
47	Арон Янкелев Клячин	19	Имеет жену	„	„	„	„	„
48	Шевель Зеликов Рубин	17	Имеет родителей и братьев, но состоит отдельно	„	„	„	„	„
49	Мовша Берков Брейтман	21	Имеет жену братьев и сестер, но живет отдельно	„	Портною работою	„	„	„
50	Ошер Шимонов Сендерович	13	Имеет родителей, братьев и сестер	„	Состоит при родителях	„	„	„
51	Мовша Хаим Ицков Литвак	15	Не имеет	„	Службою	„	„	„
52	Нота Лейба Нотов Старобин	19	Имеет жену	„	Состоит на содержании у вотчима	„	На деревне между крестьянами	„
53	Лейба Ицков Нигин	19	Имеет родителей братьев, и сестер	„	На аренде в шинке при родителях	„	„	„
54	Ицко Аншель Мовшов	19	Имеет мать и брата. но находится отдельно	„	Стекольничеством	„	В городе	„
55	Нисон Юдов Выдра или его брат Довид	19 14	Имеют отца и братьев, но находятся отдельно	„	Службою	„	„	„
56	Лейба Шевельев Циперович	25	Имеет мать	„	Факторством	„	„	„
57	Гирша Нахмонов Фидлян	21	Имеет жену	„	Службою	„	„	„
58	Шмуйло Ариев Криц	17	Не имеет	Не имеет	Никаким	Не исправен	Бродит по миру	Не был
59	Мордух Хаимов Серебрянский	17	Имеет отца, братьев и сестер	„	Никаким	„	За городом	„
60	Рубин Шмуйлов Валенко	20	Не имеет	„	Никаким	„	Бродит по миру	„

№ №	Имя, отчество и прозвание	Лета от роду	Какое имеется семейство	Имеет ли дом	Каким промыслом занимается и содержит себя	Исправен ли в податях	Где жил в городе или деревне	Не был ли под судом, за что и чем дело кончено
	Из слободы Комаровки							
61	Довид Иоселев Беляк	24	Не имеет	„	Никаким	„	Бродит по миру	„
62	Фишель Шевелиов Гитлин	21	Не имеет	„	Службою	„	В городе	„
	Из местечка Городка							
63	Невах Хаимов Цнанский — или его брат Зельман в подставку:	14 20	Имеют братьев, но живут отдельно	„	Никаким	„	Бродят по миру	„
64	Янкель Вульфов Чарный	22	Имеет жену	„	Черною работою	„	Бродит по миру	„
65	Ицко Мовшов Русов или его брат Файтель —	21 22	Не имеет Живет отдельно	„ „	Сапожною работою Извозничеством на бирже	„ „	Бродят по миру „	„ „

Из каковых евреев, отыскав отсутствующих и набрав достаточное для настоящаго набора количество представить к здаче в рекруты, с тем, чтобы неспособные в военную службу есть ли какие таковыми при здаче окажутся оставляемы были на месте в обществе.—Для исполнения же как сего, так и впредь есть ли какие обществом будут учинены распоряжении относящиеся к рекрутской повинности, на правилах предначертаных в уставе оной с 27-го по 54 § и согласно 15 § наставления Гражданскому Начальству служащего дополнением к уставу назначить четырех способных и благонадежных поверенных: Цоду Гатовскаго, Хаима Романова, Файтеля Моргенштерна и Файбиша Мордуховича Харлипа, поруча им к исполнению: а) Следуемое к здаче теперь от общества количество рекрут, т. е. *восемнадцать* человек с двумя на каждого подставными отыскав и набрав до содержащихся уже ныне под присмотром из назначаемых для сего сим приговором Евреев иметь тех и других в своем ведении, содержать в беспечном месте под благонадежным присмотром дабы побега не учинили и других худых в последствии и беспорядков происходить не могло. в) Через все время содержания сих евреев под присмотром до самой здачи их в рекруты, снабжать их приличною пищею и всеми прочими выгодами на счет общества. с) Представлять их в рекрутское присудствие и чинить тут самую сдачу в рекруты свойственным порядком с надлежащею уплатою за одежду и провиант, следуемых день и получением на прием иных и самых рекрут формальных квитанций, предоставляя при том им каждому принятому рекруту предположить денежную умеренную награду по своему усмотрению. и d) На расходы получать им деньги из сбора, какой на оный особо вместе и сим обществом предполагается—поставляя им в непременную обязанность, по окончании возлагаемого сим на них поручения предетавить обществу вместе с квитанциями отчет во всех своих действиях.—Каковой приговор, представя на рассмотрение в Минское Губернское Правление посредством здешнего Кагала, просить о приведении оного в надлежащее действие учинить свое законное распоряжение.

1827 года ноября 22-го дня, по указу Его Императорского Величества. Минское Губернское Правление по рассмотрении сего приговора учиненного Минским Еврейским Обществом обще с поверенными от причисленных таковых же обществ Городецкого и Самохваловицкого—*Приказали:* в представленном от Минского Еврейского Общества приговоре находит Губернское Правление следующие несообразности. 1-е) Неразличено, которых именно Евреев назначает общество к здаче в рекруты, и которых выбрало за подставных. 2-е) Поверенным учинение раскладки для сбора на нужные расходы денег ненадлежаще кагалу, ибо по исполнению рекрутской повинности, Кагал не должен делать распоряжений. 3-е) Предположили отдачу отчета в собранных по раскладке деньгах верникам только, напротиву того, по силе рекрутского Еврейского Устава § 28 и 29 обязаны как в сем, так и в прочих действиях своих отчетом поверенные избранные для исполнения распоряжений общества, относящихся к лежащей на оном рекрутской повинности. 4-е) Между назначенными к поставке в рекруты, предположили по два брата, как то: под № 4 Гиршу Лейбова Меерова или его брата Хаима Евзера и других им подобных под №№ 22, 55, 63 и 65. За что учинить оному обществу. *Замечание:*—а по уважению краткости времени, остающегося на наборе рекрут, прекращая дальнейшую в отношении справления сего переписку, учиненные оным обществом приговоры, как на поставку рекрут, так и на збор денег на расходы, яко впрочем составленные согласно рекрутскому Еврейскому Уставу, прибавлению к оному и распоряжению Губернского Правления от 23 октября посланному, утвердить—с таким в отвращение отступления от законного порядка ограничением. а) Поелику от Минского Еврейского общества с причисленными к оному меньшими участками, следует к здаче 18 человек рекрут, то должно общество или поверенные одного из числа написанных по списку 65 человек, ставить по порядку первых 18, а в случае *збракования* из них, которых брать следующих после 18 сих по порядку, и так далее, и когда поставка следующих на настоящий набор 18 человек выполнена будет, то несданных освободя, обратить к семействам или промыслу их. б) Если из вышепоименованных двух братьев один здан будет, то другого уже не ставить, а уволить для пропитания остающегося семейства. в) Сверх возложенного обществом отчета на верников в сборе и отдаче поверенным

денег по раскладе, обязаны таковой же отчет дать обществу вместе с прочими действиями своими поверенные, яко имеющие употреблять таковые деньги по исполнению рекрутской повинности, о чем надписав на вышеписанных приговорах – возвратить оные Минскому Еврейскому обществу, с строжайшим подтверждением, дабы за получением оных без малейшей медленности начата была здача рекрут—а Минской Управе Полиции с препровождением тех приговоров, для немедленного об'явления и вручения обществу, послать указ.

Советник (подпись неразборчива)
Секретарь (подпись неразборчива)
Начальник Стола (подпись неразборчива)

Росписание на поставку в предстоящий набор рекрут из Евреев Минского Повета, учиненное в Минской Казенной Палате:

Сентября 28 дня 1827 года.

№ участка	Из каких Обществ	Сего мещан, числящихся по 3-е сентября и обязанных рекрутскою повинностью	С них причитается к поставке рекрут, считая на каждого 250 душ	Остается на неполного рекрута	Из остатков сих еще надлежит дать рекрут.	Остается от полного рекрута для складки	Затем недостает на полного рекрута	Из каких Обществ и в каком числе душ наполняется недостаток для платежа по два рубля	Поступает для складки из остатков по всей губернии
1	Города Минска с Комарозкою . .	4294	17	44	—	44	—	—	—
2	Местечка Койданова. . . .	786	3	36	—	36	—	—	—
3	Столбцов	439	1	189	1	—	61	Из Каменя 60 Ракова 1	— —
4	Ивенца	408	1	158	1	—	92	Из Самохваловичь 91 Ракова 1	— —
5	Ракова	366	1	116	—	116	—	—	31
6	Рубежевич	218	—	218	1	—	32	Из Ракова 32	—
7	Нового Свержня	208	—	208	1	—	42	Из Ракова 42	—
8	Заслава	161	—	161	1	—	89	Из Минска 44 Койданова 36 Ракова 9	— — —
9	Городка	137	—	137	—	137	—	—	137
10	Самохваловичь	91	—	91	—	91	—	—	—
11	Каменя	60	—	60	—	60	—	—	—
	Всего . .	7168	23	1418	5	484	316	—	168

Примечание. Вообще из Минского Повета назначено рекрут двадцать восемь, и сверх того нашет остающихся душ для складки по Губернии из Местечка Городка один. В число Мещан. означенных по сему росписанию для поставки рекрут, не положены во 1-х те Евреи, о коих представлено, что оне по ревизии записаны в двойне или излишне, впредь до рассмотрения и разрешений и во 2-х купцы, которые в сем звании числились до получения (сего сентября 3-го числа) указа о предстоящем наборе рекрут. — Наблюдать дабы очередная книга каждаго общества составляла полное число душ в расписании сем показанное обще с присоединенными прикагалками, где таковое присоединение по расписанию означено.

Советник **Осип Строковский**

Столоначальник **Энгельгард**

№ 5.

Г-ну Губернатору

10 ноября 1827 № 127. **Минского Кагала.**

РАПОРТ.

Посланные от здешнего Еврейскаго общества Евреи Нахман Клапер, Мовша Лифшиц и Ицко Бомар, следуя для отыскания здешних евреев назначаемых в рекруты, прибыли 8-го числа сего ноября Игуменского повета в имение Синело и узнав, что во дворе одного находятся два из таковых евреев Шмуйло и Янкель Кажданы за отсудствием самого ключ войта явились с писарем оного к владельцу Г. Дзедзицкому и, пред'явя ему именную бумагу от здешней управы полиции просили о выдаче им сих евреев, но владелец Дзедзицкий, не приняв к прочоту бумаги, велел дворовым своим людям прогнать их и бить кольем, что над ними и исполнено, а прятомых евреев не выдано и причинено еще просившим и писарю ключ войта кольем побои, за которым и шапка Лифшица там по ныне осталась – а как таковы поступок противен совершено закону всякое неблагочиние не терпящему и всякое укрывательство беглых людей и бродяг строго запрещающему и, как сверх того имеются сведения, что по селам и деревням шляхтою поселянами и в самых даже господских дворах укрываются многие здешние евреи, и чрез то настоящей рекрутской повинности происходит затруднение для того ваше ПВО сей Кагал именем общества всепокорнейше просит о поступлении с означенным владельцем Дзедзицким за его поступок по законам учинить начальничье распоряжение—а дабы никто из помещиков, их управителей, шляхт и поселян укрывать и дать пристанодержательства здешним евреем не имеющим законных письменных видов ни под каким предлогом не осмеливались, а высылали бы их в общество под опасением строжайшей по законам ответственности кому следует предписать.

Копия

№ 5693 22-го ноября 1827 г.

Минской Управе Полиции.

По рапорту Минского Кагала от 11-го сего ноября за № 127 я предписал Игуменскому Земскому Исправнику о поступке помещика Дзедзицкого в невыдаче скрываемых якобы им евреев Кажданов к Минскому обществу принадлежащих. Произвести строгое исследование—евреев-же сих тотчас выселить в общество и распорядиться дабы никто таковых без письменных видов не смел удерживать, о чем имеет оная полиция об'явить Кагалу—ноября 20 дня 1827 года. Подлинное подписал Губернатор. (Подпись).

№ 10.543

Приказали: Об'явить Кагалу.

№ 5950 5-го декабря 1827 г.

Минской Управе Полиции.

В дополнение к предписанию моему от 20-го истекшего ноября за № 10,543 предписываю оной полиции об'явить здешнему еврейскому Кагалу, о полученном мною рапорте от Игуменского Земского Исправника, что по с'езде сего 26-го ноября в деревню Синило к помещику Дзедзицкому для высылки за караулом в Минское еврейское общество, принадлежащих к сему обществу евреев Шмуйлы и Янкеля Кажданов оных не найдено и куда с места своего жительства с местечка *Королищевич*, где находились чрез 8 лет, отлучились неизвестно и, что посему поводу предписано от него *Королищевицкому* и Смилевицкому Ключвой том, дабы те евреи за появлением были в Минское еврейское общество за караулом отправлены, о невыдаче же сказанных евреев помещика Дзедзицким, следствие будет произведено, по окончании такового же инженер полковника Сакера с заседателем Добровольским и помещиком Гнеоном(?)

Декабря 4 дня 1827 года подлины

Губернатор

№ 6.

Копія.

Билет.

Пред'явителю сего поверенному Минского еврейского общества Нахману Янкелевичу Клаперу, отправляющемуся в Минский и другие поветы Минской губернии для отыскания и доставления проживающих тамо минских евреев обязанных теперь исполнением рекрутской очереди, благоволят городские и земские полиции оказывать в том, как деле казенном законное содействие и пособие, в чем и дан ему сей из Минской Управы Полиции за подписом и с приложением казенной печати—октября дня 1830 года, г. Минск.

№ 7.

1841 года октября 5-го дня по указу Его Императорского Величества Минского Еврейского Общества Добросовестные на основании общественного приговора 30 мая состоявшегося, а 26-го июня здешнею Городскою Думою утвержденного по принятии узаконенной присяги, имели рассуждение Минский мещанин еврей Ицко Нотович Канторович, уклоняющийся самовольно отлучкою из места жительства по предстоящей очереди от рекрутской повинности, следствием просьбы отца его Ноты Канторовича вытребован начальством Полтавской губернии города Любении и доставлен в общество за караулом при предписании Г. полицеймейстера 10 июня сего года за № 659-м, а в предупреждение новой отлучки и тож послушанию родительской власти отец его об'явил желанием по предстоящей семейству его к будущим наборам рекрутской очереди отдать его Ицку уже ныне в рекруты по очередным же спискам здешнега общества составленным в 1840 году на отбывательство рекрутской повинности, семейство Ноты Канторовича, показанное 6 участка под № 95-м, составляют три души мужского пола, а с них два работника то есть Нота Ицков Канторович 45 – его сыновья 1-й Ицко 24 и 2-й Мовша—12 к семействам какового роду в будущий набор рекрутская очередь наступить может ибо по учетному листу, составленному кэзенной палатой к прошлогоднему набору подобное семейство поставлено было уже под очередным. А потому приговорили означенного еврея Ицку Нотовича Кантаровича из самовольной отлучки истребованного, состоящего по Ревизским сказкам в семействе отца под № 531 цехов. По очередному списку 6 участка под № 95-м дабы при наступлении ему очереди не мог уклоняться от исполнения оной новою самовольной отлучкою согласно желанию отца отдать уже ныне в рекруты в счет будущего набора, о чем представить кагалу учинить свое распоряжение, а сей приговор представить на утверждение куда и как по порядку следует.—На подлинном подписали так: Минского Еврейского Общества Добросовестные А. Гольдын, А. Дрейцер, Д. Гецов, Янкель Зухер, Ицка Борор, Шимон Футер, Абрам Футер, Мовша Фишкин, Мовша Бампи, Лейзер Штейнгауз, Нохумь Мееров, Зумерград, Янкель Файнь, Довид Шапиро, Елья Морголин, Мордух Гутнер, Шимон Минскер, Шолом Сормер, Ицка Файн, Янкель Любаль, Ицка Янкелев Трум, Хаим-Зиман, Юдель Дрейзин, Мордух Ривкин, Гирш Поляк.

Клятвенное обещание.

Я нижепоименованный обещаюсь и клянусь Всемогущим богом пред Святыми Его Десятью Заповедями в том, что по возложенному на меня обществом моим поручению приговор на сдачу в военную Его Императорского Величества службу евреев за дурное поведение и не платеж податей должен делать по чистой моей совести и правилам закона, не наровя ради родства, союза, подарка, посулы, награды и страха и не мстя для злобы, ненависти вражды, но поступая по собственному ведению и знанию и так на страшном суде перед Господом Богом ответ дать должен и в настоящей и будущей жизни на души и теле мне да поможет—в заключение сего моего клятвенного обещания целую Слова Десяти Божьих Заповедей Аминь.—1841 года сентября 3 дня по сему клятвенному обещанию присягали Добросовестные Минского Еврейского Общества.

№ 8.

ДЕЛО.

По рапорту Кагала о дозволении печатать перевод на Еврейский язык дополнительнаго постановления об устройстве Гильдии и о торговле прочих Состояний.

22. Генв. 1825-го.

По журн. № 7.
22 Ген. 1825. № 8

Г. Полицеймейстеру и Кавалеру—*Минского Кагала.*

РАПОРТ.

По недоразумению многими Евреями Российского языка, вновь изданное в 14 день ноября 1824 года дополнительное постановление об устройстве Гильдии и о торговле прочих Состояний для общего сведения всех и каждого из Евреев торгом промышленностью занимающихся к должному исполнению на просьбу их переведено в сем кагале на Еврейский язык здешним общественным писарем Азиком Штейном и сверено с подлинным для выпуска оного в Еврейское общество нужно напечатать его довольное количество экземпляров почему сей кагал ваше высокоблагородие покорнейше просит для пользы общей печатание такового перевода здешнему казенному типографщику дозволить—что же сей перевод с подлинным совершенно верен без всякой перемены в том кагал удостоверяет.

№ 9.

ДЕЛО.

О блудной жизни еврейки Малки-Леи Мордуховой 2 марта 1838 года.

В Минскую градскую полицию.

2-го марта 1838 года
за № 41-м

Минского Кагала.

РАПОРТ.

Вчерашнего числа явилась в сей Кагал еврейка Малка-Лея Нохимова, а по мужу Мордух-Евелева добровольно призналась, что она находится в бременном положении не от своего мужа Мордух Евеля, а от еврея Шмуйлы Абрамовича Гейнера, коего в городе нет, каковая еврейка находится у вотчима здешнего мещанина Лейбы Рубиновича Рубенчика, живущего на вале, о чем Кагал честь имеет донести.

В Минскую городскую полицию.

1-го июля 1838 № 141 *Минского Еврейского Кагала.*

РАПОРТ.

Таковым же 2 марта сего года за № 41 оной полиции от кагала донесено, что еврейка Малка-Лея Нохимова по мужу Мордух-Евелева по собственному сознанию бременна от блуди с евреем Шмуйлою Гейнером—ныне же она от бремени уже разрешилась сыном, о чем кагал имеет честь донесть полиции, покорнейше просит разрешить кого следует ныне же исполнить над ним обряд обрезания по закону Израильтянскому, ибо без того никого к сему приступить не решается, а срок духовным законом на то положенный уже наступил.

№ 10.

ЕГО ВЫСОКОБЛАГОРОДИЮ
Господину Минскому
Полицеймеcтеру Майору и Кавалеру Фон-Тизенгаузену.

Минского Еврейского Кагала

РАПОРТ.

Сего числа поймано минских мещан Мовшу Меерова Поляцкина и Абрама Беньяминова Левитоса у распутной женщины Раси, на конце города в Старослободе у мещанина Матвея Скорбовского, коих изобличено теперь в прелюбодеянии, свидетелями и кои вперед в сем преступлении уже неоднократно были замечены,—а потому кагал удовлетворяя воле их родителей подтвердивших распутное их поведение имеет честь представить их на распоряжение Вашего Высокоблагородия покорнейше просит истребовав у распутной женщины Раси в прекращении подобного зла по городу, поручить чиновнику произвести о сем исследование, дать делу законный ход и течение и виновных предать в страх другим законному суждению, а до окончания следствия содержать их под стражею, а впредь в других подобных случаях дабы не затруднять начальства оказывал бы на требовании кагала содействие.—О последующем не оставить почтить Кагал предписанием. № 59, марта 26 дня.

1838 года.

10. Апреля 1838.

Минскому Еврейскому Кагалу.

На рапорт онового кагала от 26 марта № 59 сим даю знать что евреи Мовша Поляцкин, Абрам Левитос и Рася Вульфова замечены в неблаговидной жизни.—Согласно желанию родителей их наказаны строгим внушением, что б на предь вели себя исправно, но избегали пороков.

Апреля 9 дня 1838 года.

В должности Полицеймейстера Майор *Тизенгаузен.*

№ 11.

ДЕЛО

Минского еврейскога Кагала

По предписанию Минского Полицеймейстера, об опубликовании в школах распоряжения Г. Минского Губернатора относительно подброшенных двух пасквильных писем.

Нужное.

Минскому Еврейскому Кагалу.

18 и 20 числа сего месяца мая подкинуты в передней дома, занимаемого Г. Начальником Губернии два пасквильныя письма без подписи, запечатанныя, в *первом* из них помещены неуместныя суждения о распоряжениях сделанных по воле Начальства, во *втором* доносы на лицо служившее прежде в здешних присутственных местах с дерзкими и пасквильными выражениями насчет членов Губернских Присутствий, потворствовавших якобы об уговариваемому лицу.

Почему Г. Начальник Губернии предписанием от 22 сего мая поручить мне изволил сделать известным всем жителям города Минска по смыслу свода законов тома 14 статьи 114 и 85 положения для губернских правлений, публикациею и прибитием в разных местах, что Его превосходительство ныне же предложил Губернскому правлению о сделании постановления, чтобы сочинители подброшенных пасквильных писем, а равно те, кои сие описывали и подбросили, признаны были по смыслу. Свода законов тома 14 статьи 128 *бесчестными* и чтобы таковые письма были сожжены публично чрез палача. Причем Его Превосходительство изволит оставаться вполне уверенным, что за сим уже, благомыслящие люди всех сословий, зная о сочинителях таковых писем не только укажут их полиции, но даже с отвращением избегать будут их сообщества и гнушаться как лишенными доброго имени и бесчестными людьми:—

Каковое распоряжение Г. Начальника Губернии предписываю кагалу привести в точное исполнение непременно завтрашнего числа посредством об'явления в школах всем жителям евреям.

В должности Полицеймейстера Майор (*подпись*)

мая 1839 г.

דען 18 אן 20 טאן ציפלאָ פֿון היינטיגן חודש מאיי אין אונטערגי־
וואָרפֿן גוואָרן אין פערעדניע פֿון חוזו של השר הנו"נ צווויי מכתבי עמל
(פאסקווילנע כתב) פאר חתמעטע נאר ניט אונטערגישריבענע; אין איינעם
איז גישריבען, איין אונארנטליכי דערקלערונג אודות ראספּאראזעניעם וועלכי
זיינען גימאכט גיוואָרין כרצון הנאצלסטוו, און אין דעם אנדערין שטויט
גישריבען דאנאסין אוף א פּארשון וועלכי צו פאר האָט גידוינט אין חינע
פּריסודסטוועני ערטער. און חירופים וגידופים על הצלעניעם פֿון גובערסקי
פּריסודסטוועני ערטער וועלכי האבין גליידְ נאך גינעבין דעם פּארשון
הנ"ל – השר הנו"נ האָט מיסר גוהון להאדון הפּאליציימיסטער להודיע לכל
הבע"ב דפה מינסק ע"י פּובליקאציע וע"י צו קלעפין לכמה מקומות
בכתב, או השר הנ"נ האָט געהיסין כחיום להנ"ופ מאכין א פּאסטאנאָ־
לעניע א דער אין לייענער (מאזינטעל) פֿון דו אונטערגיוואָרפֿענע פּאסק־
וויל כתב הנ"ל און די וועלכע האבין אפ גישריבין אין אונטערגיוואָרפֿן
זאל מען ערקענען פֿאר אונערליכי לייט (בעז צעפטני) כפי שמבואר בסוואד
זאקאנעם, 14 טען חלק. כלל 128. און די כתב אליין זאל מען פֿאר ברענען
פובליצירע ע"י התלין – באיי דעם איז השר הנ"נ אויך פֿאר זיכערט, אז
אללע נוט זינוקע לייט פֿון אינטעכטן נאצעיאָן, נוט אליין וואָם וועלן אנ־
וויזען פאליציע די מאצענטעלעים פֿון די כתב הנ"ל. וועד עם ווייס פֿון זיי
אוך וועלן זיך מרחיק זאיין את האנשים כאלו בני בלי שם; את הפרעדפּי־
מאניא ע"פי פקודת האדון הפ"מ מן 23 טען מאיי דנא בנומער. 873 לאזין
אלופי הקהל מכריז ומודיע זיין לכל האבמצעסטוא – „ –

1839 года мая 24 дня сей лист в минской еврейской синагоге об'явлен. **(Подпись).**

№ 12.

№ 64
Марта 1839.
№ 895.

Минскому еврейскому кагалу.

Вследствие предписания Г-на Начальника Губернии от 27 истекшего февраля за № 2661 последовавшего, предписывается оному Кагалу прилагаемый при сем экземпляр означенного предписания опубликовать по всем еврейским школам, Марта 14 дня 1839 года.

Полицмейстер (*Тизенгаузен*).

МИНСКОГО
Гражданского Губернатора
Канцелярия стол
№
Дня 1839 года
г. Минск

Принимаемые до сего времени Губернским начальником меры, к пресечению бродяжничества беглых людей и Военных дезертиров, сколько я имел случай убедиться, недействительны как в существе своем, так и потому более что земские и гражданские полиции

не строго исполняют предписываемые распоряжения и коренные правила, на сей предмет существующие. Следствием таковаго отсутствия заботливосьти Полиции в главной обязанности своей по службе, число дел о передержательствах в том числе и о нападении людей беспашпортных или беглых, на сельских жителей простирается в год до 600.

В начале вступления моего в управление ВЫСОЧАЙШЕ вверенною мне Минскою Губерниею обратив особенное внимание на сей важный предмет, обеспечивающий благосостояние каждого обывателя и будучи обязан по званию моему положить решительный конец праздношатательству, нищенству и пристанодержательству; я предписываю Исправникам и городничим с получения сего поставить в известность всех вообще жителей Уезда чтением настоящего предписания моего при барабанном бое в городах, местечках, селениях, прибитием на наружных стенах почтовых станций, корчемных и питейных домов и прочих заведений, где бывает собрание народа, что всякий какого бы ни был состояния, звания и происхождения обыватель, давший хотя минутный приют, кусок хлеба или каплю воды лицу подозрительному, всякий не удержавший и непредставивший куда следует бродягу, беглого вора, всякий пропустивший неизвестного человека хотя бы и с паспортом. но не полным и не верными приметами, или почему либо сомнительным, на конец всякой неподавший рукопомощи обижаемому подобными людьми, будет не взирая ни на какие извинения предан Суду по всей строгости законов как пристанодержатель или даже как соучасник, смотря по обстоятельствам и последствиям дела. Я уверен впрочем, что гг. Помещики и арендаторы, как главные охранители порядка и спокойствия в своих имениях, не доведут себя до ответственности беспечностью в наблюдении за крестьянами и корчмами на их землях.

Что касается до Градских и Земских полиции, то те из них в Стану, Городе и Усзде коих будут нанесены от дезертиров, бродяг или нищих обида, убытки и беспокойства. а виновные не будут пойманы, хотябы в чужом Уезде или соседней Губернии: бузут отрешаемы от дожностей, как неспособные и недеятельные чиновники

Гг. Военно-Уездные начальники, как имеющие наблюдение вообще за действиями Полиции, не оставят и в сем случае усугубить строгий надзор.

В должности Гражданского губернатора (подпись)

Минский Еврейский
Кагал
№
Марта дня
1839. года

Старостам Молитвенных Школ Еврейских Города Минска.

Воисполнение предписания здешняго Г. Полицмейстера и кавалера от 14-я Сего Марта за № 895-м Содержание предписания Его Превосходительства Г. Гражданского Губернатора и кавалера на счет искоренения передержательства подозрительных и безпаспартов людей Полиции даннаго переводом оного на Еврейский язык при сем препровождаемых благоволиге каждый по одному экземпляру принять и опубликовать в заведываемой собою Школе Молитвенного обществу, а по исполнении донести – в приеме перевода распишитесь на обороте сего.

Хаим Грингауз.

בפקודת האדון הפאליצמיסטר מן 14 מארץ דנא בנומר 895
לאזין אלופי הקהל מכריז ומודיע זיין.

פקודה מהשר הנ"נ אז מען זאָל דאָם אביואזען אין אלע שטעט,
שטעטליך און דערפער מיט א פויק. און מע זאל צו שלאגין פון דערויסין
צו דיא וועגט פין פאצטאזי סטאנציעס, קרעצמים, שיינקען און אנדרי זא־
וועדעניעם וואו עם קלויבט זיך צו נויף נאראד. אז ויעדער אין וואינער ער
קאָן זיך זיין פון וואָם פֿאר א מעמר ומצב עם אין וואָם ער וועט געבין האין
אויף א מינוט א תקומה בייא זיך. אודער א שטיקל ברויט. אודער א
טיפּת מים אמענטשין אפּאדאזרטעלענעם; אודער ער וועט האלטין אין ער
וועט ניט צו שטעלין וואהין עם נעהער אברא'יוהו', א אנטלאפענעם, א
גנב אודער ער וועט דורך לאזין ניט א בעקאנטין מענשין האין מיט א פאס־
פארט נור ניט אפּוליקאמענער. אודר ניט מיט אמת פרימייעטין אודר איז עם
וואם א מאמנטעלענעם. בכלל ויעדער וואָם וועט ניט העלפין א אבישעטין
דורך דו לייט הנ"ל. וועט מען אים אוועק נעבין פאָר מוד דורך אללע
סטראנאסין פון זאקאן. און וויא אמחזיק און אמסויע ידי העוברי הנ"ל
עבירה. און מע וועט ניט מקבל זיין קיין שום אמתלא והצטדקאות.

בריוו פון שאלעם-אלייכעמען.

I.

„Еврейская народная библиотека"—издание Соломона Рабиновича: Киев, Елизаветинская № 8, 5 сентября 1889 г. №1481

Милостивая Государыня
Берта Львовна!

Ваше почтенное письмо я получил. Участие, которое Вы принимаете в бедном еврейском писателе-труженике, конечно, делает Вам честь. Но, что могу я сделать для него? Если бы во всем мире был один только бедняк, то, разумеется, он был бы миллионером. К несчастию, их везде много, а между писателями, да еще еврейскими—имя им легион. Единственное, что я могу сделать для Трубника — это то, что между его рукописями, находящимися у меня, имеется также его толкователь иностранных слов, составленный, кстати, весьма плохо. Пользоваться этим трудом в „Библиотеке" чрезвычайно неудобно, особенно в том виде, как он есть. Но я могу извлечь оттуда наиболее непонятные для массы еврейской слова, придав им *свое* толкование; и в виду того, что порядок слов все таки будет взят из его тетради (хотя, Вы понимаете, это может сделать всякий с помощью любого словаря), то автору следует гонорар, но гонорар очень жалкий. Тем не менее, мне кажется, что подобный рубль дороже десяти рублей „филантропических". Вы согласны со мною? Поэтому я высылаю Вам при сем же *десять* рублей, которые Вы можете вручить ему, сказавши даже от кого и за что. Впрочем, чтобы не задеть его самолюбия, я денег теперь *не* посылаю, в ожидании Вашего ответа. Быть может, Вы найдете более удобным, чтобы я ему сам написал, что, так как мне нужен его словарь, то... и так далее. Так или иначе жду Вашего ответа и пользуюсь случаем выразить Вам мое нижайшее почтение.

Ваш покорный слуга
Сол. Рабинович.

II.

„Еврейская народная библиотека" издание—Соломона Рабиновича: Киев, Елизаветинская ул. №8 1 октября 1889 г.

Многоуважаемая
Берта Львовна!

Ваша телеграмма меня, конечно, сокрушила, как, мы ни готовы все встречаться с этим злейшим бичем божьим. Жаль, разумеется, подкошенного преждевременной смертью товарища, но участь бесприютной семьи горьше всего. Я с своей стороны постараюсь, как я Вам уже выразил в телеграмме, сделать здесь что нибудь для семьи несчастного Трубника. Думаю, что вы приймите на себя труд руководить вдовою в данном случае. Думаю также, что вдова женщина простая, которая сумеет, при известных условиях обзавестись лавочкою что ли для пропитания себя и сирот. Также я бы просил Вас, если это возможно доставить мне сведения о жизни покойного Трубника и его литературной деятельности и хотя „Библиотека", которую я издаю, некрологов не помещает, тем не менее, для сотрудника, выбывшего из ее рядов, всегда найдется место. Я был бы Вам очень благодарен, если бы вы прислали мне некролог, хотя бы на русском языке—сам переведу на жаргон—и за Вашей подписью, конечно. В ожидании Ваших частых писем остаюсь

с глубоким почтением Ваш слуга
С. Рабинович.

III.

ДЛЯ ПИСЕМ:
КИЕВ
Елизаветинская № 8
С. Н. Рабиновичу.

ДЛЯ ТЕЛЕГРАММ:
КИЕВ
Соломону
РАБИНОВИЧУ

Соломон Наумович Рабинович. Телефон № 244.

Киев, 14-15 октября 1889 г.

Многоуважаемая Берта Львовна!

Ваше письмо получил. Я заранее во всем с Вами совершенно согласен. Ибо что могу я знать здесь за глазами, за горами? Я только могу обещать Вам мое полное во всем содействие, стараться всеми силами сделать кое что здесь для осиротевшей семьи, как я Вам уже писал. Затем, жду Ваших дальнейших извещений. Всегда готов с Вами советоваться по этому поводу и, если в наставлениях моих и руководстве моем будет какая нибудь надобность, то вполне можете располагать мною. Жду также некролога. Интересно мне знать, читаете ли Вы по-еврейски? Ведь Вы, я понимаю, образованная, интеллигентная женщина; стыдно Вам, с позволения Вашего, *родного* языка не знать. Я говорю, конечно, не о древне-еврейском языке, вовсе недоступном нашим современным женщинам. Я разумею, по крайней мере, жаргон. Дело в том, что женщина с Вашим образованием была бы весьма полезна нашему народу на поприще нашей новейшей *народной* литературы. Простите великодушно, что позволил себе маленькое назидание. До свиданья.

Ваш покорный слуга *Сол. Рабинович.*

IV.

№ 1578.

„Еврейская Народная Библиотека“ издание Соломона Рабиновича: Киев, Елизаветинская ул. № 8, 22 ноября 1889 г.

Многоуважаемая Берта Львовна!

Извините, что до сих пор не ответил Вам. II том „Библиотеки“ печатается и поглощает все мое время вместе со мною самим. Кроме того, я сегодня лишь закончил крупное произведение—художественное, которое, кажется, должно наделать много шуму в нашем муравейнике. Посылаю Вам пока 50 рублей. Еще раз простите. На досуге потолкуем вдоволь. О способе расходования этой суммы не откажите уведомить

Вашего покорного слугу *Сол. Рабиновича.*

P. S. Некролог будет помещен.

V.

Киев, 7/VI, 1890.

Многоуважаемая Берта Львовна!

Только что приехал в город и спешу удовлетворить Ваше требование—высылаю с сим 20 руб. для г-жи Трубник. Моя касса, вследствие внезапной смерти управл. типограф. Шефтеля в Бердичеве, г-на Эпштейна, значительно пострадала. Он оставил семью не менее несчастную, чем семья Трубника. Что же касается до просимого фельетона, то זיסע חלומות я едва ли могу пустить в свет, т. к. они написаны мною лет 5 тому назад. Я бы дорого заплатил, если бы мог из'ять все мною написанное до 1889 года; до того оно несовершенно и незрело. Написать новый фельетон—это другое дело. От Вас зависит уведомить меня, какими и *чьими* материалами Вы располагаете для предполагаемого сборника. Питаю надежду, что не выпустите такую пошлость, как напр. -דער קליי на днях выпущенный одесскими נער וועקער“ бандитами, именующими себя литераторами... Досвиданья.

Мой адрес: Ю.-З. ж. д. (Ст. Боярка) дача № 26. Мое имя.

В. В. *Соломон Рабинович.*

VI.

Ст. Боярка (Ю.-З. ж д) Дача № 26. 20-го июля 1890 г.

Многоуважаемая Берта Львовна!

Я был в отсутствии: приехал и застал Вашу телеграмму. Пишу для Вашего сборника картинку под заглавием „די ערשטע נדבה“, которая может быть у меня готова через дня три-четыре. Если Вы действительно приступаете к печатанию, то черкните слово-другое—вышлю. Кстати, сообщите, к какому цензору поступает Ваш сборник. Если к варшавскому цензору, то Вы можете меня вычеркнуть из списка сотрудников. Рекомендую Вам киевского цензора; при моем содействии дело пойдет быстро и хорошо. Получили ли Вы уже стихотворение Фруга „ציון“? Где думаете Вы печатать? Разумеется, в Бердичеве. Жду ответа Вашего и остаюсь

с почтением *Шолом Алейхем.*

VII.

Ф. ж. д. Ст. Черкассы, Г-ну Лазарю Шлезу.
М. Б. Ц. 12 октября.

Милостивый Государь!

От г-на Спектора получил ответ на нашу „переписку“, от которой он в восторге. Полагаю, с будущей недели будет печататься. Спешу, за неимением свободного времени, сим письмом и остаюсь с почтением שלום עליכם.

P. S. 1 экз. „Листка“ будет высылаться Вам в Черкассы.

VIII.

23 октября, Б. Ц.

Они там, в редакции, верно с ума спятили и исковеркали заглавие нашей переписки, что даже в Вашем ответе вышло פון ק"ען צו שלעו דעם ב"ש.
Я им написал туда о таком безобразии.
און אַנגעריבן אַ מאַרש ווי די חוירים מעות לתקן.
Как можно живей, пришлите мне продолжение Ваших писем. Ваше 1-е письмо (и II) будет в 3-х номерах.

שלום עליכם.

IX.

СОЛОМОН РАБИНОВИЧ
די יודישע פאָלקסביבליאָטהעק.
Одесса. Канатная № 26.

17. VIII. 92.

שלום גם עליך, משכיל נבון ושוחר תושיה ה"ר א"ש ראבינא־ ווימש בואלאטאנאשא.

שמחתני בדברי אגרתך, עם פֿרייד אונו זעהר אוּן זעהר, וואָם עם געפֿינען זיך דאָ אוּן דאָרטן אמתע גוטע פֿרייַנד, וואָם פֿ ע ר־ י ש ט ע ה ע ן אוּן פֿ י ה ל ע ן צווייי מתנות, וואָם נישט יעדער איז זוכה זיי צו פֿערמאָגען. — מיט דאַנק וועלען מיר אויפֿנעמען אייער קא־ רעספּאָנדענציע, וואָם אויהר זאָגט אונו צו; לויט אייערע בריעף זענען מיר איבערצייגט, אז דיַ קאַרט. א י י ע ר ע וועט זייט מיט זאַליץ אוּן פֿעפֿער, מטעמים כאשר אהבתי. — אוּן וואָם אויהר שרייבט מכח דעם „בלאט“

האָט איהר געטראָפֿען; מיר שלאָפֿען ניט אין דעם, מיר אַרבייטן אויף אלע דרכים — נאָר לדי" הישועה ובו מבטחנו סלה! יעדענפֿאַלס האָבן מיר זיך ענטשלאָסען די „פֿאָלקס-ביבליאָטהעק" 3, 4 מאָל אין יאָר אַרויסצוגעבן, אין א חוץ איהר נאָך אַנדערע ווערקע, צווי אז די קליינע קינדער זאָלן נישט דרימלען ביי דער הגדה... A propos אפֿשר וויסט איהר ערגיץ א מענשן צוצולייען, וואָס זאָל פֿערשטעהן אין פֿיהלען אין אויך וועלען ארויסצוגעבן עטלעכע קערבלעך אין דעם ענין פֿון א יודיש צייטונג ארויסצוגעבן אים פאל ווען מיר ווילען ערלויבנים בעקומען? דאָס בעדאַרף אָבער זיין א סוד, וואָס נור אייך פֿרעטרויהען מיר עס, א סוד... до поры до времени

שיקט אונז גיכער אייער קארעספּאָנדענציע — אין אויב איהר וויסט עטלעכע משלים אין ויצען י ו ד י ש ע אין מעשיות וכדומה אין נעמט צו אונדזער איננערלעכסטען דאַנק אין

שלום עליכם.

צו די בריוו פון שאָלעם־אלייכעמען.

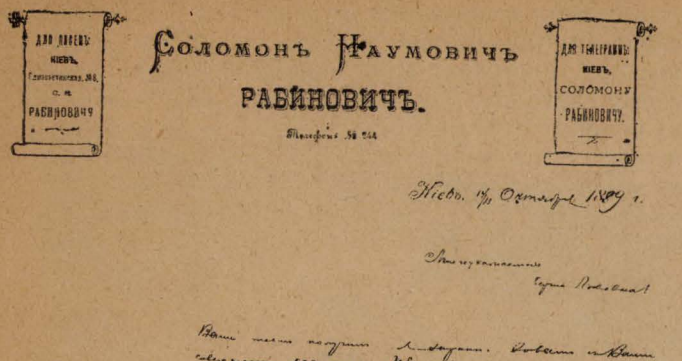
1. די בריוו: I II III IV, V אין VI זיינען געשריבן־געווָארן צו בערטע פֿלעקסער. אין יאָר 1891 האָט ב. פלעקסער אין זשיטאָמיר ארויסגעלאָזן אַ פּאַלעסטינאפֿילישן זאַמלבוך „דאָס הייליקע לאַנד". די ארויסגעבערן האָט זיך געוועדעט נאָך מאַטעריאַל אויך צו שאָלעם־אַלייכעמען, אוּן דערמיט איז טיילווייז פֿאַרבונדן געווען דער בריוו־אויסטויש צווישן ב. פלעקסער אוּן שאָלעם־אַלייכעמען.

דער שריפּטשטעלער טרובניק, וואָס ווערט דערמאָנט אין שאָלעם־אַלייכעמס בריוו, איז געווען א מעכאַבער פֿונם גרויסן „זשארגאָן-לערער" אויך פֿון „פֿרעמד-ווערטער בוך". — געשטאָרבן 1889 י. אין זשיטאָמיר.

2. צום בריוו IV. דאָס קינסטלערישע ווערק, ווען וועלכן עס שרייבט שאָלעם-אלייכעם, איז, קאנטיק, געווען דער ראמאַן „יאָסעלע סאָלאָוויי".

3. צום בריוו V. וועגן דעם „קליינעם וועקער" זע אויבן א. גורשטיין „דער איצטיקער צושטאַנד פֿון פערעצעס ביבֿליאָגראַפֿיע". ז. 80. באַמערקונג 53.

4. די בריוו VIII, VII זיינען געשריבן אין צוזאַמענהאנג מיט שאָלעם-אלייכעמס סעריע פעליעטאָנען, וואָס האָט זיך געדרוקט אין 1884 יאָר אין „יודישעס פֿאָלקס בלאַט" אונטערן נאָמען: „איין

איבערשרייבונג צווישן צוויי אַלטע חברים—שלום עליכעם אוּן שלעז דעם בריוועל שרייבער". Бед-ая Церковь Б. Ц.

5. צום בריוו IX. ווי באַווּוסט איז פֿון שאָלעם-אלייכעמס פלאַן ארויסצוגעבן אין אָדעס אַ צייטונג גאָרניט געווָארן. עס האָט זיך אויך ניט אייגנעגעבן צו פֿאַרווירקלעכן דעם פלאַן ווען א פֿרישן באנד פֿון דער „פֿאָלקס-ביבליאָטעק". שאָלעם-אלייכעם האָט באַווּיזן נאָר אין זעלבן 1892 ארויסצולאָזן דעם „קול מבשר צו דער אירישער פֿאלקס-ביבליאָטעק".

6. צוליב טעכנישע סיבּעס איז די טראנסקריפּציע אין די רוסישע בריוו נעענדערט.

ר ע ד א ק צ י ע

ווען אייניקע שאלעם-אלייכעמס פערסאנאזשן.

ווי ס'איז באַווּוסט, האָט שאָלעם־אַלייכעם געטומען זוינע העלדן אָדער פערסאָנאזשן, — אמווּוניקסטן די ערשטע יאָרן פון זיין לויטערע־רויש שאַפֿן, — נוט בלויז פֿון דער פאַנטאַזיע, נאָר פון לעבעדיקע פער־זאָנען, וי זיי שטייען אוּן גייען, קוקען „פֿאַרטרעטן", קען מען זאָגן, עטוואָס זיי געענדערט, אוּן אָט אזוי שוין ארויסגעלאָזן זיי אַף דער וועלט. דאָס זיינען צאַפֿלדיקע פֿיגורן, וואָס די ארטיקע מענטשן פֿלעגן זיי טיקאַף דער־קענען אוּן אָנרופֿן בא זייערע רעכטיקע נעמען, אוּן דער אויפֿעם פֿלעגט באַלד אונטערפאַסן יעדע פערזאָן אַלס אַלטן באַמאַנטן, אוּן אום „נענומען צום העצקען" (וויי מ'זאָגט אין פאַלטאַווער קאַנט) לויט שאָלעם־אַלייכעמס אָפּשיידערונג. אוּן ניט אומזוסט יעדן מאָל, ווען ס'פֿלעגט זיך באַוויזן אין דער לויטערַאטור מענאַטעם־מענדלם א ברוו צו זיין שיינע־שיוינדלען וועגן די „מאַבֿרם" אַף דער קיעווער בוראשע, פֿלעגן דיזדאָזוקע ברוו־ארוים־רופֿן אַווּיפֿוּל סונע, זיידלעריין אוּן רעדיפעם מיצאַר די אָנגענריפֿענע פער־זאָנען. אַפֿילע די נ ע מ ע ן פֿון זוינע פערזאָנען פֿלעגן דורך אים ווינצוק וואָס נעענדערט ווערן אוּן א מאָל אויך — גאָרנוט נעענדערט ווערן. אַלס מוסטערן וועל אויך אָנווּיזן אַף אייניקע פערסאָנאזשן פֿון זיין געבורטשטאָט

פֿערעיאַלעוו, וועלכע זיינען נעשיידערט געוואָרן אין זייער ערשטע ליטע־ראַרישע ווערק אין אַזוי אויך אַף אַ פּאָר קיעווער בירושע־העלדן, וועלכע זיינען מיר זעלבסט באַקאַנט געווען.

פֿון דער „6־טער אויבערגעאַפּטער ברוין אַף דער פּאָסט, פֿון ר' וועלוול פֿון דער וועלט צו ר' לייבעלען אַף יענער וועלט", 24 יאַנואַר 1884 (פֿאַליוטאָן אין יודישעם פֿאָלקסבלאַט פֿון 1884 № 11): „נעדענקסטו אונדזער כאַווער אַרנאָלד דעם אפֿיקורעס?" דאָ איז דער נאָמען גאָר נוט נעענדערט. דאָס איז נעווען א נעווײַסער בעשאַיטע אין פֿערעיאַלעוו אַר־נאָלד קראַסנאַפּאָלין, וועלכן די שטאָט האָט נעהאַלטן פֿאַר א גרויסן אפֿי־קוירעס *).

פֿון דעמזעלבן ברוין, העמשאַך אין 14 №, „אין קיין שטאָט איז ניטאָ אזעלכע נאַדוואָאנעס מיט מילדע יתרן, ווו אין פֿערעיאַלעוו: דאָ האָט ניט לאַנג א גוואַר ר' מוישע כאַים נעשענקט 30.000 רובל צו פֿאַרלייען מיט 60% אַף מאישקאָנעם, אין ר' לייבעטשקע האָט נעשענקט 4 ארשין קאַרט זיך א נייעם קאפֿטן"...

אָט דער „ר' מוישע כאַים" איז נעווען א באַווסטער פֿראָצענטניק, פֿון א מעוכּעדזיקער מישפּאָכע אין פֿערעיאַלעוו. כאַים מוישע פֿונקל־שטיין, דער 2־טער „נאַדוואָרן", איז נעווען דער ענגסט באַווסטער אין זיין שטאָט לייבעטשקע ווילענסקי, וועלכער האָט נעהאַט א גרויסן שעם מיט זיין „מילדקייט" אין „גוט הארץ".

פֿון דער „זוכנטע אויבערגעאַפּטע ברוין. 18 מערץ 1884 (ווד. פּאָלקסבלאַט 17 №): „אין פֿערעיאַלעוו איז אויך בלאַהאַפּאָלוטשטע, ארע־מע לייט שטאַרבן פֿאַר הונגער, קונדער גייען ארום לוידיק אין דער גע־ווינסער נאדוואָרן ר' מוישע כאַים האָט מענאַדער געווען, אז אומצרעשעם נאָך פֿויסעך, אז עס וועט אים קיינער נוט אָנגעבן, וועט ער זיך, בעלי נידער, שאַבעס דורכפֿאָרן אַף א פּאָר טעג קיין קיעוו אויסקופֿן 5% בילעטן"...

פֿון דער „צענטע אויבערגעאַפּטע ברוין" (ווד. פ.'ב 25 №): „פֿע־רעיאַלעוו פֿוילט": — „דאָ האָב אוך געפֿונען אין מענטשן, וועלכער פֿאַרדינט, אז מע זאָל אים אין צייטונג פֿובליצירן. — ער הויסט מ. א. פֿונקלשטיין. שוין א צייט פֿון עטלעכע יאָר, אז ער האָט דאָ נענריגדעט א בוקער־בוילעם. — היינטיקע צייטן נוט עס נוט אָפּט אזעלכע מענטשן, ווען זאָלן אין זיך נאָר פֿאַרנעמען אין ארבעטן פֿון קאָהאָלם וועגן. דער־פֿאַר זאָגט מען טאקע אַף אים, אז ער איז א מעשוגענער. — נאַטירלעך, ווען ער זאָל עסן פֿריצים אין יתרן, אזוי ווי זיינע ברידער, אין אין אַרעמאַן טרייבן פֿון דער שטוב מיט הונט אין אַליין לעבן מיט פֿאַרנענוג, — וואָלט נהויסן א קלאַרע!"... — דער־דערמאָנטער מ. א. (מוישע אַרן) פֿונקל־שטיין איז נעווען א נעווײַסער באַלצדאָקע אין וועלכער האָט זיך באַזונדערס אויבערגענעבן מיט די אונטערעסן פֿונם יודישן בויסאַבוילים. פֿלעגט צושיקען פּושקעס אַף דער נאַנצער סוזווע, ווהין ווייבער פֿלעגן לויבט־בענטשן, מוזן עפּעס אַרויסואַרפֿן אַפֿן בויסאַבוילים. אין ער זעלבסט, אָדער מיט מאשניעך פֿונם בויסאַבוילים, פֿלעגט אַרומפֿאָרן אוינמאָל אין יאָר אין א בוד־וואָגן צוגוויפֿנעמען די נעלטן. די שטאָט־נעוווּרים אין גלאַט לעצאַנים פֿלעגן זיך ווערטלען אויבער זויער „מעשוגאַעסן" אין אַף אים אויסגעקלערט מויעט מאַיסעס.

א פּאָר באַמערקונגען וועגן שאָלעם־אַלייכעמס שפּעטערדיקע שא־פֿונגען.

1) פֿון יאקנעהאז. — „פויקונגל. א קלוגער ספּעקוליאַנט, שפּילט א פֿרומע ראָלע, האָט נוט פֿויט קיין קערטל". — „פויקונגל" איז נעווענדערט פֿון „פֿיינגאָלד". דאָס איז נעווען א נעוויסער איינגעטויפֿט פֿון א באַנק־קאַנטאָר אין קיעוו אַף קרעשטשאַטיק, נעשטאַמט פֿון פּאָליאַיער קאַנט. אויך האָב אים נוט איין מאָל נעזען בא דו נעמיראָוומקים (נרויסע מילַיטער־פּאָדרויאַטשוקעס), כאַפּנדוק א קערטל אין די גרויסע וויגטער־אָוונטן בוזן וויסן טאָג אַריין. אַהין פֿלענט זיך א מאָל שאָלעם־אַלייכעם אויך אַרויסנאַפֿן.

— „גראינער". א הויסער ספּעקוליאַנט, א נידערוקער, א נראָבער מיט א רויטער באָרד. „גראינער" איז נעענדערט פֿון „גרוימער". דאָס איז נעווען א נעוויסער בירושע־מעקלער אין א שטוקל סויכער אויך. נעשטאַמט אויך פֿון פּאָליאַיער קאַנט. א קלוגער יתר, נוט קיין אמעריקע. האָט נע־גרינדעט א מינצין, וועלכער האָט זיך נערופֿן אַף זיין נאָמען „גרוימערם מינצין".

2). פֿון „סטעמפּענוי". „סטעמפּענוי" איז א בוסל א קאָמבינירטער העלד. זיין ערשטער אָנהויב איז אין דו נאָר פֿרוערדיקע ווערק שאָלעם־אַלייכעמס, דאָרט האָט ער נעהויסן „יוסרא"ן דער קאָמוויולעוטקער". דאָס איז א פֿערעיאַלעווער קלעזמער מיטן נאָמען יוסרא"ל בענדיצקי, וועלכער האָט מיט זיין שפּוילן נעהאַט א גרויסן שעם אין דער נאַנצער סוזווע. אויסער דעם, איז ער נעווען זויער א שוינער אַפֿן פּאָנים. וועגן אים פֿלענט מען דער־צייטן נאַנצע לענגעדעם. אויסער קלעזמעריי איז ער אויך נעווען א פּא־טאָגראַף (קלעזמעריי אַליין, ווי באַווסט, האָט קיינמאָל נוט נענוג נענוג אַפֿן לעבן). אין נעהאַט האָט ער זיין אייגן הויז, אַן אוינפּאר־הויז. נעוואָינט אַלע יאָרן אין פֿערעיאַלעוו און די לעצטע יאָרן האָט ער נעוואָינט אין קיעוו, ווו ער איז פֿרויער מיט עטלעכע יאָר נעשטאָרבן.

ווי מ'האָט מיר אויבערגענעבן אין לובען (פּאָלטאַווער גוב.), זאָל „בענדער בלאַנק" זיין א פּאַרטיע־בילד פֿון א נעוועזענעם לובנער גווזר דאָדיע באַכמוטסקי, ווען זיין כּאַראַקטער אין פֿירונגען האָבן אנטשפּראָכן דער שילדערונג פֿונם נענעבענעם העלד.

א. ש. ראַבינאָוויטש.

*) שאָלעם־אַלייכעם דערציילט וועגן דעמזעלבן פּאַרשוין אין זיין „פֿונם יאַריד", ווו ער רופֿט אים אָן „אַרנאָלד פֿון די פּאָדוואַרקעס".

א בוך פֿון גרויסן וועלט.

1544). אויך האָב נעמאַכט קאָפּיעס פֿון דעם בוך, וועלכע זיינען באַ מיר פֿאַרלוירן נעגאַנגען, און אין דער לעצטער צייט האָט זיך בא מיר אַריינגעפּפט א סאָפּעק, אז עפּשער איז עס נעווען נעדרוקט אין 1553. דאָס איז נוט קיין פֿראַגע פֿונם בוך, אַף וועלכן עס איז אָנגעוויזן נעגוי דאָס יאָר. עס איז א פֿראַגע פֿון מיין זיקאָרן, פֿאַר קיינפּאַל איז עס אָבער נוט נעדרוקט נעווארן שפּעטער פֿון 1553.

דאָס בוך שטעלט מיט זיך פֿאָר א גרויסן אינטערעס פֿון אַסאַך שטאַנדפּונקטן.

ערשטנס, איז דאָס בוך די שאַפֿונג פֿון א פּויליש, נוט קיין דייטשישן יתד. דאָס ערשטע און אייניקע פֿון דעם מין. דאָרט נעפֿינט מען א גאַנצע מאַסע ווערטער, וואָס זיינען כאַראַקטעריסטיש פֿאַרן פּויליש יידיש. נוט נאָר אזעלכע ווערטער ווי „עיץ" (איר) אין „ענק" (אייך), נאָר אויך אזעלכע, וואָס זיינען נעבוירן נעווארן נאָר

אין פּוילן גופֿא. איינקע סלאווזמען (וועלכע איך וואָג ניט אָנצוטרויען מיין זיקאָרן און צימער זיי דערפֿאַר ניט).

דאָסדאָזיקע ווערק האָט אַזוי אַרום אַ קאָלאָסאַלן באַטייט פֿאַר דער אַנטוויקלונג פֿון ייִדיש אין פּוילן און איז אימשטאַנד אַרויינצוּ־ברענגען אַסאַך ליכט אין דערדאָזיקער פֿאַרפֿלאָנטערטער פֿראַגע.

צווייטנס, האָט דאָס ווערק אַ גרויסן ווערט פֿון רײַן לינגוִיסטישן שטאַנדפּונקט. לימטעראַריש שטייט עס פֿיל העכער וון אַפֿילע דאָס „שמואל־בוך", דער מעכאַבער, אַ קראָקעווער ייִד, מיטן ערשטן נאָמען (דאַכט זיך) יצחק. האָט אַ זעלטענעם כּוש פֿאַר הומאָר צונויפֿגעפֿאָרט מיט אַ לירישן געמיט.

אין זיין הומאָר גייט ער אַזוי ווייט, אַז אַף ערטער דריקט ער זיך אויס גאָרנישט הייליק וועגן דער „הייליקע שריפֿטן" אוֹן וועגן דיִ הייליקע מענטשן פֿון דיִ „הייליקע שריפֿטן". אַזוי, לעמאָשל, בּאַ דער מאַיסע פֿון דיִ מערגאַלים מיט ראָבּעזוי האָזוינע גייט בּאַ אים אַ סטראָף, אין וועלכן עם ווערט געזאָגט, אז יענע, די הייליקע לייט פֿון אַמאָל, האָבּן אויך ניט פֿיינט געהאַט, וואָס מיר האָבּן לינ. אַזאַ סטראָף אין דער ביבל באַווייזט אַפֿן פֿרייען גייסט פֿונם מעכאַבער.

אין דעם וועלט וועלט דערמאָנט נאָך אַ זאַך, וואָס האָט אַ גרויסן וועלט. עס האָט אַ שאַיכּעס צו דעם שוין דערמאָנטן באַרימטן „שמואל בוך".

דיִ ערשטע סטראָפֿן פֿונם בוך הויבן זיך אָן מיט אַ מין אַרייניפֿיר, אין וועלכן דער מעכאַבער דערציילט, אַז ער האָט דאָס וועלק געשריבן מיטן נגון *) פֿון „שמואל־בוך". דערבּיי גייט דאָרט אַ היסנאצלעכּ פערז אין אזא נוסח:

האַנאַם דיִ ערשטע האָבּן אים געהאַלטן גרינג, געפֿינט מען דאָך אין אים מאַנגל שיינע דינג.

פֿון דעמדאָזיקן פֿערז זיינען פֿונם טעקסט נענומען נאָר דיִ וועלטער ג ר י נ ג אוֹן ד י נ ג (גרינג אַנדערש אויסגעלייגט) אוֹן דיִ וועלטער „ד י ע ר ש ט ע". ניט האָבּנדיק פֿאַר זיך דעם טעקסט, האָב איך איבערגענעבן פֿון זיקאָרן נעגוי דעם אינהאַלט אוֹן ד י וועלטער, וועלכע איך נעדענק אַף זיכער, אוֹן וועלכע זיינען בּאַ מיר געבליבן איינגעקריצט צוליב דעם גרויסן אינטערעס, וואָס זיי האָבּן בּאַ מיר דעמאָלט ארויסגערופֿן.

---

*) דאָ איז קעדאַי צו באַמערקן, אז מיטן וואָרט „נגון" וועלט אין אַלט־ייִדיש ניט שטענדיק נעמיינט טאַקע אַ נגון. דאָ וועלט אין גרעסטן טייל נעמיינט דער „משקל", דיִ מעטריק. אַזוי וועלט אַפֿן „שמואל בוך", אַ ווערק, וואָס איז לויטן כּאַראַקטער ניט באַשטימט אף זינגען, באַציכנט, אז עס איז נעשריבן אַפֿן „נגון" פֿונם נעבעלונגען־ליד, אף אַנדערע בּיכּער — אז זיי זיינען נעשריבן אַפֿן נגון פֿונם „שמואל־בוך". אוֹן אַלע מיינען זיי דעם מישקל.

דאָס וואָרט „נגון" האָט אריינגעפֿונדן פֿיל פֿאַרשער אין טאָעם. אַזוי האָט מ, וויינרייך („שטאפֿלען" 162) אומזוסט נעזוכט דעם נגון פֿון „מענלאָם וונין". דער „בנגון" פֿון דיִדאָזיקע מעכאַברים איז דערוקער כּאַראַקטעריסטיש מיט דעם, וואָס ער באַווייזט אוגדז, וון אַזוי דיִ ייִדישע דיכּטער האָבּן אָנגענומען דיִ דייטשישע מעטריק אנשטאט דעם העברעישן „משקל".

דערדאָזיקער סטראָף וואַרפֿט אַ נעווען לינכט אַפֿן שמואל־בוך.

ערשטנס ד י ע ר ש ט ע דאַרפֿן דאָ פֿאַרשטאַנען ווערן אַלס אן אינבּעזעצונג פֿונם וואָרט „ראשונים". דאָס באַווייזט, אַז אין דיִ ציטן פֿונם מעכאַבער איז דאָס בוך נערעכנט נעווען שוין פֿאַר נאָר אַן אַלטעם. דאָס באַווייזט, דיִ ריכטיקייט פֿון דער האַשאָרע, אז דאָס שמואל־בוך שטאַמט פֿונם טיפֿן מיטלאַלטער, אַסאַך עלטער ווי מע איז גע־ווֹינט אָנצונעמען.

צווייטנס, אין דאָס האָט אַ באַזונדערע באַדייטונג, באַווייזט דער דערמאָנטער סטראָף, אז דאָס „שמואל־בוך" איז געווֹאָרן בּאַ דיִ פֿרומע און רבּאָנים פֿאַרעכנט ניט נאָר פֿאַר אַ ניט־רעלִיגיעזן סייפֿער, נאָר פֿאַר קיומאַט אַן „אפֿיקאָרסישן", יעדנפֿאַלס, אַ ניט־פֿרומען סייפֿער.

ג ר י נ ג — איז געווען אַ געוויינטלעכער אויסדרוק פֿאַר זינדיִ־קייט, פֿאַר ניט אָפּהיטן דיִ מיצוועס, ביכּלאַל פֿאַר ניט פֿרומקייט. דאָס איז אויך אינבּערזעצט געווען אין אַ העברעיש וואָרט „קל". ער איז „קל", האָט געהייסן — ער איז ניט קיין פֿרומער. ער טוט אַוויירעס. דאָס וואָרט איז נאָך איצט פֿאַרבּליבן אין מויל פֿון אַ טייל פּוילישע פֿרומע ייִדן:

„ער איז אַ קל". „אַ קל שבקלים".

דער מעכאַבער פֿונם „ספֿר יהושע" דערציילט אונדז דאָ, אַז דיִ ע ר ש ט ע האָבּן דעם „ספֿר שמואל" געהאַלטן פֿאַר אַ ניט פֿרומען סייפֿער.

אַז מע לייענט דאָס „שמואל־בוך" איז עס ניט שווער צו פֿאַר־שטיין, אין אים געפֿינען זיך נעגוג אידאָנישׂ־לעטטערנדיקע וועלטער אוֹן נעגוג „פֿרייע" אויסדרוקן. עס איז כּאַראַקטעריסטיש פֿאַר דער אַפּיקאָר־סישקייט שוין פֿון דער אַלטער ייִדישער ליטעראַטור, וועלכע איז ג־ענוג פֿרייַ געוואָרן דערוקער פֿאַר וויבער אוֹן מוידן אוֹן פֿאַר אומנעלעדנטע אַמעראַצים.

דערדאָזיקער „ספֿר יהושע" געפֿינט זיך ניט אין דעם ביבליאָטעק זאַל פֿונם „בריטיש מוזיי Reading Room", נאָר אינם „אריענ־טאַלן כיידער" פֿונם מוזיי, אונם «Oriental Room», וווּ עס ווערן נעוויינלעך געהאַלטן נאָר דיִ מאַנוסקריפּטן אוֹן עטלעלע נאָר זעלטענע נעדרוקטע עקזעמפּלאַרן. אין מאַרגוליוסעס קאַטאַלאָג פֿונם Oriental-Room, וווּ דאָס בוך איז פֿאַרצייכנט, איז צוגענעבן אַ באַמערקונג, אַז דאָס ווערק ווערט מער ניט דערמאָנט אין קיין שום ביבליאָגראַפֿיע. דאָס איז, היסט עס, דער אייניקער באַווסטער עקזעמפּלאַר אַף דער וועלט. ווי עס איז צו זען האָט קיינער פֿון דיִ ייִדיש־טייטשע ביבליאָגראַפֿן זיך ניט אָנגענשטויסן אף דעם בוך.

אין וויל מיט דיִדאָזיקע שוּרעס מאַכן אופֿמערקזאַם אונדזערע ייִדיש־פֿאָרשער אַף דעמדאָזיקן בוך; אין האָב אַ צייט נעפֿרעבט אינערן בוך אוֹן דערוועען אין אים אַן אויצער פֿאַר אונדזער ייִדיש־פֿאָרשונג. מיינע פֿאָטאָגראַפֿיעס אין אָפּשריפֿטן פֿונם בוך זיינען בּאַ מיר דורך אַן אומגליק־פֿאַל פֿאַרלוירן נעגאַנגען. דאָס בוך טאָר אָבער ניט גיין פֿאַר־לוירן, זאָלן זיך נעמען צו אים דיִ, וואָס האָבּן דיִ מעגלעכקייט דורכצו־פֿירן דיִ נויטיקע אַרבעט אין לאָנדאָנער „בריטיש־מוזיי".

א. וו ע ו י א ר ק א.

מאַטעריאַלן וועגן י. מ. ליפֿשיצן *).

י. מ. ליפֿשיץ האָט אין די 60־ער יאָרן גרופֿירט אַרום זיך די יידי־שע דעמאָקראַטישע אינטעליגענץ אין בעראַדיטשעוו. ער איז געווען אַן אויסגעשפראָכענער קענער פֿון העברעיש, אַ שרעקלעכער פֿיינטהאָבער פֿון העברעיסטן קוויקן זיך מער מיט דער שפראַך איידער מיטן אינהאַלט, או דער אינ־האַלט איז בא זיי אַ בייזאַך.

אַלײן איז יעשיע־מאָרדכע געווען אייראָפּעיש געבילדעט. גע־קאָנט שפראַכן: דייטש, פֿראַנצויזיש, רוסיש. ס׳איז כּאַראַקטעריסטיש פֿאַר ליפֿשיצן אַלס אַ פּערזענלעכקייט: ס׳איז נאָך געווען בעשאַס ער האָט געהאַט אַ קראָם, נאָר דעם האַנדל האָט ער פֿיינט געהאַט. איז אין איינעם אַ שײַנעם טאָג קומט ער צוגײַן צו דער וויב, וו׳ארפֿט אַוועק דעם שלײַסל פֿון קלײט אוּן זאָגט, או ער ווײל מער ניט האַנדלען. ער האָט געוואָלט קיפּן ערד, קעדיי זי צו באַרבעטן מיט די קינדער. די וויב אָבער איז ניט געווען מסכּים, האָט זי אים ניט גע־הערט, פֿארקויפֿט די גאַלדה־קראָם אוּן געקויפֿט אַ מיל. דאָס מיל־געשעפֿט איז אָבער אַוועק ניט גוט, איז זי געקומען צום מאַן, אוּן געזאָגט, או זי

י. מ. ליפֿשיץ.

איז שוין גרייט טאָן אַלץ, וואָס ער וועט פֿארשלאָגן, נאָר אַבי קיין ערד ניט קויפֿן. האָבן זיי געפֿונט אַ וואירשטאט פֿון וויס־ענגי. די מיידלעך, וואָס האָבן זיך געשטעלט בא די ליפֿשיצעס ארבעטן, האָבן געזומען פּראָצענטן, וו׳ גלייכע באַלעבאָסטעס. אַלײן האָט ער אויך געארבעט, צוגעצוינגן אַלע זיינע קינדער צו דער ארבעט.

כּוּיץ דעם יידיש־רוסישן אוּן רוסיש־יידישן וועדטער־בוך, האָט י. מ. אָנגעשריבן אַ דייטשיש־יידישן אוּן יידש־דייטשישן וועדטער־בוך אוּן אים גיט באַווײזן אָפּצודרוקן. דער קסאַוויאַד פֿארפֿאַלן געווארן.

*) דעם כ׳ א. קאהאנס מיטיילונג איז אָנגעשריבן געווארן אפֿן סמאך פֿון יעריעם, וועלכער ער האָט באקומען פֿון עלטערע בעראַדיטשעווער טויש־וונס, וואָס האָבן געקענט י. מ. ליפֿשיצן.

ר ע ד א ק צ י ע.

ער איז געווען געבילדעט ניט נאָר אלס פֿילאָלאָג, נאָר אויך אין אַנדערע געביטן. ער האָט שוין געהאַט אָנגעשריבן אַביסל באַמערקונגען אף דייטש צו מילס־פּאָליטישער עקאָנאָמיע, נאָר בא דעם דעמאָלטיקן דויכּעק אין דרוק־מעגלעכקייטן האָט ער דאָס אויך ניט באַווּיזן אָפּצו־דרוקן. ער איז געווארן פֿאַראַרעמט, וויל זיינע וועדטערבּיכער — דעם יידיש־רוסישן אוּן רוסיש־יידישן האָט ער קימאַט אף זיינע קאָסטן ארויסגעגעבן, אַ פּאָר יאָר האָט ער זיך פֿאַרנומען מיט פֿיזיק אוּן מיט כעמיע. ער האָט געמאַכט כעמישע עקספּערימענטן אוּן איינמאָל איז ער פֿון אַן עקספּערימענט אַפֿילע בלינד געווארן אף א יאָר קעסיידער. ס׳איז פֿאַראַן אַן השׂשׂרע, או ער האָט אָנגעשריבן אַ פֿיזיק אין יידיש אוּן, וו׳ אַסאַך אַנדערע קסאַוויאדן זיינע, איז דער אויך פֿאַרפֿאַלן געווארן. ס׳איז דאָך באַווּוסט, או ער האָט געהאָלפֿן מענדעלען אין זיין ווערק „תולדות הטבע״.

אין שטוב האָט מען בא אים נערעט יידיש. זיינע קינדער פֿלעגן אים אירצן. זיין שטוב איז געווען אַ פֿריידענקעדישע אין רעגילעזען זין. בעשאַס שרייבן דעם ווערטערבוך, האָט ער אַלע טאָג געמאַכט עקסקור־סיעס אף די ענג מערק צו די יאַטקעס. איינמאָל כאַפט ער א באַקאַנטן אוּן בעט אים: „קומט מיט מיר הערן, וו׳ דאָס פֿאָלק טאַינעט זיך אוים״. געשטאַנען אוּן זיך צוגעהערט, אַלע מאָל אַרויסגעכאַפט א נאָטיץ־בוכל אוּן פֿאַרשריבן, ווען ער האָט געהערט א באַזונדער ווארט אָדער פֿראַזע. פֿליצים דערהערט ער אַ קרינערי פֿון צוויי סעדעכעס אוּן איינע זאָגט צו דער אַנדערער: „גרינבלען אוּן שווינבלען זאָל דיר דיין לייב״. ער האָט זיך דערפֿרייט אוּן געזאָגט צו זיין באַגלייטער: „האָט אוֹי געהערט אַמאָל אועלכע ווערטער? אָט דאָס הייסט פֿאָלקס־שפּראַך״.

י. מ. ליפֿשיץ איז געווען א מענטש מיט פּראָגרעסיווע שטרעבונ־גען. צו דער צאַרישער רעגירונג האָט ער זיך באַצויגן מיט גרויסן האַס. א פּראָדוקט פֿון דעם האַס איז געווען זיינע א סאַטירע אף דער רוסישער ר ע ג י ר ו נ ג אונטערן נאָמען: „די הינטישע קאָמעדיע״. אָנגעשריבן איז זי געווען לעפּיערעך אין מיט פֿון די 70־קער יאָרן. אין בעראַדיטשע־ווער דעמאָלטיקע קרייזן האָט זי גמאַכט א גרויסן רוישעם. געווען איז זי אָנגעשריבן אין א פֿאָרם פֿון א דערציילונג. מ׳האָט זי געזאָלט געווען אָפֿדרוקן אין פּעטערבורג אוּן מ׳האָט זי אַהינגעזאָנדט אַוועקגעשיקט צו א באַקאַנטן סטודענט פֿינקעלשטיין, וואָס איז דערנאָך, וו׳ מ׳האָט זיך הער־וועסט, ארעסטירט געווארן בעשאַס א דעמאָנסטראַציע פֿון סטודענטן. די סאַטירע איז נאָך ניט געווען אָפּגעדרוקט אוּן דער קסאַוויאַד אוּן פֿאַרפֿאַלן געווארן בא פֿינקעלשטיינען בעשאַס אונטערזוכונג. נאָך האָט ער אָנגעשריבן א בראָשורע אונטערן נאָמען: „דער מאַטע אוּן דער זון״. דאָרט פֿירט זיך א דיאַלאָג וועגן פֿארשיידענע סאָציאַלע פּראָב־לעמען.

ער איז געווען א מענטש מיט מוט. ער פֿלעגט לאַכן פֿון יונגע־לייט, וואָס האָבן זיך געשראָקן פֿאַר פּאָליציי. די אינטעליגענץ אין בעראַדיטשעוו האָט זיך באַצויגן צו אים מיט קאָוועד אוּן לייבע. אינטע־רעסאַנט צו אונטערשטרייכן, וו׳ זיין ווירקונג איז געווען גרויס. אונטער זיין ווירקונג אוּן געגרינדעט געווארן א פֿרויען־געזעלשאַפֿט: „Обще-ство защиты женщин נאַסן־קינדער אוּן אופֿהויבן זייער גייסטיקן אוּן מאַראַלישן צושטאַנד.

אין דֶּר דעמאָלטיקע באַדינגונגען איז דאָס נעווען אַן אַקט פֿון פּראָגרעסיווער נעוועלשאַפֿטלעכער טעטיקייט.

גישטאָרבן איז ער פֿון אַ ראַק אין בעדיטשעוו אין 1878 יאָר, 3 טאָג אין כּוידש אָדער אין עלטער פֿון 49 יאָר. זיין קיווער נעפֿינט זיך צווישן דִּי קוואָרים פֿון דִּי בערדיטשעווער מאַסקילים פֿון יענער צייט.

י. מ. לַיבּישיץ, דער גרויסער יידישער לעקסיקאָגראַף, האָט ערלעך פֿאַרדינט, עס זאָל נעישטעלט ווערן אַ דענקמאָל אַף זיין קיווער.

א ו ר א ם ק א ה א ן.

צו דער פֿראגע וועגן דער „באפּוצונג" פֿון דעם ייִדישן פֿאלקליד *).

וועגן דִּי אופֿמערקזאַמקייט פֿון אונדזערע פֿאָלקלאָר-פֿאָרשער אַף דער אייגנאַרטיקייט אוּן גרויסער באַדײַטונג פֿון דער קאָמפּאָזיציע אונם ייִדישן פֿאָלקליד – איז לאַנג צייט געווען. מע קען זאָגן אַף זיכער, אַז דִּי קאָמפּאָזיציע-פֿראַגן וועלן מיט דער צייט פֿאַרנעמען אַן אָננעוועסעם אָרט אין דער אַלגעמיינער באַהאַנדלונג פֿון אונדזער פֿאָלקלאָר. צו דאַרף דאָס אָבער פֿירן צו דער אָפּלייקענונג פֿון דער ראָלע, וואָס עס שפּילט אונם ייִדישן פֿאָלקליד דער ״ארט-מאַטעריאַל, דאָס פֿאַרבּיקע וואָרט, דִּי „באפּוצונג"?

– „היימט עס – שרייבט י. נאָלדבערג – אין פֿאַרנליידיק מיט דִּי לִידער פֿון אייגנוק אַנדערע פֿעלקער, אוּן דִּי שפּראַך פֿון ייִדישן פֿאָלקליד פּאַשעט, אַלטענלעך, וויינוק מאַלעריש, וויינוק פֿאַרפּוצט. אירע שטאַרקסטע ווורקונג-מיטלען פֿאַרמאָגט דאָס ייִדישע פֿאָלקליד נוט אוּן דעם אויצלנעם וואָרט אַדער זאַץ, נאָר אוּן דעם אַנסאַמבל, דער קאָמפּאָזיציע".

וויִ מוֹר זעגן, איז י. נאָלדבערג נרייט אונווינעם מיט דעם אויצלנעם וואָרט אונטערשעצן אויך דִּי ווירקונג-קראַפֿט פֿונם זאַץ אונם ייִדישן פֿאָלקליד. ער איז גרייט אפֿן זעלבן אויפֿן צוגוץ אויך צו דער אַלגעמיינער פּראַגע וועגן דער „באפּוצונג" פֿונם ייִדישן פֿאָלקליד. אַף דעם לויכט זיך עטוואָם אפֿשטעלן.

פֿרײַער פֿאַר אַלץ וועגן דעם מאָלעריזשן, וועגן דער „באפּוצונג" אונם ייִדישן פֿאָלקליד. י. נאָלדבערג ברענגט אַ סטאַטיסטיק, וואָס לאָזט מער נוט צוויפֿלען דערינן, אַז דער עפּיטעט אין אונדזער פֿאָלקליד איז ווירקלעך גאַנץ אַרעם. אָבער צו באַשטייט דִּי „באפּוצונג" פֿון אַ פֿאָלק-לִיד בלויז אין דעם עפּיטעט? וועט מוֹר הערן, לעמאָשל, אַן אָנהויב פֿון אזא לִיד:

קלוֹפּ-קלאַפּ, אין נאָלדן טויר,
מיינע לִיבע, עפֿן מוֹר"...

(גונזב. אוּן מאר. 136 №).

אָדער אין אַ צוויטן לִיד:

שוּרעלע, פּערעלע, נאָלדענע פּאָן,
מאָשוּעך בען דאָוונד זיצט אויבן אָן....

(גונזב. אוּן מאר. 11 №).

האָבן מוֹר אין דידאַוזקע צוויי לִידער אַ צוזוויילעזוקע באפּוצונג. פֿון איין זײַט, דִּי, אזוי צו זאָגן, קאַנאָניזירטע באפּוצונג, וואָס דרוקט זיך אויס אונם עפּיטעט „גאָלדענער" (גאָלדן טויר, גאָלדענע פּאָן), אוּן פֿון דער צווויטער זײַט, אַן אַנדער עלעמענט פֿון באפּוצונג, וואָס דרוקט זיך אויס אין דעם, וואָס אין דעם לִיד וועלן אריינגעפֿירט אַזעלכע קלאַנגען-באפּוצונגען, וויִ „קלוֹפּ-קלאַפּ" דאָס אנדערע מאָל – „שוּרעלע פּערעלע".

אוּן אַזעלכע פֿאַלן איז גאַנץ שווער צו זאָגן, פֿון וואָס, אויפֿנטלעך, שאַפֿט זיך מער דער עפֿעקט, פֿון דעם לִיד: דורך דעם ערשטן – דעם עפּיטעט, צו דורך דעם צווויטן באפּוצונג-עלעמענט.

אָבער אַזעלכע בייַשפּילן וואָלט מען קאָנען ברענגען זייער פֿיל. מוֹר וואָלטן דעמאָלט געזעגן, וויִ דִּי „באפּוצונג" פֿון דעם ייִדישן פֿאָלק-לִיד הויבט זיך טייַלמאָל אָן נוט פֿונם עפּיטעט, נאָר פֿון דעם באַזונדערן ספּעציעלן „לִידערטעמפּוקן" געברויך פֿונם צוויטוואָרט. דאָס צוויטוואָרט באַקומט אַ באַזונדערן אַקצענט, עס ווערט דִּירעקט אויסגענוצט, אַלס „באפּוצונג". מוֹר וואָלטן געקענט אויך זען, וויִ דאָס צוואָלוואָרט – (אויפֿנם, צוויי, דרַיי, פֿיר) ווערן ארַיינגעפֿירט אוּן אויסגענוצט צוליב דער באפּוצונג פֿונם לִיד. עס וואָלט אויך נויטיק געווען אָנצוווייזן אַף דער אינטערעסאַנטער עוואָלוציע, וואָס מענדעלעם „בע" אוּן „מע", דִּי שפּראַך פֿון דער ייִדישלעבער מומק, דער קרעפֿץ אוּן זופֿן „אוי" אוּן אַנדערע אזעלבע שפּראַך-עלעמענטן האָבן דורכגעמאַכט אוּן דעם ייִדישן פֿאָלקליד. דאָס אַלעם וואָלט געווויז באַווויזן, אז דאָס ייִדישע פֿאָלקליד האָט דאַווקע נאָנץ אַפּט אָפּגעזאָגט זיך פֿון אזעלבע שפּראַך-עלעמענטן, וואָס זיינען אוּן דער אומנאַנ-שפּראַך געווען אָננענומען, וויִ דִּי שטאַרקסטע ווירקונג-מיטלען. אָבער נוט דאָ איז דאָס אָרט אַף דעם זיך אָפּצוישטעלן. מוֹר ווילן נאָר דאָ אופֿמערקזאַם מאַכן אַף אויך וויכטיקן עלעמענט אוּן דער שפּראַך פֿון דעם ייִדישן פֿאָלקליד – דאָס איז די פֿאַרקלענערונג-פֿאָרם, דער דעמוּנוטיוו. עס פֿאַרשטייט זיך, אז אַן אוּן פֿאַר זיך איז דער דעמוּנוטיוו אַ נאָנץ נע-וויינטלעכע דערשיינונג אונם פֿאָלקשאַפֿן פֿון פֿיל אַנדערע פֿעלקער. אָבער אַף וויפֿל דִּי שפּראַך פֿון ייִדישן פֿאָלקליד שטייט זייער נאָענט צו דער אַלטעגלעכער שפּראַך (אוּן דידאַוזקע נאָענטקייט וועט דאָך קיינער נוט לייקענען), האָט דאָ דער דעמוּנוטיוו באַקומען אַ נאָנץ באַזונדערע בא-דייטונג. טרעפֿנדיק דעם דעמוּנוטיוו אוּן אויסנוקע לִידער, לעמאָשל, קוּנ-דער-לִידער, ווערן מוֹר נאָכנט אובעראשט. דאָ איז עס נאָנץ נאַטירלעך. עס שטאַמט פֿון דער קינדערשער אופֿאַסונג פֿון פֿאַקטן אוּן נעשטאַלטן. פֿונקט אזוי שטעלן מוֹר זיך ווויניק אָפּ אַף דער ראָלע פֿון דער פֿאַר-קלענערונג-פֿאָרם אין אַ לִיד, וואָס האָט אַן אירַאָנישן כּאַראַקטער, לעמאָשל:

אוּן אַקציזנע יונגע לוים
זיינען פֿאַרשויט
נאָלן דִּי בערדלעך,
אוּן פֿאָרן אַף פֿערדלעך
נייען אוּן קאַלשן
אוּן עסן אומגעוואַשן....

(נ. אוּן מ. 55 №).

אוּן אזא לִיד זיינען דִּי אויסדרוקן „פֿערדעלעך", „בערדעלעך" ענג פֿאַרבונדן מיט דער אירַאָניע, וואָס הערט זיך אוּן דעם לִיד. וויִ זאָל מען אָבער נוט אפֿשטעלן זיך, וועגן דִּי פֿאַרקלענערונג הויבט אָן נאָכאָנאַנד טרעפֿן זיך אוּן לִידער, וווּ דִּי אירַאָניש באַצוּנג איז נאָר נוט קאָנטוק?

עס איז זייער כּאַראַקטעריסטיש, וואָס דִּי „פּורימשפּיל", וועלכע האָט נעשעפֿט פֿון אייַן קוואַל מיט דעם פֿאָלקליד, נעברויכט אזוי נערן דִּי פֿאַרקלענערונג-פֿאָרם. דער פּורימשפּילער הויבט אָן:

קום איך אַריין צו לויפֿן
מיינע פֿינסע לעך לויז
הויב איך אָן צו זינגען:
דער דאָלעם איז מוֹר גרוים *)...

(פּרילוצקי, I 82 №).

*) זע אויבן: י. נאָלדבערג: „באמערקונגען וועגן דעם פֿאַטוישן שטייגער פֿון יידישן פֿאָלקליד".

*) דִּי טראַנסקריפּציע געענדערט.

פונקט אזוי, אז וואשטע הויבט אן איר מאנאלאג, זאגט זי נישט אנדערש:

אך, ברודער שרייבער, אך ברודער שרייבער,
טאמער וועל איך מיר קענען א דרייטערל?
נאכטרעטן?

(פרילוצקי, I 77 №).

אין דער פארקליינערונג־פארם ליגט, קענטיק, דאס בעסטע מיטל צו פארשטארקן די שפילעוודיקייט פון דער שפראך, אפריימן זי פון דער אומנאנג־שפראך, עס איז דער וועג צו דער „פאעטישער" שפראך. און דאס יודישע פאלקליד גייט אף דעמדאזיקן וועג. עס טרעפט אפט, אז די פארקליינערונג־פארם האט, אזוי צו זאגן, א דורעקטע אופגאבע: אין בערגעבן איראניע אדער צארטקייט. דאסראו אבער, איז די פארקליינערונג נישט געבונדן מיט קיין שום דורעקטער טעמטישער אופגאבע. איך האב געפרוווט פארצייכענען די אביעקטן, וואס ווערן געברויכט אין דער פארקליינערונג־פארם אין דעם יודישן פאלקליד, און עס האט זיך ארוים־באוויזן, אז עס איז נישטא קיין איינציקער נייער באגריף, וואס זאל פריער נישט פונדירן אין א פארקליינערונג־פארם. דא האבן מיר אלין: פארעצל, דאקטערל, פעדרשערל, שפיטעלעכל, מילעכל, מעלאמעדל, גוטער יידעלע, כאסענקע, כאטערל, באבערל, קאלישל, שווינגערל, שטעטעלע, דערפעלע, יאמעלע, שטובעלע, לידערנדלעך, מיסטעלע, שטיי־געלע הוי, סעדעלע, לעבעלע ברויט, געלטעלע, ברוועלע, מאצייוועלע, זעקעלע מוט ערד א. א. ו.

מיר האלטן פאר איבערזיק אנצווייזן אף די פאלן, וועו דער דעמינוטיוו דרוקט אוים צארטקייט בעזונדערע צו מענטשלעכע אייגרוים, נאטור און דאסגליכן. אבער וועו מע נעמט אין אכט די רייכקייט פון וואריא־ציעם, וואס באזונדערן זיך ארום די צוזטרטע פארקליינערונג־פארמען, וועו מע קוקט זיך צו וועלכן ארט זיי פארנעמען אין דער קאמפאזיציע פון דעם ליד, וויפל דער ליטשטאטיוו פון דעם ליד ווערט אנגעטרויט נאר דעם דעמינוטיוו — מוז מען קומען צום באשלוס, אז דאס איז ווירקלעך נעווען אלעמאל איינער פון די שטארקסטע באפוצונג־עלעמענטן אין דעם יידישן פאלקליד. אפטמאל פילט זיך, ווי דער פאלק־דיכטער טוט מיט דער הילף פון דער פארקלענערונג־פארם מיטאמאל א הויב די אומנאנג־שפראך, באפרייט זי פון שאבלאן. און, אפאנום, אז דער פאלק־דיכטער האט זיך בעעמעס פארלאזן אף דעם דעמינוטיוו־אויסדרוק. עס איז פא־ראן אן אונטערעסאנט פאלקליד (נ. און מ. 353 №), וווּ עס ווערט ג־שפילט מיט רוישע, פויליש, ליטווישע און יידישע ווערטער פון איין אין דערזעלבער באדייטונג. די ליד הויבט זיך אן:

Красная девушка,
А кто ты?

דער דיכטער זעצט אויבער דעמראזיקן זאץ אף עטלעכע שפראכן. אף יידיש זעצט ער עס אויבער נאנץ איינפאך:

שוויגנקע מיידעלע
ווער ביסטו אליין?

און מע פילט, אז דער דיכטער האט נישט מורע שטעלן דיזדאזיקע שורע אין פארגלייך מיט דעם רוסישן Красная девушка וואס איז א „פארהויליקטער אויסדרוק", א קאנאניזירטער עפיטעט. קאנטיק, אז עפעס „פארהויליקטס", קאנאניזירטס איז פאר דעם יידישן פאלק־דיכטער נעווען אויך אין דער פארקלענערונג־פארם: „שוויגנקע מיידעלע". און ער האט זיך זיכער נעמענט פארלאזן אף דעם ווירקונג־מיטל. עס האט אים נעקענט זיין באהילפיק שטענדיק, ווען ער האט נעווארט אויעקגיין פון דער אלטעגלעכער שפראך. אבער נישט אלעמאל האט דער פאלק־דיכטער נעווארט אין דערפרעט אויעקגיין פון דער אומנאנג־שפראך, ווארום נישט אלעמאל איז די אלטעגלעכע שפראך דער סינאנים פון ארעמער, אפילע אפעמיש־ארעמער שפראך. אבער דאס איז שוין אן אנדער פראגע, אף וועלכער עם ליגט זיך אפישטעלן נעגויער.

נ. אויסלענדער.

יידיש באדכאנים-שוישפילער.

יידיש באדכאנים־שוישפילער זיינען צוגרויק מיט פיל צענדליקער יאר נעווען זייער א נעווייגלעכע דערשיינונג *). דער באדכן איז ס'ראו נעווען נישט נאר א א גראם־אין ווערטל־זאנער, נאר אויך א שוישפילער, ווילכער איז ארויסגעטרעטן פאר פובליקום באוואפנט מיט אלע אקטיארן־אטריבוטן: מיט גרימ, מיט קאסטיומירונג א. א. ו.

דאס איז אויך נישט נעווען קיין לאקאלע דערשיינונג. באדכאנים־„אקטיארן" זיינען נעווען אין קיעוער גובערניע, אין מאלעוער, אין אין אנדערע קאנטן. פארשטייט זיך, אז דאס ווארט שוישפילער, אקטיאר, האט מען נאך נישט נעווונטן. אנשטאט דעם האט נעדינט דאס ווארט: מארשע־לעק, אדער סטאם באדכן.

אויך ווייל דא ברענגען אלם מוסטער פון אט דעם מין באדכן צוויי טופן: א „ליטווישן", פון מאלעוער גובערניע און א „פוילישן" פון קיע־יער גובערניע. ליטווש און פוילש דארף מען דא פארשטיין נישט מיט טער־טארעלע: מע וואלט פונקטלעכער נעקאנט זאגן: פאלעסיער אדער וויים־רוסישער און וואלינער.

---

*) ווען דערדאזיקער דערשיינונג ווערט אויך דערציילט אין די זיכרונגען פון א ווילנער באדכן — יאנקעוו זוימער.

רייזדזיק ווען דער צייט, ווען „דאס באדכאנעם איז ארויס אין שוסטער־נאס" אין צו באדכאנעם האבן זיך שוין נענומען אויך פוילישטע־דיקע אמעראצים, שרייבט י. זוימער:

„פון דידאזיקע באדכאנים — די אמעראצים, פלעגן אנדערע אויספירן זייער אמוזאנטע פאר דעם פובליקום פארשוידענע פאקוסן אין בעגדער צוין, פייער שלינגן אין נאך אזעלכע קונצן, וואס זיי פלעגן זיך אויסלערנען בא א קונצנמאכער. פון דעם ארט באדכא־נים האב איך איינעם גוט געקאנט אונטער דעם נאמען „באניע דער ביאליסטאקער". ער האט געהאט א גרויסן טאלאנט אין מימיק און קאמיק. ווען ער ווארט שטודירט אין דעם באזעסן פיל־ווינצוק כולדונג, ווילט ער א בארימטער ארטיסט געווען. אזוי ווי ער איז אבער אין זיין יוגנט געווען א דאמען־שוסטער, האט קיין שום בול־דונג נישט געהאלפן, נישט קיין יידישע אין נישט קיין אויראפעוישע, האט ער זיך ווי די אלע באדכאנים זיינם גליכן אויסגעלערנט אט די אלע סקארבאווע זאכן, וואס א כאסענע פלעגט אין איז געווארן א באדכן. ער האט געהאט א קויעך אויסצוטראכטן זיך אליין פאר־שטעלונגען, לעמאשל — „דער קארנער באבער", „דער קליינ־שטעטדיקער כאזן", „די אנונג זוכט אויר מאן", „פו ווינל בוז דעם גרויבל" (די פארשיידענע פעריאדן פון א מענטשנס לעבן), האט נע־פונדן מיט זיך א טשעמאדאן מיט בערד, פארשוידענע קליידער, אויך דאמען־קליידער, אין האט אויסנעפונדן יעדע זאך מיט זיין מומיק און קאמיק און עמעטער קונסטלער. נעווינטלעך, די ווער־טער פון די קאפלעטן מיט דער מוזיק — דאס האט מען אום שוין נעשאפן, נאר די אויספירונג מיט דעם מאסקורן און גרימורן זיך — איז נעווען ארטיסטוש. אין גרונט נערעט, האט דאס מיט באדכא־נעם נאר א קנאפן אופטראג, דאך האט ער זיך פארט נעראפן „מאניע דער ביאליסטאקער באדכן".

(זע יאנקעוו זוימער „פון מויגע זיכרונעם וועגן באדכאנים" — פונקעם פאר דער נעשיכטע פון ווילנע אין די יארן פון מלכאמע און אקופאציע. ווילנע 1922.

I.

דאָוויד באדכן פון באבער, מאָלעווער גובערניע.

באָבער אין צוזוק מיט א יאָר 45 — 50 נעמען דן גרוים, וון א „טאַל אומאָטערל", אין באישטאנען פון וועלבע עטלעכע צענדלינג היימער, געמען אָרעם אין איינגעשלאָסן אין זיינע דאָלעד-אמעם, וון אַלע זענען פֿאָלעמיער שטעטלעך. אָבער דאָם שטעטעלע האָט פֿארמאָגט דעם נאָנצן קלויזוידעשדזיקן קלאָפֿערנעצוג — א באדכן איך ארויסגערעבט.

דער באָבערער באדכן דאָווד איז נעמען א מאן פון א יאָר 45, אוועקערלעך האָט ער זיך מיט נאָר נוט אויסנעצייכנט פון אַלע אידערזיקע באָבערשע יידן, אויב נוט מיטן פייערל אין זיינע איינן. ער האָט, וון אַלע יידן נעטראָגן א לאַנגע קאַפֿאָטע, א לאַנגע בארד אין פייעם, נעמען נוט קיין גרויסער לאַמדן, אָבער אן איידלמאן אין זייער א פרומער.

נעלעבט האָט ער מיט דער פֿאַמיליע אין באָבער, נאָר ער פֿלענט ארומפֿארן מיט א קאָמפֿאניע קלעזמער אף באָבענעם. זיין אוודע איז נעמען, וון פון אַלע באדכאָנים, באָמצן דן קאַלע, זאָגן גראָם. אָבער נוט דאָם איז נעמען דער אויקער, דן הויפט-אופנאבע פון דאָווד באדכן איז נעמען אמוזירן שוין נאָך דער כופע, באַ דער כופע-וועטשערע, דן פרוי-לעבע מעכוטאָנים.

אין אָט דאָ פֿלענט ער שוין ארויסטרעטן נאָר וון אן אנדערער. דאָ-ווד באדכן — פֿלענט „זיך פֿארשטעלן".

קוידעמקאָ פֿלענט ער מאכן פאָקוסן — פֿלענט שלעפן סטענגעם פון טויל א. ד. נל. אין אַז דער אויפֿעם האָט זיך שוין נאָר צוואַרעמט אין מיט אים אויך, דאָווי ד באדכן אַליין — פֿלענט ער נעמען „פֿאר-שטעלן", שפּילן.

דאָווד באדכן פֿלענט נוט אומפֿראָווזירן. ער האָט נעהאַט עטלעכע אויסגעשטעלטע עטלעכע אייגענע זאכן, וועלבע ער פֿלענט אומעטום ווייזן. געשפּילט האָט ער ערנסט און מיט גרוים היסלאַוועם.

דן מער באַקאָנטע אין באָלובטע אין דער געגנט זיינען געוען פֿאָלגנ דינקע נומערן:

1) א נאָי באַ יידן אף פּיוסעך.
2) דער פּאָליאק.
3) דער יערושאַלמי.
4) א טאַנץ מיט מאַלאַניען
5) בינאָגראַפֿיע.

דער באָלובסטער נומער זיינער איז געוען דער „נאָי".

דאָווד באדכן פֿלענט זיך אָנטאָן וון א ווייסרוסישער פויער, אראָפ-לאָן דן העמד אובער דן הויזן, דן בארד אונטערקאשערן, אפן קאָפ אָנטאָן א מאנערקע (א הוטל פון פוליק), אף דן פּים אָנטאָן לאפּטים און ארום-ווקלען דן פּים בין דן קנו, וון דער שטיינער פון דן ווייסרוסישע פויערים. דערצוילן, וון אזוי ער, דער פויער, איז געוען באַ א יידן אף פּיוסעך צום סיידער און וואָם ער האָט דאָרט געוען.

ווער עם האָט נוט געקאָנט דעם באדכן, וואָלט ער נעמיינט, אז פֿאר אים שטייט אן עכטער לאפּאצאן. סאי מיטן הולעך, סאי מיט דן באַוע-גונגען און סאי מיט דער ווייסרוסישער אויסשפראך, איז ער זייער ענלעך געוען צו א פויער. און אָט פֿלענט ער דערצוילן — און דער אויפֿעם פֿלענט שיר נוט פֿלאַצן פֿאר נעלעכטער. דאָם איז געוען א קונסטלערישער, הומא-ריסטישער מאָנאָלאָג, וואָם האָט אובערנעגעבן מיט עכט רעאַליסטישע און קונסטלערישע שטריכן דן נאַוווקייט, פראָסטקייט, טאמעוואטעקייט און „אמעראצעשקייט" פון פויער.

לייודער האָבן דן פערזאָנען, וואָם נעדענקען אים, נוט פארנעדענקט דעם מאָנאָלאָג. אָבער שומען האָבן זיין פאָטער יאנקעו דאָבזן (זיי זיינען אויך פון באָבער און האָבן אים נוט נעקאָנט) נידן אובער, אז דער-דאָזוקער נומער האָט מאמש נעשפּרוצט מיט נעזונטן הומאָר און מיט א טופן קענען סאי דעם נוט-יודישן און סאי דעם יודישן שטייגער און האָט זיך אויסנעצייכנט מיט א רעאַליסטישן באַנעמען דן פסוכאָלאָגיע פון א פויער, וועלבער איז ארויסגעפאלן אין אן אומפארשטענדלעכער און מעשוגע מאָדנער סוזוזע.

אויכמאָל האָט מיט דאָווד באדכן צוזוב אָט דעם נאָמען שוין נוט נעטראָפֿן קיין סובע.

נעוען איז ער אף א באַטענע באַ א יישוזונק אין א קרעטשמע. וון דער שטיינער אין דאָרף, איז די שטוב נעוען באַלאַנגערט מיט פויע-רים. אז דאָווד האָט זיך פֿאר דער שטוב אויסקנעשטעלט אף א וואָגן אין נענומען פֿארשטעלן דעם נאָי, האָבן דן פויערים נעמיינט אפּרויער, אז ס'איז טאקע א פויער. אָבער נאָכדעם, שוין פון דעם מאָנאָלאָג נופּע, האָבן זיי זיך נעבאַפּט, אז דאָם לאַבט מען אף פון א „זייערזיקן", פון א נאָי, האָבן זיי זיך א לאָז נעטאָן צום וואָגן אין נעוואָלט צוברעכן דעם שפּילער דן בויגער, אין עם האָט נעקאָסט מי אים אָפצוראַטעוון פון קלעפּ. אָבער דן שפּיל האָט ער שוין נוט פארענדיקט וון אַלע מאָל, ער האָט עם שטארק פארקירצט און ארויסגעוואָרפן אַלע באַוונדערע שטעלן פונם מאָנאָלאָג.

אף דעם האָט דער באַלענאַלע נעזאָנט:

— הויבט האָט ער מעקאָצער נעוען אינם אָרעל.

דער צוויטער נומער איז נעוען:

א וונגער שיינע טאַנצט מיט מאַלאַניען — דער שוקם ע.

ער פֿלענט זיך אָנטאָן פֿאר א יונגן פויער, פֿלענט צונויפֿלייגן דן העגט אין זיי אויסשטרעקן פֿאר זיך, וון ער וואָלט האַלטן אין אומאר-מונג מאַלאַניען און זיך לאָון טאַנצן, פֿלענט אָנהויבן פֿאוואָלן, זיך פֿא-מעלעך „צוגיין" אַליין הויצוקער, אַליין פֿלאַמיקער, ביז ער פֿלענט זיך אינגאַנצן צוברענען, צופֿלויגן, צוישטורמען, אין דערבי צוזונגען וואָלע-ריש, מיט עקסטאַז, מיט פֿארלויבטקייט, וון אן עמעסער „שיינע":

— העי, העי, טוקאַטשוקי,
העי, העי, בוראַוויקי,
העי, מאַלאַניא, העי, מאַלאַניא!

פֿלענט עפעם זיך וון פֿארנומן, פֿאבלינגן, און זיך נאָך פּיוערדי-קער צוקלאָון אין וויבער-טאַנץ.

ביבלאַל פֿלענט ער טאַנצן זייער נוט „מיט א ראָומאַך".

דער פּאָליאק — א יוירעד.

דאָ פֿלענט זיך דאָווד אָנטאָן וון א פּאָליאק, א שליאַכטע, אבוסל אן אָפּנעבאַרעטער, נאָר מיט האָנאָר וון א פּויל א יוירעד, דן בריוטע באָרד פֿלענט ער צופּירן און מאכן פון אים „באַקן-בארד", און קעדוי זן זאָל זיך נוט צונויפֿשטעלן וועדער אין איין נערוכטן בעזום, פֿלענט ער דן „צווי שפּיצן" צוהאַלטן מיט דן העגט. אונטער דער נאָז פֿלענט ער ארופֿטשעפּען א פּאָר גרוים פרויצישע וואָנסן און נעמען דעקלאַמירן אין זינגען אף פּויליש, וועגן דער לאָנג פון א שליאַכטיטש, וואָם אים נעפֿאַלן, דאָם אים נעוען א מין מאַטירע, אף דן רייכע, אף דן אָרעמע פרויצים. נאָך יעדער סטראָפע פֿלענט ער אויסלאָון מיט א מין מעפֿום-טאָפֿלישן כא-כא-כא:

— קטאָ פעניאָנדזן מאיע
ווי קאַרעטע יעדזשי,
קטאָ פענאנדזן ניע מאיע
טען פעשקאָם כאָדושיע —
כאָ — כאָ — כאָ!...

ביאָגראַפֿיע.

דאָווד באדכן פֿלענט דערצוילן זיין לעבן אין א הומאָריסטישן טאָן אונם סטול פון „נוישט נעשטוינן, נישט נעפֿלוינן".

אין זייער א ווייכ-הומאָריסטישער פֿארם פֿלענט ער דערצוילן וון אזוי זיין טאָטע האָט אים נעבאָרן, וון אזוי ער איז דערצוינן נעוואָרן, נעלערנט אין בידער א. א. ו. אונם דערצוילן פֿלענט ער ארויבער אין א זונגעודיקן רעשטויאַטזון, ארויספֿאלן אונם טאָן פון פּורים-שפּילער. פֿלענט ווייזן וון אזוי ער פֿלענט לערנען נעמאָרע, זונגדזיק:

— איבאָ לעהו — האָבן דו יעשיוועלויט אן אבויע נעפֿרענט — און דערבי פֿלענט ער שטעלן קאשעס, אָנפֿלוידערן, אָפּלאָבן דעם פּילפּל, און דער אויבעם פֿלענט קויכן פֿון נעלעבטער. אָפּוילע דו שוינע יודן פֿלענן לאָבן דערבי.

ער פֿלענט אויך פֿאָרשטעלן א ירושאלמי, א נוטן יודן, פֿלענט מאָבן כוויזעק פֿון זוי, און דו פֿרויליבע מעבויטאָנים פֿלענן שטאַרק האָנאָע האָבן. עמעס, דודאָזוקע נומערן פֿלענן וויינזוקער אויסנעמען בא דו קליוקווידעש....

ער פֿלענט אויך נאָכמאכן, וויו א נאָי באגליוט א טויטן:

אָך טאטוטשקא, טו מאָי.

נעווים האָט ער נעהאט נאָך נומערן, אָבער יענע האָבן זיך נוט פֿאַרגעדענקט. אין באָבער קאָן נעווים זיין אַלטע יודן, וואָם נעדענקען עפּ־שער נאָך עפּעם וועגן דאָווד באדכן.

צו דו פּורים־שפּילער האָט ער קיין שאיכעם נוט געהאט, אוי נע־שטאנען העכער פֿאַר זיי.

II.

דער באריסאָוער באדכן.

נעווען נאָך א מין באדכן־שוישפּילער, וואָם זיין אוודע אוז נעווען נוט נאָר זאָגן גראָם און ווינצן, נאָר בוכלאַך אמוזירן דאָם פּובליקום מיט טענץ און מיט פּאַנטאָמימעס.

דו פּאַנטאָמימעס זיינען נעווען וויינזקער פֿאַרשפּרייט, וויו „דאָם פֿאַר־שטעלן זיך". וועגן אַזא מין פּאַנטאָמימע־שפּילער האָט מיר דערצוילט יאנקעוו דאָבון פֿון באָבער.

אין באָבער אוז אופֿגעקומען א נייוע קאָמפּאַניע קלעזמער, האָט זי אַראָפּגעבראַכט א נייעס באדכן, וואָם האָט אויסגענומען א וועלט און האָט שוי נוט פֿאַרשטעלט מיט זיך דאָווד דעם באדכן.

דאָם אוז נעווען דער באָריסאָוער באדכן, נאָך א וונגערמאן, זייער א לעבעדזוקער, טעמפּעראַמענטפֿולער, פֿרויליבער און זייער ווינצי־קער. דערדאָזוקער וונגער באדכן האָט נוט נאָר נעזונגען לידער, נאָר אויך שיין נעזונגען, און נאָך מער שיין נעטאַנצט, זיין טאַנצן האָט נעהאט א שעם. די מידלעך און וונג ווייבלעך פֿלענט ער שרעקלעך נעפֿעלן, זיי פֿלענן באַלעשן נאָך אים, זיך נאָר נוט נעקאָנט אָנטאַנצן מיט אים.

אף א באַסענע פֿלענט ער זיין נוט סטאַם באדכן, נאָר די צענטראַלע פֿונקט, וואָם האָט אַלץ באַלעבט און אָנגעפֿילט מיט פֿרייד.

ער אוז נעווען אָבער זייער אַן אָרעמער, און פֿלענט זיך ווערטלען:

— איר זעט וויו אוך טאַנץ נוט און וויו די וויבלעך פֿרייען זיך מיט מיר? דאָם אוז אָבער. נאָר אין דער פֿרעמד. אין באָריסאָוו, אז אוך טאַנץ אַרום נאָך א דרייערל, טאַנץ אוך אַמאָך מער און אַמאָך בעסער, וויו דאָ, נאָר די וויב מיינע פֿרויט זיך נאָר נוט דערפֿון.

דער באָריסאָוער האָט אוך נעהאט א שעם מיט זיין שפּילן. אָבער זיין שפּילן אוז נעווען נאָר אַן אויסנארטיקער. ער פֿלענט שפּילן אף שטוב־לאָשן, פּאַנטאָמימע. פֿלענט פֿאָרשטעלן גאַנצע סצענעס. אקעגן דעם באָ־בערשן באדכן דאָווד באָריסאָוער אוז דער באָריסאָוער נעווען שוין א גרוים־שטאָט־שער, מיט פֿרויע מאַנירן, מיט אַנדערע נעגנ, דערפֿאַר אָבער פֿיל פֿראָסטער.

III.

הויפֿלעצן באַ רעביאים.

בא אייניקע רעביאים פֿלענן זיך אופֿהאַלטן באדכאָנים־לעצאָנים, הויפֿלעצן, אוא הויפֿלעץ אוז נעווען פּיימעך־עלי (מיטן צונאָמען „פּי־דעלע") באַם לייבאָווישטשער הוף. פֿודעלע אוז נעווען א באָהרויסקער, א יוד א לאָמדן, א באדכן, פֿלענט פֿאָרן אף נוזירישע כאָסענעס, נעווען פֿון די מעויבאָסים. באַם רעבן און הוף (באַם טויש) פֿלענט ער זאָגן לעצאָנעס.

סענדער דער באדכן, אוז אויך נעווען א הויפֿלעץ*), אָבער שוין פֿון א נידערוקער מדרויגע, כאָטש ער האָט אויך נעהאט א נאָמען פֿון א נרוסן באדכן און פֿלענט אויך ארומפֿאָרן אף נוזירישע כאָסענעס. סענדער אוז נעווען א באַל־באָסער, מיט א בויכ, מיט א נעזונטן קאַרק, נעווען רויך נעקליידעט און מיט א נילדענער זוינער־קויט אף דער בראָסט.

בא א רעבן אַף א כאָסענע פֿלענן זיך צונויפֿקומען כסידים־באדכ־נים — הויפֿלעצן און פֿלענן ארויסנויין אין טורניר־קאָמף פֿאַר דו רעביאים. אויכאָ אף אזא כאָסענע אוז פֿאָרנעקומען א צווישנקאמף צווישן דו ביידע בארימטע באדכאָנים פּודעלען און סענדערן.

נעווען אוז די מאיסע אַזוי:

דער ליבאָוויטשער רעבע, ביימסיבאָם אַלע כאָסענע־מעבויטאָנים, אוז נעזעסן אויבנאָן באָם טיש, און אז די נעסט האָבן אים נעגומען בעטן „עפּעם זאָגן", האָט ער נעענטפֿערט:

— לאָז היינט פּודעלע זאָגן.

ענטפֿערט פּודעלע:

— איר מיינט רעבע, אז איר קאָנט בעסער פֿאַר מיר, וועל איך מיך אוואָדע שעמען זאָגן פֿאַר אייך, האָט איר א טאָעם. אויך שעם מיך נוט. אוכ'ל זאָגן, אזוי וויו א ן ד קאָן:

ס'פֿרענט זיך א קאשע: בא אמאָוקע גוטע יודן אוז, וויו באקאָנט, אַלץ נעווען פֿאָשעט. זוי אַליין זיינען נעווען פֿאָשעטע, אַלץ אין שטוב אוז נעווען בא זוי פֿאָשעט: פֿראָסטע טוישן, פֿראָסטע בענק. היינטזוקע גוטע יודן פֿורן זיך וויו נאנצע סאָראָעס, לעבן וויו דו נראָפֿן מיט אַלע פֿארצ־נינגס. פֿרענט זיך, רעבע, פֿאַרוואָם אוז דאָם אזוי?

ענטפֿערט דער רעבע:

— איך וויים? זאָג דו.

— אוכ'ל אייך זאָגן. אוי האָט מיסטאָמע נעזען. מע טראָנט אַרוים אין מאַרק א האָן. מעג דאָם זיין דער שענסטער, נרעסטער האָן, אוז וויפֿל נוט מען פֿאַר אים? צווי נרויוענקעס, א פֿערטעלע, זאָל אָבער א מאָלער אַרויסטראָגן אין מאַרק א נעמאָלטן, נעמאָלטן האָן, וואָם אוז אזוי אָפּנע־מאָלט און אָפּנעמאָכט, אז ער דוכט זיך וויו א לעבעדזוקער, אָט צוישפּרייט ער די פֿליגל און צוקרייט זיך, אזוי קונצוק אוז ער נעמאָכט. וויפֿל וועט מען נעבן, מיינט אוי, פֿאַר אָט דעם נאָכנעמאָכטן האָן? א פֿונק און צוואַנ־ציקער, אין א פּופּציקער, און רעכט אז מער. אזוי אוז אויך מיט די נוטע יודן. אמאָל זיינען דאָם נעווען עמעס נוטע יודן, זיינען זיי נעווען נא זיך פֿאָשעט און נעלעבט פֿאָשעט. אויצטוקע נוטע יודן זיינען נאָכנעמאָכטע — ישאַצן זיי זיך דערוועבער מער אין לעבן אזוי רייך.

האָט זיך דער ליבאָוויטשער צוגאָכט. זאָגט דערוף פּייסך־עלי:

— א טשוקאוע זאָך, וועמען אוך זאָל נוט זאָגן דעם מאָשל, מיינט ער, אז נוט אום מיינט מען...

— ע, בוסט שוין הוינט א שקאָץ! — האָט דער רעבע זיך א וועלט נעטאָן.

נאָכדעם אוז סענדער אַרוף אף א באנק אין נענומען זאָגן וועגן פּיי־סעך־עלין, אום צודרייט און אוסנעלאָכט דעם פּילפּל, וואָם ער זאָגט (פּויסעך־עלי פֿלענט זאָגן פּילפּל און אזוי אום פֿאַרדרייען אז מע האָט באדאַרפֿט האָבן נאָר א שארפֿן מויעך צו כאַפּן דעם נעדאנק אין אים. דאָם אוז נעווען א מין באדכאָנעם פֿאַר לאָמדים). פּייסך־עלי האָט נעשווינן, זיך נעמאָכט וויו ער הערט נאָרנוט, וויו ס'אוז נאָרנוט קע־דאי צו הערן אוא אַמאָרעין. נאָר אז סענדער האָט נעענדיקט האָט פּודעלע נענומע אים ענטפֿערן. זיין ענטפֿער אוז נעווען נעבויט אף די ראָשעטייוועס פֿון „סנדר בדהן". די נאַנצע דראָשע נעבויט, ידדער וואָרט אָננעהויבן

*) ליוט די ביאָנראַפֿישע ידיעס, וואָם ווערן וויטער נעבראַכט, אוז קלאָר, אז מאי פּייסך־עלי, מאי סענדער זיינען נוט נעווען אויסשליסלעך הויפֿלעצן און, וויי ס'זעט זיך, האָט די לעצאָנעס באַם רעבנם הויף נוט פֿארנומען קיין נרויסן ערט אין זייערע באדכאָנעס.

ר ע ד א ק צ י ע.

מיט אויגעס פֿון דיזאָוזקע אַט אוימיעם אוּן נעמאַט אויסצודרייען אוּן שטאַרק אויסגעאַט דעם שטאָלצן, רייכן באַרכן.

פּויסעך-עלי דער באַרכן האָט אויך אָפּגעדרוקט לידער. אייגע פֿון זיינע לידער אין אויך נעווען דער „טעלענראַף" (אָט דאָס ליד, וואָס מוישע מאַרעכאָווסקי פֿלעגט שפּילן). שימען דאָבון אוּן אויך זיין פּאָטער יאַנקעוו נעדענקען דיזאָוזקע נעדרוקטע לידער. דער טעלע-גראַף האָט זיך אָנגעהויבן מיט די ווערטער:

זאָג נאָר מיר נאָר
מאַך מיר קלאָר,
וואָס באַטייט עס פֿאַר א יאָר,
סטאָלבעס שטיין נאָר א. א. ו.
(פֿאַר דער פֿונקטלעכקייט זיינען זיי נישט אָרעוו).

IV

מוישע מארעכעווסקי: דער באָסלעווער מאַרשעלעק.

מוישע מארעכעווסקי, וועלכער איז אין די 70 — 80-ער יאָרן פֿון פֿאָרוקן יאָרהונדערט געווען באַקענט אוּן קיעווער נענגט אַלס באָסלעווער מאַרשעלעק, האָט נעשטאַמט פֿון שטעטל דראַבאָוו, זאלאטאנאשער אייעזד, פּאָלטאַווער גובערניע, וו זיין מוטער האָט נאָך צורוק מיט א יאָר פֿערצוק נעווינט. פֿון דראַבאָוו איז זיין מישפּאָכע, קענטוק, אי-בערגעפֿאָרן קיין באָסלעוו, וו עס זיינען נאָך אַדאַהיים פֿאַראַן מארע-כעווסקים.

מוישע מארעכעווסקי אַליין איז נעווען באַדאַן אוּן מאַרשעלעק בא דו באָסלעווער קלעזמער.

נעווען איז ער, קענטוק, נישט פֿון קיין לאַמדאָנישער מישפּאָכע אוּן איז אַליין אויך, וויזט אוים, נעווען א קליינער לאַמדן. אין באָסלעוו האָט ער, א סוּאָרע, געהאַט א ברודער — א פֿורמאַן *).

אליין איז ער נעווען א הויבער, שטשופֿלער יוד, א שאָטן, מיט א שפּיצוק בערדל, זיך מיט נאָר נישט אויסנעצייכנט פֿון אַלע ארומיקע יידן, אויסער מיט זיין נעוויגטן פֿרישן הומאָר.

עס איז אָבער, אומבאַקאַנט אַף וואָס ער דראָכט, איז ער נעקומען צו דעם יידישן ווארט, וויל מארעכעווסקי איז נעווען אויך א יידישער

*) צו די אויבנגעבראכטע יעדיעם וועלן מוישע מארעכעווסקים לעבן קאָנען מיר נאָך צוגעבן פּאָלנדיקע פּראָטים, וואָס עם טיילט אונדז מיט ס. מ. ראַבינאָוויטש (קיעוו). דיזאָוזקע פּראָטים האָט ער באַקומען פֿון מוישע מארעכעווסקים א קאָרעוו — הערש סליפאַקאָוו — איצט א יוד פֿון 70 יאָר.

דעם סטיל פֿון ה' סליפאַקאָוום מיטיילונג לאָזן מיר איבער אומ-געענדערט.

.....נו, וועלן דעם, וואָס דו שרייבסט מיר, אוך זאָל דיר שרייבן וועלן מ ו י ש ע מ א ר ע כ א ו ס ק ע ס ביאָנראַפֿיע, קאָן אוך דיר שרייבן זיין ביאָנראַפֿיע. פֿון יונגלוויז אָן איז ער נעווען א שטוקל מעשוגענער, אָדער מע קאָן זאָגן נישט קיין שטוקל, אז ער איז נעווען א יונגל, איז ער נעווען אין זאָלאָטאָנאָש אין טאָלמעדטוירע אוּן פֿלעגט אנטלויפֿן פֿון כיי-דער אוּן אַרומלויפֿן אויבער די גאַסן אוּן זיינגען לידלעך „אַווינו מיילעך, דאָס האַרץ איז מיר פֿרייליך" אוּן נאָך אויפֿלעך לידלעך. פֿלעגט מען אים געבן דערפֿאַר דריי קאָפּיקעס. אוּן אז ער איז שוין נעווארן באַרמיצוש, פֿלעגט ער צוטראָגן מאַצעס פֿון פּאָדריאַר מיט א גרויסער קאַריזנע אוּן גיין מיט דער נאָס אוּן זיינגען עפּעס א מין לידל פֿון א מאַצע-טרענער. דאָס לידל נעדענק איך נישט. דערנאָך האָט ער נישט געסטאַיעט פֿון זאָלאָטאָנאָש אוּן א דריי אָדער פֿיר יאָר נישט נעווען. דערנאָך האָט ער זיך ווידער נע-

„זשארגאָנישער" מעסאַבער. האָט געשריבן אוּן נעדרוקט לידער, האָט אָפּגעדרוקט אויך א ראָמאַן, וואָס האָט געהייסן אַן ערעך „די בייזע „שטיפֿמוטער".

כּוּן דעם, וואָס ער פֿלעגט אַרומפֿאָרן מיט דער קאָפּעלע קלעזטער, פֿלעגט מען אים צומאָל איינלאָדן אין רייכע יידישע היזער „עפּעס פּאָרשטעלן". ער פֿלעגט אויך אַליין אַרומפֿאָרן אויבער די שטעטלעך „פּאָרשטעלן" אוּן זיינגען לידער, נישט זעלטן אויך פֿרעמדע.

וועגן זיינע „פּאָרשטעלונגען" האָט מיר מיטגעטיילט ב. אליעזער ראַבינאָוויטש, וואָס זיין וויב איז נעווען א וויטע קרווע מיטן דאָוזקן מארעכעווסקין.

וועגן זיינע „פּאָרשטעלונגען" האָט מיר מיטגעטיילט עליעזער וו ראַבינאָוויטש האָט דעמאָלט נעוואָינט. אין שטעטל האָט אויך נע-וואָינט מארעכעווסקים מוטער. מוישע איז נעקומען צו אִיר צו נאַסט אין שטעטל אוּן מע האָט אויסגענוצט די געלעגנהייט צו הערן אוּן זען מוישעם שפּיל.

דער „טוּאָטער" איז פֿאַרגעקומען אין א פּרוואָטער גראָמער שטוב. דעם אריינגאַנג אין „זאָל" האָט מען אָפּגעצוימט מיט א פֿאָרהאַנג. מוישע האָט זיך אויבערגעטאָן „הונטער די קוילסן", איז אַרוים פֿון „הונטער דעם פֿאָרהאַנג" אוּן פֿאַרנעשטעלט טכיאַס-האמייסים.

דער מעס, וואָס איז אופֿגעשטאַנען אוּן אַרוים פֿון הונטער דעם פֿאָרהאַנג, האָט זיך נעווענדעט צום אויפֿעם אוּן דערציילט, אז ער איז געשטאַרבן שוין לאַנג מיט יאָרן צורוק, איז אופֿגעשטאַנען טכיאַס-הא-מיסים אוּן געטראָפֿן א מעשוגעדיקע וועלט. אוּן ער פֿלעגט זיינגן מיט א רעטשיטאַטיוו:

— אוך בעט אויך דערקלערט מיר, וואָס איז דאָס? אוך בין אופֿ-געשטאַנען טכיאַס-האמיסים, זע אוך סטאָלבעס מיט דראָכן, מיט קודיש-נלעזלעך אף זוי. פֿארשטיי אוך נישט, וואָס דאָס איז? זאָל אוך רעבענען, אז דאָס איז א פּראשטקע (וועשערן), אוּן ער האָט צוגעצוינג דראָט אופֿצוהענגען די וועש. — איז צו וואָס זיינגען די קידעש-גלעזלעך? — אוּן דאָ פֿלעגט ער נעמען שוין זיינגען א רעפֿריין:

— א דאָס איז מיר דער בוידעש,
אז א פּראשטקע זאָל מאכן קידעש.

נאָך דעם גייט ער אַריין אין א שטוב, זעט ער: זיצט א נעקוועוו בא א טיש אוּן פּאַרקעט מיט די פֿינגער אוּן פֿון דאָרטן זיינגט זיך.

ווינן אוּן פֿלעגט שוין זיינגען בעסערע לידער פֿון א בלינדן אָרעמאַן, פֿון א קארקע-נרעבער, פֿון דעם זומער מיט דעם ווינטער אוּן פֿלעגט זיינגען א נאָר שלעכט, פֿלעגט מען אים פֿאַרופֿן אין א שטוב, אָנהאָדעווען נישט נאָר שלעכט, פֿלעגט מען אים פֿאַרופֿן אין א שטוב, אָנהאָדעווען אוּן געבן עטלעכע קאָפּיקעס דערפֿאַר, אוּן איז ווידער נישט נעווארן אַף 2 — 3 יאָר אוּן האָט זיך ווידער נעווינן שוין מיט בעסערע לידער אוּן מיט אַלערליי בערד מיט פּייעס אוּן שוין פֿראַווען טעאַטער — דעם אַלטן טאַטן, די צוויי קוני לעמלין. ער איז די צייט נעווען אין אָדעס — אזוי האָט ער דערציילט — אוּן איז נעווען בא נאָלדפֿאַדענען אין זיין טרופּע. ער פֿלעגט שוין זיין אַף כּאַסענעס אוּן זאָגן גראַמען אוּן נלאַט זיך מאַכן מעשוגע אוּן כּאָפּן קלעפּ בא די קלעזמער.

עפּעס עטלעכע לידער האָט ער נעמאַכט, וואָס ערע וויים אוך נישט, נאָר דאָס קאָן אוך דיר זאָגן: וואָס ער האָט נעשריבן, איז נעווען אָנגע-כאָפּטע, נישט קיין אויגענע. נאָר א קאָמוק, איז ער נעווען א נוטער. די לעצטע צייט איז ער נעווען נאָר איין מעכאָבער אוּן באָהוּפֿלאָוו אוּן דער-צו א גרויסער קאָבצן, אוּן איז אין באָהוּפֿלאָוו נעשטאַרבן א יונגער אוּן האָט נעלאָזט א וויב מיט דריי קליינע קינדער אַף נאָכט הויצאָעם. זיין פֿאָטער איז נעווען מוין שטיפֿשווער. אָט דאָס האָכטו זיין ביאָנראַפֿיע. ער איז נעווען נאָר-נאָר א פּראָסטער מענטש, עם הויבט א נראָבער יונג, זאָל ער מיר מויכל זיין, אויב ער וויל, אוּן אויב נישט, איז וויי ער וויל זיך, וועל אוך זיך אליין מויכל זיין".

ר ע ד א ק צ י ע.

– זאָל אויך זאָגן דאָרט לוגט א זונגער,
אוּן זי פּאָרקעט מיט די פֿונגער?

פֿון פּובלוקום ענטפֿערט מען אוּם: ס'איז דאָך אזא מין קויל אַף שפּולן.

ווערט דער מעם נאָך מער פֿאַרווונדערט:

– א נעקווויוו א קלעזמער! אַמאָל פֿאַר מיין לעבן האָט מען אזעלכעם נוט נעהערט א. א. ו.

ער פֿלענט אויך פֿאָרשטעלן דעם „אַלטן פֿאָטער". אַף דער סצענע פֿלענט ארויסגיין אַן אַלטער יוד מיט א גראָער באָרד, מיט א האָרב אַף די פּלייצעם אוּן נעמען דערציילן פֿון זיין ביטערער דאָלי.

„א ביישפּיל קאָן אוּך, מענטשן, אויך גענבן,
דעם סאָף פֿון מיר באַטראַכט אַצונד,
ס'איז בעסער אַף דער ווועלט נוט צו לעבן,
איידער אָנקומען צו א קונד".

(א סוואָרע, אז דיזאָוזקע סטראָפֿן זיינען נוט זויינע, נאָר צונזערם, צו עמיצנם אַנדערנס).

זויינע ווייצן אוּן זיין הומאָר איז געווען אַבוסל א ווילנאַרישער, אָבער זיער א פֿאָלקסטומלעכער אוּן געזונטער, אוּן דער אויגעם פֿלענט זיך קוייכן אוּן זיך האַלטן פֿאַר די זייטן פֿון זיי.

בובלאַל, דערצוילט ב. ראַבינאָוויטש, איז ער נעווען אַן אויסגעצייכנטער קאָמיקער.

מוישע מארעכעוומקי האָט אויסער דעם ראָמאַן „די בייזע שטיפֿמוטער" אויך אָפּגעדרוקט א בובל לידער, דער איקער, יאָנטעוו־לידער, וואָס ער פֿלענט אויך זיי זונגען.

שאָלעם־אַלייכעם האָט שטאַרק צונויפֿגעשמאַבט דיזאָוזקע יאָנטעוו־גראַמען (אוּן I באַנד פֿון זיין פֿאָלקס־בובלייאָטעק).

ב. סלוצקין.

צו ב. סלוצקיס „באַדכאָנים־שוישפּילער".

וועגן די צוויי הויפּלעצן, וואָס ווערן דערמאָנט בא ב. סלוצקי, קאָנען מיר צוגעבן נאָך פֿאָלגנדיקעם.

1. פֿוּנקט עלף באַדכאָנים האָט נוט נאָר נעזונגען זויער לידער, נאָר אויך נעדרוקט זיי. אוּן 1871־טן יאָר אוּן ווילנע דערשינען זויינע א בוכל אונטער אזא טיטל:

פּנקס רננים

אָדער

זעקס פֿאָלקלידער,

וואָס קריטיקירן אייניקע זאכן, וואָס עקזיסטירן אַף דער ווועלט: 1) דער פֿאַרפֿאָסער; 2) די יונענד אוּן די עלטער; 3) דער טעלעגראַף; 4) דער סינאַר; 5) דיא אונדקע; 6) די שפּינל.

מאת

הבדחן המפורסם המשורר הנפלא בלישון הקודש זשארנאן מ"ה.

פסח אלי יליד באָברוויסק ומקום מנורו האראָדאָק.

ווילנע שנת תרל"ב לפ"ק.

דער אונטערעם פֿון דעם בוכל באַשטייט הויפּטזאַכלעך דערין, וואָס דאָ האָבן מיר באַדכאָנישע לידער פֿון נאָר א פֿרייער צייט.

פֿון דעם פֿאָרוואָרט (אף העברעיש), וואָס איז צוגענעבן צום בוכל, דערוויסן מיר זיך, אז אַהער גייען ארויס נאָר די אַלטע לידער, וואָס זויינען נעשריבן נעוואָרן אין פּערזיאָד פֿון 1850 — 1859

„די דאָזיקע שירים (אוּן נאָך א סאַך) – שרייבט דער מעכאַבער – זויינען נעווען באַ מיר נעשריבן פֿון יאָר תר"י ביז תרי"ט אוּן איך האָב זיי קיינמאָל נוט נעוואָלט דרוקן. אוּן כאָטש א סאַך פֿון מיינע נוטע פֿרייַנט אוּן באַקאַנטע האָבן מיך וויפֿיל מאָל נעבעטן פֿארעפֿנטלעכן זיי אוּן זיי האָבן מיך אָנגערופֿן „נחבא אל הכלים", אָבער אויך האָב זיי נוט נעפֿאָלנט, וויל איך וויים זייער נוט דעם נוירל פֿון אזוינע מעכאַברים אין דער נייער ווועלט (**בתבל החדשה הזאת**)".

וויוטער ווערט דערצוילט, וויַ עמיץ האָט באַ אוּם ערנעין־אַרום באַקומען די לידער אוּן זיי פֿאַרקויפֿט אַנדערע באַדכאָנים. דאָם האָט אוּם נעצווונגען צו אָפּדרוקן זויינע עטלעכע לידער אוּן אויב זיי ווילן נעפֿעלן, ווועט ער פֿארעפֿנטלעכן אויך די איבעריקע לידער. וועגן דעמזעלביקן ווערט נעזאָגט צו וויסן אויך אוּן דעם ערשטן לידל, ווידער א מין פֿאָרוואָרט פֿונם מעכאַבער. דאָם לידל ווערט נעזאָגט אוּן דער פֿאָרם פֿון א דיאַלאָג צווישן דעם פֿאַרפֿאָסער אוּן די לידער זויינע. מיר ברענגן א נרעסערן אויסצוג פֿון דעמדאָזיקן אונטערעסאַנטן לידל.

1. (דער פֿאַרפֿאָסער)
זונט אור זייט גיבאָרין
שוין שיינע עטלעכע יאָהרין,
האָבן זיך שוין גיפֿעלט,
ערשט אז שוין אויך צייט
זעהען זיך מוט לייט
גייט שוין ארוים אויף דער ווועלט.

2. (דיא לידער)
מיט אונזער סחורה
האָבן מיר מורא
אויף א וועלט לאָזון זיך פֿארין
מיר האָבין אָפּגילעבט טעג
אוּן וויסין נוט קיין וועג
אין דאָרף גיוואקסין, אוּן דאָרף גיבאָרין.

3. (דער פֿאַרפֿאָסער)
זייט נוט אוּן שרעק,
נייט קאָרסט אַוועק
איר וועט אויך געפֿונען גוטע פֿרייַנד,
דיא אוּן דאָרף זיך נעפֿונען
האָבן זייא נאָר א גוט זונען
האָט מען זייא אויך ערנוּן נוט פֿיינט.

4. (דיא לידער)
מיר שרעקוּן זיך ארוויס פֿון טוּו
ווער וועט אונז נעבן קוואַטיר?
ווער וועט אויף אונז זיין באַלאָנים?
א בעל תורה, צו א בעל חקורה
וועט אונז נוווייט נוט לאָזון אוּן דירה
סיידן נאָר דו ארעמע בדחנים.

5. (דער פֿאַרפֿאָסער)
נייט קאָרסט נאָר נלייך,
אסאַך נרעשערע נאָרין פֿאַר אייך
וועט אור זהען בייא דיא נרעשטע גבורין,
עש אוּז נאָר אויף זייא צו קוקן,
מוט נאָלדענע בוכשטאבין אויף דיא רוקן,
אוּן נומעבוּלורטע שקאפּעם מוט נלעזערנע טורן.

6. (דיא לידער)

וואָש זאָלן מיר זיך שעמען,
א וועלט וועט אונז נוט אן נעמען,
דאָש אוז בויא אונז נאָר גווויש,
פֿאַר א חסיד האָבן מיר קאַרג חסידות,
פֿאַר א משכיל צוא פֿיל אידיש,
ביידע וועלן אונז וואַרפֿן אונטער טיש.

דן לוחער, וואָם גייען אין דער זאַמלונג „כנף רננים", צייכענען זיך וויינוק-וואָם אוים פֿון דן פֿילצאָליקע באַדכאָנישע לידער-זאַמלונגען, וואָם זיינען דערשינען אין דן זיבעציקער יאָרן. זיי באַקומען אָבער א באַזונדערן אינטערעס, וויל מע נעמט אין אַכט, אז דן לידער זיינען נעשריבן נעוואָרן אין דעם פערייאָד פֿון 1850 — 1859, ד. ה. אין דער צייט, וויל דער באַדכאָנישער שטיינער צו שרייבן לידער צוגעפאַסטע צום זינגען האָט נאָך קיין מיפֿטער אין רוסלאַנד נוט נעהאַט. מיכל נאָרדאָן, ש. בערנשטיין, א. נאָלדפֿאַדן, ע. צוגזער — אַלע האָבן זיי נאָך דאַן נוט אָנגעהויבן צו דרוקן זיך. וויל מע באַטראַכט דן לידער פֿון דער זאַמלונג „כנף רננים" פֿון דעמאָזיקן שטאַנדפּונקט ד. ה. אַף וויפֿל זיי זיינען צוגעפאַסט צום זינגען אוז צום „פֿארשטעלן", זעט מען, אז שוין אין דן פֿופֿציקער יאָרן האָט פיוסעך-עלי נעווסט אַלע קונצן פֿון דעם מן. דן לידער חובן זיך דאָמראָזו אָן מיט ייענדונגען צו דן צוהערער (צושויער), דאָמזעלבע קומט אויך צום סאָף פֿון לויד. לעמאָשל, דאָם לויד „דער סוגאַר" לאָזט זיך אוים אזוי:

— מענשן! פֿאַרטראָגט דן זונד,
ווערט נוט צאָרנונג גישווונד
ווען איר נוט נעך האָבן דעם סוף,
ווייט נאָר נולאָסן אוז קול,
לעבט רוהוג אוז שטול,
בריננט נוט אויש דעם לעבענסשטאָף.

דן לידער זיינען אויך באַזאָרגט מיט „צושפּולן", וואָם זיינען שפּעטער נעוואָרן אומפֿאַרמיידלעך אין יעדן באַדכאָנישן לויד. פיוסעך-עלי פֿירט ארויס אין זיין לויד „דן יונגענד אוז דן עלטער" אזא צושפּול, וואָם זינגט זיך נאָך יעדער נייער סטראָפֿע.

„בעת דאָש קינד אוז קליין,
מיר לאַכן פֿון זיין גיווין,
ווייל מיר וויסן נוט וואָש ער וויל,
באַרעכנט זיך נאָר,
כוז נראָהע האָר,
אויב מיר שפּולן נוט אין קונדער-שפּול".

אזא „מאַראַלישער" צושפּול, וואָם אוז צו גלייך אויך א וועגדונג צו דן צוהערער, האָט, פֿארשטייט זיך, פֿארשטאַרקט דעם עפֿעקט פֿון פיוסעך-עלי'ס „פֿארשטעלונגען".

וון עם ווערט דערציילט*) אוז פיוסעך-עלי נעוווען דער, ווער עם האָט נעלערנט עליאָקום צונזערן וון צו ווערן א באַדכן. עם ווערט אָבער דערבוי דאָרט אַפֿן אָרט צוגענעבן, אז ער האָט אויבערגעגעבן צונזערן נאָר „מאַמאָרים" אוז נוט די מעלאָדיעם מיט די לידער. דערמוט האָט זיך נוט אָפּגענעבן דער „נאָען פֿון דן באַדכאָנים", וון זוימער רופֿט אָן פיוסעך-עלין.

דאָם שטימט מיט דעם פֿארפֿאַקטער פֿון פיוסעך-עלים לידער, וועלכע צייכענען זיך וון־ווירקלעך נוט אוים מיט גרויסע פאָעטישע מאילעם אוז שטייען אין דער הונוכט נידערוקער פֿון דן לידער, וועלכע עם האָט אוגדז אויבערגעלאָזן פיוסעך-עלים „קאָנקורענט" — סענדער פֿון מינסק.

2. סענדער פֿון מינסק (סענדער פֿידלמאַן)**) האָט זיך נאָר אין פֿיל פראָטים אוינטערשיידט פֿון פיוסעך-עלין.

זוועגדוק נאָר א קליינער לאַמדן, האָט סענדער אָבער פֿארמאָגט א רייבע אומוטלבארע נאטור, פֿרויע באַהעמישע נוינונגען, געווען באישאָנקן מיט א פֿאַלקסטומלעכן הומאָר אוז געטראָגן אין זיך אַן עכטן פֿאָעטישן זונק.

דן ערשטע יעדיעם ווען אים גענינען מיר אין דן Memoiren einer Grossmutter III. פֿאוילינע ווענגראָוו שרייבט:

Unter diesen Batchonim gab es oft geniale Leute. Einer Sender (Alexander) Fiedelman hat eine köstliche Sammlung seiner launigen Verse hinterlassen. Fiedelman hat in Minsk «gewirkt», während in Wilna ein gewisse Motchè Chabad und Eljòkum Batchen beliebt waren. (182)

אַדאַנק דערזעלבער פֿאוילינע ווענגראָוו זיינען אָפּגעדרוקט נעוואָרן סענדער פֿידלמאַנס צוויי לידער-זאַמלונגען. א יין זאַמלונג אין 1873 יאָר אונטערן נאָמען:

שירי אסף
אדער
דן קליינישטעטלדינע חתונה

מאת אלכסנדר סענדער פֿידלמאַן, ווילנא יעגע תרל"ג.

דן אנדערע זאַמלונג איז ארוים אונטערן נאָמען:

לידער
צום צייט פֿערטרייבונג

מאת אלכסנדר פֿידלמאַן, ווילנא (ראם) 1877.

אויסער דן צוויי געדרוקטע בוכלעך האָט זיך אונדז מיט דער הילף פֿון א. פֿאָלקיעסן איינגעגעבן צו געפֿינען נאָך צוויי גרעסערע מאַנוסקריפֿטן פֿון פֿידלמאַנס. איין מאַנוסקריפֿט שטעלט פֿאָר א דראַמאַטישע זאַך אונטערן נאָמען „שמשון הגבור" און האָט אף זיך דן דאַטע 1883, דער צוויטער מאַנוסקריפֿט אנטהאַלט א גרויסע סעריע לידער, קוינמאָל נוט נעדרוקטע. קענטוק, פֿון פֿארשיידענע דאַטן, האַנאַם אַף דעם מאַנוסקריפֿט שטייט (אף דעם איינבוגד) א דאַטע 1879.

שעלעק, אוז געבאָרן געוואָרן אין מינסק, אין יאָר 1825 (? 1827). זיין פֿאָטער רוווז דער קלעזמער האָט נעשעמט אין מינסק פֿאר א גוטן וויאַנטשעלעוסט. לעצאַטכילד האט אים דער פֿאָטער נעלערנט שפּולן אוז ער האָט זיך טאקע אין גוכן ארויסגעווינן אלם באַנאַבטער פֿידלער, וויליאַנטשעלעוסט אוז שפּולער אף א נוטארע. שפּעטער אַבונל האָט זוין פֿאָטער איינגעזעגן, אז באַדכאָנעם נוט נאַנין פֿוין צום לעבן אוז ער האָט נעווירקט אף סענדערן, ער זאָל ווערן א באַדכן.

נאָר אין גוכן האָט ער דערוואָרבן א נאָמען אין מינסק אוז שפּעטער אויך אין דער ארומיקער נעגנט. אָן אים פֿלעגט זיך קיין אוין, מער אָדער וויינוקער, רוכצ באַמעגע נוט באַגיין. ער פֿלעגט איינגעלאָדן ווערן אף באַמעגעם אוז דן וויטשטע פונקטן פֿון וויסרופֿלאַנד, אוז וויל־נע, גראָדנע אוז פֿיל אַנדערע שטעט. צוליב וואָם ער האָט איינגעקויפֿט אַפֿילע אן איינעגעם פֿערד אוז וועגלע.

פֿון סענדערם באַדכאָנעם איז באַזונדערם באַווסט זיין טייטשן דעם טוכים פֿארקערט, וואָם פֿלעגט אוסקומען אפֿיקארסיש אוז דערובער האָבן דן ראַבאָנים אף אים נעקוקט קרומלעך.

א נעווסע צייט האָט סענדער אויך נעארבעט אלם שרייבער אוז מינסקער יודישן שפּוטאָל אוז אויך אלם שרייבער אוז מינסקער קאָהאָל-שטוכל.

אונטערעסאַנט איז אָנצומערקן, אז סענדער איז נעווען א מענטש פֿון נרויסער פיוויישער קראַפֿט, וואָם האָט שטארק אימפּאָנירט. ער איז אויך נעווען א פֿאָטאָנראַף, א ליבהאָבער.

סענדער איז נעשטאָרבן אוז מינסק דעם 10-טן מארט 1892-טן יאָר פֿון אפּאָפּלעקציע.

*) יאָנקעוו זוזמער: „פֿון מיונע זיכרוינעם וועגן באַדכאָנים", פֿונקעם פֿאַר דער נעשיכטע פֿון ווילנע — ווילנע 1922.

**) וועגן א. פֿידלמאַנס לעבן טוילט אונדז מיט א. פֿאליוועם (מינסק) פֿאָלגנדיקעם:

פֿידלמאַן עליאָהו — אלעקסאַנדער, ווועלכער איז באַווסט אונטערן נאָמען סענדער דער באַדכן אָדער סענדער דער מאַר-

פון די צוויי געדרוקטע ליידער־זאמלונגען און אויך פון די צווייפארבלוענע מאנוסקריפטן זעט מען, וויבאלד פון א לוסטיקן באדכן טראנט שוין אין זיך שטרוכן פון א פאלק־שרייבער.

מער וויבאלד ליגט דערנעענטערט ס. פינדלמאנען צום טיפ פון א פאלק־שרייבער זיין שטענדיקער כויש צום רעאלן לעבן, צו ארטיקע פאקטן און פארהעלטענישן. אין פארגלייך מיט אנדערע באדכאנים, וויבאלד צוגוזער, ליע־מאשל, גיט זיך סענדער וויניק אף מיט אלגעמיינע באטראכטונגען, מיט אלגעמיינע טעמעס, פינדלמאן האט א שארפ אויג פאר רעאליסטישע זשאנר־בילדער. זיין „קליינשטעטדיקע כאסענע" דארף אריינגיין אין דער יידישער ליטעראטור, וויבאלד פון א מוסטער־בילד אין פערזן, וואם אזא אין די זעכציקער יארן, ווען די זאך איז, קענטיק, נעשריבן געווארן, געווינן נאך א נייס. סענדער איז א מיסטער צו שילדערן געשטאלטן. די פיגורן קומען אויס באלויכטן מיט עטוואם גרעבלעכן הומאר, אבער זיי לעבן אוף פאר די אויגן און פארבלייבן אין זיקארן. אין זיינע שילדערונגען פון דער מינסקער יידישער סוויוועט ווענדט ער שטענדיק זיין אויג צו

סענדער פינדלמאן

יענעם וויניק, וואס עם הויזט די נויט און די ארעמקייט. און א ליד „די גע־דרוקטע ווילט לייענען מיר:

טוט נאר א בליק מיט אפענע אויגן
די צארעם פון היינטיקער ווילט
וון מענטש גייען נעבעך אינדרייען נעבווינן,
פון דאבקעם, פון הונגער, פון קעלט.
באלמעלאכעם פארשמאכט
נויט פאר אונז נעדאכט
קוינהערלאך באוויינערייד
אזעלכע קלאגן איז שווער צו פארטראגן
וון גיזונדן זיצן אן ברויט. (פון מאנוסקריפט)

אין א צוויטן ליד „די מירטע" גיט סענדער אזא שילדערונג פון מינסקער ארעמקייט:

אין א קליין שטובל די ברויט איין אויל דריי
פענסטער קליינינקע עש שווינדלט אין די איינן
א האלב שאק פלעקער האלטען די גובי
מי קרוכט ארויס קאם אין דראייען גובויגן
חוישך איז דארטן אין יועדערן וויגל
בוז די קניא מאלט אויך בלאטע אוף קויט
דאך זעה אויך אין א שארבין ערד אוף א בויגל
אוף אין אום א מירטע בלום שטויט.
(פון מאנוסקריפט)

די „מירטע", דאם איז דער צייכן פון יאנן זיך נאך דער „מאדע" אין קענן דעם פראטעסטורט סענדער נאנין אפט אין זיינע ליידער.

ער וויסט אפילע, שרייבט ער אין איין ארט, אז מע האט אף אום פארוכל, אבער ער קאן דאך נוט שווייגן. עם איז קענטיק אומעטום, וון ער פלענט אונסטונקטוון פארבריטערן די ראמען פון באדכאנעם, ארויסברענגענדיק אין זיין ליד עלעמענטן פון מאטורע. ער רעט וועגן דעם אין זיינע ליידער נאנין אפט, אין איינער א ליד, וון ער האט אף דעם באדכאנישן שטויינער געוווצט זיך דורכויס מיט אלענארויעם אין בוי־שפילן, לאזט ער מיטאמאל אוים אזוי:

נאר וואש טויג די אלע חלומות
דורך אום אין בוישפילן קליידין
פילייכט אבוסעלע אמת
פראסטע ווערטער. נענוג שוין צו רויידן.
אמת קרוגט אויר אויך בוי מיר
אוך וויים וא אוך האלט אין דר וועלט.
אוך לייגן אף א נאנצון אפיר
אוך דר צוי איז בוי ויעדערן נעלט.
(פון מאנוסקריפט)

אין אן אנדער ליד שרייבט ער ווידער:

אויב מיינע ווערטער זיינען נעלאפין
אוך האבן וועמען דאך צו נעטראפן
אזוי מיר די זאך נאך זוסר
ווארום די זאך וואם מי ווילן, אז מי זאל טרעפין אין צוי
אזי מען א נרויליכער שוסער.
ווארום א ליד אזי ווי א הוט. פר דם אזי זי קליין פר דם
אזי זי גוט
מי קען זי מעסטן אין דער לייגג אוך אין דר ברייט
אוך אויב די האשט זי גוט אן נעמאסטען, טא לאז זיך ברודר
קאסטין
אוך טראג זי גיזונטערהייט.
(פון מאנוסקריפט)

דורך אט אזא נאיווער „פאטיק" האט זיך דאך בא סענדערן דורכגערוסן צום ווארט א רייכער אינהאלט, וועלכן ער האט נעשעפט פון אומעטום: פון די מינסקער סריפעם, פון די ניי־איינגעפירטע מאדעם, פון אלט־באקאנטע מינהאגים, פון דער עמיגראציע קיין אמעריקע, וואם האט ערשט אנגעהויבן זיך, אוך פון אומעטום האט סענדער געזומען דאסראו נוט דעם קלאנעדיקן באדכאנישן מוסער־האסקל, נאר לעבעדיקע זשאנר־בילדער.

מאטעריאל פאר „טעאטראלע" פארשטעלונגען טרעפט זיך אין זיי־נע זאמלונגען נוט אויבערוק פיל, דאך זיינען דא פארן דיאלאגן, וועלכע זיינען געווים אויסגעוואצט געווארן צוליב אזא צוועק. די פיעסע „שמשון הגבור" איז, קענטיק, געשריבן אונטער דער ווירקונג פון נאלדפאדענען, קיין גרויסע מאיליעם האט די זאך נוט. עם איז אבער כארקטעריס־טיש, אז אפילע אט דעם „היסטארישן" מוזשעט האט סענדער נעוואלט אויסנוצן צוליב אקטועלע צוועקן. ער שרייבט אין זיין פארעדע צו דער פיעסע:

מיט פרגנזן וועט מען גוואוש לעזן
וואש אמאל פר צייטען איז גוועזן
גיוועזן אוך דר וועלט
א שמשון א גיבור א העלד
_ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _
_ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _
_ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _
צו זעהן מיר נוט איצטער מיט אונזרע אויגן?
וון מענשן העלדן וערין אייך ארויסגעצויגן
מיט אנדרע נויגגן
מיט אנדרע תאוות מיט אנדרע פר ליינגן?

...קענען לעבען מיט כבוד מיט געלט
און פֿר שפּילן זייער לעבען אומזוישט
איי, ווי דער נאָך פֿארדרוסט!
שיין שווער צו האפּן צורוק
סאָם וויגאָוואָט. פֿארשפּילט אַליין דם גלוק.
(פֿון מאנוסקריפּט)

וויִ עס זעט זיך פֿון דיִ מאנוסקריפּטן, איז סענדער נוט נעווען באַקאַנט מיט דער יידישער ליטעראַטור פֿון דיִ זעכציקער און דיִ זובעציקער יאָרן. זיין שפּראַך, ווי אויך זיין אַרטאָגראפֿיע זיינען פֿאָלקסטומלעך און ווילד, ווי פֿאָלקסטומלעך און ווילד עם איז נעווען דער נאַנצער באַדאַנק־פּאָעטישער שטיִינער סענדערס.

נ. א.

לייזער שיינמאן—דער באדכן פון זעמבין.

נעבאָרן אין זעמבין לעערעך אין 1839 יאָר. דער טאַטע זיינער — נעווען א שוסטער. אַליין איז לייזער ביז נאָך דער באַסענע נעווען א שוסטער. נאָך דער באַסענע נעווארן א שאַמעס אין שול. נענעט זיך מיט דער ווייב, נענומען אן אַנדערע. נעווארן א קלעזמער אף א צימבל. ביסלעכווייז נענומען ווערן א באדכן. ער איז נעווען באקאַנט און באַליבט נוט נאָר אין זעמבין, נאָר אויך אין דער נאַנצער נעגנט, אין פֿיל שטעט לעך. ווען מע פֿלענט ווילן, אז לייזער דער באדכן זיצט זיין אף א וועל־בער עם איז באַסענע, פֿלענט מען שוין אהין נערן פֿאָרן. ער פֿלענט פֿאָרן מיט די קלעזמער־קאַפּעליעס אין אַנדערע שטעטלעך, אויבערהויפּט פֿלענט ער פֿאָרן אף אָרעמע באַסענעס, ווייל ער האָט נעהאַלטן זייער פֿון האַכנאָ סעם קאַליע. ער איז נעווען א יוד א נידערוקער, א בריוט־פֿלייצקער, מיט א שטענדיק־שמוציקלענדיקן פּאָנים, פֿלענט זייער ליב האָבן קונדער. סימכעסטוירע פֿלענט ער נעמען א זאק אף די פֿלייצעס. צוגוי־פקלייבן אָרעמע קונדער, פֿלענט זיי פֿירן אין מוקוויע, זיי זאָלן זיך אַבּיסל ארוי־וואשן; נאָבדעם פֿלענט ער זיי אויסשטעלן אין א רייִ, פֿלענט ניין מיט זיי אין די פֿארמעגלעכע הייזער, ארייגפֿאַלן אין שטוב מיט אַליע קונדער און ווען ער פֿלענט נעפֿינען אַפֿן טיש, פֿלענט ער אריינהאַקן אין זאַק אריין און נאָבדעם פֿאַנאַנדערטראָגן עם איבער די אָרעמע הייזער. אף באַסענעס פֿלענט ער, ווי אַליע באדכאָנים, ארויסטרעטן מיט גראס, ווען פֿלענט טיילמאָל טראָגן א סאַטוריישן כּארַאקטער. ער צוזאַמען מיט איינעם פֿון דער קלעזמער־קאַפּעליע, (אמאָל אויך מיט עטלעכע) פֿלענט אויס־פֿירן איינענע פֿארשטעלונגען. צווישן זיי איז געווען איינע „דער גולמע" — א פֿאַנטאַזיע, די צוויִטע — דער נאַליע. אין דער פֿארשטעלונג „דער נאַליע" פֿלענט ער אָנטאָן א סערוועט, איינהילן זיך, ווי אין „א ריאַסע", פֿלענט נעמען דעם העמערל פֿונם צימבל, אנשטאט א צייליעם אַפֿן ברוסט, פֿלענט זיך אַוועקזעצן, און דער קלעזמער — יעשאיע מוראַוואַנטשוק — פֿלענט זיך איבערטאָן פֿאר א פּויערטע. די סצענע האָט פֿארנעשטעלט, ווי די פּויערטע קומט צום נאַליע צום „אוספּאַווע". זי איז זיך מיסוואַדע פֿון אירע זינה, אז זי האָט פֿארסאַמט דעם מאן און נעליעבט מיט אן אַנ־דערן — דער נאַליע ענטפֿערט דערוף: פֿארשטייט זיך, עס איז א זינה, נאָר נאָט וועט דיר מוכל זיין, ווייל עס איז דאָך שווער בייצושטיין אוא נוסאַיען. די פּויערטע דערציילט, אז זי האָט בא א שבּוינע געגאַנווען עפּעס פֿון עסנוואַרג. דער נאַליע ענטפֿערט: נאָט וועט מוכל זיין, ווייל מיסטאָמע האָסטו דאָך גענוג עמן. זי רעכנט אויבער נאָך אַוויירעם אין דער נאַליע נעפֿונט אַליין א בארעכטיקונג. צום סאָף דערמאָנט זי זיך, אז זי איז באַגאַנגען נאָך אויך אומרע: זי האָט אום פֿרייטיק גע־טרונקען מילך (פֿרייטיקדיקן טאָג איז די פּויערים פֿארבאָטן צו עסן מילכיקס און פֿלייִשיקס), אָט דאָ וועדט דער נאַליע אן אָנגעצוינדענער:

נאָר ווי דו (דיִ מאשקע) מישט זיך אריין
ווערט שוין באַלד פֿיין
מ'הויבט שוין זינגען און טאַנצן
מי זיצט שוין נוט במנוחה —
עם ווערט שוין א זאוערוכע
עם הויבט דעם אויליעם אינגאַנצן
דער דרייט ווי א ווינט —
און דעם נעמט צו קונד
דער מאַכט זיך פֿאר א ירושלמי און דער פֿאר א פּאָפּ
דער קלאַפּט אין א בעקן — און דער טרויבט אין א שטעקן
מע ווערט כרעפּטוק — מע לעבט שוין אף.

---

*) פֿון רעדאקציע:

ווענן דעמדאָזיקן רעפּערטואר ווערט דערציילט אויך אין פֿידע־מאנס א ליד „מאשקע איז א גרונט", וועלכע מיר ציטירן לויטן מאנוס־קריפּט, וואָס נעפֿונט זיך אין אונדזערע הענט:

— עס מאַכט זיך א מימבע א צייט פֿון פֿרייַדן,
טויערע שפּיזן שטעלט זיך אַפֿן טיש אַוועק
דער אויליעם גנוסט זיך נוטאָ וואָס צו רייַדן
אין קיין קאָל הערט זיך נוט א לעק.

ארום א געשטאלט פון א פאלקזינגער.

אין דער קלאסישער ליטעראטור אונדזערער איז דער נייגונג צו דער לעבעדיקער געשטאלט פון א פאלק־דיכטער געווען א גאנץ גע־וויינלעכע דערשיינונג. אי מענדעלע, אי שאלעם־אלייכעם האבן פאר־צייכנט א נאנצע ריי אזעלכע פיגורן, וועלכע גיבן פיל צו פארשטיין אין דעם פראצעס, וויאזוי עס האט זיך נעשאפן אונדזער פאלקלאר. אבער הויפטזיכלעך נעשטאלטן זיינען דאך נעצייכנטע.

מיר האלטן דערויבער נישט אויבערוק אנצוווייזן אף אויגעס א שרייבער, וועלכער האט אויך נעפרוווט שילדערן אזא לעבעדיקע נעשטאלט פון א פאלק־דיכטער, דאם איז מ. ספעקטאר.

אין זיינער א קלויינער דערציילונג אונטערן נאמען „וועלוול דער שיבער", נעדרוקט אין דער בוילאנע צו דער ציטונג „דער טאג" אין יאר 1904, האט מ. ספעקטאר נענעבן א נאנץ בוילעטע פיגור פון א מענטשן, וועלכער קען מיט נעווינסע רעכט אננעוומען ווערן פאר א פאלק־דיכטער.

דאם ערשטע, וואם ווארפט זיך אין דיו איגן אין „וועלוול דעם שיבער" — אין דאם פארבינדט אים אויך מיט דיו ענלעכע פיגורן בא מענדעלן אין שאלעם־אלייכעמען — דאם איז דיו ארטיסטיש־באהעמישע נאטור זיינע.

וועלוול איז א פראפעסיאנעלער שיבער. זיין בעסטע ציים איז דיו ציים, ווען דאם שטעטל באקט מצעס. פון יאר צו יאר שאפט ער זיך אין דער ציים עטלעכע נאלד־מאטביים, קליידט זיך אוים, ווערט א באלן. אבער אז דער „סעזאן" פעלט זיך, ווערט אים ניט נוט.

„עטלעכע וואכן נאך פיוסעך איז שוין וועלוול ארומנאנגען אפנערין, נעטראגן האט ער דיו אויגענע קליידער וויי פריער, נאר דער קאסטיום איז נעווען ערטערוויי צוריסן, דאם שוואלצע קא־פעליושל איז נעווארן נרין און צוקנייטשט, דיו וואלשווער שטוב־לעטן זיינען שוין נעווען מיט א לאטע אף א לאטע און פון דעם ישוגעם ביטעלע מיט דיו פאר גולדענע, זילבערנע און עטלעכע קו־פערנע מאטבויעם איז שוין קיין זאכער נישט נעבליבן, ווי צו פארדינגען האט ער ניט נעהאט, מצעס באקט מען נאר אוינמאל אין יאר, און וועלוול פלענט לעבן דערפון, וואם זיין קאלע האט אים אזוי־ווי נענעבן דאם כוידעש־נעלט, וואם זי פלענט באקומען בא אונ לעבאסטע. שוועם אדער באלד נאך שוועם פלענט ער זיך צו־פאטשן מיט דער קאלע אן וועלן אוים כאפן.

...און שרעקליך איז דעמסטמאל נעווען זיין לאנע, ווען דער אסיען פלענט זיך אנהויבן. קאלט, נאס, אליין, אין זומערדיקע, לעבעדיקע קליידער און אן א קאפוטע בא דער נעשמא.

וועלוול פלענט זיך דעמסטמאל ארויסכאפן צו דיו בעקערס און דארטן באם אויוון זיך וואלגערן, אפשלאפן נאנצע טעג און נאנצע נעכט, און, אז ער פלענט זיך אופכאפן, פלענט ער א מאל באי קומען פון דיו בעקער־יונגלעך א פרישן בייגל אדער א ברויטל און זיך אנעסן.

— זונ אוגדז עפעם א שיין ליד, וועסטו באקומען נאך א בייגל — פלענן אים בעטן דיו בעקער־יונגען אדער דעם בעקערס קונדער, און ער פלענט זינגען זיינע טרויערדיקע אדער פרייליכע לידער.

פלענט אים נימעם ווערן זיך וואלגערן בא אן אויוון, פלענט ער איבערנייז אף עטלעכע וואכן צו אן אנדער בעקער, זיך וואלגערן בא א נייעם אויוון, שלאפן, זינגען און עסן פרישע בייגל אדער כרויטלעך.

טאן עפעם אן ארבעט, אדער זיך איבלערנען באקן ברויט האט ער ניט נעוואלט.

— מצעס, פלענט ער זאגן, איז אן אנדער ארבעט, א פריילי־כע, יאנטעוודיקע ארבעט, מצעם האב איך ליב צו באקן".

וון מיר זענען, איז וועלוול ניט נאר א פראפעסיאנעלער שיבער, נאר קומאט אויך א פראפעסיאנעלער זינגער.

אין וואם באשטייט זיין רעפערטואר? מ. ספעקטאר וויזט אן א גאנצן אונטערעסאנטע זאך: דער קערן פון וועלוולס רעפערטואר באשטייט פון דער „פורימשפיל".

— „דעם נאנצן „פורימשפיל" האט וועלוול נעקענט אויסווויי־נוק, און שטייענדיק אזוי ארומגעשטעלט מיט זיינע לאפעטעס אין זעצן אין ארויסגעמען דיו מצעס, פלענט ער דאם נאנצע שפיל אויסזאגן: *)

דו, האמאן, האסט נעוואלט מיין מאלקע עסטער באצווינגען
זאלסטו מיר דאם פינגערל צורוק אפנעבן
און דו האסט נעוואלט מיין מאלקע עסטער מיט איר פאלק
פון דער וועלט אומברענגען.
וועט עס דיר נישט זיין נעשענקען.
און איך היים אף מארנן זאל מען דיר אף דער טלויע אופהענגען,
און דיר, מארדכע, נויב איך דאם פינגערל אף דיין האנט
אויסצושרייבן און אויסצורופן איבער גאר דאם לאנד,
אז זיי זאלן זיך באמיען און באווארענען,
אז מע זאל דיי אלע ברוין אומקערן,
אז קיינער טאר קיין יידן קיין האר נישט ארויר.

אמאך שפעטער האט שוין וועלוול נעזונגען „מארדכעם אדער „עסטערס ליד", וון זי בעט פאר איר פאלק. זיין בריוט קאל האט זיך נעהערט אובער אלע נרויסע שטיבער, וועלכע זענען נעווען פול מיט דיי קאטשערקעס, און נענוג טרערן פלענן זיך בא דיי הילפערנס אויסנעמן, הערנדיק זיינע טרויערדיקע לידער. אפילע ווען ער האט נעזונגען האמאנס טרויעריקע ליד, ווען ער ניוט צו דער טלויע, האט מען אויך בוטער נעווויינט".

עס איז קעראי זיך אפשטעלן אף דער ציטאטע. כאטש מ. ספעק־טאר דרוקט זיך אוים צים ערשטן מאל, אז וועלוול פלענט „דאם נאנצע שפיל אויסזאגן", ווערט דאך קלאר פון וויטערדיקן, אז וועלוול פלענט נישט זאגן, נאר זינגען. קלאר איז אויך, אז דער דראמאטישער עלעמענט פון דער „פורימשפיל" האט אין אוא פאל שוין נעמוזט אפטרעטן אפן צוויטן פלאן. וויכטיקער זיינען נעווען די עלעמענטן פון לירוק, וואם זיינען אין דער „פורימשפיל" איינגעוועבט נעווארן. און דאם איז אליין פאר זיך שוין א וויכטיקער שטריך אין דער כאראקטעריסטיק פון דער „פורימשפיל".

עם וואלט זיך אלעמאל אין דיו אויגן דיי פארהעלטענוש צווישן דראמאטישן עלעמענט און לירישן אין דער „פורימשפיל". אין דער ציים, ווען דער דראמאטישער עלעמענט, דער עלעמענט פון „פארשטעלן זיך", האט אלעמאל נעהאלטן זיך אין דיי ראמען פון שארפן נראטעסק און דער־מיט גופא אויסגעדריקט דיי טראדיציע פון דער „פורימשפיל", איז דער לירישער טייל פון דער „פורימשפיל" נאענט פארבונדן, איבן ניט אוגטער־נעווארפן דער טראדיציע פון דעם לירישן פאלקליד. מיר זענען, אז וועלוול שיבער — א פאטישע נאטור — האט פון דער „פורימשפיל" נעניומען נראדע אט דעם עלעמענט — דאם לירישע נעזאנג, נעפינענדיק דאם אפילע אין האמאנס מאנאלאג.

דיי איינפארטקע אויסמישונג פון לירישן און דראמאטישן עלע־מענט אין דער „פורימשפיל", דיי קענזיטקע באצוונגען צווישן דער „פורימשפיל" און דעם פאלקליד — דאם זיינען דיי ווכטיקסטע פראגן, וואם דערוועקן זיך בא אונדז, וועו מיר לייענען מ. ספעקטארס דער־ציילונג.

*) קורסיוו אונדזערער נ. א.

פֿאַראן אין דער הינזיכט נאָך אַ אינטערעסאַנטער מאָמענט אין ס. ספּעקטאָרס דערציילונג: אַרום וועלוול שוּבער באַווייזט זיך באַם מא־צעס־באַקן אַ וונג העלפֿערקע, וועלכע קען אויך מאָסטערוש זונגען.

– „אין דאָם שוואַרצע מיידל קאָטשעט אין קאָטשעט דו מאַצע אין זונג אַ טרויערוק לויד פֿון „פֿורימשפּיל", וו׳ וואַשט זאָגט ווידע פֿאַר אור טויט:

„אין יודישן שאַבעס אוּן אין יודישן יאָנטעוו
האָב איך נעטון מיט יודישע מיידלעך האלץ־האקן
אוּן שפּענער קלויבן אוּן פֿייער לייגן
היינט איז מיר די אַלע זאַכן צו מיינע אוינן נעקומען אַנטקעגן.

– – –

אין יודישן שאַבעס אוּן אין יודישן יאָנטעוו
האָב איך נעטון מיט יודישע מיידלעך אַרבעטן אוּן שאַפֿן
היינט איז מיר אויסנעקומען אַפֿן שטערן איין האָרן.

– – –

אין יודישן שאַבעס אוּן אין יודישן יאָנטעוו
האָב איך נעטון מיט יודישע מיידלעך שפּונען אין טוונען
היינט האָב איך באַם פֿאָטער־קעניג קיין נירעבטיקויט נוט נעפֿונען.

– – –

וואָם פֿאַר אַ שלעכטס אוּן וואָם פֿאַר אַ בויז האָמטו, פֿרוגן האָמאָן, פֿון מיר נעקענט הערן
איך בין דאָך נאָך אַ יונג פֿרוי קיין 18 יאָר נוט אַלט
זאָל איך פֿון דער וועלט אומגעבראַכט ווערן!?
דעם שוואַרצן מיידלס זיס קאָל פֿון דעם טרויערוקן לויד גוסט
זיך וועלוול אַריין אין זיין טיפֿן האַרצן אוּן פֿון דאָרטן צוגוסט
עם זיך טראַיעדיק אין אַלע זיונע אייוורים אין וועלוול צוזונגט
זיך אַף זיין בריוט וויבראַרצוק קאָל מיט האָמאָנס וועדטער, וואָם
ער ענטפֿערט וואַשטין אין „פֿורימשפּיל":

פֿאַר דעם פֿאָטער־קענוג וועל איך לויפֿן טרעטן
אין ווינען אוּן בעטן
נאָר נאָך ווייסט צו דו וועסט דיין לעבן
אויסווינען אָדער אויסבעטן.

– – –

וועלוול זעצט אין אויון אַ מאַצע נאָך אַ מאַצע, ער קערט אויבער אַ מאַצע נאָך אַ מאַצע אוּן באַמערקט נוט וויַ צוזיין דו מאַצעס, וואָם ער שארט אַרוים פֿון אויון, געפֿונען זיך עטלעכע פֿארברענטע, אוּן ער זונגט שוין וויטער פֿון זיונע לידלעך:

שוואַרץ ביזטו שוואַרץ
אָבער מיט כיין,
פֿאַר וועמען דו ביזט מיעם
פֿאַר מיר ביזטו שיין".

מיר האָבן נעבראַכט דודאָזוקע לענגערע צוטאַט, קעדיי צו ווייז דעם נאַטורלעכן אויבערנאַנג פֿון א „פֿורימשפּיל"־לידל צו א דורכשנוטלעכן פֿאָלקלידל, ווו דו לעצטע פֿיר שוּרעס „שוואַרץ ביזטו שוואַרץ". דאָם נוט אויך טיולוויוו אַן ענטפֿער אַף דער פֿראַגע וועגן וועלוול שוּבערס רעפּערטואַר.

עס אוז זעלבסט פֿארשטענדלעך, אז בלויו מיט דער „פֿורימשפּיל" וואָלט וועלוול נוט נעקענט אויסנעמען כא דו בעקער־יונגען. אויב דאָם זונגען האָט שוין יאָ נעמוזט אַף א נוטן האַלבן יאָר זיין דער אויבערקער קוואַל פֿון וועלוולס פֿארנאָסע, אוז דאָך קלאָר, אז דאָ האָט זיך נעניטוקט אויך א בריוטער רעפּערטואַר. וואָם האָט וועלוול דעמאָלט נעזונגען? צו קען מען נוט רעכענען, אז דאָ האָבן מיר נוט נאָר אַן אויספֿירער נאָר אויך א שפּעטער פֿון דעם פֿאָלקלידל? צו האָבן מיר דאָ נוט א באַנאבטע נאַטור, וואָם האָט אַליין נעשאַפֿן דאָם פֿאָלקלידל?

עם פֿארשטויט זיך, אז אַפֿן סמאַך פֿון א קונסטלערישער דערציילונג קען מען קאַטענאָריש נוט ענטפֿערן אַף דערדאָזוקער פֿראַגע.

אָבער אַף וויפֿל מע קען אַן ענטפֿער נעבן, טוי מען זאָגן, אז אין מ. ספּעקטאָרס „וועלוול שוּבער" האָבן מיר א נעווויסע נעשטאַלט פֿון א פֿאָלק־דיכטער, אויגעם פֿון די מאַסאָוע שעפֿער פֿון אונדזער פֿאָלקלאָר, אוּן שוין דערפֿאַר אַליין אוז קעדאי, אז די נעשטאַלט זאָל פֿאַרצייכנט ווערן.

כ. א.

פֿון קאצאוויִם־לאשן.

(געזאמלט אין מינסק פֿון ל. דוּשמאן)

בעהיימע.

בוקע (בוקן) – א הונקעדיקע בעהיימע, צוליב א לונק, וועלכער אוז נוט אויסנעוואָקסן צוריק.

בעמבעקוע (בן פקוע) – א קאַלב, וואָם נעפֿונט זיך נאָך בא דער בעהיימע אין בויך אוּן נאָכן קוילענען וועדט זי אַרויסגענומען א טויטע. יודן עסן זי אוּן קרימטן נוט.

דאקעס – קלייַנגעוווקסוקע פֿון לעמאָשל: א קאַלב, א שעפּס, א צוג.

לאבאטע – פֿון אָן הערנער.

לולקע – א בעהיימע, וואָם הוסט. (לולקע רופֿט מען זי דערפֿאַר וויל זי סאָפּעט).

נעווילע – א מאָגערע בעהיימע.

נעשאָמע – א קאַלב, וואָם לויגט נאָך אין בויך.

סישערקע – א בעהיימע, וואָם לאָזט אורין מיט בלוט.

פערדון, מוקונוק – א יאָרוק קעלבל.

פערעלע – אן אָקס א מאַזוק.

פֿורקע – א שוואַנע קו, וואָם האַלט באַם גוסענען.

שטוקל – א בעהיימע, א קאַלב.

טיילן פון דער בעהיימע,

אבילאנקע – דער ברוסטערער טייל פֿון דין בעהיימע־קישקעס.

אגענוווקע – א סארט פֿלייש פֿון זאָד (זע „זאָד").

אומע (אומא) דער גרויסער לעבער.

אליע – דין שמאַלץ, וואָם אוז אָנגעוואקסן אפֿן זאָד, הארט באַם עק.

בוינעלעך – קישקעס, צוזאַמענגעדרייט, וויַ א בייגל.

בלאטאָנען – דער ברייטער מאָגן.

גערעזניע – דינע קישקעס. זיי גייען באַם ברעג פֿון דער מענוסע. (זע „מענוסע").

ברוסט־אָדערן – דין צוויי אָדערן באַם ברוסט אונטער דין שמאַלץ.

גאנצע (ורדא) – א קוילעבדיק שטוקל לונג, וואם געפינט זיך נאענט בא דער אומע פון דער רייע. (זע „רייע").
גרוב – א סארט פלויש פון פאדער־כויליק.
גרויזוק – קעלבענע קישקעס.
דינע רינ – א סארט פלויש, וואם געפינט זיך אין פא־דערשטן כויליק פון דער בעהוימע.
האלדזשטיק – דאמזעלבע.
האקנפלויש – ווינד פלויש.
וועסע вухо – אויערן בא דער בעהוימע.
וויסע, קאלך – שמאלץ, כויליק.
זאד, זאדיק – דער הינטערכויליק בא דער בעהוימע.
זרידן – вены.
זאלאזע, זאלאזקעס, זאוואלקעס, גרוזאלן– желези.
טול – דינ נאנצע בעהוימע פלויש, אן דעם פעל, נוט קיין פאנאנדערנעהאקטע.
טעלעטנוצע – דאם ארט אין דער געבער־מוטער, וווּ עס געפינט זיך דינ קאלב.
טרובוך – требуха
מענוסע, מענוסקע – נוט קיין פאנאנדערנעמענע קיש־קעס מוט דינ שמאלץ ארום זיי.
עלנבויגן – א קישקע בא דער קוטנוצע (זע קוטנוצע).
פאדלאוצע – פלויש נאענט באם קאפ.
פאפערקעס ביינער – ביינער, וועלכע געפינען זיך נאענט בא דינ רינפ־בוינער אין שטויען פאפערינ.
פאדרודעק – א סארט פלויש, פאדערשטע, וואם געפינט זיך צווישן ברוסט און זאד.
פאשונ – געשלעכט־ארגאן בא אן אקס.
פלאט – דינ אויבערשטע שמאלץ פון דער פלויש בא א דינקער בעהוימע.
פעטשענע – א סארט פלויש פון זאד.
פריוד, פריודיק – דינ פאדערשטע טייל פלויש פון טול.
פינגערלעבער – א קלוין לעבערל באם גרויסן לעבער, וואם זעט אוים ווי א צוגעוואקסענער פינגער.
פינגאהע – א פום פון א בעהוימע.
פלאנקען – א סארט פלויש פון פאדערכויליק.
קאטשלקע – פלויש בא דער בעהוימע, וואם געפינט זיך נא־ענט באם פום און זעט אוים, ווי א קאטשלקע.
קאפאטע – דינ פעל פון א בעהוימע.
קוטנוצע – ארט פון אכער און געשלעכט־ארגאן בא דער בעהוימע.
קעפלבויגער – דינ גראבע בויגער, אין וועלכע עס גע־פינט זיך אסאך מארך.
קראשוצע – א שטוקל פלויש, וואם לויגט לעבן לעבער.
קרוזשאוקע – א סארט פלויש פון זאד.
ראושע – דינ בלוינדע קישקע.
רויזנרינפ – א סארט פלויש פון פאדערכויליק.
רויע – דינ לונגען מוטן לעבער צוואמען.
שלויגד – דער אונטערשטער טייל פון צונג.

ארבעט־פראצעס און האנדלונגען.

אויבערשלימעוועען – אויבערשאבן דינ קישקעס אף רויע.
אראפלאזן – אפטוויגן דינ קישקעס פון דער מענוסע.
ארויסוואדן דעם אינגעווייניק – ארויסנעמען דעם אינגעווייד.
ארויגרוקן אן אצאמע – נעבן א כוין אנשטאט פלויש.
באגלען (פון וואגל: כארכלען) – מאכן א שנאפס.
מאכן א רויטע לענטע – אויבערשניידן גוך דער בע־הוימע דעם האלדז.
מאנעוורע – דאם פארבויטן א גוטע טול פלויש אף א מא־גערע אין פאל, וועו עס דארף טרוקן ווערן.
מעסאסקע – דאם פארבויטן א רויע מוט א סורבע אף א רויע אן א סורבע.
מעטאדע – דאם פארדרייען יענעם.
מעטאדניק – א דרייער.
עס רורט ניט – איינגעאקשנט.
פענולאוקע – אראפנעמען דעם כויליעו פון דער דינער קישקע.
קאילן – קויגענען א בעהוימע אן דעם רעגינירן רוטואל.
קארבן – א סימען, וועלכן דער שוידעט אדער מאשינירך שניידן אן מוט א מעסער אפן פאדערכויליק פון דער טרויפער בעהוימע, בא דער לויטקע.
קויפן סכוירע – מאכן א שנאפס.
קלאפ־מאלינע – באהאלטן גענאנוועטע פלויש.
קערן – אויבערקערן דינ קישקעס אף דער לינקער זויט.
שליאמעוועין – אפשאבן דינ קישקעס פון לינקן זויט.
שניידן אין עק (עק שטאט) – קויגענען אומגענאל.

מאכשירים און ווערקשטאט

בלאז־זעקל – א זעקל צו בלאזן דינ קישקעס.
העכטל – א מעסער.
וואלצאוקע – א מאשין אף ארויסצולאזן דינ לופט פון דינ טרוקענע קישקעס.
מוסקע – דאם קעסטל, וווּ מען קלייבט אוף דאם בלוט פון דינ בעהוימעס.
סאלדאט – א האלץ, אף וועלכן מען הענגט אוף דינ קישקעס.
סטאלקע – א שטוקל שטאל, אן וועלכן מען שארפט דאם מעסער.
פאוודעס – שטרוק, מוט וועלכע מען בינדט דינ אקסן.
קאמפעלעין – אן איזן, אף וועלכן מען הענגט אוף דינ בעהוימע.
קרעוואוניע – א באזונדער געבוידע באם שעכטהויז, וווּ דאם בלוט פון דינ בעהוימעס ווערט אויבערגעארבעט.

קאצעוו און מענטשן־סוויוועט

אנצל (רעב) אנצעלע, אנין — א שוידעט, א מאשגויעך.
דאלעד – דער דאקטער.
הארטער קאויען – א שלעכטער קויפער.
טונטערל – א קאנצעלאריע־שרייבער.
פיי – דער פעלדשער.
צענטלער – א נאראדאוואי.
קוטאיצעס – שאכטים, מאשגוכים.
קרעוואוניקעס – ארבעטער, וועלכע קלייבן אוף דאם בלוט פון דינ בעהוימעס.
שטאך־מלאכע – א פוילער.

קאצאוישער כעשבן.

אכטא – אכט.
אן – אוינער.
בום – צוואנציק.
בוסע פאנם – פונף און צוואנציק.
דאי – צוויי.
דעסע – צען.
טרעיאנדע – דרייסיק.

טרעפֿנדע בוים – פּופּצוק.
טרען – דריי.
נעפּטאָ – זיבן.
סאָי – זעקס.
עפּטאָ – נייַן.
פּאָנס – פּונק.
צירעקלאָ קורדו – א רויבל.
קאסטאָרע – הונדערט.

פּאַרשיידענע.

באָסער באָלע – א קראַנקע טויל פֿלייש (דו קאַצאָווים רופֿן עס אָן „פּאַרפּל", ווייל אַפֿן פֿלייש געפֿינען זיך סימאָנים ענלעך צו „פּאַרפּל").
זוסונקע – אַן אומזוסטער שנאַפּס.
מעטער – א קוואַרט בראַנפֿן.
פּויגער, שמורע – נענאַוועטע פֿלייש.

אין דער לאַבאָראַטאריע פון דעם ייִדישן אקאדעמישן ווערטערבוך.

שוין א יאָר צייט, ווי אין יידישן אָפּטיול פֿון „אינווויסקולט" גייט די אַרבעט אויבערן יידישן אקאדעמישן ווערטערבוך.

פֿאַר דעמדאָזיקן יאָר איז אופֿגעטאָן געטאָן געווארן א גאַנץ באדייטנדיקע אַרבעט.

עס איז אף א באשטימטן אויפֿן אויסגענוצט געווארן די דערפֿאַרונג פֿון דער אַלגעמיינער לעקסיקאָגניע אין עס זיינען אויסגעשטעלט געווארן באשטימטע פּרינציפּן אין באַצוג צו פֿראַגן, וואָס זיינען אופֿגענומען אין צוזאַמענהאנג דערמיט, וואָס יידיש איז א זעלבשטענדיקער לינגוויסטישער איינס. די פֿאַראַנטוואָרטלעכקייט פֿון אזא מין אונטערנעמונג, ווי דער יידישער אקאדעמישער ווערטערבוך, אין די שווערקייטן, וואָס זיינען שוין אופֿגענומען, אין וואָס וועלן נאָך אופֿקומען, זיינען אף אזוי פֿיל גרויס, אז באַוועגן זיך פֿאָרויס אין דער אַרבעט מיט דערפֿאָלג ווערט מען קענען בלויז בא דער קאָלעקטיווער מיטארבעט פֿון די בעסערע פֿאַכלייט, וואָס מיר פֿאַרמאָגן, אין באַם אקטיוון אונטערעם פֿון דער נעזעלשאַפֿטלעכקייט צו אונדזער אונטערנעמונג. דערפֿאַר איז וויכטיק, אז די פּרינציפּן אין די רעזולטאַטן פֿון אונדזער אַרבעט זאָלן פֿאַרעפֿנטלעכט ווערן *).

מיר ווילן וויטער בריינגען די הויפּט-פּרינציפּן, אף ווילכע עס ווערט נעבויט דער ווערטערבוך, די דערגרייכטע רעזולטאַטן, די הויפּטשווערקייטן, וואָס מיר האָבן באַנעגנט אין די אונטערזוקצייט, לויט ווילכער עס ווערט נעאַמלט דער מאַטעריאַל.

דער יידישער אקאדעמישער ווערטערבוך דארף זיין אַן אוניווערסאַלטיפּ-ווערטערבוך, ד. ה. אַז די דערקלערונג פֿון די ווערטער ווערט נענעבן ווערן – אַלם קלאָר – נית דורך דער איבערזעצונג אף אַנדערע שפּראַכן, נאָר דורך וויסנשאַפֿטלעכע – פֿונקטלעכע אין אלע זייטיקע – דעפֿיניציעס אף יידיש. דאָס שליסט, פֿאַרשטייט זיך, נית אוים די מענגלעקייט אין נויטיקייט אין באַשטימטע פֿאַלן צו באַנוצן זיך מיטן מטאָד פֿון איבערזעצונג.

דער אקאדעמישער ווערטערבוך דארף זיין דער ווערטערבוך פֿון דער לעבעדיקער יידישער שפּראַך. דערמיט ווערט אונטערגעשטראָכן, אז צו זאַמלען דעם ווערטער-אויצער פֿון די עלטערע פּעריאָדן פֿון דער יידישער שפּראַך, איז אַן אופּגאַבע פֿאַר א זעלבשטענדיקער לעקסיקאָלאָגישער ארבעט.

דער מאַטעריאַל ווערט אין דער ערשטער ריי גענישפּט פֿון די מעכאַבּרים, וואָס ווערן ארומגענומען מיטן באַגריף „נייע יידישע ליטעראַטור": לעערעך, עטיננער, לעווינזאָן, מענדעלע מויכער ספֿרים, שאָלעם-אַלייכעם, פּערעץ א. א. עס דארף אויסגענוצט ווערן די מאַטעריאַלן – ציטאַטן, וואָס נייט נוט ערויז אינם באַגריף „קונסטלערישע ליטעראטור" וו. אויך די פֿארעפֿטלעכטע פֿאָלקלאָר-מאַטעריאַלן. מאַטעריאַלן מוזן נעשעפט ווערן פֿון דער מינדלעכער מאָסן-שפּראַך. די אזוי נערופֿענע פּראָווינציאַליזמען ווערן נעזאַמלט אפֿילע, ווען זיי זיינען נית פֿאַרפֿיקסירט אין דער נעשריבענער ליטעראטור.

עס ווערן פֿאַרצייכנט פּראפֿעסיאָנעלע לעשוינעס. עס ווערט אויסגענוצט די שפּראַך פֿון דער ווינשאַפֿט, אף ווייַל אויר טערמינאָלאָגיע ווערט א פֿאַרמעגן פֿון ברייטערע נעזעלשאַפֿטלעכע שיכטן.

ווערטער פֿון דעם אלטיידישן לעקסיקאָן ווערן פֿאַרצייכנט, אף ווייַל זיי טרעפֿן זיך צוליב באַשטימטע סיבעס אין דער נייער ליטעראַטור

טעריטאָריעל דארף דער ווערטערבוך אָפּשפּיגלען די שפּראַך פֿון די נענגנט, וו עס ווערט נערעט אין געשריבן יידיש. עס ווערן דערפֿאַר פֿאַרצייכנט אלע פּרעדמשפּראַכיקע ווערטער, וואָס טרעפֿן זיך אין דער ליטעראַטור. זיי מעגן זיין אפֿילע נית אלט – איינעבויר-נערט. דאָמזעלבע איז אין באַצוג צו די העברעזמען.

עס ווערן-באַ געהערינקע ווערטער פֿאַרצייכנט נאַנצע העברעישע אויסדריקן, וואָס זיינען מער ווייניק נעברויכבאַר אין וואָס טרעפֿן זיך אין דער ליטעראַטור.

איינגענמען ווערן באַטראַכט ווי זעלבשטענדיקע לעקסיקאלאגישע איינהן אין דאַרפֿן נעפֿונען אַן אָרט אינם ווערטערבוך, אף ווייַל זיי טרעפֿן זיך אין דער ליטעראַטור, אָדער נעהערן דער מאַסנשפּראַך.

אין ווערטערבוך דארף אונטער די נעהערינקע ווערטער פֿאַרצייכנט ווערן די ספּעציעלע ייִדישע פּראזעלאָגיזמען.

אין דער ערשטער ריי ווערט דער נעברויך פֿון די ווערטער אויסטרוירט דורך בייישפּילן פֿון דער פֿאָלקשאפֿונג.

מיר האבן זיך נענען, אז צום סאָף פֿון דער זאַמלעריישער ארבעט ווילן אויסגענוצט ווערן די עקזיסטירנדיקע ייִדישע ווערטערביכער. זיי ווילן אונדז דינען וויַ א מיטל צו קאָנטראָלירן די פֿולקויט פֿון אונדזער זאַמלארבעט. פֿון זיי ווילן אויך נענומען ווערן מאַטעריאַלן, אויב עס ווערט עפּעס פֿאַרפֿעלט ווערן באַ דער נרונט-זאַמלארבעט.

די באַארבעטונג פֿון יעדן ווארט באַשטייט פֿון דריי מאָמענטן: דאָס אַרויסשרייבן דעם רוימאַטעריאַל, דאָס אופֿשטעלן די עטימאָלאָגיע – די לינגוויסטישע אָפּשטאַמונג פֿון ווארט – אף וויַל עס איז מענלעך, און די ענדגילטיקע וויסנשאפֿטלעך-ליטעראַרישע באַארבעטונג פֿונם ווארט.

דאָס צוגרייטן דעם רוימאַטעריאַל ווערט אויסנערעכנט אף דריי יאָר.

וואָס איז אופֿגענומען געווארן פֿאַרן יאָר צייט (מאי 1925–מאי 1926)? עס איז אַרויסגעשריבן נעווארן 85 טויזנט קארטלעך – ווערטער מיט ציטאַטן, וואָס באשטעטיקן דעם נעברויך פֿונם ווארט, און מיט דער אָנווייזונג פֿונם מאָקער. עס איז דורכנעארבעט נעווארן מענדעלע („פֿאר-לאַג „מענדעלע" 16 בענדער) שאָלעם-אַלייכעם (אמערikאַנער אויס-נאבע 25 בענדער), פּערעץ (קלעצקינס אויסנאבע 15 בענדער), אַנסקי („קולטור-לינע" 11 בענדער), שאַמער, דיק, בלאָשטיין (6 בענדער), קאָבּרין (2 בענדער). פֿון דער פֿאָלקשאַפֿונג: בערנשטיינס שפּריכווער-טער, מאַרק-נינזבורגס לידער.

עטימאָלאָגישע מאַטעריאַלן (בייַ 5000 קארטלעך) זיינען צונויפֿנע-קליבן נעווארן פֿון נרצאָנס, סענאַנס, הארקאַווים, אוי-לייַעמאַנס ווערק און פֿון א ריי אנדערע, אויך פֿונם פּויליש ווערטערבוך – קאַרלאָ ווייטשעם (טויוויוי), פֿון דעם אוקראיניש-גרינטשענקאָ, פֿון א ריי קלע-

*) ווענן דעם אקאדעמיש ייִדישן ווערטערבוך האָב איך נעשריבן אין „עמעס 56 №, 1926 י. און אין „ווענקער" 208 №, 1925 י.

נערע דיוטשישע דיאלעקטאַלאַנישע ווערטערביכער. עס איז אַנגעהויבן געוואָרן דִי אַרבעט איבער גרימס דיוטשישן ווערטערבוך.

דאָס זיינען דערווייל דִי רעזולטאַטן פון דער דורכגעמאַכטער אַרבעט.

אין פּראָצעס פון דערדאָזוקער אַרבעט איז אופּגעקומען אַ גאַנצע רוי שווערִיקייטן. אף איינזקע פון זיי וועל איך זיך אָפּשטעלן.

דאס זיינען — פֿרַיִער פֿאַר אַלץ — שווערִיקייטן, וואָס זיינען פֿאַרבונדן מיט דער ניטאיינגעשטעלטקייט פון דער אָרדענונג אינם יִידישן אלעפֿביוז: די אָרדענונג פֿונם העברעישן אַלעפֿביוז איז צוליב דעם אָפּפֿאַלן פון אייניקע אין דעם צוקומען פון אַנדערע בוכשטאַבן צוישטערט געוואָרן, אוּן אַ נייע אָרדענונג פון דעם יִידישן אַלעפֿביוז איז דערווייַלע נִיט איינגעשטעלט געוואָרן.

וויִיטער קומט דִי פֿראגע וועגן אויסלייג, וואָס האָט דִי וויכטיקסטע באדייטונג באם סאָרטירן דִי קאַרטלעך.

א רוי פֿראגן איז אופּגעקומען באם פֿעסטשטעלן, וואָס ארויסשרייבן אוּן וואָס רעכענען פֿאַר אַ זעלבשטענדיקן לעקסישן איינס.

נאָך שווערִיקייטן זיינען פֿאַרבונדן מיט דִי פֿראגן וועגן דִי מעטאָדן פון ארויסשרייבן דעם מאַטעריאַל, וועגן דִי מעגלעכקייטן אויסצומיידן איבערפֿאַזערונגען באם ארויסשרייבן, וועגן קאָנטראָלירן דִי אויסגעשפּעקויט, פּולקויט פון דעם ארויסשרייבן א.א.ו.ו.

וויאזוי מיר האָבן פֿאַרענטפֿערט דִי אַלע אופּגעקומענע פֿראגן, גיט אַן ענטפֿער דִי „אינסטרוקציע פֿאַרן מאַטעריאַל־אַרויסשרייבער", וואָס ווערט דאָ נעדרוקט. אין פֿאַרלויף פֿונם יאָר אַרבעט איז דאָס דִי צוויִיטע רעדאַקציע פון דער אינסטרוקציע. טעג דאַרף רעכענען, אז די וויִיטער־דיקע אַרבעט וועט נעבן מאַטעריאַל פֿאַר נִיי דערגאַנצונגען.

מע מוז אין זיינען האָבן, אז אונדזער אינסטרוקציע דאַרף רעגולִירן בלויז דִי ערשטע סטאַדיע פון דער אַרבעט — דאָס ארויסשרייבן דעם מאַטעריאַל. בייִם מיר וועלן צוקומען צו דער לִיטעראַרישער באַאַרבעטונג, וועט, מיסטאַמע, אופּקומען א רוי נייע פֿראגן, אוּן פֿאַר דערדאָזוקער סטאַדיע פון דער אַרבעט, וועט מוזן געשאַפֿן ווערן א באַזונדערע אינסטרוקציע.

מיר שטרייכן אונטער, אז אין אונדזער אינסטרוקציע זיינען פֿאַראן שטרייטבאַרע מאָמענטן. אוּן עס איז אומבאדינגט נויטיק, אַז דִי נעזעלשאַפֿטלעכקייט, באַזונדערס דִי ספּעציאַלִיסטן, זאָלן זיך ווענן דירעקט מאָמענטן אַרויסזאָגן.

בייִם מיר וועלן צוקומען צו דער צווייטער שטופּ פון דער אַרבעט — צו דער ווִיסנשאפֿטלעך־לִיטעראַרישער באַאַרבעטונג, וועט מען דאַרפֿן אין זיינען האָבן דִי נוטיקייט צוצוציען א באַשטימטע צאָל קוואַלִיפֿיצִירטע פֿאַלאָגן, וואָס זאָלן באויצן דִי דערפֿאַרונג פון דער אלגעמיינער לעקסיקאַגראפֿיע אוּן וואָס זאָלן דיזדאָזוקע דערפֿאַרונג קענען אויסנוצן פֿאַרן יִידישן ווערטערבוך.

פֿאַר דער ערשטער שטופּע פון דער אַרבעט — פֿאַרן ארויסשרייבן דעם מאַטעריאַל — ווערן נוטע מיטאַרבעטער נעשעפט פון דער לערערשאַפֿט. אין פֿאַרלויף פֿונם יאָר זיינען מיטן ארויסשרייבן נעווען פֿאַרנומען דריי מיטאַרבעטער — לערער (סטודענטן־פֿילאָלאָגן פון דִי עלטערע קורסן).

טענלעך איז אויבערן ווערטערבוך נעאַרבעט נעווארן צוועלף אַר־בעט־שאָ. ועדן כּוידש האָט דער ווערטערבוך גהאַט לויט ביוודושעט פון דעם יִיד־אָפּטייל 150 רובל.

אַפֿן קומענדיקן ביודושעט־יאָר ווערן אונדזערע אַרבעט־מענלעכ־קייטן גרעסער. אַנטיץ דִי 150 רובל א כּוידש פֿאַר דִי ארויסשרייבער באַקומען מיר מיטלען אף אויסצוהאַלטן א ווִיסנשאַפֿטלעכן סעקרעטאַר פֿונם ווערטערבוך מיט א נעהאַלט פון 156 רובל א כּוידש.

אָט דאָס איז דִי אַרבעט, וואָס איז אופּגעטאָן געוואָרן, דִי וויִיטער־דיקע פערספעקטִיוון פון דער אַרבעט אוּן דִי שווערִיקייטן, וואָס מיר האָבן געהאַט.

צום שלוס קענען מיר זאָגן, אז וִיר גרוים עס זאָלן נִיט זיין דִי מע־נועם, וואָס מיר זיינען שוין בייגעקומען, אָדער וואָס שטייען אונדז נאָך פֿאַר, אַיינס קען מען זיכער פֿעסטשטעלן, שוין באַם איצטיקן מאָמענט: שוין בא דִי אויסטיקע רעזולטאַטן האָט דִי אַרבעט אויבערן יִידישן אַקאַדעמישן ווערטערבוך אין דעם יִידאָפּטייל פון „אינ־ווִיסקוּלט" אויבערגעשטיגן אַלץ, וואָס אין נעווען אופּגעטאָן אף דעם גע־ביט בזה אהער. דאָס נִיט אונדז דִי זיכערקייט צו גלויבן, אז דִי אַרבעט וועט אויך וויִיטער גיין מיטן נעהעריקן דערפֿאָלג.

מ. וויינגער.

אינסטרוקציע פֿאַרן ווערטער ארויסשרייבער פונם יִידישן אקאדעמישן ווערטערבוך.

I.

דער ציל פונם ווערטער־ארויסשרייבן.

דער צִיל, וואָס דער ארויסשרייבער דאַרף אין זיינען האָבן בא זיין אַרבעט, איז צו נעבן וואָס רייכערע מאַטעריאַלן פֿאַר דִי סיסטעמאַטיזאַ־טאָרן אוּן רעדאַקטאָרן פון דעם ווערטערבוך. עס דאַרף ארויסגעשריבן ווערן יעדער לעקסיקאַלישער איינס, סאי אין פֿאנעטישן, אזוי אויך אין סעמאַסיאָלאָגישן זיינען.

II.

וואָס עס דאַרפן ארויסגעשריבן ווערן:

1. הויפּטווערטער אין נאָמינאַטיוו, איינצאָל, אָן דעם ארטיקל: טיש, מענטש (אויב קיין איינצאָל אין נוטץ, ווערט ארויסגעשריבן דִי פֿולצאָל).

1. הויפּטווערטער פון וויבלעכן געשלעכטס, וואָס ווערן נעבוילדעט דורך ספּעציעלע סופֿיקסן — קע, טע־ן אוּן אַנד.: לערערקע, פוירטע, נעווונערן.

2. פֿאַרקלענערטע, פֿאַרגרעסערטע, פֿאַראַכט־ווערטער, גלעט־ווערטער מיט ספּעציעלע סו־פֿיקסן — עלע, ־ל, ־נעם, ־ניו, ־שו, ־אַטש, ־ען, ־אַן, ־וק אוּן אַנד.: פֿוסעלע, פֿוסל, אויגאַנעם, מאַמענט, מאַמעשו, יונגאַטש, נאָיעץ, שוינאַץ, שנוידע־רוק אוּן אַנד

3. אלע אויסגענעמען: נעמען אוּן פֿאַמיליעס פון מענטשן, נעמען פון באַלאַנדן, נעאָגראַפֿישע נעמען. דיזדאָזוקע אלע קאַטע גאָריעס — נוט בלויז ספּעציעל יִידישע אוּן קונסטלעך־נעשאַפֿענע דורך דִי מעכאַבריזם, נאָר אויך אַלגעמיינע: יאָנקל, מוישקע סאָרקע, אַדאָלף, סאָלאָמאָן, שלוימע, יהוּפּעץ, יאַמפּעלע, יאמפּאָל, פּאַרוזש, וואַרשע דניעפּר, ראָזנצווייג, ראָזנבערג אוּן אַנד.

4. הויפּטווערטער אין אינפֿיניטיוו: (דאָס) לעבן, שטאַרבן.

5. א הויפּטוואָרט דאַרף ארויסגעשריבן ווערן ספּעציעל צוליבן גראַמאַטישן געשלעכט, אויב עס שטעלט פֿאַר אַן אָפּטוינ אין דער הינזיכט. (אזוי ווי דער גראַמאַטישער מין אוּן אין דער בזכער־שפּראַך אָפט נוט איינגעשטעלט, דאַרף דאָס וואָרט, וועגן וועלכן עס קומט אוף א סאָפּעק, צו זאָל ער יאָ אָדער נוט געגנומען ווערן, ארויסגעשריבן ווערן).

6. צאָל־הויפּטווערטער – בלויז די נויט צוגונפֿגעזעצטע: אויגן, צוויי, דריי, הונדערט, אָנדערהאַלבן, אָבער נויט אַזעלכע וויַ דריי אין צוואַנציק א. אַ. ו.

7. פּראָנאָמינאַלע הויפּטווערטער: ער, דו זיַ א. אַ. ו.

2. אויגנשאַפֿטווערטער. אין דער פֿולער פֿאָרם פֿון מענלעכן געשלעכט, אויסצאָל: רויטער, שוינער.

1. פֿאַרקלענערטע, פֿאַרגרעסערטע און אַנדערע, וואָס ווערן געבילדעט מיט ספּעציעלע סופֿיקסן: ־יקער, ־יטשקער, ־לעכער אין א.: זיסוינקער, פֿיינוטשקער, גאַנצענער, רויטלעכער א. אַנד.

2. צאָל – אויגנשאַפֿטווערטער, נאָר דיַ אויגנפֿאַלנע: ערשטער, צוויטער (אָבער נויט צוויי און דריסוקסטער און אַנד.).

3. צויט – אויגנשאַפֿטוואָרט – אויסזוקער אין פֿאַרנאַנגענער פֿאָרטזעצונג, נויט בלויז מיט אַ זעלבסטשטענדיקער – נעהאַקטע וואגן, געבראָטענע לויט, נאָר בוקלאַל אַלע געברויכבאַרע.

4. פּראָנאָמינאַלע אויגנשאַפֿטווערטער: מיינער, דיינער, אזעלכער.

3. צויטווערטער אין אויסזוקונג: דיַ פֿראַזע צום צויטוואָרט דאַרף גענומען ווערן אַזוי, אַז פֿון אויַ זאָל מען אַרויסזעען דיַ קאָנסטרוקציע פֿונם צויטוואָרט: באַמענע האָבן מיט, אַף, פֿאַרוועמען.

1. דער אויסזוכענער מיט זיך: בערגן זיך (אזוין בערגן) ריסן זיך (אזוין ריסן).

2. דער באַשריבענער אויסזוכענער, וואָס באַשטייט פֿונם העברעישן פּאַרטזיפּ אין הילפֿצוויטוואָרט זיין, ווערן, מאַכן: מעגאַדל זיין, כּאַרוו ווערן (מאַכן), באָטל מאַכן.

3. דער באַשריבענער פּאַסיוו מיט ווערן, זיין, בלויז דעמאָלט, אויב ער האָט אין פֿאַרגלייך מיטן אויסזאַגקאָנטעקסט זוכן באַטייט, אָדער ער ווערט אין אייניקן אויסזוכקונטעקסט נויט געברויכט: נעלענן ווערן, אויסגערינען ווערן, פֿאַרשוואַרצט ווערן.

4. אין אזעלכע אויסדרוקן ווי: א קלאַפּ טאָן, א צי געבן, א קלאַפּ געבן – אַרויסשרייבן בלויז דעם שטאַם פֿון צייטוואָרט, אויב ער ווערט געברויכט, וויַ א הויפּטוואָרט: קלאַפּ, צי, רוּם, לויף.

5. אין אזעלכע אויסדרוקן ווי: געגעבן א דריי אויס, געגעבן א שטעל אויף, געטאָן א שפּרונג אוף, פֿאַרשרייבן דיַ הויפּטווערטער (דער) דריי־אויס, (דער)(שפּרונג־אוף, (דער) שטעל־אויף.

6. דיַ קאָנסטרוקציע, וואָס באַשטייט פֿון האָבן, מאַכן, שטעלן און פֿון א הויפּטוואָרט: פֿאַרבן האָבן, בעדאַלעם שטעלן, כּאַראַטע האָבן.

אָנמערקונג: דיזדאָזיקע קאָנסטרוקציעס, וויַ אויך דער באַשריבענער אויסזוכענער, ווערן פֿאַרטזיט לויטן נאָמינאַלן טייל זייערן און נויט לויטן ווערבאַלן טייל: לויטן וואָרט כּאַראַטע (האָבן), פֿאַרבן (האָבן), בעדאַלעם (שטעלן), מענאַדל (זיין), באָטל (מאַכן), געלענן ((ווערן).

4. אומשטאַנדווערטער. נויט בלויז גרונטווערטער – דאָרט, דאָ, נאָר אויך געבילדעטע:

1. פֿון אויגנשאַפֿטווערטער – גוט, שוין, קאַנג.

2. פֿון צייטווערטער – גיינדיק, לויפֿנדיק.

3. דורך פֿאַרשוידענע סופֿיקסן – ווייז, הויט א. אַנד.: אויגנזקווייז, נעזונטערהויט א. אַנד.

4. מיט פֿרעפֿיקסן – אום, –צו, –נויט, אָן אַנד.: אומגעגעסן, צופֿום, אָנבראַכמאָנעסדיק א. אַנד.

5. באַצוגנווערטער – אף, פֿאַר, נאָך א. אַנד. אויך אזעלכע, וויַ דיַ העברעישע ב (בשום אופֿן), ל (לשם) א. אַנד.

6. בונדווערטער–און, אָבער א.א. העברעישע כ א. א.

7. אויסרופֿווערטער: אוי, ווי און אַנד.

8. צונויפֿגעזעצטע ווערטער ווערן אַרויסגעשריבן אַלע, וואָס קענען נאָר נעברויכט ווערן פֿון דעם נענעבענעם אויסגאַנג וואָרט.

הויפּטווערטער: גענדזפֿלויש, נעגדזשמאַלץ, גענדזפֿעדערן, הינערפֿלויש, הינערשמאַלץ, הינערפֿעדער, הינערפֿרעסער, הינערשטויג.

קינדערהאָבן, קינדערבעט, קינדערשטול, קינדערוינט, קינדער־דערציונג, קינדעגעשריי, קינדערקראַנקהויט, קינדערליבע, קינדערליד, קינדערשול, קינדער־לויטראַטור א.א.ו.

אויגנשאַפֿטווערטער: נויגעשאַפֿענער, נויגעפֿנטער, נויאַנטדעקטער א. אַנד. שוואַרץ־ווייסער, נעל־נרי־נער, פֿאָלוטיש־עקאָנאָמישער, סאָציאַל־עקאָנאָמישער, רויטאַרמעישער א. אַנד. נוטיודישער, נוט־גרויסער.

אומשטאַנדווערטער: אַזויאַרומער, אַזויערנאָך א. אַנד.

באַצוגנווערטער: צום, אויבערן, מיטן, אַף, א. אַנד.

9. אַכּין דער אָנהויב־פֿאָרם (נאָמינאַטיו, אינפֿינוטיו) ווערן געבילדעטע פֿאָרמען אַרויסגעשריבן דעמאָלט, אויב:

1. דיַ פֿאָרם שטעלט פֿאָר א באַזונדערקויט אין פֿאַרגלייך מיט דער נאָרמאַלער, ד.ה. אין פֿאַל פֿון א פֿראָוונציאַליזם. צ.ב. אזעלכע פֿילצאָלן, וויַ: בעק (באַקן), פּייעס (פּייעס), פֿונגערם (פֿונגער), וועגענער (וואָגנם). אזעלכע פֿאַרנאַנגענע שטאַרקע פֿאַרטזיפּן, וויַ: געטרעטן (געטראָטן), גענעמען (גענומען), גענאַנגען (גענאַנגן), געוואַקסן (געוואקסן), געוועזט (געווען) א. אַנד.

2. דיַ פֿאָרם קומט אוף, וויַ אַן אויגנצלנע, נויטסוסטעמאַטישע פֿאַנעשישע דערשיינונג: קלענער, גרעסער (דיַ צוויטע שטופֿ פֿון קליין, גרויס) א. אַנד.

10. אויב דיַ בויג־סיסטעם פֿון א וואָרט באַשטייט פֿון פֿאָרמען, וואָס ווערן געבילדעט פֿון פֿאַרשוידענע שטאַמען, דאַרפֿן אזעלכע פֿאָרמען אַרויסגעשריבן ווערן, צ.ב.: זיין – בין – אין – געווען, גיין־גענאַנגען. גוט – בעסער. שלעכט – ערגער.

11. גלייך מיט דיַ פֿולע פֿאָרמען פֿון וואָרט ווערן אַרויסגעשריבן דיַ פֿאַרקירצונגען זויערע, וואָס קומען אוף אַלס א רעזולטאַט פֿון דער אוניווערסאַלער זאַץ־פֿאָנעטיק: ס (עס), מ (מע), כ (איך), ן (טען אין רוסטן–רוסט מען–אין אום אין זוסטן – זעסט אום), אי (אוי), ע, ל (כל, כ׳ע, כ׳וועל), ס ט (סט נוין), ן מוין–מוּר וועלן).

12. דיַ וועדטער ווערן בוקלאַל אַרויסגעשריבן לויט דער פֿאָנעטיק פֿון דער בוכּער־שפּראַך. סיסטעמאַטישע, מאַסנהאפֿטע פֿאַנעטישע, דיאַלעקט־אַנטשפּרעכונגען ווערן נויט פֿאַרצייכנט (זונן, שטויטל, פּוטער, מענין, סימעל, דרויישוק א.א.ו.), אָבער דיַ פֿאַנעטישע דיאַלעקט־דערשיינונגען, וואָס טרעפֿן זיך אין אויסצלנע ווערטער, ווערן יאָ פֿאַרצייכנט: קאַמאַט, געווינטלעך, שע, שעים (שוין), עך, (אויך), קאַם־קאָם (קום), קלובן (קלויבן), קאַמען (קעמען), ראַמען (ראָמען), קאַרוק (צורוק), אויגרוי־מען (אויגראָמען), קינוג (קענוג), קלאָפֿן (קלאַפֿן), דערמאָנען (דערמאַנען), טוּן (טאָן), ברונעם (ברונען), גילדענער (גאָלדענער) א. אַנד.

13. עם־ווערן אַרויסגעשריבן פֿאַראַלעלע פֿאָרמען, צוליב וואָס זיי זאָלן נויט אופֿקומען: אפֿן פֿאַנענטוישן וועג אַראָנק דער בוילדונג, דורך פֿאַרשוידענע סופֿיקסן אין פֿלעקסיעם, צוליב דעם שטרעבן אַנט־

ווקלען א נייעם באַטויט פֿון וואָרט, צוליב דעם צוזאַמענפֿאַלן פֿון עט־
לעכע באַטוינטן א.א.ו., צ.ב.: יעדער–יעדערער. מילכיק
מילכעדיק, סאַרפּען–סאַרפּענען, קנענען–קאָנעכן, מי־
גן–מעגן–מאָגן, דאַמלס–דעמלט, דענצמאָל: יעדער–
יעטוועדער. אזעלכער–אזעטוקער. מאַנען–מענער.
אימיר צעשעם–מיטשישעם–מיטשעם–מעטשים.

14. יעדער באַטויט פֿון וואָרט ווערט באַטראַכט, ווי א זעלב־
שטענדיקער לעקסיקאַלישער איינס אין ווערט אַרויסגעשריבן זעלבשטע־
דיק זאָגן: 1. זאָגן–רעדן, 2. זאָגן–באַווײַזן. האַלטן: 1. האַלטן– держать
2. האַלטן–רעכענען, אָנעמען א.אַנד. הענטל: 1. הענטל– קלײַנע האַנט.
2. הענטל–פּעדעראַלטער.

15. עס ווערן אַרויסגעשריבן אַלע פֿרעמדווערטער.

אינטערנאַציאָנאַלע: מוזיק, מעטער, צענטער א.א.ו.

אַלע פֿרעמדווערטער. זיי מעגן זיין אַפֿילע נוט אייגע־
בירגערט אין דער לייטעראַרישער שפּראַך, אַבי זיי טרעפֿן זיך אין דער
לייטעראַטור (סאַוויש, ענגלישע און אַנד.): בלאָק, בוזנעס, מו־
זיק, אָסען, ווענס.

דויטשמערישע – נוי־הויכדויטשישע – אַנ־
לייונגען (שאמער, דונק).

אָנמערקונג: שפּרוכווערטער, רייַדנאַרטן, פסוקים, צי־
טאַטן אין אַנדערע שפּראַכן – העברעיש, אוקראַינוש, פויליש און אַנדע־
רע – ווערן נוט אַרויסגעשריבן.

16. באַם אַרויסשרייבן דעם מאַטעריאַל פֿונם מעכאַבער, דאַרף
דער אַרויסשרייבער פֿאַרצייכענען איך יענע פֿראַוונציאַלזיזמען פֿון זיין
אייגענעם אָדער פֿון אַנדערע דיאַלעקטן, וואָס קומען אים אָפֿן נעראַנק
אין צוזאַמענהאַנג מיטן באַשטימטן וואָרט פֿון טעקסט, פֿאַרשרייבנדיק
דעם פֿראַוונציאַלזיזם אַף א באַזונדער קאַרטל, אָנווייזנדיק דערבי דעם
יישוב, פֿון וואַנען עס שטאַמט דער פֿראַוונציאַלזיזם און דעם נאָמען פֿון
דעם, וואָס נוט אויבער דעם פֿראַוונציאַלזיזם.

III.

אויסלייג און אַלעפבייז.

אויסלייג און אַלעפבייז.

1. דאָם וואָרט ווערט אַרויסגעשריבן לויט דעם מאָדערנעם
אויסלייג (דורכשניטלעך דער אויסלייג פֿון מינסקער ישורנאַל „שטערן"),
דו פֿראַזע, וואָם באַשטימט דאָם וואָרט, ווערט געשריבן אינם
אויסלייג פֿונם אָרגינאַל.

2. אין דו רוסישע, ווייסרוסישע ווערטער, ווו עס וווייזט זיך אַרויס
דו a – אויספּראַך (аканье) , דאַרף געשריבן ווערן ָ (o):
קאָנצערט, האָלאָבלייעס, פּאָטשונקע.

3. בײַוואַנען עס ווערט נוט איינגעפֿירט ווערן א ראַציאָנאַלער ווייַ־
קייט־סימן, אָפּהענגיק דעם י: רעוואָלוציע, רעאָלוציע, ר־
זומע, אָקטאָבער, קליאָטשע. נוט שרייבן דעם ווייַכקייט –
יוד דאָרט, ווו די טראַדיציע האָט אים בײַ יעצט נוט דערלאָזט: לעגיי,
פּראָפּעטאַריאַט.

4. דער שוואָ דאַרף אײַבערגענעבן ווערן שטענדיק דורכן ע נאָך
י, ל, מ, נ, ר, אוֹן אין די ווערטלעך ב–אין, ו– אוֹן, כ–וויַ, ל–צו,
ד–פֿון (אין די לעצטע פֿאַלן, אויסער פֿאַר א וואָקאַל).

5. אין באַזוג צו די פֿרעפֿיקסן דאַרף מען שטענדיק שרייבן
דער –, צו – (אקצענטירט אוֹן נוט אקצענטירט), אום –, בא –, גע –
פֿאַר–, אוֹפּ–, אַנט–.

6. סאָרטירן די ווערטער דאַרף מען לויט אַזאַ אַלעפֿבייז: 1) א,
2) אָ, 3) (א) ו, 4) (א) י, 5) ב, 6) ג, 7) ד, 8) ה, 9) ו, 10) ז, 11) זש,
1_2) ט, 13) טש, 14) י, 15) כ, 16) ל, 17) מ, 18) נ, 19) ס, 20) ע, 21) פּ, 22)
פֿ, 23) צ, 24) ק, 25) ר, 26) ש.

אָנמערקונג: וי (אָי), יי, יִי (אַי) וי, – ווערן סאָרטירט לויט
זייער פֿאַנעטישן אונהאַלט: דער וי (אָי) נאָכן אָ ט ש, דער יי (עי) נאָכן
ע ט ש, דער אי נאָכן א ט ש.

IV.

טעכניק פון ארויסשרייבן, סארטירן די ווערטער און פון קאנטראלירן די אויסגעשפּטקייט פון ארויסשרייבן.

1. די ווערטער ווערן פֿונם וואָרט אַרויסגעשריבן קעסטלדער, אויבם
נאָכן אַנדערן, אַזוי וויַ זיי גייען אין טעקסט.

2. קעדער דורכקאָנטראָלירן אַף וויפֿל אויסשפּנדיק עס איז
אַרויסגעשריבן געוואָרן א באַשטימט ווערק, דאַרף מען געוויסע ערטער
פֿון טעקסט, וואָרט בא וואָרט, נאָכזוכן אין די אַרויסגעשריבענע קאַרט־
לעך. דאָם פֿאַרפֿעלטע דערפֿילן.

3. אַזוי ווי די אויסטערלישע ווערטער וואַרפֿן זיך געווינטלעך מער,
אין די אויגן, אין וועגן די געווינטלעכע, וואָם טרעפֿן זיך זייער אָפֿט, בא־
קומט זיך אַן איינדרוק, אַז זיי זיינען שוין אַרויסגעשריבן, ווערן די פֿא־
שעטסטע, געברויכבארסטע ווערטער אָפֿט דורכגעלאָזט. דערפֿאַר איז
נוצלעך אַרויסשרייבן פֿון א באַשטימט ווערק, פֿריער פֿון אַלץ, אין אויבער־
הויפֿט דיזאָנקע מער געברויכבארע עלעמענטאַרע באַגריפֿן.

4. קעדער אויסמיידן אויבערוקע דובלעטן פֿון ווערטער באַם אַרויס־
שרייבן אין נוט פֿאַרלירן קיין צייט באַם אַרייַנקוקן יעדער מאָל אין די
קאַרטל־קעסטלעך, דאַרף יעדער וואָרט, ווענן ווערקן עם קומט אוֹף א
בשאַד, אַז עס איז שוין נעמומען, פֿארשריבן ווערן אין א העפֿט אין צום
סאָף אַרבעט־טאָג (אָדער פֿאַר א געוויסן פּעריאָד מיטאַמאָל) דורכגע־
קאָנטראָלירט ווערן (בעסער פֿון אַלץ איז דאָם צו טאָן פֿאַרזיגם מיטן סאָר־
טירן די קאַרטלעך).

5. צוליב דעמזעלבן צוועק דאַרף מען באַם פֿאַנאַנדערשטעלן די
קאַרטלעך אַבטונג געבן אוֹן פֿאַרצייכענען אין דעם העפֿט די ווערטער,
וואָם זייער פֿעלן וואַרפֿט זיך אין די אויגן, אוֹן בא דער וייטערדיקער
אַרבעט אַרויסשרייבן זיי.

6. יעדער לעקסיקאַלישער איינם ווערט אַרויסגעשריבן אַף א
באַזונדער קאַרטל 1). ער ווערט אַרויסגעשריבן נוט מער ווי צוויי מאָל פֿון
איין אוֹן דעמזעלבן מעכאַבער. דאָם וואָרט ווערט פֿאַרשריבן אינם אוי־
בערשטן רעכטן ווינקל פֿונם קאַרטל אוֹן ווערט אונטערגעשטראָכן.

7. יעדער וואָרט ווערט באַשטעטיקט דורך א פֿראַזע פֿון א מעכא־
בער, אָדער פֿון דער פֿאַלקשאַפֿונג. די פֿראַזע דאַרף פֿאַרשטעלן א קורצן
פֿאַרענדיקטן זאַץ, פֿון וועלכן עם זאָל קלאָר זיין דער באַטויט פֿון וואָרט.
אויב דער זאַץ, פֿון וועלכן עם ווערט גענומען דאָם וואָרט, באַפֿרידיקט
נוט דיזאָנקע פֿאַדערונג, דאַרף מען אַרויסשרייבן בלויז דאָם וואָרט.
א פֿראַזע קען נעקירצט ווערן. עס קען אַרויסגעלאָזן ווערן א טייל פֿון
זאַץ, אָבער אָן שאָדן פֿאַר דער אויבנאָנגעוויזענער פֿאַדערונג. אַנשטאט
דעם אַרויסגעלאָזטן טייל פֿון זאַץ, ווערט נעשטעלט א צווייפֿונקט (..).
(דער פֿילפֿונקט ווערט נעברויכט, אויב ער איז פֿאַראַן אין טעקסט).

8. אויב די פֿראַזע איז, אַליין גענומען, נוט קלאָר, וויל זי איז פֿאַר־
בונדן מיטן פֿאָרנוק טעקסט, דאַרף זי דערפֿילט ווערן מיט די נוטיקע ווער־
טער, וואָם מאַכן קלאָר דעם זאַץ. דיזאָנקע ווערטער ווערן געגומען אין
קוואַדראַט־קלאַמערן []. קיילעכדיקע קלאַמערן ווערן נעברויכט, אויב זיי
זיינען פֿאַראַן אין טעקסט. דעם אַרויסשרייבערס באַמערקונג ווערט אויך נע־
גומען אין קיילעכדיקע קלאַמערן.

9. באם זאַץ, אָדער וואָרט (אויב עס ווערט גענומען אָן דער פֿראַ־
זע), ווערט דורך אָפּגערעטע (קאָנווענציאָנעלע) פֿאַרקירצונגען אָנגעווויזן דער
מעכאַבער, וו אויף דער באַנד (אָדער טיטל פֿון ווערק) אוֹן זייט. דער
באַנד ווערט פֿאַרצייכנט מיט א רוימישער ציפֿער, די זייט מיט אַן
אַראַבישער. אויב אין איין באַנד געפֿינען זיך עטלעכע זאַכן מיט א
זעלבשטענדיקער נומעראַציע, ווערט בא דער רוימישער ציפֿער פֿון באַנד
צוגענעבן פֿון אונטן אַן אַראַבישע פּעטיט־ציפֿער, וואָם וויזט
אָן די אָרדענונג פֿון די זאַכן אין באַנד.

---

*) די קאַרטלעך זיינען נעווינטלעך אינטערנאַציאָנאַלע בוכליאָטעק־
קאַרטלעך, וואָם ווערן נעהאַלטן אין בוכליאָטעק־קעסטלעך, זיינען אָבער
לוינורט בלויז מיט האַרוואַנטאַלע לוינעם.

אויב קיין נעזאמלטע ווערק פֿון אַ מעכאַבער איז נישטאָ, ווערן זיינע ווערק נומערירט לויט דער אָרדענונג, ווי זיי קומען אין דער באַארבעטונג. אויב אַ פּראָזע הויבט זיך אָן מיט פֿון אויף זייט און ענדיקט זיך אין אָנדויב פֿון אַ צווייטער זייט, דאַרף אָנגעוויזן ווערן די זייט, וווּ עס נעפֿונט זיך דער אָנהויב פֿון דער פּראָזע.

10. די פּראָזע ווערט פֿאַרשריבן אין די לעצטע שורעם פֿונם קאַרטל, פֿון אונטן.

11. דאָס וואָרט און די פּראָזע ווערט נעשריבן קלאָר און דייטלעך מיט לייענבאַרע אויסיעס.

12. באַם אַרויסשרייבן די ווערטער דאַרפֿן די קאַרטלעך מיטאַמאָל צוגעווענט ווערן לויטן אַלעפּבייז, קעדיי עס זאָל וויניקער צייט אַוועקנעמן אַף סאָרטירן זיי לויט די קעסטלעך.

13. אין אַ ספּעציעלן העפֿט ווערט פֿאַרשריבן די צאָל קאַרטלעך, וואָס יעדער אַרויסשרייבער נרייט צו פֿאַרן טאָג. עס ווערט פֿאַרצייכנט די דאַטע, ווען אַ בוך קומט אַריין אין נייט אַרויס פֿון דער באַארבעטונג. דער אַרויסשרייבער פֿאַרצייכנט אויך די שווערקייטן, וואָס קומען אוף באַ דער אַרבעט.

ЗЬМЕСТ

Стар.

Ад Рэдакцыі . . . . . V.

ГІСТОРЫЯ.

І. Сосіс. Да соцыяльнай гісторыі яўрэяў на Беларусі.
1) Соцыяльна-эканомічныя адносіны у XVI - XVIII ст. (ст. 2—12). 2) Грамадзкае жыцьцё яўрэяў паводле твораў яўрэйскае рэлігійнае літаратуры (Mussar) XIV - XIII ст. (стар. 12-24) 1

Ш. Ромбах. Яўрэйскія рамесьнікі ў даўн. Расійскай імпэрыі ў першай палове XIX ст. 25

Д-р М. А. Лур'е. Соцыяльныя адносіны і грамадзкі рух у старадаўнім Ізраэлі 31

Проф. Н. М. Нікольскі. Найноўшыя плыні ў біблійнай навуцы. 1) Крытыка крыніц. (ст. 49). 2) Гісторыя рэлігіі. (ст. 51). 3) Соцыяльная гісторыя. (ст. 53). 4) Старадаўні Ізраэль і ўсходні ўплыў (ст. 54). 5) Гісторыя літаратуры і літаратурных форм (ст. 55). 6) Агульныя істарычныя працы (ст. 57) Археолёгічныя досьледы і раскопкі (ст. 56) 47

ЛІТАРАТУРА і ФОЛЬКЛЁР

Н. Ойсьлендэр. „Гарады і мястэчкі" Пераца. 1) Між „Хасідзкімі" і „Народнымі апавяданьнямі". (ст. 62) 2) Перац у газ. „Юд" (ст. 65). 3) „Мы плывем назад". (ст. 67). 61

А. Гурштэйн. Сучаснае становішча біографіі Пераца. (Аб апублікаваных матар'ялах да біографіі Пераца) 73

У. Фінкель. Соцыяльныя тыпы ў першых творах А. Гольдфадэна. (Матар'ялы да характарыстыкі творчасьці А. Гольдфадэна). 1) Камэдыя „Dos Judele" і „Di Judene" (1866 — 1869) (ст. 87 — 91). 2) Вершы „Di mume Sosje" (ст. 91 — 93). 3) „Di bobe mitn Ejnikl" (ст. 93—94) „Kabznson un Hungerman" (ст. 93 — 94). 4) „Schmendrik (ст. 94 — 97) 5. „Di beide Kunelemlech" (ст. 97—100). 6. „Kischefmachern" (ст. 100 —102). 87

ФОЛЬКЛЁР

І. Гольдбэрг. Нататкі аб стылі яўрэйскай народнай песьні: 1) Эпітэтолёгія і фразэолёгія яўрэйскай народнай песьні (ст. 106). 2) Стыль апавядальнае песьні. (ст. 108) 3) Стыль наймяненьняў у лірычнай песьні (ст. 112). 4) Паўтарэньні (ст. 114). 5) Пародыя і калямбур (ст. 114). 6) Некалькі заключных слоў. . . 105

З. Храпкоўскі. З фольклёрнае колекцыі З. Храпкоўскага . . . 117

Д-р Х. Сьпівак. „Галава" ў яўрэйскай мове. Сьпіс слоў, выразаў, прыказак, якія сутракаюцца ў яўрэйскай мове ў сувязі з словам „галава". 133

ALT JIDDISCH

Стар.

(Помнікі яўрэйскай літаратуры XVI і XVII сталецьцяў).

Н. Штыф. Пісаная яўрэйская бібліотэка ў яўрэйскім доме ў Вэнэцыі ў палове XVI сталецьця. Тлумачэньні да скарачэньняў у тэксьце (стар. 141). Увага (стар. 148 — 150) 141

Песьня Эльёгу Галеві „Hamawdil" (стар. 150—158). . . 150

Д-р Макс Вайнрайх. Яўрэйская песьня пры Сабатай Цэві 1666 году 1. тэкст (стар. 159 — 160). 2. Аўтар (стар. 160 — 161). 3. Якаў Тойск, пісьменьнік і чалавек, яго тэхніка (стар. 161 — 162). 4. Ортографія (стар. 162). 5. Вымова (стар. 163). 6. Флексыя (стар. 163 — 164). Тэкст песьні (стар. 164 — 172) 159

Макс Эрык. Лісткі да гісторыі старой яўрэйскай літаратуры і культуры. 1. „Brandschpigl" — энцыклёпэдыя яўрэйскай жанчыны ў XVII сталецьці (стар. 173—177). 2. Пасквіль Эльёгу Бахур—песьня аб пажары ў Вэнэцыі (стар. 177 — 178) 173

МОВАЗНАЎСТВА.

М. Вэйнгер. Аб яўрэйскіх дыялектах. 181

Б. Слуцкі. Лексыкон мужчынскіх краўцоў стар. . . . 209

Д-р М. Вайнрайх. „Trajbn". Лексыколёгічны эцюд 219

СПРАЎКІ і МАТАР'ЯЛЫ.

Соцыяльныя супрацыйнасьці ў яўрэйскіх кагалах XVI і XVII сталецьцяў паводле рабінскіх respousoy („запытаньні і адказы"). Прадмова І. Сосіса . 225

З архіву Менскага кагалу. Прадмова Г. Аляксандрава . . . 239

Лісты Шолам-Алэйхама 250

Ш. Рабіновіч. Аб некаторых пэрсонажах Шолам - Алэйхама . . . 252

А. Вавёрка. Кніга вялікай вартасьці 253

А. Каган. Матар'ялы пра І. М. Ліўшыц 255

Н. Ойслендэр. Да пытаньня аб „аздабленьні" яўрэйскай народнай вопраткі . 256

Б. Слуцкі. Яўрэйскія маршалкі = артысты 257

А. Н. Да „маршалкаў - артыстаў" Б. Слуцкага 261

А. Харык. Лазар Шэйман—маршалак з Зембіну 264

Н. А. Вакол аднэй постаці народнага песьняра 265

Л. Душман. З лексыкону мясьнікоў 266

М. Вэйнгер. У лабораторыі яўрэйскага акадэмічнага слоўніка . . . 268

Інструкцыя аб запісваньні слоў для яўрэйскага акадэмічнага слоўніка . . 269

INHALTSVERZEICHNIS.

Seite.

Von der Redaktion . . . . . **V.**

GESCHICHTE.

J. Sossis. Zur sozialen Geschichte der Juden in Weissrussland. 1) Sozial-ökonomische Verhältnisse im XVI-XVIII J. H. (S. 2—12). Das jüdische soziale Leben und der „Mussar" im XVI-XVIII J. H. (S 12-24). . 1

Sch. Rombach. Die jüdichen Handwerker in Russland während der ersten Hälfte des XIX J. H. 25

Dr. M. A. Lurje. Die sozialen Verhältnisse und die soziale Bewegung im Volke Jsrael 31

Prof. N. M. Nikolsky. Neuste Strömungen in der Bibelwissenchaft. 1. Kritik der Urquellen (S. 49—51). 2. Religiöse Geschichte (S. 51—53). 3. Soziale Geschichte (S. 53—54). 4. Jsrael und die orientalische Einflüsse (S. 54—55). 5. Literaturgeschichte und Literaturformen (S. 55). 6. Algemeine historische Werke (S. 55—56). 7. Archäologische Ausforschungen (S. 56-57). 47

LITERATUR UND FOLKLORE.

N. Auslender. Perez's «Städte und Städtlein». 1. Zwischen «Chasidisch und volkstümliche Geschichten» (S. 62-64). 2. Perez im «Jud» (S. 65-67). 3. «Wir schwimmen zurück» (S. 67—72). 61

A. Gurstein. Der jetzige Zustand von Perez's Biographie. (Übersicht der veröffentlichten Materialen). 73

U. Finkel. Sociale Figuren in A. Goldfaden's ersten Werken (Materialen zur Charakteristik seiner Schaffung). 1. Die Lieder „Dos Judele" und „Di Jidene" (1866—1869) (S. 87-91). 2. „Di Mume Sosje" (S. 91-93). 3. „Di Bobe mitn Ejnikl", „Kabznson un Hungerman" (S. (93—94). 4. „Schmendrik" (S. 94—97). 5. „Di bejde Kunelemlech" (S. 97—100). 6. „Kischeftmachern" (S. 100-102). 87

FOLKLORE.

J. Goldberg. Beiträge zur Sprache und Komposition des jiddischen Volksliedes. 1. Epithetologie und Phraseologie des jiddischen Volksliedes (S. 106—108). 2. Komposition des erzählenden Liedes (S. 108-112). 3. Der andeutende Stil im lyrischen Liede (S. 112—114). 4. Die Wiederholungen (S. 114—115) 5. Parodie und Calembour (S. 114—115). 6. Einige Schlusswörter. 105

S. Chrapkowsky. Folkloresammlung. 117

Dr. Ch. Spiwak. Der «Kop» im Jiddisch. (Verzeichnis der Ausdrücke, Redensarten nnd Sprichwörter in Verbindung mit dem Worte „Kop". . 133

ALT JIDDISCH.

N. Schtiff. Eine Manuskripten-Bibliotek in einem jüdischen Hause in Venedig aus der Mitte des XVI J. H. Erklärungen der Abbreviaturen im Texte (S. 141). Anmerkungen (S. 148—150). . . . 141

Elia Levita's Lied „Hamawdil". 150

Dr. Max Weinreich. Ein jiddisches Lied über Sabbatai-Zewi vom Jahre 1666. 1. Der Text (S. 152—160). 2. Der Verfasser (S. 160—161). 3. Jakob Tausk der Dichter, der Mensch, seine Technik (S. 161—162). 4. Orthographie (S. 162). 5. Ausprache (S. 163). 6. Flexionen (S. 163—164). 7. Text des Liedes (S. 164—172). 159

Max Erik. Beiträge zur Geschichte der älteren jüdischen Literatur und Kultur. 1 „Der Brantspiegel"—die Enzyklopädie der jüdischen Frau im XVII J. H. (S. 173—177). 2. Pasquill von Elia Bochur—„Das Lied von dem Brande in Venedig" (S. 177—178). 173

SPRACHFORSCHUNG.

M. Weinger. Von jiddischen Djalekten 181

B. Slutzky. Lexikon der Männerschneiderei 209

Dr. M. Weinreich. «Trajbn»—lexikologische Etude 218

MITTEILUNGEN UND MATERIALEN.

Soziale Gegensätze in den jüdischen „Kehilen" des XVI und XVII J. H. nach den rabbinischen Responsen. Vorwort von I. Sossis . . . 225

Aus dem Archiv des Minsker „Kahals". Vorwort von H. Alexandroff . . 239

Scholom-Aleichem's Briefe 250

Sch. Rabinowitsch. Von einigen Scholom-Aleichem's Helden . . . 252

A. Wewiorka. Ein Buch von grosser Bedeutung 253

A. Kahan. Materialen über J. M. Lifschitz 255

N. Auslender. Zur Frage der „Beputzung" im jiddischen Folklore . . 256

B. Slutzky. Jüdische „Badchonim-Schauspieler" 257

A. N. Zu B. Slutzky's «Badchonim-Schauspieler» 261

J. Charik. Leiser Scheinman der „Badchen" aus Zembin 264

N. A. Eine Volkssingergestalt 265

L. Duschman. Aus dem „Kazowim-Loschn". 266

M. Weinger. Im Laboratorium des Jiddischen Akademischen Wörterbuches . 268

Instruktion für den Wörtersammler des Jiddischen Akademischen Wörterbuches 269

קאָרעקטאָר: ל. קאָטליאַר.

מעטראנפאַוש: א. י. לעווקאָוו.

מינסק, 1-טע מעלוכע-דרוקעריי. 19350 גלאַווליטבעל. 2309 באַשטעלונג. 2150 טיראַוש.

דרוקפעלער.

זײַט.	שפאַלט.	שורע.		
31	1	4	פֿון אונטן	**אנשטאָט:** „א קאַפּיטל פֿון מיינער אַ גרעסערער אַרבעט“—**דאַרף זיין:** „א קאַפּיטל פֿון מיינער אַ גרעסערער אַרבעט, וואָס וועט אינגזיכן דערשיינען:“
39	2	2	פֿון אונטן	**אנשטאָט** דער אָפּגעדרוקטער שורע—**דאַרף זיין:** „פֿון דיר, אַז דו וועסט אים אבער לאָזן אַרויסגיין פֿריי פֿון דיר,“
95	2	10	פֿון אויבן	**אנשטאָט:** „העפֿטן, שטריקן אין“—**דאַרף זיין:** „העפֿטן, שטריקן אין נייַן“.
97	2	7	פֿון אונטן	**אנשטאָט:** „מיט אַ האַשאָרע אין“—**דאַרף זיין:** „מיט אַ האַשאָרע, אין מיר גיבן דערפֿאַר ניט קיין אַלגעמיינע קלאסיפֿיקאַציע פֿון גאָלדפֿאַדנס פּיעסן“.
102	1	16	פֿון אויבן	**אנשטאָט:** „געווינן אַ בילד פֿון דעם באַזיס פֿונם יידישן לעבן-שטייגער פֿון דעם מאַרק“—**דאַרף זיין:** „געווינן אין אַ בילד דעם באַזיס פֿונם יידישן לעבן-שטייגער—דעם מאַרק“.
103	1		לעצטע	**אנשטאָט:** „1923“—**דאַרף זיין:** „1925“.
107	1	13	פֿון אויבן	**אנשטאָט** דער אָפּגעדרוקטער שורע—**דאַרף זיין:** „זיך אַריין דער טכינע-לאָשן. אין פֿאַרשיידענע קולטן וועלן די לידער“
112	2	13	פֿון אויבן	**אנשטאָט:** „**перед старшею**“—**דאַרף זיין:** „**пред старшею**“.
114	2	2	פֿון אויבן	**אנשטאָט:** „עפֿיש-דעסקריפּטיו-שרייבערישע“—**דאַרף זיין:** עפֿיש-דעסקריפּטיוע, באַשרייבערישע“.
114	2	7	פֿון אונטן	**אנשטאָט:** „פּאעטישע“—**דאַרף זיין:** „פּאַטעטישע“.
239	1	1	פֿון אונטן	דיַ גאַנצע שורע האָט געהערט זיין אין טעקסט פֿאַר דיַ באמערקונגען אין דער-זעלבער שפאַלט.

פרייז 4 רובל.